

☛ The Śāntiparvan is issued in four volumes XIII, XIV, XV and XVI.
The present volume XVI, the Mokṣadharmā Sub-section [Part B],
was published as under

Pages 1793-2080, included in Fascicule 24, on 13th September, 1953, and
Pages 2081-2240, from Fascicule 25, printed up to 15th October, 1954.

*Printed at cost of subvention donated by
The Union Government of the
Republic of India
Published on November 19th, 1954, at the hands of
Shri Dr Rajendra Prasad, Rashtrapati, India*

All rights reserved

Printed and Published by
The Bhandarkar Institute Press, Poona-4

CONTENTS OF VOLUME SIXTEEN

[Mokṣadharmā, B]

	PAGES
ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS	VIII
TEXT AND CRITICAL APPARATUS OF ŚĀNTIPARVAN ADHY 318 to 353	1793-2020
APPENDIX I, Nos. 14-32	2021-2105
APPENDIX II, Nos. 1-7	2108-2146
CRITICAL NOTES	2147-2234
CORRIGENDA TO THE MOKṢADHARMA	2235-2240

ILLUSTRATIONS

FACSIMILE OF A MAITHILI MS FROM NEPAL	FRONTISPICE
---	-------------

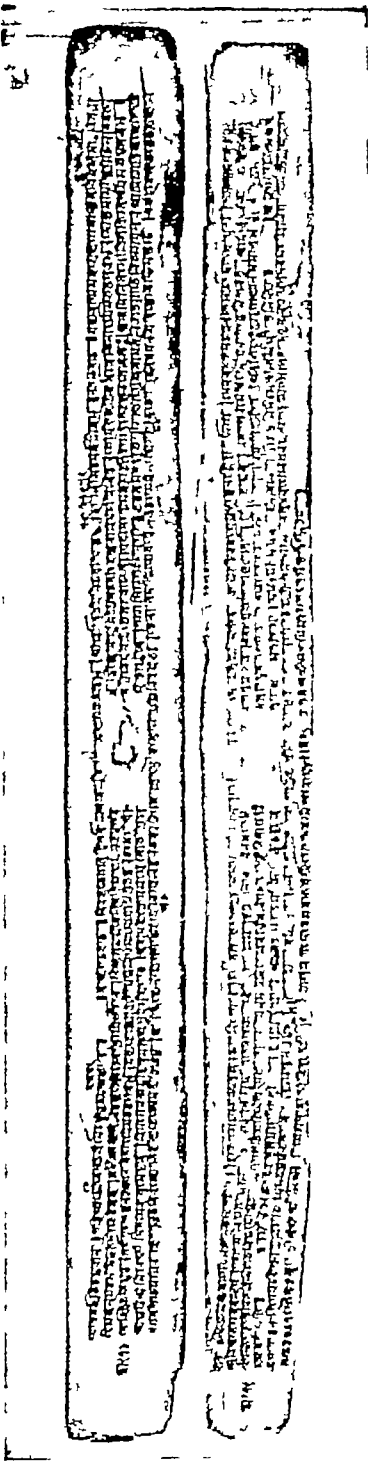
ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add = adding
 addl = additional
 adhy = adhyāya(s)
 App = Appendix
 Arj = Arjunamītra
 B. = Bombay edition of the Mbh
 (Śā. 1799)
 BG = Bhagavadgītā
 C = Calcutta ed of the Mbh
 chap = chapter(s)
 comm = commentary(aries)
 cont = continue(s)
 corr. = corrected, correction
 Crit App = Critical Apparatus.
 Dev. = Devabodha
 ed. = edition
 fig = figure(s)
 fol = folio(s)
 foll. = following
 fragm = fragment(ary)
 hapl = haplographic(ally).
 illeg = illegible.
 inf. lin. = *infra lineam* (below the line)
 ins = insert(s)
 int lin = *inter lineas* (between the lines).
 interp = interpolate(s)
 introd = introduction, introductory.
 K = Kumbhakonam ed of the Mbh
 L = Lane
 M = Madras edition of the Mbh (by
 P. P. S Sastri, 1931-1936)
 m or marg = marginal(ly)
 Mahj = Bhāratamahājari (Kāvya-mūlā 64)
 Manu = Manu-smṛiti (ed N S P)
 Mbh = Mahābhārata
 Nil = Nilakaṭṭha
 O-I = Old-Javanese
 om = omit(s), omitting.
 orig. = original(ly).
 post. = posterior.

pr m = *propria manu* (by own hand),
 prob = probably
 r = repeat(s), repeated
 Rām = Rāmāyaṇa (ed. N S. P)
 ref = refer(ence).
 resp = respective(ly)
 sec m = *secunda manu* (by another hand).
 st = stanza(s).
 supp = supplementary
 sup lin = *supra lineam* (above the line).
 transp. = transpose(s), transposition.
 v. = verse.
 (var.) = with variation(s).
 v. l. = *varia(e) lectio(nes)*.

☞☞ (in the critical footnotes) enclose
 citations from commentators.
 [ ] besides their normal uses, enclose
additions to MS. readings.
 ( ) besides their normal uses, enclose
 superfluous letters, which should
 be *omitted* from MS. readings.
 * (superior star) in the text indicates
 an *emendation*.
 * * (in the MS readings) indicate
 syllables lost through injury to MS.
 — printed below (or along the side-
 margin of) any part of the con-
 stituted text indicates that the
 reading of it is less than certain.
 C denotes a "Commentary", prefixed
 to the abbreviation of the name of
 a commentator ; thus, Cd = Comm.
 of Devabodha ; Ca n.p s v = Comm.
 of Arjunamītra, Nilakaṭṭha, Para-
 mūnanda, Vidyāsāgara and Vādi-
 rūja. A "p" is added on to denote
 a "pāṭha" or variant ; thus, Cnp =
 a pāṭha mentioned in the Comm.
 of Nilakaṭṭha.

FACSIMILE OF A NEPAL MS OF LAKSMANA SAMVAT 172 (CIR A D 1591-2)
WRITTEN IN MAITHILI CHARACTERS

Transcript of the last page in Devanāgarī Characters

- 1 वाग् । तथैव च कथामेता राजन् कथितवासादा । भार्गवेणापि राजेन्द्र जनकस्य निवेशने । कथेया कथिता पुण्या नादाय महात्मने । नादेनापि राजेन्द्र देवेन्द्रस्य निवेशने । कथित भरतश्रेष्ठ शृष्टनाछिद्रकर्मणा । देवराजिन च पुरा कथितेया कथा शुभा । समस्तोभ्य प्रशस्ते-
- 2 श्यो वदुष्यो वसुधाधिप । यदा च मम रामेण युद्धमासीत् सुदारुणम् । पौत्तमा तव । कथेय कथिता पुण्या धर्म्या धर्म्युतां वर । तदेय परमो वसुभिश्च तदा राजन्कर्येय कथिता मम । पृच्छमानाय तत्त्वेन मया मे धर्मो यन्मा पृच्छामि भारत । आ नीद्रीरो क्षनाकाक्षी धर्मा-
- 3 र्धकरणे नृप । स च किल हृतनिश्चयो दिजातिर्भुजगतिप्रतिर्देशि- O म्रविष्ट । इति श्री महाभारते शतसाएरुष्य संहितायां वैयाखियां तात्पर्यस्य । यमनियमसमाहितो वनान्त परिगणितोवच्छशिलाशन शान्तिपर्वणि उच्छ्वशुपत्ख्यान समाप्तम् । समाप्तोय
- 4 मोक्षधम इति । लस १७२ कार्तिकशुभपक्ष्यां गुरो आमस्याथीमहाशयानामाजया सशुष्का लक्ष्मीधरेण लिखितमिद मोक्ष- धमपुस्तकमिति । आदशंदीपान्मतिवि-
- 5 अमादा त्वराविशेषाणह्निखनस्य वेगात् । यदनाशुद्ध तदशुद्धवस्तु(?) क्षमत्तु सन्त खलु लेखवरय ॥ बहोपीठ नटवरवपु कणयो कर्णिकार विभ्रदास कनक कपिश वैजयन्ती च मालाम् । रञ्जान्नेगोरधरसुधया पूर्यन्तोवधुन्दैन्दुराण्य सपदरमण भाविशद्रीतीकीर्ति ॥ शुभम् ॥
- 6 सम्पत् । ७६७ पौषशुद्धा द्विती]पञ्चम्यां तिथौ ए दिने महाराजाधिराज श्री श्रीजयप्रतापमहोदयेन राजपर्ममोक्षपत्रेपाठयणाय कृत पञ्चदशदिनान्तरे संपूर्णतं कृत ॥ 6

३१८

नारद उवाच ।

सुखदुःखविपर्यासो यदा समुपपद्यते ।

नैनं प्रह्ला सुनीतं वा त्रायते नापि पौरुषम् ॥ १

स्वभावाद्यत्नमातिष्ठेद्यत्नवान्नावसीदति ।

जरामरणरोगेभ्यः प्रियमात्मानमुद्धरेत् ॥ २

रुजन्ति हि शरीराणि रोगाः शारीरमानसाः ।

सायका इव तीक्ष्णाग्राः प्रयुक्ता दृढघन्विभिः ॥ ३

व्याधितस्य विवित्साभिस्त्रस्ततो जीवितैषिणः ।

अवशस्य विनाशाय शरीरमपकृष्यते ॥ ४

स्रवन्ति न निवर्तन्ते स्रोतांसि सरितामिव ।

आयुरादाय मर्त्यानां रात्र्यहानि पुनः पुनः ॥ ५

व्यत्ययो ह्ययमत्यन्तं पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ।

C. 12. 12317
B 12 332[1]. 6
K 12 339. 6

318

This adhy is missing in Ds (of v. 1 12. 283 15)

1 = (var) 3 200 7 Ś1 is missing up to सुद-
रात् in (26*) (cf v l. 12 316 57) The portion
(with the ref.) from सुखदुःख up to भविष्यति (in
B 12 343[2] 56) is lost in V1 on missing
folios —*) Das सुखदुःखे, T2 G1 सुख दुःख (for
सुखदुःख) M1: सुखदुःखमुपर्यासो ❀ Cn विपर्यास,
सुखे दुःखधी, दुःखे सुखधी ॥ Cs सुखे, मोक्षे दुःखत्व
आन्वि, दुःखे, ससारे सुखस्वप्नान्ति । ❀ —*) K1
समुपपद्यते, K1 Ds स उपप; Dn1 Ds समुप;
Dn1 समुपजायते, Ds समुपपद्यते (sic) (for समुप-
पद्यते) —*) K1 B1 नैव; Ds 1 1 1 नैव (for नैन)
K1 प्रज्ञा, Cs (gloss बहुग्रन्थग्रहणसामर्थ्यम्) प्रज्ञा (as
in text) K1: सुनियतं, Dn1 corrupt (for सुनीतं
वा) —*) Ds 1 त्रय ते (sic) (for त्रायते)

2 Ś1 missing (cf v l. 1) —*) G1 युक्तम्; G2
यमम् (for यरनम्) K1 स्वभावाद्यत्नमातिष्ठे (sic) ❀ Cs
स्वभावात्, परद्वेषमन्तरेण । ❀ —*) G2 यमवान् (for
यरन*) Ks न विप्रीदति; B1 नावतिष्ठति; Dn1 ननु
छदति (sic), Gs नैव सीदति (for नावसी*) —K1
om 2^{ca} K1 s read 2^a-20^a after 12 317 16^{ab} —*)
K2 दुःखेभ्य (for -रोगेभ्य)

3 Ś1 missing (of v l 1) For the sequence in
K1 4, of v l 2 K1 reads 3-20 after 12 317 14
—*) K1 1 Ds 1 भजति; M1 1 रुदति (for रुजन्ति)
—*) Ds1 गोरा (sic), Ds रागा (for रोगा) Ds1
शरीर (for शारीर) K1 G1 -मानस (for 'सा'). —*)
Bo 1 शायका (for सा*) K1 तीक्ष्णाग्र, Ds 'स्या
(for 'सा') —*) K1 Bo 1 Ds 1 प्रयुक्ता (for प्रयुक्ता)

Bs -सचिभिः; Ds 1 -घन्विन (for -घन्विभि)

4 Ś1 missing (of v l 1). For the sequence in
K1 1 4, of v l 3, 2 —*) Ks Bo 1-1 Das as Dn1
ns Ds Ds 1 1 T G1-2. 6 M1 1-1 editions व्यधितस्य
(Das as 'अ') (for व्याधितस्य) Ks Bo 1 1 1 Das
Dn1 ns Ds Ds 1 1 1 G1 1 editions Cn (gloss
विपासाभिस्तृष्णाभि) विधित्साभिस्त्र (G1 'स्तानि); K1
Ds 1 चिकित्सासु, T1 Gs विवत्साभिस्त्र; Gs विधत्साभिस्त्र
(for विवित्साभिस्त्र) —*) Ks Bo 1 1 1 Das as Dn1
ns Ds Ds 1 1 1 त्रस्ततो (Ds 'ते'), Ks स्यास्यतो;
Ds तस्यतो; M1 1-1 त्रास्यतो (for त्र*) Das जी*ते
पिण; Ds जीवितैषिण —*) K1 1 4 अधिशस्य, K1
T1 अवश्यस्य (for 'दास्य'). —*) K1 1 4 अनुकृष्यते,
K1 Ds 1 अवकृ*, Ds 1 अवमन्यते; G1 अपि कृष्यते,
M1 1-1 उपपद्य (Ms 'कृष्य'ते) (for अपकृष्यते)

5 Ś1 missing (of v l 1) For the sequence in
K1 1 4, of v l 3, 2 —*) K1 1 4 स्रवति; K1 Bo
Ds अवति; B1 स्रवति; Ds1 स्तुवति; Ds भ्रमति,
Ds 1 अवति (for स्रवन्ति) Ds निवर्तत —*) K1
Bo Ds 1 1 स्रोतांसि (for स्रो*) Das असि (for इव).
—*) Ks मृत्यानां; K1 Ds 1 भूत्यानां (for मर्त्यानां)
—*) Ds om one पुन*.

6 Ś1 missing (of v l 1) For the sequence in
K1 1 4, of v l. 3, 2 —*) Das corrupt, Gs सुखम्
(for ह्ययम्) T2 G1 1 M1 1 1 अत्यत, G2 अत्यर्थ
(for अत्यन्तं) ❀ Cn व्यत्यय, पौर्वापर्यम् । ❀ —*)
K1 जाते; G2 जन (for जात) Ks Bo 1-1 Das as
Dn1 ns Ds Ds 1 1 1 editions जातान्मर्त्यांजरयति
—*) Bo 1 1 Dn1 ns Ds Ds 1 T1 G1 2 M1 निमेषान्
(for 'व') K1 Ds (before corr) 1 1 G2 नावतिष्ठति
(for 'ते)

जातं मर्त्यं जरयति निमेषं नावतिष्ठते ॥ ६
 सुखदुःखानि भूतानामजरो जरयन्नसौ ।
 आदित्यो ह्यस्तमभ्येति पुनः पुनरुदेति च ॥ ७
 अदृष्टपूर्वानादाय भावानपरिशङ्कितान् ।
 इष्टानिष्टान्मनुष्याणामस्तं गच्छन्ति रात्रयः ॥ ८
 यो यमिच्छेद्यथाकामं कामानां तत्तदाप्नुयात् ।
 यदि स्यान्नपराधीनं पुरुषस्य क्रियाफलम् ॥ ९

संयताश्च हि दक्षाश्च मतिमन्तश्च मानवाः ।
 दृश्यन्ते निष्फलाः सन्तः प्रहीणाश्च स्वकर्मभिः ॥ १०
 अपरे बालिशाः सन्तो निर्गुणाः पुरुषाधमाः ।
 आशीर्भिरप्यसंयुक्ता दृश्यन्ते सर्वकामिनः ॥ ११
 भूतानामपरः कश्चिद्धिसायां सततोत्थितः ।
 वञ्चनायां च लोकस्य स सुखेष्वेव जीर्यते ॥ १२
 अचेष्टमानमासीनं श्रीः कंचिदुपतिष्ठति ।

7 Śi missing (of v 1 1) For the sequence in K₁ 3 4, of v 1 3, 2. —^a) M₁ 3-1 मर्त्यानाम् (for मृता). K₁ 3 D₃ सुखदुःखानिभूतानाम् —^b) D₃ 3 4 अजरा; D₃ 1 अजरौ (for अजरो) K₁ 3 4 जरयन्नसू; B₀ D₃ 3 4 D₁ 3 4 D₃ 3 4 'त्यसौ (for 'ज्ञसौ) —^c) K₀ आदित्योरस्तम् (for 'स्यो ह्यस्तम्). B₃ (marg as in text) अन्वेति (for अभ्येति). —^d) D₃ reads from पुनः up to गच्छन्ति (in 8^d) twice. K₀ उदेति (for उदेति).

8 Śi missing (of v 1 1). For the sequence in K₁ 3 4, of v 1 3, 2. For the repetition in D₃, of v. 1. 7. —^a) T G₁ 3 आभाय (for आदाय). ☞ G₃ अदृष्टं, कर्म । तत्पूर्वान्कर्मजन्यान् । ☞ —^b) K₃ G₃ भवान् (for भावान्). G₃ शक्तिः. T₁ भावनापरि. —^c) K₁ 3 B₀ 1 2 D₃ 3 4 D₃ 1 G₂ 3 इष्टानिष्ट (K₁ 3 'ष्टा) —^d) K₁ 3 4 अतः; B₀ 3 3 नाशु; D₃ 3 4 आशु (for अस्त) B₀ 3 3 D₃ 3 4 इत्यु (D₃ इत्यु)च्छति; D₃ 4 वाञ्छति; T G₁ 3 3 गच्छति (for गच्छन्ति). T G₁ 3 3 रात्रियु (for रात्रयः).

9 = (var.) 3 200. 8. Śi missing (of v 1 1) For the sequence in K₁ 3 4, of v 1 3, 2 —^a) K₁ 3 4 D₃ D₃ 1 यद् (for यम्) K₁ D₃ 3 यथा कर्तुं (for यथाकाम). —^b) K₁ D₃ 3 तं तद्; T₁ G₃ अतम्; T₂ G₁ 3 तं तम्; M₁ 3-1 स तम् (for सत्तद्). B₀ 3-3 D₃ 3 4 D₁ 3 4 D₃ 3 4 5 7 2 G₂ कामानां तदवा- (D₃ 1 स तवा)प्नुयात्; G₃ अयत्नात्तदवा. —^c) G₃ यस्य (for यदि) K₁ नपराधीनां; D₃ 1 नपरादाह; M₁ 3-1 अपराधीन (for नप)

10 = (var.) 3 200 9 Śi missing (of v 1 1) For the sequence in K₁ 3 4, of v 1 3, 2. —^a) D₃ 3 4 सयुक्ताश्च; T G₁ 3 सद्भिः; G₂ सद्भिः (for सय) K₁ 3 चैव; K₀ B₀ 3 D₃ 3 4 चाति; G₃ चापि (for च हि) D₃ 4 रक्षाश्च; D₃ 3 यत्नाश्च; D₃ 1 ते दक्षा (for दक्षाश्च). —^b) B₀ पार्थिवा; G₃ मातुषा

(for मानवा). —^a) K₁ दृश्यते; T₂ दृशते, G₃ दृष्टेपि (for दृश्यन्ते) D₃ निष्फला. K₁ संता, D₃ laouna, G₃ यत्ना, M₁ 3-1 यत्ता (for सन्त) —^d) K₁ 3 4 D₃ D₃ 1 प्रहीणाश्च; G₃ प्रकीर्णाश्च, G₃ प्रवीणाश्च (for प्रही) K₁ च सुकर्मभिः, K₀ B₀ 3 3 4 D₃ D₁ 3 4 D₃ D₃ 3 3 सर्वक, D₃ 4 स्वश्च क, T₁ G₀ च स्वकर्मसु (for 'भि)

11 Śi missing (of v 1 1) For the sequence in K₁ 3 4, of v 1 3, 2 —^a) K₃ निष्फला, D₁ बलिन (for बालिदा). K₁ laouna for सन्तो —^b) D₃ 1 आशीर्भिः; T G₁ 3 3 अशुभैर् (for आशीर्भिः). K₃ अपि संयुक्ता; K₁ D₃ 3 अन्ये स, D₃ 1 अय स; M₁ 3 3 अर्च्यसं (for अर्च्यसं). —^d) D₃ (first time) सर्वका मिभिः; D₃ 1 M₀ स (M₀ सा)र्वकामिन, T₁ G₀ सर्वगामिन (for 'कामिन).

12 = (var.) 3 200 10. Śi missing (of v 1 1) For the sequence in K₁ 3 4 of v 1 3, 2 —^a) D₃ D₃ 1 अपर (for 'र) G₃ पुरुषार्णा पर कश्चिद् —^b) K₀ स तथान्वित; B₀ स ततोर्ध्वत; D₃ 1 सततो स्थित; D₃ सततोस्थितोस्थित (dittography of तोस्थि), D₃ सततोस्थिता (sic), G₁ 'त्यितं; M₁ 'थित (for 'त्यित). —^c) K₁ D₃ 3 तु (for च). K₁ 3 लोकेषु, D₃ 1 जीवस्य (for लोकस्य). —^d) K₁ स्वसुखेषु; D₃ 3 4 ससु; D₃ 1 ससु (for ससु) K₁ D₃ 3 अवधीय (K₁ 'र्थे)ते, B₀ 1 3 (marg) 3 एव दीर्यते; B₃ एव दीर्यते (sic), D₃ 4 एव जायते; T₁ G₃ M₃ एव जीर्यति; T₂ G₁ M₁ 3 1 अवजीर्यति (T₂ 'ते)

13 = (var.) 3 200 11 Śi missing (of v 1 1) For the sequence in K₁ 3 4, of v 1 3, 2 —^a) D₃ 3 4 आचष्टमानम् (for अचे). G₃ श्रीः कश्चिद् (for आसीनं) —^b) G₁ 3 श्री (G₃ य) कश्चिद् (for श्री कश्चिद्) K₀ B₀ 3 3 D₃ 3 4 D₁ 3 4 D₃ 3 3 1 3 उपतिष्ठते; D₃ (marg.) अनुतिष्ठति (for उप).

कश्चित्कर्मानुसृत्यान्वो न प्राप्यमधिगच्छति ॥ १३
 अपराधं समाचक्ष्व पुरुषस्य स्वभावतः ।
 शुक्रमन्यत्र संभूतं पुनरन्यत्र गच्छति ॥ १४
 तस्य योनौ प्रसक्तस्य गर्भो भवति वा न वा ।
 आम्रपुष्पोपमा यस्य निवृत्तिरुपलभ्यते ॥ १५
 केषांचित्पुत्रकामानामनुसंतानमिच्छताम् ।
 सिद्धौ प्रयतमानानां नैवाण्डमुपजायते ॥ १६
 गर्भाच्चोद्विजमानानां क्रुद्धादाशीविषादिव ।

आयुष्माज्जायते पुत्रः कथं प्रेतः *पितैव सः ॥ १७
 देवानिष्ट्वा तपस्तप्त्वा कृपणैः पुत्रगृद्धिभिः ।
 दश मासान्परिधृता जायन्ते कुलपांसनाः ॥ १८
 अपरे धनधान्यानि भोगांश्च पितृसंचितान् ।
 विपुलानभिजायन्ते लब्धास्तैरेव मङ्गलैः ॥ १९
 अन्योन्यं समभिप्रेत्य मैथुनस्य समागमे ।
 उपद्रव इवाविष्टो योनिं गर्भः प्रपद्यते ॥ २०
 शीर्णं परशरीरेण निच्छवीकं शरीरिणम् ।

C 12 125*2
 B 12 33211.11
 K 12. 239 21

G: उपतिष्ठति कर्मसु —^a) B: s (marg) : Das. as सर्वे ; T: G: s M: 1-7 कर्म ; T: G: कर्मा, G: कर्मि (for कश्चित्). K: 1. 2. 4. 7 D: s 7 : कर्मा (D: 'मं)णि कुर्वन्दि (K: 1. 4 'वति) ; K: कर्मानुसृत्यापि ; B: (marg as in text) 'कुर्वानो (for 'सृत्यान्वो) G: कर्म *दस्य चाप्यन्यो —^a) K: B: 1 : Das D: 1 : n D: D: s : s नामाप्यम् ; T: G: M: 1-7 न प्राप्यम् (for न प्राप्यम्) G: अधितिष्ठति (for 'गच्छति).

14 Śi missing (of v 1 1) For the sequence in K: 1. 2. 4, of. v 1 3, 2 D: om (hapl) 14 —^a) K: 1. 2 अपराधाद् ; K: D: 'रं च (for 'राच) K: 1. 2 समाचक्ष्व ; Das as 'क्षे ; D: समाचक्ष्व, D: समाचारं ; G: (gloss सम्यक्पदय) 'क्ष्व (as in text) —^b) B: (marg as in text) विशेषतः ; D: स्वभावांतः ; G: समासत (for स्वभावतः). —^c) K: 1. 2 T: G: M: 1-7 शुक्रम् ; G: स्रवम् (for शुक्रम्) T: G: अन्यस्य (for अन्यत्र) T: G: शुक्रमस्य समुद्धृतं.

15 Śi missing (of v 1 1) For the sequence in K: 1. 2. 4, of. v 1 3, 2. —^a) G: अस्य योने (for तस्य योनौ) D: 1 : n D: s 7 : प्रयुक्तस्य, D: (before corr) प्रसक्तस्य (for प्रसक्तस्य) —^b) K: 1. 2 मानवः ; D: G: वा न वा (for वा न वा) —^c) D: 1. 2 अत्र ; G: 1. 2 अत्र (for आम्र). K: पुष्पोपमो ; D: 1. 2 पमं (for 'पमा). —^d) K: 1. 2 B: s Das as D: 1. 2 D: 1. 2 : s निवृत्तिरु ; M: 1. 7 निवृत्य (for निवृत्तिरु).

18 Śi missing (of. v 1 1) For the sequence in K: 1. 2. 4, of. v 1 3, 2. —^b) K: D: s अन्य (for अनु). Das इच्छति ; D: आच्छतां (for इच्छताम्). —^c) G: सिद्धे (for सिद्धौ). K: प्रायतमानानां (for प्रयतं). —^d) B: D: 1. 2 D: s : s न चांडम् ; D: 1. 2 नैवांस्युम् (sic), T: 1. 2 नैर्गुण्यम् ; T: G: 1. 2 नैर्विण्यम् ; G: वैजन्त्यम् ; G: नैर्घुंडम् (sic) (for नैवाण्डम्) B: (marg.) उपपद्यते (for 'जायते). D: अंतर्गर्भो न जायते

17 Śi missing (of. v. l. 1). For the sequence in K: 1. 2. 4, of. v. l. 3, 2 —^a) G: गर्भं (for गर्भाच्) Das चोदितमानानां, G: चेद्विजं (for चोद्विजं) —^b) G: क्रुद्धान् B: T: आशीविषाद् ; G: आशीविषान् (for 'पाद्) —^c) K: B: D: 1. 2 D: s : s प्रेत्य ; B: s : s Das as D: 1. 2 G: प्रेत (for प्रेत). K: 1. 4 पितैव स, K: B: 1 : s D: 1. 2 D: s : s इवाभवत् ; K: पिताभवत्, B: s Das as D: G: इवाभवेत् ; D: s पिता यथा, T: G: 1 : s M: 1-7 पिता इव (for *पितैव स) K: 1 कथं प्रीते पिते[स]व सः (sic)

18 = (var) 3. 200 12 Śi missing (of v 1 1) For the sequence in K: 1. 2. 4, of. v 1 3, 2 —^b) K: कृपणै (sic), Das कृपणौ (for 'णै) K: 1. 2. 4. 7 B: s D: s 7. 2 हेतुभिः ; Das T: G: 1. 2 गृद्धिभिः ; Das गृद्धिनः ; D: s -गृद्धिभिः, G: -गृद्धिभिः, G: -गृद्धिभिः (for -गृद्धिभिः) —^c) D: 1. 2 परिधृताः ; G: 'वृतां ; G: 'भृता (for 'धृता) —^d) G: जायते. B: s 'पांसना ; D: 1. 2 'पांसन'.

19 = (var) 3 200 13. Śi missing (of v 1 1) For the sequence in K: 1. 2. 4, of v 1 3, 2 —^c) K: 1. 2 विमलान् (for विष्णु) —^d) K: लब्ध्या ; K: लब्ध्वा ; T: G: 1. 2 लब्धेत् ; G: लुब्धास (for लब्धास). Das मंगला

20 Śi missing (of. v 1 1). For the sequence in K: 1. 2. 4, of. v. l. 3, 2 —^a) Das M: अन्योन्य (for 'न्य) K: समुनिप्रेत्य (sic), G: M: 1-7 समभिप्रेत्या (for 'प्रेत्य) —^b) T: G: 1-2 मैथुनस्य —^c) K: (sup lin as in text) उपद्रव (for 'द्रव) K: 1. 2 इवावष्टो ; D: s M: 1-7 निष्टो ; T: G: 1 'विष्टे, G: 'वर्षे (for 'विष्टो) —^d) K: 1. 2 B: s Das as D: 1. 2 D: 1. 2 T: 1 योनिगर्भं (D: 1. 2 T: 1 'मं)

21 Śi missing (of. v. l. 1). —^a) K: 1. 2 D:

प्राणिनां प्राणसंरोधे मांसश्लेष्मविचेष्टितम् ॥ २१

निर्दग्धं परदेहेन परदेहं चलाचलम् ।

विनश्यन्तं विनाशान्ते नावि नावमिवाहितम् ॥ २२

संगत्या जठरे न्यस्तं रेतोविन्दुमचेतनम् ।

केन यत्नेन जीवन्तं गर्भं त्वमिह पश्यसि ॥ २३

अन्नपानानि जीर्यन्ते यत्र भक्षाश्च भक्षिताः ।

तस्मिन्नेवोदरे गर्भः किं नान्नमिव जीर्यते ॥ २४

गर्भमूत्रपुरीषाणां स्वभावनियता गतिः ।

धारणे वा विसर्गे वा न कर्तुंमिच्छते वशः ॥ २५

स्रवन्ति ह्युदराद्गर्भा जायमानान्तथापरे ।

आगमेन सहान्येषां विनाश उपपद्यते ॥ २६

एतस्माद्योनिसंबन्धाद्यो जीरन्परिमुच्यते ।

शीर्णं; Kr Ds ० नीर्णं; Br Dn1 n4 Ds Ds ० ० द्शीर्ण,
Bs T2 G1 जीर्णं (for द्शीर्णं) K1 ३ ४ पूर्व (for पर)
K1 ३ ४ Bo Dn1 n4 Ds Ds ० ० Gs Cn दारीराणि (for
'रेण) ॐ Cn परदारीराणि, दारीरान्तराणि, प्रामुष्यन्तीषि
श्लेष । ॐ —^b) Ks Bo ०-१ Das Dn1 n4 Ds Ds ३ ३
Cn (gloss) छिन्न बीज, स्वर्गनरकाद्गुरबीज, स्थूलशरीर यस्य
त) छिन्नबीज; Kr निस्थवीक; Das Ds १ छिन्नजीवं
(for निच्छवीकं) Kr Das Ds ० दारीरिणां (Das 'ण).
— Ds om 21^a-22^d —^c) Das Dn1 n4 Ds ३ प्राणिन
K1 सयोगौ; Das M1 ० १ सरोधो (Das 'ध) (for
सरोधे) —^d) Ks मांसश्लेष्ट; Das corrupt (for
मांसश्लेष्म) T1 विचेष्टिते; Gs Ms विचेष्टित (for
'विचे') Bs Dn1 मांसप्रोणितचेष्टितं.

22 Ś1 missing (of v l 1) Ds om 22 (of v l
21) —^a) Kr Ds १ ० विदग्धं; Bs निर्दग्ध; Bs
T2 G1 निर्दग्ध, Bs (say l n) Gs निर्दग्धं; T1 Gs
नदिग्ध, Gs निर्दग्ध (for निर्दग्ध) Ks परदेह न;
Ks Bo ० Das n4 G1 परम (G1 'मे) देहे; Bo ० परदेहे
हि, Br Ds १ परम देह; Dn1 Ds 'देहेपि; Dns Ds
Ds ३ 'देहेति, T Gs ३ ० 'देहे च, M1 ०-१ 'संवेहे
(for 'देहेन) —^b) Kr Bo परदेहे, Ds १ ० 'देह;
Gs M1 १ पर देह Bo Ds १ ० बलाचल, Cn (gloss
परिणामितया अतिचपलम्) चलाचलम् (as in text)
—^c) K1 ३ ४ M1 ० १ विनश्यति; Ks विनाशांत; Kr
Ds १ ० Ms विनश्यति (for विनश्यन्त) Das Ds T2
G1-३ विनाशान्ते (Das 'शांत; T1 G1 'शांतो) (for
'शान्ते) Bs १ ० Das विनाशमिव नाशांत (Bo 'ते)
—^d) T Gs ० नाशम् (for नावम्) K1 ३ ४ Br ०
T2 इवाहितं; T1 इहाहित; G1 इवामितं (for
'हितम्) Kr Ds १ ० Gs नावि नौरिव सय (Ds १ 'यु,
Gs 'ग)ता ॐ Cs नाधि नाव, नौकायां नदा नौ । ॐ

23 Ś1 missing (of v l 1) —^a) Ds सगत्या;
T1 Gs ० सहत्य (for सगत्या) Kr जठरे (for जठरे)
K1 न्यस्ते, Gs न्यस्य, Gs निर्यं (for न्यस्त) —^b)
K1 ३ ४ अचेतस (for 'तनम्). —^c) Bs मातुं न (for

यत्नेन) Ds १ जीवन् (for जीवन्). —^a) Kr Bo ०
Ds Ds ३ १ T1 Gs गर्भस्यम; Gs गर्भं एवात्; M1 ०
गर्भं एवम् (for गर्भं एवम्) Kr Das n4 Ds ० अग्नि;
Ds १ अग्नि; M1 ० १ णतु (for इह) Ds ३ ३ १
परयति (for 'सि)

24 Ś1 missing (cf v l 1) —^a) Bs अतु;
Ds अत्र (for अत्र) K1 जीर्यते, G1 ० र्यते (for
जीर्यन्ते) —^b) K1 ३ ३ Bo १ Das n4 Ds Gs नद्यात्
(for भक्षात्) Das भक्षित, Dn1 शिक्षिता (for
भ') —^c) K1 Gs अग्निम् (for त') Gs गर्भं
—^d) Kr Ds ० जीर्यति Ds १ T G1-३ ० हि नाम न
विजो (Ds १ 'दी)र्यते

25 Ś1 missing (cf v l 1) —^a) K1 ३ १ १
Bo ३ Dn1 Das Ds ३ ३ गर्भं (for गर्भं) —^b) Ds
नियता; Ds -निरता (for -नियता) —^c) Ks निमर्गे,
Ds विसर्गो (for विसर्ग) Ds [s]वि (for चा)
—^d) Ks कर्त्रोर; Kr Ds Gs ३ कर्तुं, Bo ०-१ Das
n4 Dn1 n4 Ds Ds ३ ३ ३ कर्ता (for कर्तुं). Bs
(orig) वच; Bs (marg) पश; Bs (marg also)
वदा; Ds ० वदा (for वदा)

26 Ś1 missing up to ह्युदराद् (cf v l 1). —^a)
Das स्रवन्ति, Ds स्रवति; Ds अचति; Gs स्रवत्;
M1 ०-१ स्रवते (for स्रवन्ति) Ks ह्युदरे; Ds १ ह्युद-
रात्; Gs 'याद्; M1 १ [s]भ्युदरो (for ह्युदराद्)
K1 Ds १ G1 गर्भान् (Ds 'न्) —^b) Bs आशयेन,
Gs आगमेन; Cs (gloss) आगमेन) आग' (as in
text). Bo ० ३ ३ Dn1 n4 Ds Ds ३ ३ ३ ३ T G1-३ ०
Cv तथा (for सह). ॐ Cv अन्येषां, पिशाचादीनां
मस्तरिणां वा । ॐ —^c) T1 Gs ३ ० M1 ० १ विनाशम्
(for 'श)

27^b) Ks यो जवन्; Ks Bo ० १ ३ (marg) ०
Das n4 Dn1 n4 Ds Ds ३ ३ यो बीज, Kr Ds ०
योनीय; Ds १ यो जीवं, Gs योनिवत्
(for यो जीवन्) —^c) Kr Ds ० om. 27^d —^d) Ś1
Ks पूर्जा न; K1 पूर्णा न; Ds १ Gs प्रजाश्च, T G1

प्रजां च लभते कांचित्पुनर्द्वेष्टे मञ्जति ॥ २७
 शतस्य सहजातस्य सप्तमीं दशमीं दशाम् ।
 प्राप्नुवन्ति ततः पञ्च न भवन्ति शतायुषः ॥ २८
 नाभ्युत्थाने मनुष्याणां योगाः स्युर्नात्र संशयः ।
 व्याधिभिश्च विमथ्यन्ते व्यालैः क्षुद्रमृगा इव ॥ २९
 व्याधिभिर्मक्ष्यमाणानां त्यजतां विपुलं धनम् ।
 वेदनां नापकर्षन्ति यतमानाश्चिकित्सकाः ॥ ३०

ते चापि निपुणा वैद्याः कुशलाः संभृतौषधाः ।
 व्याधिभिः परिकृष्यन्ते मृगा व्याधैरिवादिताः ॥ ३१
 ते पियन्तः कपायांश्च सर्षीपि विविधानि च ।
 दृश्यन्ते जरया भग्ना नागा नागैरिवोत्तमैः ॥ ३२
 के वा भुवि चिकित्सन्ते रोगार्तान्मृगपक्षिणः ।
 श्वापदानि दरिद्रांश्च प्रायो नार्ता भवन्ति ते ॥ ३३
 घोरानपि दुराधर्षानृपतीनुग्रतेजसः ।

C 12. 12545
 B. 12. 332(1).34
 K 12. 339 24

२७ Mr प्रजाश्च (for प्रजां च) Ks Ds कांचित्; Ds कामारु; T G1-3 कश्चित्; Mr काश्चित् (for कांचित्). —^d) Ks पुनर्द्वेष्टे (sic), T1 पुनर्द्वेष्टे; T2 G1 ३ ० 'द्वेष्टे च (for 'द्वेष्टेपु) Ks Bo e-3 Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ सञ्जति, Ds4 सञ्जिता; G2 युज्यति (for मञ्जति)

28 *) Ś1 K1 ३ गर्भस्य; Ś1 (sup lin) K1 Ds १ न तस्य, Ks Bo e-3 Ds4 as Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ Ca स तस्य; Ds सा तस्य (for शतस्य) M1 ० १ शतस्य तस्य सहजा (Ms 'जा; Mr 'सा) C7 सहजातस्य शतस्य आयुष १ C7 —^b) Bo ३ Dn1 n4 Ds2 D2 ३ ३ नवमी; Ds1 नवमी (for दशमी). Ks Bo १ ० Ds4 as लभते सप्तमीं दशमीं, Ds १ सप्तमी दशमी तथा —^d) K1 गतायुषा, Ks B ३ Ds4 as Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ M1 गतायुषा, Ds १ दशायुषा (for शतां)

29 With 29, cf. 3 200 14 —^a) K1 नाम्बु त्यानेन (hypermetric), Ks नाभ्युत्थानैः; Ks Ds ० कर्मणा हि, Ds4 corrupt, T G1-3 ० M1 १-१ अभ्युत्थाने (for नाम्बु) —^b) Ks योगा, Bo e-3 Ds4 Ds १ १ ० T G1-3 ० M1 १-१ रोगा; Cn (gloss साम र्प्यानि) योगा (as in text) —^c) T G1-3 ० व्याधि मिद् (for व्याधि) Ś1 K1 ३ विव (K1 'बु)प्यते; Ks Ds ० विमथ्यन्ते (for विमथ्यन्ते) —^d) Ś1 K1 ३ व्याधैः; Ks ० Bo e-3 Ds4 as Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ १ ३ व्याधै (for व्यालै) Ds1 मृगानि च; T1 G1-3 ० मृगा (Gs 'गो) यथा (for मृगा इव)

30 *) Ks Bo e-3 Ds4 as Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ Cal ed म (Ks म) त्यमानानां (for मक्ष्यमाणानां) —^b) Ds4 Ds2 (before corr) विपुलां (for 'ल) Bs (marg as in text) बल (for धनम्) —^c) Ś1 K1 ३ Ds वेदना (for 'ना) —^d) Ds1 यतमानाश्च, Gs यातनां च (for यतमानाश्च)

31 With 31, cf. 3 200 16 —^a) Ds4 as Dn1

G1 चापि (for चापि) Ś1 K1 ३ ३ विविधा, Ks Ds1 निपुणा (for निपुणा) —^b) Ś1 K1 ३ D1 स (K1 स) मत्तौषधा; M1 १ १ सवृ* (for सवृ*) —^c) Ks परिकृष्यते, Ds4 'कृष्यते, Ds 'कृष्यते; G2 'कीर्यते; G3 'शीर्यते (for 'कृष्यन्ते) —^d) Ds (before corr) ३ Gs ० मृगा (for मृगा) Ks व्योः; Bo व्याधैर्; T G1-3 ० व्याधैर् (for व्याधैर्) Ks कांचिता, G2 ३ कांचिता (for आदिता) B1 मृगव्याधिर्विवादिता.

32 *) K1 पिवता; Ds4 पिवति, Ds1 D4 पिवत —^c) Ks १ दृश्यते Ds1 M1 १ भग्ना (for भग्ना). —^d) Ś1 K1 ३ transp नागा and नागैर् Ks ० Bo e-3 Ds4 as Dn1 n4 Ds D2 ३ (before corr as in text) ३ M1 १-१ नगा (for नागा) Ś1 K1 ३ Ds4 as T1 (before corr) उत्तमा (K1 'म); Ks Ds ० उत्तमै; Bs आदिता (for उत्तमै) Gs नगा गांमैर्हत्तमै.

33 K1 om 33. —^a) Ks Ds ० कैर्वा, Ds1 केवला (hypermetric) (for के वा) Ks १ Ds4 Ds2 (by corr) Ds ० चिकित्स्यते (Ks 'ति) T1 Gs कैर्वाह (Gs कैर्वा ह) विचिकित्सते; Gs किं ते बहु चि —^b) Ks १ Ds4 Ds Ds १ १ १ T1 Gs ० रोगार्ता. Dn4 रोगा पशुमृगा इव —^c) Ś1 Ks श्वापदांश्च (for 'दानि) Ks १ Ds १ १ १ T G1 ० दरिद्राश्च (for 'द्राश्च) Gs दरिद्राश्च प्रियो ह्यारमा — After 33^b, K1 reads for the first time 35^b, repeating it in its proper place —^d) Ds1 प्रायेणार्ता; G2 विमुक्ताश्च (for प्रायो नार्ता) Ś1 चांते, Ks चार्ता; Ks Ds नार्ति; Bs चर्ति; Ds4 as M1 ० १ Cap (gloss नीरोगा) चार्ता; Ds १ चाता, Ds नार्ति, T1 Gs नाह्या; T2 G1 ह्यार्ता; Gs नार्तान्; Ca (gloss रोगहीना) नार्ता (as in text). Ks Ds ० हरति; Gs वहति (for भवन्ति).

34 *) K1 घोषान् (sic), T G1 ० धीरान्; Gs ३ धीमतो; M1 ० १ धीरान् (for धोरान्). Bs सुदुर्भवा, Ds4 Dn1 Ds १ दुराधर्षा (for 'र्षान्) —^c) Ks १ १ Bo e-3

आक्रम्य रोग आदत्ते पशून्पशुपचो यथा ॥ ३४
इति लोकमनाक्रन्दं मोहशोकपरिप्लुतम् ।
स्रोतसा सहसा क्षिप्तं हियमाणं वलीयसा ॥ ३५
न घनेन न राज्येन नोग्रेण तपसा तथा ।
स्वभावा व्यतिवर्तन्ते ये नियुक्ताः शरीरिषु ॥ ३६
न त्रियेरन्न जीर्यैरन्सर्वे स्युः सर्वकामिकाः ।
नाप्रियं प्रतिपश्येयुरुत्थानस्य फलं प्रति ॥ ३७

उपर्युपरि लोकस्य सर्वो भवितुमिच्छति ।
यतते च यथाशक्ति न च तद्वर्तते तथा ॥ ३८
ऐश्वर्यमदमत्तांश्च मत्तान्मद्यमदेन च ।
अप्रमत्ताः शठाः क्रूरा विक्रान्ताः पर्युपासते ॥ ३९
क्लेशाः प्रतिनिवर्तन्ते केषांचिदसमीक्षिताः ।
स्वं स्वं च पुनरन्येषां न किंचिदभिगम्यते ॥ ४०
महच्च फलवैपम्यं दृश्यते कर्मसंविषु ।

Das. as Dn1 n4 Ds D2-1 1-2 आक्रम्या (B₁ 'क्रुश्या')
ददते (K₁ 'दयो'; D₁ 'हते') रोगा; T G1-2.0 आक्रम्य
रो (G1 रा) गा स्वादंते —^d) K₁ D₁ पशु; D₂ पशु
(for पशून्). K₁ (inf ltn) 1 D₂ T G1-2.0 M1 1-1
पशुपचा, K₁ Bo 1-2 Das. as Dn1 n4 Ds D2.2.2
'गणा (K₁ 'गान्'); Bo 'चरा; B₁ 'परा; D₁ 'पवाद्
(sic) (for 'पचो). K₁ 1 Bo 1-2 Das as Dn1 n4
Ds D2.2.2 T G1-2.0 M1.1-1 इव (for यथा).
D₁.1 पशु (D₁ 'शु) रूपपरा इव.

35 = (var) 3 200 18 —^a) D₂ कृताक्रन्दं;
G₂ अनाक्रन्दं; C₂ (gloss. 'वेदनया मूढ) G₂ (gloss.
संसारे निन्दाप्रलापहीनं) 'क्रन्दं (as in text). —^b) K₁
reads 35^b, for the first time, after 33^a —^b) K₁
(first time) G₂ M1.1-1 शोकमोहपरिप्लुतं. —^c) K₁
Bo D₁ 2 श्रोतसा; C₂ (gloss. 'कालात्मकेन) श्रोतसा
(as in text). K₁ सहसा; K₂ महता, D₁ T₂ महसा
(for सहसा). K₁ Das D₁ D₂ 2 क्षिप्तं (for क्षित).
—^d) D₁ क्रियमाणं; D₂ 1 दहमानं, T₁ G₁ M₁ हीय
माणं; G₂ मृत्यु; G₂ त्रिय' (for हिय')

36 —^a) Das निघनेन, G₂ न नयेन (for न घनेन)
Dn₁ D₂ D₃ (inf ltn) च (for the second न) —^b)
K₁ यथा; D₁ तपा; D₂ 1 धिया (for तथा). —^c)
K₁.0 Bo 1-2 Das. as Dn1 n4 Ds D2.2.2 T₁ G₂
स्वभावसु; D₂ T₂ G₁-2 'वान् (for 'वा). K₁ अभि-
वर्तते, K₁ D₁ 2 M₁ 1-1 विनिवर्तते (D₁ 'त); Bo 1-2
Das as Dn1 D₂.2.2 G₂ अतिवर्तते; Dn₁ अपि च'.
D₂ D₃ 1 अनुव'; T G₁ 0 नासिव'; G₂ अनिव' (for
इतिव'). —^d) K₁ 1 D₁ 2 ये नियुक्ता; Bo नियुक्ता
ये (by transp), Bo 1 2 Das युक्तियुक्ता, B₂ अभि
युक्ता; Dn₁ येपि युक्ता, D₂ 1 ये ये युक्ता; Cal
ed योनियुक्ता K₁ Bo 1-2 Das as Dn1 n4 Ds D₂
2.2 शरीरेण (for 'यु)

37 = (var.) 3. 200. 19. Ś1 K1.2.4 transp 37

and 38. —^a) K₁ B₂ D₂ नात्रियेरन्; G₂ न त्रिये
युर (for 'रन्) M₁ जीयेरन् (for जीर्यै'). —^b) B₁
सर्वे न स्यु (hypermetric), G₂ सर्वैर्य (for सर्वे
स्यु). K₁ 1 Bo 1-2 Das as Dn1 n4 Ds D2.2
(sup ltn) 1 2 2 T G1-2.0 स (D₁ सा) सर्वकामिन;
M₁ 1-1 सर्वकामिका. —^c) K₁ 2 T₁ G₂ प्रतिपद्येयुर
(for 'इयेयुर). —^d) G₂ अनयस्य (for उत्थानस्य).
K₁ 1 Bo 1-2 Das as Dn1 n4 Ds D2.2.2 फले (for
फल). ॐ G₂ उत्थानस्य, पुरुषकारस्य ॥ C₂ उत्थानस्य,
दुष्कर्मणामुत्थानस्य । ॐ

38 = (var) 3 200 20 Ś1 K1.2.4 transp 37
and 38 —^b) K₁ 1 Bo 1 (marg as in text) 1-1
Das as Dn1 n4 Ds D2.2.2 सर्वो गतुं समीहते —^a)
D₂ यतते K₁ [पु]व; D₁ [पु]व (for च). D₁ 2
यथा शक्तिर —^d) K₂ यथा; Bo D₁ 1 तदा (for
तथा)

39 —^a) D₁ ऐश्वर्यं K₁ D₁ 1 T G1-2.0 मदमत्ताद्
(for -मदमत्ताद्). —^b) D₂ 1 T G1-2.0 M1.1-1 मत्ता
(for मत्तान्). G₂ घन (for मद्य). K₁ D₁ 1.1 0
वा (for च) —^c) Das as अप्रमत्तान् Das. as
M₁ 1 2 शठान्; D₂ 1 सदा, T₁ G₂ जला (for शठा)
K₁.0 1 Bo 1.1 0 Dn1 n4 Ds D2-1 2 2 G₁ M₂ क्रूरा;
Das as M₁ 1 2 क्रूरान् (for क्रूरा).

40 —^a) Ś1 K1.2.4 1 D₁.0 शोका; G₂ क्लेशं (for
क्लेशा) K₁ Bo 1-2 Das as Dn1 n4 Ds D2.2.2
परिनि (Dn₁ 'वि)वर्तते, K₁ D₂ 1 1 0 प्रतिविवर्तते (for
'निवर्तन्ते). —^b) Ś1 K₁ 4 असमीक्षितां; K₂ 1 D₁ 2
1.0 'क्षतां, B₂ (marg as in text) 'क्षया; G₂
'क्षिता, G₂ असदीक्षिता (for 'मीक्षिता). —^c) D₂ 1
T G1-2.0 M₁ 1-1 न (for च) —^d) K₁ कचिद्
(for किं) K₁ अपि, K₁ D₁ 2 अत्र Bo 2 Dn1
n4 D₂ 2 2 1 2 T₂ अभि (for अभि) Ś1 K1.2.4
B₂ गच्छति, G₂ मन्यते (for गम्यते).

वहन्ति शिविकामन्ये यान्त्यन्ये शिविकागताः ॥ ४१
 सर्वेषामृद्धिकामानामन्ये रथपुरःसराः ।
 मनुजाश्च शतस्त्रीकाः शतगो विधवाः स्त्रियः ॥ ४२
 द्वंद्वारामेषु भूतेषु गच्छन्त्येकैकशो नराः ।
 इदमन्यत्परं पश्य मात्र मोहं करिष्यसि ॥ ४३
 त्यज धर्ममधर्म च उमे सत्यानृते त्यज ।
 उमे सत्यानृते त्यक्त्वा येन त्यजसि तं त्यज ॥ ४४
 एतत्ते परमं गुह्यमाख्यातमृपिसत्तम ।
 येन देवाः परित्यज्य मर्त्यलोकं दिवं गताः ॥ ४५

भीष्म उवाच ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा शुकः परमबुद्धिमान् ।
 संचिन्त्य मनसा धीरो निश्चयं नाध्यगच्छत् ॥ ४६
 पुत्रदारैर्महान्क्लेशो विद्याभ्राये महाश्रमः ।
 किं नु स्याच्छाश्वतं स्थानमल्पक्लेशं महोदयम् ॥ ४७
 ततो मुहूर्तं संचिन्त्य निश्चितां गतिमात्मनः ।
 परावरज्ञो धर्मस्य परां नैःश्रेयसीं गतिम् ॥ ४८
 कथं त्वहमसंक्लियो गच्छेयं परमां गतिम् ।
 नावर्तेयं यथा भूयो योनिंसंसारसागरे ॥ ४९

C 12 12560
B 12 332(1) 49
K 12 339 49

41 With 41^{ab}, cf. 3 200 21^{cd} —^a) K₆ D₂ 24 महनु; D₅ 1 महद्य (for महद्य) M₁ 1 चप (sic), M₆ पट (for फट) —^b) D₁ दश्यत, M₁ दश्यते K₁ B₁ 1 ० कर्ममाधुपु; D₂ 1 'भि सह, T G₁₋₂ ० M₁ 1-1 'सिद्धिपु (for 'सधिपु) — With 41^{cd}, cf 3 1025* —^c) D₂ 1 वहति K₁ शिविकाम्, D₁ ० शविकाम् (for शि°) —^d) G₂ [s]यान्ये तु (for यान्त्यन्ये) Ś₁ K₁ 2 शिविकारहा; D₁ ० शविकागता; T G₁ 2.० शिविकां गता

42 —^a) T₁ G₆ सर्वे स- (for सर्वेषाम्) D₂ 1 वृद्धि कामानाम्; D₁ ० ऋपि° (for ऋद्धि°) —^b) G₂ ० धन (for रथ) —^c) K₄ ० Bo ०-2 D₂ 21 D₂ 21 D₂ 2 2 2 2 T G₁₋₂ ० मनुष्याय (for 'जाय) Ś₁ K₁ 2 4 B₁ D₁ T G₁₋₂ ० शतस्त्री (K₂ 2 'श्री)का (for शतस्त्रीका) —^d) K₂ 4 D₂ 21 D₂ 2 2 2 2 1 2 विविधा (for विधवा)

43 With 43^{ab}, cf 12 316 24. —^b) D₂ 1 D₁ 1 गच्छति K₁ D₁ ० M₁ 1-1 जना, D₁ 1 जन, T G₁₋₂ ० गुणा (for नरा) —^c) Bo ०-2 D₂ 21 D₂ 21 D₂ 2 2 2 2 पद (for पर) —^d) K₆ 1 नात्र, D₁ 1 G₂ मात्र खं (for मात्र) K₁ B₁ करिष्यसि

44 = (var) 12 316 40 —^b) T₁ G₂ ० द्विज (for त्यज) — B₁ om. (hapl) 44^{cd} —^d) Ś₁ K₁ 2 4 D₁ 1 त्यजति (for 'सि) K₁ B₁ 2 (marg) ० D₂ 21 D₂ 21 D₂ 2 2 2 2 T G₁ ० M₁ 1-1 तरयज (D₂ 1 'ज), G₂ सत्यज (for त त्यज) G₂ योगान्मुक्तो भविष्यसि

45 —^a) D₁ मुष्यम् (for मुह्यम्) —^b) D₁ भाष्या नम् (for 'तम्). D₂ 1 नृपसत्तम (for ऋपि°). —^c) K₁ D₁ दिव्या; D₂ लोकाय; D₁ 1 लोका (for देवा)

—^d) Ś₁ K₁ 2 4 1 T₁ G₂ ० मर्त्यलोकाद् (G₂ 'क), B₁ D₁ ० मर्त्य लोक (for मर्त्यलोक) — After 45, D₁ T G₁₋₂ ० ins an addl colophon [Sub parvan D₁ T G₁₋₂ ० मोक्षधर्म — Adhy 110 (figures, words or both) T₁ G₆ 154, T₂ 167, G₁ 153, G₂ 171, G₂ 155]

46 Ś₁ K₁ 2 4 ० 1 Bo ०-2 D₂ 21 D₂ 21 D₂ 2 2 2 2 D₂ 2 2 2 2 M₁ 1-1 om the ref, G₂ नारद —^a) G₂ सत्य तद्वचन ध्रुवा —^b) D₂ 1 D₁ 1 वीरो (for धीरो) —^c) K₂ 4 1 D₁ 1 ० T G₁₋₂ ० G₆ (gloss लकारव्यत्यय) नाधिगच्छति (K₂ 'त; K₁ 'ते), D₂ D₁ ० नाध्यगच्छति (D₂ 'ता) (for 'त)

47 D₁ 1 om 47-51 —^a) K₁ D₁ ० T G₁₋₂ ० M₁ 1-1 पुत्रदारे (T₂ 'रे) (for 'दारैर्) K₄ क्लेशा, G₂ क्लेशा —^b) K₂ विद्या नाये (sic), Bo विद्यां वा ये, B₁ ० विद्याभ्यासे, D₂ विद्याभ्रायो, G₂ 'ज्ञाने (for 'भ्राये) K₁ भ्रमा (for भ्रम) —^c) K₁ तस्मात्; D₁ ० तस्मात् (for नु स्यात्) —^d) Ś₁ K₁ 2 स्वल्प क्लेश, K₆ 1 अल्पक्लेश, G₂ अपक्लेश D₁ महोदयां

48 D₁ 1 om 48 (of v 1 47) —^a) G₂ [s]-सुत्र च (for सुहूर्तं) D₂ 1 (also as in text) निश्चित्य (for संचिन्त्य) —^b) D₂ 1 निश्चिते; T G₁ 2 ० निश्चितां (for निश्चितां) Ś₁ K₂ 4 निश्चित गतमात्मन —^c) G₂ परावरस्य (for 'ज्ञे). T₁ G₆ M₁ 1-1 धर्मज्ञ (for 'स्य) ❧ C₆ पर परमात्मा अवरो जीव, तयो सत्त्ववित् । ❧ —^d) D₂ 1 परा (for परां) K₁ B₁ G₂ नैश्रेयसां (K₁ 'सी); D₁ ० निश्रेयसीं D₂ 2 गत (for गतिम्) B₁ (marg as in text) परां गतिम चिंतयत्

49 D₁ 1 om 49 (of v 1 47) G₂ om (hapl)

परं भावं हि काङ्क्षामि यत्र नावर्तते पुनः ।
 सर्वसङ्गान्परित्यज्य निश्चिंतां मनसो गतिम् ॥ ५०
 तत्र यास्यामि यत्रात्मा शमं मेऽधिगमिष्यति ।
 अक्षयश्चाक्षयश्चैव यत्र स्थास्यामि शाश्वतः ॥ ५१
 न तु योगमृते शक्या प्राप्तुं सा परमा गतिः ।
 अवषन्धो हि मुक्तस्य कर्मनिर्नोपपद्यते ॥ ५२
 तस्माद्योगं समास्थाय त्यक्त्वा गृहकलेवरम् ।

वायुभूतः प्रवेक्ष्यामि तेजोराशिं दिवाकरम् ॥ ५३
 न ह्येष क्षयमामोति सोमः सुरगणैर्यथा ।
 कम्पितः पतते भूमिं पुनश्चैवाधिरोहति ।
 क्षीयते हि सदा सोमः पुनश्चैवामिपूर्यते ॥ ५४
 रविस्तु संतापयति लोकात्रश्मिभिरुल्बणैः ।
 सर्वतस्तेज आदत्ते नित्यमक्षयमण्डलः ॥ ५५
 अतो मे रोचते गन्तुमादित्यं दीप्ततेजसम् ।

49^a. —^a) K₁ र्वहन्; T₂ न्वहन् (for र्वहन्)
 K₄ D₁ n₄ D₂ D₃ s. s G₂ Cn (gloss सर्वोपाधि
 निर्मुक्त) असच्छिष्टो, K₇ D₄ ० परिच्छिष्टो (for अस)
 D₄ कथ र्वमहसच्छिष्टो (sic) —^b) K₆ १ Bo ६-०
 D₄ s at D₁ n₄ D₂ D₃ s ० गच्छेय गतिमुत्तमां (D₄
 'म) —^c) Ś₁ K₁ ३ नावर्तये, K₇ 'तंय (for 'तंय)
 Ś₁ यया; K₇ D₄ ० यतो (for यया) —^d) K₆ Bo
 ६. १ ० D₄ s at D₁ n₄ D₂ D₃ s (marg) ३ सकर (for
 ससार)

50 D₂ १ om 50 (of v l 47). —^a) K₁ B₁
 D₂ D₃ काङ्क्षामि; K₂ काक्षस्य, T G₁ ० काङ्क्षति,
 M₁ १ काङ्क्षाम (for काङ्क्षामि) —^b) Ś₁ K₁ ३ यतो,
 K₇ D₄ ० यस्मान् (for यत्र) Ś₁ K₁ नावर्तये, K₂
 'तंये; D₄ 'तत (for 'तते) —^c) T G₁ ० सर्वान्
 (for सर्वं) D₂ सगात्. —^d) K₂ G₆ निश्चित,
 K₄ ० Bo ६ १ ० D₄ s at D₁ n₄ D₂ D₃ s ३ निश्चितो,
 B₂ G₂ निश्चिय; G₁ निश्चिता (for निश्चिता). B₁ M₇
 मनसो (for मनसो) K₇ D₄ ० निश्चितामा (D₄ ० 'त्मा)-
 र्मनो गतिं

51 D₂ १ om. 51 (of v l 47). —^a) Ś₁ K₁ ३
 B₆ D₂ G₁ s ० M₅ यत्र (for तत्र) —^b) Bo सम,
 T₂ G₁ ३ C₂ (gloss सर्वविक्षेपाभावम्) शर्म (for शम)
 M₁ १ [s]विगमिष्यति (for ऽधि) —^c) M₁ ० १
 अव्ययात् K₆ T G₁ ३ ० अक्षय (T₁ 'र) चाव्ययं चैव
 —^d) K₂ शाश्वती., D₄ 'ता; M₅ ० 'त

52^a) K₇ D₄ D₄ न तु, G₂ ३ अनु- (for न तु)
 Ś₁ K₁ ३ ३ शक्य; D₂ १ सत्य, G₁ शक्या (sic), G₂
 शक्या (for शक्या) —^b) D₁ प्राप्नु (for प्राप्नु).
 Ś₁ K₁ ३ ३ प्राप्नु (K₁ 'स) तां परमा गतिं —^c) Ś₁
 K₁ ३ अय जघो; K₆ Be-० D₄ D₄ D₂ D₃ १ C₂
 (gloss फलम्) अनुयधो (D₄ 'धा); M₁ १ अघ,
 C₂ (gloss नीचो देहवन्ध) अघ' (as in text). K₆
 मृतस्य; K₇ Bo ६-० D₄ s at D₁ D₂ s १ ० दुदस्य;

D₄ वदश्च, D₂ वदस्य, T G₁ ३ ० युक्तस्य (for
 युक्तस्य).

53^a) M₁ s ० त्याग (for योगं) —^b) D₄ D₂
 D₄ त्यक्ता; M₁ १-१ त्यक्तु (for त्यक्त्वा) K₇ D₄ ०
 विह (for गृह-) —^c) D₄ प्रवेक्ष्यामि (for प्रवे)
 —^d) G₁ (before corr) दिवाकर

54^a) K₆ Bo ६ १ ० D₄ s at D₁ n₄ D₂ D₃ s ३
 क्षय (K₆ B₆ १ 'यि) तां याति, K₇ क्षमया याति, B₂
 D₄ s १ ० T G₁ ३ ० क्षयमायाति, D₂ क्षेत्रत्वा याति
 (for क्षयमाप्नोति) —^b) K₇ D₄ ० पीत सुरैर्,
 D₂ १ सुरगणो (for 'गणैर्) —^c) K₆ कल्पित; D₄
 s १ कपित (for 'त) D₂ १ पतितो, G₂ पतने,
 M₁ ० १ सहसा (for पतते). Ś₁ K₁ ३ D₄ ० भूमो,
 D₂ १ भूय', G₂ भूमि (for भूमि) —^d) D₂ १
 अधिरोहित; G₂ 'गोविति (sic), M₁ १ १ अतिरोहति
 (for अधि'). G₂ पातश्चैवाधिको विधि —^e) M₁ १-१
 च (for हि) K₆ M₅ यदा (for सदा) K₂ मोह
 (for सोम) — After 54, K₆ Bo ६-० D₄ s at D₁
 n₄ D₂ D₃ s. s १ ३ editions 128^a

795* नेच्छाम्येव विदित्वैते हासवृद्धी पुन पुन ।

[B₂ [प]न (for [प]न) K₆ B₁ एवविधे त्वे (B₁ त्वे) ते,
 Bo एव विधित्वे (sic), D₂ १ एवविधे तत्त्वे; D₁ एव
 विदित्वैतद् D₄ ज्ञानवृद्धी (for हास)]

55^a) G₂ च (for तु) K₆ Bo ६-० D₄ s at D₁
 n₄ D₂ D₃ s १ ३ सतापयते, T G₁ ३ ० सतपन्त्याति
 (for सतापयति) K₇ रविस्तु सतापयेल्लोकान् (hyper-
 metric), D₄ ० रवि संतापयेल्लोकान् —^b) K₁ (before
 corr as in text) K₇ D₄ ० रदिमभि सुमहोल्बणैः. —^d)
 Bo -मण्डल K₇ D₄ ० नित्य नक्षत्रमण्डलात्, B₆ (marg
 as in text) सर्वतस्तेजमण्डल.

56^a) Ś₁ K₁ ३ १ D₄ ० तत्र (for अत्र) K₇ D₄ ०
 यास्यामि (for वस्यामि) K₂ दुर्वपौ; D₄ ० corrupt,

अत्र वत्स्यामि दुर्घर्षो निःसङ्गेनान्तरात्मना ॥ ५६
 सूर्यस्य सद्ने चाहं निक्षिप्येदं कलेवरम् ।
 ऋषिभिः सह यास्यामि सौरं तेजोऽतिदुःसहम् ॥ ५७
 आपृच्छामि नगाश्रमाग्निरीनुर्वा दिशो दिवम् ।
 देवदानवगन्धर्वाङ्घ्रिशाचोरगराक्षसान् ॥ ५८
 लोकेषु सर्वभूतानि प्रवेक्ष्यामि नसंशयः ।
 पश्यन्तु योगवीर्यं मे सर्वे देवाः सहर्षिभिः ॥ ५९
 अथानुज्ञाप्य तमृषिं नारदं लोकविश्रुतम् ।
 तस्मादनुज्ञां संप्राप्य जगाम पितरं प्रति ॥ ६०

सोऽभिवाद्य महात्मानमृषिं द्वैपायनं मुनिम् ।
 शुकः प्रदक्षिणीकृत्य कृष्णमापृष्टवान्मुनिः ॥ ६१
 श्रुत्वा ऋषिस्तद्वचनं शुकस्य
 प्रीतो महात्मा पुनराह चैनम् ।
 भो भोः पुत्र स्त्रीयतां तावदद्य
 यावच्चक्षुः प्रीणयामि त्वदर्थम् ॥ ६२
 निरपेक्षः शुको भूत्वा निःस्नेहो मृक्तबन्धनः ।
 मोक्षमेवानुसंचिन्त्य गमनाय मनो दधे ।
 पितरं संपरित्यज्य जगाम द्विजसत्तमः ॥ ६३

C. 12. 12575
B 12. 331(1)-48
K. 12. 339 65

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टादशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१८ ॥

G₂ दुर्घर्षे (for 'घो') —^d) K₄ Bo Dn₁. n₄ D₅ D₂
 १ १ निशकेन, K₆ B₇ निपगेन (for नि'सङ्गेन)
 — After 56, M₅ ins

796* सूर्यस्य तपत्राह जगत्स्यावरज्जमम् ।

57 *) B₃ (marg) मडले (for सद्ने) K₆ B₆₋₈
 D₂. a₁ सोह, B₃ (marg) झस्मिन् (for चाहं) —^b)
 K₆ निक्षिपेहं (for 'प्येदं') D₂ क्षिप्येद हि कलेवर —^c)
 T G₁₋₂ ० M₁ १-१ वत्स्यामि (for यास्यामि) —^d) K₆
 B₆ D₂ a₁ D₂ १ सौर्यं (for सौर) K₆ [s] विदुःस्वित',
 D₂ १ न दुःसहं; M₁ १-१ सुदुःपह (for अतिदुःसहम्)

58 *) Ś₁ K₁ १ १ B₃ (marg) आपृच्छये (K₄ B₃
 'च्छेहं); T₂ आगच्छामि (for आपृष्ट') D₂ गिरीन् (for
 नागान्) K₁ lacuna, D₁ ० नागा (for नागान्)
 G₂ आमक्षनिरगाङ्गा —^b) K₄ Bo ३ D₂ Dn₁ n₄
 D₂ D₂ १ १ G₁ गिरिम्, D₂ गिरीर् (for गिरीन्)
 D₂ दिशा (for दिशो) T G₁₋₂ ० दश (for दिवम्)
 —^d) K₁ राक्षसं

59 *) K₁ Bo T₂ प्रव (K₁ 'वि) इयामि —^c) M₁
 ० १ पश्यति (for पश्यन्तु) K₆ योगं ससिद्धा', D₂
 a₁ योग (D₂ 'ग') सिद्धा मे, M₅ मे योगवीर्यं (by
 transp) K₁ पश्यत्ययोगवीर्यं मे —^d) M₁ ० १ स्वर्गे
 (for सर्वे) D₂ D₂ १ महर्षिभि' (for सह')

60 *) G₂ जयो (for अद्य) K₇ B₃ (marg) D₄
 १ १ T G₂ ३ ० M₁ १-१ [अ]नुज्ञाय (for 'ज्ञाप्य) G₁
 अथानुज्ञायतामृषिर्

61 *) K₄ D₄ G₁ ऋषि; K₆ Bo ०-१ D₂ a₁

Dn₁ n₄ D₂ D₂ ३ ३ कृष्ण (for ऋषि) Ś₁ K₁ १ १
 D₂ D₂ १ १ M₅ मुनि; B₃ प्रति (for मुनिम्) M₅
 द्वैपायनमृषिं तदा —^c) Ś₁ K₁ १ १ तत् (for शुक)
 K₄ प्रदक्षिणीं कृत्य; K₆ Bo ०-१ D₂ a₁ Dn₁ n₄ D₂
 D₂ ३ ३ G₂ 'ण कृत्वा; D₂ १ 'णीकृत्वा (for 'णीकृत्य)
 —^d) K₆ हृष्टम्; D₂ कृष्णाम्, T₁ क्षमाम्; G₆ क्षणम्
 (for कृष्णम्) K₇ D₄ १ आपृच्छवान्; T₁ वा पृष्ट' (for
 आपृष्ट') K₄ ० १ Bo ०-१ D₂ a₁ Dn₁ n₄ D₂ D₂-१
 १ १ T₁ मुनि (for मुनि) — After 61, T G₁₋₂ ०
 ins an addl colophon [Sub-parvan T G₁₋₂ ०
 मोक्षधर्म — Adhy no (figures, words or both)
 T₁ G₆ 155, T₂ 168, G₁ 153, G₂ 172, G₃
 156]

62 Before 62, T G₁₋₂ ० ins मीपम् —^c) K₆
 Bo १ [अ]र्षिस्; K₇ B₃ (marg) D₂ १ १ T G₁₋₂ ०
 M₅ मुनिस्; Bo १ D₂ a₁ Dn₁ D₂ ३ ३ चर्षिस्
 (for ऋषिस्) K₆ D₂ a₁ T₁ G₂ ३ ० M₁ १-१ सुतस्य
 (for शुकस्य) —^b) T₁ G₁ ३ ० M₁ १-१ शुकस्य हृष्ट
 (M₁ ० १ पृष्ट; M₅ प्रीत'); T₂ पर प्रहृष्ट, G₁
 पुत्रस्य हृष्ट (for प्रीतो महात्मा) —^c) Some MSS
 भो भो; some MSS भो भो G₂ भ्रूयतां (for स्त्री')
 G₂ अत्र (for अद्य) —^d) D₂ चक्षुकी (for चक्षु)
 Dn₁ स्वदर्थं, D₂ T G₁₋₂ ० 'र्थे (for 'र्थम्) — After
 62, K₇ D₂ D₂ ० Cs ins

797* एवमुक्तं पितृस्नेन चेहयुक्तेन वेत्सता ।
 नैवेच्छामकरोत्तस्य निःसङ्गेनान्तरात्मना ।

63 Before 63, B₃ ins मीपम् तवाच —^c) K₁
 **पश, D₂ निरपेक्ष —^b) K₁ निःसङ्गे K₆ Bo

३१९

भीष्म उवाच ।

गिरिपृष्ठं समारुह्य सुतो व्यासस्य भारत ।
समे देशे विविक्ते च निःशलाक उपाविशत् ॥ १
धारयामास चात्मानं यथाशास्त्रं महाशुनिः ।
पादात्प्रभृतिगात्रेषु क्रमेण क्रमयोगवित् ॥ २
ततः स प्राश्रुखो विद्वानादित्ये नचिरोदिते ।

पाणिपादं समाधाय विनीतवदुपाविशत् ॥ ३
न तत्र पक्षिसंघातो न शब्दो नापि दर्शनम् ।
यत्र वैयासकिर्धोमान्योक्तुं समुपचक्रमे ॥ ४
स ददर्श तदात्मानं सर्वसङ्गविनिःसृतम् ।
प्रजहास ततो हासं शुकः संप्रेक्ष्य भास्करम् ॥ ५
स पुनर्योगमास्थाय मोक्षमार्गोपलब्धये ।

०-१ Das at Dn1 n4 D2 s 5 7 T G1-3 ० M1 १-1
मुक्तसहाय (for 'बन्धन' —^d) G1 महो दृष्टे (for
मनो दृष्टे). —^e) K1 Bo D2 १ १ G2 M1 १-1 स परि
स्यज्य (M1 १ 'क्रम्य') (for सपरित्यज्य). —^f) K6 Bo
०-१ Das at Dn1 n4 D2 D2 s १ मुनिसत्तम (K6 'म');
D2 ० द्विजसत्तम (for 'म'). — After 63, Ś1 K1 १. १
० १ V1 Bo ०-१ Das at Dn1 n4 D2 D2-1 १-१ T
G1-3 ० Cs ins

798* कैलासपृष्ठं विपुलं सिद्धसंघैर्निषेवितम् ।

[K1 D2 ० कैलास (K1 'स')शृग; Das 'सपृष्ठ' (for
'सपृष्ठ') K6 T1 G6 विमल (for विपुल) K2 सिद्धमगैर,
Bo Dn4 D2 D2 s १ 'सप', Dn1 मुनिमप, G2 गह-
योगं (for सिद्धसंघैर) G2 निषेवितु]

Colophon om. in Dn1 T G1-3 ० M1 १-1, V1 D2
missing K2 s B1-2 Das at Dn2 n4 D1 G2 s M2-4
absent. — Sub parvan Ś1 K1 १ १ ० १ Bo ०-१ Das
at Dn1 n4 D2 D2-1 १-१ मोक्षधर्म — Adhy name
Ś1 B1 Dn4 D2 s शुकाभि (Ś1 'जु')गमन; K1 १ १ ० १
Bo १ १ Das at D2-1 १ शुकाभि (K1 'जु'; K1 D2 १ १
'ति')पतनं; Bo Dn1 शुकोत्पतनं. — Adhy no K6
57, B1 Dn4 Das 155, B2 266, Dn1 157, D2
102 — Śloka no. Das Dn1 D2 65, Dn4 64

319

☞ This adhy. is missing in V1 D2 (cf. v l. 12
318 1, 283 15).

1 T G1-3 M1 १-1 om. the ref. —^a) K6 Bo ०-१
Das at Dn1 n4 D2 D2 s १ गिरिशृंग (for 'पृष्ठ')
—^b) K1 Dn4 D2 समदेशे B2 विमुक्त (for विविक्ते)
K6 Bo ० १ १ Dn1 n4 Dn1 D2 s १ T G1-3 ० M1 १-1
स (for च) K6 B1 Das at Cs (gloss निःशस्ये)
Cn (gloss निःशृणु) निःशलाके समे देशे. —^d) K6 B1

Das at विविक्ते स; G2 मुनिस्युल (for निःशलाक).
T1 G2 निःशक (G2 'ल') समुपाविशत्

2^a) D2 वा (for च) —^b) K6 Bo ०-१ Das
at Dn1 n4 D2 D2 s १ यथाधिधि (for महाशुनि)
—^c) K6 १ Bo ०-१ Das at Dn1 n4 D2 D2-1 १-१ T1
G2 ० पाद (for पादात्) K2 प्रत्यति (for प्रभृति).
☞ Cs पादात्प्रभृतिमारभ्य सर्वपदसंधिषु क्रमेण धातु संस्थाप्य,
भूयोमध्यस्थापितप्राण । ☞

3^a) K6 Das at D2 १ भूश (for विद्वान्) —^b)
Bo Dn1 n4 D2 D2 s १ नाचिरोदिते (Dn1 'लं'); Das
नाचिरोदते (sic), D2 १ चाचि; G2 न विशात्रवे (for
नचिरोदिते). —^c) K6 पाणिपादे Ś1 K2 १ Dn1 n4
D2 D2 s १ समाधाय (for 'धाय') —^d) G1 उपा
दिशत् (for 'विशत्') D2 १ विनीतं वदुपाविशत्

4^a) K1 D2 १ १ T G1-3 ० M1 १-1 यत्र (for सत्र).
Bo पक्षिसंघातो; T G2 Cs (gloss गमन) 'संघातो';
M1 'संघातो' (for 'संघातो') —^b) Ś1 K1 १ न च, K6
Das at Dn1 n4 D2 D2 १ (sup ltn as in text) १
नाति; K1 चापि (for नापि) ☞ Cs अतिदर्शनम्,
विशेषदर्शनम् । ☞ —^c) Das वास, D2 १ T2 G1 १ ०
M1 तत्र (for यत्र). D2 T1 G2 ० वैय्यासकिर; G1
वैयासिकी; G2 M1 'सकिर; M1 १ ० 'सकीर' (for
'सकिर'). K1 D2 १ शुकम्; B2 भीमान् (for भीमान्)
—^d) T1 G2 योगं (for शुकं). K1 D2 १ आत्मान-
मुपचक्रमे.

5^a) D2 १ G2 १ महा; T2 तथा; G1 सदा (for
तदा). —^b) Ś1 T1 G2 -विनिःसृत; K1 १ १ -विनि-
सृत; K1 D2 १ विव (K1 'वा')विर्त; D2 १ विनि
शक (for -विनिःसृतम्). —^c) M1 तदा (for ततो).
T1 G2 आसं; T2 G1 हास (sic), G2 वासं (for
हास). —^d) G2 १ शुकं. K6 १ Bo ०-१ Das at Dn1,

महायोगीश्वरो भूत्वा सोऽत्यक्रामद्विहायसम् ॥ ६
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा देवर्षिं नारदं तदा ।
 निवेदयामास तदा स्वं योगं परमर्षये ॥ ७
 दृष्टो मार्गः प्रवृत्तोऽस्मि खस्ति तेऽस्तु तपोधन ।
 त्वत्प्रसादाद्गमिष्यामि गतिमिष्टां महाद्युते ॥ ८
 नारदेनाभ्यनुज्ञातस्ततो द्वैपायनात्मजः ।
 अमिवाद्य पुनर्योगमास्थायकाशमाविशत् ॥ ९
 कैलासपृष्ठाद्दुत्पत्य स पपात दिवं तदा ।
 अन्तरिक्षचरः श्रीमान्ग्यासपुत्रः सुनिश्चितः ॥ १०

तमुद्यन्तं द्विजश्रेष्ठं वैनतेयसमद्युतिम् ।
 ददृशुः सर्वभूतानि मनोमारुतरंहसम् ॥ ११
 व्यवसायेन लोकांस्त्रीन्सर्वान्सोऽथ विचिन्तयन् ।
 आस्थितो दिव्यमध्वानं पावकार्कसमप्रभः ॥ १२
 तमेकमनसं यान्तमव्यग्रमकुतोभयम् ।
 ददृशुः सर्वभूतानि जङ्गमानीतराणि च ॥ १३
 यथाशक्ति यथान्यायं पूजयांचक्रिरे तदा ।
 पुष्पवर्षैश्च दिव्यैस्तमवचक्रुर्दिवौकसः ॥ १४
 तं दृष्ट्वा विस्मिताः सर्वे गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।

C 12. 12891
 B 12. 2322.15
 K 12. 340 15

n4 Ds D2-5 1-9 T G1-2 6 M1 5-7 तरपर (for भास्क
 रम्)

6 °) M1 5-7 पुनर्योगं स (by transp) —^b)
 Bo मार्गोपलब्धयेत् — °) K6 1 Bo 6-9 Das 44 Dn1
 n4 Ds D2-5 1-9 G1-2 योगेश्वरो; T1 G6 -योगपरो
 (for -योगीश्वरो) —^d) B6 [5]-प्रक्रामद् (for अयं)
 K1 D1 5 7 9 M1. 6 1 विहायसा, Da1 'यने (for 'यसम्)

7 °) Da4 Ds2 D1 5 1 देवर्षिर्; T G1 6 M1. 5-7
 ब्रह्मर्षिं (G1 6 M6 'र्षिर्); G2 ब्रह्मणः; G3 ब्राह्मण
 (for देवर्षिं) K6 B1 3 (also as in text) 9 Das.
 44 शुक्रः; Bo. 6 Dn1 n4 Ds D2 3 3 ततः; Ds 1
 T G1-2. 6 तथा (for तदा) — °) K6 Bo 6-9 Das
 44 Dn1 n4 Ds D2-5 1-9 M1 5-7 च तः; K1 त च;
 G2 तथा (for तदा) —^d) K1 B1 9 Da1 Ds T M1
 5-1 स्वः; Ds (sup lin) स (for स्व) Ds 1 योग
 परमहर्षजं

8 Before 8, K6 1 Bo 6-9 Das 44 Dn1 n4 D2-5
 1-9 G2 M1. 5-7 ins शुक्र उवाच — °) Ds 1 दृष्ट (for
 दृष्टो) K1 प्रवृत्तोऽस्मि, T G6 प्रवर्तोऽस्मि (G2 'सि) (for
 प्रवृत्तोऽस्मि) —^b) Ś1 K1 2 4 महामुने (for तपोधन)
 — K2 4 om 8^{ed}, Ś1 reads it on marg

9 Before 9, B6 ins जीह्म उवाच —^b) Bo 8
 Das Dn1 n4 Ds D2 3 3 शुक्रो (for ततो) — °)
 Ds 1 अमिवाद्य (for अमिवाद्य) M1 5-7 महायोगम् (for
 पुनर्योगम्) —^d) K6 आस्थित (for आविष्टत्)

10 °) Bo 3 9 Ds 3 3 3 कैलासपृष्ठाद् Ś1 K1 2 4
 B6 आप्लुत्य, T1 G2 उरप्लुत्य (for उरपत्य) —^b)
 T1 G6 उरपपातः; G1 3 स चचार, G2 स जगाम (for
 स पपात) K4 यदि; K6 Bo T1 G6 (before corr)

तथा, Da1 तत (for तदा) — °) K6 1 Bo 6-9
 Da1 Ds1 अतरीक्षचर, G1 M1 'रिक्षचर. —^d) K6
 Bo 6-9 Das 44 Dn1 n4 Ds D2 3 3 वायुभूत (for
 व्यासपुत्र). Ds सुनिश्चित, G1 स निश्चित

11 °) Ds 1 9 तमुद्यत; T G1-2 6 व्यासपुत्र (for
 तमुद्यन्त) — T2 transp 11^b and 11^d —^b) K1
 महाद्युति (for सम) —^d) Da4 रहसः; Ds 1 रहसा
 (for -रंहसम्).

12 °) K2 घृणोत्स्येन (sic) (for व्यवसायेन)
 ॐ Gn व्यवसायेन, सार्वभ्यनिश्चयेन । ॐ —^b) K2
 सर्वान्योप (sic), K1 D1 9 'नेप, B1 Ds 1 सर्वान्योप
 (D1 'शोच) (for 'न्तोऽथ) Ds G1 विचिन्तयत्, G2 व्यधि
 तयन्; G3 [अ]व्यधि; M1 5-7 [अ]विधि (for विचिन्त
 यन्) — °) Ś1 K1 2 G6 प्रस्थितो (for आस्थितो) K6
 Bo 6-9 Das 44 Dn1 n4 Ds D2 3 5 7 8 दीर्घम् (for
 दिव्यम्) —^d) B6 Dn4 Ds 5 1 G2 समप्रभं

13 °) K1 यातम्, G2 दांतम् (for यान्तम्) —^b)
 G2 समप्रभम् (for अयं) Ds1 अकुतोभये —^d) Dn1
 स्यावराणि (for जङ्गमानी) Bo Dn1 n4 Ds1 D2 3 3
 च (Ds sup lin [अ]च)राणि (for [ह]तराणि) K6 B6
 1 3 (marg as in text) 9 Das 44 जगमस्थावराणि च

14 °) Da om (hapl) शक्ति यथा Ś1 K1 2 यथा
 न्याय्य; Ds 1 यथाज्ञान (for 'न्याय) —^b) G1
 (marg) तथा (for तदा) K6 Bo 6-9 Das 44 Dn1
 n4 Ds D2. 3 3 पूजां वै चक्रिरे तदा — °) B6 त दिव्यैर्
 (by transp) —^d) K6 Dn4 अनु-; D1 T G1-2 6
 पूव, M1 5-7 अलं (for अव-) K6 दिवानिषा (for
 दिवौकस).

15 M1 5-7 transp. 15^{ab} and 15^{ed}. — °) M1

1. 15 ऋणयश्चैव संसिद्धाः परं विस्मयमागताः ॥ १५
 अन्तरिक्षचरः कोऽयं तपसा सिद्धिमागतः ।
 अधःकायोर्ध्ववक्त्रश्च नेत्रैः समभिवाह्यते ॥ १६
 ततः परमधीरात्मा त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
 भास्करं समुदीक्षन्स प्राञ्जुखो वाग्यतोऽगमत् ।
 शब्देनाकाशमखिलं पूरयन्निव सर्वतः ॥ १७
 तमापतन्तं सहसा दृष्ट्वा सर्वाप्सरोगणाः ।
 संभ्रान्तमनसो राजन्नासन्परमविस्मिताः ।
 पञ्चचूडाप्रभृतयो भृशमुत्फुल्ललोचनाः ॥ १८

१-१ गृहः सप्तम्यं सर्वे. — १) Bo M₁ १ ० गचर्वां सा
 (Bo 'वांश्चा')प्सरोगणा. — ०) G₂ M₁ १-१ सिद्धाश्च
 (for ससिद्धा).

16 ") K₂ Bo. १. १ ० Das अन्तरीक्षचर (Bo 'ता');
 B₂ Das Dn₁ n₂ D₂ D₂ १ १ अन्तरी (B₂ D₂ 'री')क्षगत.
 — १) K₁ तपसा — ०) K₂ T₂ [ऊ]र्ध्ववक्त्रैश्च. ☞ Ca
 स्वर्गाङ्घ्रिचिचत्साधोवक्त्रता यतस्तत् सिद्धोऽप्यमिति ध्यक्षि-
 तम् । Cn अथ कामात् ऊर्ध्वं वक्त्रं यस्य, सूर्यं दत्तदृष्टित-
 स्वदेहसाधोभाग न पश्यतीत्यर्थः । ☞ — ०) K₂ १ Das n₂
 D₂ D₂ ० (before corr.) नेत्रैः समभिधीक्ष्यते; Bo
 Dn₁ n₂ Dn₁ D₂ १ १ 'निरञ्जते, B₂ १ ० Dr ० (by
 corr) 'भिधीक्षते; B₂ 'वक्त्रयते; D₂ 'तिधीक्षते; T
 G₁-१ ० M₁ 'तिवाह्यते; M₁ ० १ 'तिवाभ्यते.

17 ") K₂ Bo १-१ Das n₂ Dn₁ n₂ D₂ D₂ १ १
 धर्मात्मा (for धीरात्मा). — १) Ś₁ K₁ १ १ तथा (for
 त्रिषु) D₂ १ विश्रुता — ०) Ś₁ (before corr) K₂
 समुदीरन् (for 'दीक्षन्'). Das n₂ सा (for स) — ०)
 K₁ वाच्यतो; Das वागतो; D₂ वाक्यतो; D₂ १ वामतो
 (for वाग्यतो) K₁ [s]गमन् — ०) Das [जा]कारम्
 (for [जा]काशम्). B₂ अणुल (for अखिलं) — ०)
 Das n₂ पूरयन्नेव; D₂ १ 'यामास (for 'यन्निव) K₁
 Bo. १ ० Dn₁ n₂ D₂ D₂-१ १ १ Ms सर्वतः; M₁ ० १
 चादिना; M₁ (inf) l₁n नादिना (for सर्वतः).

18 ") D₂ १ तमागतं समासाद्य — १) K₁ D₂ सर्वा
 प्सरागण; Bo देवाप्सरोगणा. Das दृष्ट्वा सर्वेश्वरो गणा
 — ०) Das n₂ D₂ विस्मिता. — ०) Ś₁ K₁ १ १ पंच-
 चूलप्रभृतयो; K₂ वासचूडा; T₂ G₂ M₁ १-१ पञ्चचूडा.
 — ०) K₂ दृशाम् (for नृशाम्). K₂ १ Das लोचनं
 (Das 'ना)

19 ") Das D₂ G₂ देवतं. Ś₁ K₁ १ १ कृतमो K₁

दैवतं कृतमं ह्येतदुत्तमां गतिमास्थितम् ।
 सुनिश्चितमिहायाति विमुक्तमिव निःस्पृहम् ॥ १९
 ततः समतिचक्राम मलयं नाम पर्वतम् ।
 उर्वशी पूर्वचित्तिश्च यं नित्यमृपसेवते ।
 ते स्म ब्रह्मर्षिपुत्रस्य विस्मयं ययतुः परम् ॥ २०
 अहो बुद्धिसमाधानं वेदाभ्यानरते द्विजे ।
 अचिरेणैव कालेन नभश्चरति चन्द्रवत् ।
 पितृशुश्रूपया सिद्धिं संप्राप्तोऽयमनुत्तमाम् ॥ २१
 पितृभक्तो दृढतपाः पितुः सुदयितः सुतः ।

D₂ १ ० T₂ G₁ १ M₁ १-१ स्वे (T₂ न्ने; G₁ चै)तद्
 (for ह्येतद्) T₁ G₂ दैवतं कृतमत्वेन — १) D₂ G₂ १
 मास्थितां (G₂ 'ता; G₂ 'त). — ०) D₂ १ स्वनिश्चितम्
 (for सु). D₂ १ D₂ १ १ १ इव (for इह). D₂ १
 [जा]यात (for [जा]याति) — ०) K₁ D₂ १ T G₂ १
 M₁ १-१ निर्मुं (D₂ 'यु)क्तम् (for विमुक्तम्) Ś₁ K₁ १ १
 G₂ १ इह (for इव). G₁ (before corr.) १ निःस्पृह.

20 ") K₁ B₂-१ Das Dn₁ n₂ D₂ D₂-१ १-१ ततः
 समभिचक्राम — १) K₁ D₂-१ १ १ M₁ १-१ मंदरं (for
 मलयं) — ०) T₂ पूर्वचित्तेश्च (for 'चित्तिश्च). — ०)
 K₁ यो; G₂ तं (for यं). Bo १ Dn₁ n₂ D₂ D₂
 १ १ M₁ १-१ उपसेवत — ०) Bo १ Dn₁ n₂ D₂ D₂
 १ १ तस्य; D₂ वेत्य; T₂ तन्मे (for ते स्म). Das
 विप्रर्षिः (for ब्रह्मर्षि) — ०) D₂ १ T G₁-१ १ जगत्तु
 (for ययतु)

21 ") M₁ १ विद्भि (for बुद्धि) T₁ G₂ समाचारं
 (for 'धान). — १) K₁ D₂ १ वेदाभ्यास; Bo सदा
 (for वेदा). K₁ D₂ १ T G₂ १ रतो (for -रते)
 K₁ D₂ १ T G₂ १ द्विजः; G₁ द्विजं (for द्विजे) G₂
 देवाभ्या सुलभे द्विज. — ०) T G₁-१ १ हि (for [ए]
 च). — ०) G₂ १ न भय याति (G₂ रवि) चन्द्रवत्;
 M₁ (sup) l₁n जगद्वाप्यत्यसनाय — ०) K₁ सिद्धिः;
 K₂ Das n₂ बुद्धिः; K₂ Bo १ (margin as in text) १-१
 Dn₁ n₂ D₂ D₂ १ १ T₂ बुद्धि (for सिद्धि) — ०) K₁
 समाप्तो (for समाप्तो). G₂ [s]सौ (for सचम्). K₁ १
 Dn₁ अनुत्तमं (for 'त्तमाम्).

22 ") Das दृढतया (for 'तपा). G₂ पितृभक्तौ
 दृढा सिद्धिश्च — १) K₂ G₂ च (G₂ स) दयितः; Dr
 T₁ G₂ समधिक (for सुदयित). G₂ तथा समुदितः
 सुतः. — After 22^a, G₂ ins..

अनन्यमनसा तेन कथं पित्रा विवर्जितः ॥ २२

उर्वश्या वचनं श्रुत्वा शुक्रः परमधर्मवित् ।

उदैक्षत दिशः सर्वा वचने गतमानसः ॥ २३

सोऽन्तरिक्षं महीं चैव सशैलवनकाननाम् ।

आलोकयामास तदा सरांसि सरितस्तथा ॥ २४

ततो द्वैपायनसुतं बहुमानपुरःसरम् ।

कृताञ्जलिपुटाः सर्वा निरीक्षन्ते स्म देवताः ॥ २५

अत्रवीत्तास्तदा चाक्यं शुक्रः परमधर्मवित् ।

पिता यद्यनुगच्छेन्मां क्रोशमानः शुकेति वै ॥ २६

ततः प्रतिवचो देयं सर्वैरेव समाहितैः ।

एतन्मे स्नेहतः सर्वे वचनं कर्तुमर्हथ ॥ २७

शुकस्य वचनं श्रुत्वा दिशः सवनकाननाः ।

समुद्राः सरितः शैलाः प्रत्यूचुस्तं समन्ततः ॥ २८

यथाज्ञापयसे विप्र षाढमेवं भविष्यति ।

ऋपेर्व्याहरतो चाक्यं प्रतिवक्ष्यामहे वयम् ॥ २९

C. 12 1207
B. 12 333A.31
K 12 310 30

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१९ ॥

799* कृताञ्जलिपुटा सर्वे तुष्टुष्टुमानसा ।

— °) K₇ मानसा; M₅ तपसा (for मनसा) G₂ पितुरस्यंतमिष्टोयं — °) K₅ D₁₁ n₄ D₅₁ D₂ s s r s M₁ s-r विसर्जित (D₁ 'ता') (for विवर्जित).

23 °) D₅ -विस्मित (for धर्मवित्). — °) Ś₁ अवैक्षत, K₁ s अवैक्षत; D₄₄ उदैक्षत; D₁₄ उदैक्षित (for उदैक्षत) — °) D₅ r भवने (for वचने) G₂ वचन गमनस्य च

24 °) K₅ r Bo e-s D₄₅ D₅₁ सौतरीक्षं (D₄₅ 'क्ष'), D₁₄ D₄ 'रिक्ष-; D₅ r अतरिक्ष (for सोऽन्त) — °) D₄ corrupt K₁ B₉ D₅₁ D₅ -काननं (for 'नाम्) — °) K₅ Bo e-s D₄₅ n₄ D₁₁ n₄ D₅ D₂ s s विलोकयामास (for आलो) — °) B₅ T₁ G₁ s तदा (for तथा)

25 °) K₅ r Bo e-s D₄₅ n₄ D₁₁ n₄ D₅ D₂-s r-s T G₁ s s M₁ s-r बहुमानसमंततः; G₂ बहुमान्य समं ततः. — °) Ś₁ K₁ s s D₄ s r s बद्धांजलि (for कृताञ्जलि). K₇ भूत्वा (for सर्वा). — °) K₂ निरेक्षते, K₁ D₄ निरीक्ष्यंते, M₁ 'क्ष्यति

26 °) D₅₁ तां; D₅ s M₅ तासु (for तासु) B₉ D₄₄ T₁ तथा (for तदा) — Before 26°, B₇-s G₂ ins. शुक्र उवाच — °) D₅₁ D₁ s G₁ s मा (for मां).

27 °) T G₁-s s M₁ s-r तस्य (for तत्) D₄ reads प्रति twice. D₄₄ देह; D₄ देव; D₅ r देशं (for देवं) — °) K₁ स्नेहत (for स्नेहत). K₅ सर्वैर; D₄₅ n₄ सर्वै; G₁ सद्ये (for सर्वे) — °) D₄₅ मह्यं .

28 Before 28, B₅ s ins श्रीम् उवाच — °) K₅ Bo e-s D₄₅ n₄ D₁₁ n₄ D₅ D₂ s s सर्वा सकानना; M₁ s-r सजलका. — °) D₅₁ सरिता — °) K₇ D₅ r ते (for त)

29 °) G₁ भविष्यति (for 'ति) — °) K₁ ऋषी; D₄₅ ऋषिर् (for ऋपेर्). G₁ व्याहरते — °) K₅ corrupt K₇ D₅ s प्रतिदास्यामहे वय; T G₁-s s 'वक्ष्याम (T₁ G₅ 'मि) ते वयं ❀ C₅ प्रतिवक्ष्यामहे शुक्रोऽनेन पया गत इति । ❀

Colophon om in D₂, V₁ D₅ missing K₅ s B₁-s D₄₁ n₄ D₁₁ n₄ D₁ G₅ s M₁-s absent — Subparcan Ś₁ K₁ s s r Bo e-s D₄₅ n₄ D₁₁ n₄ D₅ D₂-s r-s T G₁-s s M₁ s-r मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ s s r Bo e-s D₄₅ n₄ D₁₁ n₄ D₅ D₂-s s s G₅ M₅ s शुक्रामि (K₇ D₄ s s 'ति)पतनं, D₁₄ शुक्रोऽपतनं — Adhy no (figures, words or both) K₅ 58, B₇ D₄₅ D₄₅ T₁ 156, B₅ 260, D₁₁ 158, D₅ 153, T₂ 169, G₁ 155, G₂ 173, G₅ 157, M₁ s r 152, M₅ 188 — Śloka no D₄₅ D₁₁ n₄ D₅ 31.

३२०

भीष्म उवाच ।

इत्येवमुक्त्वा वचनं ब्रह्मर्षिः सुमहातपाः ।

प्रातिष्ठत शुक्रः सिद्धिं हित्वा लोकांश्चतुर्विधान् ॥ १

तमो षष्टविधं हित्वा जहौ पञ्चविधं रजः ।

ततः सर्वं जहौ धीमांस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २

ततस्तस्मिन्पदे नित्ये निर्गुणे लिङ्गवर्जिते ।

320

☞ This adhy is missing in V₁ D₆ (of v 1 12 318 1, 283 16)

1^a) D₂ om. from इत्येव up to प्राति (in 1^a)
Das D₂₁ उक्त्वा T G₁ 2. 8 इत्येवमुक्ते वचने —^b) Ś₁
K₁ 6 D₂₁ D₂ 7 महर्षि (for ब्रह्मर्षि). K₇ D₂ 5 7 9
T G₁₋₃ 6 M₁ 5-7 स (for सु). K₁ सुमहातप — T
G₁₋₃ 6 repeat 1^a after 26 for the sequence of
stanzas 1^a-27^b in T G₁₋₃ 6, see the Tabular State-
ment below. —^c) Ś₁ K₁ 2 प्रतिष्ठत, K₂ 1 प्रतिष्ठत;

Tabular Statement

giving sequence of st. 1-27^{ab} in T G₁₋₃ 6

[r = repeated]

T G ₆	G ₁	G ₂ 8	T G ₆	G ₁	G ₂ 8
1 ^a	1 ^a	1 ^a	16-17	16-17	16-17
1 ^d	1 ^d	1 ^d	19	19	19
8-9	8-9	8-9	22 ^{ab}	22 ^{ab}	
10 ^{ab} d	10 ^{ab} d	10 ^{ab} d	18	18	18
21 ^d	21 ^d	21 ^d	20	20	20
10 ^e	10 ^e	10 ^e	21 ^{ab}	21 ^{ab}	21 ^{ab}
4-6	4-6	4-6	21 ^d (r)	21 ^d (r)	21 ^d (r)
11 ^{ab}	11 ^{ab}	11 ^{ab}	22 ^{ab} (r)	22 ^{ab} (r)	22 ^{ab}
11 ^d	11 ^d	11 ^d	22 ^d -26	22 ^d -26	22 ^d -26
		11 ^d (r)			
12-13	12-13	12-13	1 ^d (r)	1 ^d (r)	1 ^d (r)
7	7	7	2-3	2-3	2-3
15	15	15	27 ^{ab}	27 ^{ab}	27 ^{ab}
14	14	14			

K₆ प्रातिष्ठत (for 'ष्ठत) Das. as तप - (for शुक्रः)
D₂₁ सिध्य, G₂ (both times) सिद्धो (for सिद्धि). —^d)
K₂ 1 Bo. 6-9 Das. as D₂₁ nt D₂ D₂₋₃. 7-9 T G₁₋₃ 6

(last six second time) M₁ 5-7 C_n (gloss सारिष
कान्मोक्षप्रतिबन्धकान् किल्बिषसंसर्गानैश्वर्याख्यान्) Cp (gloss:
अधर्माज्ञानवैराग्यानैश्वर्यरूपान्) Cs (gloss क्षयान्ता [12.
317 20] इति चतुरो) दोषांश्च, Cnp (gloss वितर्कं
विचारानन्दामिताख्यान् सप्रज्ञातभेदान्, तत्फलानीत्यर्थं)
Csp (gloss मनो जित्वाहकारे धारयेत्तमपि जित्वा बुद्धौ
धारयेत्तमपि जित्वा महत्तत्त्वे धारयेत्तदपि जित्वा परमात्मनि
धारयेदित्येव चतुर्विधान्) योगांश्च (for लोकांश्च) T G₁₋₃ 6
(all first time) गत्वा देशा(T₂ 'वा)श्च पर्वतान् । ☞ C₆
लोकांश्चतुर्विधान्, जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिजात् । ☞

2 For the sequence in T G₁₋₃ 6, see Tabular
Statement on this page T G₁₋₃ 6 read 2-3
after the repetition of 1^a following 26 —^a)
K₂ T₁ ततो (for तमो) K₇ D₂ 5 7 9 T₁ G₁₋₃ 6
[s]पि (for हि) Das. as षष्टविधि; D₂ 7 गुणं;
Cnp नवगुणं (for षष्टविध) Ś₁ K₁ 2 4 त्यस्त्वा; Das
जित्वा (for हित्वा) ☞ C₆ षष्टविधम्, प्रकृतिर्महान-
हंकारं पञ्चभूतानीत्यष्टौ । तेषु महकारस्तमोविकारं ॥ C_n
षष्टविधं, पुन्यैकप्रकारं तमं ॥ Cp षष्टसु, अन्यकमहद-
हंकारपञ्चतन्मात्रेष्वनारामस्वामिबुद्धिरूपमष्टैश्वर्यरूपं वा ॥ C₂
अणिमाषष्टसिद्धीनां विपर्यया । ☞ —^b) ☞ C₆ पञ्चविध
रज, शब्दादिविषयपञ्चकरागो रजसः पाञ्चविध्यम् ॥ C_n
पञ्चविधं, विषयपञ्चके प्रवर्तकं वासनामय रज । नवगुणं रज
इति पाठे - अत्यागित्वमकार्पण्यं सुखदुःखोपसेवनम् । भेदं पर
षता चैव काम क्रोधस्तथैव च । दर्पो द्वेषोऽतिवादश्च पूते
प्रोक्ता रजोगुणा ॥ C₂ पञ्चगुणम्, दुःखचेष्टाकामक्रोधदर्प
गुणम् । ☞ —^c) G₂ सिद्धं, C₆ (gloss प्रकाश्याप्रका-
शतया स्फुरणम्) सत्त्वं (as in text) ☞ C_n सत्त्वं,
बुद्धिसत्त्वेन सर्वं सत्यज्यं सत्त्वमपि त्यक्तम् येन त्यजसि तस्य
जेति नारदोपदिष्टत्वात् । ☞ —^d) Das D₂₁ अद्भुतम्
☞ C₆ तद्धि दुःखारण्यज्यते, सनकादिभिरपि योगेश्वरैः । शुक्र
स्यदपि जहौ । तदद्भुतमिवाभवदित्यर्थः । ☞

3 For the sequence in T G₁₋₃ 6, see Tabular
Statement on this page —^a) T₁ G₆ गते (for
पदे) K₆ नित्य, K₇ D₂ 9 तिष्ठन्; T G₁₋₃ 6 क्षीते
(for नित्ये). —^b) K₇ D₂ 5 7 9 सप्त, C₆ (gloss
सुकमदेह) लिङ्ग (as in text) Ś₁ (before corr) K₂ 4

[1806]

ब्रह्मणि प्रत्यतिष्ठत्स विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ३
 उल्कापाता दिशां दाहा भूमिकम्पास्तथैव च ।
 प्रादुर्भूताः क्षणे तस्मिंस्तद्द्भुतमिवाभवत् ॥ ४
 द्रुमाः शाखाश्च मुमुक्षुः शिखराणि च पर्वताः ।
 निर्घातश्चन्दैश्च गिरिर्हिमवान्दीर्यतीव ह ॥ ५
 न बभासे सहस्रांशुर्न जज्वाल च पावकः ।
 हृदाश्च सरितश्चैव जुक्षुभुः सागरास्तथा ॥ ६
 ववर्ष वासवस्तोयं रसवच्च सुगन्धि च ।

ववौ समीरणश्चापि दिव्यगन्धवहः शुचिः ॥ ७
 स शृङ्गेऽप्रतिमे दिव्ये हिमवन्मेरुसंभवे ।
 संश्लिष्टे श्वेतपीते द्वे रुक्मरूप्यमये शुभे ॥ ८
 शतयोजनविस्तारे तिर्यगूर्ध्वं च भारत ।
 उदीचीं दिशमाश्रित्य रुचिरे संदर्श ह ॥ ९
 सोऽविशङ्केन मनसा तथैवाभ्यपतच्छुक्रः ।
 ततः पर्वतशृङ्गे द्वे सहसैव द्विघाकृते ।
 अदृश्येतां महाराज तद्द्भुतमिवाभवत् ॥ १०

C 12. 12618
 B 12. 23423 11
 K 12. 341 11

-पूजिते (for -वर्जिते) —^a) Da॑ ब्रह्मणी, M॑ १ १
 ब्रह्मणि (M॑ 'णि') (for 'नि') K॑ G॑ प्रत्यतिष्ठत्; B॑
 G॑ M॑ १ प्रत्यतिष्ठत् —^a) K॑ इवोज्ज्वलन्

4 For the sequence in T G₁₋₃ ६, see the Tabular Statement on p 1806 T G₁₋₃ ६ read 4-6 after 10^v —^a) K॑ उल्कापातां; B॑-२ D॑ 'पातो' (for उल्कापाता) D॑ १ १ T G₁₋₃ ६ M॑ १-१ दिशो (for दिशां) B॑ १-२ D॑ D॑ १ १ D॑ D॑ २ २ T॑ दाहो (for दाहा) —^b) K॑ १ B॑ १-२ D॑ D॑ १ १ D॑ D॑ २ २ T G₁₋₂ ६ भूमिकंपसः; D॑ १ 'कप' (for 'कम्पात्') T॑ (also as in text) च भारत (for तथैव च) —^c) S॑ K॑ १ D॑ १ १ D॑ D॑ २ २ T॑ G॑ १ प्रादुर्भूता, K॑ १ D॑ १ 'भूता' (sic) (for 'भूता') —^d) D॑ D॑ १ तद्द्भुतम्

5 For the sequence in T G₁₋₃ ६, see the Tabular Statement on p 1806 —^a) K॑ द्रुमै, B॑ द्रुम —^b) D॑ D॑ च पर्वत; D॑ दीर्यतीव —^c) D॑ निर्घात; M॑ निघात (for निर्घात) K॑ D॑ हिमवान्, D॑ हिमवान्, T G॑ ६ मुमुक्षुः; G॑ मुमुक्षुः; G॑ शाखारैः, M॑ १-१ हि गिरि (for च गि) —^d) S॑ K॑ १ १ दीर्यते ह्य; D॑ १ 'तेव' (for 'तीव') K॑ B॑ १-२ D॑ D॑ २ २ G॑ हि, T॑ हा, M॑ १-१ च (for ह) K॑ D॑ १ १ वि (D॑ १ उ) दीर्यत इवाच (D॑ 'न) ह्य, B॑ D॑ १ हिमवान्दीर्यतां वहि

6 For the sequence in T G₁₋₃ ६, see the Tabular Statement on p 1806 —^a) B॑ D॑ १ नायभासे, D॑ न बभासे, M॑ १ (anf' 11) १ १ न बभासे (for 'से) G॑ सहस्रांशुः (for सहस्रांशुर).

7 For the sequence in T G₁₋₃ ६, see the Tabular Statement on p 1806 T G₁₋₃ ६ read 7 after 13 —^a) K॑ वामवास —^b) S॑ रसगधि; K॑ न

सगध (for रसवच्च). K॑ सुगधिना (for 'धि च) —^a) K॑ om. 7^a-8^b —^d) D॑ at दिव्यं (for दिव्य). K॑ शुचि

8 For the sequence in T G₁₋₃ ६, see the Tabular Statement on p 1806 K॑ om. 8^a (of v 1 7) —^a) K॑ सरणे (sic), G॑ सरणे; G॑ समृते (for स शृङ्गे) K॑ १ B॑ १ १ (orig) १ D॑ at D॑ १ १ D॑ D॑ २ २ प्रथमे, B॑ (marg) परमे (for सप्रतिमे) D॑ १ सशृंगप्रतिमे दिव्ये ॐ C॑ स शुक्र शृङ्गे सददर्श-रूपि सन्ध- ॐ —^b) D॑ १ हिमवान् (for 'वन्) K॑ भेद; T G₁₋₃ ६ गिरि (for 'भेह) S॑ K॑ १ १ D॑ १ सनिमे (for 'संभवे) —^c) K॑ om 8^a —^c) T॑ G॑ येन (for श्वेत) D॑ १ १ च; G॑ lacuna (for द्वे) —^d) K॑ १ D॑ रुक्मरूप्य (sic), D॑ १ रुक्मरूप्य, T G॑ १ १ रूप्यरुक्म; G॑ रूप्यमम (sic), M॑ १-१ रुक्मरूप्य (for रुक्म) G॑ १ गुणे (for शुभे)

9 For the sequence in T G₁₋₃ ६, see the Tabular Statement on p 1806 —^a) M॑ १-१ दश (for दश) K॑ D॑ १ विशीर्णे (for 'विस्तारे) —^b) D॑ भारत —^c) K॑ १ D॑ उदीची, D॑ 'धि, D॑ 'धि, D॑ 'च (for 'ची) K॑ विशिम् (sic) K॑ D॑ D॑ १ १ D॑ D॑ २ २ भाष्याय (for भाश्रित्य). —^d) D॑ १ स (for सं) K॑ स; K॑ D॑ १ च (for ह)

10 For the sequence in T G₁₋₃ ६, see the Tabular Statement on p 1806 —^a) B॑ [s] रिशृगेन (sic), D॑ D॑ [s] विशीर्णेन (for 'शङ्केन). D॑ मनसा (for मनसा) —^b) K॑ न्यपत्त्, K॑ [अ]प्य' (for [अ]भ्य') D॑ यत; D॑ च स (for शुक्र) —^c) S॑ K॑ १ पूर्वे स (for पर्वत) D॑ T G॑ १ १ M॑ १-१ ते (for द्वे) B॑ तत स पर्वते शृङ्गे; G॑ तस्मिन्पर्वते शृङ्गे वे —^d) K॑ शहस्रैव (sic), B॑ सवस्रैव (for सहस्रैव) —After 10^a, T G₁₋₃ ६ read 21^a for the

"ततः पर्वतशृङ्गाम्यां सहसैव विनिःसृतः ।
न च प्रतिजघानास्य स गतिं पर्वतोचमः ॥ ११
ततो महानभूच्छन्दे दिवि सर्वदिवोकसाम् ।
गन्धर्वाणामृषीणां च ये च शैलनिवासिनः ॥ १२
दृष्ट्वा शुकमतिक्रान्तं पर्वतं च द्विधाकृतम् ।
साधु साध्विति तत्रासीन्नादः सर्वत्र भारत ॥ १३
स पूज्यमानो देवैश्च गन्धर्वैर्ऋषिभिस्तथा ।
यक्षराक्षससंघैश्च विद्याधरगणैस्तथा ॥ १४
दिव्यैः पुष्पैः समाकीर्णमन्तरिक्षं समन्ततः ।

आसीत्किल महाराज शुकामिपतने तदा ॥ १५
ततो मन्दाकिनीं रम्यामुपरिष्टादभिव्रजन् ।
शुको ददर्श घर्मात्मा पुष्पितद्रुमकाननाम् ॥ १६
तस्यां क्रीडन्त्यभिरताः स्नान्ति चैवाप्सरोगणाः ।
शून्याकारं निराकाराः शुकं दृष्ट्वा विवाससः ॥ १७
तं प्रक्रमन्तमाज्ञाय पिता स्नेहसमन्वितः ।
उचमां गतिमास्थाय पृष्ठतोऽनुससार ह ॥ १८
शुकस्तु मारुताद्ध्वं गतिं कृत्वान्तरिक्षगाम् ।
दर्शयित्वा प्रभावं स्वं सर्वभूतोऽभवत्तदा ॥ १९

first time, repeating it in its proper place — °)
T₁ G₁ s e अदश्येते; G₂ 'इयत् (for 'इयेतां). — °)
D_{as} अद्भुतम्

11 For the sequence in T G₁-s e, see the Tabular Statement on p 1806 — °) Ś₁ K₁ s पूर्व स (for पर्वत). D_{as} -संगाम्यां; D_s १ शृंगस्य (for -शृङ्गाम्यां). — °) K₂ s 4 विनिःसृत (for विनिःसृत). — G₁ reads 11^{ad} twice — °) K₁ (sup. in as in text) प्रतिजगान D_{as} गतिं च; G₁ (second time) s s संगतिं (for स गतिं) G₁ (first time) स्वनः प्रत्याज्जोषस्य संगत पर्वतोत्तमे (corrupt).

12 For the sequence in T G₁-s e, see the Tabular Statement on p 1806 K₁ om. 12. — °) K_s शैले; D_{as} शैल्य (for शैल) D_s. १ ये न (D_s च) शैलासवासिन

13 For the sequence in T G₁-s e, see the Tabular Statement on p 1806. — °) D_{as} शुको; D_s (before corr) शैलम् (for शुकम्) K₁ अतिक्रान्त; K₁ D_s 'क्रान्त, D_{as} अतीक्रान्त. — °) K₁ द्विधाकृत. — °) K_s अमूर्त् (for आसीत्). G₂ साधु साधु तदा सीद्धो. — °) K₂ G₂ नार (G₂ रस) व' सर्वभारत (sio). — After 13, T G₁-s e read 7.

14 For the sequence in T G₁-s e, see the Tabular Statement on p 1806. T G₁ s-s transp. 14 and 15 — °) K₁ D_s G₂ s सं (for स) — °) K_s सदा (for तथा) — Ś₁ K₁ s. 4 om (hapl) 14^{ad}

15 For the sequence in T G₁-s. e, see the Tabular Statement on p 1806. T G₁-s s transp 14 and 15 — °) K_s १ Bo s-s अंतरीक्षं; D_{as} 'रिक्ष;

G₂ 'रिक्षे (for 'रिक्षं). — °) K₁ D_s s १ शुकामि- (for शुकामि). K₁ D_{as} T₁ G_s तथा (for तदा).

16 For the sequence in T G₁-s e, see the Tabular Statement on p 1806 — °) K₁ s D_s M₁ s मन्दाकिनी (for 'किनी) Ś₁ K₁. s 4 दिव्याम् (for रम्याम्) — °) T₂ उपदिष्टाद् (for 'रिष्टाद्). K_s अपि; Bo T G₁ e अति (for अभि-). G₂ उपदिष्टां रतिप्रदां. — °) K₁ D_{as} T₂ G_s काननं. K₁ D_s s दिव्यपुष्पितकाननं

17 For the sequence in T G₁-s. e, see the Tabular Statement on p 1806. — °) K₁ क्रीडति D_{as} अभिरत. Ś₁ K₁ s 4 तस्यां क्रीडासु निरता', G₂ कस्यां किं सत्यभिरताश्च (sio) — °) K_s स्नान्ति; K_s १ D_s s G_s तदस्य; Bo १ D_{as} as सीरे; B_s नियम, G₂ क्षानि (sio) (for स्नान्ति). Bo D₁. na D_s D_s s s हे चै (Bo D₁ D_s D_s लाक्षै) वाप्सरसां गणा'. — °) D_{as} D_s १ G₂ s e शून्याकारं (D_{as} 'र); G₂ (gloss) मान सविकाररहितम् 'कारं (as in text). T G₁ s e निरा कारं (G₂ 'रां) (for 'कारा'). K₁ D_s e शून्यागारसमा कारं. — °) K₁ दृष्टा (for दृष्ट्वा) G₂ [अपि वासस'; G_s विवासस — After 17, T G₁-s e read 19, T G₁ e reading 22^{ab} thereafter, followed by 18.

18 For the sequence in T G₁-s e, see the Tabular Statement on p. 1806 — °) K_s १ Bo s-s D_{as} as D₁ na D_s D₂-s १-१ G_s प्रक्रा (D₁ 'का) संतम् (for प्रक्र) T₁ G₂ s त प्रयातमयाज्ञाय, T₂ G₁ स प्रक्रांतमभि (G₁ 'या) ज्ञाय. — °) G₂ समन्वित.

19 For the sequence in T G₁-s e, see the Tabular Statement on p. 1806 Bo om. 19^a-22^b. — °) D_s (before corr) G₂ उर्ध्वा T₁ G₁ s शुकस्तु मरुताम्-

महायोगगतिं त्वय्यां व्यासोत्थाय महातपाः ।
निमेषान्तरमात्रेण शुकाभिपतनं ययौ ॥ २०
स ददर्श द्विधा कृत्वा पर्वताग्रं शुकं गतम् ।
शशंसुर्ऋषयस्तस्मै कर्म पुत्रस्य तत्तदा ॥ २१
ततः शुकेति दीर्घेण शैक्षेणाक्रन्दितस्तदा ।
स्वयं पित्रा खरेणोच्चैस्त्रील्लोकाननुनाद्य वै ॥ २२

शुकः सर्वगतो भूत्वा सर्वात्मा सर्वतोमुखः ।
प्रत्यभापत धर्मात्मा भोःशब्देनानुनाद्यन् ॥ २३
तत एकाक्षर नादं भो इत्येव समीरयन् ।
प्रत्याहरजगतसर्वमुच्चैः स्यावरजङ्गमम् ॥ २४
ततः प्रभृति चाद्यापि शब्दानुच्चारितान्पृथक् ।
गिरिगङ्गरपृष्ठेषु व्याजहार शुकं प्रति ॥ २५

C. 12. 12639
S 12. 334(3). 16
K 12. 341 26

(G₁ 'दृ'च्चां — ^b) G₂ ३ गत्वा (for कृत्वा) B₁₋₉
[अं]वरीक्षणां, D₁ 'रिक्षिणां B₂ गतिं तामवरीक्षणां ;
T₁ G₁ ६ गतिं गत्वावरीक्षणां — ^c) D₂ १ प्रभावत् (for
'व स्व) — ^d) B₂ ३ ० D₂ ३ D₁ ३ D₂ ३ ३
ब्रह्म (for सर्व-) K₂ १ D₂ ३ सर्वभूतगतोभवत् ; G₂
'भूताभयं तदा — After 19, T G₁ ६ read 22^{ab} for
the first time, repeating it in its proper place

20 For the sequence in T G₁₋₃ ६, see the Tabu-
lar Statement on p 1806 Bo om. 20 (of v 1
19) — ^a) Ś₁ K₁ ३ ४ अय (for महा) G₂ योग
गतिश्च Ś₁ K₁ ३ ४ व्यास', D₁ ३ ३ D₂ ३ ३ ३ C_v
स्वय्यां ; D₂ १ स्वय्यां ; T G₁ ६ चाश्यां ; G₂ ३ चाह
(for स्वय्यां) — ^b) Ś₁ K₂ ४ समास्थाय ; K₁ समा
स्थाय ; B₂ ३ C_v (gloss व्यास आस्थायेत्यर्थ) व्यासो
स्थाय ; D₂ ३ १ व्यास स्थित्वा ; G₂ व्यासोक्त्यायं, C_n
(gloss सचिरार्थ) व्यासोक्त्याय (as in text) K₁ D₂
M₁ ३-१ व्यासोप्यास्थाय तत्र तु (K₁ D₂ शीघ्रग) — ^c)
D₁ निमिषांतरमात्रेण — ^d) K₂ ४ १ D₂ ३ १ ० शुकाति-
(for 'भि) G₂ ३ यया (for ययौ)

21 For the sequence in T G₁₋₃ ६, see the Tabu-
lar Statement on p 1806 Bo om 21 (of v 1
19) — ^a) G₂ शुकाहत (for शुक गतम्) — T
G₁₋₃ ६ read 21^{cd} for the first time after 10^d
— ^e) B₂ शशंसुर्, B₂ शशंसुर्, T₁ G₁ ६ (all second
time) शशसु K₂ १ B₂₋₉ D₂ ३ ३ D₁ ३ ३ D₂ ३-६
१ ० तस्य, D₂ तत्र (for तस्मै) T G₁ ३ ६ (all first
time) शुक गत शशसु' स (T₂ शशसत्, G₁ शशसुत्),
G₂ (first time) शुक गताशसूक्ष्म (sic) — ^d) M₁
३-१ तथा (for तदा) T G₁₋₃ ६ (all first time) ऋषि-
पुत्रस्य यत्तदा

22 For the sequence in T G₁₋₃ ६, see the Tabu-
lar Statement on p 1806 Bo om 22^{ab} (of v 1
19) T G₁ ६ read 22^{ab} for the first time after 19
— ^a) D₂ शुकाति ; M₁ ३ ० शुकेति (for शुकेति)

Ś₁ K₁ ३ ४ C_s (gloss शिक्षाध्यायस्वरेण) शैक्षेण ; D₂
दैव्येण ; D₂ दीर्घेन (for 'ण) ❀ C_n शुकाश् इति दूरा
दूत्वे हुति । अद्भुतवदुपस्थिते (Pān 6 1 29) इति अद्भुत
वद्भावात् प्रकृतिभाव । ❀ — ^b) Ś₁ K₁ ३ ४ शीर्षेण
(K₂ ४ 'न), K₁ शैक्षेण ; D₂ ३ १ शैक्षेण ; D₁
३ ३ ३ शब्देन ; D₂ १ शैक्षेण, C_v (gloss वेद
शिक्षासम्बन्धिना) 'ण (as in text) Ś₁ K₁ ३ ४ B₂
G₂ [भा]कृदितं, C_a (gloss सङ्केशमाहूत) आक्रन्दितस्
(as in text) B₁ तथा (for तदा) — ^c) K₂ स्वर ;
D₂ स वै (for स्वय) — ^d) K₁ D₂ अनुवाद्य (for
'नाद्य) K₁ D₂ त्रैलोक्यातरनादिना (D₂ 'नी)

23 For the sequence in T G₁₋₃ ६, see the Tabu-
lar Statement on p 1806 — ^b) D₂ om (hapl.)
सर्वात्मा K₁ सर्वतोमुखैः ; D₁ 'मुख — ^c) K₂ D₂
D₂ T₁ G₁ ३ भो (for भो-) D₂ १ अनुनाद्यत् T₁
G₂ शब्देनानुविनाद्यत् ❀ C_a स नभःशब्देनानुनाद्यन्
प्रत्याह । ❀

24 For the sequence in T G₁₋₃ ६, see the Tabu-
lar Statement on p 1806 — ^a) D₁ एकाक्षर ; T₁
G₁ एकाक्षर (for 'क्षर) D₂ lacuna, T G₁ ६ वाचं
(for नाद) G₂ तयेवकक्षरावौच (sic) — ^b) B₂
३ १ D₁ ३ ३ D₂ ३ ३ G₂ भोर् (for भो). K₂
B₂ १ D₂ ३ ३ समैरयत् (K₂ 'यन्) ; D₂ G₁ समीरयत्
Ś₁ K₁ ३ ४ भोरित्येवमुदीरयन् ; D₁ भो शब्देन समी-
रयन् — ^c) B₂ D₂ T G₂ ३ ० M₁ ३-१ प्र (M₂ प्रा)
व्याहरज् (for प्रत्या') — ^d) D₂ 'जगम'

25 For the sequence in T G₁₋₃ ६, see the Tabu-
lar Statement on p 1806 — ^a) D₂ वा (for च)
K₂ तत प्रभृत्यद्याद्यापि — ^c) K₂ गिरिर् (for गिरि)
B₂ T G₂ ३ ० पृष्ठे तु (for पृष्ठेषु) M₁ ३ १ गिरिशद्वा-
पृष्ठे तु — ^d) K₁ D₁ ३ ३ D₂ ३ ३ १-० व्याहरति
(for व्याजहार)

26 For the sequence in T G₁₋₃ ६, see the Tabu-
lar Statement on p 1806. — ^a) K₂ ३ १ D₂ ३ ३

अन्तर्हितः प्रभावं तु दर्शयित्वा शुक्रस्तदा ।
 गुणान्संत्यज्य शब्दादीन्पदमध्यगमत्परम् ॥ २६
 महिमानं तु तं दृष्ट्वा पुत्रस्यामिततेजसः ।
 निषसाद गिरिप्रस्थे पुत्रमेवानुचिन्तयन् ॥ २७
 ततो मन्दाकिनीतीरे क्रीडन्तोऽप्सरसां गणाः ।
 आसाद्य तमृषिं सर्वाः संभ्रान्ता गतचेतसः ॥ २८
 जले निलिखियरे काश्चिन्काश्चिद्रुचमानप्रपेदिरे ।
 वसनान्यादद्दुः काश्चिद्दृष्ट्वा तं मुनिसत्तमम् ॥ २९
 तां मृक्ततां तु विज्ञाय मुनिः पुत्रस्य वै तदा ।

सक्ततामात्मनश्चैव प्रीतोऽभ्यूह्रीडितश्च ह ॥ ३०
 तं देवगन्धर्ववृतो महर्षिगणपूजितः ।
 पिनाकहस्तो भगवानभ्यागच्छत शंकरः ॥ ३१
 तमुवाच महादेवः सान्त्वपूर्वमिदं वचः ।
 पुत्रशोकाभिसंतप्तं कृष्णद्वैपायनं तदा ॥ ३२
 अग्नेर्भूमेरपां वायोरन्तरिक्षस्य चैव ह ।
 वीर्येण सदृशः पुत्रस्त्वया मत्तः पुरा वृतः ॥ ३३
 स तथालक्ष्णो जातस्तपसा तव संभृतः ।
 मम चैव प्रभावेन ब्रह्मतेजोमयः शुचिः ॥ ३४

Ds D: T G₁ s अन्तर्हित (for 'हित') Bs त (for तु). —^b) Ds r G₂ तथा (for तदा) —^a) Ś₁ K₁ s 4 सखादीन्, Ds r चर्मादीन् (for शब्दा) —^d) Ks Bo c-9 Das na Dn₁ na Ds Ds s s T G₁-s c Ms c अम्य (G₁ 'भ्या')गमत्, M₁ r अम्यगम (for अम्यगमत्) Ds r परमभ्यगमत्पद — After 26, T G₁-s c repeat 1^{ad}, followed by 2-3

27 For the sequence in T G₁-s c, see the Tabular Statement on p. 1806 Ś₁ om 27-37. K₁ om 27^a-28^b —^a) Ds दृष्ट्वा स; G₂ त श्रुत्वा (for त दृष्ट्वा) —^b) Kr चेतसा; Das तेजसा — K₂ om 27^a-28^b K₄ om 27^a-37^d Kr om (hapl) 27^a-28^d. —^c) Dn₁ प्रस्थे (for 'प्रस्थे) D₄ c विपसाद गिरि (D₄ 'रे') वृष्टे —^d) Ks Dn₁ Ds Ds अन्वक्षितयन्; Das अनुक्षितयेत्

28 Ś₁ K₄ r om 28, K₁ s om 28^{ab} (for all, of v 1 27) 28^{ab} is partly damaged in Bc —^b) Das na Ds Ms c क्रीडत्यो; Dr क्रीडते, M₁ 'सि (for क्रीडन्तो) —^c) K₂ T₂ तमृषीं T G₁-s c सर्वे (for सर्वा) —^d) K₁ s सभ्रान्ता; M₁ सर्वात्रा (sic), Ms सर्वा आसा (for सभ्रान्ता)

29 Ś₁ K₄ om 29 (of v 1 27) K₁ s om 29-37 —^a) Bo काचित्. —^b) Bs (marg as in text) Ds r गुह्य (for गुह्यम्) G₂ काचित्कमलाप्रतिपेदिरे —^c) Ks वसनानादद्दु काश्चिद्; T G₁-s c वासास्याददिरे का (G₁ का)श्चिद्, M₁ s-1 वासांस्व (M₁ 'स्या'भ्यादद्दु का' —^d) Dn₁ na Ds Ds s s transp दृष्ट्वा and त

30 Ś₁ K₁ s 4 om. 30 (of v. 1 27, 29) —^a) Ds r च (for तु). —^b) Ks r G₂ s मुनि- (for मुनि)

G₂ ये (for वै) —^c) Bo शक्तताम् (for स) —^d) G₂ हि (for ऽभूद्) T G₁-s c M₁ s-1 श्रीलितश्. Ds r तदा (for च ह)

31 Ś₁ K₁ s 4 om 31 (of v 1 27, 29) —^a) Das ते; G₂ स (for सं) M₁ c r दैव (for देव) D₄ r जुतो (for वृतो) —^b) Bs Ds₂ सेवित (for पूजित) —^c) Ks r Das Ds c M₁ c r अम्यग (M₁ r 'भ्युग, Ms 'भ्युद्')च्छत; T G₁-s c अम्या (T₂ G₂ 'भ्य')गच्छत; M₁ 'गच्छत् (for 'गच्छत)

32 Ś₁ K₁ s 4 om 32 (of v 1 27, 29) —^a) Bo c शातव, Ds r साम (for सान्त्व). Ds अह (for हृद्) —^c) Dr शोकादि, Ds शोकाति (for शोकाभि)

33 Ś₁ K₁ s 4 om 33 (of v 1 27, 29) Before 33, Bs ins महेश्वर उवाच —^a) Ks अग्नि (for अग्नेर्) —^b) Ks Bo r-9 Das Ds अतरीक्षस्य Kr Ds s r T₂ G₁ s हि (for ह). —^c) Das सदत (for 'श') —^d) Bo s Das Dn₁ na Ds Ds s s transp स्वया and पुरा Das स्वया पुत्र पुरा वृत; Ds r भूयान्मत्त पुरा वृत; T₁ स्वयमुक्त पुरा वृत; G₁ स्वयदत्त पुरा वृत (sic)

34 Ś₁ K₁ s 4 om 34 (of v 1 27, 29) —^b) G₁ तप (for तव) Bs सवृत; Das समृता; Ds r समत; G₂ समृतं (for 'त') —^c) G₂ तवैव च (for मम चैव) Bo s (marg) Dn₁ na Ds Ds s s प्रसादेन (for प्रभावेन). —^d) G₂ ब्रह्मतेजोगत शुक्रः

35 Ś₁ K₁ s 4 om. 35 (of v 1 29) —^a) G₂ लग्ने परम प्राप्ते —^b) Kr Das Dn₁ G₂ दुष्प्रापम् (for 'पाम्). Das अजितेन्द्रिय; T G₁-s c M₁ s-1 अह-

स गतिं परमां प्राप्नो दुःप्रापामजितेन्द्रियैः ।
 दैवतैरपि विप्रैश्च तं त्वं किमनुशोचसि ॥ ३५
 यावत्स्थास्यन्ति गिरयो यावत्स्थास्यन्ति सागराः ।
 तावत्तवाक्षया कीर्तिः संपुत्रस्य भविष्यति ॥ ३६
 छाया स्वपुत्रमदर्शी सर्वतोऽनपगां सदा ।
 द्रक्ष्यसे त्वं च लोकेऽस्मिन्मत्प्रसादान्महासुने ॥ ३७
 सोऽनुनीतो भगवता स्वयं रुद्रेण भारत ।

छायां पश्यन्समावृत्तः स मुनिः परया मुदा ॥ ३८
 इति जन्म गतिश्चैव शुक्रस्य भरतर्षभ ।
 विस्तरेण मयाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ३९
 एतदाचष्ट मे राजन्देवर्षिर्नारदः पुरा ।
 व्यासश्चैव महायोगी संजल्पेषु पदे पदे ॥ ४०
 इतिहासमिमं पुण्यं मोक्षधर्मार्थसंहितम् ।
 धारयेद्यः श्रमपरः स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ ४१

C 12. 12449
 B 12. 324(3) 41
 K 12. 341 42

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि विंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२० ॥

तात्मनि — °) K₁ D₁ १ विप्रर्षिभू (for 'र्वै' — °)
 D₂ १ तत्र; T G₁ १ तत्र, G₂ स त्व (for त त्व)
 Da₄ -शोचतो G₂ तत्र किं स्वपुत्रोचसि

36 Ś₁ K₁ १ ४ om 36 (cf. v l 27, 29) — °)
 Bo तथा (for तत्र) — °) G₂ सफलस्य (for सपुत्रस्य)
 D₁ भविष्यति (for 'त्यति)

37 Ś₁ K₁ १ ४ om 37 (cf. v l 27, 29) — °)
 Dn₆ पुत्र स्व; T G₁-१ ० स्वं पुत्र-; M₁ १-१ पुत्रस्य
 (for स्वपुत्र-) — °) Da₄ [s]नपगा; Da₁ 'पगां; G₁
 [s]नुपगां; G₂ [s]नवर्मा; G₃ [s]नुवशां (for अनपगां)
 — °) K₆ १ B₆-१ Da₂ n₄ D₁ १ द्रक्ष्यसि; Dn₆ ईक्षते,
 D₂ १ ईक्ष्यते, T₁ द्रक्ष्यते (for द्रक्ष्यसे) G₂ वै लोके
 (for लोकेऽस्मिन्) — °) Da₅ महान् (for महा)

38 Before 38, K₁ B₆ १ D₂ in₆ भीष्म उवाच
 — °) K₁ सुनुनीत (३१०), K₆ सोनुनीता — °) K₁ १
 मन्त्रेण (for 'र्') — °) K₂ १ १ छाया (for छाया)
 K₂ समावृत्तां; K₄ 'वृत्तिं, D₂ 'वृत्ति', T G₁ १ ०
 M₁ १ परावृत्त; G₂ पुरावृत्तां; M₁ १ पुरावृत्त (for
 समा) — °) Ś₁ K₁ १ ४ मुनिः परमया स (K₁ 'यात्)-
 दा; D₂ स मुनि परयावृत्त

39 °) G₂ ह्योशमं (sic) (for इति जन्म) — °)
 K₆ Bo १-१ Da₂ n₄ Dn₁ n₄ D₂ D₂ १ १ समाख्याता;
 D₂ १ समाख्यात; G₂ M₁ १ मयाख्याता (for मया
 ख्यात) — °) M₁ १-१ मा (for मां) K₁ D₂ पृष्ठवान्
 (for पृच्छसि)

40 °) G₁ भावश्च (for 'ष्ट) — °) B₇ १ (marg)
 तथा; G₂ प्रभु (for पुरा). — °) The portion from

श्रैव up to वैश्वानस (in 12 326 4¹⁰²) is lost in
 D₁ on missing fol — °) Ś₁ K₁ १ ४ १ D₁ १ सफलस्य;
 Da₁ सत्यजेषु; T₁ सजल्पे तु, G₂ (gloss गोष्ठिषु)
 'ल्पेषु (as in text) G₂ सप्रजल्पे पदे पदे. ❀ G₂
 पदे पदे, प्रतिक्षणम् । ❀

41 D₁ missing (cf. v l. 40) — °) K₇ D₄ १
 हृद (for हृम) — °) K₆ Bo १-१ Da₂ n₄ Dn₁ n₄
 D₂ D₂ १ १ १ धर्मोप- (for धर्मार्थ) K₆ Bo १ १ Da₂
 n₄ -शोभित (for सहितम्) — °) Bo १ १ समपर (for
 शम)

Colophon. V₁ D₆ १ missing K₆ १ B₁-१ Da₁ n₄
 Dn₆ n₄ D₁ G₂ १ M₁-१ absent — Sub-parvan
 Ś₁ K₁ १ ४ १ १ Bo १-१ Da₂ n₄ Dn₁ n₄ D₂ D₂-१ १ १
 T G₁-१ १ M₁ १-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁
 १ ४ १ B₁-१ Da₂ n₄ D₂ १ १ M₁ १-१ शुक्रसि (K₄ १ D₂
 १ १ 'ति)पतन समाप्तं, K₆ Bo शुक्राभिपतन; Bo Dn₁
 Da₂ D₂ १ १ शुक्रोत्पतन समाप्त; Dn₆ Da₁ शुक्रोत्पतन;
 T₁ G₂ १ १ शुक्राभिप (G₂ 'पा)वनसमाप्ति; M₁ १-१
 (also) शुक्रसिद्धि — Adhy no (figures, words or
 both) K₆ 59, B₇ Dn₆ D₂ १ T₁ G₂ 157, B₇
 161, Dn₁ 159, Da₁ 154, D₂ 164, T₂ 170,
 G₁ 156, G₂ 174, G₃ 158, M₁ १ १ 153, M₁
 189 — Śloka no Da₁ Dn₁ n₄ 42, D₂ 41

— After the colophon, T₂ in₆

श्लोकानां च सदृशाणि कीर्तितानि चतुर्दश ।

पञ्च चैव शतान्याहुः पञ्चविंशतिसंख्यया ।

अक्षयनामसवसरकार्तिकशुद्धपक्षी भादिचारं । मुह्यपपूर्वैकव्य-
 गार्किं रुद्वि प्रोक्तुं बहोवले भाषिन, शांतिपर्वे सपुनम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

गृहस्थो ब्रह्मचारी वा वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः ।
 य इच्छेत्सिद्धिमास्यातुं देवतां कां यजेत सः ॥ १
 कुतो ह्यस्य ध्रुवः स्वर्गः कुतो निःश्रेयसं परम् ।
 विधिना केन जुहुयादैवं पित्र्यं तथैव च ॥ २
 मुक्तश्च कां गतिं गच्छेन्मोक्षश्चैव किमात्मकः ।
 स्वर्गतश्चैव किं कुर्याद्येन न च्यवते दिवः ॥ ३
 देवतानां च को देवः पितॄणां च तथा पिता ।
 तस्मात्परतरं यच्च तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ४

भीष्म उवाच ।

गूढं मां प्रश्रवित्प्रश्नं पृच्छसे त्वमिहानघ ।
 न ह्येप तर्कया शक्यो वक्तुं वर्पशतैरपि ॥ ५
 ऋते देवप्रसादाद्वा राजञ्ज्ञानागमेन वा ।
 गहनं ह्येतदाख्यानं व्याख्यातव्यं तवारिहन् ॥ ६
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 नारदस्य च संवादमृपेनारायणस्य च ॥ ७
 नारायणो हि विश्वात्मा चतुर्मुर्तिः मनातनः ।
 धर्मात्मजः संबभूव पितॄं मेऽभ्यभाषत ॥ ८

321

☞ This adhy is missing in V₁ D₅ 1 (of v 1
 12. 318 1, 283. 15, 320 40)

1 G₁ om the ref 1st is partly damaged in
 D₅. —^a) K₅ B₁ D₅ T₂ G₁ M₁ १-१ च (for चा)
 K₁ ब्रह्मचारी गृहस्थश्च. —^b) K₁ नावप्रस्थो (for वान
 प्रस्थो). T₂ च (for स्य) —^c) K₁ आस्थाय (for
 'तुं). ☞ C₅ सिद्धि, मोक्षम् । ☞ —^d) D₅ M₁ का
 (for कां).

2 —^a) G₁ हि स्याद् (for ह्यस्य) T₂ G₁ ध्रुव (for
 ध्रुव). T₂ स्वर्ग. —^b) D₅ D₁ n₅ D₅ T₁ G₁ ०
 नै श्रेयस, D₅ D₅ ० G₂ निश्रे; T₂ G₁ M₁ १-१ नैश्रे
 (for निश्रे) ☞ C₅ निश्रेयसोपदेशपर शास्त्र कुतो
 जातम्, केन प्रणीतम् । ☞ —^c) K₁ को जु (for केन)
 —^d) K₁ D₅ ० D₅ D₄ T₂ G₁ M₁ १ देव (for देव)
 K₁ D₅ पित्र; D₅ पितृय (for पितृय) K₅ B₅-० D₅
 ० T₁ G₁-० ० M₁ १-१ अथापि वा (B₅-० D₅ ० G₁ ०
 च) (for तथैव च)

3 —^a) Ś₁ K₁ २ ५ तु (for च) D₅ ० ० स (for
 कां) —^d) M₁ ० ० क्य (for येन) T₂ दिव (for
 दिव) K₁ २ ५ येन न इय (K₂ स्व)वते नर.

4 —^a) G₁ के देवा —^b) K₁ ५ D₅ D₅ ० G₁
 पितॄणां K₅ B₅ ०-० D₅ ० ० D₁ n₅ D₅ D₅ ० ० T₁
 G₁-० ० M₁ १-१ transp तथा and पिना —^c) T₁
 G₁-० ० सृष्टे; T₂ सृष्टि (for तस्मात्) K₁ २ D₅
 चञ्.

5 D₁ om 5th-6th. —^a) K₁ गृह्य; D₅ गुह्य (for
 गूढं) M₁ १ मत्, M₅ ० मा (for मां) —^b) K₅ १
 B₅ १ ० D₅ ० ० T₁ G₁ ० पृच्छसि (for 'से) B₁
 इहागत (for 'नच). G₁ अपृच्छावमहीनच. —^c) G₁
 तस्य (for न हि) K₅ ० B₅ ० ० ० D₅ ० ० D₁ n₅
 D₅ D₅ ० ० एतत् (for एय) K₅ १ D₅ तर्कत; B₅
 तु मया; T₁ G₁ ० वै मया, G₁ तर्कचा, G₂ विषय; C₅
 (gloss अनुमानदया) C_n (gloss आपो लिङ्गस्यत्यय)
 Cp (gloss स्वयुद्धिमौहवेन) C₅ (gloss स्वोपेक्षामात्रया)
 तर्कया (as in text) K₅ B₅ ० D₁ n₅ D₅ D₅ ० ०
 शक्य; B₅ शक्या (for शक्यो) —^d) D₅ ० ०
 (for वक्तुं)

6 D₁ om 6th (of v. 1 5) —^a) G₁ देव (for
 ऋते) Ś₁ K₁ २ D₁ ० वै (for वा). —^b) M₁ १
 ज्ञानगमेन (for ज्ञाना) D₅ च (for वा) —^c) Ś₁
 K₁ २ च (for हि) Ś₁ K₁ D₅ M₁ १ ० आस्वात् (for
 'न) —^d) D₅ ० ० स्वया (for स्व) Ś₁ K₁ २ ५
 यस्मा स्व परिपृच्छसि

8 Before 8, G₁ ins नारद. —^a) B₅ lacuna;
 T₁ G₁ ० ० [5]य; M₁ [5]पि (for हि). K₁ नारायणो
 विश्वात्मा च —^b) B₅ damaged, D₁ स्वसंभुव (for
 सनातन). ☞ C_n चतस्रो मूर्तय, नराया । ☞ —^c)
 damaged in B₅ —^d) D₅ धर्मात्मजं; G₁ 'रमासौ;
 G₂ 'रमन; M₁ 'रमज (for 'रमज) —^e) K₁ D₅
 पितॄं D₅ [5]त्यभाषत; G₁ M₅ ह्यभाषत (for स्म्य)
 K₅ पितॄं प्रत्यभाषत; D₅ पितॄंमन्वभाषत; G₂ पितॄं
 मामभाषत; C₅ पिता मामन्वभाषत

कृते युगे महाराज पुरा स्वायंभुवेऽन्तरे ।
 नरो नारायणश्चैव हरिः कृष्णस्तथैव च ॥ ९
 तेभ्यो नारायणनरौ तपस्तेपतुरन्ययौ ।
 बदर्याश्रममासाद्य शकटे कनकामये ॥ १०
 अष्टचक्रं हि तद्यानं भूतयुक्तं मनोरमम् ।
 तत्राद्यौ लोकनार्यौ तौ कृशौ धमनिसंततौ ॥ ११
 तपसा तेजसा चैव दुर्निरीक्षौ सुरैरपि ।
 यस्य प्रसादं कुर्वते स देवौ द्रष्टुमर्हति ॥ १२
 नूनं तयोरनुमते हृदि हृच्छयचोदितः ।

महामेरोर्गिरेः शृङ्गात्प्रच्युतो गन्धमादनम् ॥ १३
 नारदः सुमहद्भूतं लोकान्सर्वानचीचरत् ।
 तं देशमगमद्राजन्वदर्याश्रममाशुगः ॥ १४
 तयोराहिकवेलाया तस्य कौतूहलं त्वभूत् ।
 इदं तदास्पदं कृत्स्नं यस्मिँल्लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ १५
 सदेवासुरगन्धर्वाः सर्पिकिनरलेलिहाः ।
 एका मूर्तिरिय पूर्वं जाता भूयश्चतुर्विधा ॥ १६
 धर्मस्य कुलसंतानो महानेभिर्विबन्धितः ।
 अहो ह्यनुग्रहीतोऽद्य धर्म एभिः सुरैरिह ।

C. 12. 12566
 B. 12. 2354(1). 17
 K. 12. 242 17

9 *) Dn1 om from महाराज up to बदर्याश्र (10 10') — °) Ks परा (for पुरा) Ks r Ds s s M1 r स्वा (Ks r स्व) यमुवातरे — °) M1 r नमो (for नरो) — °) Das हरिं Ks Bo s-s Das as Dn1 Ds Ds s s Cn स्वयंभुव (for तथैव च) Cn स्वयंभुव हृष्येतेन वासु देवस्यैते चत्वारो ब्यूहा अजन्मान । तेन तु पाञ्चरात्राणामिव वासुदेवात्परमकारणात्संपर्णासुषो जीव उत्पद्यते, तत्र प्रद्यु- न्नास्य मन जायते, ततोऽनिरुद्धास्योऽहकार उत्पद्यते इति मत्वं निरुद्धम् (of. Śamkara on Br S II ii. 34) । C

10 Dn1 om up to बदर्याश्र (cf v l 9) — °) Ks Bo s-s Das as Dn1 Ds Ds s s M1 s r तेषा ; T Gs s s तत्र (for तेभ्यो) Gs नरनारायणौ रौद्रं — °) M1 s r अन्ययं (for यौ) — °) Bo शकटे, Cn (gloss शकटवत्परमैर्यं शरीरे) शकटे (as in text) Ds कनकामये (for 'मये) Cn कनकामये शकटे रये स्थितौ तपस्तेपद् , निवृत्तिधर्मं चक्रतुरित्यर्थं । C

11 11 is partly damaged in Be — °) Bs अत (for अष्ट-) Ś1 K1 s महद्यान, Ks हि तद्यात ; Br हितस्वान (sic) (for हि तद्यान) Das अष्टचक्रे हि उद्यतं Cn अष्टचक्रमहदहंकारमहाभूतरूपैरष्टभिः शकैर्युक्तम् । C — °) Ś1 K1 s s सनातनं ; Ks Bs (orig) T3 मनो- मयं, Bs (marg) 'हरं' (for 'रमम्) — °) K1 यया- द्यौ ; Ks Bo s s Das as Dn1 यत्राद्यौ ; Dn1 यत्र द्वै ; Gs तत्र यौ (for तत्राद्यौ) Ds द्वौ (for तौ) — °) Ks कृष्णौ (for कृशौ) Bs कृष्णोऽपमपिसंततौ (sic), Dn1 कष्टौ शोचनिसंततौ

12 °) Bs-s Das Dn1 Ds s T Gs s s M1 r दुर्नि- रीक्ष्यौ (for 'रीक्षौ) — °) Ś1 K1 s कुर्वत ; K1 कुर्वत ; Dn1 कुर्वति, Dn1 कुर्वति, Ds कुर्वत, Ds कुर्वति ; Gs कुर्वते (for कुर्वति) — °) Ś1 Ks च

तं ; Ks च तौ, Bs (orig) चैतौ ; Bs (marg) तौ वै, Ds s वैतौ ; Ds चेतौ, Gs देवान् (for देवौ)

13 *) Ś1 K1 s एव * * (for अनुमते) — °) K1 'शोचित', Ks शोदित ; Ds s नोदित (for 'चोदित') Cn हृच्छयोऽत्रान्वरात्मा ॥ Cn अन्तर्यामी । C — °) Ś1 K1 s महामेरु (for 'मेरोर') — °) Ks Ds s भाषितौ (for प्रच्युतो) B1 M1 गंधमादन ; Ds 'माद- नान्

14 *) Ds नारद स ; Ds 'दस्य (for 'द सु) Csp सस्य (for भूतं) — °) Ks Bo s-s Das as Dn1 ns Ds Ds s s T G1-2 s Ms r सर्वलोकान् ; M1 s सर्वाल्लोकान् (by transp) The portion from नचीचरत् up to स (in B 12 343[2] 54') is lost in Ś1 on missing fol Ks Ds s चचार ह ; Ds अचीचरन् ; T G1-2 s वचीचरन् (T1 Gs s 'त्') (for अचीचरत्) — °) Ks Br s Das M1 s-s स (for सं) — °) Ks corrupt Ks Ds s आगत (for आशुग)

15 Ś1 missing (of v l 14) — °) K1 अहिक Gs वेलायां Dn1 तपोहोत्रेवलायां च. — °) T1 Gs s तदि, Gs तर्हि (for तस्य) K1 s सु भूत् ; Bs T3 ह्यभूत् (for स्व) — °) Das as इम (for इत्) K1 s कृत्स्ना (for कृत्स्न) Cn आस्पदम्, भाषिष्ठानम् । C — °) Bs यदि (for यस्मिँल्ले)

16 Ś1 missing (of v l 14) — °) Ks Bo s-s Das as Dn1 ns Ds Ds s s T G1-2 s सर्किनर- महोरगा (Bs Das 'ग') — °) Ks एक (for एका) Bs Gs पूर्वा (for पूर्व) — °) Ks Gs मूर्तिश्च (for भूपश्च) Ks Ds s M1 s r चतुर्विधा, Ds 'विंश

17 Ś1 missing (of v l 14) — °) Ks कुसलं ;

नरनारायणाभ्यां च कृष्णेन हरिणा तथा ॥ १७
 तत्र कृष्णो हरिश्चैव कस्मिंश्चित्कारणान्तरे ।
 स्थितौ धर्मोत्तरौ ह्येतौ तथा तपसि धिष्ठितौ ॥ १८
 एतौ हि परमं धाम कानयोराह्निकक्रिया ।
 पितरौ सर्वभूतानां दैवतं च यशस्विनौ ।
 कां देवता नु यजतः पितृन्वा कान्महामती ॥ १९
 इति संचिन्त्य मनसा भक्त्या नारायणस्य ह ।
 सहसा प्रादुरभवत्समीपे देवयोस्तदा ॥ २०

कृते दैवे च पित्र्ये च ततस्ताभ्यां निरीक्षितः ।
 पूजितश्चैव विधिना यथाप्रोक्तेन शास्त्रतः ॥ २१
 तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यमपूर्वं विधिविस्तरम् ।
 उपोपविष्टः सुप्रीतो नारदो भगवानृषिः ॥ २२
 नारायणं संनिरीक्ष्य प्रसन्नेनान्तरात्मना ।
 नमस्कृत्वा महादेवमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २३
 वेदेषु सपुराणेषु साङ्गोपाङ्गेषु गीयसे ।
 त्वमजः शाश्वतो धाता मतोऽमृतमनुत्तमम् ।

T G1-3 ० किल (for कुल). Dn1 Ds D2 3 3 M1 3-1
 सतने (for 'ने) —^b) K6 B6 (marg.) 1, 9 Das 34
 Dn4 Ds1 D2 3 धर्मादेभिर्, K7 Bo Dn1 Ds1 Ds 3
 धर्मादिभिर्; B6 (orig) धर्मादिति, T2 G2 धर्म एव; G1
 M1 3-1 धर्म एभिर् (for महानेभिर्) K2 4 Dn1 Ds
 G1 विवर्धिता, K1 Ds ० 'वंते, Das 'वंत; G2
 'भित; M3 'भिते (for 'भित) T1 G3 ० धर्म एवा
 भिवर्धित —^c) K1 3 G3 अहो नु; D2 'न्यनु (for
 अहो हानु). B6 अहो ह्यत्र गृहीतोत्र —^d) Ds सुतैर्
 (for सुरैर्) Ds अपि (for ह्य) —^e) K1 3 4 हि
 (for च). —^f) K6 तदा (for तथा)

18 Ś1 missing (cf v l 14). —^a) K6 Bo 6-9
 Das 34 Dn1 n4 Das D2 3 3 T G1-3 ० M5 अत्र (for
 तत्र). K6 Bo Das नरश् (for हरिश्) —^b) K2
 धर्मोत्तरे; K7 Ds 5, 9 'तमे; B6 1 'तमौ (for 'तरौ)
 K1 4 स्थितौ धर्मोत्तमे ह्येतौ (K4 'ते); T G1-3 ० M6
 (sup lin) स्थितौ धर्मसुतावेव, M1 5 (orig) ० 1
 स्थितौ (M1 1 'तौ) धर्मस्य तौ (M6 om तौ) गेहे ॐ Cs
 धर्मस्वभावेन स्थितौ, प्रवृत्तिधर्मकरावेव स्थितौ । ॐ —^d)
 M1 3-1 ह्येतौ (for तथा) K1 3 4 निष्ठितौ; K6 [न]धि;
 Bo 6-9 Das 34 M1 3-1 ति' (for धि') T G1-3 ०
 M5 (sup lin) तथैतौ परिनिष्ठितौ

19 Ś1 missing (cf v l 14). —^a) G2 गतौ,
 M6 एते (for एतौ) Das 34 परमौ (for 'मं) —^b)
 K6 1 Ds ० T G1-3 ० का तपोर्; Ds Ds 3 कालयोर्
 (for कानयोर्). K1 Ds आह्निका; Das 34 आह्निकी
 (for 'क) —^c) B6 सनातनौ; M1 1 यशस्विने (for
 'स्विनौ). K1 3 4 देवतानां (K2 'तस्य) सनातनौ, K7
 Ds 3 देवतानां च दैवत. —^d) K4 ० 1 Bo 1-2 Das
 34 Dn1 n4 Ds D2 3 3 T1 G2 ० ० नु; B6 च (for
 नु). T2 G1-3 ० यजतां; M1 1 'त (for 'त') —^f)
 K2 विष्णुकामान्; B6 Das Ds विष्णुकाम्या; M1 ० 1

विष्णुकामान् (for विष्णुवा कान्) K1 महामती, B6 3
 (marg.) T1 G6 'द्युती; B6 (orig) Ds 'मतीन् (for
 'मती).

20 Ś1 missing (of v l 14) —^b) K1 (also
 as in text) 1 Das 34 Ds 3 ० च; K6 Bo 6-9 Dn1
 n4 Ds D2 3 3 नु, T G1-3 ० हि (for ह) —^d)
 K2 दैवयोस् (for दे') K1 3 4 1 B6 Ds 3 ० तयो
 (for तदा)

21 Ś1 missing (of v l 14). —^a) Das कृतौ
 (for कृते) G1 3 देवे (for देवे). K1 1 पित्रे —^b)
 Dn4 ताभ्यो (for ताभ्यां) K2 4 निरीक्षत; K7 D4
 निरीक्ष्य (D4 'क्ष)त; T2 'क्षत (for 'क्षित) —^c)
 M1 पूजित —^d) K1 3 4 1 Ds 3 ० यथादृष्टेन शास्त्रत'

22 Ś1 missing (of v l 14) —^a) K6 1 B3-9
 Das Dn1 Ds D2 3 ० G2 3 तद् (for तं). Ds (marg
 as in text) विविधाश्रयम् (for महादा) —^b) K2 4
 स पूर्व, K6 Bo 1 ० Ds1 Ds M1 3-1 Cs अपूर्वं (for 'वं').
 Ds 'विधिपूर्वंकं, G2 विधिवत्तर (for 'विस्तरम्) ॐ Cs
 अपूर्वंविधिविस्तरम्, प्रवृत्तिबहुलेषु लोकेषु अदृष्टपूर्वं विधि-
 विस्तरम् । ॐ —^c) Das उपोपविष्टः; G2 'विष्ट —^d)
 T2 ऋषि Ds ० नारद सुमहानृषि

23 Ś1 missing (of v l 14) —^b) K1 [अ]त
 रात्मन' —^c) K1 3 Ds 5, 9 T2 G1 3 M1 3-1 नमस्कृत्य
 (for 'स्कृत्वा).

24 Ś1 missing (of v l 14) Before 24, K1 3 4
 ० 1 Bo 6-9 Das 34 Dn1 n4 Ds D2-3 3 ० Gs M1 3-1
 ins नारद उवाच. —^a) K7 G2 च (for स-) —^b)
 B1 (marg as in text) Das Ds गीयसे; M1 1 नीयसे
 (for गी'). —^c) Ds1 ज्ञाता (for धाता). —^d)
 K1 B6 (marg) Das 34 Ds ० माता (for मतो). K2

प्रतिष्ठितं भूतमव्यं त्वयि सर्वमिदं जगत् ॥ २४
 चत्वारो ह्याश्रमा देव सर्वे गार्हस्थ्यमूलकाः ।
 यजन्ते त्वामहरहर्नानामूर्तिसमास्थितम् ॥ २५
 पिता माता च सर्वस्य जगतः शाश्वतो गुरुः ।
 कं त्वद्य यजसे देवं पितरं कं न विशद्दे ॥ २६
 श्रीभगवानुवाच ।
 अवाच्यमेतद्वक्तव्यमात्मगुह्यं सनातनम् ।
 तव भक्तिमतो ब्रह्मन्वक्ष्यामि तु यथातथम् ॥ २७

यत्तत्सूक्ष्ममविज्ञेयमव्यक्तमचलं ध्रुवम् ।
 इन्द्रियैरिन्द्रियार्थैश्च सर्वभूतैश्च वर्जितम् ॥ २८
 स ह्यन्तरात्मा भूतानां क्षेत्रज्ञश्चेति कथ्यते ।
 त्रिगुणव्यतिरिक्तोऽसौ पुरुषश्चेति कल्पितः ।
 तस्मादव्यक्तमुत्पन्नं त्रिगुणं द्विजसत्तम ॥ २९
 अव्यक्ता व्यक्तभावस्था या सा प्रकृतिरव्यया ।
 तां योनिमावयोर्विद्धि योऽसौ सदसदात्मकः ।
 आवाभ्यां पूज्यतेऽसौ हि दैवे पित्र्ये च कल्पिते ३०

C 12. 12682
 E. 12. 335(4).32
 K. 12. 342. 23

२४ कृ (K₁ न) तो मेष्टवमुत्तम; D₅ मरुतोऽष्टवमुत्तम, T
 G₁₋₂ ० विधाता मृष्टयुक्तम्, M₁ ६-१ विधातामृष्टवमुत्तम
 —^a) K₁ २ ४ D₅ त्व विधाता च सततं

25 Śi missing (of v l 14) —^a) G₂ [s]यि
 (for हि) B₁ देव; D₁ D₂ देवा (for देव) —^b)
 K₁ ० १ D₁ D₁ D₁ गार्हस्थ्य- (for 'स्य्य) D₁ मूलक; T₂
 'का, G₂ 'गा (for 'का) —^c) K₁ समास्थितां,
 B₀ -समास्थित (for -समा) G₁ नानामूर्ति समास्थित;
 G₂ 'मूर्तमवस्थित

26 Śi missing (of v l 14) —^a) D₁ २ ३
 सततं, G₂ सर्वेषां (for सर्वस्य). —^b) K₇ D₁ ० T
 G₁ २ ० M₁ ६-१ देवताना (T G₁ २ ० M₁ ६-१ दैवतत्वं)
 च शाश्वतं, G₂ देवानां चापि शाश्वत — D₁ २ ३ om
 26^a —^c) D₅ किं, M₁ त (for कं) T₂ च (for
 तु) M₁ ० १ यजसे (for 'से) B₁ त्वं यद्यद्यजसे नित्य,
 T₁ G₂ २ ० क देव यजसे नित्य —^d) D₁ १ ते; D₅ किं
 (for कं) B₃ (marg) न वेद्यह; T₁ G₂ २ ० तु (G₂
 तु) मन्यसे; G₂ M₁ ६-१ तु (M₁ न) विश्व ते (for न
 विश्वदे) T₂ पितरं के तु वाच्य ते. — After 26, T
 G₁₋₂ ० M₁ ६-१ ins

800* कमर्चसि महाभाग तन्मे ब्रूहीह पृच्छत ।

[G₂ कदपं सुमहाभाग (for the prior half) T₂ G₁
 M₁ ६-१ प्रब्रूहि (for ब्रूहीह).]

27 Śi missing (of v l 14) K₀ नारायण (for
 श्रीभगवान्) —^a) K₁ D₁ ० रहस्यम्; D₁ आवा
 च्यम्; D₁ G₁ आवाभ्याम् —^b) B₁ पुरातन (for
 सना). —^c) M₀ भव (for तव) —^d) K₁ २ ४
 यथा तथा K₁ D₁ २ ० प्रवक्ष्यामि तु (K₁ D₁ om तु)
 यथातथं

28 Śi missing (of v l 14) 28^a is quoted

in Ved. Sū. Śam. Bhāṣya, II i. 1 —^a) K₀ एतत्;
 D₅ एतत् (for एतत्) D₅ यस्तु सूक्ष्मविज्ञेयम्, G₂
 प्रयत्न सूक्ष्मवि —^b) ☞ Cp अद्यक्तं, मायापटेनावृतम् ॥
 C₀ विकाररहितम् । ☞ ☞ C₀ अचल, कृष्टयम् ॥ Cp
 विक्षेपरहितम् । ☞ —^c) T₂ G₁ २ M₁ ६-१ विवर्जित, G₂
 विस (for च व) — After 28, K₁ २ ४ read 30

29 Śi missing (of v l 14) 29^a quoted in
 Ved. Sū. Śam. Bhāṣya, II i. 1 —^a) M₁ ६-१ सोम्यं
 तरात्मा (for स ह्यन्त) —^b) K₁ २ ४ १ D₁ ० क्षेत्रज्ञ
 परिकीर्त्तते —^c) D₁ D₁ न₁ D₁ D₂ २ २ T₁ G₀ वै;
 T₂ चा (for सौ) K₂ ४ त्रिगुणाव्यतिरिक्तोऽसौ —^d)
 K₁ २ १ B₁ (marg as in text) D₁ (before corr) ४ ०
 कथ्यते (for कल्पित) ☞ C₀ पुरि शरीरे चसतीति
 योगारपुरुष इति कल्पित । न तु तस्य देहसङ्गित्वं चास्तवम् । ☞
 —^e) M₀ मुनि (for द्विज-)

30 Śi missing (of v l 14) B₀ om 30 K₁
 २ ४ read 30 after 28 —^a) D₁ १ अस्यक्त; D₁ T₂
 G₁ २ M₁ ६ १ 'काद् (for 'का) D₁ D₂ २ व्यक्ति
 (for व्यक्त) —^b) B₀ चाकृतिर (for प्र) ☞ C₀
 या सा प्रकृतिरव्यया, वासुदेवाख्या, सर्वगता, ईश्वरारप-
 र्याया ॥ C₀ या सत्ता, स्वयमव्यक्ता, व्यक्तेषु भावेषु घटः
 सन्, पटः सन्, इति सद्रूपेण तिष्ठति, सैव सत्ता अव्यया । ☞
 —^c) ☞ C₀ आवयो, जीवेश्वरयो ॥ C₀ आवाभ्यामिन्द्रा-
 शावित्यर्थः । ☞ —^d) T G₁₋₂ ० या सा सदसदात्मिका
 ☞ Cp सदसदात्मक, कार्यकारणात्मा । ☞ —^e) G₂ त्वया
 सं (for आवाभ्या) K₂ १ D₁ २ (before corr) D₁ २ ०
 पूजितो (for पूज्यते) K₁ D₁ ० G₁ यो; B₀₋₁ D₁
 D₁ D₂ २ २ २ M₁ ६-१ सो; T₂ [s]य (for सौ) M₁
 ६-१ [s]य (for हि) —^f) D₁ D₁ G₂ देवे (for
 दैवे). K₁ पित्रे; D₁ १ पितृदे K₂ कल्पिते; K₀ B₁
 (marg) ० D₁ D₁ D₂ २ कल्प्यते; K₁ कल्पिता;
 B₁ १ D₁ D₁ D₂ २ कल्पते (for कल्पिते)

नास्ति तस्मात्परोऽन्यो हि पिता देवोऽथ वा द्विजः ।
 आत्मा हि नौ स विज्ञेयस्ततस्तं पूजयावहे ॥ ३१
 तेनैषा प्रथिता ब्रह्मनमर्यादा लोकभाविनी ।
 दैवं पित्र्यं च कर्तव्यमिति तस्यानुशासनम् ॥ ३२
 ब्रह्मा स्याणुर्मनुर्दक्षो भृगुर्धर्मस्तपो दमः ।
 मरीचिरङ्गिरात्रिश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ ३३
 वसिष्ठः परमेष्ठी च विवस्वान्सोम एव च ।
 कर्दमश्चापि यः प्रोक्तः क्रोधो विक्रीत एव च ॥ ३४

एकविंशतिरूपन्नास्ते प्रजापतयः स्मृताः ।
 तस्य देवस्य मर्यादां पूजयन्ति सनातनीम् ॥ ३५
 दैवं पित्र्यं च सततं तस्य विज्ञाय तच्चतः ।
 आत्मप्राप्तानि च ततो जानन्ति द्विजसत्तमाः ॥ ३६
 स्वर्गस्था अपि ये केचित्तं नमस्यन्ति देहिनः ।
 ते तत्प्रसादाद्गच्छन्ति तेनादिष्टफलां गतिम् ॥ ३७
 ये हीनाः सप्तदशभिर्गुणैः कर्मभिरेव च ।
 कलाः पञ्चदश त्यक्त्वा ते मुक्ता इति निश्चयः ॥ ३८

31 Ś1 missing (of v l 14) —^a) K₁ D₁ ० परतर (for परोऽन्यो हि). —^b) T₁ G₁ १ ० यया (for स्य वा) K₄ B₀ ६-० D₁ n₄ D₂ D₁-१ १ ० T G₁ १ १ M₁ १-१ द्विज (for द्विज) —^c) K₁ १ ४ B₀ १ ० D₁ D₂ D₃ १ १ हि न स; K₀ हि स नो; G₂ स हि नौ (for हि नौ स) D₄ विज्ञेयुश्च —^d) B₀ D₄ D₅ T₁ G₀ M₁ पूजयामहे (for 'वहे')

32 Ś1 missing (of v l 14). —^a) D₄ नैतेषा; M₁ १-१ तेनैव (for तेनैषा) K₁ १ ४ [ए]षा विहिता, D₅ [ए]षा प्रथिता, T G₁-१ ० [ए]व स्यापिता (for [ए]षा प्रथिता) ☞ C_n तेनैव, मायोपाधिना । ☞ —^b) K₁ साविनी; B₁ भावना; D₄ D₅ ० T₂ G₁ M₁ १-१ भावनी; D₁ D₂ भाविना (D₂ 'ना'); D₅ 'ता (for 'नी). — B₀ om 32^d —^c) K₁ D₄ देव (for देवं) K₁ पित्र, D₂ पैत्र (for पित्र्यं)

33 Ś1 missing (of v l 14) —^a) D₂ ब्रह्म (for ब्रह्मा) —^b) K₁ १ D₄ भृगु (for भृगुर) K₀ B₀ ० ० D₄ n₄ D₁ n₄ D₂ १ १ तथा यम, K₁ D₁ १ तथैव च, B₁ तथा मय, B₂ (marg) तथा दम, M₁ १-१ दमस्तप (by transp.) —^c) K₁ १ १ D₅-१ ० T G₁-१ ० transp अत्रि and च —^d) D₄ D₂ D₄ पुलह (for 'ह')

34 Ś1 missing (of v l 14) 34^b is damaged in B₀ —^a) K₀ १ वसिष्ठ K₁ परमेष्ठी —^b) K₁ कर्मदश; K₁ D₅ ० कश्यपश्च (for कर्दमश्च) —^c) M₁ १-१ क्रीतो (for क्रोधो) B₂ (marg as in text) विकृत (for विक्रीत). T G₁-१ ० कृतो (G₂ क्रोधो) विकृतिरेव च

35 Ś1 missing (of v l 14) —^a) K₀ एव (for एक) —^b) T G₂ १ ० तस्य (for तस्य) —^c) K₀ B₀ ६-० D₄ D₁ n₄ D₂ D₃ १ १ पूजयत (for

'यन्ति) D₄ पूजयत सनातनी.

36 Ś1 missing (of v l 14) —^a) D₂ वैश्यं G₂ सहसा (for सततं) —^b) K₁ D₁ ० ते सु-, D₅ स च (for तस्य) —^c) T₂ क्रम; G₂ आत्मा (for आत्म-) B₀ D₄ प्राप्तानि (for प्राप्तानि च) K₁ D₅ ० आत्म (K₁ 'त्मा) प्राप्तौ विचर (D₂ 'इ')तो ☞ C₅ तत, भगवत्प्राप्तानिति । ☞ —^d) K₁ D₄ सत्तम (for 'मा) B₀ D₁ n₄ D₂ D₃ १ १ १ प्रामुव (D₂ पूजय) ति द्विजोत्तमा

37 Ś1 missing (of v l 14) —^a) G₂ सर्वस्या (for स्वर्गस्था) M₁ १-१ [अ]पि हि (for अपि) K₁ D₅ ० स्वर्गस्थानादपि च ये; D₅ 'स्यापि हि केचित्त —^b) K₄ B₀ १.० D₂ D₃ १ तान् (for तं) K₁ D₅ ० त न्यस्यन्ति देहिनः; D₅ G₂ नमस्यति हि दे' —^c) D₂ T G₂ १ १ M₁ १-१ तदादिष्ट (for तेना')

38 Ś1 missing (of v l 14) —^a) K₁ हीन, D₂ G₂ हि न' (for हीना) ☞ C_n सप्तदशभिः, पञ्च प्राणमनोबुद्धिदेशेन्द्रियैः, गुणैः सत्त्वादिभिः, कर्मभिः शुद्ध कृष्णैः ॥ C₅ महाभूतैकादशोन्द्रियाहकारलक्षणैः । ☞ —^b) K₄ ० १ B₂-१ D₄ D₁ n₄ D₂ D₃ ४ १ ० त्यक्त्वा, B₀ प्रोक्त्वा (for त्यक्त्वा) ☞ C_a कलाः पञ्चदश, भूतानां पञ्चचतुस्त्रिंशद्योगगुणत्वेनोपाधिभेदाच्छ्रद्धादय एव गुणाः कला, तास्त्यक्त्वा, भूतानि जित्वेत्यर्थः ॥ C_p पञ्चदश कलाः, प्राणादिपञ्चकनागकूर्मकृकरदेवदत्तधनजयभूतपञ्चकरूपाः ॥ C₅ त्रयो गुणा, पञ्च विषया, इच्छा द्वेषः सुख दुःख सवातश्चे तना घृति । ☞

39 Ś1 missing (of v l 14) —^a) D₄ G₂ जु (for तु) D₅ गति (for गतिर्) D₂ D₄ ० ब्रह्म (for ब्रह्मन्) —^b) K₁ १ ४ D₅ दृश्यते, K₀ निश्चय; B₀ १ कल्पिता; D₄ D₁ n₄ D₂ D₃ १ १ 'ता; G₂ 'तं (for 'त) ☞ C₅ क्षेत्रज्ञ, सर्वभूतात्मा परमेश्वर । ☞

मुक्तानां तु गतिर्ब्रह्मक्षेत्रज्ञ इति कल्पितः ।
 स हि सर्वगतश्चैव निर्गुणश्चैव कथ्यते ॥ ३९
 दृश्यते ज्ञानयोगेन आवां च प्रसृतौ ततः ।
 एवं ज्ञात्वा तमात्मानं पूजयागः सनातनम् ॥ ४०
 तं वेदाश्रमाश्चैव नानातनुसमास्थिताः ।

भक्त्या संपूजयन्त्याद्यं गतिं चैषां ददाति सः ॥ ४१
 ये तु तद्भाविता लोके एकान्तित्वं समास्थिताः ।
 एतदभ्यधिकं तेषां यत्ते तं प्रविशन्त्युत ॥ ४२
 इति गुह्यसमुद्देशस्तव नारद कीर्तितः ।
 भक्त्या प्रेम्णा च विप्रैर्ष असद्भक्त्या च ते श्रुतः ॥ ४३

C 12 12615
 B 12 331[4] 48
 K 12 342 48

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२१ ॥

—^a) Gs भक्त (for सर्व) K1.7 B1 8 Ds 9 T
 G1-3 9 गतिश्च, Das Dn1 n4 Ds1 Ds 8 8 गुणश्च (for
 गतश्च). — K1 om (hapl) 39^a-41^a —^d) Ds3
 (before corr) निर्गुणाश्च, G2 त्रिगुणाश्च (for निर्गुणश्च)
 K3 7 Ds 8 9 M1 6 7 चापि (for चैव) Dn1 कल्पते;
 Ds दृश्यते (for कथ्यते)

40 Ś1 missing (of v 1 14) K1 om 40 (of
 v 1 39) —^a) Ds om (hapl) दृश्यते ☞ Cs
 ज्ञानमेव योगं ज्ञानयोगं । ☞ —^b) K2 चाचा च प्रसृतौ
 तथा ☞ Cn प्रसृतौ, निर्गतौ । ☞ —^c) T2 विज्ञानम्
 (for ज्ञानत्वा तम्) Ds तयारमान, M1 6 7 महा (for
 तमा) —^d) K2 Das Ds1 M1 6 7 पूजयाव, Ks
 'याम', Ds 'यान (for 'याव')

41 Ś1 missing (of v 1. 14) K1 om 41^a (of
 v 1 39) —^a) K1 Ds 9 ये (for स) K2 6 7
 Bs (marg) Ds 9 M1 5-7 देवाश्च (for वेदाश्च) Bs
 (marg) आश्रमाश्च; G2 च द्विजाश्च (for चाश्रमाश्च)
 —^b) K1 तत्र; Ks Bo 6-9 Das a1 Dn1 n4 Ds 8 8
 भव, K1 Ds 9 गुण, Ds स्थान (for तनु)
 K1 4 समास्थितं; K1 Ds Ms 'श्रिता'; Bs 'हिता';
 Das Ds1 'स्थित'; T G1-3 9 M1 6 7 'श्रित (for
 'स्थिता) K2 नाना तदनुशां स्थित (sic) —^c) K4
 Das संपूजयति K2 G1 9 आवां; Dn1 n4 Ds Ds 8
 आशु (for आद्य) T2 भक्त्या संपूजयत आं —^d)
 K1 2 गतीश्च, Das इति (for गतिं) K2 B1 चैषा
 K1 Ds 9 G2 M1 5-7 दधाति (for ददाति)

तद्भाविता, भगवद्भ्यानसंस्कृता । ☞ —^b) K2 6 7 Bo 8
 Das Dn1 n4 Ds Ds 8 8 ह्ये (Ds1 ह्ये) कान्तित्वं; G2
 श्रुत नित्य; Ms एकाकित्व (for 'नित्य) K1 T G1-3 9
 Ms समाश्रिता (for 'स्थिता). —^c) Ds 9 एकम् (for
 एतद्). Dn1 येषां; G2 से हि (for तेषां). —^d)
 K1 2 ये तु स; Das a1 यत्रैतं; Ds यत्तेज; T G1-3 9
 M1 5-7 तत्तेज (for यत्ते तं). Bs च (for [व]त्).

43 Ś1 missing (of v 1 14) K1 om 43 —^a)
 T2 G1 M1 6 7 गुह्य (for गुह्य) Das समुद्देश्यश्च,
 Ds 'देश (for 'द्वेषश्च) T1 G2 8 9 इति गुह्यं सुदुर्द
 शंश्च —^b) K2 4 देवैर्षे, Ds प्रहर्षे, T1 G2 8 9
 तर्षेण, T2 G1 तस्यर्षे, M1 5-7 तस्यर्षे (for विप्रर्षे)
 —^d) K1 Ds 9 ह्यसद्; G2 सम्यग् (for असद्)
 K2 भक्ता (for भक्त्या). Ms एत् (for ते) K4 Ds
 T2 M1 5 7 श्रुतं, Das श्रुते (for श्रुत).

Colophon Ś1 V1 Ds 7 missing Ks 8 B1-5 Das
 a1 Dn2 n4 D1 G2 8 M2-4 absent — Sub-parvan
 K1.2 4 6 7 Bo 6-9 Das a1 Dn1 n4 Ds Ds 8 8 T
 G1-3 9 M1 5-7 मोक्षधर्म — Adhy name K1 2 4 6
 Bo 6-9 Das Dn1 n4 Ds Ds 8 8 T2 G1-3 Ms नारा
 यणीयं, K1 Das Ds 9 नरनारायणीय; Ds नारदनारायण
 सवाद; T1 Gs नारायणनारदसवाद; M1 6 7 नारा-
 यणीये गुह्योपाख्यानं. — Adhy no (figures, words or
 both) Ks 60, B1 Ds 155, Bs 261, Dn1
 160, Dn2 Ds1 T1 Gs 158, Ds1 156, T2 171,
 G1 157, G2 175, Gs 159, M1 6 7 154, Ms
 190. — Śloka no, Das Dn1 Ds 45, Dn2 44

42 Ś1 missing (of v 1 14) —^a) ☞ Cs

३२२

भीष्म उवाच ।
 स एवमुक्तो द्विपदां वरिष्ठो
 नारायणो नोचमपूरुषेण ।
 जगाद वाक्यं द्विपदां वरिष्ठं
 नारायणं लोकहिताधिवासम् ॥ १
 यदर्थमात्मप्रभवेह जन्म
 तवोत्तमं धर्मगृहे चतुर्धा ।
 तत्साध्यतां लोकहितार्थमद्य
 गच्छामि द्रष्टुं प्रकृतिं तवाद्याम् ॥ २
 वेदाः स्वधीता मम लोकनाथ

तसं तपो नानृतमुक्तपूर्वम् ।
 पूजां गुरुणां सततं करोमि
 परस्य गुह्यं न च भिन्नपूर्वम् ॥ ३
 गुप्तानि चत्वारि यथागमं मे
 शत्रौ च मित्रे च समोऽस्मि नित्यम् ।
 तं चादिदेवं सततं प्रपन्न
 एकान्तभावेन वृणोम्यजस्रम् ।
 एभिर्विशेषैः परिशुद्धसत्त्वः
 कस्मान्न पश्येयमनन्तमीशम् ॥ ४
 तत्पारमेष्ठ्यस्य वचो निशम्य

322

☞ This adhy. is missing in Śi V₁ D₆ १ (cf v 1 12 321. 14, 318. 1, 283 15, 320 40).

1 D₆ om. 1. —^a) K₁ एवं च मुक्तो (for स एव मुक्तो) K₁ द्विपदा (for द्विपदां) —^b) K₁ पूरुषेण च; D₆ पुरुषेण. —^c) T G₁₋₃ ० वदतां (for द्विपदां). K₁ D₁ ० T G₁₋₃ ० वरिष्ठो (for 'ष्ट'). —^d) ☞ C₅ लोकेषु द्वितमधिवासयतीति लोकहिताधिवासम् । ☞

2 Before 2, K₁ १ १, ० १ Bo ०-१ D₆ D₁. n₁ D₅ D₂-१ १ १ ins नारद उवाच. —^a) K₆ १ D₁ ० एतत् (for आत्म). K₆ प्रभव च; K₁ D₁ ० प्रबभूव; Bo १ ० D₁ D₂. १ १ G₁ प्रभवेण; Bo १ D₆ १ D₁ D₅ D₅ Cp (gloss आत्मनः प्रभुत्वस्वातन्त्र्येण) C₅ (gloss आत्मनां प्राणिनां प्रभवो वृद्धिस्त्रयर्थम्; C₅p as in text) 'वेन; G₂ 'वे हि (for 'वेह). D₅ जन्मना (for जन्म). —^b) K₁ १ १ B₅ त्वया कृत; Bo D₁. n₁ D₅ D₂ १ १ कृत त्वया, G₁ तपोत्तम; G₂ प्रहोत्तमं (for तवोत्तमं). K₁ १ १ धर्ममूर्ते; G₂ जन्मगृहे (for धर्मं). D₆ चतुर्था, G₂ 'थं. —^c) K₂ साध्यतां; D₆ १ १ C₆ (gloss साध्याख्यायां दक्षपुत्र्याम्) साध्यायां (for साध्यतां) B₅ (marg as in text) अस्य (for अद्य) —^d) K₆ D₁ १ प्रजामि; K₁ प्रजाम (for गच्छामि). K₁ द्रष्टु; D₆ D₁ १ द्रष्ट (for द्रष्टु). K₁ १ D₆ D₁ D₁ तवाद्या (for 'द्याम्). ☞ C₆ आद्यां प्रकृतिं, नारायणाख्याम् ॥ C₆ श्वेतद्वीपस्याम् ॥ C₇ ' अनिरुद्धाख्याम् । ☞

3 K₆ Bo ०-१ D₆ १ १ D₁. n₁ D₅ D₂ १ १ transp 3^{ab} and 3^{cd} K₄ om 3^{ab} —^a) K₂ वेदा (sic) (for वेदा) K₁ D₁ ० T₂ त्वधीता; Bo सु (for स्व). D₁ [अ]मल- (for मम) —^b) K₆ १ नानृत पूर्वमुक्तं, D₅ 'भिन्नपूर्वं (for 'मुक्तपूर्वम्). —^c) D₆ पूजा D₆ करोति. M₁ ० १ द्विजातिपूजां सततं करोमि च —^d) K₆ तव, D₁. n₁ D₆ १ D₂. १ १ न तु, D₆ १ तनु (for न च) K₆ भिन्नरूपं (for 'पूर्वम्)

4 ^a) D₆ गुरुनि (for गुप्तानि) G₂ १ तत्त्वानि (for चत्वारि) M₁ ० १ यथागतं (for 'गमं) D₆ D₅ ते; T₂ मम (for मे) ☞ C₆ उपस्यम्, उदरं, पाणिपाद, वाक्चेति चत्वारि ॥ C₆. p पाणिपादोदरोपस्थानि ॥ C₆ वाक्पाण्युदरोपस्थानि । ☞ —^b) D₆ रात्रौ (for शत्रौ) D₅ समा (for समो). K₆ [स]स्ति; D₅ laouna (for स्ति). —^c) D₁ om from तं चादि up to मन (in 47) K₁ १ १ तमादिदेवं; K₆ तं चाधि; K₁ D₆. १ १ D₆ तं चापि दे (D₆ दै) थं, T₂ G₂ तं चाति वेदं (for तं चादिदेव) D₆ १ प्रपन्नम्. —^d) K₁ १ १ D₅ एकाम् (for एकान्त-). K₁ व्रणोमि; T₂ प्रणौमि (for वृणोमि) —^e) B₅ 'शस्त्रै; G₂ सत्त्वं (for सत्त्वं) —^f) T₂ G₁ अह तम् (for अनन्तम्). T G₁₋₃ ० एकं (for ईशम्).

5 Before 5, B₅ १ १ D₅ ins भीष्म उवाच —^a) K₂ D₅ D₅ G₁ १ पारमेष्ठ्य; C₆ (gloss नारदस्य) C₆ (gloss परमेष्ठी ब्रह्मा, तस्य पुत्रस्य) 'मेष्ठ्यस्य (as in text). —^b) K₁ १ Bo ०-१ D₁ १ १ D₆ १ D₂-१ १ १ M₁ ० १

नारायणः सात्वतधर्मगोप्ता ।
 गच्छेति तं नारदमुक्तवान्स
 संपूजयित्वात्मविधिक्रियाभिः ॥ ५
 ततो विसृष्टः परमेष्ठिपुत्रः
 सोऽभ्यर्चयित्वा तमृषिं पुराणम् ।
 समुत्पपातोचमवेगयुक्त-
 त्ततोऽधिमेरौ सहसा निलिल्ये ॥ ६
 तत्रावतस्ये च मुनिर्धुहूर्त-
 मेकान्तमासाद्य गिरेः स शृङ्गे ।
 अलोकयञ्चुत्तरपश्चिमेन

ददर्श चात्यद्भुतरूपयुक्तम् ॥ ७
 क्षीरोदधेरुत्तरतो हि द्वीपः
 श्वेतः स नास्ना प्रथितो विशालः ।
 मेरोः सहस्रैः स हि योजनानां
 द्वात्रिंशतोर्ध्वं कविभिर्निरुक्तः ॥ ८
 अतीन्द्रियाश्चानशनाश्च तत्र
 निष्पन्दहीनाः सुसुगन्धिनश्च ।
 श्वेताः पुमांसो गतसर्वपापा-
 श्चक्षुर्मुपः पापकृतां नराणाम् ॥ ९
 वज्रास्थिकायाः सममानोन्माना

C. 12 12705
 P 12 336(5).10
 K 12.343 10

पाश्र्वत, Ca (gloss सारवप्रधाना) सारवत (as in text).
 — After 5^a, Ms ins

801* चत्सादनुजां मम देहि देव

त वै दृष्ट्वा कृतकृत्यो भवामि ।

—^a) Ds 1 स; T G₁₋₃ ० M₁ १-१ वै (for स).
 —^d) Ks Ms विविध, K₁ D₁ ० T G₁₋₃ ० विधिवत्;
 B₁ [आ]मत्रिभे (for 'विधि') M₁ ० १ क्रिया स (for
 क्रियाभिः)

6^a) K₁ सौत्वर्चयित्वा; K₀ १ B₁ १ D₁ 11 D₁ १ ०
 सोप्य* (for सोऽभ्यर्च). —^a) K₁ D₁ D₁ D₁ १ ०
 समुत्पपातोत्तम (for समुत्प) K₀ ० B₀ ०-१ D₁ 11
 D₁ 11 D₁ D₁ १ १ १ T₁ G₀ योग (for वेग-) G₁
 -युक्त (for -युक्त) —^d) D₁ [५]नि- (for ऽधि) K₁
 D₁ १ ० मेरो मह सं (D₁ सहसा) (for -मेरौ सहसा)
 D₁ 11 निलिल्ये, D₁ 11 विलिल्ये

7^a) K₁ १ स, K₁ G₁ lacuna (for च). K₁ १
 ऋषिर्, D₁ 11 lacuna (for मुनिर्) —^b) K₁ १ एका
 म्, B₁ lacuna (for एकान्तम्). T G₁₋₃ ० आधित्य
 (for आसाद्य) K₀ च (for स). B₁ शृंग (for
 शृङ्गे) —^c) K₁ पुर; G₁ उत्तम (for उत्तर)
 —^d) K₁ B₀ १ D₁ 11 D₁ 11 D₁ 11 १ १ चापकृत; D₁
 चैवा; G₁ जारय (for चारय) K₀ B₁ D₁ 11 -युक्त
 रूप; B₀ ० १ ० D₁ 11 D₁ 11 D₁ 11 १ १ T G₀ -मुक्त
 रूप, G₁ रूपयुक्त; M₁ ० १ -चित्ररूप (for रूपयु
 क्तम्) K₁ १ १ ददर्शनात्यद्भुतरूपयुक्त; M₁ १ १ ततो ददर्श
 चुत्तररूप

8^a) B₁ क्षीरोदधिर् K₀ B₀ ०-१ D₁ 11 D₁ 11
 D₁ D₁ १ १ १ योत्त (B₁ योत्त) रतो (K₀ 'तो'), B₀ यांत-

रतो, Ca योत्तरगो (for उत्तरतो). K₁ १ १ क्षीरोदवे
 प्यतरग स द्वीप —^b) D₁ सत (for श्वेत) K₁ १
 हि नामा (K₁ 'ना'), B₁ सुनाम्ना (for स नास्ना) D₁
 विशाला; D₁ विवेच (for विशाल) —^c) K₁ १ १ १
 मेरु (for मेरो) K₀ १ D₁ १ सहस्रेषु तु (K₀ हि, K₁
 om. तु); T₁ G₁ M₁ १-१ 'सै स हि, G₁ 'स स हि
 (for 'सै स हि) D₁ 11 D₁ 11 स ह (for स हि). —^d)
 K₁ १ द्वात्रिंशता वै, K₀ १ D₁ 11 D₁ 11 D₁ 11 १ 'तोर्ध्वं;
 T G₁₋₃ ० 'दमे; M₁ ० १ 'दधे; M₁ १ १ दातत्रयोर्ध्वं (for
 द्वात्रिंशतोर्ध्वं) D₁ 11 नियुक्त (for निरुक्त)

9 B₁ partly damaged. —^a) K₀ B₀ ० १ १
 (marg as in text) ० D₁ 11 D₁ 11 D₁ 11 १ १ T₁
 G₁ १ ० M₁ (inf / in) Cp (gloss वदीभूतत्वात्) अर्नि
 द्वियाश्; Cs (gloss पापकृता द्रष्टुमदाक्या) अतीन्द्रियाश्
 (as in text) D₁ अर्निद्वियार्थानदानाश्च वदन् —^b)
 K₁ T G₁ १ ० M₁ निष्यद; K₁ D₁ D₁ १ १ निष्यद;
 K₁ D₁ निष्यद. B₁ विष्यद; B₀ विष्यद (for
 निष्पन्द) K₁ D₁ 11 D₁ 11 १ १ G₁ च, G₁ स (for
 सु) K₁ १ M₁ सुगधिन्; K₀ सुगधयश् (for 'धिनश्')
 K₀ B₀ १ D₁ 11 D₁ 11 D₁ 11 १ १ ते (for च) ☞ Cs
 निष्प[?प्य]न्दहीना, मूत्रपुरीषवर्जिता । ☞ — D₁ 11
 om 9^a-10^b —^c) K₁ -पापाच्, M₁ पापाश् (for
 पापाश्) —^d) K₁ चक्षुर्मुप, K₁ १ D₁ 11 'मुंष, D₁
 'मुंषा; T₁ 'मुंहु; Cs (gloss तेजोमया) 'मुंष (as
 in text) T₁ G₁₋₃ ० जनानां (for नराणाम्)

10 D₁ 11 om 10^a (cf v 1 9) —^a) K₁ १
 B₁ T₁ G₁ १ १ M₁ १-१ वज्रास्थिरकाया; K₁ १ वज्रकाया,
 D₁ १ १ वज्रास्थिरकाया, T₁ वज्रास्थिराकारा, G₁ १ वज्र
 स्थिरकाया (for वज्रास्थिकाया) K₁ १ सहमानोन्माना,

दिन्यान्वयरूपाः शुभसारोपेताः ।

छत्राकृतिशीर्षा मेघौघनिनादाः

सत्पुष्करचतुष्का राजीवशतपादाः ॥ १०

पथ्या दन्तैर्युक्ताः शुक्लैरष्टाभिर्दंष्ट्राभिर्ये ।

जिह्वाभिर्ये *विष्वग्बक्रं लेलिहन्ते सूर्यप्रख्यम् ॥ ११

K₀ सममानानुमाना, K₁ D₁ ० 'मानावमाना; D₂ T₁ G₂ ० 'मानोन्मान, T₂ समानोन्माना; G₂ समानोरमान नामानो; G₂ सामामानोन्माना; M₁ ० १ स्वमानोन्मा (M₀ 'न्मा)ना (for सममानोन्माना) ॥ G₂ सममानोन्माना, सट्टायाामविस्तारोन्मानयुक्ता । ॥ —^b) K₂ दिव्यावरूपा, K₄ B₁ ० D₂ 1. n₄ D₂ D₂ ० T G₁-२ ० दिव्यावरूपा; K₁ D₂ दिव्यावरूपा; B₀ ० ० दिव्यान्वरूपा (for दिव्यान्वरूपा) K₁ २ ३ शुभसारोदया, K₀ 'साराम्युपेता; T G₂ २ ० शुभसारोपेता; G₁ शुभसारोपेता (for 'सारोपेता) —^c) K₂ कत्रावधिशीर्षा (sic), D₂ छत्राकृतिशीर्षा (for 'शीर्षा). K₁ २, ३ मेघनादा (for मेघौघनिनादाः). G₂ छत्राकृति शीर्षमाणो विनिद्रा. ॥ C₂ 'छत्राकृतिशीर्षा, निर्मासमीवत्वात् । ॥ —^d) K₄ सपुष्कर; K₀ सशुष्का; K₁ B₀ D₂ C₂ प संशुष्क, B₀ ० ० D₂ D₂ D₂ ३ ० T₂ G₁ M₁ २-१ समशुष्क; B₁ D₂ C₂ (gloss 'शुष्को बीजम्, चरमचातुर्विसर्गेशून्या इत्यर्थे) समशुष्क; D₂ समशुष्क; T₁ G₂ ० समशुष्क-; G₂ समशुष्क (for सपुष्कर). K₂ T G₂ ० ० om चतुष्का. C₂ (gloss. मनोहरवृषणा) चतुरशुष्का K₁ D₂ (also as in text) as D₂ D₁ ० C₂ राजीवसि (D₂ 'सी; D₂ C₂ 'रिस)तपादाः; D₂ ० 'च्छदपादा; T₁ G₂ ० 'संपपदा; T₂ राजीवतपादा; G₁ राजीवतपादा; G₂ राजीवतपादा; M₁ २-१ राजीवतसततपादा; C₂ नाडीशतपादा (for राजीवशतपादा). D₂ सन्शुष्कचतुशुष्का राजीवशतपादा ॥ C₂ 'सपुष्कचतुष्का, चतुर्दृषण युता ॥ C₂ सम (पीनवरहितम्) शुष्कौ (वृषणौ) चतुष्कं (अस्यो' कथ्योश्चान्तराल, बाहुचतुष्क वा) च येषाम् । शुष्कौ बाहु (चतुष्क) शुष्कं काष्ठतुल्यं येषाम् । राजीवशतपादा राजीवस्य, पङ्क्तियुक्ता शिरोरेखा, तासां शतैर्युक्ता ॥ C₂ राजीवसितपादा, राजीवसिभिः सिता बद्धा पादा येषाम् ॥ ॥

11 *) K₂ षट्ठा (for पथ्या). K₁ D₂ युक्ता; D₂ 1 युक्त (for युक्ता) ॥ C₂ पथ्या, पटिसल्येदन्तैरिव जगज्जगत्तत्रैणक्षमे संवत्सैर्युक्ता ॥ C₂ पथ्या दन्तैर, दन्तानामविसृष्टमत्वात् पटिसल्यम् । तस्मादूर्ध्वमधश्चत्वारश्चत्वारो दंष्ट्रा । ॥ —11¹² is partly damaged in B₀. —^b) B₀ शुक्लैर (for शुक्लैर) K₁ २ D₂ T G₁ २ ० ये वङ्ग मित्र; K₀ ये वङ्गाभिर्ये; K₁ M₁ वङ्गाभिः; B₀

भक्त्या देवं विश्वोत्पन्नं यस्मात्सर्वे लोकाः सूताः ।

वेदा धर्मा मुनयः शान्ता देवाः सर्वे तस्य विमर्गाः ॥ १२

युधिष्ठिर उवाच ।

अतीन्द्रिया निराहारा अनिष्पन्दाः सुगन्धिनः ।

कथं ते पुरुषा जाताः का तेषां गतिरुत्तमा ॥ १३

१. ० D₂ as M₁ ० १ ये दंष्ट्राभिः (by transp) D₂ ० च (for ये) G₂ शर्यैरष्टाभिश्चाभिजीमहा (sic). ॥ C₂ अष्टौ दिशः सर्वेषामाध्यभूतास्ताभिश्च युक्ता । देशकालौ च येषां सुखमध्ये प्रविष्टावित्यर्थः । ॥ —^c) G₂ om जिह्वा. K₂ जिह्वाभिनय (for 'भिर्ये) K₂ om. from विष्ट up to मुनय (in 12'). K₁ ० ० B₀ २ D₂ as D₂ 1. n₄ D₂ D₂ २ ० ० T₁ G₂ ० विश्ववक्त्र, K₁ सर्ववक्त्रं; B₁ ० D₂ विश्वं वक्त्र; D₁ ० सर्वं वक्त्र; T₂ विश्वं वक्त्र; G₁ चिप्त्वधीवक्त्र; G₂ चिप्त्वस्यक्त; M₁ २-१ वक्त्र शुभ्रं (M₀ om. शुभ्र) (for *चिप्त्ववक्त्र) ॥ C₂ जिह्वाभिरिव स्वाङ्गभूताभि रसनाशक्तिभिः । ॥ —^d) D₂ लेलिहन्ते, M₁ ० १ 'हते (for 'हन्ते). K₁ सूर्यप्रभं; K₄ 'सुख्य; D₂ सूर्य **, G₂ जियप्रारुयं (for सूर्यप्रख्यम्) ॥ C₂ जिह्वादैर्ध्यान्युत्तमण्डल परिभेदुं समर्था इत्यर्थः । ॥

12 K₂ om up to मुनय (cf. v l. 11). —^c) B₀ lacuna, D₂ २ देवं भक्त्या (by transp.), D₂ T₁ G₁-२ ० M₁ २-१ भक्ता देवं K₁ ३ C₂ (gloss महाप्रलयावधिस्त्रिदेहा) नित्योत्पन्ना; K₁ चित्तोत्पन्ना; B₀ (marg) D₂ ० नित्योत्पन्ना; B₂ (also) C₂ (gloss कृत्याय, कार्याय देवादीनां, सापदपगमाय उत्पन्ना) कृत्योत्पन्ना; T₂ विश्वोत्पन्ना; M₁ २-१ विश्वोत्पन्ना (for 'वक्त्रं) ॥ C₂ विश्वोत्पन्ना, आहिताइयादिवस्परनिपात (Pāp. 2 2 37) । पञ्चम्यर्थे बहुव्रीहि ॥ C₂ (reading विश्वाविश्वोत्पन्ना-इत्यम्) विश्वाविश्वानां मुक्तामुक्तानाम्, उत्पन्नावधि इत्यम्, ज्ययरहितम् । देवमाराधयन्तीति योग्यक्रियाद्याहारः । ॥ —^b) K₄ १ B₀ D₂ 1. n₄ D₂ D₂-4 ० सप्रसूता, B₀ श्रुता, B₀ D₂ as T₁ G₂ स्यूता; B₁ स्मृता; D₂ M₁ १ प्रसूता (for सूता). —B₀ om 12'. —^c) K₁ वेद; T G₁ २ ० देवा (for वेदा) K₁ B₀ D₂ ० धर्मो; D₂ D₂ धर्म (for धर्मा) G₂ नानारूपा देवादयन्धर्ममूनय शान्ता (sic). —^d) T G₂ वेदा (for देवा) K₁ lacuna, T G₁ २ ० तस्य (for तस्य) K₄ B₀ १ D₂ D₂ D₂ २ २ निसर्गो; K₀ १ D₂ ० विशेषा, B₀ ० D₂ as D₂ D₂ 1 निसर्गा; D₂ M₁ २-१ विसर्ग (for 'र्गा). K₁ २ देवा सर्वे तज्जसर्गा; G₂ देवा सर्वे नानासर्गा — After 12, D₂ T G₁-२ ० M₁ २-१ ins. an addl. colophon [Sub-parvan D₂ T G₁-२ ० M₁ २-१ मोक्ष-

ये विमुक्ता भवन्तीह नरा भरतसत्तम ।
 तेषां लक्षणमेतद्धि यच्छ्रेतद्वीपवासिनाम् ॥ १४
 तस्मान्मे संशयं छिन्धि परं कौतूहलं हि मे ।
 त्वं हि सर्वकथारामस्त्वां चैवोपाश्रिता वयम् ॥ १५
 भीष्म उवाच ।
 विस्तीर्णेषा कथा राजञ्श्रुता मे पितृसंनिधौ ।

सैषा तव हि वक्तव्या कथासारो हि स स्मृतः ॥ १६
 राजोपरिचरो नाम बभूवाधिपतिर्भुवः ।
 आखण्डलसखः ख्यातो भक्तो नारायणं हरिम् ॥ १७
 धार्मिको नित्यभक्तश्च पितृभित्त्यमतन्द्रितः ।
 साम्राज्यं तेन संप्राप्तं नारायणनरात्पुरा ॥ १८
 सात्वतं विधिमास्थाय प्राक्सूर्यमुखनिःसृतम् ।

C. 12. 1274
 B 12 322(17) 19
 K 17 343 20

धर्म — *Adhy nam* Ds Ts नारायणीयं; T1 G2 नारायणीयोपाख्यायानं, M1 1-7 नारायणीये श्रेतद्वीपदर्शन — *Adhy no* Ds1 157, Ds2 T1 Gs M1 159, T2 172, G1 158, G2 178, G3 160, M2 191, M3 165]

13 ") Ks Bo 1-2 Ds2 as Dn1 n4 Ds1 D2 2 2 T1 G1 2 2 Ms (*inf lsn*) अनि (Ds2 'ति', Dn1 'ते') द्विया (for अतोन्द्रिया) Ks Bo 2 T2 G1 2 M1 1-7 अनाहारः; B2 खना (for निरा) — ") K1 D2 अनिस्पदा; B2 7 अनिस्पदा; B2 Ds1 D2 2 2 अनिस्पदा; Ds2 as अनिस्पदा; Dn1 अनिस्पदा, D2 अनिस्पदा, M1 1 2 अनिस्पदा (for 'प्यन्दा'). — ") K1 कथ्यते (for कथ ते). — ") T G1-2 2 Ms (*inf lsn as in text*) उच्यते (for उच्यता).

14 ") K1 B-2 D1 2 2 T1 G2 2 M1 1-7 ये हि सु (Ds2 M1 1-7 म) क्ता, B2 यदि सुक्ता; Dn1 Ds D2 2 2 ये च सुक्ता, Dn1 प्यमुक्त्वा, T2 ये ह सुक्ता (for ये विमुक्ता) — ") T1 G2 2 भारत (for भरत) B2 lacuna, Ds1 Dn1 सत्तम — ") K1 लक्ष्मणम् (for लक्षणम्) B2 G2 वै (for हि) — ") Ks Bo 1-2 Ds D2 2 2 तत् (for यत्) B2 उप्र (for श्रेत) K1 D2 धामिन (for 'नाम्) Ks 1 Ds2 as Dn1 n4 D1 2 2 G2 श्रेतद्वीपनिवादिनां.

15 ") K1 2 2 एवं; Ds2 2 पृतन् (for तस्मान्) K1 पृतन्ने सद्यसाम छिद्रि (sic) — Ms om. 15^{ed} — ") T2 कथाकामसु (for 'रामसु) — ") K1 खा, Ds2 खं (for खां) Ds2 चा (for च) K1 2 2 Bo 1-2 Ds2 Dn1 Ds1 D2 2 2 M1 1 [अ] पाश्रिता (for [उ] पाश्रिता) G2 तां चैव वयमाश्रिता

16 ") Dn1 Ds1 Ds विस्तीर्णेषा — ") K1 Ms श्रुत्वा, G1 पिता (for श्रुत्वा) — ") Ks Bo 1-2 Ds2 as Dn1 n4 Ds D2 2 2 या (for सा) K1 2 1 Ds2 [अ] तव, Ks तव च; T G1 2 2 नृप हि; G2 नृपति (for तव हि) Ds om (*hapl*) from स्या up to भक्त (in 18^a). — ") B1 damaged, Ks Bo 2

Ds2 as सार; Dn1 Ds1 M1 1-7 सारा (for सारो) Ks Bo 2 2 (*marg*) 2 Dn1 n4 Ds D2 2 (before corr) 2 सा मता; B2 (orig) M1 1-7 सा स्मृत्वा, Ds2 as भे मता, T2 न स्मृत; G1 सस्मृत (for स स्मृत). — After 16, T G1-2 2 Ms Kumbh ed ins

802* शतनो कथयामास नारदो मुनिसत्तम ।
 राज्ञा पृष्टं पुरा प्राह तत्राह श्रुत्वान्पुरा ।

[(L 2) T1 G2 2 2 तदा (for पुरा)]

17 Before 17, T G1-2 2 ins नारद उवाच Ds om 17 (cf v 1 16) 17^{ab} is partly damaged in B1 — ") G1 नामा (for नाम) Bo राजपरिचरो नाम — ") K1 Ds G1 M1 2 सम; Ds समा; T1 G2 2 Ms सम; G2 M1 समा (for सख) — ") Ds2 नारायणो (for 'यण) Ds2 हारो (for हरिम्) K1 Ds 2 T1 G2 2 2 Ms (*sup lsn*) भ (K1 सु) क्तो नारायणे हारो; D2 'यणस्य हि.

18 For the repetition in Ks, cf v 1 20 Ds om up to भक्त (cf v 1 16) — ") Ds धार्मिका (for 'को) K1 [s] स्यत; K2 2 [s] स्यत (for नित्य) K1 Ds 2 T G1-2 2 Ms (*sup lsn*) युक्तम् (for भक्तम्) — ") Ks 2 Bo 1-2 Ds2 as Dn1 n4 Ds D2 2 2 Ms पितुर; M1 2 1 शुचिर् (for पिचन्) K1 Ds 2 2 अनुयत (for अतन्द्रित) — ") M1 1-7 प्राप्त हि (for सप्राप्त) — ") Dn1 सुरा (for पुरा) K2 (both times) नारायणपरास्वरा

19 For the repetition in Ks, cf v 1 20 — ") Bo 2 शाश्वत; Dn1 साश्वित; Ds साश्वत (for साश्वत) — ") K2 (both times) प्राक्सूत; Ks प्राक्सूते; Ds1 T G1 2 2 प्राक्सूरि- (for प्राक्सूर्य) K1 2 (both times) निस्सृतं; Ds -निस्सृत; T2 निस्सृत; Cs (*gloss* आविर्भूत) निस्सृतम् (as in text) G2 प्राक्सूरिर्मुनिभिः स्मृत — ") Ks तच्छ्रेयण; Ds 2 M1 1 तच्छ्रेयाश्च; Ms 2 पाश्च (for 'येण).

पूजयामास देवेशं तच्छेषेण पितामहान् ॥ १९

पितृशेषेण विप्रांश्च संविभज्याश्रितांश्च सः ।

शेषान्भुक्त्वसत्यपरः सर्वभूतेष्वर्हिसकः ।

सर्वभावेन भक्तः स देवदेवं जनार्दनम् ॥ २०

तस्य नारायणे भक्तिं बहतोऽमित्रकर्शन ।

एकशय्यासनं शक्रो दत्तवान्देवराट्स्वयम् ॥ २१

आत्मा राज्यं धनं चैव कलत्रं वाहनानि च ।

20 ") K₁ : (first time) विप्राश्च K₂ (second and third time) विप्राश्च, T G₁₋₃ : M₁ 5-7 पितृशेषंश्च विप्रांश्च — ") K₁ G₁ आश्रिताश्च (for 'तांश्च') B₁ य (for स) — ") K₂ (second time) सत्यपर (for सत्य) — ") D_{as} D_{s1} अर्हिसक (D_{s1} 'का'); M₁ 'त्वक' (for 'सक'). K₁ : 2 4 सर्वभूतहिते रत . — ") D_s -भावेपु (for भावेन) K₂ स, B_s ० च (for स) — ") D_s देवदेवे (for 'देव') B_s (marg as in text) सनासन, D_{as} जनार्दन, D_s 'दंने — After 20, K₆ B₆ 5-9 D_{as} as D_{n1}, n₄ D_s D_s 2 2 2 T G₁₋₃ : M₁ 5-7 editions ins

803* अनादिमध्यनिधनं लोककर्तारमव्ययम् ।

[G₂ लोकात्परममव्ययं (for the post half)]

— After 20, the sequence in K₂ is 20^{ab} (r), 18^{ad} (r), 19^{ab} (r), 20^{bc} (r)

21 ") K₁ : 4 विज्ञाय; B₆ विदित्वा; G₂ दृष्ट्वा च (for बहतो) D_{as} [s]भिन्न (for समित्र) K₁ : 2 4 B₆ 1 0 D_{as} D_{n1}, n₄ D_s D_s 2 2 2 कर्षण; K₆ कर्षिन; B₆ दर्शन; B_s (orig) कर्षण, B_s (marg) कर्षिण, D_{as} D_s M₁ 6 1 कर्शन (for 'न) — ") B₆ एक; D_{as} शेष (for एक) B₆ 8 D_{n1}, n₄ D_s D_s 2 2 2 देवो (for शक्रो) — ") K₂ चर्तुवा (for दत्तवान्) B₆ दत्तराट् (for देव')

22 ") K₁ : 6 7 B₆ D_{n4} D_s 2 0 आत्मारज्य, D_{as} आत्मा राज्य; D_s आत्माराम; G₂ आत्माराम (for आत्मा राज्य). — ") D_{as} कलत्र; T₂ G₂ M₁ कलत्र K₆ B₆ 5-9 D_{as} as D_{n1}, n₄ D_s D_s 2 2 2 M₁ 5-7 वाहन तथा (for 'नानि च). — ") K₄ B₆ 1 8 (marg) : D_{as} G₂ M₁ 5-7 भागवते (B₁ 8 [marg] : D_{as} M₁ 5-7 'त्' (for 'भ') B₆ D_{as} D_{n1}, n₄ D_s D_s 2 2 2 यत्तद्भागवत सर्वम् — ") K₁ : 6 7 B₆ 6 (marg) : D_{as} n₄ D_{n1}, n₄ D_{as} (before corr) D_s-4 2 0 Ca

एतद्भगवते सर्वमिति तत्प्रेक्षितं सदा ॥ २२

काम्यनैमिचिकाजस्रं यज्ञियाः परमक्रियाः ।

सर्वाः सात्वतमास्थाय विधिं चक्रे समाहितः ॥ २३

पञ्चरात्रविदो मुख्यास्तस्य गेहे महात्मनः ।

प्रायणं भगवत्प्रोक्तं भुञ्जते चाग्रभोजनम् ॥ २४

तस्य प्रशासतो राज्यं धर्मेणामित्रघातिनः ।

नानृता वाक्समभवन्मनो दुष्टं न चाभवत् ।

(gloss उदकपूर्वं दत्त) प्रोक्षित; B_s (orig) प्रेक्षितं; B₇ प्रेक्ष्यते; B₉ प्रोक्षिते; G₂ प्रोषित (for प्रेक्षित) K₁ : D_{as} तदा (for सदा). — After 22, T G₁₋₃ : read 25

23 T G₁₋₃ : transp 23 and 24 — ") K₆ D_{n4} नैमित्तिके (for 'त्तिका). K₁ : [अ]जस्र; K₆ 6 B₆ 5-9 D_{as} as D_{n1}, n₄ D_s D_s 2 2 2 राजन्; T G₁₋₃ : M₁ 5-7 [अ]जस्रा (for 'स्रं) — ") K₁ : D_{as} T G₁ : 6 याज्ञिया; D_{n4} येति या; G₂ यज्ञिका; M₁ : 6 याज्ञिया, M₁ यज्ञिया (for यज्ञिया). K₇ D_s : 2 M₁ 6 7 परमा (for 'म). — ") D_s T₁ G₁₋₁ : 6 M₁ 5-7 सर्वं; T₂ सर्वं (for सर्वा) K₂ स्मात्परवम् (sic), B₆ सत्परवम्; D_{n4} corrupt (for सात्वतम्) — ") B₆ D_{as} as चक्रे (for चक्रे). D_{as} T₂ समाहितं.

24 T G₁₋₃ : transp 23 and 24. — ") K₁ पंच रात्रि; G₂ पांचरात्र — ") D_s (also as in text) तस्य गेहसमाहित — ") K₁ : 7 B₆ D_{s1} D_s 4 0 M₆ प्राणय; K₆ B₆ 1 0 D_s पायसं, D_{as} प्रयाणा; D_{n1} प्राणयं, T₁ G_s 6 प्रवणा; T₂ G₁ पावन, G₂ प्रणवा, M₁ 1 प्रावण; Ca n (gloss [both] उपहारम्) प्रायणं (as in text) K₁ भगवान् (for 'वत्) D_s प्रोक्षा; T₁ G_s 2 0 भक्ता; T₂ -भक्त; G₁ -भुक्त (for -प्रोक्त) — ") K₁ भुज्यते, D_{n4} भुजत (for भुञ्जते) K₆ 7 B_s (marg) . 1 0 D_{as} D_{s1} D_s 0 T G₁₋₃ : 6 चाग्रय; B_s (orig) [s]मृतः; D_{as} वाग्र (for चाग्र)

25 T G₁₋₃ : read 25 after 22. — ") K₁ प्रशासतो; B₆ 1 प्रशाश (B₁ 'स'तो — ") D_s घातन (for घातिन) — ") D_{as} मानृता; G₂ नाश्रिता (for नानृता). — ") K₁ : 6 मनोदुःख (for मनो दुष्टं) K₁ D_s T G₁₋₃ : 6 M₁ 5-7 transp न and च — ") K₁ कलेन; K₂ कलेन (for कायेन) K₂ हुत्वान् (for 'वृत्') — ") K₁ B_s पाप स (by transp), K₂ प्रापं स K₂ परमन्वपि, K₇ D_s : 9 'मापवपि;

न च कायेन कृतवान्स पापं परमण्वपि ॥ २५
 ये हि ते मुनयः ख्याताः सप्त चित्रशिखण्डिनः ।
 तैरेकमतिभिर्भूत्वा यत्प्रोक्तं शास्त्रमुत्तमम् ॥ २६
 मरीचिरन्यद्भिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
 वसिष्ठश्च महातेजा एते चित्रशिखण्डिनः ॥ २७
 सप्त प्रकृतयो हेतास्तथा स्वायंभुवोऽष्टमः ।
 एतामिर्धार्यते लोकस्ताभ्यः शास्त्रं विनिःसृतम् ॥ २८

एकाग्रमनसो दान्ता मुनयः संयमे रताः ।
 इदं श्रेय इदं ब्रह्म इदं हितमनुत्तमम् ।
 लोकान्संचिन्त्य मनसा ततः शास्त्रं प्रचक्रिरे ॥ २९
 तत्र धर्मार्थकामा हि मोक्षः पश्चाच्च कीर्तितः ।
 मर्यादा विविधाश्चैव दिवि भूमौ च संस्थिताः ॥ ३०
 आराध्य तपसा देवं हरिं नारायणं प्रभुम् ।
 दिव्यं वर्षसहस्रं वै सर्वे ते ऋषिभिः सह ॥ ३१

C. 12 1275
 B. 12 338(8) 34
 K. 12. 343 35

G₂ 'मापदि

26 °) G₂ एते हि; M₁ १ ये हि ये (for ये हि ये).
 K₂ Bo ६-९ Das २१ Dn₁ n₂ D₂ D₂ १ १ ऋषयः; D₂
 मनुजाः; M₁ १ यतय (for मुनय) — °) D₂
 सप्तपत्रा (for सप्त चित्र). — G₂ om (hapl) 26^a-27^a
 — °) D₂ reads from भूत्वा up to सप्तमिर् (in 804^a,
 line 2) twice. D₂ D₂ तैरेकमतिर्भूत्वा, G₂ तैरेक
 मितिर्भूत्वा (sic) — After 26, K₂ १ Bo ६-९ Das.
 २१ Dn₁ n₂ D₂ १ १ (twice up to सप्तमि in line
 2, prior half) १ १ M₁ १-१ Ca editions ins

804^a वेदैश्चर्द्धिं समित कृतं मेरौ महागिरौ ।
 आस्यै सप्तमिरुद्गीणं लोकधर्ममनुत्तमम् ।

[(L 1) K₂ मयित; M₁ १ सहित (for समित)
 — (L 2) B₂ (marg as above) चतुर्भिर्; Dn₁ सम-
 मिर्, D₂ साममिर्; Ca (gloss एकानापेन) सप्तमिर् (as
 above) K₂ Das २१ D₂ १ १ M₁ १-१ उद्गीण (for 'गं')
 K₂ D₂ १ M₁ लोकधाम अनुत्तम; M₁ १ १ 'धर्म' (M₂ 'र्म्यं')
 अनु (for the post half)]

27 G₂ om. 27 (cf v 1 26) — °) D₂ reads
 from मरीचि up to व्यज्ञा (in 805^a) twice B₂
 damaged D₂ (both times) अगिरस — °) K₁
 पुलहा (for 'ह-'). — °) K₂ १ Bo ६ ९ D₂ वसिष्ठ
 — °) Bo Dn₁ n₂ D₂ D₂ १ १ ते हि (for एते)

28 For the repetition in D₂, cf v 1 27 — °)
 B₂ (marg) D₂ (both times) हेते, B₂ चैतास;
 D₂ स्वेतास, D₂ (marg as in text) स्वेतास (for
 हे) D₂ D₂ [s]ष्टम K₂ तथा स्वायमुवोत्तम
 ☉ Ca सप्त प्रकृतयो महदहकारादिमूर्ध्व, स्वायमुवस्तु
 मूलप्रकृतिरेव । ☉ — °) K₂ एतानि, B₂ १ D₂ (both
 times) एतेहि (for एतामिर्) K₂ वार्यते; B₂ इयंते
 (for चा) K₂ लोके (for लोकस). — °) K₁ १
 आष, K₂ १ Ca आस्य, B₂ D₂ (both times) तेस्य

(for साम्य) Dn₁ छात्रे K₁ १ १ विनिःसृत, B₂
 विनिःसृत; D₂ विनिःसृत (for विनिःसृतम्)

29 For the repetition in D₂, cf v 1 27 G₂
 repeats 29^a after 29 — °) B₂ (marg as in text)
 एकंत (for एकाग्र-) T₂ एकाग्रमरता दांता. — °)
 K₁ १ १ D₂ १ ऋषय (for मुनय) K₁ १ १ D₂ (both
 times) सप्त (K₂ 'सि' तत्रता; K₂ D₂ १ संसितप्रता,
 Dn₁ समये रता (for सयमे रता) — After 29^a, K₂
 Bo ६-९ Das, २१ Dn₁ n₂ D₂ D₂ १ १ १ editions ins

805^a भूतमभ्यमविष्यज्ञा सत्यधर्मपरायणा ।

[D₂ reads prior half twice D₂ सर्वे (for सत्य)
 D₂ सत्यधर्मा परायणा (for the post half)]

— 29^a is damaged in B₂ — °) Bo श्रेयम् T₂
 श्रेय (for ब्रह्म) — °) M₁ नीतम् (for हितम्) — °)
 K₂ सचित (for संचिन्त्य) T₂ G₂ M₁ १-१ लोकानां
 चिरय मनसा, G₂ 'नां शक्य मनसा (sic)

30 °) B₂ damaged K₂ कामो; B₂ कामौ (for
 कामा) — °) K₁ मोक्षा (for मोक्ष) T G₁-१ १
 पश्चाद्दि (for 'च') D₂ प्र (for च) D₂ D₂
 कीर्तित; D₂ वर्णित — °) K₂ D₂ २१ विविधा D₂
 भूमौ (for चैव) — °) K₂ संस्थिता; D₂ 'ति'

31 °) K₂ हरिर् Dn₁ मर्तु; D₂ विमु (for प्र-
 मुम्) — °) K₂ G₂ दिव्य (for दिव्य) Dn₁ वर्ष
 (for वर्ष) K₂ D₂ १ M₁ १-१ ते, D₂ २१ हि; Dn₁
 तु (for वै). D₂ दिव्यं वर्षसहस्रांते — °) K₁ १ १
 सर्वे ते मुनय सम; K₂ D₂ १ १ T G₁-१ १ सर्वे वै मु (T
 G₁-१ १ समस्तैर्मु) निभि सम (D₂ 'भि स्तुता'); M₁ १-१
 तस्थु पवनपा द्विजा

32 °) K₁ १ शास्त्रा (sic), K₂ D₂ D₂ १ T₁ G₁-१ १
 -दिष्टा; M₁ १ १ -शस्त्रा (for शास्त्रा) M₂ ह (for
 हि) D₂ नारायणब्रह्मा तात. — °) K₂ तथा; K₂ D₂

नारायणानुशास्ता हि तदा देवी सरस्वती ।
 विवेश तानुपीन्सर्वलोकानां हितकाम्यया ॥ ३२
 ततः प्रवर्तिता सम्यक्तपोविद्धिद्विजातिभिः ।
 शब्दे चार्थे च हेतौ च एषा प्रथमसर्गजा ॥ ३३
 आदावेव हि तच्छास्त्रमोकारस्वरभूषितम् ।
 ऋषिमिर्भावितं तत्र यत्र कारुणिको ह्यसौ ॥ ३४
 ततः प्रसन्नो भगवाननिर्दिष्टशरीरगः ।
 ऋषीनुवाच तान्सर्वानदृश्यः पुरुषोत्तमः ॥ ३५
 कृतं शतसहस्रं हि श्लोकानामिदमुत्तमम् ।

लोकतन्त्रस्य कृत्स्नस्य यस्माद्धर्मः प्रवर्तते ॥ ३६
 प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च योनिरेतद्भविष्यति ।
 ऋग्यजुःसामभिर्जुष्टमथर्वाङ्गिरसैस्तथा ॥ ३७
 तथा प्रमाणं हि मया कृतो ब्रह्मा प्रसादजः ।
 रुद्रश्च क्रोधजो विप्रा यूयं प्रकृतयस्तथा ॥ ३८
 सूर्याचन्द्रमसौ वायुर्भूमिरापोऽग्निरेव च ।
 सर्वे च नक्षत्रगणा यच्च भूताभिःशब्दितम् ॥ ३९
 अधिकारेषु वर्तन्ते यथास्वं ब्रह्मवादिनः ।
 सर्वे प्रमाणं हि यथा तथैतच्छास्त्रमुत्तमम् ॥ ४०

१० ततो, G₂ हिता (for तदा). D₄₄ भावि (sio) (for देवी). K₁ सरस्वती; D₄₄ 'स्वती'.

33 *) Br damaged K₇ D₁ ० T G₁₋₃ ० M₁ १-१ प्रवर्ति(G₁ 'वृत्ति')ते; Br 'र्तिता (for 'र्तिता) —^b) K₁ २ T G₁₋₃ ० M₁ १-१ तपोवद्धि; K₇ D₁ ० तपोमु-
 कैर, B₇ योगविद्धि; D₄₄ (before corr as in text) तपोवद्धि, D₅ क्रियावद्धि (for तपोविद्धि). —^c) B₀ सत्त्वे (for शब्दे) D₄₄ चार्थे (for चार्थे). —^d) K₁ एष; K₇ D₄ ० शास्त्र; D₅ एषा; T₂ G₁ यैषा; G₂ नैषा (for एषा) D₄ om from सर्गजा up to ह्यसौ (in 34^d) K₇ D₀ -सर्गजं, D₄₄ शर्गजा, D₄₄ सर्गता (for 'जा).

34 D₄ om 34 (of v l. 33) —^a) D₄₄ चैव (for एव) —^b) K₁ ओंकारस्वर (sio), D₄₄ M₁ ओं (M₁ ओं)कारास्वर (for ओंकार) K₇ D₄ ० भू षण; B₀ १ D₄₄ न₄ D₅ D₂ १ १ -पूजित (D₄₄ 'ते) (for भूषितम्) —^c) K₁ २ स्थापित; K₇ D₀ भावि तस; D₅ ह्यवितं (for भा'). —^d) K₁ २ यथा; K₇ D₀ महा; T₂ चित्र- (for यत्र) K₁ कारुणिका. T₁ G₂ ० गुरु; T₂ G₁ गुण; G₂ [s]रुण, M₁ ० १ ह्ययं (for ह्यसौ) D₅ यथापूर्वं यथाक्रमे.

35 ^b) K₇ D₄ ० तन्निर्दिष्ट (D₄ 'ष्ट); B₀ अनिर्दिष्ट; D₄₄ निनिर्दिष्ट (sio); M₁ अनिर्दिष्ट (for 'दिष्ट-) D₄ समीरण (for -शरीरग). —^c) D₄₄ ऋषिम् (for ऋषीन्) —^d) K₇ अदृश; D₄₄ तदृश्य; G₁ अदृश्य- (for 'श्य). D₄ अदृश्यापूर्वं यथाक्रमे (sio).

36 Before 36, B₀ १ ins भगवानुवाच —^a) K₇ -सहस्रं —^b) D₄₄ श्लोकानाम् (for श्लो) T₁ G₂ ० शास्त्रम्; T₂ G₁ २ शतम्; M₁ हितम् (for हृदम्)

Br अजुतं (for उत्तमम्). —^a) K₁ यस्माद्धर्मा; K₀ D₄₄ तस्माद्धर्म; G₁ यन्मां धर्म.

37 K₁ २ ४ om. 37^b-38^a. —^b) K₀ D₄₄ तस्माद् (for योनिर्) —^c) K₀ B₀ ० १ D₄₄ न₄ D₅ D₂ १ १ यजुर्ऋक्- (for ऋग्यजु) D₅ कृत्वा स्वस्वयनैर्जुष्टम्. —^d) D₄₄ D₅ अथर्वाङ्गिरसौ त (D₅ 'सत्त)या

38 K₁ २ ४ om 38^a (of v l 37). —^a) D₄₄ न₄ D₅ D₂ T G₁₋₃ ० यथा (for तथा). T G₁₋₃ ० M₁ १-१ च (for हि) M₁ ० १ transp. मया and कृतो. D₄₄ तथा (for मया) Br ० D₄₄ D₅ कृतं (for कृतो) K₁ (sup lin as in text) धर्मा; K₀ B₀ ०-१ D₄₄ न₄ D₅ ब्रह्म; G₂ launa (for ब्रह्मा) B₇ १ ० D₄₄ न₄ प्रसादजं; D₄₄ न₄ D₅ D₂ 'दत्त' (for 'दज) —^c) B₀ ० १ १ रुद्रस्य, D₄₄ रुद्रश्च (for रुद्रश्च). K₁ क्रोधजाद्; K₀ B₀ D₄₄ n₄ D₄₄ 'जा; G₂ 'नो (for 'जो). Br रुद्रस्य क्रोधजां रुद्रा. —^d) D₄₄ विकृतयस (for प्रकृ').

39 *) K₇ सूर्यचंद्रमसौ T G₁₋₃ ० M₁ १-१ चात्र (for वायुर्). —^c) K₁ २ ४ गुणा (for गणा) —^d) K₇ भूतानि; D₅ भूतानु (for 'भि). Br शब्दित' (for 'तम्) K₁ २ ४ T₁ G₁ १ ० यश्च भूतानि (K₁ २ ४ 'दि) शब्दित (K₁ २ ४ 'त); T₂ ये च भूताभिःशब्दित'.

40 *) K₁ अधिकारेषु (sio), K₇ D₄ ० अधी —^b) K₀ यथामुं; G₂ यथाई (for 'स्व) —^c) T₂ G₁ २ M₁ ० १ सर्वे (for सर्वे) G₂ च (for हि) K₁ २ ४ M₁ ० १ तथा (for यथा) —^d) K₇ ४ D₅ M₁ ० १ यथै तत्; D₄₄ n₄ D₅ D₂ १ १ तथा तत् (for तथैतत्)

41 *) D₅ भविष्यते. K₀ B₀ १ D₄₄ हि, D₅ च;

भविष्यति प्रमाणं वै एतन्मदनुशासनम् ।
 अस्मात्प्रवक्ष्यते धर्मान्मनुः स्वायंभुवः स्वयम् ॥ ४१
 उशना बृहस्पतिश्चैव यदौत्पन्नौ भविष्यतः ।
 तदा प्रवक्ष्यतः शास्त्रं युष्मन्मतिभिरुद्धृतम् ॥ ४२
 स्वायंभुवेषु धर्मेषु शास्त्रे चोशनसा कृते ।
 बृहस्पतिमते चैव लोकेषु प्रविचारिते ॥ ४३
 युष्मत्कृतमिदं शास्त्रं प्रजापालो वसुस्ततः ।
 बृहस्पतिसकाशाद्वै प्राप्स्यते द्विजसत्तमाः ॥ ४४

स हि मन्त्रावितो राजा मन्त्रकृत् भविष्यति ।
 तेन शास्त्रेण लोकेषु क्रियाः सर्वाः करिष्यति ॥ ४५
 एतद्धि सर्वशास्त्राणां शास्त्रमुत्तमसंज्ञितम् ।
 एतदर्थं च धर्म्यं च यशस्यं चैतदुत्तमम् ॥ ४६
 अस्य प्रवर्तनाच्चैव प्रजावन्तो भविष्यथ ।
 स च राजा श्रिया युक्तो भविष्यति महान्वसुः ॥ ४७
 संस्थिते तु नृपे तस्मिन्शास्त्रमेतत्सनातनम् ।
 अन्तर्धास्यति तत्सत्यमेतद्दः कथितं मया ॥ ४८

C 12. 12747
 B 12. 236(51.51)
 C 12. 343 52

M₁ ६.१ वसु (for वै) —^१) G₁ मदानु (for मदानु)
 Da₄ शास्त्रक Dn₁ -शासित (for शासनम्) M₁ ६.१
 तथा शास्त्रमनुत्तम; M₅ एतावदनुशासन —^१) K₁ ३ ३ ६
 Bo ६-३ Da₃ a₁ Dn₁ n₁ Ds₂ D₂ ३ ३ ३ वस्मात् (for
 म) K₁ ३ प्रतीक्षते, Da₁ Dn₁ प्रच (Da₁ 'चे'क्षते,
 D₁ प्रवक्षते, T₁ 'तंते; M₅ 'रितान् (for प्रवक्ष्यते)
 T₁ धर्मो —^१) K₁ स्वायंभुवा, G₁ 'भुव (for 'भुव')
 T₁ मनु स्वायमुवोदित

42 *) Hypermetric K₁ उशानो K₁ उशना च
 गुरुश्चैव —^१) K₁ G₁ [उ]त्पन्नो; K₁ Dn₁ D₁ ३ [उ]-
 त्पन्नौ (for 'न्नौ) Da₁ G₂ भविष्यति (for 'ष्यत')
 —^१) K₁ ३ ततः; K₁ D₁ ३ T₁ तथा (for तदा)
 K₁ १ Da₁ प्रवक्ष्यत (K₁ 'त; Da₁ 'ते), K₃ प्रती-
 क्षत, Dn₁ प्रचक्षत (for प्रवक्ष्यत) —^१) T₁
 corrupt K₂ युष्मान्भवति उद्धृत, K₁ D₁ ३ ३ युष्मन्म
 विधिवर्धन, T₁ G₁-१ ३ 'ति (G₁ 'त)समुद्धृत

43 K₁ ३ om (hapl) 43^{ab} —^१) B₀ १ Da₁ M₁
 ६-१ शास्त्रेषु; Da₁ lacuna (for धर्मेषु) —^१) Da₁
 शास्त्र (for शास्त्रे) K₀ Bo १-३ Da₁ a₁ Dn₁ n₁ Ds₂
 ३ ३ चोशन (Dn₁ 'शा)नमे, K₁ चोशनशे; B₀ चोशनसा;
 T₁ चोशनसा (for चोशन') —^१) K₁ om (hapl)
 from मते up to बृहस्पति (in 44^a) K₂ पते चैव;
 G₂ -मतायैव (for -मते चैव) —^१) K₁ Bo ६ ३ Da₁
 Dn₁ n₁ Ds₂ ३ ३ ३ प्रतिष्ठा (Bo ६ [marg] 'चा)रिते;
 B₁ प्रविचारिते, B₂ परिचारिते, G₂ प्रविचार्यते (for
 'चारिते)

44 K₁ om up to बृहस्पति (cf v 1 43). —^१)
 B₁ ३ Da₁ सर्व (for शास्त्र) —^१) K₂ प्रजापाले, G₂
 'पाळा (for 'पाळो) Da₁ वसुस; Da₁ वस्तुस. K₂ ३
 G₂ तथा, D₁ ३ ३ T₁ G₂ ३ तदा (for तत'). —^१)
 K₀ B₀-३ Da₁ बृहस्पते (for 'स्पति) K₂ सदाकाशाद्
 (hypermetric), G₂ समाशा (for सकाशाद्) K₁

३ १ D₁ ३ ३ हि (for वै) —^१) K₁ प्राप्स्यथ; B₀
 'से; Da₁ प्राप्स्यते, D₁ ३ प्राप्स्यति, G₂ M₅ प्राप्स्यते
 (for प्राप्स्यते) K₁ सत्तम, B₀ ३ सत्तमात्; Ds₁
 G₂ सत्तम (for 'मा)

45 *) K₁ B₀ (marg as in text) D₁ ३ मन्त्रावितो,
 B₀ Dn₁ n₁ सद्गा' (for मन्त्रा') K₁ ३ स हि मन्त्राव
 निरतो —^१) Da₁ मन्त्रकृत्य; Dn₁ सन्त्रकृत् K₁
 भविष्यत (for 'ष्यति) —^१) K₁ शास्त्रेण; B₀ Da₁
 M₁ १ शास्त्रेषु B₀ (marg) लोकेस्मिन् (for लोकेषु)
 —^१) G₂ lacuna for सर्वा Ds₁ क्रिया सर्वा भविष्यति

46 *) K₀ Bo Dn₁ n₁ Ds₂ D₂ ३ ३ युष्मत (for
 सर्व) Da₁ -शास्त्रेण (for शास्त्राणा) —46^a is dam-
 aged in B₁ —^१) G₂ शास्त्र सारमनुत्तम —^१) K₁
 एतदर्थे; B₀ Da₁ a₁ Dn₁ 'र्थ' (for 'दर्थ') Da₁
 धर्म —^१) K₁ हरस्य, K₂ ३ ३ B₀-३ Da₁ a₁ Dn₁
 n₁ Ds₂ D₂ ३ ३ ३ रहस्यं (for यशस्य) Ds₂ चैव (for
 चैवद्) B₀ अद्धृत (for उत्तमम्) G₂ यशस्य च
 धनुत्तम

47 *) B₀ तस्य (for अस्य) —^१) K₁ ३ Da₁
 Ds₁ D₁ ३ ३ प्रजानतो, K₀ प्रभावतो (for प्रजावन्तो)
 —^१) Bo ६-३ Ds₂ D₂ ३ T₁ G₂ ३ राज (for राजा)
 Dn₁ श्रियो (for श्रिया) B₀ युक्ता (for युक्तो) —^१)
 Bo महा (for महान्)

48 *) K₁ ३ ३ B₀ १ Da₁ a₁ T₁ G₁-३ ३ नृपतौ,
 B₀ ३ भूपतौ (for तु नृपे) —48^b is damaged in
 K₁ ३ —^१) T₁ अनप्यास्यति (for अन्तर्धा) K₁
 D₁ ३ ३ T₁ G₁-३ ३ M₅ यत् (for तत्) K₂ ३ ३ Bo १
 Dn₁ n₁ Ds₂ D₂ ३ ३ G₂ सर्वम् (for सत्यम्) —^१)
 K₁ ३ कीर्तित (for कथित)

49 Before 49, B₀ ins भीष्म उवाच —^१) K₂
 वरदा, Da₁ 'श्य, T₁ G₁-३ ३ ईश्वर —^१) K₁ ३

7
51. 52
53 एतावदुक्त्वा वचनमदृश्यः पुरुषोत्तमः ।

विमृज्य तानृपीन्सर्वान्कामपि प्रस्थितो दिशम् ॥ ४९

ततस्ते लोकापितरः सर्वलोकार्थचिन्तकाः ।

प्रावर्तयन्त तच्छास्त्रं धर्मयोनिं सनातनम् ॥ ५०

उत्पन्नेऽऽङ्गिरसे चैव युगे प्रथमकल्पिते ।

साङ्गोपनिषदं शास्त्रं स्थापयित्वा बृहस्पतौ ॥ ५१

जग्मुर्यथेप्सितं देश तपसे कृतनिश्चयाः ।

धारणात्मर्वलोकानां सर्वधर्मप्रवर्तकाः ॥ ५२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्वाविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२२ ॥

३२३

भीष्म उवाच ।

ततोऽतीते महाकल्पे उत्पन्नेऽङ्गिरसः सुते ।

बभूवुर्निर्घृता देवा जाते देवपुरोहिते ॥ १

बृहद्ब्रह्म महचेति शब्दाः पर्यायवाचकाः ।

एमिः समन्वितो राजन्गुणैर्विद्वान्बृहस्पतिः ॥ २

तस्य शिष्यो बभूवाभ्यो राजोपरिचरो वसुः ।

damaged Bo e s (marg as in text) Dn1 n4 Ds
Ds s s T1 G1-s e Mr प्रसृतो (for प्रस्थितो). Ks
कामपि प्रसृता निजं ; Ds धाम विप्रसृतो निज

50 °) K1 s कामार्थं , Ds1 -लोकाम् (for 'र्थ').
K1 चिन्तकः ; Ds1 चिन्तका — Bs om 50^{ad} K1
om (hspl) 50^d-51^d — °) Ds1 Ds e धर्मयोनि
(for 'योनि')

51 K1 om 51^{ab} (of v l 50) — °) Ks, 4
जाते तु (for उत्पन्ने) Ds उत्पन्ने मोक्षधर्मं च ; T1 'ब्र हिर
से चैव (sio) ☞ Ca उत्पन्नेऽङ्गिरसे , बृहस्पतौ जाते ।
आङ्गिरसे इति आकारलोपश्छान्दसः । ☞ — °) Bo e Ds
as योगे (for युगे) . Ks -कल्पके (for कल्पिते) — °)
G2 सांख्योप (for साङ्गोप) Ds1 सांख्योपनिषदे शास्त्रे .

52 °) Ds1 जगुर् (for जगमुर्) — °) K1 Ds e
M1. s e चारका ; B1 Dn1 n4 Ds Ds s s T G1 s e
चारणा (T1 'णा) (for 'णात्) K1 s -भूतानां (for
लोकानां) — °) K1 s -भूत ; G1 धर्मान् ; G2 धर्मं
(for धर्म) . K1 -प्रवर्तकः , G2 'तीते (for 'र्तका')

Colophon Ś1 V1 Ds v missing Ks s B1-5 Ds1
as Dns ns D1 Gs s M1-4 absent — Sub parvan
K1. s e v Bo e-s Ds1 as Dn1 n4 Ds Ds-s s s T
G1-s e M1 s-1 मोक्षधर्म — Adhy name K1 s e e
Bo. e-s Ds1 as Dn1. n4 Ds Ds s. s. s T Gs e Ms e

नारायणीयः ; K1 Ds e नरनारायणीय — Adhy no
(figures, words or both) Ks 61, B1 Dn1 G1
159, B2 261, Dn1 G2 161, Dn1 158, Ds2 T1
G2 160, Ds M1 e v 156, T2 173, G2 177, Ms
192 — Śloka no Ds1 55, Dn1 57, Dn1 52 ;
Ds 56

323

☞ This adhy. is missing in Ś1 V1 Ds v (of
v. l 12 321. 14, 318 1, 283 15, 320 40)

1 Gs repeats 1 and 2 (with ref) after the
first occurrence of 43^{ab}. — °) K1 [s] नीते ; Ds
[s] वीते (for स्तीते) ☞ Cs महाकल्पे , पूर्वस्थां हिरण्य
गर्भराश्याम् । ☞ — °) Ks अगिरसा ; Ca (gloss
बृहस्पतौ) [भां] गिरसे (for ङ्गिरस) ☞ Ca उत्पन्नेऽ
ङ्गिरस सुते , बृहस्पतावुत्पन्ने देवानां पौरोहित्य प्राप्ते । ☞
— °) Ds1 Ds G1 निघृता , G2 (both times) मुदिता
(for निर्घृता) — °) G2 (first time) तदा ; G2
(second time) ततो (for जाते)

2 For the repetition in G2, of v l. 1 — °)
Ks e ब्रह्म (Ks 'ब्र) हः ; M1 s-1 महद्ब्रह्म (for बृह)
M1 s-1 बृहच् (for महच्) K1. s e Ds e चैव (for
चेति) Ds बृहद्ब्रह्मण्य चैव — °) Ks शब्द — °)
Dn1 राजा — °) K1 Ds, s बृहो ; Ds1 विद्वान् , Ds
corrupt (for विद्वान्) .

अधीतवांस्तदा शास्त्रं सम्पन्चित्रशिखण्डिजम् ॥ ३
 स राजा भावितः पूर्वं दैवेन विधिना वसुः ।
 पालयामास पृथिवीं दिवमाखण्डलो यथा ॥ ४
 तस्य यज्ञो महानासीदश्वमेधो महात्मनः ।
 बृहस्पतिरुपाध्यायस्तत्र होता बभूव ह ॥ ५
 प्रजापतिसुताश्चात्र सदस्यास्त्वमवस्त्रयः ।
 एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चैव महर्षयः ॥ ६
 धनुषाक्षोऽथ रैभ्यश्च अर्वावसुपरावसु ।

ऋषिर्मैधातिथिश्चैव ताण्ड्यश्चैव महानृषिः ॥ ७
 ऋषिः शक्तिर्महाभागस्तथा वेदशिराश्च यः ।
 कपिलश्च ऋषिश्रेष्ठः शालिहोत्रपितामहः ॥ ८
 आद्यः कठस्तैत्तिरिश्च वैशंपायनपूर्वजः ।
 कण्वोऽथ देवहोत्रश्च एते षोडश कीर्तिताः ।
 संभृताः सर्वसंभारास्तस्मिन्नाजन्महाक्रतौ ॥ ९
 न तत्र पशुघातोऽभूत्स राजैवं स्थितोऽभवत् ।
 अहिंस्रः शुचिरक्षुद्रो निराशीः कर्मसंस्तुतः ।

C 12. 12762
 B 12. 33763.11
 K 12. 344 11

3 ") D₄₁ सत (for तस्य) K₂ बभूवाज्ञौ; K₄
 'त्रे, D₄₁ 'ज्यो (for 'ज्यो) —^b) K₁ १ राज्ञो (K₁
 'जा) परिचरो; K₄ D₄ राज्ञोपरिचरे (D₂ 'चरा) K₄
 वसु — K₁ om (hapl) 3^c-4^b —^c) B₈ यया (for
 तदा) —^d) B₈ अत्र; D₄ चित्र (for चित्र) K₂
 ६ ० १ D₂ ६ ० १ शिखण्डिन (K₂ १ 'ना, D₂ 'त) (for
 'जम्)

4 K₁ om 4^{ab} (of v l 3) —^a) D₅ भाविते
 (for 'त' —^b) K₂ १ D₄ ६ ० दिव्येन, T₂ G₁ २ M₁
 ६ १ देवेन (for दै) T₁ G₂ ० हरिणा (for विधिना)
 K₆ १ B₇ २ D₄ २ ० १ T₂ G₁-३ M₁ ६-१ नृप; G₆
 तदा (for वसु) —^c) K₆ B₇ D₄ २ ० १ transp पाल
 यामास and पृथिवीं K₁ २ १ D₄ १ पृथिवी- —^d) K₂
 दिवसाखण्डलो यथा

5 ") K₁ यज्ञी; D₄₁ राज्ञो (for यज्ञी) —^b)
 D₄₁ D₄ अश्वमेधा (D₄ 'ध्वे) (for 'मेधो) —^d) K₂
 तत्रो (for तत्र)

6 T G₁-३ ० read 6 after 9^{cd} —^a) K₁ G₂ -सुतश्
 (for सुताश्) K₁ २ ४ D₄ ० चैव; M₆ चास्य (for
 चात्र) —^c) B₀ २ (marg as in text) D₄₁ न₄ D₄
 D₂ २ ३ G₂ M₆ चा (M₆ अ) भवत्स (for स्वम') —^c)
 K₂ एवतश् (sic) (for एक) G₁ चेति (for चैव)
 —^d) K₁ २ त्रितश्चेति; K₁ त्रितयश्च (for 'श्रैव) G₂
 महानृषि (for महर्षय)

7 ") B₀ lacuna from धनुषा up to ताण्ड्यश्चै (in
 7^d) K₆ B₀ D₄ २ ० १ D₄₁ न₄ D₄ D₂ २ ३ ३ धनुषाख्यो
 (for 'क्षो) B₈ च (for स्य) K₄ रयेभ्यश्च (for स्य
 रैभ्यश्च) —^b) K₁ अवावसु; D₄ पूर्वा (for अर्वा) .
 D₄₄ D₄ परावसु (for -परावसु) —^c) K₁ corrupt
 G₂ मायातिथिश्च (for मेधा') —^d) D₄ ताण्ड्यश्च;
 G₂ व्यासश्चैव; M₁ कथ्य (for ताण्ड्य')

8 ") K₁ सकिर्; K₂ शक्ति; K₆ B₀ ० १ ० D₄

२६ D₄₁ न₄ D₄ D₂ २ ३ ३ M₁ ६-१ शक्तिर्; K₁ D₄ ०
 दाल्भ्यो, B₈ सकिर् (sic), D₄ दाल्यो (for शक्तिर्)
 K₁ २ ४ १ D₄ ६ ० महातेजासु (for 'भागसु) —^b) B₀
 देव (for वेद) K₁ शिरश्च य; D₄₄ शिरास्त्रिय; M₁ १
 'शिरोस्त्रिय (for शिराश्च य') . —^c) K₁ ऋषि
 श्रेष्ठ; T G₁-३ ० M₁ ६-१ मुनिश्रेष्ठ (for ऋषि') K₆
 B₀ D₄₄ D₄₁ D₄ D₂ २ ३ M₆ ऋषिश्रेष्ठश्च कपिल; B₀
 ६ ३ D₄₄ D₄₁ D₄ D₂ ऋषि श्रेष्ठश्च कपिल, B₁ ऋषिश्च
 श्रेष्ठकपिल ☞ Ca कपिल, शालिहोत्रस्य पिता । ☞
 —^d) K₁ B₀ ३ D₄ ० T₂ शालिहो (D₄ ० 'हा') त्र (for
 'होत्र) K₁ २ ४ B₀ D₄₁ न₄ D₄ D₂ २ ३ पिता स्मृत'
 (K₂ 'ता), D₄ G₂ -पितामहा (G₂ 'हौ)

9 ") K₂ अद्य (for आद्य) K₄ D₄₁ न₄ कटसु,
 K₁ क्वसु; D₄₄ २ ४ क्वसु; G₁ क्वसु (for कठसु)
 K₁ २ १ D₄ ० तैत्तिरिश्च (for 'रिश्च) G₂ आद्यकारस्त्रि
 श्रैव, M₁ ६-१ आद्यकर्त्तैत्तिरीयश्च ☞ Ca आद्य कठशा
 खादर्शा । ☞ —^b) B₈ एव च; D₄ 'पूर्वजा (for ज'
 K₁ D₄ ० विद्वश्च महानृषि —^c) K₁ कठोय; K₁
 कण्वश्च; B₇ कथोय, D₄ कण्वोय (for कण्वोऽय) G₁ २
 गोत्रश्च (for होत्रश्च) T₂ कण्वोधिरेव गोत्रश्च —^d)
 K₂ कीर्तित, K₁ ऋत्विज; D₄ ० चर्त्विज (for कीर्तिता)
 G₂ एते चैव प्रकीर्तिता — After 9^{cd}, T G₁-३ ० read
 6 —^c) B₀ ६-९ D₄₄ D₄ D₂ २ ३ ३ T₁ G₂ ० सभृता
 (for सभृता') D₄ -सभरासु (sic) (for 'सभा')
 —^c) T₁ G₂ ३ ० राज्ञो (for राजन्)

10 ") G₂ तवस्तु (for न तत्र) D₄ घावा (for
 -घातो) —^b) K₁ २ T₁ G₂ ० राजैव स्थिरो, D₄₁
 D₄ D₄ राजैवास्थितो, D₄₄ 'वाहितो; D₄ राजा नैष्ठिको;
 G₂ राजा विसिषो (for राजैव स्थितो) T G₁-३ ०
 M₆ ह्यभूत् (for सभवत्) B₀ सर्वराजैव स्थितोभवत्
 (hypermetric) —^c) K₁ D₄₄ अहिंसा (D₄₄ 'जा'
 शुचिर्, K₂ ४ D₄ 'स' (D₄ 'स्व') शुचिर्; D₄ ० T

आरण्यकपदोद्गीता भागास्तत्रोपकल्पिताः ॥ १०
 प्रीतस्ततोऽस्य भगवान्देवदेवः पुरातनः ।
 साक्षात् दर्शयामास सोऽदृश्योऽन्येन केनचित् ॥ ११
 स्वयं भागमुपाधाय पुरोडाशं गृहीत्वान् ।
 अदृश्येन हृतो भागो देवेन हरिमेधसा ॥ १२
 बृहस्पतिस्ततः क्रुद्धः सुवमुद्यम्य वेगितः ।

आकाशं मन्सुवः पाते रोषादश्रूण्यवर्तयत् ॥ १३
 उवाच चोपरिचरं मया भागोऽयमद्यतः ।
 ग्राह्यः स्वयं हि देवेन मत्प्रत्यक्षं न संशयः ॥ १४
 उद्यता यज्ञभागा हि साक्षात्प्राप्ताः सुरैरिह ।
 किमर्थमिह न प्राप्नो दर्शनं स हरिर्धिमुः ॥ १५
 ततः स तं समुद्धृतं भूमिपालो महान्वसुः ।

G₁-१० 'सारथिरः, D₁ 'सायुधिरः, M₁ १-१ 'सारथिरः
 (for 'स्य युधिर'). D₁ अशुद्धीः, D₁ 'द्वैर (for 'द्वो).
 —^d) K₁ B₁ D₁ १० G₂ सस्थितः; D₁ T G₁ १०
 M₁ ११ सस्कृत (for संस्तुत). —^e) M₁ १ अरण्यक-
 K₁ ० B₀ १-१ D₁ ११ D₁ ११ ११ पदोद्गीता, D₁
 पदा गीता (for पदोद्गीता) ॐ C₁ आरण्यकपदोद्गीता,
 उपनिषद्भाष्यप्रोक्ता भागा विष्टपुरोडाशादयः । ॐ —^f)
 K₁ १ यज्ञ (for तत्र). K₁ ११ D₁ ११ T₁ G₁ १ प्रक-
 ल्पिताः; K₁ [उ]पसोभिताः; M₁ १-१ [अ]नुकल्पिता
 (for [उ]पक').

11 ") K₁ प्रीतस्य (for प्री'). B₁ तत्र; G₁ स्तुतो
 (for ततो). —^b) D₁ देवदस्य (for 'देव) K₁ १ १
 सनातन (for पुरातन) —^c) K₁ १ १ D₁ १ १ स
 सा (K₁ समा; D₁ जसा)क्षाद्; B₁-१ D₁ १ G₁
 साक्षात् (for 'स) —^d) K₁ १ १ चारुदयो; K₁ D₁
 ना; D₁ सोदृश्ये; D₁ स दृष्टो (for सोदृश्यो). K₁ १
 येन; D₁ [स]न्येव; D₁ [स]न्ये मे (for अन्येन)
 B₁ १ १ D₁ १ १ वै दिवि (for केनचित्)

12 ") D₁ स्वयं (for स्वय). K₁ उपाधाय; K₁
 'धाय; K₁ D₁ १ 'गस्य (for 'ग्राय) —^b) K₁ पुरो
 ऋषौ गृहीत्वान् (sic). —^c) K₁ १ हितो; K₁ B₁
 हृतो; D₁ ततो; T₁ G₁ १ हृते; T₁ [उ]हिते;
 G₁ १ M₁ १-१ [अ]हृते (M₁ 'तो) (for हृतो) T
 G₁-१० M₁ ११ भागे (for भागो). —^d) D₁ हरि
 मेधस; G₁ हितमेधसा (for हरि') ॐ C₁ हरिमादि-
 त्यमेधयतीति हरिमेधा, छान्दसो सुमागम' (० १ जनमेजय
 तीति जनमेजय, Pāṇini 6 3. 67) । ॐ

13 ") K₁ D₁ D₁ D₁-१ १ १ M₁ १ १ सुवम्;
 K₁ D₁ D₁ सुवम्; B₁ सुवम्; B₁-१ सुवम् (for
 सुवम्) D₁ अद्यन्य (sic), D₁ उद्विद्य (for उद्यम्य)
 K₁ १ D₁ १ १ वेगत (for वेगित) —^c) K₁ द्वुवोत्पत्तौ;
 K₁ सुव पाते; K₁ D₁ १ D₁ १ १ सुव पाते (K₁
 'तौ; D₁ 'त); B₁-१ सुव पाते; D₁ सुव पाते;
 D₁ सुवो घाते; D₁ सुव पाते; M₁ १-१ सुवोत्पाते (for

सुव पाते) T₁ G₁ १ १ आकाशे शु (G₁ 'दात्त) वसुयो
 लिप्त्वा; T₁ आकाशात्सुवोत्पाते; G₁ 'हस्य सुवोत्पाते
 —^c) D₁ रोषाद् (for रो'). K₁ १ १ अश्रूणि; D₁
 D₁ अश्रूणि; G₁ अस्य; M₁ अश्रु; M₁ अश्रु (sic)
 (for अश्रूणि) K₁ D₁ M₁ [अ]वर्तयत्. D₁ १ १
 [अ]पातयत् (D₁ 'न्). D₁ M₁ १ न्यवर्तयत् (D₁
 'न्); G₁ [अ]व्यवर्तयत् (for [अ]वर्तयत्).

14 ") K₁ [उ]परिचरं; D₁ 'चरे (for 'चरं)
 —^b) M₁ १ महा (for मया). —^c) K₁ ग्राह्य (for
 ग्राह्य). K₁ om. द्वि. —^d) K₁ सभय (sic), D₁
 T₁ G₁ १ सशयं

15 Before 15, K₁ १ १ B₀ १-१ D₁ १ १ D₁ १ १
 D₁ D₁ १ १ ins युधिष्ठिर उवाच; D₁ वसुधवाच —^c)
 G₁ यज्ञभागा (for यज्ञ') K₁ च (for हि). —^b)
 K₁ १ D₁ D₁ G₁ M₁ १ प्राप्तासुरैरिह —^c) G₁ न
 (for न) K₁ १ १ किमर्थं वै न (K₁ वैर) संप्राप्ते (K₁
 'सो) —^d) K₁ स; K₁ B₁ D₁ १ १ T₁ G₁ १ M₁
 १-१ मे (for स). D₁ हरे (for हरिर्) K₁ D₁ १ १
 T₁ G₁-१० M₁ १-१ नृप (D₁ 'प) (for विशु).

16 Before 16, K₁ १ १ B₀ १-१ D₁ १ १ D₁ १ १
 D₁ D₁-१ १ १ ins भीष्म उवाच. —^c) K₁ १ सख
 (for स त) K₁ १ १ D₁ D₁ D₁ १ १ T₁ समुद्धृतं;
 K₁ अ*द्धृतं (for समुद्धृत) —^b) K₁ भूमिपाले D₁
 महावसु —^c) K₁ १ १ सदस्यास्तांश्च सर्वशः. — After
 16, T G₁-१ १ Kumbh. ed. ins

806*

उपरिचरवसुधवाच ।

इत् स्वयावदानिह पुरोडाशस्य पावती ।
 गृहीता देवदेवेन मत्प्रत्यक्षं न सशयः ।
 इत्येवमुक्त्वा वसुना सरोषभाजवीरुहः ।
 न यजेयमहं चाय परिभूतस्त्वयानय ।
 त्वया पञ्चवर्षितश्च कृतं पिष्टमव पञ्च । [5]
 एवं वैर्षं पश्यसे मित्थं न पश्येयमहं कश्चम् ।

प्रसादयामास मुनिं सदस्यास्ते च सर्वशः ॥ १६
 ऊचुश्चैनमसंभ्रान्ता न रोपं कर्तुमर्हसि ।
 नैष धर्मः कृतयुगे यस्त्वं रोपमचीकृथाः ॥ १७
 अरोपणो ह्यसौ देवो यस्य भागोऽयमुद्यतः ।
 न स शक्यस्त्वया द्रष्टुमस्माभिर्वा बृहस्पते ।
 यस्य प्रसादं कुरुते म वै तं द्रष्टुमर्हति ॥ १८
 एकतद्वितत्रिता ऊचुः ।
 वयं हि ब्रह्मणः पुत्रा मानसाः परिकीर्तिताः ।

गता निःश्रेयसार्थं हि कदाचिदिशमुत्तराम् ॥ १९
 तप्त्वा वर्षसहस्राणि चत्वारि तप उत्तमम् ।
 एकपादस्थिताः सम्यक्पाद्यभूताः समाहिताः ॥ २०
 मेरोरुत्तरभागे तु क्षीरोदस्यानुकूलतः ।
 स देशो यत्र नस्तप्तं तपः परमदारुणम् ।
 कथं पश्येमहि वयं देवं नारायणं त्विति ॥ २१
 ततो व्रतस्यावभृथे वागुवाचाशरीरिणी ।
 सुतप्तं वस्तपो विप्राः प्रसन्नेनान्तरात्मना ॥ २२

C. 12 12777
 U. 12 227161.28
 K 12 344 21

वसुरुवाच ।

पशुहिंसा वारिता च यजुर्वेदादिमध्न ।
 अह न वारये हिंसा द्रव्याभ्येकान्तिको हरिम् ।
 तस्मात्कोपो न कर्तव्यो भवता गुरुणा मयि ।
 मीम्य उवाच ।

वसुमेव नुवाणं तु रुद्र एव बृहस्पति । [10]
 उवाच ऋत्विजश्चैव किं न कर्मेति वारयन् ।
 न्यैकतो द्वितश्चैव त्रितश्चैव महर्षय ।

[T G₁ s s om the ref —(L 1) T₁ G₂ s भावति
 (for यावती) —(L 2) G₂ गृहीतो T₁ G₂ s तत्
 (for मत्) —(L 3) T₂ Kumbh ed उक्ते (for
 उक्ते) —(L 4) G₂ त्वया*च (for त्वयानप) —(L 5)
 G₂ [5]य (for च) —(L 7) T₁ G₂ s यजुर्वेदादिय
 त्तः, G₂ 'दोदित तत् (for the post. half) —(L 8)
 G₁ नु वारये; G₂ अवारये (for न वारये) —(L 9)
 G₂ तस्मात् न च कर्तव्या (for the prior half) G₂
 करुणा (for गु) —Kumbh ed om. the ref.
 —(L 10) G₂ ऋतुध्वंस (for क्रुद्र एव) —(L 11)
 G₂ न (for न) T₂ वारयन् (for वा)]

17 *) D₂ ससन्नत D₂ s (before corr as in
 text) ऊचुश्चैव नसंभ्रान्ता —^b) K₁ रोपे (for रोपं)
 —After 17^a, T G₁ s s Kumbh. ed ins

807* शृणु स्व वचन पुत्र जस्मान्मि समुदाहृतम् ।

—^a) D₂ कृतपुरो (sic) (for 'युगे) —^a) K₁ s s s
 B₂ D₂ s at D₁ s T₂ G₂ s M₂ यस्त्वं; K₁ यस्त्वा, B₂
 न स्व, T₁ G₂ s M₂ यं स्व; M₁ र यत् (for यस्त्व)
 K₁ s s s D₁ s s नचीकर; B₂ 'कृता; D₂ 'कृथा;
 T G₂ s s इहाकृथा (G₂ 'ता); G₁ इहाहंथा (for
 नचीकृथा)

18 ^b) K₂ s भागे D₂ उचुत्; D₂ उहात् (for

उहात्) —^a) K₂ s न स शक्यस्, B₂ D₂ n₂ n₂ D₂
 D₂ s s न शक्य स; B₂ स न शक्या, D₂ न च शक्यस्
 (for न स शक्यस्) —^a) D₂ s प्रसादे —^a) K₁ s
 सर्वे; M₁ र न वै (for म वै) K₂ तु त; K₁ D₂ n₂
 D₂ s M₁ s र चैन, D₂ s at च त; D₂ s चैत्, D₂
 चैन; T G₂ s s M₂ एन; G₂ हि त (for वै त)

19 Kumbh ed om the ref —For the ref.,
 B₂ s D₂ n₂ n₂ D₂ D₂ s s Cal Bom ed subst the
 line

808* एकतद्वितत्रिताश्रोतुस्ततश्चित्रशिखण्डिनः ।

[Hypermetric B₂ तत्र (for ततश्)]

while T G₁-s s read instead 806*, line 12 —^a)
 K₁ corrupt K₂ r D₂ s ब्राह्मण (D₂ 'ण) —^b)
 K₁ परिकीर्तिता —^a) K₂ उत्तमा; D₂ उत्तर (for
 'राम्)

20 ^a) K₂ त्वात्वा (sic), K₁ D₂ s तया, G₂ ना
 र्त्वा (for तप्त्वा) —^b) K₂ B₂ s-₂ D₂ s at D₂ n₂ n₂
 D₂ s D₂ T₁ G₂ s चरित्वा, D₂ चचार (for चवारि).
 —^a) K₁ एकपाद; K₂ s B₂ D₂ s at D₂ n₂ n₂ D₂ s
 s s 'पादा; D₂ s 'पादा (for 'पाद) K₁ स्थित (for
 -स्थिता) K₁ s s s D₂ s s सर्वे (for सम्यक्)

21 ^a) K₂ B₂ (marg) 1-₂ D₂ s भागेन (for -भागे
 तु) —^a) K₂ तत् (for तप) —D₂ n₂ n₂ D₂ s s
 repeat 21^a after 809* —^a) D₂ n₂ (first time)
 D₂ D₂ s s (last three first time) देव नारायणात्मक
 —K₂ B₂-₂ D₂ s at D₂ D₂ ins after 21 D₂ n₂ n₂
 D₂ s s after the first occurrence of 21^a

809* वरेण्यं वरदं त वै देवदेव सनातनम् ।

[D₂ s वरेण (for 'ण्य) D₂ s at D₂ देवं, D₂ n₂ ल
 वै (for त वै). D₂ lacuna for देव]

22 ^a) B₂ s D₂ n₂ n₂ D₂ D₂ s s T G₁-s s M₁ s-₁

यूयं जिज्ञासवो भक्ताः कथं द्रक्ष्यथ तं प्रभुम् ।
 क्षीरोदधेरुत्तरतः श्वेतद्वीपो महाप्रभः ॥ २३
 तत्र नारायणपरा मानवाश्चन्द्रवर्चसः ।
 एकान्तभावोपगतास्ते भक्ताः पुरुषोत्तमम् ॥ २४
 ते सहस्राचिषं देवं प्रविशन्ति सनातनम् ।
 अतीन्द्रिया निराहारा अनिष्पन्दाः सुगन्धिनः ॥ २५
 एकान्तिनस्ते पुरुषाः श्वेतद्वीपनिवासिनः ।
 गच्छध्वं तत्र मुनयस्तत्रात्मा मे प्रकाशितः ॥ २६

अथ श्रुत्वा वयं सर्वे वाचं तामशरीरिणीम् ।
 यथाख्यातेन मार्गेण तं देशं प्रतिपेदिरे ॥ २७
 प्राप्य श्वेतं महाद्वीपं तच्चित्तास्तद्विदृक्षवः ।
 ततो नो दृष्टिविषयस्तदा प्रतिहतोऽभवत् ॥ २८
 न च पश्याम पुरुषं तच्चेजोहृतदर्शनाः ।
 ततो नः प्रादुरभवद्विज्ञानं देवयोगजम् ॥ २९
 न किलातप्तपसा शक्यते द्रष्टुमञ्जसा ।
 ततः पुनर्वर्षशतं तत्रा तात्कालिकं महत् ॥ ३०

अथ (for ततो). K₁ D₈₁ [अ]वभृते; G₂ (gloss समाप्तौ)
 'थे (as in text) B₀ ततस्तस्वावभृते (submetric)
 — After 22^b, K₀ B₀ ०-० D₈₁, as D₈₁ n: D₈ D₈
 s s s editions ins

810* स्निग्धगम्भीरया वाचा प्रहर्षणकरी विभो ।

[B₀ D₈₁ n₁ गभीरनिर्घोषा (for 'या वाचा) D₈₁ प्रह
 षणं करा विभो (for the post half)]

—^a) K₁ D₁ ० च (for वस)

23 ^a) D₈₁ corrupt D₈ भक्त्या; G₂ भूत्वा (for
 भक्ता) —^b) K₁ द्रव्यय (sic), D₈₁ as द्रक्ष्यतस्; D₈
 द्रक्ष्याम (for द्रक्ष्यथ) D₈₁ दे (for त) K₁ s s पति,
 D₈₁ n₁ D₈ D₈ s विभु, D₈ (before corr) विभो
 (for प्रभुम्). —^c) K₂ उत्तगु #, M₁ १ उत्तरस्य (for
 'रत) —^d) K₁ B₀ D₈₁ T₂ M₁ महाप्रभु (D₈₁
 'मा; T₂ 'भु); D₈ 'वता (for 'प्रभ).

24 ^a) T G₁ s s M₁ ० १ अथ (for तत्र). —^b)
 D₈₁ मानवांश्; T G₁-s ० पुरुषाश् (for मानवाश्)
 T₂ चद्रवर्चस —^d) K₀ D₈₁ D₈ भक्ता K₂ D₈₁ G₂
 पुरुषोत्तमे

25 ^a) K₀ ० B₀ ०-० D₈₁ as D₈₁ n₁ D₈ D₈ s s
 T₁ G₁ s ० अनिन्द्रिया (for अतीन्द्रिया) B₀ ०-० D₈₁
 as D₈ T G₁-s ० M₁ ०-१ अ (B₀ अ)नाहारा (for निरा)
 —^d) K₂ अनिष्टना; K₀ 'युन्या; K₀ B₀ १ ० D₈₁
 as अविस्पदा (D₈₁ 'दा); K₂ D₈ अनिष्टदा, D₈₁
 D₈₁ 'स्पदा; D₈ T₂ G₁ M₁ ०-१ 'प्यदा; G₂ अदि
 द्याया (for अनिष्पन्दा) D₈ सुगंधिना

26 ^a) D₈ एकदिवस (for 'नस्). G₂ एक दिन ते
 पुरुषा. — K₀ om 26^b-28^a K₁ om 26^b —^c)
 G₂ गच्छतु (for गच्छध्वं) —^d) D₈ यत्र (for तत्र)
 B₀ धै; D₈₁ नु (for मे). T₂ प्रकाशित. D₈ यत्र

तेमप्रकाशिन

27 K₀ om 27 (of v 1 26). —^a) G₂ वच (for
 वय) —G₂ om 27^b-28^a. —^b) D₈₁ M₁ ० वाचा.
 B₀ शरीरिणी T₂ G₂ ० वाच नामाशरीरिणी —^c) K₂
 D₈₁ यथाख्यानेन (for 'तेन) —^d) K₀ B₀ ० १.० D₈₁
 as T₁ G₂ ० M₁ देश त (by transp), D₈₁ वं देशो;
 M₁ ० १ देव त. K₁ T G₂ s s प्रतिपेदिम, K₁ D₈ s
 'पद्य ह, D₈ प्रत्यपरस्यहि (for प्रतिपेदिरे)

28 K₀ om 28^a (of v 1 26). G₂ om. 28^b (cf
 v. 1 27). —^a) K₁ s १ D₈ s s महद्वीपं (for महा-
 द्वीपं) —^b) M₁ तच्चित्तास् (for तच्चित्तास्) K₁ s १
 D₈ त दिदृक्षव (K₁ 'य); B₀ (marg) M₁ ०-१ तदि-
 (M₁ त दि)दृक्षया (for तद्विदृक्षय). —T G₁ s s M₁
 ०-१ Kumbh ed. ins after 28^b G₂ after 27^a

811* सहसामिहता सर्वे तेजसा तस्य मोहिता ।

[G₂ om the prior half M₁ ०-१ [अ]भिगता: (for
 'हता)]

—D₈ reads 28^a-29^a twice. —^a) K₀ s B₀ ० १ ०
 D₈₁ D₈₁ n₁ D₈ D₈ s s स; D₈₁ [S]स्त्रै; T₂
 lacuna, M₁ s १ तु; M₁ तद्- (for नो). —^d) D₈₁
 D₈₁ तत (for तदा). D₈₁ [S]भवन्; D₈₁ भवेद्
 (for अभवत्)

29 For the repetition in D₈, of. v 1 28 —^a)
 K₁ s [अ]पश्याम K₁ D₈ ० पुरुषान् —^c) K₁ s अथ
 (for ततो) D₈₁ M₁ ० १ न (for न) —^d) K₀
 वेद (for देव) B₀ ० भोजिजं; D₈₁ योगत (for
 योगजम्)

30 K₁ reads 30 twice —^a) B₀ तत्किल; B₀
 न केन (for न किल) —^b) K₁ D₈ ० शक्यते (for
 शक्यते). D₈₁ द्रष्टुमांजसा. —^c) T₂ G₂ s तप (for

व्रतावसाने सुशुभान्नरान्दृशिरे वयम् ।
 श्वेतांश्चन्द्रप्रतीकाशान्सर्वलक्षणलक्षितान् ॥ ३१
 नित्याञ्जलिकृतान्महा जपतः प्रागुदञ्चुखान् ।
 मानसो नाम स जपो जप्यते तैर्महात्मभिः ।
 तेनैकाग्रमनस्त्वेन प्रीतो भवति वै हरिः ॥ ३२
 या भवेन्मुनिशार्दूल भाः सूर्यस्य युगक्षये ।
 एकैकस्य प्रमा तादृक्सामवन्मानवस्य ह ॥ ३३
 तेजोनिवासः स द्वीप इति वै मेनिरे वयम् ।

न तत्राम्यधिकः कश्चित्सर्वे ते समतेजसः ॥ ३४
 अथ सूर्यसहस्रस्य प्रभां युगपदुत्थिताम् ।
 सहसा दृष्टवन्तः स पुनरेव बृहस्पते ॥ ३५
 सहिताश्चाम्यधावन्त ततस्ते मानवा द्रुतम् ।
 कृताञ्जलिपुटाः हृष्टा नम इत्येव चादिनः ॥ ३६
 ततोऽभिवदतां तेषामश्रौष्म विपुलं च्वनिम् ।
 बलिः किलोपहियते तस्य देवस्य तैरैरैः ॥ ३७
 वयं तु तेजसा तस्य सहसा हृतचेतसः ।

C 12.12793
 B 12.531(61.42
 K 12.241 47

तठ) G₂ पर (for पुनर्) —^a) G₁ कृत्वा (for
 तप्त्वा) K₂ Bo ० D₂ M₁ १-१ तरकालिक K₆ B₁
 Das M₁ १-१ तप (for महत्)

31 *) K₁ व्रतावसाने (sic), K₂ 'सान; K₄ 'मानं,
 M₅ ० व्रतावसाने (for व्रतावसाने) K₁ B₂ Das २१ Dn₁
 D₂ D₂-१ ० ० च शुमान्; B₂ तु शु (for सुशु)
 —^b) Dn₂ वरान् (for न') K₁ T G₁ १ ० दक्षिमो
 (K₁ 'म), K₂ दक्षिण*, K₁ नद्राक्ष वान्; D₁ ०
 [अ]द्राक्ष वान्, G₂ पद्मामहे (for दक्षिरे) K₁ ३ स्वयं
 (for वयम्). D₂ नराणां द्राक्षमतास्वयं ☞ Ca दक्षिरे,
 पुरुषस्यत्यय छान्दसः । मेनिरे (34^b) इत्यपि तथा । ☞
 —^c) K₁ D₁ ० शुमानसौ (D₁ 'न्तो)न्यान्; Das प्रधी-
 कालन्; D₂ प्रमा सौम्य; T G₁-१ ० M₁ ० १ प्रमा
 न्स्वास्या (M₁ ० १ 'न्स्वा)न्; M₂ प्रभागान्स्वान् (for
 प्रतीकाशान्) —^d) D₂ लक्षिता (for 'तान्)

32 *) B₂ damaged D₁ ० ० M₁ ० १ कृतो, G₂
 पुटान् (for कृतान्) B₂ प्राज्ञान्; D₂ प्रज्ञान् (for
 प्रज्ञ) —^b) K₁ यत्तः; D₂ जगत् (for जपत)
 K₁ D₂ १ उदसुत् (D₂ 'स्तान्); D₂ उदञ्चुसा —^c)
 B₂ partly damaged K₁ ३ G₂ मानस (K₂ 'स);
 D₂ १ मानसा (for 'सो) K₂ जप्यो; Das Dn₂ जयो
 (for जपो) —^d) K₂ ते (for तैर्) —^e) K₁ G₁
 मनस्केन; B₂ मनस्येन; T₂ मनस्कानां; M₁ ० ० स्तेन
 (for 'स्तेन) G₂ तेनैकाग्रमानसेन; M₁ तेनैकाग्रमनसेन
 (sic)

33 *) K₁ D₁ १ १ भवेद्या; Bo १ Das २१ Dn₁
 n₂ D₂ D₂ १ १ याभवन्; T₁ G₂ ० यावति; T₂ G₁
 M₁ ० १ यावती; G₂ यावन्तो; M₂ यावत्यो (for या
 भवेन्) K₁ या भवेदुनिशार्दूल. —^b) K₁ D₂ १ D₁ ०
 भा; G₂ ता (for भा) Dn₁ युगक्षयं —^c) D₂
 एकैकस्य; D₂ एकैकस्य (for 'स्य). —^d) K₁ ३ D₂

भवेन् (for [अ]भवन्) Das २१ G₂ मानस्य (for
 'वस्य). K₁ D₂ १ १ T₁ G₁-१ ० M₂ हि, T₂ वै (for
 ह)

34 *) K₁ तेजे निवास —^b) T₁ G₂ ० [ह]मि
 विद्यते; T₂ G₁ मेनिमहे, G₂ मेनामह (for वै मेनिरे)
 K₂ ३ स्वयं; K₁ D₁ १ १ जना (for वयम्) —^c)
 K₂ [अ]भिधिक (for [अ]स्य) —^d) K₁ om.
 (hapl) समते

35 *) K₁ ३ १ D₁ ० तत (for अय) K₁ ३ १
 सहस्राणि (for 'सस्य). —^b) Das युगपदुत्थिता K₁
 ३ १ लक्षयाम समतत. —^c) Bo १ दृष्टवन्तले (for 'वन्त-
 स्य) —^d) Das D₁ बृहस्पते (for 'ते) ☞ Ca
 प्रक्षणां, वृहर्ता महर्ता च पति, वासुदेवम् । बृहस्पतिरेवात्र
 संबोध्य, तेन बृहस्पते इति वा पाठः । ☞

36 *) Bo १ [अ]प्यधावन्त; G₁ ३ [अ]म्यधावन्तस्य (G₂
 'ति) —^b) M₁ १ तपस्य (for तपस्य) Dn₂ D₂ १
 [अ]द्रुव; G₂ ध्रुव (for द्रुतम्) —^c) K₁ ३ १ १ D₂ १ १
 सर्वे; Dn₂ हृष्य, M₁ ० १ दृष्टा (for हृष्टा). —^d)
 Das चादिन (for चादिन)

37 *) K₁ ० Bo ० १ ० Das २१ Dn₁ n₂ D₂ D₂ १ १
 T₁ G₂ ० हि (K₆ Das वि-) चदतां (for ऽभिवदतां)
 —^b) K₂ Das अश्रौष्म, Bo १ Dn₁ D₂ D₂ १ १ १
 T G₁ १ १ १ M₁ १-१ अश्रौष्म; B₁ अश्रौष्म (for अश्रौष्म)
 B₂-१ Dn₁ T G₁-१ १ १ M₁ १-१ विपुल; Dn₂ [अ]वपुल
 (sic) (for विपुल) K₁ Dn₂ चनि (for चनिम्)
 —^c) K₁ lacuna for बलि Dn₁ क्रियोप (for कि
 लोप-) K₄ हियेत; Bo १ १ Dn₁ n₂ D₂ D₂ क्रियते
 (for हियते)

38 *) Das D₂ च (for तु) Dn₁ तेजस्य (for
 'सा). D₂ यस्य (for तस्य) —^b) K₆ Dn₂ कृत;
 B₂ (marg. as in text) [अ]कृत; T₂ G₁ १ नह (for

न किञ्चिदपि पश्यामो हतदृष्टिबलेन्द्रियाः ॥ ३८
 एकस्तु शब्दोऽविरतः श्रुतोऽस्माभिरुदीरितः ।
 जितं ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन ॥ ३९
 नमस्तेऽस्तु हृषीकेश महापुरुषपूर्वज ।
 इति शब्दः श्रुतोऽस्माभिः शिक्षाक्षरसमीरितः ॥ ४०
 एतस्मिन्नन्तरे वायुः सर्वगन्धवहः शुचिः ।
 दिव्यान्युवाह पुष्पाणि कर्मण्याश्चौपवीस्तथा ॥ ४१
 तैरिष्टः पञ्चकालज्ञैर्हरिरेकान्तिभिर्नरैः ।

नूनं तत्रागतो देवो यथा तैर्वागुदीरिता ।
 वयं त्वेनं न पश्यामो मोहितास्तस्य मायया ॥ ४२
 मारुते संनिष्ठे च बलौ च प्रतिपादिते ।
 चिन्तान्याकुलितात्मानो जाताः सोऽङ्घ्रिरसां वर ४३
 मानवानां सहस्रेषु तेषु वै शुद्धयोनिषु ।
 अस्मान्न कश्चिन्मनसा चक्षुषा वाप्यपूजयत् ॥ ४४
 तेषुपि स्वस्था मुनिगणा एकभावमनुव्रताः ।
 नास्मासु दधिरे भावं ब्रह्मभावमनुष्ठिताः ॥ ४५

हृत्-) K₁ ३ ४ मानसा ; K₁ B₈ D₄ ० तेजस (for
 -चेतस) D₈ सहस्रादित्यतेजस —^a) T G₁-३ ० हृ
 (for अग्नि) —^d) K₆ M₁ १ हृतदृष्टि , B₀ ३ (marg
 as in text) Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ हतचक्षुर (for 'दृष्टि)
 Dn₄ यल्लेन्द्रियां

39 *) K₁ D₈ ३ ० च (for तु) K₄ ६.१ B₀ ६-०
 Dn₁ n₄ D₈ D₂-३ ३ T G₁ ३ ० वितत (K₇ 'त) (for
 सविरत) — After 39^a, K₇ D₄ ० T G₁-३.६ Kumbh.
 ed ins

812* आकाश पूरयन्सर्वं शिक्षाक्षरसमन्वित ।

[T G₁ ३ ० -समन्वित]

—^a) D₈ (also as in text) जितम् (for जित) —^d)
 K₄ D₄ Dn₄ D₄ विश्वभावन (Dn₄ 'न)

40 *) M₁ ६ १ ॐ नमस्ते (for नमस्तेऽस्तु) G₁
 सुब्रह्मण्य नमस्तेस्तु —^b) K₄ १ D₈ M₁ १ -पूर्वज (D₈
 'ज) —^d) B₀ शिक्षावक्ष (sio), M₁ ६-१ शीक्षाक्षर
 (for शिक्षाक्षर) K₁ ३ ४ B₀ ६ ० Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३
 ३ ३ T G₁-३ ० -समन्वित , D₄ समीरित (for 'त)

41 *) M₁ ६ १ दिव्यगद्य (for सर्व) K₇ वहा
 (for -वह) —^a) D₄ D₈ दिव्याण्यु (D₈ 'तु) वाह
 पुष्पाणि ; G₂ द्रव्याण्यावाह पुं —^d) K₃ कर्मण्याद्य
 (for कर्म) K₃ G₂ भोपधयस् T₁ G₃ ० तदा (for
 तथा) K₇ D₄ ० काम्याश्चौपधयस्तथा

42 *) T G₁-३ ० यैर् (for तैर्) K₄ हृष्ट ; D₄
 D₈ T₁ G₁ ३ ० हृष्ट , D₈ दिष्ट (for हृष्ट) K₁ ३ ४
 कालज्ञो ; B₀ (marg) रात्रज्ञैर् (for कालज्ञैर्) ॐ
 Ca पञ्चकालज्ञैः , पञ्चरात्रज्ञैः । तत्रापि रात्रिपदेन दीक्षाकाल-
 नित्यपूजाकाल - नैमित्तिकपूजाकाल - काम्यपूजाकाल - प्रतिष्ठा
 काला लक्ष्यन्ते । ॐ —^b) K₇ एकातिकैर् ; D₈ 'रभिर्
 (for एकान्तिभिर्) — After 42^a, K₆ B₀ ६-३ D₄
 as Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ editions ins

813* सक्त्या परमया युक्तैर्मनोवाकर्मभिस्तदा ।

[K₆ B₁-३ D₄ D₈ तथा , D₈ सदा (for तदा) . B₆
 मनोवाक्यकर्मभि' (for the post half)]

—^a) D₈ अत्र (for तत्र) K₁ ३ ३ गतो , D₈ ३ ३
 (before corr) [आगमो (for [आगते) —^d) D₄
 तैर् ; D₈ वै (for तैर्) K₁ ३ ४ उदाहृता , K₇ D₄
 उदीरिता — G₂ repeats 42^a-43^d after the repetition
 of 1 and 2 —^a) D₄ D₄ स्वन ; D₈ तं न ; T₂ G₁
 (both times) स्वेतन् ; G₁ चैन (for स्वेन) —^c) G₂
 (first time) सूर्यं (for तस्य)

43 For the repetition in G₂, of v 1 42. —^a)
 K₁ D₈ तु (for च) G₂ (first time) मारुतै सनिवृत्तौ
 च —^b) G₂ (second time) बले च प्रतिपेदिरे
 —^d) K₁ G₂ जात , D₈ याता ; M₁ १ जातान् (for
 जाता) K₁ सौगिरसा ; T₂ G₂ स्वगिरसा ; G₁ स्माभि'
 (for सोऽङ्घ्रि') D₄ वरा ; G₁ ३ वर (for वर)

44 *) K₁ ३ ४ म (K₃ मा) नुष्पाणां (for मानवानां) .
 —^b) D₈ corrupt K₁ Dn₁ om (hapl) तेषु —^a)
 K₁ तस्मान्न ; K₆ B₀ १ D₄ ३ ३ न चास्मान् (D₄ 'त्)
 (for अस्मान्न) —^d) B₀ G₂ M₁ १ च (for वा) K₃
 वापि पूजयेत् ; D₄ वाप्यपूजयन्

45 *) K₁ ३ T₂ G₁ ३ हि (for सपि) B₀ (marg)
 सर्वे (for स्वस्या) —^b) K₃ एव भावम् , B₀ एकी
 भावम् ; T₂ G₁ ३ M₁ ६-१ एक भावम् —^a) Dn₄
 तस्मासु (for ना') K₃ दधिरे , G₂ दधिरि (for दधिरे)
 —^d) D₄ ब्रह्मा ; D₈ एक (for ग्रह) G₂ वाचम्
 (for भावम्) K₇ अनुव्रता , B₀ 'ष्ठिता , Dn₄ 'ष्ठित'
 (for 'ष्ठिता)

46 *) K₃ G₂ सुपरिश्रांतं (G₂ 'तान्) K₁ ततोऽसा
 दुपरिश्रांतांस् —^b) K₄ ६ १ B₀ ६-३ D₄ ३ ३ Dn₁ n₄

ततोऽस्मान्सुपरिश्रान्तांस्तपसा चापि कश्चितान् ।
 उवाच स्वस्थं किमपि भूतं तत्राशरीरकम् ॥ ४६
 दृष्टा वः पुरुषाः श्रेताः सर्वेन्द्रियविवर्जिताः ।
 दृष्टो भवति देवेश एमिदंष्टैर्द्विजोत्तमाः ॥ ४७
 गच्छध्वं मुनयः सर्वे यथागतमितोऽचिरात् ।
 न स शक्यो अभक्तेन द्रष्टुं देवः कथंचन ॥ ४८
 कामं कालेन महता एकान्तित्वं समागतैः ।
 शक्यो द्रष्टुं स भगवान्प्रभामण्डलदुर्दृशः ॥ ४९

महत्कार्यं तु कर्तव्यं युष्मामिद्विजसत्तमाः ।
 इतः कृतयुगेऽस्तीते विपर्यासं गतेऽपि च ॥ ५०
 वैवस्वतेऽन्तरे विप्राः प्राप्ते त्रेतायुगे ततः ।
 सुराणां कार्यसिद्ध्यर्थं सहाया वै भविष्यथ ॥ ५१
 ततस्तदद्भुतं वाक्यं निशम्यैवं स सोमप ।
 तस्य प्रसादात्प्राप्ताः स्मो देशमीप्सितमञ्जसा ॥ ५२
 एवं सुतपसा चैव हव्यकव्यैस्तथैव च ।
 देवोऽस्मामिर्न दृष्टः स कथं त्वं द्रष्टुमर्हसि ।

C. 12. 12510
 B. 12. 93761.59
 K. 12. 944 63

Ds Ds s s चापि (for चापि) K1 s 2 5 Bo s s
 Dn1 n4 Ds1 s2 (before corr) Ds s s कश्चिं (Bs 'चि')
 चात् (for कश्चितान्) —^a) Ds स्वस्थ, G2 कथं (for
 स्वस्थ) —^d) G2 भूवात् (for भूतं) Bs [ज]शरीरिकं,
 Das s1 'रज, G2 शरीरकं; M1 s-1 [ज]शरीरग.

47 Before 47, K1 s 4 Ds s ins देवदेव उवाच,
 Ks Bo s-s Das s4 Dn1 n4 Ds Ds s s Ms देव
 उवाच; K1 Ds देवदूत उवाच; Bs भूत उवाच —^a)
 K1 Ds1 दृष्टा व, Das s1 दृष्टारः; Dn4 दृष्टा च (for
 दृष्टा व) K1 s 4 श्रेता, T2 चैताश्च (for श्रेता)
 —^b) Ds1 G2 M1 s-1 Cs (gloss अन्तर्निरुद्धा पञ्चे-
 न्द्रिया वै) पंचेन्द्रिय (for सर्वेन्द्रिय) T2 चद्राशुसदृष्टा
 प्रभा; G1 अनिष्पदा सुगभिन —^c) Das दृष्टो (for
 दृष्टो) —^d) K1 दृष्टो, Ds1 Ds दृष्टैः; Ds दृष्टैः;
 M1 s 1 दृष्टे (for दृष्टैः) Bo s-2 Das s4 Dn1 n4 Ds
 Ds s s G1 द्विजोत्तमैः ☞ Cs भगवति दृष्टे यस्मिन्
 तद्भगवत्तेषु दृष्टेष्वपि भवति । ☞

48 ^b) K1 यथागतम् K1 s 4 M1 s [s]चिराद्,
 Ds [s]चिर (for सचिरात्) —^c) K1 Ds ० स न
 (by transp), T2 न न K1 s 4 शक्यम्; Dn4
 शक्या (for शक्यो) Ks Das s4 Ds ० T Gs ० अभ
 क्तेन; K1 Bo s-2 Dn1 Ds Ds s s स्व; Dn4 त्वं-
 क्तेन; Ds [s]च भ, G1 [s]न्यम, G2 हि वित्तेन
 (for अभक्तेन) —^d) Das damaged Ks दृष्टुं (for
 द्रष्टुं) K1 (before corr) s देवा, K1 (by corr)
 G1 देव (for देव) Ks 1 Bs (marg) 1 Das Ds ०
 कदाचन (K1 न) (for कथंचन).

49 ^a) Dn1 Ds Ds (before corr) G2 काल, Dn4
 Ds (by corr) काले (for काम) —^b) K1 चैका
 रित्वं; K2 चैकित्त्वं; K1 Ds s ० T2 M1 s-1 एकाति
 त्वाद्; G2 एक नीरवा (for एकान्तिरव) K1 s T2 Gs ०
 समास्थितैः; K1 Das Ds s ० T2 G1 M1 s-1 'हितै ,

Dn1 Ds उपागतैः; G2 समशितै (slo) (for समागतै)
 —^c) K1 s 4 शक्य; Ds1 शक्यो (for शक्यो) —^d)
 Dn4 दुर्दृशः

50 ^a) G1 महत्कार्यं (for 'रकार्यं) Ks Bo s-2
 Das s4 Dn1 n4 Ds Ds s s T1 Gs ० च, Ds यु;
 G2 हि (for तु) —^b) Ks Ds सत्तम (Ds 'म'
 —^c) Ks s ० 1 Bs-2 Das Ds s ० तत (for हत्)
 Das [s]तीता —^d) T2 G1 विपर्यास Das गता
 (for गते) Bs 1 ० Das s4 चा (for च) ☞ Cs
 विपर्यास गते, विपरीतस्वभावे, राक्षसादिभिरधर्मबहुलमिति
 यावद् । ☞

51 ^a) K1 corrupt, Dn1 Ds1 वैवस्वत (Ds 'ते')
 तरे; T2 G1 Ms 'तौतरे G2 transp विप्रा and प्राप्ते
 K2 तत्रायुगे (for त्रेता) K1 s 4 तथा; Ks Bo.
 s-2 Das s4 Dn1 n4 Ds Ds s s T1 Gs ० पुन (for
 तत) —^d) K1 सदयो (for सहाया)

52 Before 52, Bs s (marg) ins एकद्वितत्रिता
 ऊचु —^b) Ks Bo s-2 Das s4 Dn1 n4 Ds Ds s
 s T1 Gs ० निशम्यैव; G2 निशम्यैव K1 स सोमप;
 Ks Bo s-2 Das s4 Dn1 n4 Ds Ds s s [ज]मृगोपम,
 K1 Ds ० स्स (Ds स) वै तदा, T1 Gs ० सुरोत्तम; T2
 M1 s-1 स्स सोमपा (T2 'प'), G2 पुराविपरा (for स
 सोमप) —^c) K1 प्रासादात् K1 Ds s M1 s-1 स्स (for
 स्मो) —^d) K2 4 देवम्, Das ददाम् (for देशम्)
 Das हंसितम् (for हंसित) K1 s 4 जोजसा (K1 'स'
 (for जजसा)

53 ^a) K1 s 1 Ds ० हि (for सु) —^c) Ds
 महत् (for न दृष्ट) —^d) Bs partly damaged G2
 त्वं कथं (by transp) Bs (orig) कथ द्रष्टुमिच्छसि;
 Bs (marg) कथं त्व द्रष्टुमिच्छसि —^e) K1 s 4 विश्व
 मुक्; G2 'दृष्ट' (for 'सृष्ट') — After 53, Ks ० Bo
 s-2 Das s4 Dn1 n4 Ds Ds s s s editions ins

नारायणो महद्भूतं विश्वसृष्टयकव्यभृक् ॥ ५३
भीष्म उवाच ।

एवमेकतवाक्येन द्वितत्रितमतेन च ।

अनुनीतः सदस्यैश्च बृहस्पतिरुदारधीः ।

समानीय ततो यज्ञं दैवतं समपूजयत् ॥ ५४

समाप्तयज्ञो राजापि प्रजाः पालितवान्वसुः ।

ब्रह्मशापाद्विवो भ्रष्टः प्रविवेश महीं ततः ॥ ५५

अन्तर्भूमिगतश्चैव सततं धर्मवत्सलः ।

नारायणपरो भूत्वा नारायणपदं जगौ ॥ ५६

तस्यैव च प्रसादेन पुनरेवोत्थितस्तु सः ।

महीतलाद्गतः स्थानं ब्रह्मणः समनन्तरम् ।

परां गतिमनुप्राप्त इति नैष्ठिकमज्जसा ॥ ५७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रयोविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२३ ॥

814* अनादिनिधनोऽयको देवदानवपूजित ।

[Ds repeats this after the first occurrence of 54^{ab}]

54 Most MSS om the ref. Ds reads 54^{ab} twice —^a) Ds एकम् (for एवम्). B₂ (marg as in text) एतेन, Dn₁ Ds₁ एव च, T₁ G₂ एवोक्त (for एकत) —^b) Dn₁ द्वित, Ds₁ द्वितस्, G₂ वीत (for द्वित) G₂ -त्रितसमेन (for 'मतेन) — K₂ om 54^c-55^d —^c) K₂ D₂ अनुनीत, Dn₁ 'सीत' (for 'नीत') Ds₁ सदस्यैव (for स्यैश्च) —^d) K₄ Dn₁ Ds₂ D₂ s s समापय; Dn₁ Ds₁ 'नय; T₁ G₂ s s 'प्य च; M₁ 'नीयस् (for 'नीय) —^e) K₁ D₂ स देव, K₁ D₂ ० नृदेव; G₂ देवं स (for दैवत)

55 K₂ om 55 (cf v l. 54) —^a) B₂ lacuna for राजा D₁ lacuna, G₂ राजर्षि (for राजापि) Ds₁ समीयज्ञो स राजापि (sic). —^b) K₂ Bo ० ० Ds₂ as Dn₁ n₁ Ds₁ D₂ s प्रजा, K₁ प्रजा; D₁ lacuna, T₁ प्राज्ञ (for प्रजा) B₂ वसु; T₁ G₁-f ० प्रसु (for वसु) —^c) Ds₁ ब्रह्मशापो; D₁ 'शापा (for 'शापाद्) Dn₁ दिवं (for दिवो) —^d) B₂ damaged D₂ स पपात (for प्रविवेश) K₁ म * तल; K₄ महीं तल; K₁ D₂ ० रसातलं; B₂ D₂ महीतलं; D₂ ततो महीं (by transp), G₂ महीं तदा — After 55, K₂ Bo ०-० Ds₂ as Dn₁ n₁ Ds₁ D₂ s s editions ins.

815* स राजा राजशार्ङ्ग सत्यधर्मपरायण ।

[D₂ om (hapl) जारा Bo Ds₂ as शार्ङ्ग]

56 D₂ om 56^{ab} —^a) B₂ (marg) पुनर्भूमि; Ds₂ D₁ अतर्भूमि —^b) G₂ तत्रायौ (for सतत) —^c) K₂ पदे जगौ; K₂ Bo ०-० Ds₂ as Dn₁ D₂ D₂ s जप जपन्, K₁ D₂ s ० -परायण; B₂ (marg) -परं जपन्, Dn₁ -जप जपेत्; D₂ **जपन्, T₁ G₂ ० M₁ -जपं जगौ, G₂ पद जगत्, M₁ ० १ पर जगौ (for -पद जगौ)

57 ^a) K₁ प्रसु (hypermetric), K₂ १ D₂ s ० तु (for च) —^b) Ds₁ पुनर्देवोत्थितस् K₁ तदा; K₂ ४ G₂ तत, K₂ Ds₂ as च स (for तु स) —^c) B₂ (marg) महीतल K₁ B₂ G₁ २ गत, Ds₁ D₂ गत (for गत) —^d) T₁ G₁-s ० तद्गतस् (for सम) — K₂ om. 57^e —^e) K₁ परस्परम् (for परां गतिम्) —^f) K₁ इष्ट (for इति)

Colophon Ś₁ V₁ D₂ १ missing K₂ s B₁-s Ds₁ as Dn₁ n₁ D₁ G₂ s M₁-s absent — Sub parvan K₁ २ ० ० १ Bo ० ० ० Ds₂ as Dn₁ n₁ Ds₁ D₂-s ० ० T₁ G₁-s ० M₁ s-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ २ ० ० Bo ०-० Ds₂ as Dn₁ n₁ Ds₁ D₂ s s s T₁ G₂ ० M₁ नारायणीय; K₁ D₂ ० नरनारायणीय; M₂ बृहस्पति-प्रसादन — Adhy no (figures, words or both) B₁ Dn₁ G₁ 160, B₂ 263, Dn₁ G₂ 162, Ds₁ T₁ G₂ 161, D₂ M₁ ० १ 157, T₁ 174, G₂ 192, M₂ 193. — Śloka no., Ds₂ Dn₁ 65, Dn₁ D₂ 64.

३२४

युधिष्ठिर उवाच ।

यदा भक्तो भगवत आसीद्राजा महावसुः ।
किमर्थं स परिभ्रष्टो विवेश विवरं भ्रुवः ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
ऋषीणां चैव संवादं त्रिदशानां च भारत ॥ २
अजेन यष्टव्यमिति देवाः प्राहुर्द्विजोत्तमान् ।
स च छागो ह्यजो ज्ञेयो नान्यः पशुरिति स्थितिः ॥ ३

ऋषय ऊचुः ।

वीजैर्यज्ञेषु यष्टव्यमिति वै वैदिकी श्रुतिः ।
अजसंज्ञानि बीजानि छागं न हन्तुमर्हथ ॥ ४
नैष धर्मः सता देवा यत्र वध्येत वै पशुः ।
इदं कृतयुगं श्रेष्ठं कथं वध्येत वै पशुः ॥ ५

भीष्म उवाच ।

तेषां संवदतामेवमृषीणां विबुधैः सह ।
मार्गागतो नृपश्रेष्ठस्तं देशं प्राप्तवान्वसुः ।

C 12. 12823
B. 12. 31671.6
K 12. 345. 9

324

☞ This adhy is missing in Ś1 V1 Dc 1 (of
v 1 321 14, 318 1, 283 15, 320 40)

1 °) K1 D1 1 6 यदि (for यदा) K1 2 4 6 Bo
e-9 D1 1 1 D1 1 1 D1 1 1 यदा मा (D1 1 1 न) गव
तोऽर्थम्, G1 यदा भगवतो भक्त — °) K1 भक्तो
(for राजा) K1 1 M1 महान्वसु, D1 महावसु
— °) D1 परिभ्रष्टो (for 'भ्रष्टो) K1 4 किमर्थमपरि
भ्रष्टो

2 °) K1 om संवाद — °) D1 देवतानां (for
त्रिदशानां) G1 तथैव च — After 2, T G1-1 6
Kumbh ed ins

816* इय वै कर्मभूमिर्हि स्वर्गो भोगाय कल्पित ।
उज्जादिन्द्रो नर्हो प्राप्य यत्नमानस्तु दीक्षित ।
सवनीयपशो काल आगते तु बृहस्पति ।
विष्टमानीयतामत्र पश्वर्यं इति भाषत ।
तच्छ्रुत्वा देवता सर्वा इदमूचुर्द्विजोत्तमम् । [5]
बृहस्पति मासगृप्ता श्यक्पृथगारिदम ।

[(L 1) T1 कल्पित (for 'त) G1 स्वर्गो भोगप्रक
ल्पित, G1 स्वर्गभोगाय कल्पिते (for the post. half)
— (L 2) T1 G1 यजनार्थं (for यत्नमानम्) T1 दीक्षित
(for 'त) — (L 4) T1 G1 2 पश्वर्यम् — (L 6)
T1 नामगर्थाः; G1 'गृप्ता; G1 मासं पृष्टा (for मासं
गृप्ता) G1 प्रथक्प्रथगरिदम (for the post. half)]

3 °) G1 अजो न (for अजेन) — °) Bo 8 D1
1 1 D1 1 1 D1 1 1 transp देवा and प्राहुः. D1 T1 G1

3 6 द्विजोत्तम (for 'त्तमान्) — °) D1 om च K1
ह्यजो, K1 Bo 6 1 D1 1 1 D1 1 1 D1 1 1 D1 1 1
[5] व्यजो; B1 lacuna, M1 अजो (for ह्यजो) K1
lacuna, D1 ज्ञेया — °) K1 D1 1 1 नान्य- (for
नान्य) °) K1 2 4 D1 9 T1 G1 2 6 स्मृत, B1 स्मृति;
D1 1 1 श्रुति, D1 स्थित (for स्थिति)

4 °) G1 अजैर् (for बीजैर्) — °) D1 1 1 अज
(for अज). D1 1 1 सज्ञान, D1 1 1 संज्ञानी (for 'नि)
— °) Bo 6 1 D1 1 1 D1 1 1 छाग नो, T G1 1 6 भाग
त, M1 1 1 न छाग (M1 'गा) (by transp) K1
Bo 6 1 D1 1 1 D1 1 1 D1 1 1 D1 1 1 M1 1 1 हतुम्,
T G1 1 6 हतुम् (for हन्तुम्) D1 1 1 अर्हथ (for 'थ)
G1 भागमन्वसु महात्मन

5 °) K1 चर्मा — °) K1 2 4 1 D1 1 9 वै व
(K1 4 च) च्यते (for वध्येत वै) — °) T1 इदं कृत
युगश्रेष्ठ — °) K1 2 4 1 D1 1 9 पशुर्यं (K1 2 'र) प्र न
व (K1 D1 9 व, K1 बु) च्यते — After 5, T G1
2 6 ins

817* युष्माकमजबुद्धिर्हि अजो बीज तदुच्यते ।

[T1 कथं यूषे ह्यजो नदो, G1 युष्माकमजर बुद्धा (for the
prior half) T1 ह्यजो, G1 वसो (for अजो)]

6 T G1-1 6 Ms om the ref — °) D1 1 1 सवेदि-
ताम् (for संवद) D1 1 1 तेषां प्रवदतां श्रेष्ठम् — °) B1
त्रिदशै (for विबुधै) — °) D1 1 1 मार्गा गतो (for मार्गा-
गतो) — °) D1 1 1 वयु (for वसु) — °) K1 1
Bo 1 1 D1 1 1 अतरीक्ष (D1 1 'क्ष) (for 'रिक्ष) T1
G1 M1 1 1 चर (for 'चर) — °) T G1-1 6 सहस्र
(for समस्र)

अन्तरिक्षचरः श्रीमान्समप्रबलवाहनः ॥ ६
 तं दृष्ट्वा सहसायान्तं वसुं ते त्वन्तरिक्षगम् ।
 ऊर्जुद्विजातयो देवानेष छेत्स्यति संशयम् ॥ ७
 यज्वा दानपतिः श्रेष्ठः सर्वभूतहितप्रियः ।
 कथं स्विदन्यथा ब्रूयाद्वाक्यमेव महान्वसुः ॥ ८
 एवं ते संविदं कृत्वा विबुधा ऋषयस्तथा ।
 अपृच्छन्सहसाभ्येत्य वसुं राजानमन्तिक्रात् ॥ ९
 मो राजन्केन यष्ट्यमजेनाहो स्विदौषधैः ।
 एतन्नः संशयं छिन्धि प्रमाणं नो भवान्मतः ॥ १०
 स तान्कृताञ्जलिर्भूत्वा परिपप्रच्छ वै वसुः ।

7 *) K₁ सहसा यंतं; K₂ 'सामांते; Das 'सांवांतुं (sic) (for 'सायान्तं). — *) K₁ वसु (for वसु) D₁ तं (for ते) K₂ Das दृ (Das तां)तरिक्षग; K₂ Bo s s D₁ त्वत्तरीक्षणं; D₂ चांतरि'. — *) Das द्विजातये. — *) K₁ सभयं (for संशयम्)

8 *) B₁ G₁ पति; G₂ -वृत् (for पति) — *) Bo s s D₁ D₂ s s s G₁ -हित; B₂ हिवा; Das G₂ Me हिते (for -हित) B₁ -प्रियं; B₂ प्रमु; G₂ रत; Me मय (for -प्रिय) — *) K₁ D₁ s कपचिद्धा न्यथा ब्रूयाद् — *) K₂ Bo s-s Das as D₁ ns D₂ D₂ s s s transp वाक्य and एव K₂ r D₁ s महावसु (D₂ 'सु); B₂ महारमसु; Das 'सुर (for 'न्वसु).

9 Before 9, B₂ ins भीष्म उवाच — *) Das om. (hapl) दं वृत्वा — *) K₂ s मुनयश्च (for ऋषयश्च) M₂ तदा (for तथा) T₂ G₁ s ऋषयो विबुधास्तथा. — *) K₁ M₁ r अपृच्छद् (for 'पृच्छन्) K₁ Das as सहसा प्रेत्य; Bo s s s D₁ ns D₂ s s M₂-r सहि साभ्येत्य (for सहसा) — *) K₂ Das वसु K₁ D₁ s कतिके; D₂ 'क (for 'कार्).

10 Before 10, B₂ ins ऋषय ऊचुः — *) K₁ D₁ s आहो भिद् K₂ D₂ कौषधै; D₁ कौषधी T₁ G₂ r. s अजेन स्विद (G₂ किम)धौषधै; M₁ s-r अजेराहो स्विदौषधै. — *) K₁ s s एतं (for एतन्) G₁ न (for न). — *) K₁ प्रमाणं न; G₁ 'ज्जो (for 'र्ण नो).

11 Before 11, K₁ s. s. r B₂ s. s D₂ s ins. भीष्म उवाच — *) K₂ सत्वा; D₁ सर्ता (for स तान्). K₁ कृताञ्जलि. — *) K₂ r-पृच्छ (for पप्रच्छ). K₁

कस्य वः को मतः पक्षो ब्रूत सत्यं समागताः ॥ ११
 ऋषय ऊचुः ।

धान्यैर्यष्ट्यमित्येष पक्षोऽस्माकं नराधिप ।
 देवानां तु पशुः पक्षो मतो राजन्वदस्व नः ॥ १२
 भीष्म उवाच ।

देवानां तु मतं ज्ञात्वा वसुना पद्यसंश्रयात् ।
 छागेनाजेन यष्ट्यमेवमुक्तं वचस्तदा ॥ १३
 कुपितास्ते ततः सर्वे मुनयः सूर्यवर्चसः ।
 ऊर्जुर्वसुं विमानस्य देवपक्षार्थनादिनम् ॥ १४
 सुरपक्षो गृहीतस्ते यस्मात्तस्मादिवः पत ।

वसु T G₁-r. s एवंपृच्छश्च वै वसु — Before 11^d, B₂ ins वसुदवाच. — *) B₂ Das as D₁ ns D₂ D₂ s s वै; D₁ को; T G₁-r s M₂ s r वा (for व). D₂ वै (for को). M₂ पर (for मत) K₂ Bo s-s Das as D₁ ns D₂ D₂-r s M₂ C₂ (gloss सिद्धान्त) कामो (for पक्षो) C₂p कस्य वा कामत पक्ष — *) K₂ Bo s-s Das as D₁ ns D₂ D₂ s s द्विजोत्तमा (for समागता)

12 G₂ om. the ref. — *) K₁ B₂ r. s (marg.) Das बीजैर् (for धान्यैर्). K₁ इष्ट्यम् (for व) K₁ D₁ D₂ s एतं; D₁ ns D₂ D₂ s एव (for एव) — *) K₂ यज्ञो (for पक्षो) B₂ (marg as in text) नरेश्वर; Das नराधिप — *) D₂ देवतानां (for देवानां तु). M₂ s r पशुमि (for तु पशु) K₂ पक्षे; K₂ यज्ञो (for पक्षो) T G₁-r s द्वे T₂ G₁ s द्वे वा तानां तु (T₂ G₂ द्वि; G₂ च) पशुमि. — *) K₁ D₁ s मतं; Das मनो; T G₁-r. s पक्षो (for मतो). D₂ [S]स्माकं (for राजन्) K₁ s s r D₂ s s ब्रवीहि (for वदस्व).

13 K₁ s s T G₁-r. s om. the ref. — *) B₂ D₂ च; D₁ तु (for तु) T G₁-r. s M₂ s-r भुत्वा (for उवाच). — *) K₂ छागे न, T₂ M₂ s. r भागेन (for छा). K₁ D₂ s वैव; D₂ [ए]व च; M₂ s r [क]नेन (for [क]जेन). Das छागनाजेन यष्ट्यम् (sic) — *) D₂ उक्त्वा (for उक्तं). G₂ तथा (for तथा). K₁ s s r D₂ s s इत्युक्तं वचनं तव.

14 *) K₁ s तथा; G₂ वच (for उवाच) — *) K₁ s s r D₂ s ऋषय (for मुनय). — *) B₂ M₂ वादिना; D₁ वादिनां (for 'नम्). G₂ देवानां पक्षवादिनां.

अद्य प्रभृति ते राजमाकाशे विहता गतिः ।
 अस्मच्छापामिघातेन महीं मिश्वा प्रवेक्ष्यसि ॥ १५
 ततस्तस्मिन्गृह्वेत्स्थ राजोपरिचरस्तदा ।
 अधो वै संबभूवाशु भूमेर्विवरगो नृपः ।
 स्मृतिस्त्वेनं न प्रजहौ तदा नारायणाज्ञया ॥ १६
 देवास्तु सहिताः सर्वे वसोः श्वापविमोक्षणम् ।
 चिन्तयामासुरव्यग्राः सुकृतं हि नृपस्य तत् ॥ १७
 अनेनास्मत्कृते राज्ञा श्वापः प्राप्तो महात्मना ।

अस्य प्रतिप्रियं कार्यं सहितैर्नो दिवोकसः ॥ १८
 इति बुद्ध्या व्यवस्थाशु गत्वा निश्चयमीश्वराः ।
 ऊचुस्तं हृष्टमनसो राजोपरिचर तदा ॥ १९
 ब्रह्मण्यदेवं त्वं भक्तः सुरासुरगुरुं हरिम् ।
 कामं स तव तुष्टात्मा कुर्याच्छापविमोक्षणम् ॥ २०
 मानना तु द्विजातीना कर्तव्या वै महात्मनाम् ।
 अवश्यं तपसा तेषां फलितव्यं नृपोत्तम ॥ २१
 यतस्त्वं सहसा भ्रष्ट आकाशान्मेदिनीतलम् ।

C 12-12841
 B. 12 338(7).23
 K 12 348 27

15 Before 15, B₁ ins ऋण्य ऊचु —^a) B₂ पर (for सुर) —^b) K₁ दिवा पत, T₁ इहाच्युत — K₁ २ १ D₁ s transp 15²² and 15⁶⁷ —^c) K₁ त (for ते) —^d) D₁ D₂ D₃ D₄ G₂ विहता (for विहता). D₂ मति (for गति) — K₄ D₁ om. 15⁶⁷ —^e) K₂ B₁ s D₁ s (before corr) G₁ M₁ १ ब्रह्मात् (for ब्रह्मत्) G₂ पातेन (for घातेन) —^f) D₂ s प्रवेक्षसि. —After 15, T G₁-2. s Kumbh ed ins

818* विरुद्देवसूत्राणामुक्तं यदि भवेद्वृष ।
 वयं विरुद्देववचना यदि तत्र पतामहे ।

[(L 1) G₂ विरुद्देवसूत्राणाम् (for the prior half)
 —(L 2) G₂ वचनाद् (for वचना) G₂ पतामहे (for पता)]

16 Before 16, B₁ ins मीळ्य उवाच —^a) K₁ २ ५ १ D₁ s s तु; T G₁-2. s स (for स्य) —^b) G₁ राजोपचरतस्तदा; G₂ राजोपचरो सुहृत् — Before 16⁶², G₂ ins वसु —^c) G₁ जया, G₂ जतो (for जघो) K₁ २ ५ ० १ D₁ s D₂ s s [ज]य (for [जा]यु) —^d) D₂ s विवरणे (for 'रगो) K₁ ५ १ B₀ १ D₂ 1. n₁ D₂ D₁-2. s M₁ नृप (for नृप). —^e) K₁ २ ५ एन; D₂ D₂ s त्वेवं; D₁ s त्व न (for त्वेनं). K₂ D₂ 1. n₁ D₂ D₂ s विजहौ (for प्र'). G₂ स्मृतिं तु नैव प्रजहौ —^f) K₂ तदा नारायणामया; G₂ ततो नारायणाश्रयाद्

17 ^a) G₂ च (for तु) K₁ सहित (for 'त'). —^b) K₂ पाश- (for श्वाप-) D₂ विमोक्षणाद् (for 'क्षणम्) — D₁ om (hapl) 17⁶-20² —^c) K₁ D₂ शितवामासुर —^d) M₁ स्वकृत B₀ सं; T G₁-2. s न (for तद्) K₁ २ ५ सु (K₁ स्व)कृतं नृप वेत्तत.

18 D₁ om. 18 (of v l 17). D₂ om. 18¹-19⁶.

—^b) G₂ महात्मन (for 'स्रना) —^c) K₁ D₁ s तस्य (for अस्य) D₂ प्रतिप्रिये (for 'प्रिय) —^d) B₁ la.una, B₀ त, D₁ ना, G₂ यद् (for नो) K₁ सनिवेष्टो दिवोकसै (sic), T₁ G₁ s स सहितो (G₂ 'ते) नो दिवोकसां

19 D₁ om 19 (of v l 17) D₂ om 19⁶⁴ (of v l 18) —^a) K₂ बुद्ध्या (for बुद्ध्या) D₂ विमृश्य, D₂ [ज]घ्यवस्य (for व्यवस्य) —^b) K₂ 4 D₁ D₂ हृषर; T₁ 'रां —^c) K₁ २ ५ B₂ (margin as in text) D₁ at D₂ ते; K₁ D₂ 1. n₁ D₂ s M₁ s स (for त) D₁ s repeats from मनसो up to गुरु (in 20¹) after 20 D₁ s (second time) मानसो; D₁ मनस (for 'सो) —^d) D₂ सदा (for तदा)

20 For the repetition in D₁ s, of v l 19 D₁ om 20 (of v l 17) Before 20, B₁ s ins देवा ऊचु 20⁶¹ is partly damaged in B₀ —^a) T₁ G₂ s ब्रह्मण्यदेव (for 'देव) T₂ त (for त्वं) K₂ त्व भज; K₁ D₂ भज त्व; B₀ भक्तस्व (by transp) K₄ B₀ D₂ 1. n₁ D₂ s s ब्रह्मण्यदेवभक्तस्व; G₂ 'णा देवतं गच्छ —^b) K₁ D₂ चराचर (for सुरासुर-) D₂ D₂ s गुरुर्हरि (for गुरुं हरिम्) —^c) T₁ G₂ s स्तुहि स; G₁ स्तुषति (for स तव)

21 ^a) D₁ s om from मानना up to फलितव्य (in 21⁶). K₂ मानता; D₁ s माननात्; M₁ s-1 'नं (for 'ना) K₁ s ५ ते, K₂ च; D₁ न (for तु) D₂ T₂ मानना महिजातीनां, G₂ मनानास्वद्धि —^b) D₁ M₁ s-1 कर्तव्य (for 'त्वा) K₂ ते; K₄ तैर्; T₁ G₁ 2. s तु; T₂ सु; G₂ तु (for वे). B₁ G₂ महात्मना. — The portion from 21⁶ up to 36⁶ is lost in D₁ s on missing fol —^c) K₄ तपसां. —^d) G₁ भवितव्यं; M₁ s-1 पति (for फळि) B₁ नृपोत्तम;

एकं त्वनुग्रहं तुभ्यं देवो वै नृपसत्तम ॥ २२
यावत्त्वं शापदोषेण कालमासिष्यसेऽनघ ।
भूमेर्विवरगो भूत्वा तावन्तं कालमाप्स्यसि ।
यज्ञेषु सुहृतां विप्रैर्वमोर्धारा महात्मभिः ॥ २३
प्राप्स्यसेऽस्मदनुध्यानान्मा च त्वां ग्लानिरास्पृशेत् ।

न क्षुत्पिपासे राजेन्द्र भूमेऽच्छिद्रे भविष्यतः ॥ २४
वसोर्धाराऽनुपीतत्वात्तेजसाप्यायितेन च ।
स देवोऽस्मद्वाराऽप्रीतो ब्रह्मलोकं हि नेष्यति ॥ २५
एवं दत्त्वा वरं राज्ञे सर्वे तत्र दिवोकसः ।
गताः स्वभवनं देवा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ २६

G२ नृपोत्तम — After 21, T G1-३ ० Kumbh ed ins

819* विरद्ध वेदशास्त्राणां न वक्तव्यं हितार्थिना ।

[T३ G१ वेदस्यार्णां, G२ देवस्यार्णां (for वेदशास्त्राणां)]

22 Ds1 missing (cf v l 21) K1 ३ ४ Ds om (hapl) 22 —^a) G२ यत्स्व; M1 १ तत्स्व (for च^a) G३ इष्ट्वा (for अष्ट) — 22^a-23^a is damaged in B० —^b) Dn३ मेदिने (for नी) — After 22^a, T G1-३ ० ins Kumbh ed cont after 819*

820* अस्मत्पक्षनिमित्तं ते व्यसनं प्राप्तमीदृशम् ।

—^a) T३ पृत्त् (for एकं) M३ दक्ष (for तुभ्यं) —^d) K० B३ (inarg) ० D३ १ ददाम, K१ दध्यौ वै; B१ Ds३ as G१ M३ ० १ दक्ष वै; B३ वदामो, Dn१ ददो वै; Dn३ दमो वै; T३ G३ ३ ० कुर्मो वै; M३ तुभ्य वै (for दधो वै)

23 Ds1 missing (cf v l 21) B३ damaged. —^a) K३ ३ ० B३ Ds३ as यावत्, Dn३ यत्स्व, D३ यथा रथ (for यावत्) —^b) K१ आक्षिप्यसे, B० आक्षिप्यसे; Dn१ आक्षिप्यसे; D३ आक्षिप्यसे (for आसिष्यसे) G३ कालमीक्ष्यावतिष्ठते — B३ om 23^d. —^c) D३ मूमिर् Dn३ विचरगो, T३ विदशगो (for 'रगो) —^d) K३ B० ० १ ० Dn१ n३ D३ ३ ३ ३ T३ G३ ३ ३ M३ ३-१ तावत् (for न्त) K३ ३ भागम् (for कालम्) Ds३ आप्ससि, D३ आस्यसि —^e) K३ ३ ४ च हुत् (K३ तं); K० Ds३ Ds३ सुहृत्; K१ सु*र्ता; D३ ० G३ सुहृतां; D३ सुहृत् (for सुहृतां) B३ यज्ञेण यजतां विप्रैर् —^f) K३ ३ ४ वसुधारा (K३ 'रां); K१ वसो द्वार (for वसोर्धारां) K० B० ०-० Ds३ as Dn१ n३ Ds३ D३ ३ ३ समाहितै (for महात्मभिः) ❀ Cn वसो धीरेखलुपसमाप्त । ❀

24 Ds1 missing (cf v l 21) —^a) K१ पात्यसे; K३ पात्य मे; Ds३ प्राप्ससे; G३ प्राप्ससे (for प्राप्स्यसे) T३ मद् (for स्मद्) —^b) K३ ३ ४ च ते; Ds३ T३ G1-३ ० च त्वा; M३ ३-१ हि त्वा (for च त्वां) K३ ३ ४ अस्पृशेत्; B० ०-० Dn१ n३ Ds३ D३ ३ ३ ३ अस्पृशत् (B३ 'श); Ds३ as T G1-३ ० आविशो (Ds३ as 'श) व्

(for आस्पृशेत्) K१ D३ ३ नैवं ख ग्लानिमाप्स्यसि. —^d) K० १ D३ ३ T G1-३ ० भूमि (for भूमेर्).

25 Ds1 missing (cf v l 21). —^a) K३ ३ ४ वसु- (for वसोर) K० B३ १ Ds३ as धारासु-; B० ३ Dn१ n३ D३ ३ ३ धाराभि (for 'सु) Ds३ as पीत्वा ते (for पीत्वात्) —^b) K३ [अ]प्यायतेन; K० 'जितेन; Ds३ [अ]प्यायितेन; T G३ ३ ० [अ]ग्याहतेन; G३ [अ]प्यायतेन (for [अ]प्यायितेन). D३ सा (for च). — After 25^a, K१ D३ ३ ins

821* त अक्षोऽसि महात्मान देवदेव सनातनम् ।

[D३ देवदेव- (for 'देव)]

—^a) D३ G३ देवा. G३ प्रीते. K३ स देवो सत्वरामीतो (६१०), B३ स देवो भगवान्प्रीतो —^b) D३ ब्रह्मलोके K३ ३ ४ भविष्यति; G३ तमिं (for हि ने)

26 Ds1 missing (cf v l 21) Before 26, B३ ins भीष्म उवाच —^a) K१ D३ ३ M३ ३ १ राज्ञः; T G1-३ ० M३ जग्मु- (for राज्ञे). —^b) K३ ३ १ D३ ३ ३ ते त्रि; K३ B० ३ १ ३ (orig) Ds३ Dn१ n३ Ds३ D३ ३ ३ ते च; G३ तं त्रि (for तत्र). — After 26^a, T G1-३ ० Kumbh ed ins

822* प्रभु स्माप्य पिष्टेन मुनीना वचनात्तदा ।

[T३ क्रम (for क्रतु)]

—^a) G३ गत्वा (for गता) —^d) T३ G1-३ ० मुनयश्च (for ऋय^a) — After 26, T G1-३ ० Kumbh ed. ins

823* गृहीत्वा दक्षिणां सर्वे गता स्वानाश्रमान्पुनः ।

घसुं विचिन्त्य शक्रश्च प्रविवेशामरावतीम् ।

वसुर्विवरगस्तत्र स्थलीकस्य फलाद्गुरो ।

[(L 1) G३ दक्षिण G३ प्रति (for पुन). — (L 2) G३ वसु (for वसु) G३ विचिन्त्य (for विचिन्त्य). — (L 3) T३ हि विवरे (for विवरगत्) T३ G३ ३ व्यलीकस्य; T३ G३ व्यलीकस्य]

27 Ds1 missing (cf v l 21) —^a) K० B० ०-० Ds३ as Dn१ n३ Ds३ D३ ३ ३ वसुस्तत् (for च

चक्रे च सततं पूजां विश्वक्सेनाय भारत ।
जप्यं जगौ च सततं नारायणमुखोद्गतम् ॥ २७
तत्रापि पञ्चभिर्यज्ञैः पञ्चकालानरिदम ।
अयजद्धरिं सुरपतिं भूमेर्विवरगोऽपि सन् ॥ २८
ततोऽस्य तुष्टो भगवान्भक्त्या नारायणो हरिः ।
अनन्यभक्तस्य सतस्तत्परस्य जितात्मनः ॥ २९
वरदो भगवान्विष्णुः समीपस्थं द्विजोत्तमम् ।
गरुत्मन्तं महावेगमावभापे स्मयन्निव ॥ ३०
द्विजोत्तम महाभाग गम्यतां वचनान्मम ।

सम्राट् राजा वसुर्नाम धर्मात्मा मां समाश्रितः ॥ ३१
ब्राह्मणानां प्रकोपेन प्रविष्टो वसुधातलम् ।
मानितास्ते तु विप्रेन्द्रास्त्वं तु गच्छ द्विजोत्तम ॥ ३२
भूमेर्विवरसंगुप्तं गरुडेह ममाज्ञया ।
अधश्चर नृपश्रेष्ठं खेचरं कुरु माचिरम् ॥ ३३
गरुत्मानथ विक्षिप्य पक्षौ मारुतवेगवान् ।
विवेश विवर भूमेर्यत्रास्ते वाग्यतो वसुः ॥ ३४
तत एनं समुत्क्षिप्य सहसा विनतासुतः ।
उत्पपात नभस्तूर्णं तत्र चैनममुञ्चत ॥ ३५

C. 12. 1255
B. 12. 324(7)-37
K. 12. 345 43

सतत) K१ om पूजां —^b) D११ भारत —^c)
K१ जाप्य, G१ जपन् (for जप्य) D११ जप्य नगौ वसु
ततं (sic) —^d) K१ & G१ -मुखाद्गत, B१ (marg
as in text) -मुखोद्गत

28 D११ missing (cf v l 21) —^b) K१ १ पञ्च
यज्ञान्; K१ D१ १ कालम् (for 'कालान्') D११ D११
अरिदम —^c) Hypermetric M१ १ १ यजेद्, M१
यजेद् (for अयजद्) D११ D११ हरि (for हरिं) T१
G१ सुरगुहं (for 'पतिं') G१ अयाजयद्धरिं स तु —^d)
K१ १ भूमे; D११ भूमैर् (for भूमेर्) K१ D१ १ १
नृप; T१ G१ [s]सन्; G१ वसु (for अपि सन्)

29 D११ missing (cf v l 21) —^c) G१ स
(for स्य) M१ १ १ तस्य तुष्टोय भगवान् — K१ om
29^a-30^b B१ om 29^c —^d) K१ मत्स (for
सतस) D१ अनन्यभक्त सतस

30 D११ missing (cf v l 21) K१ om 30^a
(cf v l 29) —^c) G१ तुष्टोय (for वरदो) D१
om (hapl.) from वान्विष्णु up to महाभा (in 31^a)
D१ विष्णो —^d) T१ G१ M१ १ १ महाभागम् (for
'वेगम्) —^e) K१ १ १ T१ स्मयस्त्वदा; K१ D१ स्वय
तदा; G१ १ स्म (G१ स) त तदा (for स्मयन्निव) K१
Bo १-१ D११ १ १ D११ न १ १ D११ D१ १ १ १ अयभापे (Br 'से)
प्यित तदा; D१ T१ G१ १ वभापे स्म स त (D१ सस्मित)
तदा

31 D११ missing (cf v l 21) D१ om up to
महाभा (of v l 30) Before 31, B१ ins भगवा
नुवाच —^c) M१ १ १ महावेग (for 'भाग) —^d)
D११ न १ १ D११ D१ १ १ पश्यतां (for गम्यतां) D११
वचनान्ममे (for 'नान्मम) —^e) K१ साम्राट्, D१

महाद् (for सम्राट्) G१ राजन् (for राजा) —^d)
B१ समाश्रित (for 'श्रित) Bo १ (marg as in
text) १ D११ न १ १ D११ D१ १ १ T G१-१ १ M१ १-१ धर्मा
त्मा सशि (Bo 'सि) तमत्स

32 D११ missing (cf v l 21) —^b) D११ तच्छे
(for तलम्) B१ प्रविष्टोय रमातल —^c) D११ नानिता
(for मानितास्) K१ १ १ T G१-१ १ न, K१ D१ १ १
हि (for तु) B१ मानितास्ते द्विजश्रेष्ठ —^d) D१ सं
(for स्व) T१ G१ १ १ त (for तु). D११ गच्छे (for
गच्छ) D११ द्विजोत्तम

33 D११ missing (cf v l 21) —^c) D११ -संगुप्तौ
(for संगुप्त) K१ १ १ T G१-१ १ भूमेर्विवरग गुप्त-
—^b) K१ गरुडे ह, G१ डैन D११ समानया (for
ममाज्ञया)

34 D११ missing (cf v l 21) Before 34, B१ १
ins भीष्म उवाच —^c) D११ गुह्यमान् — G१ om.
(hapl) 34^b-35^c —^b) D११ यज्ञौ (for पक्षौ) K१
वेगमान् (for 'वान्) —^c) D१ भूम्या (for भूमेर्)
—^d) K१ १ १ यत्रामौ (for 'स्ते) K१ वाग्यते; K१
Bo १-१ D११ १ १ D११ न १ १ D११ D१ १ १ १ पार्थिवो, T१
वाग्यतो (for वाग्यतो)

35 D११ missing (cf v l 21) G१ om 35^a (cf
v l 34) —^c) K१ D१ १ तमधस्तात् (for तत एन)
D१ विनिक्षिप्य, G१ समुत्क्षिप्य. — After 35^b, G१
ins

824* गृहीत्वा च वसु भक्त सहसा वसुधातलात् ।
—^c) D११ तूर्णं —^d) K१ चैनम्; D११ चैतम्
D११ अमुञ्चत.

तस्मिन्गृह्णते संजज्ञे राजोपरिचरः पुनः ।
सशरीरो गतश्चैव ब्रह्मलोकं नृपोत्तमः ॥ ३६
एवं तेनापि कौन्तेय वाग्दोषादेवताज्ञया ।
प्राप्ता गतिरयज्वार्हा द्विजशापान्महात्मना ॥ ३७
केवलं पुरुषस्तेन सेवितो हरिरीश्वरः ।

ततः शीघ्रं जहौ शापं ब्रह्मलोकमवाप च ॥ ३८
एतत्ते सर्वमाख्यातं ते भूता मानवा यथा ।
नारदोऽपि यथा श्वेतं द्वीपं स गतवानृषिः ।
तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुर्विंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३२४ ॥

३२५

भीष्म उवाच ।

प्राप्य श्वेतं महाद्वीपं नारदो भगवानृषिः ।

ददर्श तानेव नराञ्छ्वेतांश्चन्द्रप्रभाञ्छुमान् ॥ १
पूजयामास शिरसा मनसा तैश्च पूजितः ।

36 D₁ is missing up to 36^a (cf v l 21). —^a)
Bo १ D₁ नः D₂ D₃ s s s T₁ G₂ ० अस्मिन् (for त^a)
K₁ s ० १ सयज्ञे (for सजज्ञे) —^b) D₁ राजोपरिचर,
D₂ राजोपरिवरा (for 'चर); K₁ s तदा; D₃ महान्
(for पुन) —^c) D₁ शशरीरो, D₂ सशरीरा.
—^d) D₁ ब्रह्मलोके (for 'लोक) K₁ D₂ ० सनातन;
D₃ नरोत्तम (for नृपोत्तम)

37 K₂ om 37^a-38^b. —^b) K₁ D₂ वैवताज्ञया.
—^c) K₁ अयज्वार्हो, K₂ Bo ०-१ D₁ at D₂ नः D₃
D₄ s s s अथस्तानु (D₂ 'त्त'); G₂ C₂ अयज्वार्हा (for
'ज्वार्हा)

38 K₂ om 38^a (cf. v. l 37) D₃ om. 38
—^b) K₁ उत्तम (for ईश्वर) —^c) D₁ शीघ्रे (for
शीघ्र) T₂ G₁ १ पाप (for शाप)

39 Before 39, K₂ १ Bo ०-१ D₁ at D₂ नः D₃
D₄-s s s T G₁-s ० M₁ s-१ ins भीष्म उवाच —^a)
K₂ Bo (marg as in text) १ D₁ प्व (for पत्त्).
—^b) K₁ Bo १ D₁ at D₂ नः D₃ D₄-s s ० स (for
से) ॐ C₂ ते मानवा, सप्तद्वीपवासिन । ॐ —^c)
B₁ मानवा (for नारदो) D₂ T G₂ s s श्वेत- (for
श्वेतं). —^d) D₁ द्वीपे (for द्वीप) D₂ G₂ सं
(for स) B₂ D₃ at भगवान् (for गत^a) —^e) D₁
G₂ शृणुष्वैकमना K₂ मम; D₁ नृप. K₁ शृणु
ष्वैकात्मना मम

Colophon Ś₁ V₁ D₂ १ missing K₁ १ B₁-१ D₁
at D₂ नः D₃ G₂ s M₁-१ absent — Sub parcan
K₁ s s s १ Bo s s s D₁ at D₂ नः D₃ D₄-s s s T
G₁-१ ० M₁ s-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ s s s
Bo s-१ D₁ at D₂ नः D₃ D₄ s s s T₂ G₂ ० नारायणीय;
K₁ D₂ ० नरनारायणीय; M₂ s नारायणीये वसुधापकथन.
— Adhy no (figures, words or both) K₂ 63, B₁
D₂ G₁ 161, D₁ G₂ 163, D₂ T₁ G₂ 162, D₃
M₁ ० १ 158, T₂ 175, G₂ 193, M₂ 194 — Śloka
no D₁ at D₂ नः D₃ 41.

325

This adhy is missing in Ś₁ V₁ D₃ (cf v l
12 331 14, 318 1, 263 15).

1 D₁ is missing up to 41²² (cf v l 12 320
40). D₂ om the ref —^a) D₁ D₂ D₃ श्वेत
(for श्वेत) K₁ महद्वीप D₂ प्राप्य द्वीप महाश्वेत
—^b) K₁ s a. १ D₂ s १ नारदो ह्यप्रमानस —^c) K₁
नरा (for नराञ्). —^d) K₂ Bo s D₁ at D₂ नः D₃ s s
-समप्रभान्; D₁ at प्रमानान् (D₁ 'ना); D₂ शुभा
शुभा; G₂ -प्रभाशुभान् (for -प्रभाञ्छुभान्) D₃ श्वेतां
ब्रह्मसमप्रभान् — After 1, T₁ G₂ s ins

825* अनिन्द्रियाननाहाराननित्यन्दान्मुगन्धिन ।
ब्रह्माजलिपुटान्दृष्टाभितं च इति वादिन ।

दिदक्षुर्जप्यपरमः सर्वकृच्छ्रधरः स्थितः ॥ २
 भूत्वैकाग्रमना विप्र ऊर्ध्वबाहुर्महाभुनिः ।
 स्तोत्रं जगौ स विश्वाय निर्गुणाय महात्मने ॥ ३
 नारद उवाच ।

नमस्ते देवदेव । १ । निष्क्रिय । २ । निर्गुण । ३ ।

लोकसाक्षिन् । ४ । क्षेत्रज्ञ । ५ । अनन्त । ६ [= ११६] ।

पुरुष । ७ । महापुरुष । ८ । त्रिगुण । ९ । प्रधान । १० ॥
 अमृत । ११ । व्योम । १२ । सनातन । १३ । सद-
 सच्चकान्यक्त । १४ । ऋतधामन् । १५ । पूर्वादिदेव ।
 १६ । वसुप्रद । १७ । प्रजापते । १८ । सुप्रजापते । १९ ।
 वनस्पते । २० ॥

महाप्रजापते । २१ । ऊर्जस्पते । २२ । वाचस्पते ।

C 12. 12864
 D 12. 33461. 4
 K 12 346 4

महोपनिषद् मन्त्रमधीपानान्स्वरान्वितम् ।
 पञ्चोपनिषदैर्मन्त्रमैनसा ध्यायत शुचीन् ।
 घाश्वत ब्रह्म परमं गृणानान्सूर्यवर्चप । [5]
 पूजापरान्वलिकृतं स्तुयत परमेष्ठिनम् ।
 एकाग्रमनसो दान्वातेकान्त्वमुपाश्रितान् ।

2 D₁ missing (of v l 1) —^a) D₅ transp
 शिरसा and मनसा D₄ मानसा T₃ चैत्र (for तैष्य)
 D₄ पूजिता —^c) K₁ (before corr) २ १ D₃ ९
 (before corr) परमा (K₁ 'म') (for परम) G₂
 दिदक्षुर्जप्यपरम —^d) K₁ २ ४ D₄ कृच्छ्रधर; K₁ G₁
 'धर', B₉ १ ९ D₄ १ ४ D₃ ३ ३ गत, B₈ ३ D₄ 'रत',
 D₄ रत, D₅ वर; T₂ र्दया; M₁ ६-१ वने (for
 'धर') G₂ श्रेताधरधर हरि

3 D₁ missing (of v l 1) —^a) K₂ विप्रा, T
 G₁-३ ६ M₁ ६-१ दृष्ट (for विप्र) —^b) K₄ ऊर्ध्व बाहु-
 D₄ ऊर्ध्वा बाहु K₁ २ ४ महामना (K₁ 'न'), K₆
 B₉ ६-९ D₄ ३ ३ D₄ ३ ३ समाहित (for
 महाभुनि) —^c) K₂ च (for स) G₂ समाधाय
 (for स विश्वाय) —^d) K₆ १ B₉ ६-९ D₄ ३ ३ D₄
 ३ ३ M₁ ६-१ गुणात्मने (for महा')

4 D₁ missing (of v l 1) —¹) K₁ २ ४ D₃ ४
 M₁ ६-१ ॐ (K₁ ४ १ D₃ M₁ ६-१ om ॐ) नमोस्तु ते
 (K₄ १ D₃ om. ते); D₅ T G₁-३ ६ ॐ नमस्ते (for
 नमस्ते) K₄ देवदेव, K₆ B₉ ६-९ D₄ ३ ३ D₄ ३ ३
 देवदेवः, K₁ M₁ ६-१ देव (for देव
 देव) —²) K₄ om 4² K₁ निष्क्रिय (sio), K₁
 निष्क्रिय (sio), D₄ विष्क्रिय (for नि') —³) D₅
 M₁ ६-१ om 4³, K₄ १ D₄ ३ ९ read 4³ twice
 —After 4³, B₁ ins पञ्चगुण —⁴) T₃ om लोक
 K₄ नाकसाक्षिक; K₆ १ D₃ ९ लोकसाक्षिक (K₁ 'क')
 (for 'साक्षिन्) —⁵) G₂ om 4⁵ —After 4⁵, D₄
 ins पुरुषोत्तम —⁶) K₁ २ ४ ६ १ B₉ ६-९ D₄ ३ ३
 D₁-४ ३ ९ G₂ M₁ ६-१ read 4⁶ second time as 4¹¹
 —After 4⁶, B₉ D₄ ३ ३ D₃ ३ ३ ins पुरुषोत्तम —⁷)
 B₉ T G₁-३ ६ om 4⁷ —After 4⁷, K₆ B₉ D₄ ३ ३

D₃ ३ ३ ins पुरुषोत्तम —⁰) K₄ १ D₃ ९ निर्गुण [= 4⁸]
 (for त्रिगुण) —¹⁰) K₁ प्रधान (for प्रधान) —After
 4¹⁰, K₁ D₃ ९ ins अमृताक्ष, while B₉ ins अनन्ताक्ष्य
 D₁ missing (of v l 1) —¹¹) K₆ D₃ om 4¹¹
 B₈ T₁ G₁-३ ६ अमृताक्ष्य (for अमृत) —After 4¹¹,
 D₄ ३ ३ D₄ ३ ३ ins अमृताक्ष्य । अनन्ताक्ष्य, while
 D₅ ins अरूप —¹²) D₅ om 4¹² K₁ २ ४ B₉ T
 G₁-३ ६ M₁ ६-१ व्योमन्, K₆ सोम (for व्योम) —After
 4¹², B₉ ins अमृताक्ष्य —¹³) D₅ सदसञ्चक, T₂
 सदसञ्चकोञ्चकम् (for काञ्चक) —¹⁴) K₆ १ B₉-३
 D₄ ३ ३ D₄ ३ ३ ऋ (K₁ र) तधाम; D₃
 [१ य] ऋतधाम, T₂ उपधामन्; G₂ त्रिधा; M₁ ६ १
 ऋतुपते (for ऋतधामन्) —¹⁵) B₉ om 4¹⁵ M₁
 ६ १ om 4¹⁶-4²¹ B₈ D₄ ३ ३ ३ आदिदेव (for
 पूर्वा') —¹⁷) M₁ ६ १ om 4¹⁷ (of v l 4¹⁶) D₄ ३ ३
 D₅ सुप्रद (for वसु') —¹⁸) M₁ ६ १ om 4¹⁸
 (of v l 4¹⁶), T₂ reads it twice —¹⁹) K₁ om
 4¹⁹-4²⁰ B₈ D₄ ३ ९ G₂ M₁ ६-१ om 19 (for M₁ ६ १,
 of v l 4¹⁶) —²⁰) B₉ om 4²⁰-4²¹ K₁ M₁ ६ १ om
 4²⁰ (for K₁ M₁ ६ १, of v l 4¹⁶, 4¹⁰) K₁ सनस्पते;
 D₃ वनस्पते (sio), D₅ वनस्पते (for वन) —After
 4²⁰, D₅ ins सधोक्षजपते

D₁ missing (of v l 1) —²¹) G₂ om 4²¹-4²²
 K₁ B₉ ९ D₃ T₁ G₁ ६ M₁ ६ १ om 4²¹ (for B₉ M₁ ६ १,
 of v l 4¹⁶, 4²⁰) —²²) T₂ om 4²²-4²⁵ K₂ G₂
 M₁ ६-१ om 4²² (for G₂ M₁ ६ १, of v l 4¹⁶, 4²¹)
 D₄ ऊर्ध्वपते (for ऊर्जस्पते) —²³) K₁ om 4²³-4²⁴
 G₁ om 4²³-4²⁵ B₈ D₃ T₂ G₁ M₁ ६ १ om 4²³ (for
 T₂ M₁ ६ १, of v l 4²², 4¹⁸) T₁ G₂ २ ६ वाचपते
 (for वाचस्पते) —²⁴) K₁ ६ १ B₉ D₄ ९ T₂ G₁ ६ ६
 M₁ ६-१ om 4²⁴ (for K₁ T₂ G₁ M₁ ६ १, of v l 4²³,
 4²², 4¹⁸) T₁ om 4²⁴-4²⁵, G₂ om 4²⁴-4²⁵ D₅ मनस
 स्पते (for मनस्पते) —After 4²⁴, K₄ ins परस्पते; B₁
 D₁ ins यशस्पते, while D₅ ins चनपते । वचस्पते —²⁵)
 B₉ T G₁-३ ६ M₁ om 4²⁵ (for T G₁ ३, of v l 4²³, 4²²,
 4²⁴) B₉ reads it twice —²⁶) K₂ १ B₉ D₄ ३ ३ D₃
 D₄ T₁ G₂ ३ ६ M₁ ६ १ om 4²⁶ (for T₁ G₂, of v l 4²¹)

२३ । मनस्पते । २४ । जगत्पते । २५ । दिवस्पते । २६ ।
मरुत्पते । २७ । सलिलपते । २८ । पृथिवीपते । २९ ।
दिवपते । ३० ॥

पूर्वनिवास । ३१ । ब्रह्मपुरोहित । ३२ । ब्रह्म-
कायिक । ३३ । महाकायिक । ३४ । महाराजिक । ३५ ।
चतुर्भद्राराजिक । ३६ । आभासुर । ३७ । महाभासुर ।

३८ । सप्तमहाभासुर । ३९ । याम्य । ४० ॥

महायाम्य । ४१ । संज्ञासंज्ञ । ४२ । तुषित । ४३ ।
महातुषित । ४४ । प्रतर्दन । ४५ । परिनिर्मित । ४६ ।
यज्ञवर्तिन् । ४७ । अपरिनिर्मित । ४८ । यज्ञ । ४९ ।
महायज्ञ । ५० ॥

यज्ञसंभव । ५१ । यज्ञयोने । ५२ । यज्ञवर्ग । ५३ ।

—^{२७}) K₁ D₂ o G₂ M₁ e r om 4²⁷ (for G₂, cf v l 4²⁴) — After 4²⁷, K₁ ins चयस्पते —^{२८}) D₂ G₂ M₁ om 4²⁸ (for G₂, cf v l 4²⁴) —^{२९}) M₂ om 4²⁹ D₂ पृथिवीपते (for 'पते') —^{३०}) K₁ D₂ D₂ o T₂ om 4³⁰ K₁ दिवपते (for दिवपते)

D₁ missing (cf v l 1) —^{३१}) D₂ दिक्पूर्व
निवास; M₂ पूर्वाधिवास (for पूर्वनि) — After 4³¹,
K₂ B₂ s o D₂ D₂ ns D₂ s s ins. युष्, while
B₂ ins पुरोहित. —^{३२}) K₁ D₂ o om 4³²⁻⁴³³, G₂
om 4³²⁻⁴³⁴, G₂ om 4³²⁻⁴³⁵ D₂ ब्राह्मणपुरोहित (for
ब्रह्मपु). —^{३३}) T₁ G₂ om 4³²⁻⁴³³ K₁ D₂ o G₂ s
om. 4³³ (for K₁ D₂ o G₂ s, cf v l 4³²). K₂
ब्रह्मकायिक; B₂ (marg as in text) 'कायिक; T₂
'क्रोचिक (for 'कायिक) — After 4³³, D₂ ins
राजिक —^{३४}) K₂ r Bo e-o D₂ D₂ ns D₂-s s s
T G₂ s o om 4³⁴ (for K₁ D₂ o T₁ G₂ s s, cf v l
4³², 4³³), M₂ reads it for 4³⁵. — After 4³⁴, D₂
G₂ ins राजिक —^{३५}) K₁ D₂ D₂ D₂ o T₁ G₂ o
M₂ e r om 4³⁵ (for K₁ D₂ o T₁ G₂ o, cf. v l 4³², 4³³)
G₂ महाराजिक; M₂ (marg / ins as in text) महा
कायिक [= 4³⁴] (for 'राजिक) —^{३६}) K₁ D₂ as
D₂ s s T G₂-s o M₁ e r om 4³⁶ (for K₁ D₂ o T₁
G₂ o, cf v l 4³², 4³³) K₂ o Bo e-o D₂ ns D₂
D₂ s चातुर्भद्राराजिक (for चतुर्भ) —^{३७}) G₂ om 4³⁷
(of v. l 4³²) K₁ D₂ o अभासुर; Bo o D₂ M₁ s-r
आभासुर; B₁ D₂ D₂ T G₂ s s आसुर; B₂ आभासुर;
D₂ भासुर; D₂ अभा' (for आभा). —^{३८}) B₂
D₂ s G₂ om. 4³⁸ (for G₂, cf v l 4³²) K₁ Bo r-o
D₂ D₂ D₂ o T G₂ s o M₁ s-r महाभासुर (for
'भासुर) —^{३९}) G₂ s om 4³⁹ (for G₂, cf v l 4³²).
K₂ Bo e-o D₂ as D₂ ns D₂ D₂ s s सप्तमहाभाग;
K₁ D₂ s s T₂ G₂ o M₂ सप्तमहाभासुर; T₁ सप्तमहासुर;
M₁ e r सप्तासुर (for सप्तमहाभासुर) —^{४०}) G₂ om
4⁴⁰ (cf. v l 4³²). K₁ याम्य; G₂ धाम (for याम्य)

D₁ missing (cf. v l 1). —^{४१}) G₂ om 4⁴¹ (cf
v l 4³²). G₂ महाधाम (for 'याम्य) —^{४२}) G₂ s

om 4⁴² (for G₂, cf v l 4³⁷). K₁ s यज्ञ। धर्मज्ञ;
K₂ यज्ञ। अयज्ञ. K₁ अयज्ञार्थज्ञ (for संज्ञावज्ञ) —^{४३})
G₂ om 4⁴³ (cf v l 4³⁷); D₂ रमित; T₁ तुषित;
M₁ तुषित (for 'तु') —^{४४}) D₂ D₂ G₂ om 4⁴⁴
(for G₂, cf v. l 4³²). D₂ महातुषित; T₁ 'तुषित
(for 'तुषित) — After 4⁴⁴, K₁ ins इन्द्रं —^{४५})
K₁ r G₂ s om 4⁴⁵ (for G₂ cf v l 4³²). K₂ Bo s
r o D₂ ns D₂ s s प्रमर्दन; D₂ प्रमर्दिन् (for 'मर्दिन्).
—^{४६}) K₁ B₂ T₁ G₂ s om 4⁴⁶ (for G₂, cf v l 4³²).
K₂ परिनिर्मित; K₁ परिनिर्मित; D₂ G₂ M₂ s (marg.
/ ins) G₂ (gloss सर्वत्र स्तुत) कीर्तित, D₂ 'मित;
G₂ 'वृत्त (for 'निर्मित) —^{४७}) G₂ om 4⁴⁷ (cf v l
4³²) K₁ s s D₂ T₂ G₂ s s read 4⁴⁷ twice
— After 4⁴⁷, D₂ D₂ D₂ s s ins अपरिनिर्मित । अप
रिमित —^{४८}) K₂ r B₂ r D₂ as D₂ s T₁ G₂ M₁
s-r om 4⁴⁸; for G₂, cf v l 4³²) K₁ o अपरिनि
मित; K₂ निर्मित (for 'निर्मित). — After 4⁴⁸,
K₂ ins यज्ञ; K₂ D₂ ins अपरिमित; K₂ Bo s
D₂ ns D₂ s ins अयज्ञवर्तिन्; G₂ ins यज्ञवर्तिन्
[= 4⁴⁷] —^{४९}) D₂ reads 4⁴⁹ twice. —^{५०}) D₂
D₂ T₂ G₂ M₁ s o om 4⁵⁰, G₂ om 4⁵⁰⁻⁴

D₁ missing (cf v l 1) —^{५१}) G₂ om 4⁵¹
(cf v l 4⁵⁰) D₂ यज्ञसंभव; G₂ M₂ s e महायज्ञसंभव
(for यज्ञसंभव) —^{५२}) B₂ om 4⁵²⁻⁴ D₂ G₂ om
4⁵² (for G₂, cf v l 4⁵⁰). D₂ यज्ञयोने (for 'योने).
—^{५३}) B₂ om 4⁵³ (cf v l 4⁵²). — After 4⁵³,
G₂ ins यज्ञसूदन । यज्ञसाधन । यज्ञसंलययोग —^{५४})
G₂ om. 4⁵⁴⁻⁴ —^{५५}) G₂ om 55 (cf. v l 4⁵⁴).
M₂ r om. 4⁵⁵⁻⁴ K₁ D₂ यज्ञसूत; B₂ (marg
as in text) 'तत्; M₁ 'स्तुत (for 'स्तुत). —^{५६})
G₂ M₁ s r om 4⁵⁶ (for G₂ M₂ r, cf. v. l 4⁵⁴,
4⁵⁵) D₂ यज्ञभाग (for यज्ञभागहर). —^{५७}) B₂
G₂ om. 4⁵⁷ (for G₂, cf v l 4⁵⁴) K₁ D₂ s s
पंचयज्ञवर; D₂ पंचवर; D₂ ns D₂ s पंचयज्ञ; T₂ पंच-
यज्ञहर; G₂ पंचयज्ञसंस्तुत (for पञ्चयज्ञवर). —^{५८})
G₂ om. 4⁵⁸ (cf. v l 4⁵⁴). B₂ पंचकर्तुते; B₁ s D₂

यज्ञहृदय । ५४ । यज्ञस्तुत । ५५ । यज्ञभागहर । ५६ ।
पञ्चयज्ञधर । ५७ । पञ्चकालकर्तृगते । ५८ । पञ्च-
रात्रिक । ५९ । वैकुण्ठ । ६० ॥

अपराजित । ६१ । मानसिक । ६२ । परमस्वामिन् ।
६३ । सुखात् । ६४ । हंस । ६५ । परमहंस । ६६ ।
परमयाज्ञिक । ६७ । सांख्ययोग । ६८ । अमृतेशय ।
६९ । हिरण्येशय । ७० ॥

वेदेशय । ७१ । कुशेशय । ७२ । ब्रह्मेशय । ७३ ।
पद्मेशय । ७४ । विश्वेश्वर । ७५ । त्वं जगदन्वयः । ७६ ।
त्वं जगत्प्रकृतिः । ७७ । तवाभिरास्यम् । ७८ । वडवा-
मुखोऽग्निः । ७९ । त्वमाहुतिः । ८० ॥

त्वं सारथिः । ८१ । त्वं वषट्कारः । ८२ । त्वमों-
कारः । ८३ । त्वं मनः । ८४ । त्वं चन्द्रमाः । ८५ ।
त्वं चक्षुराद्यम् । ८६ । त्वं सूर्यः । ८७ । त्वं दिशा

C 12. 12654
B 12. 35763.4
K 12. 346. 4

a4 Dn1 Ds D2 ३ ३ पञ्चकालकर्तृगते; Ds सर्वकालकर्तृगते;
G1 पञ्चकालकर्तृगत, M1 ० १ पञ्चयज्ञकालकर्तृगते (for पञ्च
कालकर्तृगते) —⁵⁹) G2 om 4⁵⁹ (cf v l 4⁵⁴) Ks
पञ्चरात्रिके; B1 Ds D2-3 ३ ३ पांचरात्रिक (for पञ्च)
—⁶⁰) G2 om 4⁶⁰ (cf v l 4⁵⁴)

Dr missing (of v l 1) —⁶¹) G2 M1 ० १ om
4⁶¹ (for G2, cf v l 4⁵⁴) Ks अपराजितनाम; T1
Gs 'जिता (for 'जित) — After 4⁶¹, Ks १ Ds ins
तपो (Ks 'पा)मय —⁶²) K1 Ds २ T2 G2 om 4⁶²
(for G2, cf v l 4⁵⁴) K1 ३ ४ नावसिक, B3 (marg
as in text) १ नाम', Das as नावसिक; Ds नाम
नामिक; Ds T1 G2 ० Ms नावसिक, G1 अनावसिक
(for मानसिक) — After 4⁶², Bo Dn1 n4 D2 ३ ३
Cn (gloss नाञ्जि नाञ्जि विदित) Cs (gloss आगमोक्त)
ins नामनामिक —⁶³) T2 G2 om 4⁶³ (for G2, of
v l 4⁵⁴) K2 परमवासिन्; Bo ० १ (orig) ३ ३ Das
as Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ ३ M1 परस्वामिन्, B1 (marg)
परस्वामिक (for परमस्वामिन्) —⁶⁴) T1 G2 १ ० om
4⁶⁴ (for G2, cf v l 4⁵⁴) B2 T2 सु (T2 स्व)खात्;
Das हुञ्जा*; M1 ०-१ सुखान (for खात्) —⁶⁵) G2
om 4⁶⁵ (of v l 4⁵⁴) — After 4⁶⁵, Ks १ Bs Das
as Dn1 n4 Ds D2 ४ ३ ३ Cn (gloss वृषादिहीन) Cs
(gloss सारासारविवेकचतुर । महाहलशब्देन जीवात्मा
लक्ष्यते) ins महाहल —⁶⁶) K1 ३ ४ Bs Ds G2 महा
हल (for परम) —⁶⁷) T1 G1-3 ० M1 ० १ om 4⁶⁷
K4 परमयाज्ञिक, Ms 'याज्ञिय (for 'याज्ञिक) —⁶⁸)
Bs om 4⁶⁸, Bs reads it twice K1 सांख्ययोगेशय;
G2 यज्ञसांख्ययोग; M1 ०-१ सांख्ययोग (Ms 'न)त् (for
सांख्ययोग) — After 4⁶⁸, Ks ins अमूर्ते; Ks Bo
Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ ins सांख्यमूर्ते —⁶⁹) B1 om.
4⁶⁹-4⁷⁰ G1 अमृतेशय (for अमृते) — After 4⁶⁹,
Ds reads 4⁷² —⁷⁰) K1 B1 Ds १ om 4⁷⁰ (for B1,
cf. v l 4⁶⁹) Das Ms हिरण्येशय (for 'ण्येशय)
— After 4⁷⁰, Ks reads कुशे (Ks 'वे)शय [= 4⁷²].

Dr missing (of v. l. 1) —⁷¹) K1 ३ ४ Ds ३

om 4⁷¹ Ks १ Bo ० १ Das Dn1 n4 Ds D2 ४ ३ T1
G2 ३ Cn (gloss देवा इन्द्रियाणि) देवेशय (for वेदे')
— After 4⁷¹, T1 G2 ० ins तृणेशय —⁷²) G2 om.
4⁷²-4⁷⁸ Ds M1 ० १ om 4⁷² Ks reads 4⁷² after
4⁷⁰, D2, after 4⁶⁹ Bs transp 4⁷² and 4⁷⁸ —⁷³)
K1 om 4⁷⁸-4⁷⁵ Ds1 Ds १ T1 G2 ३ ० om 4⁷⁸ (for
G2, cf v l 4⁷²) Bs transp 4⁷² and 4⁷⁸ K1 Cs
(gloss प्रकृतौ विद्यमान) ब्रह्मेशय (for ब्रह्मे') —⁷⁴)
K1 Dn4 om 4⁷⁴ (for K1, of v l 4⁷⁸) K1 पद्मेशय;
Bo पद्मेश (for पद्मेशय) —⁷⁵) K1 Bo १ Das as Ds
३ ३ M1 ०-१ om 4⁷⁵ (for K1, of v l 4⁷⁸) K4 विश्व-
श्वर (for विश्वेश्वर) — After 4⁷⁵, Ks Bo Dn1 n4 Ds
D2 ३ ३ Cn (gloss सर्वतो गमनशीला सेना यस्य) ins
विपदवलेन —⁷⁶) G2 om 4⁷⁶ K1 ३ १ B3 (marg)
Ds ३ ३ G1 १ ० स्व जगन्मय; Bo स्व च जगदन्वय;
Das as स्व जगदन्वयश्च; Ms स्व जगदजगदन्वय (for स्व
जगदन्वय) — After 4⁷⁶, Bo ० ins तस्य रूपस्य, Das
as Ds ins तवास्य रूपस्य —⁷⁷) Bs om 4⁷⁷-4⁷⁸, Ds
om 4⁷⁷ Bs स्व च जगत्प्रकृति; G2 स्व जगत्प्रति (for
स्व जगत्प्रकृति) —⁷⁸) Bs ० Das as G2 om 4⁷⁸ (for
Bo, cf v l 4⁷⁷) K1 ३ त्वमग्निगण्ड्य (K2 'प्य), T2
तवाभिरास्य (for रास्यम्) —⁷⁹) Das as G1 वडवा
मुखसि (Das 'रुपेऽग्नी), Ds T G2 ३ ० M1 ०-१ त्वं (G2
च; Ds M1 ०-१ cm.) वडवा (T2 G2 ३ ० वडवा)मुखा
(Ds 'खो)सि (for वडवामुखोऽग्नि) —⁸⁰) T2 om
स्वम्, G2 सम् (for त्वम्); Ks ० T2 आहुति (for 'ति)

Dr missing (of v l 1) —⁸¹) Ds2 om 4⁸¹
K1 ३ सारथिस्व (by transp) Ks ० Bo ०-१ Das as
Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ T G1 ३ ० om. स्व Ks सारथि, G2
रथी —⁸²) K1 Dn1 Ds1 Ds G2 ३ om 4⁸² —⁸³) Bs
om 4⁸³ K1 ३ ४ ० Bo ०-३ Das as Dn1 n4 Ds D2-3 T
ins after 4⁸³, स्व तप, Bs ins. it after 4⁸³ —⁸⁴) Ds
धे (for त्वं) K1 ३ T G1-3 ० M1 आद्य, Ks Bs ३ Das
Dn1 n4 Ds D2 ३ Cs आद्य; B1 आद्य, Bo आदित्य
(for आद्यम्) —⁸⁵) T2 om 4⁸⁵ Ks त (for स्व) Ds

गजः । ८८ । दिग्भानो । ८९ । ह्यशिरः । ९० ॥
 प्रथमत्रिसौपर्ण । ९१ । पञ्चाश्रे । ९२ । त्रिणा-
 चिकेत । ९३ । पडङ्गविधान । ९४ । प्राग्ज्योतिष । ९५ ।
 ज्येष्ठमामग । ९६ । सामिकव्रतधर । ९७ । अथर्व-
 शिरः । ९८ । पञ्चमहाकल्प । ९९ । फेनपाचार्य । १०० ॥
 वालखिल्य । १०१ । वैखानस । १०२ । अभय-
 योग । १०३ । अभयपरिसंख्यान । १०४ । युगादे । १०५ ।

युगमध्य । १०६ । युगनिघन । १०७ । आखण्डल । १०८ ।
 प्राचीनगर्भ । १०९ । कौशिक । ११० ॥

पुरुष्टुत । १११ । पुरुहूत । ११२ । विश्वरूप । ११३ ।
 अनन्तगते । ११४ । अनन्तभोग । ११५ । अनन्त । ११६
 [= ६] । अनादे । ११७ । अमध्य । ११८ । अव्यक्त-
 मध्य । ११९ । अव्यक्तनिघन । १२० ॥

व्रतावास । १२१ । समुद्रधिवास । १२२ । यशो-

G₂ सूर्यं, M₂ सूर्या (for सूर्य) — ⁸⁸) K₁ Da₂ a₁
 M₁ om स्व K₆ Da₂ n₂ दिशो; T₁ G₂ s M₂-1 दिशा
 (for दिशां) K₁ जग (by metathesis), K₆ गज;
 B₀ जगत्; B₁ Da₂ जगती, Da₁ जगति (for गज)
 K₇ दिग्मतगज; B₆ स्व दिशां पति D₁. दिग्गज; D₉
 स्व महगज — ⁸⁹) D₂ s om ⁴⁸⁹ K₁ s r Bo s r
 Dn₁ n₂ D₂ s s s स्व दिग्भार (K₄ r Bo s r Dn₄
 D₂ s s s 'नो, Dn₁ 'जु'); D₂ स्व विदिग्; M₁
 दिग्भामो (sio) (for दिग्भानो). — After ⁴⁸⁹, K₁ s
 Bo r-s Dn₁ D₂ s s s T G₁-s s ins विदिग्भानो (Dn₁
 'जु) — ⁹⁰) K₁ ह्यशिर (sio); Dn₁ ह्यशिरा, D₂
 नानाह्यशिर; G₂ महशिर (sio), M₁ r भयशिर;
 M₆ ह्यशिर (for ह्यशिर)

D₁ missing (of v l 1) — ⁹¹) K₆ Bo D₂ प्रथम
 त्रिसौपर्ण; K₇ त्रिसुपर्ण; B₁ Dn₁ n₂ Da₁ 'सौ (Dn₁
 'सु)र्णो D₂ s 'त्रिसुपर्णो (for 'त्रिसौपर्ण) K₁ s B₆ s
 Da₂ a₁ D₂ T₁ G₁ M₁ s-1 त्रिसौपर्ण (G₁ च)र्णंघ (Da₂
 'घा)र (B₂ 'र); K₂ त्रिसौपर्णधर, D₂ s T₁ G₂ त्रिसु-
 पर्णंघ (T₁ G₂ 'घा)र G₆ परमत्रिसुपर्णधर — After
⁴⁹¹, K₁ r Bo Da₂ Dn₁ n₂ D₂ s s ins वर्णधर
 (K₁ Bo Dn₁ n₂ D₂ s 'र), T G₂ s क्रकचर (sio)
 — ⁹²) K₁ D₂ om ⁴⁹² G₂ पञ्चाश्रे (for पञ्चाश्रे)
 — ⁹³) K₁ T₂ G₁ M₁ s-1 त्रिणाचिकेत; K₂ s 'वाचिकेत,
 D₂ तृणाचिकेत; D₆ तृणाचिकेत (for त्रिणा) — ⁹⁴)
 K₄ s Bo s-s Da₂ a₁ Dn₁ n₂ D₂ s s G₂ (gloss
 वेदाङ्गाना रक्षक) पडङ्गविधान (for पडङ्गवि) — ⁹⁵)
 K₁ B₆ r Da₂ a₁ D₂ s om ⁴⁹⁵ K₁ s s प्राग्ज्योतिष्क
 (for 'तिष) — ⁹⁶) T₁ om ⁴⁹⁶⁻⁴⁹⁷ K₆ ज्येष्ठस्या
 मिक, K₇ Da₂ D₂ s प्राग्ज्येष्ठमाम (Da₂ 'माम)ग, B₆ r
 M₁ s-1 प्रा (M₁ s-1 घा)ज्येष्ठ; Da₂ प्राग्ज्येष्ठमासिक
 (for ज्येष्ठमामग) — ⁹⁷) D₂ om ⁴⁹⁷⁻⁴⁹⁸ D₂ s T
 G₂ s om ⁴⁹⁷ (for T₂, of v l. ⁴⁹⁶) K₁, s s s Bo s
 Da₂ a₁ om सामिक B₆ Cp मासिक; B₆ सामासि (for
 सामिक) Dn₁ G₁ व्रतधर (for 'धर) G₂ सामजगम
 धर; M₂ s सामजगधर; M₁ सामजगधर. — ⁹⁸) D₂

om ⁴⁹⁸ (cf v l 4⁹⁷) K₆ s r B₇ s Dn₁ n₂ D₂
 D₂ s s अथर्वाशिरा, M₁ s-1 अथर्वाशिरम (for अथर्व
 शिर) — ⁹⁹) D₂ om ⁴⁹⁹ (cf. v l 4⁹⁷) K₆ Da₂
 s पञ्चकल्प (for पञ्चमहाकल्प) — ¹⁰⁰) D₂ om ⁴⁹⁹
 (cf v l 4⁹⁷) K₂ फेनपाचार्य; Da₁ फेनापाचार्य; G₂
 फेनपघपा; M₁ s r फेनपा (for फेनपा)

D₁ resumes with ⁴⁹⁹. — ¹⁰¹) D₂ om ⁴⁹⁹ (cf
 v l 4⁹⁷) K₁ चास्याखिल्य; K₂ M₁ s-1 बाल; K₄
 Da₂ a₁ D₂ s घालि (for बाल) — ¹⁰²) D₂
 om ⁴⁹⁹ (of v l. 4⁹⁷) Da₂ वैखानस, Dn₂ वैखानर
 (for वैखानस) — ¹⁰³) D₂ om ⁴⁹⁹ (cf v l 4⁹⁷)
 B₂ अभययोग (for अभय) — ¹⁰⁴) K₄ अभयपरिसंख्यान,
 K₇ अभयपरिसंख्यात, D₂ संख्यानक; M₆ परिसंख्यान
 (for अभयपरि) — ¹⁰⁵) B₆ om ⁴⁹⁹⁻⁴⁹⁹ K₂
 युगाद्; Dn₂ युगादि- (for 'दे). — ¹⁰⁶) B₆ Da₂ om
⁴⁹⁹ (for B₆, cf v l 4⁹⁹) — ¹⁰⁷) B₆ Da₂ om ⁴⁹⁹
 (for B₆, of v l 4⁹⁹) K₂ s Da₂ Dn₁ D₂ s
 M₁ s युगनिघान (for 'निघन) — ¹⁰⁸) G₆ अखण्डल;
 M₁ आखल; M₁ आखन (for आखण्डल)

¹⁰⁹) B₇ G₂ om ⁴⁹⁹, D₂ reads it twice D₁
 विश्वस्तुत (for पुरुष्टुत) — ¹¹⁰) K₁ D₂ s s om ⁴⁹⁹
 — After ⁴⁹⁹, K₂ ins विश्वसुहृत्; B₆ s Dn₁ n₂ D₂
 D₂ s s ins विश्वकृत्; D₇ परिकृत; D₁ (cont) T
 G₁ s विश्वहुत विश्वस्तुत; G₂ विश्वस्तुत — After ⁴⁹⁹,
 D₁ G₁ s s ins विश्वस् (G₁ 'स्तु)त्; T विश्वहुत; G₂
 विश्वश्रीत — After ⁴⁹⁹, M₁ s r ins अनन्त [= 4⁹],
 M₁ अनन्तादे — ¹¹¹) M₁ om ⁴⁹⁹ — After ⁴⁹⁹,
 M₂ ins अनन्तनामे — ¹¹²) [= 4⁹] K₆ B₇ Da₂ a₁
 D₂ r T G₁ s s M₂ om ⁴⁹⁹, K₁ s s r Bo s s s
 Dn₁ n₂ D₂ s s s r (first time missing) s s G₂
 M₁ s r read it here second time. M₂ om ⁴⁹⁹⁻⁴⁹⁹
 After ⁴⁹⁹, M₆ r ins अनन्तादे — ¹¹³) M₁ s-1 om.
⁴⁹⁹ (for M₂, cf v l. ⁴⁹⁹). K₁ B₆ Da₂ s r s
 T G₁-s s अनादिमध्य; K₂ r B₆ अनादि; Da₁ अनादि

वास । १२३ । तपोवास । १२४ । लक्ष्म्यावास । १२५ ।
विद्यावास । १२६ । कीर्त्यावास । १२७ । श्रीवास । १२८ ।
सर्वावाम । १२९ । वासुदेव । १३० ॥

सर्वच्छन्दक । १३१ । हरिहय । १३२ । हरिमेष ।
१३३ । महायज्ञभागहर । १३३ । वरप्रद । १३५ [= १३७] ।

यमनियममहानियमकृच्छ्रातिकृच्छ्रमहाकृच्छ्रसर्वकृ-
च्छ्रनियमधर । १३६ । निवृत्तधर्मप्रवचनगते । १३७ ।
प्रवृत्तवेदक्रिय । १३८ । अज । १३९ । सर्वगते । १४० ॥

सर्वदर्शिन् । १४१ । अग्राह्य । १४२ । अचल । १४३ ।
महाविभूते । १४४ । माहात्म्यशरीर । १४५ । पतित्र ।

C. 12. 12864
B. 12. 325 (12. 4)
K. 12. 346. 4

(for अनादे) — 119) K1 & Bc & Das Ds Ds Dr G2
Ms & om 4119 — 120) Ds1 om 4120 Ds G2 अन्त्यक
निष्ठा (G1 'दा) न (for निघन)

121) K1 & Bc & Das & Dn1 ns Ds Ms & & द्रत
वाम, K1 Dr & प्रताधि (for प्रता) — 122) K1 om
4122 Ms मनुद्राविवाम (for 'धिवाम) — After 412,
K1 & & ins योगवाम — 123) K1 & & om 4123-4124,
Ks om 4123 B2 यज्ञावाम, M1 & यज्ञोधिवावाम (for
यज्ञोवास) — 124) K1 & & Gs om 4124 (for K1 & &
cf v l 4123) K1 om 4124-4125 Ds तपोधिवाम,
M1 & 'निवाम, Ms & धिवास (for तपोवाम) — After
4125, Ks Bo & & Das & Dn1 ns Ds Ds & & Ts
G2 Ms ins दमा (Das 'मो) वाम; Ms ins दमाधिवाम ।
दिवोधिवास — 126) K1 Dr & om 4126 (for K1, cf
v l 4125) Ks Bs Dn1 Ts लक्ष्मीवास (for लक्ष्म्या
वास) — After 412, Ds ins कान्त्यावास; Ds गीता
वाम । कान्त्यावाम — 127) Bs om 4127, K1 reads it
twice. Dr om 4127-4128 Ms विद्याधिलक्ष्म्यावाम (for
विद्यावाम) — After 412, K1 Dr & ins दामवाम ।
कान्त्यावाम — 127) K1 Dr & & om 4127 (for Dr, cf
v l 4125) M1 & & om 4127-4128 Ts G1 कीर्तिवाम
(for कीर्त्यावाम) — After 4127, Bs & & Das & T
G2 & ins कान्त्यावास — 128) Bo Dr M1 & & om
4128 (for Dr M1 & &, cf v l 4127, 4128) Bs स्त्रीवाम;
T1 G2 & स्त्रियावाम, G1 श्रीनिवाम (for श्रीवास)
— After 4128, T2 G2 & & ins श्री (G2 श्रीही) निवाम
— 129) Ks Dr om 4129 (for Dr, cf v l 4128) Bs
दुर्वावाम (for सर्वा) — 130) K1 वसुदेव (for वासु)
— After 4129, Dr ins सर्वदेवगत; T2 सर्ववांछागत

121) Dr om 4121 K1 & & सर्वच्छन्दगे; K1 Dr &
'च्छदग, Dn1 'च्छदक; Ds1 'च्छदक; T1 G1-2 &
'च्छदगेते; T2 'वांछाच्छदगत, M1 &-1 'च्छदगते (for
'च्छन्दक) — After 4121, G2 ins हरि हरि जीव । हरि
मे यज्ञ । महाभाग । भव रतिप्रद — 132) G2 om 4132-4134
Ds1 Dr om 4122 T1 G2 & हरिहर; G1 हरिमय (for
'हय) — After 4132, T2 G2 & & ins हरि जीव — 133)
G2 om 4133 (cf v l 4132) Ks Bs Dn1 ns Ds1 Ds
& & & read 4133 twice K1 हयमेघ, Ks मेघहय; Dr

हरिमय (for 'मेघ) — After 4133, K1 Das ins सुख
प्रद । धनप्रद, T1 Gs यज्ञमहाभागहर । वरप्रद — 134)
Dr T1 G2 & om 4134 (for G2, cf v l 4133) K1
यज्ञाभागहर, K2 & Ds & Ms & यज्ञभागहर; K1 यज्ञनाग
हर; Ds यज्ञभगहर, T2 G1 & यज्ञमहाभागहर, M1 &
यज्ञयज्ञभागहर (for महायज्ञभागहर) — After 4134,
Ks Bo Das Dn1 ns Das Ds ins सुखप्रद । धनप्रद; B1
हरिमेष । धनप्रद; Bs मेघाहर, Ds1 सुखप्रद — 135)
[= 41] Ks & & Bo & & Das & Dn1 ns Ds & & Ts
T2 G1 M1 & & read 4135 second time as 4137 Ds
सुखप्रद, T1 हरवरप्रद (for वरप्रद) — After 4135,
Bs ins सुखप्रद Ds धनप्रद — 136) Ks T1 Gs &
om यम K1 & om महानियम Ds om महाकृच्छ्र
Das om सर्वकृच्छ्र Gs om धर Das ins महाव्रत
before महानियम Ds1 महाव्रत (for महानियम)
Dr कृच्छ्रातिकृच्छ्र; G2 कृच्छ्राकृच्छ्र (for कृच्छ्राविकृच्छ्र-
Ds सर्वकृच्छ्र (for महाकृच्छ्र) Bs reads सर्वकृच्छ्र
twice M1 & & -महासर्वकृच्छ्रकृच्छ्र (sic) (for महाकृच्छ्र
सर्वकृच्छ्र) K1 Dr & सर्वनियमपर; Bs सर्वनियमधर
— After 4136, Bs ins निवृत्तधर — 137) Bo & Das
Dn1 ns Ds Ds & & निवृ (Das Dn1 'वृ) च्छधर्म (Das Dn1
Ds 'अम) प्रवचनगत (Das Dn1 'ते); Bs निवृत्तधर्मनगते
(sic), Das M1 & & निवृ (M1 & & 'वृ) च्छधर्मप्रवचनगते,
Ds प्रवृत्तधर्मप्रवचनगते, Dr T1 G2 & & निवृत्तधर्मप्रव
चनभागे (T1 G2 & & 'गते), Gs निवृत्तधर्मप्रवचनगौर
(for गते) — After 4137, Ks Dn1 ns Ds ins पृक्षि-
गर्भ — 138) Das om प्रवृत्त Dn1 ns वृत्त; G1
प्रवृत्ति- (for प्रवृत्त) K1 Dr & & प्रवृत्तपदक्रमक्रिय- (for
प्रवृत्तवेदक्रिय) T2 त्रय (for क्रिय) G2 वृत्ते देव
क्रिय — 139) Dr T1 om 4139 — 140) K1 & Ds & T
G1-2 & सर्वगत; K2 सर्वगत.

111) Das & om 4141 K1 Dr & सर्वदर्शिन् (sic)
— 142) Ks आग्राह्य, Bs अग्रग्राह्य (for अग्राह्य)
— 143) Das आचल, Ds1 चल (for अचल) — 144)
Ds महाभूत (for 'विभूते) — 145) Ks Dn1 Ds-2
महात्म्यशरीर; Ks Das मा (Das म) हारम; K1 Bs
महात्मा; G2 मोह्यारम (for माहात्म्य) — 146) Bs &
पवित्रपवित्र (for पवित्र) — 147) K1 Das Gs om

१४६ | महापवित्र । १४७ | हिरण्यमय । १४८ | बृहत् ।

१४९ | अप्रतर्क्य । १५० ॥

अविज्ञेय । १५१ | ब्रह्माय्य । १५२ | प्रजासर्गकर ।

१५३ | प्रजानिधनकर । १५४ | महामायाधर । १५५ |

चित्रशिखण्डिन् । १५६ | वरप्रद । १५७ [= १३५] |

पुरोडाशभागहर । १५८ | गताध्वन् । १५९ | छिन्न-

तृष्ण । १६० ॥

छिन्नसंशय । १६१ | सर्वतोनिवृत्त । १६२ | ब्राह्मण-

रूप । १६३ | ब्राह्मणप्रिय । १६४ | विश्वमूर्ते । १६५ |

महामूर्ते । १६६ | बान्धव । १६७ | भक्तवत्सल । १६८ |

ब्रह्मण्यदेव । १६९ | भक्तोऽहं त्वां दिदृक्षुः । १७० |

एकान्तदर्शनाय नमो नमः । १७१ ॥ ४

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२५ ॥

4147 Ds om 4147-4154 — 218) Ds om 4148 (of v l 4147) Ks r Bs-s Das Dns Ds s हिरण्यमय (for हिरण्यमय) — After 4145, Gs ins ब्रह्मवत्कृत्य — 149) Das as Ds T1 Gs s e om 4149 (for Ds, cf v l 4147) D1 ब्रह्म; T2 बृहन्; G1 Ms ब्रह्मन् (for बृहत्) — 150) Ds Gs om 4150 (for Ds, cf v l 4147) K1 अग्र तापर्य; Kr Ds s अतर्क्य (for अप्रतर्क्य) — After 4150, M1 r ins प्रसंगम्

151) Ds M1 om 4151 (for Ds, cf v. l 4147) — After 4151, Bs v D1 T Gs s e Ms e ins पृक्षिगर्म. — 152) Ds r om 4152 (for Dr, cf v l 4147) Ks स्वमय; Kr ब्रह्मय; Ds ब्रह्माय; Gs ब्रह्माय (for 'इय). — 153) Ds om 4153 (of v l 4147) K1 reads 4153 twice D1 ब्रह्मादिप्रजामर्गकर, Gs प्रजामर्ग (for प्रजा सर्गकर). — 154) K1 om 4154-4155 Bs Ds om 4154 (for Ds, cf. v l 4147) — 155) K1 om 4155 (of v l 4154) Bo r T1 महामयाधर; T2 महामायक; G1 महामयाधर; Gs मायाधार (for महामयाधार) — 156) K1 Ms om 4156 (for K1, cf v l 4154) K2 M1 r चित्रशिखण्डा (M1 r 'ट); Kr Ds r T G1 s Ms 'शिखण्डि, Dns चित्रशिखण्डिन् (for चित्रशिखण्डिन्) — After 4156, Das ins वरचित्रशिखण्डिन् — 157) K1 s Ds Ds om 4157 (for K1, cf v l 4154) For the first occurrence of 4157 in Ks e r Bo e-s Das as Dns ns Ds s r T2 G1 M1 s v, cf v l 4155 Ms घरप्रद (for वर) — 158) K1 om 4158 (of v l 4154) Das सुभागहर; D1 Gs पुरोडाशभाग (for 'भागहर) — 159) Ks s Bo s (marg) Das Dns ns Ds s s गताध्वर; Ks M1 e r गताध्व (Ks 'स्वन्), Ds गताध्व; D1 चिरगताध्वान, Gs गताध्वन् (for गताध्वन्) — After 4159, D1 T1 Gs e ins अ (D1 वि तृष्ण, Gs सर्वे । सर्वेश । सर्वभग । ब्रह्मभूतप्रिय — 160) Gs om. 4160-4163 D1 T1 Gs e om 4160 Ks छिन्नरट (for 'तृष्ण)

161) Gs om 4161 (cf v l 4160) Das om छिन्न. Ks छिन्नरट, D1 T2 छिन्नसर्वसशय (for छिन्नसंशय) — 162) Gs om 4162 (of v l 4160) Dns ns Ds1 Ds s s सर्वे तोवृत्त, Das सर्वतोवृत्तरूप (for सर्वतोनिवृत्त) — After 4162, Ks ins निवृत्त; Bo निवृत्तरूप — 163) Ds Gs om 4163 (for Gs, cf v l 4160). Ms ब्राह्मण रूपधर (for ब्राह्मणरूप) — After 4163, Bs ins ब्रह्म रूप । ब्राह्मणप्रत; Dns ns Ds1 Ds s s निवृत्तरूप — 164) Gs ब्रह्मभूतप्रिय (for ब्राह्मणप्रिय). — After 4164, Bo ins पवित्र — 165) Bo T om 4165. M1 e r सर्वमूर्ते (for महा) — After 4165, Bs ins पवित्र — 166) Kr Ds e ब्राह्मणो देव; T G1-s e ब्रह्मण्यदेवेश (for ब्रह्मण्यदेव) — After 4166, T2 Gs ins देव; Gs देवर्षे — 170) T1 Gs e देवभक्तो (for भक्तो) K1 ही वी (sio), Ks क्षेत्रा; Dns [s]ह त्वा, Ds e [s]ह हि; M1 [s]ह स्व (for [s]ह त्वां). K2 दिग्भक्षर (sio) (for दिदृक्षु) Gs भक्तैह बर्हदक्षु (sio) — 171) Ks Das om 4171 M1 e r एकान्तदर्शनाय (for एकान्त) Kr Ds s e M1 e-r इति नमो नम, Das शक्ति, T G1 s e इत्यो नम, Gs एकान्त (for नमो नम). K1 s दर्शनायेभ्यो नम (for एकान्तदर्शनाय नमो नम)

Colophon Ś1 V1 Ds missing Ks s B1-s Dal. as Dns ns D1 Gs s M2-s absent — Sub-parvan K1 e r Bo e-s Das as Dns ns Ds Dr-s. 1-9 T G1-s e M1 s r मोक्षधर्म — Adhy name K1 s e Bs r e Das as Dns Ds Ms नारायणीये महापुरुषस्तव; Ks नारायणाय महापुरुषस्तव; Kr Ds e नरनारायणीय; Bo s Dns Ds1 Ds s M1 e r महापुरुषस्तव, Ds T2 नारायणीय, T1 Gs नारायणीये श्वेतद्वीपगतनारदस्तोत्र — Adhy no (figures, words or both) B1 Dns G1 162, Bs 265, Dns Gs 164, Ds1 160, Das T1 Gs 163, T2 176, Gs 194, M1 e r 159, Ms 195 — Name no Dns 200, Dns 196, Ds 192.

३२६

भीष्म उवाच ।

एवं स्तुतः स भगवान्गुह्यैस्तथैश्च नामभिः ।
तं मुनिं दर्शयामास नारदं विश्वरूपधृक् ॥ १
किञ्चिच्चन्द्रविशुद्धात्मा किञ्चिच्चन्द्राद्विशेषवान् ।
कृशानुवर्णः किञ्चिच्च किञ्चिद्विष्ण्याकृतिः प्रभुः ॥ २
शुकपत्रवर्णः किञ्चिच्च किञ्चित्स्फटिकसप्रभः ।
नीलाञ्जनचयप्रख्यो जातरूपप्रभः क्वचित् ॥ ३

प्रवालाङ्कुरवर्णश्च श्वेतवर्णः क्वचिद्भौ ।
क्वचित्सुवर्णवर्णाभो वैदूर्यसदृशः क्वचित् ॥ ४
नीलवैदूर्यसदृश इन्द्रनीलनिभः क्वचित् ।
मयूरग्रीववर्णाभो मुक्ताहारनिभः क्वचित् ॥ ५
एतान्वर्णान्वहुविधान्रूपे विभ्रत्सनातनः ।
सहस्रनयनः श्रीमाञ्जशतशीर्षः सहस्रपात् ॥ ६
सहस्रोदरबाहुश्च अन्यक्त इति च क्वचित् ।

३ १२ 12870
३ 12. 241 (312-7
K 12 317 7

326

This adhy is missing in Ś; V; D; (cf v l 12
321 14, 318 1, 283 15)

1 D; om the ref —^a) K; 4 D; च (for स)
—^b) D; 1 D; D; T G; 2 6 M; 1-1 C; स्वयैश्च (for
तथैश्च) —After 1^a, D; T G; 1-3 6 read 16^a for
the first time, repeating it in its proper place
—^a) K; 2 4 दर्शयामास मुनये रूप तत्परम हरि

2 G; reads 2-5 after 9^a —^a) K; Bo 6-9
D; 1 a; D; 1 n; D; 2 2 8 M; 1-1 चन्द्राद् (for चन्द्र)
—^b) K; चन्द्राद्, D; T; G; 1-2 6 चद्र (for चन्द्राद्)
—^c) D; 1 कृशानुवर्ण, M; 1 6 7 कशानुवर्ण (for कृशानु
वर्ण) G; किञ्चिच्चक्रानुवर्ण —^d) K; om (hapl)
किञ्चि K; 2 4 कृष्णाकृति; K; 6 दृष्ट्या; D; 1 विष्ण्या
गवि, D; 1 कृति (for 'कृति) K; D; 1 6 किञ्चि
द्विष्ण्यासप्रभ (D; 1 'प', D; 1 'मु'); T G; 2 6 किञ्चि
द्विष्ण्याकृतिप्रभ; G; 2 'यज्याकृतिप्रभ; M; 1 6 7 'द्विष्ण्या
वशीक्षयते; M; 1 'लप्येव लक्षयते ☞ C; विष्ण्या, नक्ष-
त्रम् । ☞

3 For the sequence in G; of v l 2 —^a)
Hypermetric K; शुकपुत्र (for 'पत्र) M; 1-पणं
(for 'वर्ण) K; 2 4 Bo 6-9 D; 1 n; D; 2 2 8
T; G; 2 6 निभ किञ्चित् (for 'वर्ण किञ्चित्) D; 1 शुक-
वर्णप्रभ किञ्चित्, D; 1 G; शुक (G; 2 'कु)वर्णविषय
—^b) B; D; 1 M; 1 6 स्फटिक (for स्फ) K; 2 4
Bo 2 D; 1 n; D; 2 2 8 T G; 1-2 6 सनिभ (for
'सप्रभ) K; 6 B; 1 D; 1 a; 1 किञ्चिच्च स्फटिकप्रभ (B; 1
D; 1 'मु); D; 1 द्विष्ण्यासप्रभ —T; G; 1 om. (hapl)
3^a-5^b, —^c) B; D; 1 चय (for चय) —^d) D; 1

जातरूप्य (for रूप) D; T; G; 2 6 M; 1 6 7 निभ;
D; 1 प्रभा (for प्रभ) ☞ C; जातरूप्य, ससर्ग
रहितम् । ☞

4 For the sequence in G; of v l 2 T; G; 1
om. 4 (cf v l. 3) —^a) K; प्रवालाङ्कुर, D; 1
प्रवालाङ्कुर; D; 1 प्रवाङ्कुर; G; M; 1 6-1 प्रवालाङ्कुर (for
प्रवालाङ्कुर) D; 1 वर्णाङ्कुर; D; 1 6 9 वर्णाङ्कुर (for वर्णाङ्कुर)
—^b) B; 1 (marg as in text) 9 D; 1 n; D; 2 2 8
तथा क्वचित्; D; 1 तथैव च (for क्वचिद्भौ) K; 2 4
श्वेतवर्णनिभ क्वचित् —K; 4 om (hapl) 4^a-5^b —^c)
K; D; 1 6 किञ्चित् (for क्वचित्) D; 1 सुवर्ण; G; 2
सौवर्ण; M; 1 स्वर्ण; M; 1 स्वर्ण (for सु) —^d)
K; 6 D; 1 6 C; (gloss मसरो, मरकतमणि) म (K; 1 सु)
मारसदृश, K; 1 lacuna, Bo 6-9 D; 1 वैदूर्य (for
वैदूर्य) D; T; G; 2 6 सदृशच्छवि (for 'श क्वचित्)

5 For the sequence in G; of v l 2 K; 4
T; G; 1 om 5^a (of v l 4, 3) —^a) Bo 6-9 D; 1
वैदूर्य (for वैदूर्य) K; 1 सकाश, K; D; 1 6 9 वर्णाङ्कुर;
D; 1 सदृशम् (for 'श) —^b) B; 1 प्रभ (for निभ)
—M; 1 om (hapl) 5^a —^c) K; 1 कठ (for 'ग्रीव)
K; 4 मयूरवर्णकटाभो; T; G; 1 क्वचिन्मयूरग्रीवामो —^d)
D; 1 मुक्ताहार (for मुक्ताहार) K; 1 निभप्रभ (for निभ
क्वचित्) —After 5, K; 1 reads 7^a for the first
time, repeating it in its proper place

6 —^a) K; 1 पतन् (for पतान्) K; 2 बलान् (for
बलान्) K; 4 बहुविधा (for 'विधान्) K; 6 Bo 6-9
D; 1 a; D; 1 n; D; 2 2 8 एतान्वहुविधान्वर्णा (D; 1
'नूदा)न् —^b) K; 1 B; 1 D; 1 D; 1 (before oorr) 2 T; 2
रूपे; K; 2 4 पूर्वो; K; 6 Bo 6-9 D; 1 रूपान्; K; 1 D; 1
D; 1 D; 1 6 रूप, D; 1 वर्णान् (for रूपे) D; 1 विभ्रन्.

ॐकारमुद्गिरन्वक्रात्सावित्रीं च तदन्वयाम् ॥ ७

शेषेभ्यश्चैव वक्रेभ्यश्चतुर्वेदोद्गतं वसु ।

आरण्यकं जगौ देवो हरिर्नारायणो वशी ॥ ८

वेदीं कमण्डलुं दर्मान्मणिरूपानथोपलान् ।

अजिनं दण्डकाष्ठं च ज्वलितं च हुताशनम् ।

धारयामास देवेशो हस्त्वैर्यज्ञपतिस्तदा ॥ ९

तं प्रसन्नं प्रसन्नात्मा नारदो द्विजसत्तमः ।

वाग्यतः प्रयतो भूत्वा वचन्दे परमेश्वरम् ।

तमुवाच नतं मूर्ध्ना देवानामादिरव्ययः ॥ १०

एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चैव महर्षयः ।

इमं देशमनुप्राप्ता मम दर्शनलालसाः ॥ ११

न च मां ते ददृशिरे न च द्रक्ष्यति कश्चन ।

ऋते ह्येकान्तिकश्रेष्ठात्त्वं चैवैकान्तिको मतः ॥ १२

ममैतास्तनवः श्रेष्ठा जाता धर्मगृहे द्विज ।

K1 D1 ० ० सनातन, D1 21 'तान् (for 'तन).
— D1 repeats 6^a-7^b after 16^{ab} —^c) T1 G1 M1
नयन (for नयन) —^d) K1 1 4 शतशीर्षा; K1
D1 'शीर्ष (for 'शीर्ष).

7 For the repetition in D1, of v. 1 6 —^a)
G1 सहस्रादप्रवाहुश्च —^b) G1 अव्यक्तम् (for अव्यक्त)
D1 ० ० T G1 ० ० M1 ०-1 इव (for इति) K1 1 4
व्याप्यक्त इति क्वचित्; D1 (second time) अव्यक्तो वै
सहस्रत्सु — K1 reads 7^{ad} for the first time after 5
7^a is damaged in B1 —^d) D1 सावित्री; G1 चापित
K1 1 4 1 B1 D1 1 1 0 T1 G1 तदन्वयात्, D1 'न्वया,
D1 'न्वयी; D1 'न्वय; Cp (gloss ॐकारसयद्धाम्)
'न्वयाम् (as in text)

8 ^b) M1 वसु (for वसु) K1 1 4 वेदान्स चतुरो
जगौ; K1 Bo ० 1 8 (marg) D1 21 D1 1 4 D1 D1
० ० चतुर्वेदान्गिरन्वहून् (K1 'न्वसु, B1 [orig] 1 'न्वसु;
B1 [marg] 'न्वहु; D1 21 'न्वसु); B1 (orig)
चतुर्वेदान्समुद्गिरम्, D1 1 चतुर्वेदगत वसु, G1 'दोगत
वसु, M1 दोहत् वसु ॐ G1 चतुर्वेदोहत् वसु, चतु
र्वेदोदितरानमृतम्, आरण्यकमुनिपदम् । ॐ — For 8^{ab}, B1
subs'.

826* उद्गिरश्चतुरो वेदान्गो [? 'न्वसो] पान्त्रसुधाधिप ।

—^c) B1 आरण्यकौ, D1 'ण्यके (for 'ण्यकं) D1 1
जगुर (for जगौ) —^d) D1 हरी नारायणो वली

9 ^a) K1 1 4 वेद; D1 D1 D1 वेदी; D1 T G1
० ० M1 1 वेदि, G1 वेदि (for वेदी) K1 4 कमण्डलुं;
D1 'डलु (for कमण्डलु) K1 Bo ०-० D1 21 D1
1 4 D1 D1 ० ० शुभ्रान् (for दर्मान्) —^b) M1 मुनि
(for मणि) K1 अथो कुशान्, T1 अथा सुव, T1
G1 1 अथो सु (G1 ध्रु) व; G1 अथो सुव, G1 अथास्य
च; M1 ०-1 अथो नवान् (for अथोपलान्) K1 1 4
मणिरूपणयो कु (K1 'थोक, K1 'थोक) प्रान्, K1

Bo ०-० D1 21 D1 1 4 D1 D1 ० ० मणिलुपानहो कुशान्;
D1 1 मणिरूप्यास्तथा कुशान् —^c) K1 D1 ० G1 M1 ०
वेत (for वृष्ट) — After 9^{ad}, G1 reads 2-5 —^d)
K1 D1 ० स्वय; D1 सदा; D1 तथा (for तदा)

10 ^a) D1 om (hapl) प्रसन्न —^b) B1 lacuna,
B1 D1 Me द्विजसत्तम — B1 om 10^a-12^a —^c)
D1 T1 G1 ० ० आहूत; T1 जुद्धत् (for वाग्यत्) K1
Bo 1-० D1 21 D1 1 4 D1 D1 ० ० M1 ० 1 प्रणयो
(for प्रयतो) —^d) K1 [भा] नत, K1 ततो, D1
नते (for नत)

11 B1 om. 11 (of v l. 10) Before 11, Bo 1-०
D1 1 4 D1 D1 ० ० ins भगवानुवाच K1 D1 ० ०
transp 11^{ab} and 11^{cd} —^a) Bo D1 द्विजश्च (for
द्वितश्च) —^c) K1 1 D1 इव (for इम) K1 शोपम्
(for देशम्) —^d) K1 लालस; K1 मानमा

12 B1 om 12 (of v l. 10) —^b) K1 lacuna,
D1 तद् (for च) K1 द्रक्षति D1 नरेन्द्रक्षति कश्चन
(sic) ॐ C1 दृशिर, दृशु । पदव्यत्यय छान्दस । ॐ
—^c) K1 द्वैकान्तिक, K1 D1 1 1-० T1 G1 ० द्वैकान्तिक
(K1 'त), K1 B1 ० D1 D1 ० द्वैकान्तिक; T1 G1 ०
M1 ०-1 द्वै (M1 ह्ये) कान्तिक (for 'तिक) D1 D1 ०
G1 ० श्रेष्ठात्, D1 D1 1 T श्रेष्ठात् (for -श्रेष्ठात्)
—^d) D1 र्वां च; T1 स्व च, M1 स्व तु (for स्व च)
K1 1 स्व च द्वैकान्तिको (K1 'के) मत, K1 ० Bo ०-०
D1 21 D1 1 4 D1 D1 ० ० र्व (D1 21 र्वां) चैवैका
तिकोत्तम (K1 Bo 1 ० D1 21 D1 1 'म), D1 'के
मन .

13 13^{ab} partly damaged in B1 —^a) K1 समे-
तात्; G1 ममैकात्; G1 ममैते (for 'तात्) D1 4
श्रेष्ठ —^b) K1 जात (for जाता) T1 दातधर्मग्रहा
द्विजां (sic), G1 जाता धर्मभूतो द्विजा —^c) K1 ०
D1 T1 G1 ० तास्व; D1 ताश्च, D1 तास्वां (for

तास्त्वं भजस्व सततं साधयस्व यथागतम् ॥ १३

वृणीष्व च वरं विप्र मत्तस्त्वं यमिहेच्छसि ।

प्रसन्नोऽहं तवाद्येह विश्वमूर्तिरिहाव्ययः ॥ १४

नारद उवाच ।

अद्य मे तपसो देव यमस्य नियमस्य च ।

सद्यः फलमवाप्तं वै दृष्टो यद्भगवान्मया ॥ १५

वर एष ममात्यन्तं दृष्टस्त्वं यत्सनातनः ।

भगवान्निश्चयकिंसहः सर्वमूर्तिर्महाप्रभुः ॥ १६

भीष्म उवाच ।

एवं संदर्शयित्वा तु नारदं परमेष्ठिजम् ।

उवाच वचनं भूयो गच्छ नारद माचिरम् ॥ १७

इमे ह्यनिन्द्रियाहारा मद्भक्ताश्चन्द्रवर्चसः ।

एकाग्रान्धितयेयुर्मां नैपां विप्रो भवेदिति ॥ १८

सिद्धाश्चैते महाभागाः पुरा ह्येकान्तिनोऽभवन् ।

तमोरजोविनिर्मुक्ता मां प्रवेक्ष्यन्त्यसंशयम् ॥ १९

न दृश्यश्चक्षुषा योऽसौ न स्पृश्यः स्पर्शनेन च ।

C 12. 12865
B 12. 34039] 21
K 12. 347 21

तास्त्व) K1 ३ यजस्व (for म्) —^d) After साधय, Ds reads 15^{ad} for the first time, repeating it in its proper place K1 यथागत, T1 यदागत

14 *) K4 वृणीषि (sic) (for वृणीष्व) K6 B1 Das as मत्तो (for विप्र) T G1-३ ० वर वृणीष्व विप्रेद्र —^b) Ds वद (for मत्तस्) G1 स्वा (for त्व) Bo ० ३ ० Dn1 n1 Ds D2 २ ० १ ३ G1 ३ M1 ३-१ यद् (for यम्) Ds हृच्छति K6 B1 Das as विप्रेह त्व यदी (B1 Das 'दि')च्छसि —^c) K1 प्रसन्नोह तवाद्येह (hyper-metric), T G1-३ ० M1 प्रसन्नो हि तवाद्याह (G1 'रमान') —^d) G2 अत्यय K1 ३ ३ विश्वमूर्तिष (K2 'तौ ष')रोच्यय

15 Ds reads 15^{ad} for the first time after साधय (in 13^d) —^c) B6 तु (for वै) —^d) T2 यद्दृष्टो (by transp) K1 D1 भगवन् T1 G1 ३ ० दृष्टोसि भगवन्मया

16 *) K6 य (for यत्) M5 सनातन — After 16^{ad}, D1 repeats 6^c-7^b D1 T G1-३ ० read 16^{ad} for the first time after 1^{ad} —^c) B1 ३ Das Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ १ ३ भगवन् (for 'वान्) B6 सर्वेदृक्; D1 ० M1 ३-१ विश्वकृत्; G1 (first time). ३ (both times) 'सृक (for इक्) D1 (first time) स्त्रीदा (for सिंह) —^d) K2 ० Das मूर्ति (for -मूर्तिर्) K6 Bo १-३ Das as Dn1 n1 D2 ३ १ (second time) महान्; B6 lacuna, Ds भवान् (for महा) K1 ३, 4 Ds M1 ० प्रभा (for प्रसु) D1 T G1-३ ० (all first time) सर्वमूर्तिप्रभा प्रभु

17 K1 ३ 4 Ds T G1-३ ० M1 ३-१ om the ref —^c) D1 स (for स) Ds एव सददायश्चैव —^b) K2 ३ १ Das as Dn1 Ds D2-३ १-३ नारद प (K1 Da ० पा)रमेष्ठिन (K2 'त, Ds 'ना) —^c) Das Ds देवो (for भूयो)

18 *) Das Ds १ M1 ३-१ इतोन्द्रियाहारा, Dn4 ह्यनिन्द्रियाहारो ॐ Gs ह्यनिन्द्रियाहारा, वश्येन्द्रियत्वाद्विषय न भुञ्जते इत्यर्थः । ॐ —^b) K4 मद्भक्त K1 ३ ३ सूर्य- (for चन्द्र) —^c) G2 एकाग्रश्च —^d) K1 १ Ds ० नैपां, K2 नैप (for नैपां) K1 विप्रो; Ca (gloss एकान्तध्यानमद्भक्त) विप्रो (as in text)

19 *) K1 ३ एते; K1 Bo १ ३ Dn1 n1 Ds D2-३ १-३ T G1 ३ ० ह्येते (for चैते) T1 G1 ३ ० महाभाग (for 'भागा) —^b) D1 G2 नराश्र; T Gs ० नरा हि, G1 नराणि (for पुरा हि) K4 मत (for भवन्) K1 ३ नरा एकांतिनो मत्ता; K1 पुरा ह्येकान्तिकोभवत् —^c) K1 तमोरजोविनिर्मुक्ता; Bo ० १ ३ (marg as in text) ० Das as Dn1 n1 D2 ३ ३ 'निर्निर्मुक्ता, T G1-३ ० 'भ्यां निर्मुक्ता —^d) T2 M1 १ प्रवेक्षयति

20 K1 ३ ३ १ Ds ३ ३ M1 ३-१ repeat 20-21 after 45^{ad}, D1 T G1-३ ० repeat the same after the second occurrence of 40^{ad} —^c) Ds (first time) दृश्य (for इत्यश्च) Das चक्षुषी, Ds (second time) चक्षुर्पा (for 'पा) K2 Ds १ M1 ३-१ (all second time) जीवो; K1 (second time) चैव (for योऽसौ) —^b) K6 स्पृशन्; K1 (first time) स्पृश; Das स्पर्श्य, T2 G2 M1 ३-१ (all second time) स्पृश्य (for स्पृश्य) K1 (both times) ३ (first time) ३ (both times) वा, M5 (first time) वै (for च) —^c) D1 (second time) प्रेष्य (for द्वे) K2 (second time) Ds (both times) १ (second time) चापि (for चैव) K2 (both times) गंधे च (for गन्धेन) —^d) K2 (both times) न रसेन च ([second time] वि) वर्जित

21 For the repetition in K1 ३, 4 १ Ds ३ ३ १ T G1-३ ० M1 ३-१, cf. १ 20 —^b) K1 Ds (both first time) गुण Dn4 वे (for तं) K1 (both times) ३ (first time) ३ (both times) समवति, K2

न प्रेयश्चैव गन्धेन रसेन च विवर्जितः ॥ २०
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव न गुणास्तं भजन्ति वै ।
 यश्च सर्वगतः साक्षी लोकस्यात्मेति कथ्यते ॥ २१
 भूतग्रामशरीरेषु नश्यत्सु न विनश्यति ।
 अजो नित्यः शाश्वतश्च निर्गुणो निष्कलस्तथा ॥ २२
 द्विर्द्वादशेभ्यस्तत्त्वेभ्यः ख्यातो यः पञ्चविंशकः ।
 पुरुषो निष्क्रियश्चैव ज्ञानदृश्यश्च कथ्यते ॥ २३

यं प्रविश्य भवन्तीह मुक्ता वै द्विजसत्तम ।
 स चासुदेवो विज्ञेयः परमात्मा सनातनः ॥ २४
 पश्य देवस्य माहात्म्यं महिमानं च नारद ।
 शुभाशुभैः कर्मभिर्यो न लिप्यति कदाचन ॥ २५
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणानेतान्प्रचक्षते ।
 एते सर्वशरीरेषु तिष्ठन्ति विचरन्ति च ॥ २६
 एतान्गुणांस्तु क्षेत्रज्ञो ब्रह्मे नैमिः स भुज्यते ।

(second time) तं भवति (for त भजन्ति) K₂ (second time) १ (both times) D₂ D₄ १ १ १ (last four both times) द्वि; M₁ १-१ (all second time) मां (for वै) —^a) K₂ D₆ १ T G₁-१ १ M₁ १-१ (all second time) स द्वि (for यश्च). G₂ (second time) साक्षात् (for साक्षी) —^a) D₅ (second time) कल्पते (for कथ्यते) T₂ (second time) लोकस्वामीति कथ्यते

22 G₁ om (hapl) 22-23. —^a) D₄ भूय (for भूत) —^a) D₄ नित्य (for नित्य) K₆ वा (for च) —^a) K₂ निष्कलो (for निर्गुणो) T₂ G₂ M₁ १-१ निष्कलस्य. ❀ Ca. निष्कल, शब्दादिपञ्चगुणातीत । ❀

23 G₁ om 23 (of १ 1 22). —^a) K₁ D₂ D₂ १ G₂ M₁ १ १ द्वि; K₄ द्विग् (for द्विर्). K₁ D₄ १ transp सत्त्वेभ्य and ख्यातो य D₄ व; T₂ G₂ [१]य (for य) —^a) D₆ निश्चयश्च (for निष्क्रियश्च). — After 23^{ab}, D₁ G₂ read 26^b for the first time, repeating it in its proper place —^a) K₁ D₄ १ १ ज्ञाननिष्ठश्च; G₂ दृष्टिश्च (for दृश्यश्च). K₂ ४ दृश्यते (for कथ्यते).

24^a) K₁ भवत्सेह, G₂ वदतीह —^b) D₄ युक्ता; M₁ १ सत्ता (for मुक्ता). K₆ १ Bo १-१ D₄ १ D₁ १ D₂ D₂-१ १ G₂ सत्तमा; D₆ सत्तम (for म). —^a) D₂ transp स and चासुदेवो

25^a) K₆ B₆ १ १ पश्य (for पश्य) D₂ देवस्य (for दे). D₄ माहात्म्यो (for तस्य). —^b) K₁ नारद (sic), D₄ नारद; G₁ (sup l₁) भारत (for नारद). — After 25^{ab}, K₆ B₆ D₄ १ D₄ १ ins

827* न विदुर्मुनयश्चैव याधार्थ्यं मुनिपुंगव ।

[D₄ om. न. D₄ १ १ यधार्थ्यं, D₄ १ यधार्थ्य (for याधार्थ्य). D₄ १ १ पुंगव]

— For the sequence of repetitions in K₂ १ १

D₄ १ १ D₄ १ १ T G₁-१ १ M₁ १-१, see the Tabular Conspectus on p 1851 D₆ (second time) om 25^{ab} —^a) D₄ कर्मयोर (for भिर्). K₁ १ १ १ D₄ १ १ T G₁-१ १ M₁ १-१ (all second time) च (for यो) —^a) K₁ (first time) lacuna, K₂ (first time) न लिप्यते, D₅ (first time) लिप्यते न; G₂ (first time) न लिप्यते (for ल्यति) D₄ (first time) कदा च न. K₁ १ १ G₁ (all second time) न लिप्यते (K₄ ल्ये) त न च (K₁ तु) ल्यते, D₄ १ १ D₁ (all second time) न लिप्यति न च (D₄ तु) ल्यते, T G₂ १ १ M₁ १-१ (all second time) न स लिप्यति नारद

26^a) K₁ १ १ १ Bo १-१ D₁ १ १ D₅ D₂ १ १ M₁ १-१ चैति; K₂ चैति (for चैव). — D₁ G₂ read 26^b for the first time after 23^{ab}. —^b) K₁ १ १ १ B₁ D₄ १ D₁ १ प्रचक्षते —^a) Bom ed यत्ते (for पते) D₁ सर्वे (for सर्व) B₆ १ D₄ १ पतेरेव (for पते सर्वे) M₁ १ १ शरीरे च (for रेपु) —^a) K₆ D₄ १ १ च च (D₄ क) रति; M₁ १-१ विरमति (for विचरन्ति)

27 For the sequence of repetitions in K₁ १ १ १ D₄ १ १ D₄ १ १ T G₁-१ १ M₁ १-१, see the Tabular Conspectus on p 1851 K₂ १ (both second time) om. 27^{ab} —^a) K₁ (first time) १ १ स (for तु). K₁ १ D₄ १ १ D₄ १ १ T G₁-१ १ M₁ १-१ (all second time) एताञ्जी (D₅ १ स ताञ्जी; T₂ एभिर्जी) षो नु (G₂ वयु) णान्मुक्ते. —^b) D₄ १ नैमि; D₁ T G₁-१ १ (all first time) तैर्न (for नैमि). K₄ स युज्यते; D₅ (first time) समुद्यते (for स मुज्यते) K₁ G₁ (both second time) न खेमिस्तुज्यते हि स; K₁ D₄ १ १ D₄ १ १ T G₂ १ १ M₁ १-१ (all second time) न खेमिर्मुज्य (D₄ मियुज्य; D₁ मि सज्ज, M₁ १-१ न खेमि मुज्य) ते तु (D₅ च) स. — After the second occurrence of 27^{ab}, K₁ १ D₄ १ १ D₄ १ १ T G₁-१ १ M₁ १-१ (all second time) ins.

Tabular Conspectus

of Repeated Stanzas† in K₁ 2 4 7 D_{as} 24 D₁ 5 7 9 T G₁₋₃ 6 M₁ 8-1
 (†25^c-46^{ab} - except 26, 27^{cd}, 31^{ef}, 35-42, 43^{ef}, 44-45)

K ₁ G ₁	K ₂ 4	K ₇ D ₁ 9	D _{as}	D ₂₄	D ₅	D ₇	T ₁ G ₂ 6	T ₂	G ₂	M ₁ 8-1
46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46
32 ^{a'}	32 ^{ab}	32 ^{ab}	32 ^{ab}	32 ^{ab}	32 ^{ab}	32 ^{ab}	32 ^{ab}	32 ^{ab}	32 ^{ab}	32 ^{ab}
32 ^{cd}	32 ^{cd}	32 ^{cd}	32 ^{cd}		32 ^{cd}	32 ^{cd}	32 ^{cd}	32 ^{cd}	32 ^{cd}	32 ^{cd}
33 ^{ab}	33 ^{ab}	33 ^{ab}	33 ^{ab}		33 ^{ab}	33 ^{ab}	33 ^{ab}	33 ^{ab}	33 ^{ab}	33 ^{ab}
33 ^{cd}	33 ^{cd}	33 ^{cd}	33 ^{cd}	33 ^{cd}		33 ^{cd}	33 ^{cd}	33 ^{cd}	33 ^{cd}	33 ^{cd}
25 ^{cd}	25 ^{cd}	25 ^{cd}	25 ^{cd}	25 ^{cd}		25 ^{cd}	25 ^{cd}	25 ^{cd}	25 ^{cd}	25 ^{cd}
34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}		34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}
34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}
832*	832*	832*	832*	832*	832*	832*	832*	832*	832*	832*
27 ^{ab}		27 ^{ab}	27 ^{ab}	27 ^{ab}	27 ^{ab}	27 ^{ab}	27 ^{ab}	27 ^{ab}	27 ^{ab}	27 ^{ab}
828*		828*	828*	828*	828*	828*	828*	828*	828*	828*
		829*								
28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}
		28 ^{cd}			28 ^{cd}	28 ^{cd}	28 ^{cd}	28 ^{cd}	28 ^{cd}	28 ^{cd}
29 ^{ab}	29 ^{ab}	29 ^{ab}		29 ^{ab}	29 ^{ab}	29 ^{ab}	29 ^{ab}	29 ^{ab}	29 ^{ab}	29 ^{ab}
		830*					830*	830*	830*	
29 ^{cd}	29 ^{cd}	29 ^{cd}		29 ^{cd}	29 ^{cd}	29 ^{cd}	29 ^{cd}	29 ^{cd}	29 ^{cd}	29 ^{cd}
30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}			30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}	
30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}
831*	831*	831*	831*	831*	831*	831*	831*	831*	831*	831*
43 ^{a'cd}	43 ^{a'cd}	43 ^{a'cd}	43 ^{a'cd}	43 ^{a'cd}	43 ^{a'cd}	43 ^{a'cd}	43 ^{a'cd}	43 ^{a'cd}		43 ^{a'cd}
31 ^{abcd}	31 ^{a'cd}	31 ^{a'cd}	31 ^{a'cd}	31 ^{a'cd}	31 ^{a'cd}	31 ^{a'cd}	31 ^{a'cd}	31 ^{a'cd}	31 ^{abcd}	31 ^{abcd}

[N B — For a third repetition of 29^c-30^b, 31^{ab} and 31^{abcd}, of v l. 95]

निर्गुणो गुणभूक्चैव गुणस्रष्टा गुणाधिकः ॥ २७

जगत्प्रतिष्ठा देवर्षे पृथिव्यप्सु प्रलीयते ।

ज्योतिष्यापः प्रलीयन्ते ज्योतिर्वार्यौ प्रलीयते ॥ २८

स्वे वायुः प्रलयं याति मनसाकाशमेव च ।

मनो हि परमं भूतं तदव्यक्ते प्रलीयते ॥ २९

अव्यक्तं पुरुषे ब्रह्मन्निष्क्रिये संप्रलीयते ।

नास्ति तस्मात्परतरं पुरुषाद्वै सनातनात् ॥ ३०

नित्यं हि नास्ति जगति भूतं स्यावरजङ्गमम् ।

828* पश्य जीवस्य साहाय्यं च एव गुणभोजकः ।

ईषल्लघुपरिक्रान्तो न गुणास्यस्य भोजकाः ।

[(L 1) D₁ G₂ भोजकाः. — Das. 24 D₁ om line 2. — (L 2) K₁ G₁ M₁ 1-1 एष (for ईषल्ल). D₁ ईषल्लघुतर सेव, T₂ 'ध्वपरिक्रान्तो, G₂ 'पुरिवालयतो (for the prior half).]

— K₁ D₁ 0 (all second time) cont.

829* सर्वस्य सर्वगो विश्वं गुणसुङ्गिगुणोऽपि च ।

भोज्योऽह भोजको भोक्ता पक्ताह जठरेऽनल ।

भूतप्राममिमं कृच्छं प्रयुक्तं प्रयुक्तस्यम् ।

प्रकृतिस्योऽवतिष्ठामि न च विहामि मूर्तिमान् ।

प्राणापानप्रवारेण शरीरं प्राप्य विहितः । [5]

बहमेव हि जतूनां निमेषोन्मेषकृद्भिज्ज ।

मा तु जानीहि विप्रर्षे पुरुषं सर्वगं प्रभुम् ।

[(L. 1) K₁ सुखगो (for सर्वगो). — (L. 5) K₁ प्रचारेण (for प्रवा) — L 7 = (var.) 831*.]

—^a) K₁ D₁ 0 गुणभोजकैव; D₁ 'भाक्चैव; G₂ 'भूचैव (for 'सुकचैव) —^a) K₂ 1 D₂ 1 स्रष्टा; Das. 24 D₂ श्रेष्ठो (for स्रष्टा). K₂ 1 D₂ 1 गुणातिरा; D₂ 1 'धिका; D₂ 1 'धिप; D₂ 1 'न्वित; T₂ 1 'धिक (for 'धिक). ☞ Cn गुणाधिक, गुणभ्योऽतिरिक्तः । ☞

28 For the sequence of repetitions in K₁. 2 4 1 Das. 24 D₁ 1 1 0 T G₁-2 0 M₁ 1-1, see the Tabular Conspectus on p 1851. —^a) B₁ Das. 24 (last two first time) प्रतिष्ठो (for 'ष्ठा) —^b) K₂ (second time) पृथिव्यप्सु K₁ (second time) D₁ (both times) 1. 1 1 (last three second time) निलीयते (for प्र) — T₂ (first time) om. (hapl) 28^a-30^b. K₁. 2 4 Das. G₁ (all second time) om. (hapl) 28^a. Das. (second time) om. (hapl) 28^a-29^a B₁ Das. transp 28^a and 29^a —^c) K₁ D₁ 0 (all second time) ज्योतिष्यापः; Das. ज्योतिष्यापः; D₁ (first time) 'व्याप (for 'व्याप). D₁ प्रलीयत. —^d) K₁. 2 वायु (sic); Das. M₁ (both times) 1 (second time) 1. 1 (last two both times) वायो (for वायौ). D₁ (second time) प्रलीयसे (for 'से).

29 For the sequence of repetitions in K₁. 2 4 1

Das. 24 D₁. 1 1 0 T G₁-2 0 M₁ 1-1, see the Tabular Conspectus on p 1851. Das. T₂ om. 29 (cf. v l. 28). B₁ Das. transp 28^a and 29^a. —^a) G₂ (both times) स्र (for स्त्रे) T₂ G₂ (second time) 1 (both times) प्रलयं K₂ (second time) याति —^b) Das. मनसाकाशम्; Das. (first time) मानसा (for मनसा). D₂ (second time) 1 (both times) G₁ M₁ 1 1 (last four first time) आकाश (for 'शम्). T G₂ 1 1 (all [except T₂] second time) काष्ठेप्या (T₂ 'छे ह्या) काश मेव तु — K₁ D₁ 0 T G₂ 1 1 ins after the second occurrence of 29^a.

830* कालो हि परमं भूतं मनस्वेप प्रलीयते ।

[K₁ D₁ 0 लोको हि परमो मदान् (for the prior half). T₂ G₂ एव (for एव). K₁ D₁ 0 मानमे च प्रलीयते (for the post. half).]

— For the third repetition of 29^a, of v l 31 —^a) Das. D₁ (both first time) मना (for मनो) D₁ (first time) [5] हि (for हि) K₂ (first time) परमा. —^d) K₂ (first time) तदव्यक्ती (for 'क्ते) G₂ (third time) प्रलीयते.

30 30^a is quoted in Ved Sū Sam Bhāṣya II l. 1 For the sequence of repetitions in K₁. 2 4 1 Das. 24 D₁ 1 1 0 T G₁-2 0 M₁ 1-1, see the Tabular Conspectus on p 1851. T₂ om 30^a (cf v l 28). B₀ D₁ (first time) 1. 1 (both second time) G₂ (first and third time) M₁ 1-1 (last four second time) om. (hapl) 30^a For the third repetition of 30^a, of v l 31 —^a) K₁ (both times) अव्यक्तः; B₀ D₂ 'क्ते (for 'क्त) D₂ व्यक्तं (for मदान्). —^b) K₁ (first time) निष्क्रिये (sic), K₁. 2 4 Das. 24 D₁ 0 G₁ (all second time) निर्गुणे (K₂ 4 Das. 24 'ण); G₂ (second time) निष्कले (for निष्क्रिये). D₁ च (for सं) — D₂ 2 reads 30^a-31^a on marg. —^c) K₁ G₂ (both second time) परतरं; K₂ (first time) B₀ 0-0 Das. 24 (last two first time) D₂ 1 1 D₂ 1. 1 1 (last two first time) 1 परतर; D₁ T G₁-2 0 (all first time) परं भूतं (for परतर) —^d) K₂ (first time) सनातनं. — K₁. 2 4 1 Das.

ऋते तमेकं पुरुषं वासुदेवं सनातनम् ।

सर्वभूतात्मभूतो हि वासुदेवो महाबलः ॥ ३१

पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।

ते समेता महात्मानः शरीरमिति संज्ञितम् ॥ ३२

तदाविशति यो ब्रह्मन्नदृश्यो लघुविक्रमः ।

उत्पन्न एव भवति शरीरं चेष्टयन्प्रभुः ॥ ३३

न विना धातुसंघातं शरीरं भवति क्वचित् ।

न च जीवं विना ब्रह्मन्धातवश्चेष्टयन्त्युत ॥ ३४

C. 12. 12900
B 12 240(39) 36
K 12 247 36

as Ds s r o T G1 s o M1 s-1 (all second time) ins after the second occurrence of 30as (= (var) 829*, line 7)

831* मां तु जानीहि ब्रह्मणं पुरुष सर्वग प्रभुम् ।

[Ds r अनु (for मां तु) Kr Das as Ds s r o विप्रणं (for ब्रह्मणं) Das as सर्वत (for 'ग) Ds r पुरुष सर्वग प्रभु (for the post half)]

31 For the sequence of repetitions in K1 s s r Das as Ds s r o T G1-s o M1 s-1, see the Tabular Conspectus on p 1851 K1 s s r Ds s M1 s-1 (all third time) repeat 31as, and Ds r T G1-s o (all third time) repeat 31as, both repetitions being followed by 29°-30^b (also repeated third time) K1 s s (all first time) om (hapl) 31as Ds reads 31as on marg —^a) Kr (first time) om हि T2 (second time) नासीह, M1 s-1 (all second time) हि नासि (for हि नासि) —^b) Dr (first time) ध्रुव, M1 s r (all first time) जगत् (for मूत्) —^c) T1 (first time) मदेकं; T2 (first time) मदेकं; G2 (first time) मदेक (for तमेकं) K1 G1 (both second time) ऋते मासीकमेशान, K2 s r Das Ds s (all second time) r (second and third time) s (second time) T (second and third time) G1 (third time) s s o (all second and third time) M1 s-1 (all second time) ऋते मा(Das Dr T G2 s o (last six third time) मिकमीशानं. —^d) K1 s s r Das as Ds s r o T G1-s o M1 s-1 (all second time) पुरुष लो(Ts दो) कजी(Kr Das as Ds s r o 'मा)वन —^e) B1 सर्वभूतो हि भूतारमा —^f) Ds s सनातन (for महाबल)

32 For the sequence of repetitions in K1 s s r Das as Ds s r o T G1-s o M1 s-1, see the Tabular Conspectus on p 1851 T2 (second time) om 32-33 —^b) K1 (first time) om, ऋ. — Das (second time) 32°-33^b —^c) Dr (first time) T1 (both times) s G2 (first time) s (second time) s o (both both times) M1 s-1 (last four second time) समेत्य, G2 (first time) समेत्य (for समेता) Kr Ds s (all second time) सहात्मान (for महा) —^d) G2 (first time) reads शरीर twice G2 (first time)

अति (for इति) Dr (first time) T1 (both times) s G1 (first time) s (second time) s o (both both times) संज्ञिता; G2 (first time) 'सञ्चित'

33 For the sequence of repetitions in K1 s s r Das as Ds s r o T G1-s o M1 s-1, see the Tabular Conspectus on p 1851 T2 om 33, Das om 33as (for both, of v 1 32). —^a) K1 (second time) G2 (first time) तदाविशति; K2 B1 M1 s s (last three second time) r (both times) तदाविशति K1 s s r Ds s (all second time) r (both times) o (second time) T1 (both times) s G1-s o (last four both times) M1 s-1 (as first time) अतरामा; Ds (first time) यो ब्रह्म (for यो ब्रह्मन्) ☞ Cn आविश तीति प्रवेशोक्त्या पाञ्चरात्राभिमतो जीवोत्पत्तिपक्षोऽपास्त । ☞ —^b) K1 s (both first time) लघुविक्रो; K1 G1 (both second time) स चालक्ष्यो; K2 s (both second time) चालक्ष्यो; Kr Ds s o (all second time) अचि त्यो, B1 s o अदृश्य; Ds (first time) न दृश्यो; Dr T1 (both both times) s G1 (first time) s (second time), s o (both both times) ह्य(G1 स)दृश्यो; G2 (first time) अदृश्ये (for अदृश्यो) B1 G2 (second time) विक्रम Ds (second time) *** भवति क्वचित् ☞ C2 लघुविक्रम, क्षिप्रकारी । ☞ — Ds (second time) om 33°-34^b —^c) K2 (first time) उत्पन्नम् Ds s o (all first time) इव (for एव) Kr (first time) भवत्युत्पन्न इव च, Dr (second time) उत्पत्तये स भवति ☞ C7 शरीरे उत्पन्ने सत्येव प्रसुरिति वचनात् जीवोऽत्र प्राह । उत्पत्तिसमये एव शरीरचेष्टकत्वस्य दुर्बले निशावसभवाच्च । ☞ —^d) Dr (first time) नष्टयन्; Ms o (both first time) चेष्टये(Ms 'य)त् (for 'यन्). Kr Ds o M1 s r (all first time) पुन (for प्रभु) M1 s-1 (all second time) शरीर चेष्टयत्युत

34 For the sequence of repetitions in K1 s s r Das as Ds s r o T G1-s o M1 s-1, see the Tabular Conspectus on p 1851 Ds om 34as (of v 1 33) T G1-s o (all first time) om 34 —^a) K2 (first time) संघात; K1 (first time) संघाते; B1 —संघातं (for —संघातं) K2 (second time) न विधावा तु

स जीवः परिसंख्यातः शेषः संकर्षणः प्रभुः ।
 तस्मात्सनत्कुमारत्वं यो लभेत स्वकर्मणा ॥ ३५
 यस्मिंश्च सर्वभूतानि प्रलयं यान्ति संक्षये ।
 स मनः सर्वभूतानां प्रद्युम्नः परिपश्यते ॥ ३६
 तस्मात्प्रसूतो यः कर्ता कार्यं कारणमेव च ।
 यस्मात्सर्वं प्रभवति जगत्स्थावरजङ्गमम् ।

सख्यातं — ^१) Ms १ (both first time) शरीरं चेटये
 स्म (Ms 'यन्त्र'भु — ^२) K₁ २ ४ १ D₁ ५ ९ (all
 second time) द्वि; K₂ ४ (both first time) वि (for
 च) D₁ [भ]प्रज्ञत् (sic) (for मण्णन्) D₁ ५ ५
 (both first time) न च जीवसि नामण्णन्. — ^३) K₄ (first
 time) B₀ ६-९ D₁ (both times) D₁, n₁ D₂ D₂, १ १
 वायवश्, K₁ (first time) शरीर, D₁ (first time)
 धारयच् (for घातवश्) B₀ ६ (for [उ]त्) D₁
 (both times) वायव्येष्टयपुन, D₁ (first time) धार
 यच्छेष्टयपुन — K₁ २ ४, १ D₁ ५ १ ० T G₁-२ ०
 M₁ ६-१ (all second time) ins after the second
 occurrence of 34

832* पृथग्भूताश्च ते नित्यं क्षेत्रज्ञा पृथगेव च ।
 सर्वं रजस्तमश्चैव न गुणास्तस्य भोजका ।
 एते पञ्चसु भूतेषु शरीरस्थेषु कल्पिता ।

[(L 1) D₁ ये (for ते) D₁ ५ ५ ५ ५ — (L 2)
 K₁ G₁ सत्त्वे (for सत्त्वं). M₁ ६-१ चेति (for चैव)
 K₁ G₁ om न. D₁ १ भोजका, G₂ भोजगा (for भोजका)
 T₂ स गुणानस्य भोजकां, M₁ ६-१ गुणानेतान्प्रचक्षते (for the
 post half) — After line 2, K₁ reads the prior
 half of line 1 of 829* — (L 3) M₁ ६-१ हि ते (for
 पने) D₁ एतेषु पञ्चभूतेषु (for the prior half).]

35 *) K₂ D₁ पर (for परि) ☞ C_v जीवय-
 तीति जीवो नारायण । ☞ — ^१) Ms शेष- (for शेष)
 B₀ ९ संकर्षण; D₁ M₁ संकर्षण; D₁ 'पंणात्' ☞ C_v
 शिष्यते प्रलयेऽपीति शेष । ☞ ☞ C₂ संकर्षण एव पातालेऽ-
 नन्तो भूत्वा पृथिवीं धारयति । ☞ — ^२) K₁ ३ D₁ सन
 रकुमार त (D₁ 'र खां) ☞ C_n सनत्कुमारत्व, जीव
 न्मुक्तस्वम् । ☞ — ^३) K₀ B₀ १ D₁ D₁ लभेतस्त्वेन,
 B₀ १ ० D₁ D₁ D₂ १ १ १ M₁ ६-१ [s]लभेतस्त्वेन (for
 लभेत स्व) T G₁-१ ० लभते य स्वकर्मणा

36 *) K₁ ३ M₁ १ पञ्च (for सर्व) — ^१) T₂ G₂
 प्रलय D₁ याति D₁ सक्षयं (for 'ये) — ^२) K₁
 स गना; K₂ ४ D₁ समान, K₁ D₀ मनोसौ; B₀ ०

सोऽनिरुद्धः स ईशानो व्यक्तिः सा सर्वकर्मसु ॥ ३७
 यो चासुदेवो भगवान्क्षेत्रज्ञो निर्गुणात्मकः ।
 ज्ञेयः स एव भगवाञ्जीवः संकर्षणः प्रभुः ॥ ३८
 संकर्षणाच्च प्रद्युम्नो मनोभूतः स उच्यते ।
 प्रद्युम्नाद्योऽनिरुद्धस्तु सोऽहंकारो महेश्वरः ॥ ३९
 मत्तः सर्वं संभवति जगत्स्थावरजङ्गमम् ।

D₁ मनस; D₁, १ स सम; M₁, ६-१ मानस (for स
 मन) — ^२) D₁ ५ ५ ५ ५; D₁ ५ ५ ५ ५ (for
 पश्यते)

37 *) D₁ यस्मात् (for त) K₀ B₀ (marg) D₁
 n₁ प्रभूतो (for प्रसूतो) D₁ M₁ १ यत् (for च)
 K₁ कर्ता (for कर्ता) — ^१) K₀ B₀ ६-९ D₁, ५ ५
 D₁ n₁ D₂ D₂, १ १ १ M₁, ६-१ transp कार्यं and कारण.
 — D₁ om. 37^१ K₁ ३ १ D₁ १ १ T G₁-१ ० transp
 37^२ and 37^३ — ^२) K₀ B₀ ६-९ D₁ D₁ n₁ D₂
 D₂, १ १ १ तस्मात्; G₁ यस्यां (for यस्मात्). K₁ ३ १ १
 D₁ १ ० च सर्वं, B₀ ६-९ D₁ n₁ D₁ n₁ D₂ D₂, १ १
 T G₁-१ ० M₁ ६-१ सर्वं सं (for सर्वं प्र-) D₁ ५ ५ ५ ५
 — ^३) M₁ सर्वं (for जगत्) — ^४) D₁ D₁ १ १ ० यो
 (for सो). K₁ [s]निरुद्धा G₁ य (for स) — ^५)
 K₀ B₀ ६-९ D₁ n₁ D₂, १ १ १ व्यक्तिः स; B₀ D₁ ५ ५
 व्यक्ति स, M₁ ६ १ व्यक्तिस्त्य (for व्यक्ति सा) D₁
 व्यक्ति सर्वेषु कर्मसु; T G₁, १ १ व्यक्तिः (T₂ G₂ 'क्ति')
 सावतकर्मसु ☞ C₂ व्यक्ति सर्वेषु कर्मसु, साधुपरित्रा
 णभ्रमंसस्थापनभक्तानुप्रदादिसर्वकार्येषु सा व्यक्तिः, सोऽनिरुद्धो
 मत्स्यकूर्मादिरूपेण प्रादुर्भवतीत्यर्थः । ☞

38 K₁ om 38^१-40^१ D₁ G₁ om 38-39 — *)
 K₂ ४ १ D₁ १, ० स (for यो) — M₁ om 38^१-40^१
 — ^१) D₁ निर्गुणामके — ^२) B₀ (marg as in text)
 स चैव; B₁ स्म स च; D₁ ५ ५ ५ ५ (for स एव)
 K₁ B₀-१ D₁ D₁ n₁ D₂ D₂, १ १ १ राजेंद्र; K₀ Po
 विमोक्ष (for भगवाञ्च) B₀ ज्ञेय स भगवाञ्जीवश्च; D₁
 विज्ञेयसर्वराजेंद्र (sic) — ^३) B₀ तथा; D₁ G₂ जीव (for
 जीव) K₁ D₁ ० विभु; D₁ [s]द्युत् (for प्रभु)

39 K₁ D₁ G₁ M₁ om 39 (cf. v 1 38) — *)
 K₂ ४ संकर्षणश्च M₁ १ तु (for च) — ^१) M₁ ६ १
 सो (for यो) K₂ १ D₁ ० च (for तु) D₁ ५ ५ ५ ५
 प्रद्युम्नोऽनिरुद्धस्तु — ^२) K₀ B₀, ६-९ D₁ ५ ५ ५ ५
 D₂, १ १ १ स महेश्वर; M₁, ६, १ [s]हमीश्वर (for महेश्वर)

40 K₁ om 40^१, M₁ om 40^१ (for both, of

अक्षरं च क्षरं चैव सत्त्वासत्त्वं नारद ॥ ४०
 मां प्रविश्य भवन्तीह युक्ता भक्तास्तु ये मम ।
 अहं हि पुरुषो ज्ञेयो निष्क्रियः पञ्चविंशकः ॥ ४१
 निर्गुणो निष्कलश्चैव निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ।
 एतच्चया न विज्ञेयं रूपवानिति दृश्यते ।
 इच्छन्मुहूर्तान्नश्येयमीशोऽहं जगतो गुरुः ॥ ४२
 माया क्षेत्रा मया सृष्टा यन्मां पश्यसि नारद ।
 सर्वभूतगुणैर्युक्तं नैवं त्वं ज्ञातुमर्हसि ।

मयैतत्कथितं सम्यक्तव मूर्तिचतुष्टयम् ॥ ४३
 सिद्धा ह्येते महाभागा नरा ह्येकान्तिनोऽभवन् ।
 तमोरजोभ्यां निर्मुक्ताः प्रवेक्ष्यन्ति च मां मृने ॥ ४४
 अहं कर्ता च कार्यं च कारणं चापि नारद ।
 अहं हि जीवसंज्ञो वै मयि जीवः समाहितः ।
 मैवं ते बुद्धिरत्राभूद्दृष्टो जीवो मयेति च ॥ ४५
 अहं सर्वत्रगो ब्रह्मभूतग्रामान्तरात्मकः ।
 भूतग्रामशरीरेषु नश्यत्सु न नशाम्यहम् ॥ ४६

C. 12 12912
 B. 12. 340(39). 46
 K. 12. 347 47

v 1 38) D: T G1-3 ० repeat 40^{ab} after 45^{ab} —^a)
 K: 1 D: 1 (first time) ० प्र- (for स) D: यस्मात्
 सर्वं भवति. —^b) D: 1 1 1 सर्वं (for जगत्) —^c)
 G: 3 अक्षरश्च क्षरश्चैव —^d) K: भारत; D: 1 नारद
 D: 1 सत्त्वासत्त्वे च नारद

41 —^a) D: ० य (for मां) D: 1 ह (for [ह]ह)
 —^b) K: युक्ता; K: युक्त; G: न च (for युक्ता)
 K: B: 1 D: 1 च (for तु). M: 1 हे (for ये) K: 1
 2 4 नरास्तु ये (for तु ये मम) —^c) K: पुरुषे K: 1
 ज्ञो यो; D: यज्ञो (for ज्ञेयो) —^d) K: 2 4 T:
 निष्कल, K: निर्गुण (for निष्क्रिय)

42 K: 3 4 om 42^{ab} —^a) G: 1 निर्गुणो (for 'णो)
 D: 1 निष्कलं; D: 1 छे; T: निष्क्रियश्च, G: 2 M: 1-1
 निष्कलश्च (for 'लश्च) —^b) G: 1 निष्कलो (for निर्द्वन्द्वो)
 —^c) D: 1 एतत्त्वज्ञानविज्ञेय —^d) T: G: ० M: 1 ०-1 इव
 (for इति) G: 2 रूप वा नैव दृश्यते —^e) D: 1 इच्छेन्
 D: 1 इच्छन्मुहूर्तान्नश्येयम्, T: 1 नाश्येयम्; G: 2 तारभ्यो-
 यम् (sic) —^f) K: D: ० हि, G: 1 [स]य (for ५ह)

43 Quoted in Ved Sū. Śamkara Bhāṣya, I i
 20, III ii. 17. For the sequence of repetitions
 in K: 1 2 4 1 D: 1 1 1 D: 1 1 1 T: G: 1-3 ० M: 1 1-1, see
 the Tabular Conspectus on p 1851 G: 2 (second
 time) om 43^{ab} —^a) K: 1 2 (both first time) 4
 (both times) D: 1 (both first time) मया; K: 2 (second
 time) महा (for माया) D: 1 (second time) क्षेत्रा
 (for क्षेत्रा) K: 2 (second time) महा, K: B: ० D: 1
 1 1 D: 1 (last three first time) पुरा, B: 1 परा (for मया)
 K: 1 (first time) क्षेत्रा; K: 1 (first time) सृष्टा; M: 1 1
 (both first time) सृष्टा (for सृष्टा). —^b) M: 1 1-1 (all
 second time) मा (for मां). D: 1 (first time) पृच्छसि,
 D: 1 M: 1 1 (all first time) पश्यसि (for 'सि) D: 1

(both times) नारद —^a) B: 1 युक्तं (for युक्त)
 —^d) K: 1 (both times) 2 (first time) ० D: 1 T: 1 G: 1
 (last four second time) ० M: 1 (last three first
 time) नैव, D: 1 (both first time) ज्ञेय (for नैव).
 T: G: 1-3 ० (all first time) मां; T: 1 G: ० (all second
 time) त (for त्व) B: 1 वक्तुम् (for ज्ञातुम्) —^e)
 M: 1 ० 1 कथित (for 'त)

44 B: 1 D: 1 1 1 D: 1 D: 1 1 1 read 44 after 46,
 —^a) K: 2 4 एते, K: B: ०-० D: 1 1 1 D: 1 1 1 D: 1
 D: 1 1 1 M: 1 ० 1 हि ते (for ह्येते) D: 1 महाभाग (for
 'भाग) —^b) D: 1 नरो, D: 1 नित्य (for नरा) K: 1
 ह्येकान्तिनो; K: 1 M: 1 ० 1 एकान्तिनो (for 'कोका') B: ०
 भवान्; D: 1 [स]भवत् —^c) D: 1 निर्मुक्त K: 1 2 4
 ० 1 D: 1 1 ० तमोरजोविनिर्मुक्ता

45 K: B: 1 D: 1 1 1 D: 1 D: 1 1 1 om. 45^{ab} —^a)
 K: 4 काम, D: 1 कर्ता (for कार्यं) —^b) T: G: 2
 करण (for का) — After 45^{ab}, K: 1 2 4 1 D: 1 ०
 M: 1 1-1 repeat 20-21 and D: 1 T: G: 1-3 ० repeat 40^{ab},
 followed by 20-21 —^c) K: 1 D: ० जीव (for जीव)
 K: B: ०-० D: 1 1 1 D: 1 1 1 D: 1 D: 1 1 1 सज्ञातो, K:
 D: ० प्रख्यातो; D: 1 1 Cnp (gloss जीवस्य उपकरणो
 भूत् जडवर्ग) -सघातो; G: 1 सज्ञे वै (for संज्ञो वै)
 —^d) K: 1 D: 1 जीव; T: 1 G: ० जीवा (for जीव) K:
 1 4 प्रविष्टित, D: 1 समाहित; D: 1 M: 1 (1 of 1 1 1) ० 1
 सनातन; T: 1 G: ० समाहिता; G: 2 'हित (for 'हित)
 —^e) K: 1 B: ० ० ० D: 1 1 1 D: 1 1-1 1-1 Cn नैव;
 G: 2 मैव (for मैव) K: 1 2 4 [ए]वाभूद्, T: G: 1-3 ०
 भवद्, M: 1 1-1 [ज]भवद् (for [ज]त्राभूद्) —^f)
 K: 2 दृष्टे जीवे K: B: ०-० D: 1 1 1 D: 1 1 1 D: 1 1 1
 वै; T: 1 G: 1 M: 1 1-1 ह (for च)

46 For the sequence of repetitions in K: 1 2 4 1
 D: 1 1 1 D: 1 1 ० T: G: 1-3 ० M: 1 1-1, see the Tabular

हिरण्यगर्भो लोकादिश्वतुर्वक्तो निरुक्तगः ।
 ब्रह्मा सनातनो देवो मम बहुर्थचिन्तकः ॥ ४७
 पश्यैकादश मे रुद्रान्दक्षिणं पार्श्वमास्थितान् ।
 द्वादशैव तथादित्यान्वामं पार्श्वं समास्थितान् ॥ ४८
 अग्रतश्चैव मे पश्य वसून्तथै सुरोत्तमान् ।
 नासत्यं चैव दस्रं च भिषजौ पश्य पृष्ठतः ॥ ४९
 सर्वान्प्रजापतीन्पश्य पश्य सप्त ऋषीनपि ।

Conspectus on p 1851 — ^a) K₁ ३ ४ ब्रह्मा, M₆ १ ब्रह्म (for ब्रह्मन्). B₈ अह हि सर्वगो ब्रह्मन् — ^b) K₆ B₆ १ D₈ 81 भूतग्रामांतरा (K₆ 'दा'नुग', B₆ ३ ० 'रात्मग'; D₆ १ 'रात्मक'; G₂ 'मात्मनामक' — ^d) D₈ 2 नश्यामि K₂ नश्यसु च न चाप्यह — After 46, B₆ D₁ 11 D₈ D₂ ३ ३ read 41

47 ^a) D₁ 1 हिरण्यगर्भो D₆ लोके हि (for लोका दिश) — ^b) M₁ ० १ चतुर्वक्त्रे D₈ 1 निरुक्तगः; D₁ 'क्तिग', T₁ G₁ २ 'कक' ॐ C₈ निरुक्तानि नामानि गमयन्तीति निरुक्तगः । ॐ — ^c) K₁ सनातने, D₈ 1 'तना B₆ ततो ब्रह्मासनो देवो; T₁ G₁ ३ ० ब्रह्मासनग (G₂ 'ने ग'तो देवो — ^d) K₁ om from बहुर्थ up to वाम पा (in 48¹) D₁ सर्वायं (for बहुर्थं) K₂ ४ मम वक्ष-स्यवस्थित ॐ C₈ बहुर्थचिन्तक, बहुर्नां रूपाणां व्या कर्ता । ॐ — After 47, K₆ B₆ ०-१ D₈ 81 D₁ 11 D₈ D₂ ३ ३-१ ३ 118 १

833* ललाटाक्षैव मे रुद्रो देव क्रोधाद्दिनि स्रत ।

[D₈ 81 रुद्रो (for रुद्रो) D₈ 1 देव D₆ १ विनिगत (for विनि'स्रत)]

48 K₁ om up to वाम पा (of v 1 47) — ^a) K₂ transp मे and रुद्रान् — ^b) T₁ G₁ ३ ० पक्षम् (for पार्श्वम्) D₈ 1 आस्थिता; D₈ T₁ G₁ ३ ० M₆ १ आशि-तान् (for आस्थि') — D₈ 1 om (hapl) 48^{cd} — ^c) G₂ पृवम् (for पृव). G₂ अय; M₁ ० १ यथा (for तथा) — ^d) K₆ B₆ १ ० D₈ वामपार्श्व; B₆ D₈ D₁ 11 D₈ १ वामपार्श्व; D₂ ३ वामपार्श्व, T₁ G₁ ३ ० वाम पक्ष (T₁ 'क्ष') (for वाम पार्श्व). K₁ अस्थितान्; K₆ B₆ १ T₁ G₁ ३ ० M₁ ० १ समाश्रितान्; D₈ 1 तथाश्रितान्, G₂ अयाश्रितान् (for समाश्रितान्)

49 ^a) G₁ नो (for मे) — ^b) K₂ बहुर् (for वसून्). T₁ G₁ ३ ० समाश्रितान्; G₂ समुश्रितान् (for सुरोत्तमान्). — ^d) K₂ ४ D₈ भिषजो, B₆ भेषजौ

वेदान्यज्ञांश्च शतशः पश्यामृतमथौपधीः ॥ ५०
 तपांसि नियमांश्चैव यमानपि पृथग्विधान् ।
 तथाष्टगुणमैश्वर्यमेकस्थं पश्य मूर्तिमत् ॥ ५१
 श्रियं लक्ष्मीं च कीर्तिं च पृथिवीं च ककुभिनीम् ।
 वेदानां मातरं पश्य मत्स्यां देवीं सरस्वतीम् ॥ ५२
 ध्रुवं च ज्योतिषां श्रेष्ठं पश्य नारद खेचरम् ।
 अम्भोधरान्समुद्रांश्च सरांसि सरितस्तथा ॥ ५३

D₁ G₁ चैव (for पश्य)

50 ^a) D₈ 1 om पश्य — ^b) D₈ 1 न स; D₈ 1 सम (for पश्य) D₈ transp पश्य and सप्त K₁ D₁ ३ १ ० सुनीन् (for ऋषीन्). K₆ B₆ ०-१ D₈ 81 D₁ 11 D₈ D₂ ३ ३ तथा (for अपि) K₁ ३ ४ सप्तर्षी (K₆ 'र्षी')श्च तथामलान् — ^c) B₆ G₂ देवान् (for वेदान्) T₁ G₁ ३ ० पश्यैव; G₂ पश्यन्पश्य (for च शतशः) — ^d) B₁ तस्य (for पश्य) K₆ B₆ ०-१ D₈ 81 D₁ 1 M₆ अहौपधी; D₈ 1 अयोपधै (for अथौपधी) K₁ D₁ १ ० पश्य त्वेता महौपधी; (D₈ 'धी; D₆ 'धी'), T₁ G₂ ३ ० पश्य सु (T₁ G₂ सु)श्च महौपधी; M₁ ० १ पश्यामृश्च महौपधी

51 ^a) D₈ 1 तपसी K₂ नियमश्च, K₆ 'माश् — ^b) M₆ चैव (for अपि) — ^c) G₂ विषम् (for गुणम्) — ^d) G₂ एक सं (for एकस्थं) D₁ M₁ ० १ मूर्तिमान् (for 'मत्).

52 ^a) K₁ D₈ बल, D₆ जल (for श्रिय) K₁ ३ ४ कीर्ति, D₈ लक्ष्मी K₁ D₈ कीर्ति. G₂ श्रिय लक्ष्मी प्रकीर्ति च — ^b) K₁ D₈ ककुत्सि (D₈ 'सि')र्षी, K₆ B₆ ०-१ D₈ 1 D₂ ३ ३ Ca (gloss ककुत्स्यानी यत्तु मेरुयुक्ताम्) C_v (gloss दिगभिमानिनीम्) ककुत्सर्षी, K₁ ककुत्सिनी, D₈ G₂ 'शनी' (for 'श्रिनीम्) — ^c) K₁ ३ ४ D₁ ३ १ ० चैव (for पश्य) — ^d) K₁ १ मत्स्या; D₈ १ पश्य; G₂ आस्यां (for मत्स्या). K₁ ४ १ D₁ १ ० पश्य, D₈ चैव; D₁ देवान् (for देवी). K₂ D₈ मतां पश्य (D₈ 'स्यां चैव) सरस्वती

53 ^a) D₈ १ चैव (for श्रेष्ठ) — ^b) D₈ 1 अमो परान्; G₂ 'धर (for 'धरान्) — ^d) M₁ 1 सरांसि (for सरांसि)

54 ^a) K₁ ३ ४ १ D₁ ३ १ ० M₁ ३-१ मूर्तियुक्तान्; B₆ ० D₈ 1 'मत् (for 'मन्त') D₈ G₂ पितृगणाश्च — ^b) T₁ नारद (for सप्तम) M₁ ० १ पश्य मत्स्यां

मूर्तिमन्तः पितृगणांश्चतुरः पश्य सत्तम ।
 त्रींश्वैवान्गुणान्पश्य मत्स्थान्मूर्तिविवर्जितान् ॥ ५४
 देवकार्यादपि मुने पितृकार्यं विशिष्यते ।
 देवानां च पितृणा च पिता हेकोऽहमादितः ॥ ५५
 अहं ह्यशिरो भूत्वा समुद्रे पश्चिमोत्तरे ।
 पिनामि सुहृतं हव्यं कव्यं च श्रद्धयान्वितम् ॥ ५६
 मया सृष्टः पुरा ब्रह्मा मद्यज्ञमयजत्स्वयम् ।
 ततस्तस्मै वरान्प्रीतो ददावहमनुत्तमान् ॥ ५७
 मत्पुत्रत्वं च कल्पदौ लोकाध्यक्षत्वमेव च ।

अहंकारकृतं चैव नाम पर्यायवाचकम् ॥ ५८
 त्वया कृतां च मर्यादां नातिक्राम्यति कश्चन ।
 त्वं चैव वरदो ब्रह्मन्वरेष्वनां भविष्यसि ॥ ५९
 सुरासुरगणानां च ऋषीणां च तपोधन ।
 पितृणां च महाभाग सततं संशितव्रत ।
 विविधानां च भूतानां त्वमुपास्यो भविष्यसि ॥ ६०
 प्रादुर्भावगतश्चाहं सुरकार्येषु नित्यदा ।
 अनुशास्यस्त्वया ब्रह्मन्नियोज्यश्च सुतो यथा ॥ ६१
 एतांशान्यांश्च रुचिरान्ब्रह्मणोऽमिततेजसे ।

C 12. 12330
 B 12. 34079148
 K 12. 347 67

चतुर्विधान् — °) K₂ D₄ त्रीन् K₁ २ चैवमा, K₁
 D₁ ० चैवमान्; B₁ चैवतान्; G₂ चेमास्तु (for चैवे
 मान्) B₁ G₂ M₁ ० १ गुणान् (for गुणान्) B₂ D₂ १
 चैव (for पश्य) — °) K₂ मत्स्थान्, B₂ स्थान (for
 मत्स्थान्) G₂ जति (for मूर्ति) D₂ १ स्थानवृत्ति
 विवर्जितान्

55 T₁ om 55^a-57^b — °) D₂ D₃ पितृणां

56 T₁ om 56 (of v. 1 55) — °) K₁ २ ४ ०
 Bo ०-१ D₂ 21 D₁ 21 D₂ २ २ T₂ ह्यशिरो (for
 'शिरो). G₂ अहं हि स शिरो भूत्वा — °) K₂ समुद्र
 (for 'द्रे). D₂ 1 समुद्रे पश्चिमोत्तमान् — °) M₁
 पनामि (for पिनामि) B₂ (marg) संगत; D₂ 1 सुहृतं;
 D₁ 1 सुहृत; T₂ सुहृत (for सुहृत) K₁ कव्य (for
 हव्य) K₂ (also as in text) १ D₂ पिनामयप समु
 द्रस्था (K₁ 'स्था) — °) K₁ कन्वे चैव इतान्वित; K₂ ४
 कव्य चैव मृ (K₁ च) तान्वितान् (K₁ त), K₁ D₂ हव्य
 कव्य स्वाहा स्त (D₂ स्वधा सु) धा

57 T₁ om 57^a (cf v 1 55) — °) G₂ पृष्ट
 (for सृष्ट) K₂ परा (for पुरा) G₁ ब्रह्मा (for
 ब्रह्मा) — °) K₁ ० Bo ०-१ D₂ 21 D₁ 21 D₂ २ २
 २ २ मां; K₁ स (for मद्) K₂ B₂ (marg) १ D₂
 21 यज्ञैर् (for यज्ञम्) D₂ १ मा यज्ञैर्पौत्रस्त्वय, D₂
 मम पक्षमय स्वय — °) Bo D₂ D₁ 21 D₂ २ २
 तस्मिन् (for तस्मै) — °) K₂ Bo ०-१ D₂ 21 D₂
 D₁ १ T₂ दद्यामहम्, G₂ ददावेहम् (for 'वहम्) K₁ २
 प्रादामहमनुत्तमान् (K₁ 'म), K₁ १ D₂ 21 D₂ २ २
 दत्तवानस्म्यनुत्तमान् (D₂ 'म)

58 °) K₁ पुत्रात् (sic), T₂ पुत्र * (for पुत्रत्वं).
 K₂ कपादौ (for कल्पदौ). — °) D₂ 1 लोकापक्षरमेव
 च; G₂ लोकसुहृदमेव च. — °) K₂ हुतं चैव, D₁ अतं

चैव; G₂ हुतानां च (for कृत चैव) ❀ C₂ महकार-
 कृतम्, माभिमानमहमिति पर्यायकृत, मत्पर्यायरूपं ब्रह्म । ❀

59 °) K₁ कृत, K₂ हुत, D₂ 1 कृता — °) K₂
 Bo ० १ D₂ 21 D₁ 21 D₂ २ २ क्रम्यति, K₁ Bo
 (orig) D₁ १ T₂ G₁-२ ० M₁ १-१ क्रामति, B₁ २
 (marg) D₂ 1 D₂ २ २ क्रंसति (for क्राम्यति) D₂
 कश्च न — °) T₂ वरदा (for 'दो) — °) D₂
 वरगुणां, D₂ 1 वदेप्सुनां; G₂ वरेपूणां (for 'प्सुनां) D₂
 D₂ G₂ भविष्यति

60 K₁ om (hapl) 60 — °) D₂ तपोधन D₂ ०
 मुनीनां च महारमनां; T₂ G₁-२ ० M₁ १-१ महर्षीणां तथैव
 च — D₂ 1 reads 60^a on marg — °) D₂ 1 D₂
 पितृणां — °) K₁ २ ४ सशित, K₂ सशित; D₂ 1
 D₂ 1 ० शशित (for सशित-) K₁ Bo D₂ 21 D₂
 G₂ २ M₁ १ व्रत; D₂ 1 laoua, T₂ -व्रत (for व्रत).
 — °) G₂ भविष्यति

61 °) K₁ D₂ १ T₂ प्रादुर्भाव (for 'र्भाव) G₁
 गताश्च M₁ १ प्रादुर्भावगतश्चाहं — °) M₂ (sup lin
 as in text) त्वया शास्यस्त्वय ब्रह्मन् — °) G₂ सुरो
 (for सुतो)

62 °) K₁ चान्याश्च G₂ सु (for च) — °) K₁
 ब्राह्मणे, K₁ D₂ 1 D₁ ० M₁ १ ब्रह्मणो; D₂ 1 ण
 (for 'णे) K₁ D₂ १ ० M₁ १ १ तेजस (for 'से)
 — After 62^b, G₁ Kumbh ed ins

834^a एव रुद्राय मनवे इन्द्रायामिततेजसे ।

— °) B₂ laoua, D₂ 21 ब्रह्मा (for दृष्ट्वा) — °)
 G₂ निवृत्त (for 'त्ति). K₂ भव; D₂ 1 [5]भवन्;
 M₁ १ [5]भवत् (for ३भवत्) D₁ 1 भिर्भूतोपरमोभवं.
 ❀ C₂ निवृत्तिपरम, सर्गाध्यापारादुपरत् । ❀

अहं दत्त्वा वरान्प्रीतो निवृत्तिपरमोऽभवम् ॥ ६२
 निर्वाणं सर्वधर्माणां निवृत्तिः परमा स्मृता ।
 तस्मान्निवृत्तिमापन्नश्चरेत्सर्वाङ्गनिर्वृतः ॥ ६३
 विद्यासहायवन्तं मामादित्यस्यं सनातनम् ।
 कपिलं प्राहुराचार्याः सांख्यनिश्चितनिश्चयाः ॥ ६४
 हिरण्यगर्भो भगवानेव छन्दसि सुष्टुतः ।
 सोऽहं योगगतिर्ब्रह्मन्योगशास्त्रेषु शब्दितः ॥ ६५
 एषोऽहं व्यक्तिभागम्य तिष्ठामि दिवि शाश्वतः ।
 ततो युगसहस्रान्ते संहरिष्ये जगत्पुनः ।

कृत्वात्मस्थानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ६६
 एकाकी विद्यया सार्धं विहरिष्ये द्विजोत्तम ।
 ततो भूयो जगत्सर्वं करिष्यामीह विद्यया ॥ ६७
 अस्मन्मूर्तिश्वतुर्यो या सासृजच्छेषमव्ययम् ।
 स हि संकर्षणः प्रोक्तः प्रद्युम्नं सोऽप्यजीजनत् ॥ ६८
 प्रद्युम्नादनिरुद्धोऽहं सर्गो मम पुनः पुनः ।
 अनिरुद्धात्तथा ब्रह्मा तत्रादिकमलोद्भवः ॥ ६९
 ब्रह्मणः सर्वभूतानि चराणि स्थावराणि च ।
 एतां सृष्टिं विजानीहि कल्पादिषु पुनः पुनः ॥ ७०

63 ^b) D₁ निवृत्ति (for निवृत्ति) K₁ D₂ ० मता; D₃ M₁ ० मता; G₂ सुता (for स्मृता) —^c) M₁ ०-१ तस्मान्निवृत्तिपरमम् —^d) D₁ १ शये (for चरेत्) T G₁-३ ० M₁ ०-१ सर्वत्र (for सर्वाङ्ग) K₂ निवृत्त; K₃ निवृत, K₄ D₁ २.१ ० विवृत्त (for निवृत्त)

64 ^a) K₀ Bo ० १ ० सहायवन्तं (for 'वन्तं') K₀ Bo ०-३ Dn₁ n₂ D₃ D₂ ३ ३ च (for माम्) —^b) K₂ आदित्यस्य; K₃ त्यस्यं; G₂ 'स्यं च (for 'त्यस्य). K₀ Bo ०-३ D₃ ३ ३ Dn₁ n₂ D₃ D₂ ३ ३ समाहित (for सनातनम्) —^c) K₄ D₁ १ ० आचार्य (for 'र्य'). —^d) K₄ B₀ ० D₃ D₁ १ ० T G₁ ३ ० M₁ ० १ सांख्या; M₅ सख्या (for सांख्य) K₄ निश्चिता (for 'निश्चया') K₁ २ सांख्यनिश्चयनिश्चिता; G₂ सांख्या निश्चैव निश्चय (sio)

65 B₀ partly damaged —^a) K₁ ३ ३ १ D₁ ० शुचिमान् (for भगवान्). —^b) K₁ D₁ १ ० सस्तुत, D₂ सुमत् (for सुष्टुत) K₁ ३ ३ T G₁ २ ० M₁ ०-१ एष यच्छ (T G₂ ० यच्छ) वसि स्तु (M₁ ०-१ पु) ०; G₂ श्रावणसदसि स्थित —^c) K₀ om. (hapl) 65^a-66^b. —^d) K₁ ३ सोय K₄ Bo. ०-३ D₃ ३ ३ Dn₁ n₂ D₃ D₂ ३ ३ M₁ ३ ० योगरतिर (for 'गतिर') K₄ D₁ T₁ ब्रह्म (for ब्रह्मन्). D₂ सोहं योजयतिर्ब्रह्म (sio) —^e) K₁ ३ ब्राह्मणु; T G₁ ३ ३ शास्त्रे च; G₂ शास्त्रैश्च (for 'शास्त्रेषु) M₅ निश्चित (for शब्दित)

66 K₀ om 66^a (of v 1 65). —^a) B₀ laouna, D₃ १ M₁ ० १ एको (for एषो). Bo M₁ १ व्यक्तम् (for व्यक्तिम्) K₁ ३ ३ आपन्नस्य; Bo १ ३ D₃ ३ ३ Dn₁ n₂ D₃ D₂ ३ ३ आगत्य; D₃ १ आस्त्याय (for आगत्य). —^b) T G₁-३.० मुवि (for दिवि) B₁ शाश्वत (for शाश्वत) —^c) G₂ संहरिष्यामि वै जगत् —^d) T G₁ ३ ०

मस्थानि (for [जा]म' —^c) T₂ G₁ जगमानि (for स्थावराणि) D₃ om. चराणि K₁ ३ ३ १ Bo चराणि स्थावराणि च; T₁ जंगमानीतरश्च (sio), G₂ जगमानि स्थिराणि च; G₃ ० जगमानीतराणि च.

67 ^a) T₂ वयसा, G₇ (glass: वेदविद्यया, तदभिमानिन्या लक्ष्म्या च) विद्यया (as in text) —^b) K₁ ३ ३ १ D₁ १ ० M₁ ०-१ विहरिष्ये (for विह'). Bo ०-३ D₃ ३ ३ Dn₁ n₂ D₃ D₂ ३ ३ ३ जगत्पुन (for द्विजोत्तम) —^d) B₀ damaged, D₃ D₁ ह, T G₁-३ ० [ह]वि (for [ह]ह) ☞ C₃ विद्यया, जसाधारणेन तत्त्वज्ञानेन। ☞

68 ^a) K₁ ३ ३ ० Bo D₃ अस्मिन्; K₄ अस्मान्; T G₁-३ ० आत्म- (for अस्मन्) T₂ या: (for या) —^b) K₁ मासृजेत्; K₄ G₂ M₅ सासृजेत् (for 'जत्'). —^c) D₃ प्रोक्ता K₂ स हि संकर्षणं प्रोक्ता —^d) D₃ ३ ३ सा (for सौ) M₁ ० अप्यजीजग (M₅ 'नत्'); M₁ [s]प्यजीजग K₂ सोपिजीवत्

69 ^a) D₃ अनिरुद्धा (for अनिरुद्धो) K₀ १ D₁ ३ हि; Bo [s]य, B₀ D₃ [s]मृत् (for श्). —^b) D₃ सर्गो, T₂ स्वर्गो; G₁ सर्गो (for सर्गो) D₃ om. one पुन —^c) D₃ अनिरुद्धस्य; G₂ 'हर्दं. Dn₁ D₁ १ M₁ ० १ ततो (for तथा). G₂ ब्रह्मन् (for ब्रह्मा). —^d) K₁ ३ ३ तत्रापि; K₀ Dn₁ n₂ D₃ D₂ ३ ३ तस्मान्नि-; D₃ तत्रादि; G₂ तत्रापि-; G₃ तथादि- (for तत्रादि-) D₃ कमलोद्भव, D₁ ० 'लेभवत्

70 ^a) D₃ ब्राह्मण (for ब्र') —^b) B₀ (margin as in text) ० D₃ D₁ ० (before corr) M₅ ३ त्रमानि (D₃ 'नी); D₃ १ भूतानि (for चराणि) K₀ १ M₁ १ स्थावराणि चराणि च. — T G₁-३ ० om 70^a —^c) K₁ ३ ३ प्रजानीहि; Dn₁ विजानीहि (for 'नीहि) —^d) K₀ B₀ ३ D₃ ३ ३ D₃ M₁ ०-१ करिष्ये (for 'दिषु)

यथा सूर्यस्य गगनाद्दयास्तमयाविह ।
 नष्टौ पुनर्बलात्काल आनयत्यमितद्युतिः ।
 तथा बलादहं पृथ्वीं सर्वभूतहिताय वै ॥ ७१
 सत्त्वैराक्रान्तसर्वाङ्गां नष्टां सागरमेखलाम् ।
 आनयिष्यामि स्वं स्थानं वाराहं रूपमास्थितः ॥ ७२
 हिरण्याक्षं हनिष्यामि दैतेयं बलगर्वितम् ।

नारसिंहं वपुः कृत्वा हिरण्यकशिपुं पुनः ।
 सुरकार्ये हनिष्यामि यज्ञघ्नं दितिनन्दनम् ॥ ७३
 विरोचनस्य बलवान्बलिः पुत्रो महासुरः ।
 भविष्यति स शक्रं च स्वराज्याह्यावयिष्यति ॥ ७४
 त्रैलोक्येऽपहृते तेन विमुखे च शचीपतौ ।
 अदित्यां द्वादशः पुत्रः संभविष्यामि कश्यपात् ॥ ७५

C. 12. 1 945
 B 12 34c(39) 61
 K 12 246 9

Ms om one पुन

71 ") Ds om from सूर्यस्य up to तथा (in 71^a)
 Ks Tz Gz Ms १-१ गमनाद् ; Kr Ds १ गगने (for
 गगनाद्) Tz Gz १ यथा सूर्यं स्वगमनाद् —^b) Ks
 Bo १ १ ; Das as Ds Ds १ १ Ms १-१ उदयास्तमने (Ms
 १ १ 'ये' इह ; Ds 'मयानि च ; Gz 'यासुमयापि वा
 (sic) —^c) Ks १ Bo १-१ Das as Dn1 n4 Ds Ds १ १
 Ms १-१ नष्टे, Ds नष्टां (for नष्टौ) Ks पुनर्भवात् (for
 'बलात्) Tz कारि, Gz काळाद् (for काल) —^d)
 Gz आनयति Kz १ १ अमितद्युते; Gz 'द्युती; Ms
 अमिताद्युति — After 71^c, Ds Ds T Gz-१ १ Kumbh
 ed ins an addl colophon [Sub parvan Ds Ds T
 Gz १ १ मोक्षधर्म — Adhy name Ds Tz Gz नारा
 यणीय, Tz Gz नारायणीये भगवत्सानिध्य — Adhy
 no Ds Tz Gz 164, Tz 197, Gz 163, Gz 195,
 Gz 165]

— After the addl. colophon, Ds Ds T Gz-१.१
 Kumbh ed ins

835*

मीपम ।

नारदस्त्वय पप्रच्छ भगवन्त जनार्दनम् ।

केपु केपु च भावेषु द्रष्टव्योऽसि मया प्रभो ।

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु नारद षत्त्वेन प्रादुर्भावान्महामुने ।

मत्स्य कूर्मो वराहश्च नारसिंहोऽथ वामनः ।

रामो रामश्च रामश्च कृष्ण कल्की च ते दश [5]

पूर्वं मीनो भविष्यामि स्थापयिष्यामह प्रजा ।

छोकान्वेदान्भरिष्यामि भ्रजमानान्महागणैः ।

द्वितीय कूर्मरूप मे हेमकूटनिभ स्मृतम् ।

मन्दर चारयिष्यामि अमृतार्थं द्विजोत्तम ।

ममां महागणैः घोरे भाराक्रान्तामिमां पुनः । [10]

[(L 2) Ds Gz त्व द्रष्टव्यो (for द्रष्टव्योऽसि) Gz सदा
 (for मया) — (L 4) Tz Gz कूर्म- (for कूर्मो) Gz
 च (for स्य) . — (L 5) Gz कल्कीति, Gz.१ कर्की च
 (for कल्की च) — (L 7) Gz वेदाद् (for 'न्') .

— (L 8) Gz सूत (for स्तुतम्) — (L 9) Ds Gz
 अमृतार्थे (for 'तार्थ) — (L 10) Ds Tz Gz मम, Gz
 ममान् (for ममा)]

—^a) Kumbh ed ततो (for तथा) Das Ds Ds
 Gz पृथ्वी; Kumbh ed विद्वन् (for पृथ्वीं)

72 Before 72, Ds ins भगवानुवाच —^a)
 Kz १ Bs सर्वाङ्गी; Das सर्वाङ्गा; Ds1 सर्वाङ्गी (for
 सर्वाङ्गा) —^b) Ks Bo १ Das Dn1 n4 Ds Ds १ १
 Ms १ १ स्व ; Das Ds सं (for स्वं) Ds Gz धारयि-
 ष्यामि वसुधां —^d) Kz १ Gs Ms १ वराह (for वां)
 Ms वाराह वपुरास्थित

73 Gz om 73^{***} —^a) Kz १ Ds हरिष्यामि,
 Bo १ Das Dn1 n4 Ds Ds १ १ वधि* (for हनि*)
 —^b) Kz Das दैत्येव — After 73^{ab}, Ds T Gz १ १
 read 73^{ab}, also repeating it in its proper place
 —^c) Ds Tz Gz १ नारसिंह (for 'सिंह) Ds वय
 (for वपु) . —^d) Kz १ हिरण्यकश्यप —^e) Ds T
 Gz (all first time) १ १ १ (last two first time)
 सुरकार्येण वै तेन (Tz Gz चैतेन, Gz चैकेन) —^f)
 Das चदन (for -नन्दनम्)

74 ") Ms १ om from स्य बल up to राज्य (in
 76^a) —^b) Kz बलि, Kr Das बलि (for बलि) Tz
 पुत्र (for पुत्रो) Kz १ १ १ Bs (marg as in text) १
 Ds १ १ Tz महाबल (for 'सुर') — After 74^{ab},
 Ks Bo १-१ Das as Dn1 n4 Ds Ds १ १ १ ins

836* भवध्य सर्वलोकानां सदेवासुररक्षताम् ।

[Das as Ds1 Ds सर्वभूतानां (for 'लोकानां) Ds
 'रक्षतां]

—^a) Bs स्व- (for स) —^d) Kz सुराज्याच्; Ds
 हाराज्याच्; Ds स्वराज्य (for 'ज्याच्) Kz १ च्यव-
 यिष्यति; Ds ह्यावयिष्यति; Ds T Gz-१ १ चाल
 यिष्यति (for च्याव')

75 Ms १ om 75 (of v 1 74) —^a) Kz त्रैलोके
 Ks च कृते; Bs [s]पकृते (for 'इते) —^b) Ds T

ततो राज्यं प्रदास्यामि शक्रायामिततेजसे ।
 देवताः स्थापयिष्यामि स्वेषु स्थानेषु नारद ।
 बलिं चैव करिष्यामि पातालतलवासिनम् ॥ ७६
 त्रेतायुगे भविष्यामि रामो भृगुकुलोद्भवः ।
 क्षत्रं चोत्सादयिष्यामि समृद्धबलवाहनम् ॥ ७७
 संधौ तु समनुप्राप्ते त्रेतायां द्वापरस्य च ।

रामो दाशरथिर्भूत्वा भविष्यामि जगत्पतिः ॥ ७८
 त्रितोपघाताद्वैरूप्यमेकतोऽथ द्वितस्तथा ।
 प्राप्स्यतो वानरत्वं हि प्रजापतिसुतावृषी ॥ ७९
 तयोर्धे त्वन्वधे जाता भविष्यन्ति वनौकसः ।
 ते सहाया भविष्यन्ति सुरकार्ये मम द्विज ॥ ८०
 ततो रक्षःपतिं घोरं पुलस्त्यकुलपांसनम् ।

G1-3 ० तु (for च) Ms शतक्रतौ (for शचीपतौ).
 — ०) Ds ० Ms ० अदित्या; G1 आदित्यां (for अ')
 T1 G2 ० ० वामन (for द्वादश) Ks १ Bo ० १ ०
 (marg) ० Da* at Dn1 n4 Ds D2 ० ० अ (K1 Da*
 Ds2 आ)दित्यां द्वादशादित्य; D1 आदित्या द्वादशानुत्र
 — ४) D1 T G1-3 ० Ms ० काश्यपात् — After 75,
 D1 T G1-3 ० Kumbh ed Cv ins

837* जटी गत्वा यज्ञसदं स्तूयमानो द्विजोत्तमै ।
 यज्ञस्त्व करिष्यामि क्षुत्वा प्रीतो भवेद्वलि ।
 किमिच्छसि बटो द्यूहीत्युक्तो याचे महद्वरम् ।
 दीयतां त्रिपदीमात्रमिति याचे महासुरम् ।
 स दद्यान्मयि संप्रीतः प्रतिपिद्धश्च मन्त्रिभिः । [5]
 याघजलं हस्तगत त्रिभिर्विक्रमणैर्वृतम् ।

[(L 1) Kumbh ed बटु (for जटी) D1 दटी
 (for गत्वा). D1 स्तूयमाने (for 'मानो) G2 द्विजोत्तम
 (for 'त्तमै) — (L 2) G1 [s]मवद् (for भवेद्) D1
 G2 बली (for बलि) — (L 3) D1 वचो (for बटो)
 G2 वर वर (for महद्वरम्). — (L 4) G2 महावर (for
 'सुरम्) — (L 5) T2 G1 सदस्या मयि संप्रीता (for the
 prior half) — (L 6) T1 Gs ० हन (for वृतम्)]

76 M1 १ om up to राज्य (cf v 1 74) K1
 reads 76* twice — ०) Ks तेजसा (for 'से) Das
 दास्यामि मिततेजसे — ०) K1 Das T2 G1 १ M1 ० १
 देवता (for 'ता) — ४) Ks स्वस्व, Bo १ Das at
 Dn1 n4 Ds D2 ० ० स्वे स्वे (for स्वेषु) B1 सुस्थाने
 (for स्थानेषु) Ks १ भारत; Das नारद. — १)
 Das पातालातल; D1 T G1-3 ० M1 १-१ लतल (for
 'लतल-). K1 वासिनां — After 76, Ks Bo १-०
 Das at Dn1 n4 Ds D2 ० ० Kumbh ed ins

838* दानघ बलिनां श्रेष्ठमवष्य सर्वदैवतै ।

[Ks Das Dn1 D2 ० च बलि; Dn1 च बलि (for
 बलिनां).]

77 ०) K1 करिष्यामि (for रवि) D1 T G1 १ ०
 ततके (T2 'त्र त्रे)तायुगे प्राप्ते. — After 77*, D1 T

G1-3 ० ins

839*

द्वाविंशद्युगपर्यये ।

भविष्यामि ऋषिस्तत्र जमदग्निमुतो बली ।

बाहुवीर्ययुतो रामो

— ०) D1 T G1 १ ० नाम्ना; G2 बली (for रामो)
 Ks भृगुकुलोद्भव, K1 Bo Das 'द्वह — ४) Bo Das
 क्षेत्र (for क्षत्र) K2 क्षत्र चोत्साधयिष्यामि; Ds छत्र
 च सादयिष्यामि — ४) K1 १ D1 T G1-3 ० M1 १-१
 प्रवृद्ध (for समृद्ध-) Dn1 'वाहन'

78 ०) Ks Bo ०-० Das at Dn1 n4 Ds D2 ० ०
 M1 १-१ सध्यांशे (for सधौ तु) — ०) K1 2, १ ० Bo ०-०
 Das Dn1 n4 D2-१ १ ० T2 Gs त्रेताया (for 'यां).
 M1 १-१ द्वापरदित (for 'रस्य च) Ds Cs (gloss वैव
 स्वतमन्वन्तरस्य द्वादशे चतुर्युगपर्यये, त्रेतायुगे) Cv द्वाविंश
 युगपर्यये — ०) Ks बह (for रामो) G2 पूर्व (for
 भूत्वा) Ks Bo ०-० Das at Dn1 n4 Ds D2 ० ० बह
 दाशरथी रामो. — ४) T2 जगत्पति

79 ०) K1 तत्रोपघाताद्; K1 त्रितोभिघाताद्, Ds १
 त्रितोभिघाताद्; D1 ततोपघातो (for त्रितोपघाताद्). Ks
 T2 त्रितोपघातविरूप्य (T2 'तवैरूप्याद्) ☞ Cs आरण्य-
 कोकविधया गोलोभाद् त्रित कूपे निक्षिप्य एकतद्विवौ, त्रित-
 भातरौ, तेन पापेन वानरौ वालिसुग्रीवौ भविष्यत ॥ Cs
 वानराख्य वैरूप्यम् । ☞ — ०) K1 Das प्राप्स्यते; Ks १
 Bo ०-० Dn1 n4 Ds D2 ० ० प्राप्स्यते; Das प्राप्सते
 (for प्राप्स्यतो)

80 ०) Bs त्वज्जु ये, Bs चान्वधे; T1 G1 2, ० तु
 वने; T2 स्वधरे; G2 वनौ (for त्वन्वधे) Ds १
 तयोर्धे द्वयोर्जाता — ०) M1 भविष्यति Ks Bo १ Das
 at Ds १ द्विबौकस (for वनौ) — After 80*,
 K1 १ १ १ Bo ०-० Das at Dn1 n4 Ds D2-१ १-१ T
 G1-3 ० Kumbh ed. ins

840* महाबलं महावीर्यं क्षत्रतुल्यपराक्रमा ।

[Dn1 महाबला (for 'बला) Bs (marg. as above)
 महाकाया (for 'वीर्या) .]

हनिष्ये रावणं संख्ये सगणं लोककण्ठकम् ॥ ८१

द्वापरस्य कलेश्चैव संघौ पर्यवसानिके ।

प्रादुर्भावः कंसहेतोर्मथुरायां भविष्यति ॥ ८२

तत्राहं दानवान्हत्वा सुबहून्देवकण्ठकान् ।

कुशस्थलीं करिष्यामि निवासं द्वारकां पुरीम् ॥ ८३

वसानस्तत्र वै पुर्यामदितेर्विप्रियंकरम् ।

हनिष्ये नरकं भौमं मुरं पीठं च दानवम् ॥ ८४

प्राग्ज्योतिषपुरं रम्यं नानाधनसमन्वितम् ।

कुशस्थलीं नयिष्यामि हत्वा वै दानवोत्तमान् ॥ ८५

शंकरं च महासेनं बाणप्रियहितैपिणम् ।

C 12.189:7
B 12.340:59) 83
K 12.348 27

—^a) B: सुरकार्येषु मे द्विज

81^a) K₁ D₄ D₁ रक्षपति (for रक्षपतिं) —^b) K₂ 4 1 D₄ 9 पौलस्त्यं; G₂ पौलस्त्य- (for पु'). K₆ 7 B: पांसान; G₂ नदन (for पांसनम्). —^c) B₀ 6-9 D₄ M₁ 1-1 हरिष्ये (for हनिष्ये) K₁ चारण (for रावण) K₆ B₀ 6-9 D₄ 4 D₁ 1 4 D₂ 2 8 रौद्र; D₁ G₁-3 सखे; T₁ सखे, M₁ 1-1 रत्नं (for सरपे) —^d) B₀ देव (for लोक) — After 81, D₄ D₂ D₁ T₁ G₂ 6 Kumbh ed ins

841* तत्राज्ये स्थापयिष्यामि विभीषणमकल्मषम् ।

भयोध्यावासिनं सर्वाभ्येऽहं लोकमग्नयम् ।

विभीषणाय दास्यामि राज्यं तस्य ययाक्रमम् ।

[(L 1) om in Kumbh. ed — Some MSS विभी' for विभी' in lines 1 and 3 — Kumbh ed transp line 2 and 3 D₄ D₂ om line 3]

82^a) D₄ 3 द्वापरस्य; D₂ 3 द्वापरस्य K₁ D₀ सखौ (for सखे) —^b) K₂ 2 4 D₄ 4 D₁ 4 3 Kumbh ed संघौ पर्यावसानिके (K₁ 'के'), K₁ D₀ भारावतरणे सुब, D₂ 3 सखौ पर्यवसानिके —^d) M₁ 1-1 मथुरायां D₂ करिष्यति (for भवि') — For 82, D₁ T G₁-2 6 subst

842* कलिद्वापरयो सखावष्टादिशो चतुर्भुजे ।

प्रादुर्भावं करिष्यामि भूयो मृष्टिकुलोद्दह' ।

मथुरायां कंसहेतोर्वासुदेवेति नामव' ।

तृतीयो राम इत्येव वसुदेवसुतो बली ।

[(L 1) G₂ अष्टादिशच् (for 'दिशे) — G₂ om. line 2]

83^a) D₄ 3 दानवान् (for दा') —^b) K₁ स्व; K₂ 3 (for सु) K₁ D₄ 9 लोक (for देव) K₁ कटक (for कण्ठकान्) D₁ T G₁ 3 6 बहून्देवत (T₂ 'न्दानव)-कण्ठकान्; G₂ बहून्देवतैजस — G₂ om 83^a-85^b —^c) K₆ D₄ कुशस्थली; D₄ 3 'स्थली; T₂ 'स्थल; M₁ कुशस्थली (for कुश') —^d) K₆ B₀ 1-9 D₄ 4 D₁ 1 4 D₂ 2 8 निवेशं; B₀ lacuna, T₁ निवसं (for निवासं) K₁ 3 द्वारिका

84 G₂ om. 84 (cf v 1 83) —^a) B₀ D₄ वसा मरु; D₁ T G₁ 6 निवसत्; G₂ निवासत् (for वसानत्) D₂ D₂ कुर्याम् (for पुर्याम्) —^b) K₁ 3 ऋदिते; D₄ 3 'तैर् D₁ T G₁ 3 6 कृतं (for करम्) D₄ 3 ऋदितेर्विप्रियंकर —^c) K₂ 4 घोर, D₁ नाम (for भौमं) K₁ नहिष्ये नकर घोर (sic) —^d) K₁ 2 4 पुर; K₆ B₀ 6-9 D₄ 4 D₁ 1 4 D₂ 2 8 8 T₁ G₂ 6 सुर; D₄ 3 मरु; D₁ मरु (for सुर) G₁ चीर (for पीठ) K₁ 2 ना (K₂ वा) रद् (for दानवम्)

85 G₂ om 85^a (cf v 1 83) —^a) K₁ 2 4 B₀ 1-9 D₄ 4 D₁ 1 4 D₂ 2 8 प्राग्ज्यो (K₂ प्राग्जो)-तिषं (for 'प) D₄ 3 रमा (for रम्य) —^b) D₄ 3 समन्विषां; M₁ समाधित — D₂ om 85^a-86^d —^c) K₄ 1 D₄ 3 कुशस्थली; D₄ 3 'स्थली; T₁ G₂ 6 'स्थल (for 'स्थली) K₁ चरेष्यामि, K₂ 4 च नेष्यामि; D₂ 1 T G₁ 6 हरि', G₂ करि'; G₂ हनि' (for नयि') —^d) D₄ 3 दस्वा (for हत्वा) K₁ 2 D₂ 2 9 [अ]रीन् (for वै) K₄ दानवोरमात् (sic), K₆ B₀ 6-9 D₄ 4 D₁ 1 4 D₂ 2 8 8 चम (for 'त्तमान्) — After 85, D₁ T G₁-3 6 Kumbh ed ins

843* कृकलासभूतं च नृणं मोचयिष्ये च वै पुन ।

तत्र पौत्रनिमित्तेन गत्वा वै शोणितं पुरम् ।

बाणस्य च पुरं गत्वा करिष्ये कदनं महत् ।

[(L 1) Hypermetric G₂ हि (for च) D₁ कृकलास च भूतं च (for the prior half) G₂ ह (for च) D₁ नृणं मोचिष्य वै पुन (for the post half)]

86 D₂ om 86 (cf v 1 85) —^a) K₁ D₄ 1 9 T G₁-3 6 M₁ 1-1 Kumbh ed स (for च). K₁ 2 4 महादेव; D₄ G₁ 'सेनौ (for 'सेन) K₆ B₀ 6-9 D₄ 4 D₁ 1 4 D₂ 2 8 Cal Bom ed महेश्वरमहासेनौ —^b) K₁ बाल (for बाण) K₆ B₀ 6-9 D₄ 1 4 D₂ 2 8 -हितैपिणौ; D₄ 4 T G₁-3 6 M₁ हिते रत्न (for हितैपिणम्) —^c) K₂ 4 चोद्युक्तौ; B₀ T₂ [अ]थो युक्तौ; T₁ G₂ 6 [अ]थोद्युक्तौ, G₂ [अ]थो युक्तौ, G₂ 'थोद्युक्तौ (for [अ]थोद्युक्तौ) K₁ पुरा ज्येष्यामि चोद्युक्तौ; K₁ D₄ 9 पराजेष्ये तथोद्युक्तौ, D₄ 3 'जयामथोद्युक्तौ;

पराजेष्याम्यथोद्युक्तौ देवलोकनमस्कृतौ ॥ ८६

ततः सुतं चलेर्जित्वा वाणं बाहुसहस्रिणम् ।

विनाशयिष्यामि ततः सर्वान्सौभनिवासिनः ॥ ८७

यः कालयचनः ख्यातो गर्गतेजोमिसंवृतः ।

भविष्यति वधस्तस्य मत्त एव द्विजोत्तम ॥ ८८

जरासंधश्च बलवान्सर्वराजविरोधकः ।

भविष्यत्यसुरः स्फीतो भूमिपालो गिरिव्रजे ।

मम बुद्धिपरिस्पन्दाद्बधस्तस्य भविष्यति ॥ ८९

समागतेषु बलिषु पृथिव्यां सर्वराजसु ।

वासविः सुसहायो वै मम ह्येको भविष्यति ॥ ९०

एवं लोका वदिष्यन्ति नरनारायणावृषी ।

उद्युक्तौ दहतः क्षत्रं लोककार्यार्थमीश्वरौ ॥ ९१

Dn: राजेष्याम्यथ युक्तौ हि; D: पराजेष्ये भयोन्मुक्तौ;
Dr जेष्ये मृथेरयुक्ते —^d) K: 4 Dr देव; K: Bo
e-g Das as Dn1 Ds1 Ds 5 T G1-7 6 Ms देवौ (for
देव-) K1 2 4 Das Dr -नमस्कृत (Das 'त')

87 B: damaged —^a) Dr सु त (for सुत)
Das as बल (for बलेर्) D: ततस्तु सगरे जित्वा
—^b) K: याण (for वाण) Ds1 G: सहस्रिक; Dr
T1 G: 6 सहस्रिकं (for 'स्रिणम्) Dn: वाण वै बाहु-
शास्त्रिन —^d) K1 1 सोम-; Dr पौर (for सौभ-)
— Dr T G1-3 6 ins after 87 Kumbh ed after 88

844* कस केशि तथा क्रूरमरिष्ट च महासुरम् ।
चाणूर च महावीर्यं मुष्टिक च महाबलम् ।
प्रलभ्य धेनुक चैव भरिष्ट वृषरूपिणम् ।
कालीय च वशे कृत्वा यमुनाया महाददे ।
गोकुलेषु तत पश्चाद्वायें नु महागिरिम् । [5]
ससरात्र धरिष्यामि वर्षमाणे नु चासवे ।
अपक्रान्ते ततो वर्षे गिरिमूर्धन्ववस्थित ।
इन्द्रेण सह सवादं करिष्यामि तदा द्विज ।

[(L 1) G: कालम् (for क्रूरम्) — (L 2) G: वारण
(for चाणूर) G: महासुर (for 'बलम्) — (L 3)
Dr अष्ट (for भरिष्ट) — (L 4) T G1-3 6 कालीय
Dr T1 यमुनायां. — (L 5) Dr T1 G: गोकुले नु (for
'क्षेपु) — (L 6) T1 ससरात्रे G: वर्षमाणे (for 'माणे)
— (L 7) G: अपक्रान्ते. Kumbh ed गिरिमूर्धं
व्यवस्थित (for the post half) — (L 8) Dr तथा, G:
सह (for तदा).]

88 *) T: यं (for य). K: G: 2 यवन (for
वचन). M: 1 य कालयचनाख्यातो. —^b) K1. 3 4 6
B: 8 Das as गार्थे; G: गर्भे (for गर्गे-). K1. 2
B: 8 Das as M: 1 6. 1 संभृत; K: D: 3 संभ्रित;
D: -भ्रित (for 'सवृत). G: तेजामिसंवृतो वध-
—^a) K: 1 वचस; G: पयस (for वचस). —^d) K:
स सु (for मत्त).

— After 88, Kumbh ed ins. 844* and cont.

845* लब्धाच्छिष्य धनं सर्वं वासुदेवं च पौण्ड्रकम् ।

89 K1 2 4 om 89 Das om. 89^b —^b) K:
Bo. 1 8 Das Dn1 n: Ds Ds 3 विरोधन (Dn: 'त'),
D: विरोधिन (for 'वक्र) K: D: 6 सर्वराजावरोधक-
—^a) Dn: ख्यातो; D: स्फीता, M: स्फीतौ (for
स्फीतो). —^d) M: भूमिपालौ D: गिरिव्रजे (for
'व्रजे) —^a) Ds: Ds 1 परिस्पन्दाद्; M: 1 'स्पन्दाद्;
M: 6 'स्पन्दाद्, Cs (gloss बुद्धिकृतकौशल्यविशेषात्)
'स्पन्दाद् (as in text) —^c) Das करिष्यति (for
भवि') — After 89, K: Bo 1-8 Das. as Dn1 n:
Ds Ds 3 3 Kumbh ed. ins

846* शिशुपालं वधिष्यामि यज्ञे धर्मद्युतस्य वै ।

Kumbh ed cont Dr T G1-3 6 ins after 89

847* दुर्योधनापराधेन युधिष्ठिरगुणेन च ।

[Dr G: दुर्योधनानुरागेण (for the prior half) Dr T:
G: 6 गुणेन (for -गुणेन).]

90 90^{ab} is partly damaged in B: —^a) K:
om बलिषु —^a) K: Das वामवि (for 'वि').
K: 2 स, K: स; D: तु (for यु). —^d) K:
2 4 मत्त (for मम) K: 2 4 एव, Bo Dn1 Ds D:
2 8 ह्येको; Dr एको; G: ह्येको (for ह्येको) Dn:
समस्ये को भविष्यति — After 90, K: Bo e-g Das.
as Dn1 n: Ds D: 2 3 3 Kumbh ed. ins

848* युधिष्ठिर स्थापयिष्ये स्वराज्ये भ्रातृभिः सह ।

91 *) K: 2 4 एके (for एव). Das वधिष्यति
(for वधि'). —^a) K: उद्युक्तौ; Dr T G1-2. 6 M:
1-1 उद्युक्तौ (for उद्युक्तौ) K: क्षत्र; B: Dn1 क्षत्रं
(for क्षत्र). — After 91, Dr T G1-3 6 Kumbh
ed ins

849* शस्त्रैर्निपतिता सर्वे नृपा यास्यन्ति वै दिवम् ।

[G: निपतिता Dr याति च (for यास्यन्ति). G: नृपा
याति यमक्षय (for the post. half)]

92 *) K: भावावतरणं; Das अरावतरणं. —^b)
K: Bo Das as D: 2, 1 G: 6 M: 1 1 वसुधायां (for
'वावा'). — After 92^{ab}, Dr T G1-2. 6 ins.

कृत्वा भारावतरणं वसुधाया यथेप्सितम् ।
 सर्वसात्वतमुख्यानां द्वारकायाश्च सत्तम ।
 करिष्ये प्रलयं घोरमात्मज्ञातिविनाशनम् ॥ ९२
 कर्माण्यपरिमेयानि चतुर्भूर्तिधरो ह्यहम् ।
 कृत्वा लोकान्गमिष्यामि स्वानहं ब्रह्मसत्कृतान् ॥ ९३
 हंसो ह्यशिराश्चैव प्रादुर्भावा द्विजोत्तम ।
 यदा वेदश्रुतिर्नष्टा मया प्रत्याहता तदा ।

सवेदाः सश्रुतीकाश्च कृताः पूर्वं कृते युगे ॥ ९४
 अतिक्रान्ताः पुराणेषु श्रुतास्ते यदि वा क्वचित् ।
 अतिक्रान्ताश्च बहवः प्रादुर्भावा ममोत्तमाः ।
 लोककार्याणि कृत्वा च पुनः स्वां प्रकृतिं गताः ॥ ९५
 न ह्येतद्ब्रह्मणा प्राप्तमीदृशं मम दर्शनम् ।
 यच्चया प्राप्तमद्येह एकान्तगतबुद्धिना ॥ ९६
 एतच्चे सर्वमाख्यातं ब्रह्मन्भक्तिमतो मया ।

C 12 17972
 B. 12. 240 (29) 106
 K 12. 246 59

850* राज्य प्रशासति पुन कुन्धीपुत्रे युधिष्ठिरे ।

[G₂ कुन्धीपुत्रो युधिष्ठिर (for the post half)]

— D₂ reads 92^{1st} twice — °) G₂ सर्वसर्वमतख्यानाद्
 — °) K₁ s s r D₂ o द्वारकायां (for 'याद्') K₄ D₂ s
 D₁ r o सत्तम D₂ (both times) द्वारकायां वसुधाय
 — °) K₂ करिष्ये K₁ D₁ o M₁ ८-१ कदन; T₂ G₂
 प्रलयं (for प्रलयं) — °) K₃ s s आत्मनाशाभिसवृतं;
 K₂ Bo. o (marg) s o D₁ n₂ D₂ D₂ s s (both
 times) G₁ G₂ (gloss मम सकलपात्ररूप) आत्मज्ञानामि
 सञ्चित (K₂ B₂ D₁ 'हित; B₂ 'वृत्त; D₂ 'स्मृतं, G₁
 'क्षय); B₂ r D₂ s₂ D₂ 'ज्ञानाभिसंहित; D₁ 'ज्ञाति
 समाश्रयं, T₁ G₂ s o 'ज्ञातिवशाश्रयं, T₂ 'ज्ञाति हि
 सश्रयं; Kumbh ed आत्मज्ञानामिसश्रय — After 92,
 Kumbh ed ins a passage given in App I, (no 31)

93 °) K₁ s o B₂ s o D₁ D₂ s s G₁ अपरिमेयाणि.
 G₂ कर्माण्यनेकरूपाणि — °) M₂ r ह्यय (for ह्यहम्)
 M₁ चतुर्भूर्तिधरो ह्यहं ☞ G₂ चतुर्भूर्तिधर, बलमद्रकृष्ण
 प्रभुज्ञानिरुदभूर्तिधर ! ☞ — °) K₂ गरिष्यामि; M₁
 भवि, M₂ r मजि (for गमि) — °) D₁ स्वानहं;
 T G₁-s o M₂ स्वानेव (for स्वानह) K₂ D₂ s₂
 लोक (for ब्रह्म). K₁ -संस्कृतान्, D₂ समत, D₁
 संस्कृतं; M₁ o r -संस्तुतं (for -संस्कृतान्) D₂ चतुर्भूर्ति-
 धरस्त्वहं — D₁ T G₁-s o ins a passage given in
 App I, (no 31) after 93 Kumbh ed after 92

94 K₁ s s read 94^{1st} after 94^{2nd} — °) K₁ s s
 हंसा कूर्मे (K₂ 'र्मा)श्च मत्स्याश्च; K₂ r Bo s-o D₂ s₂
 D₁ n₂ D₂ D₂-s s o M₁ s-१ हंस (D₂ हंस; M₁ s-१
 सिंह) कूर्मेश्च मत्स्य (D₂ 'हंस)श्च ☞ G₂ हंस सांख्या-
 चार्य कपिल । ☞ — °) B₂ o D₁ T G₁-s o प्रादुर्भावो;
 D₁ D₂ 'र्भावाद् (for 'र्भावा) D₂ द्विजोत्तमः; D₁
 'त्तम K₁ s s प्रादुर्भावा (K₁ 'वो) युगे युगे. — After
 94^{1st}, K₂ Bo s-o D₂ s₂ D₁ n₂ D₂ D₂ s s s G₂
 ins.

851* वाराहो नारसिंहश्च वामनो राम एव च ।

रामो दाशरथिश्चैव सात्वत कश्चिदेव च ।

[(L 1) D₂ वराहो नरसिंहश्च (for the prior half)

— (L 2) K₂ दाशरथिश्च D₂ सौगति (for सात्वत)]

— °) K₁ D₂ यथा (for यदा) D₁ G₂ चैव (for
 वेद) K₁ s श्रुतिं (for श्रुतिर्) — °) D₁ तथा, T
 G₁-s o M₁ s-१ तदा (for मया) K₂ D₂ D₂ प्रत्या-
 हता, K₁ 'हृत, D₁ 'हृता (for 'हृता) K₂ o Bo
 s-o D₂ s₂ D₁ n₂ D₂ D₂ s s पुनः; D₁ T G₁-s o
 M₁ s-१ मया (for तदा) — °) D₂ वेदा D₂ D₂
 सश्रुतिकाश्च K₁ T₂ स वेद स श्रुती (T₂ 'ति)कश्च;
 K₂ r D₂ s सर्वे वेदा समानीता; G₂ वेदा सश्रुतिकश्चैव.
 — °) K₂ r D₂ हृता; T₂ कृत; M₂ कृत्वा (for कृता).
 D₂ पूर्व; D₂ सर्व (for पूर्व) K₁ s B₁ कृता लोका
 (B₁ पूर्व) युगे युगे

95 °) D₂ अतिक्रान्ता — °) M₁ r भुनां (for भु-
 ताश्च) D₂ च (for ते) K₁ s s r D₂ o M₂ वै (for
 वा) — °) G₂ अतिक्रान्तश्च D₁ T G₁-s o भगव (G₂
 'वान् (for बहव) — °) K₁ s ममोत्तम; D₂ मतो
 उत्तमा (for ममो) — °) K₁ s D₂ [ख]ह, D₂
 lacuna (for च) — °) K₁ स्वा; D₂ स्व, D₂ च
 (for स्वर्) K₁ s s D₂ r T₁ G₁-s o गत (for गता)
 — After 95, K₁ s s r D₂ o M₁ s-१ (all third time)
 repeat 31^{1st}, and D₁ r T G₁-s o (all third time)
 repeat 31^{1st}, both repetitions being followed by
 29^{1st}-30^{1st} (also repeated third time) — After the
 third occurrence of 29^{1st}-30^{1st}, K₁ s s r D₂ s s r T
 G₁-s o M₁ s-१ ins

852* पुरुष सर्वमेवेदमक्षयश्चाभ्ययश्च ह ।

[K₁ s s r M₁ s-१ स (for ह).]

96 G₂ om. 96^{1st}-97^{1st} — °) D₂ ब्राह्मणा (for ब).
 — D₁ om. 96^{1st}-97^{1st} — °) B₂ (marg as in text) r
 D₂ s₂ [ह]दम् (for [ह]ह) K₁ D₁ s s यत्त्वयायोह

पुराणं च भविष्यं च सरहस्यं च सत्तम ॥ ९७
 एवं स भगवान्देवी विश्वमूर्तिधरोऽन्ययः ।
 एतावदुक्त्वा वचनं तत्रैवान्तरधीयत ॥ ९८
 नारदोऽपि महातेजाः प्राप्यानुग्रहमीप्सितम् ।
 नरनारायणौ द्रष्टुं प्राद्रवद्भद्राश्रमम् ॥ ९९
 इदं महोपनिषदं चतुर्वेदसमन्वितम् ।
 सांख्ययोगकृतं तेन पञ्चरात्रानुशब्दितम् ॥ १००
 नारायणमुखोद्गीतं नारदोऽश्रावयत्पुनः ।
 ब्रह्मणः सदने तात यथा दृष्टं यथा श्रुतम् ॥ १०१

शुधिष्ठिर उवाच ।

एतदाश्चर्यभूतं हि माहात्म्यं तस्य धीमतः ।
 किं ब्रह्मा न विजानीते यतः शुश्राव नारदात् ॥ १०२
 पितामहो हि भगवांस्तस्माद्देवादनन्तरः ।
 कथं स न विजानीयात्प्रभावममितौजसः ॥ १०३
 भीष्म उवाच ।
 महाकल्पसहस्राणि महाकल्पशतानि च ।
 समतीतानि राजेन्द्र सर्गाश्च प्रलयाश्च ह ॥ १०४
 सर्गास्मादौ स्मृतो ब्रह्मा प्रजासर्गकरः प्रभुः ।

समाप्तम् —^d) K₁ s s Das Ds चै (Das Ds ए) कान्त-
 कृतशुद्धिना

97 Dn₁ om 97, G₂ om 97^{ab} (for both, of v. 1
 96) —^a) D₂s तत् (for ते) D₂ तत्ते सर्वं समा-
 ख्यात —^b) D₂ s भक्तिमता (for 'मतो') Dn₁ D₂s
 यथा (for मया). —^c) D₂ पुराणे (for 'णं'). K₁ s s
 भविष्यश्च; D₂ 'न्दे, T G₁ s s M₁ s-1 'द्वयत् (for 'द्वय')
 —^d) Dn₁ साहस्यं य (for सरहस्य). K₁ s s द्विजोत्तम;
 Das च सप्त च; M₁ च सत्तम.

98 Before 98, MSS ins भीष्म उवाच —^a)
 D₂ च (for स) —^b) K₁ D₂ s सर्वं (for विश्व)
 K₁ D₂ मूर्तिधरा. —^c) K₂ s Bo s-2 Das at D₂ s s
 M₁ s-1 तत्रैवांतर्दधे प्रभु (B₂ [marg] हरि), Dn₁ na
 D₂ s s 'र्दधे पुन

99 ^b) G₂ [हं]त्वा (for [हं]स्वितम्). —^c) T₂
 नारायणा (for 'यणौ') G₂ दृष्टो (for द्रष्टु) K₁ अच
 राश्रम K₂ s Bo s-2 Das at Dn₁ na D₂ D₂-s s s
 बहुर्याभमसाद्रवत् (K₁ D₂ 'मात्रजन्; Das at 'मद्रवत्;
 D₂ s 'मात्रजन्)

100 K₂ s om 100. —^a) D₂ om from इद up
 to चतुर्वे (in 100^b) ☞ G₂ महोपनिषद, महारहस्यम् । ☞
 —^c) K₂ s D₂ -योगमित ये (K₂ ते)न; D₂s D₂, T
 T G₁ s s M₁ s-1 C₂ (gloss सांख्ययोगसिद्धान्तेन
 समन्वितम्) कृतानेन (for 'कृत तेन) — D₁ om 100^d
 —^d) T₂ पांच (for पञ्च) K₁ पचरात्रौ तुसजित

101 ^a) D₂ मुखोद्गीते; D₂ T₂ G₂ मुखोद्गीतं (T₂
 'ता); M₂ मुखोद्धार (for 'द्गीत) —^b) D₂ [s]-
 भावयेत्, K₁ s s-1 D₂ s मुनीन् K₂ मुनि (for पुन).
 —^c) M₁ s ब्राह्मण (for ब्र') —^d) K₂ Dn₁ दृष्टं;

Das दृष्ट (for दृष्ट) — After 101, K₁ B₂ s D₂ s
 ins an addl colophon [Sub parvan K₁ B₂ D₂ s
 मोक्षधर्म — Adhy name K₁ D₂ s भविष्यकथन;
 B₂ s नारायणीय]

—On the other hand, D₁ T G₁-s. s ins after 101
 853^a श्रुत्वा ब्रह्मसुखाद्ब्रह्म स देव्यै कथयत्पुन ।

[G₂ मुत्वास्ते तु (for 'द्ब्र'). G₂ देवेभ्योकथयत्पुन (for
 the post half)]

102 ^b) K₂ s G₂ माहात्म्यं. —^c) K₁ को (for
 किं) K₂ B₂ s-2 Das at Dn₁ na D₂ D₂ s s किं चै
 (B₁ वा) ब्रह्मा न जानीते. — K₁ s s om (hapl.)
 102^d-103^a —^d) K₁ D₂ s तत (for यतः)

103 K₁ s s om 103^{ab} (cf v 1 103) —^a)
 K₂ s Dn₁ na D₂ D₂ s s [s]पि; G₂ तु (for हि).
 Dn₁ भगवत् —^b) K₁ D₂ s साक्षाद् (for तस्माद्)
 K₁ B₂ T₂ G₁ s अनतर D₂ साक्षादेव सनातन —^c)
 K₁ B₂ न स (by transp), Das स न. —^d) K₁
 असितौजसा; D₂ तिरगततेजस

104 ^a) D₂ काळेन (for राजेन्द्र) —^d) T₂ G₁ s
 M₁ s-1 प्रलयाश्च D₂ G₂ तथा, D₂ च ये (for च
 ह) K₁ सर्गश्च प्रलयश्च ह

105 ^a) K₁ B₂ (marg as in text) D₂ s T
 G₁-s s M₁ s (also as in text). s-1 सर्वस्य (for
 सर्गस्य) K₂ D₂ स्मृतौ; B₂ (marg as in text)
 स्थितौ; M₂ स्मृताद् (for स्मृतौ) —^b) D₂ प्रजा-
 सर्गकरप्रभु —^c) B₂ damaged K₂ om from वरं
 up to सकाशा (in 106^a) D₂ प्रचुरं (for प्रवर)
 M₁ s-1 जानीते देवप्रचरो (M₂ 'ई'). —^d) K₂ चति
 चिकं, D₂ चातोचिको; D₁ G₂ सर्गादि (G₂ 'चि)कं

जानाति देवप्रवरं भूयश्चातोऽधिकं नृप ।
 परमात्मानमीशानमात्मनः प्रभवं तथा ॥ १०५
 ये त्वन्ये ब्रह्मसदने सिद्धसंधाः समागताः ।
 तेभ्यस्तच्छ्रावयामास पुराणं वेदसंमितम् ॥ १०६
 तेषां सकाशात्सूर्यश्च श्रुत्वा वै भावितात्मनाम् ।
 आत्मानुगामिनां ब्रह्म श्रावयामास भारत ॥ १०७
 षट्षष्टिर्हि सहस्राणि ऋषीणां भावितात्मनाम् ।
 सूर्यस्य तपतो लोकाभिर्मिता ये पुरःसराः ।

तेषामकथयत्सूर्यः सर्वेषां भावितात्मनाम् ॥ १०८
 सूर्यानुगामिभिस्तात ऋषिभिस्सैर्महात्मभिः ।
 मेरौ समागता देवाः श्राविताश्चेदमुत्तमम् ॥ १०९
 देवानां तु सकाशाद्धै ततः श्रुत्वासितो द्विजः ।
 श्रावयामास राजेन्द्र पितृणा मुनिमत्तमः ॥ ११०
 मम चापि पिता तात कथयामास शंतनुः ।
 ततो मयैतच्छ्रुत्वा च कीर्तितं तव भारत ॥ १११
 सुरैर्वा मुनिभिर्वापि पुराणं यैरिदं श्रुतम् ।

C 12 12959
B 12.340(59).124
K 12 348 74

(for चातोऽधिकं). Da: नृप; Ds ततः K1 Da. 9
 मूयश्चाप्य (Da 'भ्य)धिकं ततः — D1 T G1-8 8 om
 105⁹ — 7) K1 4 पुर्य; B9 प्रवरं (for प्रभवं)
 K1 D1 9 सदा; M1 1-1 तदा (for तथा)

106 K2 om. 106 (cf. v l 105) —^a) K1 4
 ये तु वे, K1 ये स्वस्य; D4 यक्षान्यद्; M1 6 1 येष्यन्ये
 (for ये त्वन्ये) Ds -सदसि (for सदने) —^b)
 D1 T G1 8 8 समाहिता; G2 'हता' (for 'गता') —^c)
 K1 प्र; D1 G2 सं- (for 'सं-') —^d) Ds प्रह
 (for वेद) K1.4 सस्मित (for समितम्)

107 K2 om. up to सकाशा (cf. v l 105) —^a)
 K2 श्रुत्वा (for सूर्यश्च) K2 वै, K6 Bo 6-9 Das 84
 Dn1 n4 Ds D2 8 8 तु (for च) K1 4 ततः सूर्यश्च
 श्रुत्वा वै —^b) K1 2 4 ऋषीणां (for श्रुत्वा वै) Das
 भावीतारमना, Ds भावितान्वय — G2 om (hapl)
 107^a-108^c K4 repeats 107^a after 108 Ds reads
 107^a twice —^c) Das 84 आस्मनु (for आस्मानु)
 Ds -जीविनां (for -गामिना) K6 चेह; K6 (also)
 Bo 6-9 Das 84 Dn1 n4 Ds D2 8 8 (first time) 8 Ms
 राजन् (for ब्रह्म) Ds (second time) वेदानुगामिना
 ब्रह्म, D1 T G1. 8 8 आस्मानुगान्तिष्ठताब्राजन्; M1 6 1
 'मुनिगणान् —^d) K6 वै भारत (hypermetric),
 Bo 6-9 Das 84 Dn1 n4 Ds D2 8 8 वै तव (Bo
 'दा); D1 T G1 8 8 M1 1-1 तवत् (for भारत)

108 G2 om 108 (cf v l 107) —^a) K1 2 4
 षट्षष्टि, K6 M1. 1-1 षट्षष्टिर्हि; K1 षट्ष षष्टिः
 Dn4 षट्षष्टिर्हि; Ds1 षट्षष्टिर्हि; Ds तत षष्टि, D1
 T G1 8 8 अष्टासीति (for षट्षष्टिर्हि) K6 षष्टि
 सहस्राणि वाकस्त्रियानाम् । K6 —^b) K1 D1 6 1 0 T
 G1 8 M1 1-1 मुनीनां (for ऋषीणां) K1 2 4 षट्षष्टि
 अतानि च — B9 om (hapl) 108^a 108^{cde} 18

damaged in B9 —^a) Ms तपतो (for 'तो) Dn1
 Ds Ds T1 लोका (for लोकान्) —^d) K1 निर्मितां
 Ms वै (for ये) — 7) K6 Das श्रुत्वा वै (for सर्वेषां)
 — After 108, K4 repeats 107^a

109 ^a) K1. 2 B1 सूर्याभि (for 'नु) D1 गामिनस
 (for 'मिस्) —^b) K6 तन् (for तैर्) K1 2 4 1
 D4 8 8 ऋषिभिर्भावितात्मभिः —^c) D1 T1 G2 8 मृषवसे
 (D1 'तो) चैत (D1 वै त) दुत्तमं; T2 G1 शुष्वतश्चैतदु-
 त्तम, G2 श्राविता वै तदुत्तमं

110 Ds om. 110^a-115^b. —^a) K1 D1 9 देवतानां
 (for देवानां तु) —^b) K2 श्रुत्वाभिषौ; K4 Das
 श्रुत्वामितो (for 'सितो) Ms मुनि (for द्विजः) —^c)
 K6 Bo Das 84 वै तनु (for राजेन्द्र) — Ds1 om
 110^a. —^d) The portion from पिष्टुणां up to लोका
 (in 12 327 5^a) is lost in Das on missing fol
 K1 2 4 D1 T G1-8 8 Ms पिष्टुन्वै, K1 D1 9 पिष्टुन्स,
 M1 6 1 पितर (for पिष्टुणां) K1 2 4 द्विज, Dn4 सति
 (for मुनि) K1 2 4 Bo 8 Dn1 Ds Ds G2 सत्तम,
 T2 'म (for 'म) — After 110, D1 T G1-8 8
 1ns

854* एव परपराख्यातमिदं शतनुना श्रुतम् ।

111 Das missing (cf. v l 110) Ds 7 om 111
 (for Ds, of v l 110) K1 D1 9 read 111^{ab}
 twice —^a) K6 7 (first time) Bo 6-9 Das Dn1 Ds1
 D2 8 8 शांतनु (for श') K1 D1 9 (all second
 time) पितर श्रावयामासु पितर मम श (K1 शां)तनु
 —^c) K4 8 Bo 6-9 Das Dn1 n4 Ds D2 8 8 [ष]पि
 (for [ए]तत्) K6 तत्; K1 D1 9 M1 6 1 तु (for
 च) —^d) Ds1 कीर्तितस्तव भारत — After 111,
 K1 D1 9 1ns

855* नारदाद्यैव देवर्षे पुराणमहमासवान् ।

सर्वे ते परमात्मानं पूजयन्ति पुनः पुनः ॥ ११२
 इदमाख्यानमार्षेयं पारंपर्यागतं नृप ।
 नावासुदेवभक्ताय त्वया देयं कथंचन ॥ ११३
 मत्तोऽन्यानि च ते राजञ्जुपाख्यानशतानि वै ।
 यानि श्रुतानि धर्म्याणि तेषां सारोऽयमुद्धृतः ॥ ११४
 सुरासुरैर्यथा राजनिर्मथ्यामृतमुद्धृतम् ।
 एवमेतत्पुरा विप्रैः कथामृतमिहोद्धृतम् ॥ ११५
 यश्चेदं पठते नित्यं यश्चेदं शृणुयान्नरः ।

एकान्तभावोपगत एकान्ते सुसमाहितः ॥ ११६
 प्राप्य श्वेतं महाद्वीपं भूत्वा चन्द्रप्रभो नरः ।
 स सहस्राचिषं देवं प्रविशेन्नात्र संशयः ॥ ११७
 मुच्येदार्तस्तथा रोगाच्छ्रुत्वेमामादितः कथाम् ।
 जिज्ञासुर्लभते कामान्भक्तो भक्तगतिं व्रजेत् ॥ ११८
 त्वयापि सततं राजन्नभ्यर्च्यः पुरुषोत्तमः ।
 स हि माता पिता चैव कृत्स्नस्य जगतो गुरुः ॥ ११९
 ब्रह्मण्यदेवो भगवान्प्रीयतां ते सनातनः ।

112 Das missing (of v 1 110) Ds om 112
 (of v 1 110) Dr reads 112^{ab} and repeats 112^{cd}
 after 118 T G₁₋₂ s repeat 112 after 118 —^a)
 G₂ (first time) असुरैर् (for सुरैर्वा) K₁ ऋषि
 भिर् (for मुनि) Dr G₂ (second time) चैव; T
 G₁₋₂ s (all first time) चापि (for वापि) —^b)
 K₁ यद्दि; T₁ (first time) वै यद्दि (for यैरिद) T₂
 (first time) श्रुता (for श्रुतम्). —^c) K₁ D₁ s
 श्रुत्वा ते; Dr T G₁₋₂ s (all second time) ते सर्वे
 (by transp.). —^d) K₁ D₁ s भावयति; D₁ n₁
 D₂ D₃ s. s पूजयते (for 'यन्ति) K₁ यथा विधि,
 K₂ यथाविधि, D₁ n₁ D₂ D₃ s. s समंतत (for
 पुन पुन)

113 Das missing (of v 1 110). Ds om. 113
 (of v 1 110) K₄ repeats 113^{ab} after 118 —^a)
 Dr T G₁₋₂ s transp इदं and आख्यान. K₆ आर्षेयं;
 D₁ आख्येय; D₄ आख्यात (for आर्षेय) —^b) D₁
 नृप; Dr T G₁₋₂ s M₁ 1-1 नृपु (for नृप) —^c)
 K₄ भक्ता च (for भक्ताय) —^d) G₂ [आ]ख्येय
 (for देय) K₄ कथ च न — After 113, K₁ s
 read 120 Dr T G₁₋₂ s ins. after 113 K₁ s
 after 120

856* आख्यानमुसम चेदं आख्येयं सदा नृप ।
 सदैव मनुजो भक्तः शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
 प्रामुखादचिराद्भान्विष्णुकोक्तं सनातनम् ।

[(L 2) K₂ s त देव; Dr तथैव, G₂ तदैव (for
 सदैव).]

114 Das missing (of v 1 110). Ds om 114
 (of v 1 110). —^a) D₁ सतो (for मत्तो) K₁
 s. v D₁ s [स]न्वित्त (for ऽन्यानि च). —^b) K₆ Dr
 T₂ G₁ s च (for वै) —^c) K₁ श्रुत्वानि (for श्रु-

तानि) K₆ B₆ s. v. D₁ D₁ n₁ D₂ D₃ s. s स-
 र्वाणि; K₁ B₁ G₁ s M₁ 1 धर्माणि (for धर्म्याणि)

115 Das missing (of v 1 110) Ds om 115^{ab}
 (of v 1 110) —^b) K₁ B₁ D₁ s T₁ G₁ s. s
 उत्तमं (for उद्धृतम्) —^c) D₂ reads 115^{cd} on marg.
 —^d) D₁ वृत्तै (for विप्रै) —^e) G₂ कथामयम् (for
 'सृतम्) K₁ s. s अय; B₁₋₂ D₁ D₂ D₃ T₁ इव
 (for इह)

116 Das missing (of v 1 110) —^a) K₁ D₁
 चैनं; D₁ s चैतत् (for चेद) K₂ s. s D₁ s आख्येयं;
 K₁ D₂ शृणुयान् (for पठते) —^b) K₁ चैव; D₂
 चैतत् (for चेद) K₂ v D₂ आख्येयं (for शृणुयान्).
 D₁ पुन (for नर) —^c) T₂ एकभावेनोपगत; M₁ s
 एकांतभावोपगतम् —^d) B₁ v D₁ n₁ D₂ D₃ s. s
 एकांतेषु, B₂ एकांतसु; Dr 'ति सु; G₂ 'त सु
 (for 'न्ते सु)

117 Das missing (of v 1 110). —^a) K₁ s
 महद् (for महा) —^b) K₁ भूता (for भूत्वा)
 D₁ चांद्रप्रभो

118 Das missing (of v 1 110) —^a) K₁ s
 मुच्येतातस; T G₁ s. s मुच्येतातस; G₂ 'तासौ (for
 'तासु) K₁ रोगान्; D₄ रागात् (for रोगात्)
 —^b) K₁ s कथं (for कथाम्) —^c) B₁ (marg)
 ज्ञान; D₂ कामं; Dr T G₁₋₂ s भक्ति (for कामान्)
 —^d) K₁ s भक्ति; D₁ Dr मुक्तः; G₂ मुक्ति (for
 भक्त) Dr T G₁₋₂ s M₁ s. v रुमेद् (for व्रजेत्).
 — K₄ repeats 113^{ab} after 118. Dr reads 112^{ab}
 and repeats 112^{cd} after 118. T G₁₋₂ s repeat
 112 after 118.

119 Das missing (of v 1 110). —^a) D₁
 त्वयापि; M₁ v त्वयापि (for त्वयापि). —^b) K₁ s

युधिष्ठिर महाबाहो महाबाहुर्जनार्दनः ॥ १२०

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वैतदाख्यानवरं धर्मराहजनमेजय ।

आतरश्चास्य ते सर्वे नारायणपराभवन् ॥ १२१

जितं भगवता तेन पुरुषेणेति भारत ।

नित्यं जप्यपरा भूत्वा सरस्वतीमुदीरयन् ॥ १२२

यो ह्यस्माकं गुरुः श्रेष्ठः कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।

स जगौ परमं जप्यं नारायणमुदीरयन् ॥ १२३

गत्वान्तरिक्षात्सततं क्षीरोदममृताश्रयम् ।

पूजयित्वा च देवेशं पुनरायात्स्वमाश्रमम् ॥ १२४

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पण्डित्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२६ ॥

Ds: M1 इत्यर्थं (for 'र्थं') K1 3 4 M1 पुरुषोत्तमं,
K1 'त्तम' — After 119^b, K1 3 4 ins

857* वासुदेव महात्मान श्रोतव्य विधिपूर्वकम् ।

—^d) D1 T G1-3 6 अवेत् (for गुरु)

120 Ds missing (of v l 110) K1 3 4 read
120 after 113 —^a) K1 देहो, Ds देवा (for
देवो) —^b) Ds प्रापतां (for प्रीयता) Gs जनार्दन
(for मनातन) Ms (sup lsn as in text) चतुर्भुवि
सनातन —^c) K1 3 4 महाभारतो, T1 Gs 6 'भागो
(for 'बाहो) —^d) Ks 1 Bo 6-9 Ds Dn1 n4 Ds1
Ds-3 1-9 महाबुद्धि (for 'बाहुर्) — After 120,
Bs 1 ins

858* पूजनीयो सदास्पदो मुनिभिर्वेदपारगौ ।

On the other hand, K1 3 4 ins 856* and Bs D1
T G1-3 6 ins 859* after 120

121 Ds missing (of v l 110) —^b) Ds
जनमेजय —^c) D1 चात्र (for चास्य) K1 सर्वैर्
(for सर्वे) Ds 5 9 आत्सि सहित सर्वैर् (Ds वै)
—^d) K1 3 4 बभूव (for [ब]भवत्) K1 Bo Ds 5 9
नारायणपरोभवत् (Bo Ds 'व्)

122 Ds missing (of v l 110) —^a) T1 देव;
Gs चैव (for तेन) —^b) Ks पुरुषेण Ds 7 [इ]ह
(for [इ]ति) Ds भारत —^c) Ks 6 Bo Ds
Ds Ds 7 T1 Gs 6 जप्यपरो; K1 Ds 9 जाप्यपरो (for
जप्यपरा) —^d) K1 3 Bs (marg) Ds M1 6 6
सरस्वतिम्, K1 Ds1 Ds 9 T2 Gs 3 Cs (gloss सर
स्वतीप्रोक्तम्) सारस्वतम्; T1 Gs 6 नारायणम् (for सरस्व
तीम्) K1 3 Bs (marg as in text) T G1 3 6 उदै
रयन्, K1 Ds उदीरयेत् (for 'रयन्)

123 Ds missing (of v l 110) K1 om
(hapl.) 123 —^a) T1 [S]त्स्यस्माक; M1 6 7 [S]-
भ्य (for इ). K1 कुह; Ds Ds1 Ds 9 G1 M1

गुरु (for गुरु) —^b) D1 T1 G1-3 6 प्रभु; T2
प्रभु (for मुनि) —^c) Ds transp स and जगौ
Bs Gs पारमे (for परम) Ds प्राप्य (for जप्य)
Dn1 n4 Ds 3 3 जगौ परमक जप्य

124 Ds missing (of v l 110) —^a) K1 3
अतरीक्ष, Ks 1 Bo 6-9 Ds अतरीक्षात् K1 3 Ds 5 9
स तदा (for सतत) —^b) Ks अमृताचय, Ds
'अय, D1 T G1-3 6 M1 1-7 'लयं (for 'श्रयम्
—^c) Ds 9 तु, D1 T2 G1 3 [च]य (for च) —^d)
K1 स्वमाश्रय, T1 Gs 6 'लयं (for 'श्रमम्) — Ks
Bo 6 7 9 Ds Dn1 n4 Ds2 Ds 3 3 3 M1 1-7 editions
ins after 124 Bs D1 T G1-3 6 after 120

859* भीष्म उवाच ।

एतत्ते सर्वमाख्यात नारदोक्तं मयेरितम् ।
पारपर्यागतं श्लेषत्रिंशत्तमे कथितं पुरा ।

[Bs om the ref — (L 1) M1 आख्यान (for
'त) Bs (marg as above) 7 Ds समोरित, T1
Gs 6 मया शुभ, T2 मयादित; G1 मयेरित (for मये)
— Bs om line 2 Ks Bo 7 9 Ds Dn1 n4 Ds2 Ds
3 3 repeat line 2 after line 6 of 860* — (L 2)
Dn4 पारपर्यागते T1 Gs 6 चैतत्, G1 श्लेष (for श्लेषत्.)
Ms भीष्मेण (for पित्रा मे)]

— Ks Bo 6-9 Ds Dn1 n4 Ds2 Ds 3 3 3 T G1-3 6
cont K1 3 4 7 Ds1 Ds 9 editions ins after 124

860* सूत उवाच ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं वैशंपायनकीर्तितम् ।
जनमेजयेन यच्छ्रुत्वा कृत सम्यग्यथाविधि ।
यूय हि वसतपस सर्वे च चरितव्रता ।
सर्वे वेदविदो मुरुषा नैमिपारण्यवासिन ।
शौनकस्य महासत्रं प्राप्ता सर्वे द्विजोत्तमा । [5]
वज्रपथं सुहृत्वेर्षेणैरात्मान परमेधरम् ।

[३२७

जनमेजय उवाच ।

कथं स भगवान्देवो यज्ञेष्वग्रहरः प्रभुः ।
 यज्ञधारी च सततं वेदवेदाङ्गवित्त्था ॥ १
 निवृत्तं चास्थितो धर्मं क्षेमी भागवतप्रियः ।
 प्रवृत्तिधर्मान्विदधे स एव भगवान्प्रभुः ॥ २

कथं प्रवृत्तिधर्मेषु भागार्हा देवताः कृताः ।
 कथं निवृत्तिधर्माश्च कृता व्यावृत्तबुद्धयः ॥ ३
 एतं नः संशयं विप्र छिन्धि गुह्यं सनातनम् ।
 त्वया नारायणकथा श्रुता वै धर्मसंहिता ॥ ४
 इमे सन्नद्धका लोकाः ससुरासुरमानवाः ।

[Bom. Kumbh ed सौत्तिर् (for सूत). — (L 1) B₂ D₁ T G₁₋₂ ० व (for ते) D_{as} वैशंपायनभिरित (sic) (for the post half) — (L 2) B₁ D₁ n₂ D_{as} D₂ ० ० G₂ तत् (for यत्). D₂ युक्ता, G₂ कृता (for कृत्वा). K₁ D₂ कृत (for कृत). B₂ सर्थ (for सम्यग्). K₁ यथा विधि — (L 3) D₂ T₁ G₂ ० सु (for दि) K₁ D₂ ० ० G₂ सु, T G₂ ० ते (for च). — (L 4) D₂ वेदविदा T₁ G₂ ० विप्रा (for गुरुया) D₁ T G₁₋₂ ० वैमिशारण्य — (L 5) D_{as} सौनकस्य K₁ D₂ महासप्ते (for 'सप्त') D_{as} दिवोकत (for दिजोत्तमा) — (L 6) K₂ सुमतेर् (for सुपु). K₂ B₂ १ D_{as} D₁ n₂ D₂ D₂ ० ० शशत (for आत्मान). — After line 6, K₂ B₂ १ ० D_{as} D₁ n₂ D₂ D₂ ० ० repeat line 2 of 859*]

Colophon Ś₁ V₁ D_{as} D₂ missing K₁ १ B₁₋₂ D_{as} 2 D₁ n₂ D₁ G₂ ० M₂₋₄ absent — Subparvan. K₁ १ १ ० १ Bo ०-२ D_{as} D₁ n₂ D₂ D₂₋₃ १-२ T G₁₋₂ ० M₁ १-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ १ १ ० १ Bo ०-२ D_{as} D₁ D₂ D₂ ० ० M₂ नारायणीय, D₂ ० ० नरनारायणीय; T₁ नारायणीयोपासयाने जन्मरहस्य; T₂ G₂ ० नारायणीये जन्मरहस्य (G₂ जन्म जराहस्य); G₁ नारायणीये ऋषवाररहस्य, M₁ १ १ नारायणीये भगवद्दर्शन — Adhy no (figures, words or both) K₂ 65, B₁ D₁ 163, B₂ D₁ D₂ T₁ G₂ 165, D₂ G₂ M₁ १ १ 160; T₂ 178, G₁ 164, G₂ 190, M₂ 196 — Śloka no D_{as} 121, D₁ 140, D₂ 139, D₃ 40

327

☞ This adhy is missing in Ś₁ V₁ D₂ (cf v l 12 321 14, 318 1, 283 15)

1 D_{as} is missing up to लोका (in 5^a) (cf. v. l.

12 326 110). K₁ १ १ ० १ Bo ०-२ D_{as} D₁ n₂ D₂ D₁₋₂ १-२ T G₁₋₂ ० सौनक (for जनमेजय). — ^b) T₁ G₂ अग्रहर. K₁ १ १ D₂ ० ० स्मृत (for प्रभु). K₂ यज्ञेनोनुग्रह स्मृत — ^c) K₁ यज्ञधारे; K₁ D₂ ० 'हारी (for 'धारी) D₂ ० [ह]व (for च). G₂ ० स कथ (for सतत) — ^d) D₂ M₂ १ वेदांगरुह; D₁ T G₁₋₂ ० 'कृत्; M₁ १ 'सूक्त (for 'वित्). K₂ B₂ D₁ G₁ १ सदा; M₂ कथ (for तथा) K₁ D₂ ० देवभागा (K₁ 'ग) प्रमुक्तया

2 D_{as} missing (cf v l. 1) — ^a) K₁ निवृत्ता; K₂ १ Bo १ ० ० G₂ निवृत्ति, D_{as} 'त्ता; D₁ 'त्ते (for 'त्त). D₂ पास्थितो (for चा). D₁ धर्म (for धर्म). — ^b) K₁ क्षमी (for क्षेमी) K₁ प्रभु (for 'प्रिष'). K₂ Bo ०-२ D_{as} D₁ n₂ D₂ D₂₋₃ १ १ M₁ १ १ क्षमी (K₂ Bo १ १ ० D_{as} D₂ क्षेमी; B₂ M₁ १ क्षेम, D₁ D₁ क्षमा, M₁ क्षमं) भागवत (K₂ 'ता, M₂ 'तं) प्रभु; D₁ T G₂ ० क्षेत्री भागवत (T₂ 'त) कथं; G₁ क्षेत्री भावगत कथ; G₂ मोक्षं भागवत कथं — ^c) K₁ १ १ प्रवृत्त; K₂ Bo ०-२ D_{as} D₁ n₂ D₂ D₂ १ १ निवृत्ति (for प्र) — ^d) G₂ विमु (for प्रभु).

3 D_{as} missing (cf. v l. 1) — ^a) K₁ १ कथं प्रवृत्तधर्मेण. — ^b) M₁ भागहा (for भागार्हा) — ^c) K₁ निवृत्त; K₂ १ D₂ निवृत्त (for 'त्ति) K₁ -धर्मेण; D₁ T G₁₋₂ १ धर्मेषु (for धर्माश्च) — ^d) K₂ कृत (for कृता) D₂ D₂ १ व्यावृत्ति; G₂ [व] व्यावृत्त (for व्यावृत्त). D_{as} कृताख्यकृतबुद्धय

4 D_{as} missing (cf. v l. 1). — ^a) K₁ १ १ १ D₂ १ १ ० T G₁₋₂ १ छिन्धि; K₂ B₂ १ १ (margin as in text). १ D_{as} D₁ n₂ D₂ D₂ सूत; D₂ १ सौते (for विप्र) — ^b) K₁ १ १ D₂ १ १ १ T G₁₋₂ १ सौते (for छिन्धि) D₂ सनातने — ^c) D_{as} (by corr.) D₂ १ १ १ M₁ १-१ कथा; D₂ lacuna (for 'कथा). G₂ त्वया नारायणाच्युत्वा. — ^d) K₂ कृत्वा (for कृता). K₂

क्रियास्वभ्युदयोक्तासु सक्ता दृश्यन्ति सर्वज्ञः ।
मोक्षश्चोक्तस्त्वया ब्रह्मभिर्वाणं परमं सुखम् ॥ ५
ये च मुक्ता भवन्तीह पुण्यपापविवर्जिताः ।
ते सहस्रार्चिषं देवं प्रविशन्तीति श्रुश्रुमः ॥ ६
अहो हि दुरनुष्ठेयो मोक्षधर्मः सनातनः ।
यं हित्वा देवताः सर्वा ह्वयकव्यभुजोऽभवन् ॥ ७

किं नु ब्रह्मा च रुद्रश्च शक्रश्च बलमित्प्रभुः ।
सूर्यस्ताराधिपो वायुरभिर्वरुण एव च ।
आकाशं जगती चैव ये च शेषा दिवोकसः ॥ ८
प्रलयं न विजानन्ति आत्मनः परिनिर्मितम् ।
ततस्तेनास्थिता मार्गं ध्रुवमक्षयमव्ययम् ॥ ९
स्मृत्वा कालपरीमाणं प्रवृत्तिं ये समास्थिताः ।

C 12. 13019
B 12.341[40] 13
K 12.349 12

B: s Das Dn1 n4 D3 s s 1-9 T2 G1 s M1 1-7 सहिताः;
D3 -सहिताः; D3 सप्रिता (for -सहिता) — After
4, K1. 2 s s 1 Bo 6-9 Das Dn1. n4 D3 D2-5 1-9 T
G1-3 6 Cn editions ins

861* सूत उवाच ।

जनमेजयेन वष्टुष्ट दिव्यो व्यासस्य धीमतः ।
तत्तेह कीर्तयिष्यामि पौराण शौनकोत्तम ।
श्रुत्वा माहात्म्यमेतस्य देहिनां परमात्मन ।
जनमेजयो महाप्राज्ञो वैशपायनमब्रवीत् ।

[G1 om. the ref. K6 Bo s (marg as above)
Dn1. n4 D3 D2 s s सौतिर् (for सूत) — (L 1) D1
तद् (for यद्) — (L 2) K1 Da. s 9 T1 G3 9 तदह,
Dn1 नन्वेह (for तत्तेह) K1 s 4 G1 (sup len as
above) सप्रवक्ष्यामि, K5 Bo s 9 Dn1 n4 D3 D2 s s
कययिष्यामि (for कीर्तयि) K1 s 4 पुराण, D44 पौराणं
(for 'ण) K2 शौनकोत्तम, K6 1 Bo-9 Dn1 D3 s
शौनकोत्तम, D44 'पम, D1 T2 G1 s 'त्तर (for 'त्तम)
— (L 3) K2 महात्म्यम्, D44 माहात्मम् Bo s देहिनां,
Cn (gloss परमात्मन) 'नां (as above) Bo om
(hapl), T2 परमात्मक (for 'त्मन) — (L 4) B3
जनमेजय- (for 'जयो)]

5 Das is missing up to लोका (of v 1 1)
Before 5, K1. 2 s s 1 Bo 6-9 Das Dn1 n4 D3 D2-5
1-9 T G1 s 6 ins जनमेजय उवाच —^a) Das G2 सं-
(for स) —^b) B3 -मानुषा (for मानवा) —^c)
K3 क्रियास्वभ्युदयोक्तासु; K5 'सु विचिनोक्तासु; T1
G3. 9 'स्वभ्युदयोक्तासु, T2 क्रिया साम्युदयोक्तासु —^d)
K1 मुक्ता; K1 Bo s शक्ता; B3 शक्त्या (for सक्ता)
K1. 2 s B3 D3 (marg) पश्यति (for दृश्यन्ति) K1
s 4 सर्वत (for 'श्च) —^e) D44 चोक्तासु; D3 चोक्त.
—^f) M1 निर्वाण (for 'ण).

6 *) G3 एव (for वे च) K3 s 6 Bo 6-9 Das.
44 Dn1 n4 D3 D2. s s सु (for च). D3 s M1. 9 1
भक्ता (for मुक्ता). B3 (marg) वहति; Dn1 भंति

(for भवन्ति) K1 ये सक्ता च भवतीह —^g) Cn
सहस्रार्चिष, सूर्यन्तर्यामिणमनन्तधिद्रूप वा । C —^d) K4 6
Bo 6-9 D3 s at Dn1 n4 D3 D2 s s [ह]ह (for [ह]ति)
K1 s 4 6 Bo 6-9 Das at Dn1 n4 Das D2 s s s T2
M3 श्रुश्रुम (for 'म)

7 *) K1 Bo s (marg as in text) Dn1 n4 D3
D2 s s शय (for अहो) B3 (marg) [s]ति (for हि).
K2 T2 दुरनुष्ठेयो (for 'नुष्ठेयो) —^b) K1 D3 मोक्षो
(for मोक्ष-) K1 s 4 मार्ग; B1 धर्म (for धर्म)
M1 सनातन (for 'तन) — Bo om 7^{ed} —^d)
K3 कव्यकव्य (for ह्वय) K1 [s]भवत्; D3 'जन्;
G1 [s]वहन्, G3 भवान् (for सभवन्)

8 *) K2 न; K4 Dn1 D3 D2 s T1 G3 s 6 च,
K6 Bo 6-9 Das at Dn1 D3 तद्; B3 laoua, D1
T2 G1 तु (for जु) K1 s 1 D4 9 [अ]य रुदो वा;
D3 M1 च रुद्रश्च D3 किं ब्रह्मा चाय रुदो वा —^b)
K1 laoua, K3 1 D3 s 9 वा (for च) B1 3 बल-
(B3 'लि)भि, T2 G1 M1 बलभित् D3 विभु (for
प्रभु) —^d) D44 अक्षीर; D3 अक्षिर K1 चारुण
—^e) T1 G3 6 आकाशो (for 'श्च) D1 जगतिश्च;
G1 पृथिवी

9 *) T G1-3 6 प्रलय —^b) K1 s 4 1 चारुण (K3
'त्मान; D3 s 9 T1 G3 s 9 ह्या (for आ) T1
पर- (for परि-) B1 निर्मित; D3 कीर्तितं (for -निर्मि-
तम्) —^c) D31 यतस् (for ततस्) B1 तेनास्थितो;
B3 तेनाप्रिता; D3 9 च नास्थिता; D3 तमा (for
तेना) D1 T G1-3 6 M1 1-1 य (M1 1-1 अ)तस् वा
स्थि (G3 'स्ति)वा धर्म (M3 मार्ग) —^d) Das Dn1. n4
D3 D2 s s T2 G3 अक्षरम् (for 'यम्)

10 *) K6 स्मृता, K1 D3 9 M3 स्मृत; Bo. 6-9
Das Dn1 D3 D2 s s स्मृति; Das Dn1 D3 स्मृति-;
M1. 9 1 स्मृत (for स्मृत्वा). K5 परीमाने; D44 परि-
माण —^b) D3 वृत्तिर्धेन, M3 9 1 प्रवृत्ता (M3 'त्तं)
वे (for 'सि वे). D1 T G1-3 6 वे (for वे). K3
समावृता; K6 B1. 9 Das at D3 s M3 'भिता; D3

दोषः कालपरीमाणे महानेष क्रियावताम् ॥ १०
 एतन्मे संशयं विप्र हृदि शल्यमिवापितम् ।
 छिन्धीतिहासकथनात्परं कौतूहलं हि मे ॥ ११
 कथं भागहराः प्रोक्ता देवताः क्रतुषु द्विज ।
 किमर्थं चाध्वरे ब्रह्मन्निज्यन्ते त्रिदिवोकसः ॥ १२
 ये च भागं प्रगृह्णन्ति यज्ञेषु द्विजसत्तम ।
 ते यजन्तो महायज्ञैः कस्य भागं ददन्ति वै ॥ १३
 वैशंपायन उवाच ।
 अहो गूढतमः प्रश्नस्त्वया पृष्टो जनेश्वर ।

नातप्ततपसा क्षेप नावेदविदुषा तथा ।
 नापुराणविदा चापि शक्यो व्याहर्तुमञ्जसा ॥ १४
 हन्त ते कथयिष्यामि यन्मे पृष्टः पुरा गुरुः ।
 कृष्णद्वैपायनो व्यासो वेदव्यासो महानृषिः ॥ १५
 सुमन्तुर्जैमिनिश्चैव पैलश्च सुदृढव्रतः ।
 अहं चतुर्थः शिष्यो वै पञ्चमश्च शुकः स्मृतः ॥ १६
 एतान्समागतान्सर्वान्पञ्च शिष्यान्दमान्वितान् ।
 शौचाचारसमायुक्ताञ्जितक्रोधाञ्जितेन्द्रियान् ॥ १७
 वेदानध्यापयामास महाभारतपञ्चमान् ।

*स्थिता; M₁ १ समन्विता (for समास्थिता) — °)
 D₄ T₂ दोषः; D₅ वेपु; D₁ T₁ G₁₋₃ ० एष (for
 दोष) D₄ reads from काल up to हास (in 11°)
 twice K₆ १ D₄ (both times) ० परीमाण; B₀ ०-१
 D₄ D₄ D₅ (before corr) D₅ १ T₁ G₁₋₃ ० M₁ ०
 'माणो; D₅ T₂ 'णामो (for 'माणे) M₁ १ दोषकाल-
 परीमाणो. — °) D₁ T₁ G₂ ० महादोष', T₂ G₁₋₃ M₅
 महान्दोष (for महानेष)

11 For the repetition in D₄, of v l. 10 — °)
 K₁ २, ४ १ D₄ D₅ एष (for एतन्) K₁ २, ४ १ D₄ (both
 times) ० ० ब्रह्मन्; G₂ विप्रा (for विप्र) — °) D₄
 इवार्थिव (for 'वितम्). — °) G₂ कतनात् (for कथ')

12 D₄ repeats 12 after भाग (in 13°) — °)
 K₂ कृषुषु (sic) — °) K₆ om. (hapl) from किमर्थं
 up to द्विज (in 13°) K₁ D₅ चाध्वरो; D₄ (both
 times) चाध्वरा; D₁ G₁₋₃ ० M₁ चाध्वरैर् (for 'रे)
 — °) K₁ D₄ (both times) ० M₁ १ यजते; B₅ D₅ T
 G₁₋₃ ० M₅ ० यजते; D₄ D₁ इज्यन्ते; D₅ इत्यते;
 D₁ सृजति (for इज्यन्ते) G₂ [s]पि (for त्रि). D₄
 दिवोकस

13 For the repetition in D₄, of v. l. 12 K₆
 om up to द्विज (of v l. 12) — °) K₁ २ ४ B₀ २
 D₄ न; K₁ हि; D₅ ० तु (for प्र) K₁ D₄ D₄
 D₅ -गृह्णति. D₁ T G₁₋₃ ० ये भाग प्रतिगृह्णन्ति. — °)
 D₄ -सत्तम' K₁ २ ४ यज्ञे भूहि द्विजोत्तम — °) B₅
 D₄ ये यजतो (for ते यजन्तो) — °) G₂ कस्यै (for
 कस्य). K₁ D₅ १ T₂ G₁ २ ददाति; B₅ हरति (for
 ददन्ति). K₁ D₄ ३ ० च (for वै).

14 °) K₁ अहा (for अहो). K₁ २, ४ १ गूढो महा;

B₅ अहो मूठ; M₅ गूढतर (for 'तम') D₅ om. from
 मा up to कथ (in 15°) — °) B₀ १ ० जनेश्वर; T
 G₁ २ ० जनाधिप; G₂ नराधिप (for जनेश्वर). — °)
 D₁ न तप्त (for नातप्त-) M₅ सहसा (for -तपसा)
 G₂ M₅ क्षेपा (for क्षेप) — °) K₁ नावेदे (for
 नावेद्-). — °) K₁ न पुराणविदा, D₄ नापुराणविद्.
 K₁ २ ४, १ D₄ ० M₅ चापि; K₆ B₀ ०-१ D₄ २ ४ D₁ २ ४
 D₅ D₅ २ २ ० चैव (for चापि). — °) M₁ १-१ शक्य
 (for शक्यो) K₂ व्याहर्तुम् (for व्याहर्तुम्) ☞ C₆
 अञ्जसा, तस्वेन । ☞

15 D₅ om. up to कथ (of v l. 14). — °) K₁
 च स' (for गुरु) — °) K₁ यज्ञ (for कृष्ण) K₁
 द्वैपायनः; G₁ 'यनं. — °) M₁ देव (for वेद) K₁
 २ ४ १ D₄ १ ० G₂ महासुनि (for महानृषि')

16 °) K₁ D₄ D₅ सुमंतु; M₅ सुवर्तुर्. K₁ G₂
 जैमुनिश्च; D₄ जैमिनीश्च — °) D₅ पुलस्त्य सु, T₂
 G₁ २ पैलश्चैव (for पैलश्च सु-) K₁ व्रता (for व्रत')
 G₂ पैलवश्च त्रयव्रत' — °) K₁ २ ४ १ D₄ २ १ ० T₂ G₁₋₃
 तु, D₄ [s]स्य (for वै) — °) G₂ om शुकः. K₆
 B₁ D₄ २ ४ M₁ ०, १ तथा (for स्मृत)

17 °) M₅ शिष्यान् (for सर्वान्) — °) M₅ सर्वान्
 (for शिष्यान्) B₅ दयान्वितान् K₁ २ शिष्यान्दमश-
 मान्वितान् — °) M₁ ० १ पंचाचार (for शौचा) — °)
 D₄ सर्वेन्द्रियान्; T₁ G₂ ० जितव्रतान्.

18 °) K₁ ४ -पञ्चमं (for -पञ्चमान्) — °) K₁ D₄
 २ ० पुण्ये (for रम्ये) — °) G₂ गंधर्व (for चारण).
 K₂ -सेवते.

19 °) K₁ २ D₁ D₄ २ T₂ G₁ M₅ अन्यसतां, M₁
 ० १ 'सतो (for 'सतां). D₄ देवान् (for वेदान्).

मेरौ गिरिवरे रम्ये सिद्धचारणसेविते ॥ १८
 तेषामभ्यस्यतां वेदान्कदाचित्संशयोऽभवत् ।
 एष वै यस्त्वया पृष्टस्तेन तेषां प्रकीर्तितः ।
 ततः श्रुतो मया चापि तवाख्येयोऽद्य भारत ॥ १९
 शिष्याणां वचनं श्रुत्वा सर्वाज्ञानतमोनुदः ।
 पराशरसुतः श्रीमान्व्यासो वाक्यमुवाच ह ॥ २०
 मया हि सुमहत्तमं तपः परमदारुणम् ।
 भूतं भव्यं भविष्यच्च जानीयामिति सत्तमाः ॥ २१
 तस्य मे तप्ततपसो निगृहीतेन्द्रियस्य च ।
 नारायणप्रसादेन क्षीरोदस्थानुकूलतः ॥ २२

त्रैकालिकमिदं ज्ञानं प्रादुर्भूतं यथेप्सितम् ।
 तच्छृणुष्वं यथाज्ञानं वक्ष्ये संशयमुत्तमम् ।
 यथा घृत्तं हि कल्पादौ दृष्टं मे ज्ञानचक्षुषा ॥ २३
 परमात्मेति यं प्राहुः सांख्ययोगविदो जनाः ।
 महापुरुषसंज्ञा स लभते स्वेन कर्मणा ॥ २४
 तस्मात्प्रसूतमव्यक्तं प्रधानं तद्विदुर्बुधाः ।
 अव्यक्ताद्यक्तमुत्पन्नं लोकसृष्ट्यर्थमीश्वरात् ॥ २५
 अनिरुद्धो हि लोकेषु महानात्मेति कथ्यते ।
 योऽसौ व्यक्तत्वमापन्नो निर्ममे च पितामहम् ।
 सोऽहंकार इति प्रोक्तः सर्वतेजोमयो हि सः ॥ २६

C. 12. 13037
 B 12 341(40) 31
 K. 12. 349 30

—^b) K₁ B₉ D₄₄ भवेत्, D₄₁ महान्; D₅ [s]भवन्
 — After 19^a, K₅ ins

862* किं तु ब्रह्माय रुद्रो वा देवता ऋषयस्तथा ।
 प्रायः प्रवृत्तिमार्गस्या कस्य देवस्य शासनात् ।
 के वै निवृत्तिमार्गस्या कस्य देवस्य शासनात् ।
 के वै बजन्ते सर्वेऽपि क एवामीश्वर पर ।

—^c) K₄ एव (for एष). M₁ १ १ वर्यसु (for वै यत्) —^d) K₁ तस्य (for ततः) K₆ चापि (for चापि) —^e) T₁ G₂ ० तद्वाख्येयो (for तवाख्येयो) K₆ [s]य, D₁ हि, G₂ [s]पि (for सद्य) K₁ D₄ ० M₁ १-१ यो (D₅ M₅ ० यौ) गणधेन भारत, D₄₁ तनाख्ये योद्दमारत (sic), D₅ तस्या *** भारत

20^b) K₁ तपोनद (for तमोनुद) —^d) D₄₁ प्राप्तो (for व्यासो) K₁ १ ४ जमापत्; B₉ १ (marg as in text) D₄₁ n₄ D₅ D₂ १ १ जयाप्रधीत् (for उवाच ह).

21 Before 21, B₉ ० ins व्यास उवाच B₉ om 21^a —^c) D₄₁ प्रयाहि; D₅ १ ० मयापि; G₁ महा न्दि; M₆ lacuna (for मया हि) G₂ सुतपत्, M₆ lacuna, M₁ समहत् (for सुम^a) — D₄₁ 41 om. 21^a —^c) K₁ B₉ D₄₁ भूत (for भूत) G₂ भवद् (for मद्य) K₄ B₉ १-१ D₄₁ n₄ D₅ D₂-१ १ भविष्य (for 'प्यच्) K₆ भूतमव्यभविष्यं च —^d) K₁ १ ४ १ D₄₁ D₅ १ सत्तम; G₂ सत्तम (for सत्तमा)

22^a) D₄₁ तस्या; D₅ सत्य (for तस्य) D₄₁ 41 तपसा (for तपसो) —^d) D₄₁ क्षारोदस्य, M₁ १ १ नार (for क्षीरो) ☞ C₂ अनुकूलत, कूलसमीप । ☞

23^a) D₅ त्रैकालिकम् (for त्रै). —^c) D₅ तं

(for तत्) K₁ १ ४ यथाकाम; K₅ B₉ १-१ D₄₁ 41 D₄₁ n₄ D₅ D₂ १ १ १ न्याय (for 'ज्ञान) —^d) D₄₁ D₄₁ वक्षे (for वक्ष्ये) —^e) K₂ पृष्टं, D₄₁ दृष्ट (for दृष्ट) D₄₁ दांत (for ज्ञान)

24 D₄₁ om 24 24^a is partly damaged in B₉ —^c) D₄ reads from य प्राहुः up to स्मेति (in 26^b) twice —^b) K₂ सांख्ये वेद; K₄ सख्यवेद; D₄₁ n₄ D₁ सांख्या योग- (for सांख्ययोग) —^c) K₂ G₁ १ सज्ञ (for -सज्ञा) D₄₁ स; T₂ च (for स)

25 For the repetition in D₄, of v 1 24 —^c) K₁ १ D₄₁ D₅ यस्मात् (for त^a) D₄₁ D₅ C₂ (gloss कार्योन्मुख प्रवृत्तम् प्रवृत्तम् (for प्रवृत्) — M₆ om 25^b —^b) K₁ १ ४ ० B₉ १-१ D₄₁ 41 D₄₁ D₅ D₂ १ १ T₂ M₁ १ तं, B₉ D₄₁ ते; D₅ यद् (for तद्) —^c) T₂ G₂ १ ० अव्यक्ते (for 'क्ताद्) D₄₁ भाषणं; G₂ (also as in text) आत्मान (for उत्पन्न) ☞ C₇ अव्यक्तात्, अव्यक्ताद्यप्रधानसूतेरनन्तरम् । ☞ —^d) D₄₁ -सृष्ट्यायम् M₁ १ १ ईश्वरा

26 For the repetition in D₅, of v 1 24 —^c) B₉ (marg) D₄₁ 41 लोकेष (for 'यु) —^b) G₁ महाराज (for 'नात्मा) K₁ corrupt, K₂ कीर्तिते; K₄ कीर्तिते (for कथ्यते) G₂ महानात्मेति कथ्यते —^c) G₂ वा (for सौ) K₁ B₉ D₄₁ n₄ D₄ १ १ व्यक्तित्वम् (for व्यक्त^a) B₁ भाषण —^c) K₁ १ ४ निर्दिमीते (K₂ 'ति); D₄₁ निर्ममेव; D₁ 'मेति, T₁ 'मेपि (for 'मे च). — K₁ om 26^a-27^a —^c) K₂ १ १ D₅ १ अहंकार; D₄₁ 41 योहंकार (for सोऽहं) —^c) B₉ १ १ १ D₅ M₁ १ १ तेजोमयो; D₄₁ 41 तेजगतो (for

पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
 अहंकारप्रसृतानि महाभूतानि भारत ॥ २७
 महाभूतानि सृष्ट्या तद्गुणाभिर्ममे पुनः ।
 भूतेभ्यश्चैव निष्पन्ना मूर्तिमन्तोऽष्ट ताञ्छृणु ॥ २८
 मरीचिरङ्गिराश्चात्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
 वसिष्ठश्च महात्मा वै मनुः स्वायंभुवस्तथा ।
 द्वेयाः प्रकृतयोऽष्टौ ता यासु लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ २९
 वेदान्वेदाङ्गसंयुक्तान्यज्ञान्यज्ञाङ्गसंयुतान् ।
 निर्ममे लोकसिद्ध्यर्थे ब्रह्मा लोकपितामहः ।

तेजोमयो) Bs हित (for हि स) Ks Dns सर्वतो
 जगषो हित

27 K1 om. 27^{ab} (of v l 26) D1 T G1-3 e
 transp 27^{ab} and 27^{cd} — °) K1 3 4 Ds Ds 7 T
 G1-3 e अहकारात् (for 'कार-') K1 Ds 9 प्रयुक्तानि
 (for प्रसृतानि — °) T1 G1 3 M1 5-7 पञ्च (for
 महा) Ks Bo 6-9 Das at Dn1 Ds 7 7 8 पञ्चधा;
 Ds T1 G1 3 भागतः; T1 Gs 6 भागशः (for भारत).
 Dns मही तानि च पञ्चधा

28 Dns om. 28 — °) Ks हृष्टा; T1 सृष्टाश्च
 (for सृष्टा) Ks Dn1 Ds Ds 8 8 [प]व; Bs (marg
 as in text) वै; D1 T G1 3 च (for [अ]थ) — °)
 Bo 6-9 Das at Dn1 Ds Ds 8 8 तान् (for सद्-) T1
 गुण (for गुणान्) — °) T G1-3 e M1 5-7 निष्प
 न्ना Ks भूतेभ्यश्चैव निष्पन्ना (slo); Ds तेभ्यश्चैव विनि
 ष्पन्ना — °) Ks Ds 7 [स]थ; Bo 8 (marg) Dn1
 Ds Ds 8 8 च (for सृ) K1 Ds 9 शृणुवा तान्; Bs
 (orig) च भागव (for सृ ताञ्छृणु) T G1-3 e M1
 5-7 अष्टौ (G1 'ष्टा) मूर्तिमत शृणु

29 °) Ks Bo Das Ds1 Ms अत्रि, B1 यत्रि;
 Ds [अ]यात्रि (for चात्रि) — °) Dn1 Dn1 पुलह
 (for 'ह'). — °) Ks 1 Bo 9 Ds 9 वशिष्ठ K1
 Ds 9 स (for च) — °) K1 Ds1 G1 मनु (for
 मनु). Ds1 स्वायमुवास. — °) Das at [स]ष्टौ च;
 T1 Gs 6 6 अष्टौ (for सष्टौ वा) — °) T1 Gs 7 7 तासु
 (for यासु)

30 °) K1 Bo Das at Dn1 na Ds Ds 8 8 वेद
 (for वेदान्) Ks सयुक्ता; B1 संभूतान्, Das
 सयुक्ता (for 'कान्) — °) Ks Bo 8 9 Das Dn1 na
 Ds Ds 8 8 यज्ञ, Ds laouna (for यज्ञान्) K1

अष्टाभ्यः प्रकृतिभ्यश्च जातं विश्वमिदं जगत् ॥ ३०
 रुद्रो रोपात्मको जातो दशान्यान्सोऽसृजत्स्वयम् ।
 एकादशैते रुद्रास्तु विकाराः पुरुषाः स्मृताः ॥ ३१
 ते रुद्राः प्रकृतिश्चैव सर्वे चैव सुरर्ययः ।
 उत्पन्ना लोकसिद्ध्यर्थे ब्रह्माणं समुपस्थिताः ॥ ३२
 वयं हि सृष्टा भगवंस्त्वया वै प्रभविष्णुना ।
 येन यस्मिन्नधीकारे वर्तितव्यं पितामह ॥ ३३
 योऽसौ त्वया विनिर्दिष्टो अधिकारोऽर्थचिन्तकः ।
 परिपाल्यः कथं तेन सोऽधिकारोऽधिकारिणा ॥ ३४

-समतान् (for सयुतान्). — Alter 30^{ab}, K1 D1 9
 ins

863* एतान् वै सुमहाभागानृपीरलोकपितामहान् ।
 [K1 सुमहाभागो (for 'भागान्').]

— °) Dn1 निर्ममे (for निर्ममे) Ks सिद्ध्यर्थे, Ds1
 D1 T G1-3 e Ms Cs (gloss प्राणिसृष्टिजगत्प्रवाहसिद्ध्य
 र्थम्) सृष्ट्यर्थं (for सिद्ध्यर्थं) — °) Cs (gloss हिरण्य-
 गर्भ-पितामह (for 'मह). — °) Ks अष्टभ्य K1
 B1 Das at तु (for च) — °) G1 जितं (for जातं).

31 °) T1 रोपात्मजो; M1 दोपात्मको (for रोपा').
 — °) Ds 9 योऽसृजत्; D1 T G1-3 e M1 5-7 असृ
 (for सोऽसृ') M1 स्वय (for स्वयम्) — °) Bs ते
 (for तु) K1 Ds 9 एकादशैव ते रुद्रा — °) K1 Ds 9
 विकारि, Bo Das Dn1 na Ds Ds 8 8 'र' (for 'रा)
 Ks Bs 1 9 Das at पौरुषा (for पुरुषा) K1 3 4 वि
 कार' पुरुष स्मृत. ॐ Cs एते रुद्रा' पुरुषा', पुरुषरूप
 भारीण्येकादशैर्भिद्रयाणीत्यर्थे । ॐ

32 °) Dn1 Ds 9 M1 6 प्रकृतीश्च; D1 T G1 8 8
 प्राकृतान्, Gs प्रकृताश्च (for 'तिश्च) K1 3 4 रुद्रा
 प्रकृतयश्चैव, Bs ते च रुद्रा प्रकृतय — °) K1 देव-
 (for वैव) — °) Ds1 प्रहृषणं. K1 Dn1 समुपस्थिता,
 Ks समुपस्थित'

33 Before 33, Ks Das ins रुद्रा ऊचु; Ds1 रुद्रो
 वाच — °) K1 Bo 8 Dn1 na Ds Ds-1 1-9 सृष्टा
 (Bo Ds 'ष्ट्या) हि (by transp), B1 हि सृष्टा, T
 G1-3 e M1 5-7 सृष्टास्तु — °) K1 3 4 [प]व; Bo
 6-9 Das at Dn1 na Ds Ds 8 8 च (for वै) — °)
 Das अधिकारे — °) D1 G1 3 वेदितव्य (for वर्ति')

34 °) K1 3 4 Bo 6-9 Das at Dn1 na Ds Ds

प्रदिशस्व बलं तस्य योऽधिकारार्थचिन्तकः ।
 एवमुक्तो महादेवो देवांस्तानिदमब्रवीत् ॥ ३५
 साध्वहं ज्ञापितो देवा युष्माभिर्भद्रमस्तु वः ।
 ममाप्येषा समुत्पन्ना चिन्ता या भवतां मता ॥ ३६
 लोकतत्रस्य कृत्स्नस्य कथं कार्यः परिग्रहः ।
 कथं बलक्षयो न स्याद्युष्माकं ह्यात्मनश्च मे ॥ ३७
 इतः सर्वेऽपि गच्छामः शरणं लोकसाक्षिणम् ।

महापुरुषमव्यक्तं स नो वक्ष्यति यद्वितम् ॥ ३८
 ततस्ते ब्रह्मणा सार्धमृषयो विबुधास्तथा ।
 क्षीरोदस्योत्तरं कूलं जग्मुर्लोकहितार्थिनः ॥ ३९
 ते तपः समुपातिष्ठन्ब्रह्मोक्तं वेदकल्पितम् ।
 स महानियमो नाम तपश्चर्या सुदारुणा ॥ ४०
 ऊर्ध्वं दृष्टिर्वाहवश्च एकाग्रं च मनोऽभवत् ।
 एकापादस्थिताः सम्यक्काष्ठभूताः समाहिताः ॥ ४१

C. 12. 1355
 B 12 341.40] 47
 K 12 349 48

३ ३ G₂ [ञ]भिः; D₁ G₁ ० हि (for वि) —^b)
 K₁ ३ ४ स्वधीकारो; Bo Das D₁ D₂ D₃ ३ ३ ह्यधि;
 G₂ M₁ १-१ अधि (M₂ ह्यधि)कारे (for 'कारो) K₀ १
 B₂ ३ ० Das D₁ D₂ ० ञ (K₁ स्व; B₂ Das D₁
 D₂ ० स्व)धिकारार्थचिन्तक (D₁ 'का). — D₁ D₁ om
 (hapl) 34^a-35^b, Das reads the same twice —^c)
 Das (both times) परिपात्य; G₂ 'पार्यं (for 'पाल्य')
 —^d) D₁ ३ ० हि कर्मणा, G₂ (gloss) वाच्छीलिकवृष-
 स्यान्त [Pānini 3 2 134-5] [s]धिकर्तृणा (for ऽधि-
 कारिणा). K₀ Bo ०-० Das २१ (both times) D₁ D₂
 D₃ ३ ३ T G₁-३ ० M₁ १-१ साहंकारेण कर्तृणा, K₁ ह्यधि-
 कारो*कर्तृणा.

35 For the repetition in Das, of v l. 34 D₁ D₂
 D₃ om 35^a (of v l 34). —^a) D₁ (by corr.
 as in text) M₁ १ प्रदिशस्व (for 'शस्व) G₂ तत्र
 (for तस्य) —^b) D₂ सो (for यो) K₁ ३ योधी-
 कारार्थं, M₁ ० १ योधिकारार्थं (for 'कारार्थं) K₁ T₂
 चिन्तका —^c) K₁ उक्ते (for उक्तो) ☞ Ca महा-
 देव, देवेभ्यो महर्षेभ्योऽर्पणयोगात् ब्रह्मैव । ☞ —^d) K₁
 देवास; K₂ G₂ देवस्, T₂ G₁ देवैस् (for देवास्)
 — After 35, K₁ ३ ४ ins an addl. colophon [Sub-
 parvan K₁ ३ ४ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ ३ ४
 नारायणीय]

36 Before 36, K₁ ३ ४ ० १ Bo ०-० Das २१ D₁
 n₁ D₂ D₃-३ १-० ins ब्रह्मोवाच —^a) G₂ देवो (for
 देवा) —^b) K₁ ममाप्येषा (for ममाप्येषा). — G₂
 om 36^a-37^a —^d) K₁ D₁ ३ ० या चिन्ता (by transp),
 Das M₁ ० चिन्तया B₂ T₁ भवता (for 'तां). Das
 मता; D₁ गता, D₂ T₁ सम; D₁ T₂ G₂ ३ ३ M₂
 १-१ इह (for मता)

37 G₂ om 37^a (of v l 36) —^a) Das लोक
 (for लोक). K₁ D₁ D₂ ३ ० त्रयस्य (for तत्रस्य)
 D₁ कृष्णस्य (for कृत्स्नस्य) —^b) D₁ कार्यं; G₁
 कार्यं T₂ परिग्रह —^d) K₁ ३ ४ चारमनश्च, G₂ स्वाम

निश्च (for ह्यात्मनश्च) K₁ D₁ ० M₁ १-१ तथा; D₁ D₂
 D₃ च ये; T G₁ ३ ० च वै (for च मे) — After
 37, K₁ reads 39^a for the first time, repeating it
 in its proper place

38 ^a) K₁ ३ ४ वयं; K₁ D₁ ० तत; G₁ हुह
 (for हूह) K₁ ३ ४ T G₂ ३ ० [s]भिः; K₁ D₁ ०
 [s]नुः; D₂ च; D₁ G₁ हि (for ऽपि) K₁ G₂ M₁ ०
 गच्छाम; M₁ गच्छेम (for गच्छाम) —^b) D₂ १
 T G₂ ३ ० शरण्य (for 'ण) K₀ B₂ (marg as in
 text) T₁ G₂ ० साक्षिक (for 'णम्). —^d) D₁ मनो
 (for स नो). K₁ D₁ वक्षति G₂ तद् (for यद्)

39 Before 39, B₂ ० ins व्यास उवाच —^a)
 Das ब्राह्मणा (for ब्र) —^b) Bo स्थिता (for तथा)
 — K₁ reads 39^a for the first time after 37 —^c)
 T₁ G₂ ० तीर (for कूल) —^d) M₁ ० १ हितैपिण
 (for दिवार्थिन)

40 ^a) B₁ तपा; D₁ जय G₂ तम् (for सम्)
 —^b) M₁ १ ब्रह्मात्त (for ब्रह्मोक्त) K₁ ३ ४ देव (for
 वेद) —^c) D₁ ० T₂ सु, M₁ ० १ सा (for स)
 G₂ तमह नियमो नाम. —^d) D₁ तपश्चर्या K₁ ३ ४
 Bo ३ D₁ n₁ D₂ D₃ ३ ३ ३ T₁ G₂ ० सुदारुण (for
 'णा).

41 ^a) K₀ १ D₁ D₂ D₃-३ ३ ३ G₁ ३ ऊर्ध्वः; Bo
 ०-० Das २१ T₁ G₂ ० M₁ १-१ ऊर्ध्वा; D₁ ऊर्ध्वं, D₁
 और्ध्वं (for ऊर्ध्वं) K₀ १ D₁ D₂ ० दृष्टि (for दृष्टिर्)
 K₁ बाहुधिश्च (for बाहुवश्च) T₂ ऊर्ध्वदग्बाहुवक्षैव
 —^b) B₂ (marg as in text) ० एकाग्रश्च (for 'ग्र)
 D₂ ३ [s]भवन् K₁ ३ ४ तथैकाग्र मनो भवे (K₁ 'व)त्,
 K₀ १ D₁ ३ १ ० T G₁-३ ० M₂ एकाग्रमनसोभवन् —^c)
 K₁ ३ Das २१ D₁ एकपादा; K₁ ० Bo ०-० D₁ D₂
 D₃ ३ ३ 'पादा, G₁ 'पाद (for 'पाद). G₁ सदा; G₂
 स्थित (for स्थिता). Bo ३ ० D₁ n₁ D₂ D₃ ३ ३ सर्वे
 (for सम्यक्). —^d) G₂ प्रादुर्भूता (for काष्ठभूता).

दिव्यं वर्षसहस्रं ते तपस्तप्त्वा तदुत्तमम् ।
 शुश्रुवुर्मधुरां वाणीं वेदवेदाङ्गभूषिताम् ॥ ४२
 भो भोः सन्नद्धका देवा ऋषयश्च तपोधनाः ।
 स्वागतेनार्च्यं वः सर्वाञ्छ्रावये वाक्यमुत्तमम् ॥ ४३
 विज्ञातं वो मया कार्यं तच्च लोकहितं महत् ।
 प्रवृत्तियुक्तं कर्तव्यं युष्मत्प्राणोपबृंहणम् ॥ ४४
 सुतसं वस्तपो देवा ममाराधनकाम्यया ।
 भोक्ष्यथास्य महासत्त्वास्तपसः फलमुत्तमम् ॥ ४५
 एष ब्रह्मा लोकगुरुः सर्वलोकपितामहः ।

यूयं च विबुधश्रेष्ठा मां यजञ्चं समाहिताः ॥ ४६
 सर्वे भागान्कल्पयञ्चं यज्ञेषु मम नित्यशः ।
 तथा श्रेयो विधास्यामि यथाधीकारमीधराः ॥ ४७
 श्रुत्वैतदेवदेवस्य वाक्यं हृष्टतरुहाः ।
 ततस्ते विबुधाः सर्वे ब्रह्मा ते च महर्षयः ॥ ४८
 वेददृष्टेन विधिना वैष्णवं क्रतुमाहरन् ।
 तस्मिन्सत्रे तदा ब्रह्मा स्वयं भागमकल्पयत् ।
 देवा देवर्षयश्चैव सर्वे भागानकल्पयन् ॥ ४९
 ते कार्तियुगधर्माणो भागाः परमसत्कृताः ।

42 *) Das as G1 s दिव्यव (G2 'व्यं व') वर्षसहस्रांते.
 —^b) K1 Dns तप्त्वा (for तप्त्वा) K2 s सुदुष्करः; K3
 सुदुष्करन्; K4 Bo Dn1. na Ds D2-1 s s G2 सुदारुणं;
 D3 v T G1 s s सुदुष्कर (for तदुत्तमम्). —^c) D1
 T G1-2. s वाच (for वाणी). —^d) D1 भूषितं.

43 Before 43, K1 s 4. 7 D1. 5 1. 2 T1 G1-2. 6
 M1. 5-7 ins. वागुवाच; K2 Bo 6-2 Das. as Dn1. na
 Ds D2 s s भगवानुवाच. —^a) K1 Bs. 9 Das Ds
 Ds v T G1-2 s Ms भो (for भोः). Bs लोका (for
 देवा). —^b) Ds [अ]य; D1 T G1-2. 6 [अ]द्य (for
 [अ]र्च्यं) —^d) K2 वान्यम्; Bs (marg) कार्यम्
 (for वाक्यम्)

44 *) Das. as विज्ञातस्यो; D1 'नं वो (for 'तं वो)
 K1 यो (for वो). K1 Das as D1 s महा (for मया).
 —^b) D1 s तव; G2 तपो (for तच्च). Ds च यत्;
 G2 च या. (for महत्). Das तच्च लोकपितामह —^c)
 Bs (marg as in text) s Das as प्रवृत्ति; D2s
 प्रवृत्ति- (for प्रवृत्ति-) Ds युक्त (for -युक्त). K2
 Dn1 चर्तस्यं; D1 भूतानां; G2 वक्तव्य (for कर्तव्य)
 —^d) Bs वृद्धितं (for -बृंहणम्). ☞ G2 युष्मत्प्राणोप
 बृंहणम्, युष्मत्बृंहणसाधनमतिमहत्स्वकरमित्यर्थः । ☞

45 *) K1 Bs Da. 2. 9 यत्; Bo Das Dn1. na Ds
 Ds. 2. 8 च (for वत्). Bo तपो (for तपो). G2
 देवो —^b) G2 ममाराधन (for ममा'). —^c) K1
 भोक्षयासि; K2 भोक्ष्यस्याथ; K1 'यास्य; Ds भोक्ष-
 यच्च; D1 भोक्षयथा स; G2 'यास्य (for 'यास्य).
 —^d) K2 तपस्य (for 'स')

46 *) Dns ब्रह्म. K1 Bs (marg as in text)
 Ds s s सुर- (for लोक) —^b) K2 Bo 6-2 Dn1. na
 Ds D2 s s महाल्लोक; Das. as महात्मा स (for सर्व-

लोक) K1 Ds -नमस्कृत (for पितामह). —^a) Das
 विबुधः; D1 T2 'चा (for 'व-). M1 -श्रेष्ठ. —^c)
 K1 Ds s transp मां and यजञ्चं.

47 *) Bs lacuna, Das सर्वो G2 भोगान्, M1
 भगवान् (for आगान्) —^b) M1 s s मम यज्ञेषु नि-
 त्यशः —^c) K1. 2 4. 7 Bs v Das as D1 s s तव;
 D1 T G1-2. 6 तच्च (for तथा). K1. 2 s Bs-2 Dn1.
 na Ds D2 s s s [s]ति (for वि-). —^d) Das D2
 D1 [अ]धिकारम् Das T2 G2 ईधर'.

48 Before 48, K1 s 4 v Bs (marg) 1-2 Dn1. na
 D2s D2-2. 2. 9 M1 1-1 ins. वैष्णवायन उवाच; K2 Bo s
 (orig) Das as Dn1 व्यास उ'; T2 सूत उ'. Ds
 om. 48^{ad}. —^d) Das तेज; G1 च स (for ते च).
 M1. 6 v ब्रह्मा ते परमर्षयः.

49 *) K2 M1 6 1 देव (for वेद) Ms दृष्टेन
 (for दृष्टेन). —^b) K1 Ds आहरत्; M1 1-1 आवहन्-
 Dns वैष्णव तु क्रतु महान् —^c) G2 यज्ञे (for सत्रे).
 K1. 2 s स्वय; Das महा; Dn1 na D2s Ds s T1 G2
 सदा; Ds तथा (for तदा). Das as देवा (for ब्रह्मा)
 —^d) K1 s s हरेर; K1 Ds s विष्णोर्, M1 1 स्वं
 (for स्वयं) G1 अकल्पयन्. — Bo M1 6 1 om.
 (hapl) 49° 49° is damaged in Bs. —^e) K1 s
 महर्षयश्च (for देव'). —^f) K2 Ds s सर्वे भागम्;
 Bs-2 Dn1 na Ds D2 s 2. 7 s स्वय (Dn1. na Ds स्वं
 स्वं) भागम् (for स्वयं भागान्). K1 Das अकल्पयत्.

50 T1 om. 50°-51°. —^a) K1 s ते कर्त; K1
 ते सर्वे; Bs (marg) पकर्त (for ते कर्त-). K1 Ds s
 कर्माणो; Bo v Ds 2. 5 चर्माणो (for 'णो). ☞ G2
 कार्तियुगधर्मणि, आर्हिसादिकक्षणकृतस्वभावा, मन्त्रलोपतत्र-
 कोपक्रियालोपार्हिसादिरर्हिसा, परमसत्कृता । ☞ —^b) K1 s

प्रापुरादित्यवर्णं तं पुरुषं तमसः परम् ।
 बृहन्तं सर्वगं देवमीशानं वरदं प्रथम् ॥ ५०
 ततोऽथ वरदो देवस्तान्सर्वानमरान्स्थितान् ।
 अशरीरो बभापेदं वाक्यं स्वस्थो महेश्वरः ॥ ५१
 येन यः कल्पितो भागः स तथा समुपागतः ।
 प्रीतोऽहं प्रदिशाम्यद्य फलमावृत्तिलक्षणम् ॥ ५२
 एतद्वो लक्षणं देवा मत्प्रसादसमुद्भवम् ।
 यूयं यज्ञैरिज्यमानाः समाप्तवरदक्षिणैः ।
 युगे युगे भविष्यध्वं प्रवृत्तिफलभोगिनः ॥ ५३

यज्ञैर्ये चापि यक्ष्यन्ति सर्वलोकेषु वै सुराः ।
 कल्पयिष्यन्ति वो भागांस्ते नरा वेदकल्पितान् ॥ ५४
 यो मे यथा कल्पितवान्भागमस्मिन्महाक्रतौ ।
 स तथा यज्ञभागाहो वेदसूत्रे मया कृतः ॥ ५५
 यूयं लोकान्धारयध्वं यज्ञभागफलोदिताः ।
 सर्वार्थचिन्तका लोके यथाधीकारनिर्मिताः ॥ ५६
 याः क्रियाः प्रचरिष्यन्ति प्रवृत्तिफलसत्कृताः ।
 ताभिराप्यायितवला लोकान्वै धारयिष्यथ ॥ ५७
 यूयं हि भाविता लोके सर्वयज्ञेषु मानवैः ।

C 12. 13070
 B. 12. 341[40]. 58
 K 12. 349 64

Dn1 भाग, Ds भागान् (for भागा) K1. 2. 4
 -कल्पिता; Dn2 'सकृत्'; Ds Ds 1 T2 Gs 0 सकृत्ता
 (Ds 'तान्'), G2 -ससृत्ता (for 'सकृत्ता') —^d)
 K1 Bo 0 3 0 Dn1 n4 Ds D2-1 1-2 Gs 0 प्राहुर (for
 प्रापुर) K0 B2 1 0 Das 24 Ds वर्णम (for वर्णं त)
 —^d) K2 तपस (for तमस) Dn4 पर K1 Ds 5 0
 तमस पुरुष परं —^d) Dn4 बृहत; G0 बृहता सं (for
 बृहन्त) G2 बृहत सर्वदेवेशम् —^d) B2 1. 0 Das सर्वदं
 (Das 'द'); Das सर्वदेव (hypermetric) (for वरद)

51 T1 om 51^{ab} (cf. v l 50) —^a) K1 2 4
 स (for स्य). Das देवस् K1 Ds 0 उवाच भगवान्दे
 वस् —^b) T2 transp तान् and सर्वान् M2 विद्यु
 धान् (for अमरान्) —^d) B2 (marg as in text)
 [s]य (for [इ]दं) K1 Ds 0 अशरीरो जगदेव. —^d)
 K1 2 4 राजन्; K0 B2 3 Dn1 Ds स्वस्थो (for स्वस्थो).
 K4 महेश्वर; T2 [s]हमीश्वर

52 Before 52, B2 ins भगवानुवाच —^a) K1
 यतय; M1 1-1 योनेन (for येन य) K1 कल्पिता
 G2 lacuna, M1 0 1 भाग (for भागा) —^b) G2
 यथा (for तथा) K1. 2 समुपा (K2 'प') स्थित; K0
 Bo 0-2 Das 24 Dn1 n4 Ds D2 3 3 सामुपागत,
 M1 1-1 त्वमु (for समु) —^d) D0 प्राप्ते (for
 प्रीतो) K1 4 वै दिशामि; K2 वैशामि (sic), D1
 प्रविशामि; T2 प्रदं (for प्रदिं)

53 ^a) B2 (marg) Ds M1 1-1 एव (for एतद्)
 D1 T G1-3 0 वै (for वो) K1 देव; D1 G2 देवात्
 (for दवा) —^b) G2 स (for मत्) K0 B2-0
 -प्रभाव; K1 Ds 0 -प्रसादात् (for -प्रसाद) B1 0
 -समुद्भव (for 'द्भवम्) —^d) Dn1 n4 Ds Ds 3 3
 स्वयं (for युधं) K1 Bo 0 3 (last two marg) Dn1 Ds

D2-1 0 0 M2 1-1 यजमाना; B1 विद्य; Das T1 Gs 0
 इज्यमाना; Das इज्यमाना, Dn4 यज्यमाना, Ds
 इज्यतमा; G2 इज्यमान (for 'माना) —^d) G1
 समाप्ते (for 'स) —^d) K2 4. 0 1 Bo 0-3 Dn1 n4
 Ds D2 3 3 G2 -मागिन (for भोगिन).

54 ^a) Das यक्षति (for यक्ष्यन्ति) —^d) Ds वै
 (for वो) Dn4 Ds 4 भागास —^d) K1 lacuna,
 B0 1 तांस्तान्वै; Das 24 तान्वै (for ते नरा) G2 M1 1-1
 देव (for वेद-). Ds M1 0 1 -कल्पिता (for 'तान्)
 K0 तांस्तान्वेदप्रकल्पितान्; Ds तांस्तान्वेदेन कं

55 ^a) K0 B0 1 0 Das 24 वै; T2 यो (for मे)
 —^b) T1 भागस्मिन्महाक्रतौ —^d) K1 D0 फल (for
 यज्ञ) G2 शतधा यज्ञभागो वै. —^d) G2 वेदसूत्रो

56 ^a) D1 लोकं (for लोकान्) K0 Bo 0-3 Das
 24 Dn1 n4 Ds D2 3 3 भावयध्वं (for धार) —^b)
 K1 3 -फलार्थिता; K1. 1 Bo 3 (marg as in text)
 Dn1 n4 Ds D2 3 3 -फलोचि (K1 'लो हि) ता; Das
 'दित'; Ds -बलोदिता (for फलो) D1 T G1-3. 0
 यज्ञभागश्च (G2 'स्तु) योजि (T1 Gs 0 कल्पित) ता —^d)
 K1 om (hapl) 56^a-57^b —^d) Dn1 सर्वार्ये (for 'यै-)
 M1. 1 -चितकं (for -चिन्तका) —^d) Das Ds2 यथा-
 धिकार; T G1-3. 0 मयाधि. M1 0 1 निर्मितान् Bo
 यथाधीकारमीश्वरा

57 K1 om 57^{ab} (cf. v l 56) —^b) K0 गुणका
 लिता; K1 Ds 3 0 -फ (D2 व) लमाधिता; B0 1 0
 Das. 24 गुणकल्पिता; D1 फलसकृत्ता, M1 0 1
 'सकृत्ता (for 'सकृत्ता) —^d) Dn1 n4 Ds D2 3 3
 1 3 T1 Gs 0 आभिर् (for ताभिर्). —^d) B1 धार
 यिष्यति; Dn1 'यिन्यत्

मां ततो भावयिष्यध्वमेया वो भावना मम ॥ ५८
इत्यर्थं निर्मिता वेदा यज्ञाश्चौपधिभिः सह ।
एभिः सम्यक्प्रयुक्तैर्हि प्रीयन्ते देवताः क्षितौ ॥ ५९
निर्माणमेतद्युष्माकं प्रवृत्तिगुणकल्पितम् ।
मया कृतं सुरश्रेष्ठा यावत्कल्पक्षयादिति ।
चिन्तयध्वं लोकहितं यथाधीकारमीश्वराः ॥ ६०
मरीचिरङ्गिराश्चात्रिः पुलस्त्यः पुलहः ऋतुः ।
वसिष्ठ इति सप्तैते मानसा निर्मिता हि वै ॥ ६१
एते वेदविदो मुख्या वेदाचार्याश्च कल्पिताः ।

प्रवृत्तिधर्मिणश्चैव प्राजापत्येन कल्पिताः ॥ ६२
अयं क्रियावतां पन्था व्यक्तीभूतः सनातनः ।
अनिरुद्ध इति प्रोक्तो लोकसर्गकरः प्रभुः ॥ ६३
सनः सनत्सुजातश्च सनकः ससनन्दनः ।
सनत्कुमारः कपिलः सप्तमश्च सनातनः ॥ ६४
सप्तैते मानसाः प्रोक्ता ऋषयो ब्रह्मणः सुताः ।
स्वयमागतविज्ञाना निवृत्तं धर्ममास्थिताः ॥ ६५
एते योगविदो मुख्याः सांख्यधर्मविदस्तथा ।
आचार्या मोक्षशास्त्रे च मोक्षधर्मप्रवर्तकाः ॥ ६६

58 *) Dn६ भावितं (for 'ता). K६ Bo ६-९ Das
a१ Dn१ n६ D६ D२-१ ९ यज्ञै (for लोके). —^b) K६
Bo Das a१ स्वर्लो (K६ 'लो)के सुरमानवै —^c) K१ १ ६
योजयिष्यध्वम् (for भावयि'). —^d) U१ एषां (for
एषा). K१ D१ ९ वै; G१ मे (for वो)

59 *) K१ १ इत्यर्थं, K६ Das a१ इत्येव; Dn६
इत्यर्थं; G१ इत्यर्थं (for इत्यर्थं). D६ १ T G१ ९ ०
भाविता; G१ भावना (for निर्मिता) K६ देवा; G१
वेदा; G१ देव (for वेदा). —^b) K१ यज्ञश्च G१
यज्ञाश्च विधिभिः सह —^c) K६ एव; T१ ये हि (for
एभिः) D६ प्रयत्नैः (for प्रयुक्तैः) K१ १ १ १ D१ ९ ९
तु (for हि) D१ एवं सम्यक्प्रयुक्तेति. —^d) K१ प्रीयंतु,
D१ 'त, T१ G१ प्रियते. K६ १ G१ M१ ९ १ देवता (for
'ता).

60 *) K१ निर्माणम्; Das T१ G१ ० निर्वाणम्; D१
निर्माणाद् (for 'णम्). Dn६ एतद्; D१ G१ अद्य (for
एतद्) —^b) Dn६ प्रवृत्तिः; D१ 'त्त (for 'त्ति-)
M१ ६-१ प्रवृत्तिरूपकल्पिता. —^c) B० गुण (for सुर)
Dn६ G१ १ श्रेष्ठ (for श्रेष्ठा). K१ D१ ९ भविष्यति
सुरश्रेष्ठ —^d) Bo ६-९ Das a१ Dn१ n६ D६ D१ ९ ९ ९
इह (for इति).

61 *) K६ Bo १ ० Das a१ D१ [अ]यात्रिः; K१ B१
D१ ९ G१ M१ अत्रिः; M१ ६ १ [अ]त्रिश्च (for चात्रिः).
—^b) K१ पुलस्त्या; Das 'स्त; D१ 'स्व; D१ 'स्त्य
(for 'स्त्य). Das om (hapl) पुलहः. Das पुलस्त्यपुल
हः. —^c) K१ D१ वशिष्ठ K१ सप्तैति (for सप्तैते)
—^d) K१ B०-९ D१ ९ T१ G१ सनसा (for सा). K१ १
१ B१ (orig) D१ ९ ९ पुरा; Dn१ n६ D१ D१ ९ ९ हि ते
(for हि वै)

62 *) Das a१ मुख्यो (for मुख्या). —^b) K१

वेदाचार्यश्च, K१ वेदचार्याश्च; D१ वेदाचार्य (for
'चार्याश्च). K१ D१ १ ९ प्रकीर्तिता (for च कल्पिता)
—^b) B१ om (hapl.) 62^d —^c) K१ प्रवृत्तिर (for
'त्ति). —^d) K६ Bo Dn१ n६ D१ D१ ९ १ ९ T१ G१ १
M१ प्राजापत्ये च, K६ 'त्ये वि, K१ D१ ९ ९ 'त्ये प्र (for
'त्येन) T१ कल्पितं (for 'ता). B१ १ ९ Das a१ प्राजा
पत्यविकल्पिता

63 *) Das a१ जज्ञौ; D१ इयं; D१ १ T G१-१ ९
अह; M१ ६-१ एष (for अय) D१ क्रियावती (for
'वती) K१ मुक्ता; G१ बंधुर (for पन्था). Das क्रिया
क्रियावतां पन्था —^b) K१ व्यक्तीभूतः; Das व्यक्तीभूता,
Dn६ व्यक्तीभूत, T१ व्यक्तीभूत (for व्यक्ती) —^c)
K६ B१ ९ Das सदातो (for प्रोक्तो) —^d) G१ लोके
(for लोक-) B१ सृष्टिः; D१ शर्म (for 'सर्ग)
K१ १ विभु (for प्रभु)

64 *) M१ सनात् (for सन). K६ Bo ९ ९ Das
a१ D१ सन सनी (K६ Das 'ना)कः सनकश्च; B१ सन
सनकि सनकश्च; B१ सन सनदस (marg 'नीक स)नकश्च;
Dn६ सनसवाकसनकश्च; D१ T G१-१ ९ सनातन च
(T१ G१ 'न क्षि; G१ ९ 'ल श)लाकश्च —^b) K१
१ १ D१ T१ G१ १ M१ ९ १ सनकश्च, Bo सनकर्मा; B०-९
Das a१ Dn६ D१ चतुर्थश्च (D१ 'स्तु) (for सनक स).
K६ B१ सनदकः; T१ G१ ९ सनतन (for सनन्दन).
—^c) G१ सन (for सन्त्).

65 *) K६ मानस (for 'सा) —^b) K१ १ १ १ D१
९ ९ मुनयो (for ऋषयो). K६ D१ सृष्टा, K६ सुत.
—^c) T१ om. (hapl) 65^d. —^d) K१ ९ १ Bo १ ९ Dn६
n६ Dn६ D१ ९ T१ G१ ९ निवृत्तिः; Das 'त्ति- (for 'त्त).
B१ ९ G१ आस्थिता; Das आस्थित.

66 *) D१ योगविदां, M१ वेदविदो (for 'वोत').

यतोऽहं प्रसृतः पूर्वमव्यक्ताग्निगुणो महान् ।
 तस्मात्परतरो योऽसौ क्षेत्रज्ञ इति कल्पितः ।
 सोऽहं क्रियावतां पन्थाः पुनरावृत्तिदुर्लभः ॥ ६७
 यो यथा निर्मितो जन्तुर्यस्मिन्यस्मिश्च कर्मणि ।
 प्रवृत्तौ वा निवृत्तौ वा तत्फलं सोऽश्रुतेऽवशः ॥ ६८
 एष लोकगुरुर्ब्रह्मा जगदादिकरः प्रभुः ।
 एष माता पिता चैव युष्माकं च पितामहः ।
 मयानुशिष्टो भविता सर्वभूतवरप्रदः ॥ ६९
 अस्य चैवानुजो रुद्रो ललाटाद्यः समुत्थितः ।

ब्रह्मानुशिष्टो भविता सर्वत्रसवरप्रदः ॥ ७०
 गच्छच्चं खानधीकारांश्चिन्तयच्चं यथाविधि ।
 प्रवर्तन्तां क्रियाः सर्वाः सर्वलोकेषु माचिरम् ॥ ७१
 प्रदृश्यन्तां च कर्माणि प्राणिनां गतयस्तथा ।
 परिनिर्मितकालानि आयूषि च सुरोचमाः ॥ ७२
 इदं कृतयुगं नाम कालः श्रेष्ठः प्रवर्तते ।
 अहिंसा यज्ञपशवो युगेऽस्मिन्नैतदन्यथा ।
 चतुष्पात्सकलो धर्मो भविष्यत्यत्र वै सुराः ॥ ७३
 तत्त्रेतायुगं नाम त्रयी यत्र भविष्यति ।

C-12. 13029
B 12. 241(40).83
K 12 349 61

K1 2 4 प्रोक्ता, G2 युक्ता (for युस्या) —^b) K6
 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n4 Ds D2 3 3 सांख्यज्ञानविद्या
 रदा, D1 वेदाधाराश्च कल्पिता —^c) Das आचार्य;
 G2 'यै' (for 'र्या') Ms (127/17) वेद (for मोक्ष)
 K6 B1 9 Das 21 शास्त्रेषु; K7 B6 D4 5 9 धर्मेषु (for
 'शास्त्रेषु') Bo 8 Dn1 n4 Ds D2 3 3 आचार्या धर्म-
 शास्त्रेषु; M1 5 1 'र्या चै मोक्षशास्त्रे —^d) K6 D4 9
 मोक्षशास्त्र (for 'धर्म') T2 प्रवर्तना; G1 -प्रवृत्तका

67 ^a) K1 2 4 ततो (for यतो) K1 प्रसृता; B6
 प्रसभ; B1 प्रसृत-, Cp प्रसृत-, Cv प्रसृत- (as in
 text) —^b) K1 2 4 अव्यक्तं त्रिगु (K4 निर्गु)ण म (K1
 'जैर्म')हत्, T G1-3 6 M1 5-1 अव्यक्ताग्निगुणात्मकात्.
 —^c) K6 अस्मात् (for त) K2 परतरं; D4 'तरा
 (for 'तरो) D5 मोक्ष, G2 यस्तु (for योऽसौ)
 ☞ C8 परतर इत्यत्र परशब्देन जीव समष्टिरूपोऽनिरुद्धमहा
 पुरुषादिशब्दवाच्य पञ्चविंशक उच्यते । ☞ — G2 om.
 67^b-68^a. —^d) Das कल्पिता K1 2 4 क्षेत्रज्ञ परि-
 कीर्तित- ☞ C8 षड्विंशो वासुदेव परमात्मेतिशब्दवाच्य-
 क्षेत्रज्ञ परिकीर्तित । ☞ —^e) K1 2 4 असौ, K6 सोयं,
 K7 Da.9 G1 स हि (for सोऽहं) Ds1 D1 T G2 6
 M1 5-1 स इतिभावतां पथा — K6 om. 67^f —^f)
 K1 2 4 B6 लक्षण, Das दुर्लभा

68 G2 om 68^{abc} (cf v 1 67) —^b) K6 स्व-
 (for च) —^c) Dn6 स वृत्तो चानिवृत्तौ वा (810)
 —^d) D5 यफलं; G2 प्रकृति T2 अश्रुते (for सोऽश्रुते)
 K6 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n4 Ds D2 3 3 महत् (for
 स्वप्न).

69 ^a) K2 D5 गुरु; G1 -मुनिर् (for -गुरुर्)
 —69^b is damaged in B6 —^c) Das पितामहा —^d)
 Bo सृष्टो (for -निष्टो) K7 D4 1 9 भवतां; Dn6

भविति (for 'ता) —^f) K7 D2 9 सर्वत्र स, B8
 सर्वलोक (for 'भूत) Das वरप्रदा; G1 'प्रद

70 K1 om (hapl) 70 —^a) D5 अयं (for
 अस्व) K4 B6 (marg) 8 9 Dn1 n4 Ds D2 3 3 चैवा
 रमजो (Ds 'नो); B6 1 Das 21 चैवान्वयो (B1 'ये,
 Das 'जो) (for 'जुजो) D1 T1 G2 6 अस्त्यैव चानुजो
 रुद्रो —^b) K2 ललाटादि (for 'द्य) —^c) M1 1
 ब्रह्मानुशिष्टा D1 भवता —^d) K2 4 सोपि सर्वं, D5
 सर्वभूत; D1 T G1-2.8 M1 5-1 'सस्व (for 'त्रस-)
 G2 M1 'वरप्रद K6 Bo 6 1 9 Das 21 Dn1 n4 Ds
 D2 3 3 सर्वभूतवर (Bo Dn1 n4 Ds D2 3 3 'धर, B6 1
 'वर; Das 'कर) प्रभु, B8 सर्वलोकहर प्रभु

71 ^b) G2 छदयच्चं (for चिन्त) B1 यथा विधि-
 — B8 om. (hapl) 71^{cd} —^c) K2 प्रवृत्ततां, K7
 D1 9 प्रवर्त्य (K2 'र्य)तां; Dn6 G2 'तता —^d) D2
 om. (hapl) सर्वं K2 मारिचं (for माचिरम्)

72 ^a) K1 2 4 प्रवर्त्य (K2 'वर्त्य-; K4 'वर्त्य)तां; K6
 यदिश्यतां; K7 Dn6 D4 9 प्रदिश्यतां; Bo 8 9 Dn1 Ds1
 D2 3 3 प्रदिश्यतां (Ds1 'ती); Das 21 अह; T2
 अदृश्यतां, M1 5-1 प्रवि (Ms 'प)श्यतां (for प्रदृश्यन्तां)
 —^b) G2 तदा (for तथा). —^c) K1 पार (for परि)
 K6 1 Bo 6-9 Das Dn1 n4 Ds D2 3 3 निष्ठित, Das
 विष्ठित; G1 -कर्मित- (for निर्मित) —^d) K1 2 4
 स्वायूषि, Das आयुषि; Dn6 मायूषि; T1 G2 6 ह्या
 यूषि; M1 चायूषि (for आयूषि) K6 हि; Bo 6-9
 Das Dn1 n4 Ds D2 3 3 M1 5-1 [इ]ह, Das ह (for
 च)

73 ^b) K6 B6-9 Das Ds1 Ds T G2 3 3 M1 1
 काक (for काल) K2 श्रेष्ठा; K6 श्रेष्ठ, G2 श्रेष्ठ (for
 श्रेष्ठ) K6 प्रवर्तितं; Bo 6-9 Das Dn1 n4 Ds D2 3

प्रोक्षिता यत्र पशवो वधं प्राप्स्यन्ति वै मखे ।
 तत्र पादचतुर्थो वै धर्मस्य न भविष्यति ॥ ७४
 ततो वै द्वापरं नाम मिश्रः कालो भविष्यति ।
 द्विपादहीनो धर्मश्च युगे तस्मिन्भविष्यति ॥ ७५
 ततस्तिष्येऽथ संप्राप्ते युगे कलिपुरस्कृते ।
 एकपादस्थितो धर्मो यत्र तत्र भविष्यति ॥ ७६
 देवा ऊचुः ।
 एकपादस्थिते धर्मे यत्र कचन गामिनि ।

s. r s T₁ G₂ s 'वित्त'; D_{as} 'वैक' (for 'वैते') —After 73^{ab}, D_s ins

864* त्रिपादहीनो धर्मश्च युगे तस्मिन्भविष्यति ।

—^c) B_s D_{as} D_r G₂ s अहिंसा (for 'सा'). K₂ s D_r T G₁₋₃ s यत्र (for यत्र) G₂ परमो (for पशवो)
 —^d) K₂ s D₄ T₂ G₁ s एतद्, B_o s चैतद्, D_{as} D_{n1} D_s D₂ s s T₁ G₂ s न तद्; D_r ये तद् (for नैतद्) K₂ s s उच्यते (for अन्यथा).

74 B_o om 74^{ab} —^b) ☞ C_s त्रयी यत्र भविष्यति, प्रवृत्तिधर्मपरा वेदा यत्र भविष्यन्ति । ☞ —After 74^{ab}, D_r (first time) ins 865*. D_s om. (hapl) 74^c-75^d —^c) M₁ s r यत्र (for यत्र) —T₂ om 74^c-75^d —^d) B_s वरं; B_s (marg as in text) धर्म (for वधं). D_{as} G₂ प्राप्स्यति, M_r प्राप्स्यति. K₁ s s D_s s कर्तो; K₂ कर्तो, D_{as} M_r मुखे (for मखे). G₁ यान्प्राप्स्यति हि वै मखे —^e) K₁ s s B_o D_{n1} n₂ D_s D₂ s s यत्र, G₁ तत्र (for तत्र). —^f) D_r धर्मस; G₁ धर्मश्च (for धर्मस्य).

75 D_s T₂ om 75 (cf v l 74) K₁ om (hapl) 75 M₁ r om. (hapl) 75-76 —^a) K₂ द्वापरो (for 'रं') G₁ ततोपरं द्वापरं नाम —^b) D_{as} G₂ मिश्रः; G₁ युक्तः (for मिश्रः) —D_{ns} om. (hapl.) 75^{ab} —^c) D_{as} धर्मस्य (for धर्मश्च). —D_r (first time) ins after 74^{ab} D_r (second time) T₁ G₁₋₃ s after 75 · T₂ after 74^{ab}

865* तत्र वध्यन्ति पशवो यूषेवत्र निबध्यते ।

[T₂ om the prior half. D_r (first time) वध्यति (for वध्यन्ति). G₂ अपि (for अत्र)]

76 M₁ r om 76 (cf v l 75) —^a) K₁ तुषे तु. K₂ s तुषेय; K₃ चतुषे; B_o तिषेय; T₂ तिषेय; G₂ तिष्ये तु (for तिष्येस्य). ☞ C_v तिष्ये,

कथं कर्तव्यमस्माभिर्भगवंस्तद्वदस्व नः ॥ ७७

श्रीभगवानुवाच ।

यत्र वेदाश्च यज्ञाश्च तपः सत्यं दमस्तथा ।

अहिंसाधर्मसंयुक्ताः प्रचरेयुः सुरोत्तमाः ।

स वै देशः सेवितव्यो मा वोऽधर्मः पदा स्पृशेत् ॥ ७८

व्यास उवाच ।

तेऽनुशिष्टा भगवता देवाः सर्पिगणास्तथा ।

नमस्कृत्वा भगवते जग्मुर्देशान्यथेप्सितान् ॥ ७९

पुष्यनक्षत्रे । ☞ —T₂ M_s om (hapl) 76^{cd}. —^a) K₂ B_o s एकपादः (for 'पाद'). —^d) K₁ G₂ यत्र; D_r T₁ G₂ s s कुत्र (for तत्र) —After 76, K_s B_o s-s D_{as} at D_{n1} n₂ D_s D₂ s s s ins

866* देवा देवर्षयश्चोत्सुक्षमेवंवादिनं गुरुम् ।

[B_o lacuna, D_{as} तमेववादिनत्रये (for the post. half).]

77 K_s B_o s-s D_{as} at D_{n1} n₂ D_s D₂ s s s T₂ M_s om. the ref M₁ s r देवर्षयश्चोत्सु (for देवा ऊचु). T₂ ins the ref after 77^{ab} —^a) K₁ s एकपादे (for 'पाद'). M₁ r धर्मो (for धर्म). T₂ G₂ एकपादस्थितो धर्मो —^b) G₁ s गामिनी, G₂ संस्थिते —^c) M₁ s-1 किं नु (for कथ). K₁ s s वर्तव्यम्, D_r T G₁₋₃ s वदस्वम् (for कर्तव्यम्) —^d) D_s s वदेह (for वदस्व).

78 After the ref., D_r T G₁₋₃ s ins .

867* गुरवो यत्र पूज्यन्ते सापुवृत्ता धमान्विताः ।

वदस्यं तत्र युष्माभिर्वत्र धर्मो न हीयते ।

[(L 1) D_r G₂ समन्विता (for शमा).]

—^a) D_{as} अत्र (for यत्र). K_s D_{as} देवाश्च (for वेदाश्च). D_s अत्र देवाश्च यज्ञाश्च; M₁ r यत्र वेदाश्च यज्ञाश्च —^b) D_s T₁ G₂ s transp तपः and दमस्य G₂ च ह (for तथा) —^c) T₁ G₂ s M₁ s-1 हिंसाश्च; T₂ अहिंसा (for 'सा'). —^d) K₂ D_s s s प्रवर्तेयुः; T₂ प्रचरेयु (for प्रच). —^e) K₂ s s B_o s r s D_{as} at D_{n1} n₂ D_s D₂ s s वो (for वै) B_r देव; B_s (marg as in text) धर्म (for देवा) D_r T G₁₋₃ s हि (G₁ [s]नि) वस्तव्यो; M₁ s r हि व सेव्यो (for सेवितव्यो) —^f) K_s सदा, D_s पदं; M₁ s परा (for पदा). D_{n1} [अ]स्पृशेत्, G₂ स्पृशेति. K₂ D_s s मा वो धर्म परास्पृशेत्; B_s r D_{as} at वो वै धर्म सदा स्पृशेत्.

गतेषु त्रिदिवौकःसु ब्रह्मैकः पर्यवस्थितः ।
 दिदक्षुर्मगवन्तं तमनिरुद्धतनौ स्थितम् ॥ ८०
 तं देवो दर्शयामास कृत्वा ह्यशिशो महत् ।
 साङ्गानावर्तयन्वेदान्कमण्डलुगणित्रघृक् ॥ ८१
 ततोऽशिशिरसं दृष्ट्वा तं देवमभितौजसम् ।
 लोककर्ता प्रभुर्ब्रह्मा लोकानां हितकाम्यया ॥ ८२
 मूर्धा प्रणम्य वरदं तस्यौ प्राञ्जलिरग्रतः ।
 स परिष्वज्य देवेन वचनं श्रावितस्तदा ॥ ८३
 लोककार्यगतीः सर्वास्त्वं चिन्तय यथाविधि ।

घाता त्वं सर्वभूतानां त्वं प्रभुर्जगतो गुरुः ।
 त्वय्यावेशितभारोऽहं धृतिं प्राप्स्याम्यथाञ्जसा ॥ ८४
 यदा च सुरकार्यं ते अविपद्यं भविष्यति ।
 प्रादुर्भावं गमिष्यामि तदात्मज्ञानदेशिकः ॥ ८५
 एवमुक्त्वा ह्यशिरास्तत्रैवान्तरधीयत ।
 तेनानुशिष्टो ब्रह्मापि स्वं लोकमचिराद्गतः ॥ ८६
 एवमेष महाभागः पद्मनाभः सनातनः ।
 यज्ञेष्वग्रहरः प्रोक्तो यज्ञधारी च नित्यदा ॥ ८७
 निवृत्तिं चास्थितो धर्मं गतिमक्षयधर्मिणाम् ।

C. 12. 12106
B. 12. 344/401.99
K. 12. 349. 97

79 " Ds1 G1 तु (for सु) —^b) Ms तदा (for तथा) —^c) Ds1 नमस्कृत्य (for 'स्कृत्वा) —^d) M1 ० १ देवान् (for देवान्) — After 79, Bs ३ ins an addl oolophon [Sub-parvan Bs मोक्षधर्म. — Adhy name Bs ३ नारायणीयं]

80 Before 80, Bs ३ ins व्यास उवाच —^b) Ks परिवस्थित (for पर्यव). —^d) Ks अनिरुद्धस्य; Ks T3 'रुद्धं (for 'रुद्ध) K1 Ds १ अनिरुद्धं ततोस्थित (K1 'तं) (sio); Bs 'द्वमवस्थितं

81 Ds1 om. 81^a-82^a —^a) K1 ते (for तं) Bo वेदो (for देवो) —^b) Ds महान् (for महत्) —^c) G2 सांगानवयवान्वेदान्. —^d) K1 ३ ४ गणित्र घृत्; Ks १ Bo ० (marg as in text) ३ (marg) Dn1 n4 Ds २ ३ Csp 'त्रिदंष्टरकृ; T2 खनित्र'; G1 'कणित्र'; G2 'गुणीकृतं; Ca ३ (gloss [both] ब्रह्म-मालाधर) -गणित्रघृक् (as in text) M1 १-१ कमण्डलुक दंष्टरकृ (Ms 'मृत्).

82 Ds1 om. 82^a (cf. v 1 81) Before 82, Ks Bo ० ३ Ds1 n4 Dn1 Ds ३ ३ ३ ins व्यास उवाच —^b) Dn1 तं देवमभितौजसं —^c) Ks लोककर्ता (for 'कर्ता) K1 Ds १ जरा; Ds धर्मं (for ब्रह्मा)

83 Ds1 om 83, Ds1 reads it on marg —^a) M1 १ पादवत् (for वरद). —^b) Dn1 तस्यै (for तस्यौ) —^c) Dn1 G2 M1 ० १ सं (for स) Dn1 देवेशं (for देवेन) —^d) Dn1 यं वेद्यं (for वचनं) K1 भाविता K1 ३ ४ पुरा; K1 Ds ३ १ तथा (for तदा)

84 Before 84, Ks Bo ० Ds1 Dn1 n4 Ds Ds ३ ३ ins. मगवानुवाच —^a) Dn1 'कार्यगता' (for

'गती') D1 सर्वं (for सर्वास) T G1 ३ ० लोककार्याग- (T1 'यां ग)ति सर्वां. —^b) Dn1 त्वां (for त्व) D1 T G1-३ ० चरेह त्व (G2 'ह तु), M1 ० १ चरेयास्त्वं; Ms चरस्व त्व (for त्वं चिन्तय) —^c) Ks आता; D1 T G1-३ ० पिता; Ms तात (for घाता) —^d) K1 ३ ४ जगती-, D1 १ १ 'तौ (for 'तौ) D1 वर (for गुरु) —^e) K1 ३ ४ [आ]रोपि (K4 'प्य)त (for [आ]विष्टित) Ks भावो (for भारो) D1 [s]यं (for संह). —^f) K1 ३ प्राप्स्यसि (for प्राप्स्यामि)

85 " K1 Ds १ [अ]य; T1 Gs ० तु; M1 १-१ यत् (for च) Ds १ देवकार्यं; Ds देव सर्वं (for सुरकार्यं) Ds1 lacuna, T2 तु (for ते). —^b) K1 ३ ४ G1 स्वविप (K2 त्वं विप; K4 स्वविप)यं; Ks Ds1 Dn1 Ds ३ अविप्त (Ds 'स्व)य (for अविपद्यं) K2 Ds1 भविष्यति G2 स्वद्विप समविष्यति (sio) —^c) K1 Ds १ १ T G1-३ ० करिष्यामि (for गमि) —^d) Ks तदानु (for तदात्म) K1 ३ ४ देशित; Ks Ds1 ३ ४ Ds 'देशिक', Bo M1 १-१ 'देशिक; Bs (orig) Dn1 n4 Ds ३ ३ 'देशिक, Bs (marg) योगत; Ds दर्शिन (for देशिक).

86 Before 86, Bs 1 ins व्यास उवाच —^b) K1 अतरधीयत; Ds1 'धीयते — Before 86^a, M1 ० १ 1 ins व्यास उवाच —^c) K1 ३ तथा; Ds यथा (for तेन) Ds1 [अ]नुशिष्ट —^d) Ks १ Bo (marg) Ds ३ १ स्वलोकम्; Dn1 Ds १ ३ G2 स्वलोकम्, Ms स्वस्थानम् (for त्वं लोकम्) Ds1 ३ ३ तत्; Ds गता, M1 गत

87 " T G2 ३ ० एव (for एव). K1 Ds १ महा राज; Bo १ Dn1 n4 Ds1 Ds ३ ३ G2 'भाग (for 'भाग) —^b) K2 पद्मनाभ (for 'नाभ) Ks Br १ Ds1 सुरोत्तम (for सनातन) —^c) K2 जज्ञेषु K1

प्रवृत्तिधर्मान्निदधे कृत्वा लोकस्य चित्रताम् ॥ ८८

स आदिः स मध्यः स चान्तः प्रजानां
स घाता स धेयः स कर्ता स कार्यम् ।

युगान्ते स सुप्तः सुसंक्षिप्य लोका-
न्युगादौ प्रबुद्धो जगद्भ्युत्ससर्ज ॥ ८९

तस्मै नमश्च देवाय निर्गुणाय गुणात्मने ।

अजाय विश्वरूपाय धाम्ने सर्वदिक्कसाम् ॥ ९०

महाभूताधिपतये रुद्राणां पतये तथा ।

आदित्यपतये चैव वसूनां पतये तथा ॥ ९१

अश्विभ्यां पतये चैव मरुतां पतये तथा ।

वेदयज्ञाधिपतये वेदाङ्गपतयेऽपि च ॥ ९२

समुद्रवासिने नित्यं हरये मुञ्जकेशिने ।

शान्तये सर्वभूतानां मोक्षधर्मानुभाषिणे ॥ ९३

तपसां तेजसां चैव पतये यशसोऽपि च ।

वाचश्च पतये नित्यं सरितां पतये तथा ॥ ९४

कपर्दिने वराहाय एकशङ्काय धीमते ।

अग्रहरा. — ^a) B₃ (marg) यज्ञहारी; D₁ न^a करी (for 'धारी'). K₃ निस्वचा; B₃ (marg) सर्वदा; T₁ G₃ ० नित्यका (for 'दा')

88 ^a) B₁ D₁ D₂ १.१-२ T₂ G₁ M₁ निवृत्त (for 'सि') K₁ D₁ १ ० आस्थितो; D₁ नास्थितो (for 'चा') K₁ नित्य; D₁ धर्मे (for 'धर्म') K₁ १ निवृत्ते चास्थितो धर्मे — ^b) D₁ मतिम्; T G₁-१ ० गतिम् (for गतिम्) K₁ B₃ (orig) D₁ ० M₁ १ ० अक्षर- (for 'य') B₃ (marg as in text) -धर्मिणी; D₁ धर्मिणी; T₁ -धर्मणां. — ^c) D₁ प्रवृत्ति (for 'सि-'). D₁ at धर्म (for 'धर्मान्'). — ^d) K₁ D₁ ० M₁ १ ० ज्ञात्वा (for 'कृत्वा'). D₁ चित्तं (for 'चित्रताम्').

89 ^a) K₁ D₁ G₁ चादि; D₁ आधि, D₁ वादि; G₁ आदि- (for 'आदि') D₁ G₂ om. स K₁ D₁ ० G₂ M₁ मध्य (for 'मध्य') D₁ चात् (for 'चान्त') — ^b) B₀ १ D₂ G₁ १ M₁ १-१ धेयं; D₂ धेया; D₂ धेय (for 'धेय'). K₁ १ स कार्यो; G₁ (also as in text) प्रजानां (for 'स कार्यम्'). D₁ स घाता स कर्ता स धेय स कार्य; T₁ G₁ ० स कर्ता च कार्यं करण तथैव च — ^c) K₁ १ B₀ १-१ D₁ १ ० T G₁ १.० M₁ १ ० स; G₁ laouna (for 'सु') — ^d) D₁ उत्पादौ; D₁ युगादौ (for 'युगादौ') D₁ प्रबुद्धो (for 'प्रबुद्धो'). K₁ १ D₁ ० जगति (for 'जगद्दि'). K₁ १ D₁ ० [उ]त्ससर्ज; D₁ उत्ससर्ज; D₁ य ससर्ज; T G₁-१ ० चोत्ससर्ज (G₁ 'जि') (for 'सुत्स'). — For 89, K₁ १ १ subst.

868* स आधि स च मध्यं वै बुद्धं सृजति वै जगत् ।

[K₁ मध्ये (for 'मध्य') K₁ बुद्धे (for 'बुद्ध').]

90 ^b) K₁ १ B₀ १-१ D₁ at D₁ na D₁ D₂-१ १ ० महारमने (for 'गुणा'). — ^c) D₁ चात्रे (for 'चाम्ने').

91 ^a) D₁ महीभूताधि, M₁ १ महाभूतानि (for

'भूताधि-). — ^b) B₀ om. (hapl.) from रुद्राणां up to पतये (in 94^d). K₁ (marg) नम (for 'तथा'). — D₁ १ om. (hapl) 91^a-92^b — ^c) G₁ चापि (for 'चैव'). — ^d) K₁ (orig.) रुद्राणां; K₁ (marg.) D₁ १ मरुतां (for 'वसूनां'). D₁ जयये (sic) (for 'पतये'). K₁ १ १ D₁ १ T₁ G₁ ० नम (for 'तथा')

92 B₀ om 92, D₁ १ om. 92^{ab} (for both, cf. v 1 91). D₁ om (hapl) 92^{ab}. — ^a) D₁ M₁ १-१ अश्विनो (for 'भ्यां') K₁ D₁ ० T G₁-१.० अश्विनो पतये नित्यं (G₁ तुभ्य). — ^b) K₁ D₁ ० वसूनां पतये नम. — K₁ D₁ ० om 92^c-93^b. — ^c) D₁ १ G₁ देव; M₁ देव- (for 'वेद'). — ^d) D₁ १ M₁ १.१ देवानां (for 'वेदाङ्ग'). K₁ १ १ D₁ १ नम; T G₁-१ ० M₁ तथा (for 'ऽपि च').

93 B₀ om 93 (cf. v. 1 91). K₁ D₁ ० om. 93^{ab} (cf v 1 92). T₁ om. 93-94 — ^a) D₁ वसते; G₁ शायिने (for 'चासिने'). D₁ समुद्रवासिने नित्य; G₁ सदुपासनाय नित्यं हि. — ^b) K₁ युज (for 'मुञ्ज-') ॐ G₁ मुञ्जकेशिने, कपिलरूपाय । मुञ्जवहीर्षा वा, सुवर्णवर्णा वा । ॐ — ^c) K₁ B₀-१ D₁ at D₁ na D₁ D₂-१ १-१ T₁ G₁ १.० शान्तये (for 'शान्तये') D₁ धर्माणां (for 'भूतानां') — ^d) K₁ १ १ D₁ १ ० क्षेम- (for 'मोक्ष') B₀ १ (marg as in text) D₁ at धर्माय- (for 'धर्मानु'). B₁ भाषिते; D₁ १ सारिणे (for 'आपिणे').

94 B₀ om up to पतये (cf v 1 91). T₁ om. 94 (cf. v 1 93) — ^a) G₁ तपसा (for 'सां') — ^b) K₁ १ B₀-१ D₁ at D₁ na D₁ D₂-१ १-१ पतये यश-सामपि — G₁ om. 94^{cd}. 94^{cd} is partly damaged in B₀. — ^c) K₁ B₀-१ D₁ at D₁ na D₁ D₂ १.१ यचसां; K₁ T₁ G₁ ० वाचां च; D₁ यचश्च; G₁ पापस्य (for 'वाचश्च'). B₁ चैव (for 'नित्यं'). D₁ बीजत्वा

विवस्वतेऽश्वशिरसे चतुर्भूतिधृते सदा ॥ ९५
 गुह्याय ज्ञानदृश्याय अक्षराय क्षराय च ।
 एष देवः संचरति सर्वत्रगतिरव्ययः ॥ ९६
 एवमेतत्पुरा दृष्टं मया वै ज्ञानचक्षुषा ।
 कथितं तच्च वः सर्वं मया पृष्टेन तत्त्वतः ॥ ९७
 क्रियता मद्बचः शिष्याः सेव्यतां हरिरीश्वरः ।
 गीपता वेदशब्दंश्च पूज्यतां च यथाविधि ॥ ९८
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्प्रुक्तास्तु वयं तेन वेदव्यासेन धीमता ।
 सर्वे शिष्याः सुतथास्य शुक्रः परमधर्मवित् ॥ ९९

स चास्माकमुपाध्यायः सहास्माभिर्विंशां पते ।
 चतुर्वेदोद्गताभिश्च ऋग्भिस्तमभितुष्टुवे ॥ १००
 एतत्ते सर्वमारुपातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 एवं मेऽकथयद्राजन्पुरा द्वैपायनो गुरुः ॥ १०१
 यश्चेदं शृणुयान्नित्यं यश्चेदं परिकीर्तयेत् ।
 नमो भगवते कृत्वा समाहितमना नरः ॥ १०२
 भवत्यरोगो द्युतिमान्बलरूपसमन्वितः ।
 आतुरो मृच्यते रोगाद्बद्धो मृच्येत बन्धनात् ॥ १०३
 कामकामी लभेत्कामं दीर्घमायुरवाप्नुयात् ।
 ब्राह्मणः सर्ववेदी स्यात्क्षत्रियो विजयी भवेत् ।

C 12 13124
 B 12.341(49)115
 K 12 249 113

पद्ये निप —^d) K1 D1 1 1 0 नम (for तथा)

95 ") D1 च कालाय (for वराहाय) —^b)
 K1 1 1 0 चैक (for एव) C1 एकशुद्धाय, मत्स्य
 रूपाय । C1 —^d) D1 चतुर्भूति (for चतुर्भूति) K1 1
 1 0 (K1 इति तथा, K1 एते नम, K1 D1 1 1 0
 धराय च (for एते मद्))

96 ") T G1-2 0 सुहमाय (for गुह्याय) D1 यज्ञ
 (for ज्ञान) D1 सुदाय (for दृश्याय) —^b) K1 1 1 0
 चाक्षराय; K1 D1 अक्ष (for अक्ष) D1 अक्षराया
 स्याय च, D1 अक्षरायाक्षराय च, M1 अक्षरायाक्षराय
 च —^c) K1 1 1 0 च (for सं) D1 सर्वगति (for
 संचरति)

97 D1 1 1 0 D1 D2 (also third time) 1 1 0 M1 1 1 0
 read 97^{ab} twice —^a) K1 Bo 1-2 D1 1 1 0 D1 1 1 0
 D1 (last four first time) D2 (first and third time)
 1 1 0 M1 1 1 0 (last five first time) एव चै (B1 1 D1 1 1 0)
 हरपर (D1 1 1 0) मद् —^b) K1 Bo 1-2 D1 1 1 0 D1 1 1 0
 D1 (last four first time) D2 (first and third
 time) 1 1 0 M1 1 1 0 (last five first time) ज्ञेयो वि;
 D1 1 G1 यथा वै (for मया वै) —^c) D1 reads from
 कथित (in 97^a) up to सद्बोधो (in 98^a) twice B1
 तु (for च). K1 Bo 1-2 D1 1 1 0 D1 1 1 0 D1 1 1 0
 (both times) 1 1 0 1 1 0 वै (for च). K1 1 1 0 सत्त्वं (for
 सर्वं)

98 For the repetition in D1, of v 1 97 —^a)
 B1 D1 1 T G1-2 0 सद् (for मद्) K1 सद्बोधो मेघ
 क्रियतां; D1 0 M1 1-1 क्रियतां सद्बोधो मेघ —^b)
 K1 हरिम् T1 ईश्वरं —^c) K1 1 1 0 गीयसे (for 'तां')

T1 G1 1 1 0 देव (for वेद). —^d) K1 पूजितां

99 G1 om the ref —^a) K1 इत्युक्त्वा; B1
 (marg) एवमुक्त्वा (for इत्युक्त्वा). K1 Bo 1 1 0
 (also marg) 0 D1 1 1 0 T G1-2 0 M1 1-1 वेदव्यासेन
 व्यासेन ए (G1 गुरुणा वै) वसुक्तास्तो वय —^d) T1 G1 1 1 0
 (transp सुत and शुक्र) K1 D1 सुताश्च (for सुतश्च)

100 ") D1 या (for च) D1 चास्माभिर् (for
 'कम्) —^a) T1 G1 चतुर्वेदोदिता (G1 'दीता)भिश्च
 K1 Bo 1-2 D1 1 1 0 D1 1 1 0 D1 1 1 0 T G1-2 0
 M1 1-1 तम् (for च) —^b) K1 Bo 1-2 D1 1 1 0 D1 1 1 0
 D1 1 1 0 D1 1 1 0 G1-2 0 M1 1-1 समभि (for तमभि)
 T1 M1 1-1 -तुष्टु (for 'वे) D1 1 ऋग्भि साम
 भिरस्तुवन्

101 ^b) D1 M1 1-1 यन्मा; D1 1 येन (for यन्मां)
 —^c) K1 D1 1 1 0 एतन्मे; M1 1-1 एतद् (for एत
 मे)

102 ") K1 Bo 1 1 0 D1 T G1-2 0 यश्चेनं, D1
 यश्चेन (for यश्चेद्) —^b) Bo 1-2 D1 1 1 0 D1 1 1 0
 1 1 0 T G1-2 0 यश्चेन (for यश्चेद्) —^d) K1 सहाहित
 (for समा) D1 D1 मतिर् (for मता).

103 ") D1 भगवति (for भवति). Bo बलवान्;
 B1 D1 1 1 0 D1 1 1 0 1 1 0 मतिमान् (for द्युति). —^b)
 K1 1 1 0 वर्णं (for बल). B1 -गुणान्वित (for सम).
 T G1-2 0 M1 1-1 रूपवर्णबलान्वित.

104 ") K1 कामकामे; K1 1 कर्मकामी; K1 Bo
 0 0 D1 1 1 0 D1 1 1 0 D1 1 1 0 कामान्कामी, B1 1 D1 1
 D1 कामात्कामी; G1 M1 काम कामी (for कामकामी)

वैश्यो विपुललाभः स्याच्छूद्रः सुखमवाप्नुयात् ॥ १०४
 अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या चैवेप्सितं पतिम् ।
 लयगर्भा विमुच्येत गर्भिणी जनयेत्सुतम् ।
 वन्ध्या प्रसवमाप्नोति पुत्रपौत्रसमृद्धिमत् ॥ १०५
 क्षेमेण गच्छेद्दधानमिदं यः पठते पथि ।

यो यं कामं कामयते स तमाप्नोति च ध्रुवम् ॥ १०६
 इदं महर्षेर्वचनं विनिश्चितं
 महात्मनः पुरुषवरस्य कीर्तनम् ।
 समागमं चर्षिदिवौकसामिदं
 निशम्य भक्ताः सुसुखं लभन्ते ॥ १०७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२७ ॥]

[३२८]

जनमेजय उवाच ।
 अस्तौषीधैरिमं व्यासः सशिष्यो मधुसूदनम् ।

नामभिर्विधैरेषां निरुक्तं भगवन्मम ॥ १
 वक्तुमर्हसि शुश्रूषोः प्रजापतिपतेर्हरैः ।

K1 १ १ T१ Ms-१ कामान्, M1 कामाद् (for कामं)
 K१ D१ १ १ ० कामार्थो लभते कामान् —^b) K० १ Bo
 ० १ ० Das १ १ Dn1 D१ D१-१ १ ० T१ G1, १ चायुर;
 Dn4 चायुम् (for चायुर). —^c) K1 १ १ D१ ० सर्व-
 वेद्ः; G1 'वेदि (for 'वेदी). —^d) K1 १ D१ रणे (for
 मवेत्). —^e) Some MSS वैश्यो Ms 'भाग' (for
 लाभ) —^f) K1 १ शूद्रश्च सुखमवाप्नुयात्; K१ शूद्रश्च
 सुखमेपते

105 ") D१ पुत्रान् (for पुत्रं). —^b) K१ कन्याश्च.
 G1 वै च (for चैव) K१ D१ ० वर (for पतिम्).
 B१ कन्या विदति सरपतिं; T1 G१ ० कन्या चै पतिमीप्सित
 —^c) K1 लभगर्भो; D१ 'गर्भा' (for 'गर्भा' D१ ०
 १ ० प्रमुच्ये (D१ 'ह्ये) त (for विमु) —^f) K१ D१ ०
 समृद्धिमान्; D१ १ 'समन्वितं (for 'समृद्धिमत्)

106 ") Dn4 क्षेमेण (for क्षेमेण) —^b) B० इम
 य, G1 इह य, M1 ० १ य इम (for इह य) D१
 यदि; T G1-१ ० [5] च्वनि (for पथि). —^c) K१
 कामयते (for 'यते). K० B०-१ Das T G1-१ ० Ms
 यो (K० यं) यं कामयते काम —^d) K१ laouna,
 D१ १ १ ० हि (for च). G१ निश्चय (for च ध्रुवम्)
 — After 106, B१ ins

869* इत्याह भगवान् व्यास पराश्वरसुत प्रभु ।

107 ") Das १ १ महर्षि- (for 'महर्षि' K1 १ १ १
 D१ १ १ १ transp. विनिश्चितं and महात्मनः. T1 G१ ०
 विनिश्चितो; T१ G1, १ M1 १-१ विपश्चितो (for विनि-
 श्चित). K० B० ०-१ Das १ १ Dn1 D१ D१ १ १ १

कीर्तित (for कीर्तनम्) —^c) Das १ १ D१ १ T1 G१ ०
 समागत (for 'गम) K० देवर्षिं; K१ D१ १ ० सर्षिं;
 Das चर्षिं, T१ G1 च त्रि (for चर्षिं) T१ इदं (for
 इम) G१ समागतम् च ऋषिदिवौकसामिदं (sio) —^d)
 M1 १ निशम्य D१ T G1-१ ० Ms निशम्य भक्तो लभते
 सुख महत्

Colophon Ś1 V1 D१ missing K१ १ B1-१ Dn1 १ १
 Dn१ ns D1 G१ १ Ms-१ absent — Sub-parvan K1
 १ १ ० १ Bo ० १ ० Das १ १ Dn1 n1 D१ D१-१ १-१ T
 G1-१ ० M1 १-१ मोक्षधर्म — Adhy name K1 १ १ ०
 Bo १-१ Das १ १ Dn1 n1 D१ D१ १ १ १ T१ नारायणीय,
 K१ D१ ० नरनारायणीयसमाप्त, B१ नारायणोपाख्यानं; T1
 G१ नारायणीये ऋषिदेवसंवाद; M1 ० १ नारायणीये ज्ञान
 प्रहणनिमित्तकथन; Ms नारायणीये यज्ञाग्रहरणनिमित्तकथन.
 — Adhy no (figures, words or both) B१ Dn1
 164, B१ 266, Dn1 D१ T1 G१ 166, D१ M1 ० १
 161, T१ 181, G1 165, G१ Ms 197, G१ 167
 — Śloka no Das 62, Dn1 121, Dn4 120, D१
 20

328

This adhy is missing in V1 D१ (of v. 1 12.
 318 1, 283 15).

I Ś1 is missing up to 47^d (of v 1 12. 321.
 14) —^c) D१ अश्रौषीद् (for अश्रौषी). K1 १ १
 वैश्विन्; K१ D१ १ १ वैश्विन्; D१ T G1-१ ० वैशि-

श्रुत्वा भवेयं यत्पूतः शरच्चन्द्र इवामलः ॥ २

वैशांपायन उवाच ।

शृणु राजन्यथाचष्ट फल्गुनस्य हरिविंशुः ।

प्रसन्नात्मात्मनो नास्त्रां निरुक्तं गुणकर्मजम् ॥ ३

नामभिः कीर्तितैस्तस्य केशवस्य महात्मनः ।

पृष्टवान्केशवं राजन्फल्गुनः परवीरहा ॥ ४

अर्जुन उवाच ।

भगवन्भूतभव्येश सर्वभूतसुगव्यय ।

लोकधाम जगन्नाथ लोकानामभयप्रद ॥ ५

यानि नामानि ते देव कीर्तितानि महर्षिभिः ।

वेदेषु सपुराणेषु यानि गुह्यानि कर्मभिः ॥ ६

तेषां निरुक्तं त्वचोऽहं श्रोतुमिच्छामि केशव ।

न ह्यन्यो वर्तयेन्नास्त्रां निरुक्तं त्वामृते प्रभो ॥ ७

श्रीभगवानुवाच ।

ऋग्वेदे सयजुर्वेदे तथैवाथर्वसामसु ।

पुराणे सोपनिषदे तथैव ज्योतिषेऽर्जुन ॥ ८

सांख्ये च योगशास्त्रे च आयुर्वेदे तथैव च ।

बहूनि मम नामानि कीर्तितानि महर्षिभिः ॥ ९

गौणानि तत्र नामानि कर्मजानि च कानिचित् ।

निरुक्तं कर्मजानां च शृणुष्व प्रयतोऽनघ ।

C 12 1313B
B 12 34d.11.10
K 12 350 10

कैर; M1 ६-१ वैदिको (for वैरिम) G2 मत्रैर (for
व्यास) —^b) G2 अभ्यर्च्ये (for सशिक्ष्यो) K1 मञ्जु
सूरन —^c) G2 एष; M1 एषा (for एषा) —^d)
M1 ६ १ निरुक्तो (for 'क्त) K1 B1 भगवान्

2 Ś1 missing (of v 1 1) —^a) K1 अहंति
T2 शिक्ष्यो (for शु) —^b) G2 पते (for पतेर)
Da1 हरे (for हरे) —^c) D4 त्वेय (for भवेयं)
Dn4 तत्पूत, G2 य पूत (for यत्पूत)

3 Ś1 missing (of v 1 1) —^a) T1 G8 ० यदा
चष्ट (for यथा) —^b) K6 १ Bo ६-२ Da3 a1 Dn1 n4
D8 D1-5 १-२ फाल्गुन (K1 Dn1 'ण)स्य Bo ६ ३ Dn1
n4 D5 D2 ३ ३ M6 प्रसु; M1 ६ १ स्वयं (for विभु)
—^c) K1 ३ [आ]त्मना, D8 १ परं (for [आ]त्मनो)
M1 ६-१ प्रहसन्नात्मनो नास्त्रां —^d) G1 निरुक्तो (for
'क्त) K1 गुरु- (for गुण) T2 -कर्मणा (for 'जम्)

4 Ś1 missing (of v 1 1) Before 4, T2 ins
जनमेजय —^a) K1 ३ ६ B1 Da3 a1 D5 १ तत्र, K1
D4 ० T2 G1 ३ M1 ६-१ अस्य, T1 G8 ० यस्य (for
तस्य) —^d) K6 १ Bo ६-२ Da3 a1 Dn1 n4 D8 D2-5
१-२ फाल्गुन (K1 'ण'); T G1-३ ६ अर्जुन (for फल्गुन).

5 Ś1 missing (of v 1 1) T2 om the ref.
—^a) D9 सर्व (for सूत) D9 om from अन्येश
up to महर्षिभिः (in 6^a). K1 D4 भगवन्सर्वदेवेश
—^b) K6 B1 ० M1 १ अस्य K1 D5 ३ १ सर्वभूतज
(D5 'ते ज)गत्पते; T1 G8 ० 'मवाग्य (T1 'व्य)य;
G1 'द्युगव्यय — K6 om. 5^d —^c) K1 ३ धाम;
B5 १ Da3 a1 T G8 ० धामम्; G2 M2 ६-१ नाथ (for
धाम) —^d) K1 ३ ४ १ D4 ६ देवानाम् (for लोका)

Bo १ ३ (marg) ० Da3 a1 लोकानां प्रमवाग्यय (B8
'व्यय, Da4 'व्यय')

6 Ś1 missing (of v 1 1) D5 १ ० om 6^a
(for D5, of v 1 5) —^b) K1 D4 महात्मभिः (for
महर्षिभि) — K1 om (hapl) 6^d —^c) G2 च (for
स) —^d) K1 गुह्यानि, B9 Da3 ज्ञेयानि; D5 ०
मुख्यानि (for गुह्यानि)

7 Ś1 missing (of v 1 1) —^b) K6 B1 तत्पूत;
Da4 केशव —^c) K1 ३ ४ ६ Bo ६-२ Dn1 n4 D8 D2
३ ३ G8 ० वर्णये (Da3 'य)न्; G2 वर्तते (for 'येन्)
G2 नास्ना (for नास्नां) —^d) K3 निरुक्तैस् (for 'क्त)
K1 ३ ४ G2 ३ ६ M1 ६ १ त्वहते, T1 त्वत्र ते; T2 G1
तत्र ते (for स्वामृते)

8 Ś1 missing (of v 1 1) —^a) K1 ३ T G8 ०
[स]य, D9 तु; G2 च (for स) Da4 ऋग्वेदस्य
यजुर्वेदे —^b) D5 om (hapl) from वायव्य up to तथै
(in 8^d) T2 तथैवाथर्वणेपि च, G2 वसमनि (slo)
—^c) D4 ० T G1-३ ६ M1 ६ १ सोपनिषदि (for 'दे).
—^d) G8 एष D8 ज्यौतिषे K3 [स]र्जुने; K1 D4
१ ० पुन, Da4 [स]र्जुन

9 Ś1 missing (of v. 1 1) D5 om up to तथै
(of v 1 8) B6 damaged —^a) K6 -शास्त्रेषु (for
-शास्त्रे च) —^b) G2 आयुर्वेदे (for आयुर्वेदे) K1 ३ ४
तथायुर्वेद एव च —^c) G2 अन्यानीमानि नामानि

10 Ś1 missing (of v 1 1) —^a) K4 ० Bo ६-२
Da3 a1 Dn1 D5 D2 ३ ३ M2 ६-१ त्व; D5 तु (for च).
Dn1 निरुक्त कर्मजानां स्वं (hypermetric) —^d) G8

कथ्यमानं मया तात त्वं हि मेऽर्धं स्मृतः पुरा ॥ १०
 [नमोऽतियशसे तस्मै देहिनां परमात्मने ।
 नारायणाय विश्वाय निर्गुणाय गुणात्मने ॥ ११
 यस्य प्रसादजो ब्रह्मा रुद्रश्च क्रोधसंभवः ।
 योऽसौ योनिर्हि सर्वस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥ १२]
 अष्टादशगुणं यत्तत्सत्त्वं सत्त्ववतां वर ।
 प्रकृतिः सा परा मह्यं रोदसी योगधारिणी ।
 ऋता सत्यामराजय्या लोकानामात्मसंज्ञिता ॥ १३
 तस्मात्सर्वाः प्रवर्तन्ते सर्गप्रलयविक्रियाः ।

ततो यज्ञश्च यथा च पुराणः पुरुषो विराट् ।
 अनिरुद्ध इति प्रोक्तो लोकानां प्रभवाप्ययः ॥ १४
 ब्राह्मे रात्रिक्षये प्राप्ते तस्य क्षमिततेजसः ।
 प्रसादात्प्रादुरभवत्पद्मं पद्मनिभेक्षण ।
 तत्र ब्रह्मा समभवत्स तस्यैव प्रसादजः ॥ १५
 अह्वः क्षये ललाटाच्च सुतो देवस्य वै तथा ।
 क्रोधाविष्टस्य संज्ञे रुद्रः संहारकारकः ॥ १६
 एतौ द्वौ विबुधश्रेष्ठौ प्रसादक्रोधजौ स्मृतौ ।
 तदादेशितपन्थानौ सृष्टिसंहारकारकौ ।

नियतो (for प्र^१). Da३ शृणुत्व प्रपतेनघ - G२ repeats 10^१ after 12^१ -^१) K३ कथमान (for कथ्य^१) M३ ० १ तत्त्वं (for तात) -^१) K३ २ ४ हि वै; Dn३ मेधय; T G३ ० मे सं; G३ मे स (for मेऽर्धं). K३ D३ १ ० त्वं हि मे परम (D३ १ 'म) सुहृत्; G३ (first time) त्व हि मे सर्वसंभृत

11 Śi missing (of v 1 1) -^१) K३ २ ४ शय (K३ 'धि)ने, G३ शसते (for यज्ञसे). -^१) K३ २ देहिने; K३ D३ १ ० T३ G३-२.० M३-१ देवानां; T३ M३ वेदानां (for देहिनां). -G३ om (hapl) 11^१. -^१) M३ ० १ देवाय (for विश्वाय). ❀ C३ वैश्वानयन श्री हृष्णमेव निर्गुण परमात्मानमनेन श्लोकेन स्तुतवान् । ❀

12 Śi missing (of v. 1 1) -^१) T३ प्रसादतो (for 'दजो). -^१) Da३ -सभव -After 12^१, G३ repeats 10^१ G३ om 12^१ -^१) D३ १ ज्योतिर् (for योनिर्) -^१) Da३ चरस्य (for च^१). G३ सर्वस्य स्थावरस्य च ❀ C३ तस्मै नम. इति पूर्वैण संबन्ध । ❀

13 Śi missing (of v 1 1). -^१) G३ om ददा G३ दत्त (for यत्तत्) -^१) K३ B३ ० D३ १ सर्व (for सत्त्व) D३ १ तत्त्ववतां K३ B३ D३ ० चर -^१) K३ २ पुरा (for परा) B३ गुह्यं (for मद्य). T३ G३ प्रकृतिस्था परा मद्य (G३ लोक) -^१) K३ रोदसी; G३ प्रकृतिर् (for रोदसी) T G३-१ ० लोक (for योग). ❀ Cn योगेन लोकान्धारयतीति योगधारिणी । ❀ -^१) K३ वृत्त; Cn (gloss कर्मफलभूता ब्रह्मलोकान्ता) C३ (gloss श्रुतिविहितानि यज्ञोपकारकानि सत्त्ववचनानि, तद्रूपा) ऋता (as in text) K३ २ पुरा, K३ १ D३ T३ परा; D३ जरा (for [अ]मरा). B३ D३ [अ]जप्या; C३ [अ] यज्या (for [अ]ज्यया). T३ G३ ० ऋता सत्यपराजय्या (G३ 'य्य); G३ ऋतसत्यपरा चर्वा. -^१) T३ G३ -सञ्ज्ञिता; G३ संश्रुवा (for -संज्ञिता).

14 Śi missing (of v 1 1) -^१) K३ B३ १ Da३ १ १ यस्या; B३ १ T G३ १ ० यस्मात्; Cn (gloss ऋताद्यात्मकात्परमात्मन्यप्यस्मात्(सत्त्वात्) त' (as in text) Da३ सत्त्वात्; Da३ सत्त्वा (for सर्वा) G३ यस्मात्सर्वं प्रयत्न ते -^१) Da३ १ १ सर्गा (for सर्गं) T G३-२.० M३ १-१ -प्रलय- (for -प्रलय) -^१) K३ ० Dn३ १ १ Da३ D३-१ १ तपो (for ततो) M३ १ ० यज्ञश्च -^१) K३ Da३ D३ १ पुराण (for 'ण) Da३ श्रावतो (for पुरुषो). -^१) G३ अनिरुद्ध (for 'रुद्ध) -^१) B३ ०-१ Da३ १ १ Dn३ D३ १ १ १ १ T३ G३ १ प्रभवा (B३ 'वो)ऽप्य G३ लोकानां प्रभुरप्यप

15 Śi missing (of v 1 1) -^१) B३ ब्राह्मे; Da३ ब्राह्म; D३ १ Ca प्रल; C३ ब्राह्मे (as in text) G३ ब्राह्मेनाक्षिप्रिये प्राप्ते (sic) ❀ Ca ब्रह्मनामधेयस्य परमात्मनो महाप्रलयावसाने । ❀ -^१) K३ [अ]ति (for हि) K३ तस्यापि मिततेजस. -^१) ❀ Ca प्रसादात्, भारमघ्यानात् । ❀ -^१) K३ D३ ० पद्य पद्यायतेक्षण (D३ 'ण); B३ १ Dn३ T३ G३ १ ० पद्यं (T३ G३ ० 'द्य) पद्मनिभेक्षण (G३ 'जं) -^१) K३ ० B३ ०-१ Da३ १ १ Dn३ १ १ D३ १ १ १ १ १ ततो (for तत्र) -^१) K३ सत्यस्यैव; K३ B३ १ Da३ तस्यैव स (by transp.), T३ G३ १ ० स तस्यैव; T३ स तस्यैव; G३ M३ १-१ तस्यैव स- (G३ तु). Dn३ G३ प्रसादत् (for 'दज)

16 Śi missing (of v 1 1) -^१) T३ अह्व क्षये; G३ अग्निक्षये; M३ ० १ अह्व क्षये (for अह्व क्षये) B३ कलाटश -^१) T३ सुतो; G३ चत्ते (for सुतो). K३ १ ० १ B३ D३ तदा; D३ ० सदा (for तथा) D३ १ वासु-देवस्य वै तदा -^१) K३ संयज्ञे; T३ वै जज्ञे

17 Śi missing (of v 1 1). -^१) K३ १ १ १ Da३ १ transp. एतौ and द्वौ. K३ D३ पुक्व; Da३ विबुधौ;

निमित्तमात्रं तावत्र सर्वप्राणिवरप्रदौ ॥ १७

कपर्दी जटिलो मुण्डः श्मशानगृहसेवकः ।

उग्रव्रतधरो रुद्रो योगी त्रिपुरदारुणः ॥ १८

दक्षक्रतुहरश्चैव भगनेत्रहरस्तथा ।

नारायणात्मको ज्ञेयः पाण्डवेय युगे युगे ॥ १९

तस्मिन्ह पूज्यमाने वै देवदेवे महेश्वरे ।

संपूजितो भवेत्पार्थ देवो नारायणः प्रभुः ॥ २०

अहमात्मा हि लोकानां विश्वानां पाण्डुनन्दन ।

तस्मादात्मानमेवाग्रे रुद्रं संपूजयाम्यहम् ॥ २१

यद्यहं नार्चयेयं वै ईशानं वरदं शिवम् ।

आत्मानं नार्चयेत्कश्चिदिति मे भावितं मनः ।

मया प्रमाणं हि कृतं लोकः समनुवर्तते ॥ २२

प्रमाणानि हि पूज्यानि ततस्तं पूजयाम्यहम् ।

यस्तं वेत्ति स मां वेत्ति योऽनु तं स हि मामनु ॥ २३

C. 12. 131/4
B. 12. 242(1) 16
K. 12. 330. 26

Mr विवुषा (for 'व') G₂ एतौ*विद्विषभ्रैष्टौ —^b)
G₂ प्रसादात् (for द) K₆ Bo 6-9 Das a4 Dn1 n4
D₈ D₂ 2 8 दमौ (for स्मृतौ) —^c) K₁ तदा चेदित्;
D₅ 1 T G₂ 2 6 M₅ तदादेशित, M₁ 7 तदादेशित (for
'क्षित) G₂ तथा अभीतवेदौ च —^d) K₁ 2 4 1 D₄
5 1 9 सर्ग; Dn₁ सृष्ट (for सृष्टि-) G₂ कालकौ
(for -कारकौ) —^e) K₁ 2 -मात्रौ; K₁ D₄ 5 1 9 भूतौ
(for -मात्र) —^f) G₁ 2 भूत (for प्राणि) M₅
सर्वप्राण्यभयप्रदौ

18 Ś₁ missing (of v 1 1) —^a) G₁ कपर्दि-
K₂ 2 जटिलो; D₄ 4 जटिला (for 'लो) G₂ मुण्डौ (for
मुण्ड) —^b) K₁ श्मशान, K₆ श्मशान; B₁ श्म
सान; D₄ श्मशान (for 'न) T₂ G₁ प्रह- (for
गृह-) Das a4 G₂ -वासक (for सेवक) —^d)
Bo Das Dn₁ n4 D₈ D₂ 2 5 1 8 T G₂ 2 6 धरो;
D₄ 4 धरा (for धरो). K₁ 2 4 1 D₄ 5 1 9
transp रुद्रो and योगी G₂ उग्र तपोनीलयोगी G₂
रुद्रश्च (for योगी) K₆ Bo 6-9 Das a4 Dn₁ n4 D₈
D₂ 2 8 परम (for त्रिपुर) K₁ 1 D₆ 1 T₁ G₂ 2 6
दारुण (for दारुण)

19 Ś₁ missing (of v 1 1) —^b) G₁ तदा (for
तथा) —^c) K₆ (also as in text) देव (for ज्ञेय)
—^d) G₂ पाण्डवेशो (for 'वेय) — After 19, D₈ D₈
C₈ ins

870* योऽसौ रुद्र सोऽहमस्मि योऽहमस्मि शिव पर ।
यथा रुद्रस्तथाह च नावयोरन्तर तथा ।

[(L 2) D₈ नोमयोर् (for नावयोर्)]

20 Ś₁ missing (of v 1 1) —^a) K₁ 2 1 D₄
5 1 9 -स- (for हि) —^b) K₂ देवदेवे; Dn₁ D₄
देवदेव; T G₁-2 6 भूतेशो च (T₂ G₁ वै) (for देव-
देवे) —^c) K₁ 2 4 D₆ 1 पूजितो वै (K₄ वैर्); K₁
D₄ 9 सुसंतुष्टो (for संपूजितो)

21 Ś₁ missing (of v 1 1) —^a) Mr [म]भि
(for हि) K₁ 2 1 D₄ 5 1 9 भूतानां (for लोकानां)
—^b) K₁ 2 4 B₈ D₄ T₁ G₂ 2 6 विशेषां, K₁ D₄ 5
1 9 विश्वात्मा; G₂ विश्लेष्य (for विश्वाना) B₁ पण्डु
(for पाण्डु) K₂ नदना; D₄ T₂ -नदन —^d)
K₂ संपूजयामि

22 Ś₁ missing (of v 1 1) T₁ om. (hapl.)
22^a-23^b —^a) K₁ यस्यह (for यद्यह) K₁ नार्चयेय
तम्, K₂ 'येय तम्; K₄ 'ये यूयम्; K₇ 'ये देवम्;
D₄ 5 9 'ये देवम्; D₁ 'ये देवम्; M₁ 'येयं वै (for
'येय वै) D₄ 4 वैर् (for वै) —^b) K₁ 2 B₈ (marg)
परम (for वरद) B₁ शुभ (for शिवम्) K₁ तमी
शान पर शिव —^c) C_v (C_vp as in text) चार्चयेत्
(for नार्च) G₁ किंचिद् (for कश्चिद्) G₂ आत्मानं
चार्चयेन्नित्यं ☞ C_v आत्मान परमात्मान मामेवाचर्चयेत् । अत
स्तान्मोहयितु रुद्रार्चा मया कृता । अह तु रुद्रनामक रुद्रान्त
र्यामिण आत्मान परमात्मान मामेव पूजयामि, न तु रुद्रम् । ☞
—^d) K₄ भाविदु; T₂ G₁ 2 हार्पित (for भावित)
B₈ Dn₁ n4 D₈ D₂ 2 8 इति मे भावित्तात्मना, G₂
कश्चिच्छानार्पित मन — K₂ 4 repeat 22^f after 23.
—^f) D₅ 1 [s]यमनु (for समनु) K₁ (also as in
text) 2 (first time) 4 (both times) वस्यति; M₁ 5-1
वस्यते (for वर्तते)

23 Ś₁ missing (of v 1 1) T₁ om. 23^a (of
v 1 22). K₂ 4 transp 23^a and 23^d —^a)
D₁ G₁ 2 [इ]ह; T₂ M₁ ह; G₂ 6 च (for हि)
—^b) G₂ स (for त) — K₁ om 23^e-24^b —^c)
M₅ यत् (for यत्) —^d) B₈ (marg) स च; T₂
G₁ हि स (by transp) K₂ 4 1 B₈ D₄ 9 यत् ह्य (K₂
B₈ 'सं चा; K₄ 'स्व चा) नु स मामनु ☞ C₈ योऽनु
त, तमनुवर्तते, तस्य मक इत्यर्थः । ☞ — After 23,
K₂ 4 repeat 22^f

24 Ś₁ missing (of v 1 1) K₁ 2 4 G₁ om.

रुद्रो नारायणश्चैव सत्त्वमेकं द्विधाकृतम् ।
लोके चरति कौन्तेय व्यक्तित्थं सर्वकर्मसु ॥ २४
न हि मे केनचिद्देवो वरः पाण्डवनन्दन ।
इति संचिन्त्य मनसा पुराणं विश्वमीश्वरम् ।
पुत्रार्थमारोधितवानात्मानमहमात्मना ॥ २५
न हि विष्णुः प्रणमति कस्मैचिद्विबुधाय तु ।
ऋत आत्मानमेवेति ततो रुद्रं भजाम्यहम् ॥ २६
सन्नहकाः सरुद्राश्च सेन्द्रा देवाः सहर्षिभिः ।
अर्चयन्ति सुरश्रेष्ठं देवं नारायणं हरिम् ॥ २७

भविष्यतां वर्ततां च भूतानां चैव भारत ।
सर्वेषामग्रणीर्विष्णुः सेव्यः पूज्यश्च नित्यशः ॥ २८
नमस्व हव्यदं विष्णुं तथा शरणदं नम ।
वरदं नमस्व कौन्तेय हव्यकव्यभुजं नम ॥ २९
चतुर्विधा मम जना भक्ता एवं हि ते श्रुतम् ।
तेषामेकान्तिनः श्रेष्ठास्ते चैवानन्यदेवताः ।
अहमेव गतिस्तेषां निराशीःकर्मकारिणाम् ॥ ३०
ये च शिष्टास्त्रयो भक्ताः फलकामा हि ते मताः ।
सर्वे च्यवनधर्माणः प्रतिबुद्धस्तु श्रेष्ठभाक् ॥ ३१

24^a (for K₁, of v 1 23) —^a) T G₇ ० M₁
० १ चेति, G₂ भूत्वा (for चैव) D₅ १ रुद्रे नारायणे
चैव —^b) D₅ १ T₁ G₂ ० सत्त्वम्; G₂ सत्यम् (for
सत्त्वम्) G₂ एतद् (for एक) ॐ G₇ एक, मत्तो
भिन्नम् — एके सुख्यान्यकेवला इत्यमर' (3 3 16) । तत्र
स्वरूपभूतं सत्त्वं नारायणेत्याख्यया तिष्ठति, सत्त्वगुणाप्य सत्त्वं
तु रुद्रेत्याख्यया । यद्वा, एक ममैव सत्त्वं सामर्थ्यम् । ॐ
—^c) D₁ लोक (for लोके) G₂ चरति (for चरति)
—^d) K₂ व्यक्तित्थं (for व्यक्तित्थं)

25 Ś₁ missing (of v 1 1) —^a) D₅ न हि मे
केन यद्देवो —^b) G₂ वर्णः (for वर) D₁ नन्दन.
—^d) K₂ T₁ G₂ ० M₁ ० ० पुराण; G₂ वाराह (for
पुराण) K₁ २ ० Bo ० १, २ (marg as in text) ०
D₁ २ २ D₁ २ २ D₂ २ २ रुद्रम् (for विश्वम्). —^c)
K₁ Bo ०-० D₁ D₂ २-० १-० T₁ G₂ ० transp आत्मा
नम् and अहम् D₁ अहसामधिमात्मना (sio); T₂ G₂ ०
M₁ ० १ आत्म (M₁ 'रमा'नात्मानमात्मन' (G₂ ० 'ना)

26 Ś₁ missing (of v 1 1) —^a) D₁ प्राण
मति —^b) D₁ २ २ D₂ २ २ च (for तु) D₁
कस्मैचिद्विबुधाधिप —^c) M₁ ऋतम् D₅ एव तु (for
एवेति) K₁ २ ० उमे आत्मानमेवेति —^d) T G₁-० ०
M₁ ० १ नमामि (for भजामि).

27 Ś₁ missing (of v 1 1). —^a) G₂ सहेंद्राश्च
(for सरुद्राश्च) —^b) T₂ सर्वे; G₂ देव. K₁ २
महर्षिभिः; D₅ १ महर्षयः; M₁ ० १ सहर्षयः (for 'र्षिभिः')
—^c) D₅ नर (for सुर) —^d) D₁ २ २ G₂ प्रसु
(for हरिम्) K₁ २ ० D₅ १ नारायणमर्षिधमं.

28 Ś₁ missing (of v 1 1) —^a) M₁ भवि-
ष्यां * (for 'व्यतां). K₁ D₅ ० भविष्यद्बर्तमानानां. —^c)
K₂ ० D₁ अग्रणी; K₁ D₅ ० १, ० 'जो (for 'जीर).

—^d) K₂ सेव्या B₂ (marg as in text) नित्यदा
(for 'दा)

29 Ś₁ missing (of v 1 1) —^a) K₁ B₂ D₁ १
नमस्व; B₁-० D₁ ० 'स्व (for 'स्व) K₂ हविर्दं; B₀
द्रव्यद; D₂ T G₂ ० G₂ (gloss मोक्षदं) मय्यद; M₁ १
हव्यग (for 'द) —^b) D₅ च शरण, G₂ चरणद
(for द). K₂ Bo ० २ D₁ D₁ नम, K₁ D₅
सदा; D₂ D₂ D₂ ० मम; D₂ मन; D₁ नुम,
T₂ नरं (for नम) — G₁ om (hapl) 29^d —^c)
Hypermetric K₁ वरदे; M₀ lacuna. K₁ १ १ Bo
D₂ T₂ G₂ M₁ नम; B₁-० नमस्व, D₁ नाम, M₀
lacuna (for नमस्व) —^d) K₁ कव्यं; M₀ om. (hapl)
(for कव्य) K₂ B₂ ० D₁ D₁ D₁ १ २ नम, D₅
नुम (for नम) D₁ हव्यकव्यभुजंगम.

30 With 30, of 6 29 16 Ś₁ missing (of v 1
1) —^a) K₂ ० चतुर्विधा; D₅ चतुर्विधा. —^b)
K₁ B₂ D₁ २ २ D₂ २ २ ० T₁ G₂ ० ० M₁ एव (for
एव) K₂ Bo ०-० D₁ २ २ D₁ २ २ २ G₂
M₁ हि मे; K₁ D₅ ० [ह] हि मे; D₅ १ मम (for हि
ते). D₁ D₁ १ T G₂-० ० श्रुता (for श्रुतम्) —^c)
T₂ G₂ ० M₁ एकान्तिन. K₂ ० ते मामका नरश्रेष्ठाश्च
ॐ G₂ एकस्मिन्मयि वासुदेवे एकस्य चरणो निर्णयो तेषाम-
हमेव वासुदेव इति एकान्तिनः । ॐ —^d) K₂ Bo ०-०
D₁ २ २ D₁ २ २ D₂ २ २ २ च (for ते) K₁ २ ० D₁ १
ते भक्ता नान्यदेवता; G₂ ते वै ह्यानख्यवेदिनः —^c)
M₁ १ एवं. T₁ G₂ ० गुरुश्च (for गतिश्च) —^c) K₁
D₅ ० सगिनां; B₂ (marg) कर्मिणां, D₅ १ -चारिणां
(for कारिणाम्) ॐ G₂ निराशी, काम्यकर्मकारिषु-नाताव
प्रीतिमानित्यर्थः । ॐ

31 Ś₁ missing (of v 1 1). —^a) K₁ २ ० ति;
K₂ १ B₂ २ (marg) ० D₁ D₁ ० [S]व; T₁ G₂ ०

ब्रह्माणं शितिकण्ठं च याश्चान्या देवताः स्मृताः ।
 प्रबुद्धवर्याः सेवन्ते मामेवैष्यन्ति यत्परम् ।
 भक्तं प्रति विशेषस्ते एष पार्थानुकीर्तितः ॥ ३२
 त्वं चैवाहं च कौन्तेय नरनारायणौ स्मृतौ ।
 भारावतरणार्थं हि प्रविष्टौ मानुषीं तनुम् ॥ ३३
 जानाम्यध्यात्मयोगांश्च योऽहं यस्माच्च भारत ।
 निवृत्तिलक्षणो धर्मस्तथाभ्युदयिकोऽपि च ॥ ३४

नराणामयनं ख्यातमहमेकः सनातनः ।
 आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरखनवः ।
 अयनं मम तत्पूर्वमतो नारायणो ह्यहम् ॥ ३५
 छादयामि जगद्विश्वं भूत्वा सूर्यं ह्वांशुभिः ।
 सर्वभूताधिवासश्च वासुदेवस्ततो ह्यहम् ॥ ३६
 गतिश्च सर्वभूतानां प्रजाना चापि भारत ।
 व्याप्ता मे रोदसी पार्थ कान्तिश्चाभ्यविका मम ॥ ३७

C 12 13170
 B 17 342(1) 42
 K 12 350 42

तु (for च) K० सृष्टास् (for शिष्टास्). K२ ४ तयोर
 (for त्रयो) —^b) G२ [अ]भि (for हि) T२ G२ २ से
 (for ते) K१ २ ४ नरा (for मरा) —^c) K० १
 Bo ०-२ Das. as Dn१ n४ D२ D२-२ १-२ T२ G२ धर्मास्ते
 (for धर्माण) —Dn१ om 31^d-32^e —^d) G२
 प्रतिबुद्धस्; M१ 'बुद्ध (for 'बुद्धस्) D२ श्रेष्ठमाह;
 T१ G२ ० मोक्ष' (for श्रेष्ठ)

32 Śi missing (of v l 1) Dn१ om 32^{abed}
 (of v l 31) —^a) K१ ब्रह्माण K१ D१ ० शितिकण्ठ;
 T१ नील' (for शिति') Dn१ वा (for च) —^b)
 K२ यद् Das T२ G१ २ M१ देवता —^c) Dn१ D१ ०
 सेवतो (for सेवन्ते) K१ २ ४ प्रबुद्धवर्या (K१ 'ज्यं')स्ते
 सर्वे; K० प्रतिबुद्धवर्या सेवते (hypermetric), K१
 Das Dn१ D२ २ प्रबुद्धवर्या सेवतो; Bo १ ० प्रतिबुद्ध
 वर्या सेवतो (hypermetric), B२ प्रबुद्ध *****; B२
 प्रबुद्धवर्जं मेवंतो; Das D२ २ D२ २ प्रबुद्धवर्या सेवतो, D१
 T G१-२ ० प्रतिबुद्धा न सेवते (G२ सेवेयुर्), M१ १-१
 प्रतिबुद्धवर्या (M१ 'जा') सेवते (hypermetric) —^d)
 D२ [हृ]प्यति (for [पृ]प्यन्ति) D२ २ D२ तत्; M२ मत्
 (for यत्) M१ ० १ फल; M२ परा (for परम्)
 K१ २ ४ पुनरावृत्तिलक्षणा, K० ते मामेवैष्यति यत्पर
 (hypermetric), D१ T G१-२ ० य (G२ अ)स्मात्परिमित
 फल —^e) K१ D१ १ ० M१ ० १ भक्ति, T२ भक्त (for
 भक्त) D२ १ विशिष्टस् (for विशेषस्) Das T G१-२ ०
 तु (for ते) —^f) D२ M१ एव; D२ M१ ० एव; G१
 एव, G२ एषा (for एष) T२ पञ्जानु; M२ पञ्जानु-
 (for पार्थानु) Das कीर्तिना; G२ कीर्तिता; M१
 कीर्तिनः

33 Śi missing (of v l 1) —^a) K१ २ चाहं
 चैव (for चैवाह च) —^b) Bo २ Dn१ n४ D२ D२ २ २
 तु; D२ च (for हि) K१ २ D१ ० भारावतरणार्थं हि.
 —^d) Das G१ मानुषी.

34 Śi missing (of v l 1). —^a) K० आध्यात्म.

K१ D० योगाच्; T२ G१ M१ १-१ -योग (for योगाश्)
 —^b) B० Das योग; M१ १ योग (for योऽह) K१ ४
 यस्त्वं, K२ यस्त्वं (for यस्माच्) D१ पार्थिव (for
 भारत) —^d) K२ T G१ २ ० [आ]भ्युदयको; G२
 'दयिके (for 'दयिको) K१ २ २ १ D१ २ १ ० [S]पर,
 G२ [S]पि वा (for ३पि च)

35 Śi missing (of v. l 1) —^a) M१ नाराणाम्
 (for न') B० Das T G१-२ ० ख्यातो (for ख्यातम्)
 K० नरनारायणख्यातस्; K१ Bo Das नारायणमय ख्यातम्
 (Das 'तस्); Dn१ नारायणांश्च ख्यातम् —^b) K० Bo
 Das as एवहम्, T G१-२ ० ह्यहम् (for एहम्) —^c)
 K१ नारा यति; Dn१ नारायण (for नारा इति) —^d)
 K२ अनयं, Cn (gloss प्रवेशस्थान) अयन (as in text)
 Das as तस्य (for मम) Das. as T G१-२ ० M१ १-१
 ता (for तत्) —^f) K१ Das as D१ ० तेन; G२
 M२ ततो (for अतो) Das as स्मृत', D१ T G१ २ ०
 [S]स्म्यह (for ह्यहम्)

36 Śi missing (of v l 1) D२ १ om. (hapl)
 36 —^a) T१ G२ ० जादयामि; T२ G१ २ वास' (for
 छाद') K१ D१ ० कृत्स्नं (for विश्व) —^b) K० भूत्वा
 (for भूत्वा) —^c) K१ सर्वभूताधिवासश्च; K१ D१ ०
 'भूतनिवासश्च —^d) K१ तपो (for ततो) K१ २ ४
 T G१-२ ० [S]स्मि (for हि)

37 Śi missing (of v. l 1). —^a) K१ D१ ० स्म
 (for च) —^b) K० Bo. २ (marg) Das as Dn१ n४
 D२ D२ २ २ प्रजनश्च; T२ ब्रह्मणा (for प्रजानां) K१ २ ४
 Dn१ चास्मि; D२ १ अस्मि; T१ M२ चैव (for चापि).
 K१ Das भारत'; D१ नारद् G१ ब्रह्मादीनां च भारत.
 —G१ transp 37^{ed} and 38^{ab} —^c) Dn१ G१ स्वातो;
 D१ स्वातिर्; T२ M१ ० १ Kumbh ed आस्ते; G२ प्राप्ते
 (for व्याप्ता). Das पार्थ K१ क्रमणात्प्राप्तं पार्थ
 (= 38^e). —^d) B२ (marg as in text) चात्यविका
 (for चान्व').

अधिभूतानि चान्तेऽहं तदिच्छंश्चास्मि भारत ।
 क्रमणाच्चाप्यहं पार्थ विष्णुरित्यभिसंज्ञितः ॥ ३८
 दमात्सिद्धिं परीप्सन्तो मां जनाः कामयन्ति हि ।
 दिवं चोर्वीं च मर्ध्यं च तस्माद्दामोदरो ह्यहम् ॥ ३९
 पृश्निरित्युच्यते चान्नं वेदा आपोऽमृतं तथा ।
 भूमैतानि सदा गर्भे पृश्निगर्भस्ततो ह्यहम् ॥ ४०
 ऋषयः प्राहुरेवं मां त्रितकूपाभिपातितम् ।

पृश्निगर्भं त्रितं पाहीत्येकतद्वितपातितम् ॥ ४१
 ततः स ब्रह्मणः पुत्र आद्यो ऋषिवरस्त्रितः ।
 उच्चतारोदपानाद्वै पृश्निगर्मानुकीर्तनात् ॥ ४२
 सूर्यस्य तपतो लोकानमेः सोमस्य चाप्युत ।
 अंशवो ये प्रकाशन्ते मम ते केशसंज्ञिताः ।
 सर्वज्ञाः केशवं तस्मान्मामाहुर्द्विजसत्तमाः ॥ ४३
 स्वपत्न्यामाहितो गर्भं उतथ्येन महात्मना ।

38 Śi missing (of v. 1 1) G₁ transp 37^{ad}
 38^{ad} —^a) K₂ अयि, B₂ अयि-; D₂ अति (for
 अधि) B₀ s D₁ n₁ n₂ D₂ D₃ s s चतेषु; D₁ चतेषु
 (for चान्तेऽहं) T G₁-s o M₁ s-1 अधिभूत(T₁ G₂ o
 'अधिभूता, G₂ 'तिसूत; M₁ 'धीभूत)निविष्टश्च —^b)
 K₁ s s M₁ तदिच्छा; B₀ o Das a₁ M₁ o तदिच्छश्च;
 D₂ तदिच्छाश्च; T G₁ s o तद्विश्व; M₁ तद्विश्वश्च (for
 तदिच्छश्च) K₀ r D₂ o अ (K₀ एव)धिविष्टामि भारत;
 D₁ तदिच्छाम्यसि भारत; G₂ तद्विरिचोस्मि भारत —^c)
 K₁ क्रमणाश्च, B₀ r o Das a₁ क्रमेण; D₂ r क्रमणाश्च
 (for 'णाच्) T G₂ o हि (for [अ]पि) M₁ om
 पार्थ K₂ क्रमणाश्चाभ्यहं पार्थ(sio), G₂ विक्रमाच्च ह्यह
 पार्थ —^d) D₂ विसुर (for विष्णुर) K₁ वादिता;
 K₁ D₁ s r o मिश्रित; D₂ नञ्जक, T₂ संज्ञित
 (for 'त'). K₁ s विष्णुरित्यभ्यशब्दित

39 Śi missing (of v. 1 1) —^a) D₂ r हमां
 (for दमात्) B₀ Das सिद्ध (for सिद्धिं). T₂ G₂ o
 अभीप्सन्तो (for परी) —^b) T₂ G₁ मा (for मां)
 D₂ r कीर्तयति; T₁ G₂ o कथयति (for कामं) K₀
 B₀ s (marg) o Das D₁ D₂ s s M₁ s-1 ह;
 B₀ (orig) Das च (for हि) Cpp उदरे (gloss
 हृदये)कामयति हि —^c) K₁ D₂ o M₁ जगच् (for
 दिवं) K₁ Das D₂ o चोर्द्वं; D₂ r चोर्ध्वं; T₂ G₁
 चोर्वीं; G₂ चासु (for चोर्वीं) T G₁-s o M₁ s-1 मे
 (for the second च) —^d) T₂ तेन (for तस्माद्)
 K₁ s s T G₁ s o [s]स्मि (for हि). ❀ Ca दान्नि
 उदरे मनसि कुर्वन्ति, प्यायन्तीति दामोदर । ❀

40 Śi missing (of. v. 1 1). K₂ om, 40-41.
 —^a) D₁ पृष्णिर् (for पृश्निर्). K₁ s r D₂ s o हि;
 G₂ वा (for च). D₂ चास्त्रे —^b) K₁ s r D₂ s o
 आपो वेदो, B₁ s D₁ n₁ n₂ D₂ s s वेद आपो; D₂
 देव आपो (for वेदा आपो) K₁ s [s]सूते; K₀ B₀
 s s Das D₂ घृत; D₂ जन; D₂ स्मृत; D₁ [s]-
 मृतस् (for स्मृत) G₂ यथा (for तथा) —^c) K₁ r

B₀ s-o Das a₁ D₁ n₁ n₂ D₂ D₂-s s o गर्भे; D₁ T
 G₁ s o गर्भा (for गर्भे) — K₂ reads 40^d-42^a on
 marg —^d) K₁ D₂ o तथा; M₁ तयो (for ततो)
 K₁ s D₁ T G₁-s o [s]स्मि (for हि)

41 Śi missing (of v. 1 1). K₂ om 41 (of
 v. 1 40) K₂ reads 41 on marg —^a) B₁ चाहुर;
 G₁ प्रभुम् (for प्राहुर) G₂ मा (for मां). —^b)
 K₁ s r B₀ s-o Das a₁ D₂ D₂ s s T₁ G₂ o त्रितं
 (for त्रित) K₁ T₂ M₁ o पातिन; K₂ B₀ s (marg
 as in text) r s (marg as in text) o Das M₁ o-पातिनं
 (for 'तम्) D₂ n₁ n₂ D₂ D₂ s त्रितं कूपनिपातित
 (D₂ 'न); D₁ G₁ M₁ त्रितरूपाभिपा(G₁ 'पा हि पा)
 तिन; G₂ त्रि*रूपाभिपार्थिन. —^c) K₁ पृश्निगर्भेः,
 D₂ 'गर्भं (for 'गर्भे) G₂ व्रत (for त्रित) —^d)
 T₁ G₂ o-वादिन (G₂ 'न); G₁ पातिनं (for -पाति
 तम्) K₁ s [ह]येव कूपनिपातित, G₂ [ह]येकतद्वित
 वानिद

42 Śi missing (of. v. 1 1). K₂ reads 42^{ad}
 on marg —^a) G₂ ब्रह्मणा. —^b) K₁ s s o B₀ s-o
 Das D₁ n₁ n₂ D₂ D₂ s s s M₁ s-1 ऋषिवरस्; D₂
 ह्यसि; T₁ G₂ s o [s]प्यृषि (for ऋषि) D₂ D₁
 त्रिय; T₁ G₂ o स्मृत, G₁ तत (for त्रित) T₂
 आद्योप्यृषिस्त्रितस्त, G₂ शाथाऋषिवरस्तथा —^c) K₂
 B₀ (marg as in text) r o Das a₁ सतवार (for उत).
 D₂ उदपमाद्, M₁ o r उदुपानाद् (for उद) G₂
 उच्चतारोपदानार्थ. —^d) D₂ पृश्निगर्भेति कीर्तनात्; G₂
 'गर्भः स कीर्तित.

43 Śi missing (of. v. 1 1). —^b) K₂ अग्ने;
 Das a₁ अग्नि (for अग्नेः). G₂ सोमस्य (for सोमस्य).
 Das D₁ वा (for च) —^c) M₁ r अंश हे (for
 अंशवो) B₀ s-o Das a₁ D₁ n₁ n₂ D₂ D₂ s s s यत्
 (for ये) —^d) Das om मम B₂ वै; Das
 laouna, D₂ D₂ D₂ s [ए]ते (for ते) D₂ सञ्जिका
 (for -संज्ञिका). —^e) K₁ s सवेद; K₂ 'ज्ञ; D₂

उत्थ्येऽन्तर्हिते चैव कदाचिद्देवमायया ।
 बृहस्पतिरथाविन्दत्तां पत्नीं तस्य भारत ॥ ४४
 ततो वै तमृपिश्रेष्ठं मैथुनोपगतं तथा ।
 उवाच गर्भः कौन्तेय पञ्चभूतसमन्वितः ॥ ४५
 पूर्वागतोऽहं वरद नार्हस्यम्नां प्रवाधितुम् ।
 एतद्बृहस्पतिः श्रुत्वा लुक्रोध च शशाप च ॥ ४६
 मैथुनोपगतो यस्मात्त्रयाहं विनिवारितः ।
 तस्मादन्धो जास्यसि त्वं मच्छापान्नात्र संशयः ॥ ४७
 स शापादपिमुत्थस्य दीर्घं तम उपेयिवान् ।

स हि दीर्घतमा नाम नाञ्जा ह्यासीदपिः पुरा ॥ ४८
 वेदानवाप्य चतुरः साङ्गोपाङ्गान्सनातनान् ।
 प्रयोजयामास तदा नाम गुह्यमिदं मम ॥ ४९
 आनुपूर्व्येण विधिना केशवेति पुनः पुनः ।
 स चक्षुष्मान्समभवद्गौतमश्चाभवत्पुनः ॥ ५०
 एवं हि वरदं नाम केशवेति ममार्जुन ।
 देवानामथ सर्वेषामृषीणां च महात्मनाम् ॥ ५१
 अग्निः सोमेन संयुक्त एकयोनि मुखं कृतम् ।
 अग्नीषोमात्मकं तस्माज्जगत्कृत्स्नं चराचरम् ॥ ५२

C 12. 13186
 B 12. 342(1). 59
 K 12. 350 80

Ds G1 'जा', Ds lacuna (for सर्वज्ञा) — ') Das
 ताम् (for माम्) Das सत्तम

44 Ś1 missing (cf v 1 1) — ') K1 Ds ६
 ममत्याम्; B1 Ds स्वपत्न्या; T1 स्वपत्न्याम् (for स्वप
 त्न्याम्) B2-६ Das a1 D 1 साधितो (for साहितो)
 K1 गर्भा Dn1 स्वयमात्साहितो गर्भं — ') K1 उत्तयेन,
 K2 उत्तयेन, D 1 T1 G2 ६ ६ M1 ६-1 उत्तयेन, G1
 उत्तयेन (for उत्तयेन) T2 उत्तयेन स्त्रिया तथा
 — ') K1 उत्तये, K2 उत्तये, K3 उत्तयेम् Ds 1
 M1 ६-1 उत्तये, G1 उत्तये (for उत्तये) T1 G2 ६
 उत्तये रहिते चैव, T2 तमस्यतर्गणे चैव, G2 रहिते तामृ
 दीयाचे (sic) — ') T G1-२ ६ M1 ६-1 कदाचिद्देवताज्ञया
 — ') Ds ९ जयो (for जय) — ') Ds T G1-२ ६ M1
 ६-1 भीमत (for भारत) K1 तां पत्नीं सत्यभारत, K०
 Bo ६-९ Das a1 Dn1 n4 Ds D2 ६ ६ ६ पत्नीं तस्य
 महात्मन

45 Ś1 missing (cf v 1 1) — ') K1 ३ 4 Bo
 1 ३ Das Ds ९ तदा (for तथा) — ') T2 गर्भं (for
 गर्भं) K1 कौन्तेय — ') Ds T G1-२ ६ M1 ६-1
 जुगात्मकः (for -समन्वित)

46 Ś1 missing (cf v 1 1) — ') G2 वरदा
 — ') K1 ३ यत्नां, K० 1 Ds ९ एव, B1 अना; Das
 a1 अत्यां; M1 ० 1 इमां (for अम्ना) K1 प्रवाधितः;
 Ds1 प्रवाधितु B2 ३ (both marg as in text) T G1-२ ६
 नार्हसे मा प्रवाधितु — ') G1 चैव (for श्रुत्वा) — ')
 Ds 1 लुक्रोध; G2 लुक्रोध (for लुक्रोध) Ds om
 from शशाप up to सद्यः (in 47²).

47 Ś1 missing (cf v 1 1) Ds om 47 (cf v 1
 46) — ') K० Bo 1-२ Dn1 n4 Ds D2 १ 1 ३ T1
 G2 ६ M1 ६ मैथुनायागतो यस्मात् — ') Ds1 वारित

(for वारित) — ') M1 ददो (for अन्धो) K1
 जायसि (sic), K4 ६ Bo ६-२ Das Dn1 n4 Ds D2 ३
 1 ३ या (Dn1 पा)यसि, G1 जायसि (for जायसि) K1
 Ds ९ तस्मात्त्रयो भविता; T1 G2 ६ तस्मादधोभि स त्व
 हि, G2 'दधो भव त्व हि — ') T2 मम शापात्
 सशय

48 Ś1 resumes — ') K1 ३ 4 चाराद् (for
 शापाद्) Das स शापादपि मुत्थयास्य — ') Das अद्य,
 Ds2 दीर्घं (for दीर्घं) Ś1 K1 ३ 1 तप, Ds2 कालम्
 (for तम) — 48² is damaged in Ś1 — ') K1 ३
 Ds1 दीर्घतपा (for 'तमा)

49 49² is damaged in Ś1 — ') K1 अद्याप,
 K2 अद्याप, B1 अधीप्य, Ds 1 उवाच (for अवाप्य)
 — ') K1 Das Ds ९ सनातनात् — ') Ś1 K1 ३ पूज
 यामास तदा

50 Ś1 is partly damaged — ') K1 ३ ० 1 Das
 Ds Ds ९ 1 पूर्वेण (for पूर्व्येण) — Das om (hapl)
 50² — ') Ś1 K1 ३ (also as in text) न (for स).
 — ') K4 B2 Das Dn1 D2 ३ गौतमश् (for गौ')
 G1 चाभवन् Ś1 K1 ३ तदा (for पुन)

51 51² is damaged in Ś1 — ') T1 G2 ६ एव
 हि वरदस्याय — ') M1 ० 1 [अ]ज्युत; M2 [अ]ज्युत
 (for [अ]र्जुन) — ') G2 वेदानाम् (for देवा) K1
 Ds ९ अपि (for अय)

52 ') K1 1 Das Ds अग्नि (for अग्नि) Ds
 संयुक्तम्. — ') Ś1 damaged T1 G2 ६ एकयोनि,
 G1 ३ 'योनिर् (for 'योनि) G2 सुख (for सुख)
 Ds स्मृत (for कृतम्) K1 ३ 4 ६ Bo ० 1 ३ (marg) ९
 Das a1 Dn1 n4 Ds D2 १ १ ३ एकयोनिस्वभागत, B०

अपि हि पुराणे भवति । १ । एकयोन्यात्मकावग्नी-
पोमौ । २ । देवाश्चाग्निमुखा इति । ३ । एकयोनित्वाच्च

परस्परं मह्यन्तो लोकान्धारयत इति । ४ ॥ ५३

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टाविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२८ ॥]

[३२९]

अर्जुन उवाच ।

अग्नीपोमौ कथं पूर्वमेकयोनी प्रवर्तितौ ।
एष मे संशयो जातस्तं छिन्वि भधुवदन ॥ १

श्रीभगवानुवाच ।

हन्त ते वर्तयिष्यामि पुराणं पाण्डुनन्दन ।
आत्मतेजोद्भवं पार्थ शृणुष्वैकमना मम ॥ २

(orig) *योनिमुख कृत — *) K₁ B₆ ० अग्नीपोमात्मक.
K₄ B₀ 8 Das 84 Dn₁ n₁ D₈ D₂ 8 ० १ 8 T G₁-8 ०
M₁ ६-१ अग्नीपो (Bo 'लो) मम च तस्मात् —^d) Ś₁ K₁ २
G₂ सर्व; D₁ कृच्छ्रं (for कृत्स्न) K₁ जगत्स्थावरजगम

53 १) B₂ M₂ अपि च; T G₁ २ ० आह च (for
अपि हि). Dn₁ पुराणे (for 'णे) After पुराणे, B₂
ins. श्लोको. T₁ G₂ ० [S]मवत् (for भवति) G₂ आह
पुराणे भवत्वेत्; M₁ ० १ अपि च पुराणेपि भव (M₁ 'व) चि.
—²) K₂ B₁ एको (for एक) Bo Das D₁ योगारम
कात्; B₆ १ ० Da₁ -योगारमकम्; T₁ G₂ ० -योन्याम्;
T₂ G₁ योन्याद्; G₂ lacuna (for योन्यात्मकात्). Ś₁
lacuna, K₆ B₂-० Das 81 अग्नीपोमं, K₁ D₁ अग्निपो
(D₄ 'पो)मौ, Bo D₂ G₂ अग्नीपोमौ (for 'पोमौ)
M₁ ६-१ एकयोग्य (M₁ 'घो छ; M₂ 'योन्य)ग्नीपोमौ
—^०) K₂ देवश् —^४) D₁ G₁ ह्येक- (for एक-)
K₆ B₁ D₂ om च Ś₁ K₁ २ ४ om (hapl) पर K₁
D₁ ० एतौ परस्पर, M₆ ममाय परस्पर (for परस्पर)
K₂ महायतो; K₆ तौ महतो; K₁ D₂ १ ० T₂ G₁ २
M₆ हर्षयतो (D₂ T₂ G₂ 'तौ); Bo ८-२ Das 81 Dn₁
n₁ D₈ D₂ २ २ हर्षतो (B₂ Das 'तौ; Dn₄ 'तौ);
D₂ अहयतौ; T₁ G₂ ० च हर्षतो; M₁ १ हर्षयतौ, M₆
हर्षयौ (for महयन्तो) K₁ D₂ ० श्लोकं K₄ B₆ १ Da₂
Dn₁ n₁ D₂ D₂ २ २ T₁ G₁-० ० M₆ धारयत. K₆ Bo
८.१ ० Das 81 G₂ om. इति.

Colophon V₁ D₆ missing K₂ ५ B₁-५ Da₂ 83
Dn₂ n₂ D₁ G₁ ५ M₂-४ absent — Sub-parvan Ś₁
K₁ २ ४ ० १ Bo ८ २ ० Das 81 Dn₁ n₁ D₈ D₂-५, १-० T
G₁ २ ० M₁ ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name Ś₁ K₁ २
६ ० Bo. ६ ० ० Das 81 Dn₁ D₈ D₂ १ १ ० T₂ M₆ नारा

यणीयं; K₁ D₂ ६ ० नरनारायणीय, T₁ G₆ कृष्णाजुनसवादे
भगवन्नामनिर्वचन; M₁ ० १ नारायणीये भगवन्नामनिर्वचन
— Adhy no (figures, words or both) K₆ 67,
B₁ Dn₁ 165, B₂ 267, Dn₁ D₂ T₁ G₂ 167,
D₂ M₁ ० १ 162, T₂ 180, G₁ 166, G₂ M₂ 198,
G₂ 168 — Śloka no Dn₁ 58, Dn₄ 56, D₂ 60.

329

☞ This adhy is missing in D₆ (of v 1 12
283 15)

1 V₁ is missing up to प्रत्याख्यान (in 44^b) —^a)
K₁ Bo अग्नीपोमौ (for 'पोमौ) T₁ G₂ ० ब्रह्मन् (for
पूर्वम्) —^b) B₁ Dn₁ D₂ -योनि, T₁ G₂ ० -योनौ
(for योनी) K₆ प्रवर्तकौ, D₁ T G₁-० ० प्रकीर्तितौ
(for प्रव) B₂ (marg as in text) एकयोनिश्चमा
स्थितौ ☞ Cv एक एव योनि कारण ययोस्तौ । अत एव
उभौ मिलित्वा एकस्य यज्ञकर्मण योनी मुखभूतौ । ☞ —^c)
B₁ सहाय T₁ G₁ २ ० धीर; T₂ [S]तीव (for जातस्)
G₂ एत मे सहाय छिन्वि —^d) D₁ T₁ G₁-३.० एव (for
त) G₂ धीर (for छिन्वि).

2 V₁ missing (of v. 1 1) G₂ om the ref.
—^a) G₂ सह (for हन्त) Ś₁ K₁ २ ४ वर्णयिष्यामि;
T G₁-० ० M₁ ६-१ कथ' (for वर्त') —^b) Ś₁ K₁ २ ४ १
B₁-० D₄ ५ १ ० T G₁-० ० G₂ -तेजोभव; Cn (gloss.
सधिरार्थः) तेजोद्भव (as in text). —^c) T₂ शृणु च
(for शृणुश्च) B₂ T₁ G₂ ० नृप; T₂ भव (for मस).

3 V₁ missing (of v 1 1) —¹) Bo त; D₁
G₂ स च; T₁ स स (for स) D₁ G₂ प्रक्षाल (G₂

संप्रक्षालनकालेऽतिक्रान्ते चतुर्थे युगसहस्रान्ते । १ ।
 अव्यक्ते सर्वभूतप्रलये स्थावरजङ्गमे । २ । ज्योति-
 र्धरणित्रायुरहितेऽन्धे तमसि जलैकार्णवे लोके । ३ ।
 तम इत्येवाभिभूतेऽसंज्ञकेऽद्वितीये प्रतिष्ठिते । ४ । नैव
 रात्र्यां न दिवसे न सति नासति न व्यक्ते नाव्यक्ते

व्यवस्थिते । ५ । एतस्यामवस्थायां नारायणगुणा-
 श्रयादक्षयादजरादनिन्द्रियादग्राह्यादसंभवात्सत्याद-
 हिंसाललामाद्विविधप्रवृत्तिविशेषात् । ६ । अक्षयाद-
 जरामरादमूर्तितः सर्वव्यापिनः सर्वकर्तुः शाश्वतात्त-
 मसः पुरुषः प्रादुर्भूतो हरिरव्ययः । ७ ॥ ३

C 12. 13192
 B 12. 345[2] 6
 K 17. 351 6

'ळ'ने, T₂ G₈ ०-प्रक्षालन (for 'लन) K₁ D₁ ०
 निष्कान्ते (for अतिक्रान्ते) K₄ ० १ Bo ० ० Dn₁ D₈
 D₂₋₃ १-२ T G₁₋₈ ० M₁ १-१ चतुर् (for चतुर्थे) D₁
 युगे (for युग) K₆ युगसाहस्रांते; K₁ D₁ ५ ० M₁
 १-१ युगांते; D₁ lacuna (for युगसहस्रान्ते) ॐ C₈ p
 संप्रक्षालनकाले, एकार्णवकाले ॥ Cn प्रलयकाले । ॐ
 —^२) B₈ मुच्यते, M₁ १-१ व्यक्ते (for अव्यक्ते) B₈
 Dn₁ सर्वभूते (for 'भूत) M₁ १-१ प्रलये (for प्रलये)
 After प्रलये, K₆ Bo ० १ ० D₈ ५ ५ Dn₁ n₁ D₈ D₂
 ३ ३ ins सर्वभूत, B₈ D₁ M₁ १-१ ins सर्व D₁ सर्व
 भूतसहस्रांते प्रलये स्थावरजगमे; T₁ G₁ ३ ० व्यक्ते सर्व
 भूतसहस्रांते (T₁ G₈ 'सहस्रांते) प्रल (G₂ ० 'ळ)ये स्थावर,
 T₂ व्यक्त प्रविष्टे स्थावरजगमे, G₈ व्यक्ते समूहसहस्रांते प्रक्षा-
 लये स्थावर ॐ C₈ अव्यक्ते दर्शनहीने स्थावरजङ्गमे,
 स्थावरजङ्गमरहिते । ॐ —^२) D₂ ० ज्योति (for ज्यो-
 तिर) Ś₁ K₁ धरण, K₆ १ D₁ ० T₂ G₂ M₁ ० १
 धरणी (for 'णि) K₂ वायुहिते; Bo ० ० D₈ ५ ५
 D₁ ५ ० M₈ विरहिते (D₄ 'त) (for रहिते) B₈
 lacuna, D₁ [ब]र्ध (for सन्धे) K₁ जलैकार्णव,
 G₂ कलौकाश्वे (for जलैकार्णवे) T₁ G₂ ० जाते (for
 लोके) ॐ Cn जलैकार्णवे लोके, सलिलवधिदेकसमुद्रे,
 एकार्णववदद्वितीये इत्यर्थः । ॐ —^४) K₆ Bo ०-२ D₈ ५ ५
 Dn₁ n₁ D₈ D₂ ३ ३ थाप (B₈-२ D₈ ५ ५ ममाप) इत्येव
 (D₄ 'व) ब्रह्मभूतसंज्ञ (D₄ D₈ 'ज्ञि)के, K₁ D₁ ५
 १ ० तम इत्येवाभिभूतसंज्ञे (D₁ ५ संज्ञो, D₁ 'संज्ञके);
 T G₂ ० ० M₈ ममापमित्यदिदि (G₂ 'विं)ते भूतसंज्ञके (G₂
 'ज्ञि)के; M₈ 'ज्ञिते); G₁ मम इत्यविदितभूतसंज्ञके, M₁
 ० १ ममापये (M₈ 'यतय)मित्यविदिते भू (M₁ 'तैर्भू)तसंज्ञिते
 (for तम इत्येवाभिभूतेऽसंज्ञके) —^५) K₆ Bo ०-२ D₈
 ५ ५ Dn₁ n₁ D₈ D₂ ३ ३ T₂ न वै; T₁ G₂ ० न च (for
 नैव) K₁ नो; D₁ G₁ ३ lacuna (for the second
 न) K₆ D₄ G₂ lacuna, Dn₁ नासजि (for 'ति)
 K₁ नवव्यक्ते, D₂ ० न वक्तव्ये (for न व्यक्ते) K₆ न
 चाप्यक्ते; K₁ D₁ ५ नावक्तव्येन (sic), Bo ०-२ D₈
 ५ ५ Dn₁ n₁ D₈ D₂ ३ ३ न चाप्यव्यक्ते (for नाव्यक्ते)
 G₂ व्यवस्थिते; M₈ lacuna (for 'स्थिते) After व्यव-
 स्थिते; K₁ ins नाव्यवस्थिते —^६) Ś₁ K₁ ३ चैत-
 स्याम्; K₄ Bo D₈ Dn₁ n₁ D₈ D₂ ३ ३ एवमस्याम्

(for एतस्याम्) Das Dn₁ D₂ व्यवस्थाया (for अव')
 Ś₁ K₁ ३ ५ नारायणगुणाश्रयत्वाद्, K₁ D₁ ० नारायण
 श्रयाद् (for नारायणगुणाश्रयाद्) K₆ Bo ०-२ Dn₁ n₁
 D₈ D₂ ३ ३ G₆ अजरामराद्, K₁ D₁ ० अक्षरादजराद्,
 D₈ ५ ५ D₁ T G₁₋₈ M₁ १-१ अजराद्, D₈ ५ ५ अजरादम-
 राद्, D₁ lacuna (for अक्षयादजराद्) K₁ om (hapl)
 from निन्द्रिया up to दजरा (in 3¹) K₆ T₂ G₁ ३ M₁
 १-१ अर्षोद्वियाद्; D₁ lacuna (for अनिन्द्रि') K₂
 अग्राह्य, T₁ G₈ अनिग्राह्याद् (for अग्राह्याद्) Ś₁
 K₁ ३ D₁ ० अस (K₁ सं)भवत्वात्; B₁ D₄ ५ अससंभवात्,
 T G₂ ३ ० M₈ असभवत्; M₁ ० १ lacuna (for अस
 भवात्) K₆ B₁ ० D₈ ५ ५ om सत्याद् K₄ D₄ ५ अहिं
 सात्, T₂ G₁ M₈ अहिंसात्; G₂ corrupt, M₁ १
 अर्षोस्था, M₈ अर्षोत्वाद् (for अर्षोत्सात्) K₂ लाल
 साद्; D₄ ० अलोलुपाद्; D₈ १ अलामाद्, G₁ लपा
 दिमिर; M₈ लवदमिर, Cn (gloss चिन्तामणिरत्न-
 वद्धारूपत्वात्) ललामाद् (as in text) T₂ ललामा-
 भिधे; M₁ ० १ ललामा (M₁ 'न)द्वितीय (for 'द्विविध-)
 T₂ G₁₋₈ ० वृत्ति (for प्रवृत्ति) D₁ ० अनादिनिघनाद-
 विशेषात्; D₈ १ विविधप्रवृत्तिशेषात् (for 'विशेषात्)
 ॐ C₈ एतस्यामवस्थायां, प्रलयदशायामवगतप्रयायाम् । ॐ
 K₁ om up to दजरा (of v 1 3⁶) —^७) Before
 अक्षयाद्, K₆ Bo ०-२ D₈ ५ ५ Dn₁ n₁ D₈ D₂ ३
 ३ T G₁ ३ ० ins अवैराद् Dn₁ om अक्षया
 After अक्षयाद्, K₄ ins अजरायाद् K₄ ० Bo ०-२
 D₈ ५ ५ Dn₁ D₈ D₂ ३ ३ M₈ अमरादजराद्; Dn₁ अनिय
 जराद्; D₈ अमराद्; D₈ १ अजरादमराद्, T₁ G₂ ०
 अमरादचलाद्, T₂ G₁ अचलाद्; M₁ १ अमरादवैराद्;
 M₈ अमरादवैरादजराद् (for अजराामराद्) Ś₁ K₁ ३ ०
 Bo D₈ ५ ५ D₁ ५ १ ० अमूर्तिमतः; T₂ अमूर्तितः; M₁ १
 अमूर्तितः (for अमूर्तित) G₂ अवैरादक्षयात्तुर्भूतिना
 D₈ सर्वकर्तुः, T₂ सर्वैतः; M₁ ० १ सर्वकर्तु (for कर्तु)
 K₆ Bo ० ० ० D₄ ५ ५ Dn₁ n₁ D₈ D₂ ३ ३ १ ३ M₁ ० १
 शाश्वतत्सः; K₁ D₁ ० 'तस्य; D₈ ५ ५ सर्वैतस्य (for शाश्व-
 तात्) K₄ नु समः; G₂ तस्यात् (for तमस) Ś₁
 K₁ ३ ५ प्रादुर्भूतस्त् (K₁ 'त्वात्)मसो (for पुरुष प्रादु-
 र्भूतो) After हरि, T₁ G₂ ३ ० ins हति ॐ C₈ .
 हरि, अविद्याकार्यसंहर्ता । ॐ

निदर्शनमपि ह्यत्र भवति । १ । नासीदहो न रात्रि-
रासीत् । २ । न सदासीन्नासदासीत् । ३ । तम एव
पुरस्ताद्भवद्विश्वरूपम् । ४ । सा विश्वस्य जननीत्येव-
मस्यार्थोऽनुभाष्यते । ५ ॥ ४

तस्येदानीं तमःसंभवस्य पुरुषस्य पद्मयोनेर्ब्रह्मणः
प्रादुर्भावे स पुरुषः प्रजाः सिद्ध्यमानो नेत्राभ्या-
मग्नीषोमौ ससर्ज । १ । ततो भूतसर्गे प्रवृत्ते प्रजाक्रम-

वशाद्ब्रह्मक्षत्रमुपातिष्ठत् । २ । यः सोमस्तद्ब्रह्म यद्ब्रह्म
ते ब्राह्मणाः । ३ । योऽग्निस्तत्क्षत्रं क्षत्राद्ब्रह्म बलव-
वचरम् । ४ । कस्मादिति लोकप्रत्यक्षगुणमेतत्तद्यथा
। ५ । ब्राह्मणेभ्यः परं भूतं नोत्पन्नपूर्वम् । ६ । दीप्य-
मानेऽग्नौ जुहोतीति कृत्वा ब्रवीमि । ७ । भूतसर्गः कृतो
ब्रह्मणा भूतानि च प्रतिष्ठाप्य त्रैलोक्यं धार्यत इति
। ८ ॥ ५

4 V1 missing (of v l 1) —¹) T G1-3 ०
ह्यपि (for क्षपि) K1 D1 5 1 9 क्षत्र; T G1-3 ०
lacuna (for ह्यत्र) ॐ Gn निदर्शनम्, श्रुतिरूपप्रमा-
णम् ॥ Cs मन्त्राक्षितरा दर्शयतीति निदर्शनम् । ॐ —²)
D1 5 1 T1 G2 om the first न Ś1 K1 2 4 1 D1 1 9
om आसीत् —³) K1 D1 1 9 तदासीत्; K1 तदानीं
सत्; G2 नासदासीत् (for न सदासीत्) K2 4 1 D1
D1-5 9 T lacuna, D1 सदसदासीत्; G2 नो सदासीत्
(for नासदा) —⁴) K1 विश्व (for विश्व) T1
G2 3 ० विश्वरूपा (for 'रूपम्'). —⁵) G2 repeats
from सा विश्वस्य up to सिद्ध्यमानो (in 5¹) after लोक
(in 5⁶). K0 Bo 1 8 Dn1 n4 Ds1 D1 2 2 8 T G2
(both times) ० ० M1 5-1 Cs (gloss सर्वप्राणिवर्गस्य)
Cv (gloss नारायणस्य) विश्वरूपस्य; K1 D1 1 विश्व;
D1 2 विश्वरूप (for विश्वस्य) Ś1 K1 4 B1 T1 G2
(first time) 9 ० M1 5-1 Cs र (K1 Cs [gloss प्रका-
शिका] रा)जनीति, K1 रजनी भवति, K0 B1 Dn1 n4
D1 D1 2 2 8 Cn 7 र (D1 2 रा)जनी हि; B1 जननी हि (for
'नीति) G2 (first time) एवमर्थस्थो; G2 (second
time) एवमर्थस्थो; M1 1 एवस्यार्थो (for एवस्यार्थो)
Ś1 K1 1 D1 9 भाष्यते; K2 भविष्यते; K0 Bo ०-9
Das n4 Dn1 n4 D1 D1 2 2 8 M1 5-1 [s]नुभाष्य (D1
M1 ० 1 'प्य), D1 भाष्ये; G1 न भाष्यते, G2 (both
times) [s]नुभाष्यते (for 'भाष्यते) ॐ Cv सा, तमो-
राक्षि, पुरुषनामको हरि । ॐ

5 V1 missing (of v l 1) For the repetition
in G2, of v l 4. —¹) K0 Bo ० 8 9 Dn1 n4 D1
D1 2 2 8 तमस (for तम) G2 om from पुरुषस्य
up to वे स D1 1 G2 (both times) om पुरुषस्य
D1 1 om. पद्म K2 पद्मनाभयोनेर्; K0 Bo ०-9 Das
n4 Dn1 n4 D1 D1 2 2 8 T G2 (both times) ० M1 5-1
प्रह्वयोनेर् (G2 'नौ) (for पद्म) K1 D1 1 D1 2 T1
G2 (both times) M1 ० 1 प्रजा; D1 प्रजा (for प्रजा).
K1 सिद्ध्यमानो; K1 D1 सिद्ध्यमानो; D1 1 'मात्रो;
D1 सिद्ध्यमानो (for सिद्ध्य). K1 D1 मसिसो (D1

'पो)मौ (for अग्नीषोमौ) ॐ Cn प्रतापहेतुरेवाग्निरु-
त्सभाव, शान्तस्वभावश्चाप्यायक एव सोम । ॐ —²)
K0 Bo ०-9 Das Dn1 n4 D1 D1 2 2 8 -सर्गेषु सृष्टेषु;
D1 1 सर्गप्रवृत्ते (for सर्गे प्रवृत्ते) K1 प्रवर्ते; Das
lacuna, T G2 2 ० M1 5-1 प्रसृष्टे (G1 'ष्टा); G2
प्रसृष्टे (for प्रवृत्ते) D1 D1 2 प्रजा क्रमवशाद्; D1 प्रजा
कर्म; T G1-3 ० प्रजा कर्म; M1 ० 1 क्रमवशात्प्रजा;
M1 प्रजा क्रमशो (for प्रजाक्रमवशाद्) K1 ब्रह्मक्षेत्रम्;
D1 'क्षत्रहम् (for 'क्षत्रम्) K1 Das D1 2 9 T G2
2 ० M1 ० उपा (M1 अवा)तिष्ठत्, B1-9 'तिष्ठत्, D1
'तिष्ठ (for 'तिष्ठत्) —³) Ś1 K1 2 4 1 B1 Das G1
om (hapl) यद्ब्रह्म Das n4 तद् (for ते) K1 D1
प्राह्मण G2 य सोमस्तद्ब्रह्म ब्रह्म यद्ब्रह्म यद्ब्रह्म तद्ब्रह्मण
—⁴) G1 योनिस्तद्, M1 1 यामिस्त (for योऽग्निस्तद्)
K1 क्षत्रे, K1 क्षेत्रं (for क्षत्र) After क्षत्र, Ś1
K1 2 4 G2 ins ते क्षत्रिया; K0 T G1 2 ० यक्षत्र ते
क्षत्रिया (T1 'यां) D1 तस्माद्; T1 G1 क्षत्रियाद्;
T1 क्षेत्राद् (for क्षत्राद्) T1 ब्रह्मे (for ब्रह्म) —⁵)
Ś1 K1 2 यस्मात्, K1 D1 2 ० तस्मात्, M1 5-1 तस्मा-
दिति (for क) D1 T G1-3 ० M1 5-1 लोके (for
लोक) K1 प्रतिसर्जक्ष (for -प्रत्यक्ष). Ś1 K1 2 4 1
D1 5 1 9 पश्यामहे यथा, Bo ०-9 D1 T G1-3 ० M1
यथा (for तद्यथा) —⁶) K1 ब्रह्मणेभ्य (for ब्रा)
T1 पुर (for पर) Dn1 मूल (for भूत) Das n4
D1 M1 नोत्पन्न (for 'नपूर्वम्) —⁷) Ś1 K1 दीप्यमाने
ह्यग्नी, K0 'मानाग्नौ, K1 'मानाग्नौ, D1 दीप्यमानेग्नौ
(for दीप्यमानेऽग्नौ) After अग्नी, Das Dn1 D1
D1 2 2 8 ins जुहोति यो ब्राह्मणमुखे; D1 5 1 9 ins स
जुहोति यो ब्राह्मणमुखेना (D1 'णा)हुति Ś1 K1 जुहति;
K1 स जुहोति (for जुहोति). T1 ब्रवीमि (for ब्रवीमि)
After ब्रवीमि, Ś1 K1 2 2 8 [इ]ति. —⁸) K1 D1
भूतसर्गः; G1 'सर्ग (for 'सर्ग) K0 1 D1 9 ब्राह्मणा;
T G1 2 ० ब्रह्मा; G2 ब्रह्म (for ब्रह्मणा) B1 धार्यताम्
(for 'त).

मन्त्रवादोऽपि हि भवति । १ । त्वमग्ने यज्ञानां
होता विश्वेषाम् । २ । हितो देवेभिर्मानुषे जने इति
। ३ । निदर्शनं चात्र भवति । ४ । विश्वेषामग्ने यज्ञाना
होतेति । ५ । हितो देवैर्मानुषैर्जगत इति । ६ । अग्निर्हि
यज्ञानां होता कर्ता । ७ । स चाग्निर्ब्रह्म । ८ ॥ ६

न ह्युते मन्त्राद्भवन्मस्ति । १ । न विना पुरुषं तपः
संभवति । २ । हविर्मन्त्राणां संपूजा विद्यते देवमनु-
ष्याणामनेन त्वं होतेति नियुक्तः । ३ । ये च मानुषा
होत्राधिकारास्ते च । ४ । ब्राह्मणस्य हि याजनं विधी-
यते न क्षत्रवैश्ययोर्द्विजात्योः । ५ । तस्माद्ब्राह्मणा

C 12 13187
B 12. 3422-12
E 12. 351 13

6 V₁ missing (cf. v 1 1) — ¹) K₆ T₂ om
पि G₂ हितो; M₁ ० १ lacuna (for हि) Ś₁ K₁ २ ४
मन्त्रवाचो (K₂ 'चोपि) भवति हि, T₁ G₈ ० मन्त्रपादोभि
(T₁ 'दो वि) हितो भवति — ²) D_{n4} om यज्ञानां
T₂ हित्वा, M₁ हेत्वा (for होता) — ³) Ś₁ K₁ २
देवेति; K₄ देवैति, G₁ देवैर्, Ca (gloss छान्दसम्)
देवेभिर् (as in text) K₄ lacuna, G₁ मन (for
जने) G₂ om इति; T₁ G₁ ३ ० read इति twice
K₆ १ B₆ ० D₂₈ 24 D_{n1} 24 D₈ D₂₋₅ १-२ हितो (K₆
om) देवानां मानुषाणां च (K₁ D₁ १ ० मनुष्याणां, D₂₈
D₈ मानुष्याणां च) जगत (D₂₈ 24 यजत, D₁ जग)
इति, B₆ १ हितो देवानां मानुषाणा च इति, B₈ हितो
देवानां सुखमिमं मनुष्याणां च जगत इति — ⁴) D₈ १
सभवति (for भवति) — ⁵) K₆ अग्नेयंज्वा (for अग्ने
यज्ञानां) After यज्ञानां, K₄ ० १ B₆ ०-२ D₂₈ 24
D_{n1} 24 D₈ D₂₋₅ १-२ T₁ G₁₋₈ ० 1ns त्व — ⁶) Ś₁
K₁ २ त्व हि नो, K₆ B₇₋₉ D₂₈ 24 D_{n1} D₈ १ [अ]
भिहितो (D₈ १ 'ते), K₇ B₆ ० D_{n1} D₈ D₂₋₃ २ ० T₂
G₂ त्व हितो, G₂ M₆ हिते, Ca (gloss नियुक्त)
हितो (as in text) D₂₈ lacuna, M₁ ० १ देवानां
(for देवैर्) K₆ B₆ ०-२ D₂₈ 24 D_{n1} 24 D₈ D₂ ३
१ २ मनुष्यैर्, T₂ G₁ M₁ १-१ मानुषे (M₅ 'प्ये), G₂
मनुषे (for मानुषैर्) After मानुषैर्, D₂₈ 1ns देवैर्
K₆ जयत्, B₈ D₂₈ 24 D_{n1} D₈ १ यजत्, T₁ G₁₋₈ ०
M₁ १-१ जन (for जगत) T₁ G₂ ० इतीति (for इति)
— G₂ ० read 6¹ twice — ⁷) B₈ [इ]इ; G₂ lacuna
(for हि) G₂ होतोत् (for होता) After होता,
G₂ ० (both first time) 1ns देवैर्मानुषे जन इति G₂ ०
(both first time) om कर्ता — ⁸) D₂₈ सं; D₄ ०
च स (for स) K₇ २ ४ D₈ १ तद्ब्रह्म, T₁ G₂ ०
lacuna, G₁ ब्रह्मा, M₁ १ ब्राह्मण (for ब्रह्म) G₂
स च ब्रह्मण

7 V₁ missing (cf. v 1 1) — ¹) K₁ न हि वृत्ते;
D₂₈ 24 D₇ न गृह्यते, D_{n1} न ह्यते, G₁ न स्युते (for
न ह्यते) K₄ B₇ ३ D_{n1} 24 D₈ D₂ ३ ३ मन्त्राणां, B₆
० २ D₂₈ 24 D₈ १ मन्त्रान् (for मन्त्राद्) K₇ D₈ ० तदा
इतिमन्त्रेभ्यो हवनमस्ति, T₁ G₂ ० ब्राह्मणकृ (G₆ ० 'ण

कृ)ते मन्त्रवद्भुतमस्ति (T₁ 'स्ति), T₂ खवभृते मन्त्रद्वनत
मस्ति (sio), G₂ एते मन्त्रघनतामस्ति — ²) D₈ om
न After पुरुष, B₇ 1ns परम K₁ मन्त्र संभवति;
K₂ तम संभवति, K₇ D₄ ० M₁ ० १ तम संभव, D₂₈ 24
तप संभवति, T₁ G₁₋₂ ० तत्संभव इति; M₅ मन्त्रसंभव
(for तप संभवति) After संभवति, G₂ 1ns इति
— ³) Before हविर, B₆ 1ns न वा K₇ D₁ ० हरि;
D₂₈ 24 हरिर; D₇ हरि; T₁ G₂ २ ० lacuna, T₂ G₁
हि (for हविर) After हविर, K₆ D₂₈ 1ns हि;
D₈ १ विना D₂₈ 24 मनुष्याणां, D₈ मन्त्राणा, T₂ G₁
मन्त्रिणां; C₈ (gloss मन्त्रवता ब्राह्मणानाम्) मन्त्राणां (as
in text) K₇ D₈ ० T₁ G₁ ३ ० M₁ ० १ पूजा; D₈ १
पूजा न, G₂ पूज्या, M₅ पूजया (for सपूजा) G₁
विज्यते (for विद्यते) T₁ G₂ ३ ० तवैव, T₂ G₁ तयैव
(for देव) K₂ मनुषाणाम्; K₆ B₆ ० १ ३ (margin) ०
D₂₈ 24 D_{n1} 24 D₈ D₂ ३ ३ मानुषकृपी (K₆ B₆ D₂₈
'वर्षा)णाम्; B₈ (orig) पितृकृपीणाम्, T₁ G₁₋₂ ०
M₁ १-१ मानुषाणाम् (for मनुष्याणाम्) After मनुष्या
णां, K₆ 1ns यो ब्राह्मणमुखे जुहोति स विश्वेषां देवानां
हित इति B₆ ० २ lacuna, D₂₈ M₆ न, D₂₈ तत्;
D₈ सतेन, D₁ एतेन; T₁ G₁₋₈ ० एक, M₁ ० १ अग्ने
(for अग्नेन) T₁ G₁₋₈ ० स (for त्व) G₂ होष्यते
(for होता) Ś₁ K₁ २ ४ १ D₈ ० om इति B₇ ०
D₂₈ 24 युक्त, D₈ नियुक्त; D₇ युक्त, T₁ G₁₋₈ ०
नियुक्ता; M₁ ० १ lacuna (for 'क्त) — ⁴) Ś₁ is
damaged from ये च up to भावयन्ति (in 7¹) D₈
ये; G₂ ३ एव (for ये च) K₂ मानुषे, K₆ B₆ ०-३
D_{n1} 24 D₈ D₂ ३ ३ १ ३ मानुष, K₇ D₁ ० मनुष्या
(for मानुषा) K₁ २ D₈ १ होत्रधी (D₈ १ 'धि)कारास्ते
(D₈ १ 'रो), K₇ [अ]होत्राधिकारा, T₁ G₁₋₈ ० अहो
रात्रादिविचारते (T₂ 'विकारंते, G₁ 'विकारे, G₂ 'विका
रंते) (for होत्राधिकारास्ते) K₁ २ ते चक्रे, K₇ D₁
१ १ २ lacuna, B₈ ते ते; T₁ G₁ ३ ० M₁ १-१ ते चक्रुः;
G₂ चात्र (for ते च) — ⁵) Ś₁ damaged D₂₈
ब्राह्मणास्य; D₂ ३ ब्रह्मणस्य (for ब्रा') K₆ D₈ १ G₂
M₅ lacuna, T₂ ह; G₁ [इ]इ; G₂ मू (for हि) K₁
साजन (for या'). K₁ विधीयति. K₁ om, from न
क्षत्र up to र्णयन्ति (in 7¹) B₇ T₁ G₁₋₈ ० क्षत्रिय (for

अग्निर्बिष्णुः सर्वभूतान्यनुप्रविश्य प्राणान्धारयति । १ ।
अपि चात्र सनत्कुमारगीताः श्लोका भवन्ति । ५ ॥ ८

शतपथे हि ब्राह्मणं भवति । १ । अग्नौ समिद्धे स
जुहोति यो विद्वान्ब्राह्मणमुखे दानाहुतिं जुहोति । २ ।
एवमप्यग्निभूता ब्राह्मणा विद्वांसोऽग्निं भावयन्ति । ३ ।

अग्निर्विष्णुः सर्वभूतान्यनुप्रविश्य प्राणान्धारयति । १ ।
अपि चात्र सनत्कुमारगीताः श्लोका भवन्ति । ५ ॥ ८
विश्वं ब्रह्मासृजत्पूर्वं सर्वादिर्निरवस्करम् ।
ब्रह्मघोषैर्दिवं तिष्ठन्त्यमरा ब्रह्मयोनयः ॥ ९
ब्राह्मणानां मतिर्वाक्यं कर्म श्रद्धा तपांसि च ।

अत्र K₂ ५ १ D₂ ५ १ ० द्विजातीनां, T₁ G₂ ० यजनं,
T₂ G₁ ३ lacuna (for द्विजात्यो) —^० K₁ om 7^०
(of v 1 7^०) Śi damaged G₂ अस्माद् (for त^०)
K₂ T M₁ ६-१ अग्निभूता, K₄ G₁-३ ० अग्निभूत्वा; K₁
D₂ अग्निभूत्वा, D₂ अग्निस्वता; D₁ अग्निस्वता (sio) (for
अग्निभूता) D₂ सज्ञानुद्धति, D₁ सारव ज्ञानमुद्धति;
T₁ G₂ lacuna, T₂ G₁ ३ ० यज्ञान्वहति (for यज्ञानुद्ध
हन्ति) —^१ K₁ om up to पर्यन्ति (of. v 1 7^०)
D₂ १ om from यज्ञा up to the second जुहोति (in 8^३)
Śi damaged G₂ M₁ ० १ यज्ञाद् (for यज्ञा) After
यज्ञा, K₁ ins देवा; B₂ ins च, B₁ ० D₁ ns D₂
D₂ ३ ३ ins ते K₂ मूत्वा; B₂ lacuna, G₂ M₁
० १ देवास् (for देवास) K₁ पृथिवी, B₂ पृथ्वी;
M₁ १ (both) read पृथिवीं twice K₁ D₂ ० तर्पयति
(for भाव^०) After भावयन्ति, T G₁-३ ० ins इति

8 V₁ missing (of v 1 1), D₂ १ om 8^३ (of
7^१) —^१ K₁ २ शतपथे; B₂ (marg) सतपथे; B₂
सरपथे; D₂ ३ शतपथो (for पथे) After शतपथे,
K₁ १ B₂ ०-२ D₂ ३ ns D₁ ns D₂ ३ ३ M₁ १-१
ins अपि. K₂ १ om हि Śi T G₁-३ ० ब्राह्मणे; K₂
B₂ १ D₁ ns D₂ ३ ३ ब्राह्मणमुखे, D₂ ३ ३ ब्राह्मणे
(for 'ज') —^२ D₂ १ om 8^३ (of v 1 7^१) K₂
B₂ ०-२ D₂ ३ ns M₁ ५-१ om स D₂ सु (for स)
K₂ B₂ ० १ D₂ ३ ns M₁ जुहुते, B₂ जुहुति (for जुहो
ति) T₁ G₂ ० स जुहोतीति समिद्धे; T₂ G₁ ३ स जुहोति
समिद्धे (G₂ 'द्धो') (by transp) After जुहोति, T
G₁ ३ ० ins अग्नौ, G₂ अग्ने K₁ D₂ om यो Śi
K₁ ३ विश्वान् (for विद्वान्). After विद्वान्, D₂ ०
ins स. K₂ ५ मुखैर् (for मुखे) Śi is damaged
from हुतिं up to चार (in 8^३) K₂ B₂ १ D₂ ३
D₂ ३ ३ M₁ मुखेनाहुति; K₁ D₂ ० मुखे य आहुतिं,
D₁ मुखे हुतिं; T₂ G₁ मुखे दानाहुती (T₂ 'ति') र;
G₂ मुखे दानानाहुतीर्; M₁ मुखैर्नाहुतिर्, M₂ १ मुखेना
(M₁ 'खेना') हुति (M₁ 'ती') र (for मुखे दानाहुतिं)
After जुहोति, M₁ ० १ ins इति T₁ G₂ ० ब्रह्ममुखेव
दानान्याहुतीजुहोति (T₁ 'होतीति). —^३ Śi damaged
Before एवम्, G₂ ins स. K₄ एकम् (for एवम्).
D₂ १ T₁ G₂ ० om अपि. K₂ अग्निः; T₂ G₁

अग्निभूता, G₂ अतिहोता; C₂ (gloss भाग्येया) अग्नि
भूता (as in text) D₂ om from ब्राह्मणा up to
प्राणा (in 8^३). G₂ ब्राह्मणे (for 'णा) K₁ ३ ५ D₂
lacuna, G₂ [s]भिर् (for अभि) K₁ D₂ संभावयति;
G₂ भावयती. —^४ D₂ om up to प्राणा (of v 1 8^३)
K₁ अग्नि (for अग्निर्) G₂ M₁ भूतान् (for -भूता
नि) B₁ is partly damaged from प्राणान् up to संप्र
दाने (12^६) D₂ १ प्राण (for प्राणान्) D₂ ३ ns D₂
D₂ ३ G₂ धारयति (for 'यति) —^५ B₁ damaged
D₂ १ च (for चात्र) K₁ T₂ G₁ ३ -गीता; D₂ lacuna
(for -गीता) G₂ तादृघोषा (for श्लोका) K₁ भवति

9 V₁ missing (of v 1 1) B₁ damaged —^१
K₂ B₂ ० ३ ० D₂ ३ ns D₂ ३ ३ C₂ transp
विश्व and ब्रह्मा T₂ C₂ p (gloss [both] वेद) ब्रह्म;
C₂ p (gloss हिरण्यगर्भं) ब्रह्मा (as in text) D₂
सृजन्, G₂ सृजति (for [अ]सृजत्) ❀ C₂ ब्रह्मा,
ब्राह्मण । जगत्सृष्ट्यापि हिरण्यगर्भं कश्चिद्ब्राह्मण । ❀ —^२
K₁ ० G₂ सर्वादि (G₂ 'दी') न्, T₁ G₂ ० ब्रह्मादि (for
सर्वादिर्) K₂ B₂ ० ३ ० D₂ ३ ns D₂ ३ ३
१ ३ निरवस्कर (D₂ १ 'त'); G₁ निरवस्कर, G₂ निरव^०;
C₂ (gloss निर्मूलं) निरव^० (as in text). —^३ D₂
ब्रह्मघोषैर् (for घोषैर्) G₂ दिव्य (for दिवं) K₂
B₂ ० ३ D₂ ३ ns D₁ ns D₂ ३ ३ १ ३ गच्छन्ति; B₂
lacuna (for तिष्ठन्ति) K₂ B₂ [अ]परा; G₂ [अ]*रा
(for [अ]मरा) ❀ C₂ ब्रह्मघोषैर्, ब्राह्मणोच्चारितैर्देवैः । ❀

10 V₁ missing (of v 1 1) B₁ damaged —^१
Śi K₁ ३ पतिर्; K₁ D₂ अभीर् (for मतिर्). G₂
ब्राह्मणा नाम तिष्ठति —^२ G₂ corrupt K₂ कर्म (for
कर्म) M₁ ५-१ मनांसि (for तपांसि) —^३ D₂ ३ ns
धारयती K₂ D₂ T₂ मही (for महीं). D₂ ३ वै (for
च) —^४ Śi K₁ ३ ५ शैत्याद्धार्यं (Śi 'र्था') मृते गतं
(K₁ 'तेगम्'; K₂ 'तो गतं'); K₂ B₂ ० ३ D₂ ३ ns
D₁ ns D₂ ३ ३ १ ३ C₂ शैक्यो वा (K₂ B₂ D₂ शिक्षा
वा; B₂ शैक्षाद्वा; D₂ ३ ns शैत्या वा) ममृत सदा (D₁
ns D₂ ३ ३ १ ३ सथा); G₂ शैत्यं चामृतं यथा (sub-
metric). ❀ C₂ शैक्य, शिक्यसमुदाय । यथा शिक्यं
गम्यादीन्धारयति, एवं ब्राह्मणो मत्यादीनि ह्यर्थः ॥ C₂

धारयन्ति महीं द्यां च शैत्याद्वार्यमृतं यथा ॥ १०
 नास्ति सत्यात्परो धर्मो नास्ति मातृसमो गुरुः ।
 ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति प्रेत्य चेह च भूतये ॥ ११
 नैषामुक्षा वर्धते नोत वाहा
 न गर्गरो मथ्यते संप्रदाने ।
 अपध्वस्ता दस्युभूता भवन्ति
 येषां राष्ट्रे ब्राह्मणा वृत्तिहीनाः ॥ १२

वेदपुराणेतिहासप्रामाण्यान्नारायणमुखोद्भताः सर्वा-
 त्मानः सर्वकर्तारः सर्वभावनाश्च ब्राह्मणाः । १ ।
 वाक्समकालं हि तस्य देवस्य वरप्रदस्य ब्राह्मणाः
 प्रथमं प्रादुर्भूता ब्राह्मणेभ्यश्च शेषा वर्णाः प्रादुर्भूताः
 । २ । इत्थं च सुरासुरविशिष्टा ब्राह्मणा यदा मया
 ब्रह्मभूतेन पुरा स्वयमेवोत्पादिताः सुरासुरमहर्षयो
 भूतविशेषाः स्थापिता निगृहीताश्च । ३ ॥ १३

C 12 12205
 B 12 343(2) 12
 K 12 351 22

(reading शैत्याद्वार्यमृत यथा) यथा शैत्येनापोऽमृतं स्वाहु,
 स्वाहुस्व स्वभावतो धारयन्ति ॥ C^v वाक् शैत्यात्, शीतल
 खात् सुन्वकरादिति वाघत्, अमृतं यथा धारयति । छ

11 V₁ missing (cf v l 1) B₁ damaged
 —¹) K₁ सत्यसमो (for मातृ) T₂ गुरु D₂ नास्ति
 मातृसमाध्रय, M₁ ६-१ 'समोप्रम —^२) K₂ D₂ D₄
 ब्राह्मणेभ्यो Ś₁ K₁ २ ६ T₁ G₂ ६ परो (for पर) —^३)
 T G₁₋₃ ६ भूतले (for भूतये)

12 V₁ missing (cf v l 1) 12^{ab} is partly dam-
 aged in B₁ —^१) K₁ तेषाम्, D₂ C₂ न तेषाम् (for
 नैषाम्) K₂ उर्या, M₁ उर्या (for उर्या) K₄
 वर्धते, B₀ D₂ D₂ n₁ n₂ D₂ D₂ २ ३ वृद्धति, B₂
 (marg) १ ३ (marg as in text) ३ वृद्धते, G₂ वृद्धते;
 Cpp बहव, C₂ (gloss न गावः प्रजायन्ते) C₂ वर्धते (as
 in text) D₂ १ नैव, T₁ नोक्त (for नोत) B₂
 D T G₁₋₃ ६ वाहो; C₂ (gloss पादुनानि, अथादीनि)
 वाहा (as in text) —^२) K₂ नासामारो, K₁ D₂
 न गौश्र (D₂ 'श्रा)रो; B₀ ३ वर्गरोम; D₂ नागर्गरो,
 D₂ १ न गर्गरो, T₂ न वर्णको; G₂ ३ गगरो, C₂
 (gloss दधिमन्यनभाण्डम्) न गर्गरो (for न गर्गरो).
 K₂ ६ B₀ ६ १ ० D₂ २ १ D₂ n₁ n₂ D₂ D₂-२ ३ M₁ ६-१
 मथ्यति; K₁ मथ्यति, D₁ G₂ मथ्यते, D₂ मथ्यते (for
 मथ्यते) छ Ca गार्ग कलदा । संप्रदाने, धनस्य पात्रे
 प्रतिपादने ॥ Cn गार्ग, दधीधुवलादिनिर्घोडनयघ्नम्, येषां
 राज्ञां, कृपादिहीनत्वात् वाददा राजानो नष्टाश्चोराश्च भवन्ती
 त्यर्थः । छ —^३) K₁ उपध्वस्ता, K₂ अपध्वस्ता, T₂ M₁
 अपध्वस्ता; C₂ (gloss दानधर्महीना) अप (as in
 text) Ś₁ K₁ २ चरति (for भवन्ति) G₂ अपध्वत्
 धरता भवति (sic) —^४) K₂ राष्ट्रे येषां (by transp.),
 D₂ १ येषां राष्ट्रे T₂ वृत्त (for वृत्ति) K₁ हीनः

13 V₁ missing (cf v l 1). —^१) K₄ वेदे; D₂
 C₂ (gloss ब्राह्मणा इत्यन्यत्र) T G₁ ३ ० ते च; G₂ ते
 (for वेद) Before प्रामाण्यात्, Ś₁ K₁ २ ६ T G₁₋₃ ६

1ns श्रुति, K₁ D₂ ० इति K₄ D₂ ३ प्रामाण्यात् G₂
 नारायण K₁ २ ६ D₂ १ -मुखोद्भिता (for मुखोद्भता)
 Ś₁ K₁ २ ६ सर्वात्मनः; G₂ laouna, C₂ (gloss सर्वेषा
 मात्मज्ञानवक्ता) 'रमान (as in text) K₄ सर्वे, D₂
 कर्म (for सर्व) Ś₁ K₁ २ ६ सर्वे, K₄ laouna (for
 सर्व) Ś₁ K₁ २ ६ B₁ lacuna, K₂ B₀ ६ ३ ० D₂ २ १
 D₂ n₁ D₂ D₂ ३ ३ G₁ मात्राश्च; C₂ (gloss सर्वैरक्षका)
 -भावनाश्च (as in text) After ब्राह्मणा, D₂ D₂ n₁ n₂
 D₂ D₂ ३ ३ 1ns च —^२) Ś₁ K₁ २ ६ om 13² B₁
 damaged —^३) D₂ १ om (hapl) from वाक्सम up
 to ब्राह्मणा K₂ B₀ ६ ३ ० D₂ २ १ D₂ n₁ n₂ D₂ D₂ ३ ३
 T G₁₋₃ ६ M₁ C₂ (gloss मौनसकल्पकाले, तपश्चरणकाले
 इत्यर्थं) वाक्समकाले, K₁ D₂ ० वाक्समजनकाले (for
 वाक्समकाल) T₂ काळोपितस्य (for 'काल हि तस्य)
 B₀ D₂ D₂ वरप्रदस्य देवस्य (by transp), B₀ D₂
 वरप्रदस्य, D₂ D₂ n₁ D₂ D₂ वरप्रदस्य देवदेवस्य, T
 G₁₋₃ ६ M₁ ६-१ देवस्य वरदस्य (G₂ om वर) After
 वरप्रदस्य; M₁ ६-१ 1ns ब्राह्मणो K₂ G₂ om प्रथम
 K₁ D₂ ० प्रथम प्रादुर्भूता ब्राह्मणा K₁ D₂ ६ १ ० om च
 After वर्णा, B₂ 1ns प्रथ —^३) B₁ damaged from
 इत्य up to मया T₂ G₂ न (for च) M₁ विशिष्ट
 (for विशिष्टा) T₁ ब्रह्मा (for ब्राह्मणा) K₂ B₀ ६
 ३ ० D₂ २ १ D₂ n₁ n₂ D₂ D₂ ३ ३ ३ M₁ ६-१ C₂ (gloss
 ब्राह्मणकुल) यत्र, D₂ १ एव (for यदा) After यदा,
 T₁ G₂ ६ 1ns पुरा D₂ ३ laouna, M₁ ६ १ वै (for
 मया) G₂ ब्रह्मभूतो, C₂ (gloss हिरण्यगर्भभूतेन)
 ब्रह्मभूतेन D₂ मया (for पुरा) K₁ D₂ ६ १ ० M₁ ६-१
 transp स्वयमेवोत्पादिता and सुरासुरमहर्षयो D₂ २ १
 उत्पादिता; T G₁ ३ ० चोत्पादिता (for उत्पा) T
 G₁₋₃ ६ सुरासुरादयो (for 'सुरमहर्षयो) K₄ भूत
 विशेषश्च After विशेषा, Ś₁ K₁ २ ६ 1ns च After
 स्थापिता, K₁ D₂ ० 1ns च D₂ १ न प्रहीताश्च; D₂ १
 गृहीताश्च, G₂ कति (for निगृ) After च, T G₁₋₃ ०
 1ns तेषां प्रभावः श्रूयतां

14 V₁ missing (of v l 1) —^१) B₁ dam

अहल्याधर्षणनिमित्तं हि गौतमाद्वरिश्मश्रुता-
मिन्द्रः प्राप्तः । १ । कौशिकनिमित्तं चेन्द्रो गुण्कवियोगं
मेपवृषणत्वं चावाप । २ । अश्विनोर्ग्रहप्रतिषेधोद्यत-
वज्रस्य पुरंदरस्य च्यवनेन स्तम्भितो बाहुः । ३ । क्रतु-
वधप्राप्तमन्युना च दक्षेण भूयस्तपसा चात्मानं संयो-
ज्य नेत्राकृतिरन्या ललाटे रुद्रस्योत्पादिता । ४ ॥ १४

aged Ks Ds ० अहल्या (for अहया) Gs om.
धर्षण Ks दर्शणनिमित्त, Dns Ds धर्षणनिमित्त;
Ds १ 'णात्निमित्त; Ms 'प्यनिमित्त (for 'णनिमित्त)
Ks om from मित्त up to द्वरिश्म Ds १ ० lacuna,
T G1-3 ० तर्हि (for हि) T1 हृदि (for इति) Ds1
पमशुताम् Ts गौतमाद्वरिश्मश्रुताभिर्द्विय प्राप्ता, Gs गौतम
धर्मपत्नीधरताभिर्द्विय प्राप्ता — २) T G1-3 ० Ms १ १
गौतम (for कौशिक) After कौशिक, Bs ins मेदिनी
Śi K2 २, ३ १ D1 ० चन्द्रो, Bs इन्द्रो; Ts चेंद्रिय; Gs
चेंद्रियान्; Ms १ १ चेनेन्द्रो (for चेन्द्रो) Śi K1 २ १ १
Ds १ १ ० मेपवृषणस्य गुण्कवियोग (by transp) Ks
Bo शुष्क (for गुष्क) Gs -वियोगान् (for 'ग).
D1 om वृष Bo ० Ms चाप (for चावाप) — ३)
Śi Ks क्षत्रिम (Ks 'गृह) K1 ३ क्षत्रिमंद; K1 अश्वि-
नोर्ग्रह; T1 'नोगृह; T2 'नोग्रहण; Gs 'नो ग्रह;
Ms 'नो ग्रह (for 'नोग्रह) Bo ० ३ प्रतिषेधोद्यतस्य
सच; Ds १ 'पेचाष सच; T1 G1 १ ० 'पेचायो
द्यतस्य, T2 प्रतिषेदायेद्यतस्य, Gs प्रतिषेधायोद्यतस्य; Ms
१-१ प्रतिषेधायोद्यतवज्रस्य (for 'पेधोद्यतवज्रस्य) Ds
घचनेन, Ms १ १ च्यवने (for 'नेन) Ks Bo १ १ ३
(marg as in text) ० Das ns Dn1 ns Ds Ds २ ३ T1
Gs ० Ms १-१ स्तम्भितो बाहु (for 'तो बाहु) — 4) Ks
क्रतुवध- (sic), T2 कृतवध (for क्रतुवध) Dns om
मन्यु Ks om च Ks क्षयेण (for दक्षेण) After
दक्षेण, Ds ins च T2 Gs ह्यस्य (for भूयस्य) B1
is damaged from स्तपसा up to गतस्य (in 15¹) Das
ns Dn1 ns Ds Ds २ ३ क्षात्मान (for चा) Ds2
सांयोज्य; Ds १ T G1-3 ० Ms १-१ योज्य (for सयोज्य)
After सयोज्य, Ms ins त्रि Ks नेत्रे कृतिर; Cs (gloss
विसदशानेप्रसथान, विरूपाक्षत्वमित्यर्थ) नेत्रा (as in text)
Ks अहया (for अह्या) T2 य ललाटे; Gs च ललाटे;
Ms १-१ lacuna (for ललाटे). Ds रुद्रस्योत्पादिता (for
'स्योत्पादिता).

15 V1 missing (of v 1 1) B1 partly damaged,
— 1) Ks -वधार्थ; T1 Gs ० वधाय; G1 दहनार्थ,
Gs वधात् (for वधार्थ). After वधार्थ, Ks ins हि;

त्रिपुरवधार्थं दीक्षामभ्युपगतस्य रुद्रस्योद्यनमा-
शिरसो जटा उत्कृत्य प्रयुक्ताः । १ । ततः प्रादुर्भूता
भुजगाः । २ । तस्य भुजगः पीड्यमानः कण्ठो नील-
तामुपनीतः । ३ । पूर्वं च मन्त्रन्तरे स्वायंभुवे नारायण-
हस्तमन्धग्रहणात्नीलरूपत्वमेव वा । ४ ॥ १५

अमृतोत्पादने पुरश्चरणात्तामुपगतस्याशिरसो वृह-

T1 Gs तु K1 दीक्षाम्; Gs ममीक्षाम् (for दीक्षाम्)
K1 Bs Dn1 ns Ds Ds-1 २ ० उपगतस्य; Bo ० शप्युप;
T2 शप्युप (for शप्युप) Das ns om रुद्रस्य After
उपगतस्य, Ds ० Ms १ १ ins [साक्षर; T G1-3 ० ins स
Ks १ Bo १-० Das Dn1 ns Ds Ds-1 १ ० T G1-3 ० Ms
जटा शिरस (T2 'सम्) (by transp), Bs Dns D1
जटा ० ०, Ms १ १ जटा शिरस T G1-3 ० उरुहृयो
रुह्य; Ms १-१ उरुहृय हृया (for उरुहृय) B1 Ds3
प्रयुक्तास; G1 Ms १-१ प्रयुक्ता (for 'क्ता) Ds जटा
उरुहृय प्रयुक्तास प्रयुक्ता (sic) — 2) B1 ० Das ns
सत्र (for सत) Ks T1 G1 भुजगा, T2 भुजगा, Gs
भुजगा (for भुजगा) — 3) Ds १ यट (for अत्य).
T2 Gs भुजगे T2 G1 पीड्यमान (for 'मान) Ds
Gs कण्ठे; T2 कण्ठो (for कण्ठो) Ks Bo २-३ Das ns
Dn1 ns Das Ds २ ३ T G1-3 ० उप (T2 'पा) गत;
Ds १ उपनीता (for 'नीता) — 4) T G1-3 ० Ms
पूर्वं; Ms १ १ पूर्वं (for पूर्वं) Ms १ १ om च Ds १
lacuna, T2 Ms स्वायंभुवो Ds1 Ds हस्त (for हस्त)
Bo ० Ds १ १ ० मन्धग्रहणात्, B1 Dn1 ns Ds Ds १
Gs ग्रहणात् (for मन्धग्रहणात्). T2 निलकण्ठत्वम् Ks १
Bo ०-३ Das ns Dn1 ns Ds Ds-1 १ ० एव च, Ds
वधाप एव, Ds वया एव च; T G1 १ ० उप (T1 G1 ०
'पा) नीत, Gs उपगत; Ms १-१ lacuna (for एव
वा) Śi Cs नारायणो घटिकाग्रमवाती । सोऽपि कश्चि
द्राहण । ४

16 V1 missing (of v 1 1) — 1) Ks १ Bo १
Das Dn1 ns Ds Ds-1 १ ० Ms १-१ सन्धुतोत्पादने, Bc
१ ० Das 'त्पाद्, T2 'त्पादते; Gs 'त्पादनाते (for
'त्पादने) Śi K1 २ ३ तपधरणताम्; Ds १ पुरधरणम्;
G2 पुनर्भक्षणताम् (for पुरधर) After पुरधरणतां,
T1 Gs ० ins विषोपस्य; T2 विपस्य, G1 वायुसमी
कृतस्य विपस्य, G2 विपस्य. Ks उपागतस्य, T G1-3 ०
Ms १-१ उपगतस्य (for 'गतस्य) After उपगतस्य, G1 ins.
वज्रक्षणमृति**स्य निमित्तमेव चद्रकलाशिरसि ग्रहणानि**
Śi K1 ३ [जा]गिरसस्य; T2 'रसो; G1 'रस (for 'रसो)
Ks उपसृतो, Ds1 'सृतो; Ds2 'सृपतो, G1 'सृप

स्पतेरुपस्पृशतो न प्रसादं गतवत्यः किलापः । १ ।
 अथ बृहस्पतिरपां जुक्रोध । २ । यस्मान्ममोपस्पृशतः
 कलुपीभूता न प्रसादमुपगतास्तस्मादद्यप्रभृति क्षप-
 मकरमत्स्यकच्छपजन्तुसंकीर्णाः कलुपीभवतेति । ३ ।
 तदाप्रभृत्यापो यादोभिः संकीर्णाः संवृत्ताः । ४ ॥ १६
 विश्वरूपो वै त्वाष्ट्रः पुरोहितो देवानामासीत्स्व-
 स्त्रीयोऽसुराणाम् । १ । स प्रत्यक्षं देवेभ्यो भागमदद-
 त्परोक्षमसुरेभ्यः । २ ॥ १७

अथ हिरण्यकशिपुं पुरस्कृत्य विश्वरूपमातरं स्व-
 सारमसुरा वरमयाचन्त । १ । हे स्वसरयं ते पुत्र-
 स्त्वाष्ट्रो विश्वरूपस्त्रिशिरा देवानां पुरोहितः प्रत्यक्षं
 देवेभ्यो भागमददत्परोक्षमस्माकम् । २ । ततो देवा
 वर्धन्ते वयं क्षीयामः । ३ । तदेनं त्वं वारयितुमर्हसि
 तथा यथास्मान्भजेदिति । ४ ॥ १८

अथ विश्वरूपं नन्दनवनमुपगतं मातोवाच । १ ।
 पुत्र किं परपक्षवर्धनस्त्वं मातुलपक्षं नाशयसि । २ ।

C 12 13209
B. 12. 341xL 30
K. 12. 351 30

तोः, G₂ 'स्पृशिते, M₁ ० १ 'स्पृशतौ (for स्पृशतो)
 K₂ प्रदानं (for प्रसाद) G₁ कलाप, G₂ किलापु (for
 किलाप) —²) T G₁₋₃ ० om अय D₁ T₂ क्षपाय;
 G₂ क्षाप, Kumbh ed. अक्षय्य (for क्षपां) K₂ कक्रोध,
 D₁ चक्रोध (for चु) —²) D₂ यस्मान्ममोस्पृशत,
 D₁ यस्मात्प्रभृति (for यस्मान्ममो) After 'स्पृशत',
 Ś₁ K_{1.2} 4 ins क्षाप Bo T₁ G₁ ० कलुपभूता (for
 कलुपी) B₁ ० D₂ 24 om न प्रसादमुपगता K₀
 Bo ० D₂ 24 ns D₂ 2 2 T G₁₋₃ ० M₁ ०-१ Kumbh
 ed न च, B₂ च मत् (for न) D₂ उपगता; G₂
 उपगत (for उपगतास्). After उपगतास्, Ś₁ K₁ 2 १
 D₂₋₃ ० G₂ ins. स्य D₂ यस्माद् (for त) D₂
 मकरक्षप (for क्षपमकर) K₁ क्षप; D₂ 4 ह्य; D₁
 विप (for क्षप) K₀ Bo ०-१ D₂ 24 ns D₂ 2 2
 D₂ 2 2 om मत्स्य K₁ D₂ ० कच्छपमत्स्य; D₁ T₂
 'मत्स्यकच्छप (for 'कच्छप). Ś₁ K_{1.2} जतुकीर्णा; K₄
 Bo D₂ 24 ns D₂ 2 2 'जतुभि', B₂ D₂ 24 ns जतु
 संकीर्णा, D₁ T₂ G₂ शतमदूकसंकीर्णा, T₁ G₂ ० मदूक
 संकीर्णा, G₁ Kumbh ed जतुमदूकसंकीर्णा (for जन्तु-
 संकीर्णा) Ś₁ K_{1.2} भवय; K₁ D₂ ० ० भविष्यथ;
 Bom ed भविता (for भवत) After हृति, D₂ ins
 उवाच च —¹) D₁ T₂ त, G₂ तत् (for तदा)
 Bo ० D₂ 24 ns D₂ 2 2 G₁ स (D₂ सु) प्रवृत्ता,
 B₁ समृता; D₂ संवृक्षा (sic), D₁ सवृता; M₁ १
 सप्रयुक्ता; M₀ सष्टका (for सवृत्ता)

17 V₁ missing (cf. v 1 1) —¹) K₀ विश्वरूपो,
 D₂ 'रूपा After विश्वरूपो, D₂ 24 ns D₂ 2 2
 Kumbh ed ins हि K₄ र्वाष्ट्र, T₂ र्वाष्ट्र- (for
 र्वाष्ट्र) D₂ स्वश्रीयो; D₂ सुश्रीयो (for स्वश्रीयो)
 After ५सुराणां, T₁ G₂ ० ins तस्य श्रीणि शीर्षाण्यास
 न्मोमपान सुरापानमन्नादनं —²) K₂ स, B₂ lacuna
 (for स). D₂ 4 देवेभ्यो (for दे) K₀ १ Bo ०-१
 D₂ 24 ns D₂ 2 2 Kumbh. ed अदात्;

D₁ अवतत्; G₁₋₂ ० अवदत्, M₀ अददात् (for 'वत्)
 D₂ T₁ om (hapl.) from परोक्ष up to भागम् (in
 18²), D₁ reads the same twice. T₂ सुरेभ्य (for
 असु)

18 V₁ missing (of v 1 1) For the repetition
 in D₁, of v 1 17² D₂ T₁ om. 18¹ (of v 1 17²)
 —¹) G₂ om अय D₁ (both times) T₂ विश्वमातर
 (for विश्वरूपमा) D₂ lacuna, G₁ सुरा (for असुरा).
 D₂ G₂ अयाचन् After अयाचन्त, M₁ ins च —²)
 D₂ T₁ om up to भागम् (of v 1 17²) K₀ अयं,
 D₁ (both times) अयाचति, T₂ अयाचते (for अयं ते)
 B₂ lacuna for प्रत्यक्ष देवेभ्यो Before प्रत्यक्ष, Ś₁ K₁
 2 १ १ D₂ ० ins स K₂ प्रत्यक्षे K₀ १ Bo ०-१ D₂
 24 ns D₂ 24 ns (orig) Kumbh ed अदात्, D₂
 D₂ 2 (marg) ० अहरत् (D₂ 'रन्), D₂ 2 आहरत्,
 D₂ ० G₁ M₀ अददात्; D₁ T₂ G₂ अवदत्; G₂ ०
 अदत् (for अददत्) The portion from परोक्ष up to
 धर्म (in 12 336 16²) is lost in Ś₁ on missing
 fol —²) T₂ om ततो D₂ T₂ देवाश्च (for देवा)
 K₁ जीयाम, D₂ क्षीयाम; T₁ G₂ ० M₁ ० १ क्षयाम
 (for क्षी) —⁴) K₁ 2 D₂ ० तस्मादेन (K₂ 'त'),
 D₁ तदेव (for 'न) T₁ वरयितुम् (for वार) D₂
 अर्हति (for 'मि) After अर्हति, K₁ 2 ins हृति K₂
 यथा, B₂ lacuna (for तथा) D₂ 2 M₁ ० १ यमस्मान्
 (for ययास्मान्) D₁ तथासाञ्जयेति; G₂ तस्माद्वय
 जयेमेति

19 Ś₁ V₁ missing (of v 1 18, 1) —¹) G₂
 om जय B₂ D₂ 24 ns D₂ 24 ns चन K₁ वनमागत,
 D₂ 24 ns D₂ ० 'वनमुपगत; T G₁₋₃ ० M₁ ०-१ चन
 गत (for वनमुपगत) K₁ 2 १ १ D₂ 2 2 [अ]प्रवीत्
 (for [अ]वाच). —²) K₄ lacuna, T₂ पुत्र (for
 पुत्र) K₀ om किं D₂ ० ० परपक्ष (for 'पक्ष). K₁

नार्हस्येवं कर्तुमिति । ३ । स विश्वरूपो मातृवाक्य-
मनतिक्रमणीयमिति मत्वा संपूज्य हिरण्यकशिपु-
मगात् । ४ ॥ १९

हैरण्यगर्भाच्च वसिष्ठाद्धिरण्यकशिपुः शापं प्राप्त-
वान् । १ । यस्माच्चयान्यो वृतो होता तस्मादसमाप्त-
यज्ञस्त्वमपूर्वात्सत्त्वजाताद्वधं प्राप्स्यसीति । २ । तच्छा-
पदानाद्धिरण्यकशिपुः प्राप्तवान्वधम् । ३ ॥ २०

विश्वरूपो मातृपक्षवर्धनोऽत्यर्थं तपस्यभवत् । १ ।

Ds ० -वर्धयंस्, Br laouna (for वर्धनस्) Br laouna
for एव मातृपक्ष K1 ३ ४ नाशयिष्यसीति, Ds नाश
यति (for 'यसि) —^३) G2 कर्तुमुद्धर (for कर्तुमिति
—^४) D1 T G2 ३ ० स हि, G2 हि (for स) K1 ३ ४
laouna, Dr वचन, T G2 ३ ० M1 वचनम् (for
वाक्यम्) Br अनप (for अनति) K1 om मिति
Dr -समतिक्रमणयवीति (sio) K2 हिरण्यकशपुस्; Ds
laouna K1 आगातीरे, Ds1 आगात्, D2 ० आगात्,
Ds laouna, M1 ० १ उपागात्, Ms उपागमत् (for
अगात्).

20 Ś1 V1 missing (of v 1 18, 1) —¹) M1 १
om from हैरण्य up to भद्रार्थम् (in 21²) Ds laouna
for हैरण्यगर्भाच्च वसिष्ठा Ks Bs १ Das ३४ om च
Das ३४ वाशिष्ठाद्; D4 विशिष्ठाद्; Dr वाशिष्ठाद् K2
हिरण्यकशपुः —²) After स्वया, K1 Ds ० ins यज्ञे
Dr T2 G2 हृतोऽन्यो, T1 G1 ३ ० वृतोऽन्यो (by transp)
K1 ३ ४ transp वृतो and होता Dn4 यस्माद् (for
त) K1 अयमाप्ते (for असमाप्त) T1 G1 पूर्वात् (for
अपूर्वात्) K1 सत्त्वजात; T1 G2 ० सत्त्वाद् (for सत्त्व-
जाताद्) Das Ds Ds T1 G2 प्राप्स्यति (for 'सि)
G2 om [इ]ति Ks होता हिरण्यकशिपोर्वसिष्ठ पूर्व
मासीत् । स वसिष्ठो होतारमन्यं विश्वरूप दृष्ट्वा क्रुद्ध । Ks
—^३) T2 तत्तस्माद्; G2 तस्मात् (for तत्) K1 ३
० १ G2 ज्ञापाद् (for ज्ञापदानाद्) K2 हिरण्यकशपुः .

21 Ś1 V1 missing (of v 1 18, 1) M1 १ om up
to भद्रार्थम् (of v 1 20¹) —¹) Before विश्वरूपो,
Ks Bo ०-० Das ३४ Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ Kumbh ed
ins अथ Ds मातृपक्षे (for 'पक्ष-). K1 ३ ४ वर्धनो
र्यत; K1 Ds ० -वर्धनाय; Dr 'नो नात्यर्थ; T1 G2 ०
'नो ह्यत्यर्थ (for 'नोऽत्यर्थ) K2 १ D4 T1 G2 ० Kumbh
ed तपस्यभवत्; Das ३४ तपस्यभिरतोभवत्; Dr T2
G1 ३ 'सि (G2 'स्वी) ह्यभवत् (for तपस्यभवत्). —²)

तस्य व्रतभङ्गार्थमिन्द्रो बह्वीः श्रीमत्योऽप्सरसो नियु-
योज । २ । ताश्च दृष्ट्वा मनः क्षुभितं तस्याभवत्तासु चा-
प्सरःसु नचिरादेव सक्तोऽभवत् । ३ । सक्तं चैनं ज्ञा-
त्वाप्सरस ऊर्चुर्गच्छामहे वयं यथागतमिति । ४ ॥ २१

तास्त्वाष्ट्र उवाच । १ । क्व गमिष्यथ आस्यतां
तावन्मया सह श्रेयो भविष्यतीति । २ । तास्तम-
ब्रुवन् । ३ । वयं देवस्त्रियोऽप्सरस इन्द्रं वरदं पुरा
प्रभविष्णुं वृणीमह इति । ४ ॥ २२

After तस्य, Das ३४ ins तु K1 om from धेमिन्द्रो
up to सक्त (in 21⁴) Ds वज्री, Dr [S]न्वहदव्या
(sio), T1 G2 ० वदर्याध्रममधि; T2 [S] पि दृष्ट्वा
(sio), G1 M1 ०-१ ब्रुवन्, G2 बत भव्या (for बह्वी)
K2 ३ १ Ds ० श्रीमतीर् (for 'स्यो) K2 [S]प्सरो,
T2 [S]प्सरसौ (for स्परसो) Ks [S]भिनियोज;
D2 ० [S]भियुयोज; Ds [S]भिसुतो न; T2 G2 युयोज,
G1 युयोजि; M1 ० १ नियोजत (for नियुयोज). K1
[S]प्सरोभिर्युयोज —^३) K1 Ds ० om च K2 ३
transp क्षुभित and तस्य K2 ४ om (hapl) from
वासु up to भवत् Ks om न K1 Bs-३ Das Dr T
G1 ३ ० M1 ०-१ इव (for एव) Ks Bo शक्तो; K1
Ds ० [आ]सक्तो; Dr T2 सक्ते (for सक्तो) —^४) T1
सरव (for सक्त). Ds चैते; Dr चेन (for चैन) Bo
कृत्वा (for ज्ञात्वा) After ज्ञात्वा, K1 Br Ds ० ins
ता. Dr औचुर Dr गच्छेमहि, T2 गच्छेदु हे (sio),
G2 गच्छेमहे (for गच्छामहे) Ds om वयं

22 Ś1 V1 missing (of v. 1 18, 1) —¹) Ks
स्वीष्ट; Ds1 D2 ३ स्वष्ट्र (for स्वाष्ट्र) —²) M1 ०-१ मा
(for क्व) Ds गमिष्यत; Dr गमितम्; T2 नगिष्य (for
गमिष्यथ) K1 आस्यथास्यतां; G2 आह्वावतां (sio),
Gs ० आस्यतां K1 ३ ४ om. from श्रेयो up to वृणीमह
(in 22⁴) After सह, Ds ० ins च, T G1-३, ०
चस्तु K1 om श्रेयो After श्रेयो, M1 ०-१ ins वो
Ds ० om [इ]ति. —^४) K1 Ds इन्द्र (for इन्द्र).
After इन्द्र, Ks Bo ०-० Das ३४ Dn1 n4 Ds D2 ३ ३
१ ३ T1 G2 ३, ० Kumbh. ed. ins देव Br laouna,
T1 वरं (for वरद). Das पुराण; G1 laouna (for
पुरा). T2 G2 प्रभविष्णुस्व (for 'विष्णु) K1 Ds १ ०
T1 G1-३, ० वृणीमहि; Bo १ वृणीम; T2 वृणीमहि;
M1 ०-१ अवृणीमहि (for वृणीमह). K1 om. इति.

23 Ś1 V1 missing (of v 1. 18, 1) —¹) Dn4

अथ ता विश्वरूपोऽब्रवीदथैव सेन्द्रा देवा न
भविष्यन्तीति । १ । ततो मन्त्राञ्जजाप । २ । तैर्मन्त्रैः
प्रावर्धत त्रिशिराः । ३ । एकेनास्येन सर्वलोकेषु
द्विजैः क्रियावद्भिर्यज्ञेषु सुहुतं सोमं पपावेकेनाप
एकेन सेन्द्रान्देवान् । ४ । अथेन्द्रस्तं विवर्धमानं सोम-
पानाप्यायितसर्वगात्रं दृष्ट्वा चिन्तामापेदे । ५ ॥ २३

देवाश्च ते सहेन्द्रेण ब्रह्माणमभिजग्मुरुक्षुश्च । १ ।

विश्वरूपेण सर्वयज्ञेषु सुहुतः सोमः पीयते । २ । वयम-

भागाः संवृत्ताः । ३ । असुरपक्षो वर्धते वयं क्षीयामः । ४ ।
तदर्हसि नो विधातुं श्रेयो यदनन्तरमिति । ५ ॥ २४

तान्ब्रह्मोवाच ऋषिर्भागवस्तपस्तप्यते दधीचः । १ ।
स याच्यता वरं यथा कलेवरं जह्यात् । २ । तस्या-
स्थिभिर्विज्रं क्रियतामिति । ३ ॥ २५

देवास्तत्रागच्छन्वत्र दधीचो भगवानृषिस्तप-
स्तेपे । १ । सेन्द्रा देवास्तमभिगम्योच्चुर्भगवंस्तपसः
कुशलमविघ्नं चेति । २ । तान्दधीच उवाच स्वागतं

C 12. 13213
B 12. 343 (2) 28
K 12 351 28

तत्, Ds [अ]तो (for ता) G1 अत्रैव; G2 अथ वै
(for अथैव) K1 सेंद्रा D1 T G1-3 ० om देवा K1
2 4 भवति; Ds 1 T2 भविष्यति — 2) K1 Ds 1 ० T2
G2 om ततो K1 T1 G2 1 ० M1 ० 1 मन्त्र (for मन्त्राञ्ज)
D1 अथ विश्वरूपोऽब्रवीदथैवमन्त्राञ्जजाप — 3) G2 ता (for
तैर्) K1 2 4 प्रावर्धत, Dn1 n4 Ds2 D2 3 3 Kumbh
ed अवर्धत, Ds1 अवर्धत; Ds 2 4 वर्धत (for प्राव
र्धत). — 4) D1 एकेनान्येन; T1 G2 ० एकेनास्येन (for
एकेनास्येन) After लोकेषु, Ks Bo ० 1 ० Das n4
Dn1 n4 Ds D2 3 5 3 Kumbh ed ins यथावद्
Das सुहुतं; Ds1 सुहुत; D1 T2 सुह*, T1 G2 ० हुत
(for सुहुत) Ds2 यज्ञ सुहवेषु (for यज्ञेषु सुहुत) Ds
होम (for सोम) K1 [अ]पा, Dn1 n4 Ds D2 3 3
Kumbh. ed [अ]पाम्; D1 lacuna (for [अ]प).
D1 lacuna, G1 एको (for एकेन) D1 T G1-3 ०
सुरां (for सेन्द्रान्देवान् — 5) Ds2 T2 G2 ययेंद्रस्;
D2 तयेंद्रस् (for अथेन्द्रस्) Ds1 रवं (for त) K1
Dn1 Ds 1 ० T G1-3 ० वर्धमान (for विवर्ध*) After
विवर्धमान, Ms ins दृष्ट्वा K1 2 4 चिन्तामास (for
चिन्तामापेदे) After जापेदे, Bo ०-9 Das n4 Dn1 n4
Ds D2 3 5 1 ० T G1-3 ० M1. 2-1 Kumbh ed ins
सह देवै

24 Ś1 V1 missing (of v l 18, 1) — 1) K1 2 4
सहेन्द्रेण; K1 सेंद्रा (for सहेन्द्रेण) Ks Bo ०-9 Das n4
Dn1 n4 Ds D2 3 1 ० T G1-3 ० M1 5-1 Kumbh ed
ते देवा सेंद्रा (M1 सहेन्द्रा) (for देवाश्च ते सहेन्द्रेण) K1 2
D1 ब्रह्माणम्, Ds1 ब्राह्माणम् K1 Ds ० उपजग्मुर; Ds
जग्मु; G2 अभिजग्मुर (for अभिजग्मुर) Ks Bo
०-9 Das n4 Dn1 n4 Ds2 D2 3 1 ० Kumbh ed त
ऊचुर (for ऊचुश्च) — 2) K1 Ds हुत् (for सुहुत)
T2 सोम (for सोम) Bs lacuna, G1 पीयते (for
पी). — 3) Bs lacuna, Bs असोमपा; D1 भागेभ्यः;
T2 भागार्मः; G1 अभागाही (for अभागा) Ds प्रवृत्ता;

T2 सवृत्ता (for संवृत्ता) — 4) K2 अपरपक्षो, K1
D1 ० ततोसुरपक्षो, G2 अरिपक्षो (for असुर) After
वयं, K1 ins च T1 क्षयाम; Gs क्षि (for क्षी*)
— 5) K1 न, Dn1 lacuna (for नो) G2 transp
विधातु and श्रेयो Ks Bo ०-9 Das n4 Dn1 n4 Ds
D2 3 5 3 T1 G2 ० Kumbh ed om. यद्

25 Ś1 V1 missing (of v l 18, 1) — 1) K1
2 4 transp ब्रह्मा and उवाच K1 2 Ds ऋषिरेव भार्ग
वस्; K1 D1 ब्रह्मर्षिरेव भां; D1 T G1-3 ० M1 5-1
एप (D1 T2 G2 य एप) ऋषिस् (for ऋषिर्भागवस्) K1
2 4 om (hapl) from तप up to स्तेपे (in 26¹) Ks
D1 T2 G2 M1 ० 1 om तप — 2) Ds transp याच्य
तां and वर Ds1 याच्यत K1 Dn1 n4 Ds D2-4 ०
वरो; G2 अयं (for वर) After वर, B1 8 Das Dn1
n4 Ds D2-3 3 Kumbh ed ins स Gs repeats
यथा K1 कालेवर, T G2 ० कलेवर, M1 कलेवर
After जह्यात्, Dn1 n4 Ds D2 3 ins तथा विधीयतां
— 3) T2 तस्याभिर, G2 तस्यास्थीनि (for तस्यास्थि
भिर) T1 G2 ० M1. 5-1 वज्र (for वज्र)

26 Ś1 V1 missing (of v l 18, 1) K1. 2 4
om 26¹ (of v l 25) — 1) Before देवा, Ks 1 Bo
०-9 Das n4 Dn1 n4 Ds D2-5 3 ० Kumbh ed ins
ततो; M1 5-1 ते Ks तत् (for तत्र) Ks Bo 1 ०
Das T G1-3 ० M1 5-1 [अ]गच्छत; K1 समागच्छन्;
D1 [अ]गच्छत्स (for "च्छन्) D1 तत्र (for यत्र)
G2 ऋषीको (for दधीचो) After दधीचो, K1 Ds 5 ०
ins स — 2) Before सेन्द्रा, K1 Bs Ds ins ते
K1 2 4 महीं (Ks "हैं) द्वास्ते देवास्; D1 T2 G2 देवा
सेन्द्रास् (by transp) Bo ० Das Ds2 Ds 5 तथा,
Bs-8 Das Dn1 n4 Ds1 D2 3 त तथा (for तम्) K1
2 4 1 Ds 5 ० आगम्य (K1 Ds 5 ० ह्य), G2 अभिगत्य
(for "गम्य) After भगवस्, K1 2 4 ins कश्चिद्

भवत्यः किं क्रियताम् । ३ । यद्वक्ष्यथ तत्करिष्यामीति । ४ । ते तमद्भुवञ्शरीरपरित्यागं लोकहितार्थं भगवान्कर्तुमर्हतीति । ५ । अथ दधीचस्तथैवाविमनाः सुखदुःखसमो महायोगी आत्मानं समाधाय शरीरपरित्यागं चकार । ६ ॥ २६

तस्य परमात्मन्यवसृते तान्यस्थीनि धाता संगृह्य

Ke Das Ms तप, Bo s तप स; B* r e Dni ns Da Ds s s s तप. सु; Da: तपस्ते; Gs तपस; M1 e r तप; Kumbh ed तपसा (for तपस) Kt कुन खो (for 'कुम्) Dni ns Da Ds s s Gs क्षमिष (for क्षमिष). —^१) K1 s s r Di s s transp दधीच and उवाच Ds भवत्याम्, Dr T G1-2 e 'द्विर, kumbh. ed 'तां Alter भवत्य, Ke Bo e-s Da: ns Dni ns Da Ds s r s T1 G1-2 e M1 s-1 Kumbh ed ins उच्यतां; T2 उच्यतां Gs om किं Alter किं, Ke ins च After द्विरतां, K1 s s ins उच्यता; Ke Bo e-s Da: ns Dni ns Da Ds s s इति —^४) K1 वक्ष्यथ; Ds1 वक्ष्यथा, Ds वक्ष्यति; Gs य कथ्यतां (for वक्ष्यथ). K1 om तत् Kt भविष्यामि (for करि'). Bo s Dni ns Da Ds s s om [हृति —^५) Ke B1 Da: om ते Kt जघ्रयीत् (for जघ्रयन्) Ds त्याग (for परित्याग) After द्वितार्थं, Dr T G1-2 e ins अस्माक च (Gs चेति) K1 s s r Bo Da e e T G1-2 e भग यन्, Bo s Da: भवान् (for भगवान्). T2 Gs चकुम् (for कर्तुम्). K1 s s r Ds1 Ds s r T G1-2 e अर्हति (for 'ति) — After 26^a, Dr T G1-2 e Kumbh ed, ins

871* एवमुक्त्वा दधीचस्तान्प्रधीत् । १ । सहस्र वर्षाणां मेन्द्र पदमवाप्यते मया यदि जज्ञाम् । २ । तथेरयुवतेन्द्र स्वस्थानं दृष्ट्वा तपस्व्यभवत् । ३ । इन्द्रो दधीचोऽभवत् । ४ । तावत्पूर्णे सेन्द्रा देवा आगमन्कालोऽयं देहत्यासायति । ५ ।

[(§ 1) G2 दधीचिस्तम् (for 'चस्तान्). — (§ 2) T2 Gs सहस्र (for 'स्र). G2 व्याप्यते (for [अ]वाप्यते). T2 यद्विजयां, Gs यदि जज्ञात् (for 'ज्ञाम्). — (§ 3) T1 Gs e तथेत्युक्त्वा G2 स्थान (for स्वरथानं) G1 तपस्यभवत्, G2 त*सि भवत् (for तपस्यभवत्) — (§ 4) Kt Cv दधीच, दधीचाश्रमगत । Kt — (§ 5) Kumbh ed पूर्वेण (for पूर्णे) G2 transp सेन्द्रा and देवा. T2 कालोऽह (for कालोऽय) G2 काले गते तव न्यासो ए इति] —^०) T2 त*व; G2 तथा (for तथैव). K1 s Ds1 [अ]विमाना (K1 'न); T1 [अ]भिमाना; G2 विमनाः

वज्रमकरोत् । १ । तेन वज्रेणाभेद्येनाप्रघृष्येण ब्रह्मास्थिसंभूतेन विष्णुप्रविष्टेनेन्द्रो विश्वरूपं जघान । २ । शिरसा चास्य छेदनमकरोत् । ३ । तस्मादनन्तरं विश्वरूपगात्रमथनसंभवं त्वष्ट्रोऽपादितमेवारिं वृत्रगिन्द्रो जघान । ४ ॥ २७

तस्यां दधीभूताया ब्रह्मवध्यायां भयादिन्द्रो देव-

(for [अ]वि) K2 सुप्रदुग्धमहायमो; K1 D1 'दुग्धमो; B1 'दुग्धे ममो; D2 'दुग्धमहो (for 'ममो). Dr T G1-2 e Kumbh ed आरामनि (for आरामानं) After आरामान, D1 T G1-2 e Kumbh ed ins परमात्मान K1 D1 s G2 शरीरत्याग (for 'परित्याग) — After 26, Kumbh ed its

872* धृतिरप्यप्र भवति । इन्द्रो दधीचोऽस्त्विति कृतम् (R. 1 84 13^a) इति ।

27 S1 V1 missing (cf v 1 18, 1) —¹) Ke Da Dr T G1-2 e M1 s-1 तस्मिन् (for तस्य) Ds समात्मानि (for परमात्मानि) K2 जवत्यते; K2 r Dni ns Da Ds s s s kumbh ed जघ्रयते; Dr T Gs s M1 r जवयिते; G1 s जवस्यिते; Gs (gloss) परमात्मानि हीने सति Cv (gloss) देहाभिमाना विहाय तस्य मनसि परमात्मन्यपद्यते मति 'सृते (as in text) Before तानि, Da ins ततस्; M1 s-1 ins तस्य Gs तावति (for तानि) Ke Da: ns Da: transp धाता and संगृह्य. T2 Gs s e Kumbh ed विधाता (for धाता). M1 e r परिसंगृह्य (for संगृह्य). T2 यजन् (for यजम्) —²) K1 s Ds वज्रेण Ke [अ]भिद्येन; Kt मेद्येन (for [अ]भे') K1 [अ]घृष्टेन, K2 'घृष्टेण; Ds1 [अ]घृष्टेण; G1 जघ्रयघृष्टेण (for जघ्र') K2 s s r Da: Ds s s ब्राह्मणास्वि (for ब्राह्मणस्वि). Dr T G1-2 e -भूतेन (for -सभूतेन) K1 s s विष्णुमप्रविष्टेन, M1 e r विष्णुप्रभा (M1 'म)वाधिष्टेन (for विष्णुप्रविष्टेन) Ds विश्वरूपी (for 'रूप) —³) T2 रमस्यास्य (for शिरसां चास्य) Ds om शिरसां. K1 s s मेदनं; Gs छेद (for छेदनम्) K1 s s r Ds1 s r T G1-2 e चकार (for अकरोत्). — After 27^a, Dr T G1-2 e Kumbh ed. Cv ins

873* तक्षणा यज्ञपक्षो शिरस्त्रे ददामीत्युक्त्वा ।

[Dr तक्षणेन पाप; G1 तक्षणा यज्ञ; Gs तक्षयिष्य- (for तक्षणा यज्ञ-) Kumbh. ed ददानीत्युक्त्वा (for ददामीत्युक्त्वा).]

—⁴) D1 T2 गात्रोधनस्य; G1 गात्रमथनस्य (for 'मथन).

राज्यं परित्यज्य अप्सु संभवां शीतलां मानससरो-
गतां नलिनीं प्रपेदे । १ । तत्र चैश्वर्ययोगादणुमात्रो
भूत्वा विसप्रन्थिं प्रविवेश । २ ॥ २८

अथ ब्रह्मवध्याभयप्रनष्टे त्रैलोक्यनाथे शचीपतौ
जगदनीश्वरं बभूव । १ । देवात्रजस्तमश्चाविवेश । २ ।
मन्त्रा न प्रावर्तन्त । ३ । महर्षीणां रक्षांसि प्रादुर-
भवन् । ४ । ब्रह्म चोत्सादनं जगाम । ५ । अनिन्द्रा-

श्चावला लोकाः सुप्रधृष्या बभूवुः । ६ । २९

अथ देवा ऋषयश्चायुषः पुत्रं नहुषं नाम देवराज-
त्वेऽभिपिपित्तुः । १ । नहुषः पञ्चभिः शतैर्ज्योतिषां
ललाटे ज्वलद्भिः सर्वतेजोहरैस्त्रिविष्टपं पालयांबभूव
। २ । अथ लोकाः प्रकृतिमापेदिरे स्वस्थाश्च बभूवुः
। ३ ॥ ३०

अथोवाच नहुषः । १ । सर्वं मां शक्रोपभुक्तमुप-

C 12. 13214
B. 12. 343 [2]. 46
K 12 351 46

K1. ३ संभूत; K7 Ds lacuna, D1 स्वभवत्, T1 G1
स्व भव (for समव) K1 ३ १ Bo ६-९ Das ३१ Dn1
n1 Ds D1-३ ३ ९ T G1 ६ M7 Kumbh ed स्वाष्ट्रोत्पा-
दितम् (for स्वष्ट्रो) G1 om एव D1 वृत्रमित्रो (for
'मिन्द्रो) K1 om जवान

28 Ś1 V1 missing (cf v l 18, 1) — 1) K1
om. from तस्यां up to दिन्द्रो G1 ३ ९ तस्य, M5
तस्मिन् (for तस्यां) K7 Ds ९ द्विधीकृतायां, D1 T
G1-३ ९ M1 ९ १ द्विधाभूतायां; M5 द्विधाभूते तद् (for
द्विधीभूतायां) K2 lacuna, K4 ब्रह्महत्यायां, K6
'वध्याया; K7 Ds ९ M6 'वध्या (for 'वध्यायां) T1
G1 ३ ९ om. भयाद् Ds राज्य (for देवराज्य) K6
Bo ६-९ Das ३१ Dn1. n1 Ds1 Ds ३ ३ G1 Kumbh ed
पर्येषजद् (G1 'ज्य) (for परित्यज्य) D1 M1 ३-१ अ
(D1 अ) प्तसर्वा; T2 G1 अक्षभव (G2 'वा)त्, G1
अप्सु संभवा (for अप्सु स) Das समव; Das
lacuna (for 'व) After सप्तवा, K6 १ Bo ६-९ Dn1
n1 Ds Ds ३ ३ T G2 ३ ९ M1. ३-१ Kumbh ed ins
च T1 G1 ९ M5 शीतलां, T2 शितमो (sic), G2
lacuna, M3 ९ १ मानशीतला (for शीतलां) K1 मानव
समर शीतलां; K2 मानससार शीतलां; K3 मानस सर-
शीतलां (for शीतलां मानससरोगवा) G2 सागरोगतां,
M1 ३-१ -सरोद्रवां (for -सरोगवा) K1 नलिनी; T
G2 ३ ९ M1 ३-१ नलिनी K1 ३ प्रपेदे; K1 ९ १ Bo ६-९
Das Dn1. n1 Ds D1-३ ३ ९ M1 ३-१ प्रतिपेदे, Das पदे
पदे (for प्रपेदे) — 2) K1 चैश्वर्य, Ds ऐश्वर्य (for
चै) K1. ३ ९ अणुमात्र भूत्वा, K7 Ds ९ ९ अनु (Ds ९
'णु)भूत्वा, B5 १ अणुमानभूत्वा (for 'मात्रो भूत्वा)
K2 G1 विसप्रन्थि; K7 Das Ds ९ विदप्रन्थि; Ds1 विप
प्रन्थि; Ds विश्वप्रन्थि, M1 १ विप प्रन्थि (for विसप्रन्थि)
Dn1 प्राविवेश T2 विसप्रन्थिमप्रविवेश (sic)

29 Ś1 V1 missing (cf. v l. 18, 1) K2 ३ om
(hapl.) 29'-29" — 1) G2 अत (for अथ) After
अथ, D1 T G1. ३. ९ ins. तस्मिन्; G2 तर्हि तस्मिन्.

K6 Ds1 -भयप्रणष्टे, K7 Ds ९ भयनष्टे; D7 T G2 ३ ९
Kumbh ed कृते प्रण (D1 'न)ष्टे; G1 हते प्रणष्टे (for
भयप्रनष्टे) D6 अथ ब्रह्मन्याः भयप्रनष्टे B5 (marg)
M1 ३-१ हृष्टे; D7 T G1-३ ९ जगदीश्वरे हृष्टे (for शची
पतौ) K1 Das T2 जगदीश्वर, G2 दर्निद्र (for 'द
नीश्वरं) Ds च (for बभूव) — 2) G2 देवराजस
(for देवात्रजस) D1 om रज Das ३१ चापि विवेश
(for चाविवेश) — 3) Ds मन्त्रो; D1 मात्रो, T G2
३ ९ मात्रा, M1 १ lacuna (for मन्त्रा) M1 १ om न
K4 प्रावर्तते; G2 प्रवर्तत; M1 १ वर्तत — 4) K6
ऋषीणां; M1 ९ १ महर्षिगणानां (for महर्षीणां) K1 ३ १
Ds ३ ९ प्रादुर्यभूवुः; Das 'रभूत्; Ds1 'रभवत् — 5)
K7 Das Ds ९ om. च K1 ३ Bo Das M7 चोत्साद;
T1 चोत्पादन (for चोत्सा) — 6) K2 अनिन्द्राश्च, T2
अनिन्द्रश्च, G2 अनिन्द्रेण (for अनिन्द्राश्च) T1 परा
लोका; G2 बललोका (for [अ]बला लोका) K1 सुप्र
हृत्या, K7 Ds १ ९ T1 G1 ३ ९ सुप्रधर्षा; T2 सुवेधर्षा,
G2 सुप्रधर्षणा; M1 सुधृष्या; M6 १ सुधृष्या (for सुप्र
धृष्या) B5 सयभूवुः, B6 वभूव

30 Ś1 V1 missing (cf v l 18, 1) — 1) K1
Ds ९ om अथ देवा B5 om अथ Ds देवता (for
देवा) After देवा, D1 T2 G2 ins च Bo lacuna,
Das ३१ D1 चायुष (for 'प) K2 पात्र (for पुत्र)
K3 ३ ९ Bo ९ १ ९ (marg as in text) Dn1 n1 Ds ३ ९
G2 Kumbh ed देवराज्ये, Ds राज्ये; D1 T G1 ३ ९
देवानां राज्ये (for देवराजत्वे), K1 [s]मिपिपित्तुः, D1
[s]मिपेक चक्रुः; T2 [s]त्वमिपेपित्तुः, G1 [s]मिपिच्यत;
G2 न्यमिपिपित्तुः; M1 १ [s]मिपित्तु (for 'पिपित्तु).
— 2) Before नहुष, K2 ३ ९ १ B5. ९ Ds ३ ९ ins.
ततो; D1 T1 G2 ३. ९ M5 ९ स G2 ज्योतिषा (for 'पां)
Ds १ ललाटैर् (for 'टे) T2 G1 च (T2 ज) लवद्भि (for
ज्वलद्भि) K1 ३ १ Ds ९ सर्व (K2 'वै) तेजोहर; K6
Bo ९ १ ९ Das Dn1 n1 Das Ds १ T G1-३ ९ सर्वभूवते-
जोह (G2 'म)रैः; B7 ९ (both also) सर्वभूवतेजो हर

स्थितमृते शचीमिति । २ । स एवमुक्त्वा शचीसमी-
पमगमदुवाच चैनाम् । ३ । सुभगेऽहमिन्द्रो देवानां
भजस्व मामिति । ४ । तं शची प्रत्युवाच । ५ । प्रकृत्या
त्वं धर्मवत्सलः सोमवंशोद्भवश्च । ६ । नार्हसि पर-
पत्नीधर्षणं कर्तुमिति । ७ ॥ ३१

तामथोवाच नहुषः । १ । ऐन्द्रं पदमध्यास्यते
मया । २ । अहमिन्द्रस्य राज्यरत्नहरो नात्राधर्मः
कश्चित्त्वमिन्द्रभुक्तेति । ३ । सा तमुवाच । ४ । अस्ति

मम किञ्चिद्रतमपर्यवसितम् । ५ । तस्यावभृथे त्वा-
मुपगमिष्यामि कैश्चिदेवाहोभिरिति । ६ । स शच्यैव-
मभिहितो नहुषो जगाम । ७ ॥ ३२

अथ शची दुःखशोकार्ता भर्तृदर्शनलालसा नहुष-
भयगृहीता वृहस्पतिमुपागच्छत् । १ । स च ताम-
भिगतां दृष्ट्वैव ध्यानं प्रविश्य भर्तृकार्यतत्परां ज्ञात्वा
वृहस्पतिरुवाच । २ । अनेनैव व्रतेन तपसा चान्विता
देवीं वरदामुपश्रुतिमाह्वय । ३ । सा तवेन्द्रं दर्शयिष्य-

द्विस्र (for सर्वतेजोहरैस्) Bo ६-९ Da६ त्रिपिप (for
त्रिवि) K३ २ १ D३ ९ G३ पालयामास (for 'यौयभूव'
ॐ G३ ज्योतिषां, ज्योतिषोमानाम् । ललाटे ज्वलन्नि, यथा
ललाटे सर्वोपरि । ज्वलन्नि, अत एव सर्वतेजोहरै । ॐ —^३)
K३ २ १ D३ ९ ततो (for अथ) M३ १ प्रकृतम् (for
'तिम्) Dn३ आपेदे (for 'दिरे). K० सुस्थाश्च (for
स्व) After स्वस्थाश्च, K० Bo ६-९ Da६ २ Dn३ १
D३ D३ ९ ९ Kumbh ed ins द् (D३ रि)प्राश्च

31 Śi V३ missing (of v 1 18, 1) —^१) K३
नहुष, B० lacuna, D० नहुष —^२) D३ सर्वे (for
सर्व) Dr T G३-९ ० M३ ६-१ शक्रो (T३ शुक्रो; G३ श
सु)पमोज्जम्, Kumbh ed 'मोग्यम् (for 'शुक्रम्).
K० उपपन्नम् (for 'स्थितम्). —^३) M३ ० १ om समीप
K३ २ १ D३ १ १ T३ G३ ३ M३ अगच्छद्, T३ G३ ० अग
च्छद् (for अगमद्) After अगमद्, Dr T G३-९ ०
Kumbh ed ins वृहस्पतिगृहे चासीनाम् (G३ वासिनीम्)
—^४) Before सुभगे, K३ २ ins हे. B० om देवानां
G३ transp भजस्व and माम् T३ भज स्व मामिन् (sic)
(for भजस्व मामिति) —^५) M३ ० १ सा त (for तं)
B० शची; M३ (sup lin) सची (for शची). —^६)
K३ प्रकृता; K३ प्रकृत्यां, G३ प्रीत्या (for प्रकृत्या) Da६
त (for त्व) K३ reads from सोम up to मिति (in
31') on marg —^७) Before नार्हसि, D३ ins त्व
K३ om. नार्हसि K३ परपत्नीं; M३ ० १ 'वार (for
'पत्नी) K३ २ ४ दर्शनं; K३ धर्षणां; G३ ० प्रधर्षण
(for धर्षण)

32 Śi V३ missing (of v 1 18, 1). —^१) Dr T३
ततो (T३ 'यो)वाच; G३ अयो' (for तामयो') —^२)
K० इन्द्रं (for ऐन्द्र) K० १ अध्यासते, Dr T३ अद्य
स्यते (for अध्या). —^३) Dr T G३-९ ० M३ ६-१ om
अहम् K३ राज्यरत्नहरो; K३ D३ १ T G३-९ ० M३
६-१ 'रत्नह (Dr 'म; T३ 'ध)रोहं (K३ D३ 'रो); D३

राज्यहरो (for राज्यरत्नहरो) Dr G३ कश्चित्; T३ G३
९ ० कश्चित् (for कश्चित्). B० D३ २ त्वाम्; T३ तम्
(for त्वम्) K३ G३ इद्रे मुक्ते (G३ 'कवे)ति; K३
Bo १ ० Dn३ १ ६ D३ D३ ९ ९ Kumbh ed इद्रोपमुक्तेति,
T३ इद्रपुत्रेति (for 'मुक्तेति) —^४) Dr T G३-९ ०
M३ ६-१ चैनम् (for तम्) K३ २ ४ प्रत्युवाच (for उवाच)
—^५) D३ lacuna, Dr T३ अस्मिन् (for अस्ति) K३ ३
व्रत कश्चिद्; D३ किञ्चिन्मम (by transp), G३ M३
मम किञ्चिद्. K३ तपर्यवसितं; K३ अपरि', B० अपर्य
वसित; T३ G३ ९ ० पर्यवसितं (for अपर्य). —^६)
Before तस्य, Dr ins अस्ति K३ अवभृथे; D३ १
अवसाने; T३ अस्मिभूये; G३ (gloss समाप्तौ) अवभृथे
(as in text) T G३-९ ० उपगम्य वदामि (for उप
गमिष्यामि) K३ D३ ९ अहोभिर (for एवाहो') —^७)
D३ T G३-९ ० om स K३ Bo ९ Da६ २ २ एवम्, M३
० १ चैवम् (for शच्यैवम्) D३ transp शच्या and
एवम्. K० Bo ० १ ९ Da६ २ २ Dn३ १ ६ D३ D३ ९ ९
Kumbh ed. om नहुषो.

33 Śi V३ missing (of v 1 18, 1) —^१) T३
om शची After शची, M३ ० १ ins पति G३ om
भर्तुं Da६ -अयग्रहीता, Dr -अयपरिगृहीता; T G३ ०
M३ ६-१ -अयपरिगता, G३ -परिभवपरिगता; G३ -अय
परीता (for 'गृहीता). —^२) K३ अभिगर्त; K० Bo
०-९ Da६ २ २ Dn३ १ ६ D३ D३ ९ ९ Kumbh ed. अत्यु-
द्विमां; D३ ३ D३ उद्विमां; Dr T G३-९ ० आगतां,
M३ ६-१ lacuna (for अभिगतां) Dr T३ G३-९ ० इद्रा
(for इद्रैव) K३ २ ४ प्रधा (K३ 'दा)नं; Da६ च्यायं
(for ध्यान) K३ प्राविश्य; M३ ० १ प्रविश्यैव (for
प्रविश्य) K३ कर्तृकार्यं, K० भर्तुं कार्यं; D३ ० भर्तुं
कार्यं; G३ **कार्यं (for भर्तुंकार्यं) K३ तत्परं ज्ञात्वा;
T३ G३ तत्परज्ञा After उवाच, M३ ० १ ins तां
—^६) K३ २ Bo १ ९ G३ अनेन (for अनेनैव). K३ २ ०
Bo D३ तपसा चान्विता; D३ 'सा चान्विता; D३ १ T

तीति । ४ ॥ ३३

साथ महानियममास्थिता देवीं वरदासुपश्रुतिं
मन्त्रैराह्वयत् । १ । सोपश्रुतिः शचीसमीपमागात् । २ ।
उवाच चैनानियमसि त्वयोपहृतोपस्थिता । ३ । किं
ते प्रियं करवाणीति । ४ । तां मूर्ध्ना प्रणम्योवाच
शची भगवत्यर्हसि मे भर्तारं दर्शयितुं त्वं सत्या
मता चेति । ५ । सैनां मानसं सरोऽनयत् । ६ । तत्रे-

न्द्रं विसग्रन्थिगतमदर्शयत् । ७ ॥ ३४

तामिन्द्रः पत्नीं कृशां ग्लानां च दृष्ट्वा चिन्तयां-
वभूव । १ । अहो मम महदुःखमिदमद्योपगतम् । २ ।
नष्टं हि मामियमन्विष्योपागमहुःखार्तेति । ३ । ता-
मिन्द्र उवाच कथं वर्तयसीति । ४ । सा तमुवाच । ५ ।
नहुषो मामाह्वयति । ६ । कालश्चास्य मया कृत इति
। ७ ॥ ३५

c 12 15216
B 12. 345[2]. 49
K 12. 351 49

G₂ 2. ० 'सान्विता (G₀ 'तां) (for 'सा चान्विता) G₂
तपसान्वितेनान्विता. D_{as} D₁ १ G₂ देवी, D₁ lacuna
(for देवीं) M₁ ० १ transp वरदाम् and उपश्रुतिं
D_{as} 24 उपश्रुतिमन्त्रैर् (for उपश्रुतिम्) T₁ G₂ आवाहय;
M₁ ० १ उपाह्वय (for आह्वय) ❀ C_v आरब्धवाक्यानु
कूलश्रुतिरुपश्रुतिरुच्यते । ❀ — ⁴) Befo e सा, B₀ १ १
D_{n1} n₁ D_s D₂ १ १ Kumbh ed ins तदा B₀ सा ते,
G₂ स्वसा; M₁ १ स (for सा) K₀ B₀ ०-१ D_{as}
D_{n1} n₁ D_s D₂ १ १ M₁ ०-१ Kumbh ed ते इदं; D₁
तव देवि इदं; T₂ तदे* (for तवेन्द्र) K₁ D₁ १ १
दर्शयिष्यति, M₁ ० १ 'प्यसीति (for 'प्यतीति)

34 Ś₁ V₁ missing (of v l 18, 1) — ¹) K₁
D_{as} 24 D₁ १ १ सा च; D₂ 2 नय; D₁ सा तथा, T
G₁-१ ० सा (for साथ) K₀ B₀ १ D_s om महा K₁
नियमसमागता; K₂ 4 -नियममागता; K₀ B₀ ०-१ D_{as}
D_{n1} n₁ D_s D₂ १ १ T₂ G₂ Kumbh ed नियम
स्थिता (for -नियममास्थिता) After नियममास्थिता,
D_{as} 24 D_s ins तां; D₁ १ तां च K₁ M₁ देवी- (for
देवीं) D_s om वरदां K₁ 2 4 D_{as} 24 D₁ १ T
G₁-१ ० transp वरदाम् and उपश्रुतिं D_{n1} एव (for
मन्त्रैर्) After मन्त्रैर्, K₀ ins उपश्रुतिं K₂ आह्वयत्
(sic), D_{n1} n₁ D_s D₂ १ १ आह्वयति (for 'यत्)
— ²) K₁ सापश्रुतिं, T₁ सोपश्रुतिं T G₁-१ ० M₁ ०-१
om शचीसमीपम् K₂ T₂ G₂ M₁ ०-१ आगात्; B₀
आगमत् (for आगात्). ❀ C_v उपश्रुति इत्या सती
साहाय्य चक्रे । अन्वेषामहदुःखैवोपकरोतीति भावः । ❀ — ³)
K₂ D_s १ पुनाम्; D_{as} चैताम् (for चैनाम्) D₁
lacuna, T₂ इदम् (for इयम्) After इयम्, G₂
ins अहम् K₁ 2 4 १ B₀ १ १ D_{as} D_{n1} n₁ D_s D₂-१,
१. १ G₂ Kumbh ed अस्मीति (for अस्मि). K₁ 2 4
०. १ B₀ ०-१ D_{as} 24 D_{n1} n₁ D_{s1} D₂-१ १ G₁-१ ०
स्वयाहृतोपस्थिता (D_{s1} 'ता; D_s 'तां); D₁ तथाभूते
तमसि स्थिता; T₁ स्वयाहृतो***; T₂ तथाभूते तपस्थि
तात्; M₁ ०-१ स्वया भूतोपस्थिता (for स्वयोपहृतोपस्थिता)

— ⁴) D₁ T G₁-१ ० om प्रिय — ⁵) M₁ ता (for
तां) After उवाच, T₂ ins च K₂ G₂ om शची
B₀ भवति (for भगवति) G₂ transp मे and भर्तारं
K₁ 2 4 D_s lacuna, M₁ ० १ इति स्व (for स्व)
K₁ 2 4 B₀ ०-१ D_{n1} D₂ १ १ सत्या ऋता; K₀ सत्या
चूता; K₁ D₀ सत्योपयाचिता, D_{as} 24 सत्यां धाता;
D_{n1} सत्याक्षता; D₁ सत्योपचिता, D₀ शश्वोरिवा, T₁
(also as in text) सत्यां मता; T₂ सत्यामरा (for
सत्या मता) After मता, D₁ T G₁-१ ० M₁ ०-१ Kumbh
ed ins सतां D_s इति; T₂ सेति; G₂ M₁ चैति
D_s C_s (gloss अप्रष्टव्या, अप्रकम्पा । ऋता, अविप्रल
म्भका । सत्या, सत्यवादिनी) स्वमप्रष्टव्या ऋता सत्या इष्टा
मता चेति — ⁶) G₂ १ M₁ ०-१ मानस (for 'स)
— ⁷) K₂ D_{as} तथेन्द्र (for तत्रेन्द्र) K₁ 2 M₁ विस;
K₁ D₀ विश; D_{as} विश, D_{n1} विष (for विस)
D_{as} 24 ग्रथिस्थितम्; D_{n1} ग्रथिगम् (for 'गतम्)

35 Ś₁ V₁ missing (of v l 18, 1) — ¹) K₀
B₀ ०-१ D_{as} 24 D_{n1} n₁ D_s D₂ १ १ T₂ G₂ M₁ ०-१
Kumbh ed तामथ, T₁ G₂ ० तां; G₂ अनामय (for
तामिन्द्र) After पत्नीं, Kumbh ed ins शचीं
K₁ D_s कृशां कृषां; B₀ ग्लानां कृषां, D₁ कृशां गत;
T₁ G₂ कृशां; T₂ कृतां गत, G₂ ० ० कृषां गा; M₁
० १ कृशां दीना (for कृशां ग्लानां) K₁ 2 4 lacuna,
K₀ B₀ ०-१ D_{as} 24 D_{n1} n₁ D_s D₂ १ १ T G₁-१ ०
M_s Kumbh ed चेंद्रो, M₁ इद्रो, M₀ १ चैवमिद्रो
(for च) K₂ om इष्ट्वा K₁ 2 4 १ D_s १ १ चित्तया
मास (for 'यां वभूव) — ²) D₂ मे, T₁ G₂ ० lacuna
(for मम) K₀ ० B₀ ०-१ D_{as} 24 D_{n1} n₁ D_s D₂ १ १
Kumbh ed om महद् K₀ १ T₁ G₂ ० om इदं K₁
अस्योपगत; K₄ B₀ ०-१ D_{n1} n₁ D_s D₂ १ १ Kumbh.
ed उपगतं (for अद्योपगतम्) — ³) K₁ 2 lacuna,
G₂ कष्ट (for नष्टं) K₁ 2 १ D_s १ १ यन् (for हि).
After इयम्; D₁ T G₁-१ ० M₀ ins अद्य K₀
अन्वेष्य; T₁ G₂ ० अन्वेषयति (for अन्विष्य) After

तामिन्द्र उवाच । १ । गच्छ । २ । नहुपस्त्वया
वाच्योऽपूर्वेण मामृपियुक्तेन यानेन त्वमधिरूढ उद्व-
हस्व । ३ । इन्द्रस्य हि महान्ति वाहनानि मनसः
प्रियाण्यधिरूढानि मया । ४ । त्वमन्येनोपयातुमर्ह-
सीति । ५ । सैवमुक्त्वा हृष्टा जगाम । ६ । इन्द्रोऽपि
विसप्रन्थिमेवाविवेश भूयः । ७ ॥ ३६

अथेन्द्राणीमभ्यागतां दृष्ट्वावाच नहुपः पूर्णः स

काल इति । १ । तं श्रच्यत्रवीच्छक्रेण यथोक्तम् । २ ।
स महर्षियुक्तं वाहनमधिरूढः शचीसमीपमृषागच्छत्
। ३ ॥ ३७

अथ मंत्रावरुणिः कुम्भयोनिरगस्त्यो महर्षिन्वि-
क्रियमाणांस्तान्द्रुपेणापश्यत् । १ । पत्रां च तेना-
स्पृश्यत । २ । ततः स नहुपमत्रवीदकार्यप्रवृत्त पाप
पतस्व महीम् । ३ । सप्तो भव यावद्भूमिर्गिर्यश्च त्रिष्टेपु-

अन्विप्य, Ks Bo e-9 Das at Dni na Ds Ds s
Kumbh ed ins यत्पत्नी; T1 G2 e पत्राम्; T2
G1 s यत्पत्न्याम् Ks Bo e-9 Das at Dni na Ds Ds
s s Kumbh ed अमृषगमद्, K1 D1 s s अमृषुप(Ds
'पा)गमद्, D1 T G1-s e आगता (T2 'तां), M1 s-1
अभ्यागमद् (for उपा) Ds e s सुदुराचार्य - K2 s
Ds om (hapl) 35⁴-35⁷ -⁴) K1 B1 Das at Ds1
M1 e r चर्त्सि, D1 T2 चक्र स (slo), T1 G1-s e
चर्त्से (for चर्त्सयति) - K2 s Ds om 35⁵ (cf v l
35⁴) -⁵) Das at transp सा and समुपाच Bo
सा च; G2 lacuna (for सा) G2 ताम् (for तम्)
- K2 s Ds om 35⁶ (cf v l 35⁴) -⁶) After
मां, D1 T G1-s e ins हुष्टा K1 वाचते; Ks आह
यते; K1 B1 Das at Ds e आरभते; B1 अभियमते
(slo), D1 G1 s M1 e सत्स्यति; T1 सज्जति, T2
सज्जयति; G2 e सज्जयति; M1 r तरयति (for आह
यति) After आहयति, Ks r Bo e-9 Das at Dni
na Ds Ds-4 s s Kumbh ed ins पत्नीं कर्तुं - K2 s
Ds om 35⁷ (cf v l 35⁴) -⁷) D1 कर्तुं (for
मया) K1 दत्त, Ks दत्त (for कृत).

36 S1 V1 missing (of v l 18, 1) -²) M1 e r
om गच्छ G2 गच्छत् -³) Before नहुपस्, D1 s
ins स्य D1 T G1-s e कृपियुक्तेन; M1 महर्षि (for
मामृषि) Ds1 lacuna, D1 T G1-s e M1 s-1 चाह
नेन (for यानेन) M1 e r om रवं Ks आधिरूढ;
D1 अधिरूढो; D2 अधिरूढम्; D1 lacuna, T2
असिद्धलो (slo), G1 अधिरूढो; G2 अधिगतो; M1
e r अतिरूढेन (for अधिरूढ) After अधिरूढ, K1
D1 r o T G1-s e ins माम्; Ds सम् After
उद्वहस्व, K1 s s e r Bo e-9 Das at Dni na Ds
Ds-5 r-9 Kumbh ed ins इति -⁴) Before
इन्द्रस्य, B1 ins त K1 s s Bo e r o Das at Dni
na Ds Ds e s r s Kumbh ed om हि T2 ममि
माहुस्तिवाहानि; G2 lacuna (for महान्ति वाहनानि).

After यादगामि, Kumbh ed ins सन्धि. B1 s Dni
Ds1 Ds s Kumbh ed गत (for गतम्) K2 s e
अधिरूढपूर्वाणि, Ks r अधिगन्तानि; T G1-s e 'रूढेन
(for 'रूढानि) K1 lacuna, D1 उपा (for मया).
-¹) K1 s रवं मा' K1 रचना'न्वेन (for रथमन्वेन)
Das at उपेयानुम्; D1 उपायानुम् (for उप'). K1
Ds e om [ह]ति -²) G2 उभयः D1 T G1-s e
प्रहृष्टा (for हृष्टा) -³) K1 Ds s s T2 G2 M1 e r
om इति Ks r Ds s विदः Das विदः Ds1 विद
(for विस) B1 अपिश्यद्; T2 अपिश्येत् (for अपि
येत्) Ks om मृष

37 S1 V1 missing (cf v l 18, 1). -¹) M1
नाथ (for स्य) G2 इन्द्रागोत्र; M1 पुने; M2 उनी;
M1 पुनात् (for इन्द्रागोत्रम्) D1 T2 G1 s s M1 s-1
इष्टाम्भ्यागतम् (by transp), T1 इष्टाम्भ्युपगतम्; G2
इष्टा शगताम् After इष्टा, Ks Bo e-9 Das at Dni
na Ds Ds s s Kumbh ed ins तां Ds om उपाच
After नहुप, Kumbh ed ins. यन्ने स्वया काल परि
कलितम्. K1 om स D1 T G1 s s यो (T2 दे) मे
स्वया; G2 मे स्वया; M1 e r पत्ने मया (for पूर्ण स)
After स, G2 ins. परिकल्पित G2 om काल After
फाड, D1 T1 Gs M1 s r ins परिकल्पित स (M1 स)
पूर्ण, T2 G1 परिकल्पित स संपूर्ण, G2 सत्य परिपूर्णम्;
G2 सपूर्ण M1 यत्स्वया समय परिकाल परिकल्पित स
पूर्णकाल -²) G2 om द्रोणेण D1 T1 G2 transp
द्रोणेण and यथोक्त K1 यथोक्ता After यथोक्त, D1
T G1 s e ins हुक्करमिति; G2 त हुक्करमिति -³)
Before स, K1 Ds ins तत् K1 s s r Ds lacuna,
D1 T G1-s e स्य (for स) After स, K1 Ds ins
नहुप Ds om युक्त K1 s s यानम् (for वाहनम्).
K1 आधिरूढ K1 s स शचीम्; Ks शचाम् (for
शचीसमीपम्) K1 s G2 आगच्छत्; K2 आगच्छेत्;
Das उपागमद्; Ds1 उपगच्छत्; D1 G1 s e M1 अग
च्छत्; T गच्छत्; M1 r अगच्छत् (for उपा).

स्तावदिति । ४ । स महर्षिवाक्यसमकालमेव तस्मा-
घानादवापत्त् ५ ॥ ३८

अथानिन्द्रं पुनस्त्रैलोक्यमभवत् । १ । ततो देवा
ऋषयश्च भगवन्तं विष्णुं शरणमिन्द्रार्थेऽभियजमुः । २ ।
ऊचुश्चैनं भगवन्निन्द्रं ब्रह्मवध्याभिभूतं त्रातुमर्हसीति

। ३ । ततः स वरदस्तानब्रवीदश्वमेधं यज्ञं वैष्णवं
शक्रोऽभियजतु । ४ । ततः स्वं स्थानं प्राप्स्यतीति । ५
॥ ३९

ततो देवा ऋषयश्चेन्द्रं नापश्यन्त्यदा तदा शची-
मूर्चुर्गच्छ सुभगे इन्द्रमानयस्वेति । १ । सा पुन-

C. 12 13217
B 12 341[2]. 52
K 12. 351 52

38 Ś1 V1 missing (of v l 18, 1). —¹) K1.
2 4 1 B2 (marg as in text) D2 2 0 अथैनं (for अथ)
K1 G1 मैत्रावरुणि, D2 मित्रावरुणि, T2 मैत्रवरुणि.
After मैत्रावरुणि, D2 ins भगवान् After भगवत्स्यो,
K1 2 4 ins च, Bo 1-2 D2 Dn1 n2 D2 D2 2 2
M1 2-1 Kumbh ed ins, ऋषिवरो (M2 'यो') K2
महर्षी, G2 महर्षि (for 'र्षीन्') After महर्षीन्, G2
ins दिविका वहन् G2 om from विक्रिय up to ब्रवीद
(in 38³) K2 अमिक्रियमाणास्, K1 विक्रियमानास्;
Bo 1 0 D2 n2 Dn1 n2 D2 2 2 Kumbh. ed विक्रिय-
माणास्, D2 अमिक्रिय, M1 विक्रीय (for विक्रिय)
Before तान्, K1 2 4 ins ऋषिवर, K1 D2 0 ऋषि-
T1 G2 0 इष्ट (for तान्) D1 lacuna, T2 अविशेषेण
(for नहुषेण) K1 पश्यन्; D1 0 T2 पश्यत् After
[अ]पश्यत्, D1 ins स्वयं निगृहीत; T G1 2 0 स्वय
मपि गृहीत, Kumbh ed तदुष्करमिति स्वयमपि गृहीत
—²) K1 D2 0 om च K1 2 तेनास्पृशत्, K4 0 Bo
Dn1 n2 D2 D2 2 2 च तमस्पृशत्; Bo 1 0 D2 n2 D2
च स्पृश्यमानास्; B2 चैनानस्पृशत्, D1 च स्पृश्य, T1
चास्पृशत्, T2 च पस्पृश्य; G1 च स्पृशत्; G2 0 M1
2-1 चास्पृश्यत (for च तेनास्पृश्यत) —³) D2 सत्
(for तत्) K2 नाहुपम् (for नहुपम्) T2 G2 अकार्यं
वृत्त (for अकार्यप्रवृत्त) M1 0 1 पापक अकार्यप्रवृत्त,
M2 पाप अकार्यप्रवृत्त (by transp) D1 T G1-2 0 om
पाप K1 Bo D2 2 1 0 भूमि, T1 G1-2 0 M1 2-1
lacuna (for महीम्) —⁴) T1 G1-2 0 अजगरो, T2
अजरो (for सपो) K2 1 D1 भूमि, G2 lacuna, G2
भूर (for भूमिर्) T1 G2 0 अद्रयश्; T2 G2 lacuna
(for गिरयश्) K1 D2 0 चैव (for च) T2 सिष्टेयस्
K1 2 4 0 B2 om. तावद् —⁵) D2 1 0 T2 om स
K1 2 महर्षिवाक्य (K1 'क्य'), D2 महर्षिषचन; D1
ऋषिवाक्य, T2 स्तुषिवाक्य, G2 तु नहुषो वाक्य (for
महर्षिवाक्य-) D2 एतदस्माद् (for एव तस्माद्) G2
स्वर्गाद् (for यानाद्) K1 D2 0 अपतत्तथा, K2 2 1
अपत्त्, D1 T G1-2 0 अवा (G1 'व')तरत्

39 Ś1 V1 missing (of v l 18, 1) —¹) K1 2 4
एव, D2 0 lacuna, D1 तथा (for अथ), T2 अग्निर्दं

(for अनिन्द्रं) K1 2 4 lacuna, G2 पुरम् (for पुनस्)
D1 T1 G1-2 0 जमवन्नैलोक्य (by transp), T2 सवं
त्रैलोक्य; M1 2-1 सप्यमवन्नैलोक्य —²) K1 देवान्,
B2 lacuna (for देवा) After देवा, K1 Bo 1 D2
D2-2 1 0 ins च G2 देवर्षयश् (for देवा ऋषयश्)
After च, K2 ins तं Bo om शरण Bo D2
D21 G1 M1 2-1 इन्द्रार्थम् (for 'र्थे') T1 G2 0 इन्द्रार्थ
शरणम्; T2 शरभूर्माद्रियाद्, G2 भोगीन्द्रशयन (for
शरणमिन्द्रार्थे) Bo 2 जगमत्; T1 G2 0 [ठ]पाजग्मु
(for अभियजमु) —³) D2 जगुश् (for ऊचुश्) K1
भगवानेन्द्र; G2 'वर्तमिन्द्रो (for 'वसिन्द्र' K1 2 4 0
Bo 0 1 2 (marg as in text) 0 D2 n2 Dn1 n2
D2 D2 2 2 Kumbh ed हत्याभि (K1 'दि')भूत्, D1
-वध्यामभिभूत्, G2 हत्याभिभूतो (for 'वध्याभिभूत्)
D1 T2 G1 2 ज्ञातुम् (for त्रातुम्) — D2 om. (hapl)
39⁴-39⁵. —⁴) B2 om तत् M1 1 वरुणस् (for वर
दस्) After अश्वमेध, D1 T G1-2 0 M1 2-1 ins
महा D2 0 om वैष्णव K2 [S]पि; T1 lacuna,
G2 हि (for अभि) Bo जयता, B1 2 Dn1 n2 D2
D2 2 2 Kumbh ed. यजता; B2 -यजत; D2 n2
-यजत; D1 -जनयत्, T2 -जनयत्, G2 यजयत्
(for यजत) —⁵) D2 om 39⁵ (of v l 39⁸) T2
अत्, G1 lacuna (for तत्) Bo 1 D2 n2 Dn1
D2 D2-2 2 0 T1 G2 0 Kumbh ed स्व (for स्व)
After स्थान, K1 D2 0 ins अभि K1 0 D2 D2
D2 G1 प्राप्स्यसि; T1 प्राप्स्यति (for प्राप्स्यसि) Dn1
n2 om इति G2 स्वस्थो भविष्यतीति (for स्व स्थानं
प्राप्स्यतीति)

40 Ś1 V1 missing (of v l 18, 1). —¹) D2
reads from ततो up to मूर्चु twice D1 T G1-2 0
lacuna, M1 2-1 ते (for ततो) K1 D2 0 च यद्रेद्र;
G2 च, M1 1 इद्र (for चेन्द्र) After चेन्द्र, K4 ins
यदा K1 2 G2 transp नापश्यन् and यदा D2 2 नाप
श्यद् K1 D2 0 lacuna, Dn2 तदा (for यदा) K1 2 4
सुभद्रे; B2 स्वभगे (for सु) D2 2 आनय (for 'य
स्वेति) —²) Before सा, K1 2 4 1 D2 2 0 ins तत्
D1 T G1-2 0 गत्वा; Kumbh ed. lacuna (for पुनस्)

स्तत्सरः समभ्यगच्छत् । २ । इन्द्रश्च तस्मात्सरसः
समुत्थाय बृहस्पतिमभिजगाम । ३ । बृहस्पतिश्चाश्व-
मेधं महाक्रतुं शक्रायाहरत् । ४ । ततः कृष्णसारङ्गं
मेध्यमश्वमुत्सृज्य वाहनं तमेव कृत्वा इन्द्रं भरुत्पतिं
बृहस्पतिः स्वस्थानं प्रापयामास । ५ ॥ ४०

Ks Ms १-१ तस्मात्सरसः ; Ds सरः ; Gs lacuna (for सरसः). Ks ४ om (hapl) from समभ्य up to सरसः (in 40^b). Dns समभ्यागच्छत् ; Ds T Gs १ ० Kumbh ed इन्द्रमाह्वयत् ; Gs तमिन्द्रमर्षयत्, Ms ० १ इन्द्रमानयत् ; Ms समभिगच्छत् (for समभ्य) —^१) Ks ४ om up to सरस (of v 1 40^b) Ms ० १ शस्मात् (for त) Bs Das as Dns na Ds Ds १ १ Ms Kumbh ed प्रद्युत्थाय, Ds Ts Gs सत्वरमुत्थाय (for समुत्थाय). Gs Kumbh ed सरस्वती (Gs 'ति)म् (for बृहस्पतिम्). Ds1 क्षति (for क्षति). —^२) Ks चाश्वमेधं Ks महा क्रतुं, Ds1 'मतः ; Ds lacuna, Ms १ 'यज्ञ (for 'क्रतु) Ks ४ हरत् ; Ks आहरत्, Ts आहरति —^३) Ks १ ४ तत्र सः ; Ks Bo ०-१ Das Dns na Ds १ १ १ Ms Kumbh ed. तत्र ; Ts Gs १ ० Ms ० १ तत्र च (for तत्र) After ततः, Ds ins चतुर्षु Ks कृष्णसारः ; Ks ४ १ Bo १.० Das as Da १ ० कृष्णसारः ; Bs 'सार' (for 'सारङ्ग) Ts तत्र च कृपितसारंगमेन्यमपमुत्सृज्य (sic), Gs ततश्चाकृष्णसारंगमजमधुरमुत्सृज्य. Ds T Gs १-१ ० Ms १-१ Kumbh ed पायन (for वाहन) Ds Ts तमेन, Gs एव (for तमेव). Ks १ ४ ऋतु विधा र्थेन्द्र, Gs कृत्वा इन्द्रोभूद् (for कृत्वा इन्द्र भरुत्पतिं). Ks सः ; Ks ४ ० १ Bo-१ Das as Dns Ds Ds १ १ १ Gs Kumbh ed स्वः ; Ts Gs lacuna (for स्व) Ks ४ प्रवेदायामासः ; Das as स्थापया' (for प्रापया'). ॐ Cn कृष्णसारङ्गं, कृष्णसारमृगवच्छुभोदरकण्ठाधोभागम् । ॐ

41 Ś1 V1 missing (of v 1 18, 1). —^१) Gs देवराजो (for 'राद्) Ts Gs ० देवैश्च (for देवैर्) Gs महर्षिभिद् (for ऋषिभि) After ऋषिभिः ; Ks १ Ds १ १ ० T Gs १ ० Ms १-१ ins च. Ks पयमानसः ; Ks स्वयमानः (for स्तु) Ks त्रिविष्टपसमीपस्थो, Ks ४ शचीसमीपस्थो (for त्रिविष्टपस्थो) Ks निष्कलकोः ; Gs निष्कलनिष्कलमपो (for निष्कलमपो) After वभूय, Das as Dns Ds Kumbh ed ins ह —^२) Ks १ ४ Ds T Gs १ ० प्रप्राहसां (Ts 'सा); Ds 'वप्या (for 'वध्या) Ds १ च चतुर्षु ; Ds T Gs ० च त्रिषु' (for चतुर्षु) Ks Ds १ स (Ks श)ल्लिकामि (for वनिवासि). Ks ४ विभज्य ; Ds व्यसृजत् ; Ms १ व्यभजं ; Ms

ततः स देवराद्देवैर्ऋषिभिः स्तूयमानस्त्रिविष्टप-
स्थो निष्कलमपो वभूव । १ । ब्रह्मवध्यां चतुर्षु
स्थानेषु वनितामिवनस्पतिगोषु व्यभजत् । २ । एव-
मिन्द्रो ब्रह्मतेजःप्रभावोपधृष्टितः शशुवथं कृत्वा स्व-
स्थानं प्रापितः । ३ ॥ ४१

व्यभजतेति (for व्यभजत्). Ds T Gs १ ० Kumbh ed
व्यभजद्द्विनितावावस्पति (Kumbh ed 'वावृष्ट)गिर्यवनिषु ;
Gs स भगद्द्विनितावनिष्कलमपोषु वावनीषु (for वनितामि
वनस्पतिगोषु व्यभजत्). — After 41^b, Ds T Gs १-१
Cs. v ins

874^a वनितामृ रजः । वृक्षेषु त्रिषां । गिरिषु शम्भः ।
वृषिष्वामृषरा । १ । तेषु वृष्यदा । २ । तस्माद्द्विरभ्यन
पत्यते । ३ ॥

[(§ १) Cv (gloss मुत्त त्रिषां) वृक्षेषु मुत्त. Ds Ts
गिरिषु ; Gs Kumbh ed Cv (gloss ' शिवनामनीय
जानीं भूनि) गिरिषु त्रिषु ; Gs त्रिषुत्तो, Cs (gloss
शिवनामनीयानां स्थातो जगत्यां) गिरिषु त्रिषु (for गिरिषु
शम्भः). Ts Gs १ ० Kumbh ed Cs (gloss ' शम्भदेः)
जगत्. ॐ Csp पादात्ते वनितासु तस्मात्, अर्धे प्रपत्त
जगत्यासु, वनस्पतिषु त्रिषां, गी वृषी लप्यामृषरा । ॐ — (§ २)
Ds Ts Gs om ते — (§ ३) Ds Ts तस्माद्द्विरभ्यन
पत्यते, Ts Gs ० ' द्विरभ्यन प', Gs तस्माद्द्विरभ्यन प']

— Gs om., 41^b-44^b —^१) Ds Ts [२] प्रवृत् (for
प्रह). Ks Das प्रभावोपधृष्टितं (Das 'त'), Ks Ds
'प्रभावोपधृष्टित' Ds शतपथ, Ts शस्वथं (for शशु).
After शशुवथं, Ds T Gs १ ० ins च Ms १.१ च,
Ms lacuna (for कृत्वा) Ks १ १ ० १ Bo १-१ Das
Dns na Ds Ds १ १ १ Gs Kumbh ed स्वः (Bs ० Ds
१ ० स्व च), Bs Das Ds Ts lacuna (for स्व).
After स्वस्थानं, Ms १-१ ins च — After 41, Bs १
ins an addl colophon [Sub-parcan Bs १ मोक्ष
धर्म. — Adhy name Bs १ नारायणीयं. — Adhy
no Bs १ 168] On the other hand, Ds Ts Gs १ ०
Kumbh ed. ins after 41

876^a नहुपस्य प्रापमोक्षनिमित्तं देवैर्ऋषिभिर्याप्यमानोऽ-
रास्य प्राह ।

यावत्स्वकुलज श्रीमानधर्मराजो युधिष्ठिर ।
कथयित्वा स्वकान्प्रशान्तं भीमं च विमोक्षते ।

[(§ १) Kumbh ed मोक्षार्थं (for मोक्षनिमित्तं).
After ऋषिभिः, Gs Kumbh. ed ins. च Ds नहुप-
शापमोक्षनिमित्तं देवैर्ऋषिशापाच्यवानोपप्य प्राह (sic).]

आकाशगङ्गागतश्च पुरा भरद्वाजो महर्षिरुपास्पृशं-
स्त्रीन्क्रमान्क्रमता विष्णुनाभ्यासादितः । १ । स भर-
द्वाजेन ससलिलेन पाणिनोरसि ताडितः सलक्षणो-
रस्कः संवृत्तः । २ ॥ ४२

भृगुणा महर्षिणा शप्तोऽग्निः सर्वभक्षत्वमुपनीतः
। १ ॥ ४३

अदितिर्वै देवानामन्नमपचदेतद्भुक्त्वासुरान्हनि-

प्यन्तीति । १ । तत्र बुधो व्रतचर्यासमाप्तावागच्छत्
। २ । अदितिं चावोचद्विक्षां देहीति । ३ । तत्र देवैः
पूर्वमेतत्प्राश्यं नान्येनेत्यदितिर्भिक्षां नादात् । ४ ।
अथ भिक्षाप्रत्याख्यानरूपितेन बुधेन ब्रह्मभूतेन विव-
स्वतो द्वितीये जन्मन्यण्डसंज्ञितस्याण्डं मारितमदि-
त्याः । ५ । स मार्तण्डो विवस्वानभवच्छ्राद्धदेवः । ६
॥ ४४

C 12 12219
B 12. 343f2] 56
K 12. 351 57

— (§ 2) Kumbh ed धर्मराजत्राचमियुत (for धर्मराजो
युधिष्ठिर) — After § 2, Kumbh ed ins भीमस्त
स्यानुजस्त त्व गृहीता तु युधिष्ठिर । — (§ 3) Kumbh ed
त्वां च त च विमोक्षयति (for स्व भीम च विमोक्षयते)]

42 Ś1 V1 missing (of v l 18, 1) G2 om 42
(cf v l 41) Before 42, Bc s ins भगवानुवाच
— 1) K1 D4 D5 D6 आकाशगंगां (for 'गङ्गा') K1
D5 च पुरा गतो; D5 गतं पुरा, D1 T2 भूत च
(for गतश्च पुरा) T1 G1 s om पुरा D1 T भार-
द्वाजो K1 M1 s 1 Kumbh ed उपस्पृशत्; K4 s
Bc-9 D4 at Dn1 n4 D5 D1-s s 9 उपास्पृशत्; T
G2 s M5 उपस्पृशत् (for उपा) K1 s 4 त्रींश्च, T G1
s lacuna, M1 s 1 त्रि- (for त्रीन्) K1 क्रमात्, K2
D3 क्रमा, K1 Bc D4 at D1 s 9 T1 G1 s 6 M1 s-1
विक्रमान्; T2 lacuna (for क्रमान्) K2 M1 1 क्रमत
K1 s 4 त्रासित्; D1 T G2 s आसादित्, G1 आस्वा
दित्; M1 s 1 अत्यासादित (for अम्या) — 2) K1
s 4 D5 D5 om स K2 D4 D5 सलिलेन, K1 D4 s
समतलेन, Bc G1 M1 s-1 सतलेन, D4 ससलिल,
D5 सलिलेन, T1 G2 s सतलेन, T2 स्यलेन, Kumbh
ed सलक्षणेन (for ससलिलेन) K1 s om उरसि D4
corrupt, T2 उरस्थिता स्थित After ताडित, M1
s-1 ins ब्रह्मण्यदेव D5 सलक्षण वक्ष (for 'णोरस्क')
D5, 1 lacuna, T2 सुवृत्त (for सवृत्त)

43 Ś1 V1 missing (of v l 18, 1) G2 om 43
(of v l 41) — 1) After भृगुणा, K1 s 4 D1 s
M1 s-1 ins च. K4 s Bo s-3 Dn1 n4 D5 D1-s s 9
T2 Kumbh ed उपानीत (for उप)

44 Ś1 missing (cf v l 18). V1 is missing up
to प्रत्याख्यान (in 44^b) (cf v l 1). G2 om 44
(cf v l 41) — 1) K1 अदिति; D5 अतिर, D1
T2 दितिर् (for अदितिर्) K1 s 4 1 D1 s om वै T1
G2 s ब्रह्मा (G2 'ह्यो') इनम् (for अन्नम्) K2 अपचत

After अपचत्, K1 D4 s ins तम (D5 'द') पर K2
lacuna, M1 s 1 ते तद् (for एतद्) D4 सुक्ता,
D4 Kumbh ed सुरा असुरान्, D1 T2 G1 s 6
M5 देवा असुरान्, T1 देवासुरादीन् (for [अ]सुरान्)
After असुरान्, T2 G1 s 6 ins दिति K2 D5 हनि-
प्यतेति, Kc 1 D4 s 'प्यध्व इ' (K1 'स्यध्वमि, D5
'प्यध्वमि) ति, D1 हनिष्यतीति, T1 विहनिष्यतीति (for
हनिष्य) — 2) K1 D4 s तत; D4 at एतत्, D1
त (for तत्र) K1 T2 बुद्धो, Kc 1 D4 s शुक्रो, D4 s
at तद्बुद्धो; D2 बुध्ये (for बुधो) K1 s M5 समाप्ता
वगच्छत्, K1 D1 T G1 'सोवगच्छत्; D5 समानावाग
च्छत्, Gc -समाप्तोगच्छत् (for -समाप्तावागच्छत्) — 3)
K1 s चावदत्, Kc Bc D4 at चायाचत; K1 Dc स
याचत्; Bc 1 Gc M1 s-1 Kumbh. ed चायाचत्; D2
lacuna, D5 स यावत्; D1 T Gc तां चायाचत्; G1
स तां चायाचत् (for चावोचत्) — 4) D1 lacuna,
D1 T G1 s 6 सा तत्र (for तत्र) D1 T G1 s 6 एव
त् (for एतत्) K1 s 4 द्रव्यं; D4 D5 7 T2 प्राश्य,
T1 Gc प्राशित; G4 प्राश्यान् (for प्राश्य) D1 T2
नाश्य (T2 'इये') नेत्यादितिर् (s10); T1 Gc नान्येनेत्यस्य
दितिर्; Gc नान्येनेत्यदितिर् (for नान्येनेत्यदितिर्)
After अदिति, D1 ins तस्मै T1 Gc नादात् (for
नादात्) — 5) K2 भिक्षया; D4 M1 भिक्षां (for
भिक्षा) K1 s प्रत्याख्यातेन; K2 प्रविक्षातेन, D5
'प्रत्याख्यानत्रसितेन; M1 1 -प्रत्याख्यारूपितेन (for प्रत्या-
ख्यान) Kc 1 Dc शुक्लेण; D4 बुद्धेन; M1 s lacuna
(for बुधेन) After बुधेन, K1 s ins रूपितेन D1
ब्रह्मभूतो मा, T2 'भूतो (for 'भूतेन) After ब्रह्म
भूतेन, Kc 1 V1 Dn1 n4 D5 D1-s 1-9 Gc Kumbh
ed ins

876* अदितिं दासा अदितेरुदरे भविष्यति ज्यथा ।

[V1 om from अदिति up to दरे Kc सादिति
Kc विधा (s10), Dn3 यथा, D5 s 1 Gc lacuna (for
व्यथा)]

दक्षस्य वै दुहितरः पष्टिरासन् । १ । ताम्यः
कश्यपाय त्रयोदश प्रादादश घर्माय दश मनवे सप्त-
विंशतिमिन्द्वे । २ । तासु तुल्यासु नक्षत्राख्यां
गतासु सोमो रोहिण्यामभ्यधिकं प्रीतिमकरोत् । ३ ।
ततस्ताः शेषाः पत्न्य ईर्ष्यावत्यः पितुः समीपं
गत्वेममर्थं शशंसुः । ४ । भगवन्नस्मासु तुल्यप्रभावासु

सोमो रोहिणीमधिकं भजतीति । ५ । सोऽन्नवीध-
क्षमैमावेक्ष्यतीति । ६ ॥ ४५

दक्षशापात्सोमं राजानं यक्षमाविवेश । १ । स यक्षम-
णाविष्टो दक्षमगमत् । २ । दक्षश्चैनमन्नवीन्न समं वर्तस
इति । ३ । तत्रर्षयः सोममशुवन्क्षीयसे यक्षमणा । ४ ।
पश्चिमस्यां दिशि समुद्रे हिरण्यसरस्तीर्थम् । ५ । तत्र

K₆ १ Br-₉ Da₈ n₄ Dn₁ n₄ D₈ D₂ s s Kumbh ed
द्वितीयजन्मनि (for 'ये जन्मनि). Bo जन्मद्वितीयस्य तु
सञ्चितस्य K₁ २ ४ V₁ laouna, T₁ G₈ ० अटसस्थि-
तस्य; T₂ अप्यसस्थितस्यां; G₁ अस्य सस्थितस्य (for
अण्डसञ्चितस्य). K₇ D₈ १ T₂ laouna, D₄ ० मानि
तस्य (for अण्डम्) After अण्ड, K₇ Dn₁ n₄ D₈
D₂-₅ १-० ins मातुर K₇ om मारितम् B₈ om
अदित्या. V₁ स्मारितमदित्य, Dn₁ n₄ D₈ अदित्या स्मारि
त', D₈ अदित्या स्मारितमदित्या; D₂ ४ ० G₂ आदित्या
मारितम् (by transp), D₈ १ अदित्या स मारित, T₁
G₁ ० तेन मारितं; T₂ तेन मातरितां —^०) K₇ D₈ १
lacuna, T₁ G₈ ० तस्मान्; M₁ १-१ तेन (for स).
K₁ T₂ G₁ M₁ १-१ Kumbh ed मार्ताण्डो, K₂ ४ स
चढो (for मार्तण्डो) T₁ G₈ ० अभूत् (for अभवत्)
॥ G₈ श्राद्धशान्देन श्राद्धपूर्वककर्माण्युच्यन्ते । सर्वकर्मणां
देव पति मन्वन्तरादौ श्राद्धदेव सधितैव ॥ C₇ श्राद्धदेव,
चसुरुद्रादित्येषु श्राद्धभोजिष्वादित्योऽभूदित्यर्थं ॥ ॥

45 Śi missing (of v l 18). —¹) After
दक्षस्य, K₆ १ Br D₈ Dn₁ n₄ D₈ D₂ s s s Kumbh
ed ins या. K₁ २ ४ D₄ lacuna, V₁ चैव; D₄
एव (for वै). D₈ 2 reads from पष्टि up to मिन्द्वे
(in 45²) on marg. —²) D₈ 2 reads 45² on marg
Before ताम्य', G₈ ins स V₁ B₈ T G₁-₃ ० M₁ १-१
Kumbh ed तासा (for ताम्य) T G₁-₃ ० M₁ १-१
काश्यपाय D₇ त्रयोदश काश्यपाय K₆ G₂ अदाद्, D₇
laouna (for प्रा'). D₇ om दश After इन्द्वे,
M₁ १-१ ins च —³) K₆ om. तुल्यासु. G₂ om.
तासु तुल्यासु After तुल्यासु, D₄ ins नक्षत्रासु.
K₂ नक्षत्राख्या; D₈ 'त्रतां, D₈ 'त्राख्ये (for 'त्राख्यां)
K₂ ४ M₆ हिरण्या (K₂ 'ण्य)म्; G₂ रोहिण्यम् (for
'ण्याम्) K₁ २ ४ D₈ अधिकं; K₇ D₈ १ laouna (for
अभ्यधिकां) K₆ Br D₇ G₁ M₈ अधिक (D₇ 'क) प्रीति
मानभूत्, V₁ Bo ० ० ० D₈ n₄ Dn₁ n₄ D₈ D₂ s s
M₁ १ १ Kumbh ed अभ्य (V₁ 'त्य)धिकं प्रीतिमानभूत्,
T₁ G₈ ० एव प्रीतिमानधिकमभूत्, T₂ सिक् प्रीतो न मा
भूत् (sic), G₂ अधिकप्रीतिरभूत् (for अभ्यधिकां प्रीतिम

करोत्) —⁴) T₂ सा, G₂ ताम् (for ता') Bo
D₈ Dn₁ n₄ D₈ D₂ s s s Kumbh ed शिष्टा, T₂
शेषा; G₈ [अ]शेषा (for शेषा). K₁ २ दुःखेर्ण्यवत्य
(for ईर्ष्यावत्य) K₄ lacuna, T G₁-₃ ० M₁ १ १
पितु (for पितु). K₂ गते (for गत्वा) K₆ Br T
G₂ ० इदमर्थं; B₈ lacuna (for इम') K₂ शपसु;
Bo laouna, D₄ १ शशंसु' —⁵) T₂ G₂ आसु (for
अस्मासु). After तुल्य, T₂ G₁ ३ ins जन्म B₈ प्रम
वासु (for प्रभावासु). T₂ सोमे; G₂ lacuna (for
सोमो) K₆ B₈ १ ० D₄ M₁ अभ्यधिक; Bo D₈
Dn₁ n₄ D₈ D₂ s s s Kumbh ed प्रत्यधिक; D₈ १
laouna (for अधिक) K₁ २ ४ भजते; T₁ G₁ ०
M₁ १-१ अभजत् (for भजति) T G₁ ० ० M₁ १-१ om
इति. —⁶) B₈ यक्षमैश्चैन; D₄ यक्षैनम्; D₈ १ यक्षमानम्;
D₈ यक्षगनम् (sic), T₂ यक्षमैवम् (for 'नम्) K₂ आवे
क्ष्यामि; K₆ V₁ B₈ आवेक्षत; K₇ D₄ D₈ 'क्षति,
Bo आविक्षत, B₈ D₇ T G₁ २ ० Kumbh ed आवे-
क्ष्यत, Br Dn₁ n₄ D₈ आविद्व्यत; B₈ भज; D₈ १
आविष्यत; D₈ २ २ आविद्व्यत (sic), M₁ अवेक्ष्यति
(for आवे').

46 Śi missing (of v l 18) —¹) After
शापात्, K₁ २ ४ ० १ V₁ B₈ ० ० D₈ n₄ D₄ १ ० T₂ G₁
M₈ Kumbh. ed ins च D₈ १ सोमो. K₇ राज्य
यक्षमानम् (for राजान यक्षमा) T₂ आविविद्वेत्, Kumbh
ed विवेश (for आविवेश). After आविवेश, K₁ २ ४
ins इति. —²) K₆ Br laouna, M₈ स च (for
स). After आविष्टो, K₆ ins स. K₆ B₈ १ ० D₄
D₈ उपागच्छत्, K₇ D₄ १ आगमत्; D₈ Dn₁ n₄
Kumbh ed. अगात् (for अगमत्) —³) After
चैनम्, K₁ २ १ D₄ १ ० ins अय. K₆ Bo १-१ D₈ Dn₁
n₄ D₈ D₂ s s १ १ १ वर्तयसीति (for वर्तस इति) —⁴)
K₇ D₄ १ तत्र महर्षयः; T G₁ ० ० M₈ १ तदा ऋषयः,
G₂ तस्मिन्म**; M₁ ० तदार्षयः (for तत्रर्षयः) After
तत्रर्षयः, G₂ ins देवर्षयः. B₈ संक्षीयसे; D₇ लक्षयसे;
T₂ क्षयसि, M₁ १ क्षीयते स (for क्षीयसे). —⁵)
K₁ २ ४ १ D₈ Dn₁ n₄ D₄ १ G₂ Kumbh. ed. पश्चिमायां

गत्वात्मानमभिषेचयस्वेति । ६ । अथागच्छत्सोमस्तत्र
हिरण्यसरस्तीर्थम् । ७ । गत्वा चात्मनः स्नपनमकरोत्
। ८ । स्नात्वा चात्मानं पाप्मनो मोक्षयामास । ९ ।
तत्र चावभासितस्तीर्थे यदा सोमस्तदाप्रभृति तीर्थं
तत्रभासमिति नास्ना ख्यातं बभूव । १० । तच्छापा-
दद्यापि क्षीयते सोमोऽमावास्यान्तरस्थः । ११ । पौर्ण-

मासीमात्रेऽधिष्ठितो मेघलेखाप्रतिच्छन्नं वपुर्दर्शयति
। १२ । मेघसदृशं वर्णमगमत्तदस्य शशलक्ष्म विमल-
मभवत् । १३ ॥ ४६

स्थूलशिरा महर्षिर्मैरोः प्रागुत्तरे दिग्भागे तपस्तेपे
। १ । तस्य तपस्तप्यमानस्य सर्वगन्धवहः शुचिर्वायु-
विवायमानः शरीरमस्पृशत् । २ । स तपसा तापित-

C 12 13221
B 12 34321 59
K 12 351 60

(K₁ 'या) (for 'मस्या) M₅ om समुद्रे After
हिरण्य, K₁ D₅ ० ins -रेतममस्ति K₁ ३ -सरसतीर्थं;
K₁ सरस्तीर्थं; G₂ सरस तीर्थ (for सरस्तीर्थम्) — ०)
K₁ ३ ४ G₂ om तत्र K₂ ४ om (hapl) from स्नान
up to गत्वा चा (in 46³) K₁ अभिषेचयस्वात्मानम्
(by transp) — १) K₂ ४ om 46⁷ (cf v 1 46⁶)
K₁ ३ D₅ ० lacuna, D₁ क्षगमत् (for 'च्छत्) After
हिरण्य, K₁ D₅ ० ins -रेतम K₁ G₂ सरसतीर्थं (G₂
'र्थं), D₅ सरस्तीर्थं (for 'स्तीर्थम्) — २) K₂ ४ om
up to गत्वा चा (cf v 1 46⁶) K₁ ३ D₅ ० T₁ G₂ ०
[क्षा]स्नान, K₆ B₂ D₂ ३ ३ तत्रात्मन, B₀ T₂ चात्मान
(for चात्मन) K₁ ४ शमनम्; K₂ चमनम् (३१०),
K₆ स्नपनम्, V₁ B₀ D₁ ३ ३ D₅ D₂ ३ ३ Kumbh
ed. सेचनम्, B₃ शीचनम्, D₅ उपनम्, G₂ स्नाप-
नम् (for स्नपनम्). — ३) K₁ D₅ १ चामन, D₅ ३
[क्षा]स्नान, D₅ चामन, D₅ चात्माना (for 'न)
G₂ पापात् (for पाप्मनो) T₁ G₂ ० मोक्षयामास (for
मोक्ष) — ४) K₆ चावभासे तत्, B₀ ३ 'भाषितस्;
D₅ चावभाषितस् (sic), D₁ अवभासे तत्, G₂ अवभा-
षितस्, M₁ ० १ चाभाषितस् (for चावभा) K₁ तत्र
चात्मानं चामनं प्रभासवभाषितस्तीर्थं, D₅ ३ तत्र चा (D₅
या)वभासप्रभासवभाषितस्तीर्थं; T₂ तत्रावभाषितस्तीर्थं (sic)
(for तत्र चावभाषितस्तीर्थं) After यदा, B₃ ins
सद्य D₂ ३ तत् प्रभृति (for तदाप्र) After प्रभृति,
K₁ ३ ४ B₀ ० ३ D₂ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂ ३ ३ T₁ G₂ ०
Kumbh ed ins च K₁ तत्ते, K₂ ४ १ D₅ ०
वतीर्थं (by transp), T₂ श्रमयं तत् (sic) G₂ om
तत् D₁ प्रभास वतीर्थम् V₁ transp तीर्थं and प्रभास
V₁ नामा (for नास्ना) G₂ ख्याति, M₅ विख्यात
(for ख्यात) — ५) K₁ तस्मात् (for तत्). D₂ ३
अस्यापि, T₁ G₂ ० lacuna (for अद्यापि) D₁ ३ om
क्षीयते K₂ [५]मास्यांतरस्थ; D₁ ३ 'वास्यांतरस्थ';
D₁ सोमावास्यांतरस्थ, T₂ [५]मास्यांतरस्थ — ६) K₆
lacuna, K₁ D₅ ० पूर्ण (D₅ 'णि)मासिमां (K₁ 'म)ते;
D₅ पूर्णमासीरान्ते; D₁ T G₂ ० ० पौर्णमास्यांतरे (for
'मासीमात्रे) After -मात्रे, D₁ T G₂ ० ० ins क्षीय

माणो; G₂ [क्ष]क्षीयमाणो K₆ lacuna, B₃ T₁ G₁ ० ०
M₁ ३-१ विष्टितो; D₁ वीक्षितो; T₂ विष्टितो (for अधि-
ष्टितो) Before मेघलेखा, K₆ १ D₅ ० ० ० ० एककलो
D₅ मेघलेख्या; T₂ मेघलेखा (for मेघ) D₅ प्रविष्टं;
T₁ G₂ ० M₁ ० १ -प्रतिच्छन्न-; T₂ प्रतिच्छन्न (for 'च्छन्न
— १३) D₁ T₁ G₁ ० ० M₁ ३-१ स मेघ; T₂ समेषु (for
मेघ) M₅ सदश (for सदश) K₂ मेघावभासमिति
K₁ lacuna, K₂ ४ वपुर्, G₂ वर्णवद् (for वर्णम्)
G₂ अमजत् (for क्षगमत्) After क्षगमत्, T₁ G₂ ०
ins दक्षश्रैतमग्रवीत् D₁ T G₂ ० ० तस्य (for तदस्य)
K₁ D₅ ० दशलक्ष्म (K₁ 'क्ष)णो, D₁ T G₂ ० ० M₁ ० १
'लक्षण (for 'लक्ष्म) K₁ महिलम्; M₁ ० १ मलम्
(for विमलम्) T₂ अमवत् K₆ तदस्य दशलेखाल
क्षणो विमलकाति पूर्णमासधिष्टित कथंचिर्पूर्णोभवत्

47 Śi missing (of v 1 18) — १) T₂ स्थूल
शिरा; G₂ ० 'शीर्षा; M₁ 'शिरा (for 'शिरा) T₁ om
from रो प्रा up to कृशो (in 47³). After मेरो, K₁
D₅ ins प्रागुत्तरत K₆ विभागे, V₁ B₀ १-० D₂ ३ ३
D₁ ३ ३ D₅ D₂ ३ ३ T₁ G₂ ० M₁ Kumbh ed दिग्विभागे
(for दिग्भागे) — २) T₁ om 47² (cf. v 1 47¹).
Before तस्य, K₆ B₀ १ ३ D₂ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂ ३ ३
Kumbh ed ins तत् D₅ om तस्य B₃ D₅ om
तप D₁ तप्यमाणस्य B₀ lacuna, D₁ सर्वे (for सर्व)
D₅ सुवि (for शुचिर्) B₀ D₅ विवायुर् (for वायुर्)
V₁ D₂ ३ ३ Kumbh ed वायमान; D₅ ३ विवाय-
मान; D₅ विवायमाण, G₂ वीयमान (for विवाय-
मान). K₁ अस्पृशत्, B₃ M₁ ० १ 'शत — ३) T₁
om. up to कृशो (of v 1 47¹) D₁ T₂ G₂ om स
K₁ ३ D₁ T₂ तापित (for 'त) K₁ ३ lacuna, D₂
'शरीरा; G₂ वपु (for शरीर) K₁ ३ G₂ वीज्यमानो;
K₆ [३]पजीन्यमानो; T₂ G₆ 'युज्यमानो, G₁ 'भुज्य-
मानो; G₆ M₁ १ lacuna (for वीज्यमानो) K₂ ४ ०
V₁ B₀ ०-० D₂ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂ ३ ३ Kumbh ed.
हृद्ये (for 'य) D₁ T G₂ ० ० M₁ ३ १ उपागमत्;
M₅ अवागमत् (for क्षगमत्) — ४) D₅ तस्य (for
तत्र). After तत्र, K₆ V₁ B₀ ०-० D₂ ३ ३ D₁ ३ ३

शरीरः कृशो वायुनोपवीज्यमानो हृदयपरितोपमगमत्
।३। तत्र तस्यानिलव्यजनकृतपरितोपस्य सद्यो वन-
स्पतयः पुष्पशोभां न दर्शितवन्त इति स एताञ्चशाप
न सर्वकालं पुष्पवन्तो भविष्यथेति । ४ ॥ ४७

नारायणो लोकहितार्थं वडवामुखो नाम महर्षिः
पुराभवत् । १ । तस्य मेरौ तपस्तप्यतः समुद्र आहूतो

Ds Ds. s s s M1 5-7 Kumbh ed ins किल. Ks
तस्यानिदनन्यजन; Dn1 तस्यानिल व्यजन, Ds 1 T2
उत्रा(Dr T2 'स्या)निलस्य जन-; G2 तस्यानिलस्य विज
नस्य जन (for तस्यानिलव्यजन) G2 परितोपितस्य (for
परितोपस्य) Ks पुष्पशोभां, Ks 1 Dn4 D4 9 'शोभा
(for 'शोभा) After -शोभां, K1 Ds ins सौरभः;
D4 सौरस्यं. Ks 6 Bo. 6-9 Dn1 Dn4 Ds s. s G2 Kumbh
ed नि; K1 Ds 9 च, Ds Ds lacuna (for न)
Dr T2 दर्शितवत् (for दर्शितवन्त) G2 तदेव (for
इति). Ks तत (for स) K1 तत्त्वां, K2 पुन,
T1 Gs 6 lacuna (for एताञ्च) Dr स एताञ्चशापे;
T2 G1 M1 5 1 स (T2 om. स) शशापैनात्, G2 तेन
ऋषिणा (for स एताञ्चशापाप) K1 V1 G2 Ms om न
T1 Gs 6 सार्वकालिकं; M1. 5 1 स (Ms सा) सर्वकाल, Ms
lacuna (for 'काल) V1 T G1-3 6 M1 5 1 Kumbh
ed पुष्पफ (T2 'च) लवतो, Dn1 पुष्पवंस्यो; Ms lacuna
(for पुष्पवन्तो) After पुष्पवन्तो, K1 2 ins. न;
Dr ins फलवतो. Ds भविष्यति. ॐ C8 भो वृक्षा,
यूय पुष्पफले श्रमहरैर्वायो समकालमेव मम क्षुचूद्रभ्रमं नोप
हृतवन्त', नोपस्थितवन्तश्च । अतो भवतां सर्वकाल फलपुष्प
समृद्धिर्न भवतीत्यर्थः ॥ ॐ — After 47, Bs ins. an
addl. colophon [Adhy name Bs नारायणीय.
— Adhy no Bs 266].

48 Ś1 missing (cf. v. 1 18) Before 1, Bs 8
ins मगवानुवाच — 1) Before नारायणो, Dr T G1-3 6
ins अथ T2 जातार्थं, Ms lacuna (for -हितार्थं)
K2 वडवासलो; D4 वडवामुखो; T2 वंधश्रामुखो; G1 3
M1. 5 1 वडवामुखो, Ms lacuna (for वडवा) K1.
3. 4 महर्षिं पराभवत् V1 Bo 6 9 Dn1 n4 Ds Ds 8 8
Kumbh ed. पुरा महर्षिं (by transp), Ds 1 महर्षिं
पुत्रो; T G1-3 6 M1 5 1 ऋषिः पुरा Ks Bs 1 Ds
n4 Dn1 n4 Ds Ds 8 8 T G1-3 6 M1 5-7 Kumbh ed.
वभूव (for [अ]भवत्) — 2) K2. 6 Ds मेरौस् (for
मेरौ) T1 Gs 6 तप्यमानस्य (for तप्यत). — 3) K2
तेनामहर्षिना, Ks तेन महर्षिणा; D4 तेन मर्षितेन; Ds
तेनाधर्षितेन; T1 तेनामर्षितेन (for तेनामर्षितेन). Ks

नागतः । २ । तेनामर्षितेनात्मगात्रोष्मणा समुद्रः स्ति-
मितजलः कृतः । ३ । स्वेदप्रस्यन्दनसदृशश्चास्य लवण-
भावो जनितः । ४ । उक्तश्चापेयो भविष्यसि । ५ । एतच्च
ते तोयं वडवामुखसंज्ञितेन पीयमानं मधुरं भवि-
ष्यति । ६ । तदेतदद्यापि वडवामुखसंज्ञितेनानुवर्तिना
तोयं सामुद्रं पीयते । ७ ॥ ४८

om समुद्रः Bo 1 9 Ds Ds om. कृत — 4) G2 स्वेन
(for स्वेद). K1 Ds Ds1' प्रस्पंद, K2 Bs प्रस्यद;
D4 9 -प्रस्पंदन, M1 6 1 प्रजस्यंदन- (for -प्रस्यन्दन)
D4 -सदृशवदवास्य; Dr T2 -सदृशस्यास्य (for सदृश
श्चास्य). K1 लवणभावो; T2 lacuna (for लवण')
T2 भाजतीति (for जनित). — 5) After च, Ks
Bo 1-9 Ds n4 Dn1 n4 Ds Ds 8 8 T G1 M1 ins
अपि Ks Ds अपेया (for 'यो) Ks भविष्यति, Bs
'प्यति (for 'प्यसि) After भविष्यसि, K1 3 4 V1 Bs
Dn1 Ds 1 T G1 3 6 M1 6 1 ins इति — 6) K2 4
तदेतच्च; Ks lacuna, K1 यच्च, Bs Ds 9 तच्च; Dr
एतच्च (for एतच्च). K2 4 lacuna, Ks 1 V1 B1 Ds
n4 Ds 9 स्वतोय, Ds 1 T G1-3 Ms तोय (for ते तोय)
After तोयं, T2 ins वलवंध. K1 Ds1 वडवामुखः;
D4 वडवामुखः; D4 वडवामुखः; T2 वाहामुखः; G2
M1. 5 1 Kumbh ed वडवामुख (for वडवा) K2. 4
om (hapl) from सञ्ज्ञितेन up to मुख (in 48⁷)
Ks 1 संज्ञिकेन; Bo 8 (marg as in text) संज्ञितेन
(for सञ्ज्ञितेन) After सञ्ज्ञितेन, Ks 1 Ds 9 T G1-3 6
ins अग्निना G2 om from पीयमान up to वर्तिना (in
48⁷) B1 8 Ds T2 पेपीयमान; V1 आपीयमान (for
पीय') Ks 1 Ds 9 सकुलं; T1 G1-3 6 M1 5-7 lacuna
(for मधुरं) T1 Gs भविष्यसि. After भविष्यति,
K1 V1 Bo 6 1 9 Ds n4 Dn1 Ds Ds 1 T1 G1 3 6
M1 6 1 ins इति — 7) K2 4 om up to मुख;
G2 om. up to वर्तिना (for both, of v 1 48⁶) K1
तदेतश्चापि (for 'दद्यापि). G2 M1 6 1 वडवामुखेन, Ms
वडवामुख (for वडवा). K2 4 -संज्ञितानि; Ks सज्ञेन;
G2 M1 6 1 अग्निना (for -सञ्ज्ञितेन) After सञ्ज्ञितेन,
Dr ins अग्निना; Ms ins अग्निनाद्यश्च. K1 3 6 1 V1
Bo Ds n4 Ds 9 G2 M1 5-7 [अ]नुवर्तिना; K4 वर्तिना;
Dr lacuna (for [अ]नुवर्तिना) K1 G2 सामुद्रं तोयं
(by transp), V1 Bo 6-9 Ds n4 Dn1 n4 Ds Ds
8 8 Kumbh ed तोयं सामुद्रात्, Ds lacuna T G1 3 6
अग्निना पीयते तोयं सामुद्रं (for अनुवर्तिना तोयं सामुद्रं
पीयते). — After 48, Dr T G1-3 6 Kumbh ed.
ins

हिमवतो गिरेर्दुहितरमुमां रुद्रश्चक्रमे । १ । भृगुरपि
च महर्षिर्हिमवन्तमागम्यात्रवीत्कन्यामुमां मे देहीति
। २ । तमत्रवीद्धिमवान्भिलपितो वरो रुद्र इति । ३ ।
तमत्रवीद्भृगुर्यस्माच्चयाहं कन्यावरणकृतभावः प्रत्या-
ख्यातस्तस्मान्न रत्नानां भवान्भाजनं भविष्यतीति

। ४ । अद्य प्रभृत्येतदवस्थितमृषिवचनम् । ५ ॥ ४९

तदेवंविधं माहात्म्यं ब्राह्मणानाम् । १ । क्षत्रमपि
शाश्वतीमन्ययां पृथिवीं पत्नीमभिगम्य बुभुजे । २ ।
तदेतद्ब्रह्माग्नीषोमीयम् । ३ । तेन जगद्धार्यते । ४ ॥ ५०

C 12 13223
D 12. 245(2).65
K 12 351 66

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनत्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३२९ ॥]

877* पुनरुमा दक्षकोपाद्धिमवतो गिरेर्दुहिता चभूव ।

[G₂ पुरा (for पुनर्) G₁ दक्षकोपादुमा (by transp)]

49 Ś₁ missing (cf. v 1 18) —¹) D₁ T G₁-3 c om. हिमवतो. M₅ om. गिरेर्. D_{as} as cm उमा After उमा, K₆ 7 D₁ ins प्राक्सर्वी, V₁ Bo 6-9 D_{as} as D_{n1} ns D_s D₂ 8 7 8 Kumbh ed कन्यां; D₂ प्राङ्मारी, T G₁-3 c M₁ 5-7 प्राङ्कन्यां T₂ चक्रमे (for चक्रमे) —²) K₁ 2 c D₁ c G₂ om. च V₁ reads from आगम्य up to तमत्रवीद् (in 49^b) on marg Bo D_{n1} ns D_s D₂ 8 8 G₁ Kumbh ed. आगत्य, T₂ अगद्य, M₅ उपगम्य (for आगम्य) After [अ]त्रवीद्, D₁ ins हिमवान्भिलपितो K₄ V₁ Bo 6-9 D_{as} as D_{n1} ns D_s D₂ 8 8 Kumbh ed. इमा (for उमा) K₆ 7 D₁ c देहि मे (by transp), D_{as} as मा देहि, G₂ M₅ दातुमर्हसि D_{n1} D_s D₁ T G₁ 2 c M₁ 6 7 om मे. K₁ om [ह]ति —³) K₄ om (hapl) 49^b-49^c D₅ 7 अनुविद् (for अत्रवीद्) After हिमवान्, K₆ ins अनया K₂ अभिलपतो, K₆ 'लक्षितो, B₅ D_{as} D_{n1} ns D₂ G₁ 'लक्षितो, D₁ 'मपितो, G₂ 'लपिते (for 'लपितो) Before वरो, K₁ 2 V₁ Bo 9 D_{as} as D₁ 8 7 8 T G₂ 8 c M₁ 5-7 ins मे K₆ वरो भव, K₇ वरो मे रुद्र, T₁ G₂ c रुद्रो वर (by transp), Kumbh ed वरो दुहितुर्हि —⁴) K₄ om 49^b (cf. v 1. 49^b) M₅ transp त्वया and अह G₂ कन्या न दत्ता (for अह कन्या) K₆ कन्यावरणकृत; T₁ G₂ c कन्यावरणे घृत्, M₁ 6 7 कन्या (M₅ 'न्या) वरणकृत (for कन्यावरणकृत) K₆ काम; M₁ 6 7 lacuna (for 'भाव') K₂ प्राण्यावस्; D₅ प्रत्याख्यात, G₂ lacuna (for 'ख्यातस्) D₅ T₂ G₁ स्व (for न) K₁ भवान्भिलपितो (by transp), K₂ भवान्भिलपितो; K₆ 7 D₁ c भवान्भिलपितो; D₅ भवान्भिलपितो. D₅ transp भवान् and भाजन G₁ 2 om.

भवान् D₁ स्व नरज्ञानां; T₁ स्व नरनामसज्ञानां; T₂ स्वमन्त्रज्ञा नाम (810), G₂ c न (G₆ स्व) नरसज्ञा नाम; M₁ 5-7 स्व हिमानां (for न रत्नानां भवान्) K₆ 7 D₁ c om भाजन D₅ D₁ T G₁-3 c M₁ 5-7 भविष्यसि (for 'प्यसि) ॐ C₅ भाजन न भवसि, स्वदुत्पन्नानि रत्नान्यन्यैरपहृतानि भविष्यन्तीत्यर्थ ॥ ॐ —⁵) K₄ प्रभृत्येतद्, V₁ प्रभृति तथैव (for प्रभृत्येतद्) K₁ 2 c 7 D₁ c एतदास्त्यव, D₅ 7 T G₁-3 c एव (G₂ एव) तदवस्थितम् (for एतदवस्थितम्) K₁ 2 4 c महर्षिवचन, K₁ D₁ c महर्षेर्व; D₅ lacuna (for ऋषिवचनम्).

50 Ś₁ missing (cf. v 1 18) —¹) K₂ T₁ तदेव विधिं, K₇ D₁ c तथैवविधि (D₅ 'ध); D_{n1} तदेवविधे, D₅ तदेतदेव, T₂ तदेव विधिर्, G₁ M₅ c तदेवविधि; C₅ तदेव (for 'विधि) K₂ महात्म्य ब्राह्मणान् —After 50¹, B₅ 8 ins an addl colophon [Adhy name B₅ नारायणीये ब्राह्मणमाहात्म्य; B₅ नारायणीय —Adhy. no B₅ 270] —²) Before 50², B₅ 8 ins सग चातुवाच Before क्षत्र, D₁ T G₂ 8 c ins एव After अपि, K₁ 2 4 c 7 B₅-8 D_{as} as D_{n1} ns D_s D₂-4, 8 c M₁ 5-7 ins च Before शाश्वतीम्, D_{n1} ns D_s Kumbh ed ब्राह्मणप्रसादादेव K₆ शाश्वतीम् After अच्ययां, Bo 6-9 D_{as} as D_{n1} ns D_s D₂ 8 7 8 T₂ G₁ 2 M₁ 5-7 Kumbh ed ins च D₁ T₂ पृथिवीपत्तिम् (for पृथिवीं पत्नीम्) K₁ 2 4 c 7 D₁ 5 7 c अभिगम्य पत्नीं (K₇ D₅ 'त्नी) (by transp), D_{n1} पत्नीं समभिगम्य V₁ Bo 7 c D_{as} अभिगम्य (for अभि) After अभिगम्य, D₅ 7 ins इव T₂ भुजि (for बुभुजे) —³) K₄ D_{as} D₂ 8 यद् (for तद्) K₁ 2 ब्रह्माग्नीषोमीय; K₆ 'ग्नीषोमीय, K₇ 'ग्नीषोमीय; D₁ T G₁-3 c M₁ 5-7 Kumbh ed ब्रह्माग्नीषोमीय (for ब्रह्माग्नीषोमीयम्) —⁴) G₁ om from जगद् up to मेवोत्त (in 12 330 36^c). G₂ चार्यते (for धार्यते)

[३३०]

श्रीभगवानुवाच ।

सूर्याचन्द्रमसौ शश्वत्केशैर्मे अंशुसंज्ञितैः ।
बोधयंस्तापयंश्चैव जगदुत्तिष्ठतः पृथक् ॥ १
बोधनात्तापनाच्चैव जगतो हर्षणं भवेत् ।
अग्नीपोमकृतैरेभिः कर्मभिः पाण्डुनन्दन ।

हृषीकेशोऽहमीशानो वरदो लोकभावनः ॥ २
इलोपहृतयोगेन हरे भागं क्रतुप्त्वहम् ।
वर्णश्च मे हरिश्रेष्ठस्तस्माद्हरिरहं स्मृतः ॥ ३
धाम सारो हि लोकानामृतं चैव विचारितम् ।
क्रतुधामा ततो विप्रैः सत्यश्चाहं प्रकीर्तितः ॥ ४

Colophon om in K₁ 2, 4 6 7 V₁ Bo 1 9 D_{as} at
D_{n1} n₄ D₂₋₅ 8 9 G₁ M₁ 5-7 Ś₁ D₈ missing K₈ 2
B₁₋₅ D_{as} n₂ D_{n2} n₈ D₁ G₂ 5 M₂₋₄ absent — Sub
parvan D₈ D₁ T G₂ 3 6 मोक्षधर्म — Adhy name
D₈ T₂ नारायणीय, T₁ G₆ नारायणीये कृष्णार्जुनसवादे
प्राज्ञनामाहास्यमग्नीपोमीयारमक — Adhy no (figures,
words or both) D_{as} T₁ G₆ 168, T₂ 181, G₂
198, G₈ 169 — Śloka no D_{n1} n₈ 64

330

✍ This adhy is missing in Ś₁ D₈ (cf v l 13
329 18, 283 15).

1 G₁ om up to मेवोत्त (in 36^a) (cf v l. 13 329.
50) B₂ D_{as} T₂ M₂ 6 om the ref Before 1^a,
K₁ 2 4 6 7 Bo 6 8 9 D_{as} D_{n1} n₄ D_{n1} D₂₋₅ 8 9 T₂
G₂ Cal Bom ed ins उच्यते; V₁ B₁ D_{as} उच्यते
च, M₁ 5-7 इत्युच्यते, while D₁ T₂ G₂ 3 6 Kumbh.
ed ins

878* नाम्ना निरुक्त वक्ष्यामि ऋणुषैकाग्रमानम ।

[D₁ T₂ वानयानि (for वक्ष्यामि)]

—^a) K₆ सूर्यचद्रमसौ; K₇ सूर्याचद्रमस; D₈ सूर्याचद्र
मसौ V₁ Bo 6-9 D_{as} at D_{n1} n₄ D₈ D₂ 3 5 8 Cn
(gloss परमेश्वरनेत्राभ्यामुत्पन्नत्वात्) चक्षुः; M₁ lacuna
(for शश्वत्) —^b) K₆ 7 D₈ 9 स्वकेशैर् (for केशैर्मे)
K₁ 2 4 केशो मे अंशुसंज्ञितौ; V₁ Bo 6-9 D_{as} at D_{n1}
n₄ D₈ D₂ 3 5 7 8 केशाश्चैर्वांशवः स्मृता — V₁ om
(hapl) 1^a —^c) K₆ B₈ T G₂ 3 6 M₆ 7 स्वा (G₂
वा; M₆ 7 स्वा) पर्यद् (for तापयद्) —^d) K₆ Bo 6-9
D_{as} at D_{n1} n₄ D₈ D₂ 3 5 7, 8 G₂ M₁ 5-7 Kumbh
ed उत्तिष्ठते (for 'त') ❀ C_v पृथक्, काहि एक,
निदिष्ट एक । ❀

2 G₁ om 2 (of v l 1) —^a) K₆ D_{as} तपनाच्च;
B₈ D₁ T G₂ 6 स्वा, G₈ स्व; M₁ 5-7 स्वा (for

ता). —^b) M₁ 7 जगते D₁ T₂ हर्षणाद् (for 'ण').
—^c) K₁ D₈ अग्नीपोम; K₇ V₁ अग्नीपोम; M₁ अग्नी
पोम; M₇ अग्नीपोमे (for 'पोम-') K₁ 2 4 D₁ 3 9
एते (for एभि) —^d) G₆ om कर्मभि —^e) K₇
[5] अमीशानो; D_{as} [5] यमीशानो; D₁ महेशानो; T₂
महो (for 5 अमी) ❀ Cn जगदुत्पद्यते यस्मात्तस्मात्तो
हृषी, अग्नीपोमो केशो, अथ यस्य म हृषीकेश ॥ C_v
हृषीरिति इकारान्तं पद वा । तदा हृष्यो केशो यस्येति समा
म । ❀

3 G₁ om 3 (cf v l 1). K₆ om, 3^a —^a)
K₁ 2 4 इलोपगी (K₁ 'हु') यं; K₇ Bo 1 D₁ 3 9
Kumbh ed इलोपहृत (B₁ D₈ 'हो'); V₁ B₂ 9 D_{as}
D_{n1} n₄ D₂ 8 इलो (V₁ 'हो') पहृत; D₂ 8 ददोपहृत;
D₈ इलोपहृत; T G₂ 3 6 इलोपहृत; M₁ 7 इलोप-
भूतं; M₈ इलोपहृत; M₆ इत्येवभूत (for इलोपहृत)
K₁ 2 4 7 D₁ 9 Kumbh ed मेहेषु, D₁ T₂ G₂ 3 6
यागेषु; M₁ 5-7 मेहेषु (for योगेन) ❀ Cn इलोप-
हृता सद्य दिवा (Āścalāyana Śrautasūtra 1 7. 7)
इत्यादिमधेनाहृतोऽह तद्योगाद्यभाग हरे, हरण कुर्वे, इति
हरि । ❀ —^b) D₁ 7 T₂ G₂ हरेर् (for हरे) Bo
भाग्य (for भाग) B₁ 9 क्रतुप्त्वह (B₁ 'स्वा'); T₁
G₂ 6 क्रतुप्त्वपि, T₂ क्रतुप्त्वपि (for क्रतुप्त्वहम्). K₁
2 4 हविर्भागं प्रजास्यद् — D₂ om 3^a-4^a —^c) T₂
वर्णाश्च V₁ B₁ D_{as} D₈ C_p मे हरि; B₈ Kumbh
ed हरिव (for मे हरि-). D₁ 7 वर्णो मे हरितश्रेष्ठः;
M₁ 7 वर्णं मे हरित श्रेष्ठ ❀ Cn p हरि, हरिन्मणि
(C_p हिरण्यमणि) तुल्य । ❀ —^d) V₁ D₁ T₁ G₂ 6
हरिहर; B₈ 'हय, D₁ T₂ G₂ 'हर (for 'रहं). D₈
G₂ स्मृत (for स्मृत').

4 G₁ om 4 (cf v l 1) D₂ om 4^a (cf v l
3) —^a) T₁ G₂ 6 धामाधारो, C_v (gloss
श्रेष्ठाधार) धाम सारो (as in text) K₄ D_{n1} n₄
D₈ D₂ 4 8 भूतानाम् (for लोकानाम्) T₂ याम
यारोजा लोकानाम् (sio). ❀ Cn धामशब्दो लोकसार

नष्टा च धरणीं पूर्वमविन्दं वै गुहागताम् ।
 गोविन्द इति मा देवा वाग्भिः समभितुष्टुवुः ॥ ५
 शिपिविष्टेति चाख्याया हीनरोमा च यो भवेत् ।
 तेनाविष्टं हि यत्किञ्चिच्छिपिविष्टं हि तत्स्मृतम् ॥ ६
 यास्को मामृपिरव्यग्रो नैकयज्ञेषु गीतवान् ।

शिपिविष्ट इति ह्यस्माद्गुह्यनामधरो ह्यहम् ॥ ७
 स्तुत्वा मां शिपिविष्टेति यास्को ऋषिरुदारधीः ।
 मत्प्रसादाद्दधो नष्टं निरुक्तमभिजग्मिवान् ॥ ८
 न हि जातो न जायेऽहं न जनिष्ये कदाचन ।
 क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानां तस्माद्दहमजः स्मृतः ॥ ९

C. 12. 1223
 B. 12. 241[2] 74
 K. 17. 352 9

वाची । ॐ —^५) K० १ D१ ० ऋ (K१ कृ) त वाक्य (for ऋत चैव) K१ २ अभिचारिक; V१ Bo ०-१ Das अविचारित; T G१ १ ० M१ ०-१ अवधारित (for विचारितम्) D१ (also) ऋत वाक्यभिचारिक —^६) T१ ऋतयाम, G१ Cu धाम (for धामा) ॐ Cu ऋतमथाधित, धाम सत्तास्फूर्तिरूप, यस्य स ऋतधामेत्यर्थं ॥ Cp धाम राष्ट्रे लोक सारवाची । ऋत च परमार्थसत्य चाहम् । पुस्व सज्ञाशब्दत्वात् । ॐ —^७) K१ ४ V१ Bo-१ Dn१ n४ Ds D१ १ १ Kumbh ed सत्यश्च, K० १ D१ ० सत्य (for सत्यश्च) T१ प्रकीर्तित ॐ Cu सतश्चासतश्च धारणासत्य ॥ Cv सत्य सतीमपेक्षित । ॐ

5 G१ om. 5 (of v 1 1) —^८) K१ इष्टा; K१ ४ इष्टां; Da१ a१ नष्टाश्च, T१ नष्ट (for नष्टां) K१ १ १ ० १ D१ १ ० हि (for च) K० १ Da१ Da१ धरणी —^९) K१ ४ ० Ds१ अविष्टं; B० (orig) अन्विपन्; B० (marg) अविष्ट; T१ *विष्ट, G१ अविष्टन् (for अविन्द) Da१ a१ M१ १ गुहा (M१ 'णा) गत, Ds१ Ms गुहां गतां (for गुहागताम्) D१ विष्ट वै इ गुहागत —^{१०}) K१ Da१ गोविन्दम् V१ Bo ०-१ Das a१ Dn१ n४ Ds D१ १ १ १ T G१ १ ० M१ ०-१ तेनाह; D० मां देवो (for मां देवा) —^{११}) D० ऋपि (for वाग्भि) K१ नुष्टव (for 'नुष्टुवु) V१ Bo ०-१ Das a१ Dn१ n४ Ds D१ १ १ १ T G१ १ ० M१ ०-१ Kumbh ed देवै (G१ विष्टै) वाग्भिरभि (Das om रभि) ष्टव

6 G१ om 6 (of v 1 1) —^{१२}) K० शिपिरित्येव; B० ० शिपिविष्टेति (for शिपिवि) K१ १ ४ चाख्येयो; K० १ D१ ० चाख्याया, V१ B१ यस्त्राख्या, Ds१ चाख्यायां; T१ G१ ० यज्ञाख्यो; T१ G१ M१ ०-१ यज्ञाख्या (for चाख्याया) K० D१ ० M१ ०-१ हीनरोम (for 'रोमा) K० १ D१ ० M१ ०-१ च यद्; D१ च या, T G१ १ ० शिपिर् (for च यो) ॐ Cu हीनरोमा, हीनेषु कक्षादियु नोऽकटरोमा शिपिविष्टोऽत्र ॥ Cu हीनानि त्यक्तानि रोमाणीव रोमाणि, अभाव, अवयवा येन स शिपिर्निकृष्ट इत्यर्थः । तेन शिपिना रूपेण यत्किञ्चिदाविष्टं येन, अतोऽयं शिपिविष्ट ॥ C० उत्तरोमा, केशश्मश्रुरोमा य पुमान् त शिपिविष्टशब्दोऽभिधत्ते । उत्तरोमा यजमानेनानुष्ठितं कर्म शिपिविष्टम् । ॐ —^{१३}) V१ येन (for तेन). K१ १ ४ V१

च, Bo ०-१ Das a१ Dn१ n४ Ds D१ १ १ Kumbh ed तु, T१ स (for हि) T G१ १ ० कर्म (for किञ्चित्) D१ तेनापीष्ट स्वय कर्म —^{१४}) K१ शिपिविष्टो हि; B१ 'विष्टेति (for विष्ट हि) V१ च (for हि) Bo विपिविष्टेति तत्स्मृत, B० १ Das a१ Ds शिपिविष्टो हि स स्मृत (Da१ Ds तत्स्मृत) त; B१ Dn१ n४ Ds D१ १ १ Kumbh ed विष्टेति च स्मृत; T१ G१ 'विष्ट इति स्मृत, M१ शिपिविष्टं हि तत्स्मृत ॐ Cv यज्ञेषु दीयमानं यन्मांमरूप इति तत् शिपिनामक भवेत् । तेन शिपिना आविष्ट यत्किञ्चिद्वस्तु तत् शिपिविष्ट स्मृतम् । ॐ

7 G१ om 7 (of v 1 1) —^{१५}) K१ V१ Bo Das a१ Dn१ Ds १ यस्को; B० जस्को (for यास्को) K० १ Dn१ Ds १ १ ० नामर्षिर् (for मामृपिर्) K० १ इत्युग्रो; D१ ० अत्युग्रो (for अत्यग्रो) —^{१६}) D१ T G१ ० तेन (for नैक) K० मेरुष्टेषु गीतवान् —^{१७}) K० १ D१ १ ० शिपिविष्टम्, B० ० शिपिविष्ट (for शिपिविष्ट) K१ १ ह्यश्च; K० प्राहूर्, K१ D१ ० ह्याहूर्; B० १ Da१ a१ ह्याशु (for ह्यस्माद्) —^{१८}) Ds१ नाम चरा T१ G१ ० [s]स्मि (for हि)

8 G१ om 8 (of v 1 1) —^{१९}) K१ स्तुत्वा मा; V१ Bo श्रुत्वा मां; Ds१ स्तुत्वेमां V१ Bo ० शिपिविष्ट (for शिपिविष्ट) —^{२०}) K१ १ ४ १ Das a१ Ds १ १ ० यस्को (for यास्को) K१ १ ४ मुनिर्; K१ Dn१ D१ ० T१ G१ ० त्वृषिर्; G१ M१ ०-१ ष्टृषिर् (for ऋषिर्) T१ यास्कस्त्व द्विरुदारधी —^{२१}) K० १ D० अहो, B१ ० Da१ G१ M१ ०-१ अथो (for अथो) D१ अहोविष्ट; D१ अथाविष्ट (for अथो नष्ट) K१ मत्प्रसादादवरादिष्टिर्; K१ 'द्वरादिष्टो ॐ Cu अथो नष्ट, वेदहरणत्रेलायां पातालेऽवर्धितम् ॥ C० विच्छिन्नसंप्रदायम् । ॐ —^{२२}) K१ उतुम् (sic), K१ मरुत्तम् (for निरुक्तम्) Das अजि; Da१ M१ ० १ अपि; T१ G१ ० उप (for अभि). D१ T१ निरुक्त (T१ 'त्) मधिकामि (T१ 'रदिम) वान्

9 G१ om 9 (of v 1 1) —^{२३}) T१ न वा जातो (for न हि जातो) K१ ० Bo १-१ Dn१ n४ Ds D१ १ १ T१ G१ १ Kumbh. ed जायेयं (for जायेऽहं) —^{२४}) K१ क्षत्रज्ञ (for क्षे) —^{२५}) Da१ अत (for अज)

नोक्तपूर्वं मया क्षुद्रमश्लीलं वा कदाचन ।
 ऋता ब्रह्मसुता सा मे सत्या देवी सरस्वती ॥ १०
 सच्चासच्चैव कौन्तेय मयावेशितमात्मनि ।
 पौष्करे ब्रह्मसदने सत्यं मामृपयो विदुः ॥ ११
 सत्त्वान्न च्युतपूर्वोऽहं सत्त्वं वै विद्धि मत्कृतम् ।
 जन्मनीहाभवत्सत्त्वं पौर्विकं मे धनंजय ॥ १२

निराशीः कर्मसंयुक्तं सात्वतं मां प्रकल्पय ।
 सात्वतज्ञानदृष्टोऽहं सात्वतः सात्वतां पतिः ॥ १३
 कृपामि मेदिनीं पार्थ भूत्वा कार्णायसो महान् ।
 कृष्णो वर्णश्च मे यस्मात्तस्मात्कृष्णोऽहमर्जुन ॥ १४
 मया संश्लेषिता भूमिरद्भिर्व्योमं च वायुना ।
 वायुश्च तेजसा सार्धं वैकुण्ठत्वं ततो मम ॥ १५

10 G₁ om 10 (of v l 1). —^a) K₁ नोक्तपूर्वं
 मयक्षत्रम्; D₅ पूर्वमयोक्षुद्रम् (sic) —^b) K₆ नालीक;
 D₁ अशक्तयोः; T₃ अशक्त; G₅ (gloss) अशक्तं) अश्लील (as
 in text) D₅ च (for वा). T G₅ 6 M₁ 6 1 कथंचन
 (for कदाचन) —^c) K₁ तव; K₂ वत , V₁ ऋत ;
 D₄ कृता; G₂ जाता (for ऋता) K₁ युता सा, K₂
 युता सा; D₄ स्मृता सा; D₁ T G₂ 8 6 स्वरूपा (T₂
 'पार्'); M₁ 6 1 स्वरूपा, M₅ सुता या (for सुता सा)
 D₄ वै (for मे). —^d) K₁ Kumbh ed सत्य; G₂
 जाता (for सत्या) K₁ सरस्वती ❧ C_n v पृथिव्यते
 जांसि (C_v मूर्त्त) सत्, वायवाकाशौ (C_v समूर्त्त) सत्,
 तदुभयात्मत्वाद्वा सत्यनामाहमित्यर्थं ॥ C₅ पृथिव्यतेजोरूप
 भूतत्रय प्रत्यक्षम् । वायवाकाशमपरोक्षमसत् । ❧

11 G₁ om. 11 (of v l 1) —^a) D₄ हि (for
 [ए]व) K₆ सत्यां सत्येन कौन्तेय; K₁ D₄ 6 सत्यासत्यैव
 कौं —^b) D₅ 3 मयावेशितम्; D₅ G₂ M₁ माया (for
 मया) D₁ आत्मन (for 'नि) —^c) K₂ पुष्करे,
 D₄ पौष्करे (for पौष्करे) D₅ 1 नित्य (for सत्य).
 ❧ C₅ पौष्करे, हृदयगुण्डरीकस्थे ब्रह्मसदने, हृदयप्रत्य
 रूपेण स्थिते मयि सद्य सद्य आवेशितमिति मां सत्य विदु
 रित्यर्थं । ❧

12 G₁ om 12 (of v l 1) —^a) K₁ 2 न
 सत्त्वाच्च (by transp), D₁ T₂ सत्त्वान्न K₄ न सत्त्वा
 श्रुतपूर्वाद् ❧ C₅ सत्त्वात्, सत्त्वादिगुणात् । ❧ —^b)
 D₅ G₂ सत्य (for सत्त्व) K₆ हि (for वै) K₁ विष्टि;
 G₂ वृद्धि (for विद्धि) ❧ C₅ सत्त्व, प्राणिजावम् । ❧
 —^c) K₄ B₅ 9 D₄ 3 4 D₄ 5 6 8 जन्मनीहा;
 K₆ जन्मनीह; T₂ G₂ जन्म रहिवा; M₅ जन्मनीहो
 (for जन्मनीह) K₄ B₅ 9 D₄ 3 4 D₄ 5 6 8
 भवेत्, M₅ भव; Kumbh ed [जा]भवेत् (for [ज]
 भवत्). K₁ 2 Bo D₅ 1 सत्त्वं; D₅ 3 सत्त्वं; T₂ सत्त्वात्
 (for सत्त्व). T₁ G₂ 6 जन्म हित्वा भवेत्सत्त्वात्. —^d)
 K₁ 2 पौर्विकं; M₁ पौर्विक; C_v (gloss) पूर्व विद्यमानं,
 मूलरूपसम्बन्धि) पौर्विक (as in text). K₂ जनजय;
 D₄ 3 धनंजय; M₁ 5-1 श्रुतोत्तम D₁ T₂ G₂ पूर्वकं मे

नरोत्तम, T₁ G₂ 6 पूर्वकर्म नरोत्तम ❧ C_p इहजन्मनि,
 कृष्णायतारे, पौर्विक नारायणभाष्यसत्त्वज्ञान, अतोऽहं सात्वत
 इत्यर्थं ॥ C₅ इह शम्भिन्माधुरे भाविर्भावि, यदुवंशावतारे,
 मे पूर्वकं पितामह सात्वतनामा । तस्य गोत्रे जातत्वाद् सा-
 र्वत । ❧

13 G₁ om 13 (of v l 1) —^a) K₆ 1 निराशीः;
 D₄ 1 निदादि (for निराशी -) K₁ 6 M₅ सयुक्तान्,
 K₂ सयुक्ताव; Bo 6 8 9 D₄ 1 2 D₅ 3 3 C₅
 Kumbh ed सयुक्त; D₁ T₂ G₂ युक्तश्च; M₁ 6 1
 सयुक्ता (for 'क्त) —^b) D₅ अकदमपं (for प्रकल्पय)
 K₁ 2 4 सात्वतांश्चा (K₂ 'तां चा)प्यकल्पय; V₁ Bo 8 9
 D₄ 1 2 D₅ 3 3 C₅ Kumbh ed सात्वतश्चाप्यकदमप;
 B₅ 1 D₄ 3 3 D₁ 'तं चाप्यकल्पयं (B₅ [marg] 'य');
 T G₂ 3 6 M₁ 5-1 'त चा (G₂ ना)प्यकल्पयं (M₁ 6 1
 'यत्) —^c) K₁ D₅ 1 वृत्तो; B₅ (marg as in
 text) वृष्टो; D₄ 3 4 वृष्टो; M₁ 6 1 वृष्टो (for दृष्टो).
 K₁ 2 4 सात्वतस्तेन दृष्टोद् —^d) K₁ 2 4 V₁ Bo 8 1
 D₄ 3 4 सात्वतैरिति (D₄ 'सैरिति)सात्वत; B₅ 9 D₄
 1 2 D₅ 3 3 C₅ Kumbh ed सात्वतामिति सात्वत; T₂
 G₂ M₁ C_v सात्वत सात्वतीपते (G₂ 'ते पते); M₁ 6 1
 सात्वते पथि सात्वत; C₅ (gloss) सात्वती सुमद्ना,
 तस्या पते तदुपाय) सात्वत सात्वतीपते

14 G₁ om. 14 (of v l 1). —^a) K₁ कृष्णा मे;
 K₂ कृष्ण मे, K₄ कृष्ण मे; K₆ कर्पामि; K₁ कृष्णामि;
 D₁ कृष्णाद्, T₂ कृष्णामि (for कृष्णामि). K₁ 2 मेदिनी;
 V₁ पृथिवीं T₁ G₂ 6 कृष्णां (for पार्थ) —^b) B₅
 D₄ 1 T G₂ 3 6 M₁ 5-1 कृष्णायतो; D₅ 3 कार्पा (for
 कार्णा) K₁ 2 V₁ T G₂ 3 6 हल; M₁ 6 1 महत्
 (for महान्). —^c) D₄ 1 मे यश्च (for वर्णेश्च) G₂
 यो (for मे). —^d) K₄ अर्जुन .

15 G₁ om 15 (of v l 1). —^a) K₁ 1 सक्लि-
 पिता (for सक्लि). K₁ 2 4 भूत्वा (for भूमिद्). ❧
 C₅ सक्लिपिता, परस्परधारेण स्थापिता । ❧ —^b) K₁
 laona, K₂ 4 पृथिवी (K₄ 'वीं)चाप पत्र च; T G₂ 6
 श्योम्ना सा तच्च वायुना; G₂ श्योम्ना तच्चपि वा, —^c)

निर्वाणं परमं सौख्यं धर्मोऽसौ पर उच्यते ।

तस्मान् च्युतपूर्वोऽहमच्युतस्तेन कर्मणा ॥ १६

पृथिवीनभसी चोमे विश्रुते विश्वलौकिके ।

तयोः संधारणार्थं हि मामधोक्षजमञ्जसा ॥ १७

निरुक्तं वेदविदुषो ये च शब्दार्थचिन्तकाः ।

ते मां गायन्ति प्राग्वंशे अधोक्षज इति स्थितिः ॥ १८

शब्द एकमतैरेप व्याहृतः परमर्षिमिः ।

नान्यो ह्यधोक्षजो लोके ऋते नारायणं प्रथम् ॥ १९

घृतं ममाचिषो लोके जन्तूनां प्राणधारणम् ।

घृताचिरहमव्यग्रैर्वेदज्ञैः परिकीर्तितः ॥ २०

C 12 12244
D 12 34513.85
K 12 352 20

Dn1 G2 अतो (for ततो) K1 D1 ० मयि, B3 १ ०
Das as मतं, D3 नत (for मम) T2 वैकुण्ठ तत्त्वतो
मम ॥ G2 सघट्टपति भूतजातसर्गं च शक्तिवयेति विकु
ण्ठत्वे समर्थ इति वैकुण्ठः ॥ Cp विगता कुण्डा, अमामर्थ्यं
यत्वेति विकुण्ठ । विकुण्ठ एव वैकुण्ठ । स्वार्थे वद्धित । ॥

16 G1 om 16 (cf v 1 1) —^a) D1 निर्माण (for
निर्वाण) K2 V1 Bo ८-9 Das as Dn1 n4 D3 D2 ३ ३
Kumbh ed मञ्ज, D1 T G2 ३.० M1 ८-1 विद्धि (for
सौख्य) —^b) V1 B3 (marg as in text) वर (for
पर) —^c) K1 V1 B3 Dn1 M1 १ यस्मान्; G2
सत्यान् (for तस्मान्) K2 4 अच्युत; D1 T2 च च्युत-
(for न च्युत) Das -सर्वो (for -पूर्वो)

17 G1 om 17 (cf v 1 1) —^a) K1 ३ 4 नमसे;
G2 (gloss चावापृथिव्यौ) 'सी (as in text) T1 G2 ०
पृथ्वी नम इमे चोमे, M1 ३-1 नमश्च पृथिवी चोमे —^b)
K1 ३ 4 १ D2 ३ ० कीर्तिते; D2 विधुत, T2 विश्रुते
(for विश्रुते) K2 विश्वलौकिकी; K3 V1 Bo ८-9 Das
n4 Dn1 n4 D3 D2 १ ३ Kumbh ed 'तोमुले (for
'लौकिके) — D2 reads 17'-18' twice —^c) V1
M1 ३-1 च (for हि) K1 D1 ३ (both times) १ ०
तयोः प्रमाद (D1 'च) नार्थं च; T G2 ३ ० तयोः संधार
णार्थाय —^d) Dn1 n4 Das D. (both times) १ मम
(for माम्) K1 D2 ममाविष्कृततेजसा; D3 प्रागध
सुखमञ्जसा; T1 G2 ० प्रायशः स्ते समासज (T1 'जसं);
T2 प्रायशश्चित्तमास्त्वज; G2 प्रागध खलु स्वमजपा (hyper-
metric), M1 ३-1 प्रागध ख समुजना (M2 'मजसा)
॥ G2 न शक्येते धारयितुमिति अधो, चावापृथिव्यौ । ते
अक्षितं, घटयितुं, जात इत्यधोक्षज । ॥

18 For the repetition in D2, of v 1 17 G1
om 18 (of v 1 1) —^a) D2 १ T G2 M1 ३-1
निरुक्त- (for 'क्त) K1 ३ 4 १ D2 ३ ० -विद्वांसो (for
विदुषो) —^b) B3 Dn1 n4 D3 D2 ३ ३ Kumbh ed
वेद; T2 G2 ह्येते (for ये च). K1 ३ 4 B3 १ सर्वार्थं
(for शब्दार्थं) —^c) Das तेषां (for ते मां) D4
गायति; D1 नयति. K2 प्राग्वशो; T2 प्रायशो; G2
(gloss. यज्ञे) Cv (gloss. वेदे यज्ञे वा) प्राग्वशो (as in

text) —^d) K1 B3 (marg as in text) D4 ० M2
अधोक्षजम्, T1 अधोक्षज K1 ३ 4 B3 (marg as in
text) T G2 ० M1 ३-1 Kumbh ed स्मृत, G2 स्मृत
(for स्थिति) ॥ Cv अक्षजमक्षजनित ज्ञानमध' यस्मा
दिति व्युत्पत्त्या । यद्वा भूमिस्थितभूग्याख्यलक्ष्मीरूपवत्,
व्योम्नि स्थितश्रीदेव्याख्यलक्ष्मीरूपवत्, स्वप्रसादाद्दिना सर्वथा
अदृष्टत्वाद्वा अधोक्षज । ॥ — After 18, D1 T G2 ३ ०
ins

879* अधो न क्षीयते यस्माद्दन्त्यन्येऽप्यधोक्षजम् ।

[T1 अयो (for अयो) T2 G2 हि (for सपि). T1
अयोक्षज]

19 G1 om. 19 (cf v 1 1) —^a) K2 Bo ३ ०
Dn1 n4 D3 D2 ३ ३ T G2 ० Ca Cp (gloss एकपद
स्यात्मनो दाक्षिणि) G2 (gloss पृथिवीनभसीसारभ्योक्तै
क्षीयत इत्यन्तै पदप्रतीकै व्याकृतो निरुक्त) एकपदैर्; K1
एकमतिर्; B3 १ Das as 'पदे (Das 'धे); G2 एव
पदैर्; Cpp (gloss एकलक्षण) एकपद (for एकमतैर्)
K1 ३ 4 एव, B3 १ Das as चैव (for एव) D1 एव
एकपदै' शब्दो ॥ G2 एकपादै, एकपदस्यात्मन ॥ G2
एकपदै, पृथक्पदै ॥ Cv एकमतै, एकैकमतप्रवर्तकै । ॥
—^b) K2 व्याहृत; B3 D2 G2 (gloss निरुक्त) व्या
कृत (for व्याहृत) —^c) T G2 ३ ० [s]पि (for हि).
Dn1 ह्यधोक्षजाल्

20 G1 om 20 (of v 1 1) —^a) K1 घृत;
D2 १ G2 वृत, M1 ० १ कृत (for घृत). K1 ३ म (K2
स)माचिष; D2 १ मम चियो; T2 मामाचिषो; M1 ० १
मदाचिषा (for ममाचिषो) ॥ G2 अचिष' घृत, वर्ष
कमिति शेष ॥ Cv यद्वा, गोघृतस्य सुवर्णवर्णत्वात् घृत
मम अचिष सन्ति । ॥ —^b) T G2 ३ ० जनानां (for
जन्तूनां) K3 V1 B3 ० Das as धारणे (for धारणम्).
॥ Cp जन्तूनां जीवानां प्राणधारणार्थं वा ममाचि, तां
घृतेन चर्षयते इत्यर्थः । ॥ —^c) K1 घृताचिर; G2 घृता
क्षीर (for घृताचिर) K1 आन्यग्रैर् Dn1 घृताचीह
च मन्यग्रैर्; M1 ० १ घृत मदाचिरव्यग्रैर् —^d) M1 ० १
घृताचिर्वेदिकै स्मृतः.

त्रयो हि धातवः ख्याताः कर्मजा इति च स्मृताः ।
 पितं श्लेष्मा च वायुश्च एष संघात उच्यते ॥ २१
 एतैश्च धार्यते जन्तुरेतैः क्षीणैश्च क्षीयते ।
 आयुर्वेदविदस्तस्मात्त्रिघातुं मां प्रचक्षते ॥ २२
 वृषो हि भगवान्धर्मः ख्यातो लोकेषु भारत ।
 नैघण्टुकपदाख्यातं विद्धि मां वृषमुत्तमम् ॥ २३
 कपिर्वराहः श्रेष्ठश्च धर्मश्च वृष उच्यते ।
 तस्माद्दृषाकपिं प्राह कश्यपो मां प्रजापतिः ॥ २४

न चादिं न मध्यं तथा नैव चान्तं
 कदाचिद्विदन्ते सुराश्चासुराश्च ।
 अनाद्यो ह्यमध्यस्तथा चाप्यनन्तः
 प्रगीतोऽहमीशो विभ्रुर्लोकसाक्षी ॥ २५
 शुचीनि श्रवणीयानि शृणोमीह धनंजय ।
 न च पापानि गृह्णामि ततोऽहं वै शुचिश्रवाः ॥ २६
 एकशृङ्गः पुरा भूत्वा वराहो दिव्यदर्शनः ।
 इमामुद्धृतवान्भूमिमैकशृङ्गस्ततो ह्यहम् ॥ २७

21 G₁ om 21 (of v 1 1) —^a) T₁ lacuna ;
 T₂ त्रयोभि- B₈ (marg) मानवाः (for धातव) —^b)
 K₆ B₈ D₈ T G₂ s o M₁ s-1 मे; B₀ o 1 0 D₈ n₁
 D₁₁ n₄ D₈ D₂ s s Kumbh ed ये; C_n ते (for
 च) ☞ C₈ कर्मजा मत्सकरूपजाता इति यावत् । ☞
 —^c) K₄ वायु T G₂ s o M₁ o 1 पितं वायु (G₈ 'त)श्च
 श्लेष्मा च —^d) K₁ s 4 श्वेप; G₂ एतत् (for एष).

22 G₁ om. 21 (of v 1 1) —^a) K₆ B₈ 1 0
 D₈ s a₁ D₄ s तु; G₂ स- (for च) —^b) K₁ s 4 T₂
 क्षीणश्च (for क्षीणैश्च) B₁ s D₈ n₄ D₆ o तु (for च).
 —^c) K₁ D₈ त्रिघातु D₈ प्रचक्षते T₂ त्रिधश्च
 माणप्रचक्षते (sic) ☞ C_n त्रयो धातव उपाधिभूताः
 सन्ति अथ इति त्रिघातु । ☞

23 G₁ om. 23 (of v 1 1). —^a) D₈ एषो
 (for वृषो) —^b) K₁ s स्मृतो (for ख्यातो) —^c)
 K₁ नैघटक; K₄ नै पुण्यक; K₆ नैघटव; K₇ D₂ o
 नैघटज; V₁ D₁₁ n₄ D₈ D₈ निघटक; B₀ निर्घटुक;
 B₆ नैघटक, B₈ निर्घटक; D₈ निघटुक; D₈ निघ-
 टुक; M₁ s-1 नैखटव (for नैघण्टुक) K₁ s 4 V₁
 B₈ पदाख्यानैर; K₆ B₀ o (marg as in text) 1 0
 D₈ s a₁ D₁₁ n₄ D₈ D₂ s s s Kumbh. ed -पदाख्याने
 (D₆ 'तैर) (for 'ख्यात) T₁ पृषविदा पदख्यात; T₂
 G₂ s o एव वेदविदा (G₂ प्रदा)ख्यात —^d) G₂ विदुः
 (for विद्धि) K₁ s 1 D₈ o वृष ह (K₂ य)स्युत; G₂
 वृषभ तत् (for वृषमुत्तमम्)

24 G₁ om 24 (of v 1 1) —^a) K₄ कपि (for
 कपिर). K₇ D₈ T₂ G₂ M₁ वराह (for 'ह') —^b)
 D₈ lacuna, D₇ कर्मश्च. D₈ वृषम् —^c) K₁ D₈
 वृषाकपि (for 'कपि). ☞ C_v आ समन्तात्, कं जल,
 पाययति । अक दुःखं पिनधीति वा वृषाकपिः । ☞ —^d)
 D₇ T G₂ s o M₁ 1 काश्यपो (for क'). — After 24,
 K₁ D₈ 9 ins. :

880* नादिमन्त न चान्तं च कदाचिद्विद्यते सुरा ।

25 G₁ om 25 (of v 1 1) —^a) D₈ 1 T₂
 M₁ चादिर (for चादि) K₁ s D₄ 1 0 T G₂ s o M₁
 o 1 न चांतं कदाचिद्, K₄ B₁-9 D₂ s M₆ Kumbh ed
 तथा चैव नां (B₈ चां) तं (for तथा नैव चान्त) K₇
 न चादिर्न च मध्यस्थ न चात च कदाचिद् —^b) K₁ s
 D₄ o M₁ s-1 विदते (K₁ s विदति; M₆ वदते) द्विजा
 मे; K₇ विद्यते द्विजा मे; D₇ T₁ G₂ s o व्य (D₇ य;
 G₂ वि) जानन्दिजा मे; T₂ वृजान द्विजा मे (for कदाचि
 द्विदन्ते) V₁ द्विजा मे; D₈ विद्यते; Kumbh ed
 विदते (for विदन्ते) D₈ सुराश्चासुराश्च, T₂ G₂ M₁
 o 1 सुरा सासुराश्च; Kumbh. ed द्विजा मे सुराश्च
 —^c) K₂ अद्याभ्यो (sic); B₈ अनाद्यो, D₇ T G₂ s o
 'दिर (for 'द्यो). K₂ हि मध्यस (for ह्यमध्यस) T₂
 G₂ चा (for च). —^d) D₈ s a₁ प्रगीतो (for प्रगीतो)
 K₁ s 4 एको (for ईषो)

26 G₁ om. 26 (of v 1 1) —^a) D₈ शुचिनि
 श्र*णियानि; D₈ शुचीनि श्रवणीहति —^b) D₇ T₂ G₂
 पाप न (G₂ तु) (for पापानि) K₆ 1 गृह्णामि, D₈
 s a₁ दुष्टानि, M₁ 1 कर्माणि —^c) B₈ (marg) तेनाहं;
 D₈ तथाह (for ततोऽह)

27 G₁ om 27 (of v. 1. 1). —^a) D₈ D₈ एक-
 शृङ्ग ☞ C₈ एकशृङ्ग, एकशृङ्ग । ☞ —^b) B₈ D₈
 s (before corr) वाराहो B₀ 1-9 D₁₁ n₄ D₈ D₂
 s. 1 0 T G₂ s o M₁ s-1 C_n Kumbh ed नदिवर्धन
 (for दिव्यदर्शन) —^c) K₁ उद्धृतया, K₆ o V₁ B₀
 s-9 D₈ s a₁ D₁₁ n₄ D₈ D₂ s s Kumbh. ed. चोद्ध-
 रतवान्; T₂ उपास्यह, G₂ उपावह (for उद्धृतवान्)
 —^d) D₇ T G₂ s o [s]क्षि (for हि). D₈ एकशृङ्ग
 गता ह्यह.

28 G₁ om. 28 (of v. 1. 1). —^a) K₁ s V₁ B₈

तथैवासं त्रिककुदो वाराहं रूपमास्थितः ।
 त्रिककुचेन विख्यातः शरीरस्य तु मापनात् ॥ २८
 विरिञ्च इति यः प्रोक्तः कपिलज्ञानचिन्तकः ।
 स प्रजापतिरेवाहं चेतनात्सर्वलोककृत् ॥ २९
 विद्यासहायवन्तं मामादित्यस्यं सनातनम् ।
 कपिलं प्राहुराचार्याः साख्या निश्चितनिश्चयाः ॥ ३०
 हिरण्यगर्भो द्युतिमानेप यश्छन्दसि स्तुतः ।

योगैः संपूज्यते नित्यं स एवाहं विद्मः स्मृतः ॥ ३१
 एकविंशतिशाखं च ऋग्वेदं मा प्रचक्षते ।
 सहस्रशाखं यत्साम ये वै वेदविदो जनाः ।
 गायन्त्यारण्यके विप्रा मद्भक्तास्तेऽपि दुर्लभाः ॥ ३२
 पद्पञ्चाशतमष्टौ च सप्तत्रिंशतमित्युत ।
 यस्मिञ्जासा यजुर्वेदे सोऽहमाध्वर्यवे स्मृतः ॥ ३३
 पञ्चरूपमथर्वाणं कृत्याभिः परिद्वंदितम् ।

C 12.13158
 B 12.34 [2] 89
 K 12 352 34

(marg as in text) M1 १-१ तथैवाह, DAs तत्रैवास
 (for तथै) V1 त्रिककुद (for 'दो) छ Cn त्रिक
 कुद, त्रीणि ककुदानि, उक्तप्रदेशा स्कन्धपोत्रदष्टा यस्य ॥
 C1 त्रिककुद शरीरस्य त्रिषु प्रदेशेषु, सुखस्कन्धकायेषु,
 श्रेष्ठतर ॥ C7 सुजद्वये शिरोमूले च त्रय ककुद, चमाद्वन
 पृष्टव्यूढावयवा यस्य स तथोक्त । छ -^१) E1 २ G2
 वाराहं DAs om रूप -^१) D1 T G2 २ ० Ms त्रिक
 कुचे (D1 Ms 'से,न (for 'सेन) M1 १ त्रिकुचेन विरि
 ख्यात -^१) Kc Bo समापनात्; K1 Dns Ds Ds
 १ ० T G2 ० Ms प्रमा^१; Ds प्रमापनात्; G2 प्रमाप
 नात्; M1 १ १ प्रवापनात् (for तु मापनात्)

स एष Bo १ ० Das G2 २ ० M1 १-१ यत् (for यत्)
 K1 lacuna, T2 छजनि (sic) (for छन्दसि) K1
 lacuna, Bo स्थित, G2 M1 १-१ पृत्; G2 स्मृत (for
 स्तुत) K2 १ एष य ममुदाहृत, K1 D1 ० एष छदसि
 य स्तुत, Ds १ एष छदसि सस्तुत -^१) K2 सपूजिते,
 K2 Bo ० २ (marg) Das n1 सपूज्यते; Ds सपूजितो
 (for 'ज्यते) T1 G2 ० योगस्यै पूज्यते नित्य -^१)
 K1 २ चैत्र (for एव) V1 B2 (marg as in text)
 शुचि; Bo ० १ ० Dn1 n1 Ds D2 २ ० Cn सुवि (for
 त्रिभु) छ Cn छन्दसि समष्टिद्विभाभिमानि सूत्राम्ना,
 सुवि चतुर्मुख । छ

29 G1 om. 29 (cf v l 1) -^१) K1 Ds ०
 विरिचिर्; V1 Ds विरचि; Dns Ds1 विरिचि (for 'च)
 Ks Bo ० १ ० Das as Dn1 n1 Ds D2 २ ० Cn Kumbh
 ed यत्प्रोक्त, Kc B2 यत्प्रोक्त, Ds यत्प्रोक्त (for य
 प्रोक्त) T2 विरिचयति य प्रोक्त छ Cn विशेषेण
 रिणक्ति, उपानां परिमख्यानान्य प्रविलय करोषीति वि
 रिञ्च । छ -^१) Ks V1 Bo १ ० Das as Dn1 n1 Ds
 D2 २ ० Cn Kumbh ed कापिल, Kc कपिलो, B2 ०
 D1 T G2 ० कापिल (for कपिल) -^१) K1 रेदनात्;
 K2 V1 Bo ० १ ० D1 T G2 ० Cnp रेचनात्, K1 D1 ०
 लोच^१; B2 रेत^१, Ds G2 रोच^१ (for चेत^१) K1 २ १
 सर्वथैव च (for 'लोककृत्)

32 G1 om 32 (cf v l 1) -^१) Ks शाखायां;
 Dn1 n1 Ds D2 २ ० Kumbh ed साहस्र (for 'शाख
 च) K1 २ एकत्रिंशच्च शाखायात् -^१) K1 मे (for
 मां) Ds1 प्रचक्षते; Ds प्रव^१ K1 २ १ तमृगवेद वदति
 मां - K1 om 32¹⁴ -^१) Ds om. (hapl) from
 शाख up to पञ्चा (in 33^a) K1 शाखा (for शाख)
 K1 Ds ० सामेति, M1 १-१ साम च (for यत्साम)
 -^१) D1 T2 G2 साम (for ये वै) - D1 T G2 २ ०
 om. 32¹⁴ -^१) K2 अरण्यके, M1 अरण्यका M1 ० १
 धीरा (for विप्रा) -^१) K2 १ V1 Bo १ ० Das Dn1
 n1 Ds D2 २ ० Cn Kumbh ed हि (for सपि)

30 G1 cm. 30 (cf v l 1) -^१) Ds1 सहाय
 विष् (for 'वन्त) -^१) K1 २ १ १ Ds ० धनजय (for
 सनातनम्) -^१) K1 २ १ १ Ds ० क्षाचार्य (for 'र्षी)
 छ C7 क मोक्षसुरप पियन्त्यनेनेति कपित्थ ज्ञान, तेवळ [?
 तेन छ] समान कपिल । छ -^१) K1 २ ० Ds2 साख्य
 (for सांग्या) K1 २ १ Ds -निश्चय, D1 मानसा
 (for निश्चया) K1 Ds ० साख्य साख्यविचक्षण

33 G1 om 33 (cf v l 1) Ds om up to पञ्चा
 (cf v l 32) -^१) B2 (marg as in text) शत
 (for पद्) D1 T G2 २ ० पद्पंचाशत्तयाष्टौ च -^१)
 K1 ० Das -विंशतम्; Bo विंशतिम् (for त्रिंशतम्)
 Das अस्त्युत, Mc इत्यपि (for इस्त्युत) Ds सप्तत्रिंशत्
 मुच्यते, D1 T G2 २ ० सप्तत्रिंशत्तयैव च; M1 १ 'त्रिद
 शमित्यपि -^१) K1 २ या वै; Ds तस्मिन् (for य^१)
 K1 Ds M1 ० १ यजुर्वेद -^१) Kc Ds T1 G2 २ ०
 M1 ० १ आध्वर्यव V1 Bo ० (marg as in text) स्तुत
 (for स्मृत) K1 २ सोहमधुर्वभि स्मृत (sic)

31 G1 om. 31 (cf. v l 1) -^१) T2 गर्हो (for
 गर्भो) DAs द्युतिष्ठे (for द्युतिमान्) -^१) Dn1 n1
 Ds ० Cn Kumbh ed य एष (by transp.), Ds य

34 G1 om 34 (cf. v l 1). -^१) D1 T1 नच

कल्पयन्ति हि मां विप्रा अथर्वाणविदस्तथा ॥ ३४
शाखाभेदाश्च ये केचिद्याश्च शाखासु गीतयः ।
स्वरवर्णसमुच्चाराः सर्वास्तान्निद्धि मत्कृतान् ॥ ३५
यत्तद्धयशिरः पार्थ समुदेति वरप्रदम् ।
सोऽहमेवोचरे भागे क्रमाक्षरविभागवित् ॥ ३६
रामादेशितमार्गेण मत्प्रसादान्महात्मना ।
पाञ्चालेन क्रमः प्राप्तस्तस्माद्भूतात्सनातनात् ।

र्वाण K₀ B₀ ० १ ३ (marg) ० D₁ २ ३ पञ्चकल्पं स्वय
र्वाण ॐ Cp पञ्चकल्पम् — नक्षत्रकल्प, वैतानकल्प, सहि-
ताकल्प, आङ्गिरसकल्प, दान्तिककल्पम् । ॐ —^b) D₈
कल्पामि (for कृत्यामि). K₁ ३ D₁ ३ D₂ ३ ०
वृद्धि; D₁ T₁ G₂ ० जृम्भित; G₂ जृम्भिण (for वृद्धि-
त्तम्). —^c) K₁ कल्पयत (for 'यन्ति) K₁ ३, K₂
३ १ V₁ B₈ (marg) D₈ ० [हृ]ह, M₁ ० १ च (for
हि) M₁ १ विप्र — G₂ om 34^d —^d) K₁ ३ B₀
आथर्वाण, K₀ B₁ T आय(T₁ 'च)वर्ण; D₈ १ G₂ ०
M₈ जयवर्ण; M₁ १ 'वादि (for 'र्वाण) K₁ D₈ ०
वेत्तारोथवर्णस्तथा

35 G₁ om 35 (of v l 1) —^a) K₁ भेदश्
—^b) G₂ विद्या (for याश्च) K₂ शाखा सु; K₁
D₁ ० वेदेपु. B₀ गीयते (for गीतय) —^c) K₁ ३ ३
सुर; G₈ स्वरण- (for स्वर) K₁ ३ ३ समुच्चारान् (for
'चारा')

36 G₁ om up to मेवोत्त (cf. v l 1). —^a)
M₁ ६-१ यत् (for यत्) K₀ यत्र द्वय शिर पार्थ (sic)
—^b) D₁ सरूपेति; M₁ ० १ समुदेति (for 'देति)
K₀ वरप्रद, D₁ ३ 'प्रदे, D₈ 'प्रद —^c) D₈ ३ ३
भाग (for भागे). —^d) D₁ T G₁-३ ० M₁ ६-१ पद
क्रम (M₁ ० 'क्रम) (for क्रमाक्षर)

37 —^a) B₀ ६-० D₁ १ ३ D₂ ३ ३ C₁ (gloss वाम
देवादिष्टेन ध्यानमार्गेण) वामादेशित-; D₁ ३ T₂ राम' (for
रामा') K₁ ३-मार्गेण K₁ ३ रामादिगीतमार्गेण; K₄
रामाद्धि गीतमार्गेण. ॐ C₈ रामादेशितमार्गेण, जामदग्न्यो
पदिष्टहयप्रीवाराधनप्रकारेण । ॐ —^b) D₁ T₁ G₂ ० महा
त्मन; M₁ 'त्मना (for 'त्मना) —^c) K₁ १ D₁ ०
M₁ ० १ पाञ्चालेन —^d) K₂ D₁ भूता; G₂ भूत (for
भूतात्) D₁ ३ सनातन, D₈ 'तनान् —^e) K₂ चा
प्रद्य; D₄ चन्द्राय; D₁ T G₁-३ ० बाहुल्य (G₁
'ल्य); M₁ १ बहुल्य; M₈ बाहुल्य (for बाह्व्य)
D₄ reads from स बभौ up to प्रणयित्वा (in 38^d)

वाभ्रव्यगोत्रः स बभौ प्रथमः क्रमपारगः ॥ ३७
नारायणाद्वरं लब्ध्वा प्राप्य योगमनुत्तमम् ।
क्रमं प्रणीय शिक्षां च प्रणयित्वा स गालवः ॥ ३८
कण्डरीकोऽथ राजा च ब्रह्मदत्तः प्रतापवान् ।
जातीमरणजं दुःखं स्मृत्वा स्मृत्वा पुनः पुनः ।
सप्तजातिषु मुख्यत्वाद्योगानां संपदं गतः ॥ ३९
पुराहमात्मजः पार्थ प्रथितः कारणान्तरे ।

twice —^f) K₁ प्रथमा; K₀ V₁ B₀ ६-३ D₁ ३ ३
D₁ १ ३ D₈ D₂ ३ ३ ३ G₂ Kumbh. ed प्रथम; T₁
G₈ ० M₁ ० १ 'म (for 'म) M₁ १ पारगं.

38 For the repetition in D₄, of v l 37 —^a)
K₁ ३ प्राप्ता, K₂ प्राप्त्वा; M₈ लब्ध (for लब्ध्वा)
T₂ नारायणा वरा लब्ध्वा (sic), M₁ १ 'यणाध्वर लब्ध
—^c) D₄ (both times) क्रमे (for क्रम) K₁ ३ प्रा-
णीय, G₁ प्रणय (for प्रणीय) K₁ शिक्षा, K₂
शिक्षां; K₄ शिक्षा; T₁ G₀ शीक्षां —^d) K₁ ३ D₁ १
क्रमयित्वा (for प्रण) B₈ (marg) [आ]शु (for स).
K₁ ३ स्व(K₂ सु)वालक'; K₀ B₀ D₁ ३ M₈ तु (M₈
सु) गालव'; B₈ द्यागा'; T G₁-३ ० स बाहुलः (T₂ G₂
'ल; G₁ 'व), M₁ ० १ सुखावह' (for स गालव')

39 —^a) K₁ ३ ३ B₈ (marg as in text) D₁ ३ D₁ T
G₁ ३ ० M₈ Kumbh. ed पुडरीको; K₁ D₈ ३ कांड'
(for कण्ड') D₂ महाराजा, G₂ बृहन्नानुर (for स्य
राजा च). —^c) D₁ ३ M₈ जाति; D₈ योगी, D₁
T₁ G₂ ३ ० जनी; T₂ G₁ जनि (for जाती) K₂
स्मृत्वा (for दुःख). —^d) K₂ योग, D₂ चैव; D₁
स वै (for the first स्मृत्वा) D₁ मृत्वा (for स्मृत्वा)
—^e) D₁ ३ G₁ सत्त्वं, D₁ ३ सम (for सत्) G₂
मुख्यत्वं (for 'त्वाद्) —^f) K₁ D₁ १ ० T₂ G₁ ३ यो
गिनां; T₁ G₂ ० योगिन (for योगिनां) V₁ सविदे;
D₁ T G₁-३ ० स्व(T₁ G₂ ० स्व)पद (for सपदं) V₁
B₈ D₂ T₁ G₀ M₁ ६-१ गता; B₁ पुनः; D₈ गतां
(for गत)

40 —^a) K₁ D₄ ० पुराण (for पुराहम्) K₂ D₁
आत्मज; T₂ 'न (for 'ज) T₁ G₈ ० पुरा धर्मात्मज'
पार्थ —^b) K₁ ३ कथित; T₂ पठित; G₂ प्रसूत
(for प्रथित) D₁ ३ D₈ करणातरे (for का') —^c) 40^d
is partly damaged in B₈ —^e) D₁ ३ क्रम- (for
कुर-). —^d) K₀ धर्मत, T₂ G₁ ३ M₁ धर्मज- (for
'ज').

धर्मस्य कुरुशार्दूल ततोऽहं धर्मजः स्मृतः ॥ ४०
 नरनारायणौ पूर्वं तपस्तेपतुरव्ययम् ।
 धर्मयानं समारूढौ पर्वते गन्धमादने ॥ ४१
 तत्कालसमयं चैव दक्षयज्ञो बभूव ह ।
 न चैवाकल्पयद्भागं दक्षो रुद्रस्य भारत ॥ ४२
 ततो दधीचिवचनाद्दक्षयज्ञमपाहरत् ।
 समर्जं शूलं क्रोधेन प्रञ्चलन्तं मुहुर्मुहुः ॥ ४३
 तच्छूलं भस्मसात्कृत्वा दक्षयज्ञं सविस्तरम् ।
 आवयोः सहसागच्छद्दर्याश्रममन्तिकान् ।
 वेगेन महता पार्थ पत्न्यारायणोरसि ॥ ४४

ततः स्वतेजसाविष्टाः केशा नारायणस्य ह ।
 बभूवुर्मृञ्जवर्णास्तु ततोऽहं मुञ्जकेशवान् ॥ ४५
 तच्च शूलं विनिर्धूतं हुंकारेण महात्मना ।
 जगाम शंकरकरं नारायणसमाहृतम् ॥ ४६
 अथ रुद्र उपाधावत्तावृषी तपसान्वितौ ।
 तत एनं समुद्धूतं कण्ठे जग्राह पाणिना ।
 नारायणः स विश्वात्मा तेनास्य शितिकण्ठता ॥ ४७
 अथ रुद्रविघातार्थमिपीकां जगृहे नरः ।
 मन्त्रैश्च संयुजो जाशु सोऽभवत्परशुर्महान् ॥ ४८
 क्षिप्तश्च सहसा रुद्रे खण्डनं प्राप्तवास्तदा ।

C 12 13275
 B 12 343(2).116
 K. 12 352 50

41 *) Ds पूर्वं (for पूर्व) —^b) K1 B1 शय्यय,
 V1 B8 (marg as in text) Ds T G1-3 6 M1 1-1
 उत्तम (for अय्ययम्) —^c) K1 2 4 T1 Gs 6 धर्मयान ;
 K1 Ds 5 9 'याने, B1 9 'पार (for 'यान) K2 समा
 नृदौ, G2 M1 समारूढ (M1 'ढ)

42 *) G2 तत्काल (for तत्काल) K1 2 4 7 V1
 Bo 8 (marg as in text) Das Dn1 n4 Ds D2 3 8
 Kumbh ed -समये, G1 'यद् (for 'य) K2 2
 चारि (for चैव) —^d) Das भारत Ds दक्षा रुद्रश्च
 भारत (sic)

43 For the incident, cf. B 12 285[4] 21 B8
 damaged —^a) K1 2 7 V1 Bo 1 9 D4 9 दधीच-
 D1 T2 G1-3 M1 5 1 स देवी ; T1 Gs स्वदेवी (for
 दधीचि) —^b) K1 2 रद्रो (for दक्ष) D1 T G1-3 6
 M1 1-1 उपाद्रवत् (for अपाहरत्) —^c) Das चल (for
 शूलं) Bo 1 8 Dn1 n4 Ds D2 3 8 Kumbh ed
 क्रोधेन (for क्रोधेन) —^d) K1 2 4 प्राज्वलन्तै (Ks 'न्तै),
 K1 Ds 9 प्रज्वलन्तै (for 'लन्त)

44 *) K1 बहुल (for तच्छूल) —^d) T2 G1 वद
 राश्रमम् (for 'योश्रमम्) Ds अतिक K1 2 समीप
 बदराश्रम, D1 बदरातिकमतिकान् —^e) M1 6 1 महता
 पार्थ वेगेन —^f) Dn1 [ज]पतन्; Ds2 य5न्, Ds
 यथे (for पतन्)

45 T1 om 45^{ab}. —^a) K1 तु; K2 ते; Ks V1
 B8 Dn1 D1 T2 G1-3 6 तद्; Kumbh. ed तस्य (for
 स्व) —^b) K1 2 4 7 Ds 5 9 Gs 6 हि; Ks D1 T2
 G1 च; B8 damaged, G2 तु (for ह). —^c) 45^{ad} is
 damaged in B8. —^e) Ds मुञ्जवर्णश्च; G2 मञ्जवर्णाश्च;

M1 मुञ्ज (for मुञ्ज) K1 2 6 V1 B8 Das a1 Ds
 5 9 Gs च (for तु) —^d) D1 मुच, G2 मञ्ज; M1
 मुञ्ज (for मुञ्ज)

46 46^{ab} is partly damaged in B8. —^a) Dn1
 त च, G2 तस्य (for तच्च) T1 Gs 6 transp च and
 शूल K1 Ds 9 विनि (K1 नि)क्षिप्त (for विनिर्धूत)
 —^b) Dn1 om (hapl) 46^b-47^a —^c) G2 महात्मन
 —^e) Ks जगाम शकर वीर; D1 T2 'म शकराकार; G1
 'म शकर कठ —^d) Ds om from समा up to यण
 स (in 47^a) K1 2 4 B8 9 Ds 1 'समाहित (for 'हृतम्)

47 Dn1 om 47^{ab}, Ds om. up to यण स (for
 both, cf v l 46) —^a) V1 उपाधावत् (for उपा')
 —^b) K1 2 4 6 Ds G2 तपसायुतौ; Ds तमसायुत् (for
 तपसान्वितौ) —^c) Ds T2 एत (for एन) K1 Das
 Ds समुद्धूत (for 'दूत्) ❀ Cn समुद्धूत्, उड्डीया
 गतम् । ❀ —^d) T2 रणे (for कण्ठे) —^e) Das om
 47^{cd} —^f) D1 T2 G2 ततो मे; T1 G1 3 6 M1 5-1
 ततोस्य (for तेनास्य) K1 Ds शितिकण्ठता

48 *) K1 2 धर्म (for रुद्र) M1 1 विनाशार्थम्
 (for विघातार्थम्) —^a) V1 reads 48^b-50^d on marg
 —^b) K1 2 4 हृषीक (for हृषीकां) D1 T G2 3 6 तत
 (for नर) Ks हृषीकानुद्दहधर, Bo 6 8 (marg) 9
 Das a4 Dn1 n4 Ds D2 3 8 M1 5-1 Kumbh ed.
 हृषीकां नर उद्दरन् —^c) T2 मन्त्राश्च K1 2 सनियुज्यैव;
 K1 V1 Ds2 Ds 5 9 सनि (Ds Ds 'यु) योज्याशु; Das
 G1 संयुजो (G1 'ये) जाशु —^d) Ds om from सोऽभवत्
 up to परशु (in 49^d). K1 Ds 9 सा (for सो).

49 Ds om. up to परशु (of v l 48). K1 om

३१. ११६
३१ ततोऽहं खण्डपरशुः स्मृतः परशुखण्डनात् ॥ ४९

अर्जुन उवाच ।

अस्मिन्दुद्धे तु चाण्ण्यं त्रैलोक्यमथने तदा ।

जयं कः प्राप्तवांस्तत्र शंसैतन्मे जनार्दन ॥ ५०

श्रीभगवानुवाच ।

तयोः संलग्नयोर्युद्धे रुद्रनारायणात्मनोः ।

उद्विगाः सहसा कृत्स्ना लोकाः सर्वेऽभवंस्तदा ॥ ५१

49 V₁ reads 49 on marg — ^a) G₂ क्षपश्च (for क्षिप्तश्च) K₂ V₁ Bo ६-९ Da₂ २४ Dn₁ n₄ D₂ D₂ २ २ Kumbh ed तेन, D₂ G₂ रुद्र (for रुद्रे) — ^b) K₁ ४ रुद्रनां, K₂ खदानां (for खण्डन) B₂ तथा (for तदा). — ^c) G₁ ततोयं — After 49, B₂ ins an addl colophon [Adhy name B₂ नारायणीय — Adhy no B₂ 271]

On the other hand, Kumbh. ed. ins after 49

881* रुद्रस्य भागं प्रददुर्भागमुच्छेषण पुन ।

श्रुतिरप्यत्र भवति वेदैरुक्तस्या पुन ।

उच्छेषणभागो वै रुद्रस्तस्योच्छेषणेन होतव्यमिति सर्वे गम्यरूपेण तदा ॥

50 G₂ om 50^a-67^b. V₁ reads 50 on marg Dr T₂ पार्थ (for अर्जुन) After the ref, M₂ ins an addl colophon [Sub parvan M₂ मोक्षधर्म — Adhy name M₂ नारायणीये नामगौणारमकथन — Adhy no M₂ 199]

— ^a) V₁ B₂ २ ९ Da₂ २४ D₂ १ ९ T G₂ ६ M₂ तस्मिन् (for तं) Da₂ २४ सुहृदं (for युद्धे तु) — ^b) Dn₁ n₄ D₂ Kumbh ed शमने, Dr मथने (for मथने) — ^c) K₁ २ ४ ० V₁ Bo ६ १ ९ Da₂ २४ Dn₁ n₄ D₂ D₂ २ २ Kumbh ed को जय (by transp), B₂ कं जय K₂ D₂ ९ देवस्; B₂ (marg as in text) G₂ M₁ ६ १ धीरस्; D₂ १ देव; T G₁ ६ धीर (for तत्र) — ^d) K₁ V₁ B₂ D₂ १ ९ तन्मे शस; D₂ तन्मे सश, T₂ शस तन्मे (for शंसैतन्मे).

51 G₂ om 51 (of v 1 50). M₂ om the ref. — ^a) M₂ lacuna for तयोः संलग्नयो Dr T G₁ २ ० Kumbh ed. संलग्नयोर् (for संलग्नयोर्) K₂ मध्ये; M₂ धीर (for युद्धे) — ^b) K₁ २ ४ १ V₁ D₂ २ ० विष्णुशंकरयोस्तदा (V₁ 'या) — ^c) K₁ २ ४ पार्थ; D₂

नागृह्णात्पावकः शुभ्रं मखेषु सुहृतं हविः ।

वेदा न प्रतिभान्ति स्म ऋषीणां भावितात्मनाम् ॥ ५२

देवान्नजस्तमश्चैव समाविविशतुस्तदा ।

वसुधा संचक्रम्पेऽथ नभश्च विपफाल ह ॥ ५३

निष्प्रभाणि च तेजांसि ब्रह्मा चैवासनाच्युतः ।

अगाच्छोषं समुद्रश्च हिमवांश्च व्यशीर्यत ॥ ५४

तस्मिन्नेवं समुत्पन्ने निमित्ते पाण्डुनन्दन ।

कृच्छ्रा, M₂ कृच्छ्रो (for कृच्छ्रा) — ^a) K₂ १ B₂ Da₂ २४ Dn₁ सर्वलोकास्; V₁ Bo. ६ १ ९ Dn₁ D₂ D₂ २ ० Kumbh ed सर्वे लोकास् (by transp), M₂ कृच्छ्रा सर्वे K₁ M₁ सर्वे भवांस्, K₂ सर्वेभयस् (for सर्वे भवस्) K₂ V₁ Bo ६-९ Da₂ २४ Dn₁ n₄ D₂ D₂ २ २ Kumbh ed. सदाभवन् (by transp) T₂ G₂ ६ लोकाः समभवस्तदा

52 G₂ om. 52 (of v. 1 50) — ^a) K₂ १ Dn₁ नागृह्णात्; Dr 'हृत् G₂ पावका (for 'क) V₁ तत्र (for शुभ्र) — ^b) Dn₁ Kumbh. ed मुखेषु (for मं) K₁ २ ४ [आ]श्रावित; D₂ सुहृतो (for 'त). — ^c) K₂ D₂ २ ० transp वेदा and न K₂ D₂ ० -भासते; T₂ भांत स्म (for -भान्ति स्म) — ^d) K₂ स्वापर्णां (for ऋषीणां)

53 G₂ om 53 (of v 1 50) B₂ om 53^a. — ^a) T₂ आगस् (for रजस्). — ^b) D₂ स मां विविशुस् (sic) G₂ तथा (for तदा) — ^c) K₁ वसुधा (sic) (for वसुधा) K₁ २ १ V₁ Bo २ (marg as in text) D₂ (before corr) D₂ ० प्रचक्रपे, D₂ (by corr) Dr T₂ G₁ सा च; D₂ च मं (for सचं) V₁ Bo ६ २ ० Dn₁ n₄ D₂ D₂ २ २ १ २ T G₂ २ ० M₁ २-१ च (for स्य) — ^d) T₁ G₂ ६ M₁ ६ १ चापि (for च वि) K₁ २ ४ विचचाल; V₁ Bo विफला न; Dn₁ विफफाल (for विपं) D₂ नभसश्च फफाल ह; T₂ विश्वविह्वलता गत

54 G₂ om 54 (of v 1 50) — ^a) K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६-९ Dn₁ D₂ D₂ २ २ निष्प्रभानि. — ^b) Da₂ Dn₁ n₄ D₂ २ २ Kumbh ed आसन (for 'नात्) — ^c) K₁ गुरु शोप; K₂ ४ T₁ G₂ ६ जगु शोप; K₂ D₂ २ ० गता शो (D₂ वे)प; V₁ जगु शोप; Dr T₂ व्यगाच्छोप (for जं) K₁ २ ४ १ D₂ २ ० T₁ G₁ २ ० समुद्राश्च — ^d) K₁ व्यशीर्यते; K₂ विशीर्यत

55 G₂ om 55 (of v 1 50) — ^a) B₂ D₂

ब्रह्मा ब्रूतो देवगणैर्ऋषिभिश्च महात्मभिः ।
 आजगामाशु तं देशं यत्र युद्धमवर्तत ॥ ५५
 साञ्जलिप्रग्रहो भूत्वा चतुर्वक्त्रो निरुक्तगः ।
 उवाच वचनं रुद्रं लोकानामस्तु वै शिवम् ।
 न्यस्यायुधानि विश्वेश जगतो हितकाम्यया ॥ ५६
 यदक्षरमथान्यक्तमीशं लोकस्य भावनम् ।
 कूटस्थं कर्तुर्निर्द्वन्द्वमकर्तेति च यं विदुः ॥ ५७
 व्यक्तिभावगतस्यास्य एका मूर्तिरियं शिवा ।
 नरो नारायणश्चैव जातौ धर्मकुलोद्भवौ ॥ ५८
 तपसा महता युक्तौ देवश्रेष्ठौ महाव्रतौ ।

अहं प्रसादजस्तस्य कस्मिंश्चित्कारणान्तरे ।
 त्वं चैव क्रोधजस्तात पूर्वसर्गे सनातनः ॥ ५९
 मया च सार्धं वरदं विवुधैश्च महर्षिभिः ।
 प्रसादयाशु लोकानां शान्तिर्भवतु माचिरम् ॥ ६०
 ब्रह्मणा त्वेवमुक्तस्तु रुद्रः क्रोधाग्निमुत्सृजन् ।
 प्रसादयामास ततो देवं नारायणं प्रभुम् ।
 शरणं च जगामार्धं वरेण्यं वरदं हरिम् ॥ ६१
 ततोऽथ वरदो देवो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 प्रीतिमानभवच्चत्र रुद्रेण सह संगतः ॥ ६२
 ऋषिभिर्ब्रह्मणा चैव विवुधैश्च सुपूजितः ।

C. 12. 1322
 B 12 343 [2].132
 K 12. 332 66

अस्मिन् (for 'त') K₆ D₈₂ D₈ एव (for एव) K₁
 समुत्पन्नैर (for 'भै') —^b) K₁ निमित्तै D₈ पांडव
 पंस —^c) K₂ ऋते, K₁ ब्रूतो (for ब्रूतो) —^c)
 K₁ 2 [अ]य त; V₁ B₀ 1 D₈ [अ]शुभ; D₁ T G₁
 8 8 M₈ च त (for [आ]शु तं) —^c) D₈ अवर्तते;
 M₁ 1 धंत (for 'वंत')

56 G₂ om 56 (cf. v 1 50) —^a) K₆ V₁ B₀
 D₁ n₁ D₈ D₂ 2 2 2 2 M₈ Kumbh ed सौंजलि-
 K₁ सौंजलि; D₈ D₁ T₁ G₈ 8 सांजलि; M₁ 6 7
 प्रांजलि (for साञ्जलि-) D₈ प्रग्रहो (for -प्रग्रहो)
 —^b) D₁ निरुक्तगा; G₁ 'त्तम' —^c) D₈ रुद्रो
 —^d) K₁ 2 4 लोकानां शिवमस्तु वै —^c) D₈ 1 T G₁
 8 8 M₁ 5-7 Kumbh ed त्यज (for न्यस्य) D₈ D₁
 विश्वेशो, D₈ 'श (for 'श) —^c) D₁ 9 लोकानां
 (for जगतो)

57 G₂ om 57 (cf. v 1 50) —^a) K₆ सदक्ष
 यम् (for यदक्षरम्) —^b) K₆ B₆-9 D₈ 81 भारत
 (for भावनम्) —^c) D₈ 1 कूटस्थ (for 'स्थ) D₁
 कल्प (for कर्तु-)

58 G₂ om 58 (cf. v 1 50) —^a) K₁ V₁ B₈
 D₁ T G₈ 8 व्यक्तिभाव, K₂ D₈ व्यक्तिभाग; K₄
 व्यक्तभाग; G₁ व्यक्तीभाव, M₁ 8 8 व्यक्तभाव (for
 व्यक्तिभाव) K₂ 4 G₈ [अ]पि (for [अ]स्य) M₁
 व्यक्तभावागतस्यास्य. —^b) K₁ 2 4 चैका, D₈ एक (for
 एका) K₁ D₁ 9 अय (for ह्यं). K₁ शिव; K₆
 B₀ 6, 7 8 (marg as in text). 9 D₈ 8, 81 D₁ n₁ D₈
 D₁ 8 8 7 8 Kumbh ed शुभा; K₁ D₁ 9 शिव; T₂
 शिव (for शिवा). —^d) K₂ D₁ M₁ जातो.

59 G₂ om. 59 (cf. v 1 50) —^a) K₁ 2 4 1

D₁ 8 9 तेजसा (for महता) K₁ 4 D₈ 1 युक्तो —^b)
 K₁ 2 4 V₁ D₈ सनातनौ, K₆ महावलयै; G₁ (before
 corr) 'तपौ (for 'व्रतौ) —^c) K₁ 2 ह्यस्य, K₄
 यस्य (for तस्य) —^d) K₁ 4 यस्मिंश्चित्, D₁ n₁ D₈
 Kumbh ed कुतश्चित् (for कस्मिं') —^c) M₁ [अ]
 क्रोधजस् B₈ (marg) तस्य (for तात). —^c) K₆
 B₀ D₈ D₁ 7 T₂ G₁ पूर्वे (for पूर्व) K₂ मार्गे (for
 सर्गे) K₁ 2 4 सनातने; B₀ D₈ 8, 81 D₈ 1 T G₈ 8
 'तन (for 'तन)

60 G₂ om. 60 (cf. v 1 50) —^a) D₁ 8 9
 transp च and सार्धं K₁ 2 4 विवुध (K₁ 'धैर); K₁
 D₈ D₁ n₁ D₂ 4 8 9 M₁ 6 7 Kumbh ed वरद
 (for 'द) —^b) K₁ 2 4 वरदै (K₁ 'द)श्च (for विवु
 धैश्च) D₁ 9 G₁ सहर्षिभि (for म') —^c) K₁ om
 60'-63' —^c) D₁ 9 प्रसादवांस्तु (for 'याशु) —^d)
 K₁ भवत; K₄ भवितु (sio) M₁ 5-7 शकर (for
 माचिरम्)

61 K₁ G₂ om 61 (cf. v 1 60, 50). Before 61,
 B₆ 8 ins भगवानुवाच —^a) B₆ damaged K₁ 2 4
 च (for तु) K₁ उक्तस्य (for 'स्तु) —^b) K₁ D₈ 1
 उत्सृजन्, D₁ 9 अत्यजन् (for उत्सृजन्) —^c) K₁ 2 4
 D₈ D₈ 8 9 तदा, T₁ G₈ 8 भवो (for ततो) —^d)
 G₁ प्रसु —^c) V₁ reads 61'-65' on marg —^c)
 D₁ 8 9 स (for च) —^c) K₁ वरदे K₆ B₈ D₁ n₁
 D₈ D₁ 8 8 प्रसु; B₀ 6 7 9 D₈ 8, 81 विभु; M₁ 5-7
 हर (for हरिम्)

62 K₁ G₂ om 62 (cf. v 1 60, 50). V₁ reads
 62 on marg —^b) D₈ यत्तद्विषय —^c) K₁ 2 4
 तत (for तत्र)

उवाच देवमीशानमीशः स जगतो हरिः ॥ ६३
 यस्त्वां वेत्ति स मां वेत्ति यस्त्वामनु स मामनु ।
 नावयोरन्तरं किञ्चिन्मा ते भूहुद्विरन्यथा ॥ ६४
 अद्य प्रभृति श्रीवत्सः शूलाङ्गोऽयं भवत्वयम् ।
 मम पाण्यङ्कितश्चापि श्रीकण्ठस्त्वं भविष्यसि ॥ ६५
 एवं लक्षणमुत्पाद्य परस्परकृतं तदा ।
 सख्यं चैवातुलं कृत्वा रुद्रेण सहितावृषी ।
 तपस्तेपतुरन्यग्रौ विसृज्य त्रिदिवौकसः ॥ ६६
 एष ते कथितः पार्थ नारायणजयो मृधे ।

नामानि चैव गुह्यानि निरुक्तानि च भारत ।
 ऋषिभिः कथितानीह यानि संकीर्तितानि ते ॥ ६७
 एवं बहुविधै रूपैश्चरामीह वसुंधराम् ।
 ब्रह्मलोकं च कौन्तेय गोलोकं च सनातनम् ।
 मया त्वं रक्षितो युद्धे महान्तं प्राप्तवाञ्छयम् ॥ ६८
 यस्तु ते सोऽग्रतो याति युद्धे संप्रत्युपस्थिते ।
 तं विद्धि रुद्रं कौन्तेय देवदेवं कपर्दिनम् ॥ ६९
 कालः स एव कथितः क्रोधजेति मया तव ।
 निहतांस्तेन वै पूर्वं हतवानसि वै रिपून् ॥ ७०

63 G₂ om 63 (of v 1 50) K₁ om 63^{ab} (of v 1 60) 63^{ab} is partly damaged in B₀ V₁ reads 63 on marg —^{ab}) K_{1,2,4} transp ब्रह्मणा and विद्युषैश्च D₁ ब्रह्मणाश्च; D₂ ब्राह्मणैश्च M₁ चैव (for चैव) B₈ (marg as in text) चापि; M₅ चाभि- (for च सु) D₁ T G_{1,2,3,6} M_{1,5,7} त्रिदशैश्चैव (M_{1,5,7} *श्चाभि- पूजित —^a) M_{1,5,7} इंधानान् (for *नम्) —^d) K₆ इंधास्य (for इंधा स). K_{1,2,4} D₁ T G_{1,2,3,6} सर्वगतो (for स जगतो). D₁ गुरु. (for हरि). M_{1,5,7} देवः सर्वगतो हरि

64 64^{ab} = (var) 12 328 23^{ed} G₂ om 64 (of v 1 50). V₁ reads 64 on marg Before 64, B₈ ins हरिरुवाच —^a) B₁ damaged. D₂ स्वा (for स्वा) —^b) D₁ मा गम (for मामनु) T₂ यस्त्वामनुगमामनु. —^d) D₁ T G_{1,2,3,6} om 64^{ed} —^a) D₁ कचिन् (for किं). —^d) K_{1,2,4} D₂ इंधरी; K₁ अन्वय (for अन्वया) M₅ मा ते भूदन्यथा मति.

65 D₁ G₂ om 65 (for G₂, of. v 1 50) V₁ reads 65^{ab} on marg —^a) G₁ श्रीवत्स (for श्रीवत्स). —^b) B₁ damaged G₁ गणकस्ते (slo) (for शूलाङ्गोऽयं) K_{1,2,4} भवेदिति (for भवत्वयम्) —^a) M₁ चाप्यङ्कितश्च (for पाण्यङ्कितश्च). K₁ समप्राप्यङ्कितत्वेपि —^d) B₈ damaged D₁ श्रीवत्स (for श्रीकण्ठस्). D₁ भविष्यसि.

66 G₂ om 66 (of v 1 50). 66^{ab} is damaged in B₀ Before 66, K₆ B₀ D_{1,2,3,4} D₅ D₆ D₇ D₈ Kumbh. ed ins श्रीभगवानुवाच. —^a) K_{1,7} एव (for एव). —^b) K₁ परस्पर (for *स्पर). G₂ कृतस् (for कृत) —^a) B₀ सख्यं; D₅ प्रीतिश्च (for सख्य) K_{1,2,7} D₁ प्रीतिं चै (K₂ दे)वाद्दुर्का कृत्वा

—^d) K_{1,2,4,6} G₁ सह तावृषी; D₂ सहितां वृषी —^f) K₁ D₂ विसर्ज्य; D₂ विसर्ज्यस् (for विसृज्य). K_{1,2} [अ]य, D₁ T G_{1,2,3,6} M_{1,5,7} तु (for त्रि)

67 G₂ om 67^{ab} (of v 1 50). —^a) D₁ य एव (for एष ते) D₂ कथित (for *त) —^b) M_{1,7} वृधे (for मृधे). —^a) K₁ D₁ गुह्यानि (for गुह्यानि) —^d) D₂ कथितानि, M_{1,5,6} निमित्तानि (for निरुक्तानि). —^f) K₁ तानि (for यानि) K₂ सकथितानि; G₁ संकीर्तनानि (for *र्तितानि) G₂ वै (for ते) M_{1,5-7} ता (M₆ या)नि सकथितानि मे

68 —^a) K₄ रूप (for रूपैश्च) —^b) M_{1,7} चरिष्यामि (for चरामीह) —^a) K₂ ब्रह्म लोकं; D₂ ब्रह्म लोकश्च D₁ T₂ G₂ स्वलोकं ब्रह्मलोक च —^d) D₂ गोलोकश्च; G₂ भूलोक; M₁ नो लोक —^a) K₂ रक्षतो, D₄ रक्षिता —^f) B₀ अय, B₀ जय

69 —^a) T₁ G₂ देवोग्रतो (for ते सोऽग्रतो) K_{1,2,4} D₁ यातो, K₁ D₂ जातो (for याति) —^b) G₂ उपस्थित —^a) D₁ T₂ G₂ transp विद्धि and रुद्रं —^d) K₆ देवदत्त (for *देव) G₂ पिनाकिन (for कपर्दिनम्)

70 —^a) D₁ T₂ G_{1-3,6} [अ]भिहित (for कथित) —^b) K_{1,2,4,7} V₁ B₈ D_{1,5,6} क्रोधजो वै; T G₂ *जेन (for क्रोधजेति) K₂ तथा (for तव) —^a) K₄ V₁ B₀ D_{1,7,9} D₁ D₂ D₃ D₄ D₅ D₆ D₇ D₈ निहतास् (for *तास्) K₁ B₈ D_{1,7,9} T₁ G_{1,2,3,6} M_{1,5-7} पूर्व त्वं (for वै पूर्व). —^d) K₆ B₀ D_{1,7,9} D₁ D₂ D₃ D₄ D₅ D₆ D₇ D₈ Kumbh ed यात् (for वै).

71 —^a) D₂ T₁ च; G₂ त्वं (for तं) D₁ T₂ G₁ अमेयात्मप्रसाधं त्व (G₂ *वत्स्व). —^b) D₂ om

अप्रमेयप्रभावं तं देवदेवमुमापतिम् ।

नमस्व देवं प्रयतो विश्वेशं हरमव्ययम् ॥ ७१

इति श्रीमद्भारते शान्तिपर्वणि त्रिंशद्दधिकत्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३३० ॥]

[३३१

जनमेजय उवाच ।

ब्रह्मन्मुमहदात्पानं भवता परिकीर्तितम् ।

यच्छृत्वा मुनयः नवो विस्मयं परम गताः ॥ १

इदं श्रुत्सहस्रादि भारतात्पानविस्तरान् ।

आमथ्य मतिमन्थेन ज्ञानोदधिमुत्तमम् ॥ २

नवनीतं यथा दध्नी मलयाचन्दनं यथा ।

आरप्यकं च वेदेभ्य ओषधिस्योऽमृतं यथा ॥ ३

समुद्भूतमिदं ब्रह्मन्कथामृतमनुत्तमम् ।

C 12 13317
B 12 34451.13
K 12 353 12

देव —¹) Di नमः; Di Gs नमः; Ts lacuna (for नमः) V1 B1 D1 T G1-1 & M1 1-1 निय (for देव) —²) K1 B1-1 Das G1 परः; T1 G1 & प्रभुः (for हरम्) K1 B1 (for ह) & Dn1 D1 D1 K1 Fumbh ed बभूव; K1 Dn1 D1 1-1 सहर (for बभूवम्) — After 71, K1 1-1 & V1 B1 1-1 Das at Dn1 n1 D1 D1-1 1-1 Kumbh ed for

Ds; T1 G1 169, D1 163, T1 182, G1 198, G1 170, M1 1-1 165, M1 200 — Śloka no Dn1 na 141, D1 41

331

This adhy is missing in Śi Ds (cf v 1 12 329 18, 283 15)

६६२) क म ते कपिल पूर्वं देवोपि ज्ञा ज्ञा ।
स्य प्रसाधेयान् पशुन् ते भवतः ।

(L. 1) V1 B1-1 Dn1 Dn1 D1 1-1, Das Das Dn1 D1 Kumbh ed 1-1; D1 1-1 (for 1-1) B1 D1 1-1 (for 1-1) K1 Dn1 D1 D1 1-1 D1 न (for 1-1) K1 1-1 1-1 1-1 (for 1-1) — (L. 2) K1 D1 1-1; B1 (marg) Dn1 n1 D1 1-1 (for 1-1) K1 V1 B1 (marg) 1-1 Das at D1 Kumbh ed 1-1 (for 1-1) K1 V1 1-1 Das at 1-1; K1 Das 1-1, B1 1-1 Dn1 n1 D1 D1 1-1 Kumbh ed 1-1 (for 1-1) K1 1-1 (for 1-1) B1 (marg) 1-1 Das D1 1-1, D1 lacuna (for 1-1) D1 om 1-1]

Colophon om in Dn1 D1 Śi D1 missing K1 1-1 B1-1 Das at Dn1 n1 D1 G1 1-1 M1 1-1 absent — Sub parcau K1 1-1 & V1 B1 1-1 Das at Dn1 n1 D1 D1 1-1 & T1 G1 1-1 & M1 1-1 मोक्षयम् — Adhy name K1 1-1 & V1 B1 1-1 Das at Dn1 D1 1-1 नारायणीय; K1 D1 1-1 नारायणीय; D1 T1 नारायणीये नामनिर्घण्टा; T1 G1 नारायणीये श्री (G1 om श्री) ज्ञानार्जुनसंवादे नाम संकीर्तनं विष्णुप्रयुक्तः G1 नामनिर्घण्टा; M1 रुद्रनारायण युद्धकथनं — Adhy no (figures, words or both) K1 68, B1 Dn1 166, B1 268, Dn1 G1 168,

1 D1 T1 om the ref K1 1-1 & V1 B1 1-1 Das at Dn1 n1 D1 D1 1-1 & T1 G1 1-1 editions दौनक उपाय (for जनमेजय उ) —²) D1 om (with ref) from ब्रह्मन् up to पशुन् in (1°) Editions सौते (for ब्रह्मन्) K1 व्याख्यात (for 1-1) —³) V1 D1 T1 G1 1-1 & M1 1-1 परशुत्ये (T1 G1 1-1 रवे) मुनिगणा (V1 M1 1-1 वरा) —⁴) V1 D1 T1 G1 1-1 & M1 1-1 पर विष्णुमागता — After 1, K1 1-1 & V1 (after 6) B1 1-1 Das at Dn1 n1 D1 D1 1-1 & T1 G1 1-1 editions ins a passage given in App I (No 32)

2 ¹) Das D1 महाराणि; D1 सहस्र हि; M1 महाराण्यं (for 'दि) —²) G1 भारताध्यान- (for 'न्याम) Das D1 विस्तरान् (for 'रात्) —³) K1 V1 B1 1-1 Dn1 Dn1 D1 1-1 & T1 G1 editions नाम व्य; D1 नामव्य; G1 आविष्य; M1 1 नामव्यम् (for नामव्य) K1 मतिमथेन; D1 मतिमथेन; M1 1 इति मथेन (for मतिमन्थेन)

3 D1 T1 om (hapl) 3°-4°. —¹) D1 तथा (for यथा). —²) K1 1 चदनं मलयादिव; B1 गिरीणां मलय यथा; T1 G1 1-1 चंदन मलयाधया — V1 reads 3° on marg —³) Das वेदेभ्य (for वेदेभ्य).

तपोनिधे त्वयोक्तं हि नारायणकथाश्रयम् ॥ ४
 स हीशो भगवान्देवः सर्वभूतात्मभावनः ।
 अहो नारायणं तेजो दुर्दर्शं द्विजसत्तम ॥ ५
 यत्राविशन्ति कल्पान्ते सर्वे ब्रह्मादयः सुराः ।
 क्रपयश्च सगन्धर्वा यच्च किञ्चिच्चराचरम् ।
 न ततोऽस्ति परं मन्ये पावनं दिवि चेह च ॥ ६
 सर्वाश्रमाभिगमनं सर्वतीर्थावगाहनम् ।

न तथा फलदं चापि नारायणकथा यथा ॥ ७
 सर्वथा पाविताः स्मेह श्रुत्वेमामादितः कथाम् ।
 हरेर्विश्वेश्वरस्येह सर्वपापप्रणाशनीम् ॥ ८
 न चित्रं कृतवांस्तत्र यदार्यो मे धनंजयः ।
 चासुदेवसहायो यः प्राप्तवाञ्जयमुत्तमम् ॥ ९
 न चास्य किञ्चिदप्राप्यं मन्ये लोकेष्वपि त्रिषु ।
 त्रैलोक्यनाथो विष्णुः स यस्यासीत्साकृतसखा ॥ १०

—^d) K₁ ३ समुद्रेभ्यो; D₂₄ D₅ G₁₋₃ ० ओषधीभ्यो (for ओषधिभ्यो) B₅ damaged, G₈ ययामृत (by transp) D₄ ओषधियो मत यथा (sic).

4 D₁ T₁ om 4^{ab} (of v. 1 3) —^a) D₂₄ समुद्रतम् K_{1, 2} 4. 7 B₅ D₅ ० त (K₂ य)या भारतसंश्लिष्ट (K₄ 'शिष्ट'); M₁ ५-७ तथा समुद्रतमिदं —^b) K₂ यथा (for कथा) K₅ V₁ B₅ ० १ ० D₂₄ 24 D₁ 24 D₅ D₂ ३ ३ Kumbh ed इद तथा (for अनुत्तमम्) —^c) D₂₄ तपोनिधेस् B₅ महाभाग; D₁ त्वया चोक्त; T G₁ ३ ० M₁ ५-७ त्वयेहोक्तं; G₂ त्वय मोक्षा (for त्वयोक्त हि) K₁ ३ ४ १ V₁ D₄ ३ ० त्वयोद्धत (K₁ 'द्यत, K₂ त्वयोद्धतं; D₅ 'दितं' मतिमता. —^d) D₁ T G₁₋₃ ० समाश्रय (for कथा').

5 K₁ D₄ ३ ० om 5^{ab} K₁ ३ ४ V₁ (marg) D₁ T G₁₋₃ ० transp 5^{ab} and 5^{cd} —^a) K₁ ३ ४ महेशो, K₅ महेशो; B₅ D₁ 24 D₅ D₂ ३ ३ editions स ईशो, D₁ न हीशो; T₂ समीशो (for स हीशो) —^b) K₁ ३ ४ सर्वभूतादिरग्यय, D₁ T G₁₋₃ ० M₁ ५-७ 'तवरप्रद' (G₂ 'द') —^c) K₁ ३ ४ विद्धि (for अहो) V₁ G₁ नारायणस् V₁ देवो (for तेजो) —^d) K₅ D₂₄ दुर्धर्षं; K₁ T₂ दुर्दर्श; V₁ G₁ दुर्दर्शो; D₂₄ D₂₄ दुर्धर्षं; D₄ दुर्दर्शय (for दुर्दर्श) D₅ नृप (for द्विज)

6 —^a) K₁ ३ V₁ तमाविशन्ति, K₅ १ B₅ ०-१ D₂₄ 24 D₄ ३ ० यदाविश (D₄ 'दा')ति; D₁ T G₁₋₃ ० M₁ ५-७ यमा' (for यत्रा') —^b) B₅ damaged from सर्व up to ततोऽस्ति (in 6^c) —^c) D₂₄ 24 तु (for च) —^d) K₁ ३ ४ यश्च (for यश्च) —^e) K₅ B₁ तदस्ति; D₄ ततोऽस्ति (for ततोऽस्ति) D₂₄ ततोऽस्ति पावनं मन्ये —^f) D₂₄ om 6^c-7^c —^g) D₄ रोचन (for पावन). D₅ वा (for च) —^h) V₁ ins the passage in App I (No 32) after 6.

7 D₅ om, 7^{abc} (of v. 1 6). T₁ G_{1, 6} repeat 7

after 19 —^a) G₂ सर्वाश्रयाभिगमन —^b) G₂ lacuna from सर्व up to नारायण (in 7^d). —^c) K₁ ३ ४ तात; K₁ D₄ ० मन्ये; V₁ D₁ T₁ (first time) ३ G₁ ३ ० (last two first time) M₁ १-७ प्रोक्तं; D₂ तच्च; T₁ G₁ ० (all second time) सौम्य (for चापि)

8 —^a) K₂ सर्वता' (sic), V₁ B₅ (marg as in text) सर्वे च; M₁ ० १ सर्वथा (for 'था) D₂₄ स्येह (for स्मेह) K₁ D₄ ३ ० सर्वथा पावितास्त्व (D₅ 'तोस्व)य —^b) D₂₄ श्रुत्वेनाम् (for श्रुत्वेमाम्) B₅ (marg) अर्धितां (for आदित) —^c) V₁ reads 8^c-13^b on marg —^d) K₁ ३ D₂₄ 24 T₂ हरि- (for हरेर्) K₁ D₄ [ह]र्दं (for [ह]ह). —^e) K₁ प्रमोधिनीं; K₂ ३ प्रमोधिनीं; K₁ D₄ ० G₂ प्रणा (D₅ 'ना')दान, B₅ D₂₄ D₅ T G₁ ३ ० प्रणाशिनीं; D₂₄ प्रणाशनी (for 'शनीम्)

9 K₁ om (hapl) 9 V₁ reads 9 on marg —^a) D₁ T G₁₋₃ ० तात (for तत्र) —^b) K₂ य एषो मे; D₂₄ यदाप्नेमि (for यदार्यो मे) ☞ G₂ आर्थ, पिता मह । ☞ —^c) B₅ partly damaged K₁ D₄ ० वै; D₅ १ T G₁₋₃ ० [स]यं (for य) K₂ ४ V₁ B₅ (marg) M₁ ५-७ केशवेनाभिसगुप्त (K₂ 'न ह वै गुप्त'; K₄ 'न हयैगुप्त', V₁ 'नाह वै गुप्त'; B₅ 'नाभिसगुप्त स) —^d) D₅ जनम् (for जयम्) B₅ (marg) आहवे प्राप्त वाञ्छयं; D₁ T G₁₋₃ ० M₁ ५-७ प्राप्तवानाहवे जयं

10 V₁ reads 10 on marg —^a) K₁ चासि (for चास्य) —^b) B₅ मनो (for मन्ये) —^c) D₅ त्रिलोक (for त्रैलोक्य). K₁ ३ यः; G₁ यो; G₂ तु (for स). —^d) K₄ ० १ B₁₋₉ D₂₄ D₁ 24 D₅ ३ ३ यथा (for यस्य) K₅ B₅ ०-१ D₂₄ 24 D₁ 24 D₅ 24 (before corr) D₂ ३ ३ G₂ (gloss साहाय्यकृत्) सहाकृत्, V₁ मोक्ष' (for साह्य'). K₁ ३ ४ १ D₄ ३ ३ M₁ (sup lsn) सदा; V₁ तदा; D₂₄ D₁ 24 D₅ D₂ ३ ३ स वै (for सदा). D₅ स यस्यासीत्साकृतसखा; G₂ यस्य साहाय्यकृत्साकृतसखा भवन्

घन्याश्च सर्वे एवासन्न्रहंस्ते मम पूर्वकाः ।
 हिताय श्रेयसे चैव येपामासीजनार्दनः ॥ ११
 तपसापि न दृश्यो हि भगवाँल्लोकपूजितः ।
 यं दृष्टवन्तस्ते साक्षाच्छ्रीवत्साङ्गविभूषणम् ॥ १२
 तेभ्यो घन्यतरश्चैव नारदः परमेष्ठिनः ।
 न चाल्पतेजसमृषिं वेद्मि नारदमव्ययम् ।
 श्वेतद्वीपं समासाद्य येन दृष्टः स्वयं हरिः ॥ १३
 देवप्रसादानुगतं व्यक्तं तत्तस्य दर्शनम् ।

यदृष्टवांस्तदा देवमनिरुद्धतनौ स्थितम् ॥ १४
 वदरीमाश्रमं यत्तु नारदः प्राद्रवत्पुनः ।
 नरनारायणौ द्रष्टुं किं नु तत्कारणं मुने ॥ १५
 श्वेतद्वीपान्निवृत्तश्च नारदः परमेष्ठिनः ।
 वदरीमाश्रमं प्राप्य समागम्य च तावृषी ॥ १६
 कियन्तं कालमवसत्काः कथाः पृष्टवाश्च सः ।
 श्वेतद्वीपादुपावृत्ते तस्मिन्वा सुमहात्मनि ॥ १७
 किमवृतां महात्मानौ नरनारायणावृषी ।

C 12. 1332
 B 12 344 (3) 23
 K 12 353 27

11 V₁ reads 11 on marg —^a) D₂ घन्ये (for घन्याश्च) K₁ D₁ s [म]र; D₂₁ [ए]तान्; M₁ [म]-
 स्तान् (for [म]पन्) T₁ G₂ घन्याश्च एव सर्वापन्
 —^b) K₁ B₂ D₂₁ as D₂₁ n₁ D₂ D₂-z s s पूर्वजा (B₂
 'जा') (for 'का') —^c) D₁ T₂ G₂ हितदृष्ट सत्वा चैव
 —^d) D₁ T₂ एषाम्, G₂ एषं (for येषाम्)

12 V₁ reads 12 on marg —^a) K₂ B₁ D₂₁ n₁
 D₂₁ D₂ s s तपसाय सुदृश्यो हि, K₁ D₁ M₁ 'प्यसुदर्शो
 हि, V₁ B₂ s s D₂ 'प्यसुदर्शो हि, B₂ 'प्यसुदर्शो हि,
 D₂₁ as D₂₁ 'य (D₂₁ 'प्य) सदर्शो हि; D₁ T G₁-s s
 'प्युत् (G₂ 'प्येय) दुदर्शो; D₂ 'प्यसुकर्शोहि, M₁ s s तपसा
 वाप्यसर्शो —^b) D₂₁ D₁ s M₁ s यद् (for य)
 K₁ s यदृष्ट विषये साश्रान् —^c) K₂ श्रीवत्सांग, K₁
 'स्वक (for 'स्वाङ्ग) K₂ B₂ (marg as in text)
 -विमृषिर्षं (for 'पणम्)

13 V₁ reads 13^{ab} on marg —^b) D₂₁ D₂ प (D₂
 पा)रमेष्ठिन — V₁ om. (hapl) 13^a-16^b —^c) D₂₁
 न घान्य; D₂ ना*दर (for न चालर) K₁ D₂ मे
 घस (K₁ 'प)म् (for पेजम्) —^d) K₂ s विद्मि,
 K₁ D₂ विद्मि; D₂ विना (for वेद्मि) T G₁ s s M₁
 s-1 त चा (M₁ s तच्चा)वैश्यय नारद; G₂ तथा वैवेपि
 नारद (sic) — After 13^{cd}, T₂ G₁ s ins

883^a दृष्टवान्यो हरिं देव नारायणमज विभुम् ।
 —^b) M₁ स्वय (for स्वय)

14 V₁ om. 14 (cf v l. 13) —^a) K₁ s देव
 प्रसादानु मत; K₁ D₁ s s T G₁-s s देव (D₂ वेद)
 प्रसादानुमत —^b) K₁ s s D₂ s s तस्य च (for
 तत्तस्य); B₂ (marg) ब्रह्मतत्त्वस्य दर्शनं, G₂ तत्तस्य च
 निदर्शनं. —^c) K₁ s यो; D₂ s T₂ य (for यद्).
 T₁ G₂ s s तथा (for तदा). —^d) K₁ D₁ s अनिरुद्ध

तनौ स्थित, D₂ अनिरुद्ध तदोरियत

15 V₁ om 15 (cf v l 13) —^a) K₁ तुष्टो,
 K₂ त तु; K₁ D₁ s यस्तु, B₁ तत्तु; D₁ T G₁-s s
 यत्र (for यत्तु) —^b) D₂₁ प्राप्तवान्, D₂ प्राद्रवन्;
 D₂ प्रद्रवत् (for प्रा) D₁ तदा, T G₁ s s तत् (for
 पुन) —^c) K₁ G₂ नरनारायणो (G₂ 'ण) K₁ D₂
 प्रष्टु; D₂ दृष्ट (for द्रष्टु) —^d) K₁ B₂ D₂₁ D₂₁
 D₂ s s G₂ किं तु, D₂₁ किमु; D₂ corrupt
 (for किं नु)

16 K₁ V₁ om 16^{ab} (for V₁, cf v l 13)
 —^a) G₂ om from निवृत्त up to का कथा (in
 17^b) D₂ श्वेतद्वीपचिदत्तश्च (sic) —^b) D₂₁ D₂₁
 D₂ s प (D₂ पा)रमेष्ठिन — V₁ reads 16^{cd} on marg
 —^c) T₁ समागम्यत तावृषी

17 G₂ om up to का कथा in (17^b) (cf v l
 16) K₁ V₁ om. (hapl) 17^a-18^b —^a) K₂ कियत्
 (submetric) (for कियन्त) —^b) K₂ B₂ s-2 D₂₁
 as D₂₁ D₂ D₂ s G₁ कथा का (by transp), D₂₁
 प्रश्रान्कान् K₂ B₂ s-2 D₂₁ as D₂₁ n₁ D₂ D₂ s ह
 (for स) —^c) D₂₁ अपावृत्ते (for उपा) —^d) G₂
 partly damaged

18 K₁ V₁ om 18^{ab} (cf v l. 17) —^a) K₁ s
 T₂ महात्मानो — V₁ reads 18^{cd} on marg —^b)
 K₁ s यथावृत्त; D₂₁ 'न्याय; T₂ यदा तत्त्व; M₁ तथा
 तत्त्व (for यथातत्त्व) —^c) D₂ स त्वम्; G₂ सर्व (for
 सर्वम्) D₁ T G₁-s s इयाख्यातुम् (for साख्या) T₂
 महंति — After 18, D₂₁ G₂ ins an addl colophon
 [— Adhy name D₂₁ नारायणीय — Adhy no
 D₂₁ 165].

On the other hand, K₁ s s V₁ (marg) ins after
 18

तदेतन्मे यथातत्त्वं सर्वमाख्यातुमर्हसि ॥ १८

वैशंपायन उवाच ।

नमो भगवते तस्मै व्यासायामिततेजसे ।

यस्य प्रसादाद्भक्ष्यामि नारायणकथामिमाम् ॥ १९

प्राप्य श्वेतं महाद्वीपं दृष्ट्वा च हरिमव्ययम् ।

निवृत्तो नारदो राजंस्तरसा मेरुमागमत् ।

हृदयेनोद्बहन्भारं यदुक्तं परमात्मना ॥ २०

पश्चादस्याभवद्राजन्नात्मनः साध्वसं महत् ।

यद्गत्वा दूरमध्वानं क्षेमी पुनरिहागतः ॥ २१

ततो मेरोः प्रचक्राम पर्वतं गन्धमादनम् ।

निपपात च खार्चूर्णं विशालां बदरीमनु ॥ २२

ततः स ददृशे देवौ पुराणावृषिसत्तमौ ।

तपश्चरन्तौ सुमहदात्मनिष्ठौ महाव्रतौ ॥ २३

तेजसाभ्यधिकौ सूर्यात्सर्वलोकविरोचनात् ।

श्रीवत्सलक्षणौ पूज्यौ जटामण्डलधारिणौ ॥ २४

जालपादभुजौ तौ तु पादयोश्चक्रलक्षणौ ।

884* सूत उवाच ।

एव घृष्टस्तदा राजा पराशर्यो महामुनि ।

समीपस्थ तत शिष्य वैशंपायनमब्रवीत् ।

शूद्रस्यै सर्वमखिल यदुक्तं नारदस्य ह ।

तथो सकाशा गत्वा च यथा स कृतवान्पुन ।

[(L 1) V₁ om पराशर्यो — (L 2) K₂ शिष्ट (for शिष्य) — (L 3) V₁ आख्यान (for अखिल) — V₁ om line 4]

while Dr T G₁₋₃ o ins after 18

885* सूत उवाच ।

तस्य तद्वचन श्रुत्वा कृष्णद्वैपायनस्तदा ।

शशास शिष्यमासीन वैशंपायनमन्तिके ।

तदस्यै सर्वमाचक्ष्व यन्मत्तं श्रुतवानसि ।

गुरोर्वचनमाज्ञाय स तु विप्रर्षमस्तदा ।

आचक्ष्वे तत सर्वमितिहासं पुरातनम् । [5]

[G₂ om the ref — (L 1) D₁ तथा (for तदा) — (L 3) G₂ एतत् (for अस्य) G₂ मत् (for मत्त) — (L 4) G₂ यत् (for स). D₁ G₂ विप्रर्षभूत्, T₂ 'र्षभूत् (for 'पभत्).]

19 *) D₂ १ १ नमस्तस्यै भगवते — ^b) K₁ २ व्यासाय परमात्मने — After 19, T₁ G₂ o repeat 7, while T₁ G₂ o ins after the repetition T₂ G₁ 2 ins after 19

886* नास्ति नारायणसम न श्रुत न भविष्यति ।

एतेन सत्यवाक्येन सर्वार्थान्साधयाम्यहम् ।

नारदेन पुरा या मे गुरवे विनिवेदिता ।

ऋषीणां पाण्डवानां च शृण्वतो हृष्णभीष्मयो ।

[T₁ G_{1,2} om lines 1-2 — (L 3) G₁ तु निने

दिता (for विनि*) — (L 4) G₂ शृण्वत (for शृण्वतो) G₁ भीमयो (for भीष्मयो)]

20 *) K₂ श्वेत (for श्वेतं) K₁ २ ४ महद्वीपं — ^b) G₂ (also ns in text) ईश्वर (for अस्ययम्). — ^c) K₂ निवृत्तौ — ^d) D₂ १ तस्मात् (for तरसा) K₄ भागत, G₁ आविशत् (for भागम्) — ^e) K₁ भाग; K₆ भाव; D₁ राजन्, T₂ G₂ हार (for भारं). G₂ यदुक्त (for यदुक्तम्) ☞ C₈ भार, प्रभारम् । परमात्मना यदुक्त गुरुतरार्थयुक्तत्वाद्भारभूत तद्वचन इदमे नोद्बहन्, चिन्तयन् । ☞

21 *) K₁ २ १ D₂ १ १ T G₁₋₂ ६ तस्य (for अस्य) — ^b) K₁ २ ४ सा (K₂ स) हस (for साध्वसं) — ^c) T₁ [अ]ज्ञानम् (for दूरम्) — ^d) K₁ २ मुनिर् (for पुनर्) K₁ [आ]गता; G₂ 'त (for 'त').

22 *) K₆ V₁ B₀ ६-९ Das २४ Dn₁ n₄ D₂ D₂ २ २ M₁ ६-१ मेरो प्रचक्राम तत (by transp) — ^c) K₆ १ D₂ ९ च वै; V₁ तथा; D₂ स वै; D₁ T G₁ २ ६ स खत्; G₂ तत् (for च खत्) K₄ तूर्णौ (for तूर्ण). — ^d) K₂ बदरीम् (for बद*). ☞ C₈ विशालां, विशालाभिधाम् । ☞

23 ^d) M₁ ६-१ आत्मनिष्ठ

24 T₁ G₁ om 24^a-25^b. — ^c) D₂ २ [अ]भ्यधिक*. — ^b) K₁ सूर्यलोक (for सर्वलोक) K₁ २ D₁ T₂ G₂ विलोचनात् (for -विरो*) — ^c) K₆ १ Das लक्ष्मणौ (for लक्षणौ)

25 T₁ G₁ om 25^a (of v. 1 24) Das om (hapl) 25^b — ^c) K₆ चारुपादभुजौ तौ तु; K₁ D₄ ९ बीजपद्म; D₁ T₂ G₂ २ ९ जानुपादभुजौ तौ तु ☞ C₂ जालपादभुजौ, हसपादौ, अङ्गिरापाणितकौ । जालपादभुजः, तन्मांसकृताहाराः । न चाभक्ष्यभक्षणे अन्नान्तराभावे

व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ तथा मुष्कचतुष्किणौ ॥ २५
 षष्टिदन्तावष्टदंष्ट्रौ मेघौघसदृशस्वनौ ।
 स्वासौ पृथुललाटौ च सुहन् सुभ्रुनासिकौ ॥ २६
 आतपत्रेण सदृशे शिरसी देवयोस्तयोः ।
 एवं लक्षणसंपन्नौ महापुरुषसंज्ञितौ ॥ २७
 तौ दृष्ट्वा नारदो हृष्टस्ताभ्यां च प्रतिपूजितः ।
 स्वागतेनाभिभाष्याथ पृष्टश्चानामयं तदा ॥ २८
 बभ्रुवान्तर्गतमतिनिरीक्ष्य पुरुषोत्तमौ ।

सदोगतास्तत्र ये वै सर्वभूतनमस्कृताः ॥ २९
 श्वेतदीपे मया दृष्टास्तादृशावृषिसत्तमौ ।
 इति संचिन्त्य मनसा कृत्वा चाभिप्रदक्षिणम् ।
 उपोपविविशे तत्र पीठे कुशमये शुभे ॥ ३०
 ततस्तौ तपसां वासौ यशसा तेजसामपि ।
 ऋषी शमदमोपेतौ कृत्वा पूर्वाह्निकं विधिम् ॥ ३१
 पश्चान्नारदमव्यग्रौ पाद्यार्घ्याभ्यां प्रपूज्य च ।
 पीठयोश्चोपविष्टौ तौ कृतातिथ्याह्निकौ नृप ॥ ३२

C. 12. 13347
 B 12. 24(L).44
 K 12. 253 43

दीप इति च भाति । न च निश्चितमर्थं देवयोः कृते शक्नुम
 इति ॥ Cn जालपादा हमा, तदङ्घ्रितमुजौ, चक्रलक्षणौ,
 चक्राङ्घ्रितपादौ ॥ Cp जालपादा हमादय, तनुत्यभुजाविव
 मुजौ । हसमुजतुर्यौ पाणितलौ ॥ Cs जालपादो हस, त
 मुजानौ, रेखामयहसयुक्तमुजाविति वा । ॐ —^d) K1 4
 V1 पुष्क, K7 D1 9 मुज, D2 युष्क, D1 T किष्कु,
 Cs (gloss मुष्क षण्डकोदा) मुष्क (as in text)
 Ds1 G2 चतुष्किनौ (for 'णौ) ॐ C7 मुष्कचतु
 ष्किणौ, षण्डे चतुर्विजन्तौ । ॐ

26 ^a) K7 Ds1 षष्टिदंष्ट्राव्; B2 damaged (for
 'दन्ताव्) K6 Bo 6-9 Ds2 as D2 मुजौ (for दंष्ट्रौ)
 D1 षष्टोदृष्टावष्टदंष्ट्रौ (sic), T2 श्वेतदीपेदृष्टावष्टदंष्ट्रौ — Alter
 26^a, Ds reads 28^a for the first time, repeating
 it in its proper place —^a) K1 स्वास्यो, D2
 स्वासौ, D1 स्वासौ (for स्वासौ) K1 प्रथु (for
 पृथु) T2 G2 तु (for च) —^d) K7 D1 9 M1
 5-1 सुबाहू (K7 'हृन्); D2 स्वहन्, D1 सुहनौ (for
 सुहन्) K2 corrupt, K4 Dn1 n2 D2 8 सुभ्रू सुहन्
 नासिकौ

27 ^a) K4 सदृश; K6 B2 Ds1 शिरसी, D2 1
 सदृशे, T1 G1 2 6 सदृशी (for 'शे) —^b) K6 Bo
 Ds1 सदृशे, D2 1 शिरसा (for सी) K6 तथा (for
 तयो) —^c) K1 2 सयुक्तौ (for सपत्नौ) —^d) G2
 लक्षणौ, M1 1 स्वधितौ (for -सन्धितौ)

28 Ds reads 28^a for the first time after 26^a
 —^a) D2 वृद्धा (for दृष्ट) —^b) D4 -पूज्यत (for
 पूजित) —^c) D1 T G1-2 6 तु भाष्यैव, M1 5-1 [ज]
 भाष्यैव (for 'प्याय) —^d) K7 Bo 8 Dn1 n2 Ds
 D1-4, 2 9 T2 G2 तथा; B2 damaged (for तदा)

29 ^a) B2 partly damaged K1 2 4 बभ्रुवांतर्गति
 मतिर्; K6 Ds1 D4 'तमिधि; M1 'तमती —K1 2 4
 om (hapl.) 29^a-30^a. —^c) K7 समागतस्, V1 D4 9

समागतास्, D1 T G1-2 6 M1 5-1 G2 समागतौ; Cs
 (also) सदोगतास् (as in text) K7 तत्र ये च, Ds2
 तत्र मे वै, D1 T G1-2 6 Cs हि तत्रैतौ (G2 'त्र तौ);
 M1 5-1 तत्र मया (for तत्र ये वै) —^d) Ds1 D1 T
 G1-2 6 M1 5-1 -नमस्कृतौ (Ds1 'त') (for 'त')

30 K1 2 4 om 30^a (of v l 29) —^a) Ms
 यथा (for मया) Ds1 दृष्ट्वा; D1 T G1-2 6 M1 6 1
 दृष्टौ (for दृष्टास्) —^b) Ds1 damaged K7 D2 9
 G1 M1 5-1 हृद् (M1 1 'व) सत्तमौ, Dn1 ऋषिसत्तमौ
 (for 'सत्तमौ) —^c) Ds1 संचित (for संचिन्त्य) K1
 परमा (for मनसा) —^d) B2 D1 Ds2 T G2 M1 5-1
 [ज]पि (for [ज]भि) —^e) K2 4 Dn1 तपो (Dn1
 सचो)पविविशे तत्र, Ds1 G1 उपोपविविशेत्तत्र, D1 T
 'विविशुत्तत्र, G2 'विशतुत्तत्र —^f) D1 T2 पीठ (for
 पीठे) D1 T G1-2 6 शिवे (for शुभे)

31 ^a) K1 1 Bo तपसा, Ds1 तपसां (for 'सां)
 K6 रासी, Bo वाप्यौ (for वासौ) —^b) Bo दीपकस्
 (for यशसां) — V1 reads 31^a on marg —^c)
 B2 damaged Bo दमोत्पन्नौ (for 'पेतौ) Ds1 T2
 ऋषिवशे दमोपेतौ —^d) K1 corrupt, K4 B2 (marg)
 Ds1 Ds D2 2 3 पौर्वाह्निक; K6 1 V1 Bo 6 1 2 Ds 4
 1 9 T1 G2 6 पूर्वाह्निक; B2 पौर्वाह्निकौ, Ds2 Dn2 G1
 पौर्वाह्निक, T2 पूर्वाह्निकं, M1 5-1 चैवाह्निक (for पूर्वा
 ह्निक) B2 (marg as in text) क्रिया (for विधिम्)

32 ^a) K1 जग्यग्र; T2 'ग्र, G2 'ग्र (for 'ग्रा)
 —^b) K2 पादार्घ्याभ्यां; K6 Ds1 Dn1 पाद्यार्घ्याभ्यां.
 K6 Bo 6-9 M1 5-1 अयाचंतां (Bo 'चंतु; B1 'धिंतां);
 V1 Ds2 as Dn1 n2 Ds Ds 2 3 अयाचंत (Ds2 as
 'च्यंतां; Ds1 'प्रत); D1 T G1-2 6 समर्यं त (G2
 'चित) (for प्रपूज्य च) —^c) K7 D1 5 9 पीठयोर्
 पविष्टौ तौ (K7 तु); V1 B2 (marg as in text) D1

तेषु तत्रोपविष्टेषु स देशोऽभिव्यराजत ।
 आज्याहुतिमहाज्वालैर्यज्ञवाटोऽग्निमिर्यथा ॥ ३३
 अथ नारायणस्तत्र नारदं वाक्यमब्रवीत् ।
 सुखोपविष्टं विश्रान्तं कृतातिथ्यं सुखस्थितम् ॥ ३४
 अपीदानो स भगवान्परमात्मा सनातनः ।
 श्वेतदीपे त्वया दृष्ट आवयोः प्रकृतिः परा ॥ ३५
 नारद उवाच ।
 दृष्टो मे पुरुषः श्रीमान्विश्वरूपधरोऽव्ययः ।

T G1-3 ० M1 ३-१ विविधाते पीठकयो (D: T1 G2 ० पीठिकयो; T2 पितृकायो [sio], G2 पीठिकाया) —^d) B1 नृपौ (for नृप) K2 T2 M1 कृता (M1 'स्वा) ति-
 थ्याह्निकौ (K2 'को, T2 'तौ) नृप; D2 ० कृतनित्या
 ह्निकौ नृप

33 ^b) K० सदशो, D० प्रदेशो, T२ न देशो (for स देशो) Das at [s]ति, G२ हि (for स्मि) K1 व्यराज्यत; K२ D२ ० विराजते, M० व्यरोचत (for व्यराजत) —^d) Da० आज्याहुति (for 'हुति) Da० आज्याहुतिमयाज्वालैर् —^d) D२ हव्यगाह; M1 ० १ यज्ञ** (for यज्ञवाटो) K० V1 Bo ०-१ Da० at Dn1 n4 D2 D2 ० ० M० Kumbh ed यथाग्निमि (by transp), D२ T G1-3 ० M1 ० १ द्वाग्निमि.

34 34^{ab} is damaged in V1. —^a) K1 २ ४ तथा (for अथ) —^d) B० lacuna, G२ सुखोपविष्ट (for 'विष्ट) —^d) M० कृतातिथ्य (for 'कृता') K1 २ ४ १ D० सुसकृत; V1 उपस्थित; D० सुसकृत (for सुखस्थितम्) — After 34, Dn1 ins wrongly सखी नारायणीयेन

35 Before 35, K० ० १ V1 Bo ०-१ Da० at Dn1 n4 D2 D2-३ ० ० ins नरनारायणावूचत्, T1 G1 ० ० ins श्रीभगवान् —^a) K२ सुभगवान्, D२ T G1-3 ० भगवता —^b) G२ सनातन —^c) K1 श्वेतश्वोपे (sio), K२ 'द्वीपेर्, K२ मया (for स्वया) K1 दृष्टा, D२ पृष्ट —^d) K२ १ D० १ १ T G1-3 ० पुरा, Dn1 D2 D2 ० ० पर (for परा) ॐ G० प्रकृति, सूक्ष्म कार-
 णम् । ॐ

36 D२ T२ om the ref. —^a) K1 पुरुषा; D० प्रकृति. D२ T२ नारदो योद्य पुरुष; G२ दृष्टो सखैव पुरुष. —^b) D० ० ० विश्वमूर्ति (for 'रूप) K1 २ १ D२ ४.५.० प्रसु (for सव्य) D२ T२ G२ श्रीमान्विश्व

सर्वे हि लोकास्तत्रस्थास्तथा देवाः सहर्षिभिः ।
 अद्यापि चैनं पश्यामि युवां पश्यन्सनातनौ ॥ ३६
 यैर्लक्षणैरुपेतः स हरिरव्यक्तरूपधृक् ।
 तैर्लक्षणैरुपेतौ हि व्यक्तरूपधरौ युवाम् ॥ ३७
 दृष्टौ मया युवां तत्र तस्य देवस्य पार्श्वतः ।
 इह चैवागतोऽस्म्यद्य विसृष्टः परमात्मना ॥ ३८
 को हि नाम भवेत्तस्य तेजसा यशसा त्रिया ।
 सदृशस्त्रिषु लोकेषु ऋते धर्मात्मनो युवाम् ॥ ३९

धरोऽव्यय —^a) K1 २.४ B० Dn1 n4 D2 D2 २.३ Kumbh ed लोका हि (by transp), M1 ० १ [s] पि लोकात् Da० at चित्रस्यात् (for त') —^d) K२ D० लोका, Dn1 देव (for देश) K1 २ १ Dn1 मह-
 र्षिभिः, B० lacuna, D२ G२ सुगर्षिभिः (for सह) D० देवास्तयर्षिभि सह —^a) K२ चैत, D० चैत; G२ चैव (for चैन) —^c) K1 युव (for युवां) K1 २ दृष्टा (for पश्यन्).

37 ^a) D२ T२ यैरीक्षणैरुपेतव्य —^b) T1 अव्यय (for अव्यय) K1 रूपधृक्; K२ Kumbh ed 'रूप धृक्; K० रूपधृक्; K२ D० ०-मूर्तिधृक् (for रूप) —^c) K२ १ उपेतो (for 'तौ). —^d) T1 दिव्य (for व्यक्त) Dn1 रूपधरौ (for 'धरौ) Da० युवा, T० lacuna (for युवाम्)

38 V1 reads 38^a-39^a on marg —^a) K1 २ ४ दृष्टा; Da० ददौ (for दृष्टौ) K० V1 Bo ०-१ Da० at Dn1 n4 D2 D2-३ ० ० Kumbh ed युवा मया (by transp) Da० om तत्र K२ मया दृष्टौ युवा तत्र. —^b) T तस्य (for तस्य) T२ G२ पार्श्वत (for 'त'). —^c) B० हृति (for दृष्ट). K० Bo ०-१ Da० at Dn1 n4 D2 D2 ० ० T1 Kumbh ed transp च and एव G२ हि (for स्मि) —^d) K1 ३ V1 विसृष्ट (K1 'ष्टा), D२ विदृष्ट (for विसृष्ट) D० विसृष्ट परसेठिना

39 V1 reads 39^{ab} on marg —^a) G२ को देवेषु च यक्षसु —^b) D२ T G1-3 ० M1 ३-१ तपसा (for यशसा) Da० प्रिया (for त्रिया) K० यशसा तेजसा त्रिया — 39^a is damaged in B० V1 om 39^d —^d) K२ सुफवा; Da० lacuna, D० मुक्ता (for ऋते).

40 ^a) D० तेनास (for तेन मे). K० Bo ०-१ Da० at Dn1 n4 D2 D2 ० ० M1 ३-१ Kumbh ed. तेन मे

तेन मे कथितं पूर्वं नाम क्षेत्रज्ञसंज्ञितम् ।
 प्रादुर्भावाश्च कथिता भविष्यन्ति हि ये यथा ॥ ४०
 तत्र ये पुरुषाः श्वेताः पञ्चेन्द्रियविवर्जिताः ।
 प्रतिबुद्धाश्च ते सर्वे भक्ताश्च पुरुषोत्तमम् ॥ ४१
 तेऽर्चयन्ति सदा देवं तैः सार्धं रमते च सः ।
 प्रियभक्तो हि भगवान्परमात्मा द्विजप्रियः ॥ ४२
 रमते सोऽर्च्यमानो हि सदा भागवतप्रियः ।
 विश्वशुक्सर्वगो देवो बान्धवो भक्तवत्सलः ।

स कर्ता कारणं चैव कार्यं चातिबलद्युतिः ॥ ४२
 तपसा योज्य सोऽऽत्मानं श्वेतद्वीपात्परं हि यत् ।
 तेज इत्यभिविख्यातं स्वयंभासावभासितम् ॥ ४४
 शान्तिः सा त्रिषु लोकेषु सिद्धानां भावितात्मनाम् ।
 एतया शुभया बुद्ध्या नैष्ठिकं व्रतमास्थितः ॥ ४५
 न तत्र सूर्यस्तपति न सोमोऽभिविराजते ।
 न वायुर्वाति देवेशे तपश्चरति दुश्चरम् ॥ ४६
 वेदीमष्टलोत्सेधां भूमावास्थाय विश्वशुक् ।

C 12. 13353
 B 12 244(3).60
 K 12. 353 60

कथितं कृत्स्नो —^१) D: T: याम; G₁ २ ० घाम;
 G: यन्ने (for नाम) Ke Bo ०-१ Da₁ २ 1 Dn₁ २ 1
 D₂ D₃ २ २ M₁ २-१ Kumbh ed धर्म क्षेत्रज्ञसंज्ञितं
 V₁ घाम क्षेत्रज्ञसंज्ञितं —^२) D: G: प्रादुर्भावाश्च, T:
 'भावाच्' D₂ विविधा, G: कथितस् (for 'ता) —^३)
 K: हि मे, Ke च ये, D: T: भवे, T₁ G: ० M₁ ०-१
 [ह] ह ये; G: ह ये (for हि ये) T₁ G: ० तथा (for
 यथा) V₁ Bo ०-१ Da₁ २ 1 Dn₁ २ 1 D₂ D₃ २ २
 Kumbh ed भविष्याद् ह ह ये यथा, G: तेन पूर्वं भवे
 यथा

41 ") K₁ D₂ D₁ ० ते (for ये) ☞ C: श्वेता,
 शुद्धा । ☞ —^१) ☞ C: पञ्चेन्द्रियविवर्जिताः, सदा योग
 रुद्रवाद् जपदिर्निष्क्रान्तेन्द्रिया, निरन्तर परमात्मानुसंधाने
 स्थिताः ॥ C: पञ्चेन्द्रियविवर्जिता, प्राकृतपञ्चेन्द्रियरहिता । ☞
 —^२) K₁ १ D₁ ० ० हि (for च) G: ये (for ते) K₁
 प्रतिबुद्धा हि मे सर्वे —^३) K: भक्ताश्च, K₁ D₂ ० ०
 मकारानु (for 'श्च) K₂ पुरुषोत्तम, K₁ D₂ D₁ ० T₁
 G₂ ० ० 'त्तमे (for 'त्तमम्)

42 ") D₂ सर्वयति (for तेऽर्चयन्ति) —^१) K₁
 २ ४ D₂ हरि, G: च सत्, G: च य (for च स)
 T: परमात्मैव स प्रिय

43 K₁ १ D₂ G₂ om (hapl) 43^{ab} —^१) K₂
 M₁ २-१ सोऽर्च्यं (M₂ 'र्च्यं)मानो; V₁ G₁ सेव्यं, Da₁
 D₂ सोऽर्च्यं (for सोऽर्च्यं) —^२) V₁ सदा च भगवा
 न्प्रिय, Bo Da₁ सदा मा (Bo न) गयत प्रिय, D₂ ०
 'यते' प्रिय; G: सदा भगवतप्रिय —^३) T₁ G₂ ०
 विश्वशुक् (for 'शुक्) —^४) K₁ यवने; K₁ Br २
 Da₁ Dn₁ २ 1 D₂ D₃ २-१ १-१ माधवो (for बान्धवो)
 B: (marg) भक्ति (for भक्त) —^५) G₂ om 43^{ab}
 —^६) V₁ करण (for का) —^७) Dn₁ चातिबल (for
 'बल) K₁ २ ४ १ V₁ D₁ ० कार्यं चैव महाद्युति, D₂
 सकार्यं महाद्युति (submetric) — After 43, Ke V₁

Bo ०-१ Da₁ २ 1 Dn₁ २ 1 D₂ D₃ २ २ २ Kumbh ed
 ins

887* हेतुश्चाज्ञाविधानं च तत्र चैव महायशा ।

[Da₁ २ 1 महामना (for 'यशा)]

44 ") K₁ तपसा (for तपसा) V₁ B₂ D₂ D₃ १
 T G₁-२ ० M₁ ० १ चात्मान (for सोऽऽत्मान) K₁ २
 तपसा योज्यमात्मान, K₁ तपसा युज्यतेत्मान —^१)
 K₂ Da₁ द्वीपापर (for द्वीपापर) K₁ त; Dn₁ D₂
 G₂ तत् (for यत्) —^२) M₁ २ (inf lin) ० १ श्वेत;
 M₂ तम (for तेज) Ke न्याख्यात (for विख्यात)
 —^३) D₁ भासित (for 'तम्) K₁ ० Bo D₂ 1 स्वय
 भासावभासित; V₁ 'भिभासित; D₂ स्वयनामाचनानामि,
 T₂ M₁ स्वयभावावभासित (T₂ 'व)

45 ") T₂ G₂ शान्तिस्था (for शान्ति सा) Ke
 साद्रिपु (for सा त्रिपु) ☞ Ca शान्ति, मुक्ति । ☞
 —^१) D₁ विशुद्धा; T विद्वानां; G₂ शुद्धानां, M₁
 २-१ विद्विता (for सिद्धानां) K₄ V₁ Bo ०-१ Da₁ २ 1
 Dn₁ २ 1 D₂ D₃ २ २ २ Kumbh ed विद्विता भावितारमना;
 Ke त्रिपु च विद्वितारमना —^२) K₁ २ १ V₁ D₂ ० ०
 स तथा; D₁ T G₁-२ ० एकया (for एतया) —^३)
 Da₁ २ 1 जपम् (for व्रतम्) M₁ ० आस्थित (for 'त)

46 ") K₁ transp तत्र and सूर्यस् —^१) K₁
 Inouna; T G₁-२ ० हि (for सभि) —^२) D₁ T
 G₁-२ ० M₁ ०-१ transp वायुर and वाति K₁ V₁
 D₁ T₁ G₁-२ ० देवेशस्; K₂ T₂ 'वा; B₂ वै देशे (for
 देवेशे) K₁ न वायुकीर्तिदेशे (810) —^३) D₂ om
 (hapl) 46^a-47^a —^४) K₁ २ ४ D₁ T G₁-२ ० यत्र ह;
 V₁ B₂ यत्र स (for दुश्चरम्)

47 D₂ om 47^{ab} (of v 1 46). —^१) D₂ 1
 वेदाम्; D₁ T G₁-२ वेदिम् (for वेदीम्) K₁ V₁ षट्
 दलोत्सेधां; K₂ ० १ B₂ (marg) ० Dn₁ २ 1 D₂ D₃ २ २ २

०० एकपादस्थितो देव ऊर्ध्वबाहुरुदञ्चुखः ।
 साङ्गानावर्तयन्वेदांस्तपस्तेपे सुदुश्चरम् ॥ ४७
 यद्ब्रह्मा ऋषयश्चैव स्वयं पशुपतिश्च यत् ।
 शेषाश्च विबुधश्रेष्ठा दैत्यदानवराक्षसाः ॥ ४८
 नागाः सुपर्णा गन्धर्वाः सिद्धा राजर्षयश्च ये ।
 हव्यं कव्यं च सततं विधिपूर्वं प्रयुञ्जते ।

कृत्स्नं तत्तस्य देवस्य चरणावुपतिष्ठति ॥ ४९
 याः क्रियाः संप्रयुक्तास्तु एकान्तगतबुद्धिभिः ।
 ताः सर्वाः शिरसा देवः प्रतिगृह्णाति वै स्वयम् ॥ ५०
 न तस्यान्यः प्रियतरः प्रतिबुद्धैर्महात्मभिः ।
 विद्यते त्रिषु लोकेषु ततोऽस्म्यैकान्तिकं गतः ।
 इह चैवागतस्तेन विसृष्टः परमात्मना ॥ ५१

Kumbh ed Cn (gloss नलवरपर्ययुक्तत्वाल्लशब्देनाहुल
 प्राद्यम्) 'नलोत्सेधां, B1 'तलोत्साध (for 'तलोत्सेधां).
 ॐ Ca अत्र तलशब्देन ताल उक्तं, नृणराज इत्येके । मध्य
 माङ्गुष्ठस्य विततमात्रमिति तु चरुचरम् । तेन चतुर्हस्तोच्छ्रिता
 मिलयं ॥ Cas तलेति पाठेऽपि हस्तस्य तलमहुलोच्छ्रयमेव
 भवति ॥ Cs अष्टतालपरिमितोच्छ्रयायां, प्रकृतिमद्दहकारपत्र
 तन्मात्रारिक्ताम् । ॐ —^b) K2 भूमावस्थाय; V1 भूमि
 मास्थाय; D1 भूमावास्तां हि; T1 G1-2 ० 'घास्ते स;
 T2 'दास्त्रः; M1 5-1 भौमामास्थाय (for 'भूमावा')
 K5 विश्वदत्, V1 Bo 6-9 Das at Dn1 n4 Ds D2.3 3
 Kumbh ed 'कृत् (for 'भुक्) K1 D1 ० तामास्थाय
 स विश्वकृत् —^c) B8 -पाद स्थितो; Dn1 पादास्थितो
 (for पादस्थितो) K2 वेद (for देव) —^d) D1
 धौर्ध्वबाहुर (for ऊर्ध्वं). Da1 उदञ्चुखा, Ds एषो-
 मुत् —^e) K2 वेदास; T2 वेदस् (for वेदांस) —^f)
 K1 2 4 G2 सु (G2 om सु)दारुण; D5 सुदुश्चर; D1 T
 G1 2 ० [S]विदुष्क (G1 'स्क)र; M1 5 1 [S]विदुश्चर
 (for सुदु')

48 ^a) D1 T2 M1 5-1 प्रया यद् (by transp), T1
 G2 ० प्रहाय; G1 2 प्रहा च —^b) K2 चरत्; Da2
 24 यया; T1 G2 ० च य, G2 च स (for च यत्).
 —^c) K2 T1 विबुधा (for 'घ)

49 ^a) K2 नगा (for नागा) Bo 6 8 Ds 4 7 M1
 सुपर्णा, T1 G2 ० यक्षाश्च (for सुपर्णा) —^b) B8
 सिद्ध; G2 साध्या (for सिद्धा) B8 M1 5-1 यत्;
 T1 G2 ० द्वै (for द्वे) — K2 reads 49^{ad} twice —^c)
 K2 (both times) V1 D1 1 हव्य (for हव्य) K2
 (both times) 4 कव्यं (for कव्यं) G2 तस्मिन्स्तु (for
 सतत) —^d) K5 V1 Bo 6 7 8 (marg) 9 Das at
 Dn1 n4 Ds D2 3 8 M1 2-1 Kumbh ed विधियुक्तं,
 B8 (orig) 'युक्ता (for 'पूर्वं) —^e) K4 V1 B1-9
 Dn1 n4 Ds D2 3 8 Kumbh ed कृत्स्न तु; K5 कृत्स्न
 च, Bo कृत्स्नस्य; G1 कृत्स्न त (for कृत्स्न तत्) —^f)
 K1 2 ० V1 B5 1 9 Das at Ds तिष्ठते, K4 Bo 8
 Dn1 n4 Ds D2.3.8 Kumbh ed. तिष्ठत; D4 lacuna
 (for 'ति).

50 ^a) D1 T2 या प्रिया, G2 क्रिया या (by transp)
 K1 6 Bo 1-2 Das at Dn1 n4 Ds D2 3 8 Kumbh
 ed च; D1 हि; D5 ता, T1 G1 2 ० स्युर (for तु)
 —^b) D1 om from एकान्त up to प्रति (in 51^b) K1
 D5 ० कृत, V1 गति (for गत) ॐ Cn एकान्त
 गतबुद्धिभिः, अथ्यभिरुत्तबुद्धिभिः । ॐ — Das om
 50^a-51^b —^c) K1 देव. —^d) K5 1 D2 3 प्रतिगृह्णा
 ति K1 हरि (for स्वयम्)

51 Das om 51^{ab}, D1 om up to प्रति (for both,
 of v l 50) —^a) K5 न तस्यास्य; G2 न चास्यस्य
 (for न तस्यान्य) D5 न तस्यान्येषु पितरः; D1 न तस्या
 न्या प्रियतरा (slo) —^b) G2 प्रतिबुद्धैः; Ca 8 (gloss
 [both] ज्ञानिभिः) बुद्धैः (as in text) — 51^{ad} is
 damaged in B1 —^c) K1 D1 ० तिष्ठते; D1 T2
 विद्यते —^d) K1 4 [S]स्त्यैकांतता; K2 M1 5-1 [S]
 स्त्ये (K2 'स्मै)कांतता; K5 D2 [S]स्मैकांतिक, K1 D1 ०
 चैकांतता, V1 [S]स्मैकांतता; Bo 6 8 Dn1 Ds D2 3
 Kumbh ed [S]स्त्यैकांतिक; D2 1 [S]स्त्यैकांतता; T
 G1-2 ० [S]स्त्ये (T2 'स्मै, G2 'स्मै)कांतिकां (G2 2 ०
 'तां) (for स्म्यैकान्तिक) ॐ Cs ऐकान्तिक, सर्वात्म-
 भावम् । ॐ — 51^{ad} is damaged in B5 —^e) T1
 इतश्च (for इह) D1 चैव गतो D1 T G1-2 ० M1
 2-1 Kumbh ed [S]स्त्येय (for तेन) —^f) V1
 विसृष्टश्च महात्मना, Ds T2 'ष्ट परमात्मन — After
 51, G1 ins

888* जनन्यदेवताभक्तिरनन्यमनुता हरे ।
 जनन्यसेवयता विष्णोरनन्यार्च्यत्वमेव च ।
 प्रह्वरुद्रादिसाम्यस्य बुद्धिराहित्यमेव च ।
 जनन्यदेवालयगतिरनन्यभक्ताद्यधीक्षणम् ।
 तथा कर्मफलमङ्गो ह्येकान्तिरत्वमिदं मतम् । [5]

52 ^a) D1 एव (for एव) K2 भगवन् G1 देव
 —^b) K2 आशिष्टे; K5 1 B5-9 Das at Ds आशिष्ट्ये;
 D5 आशिष्टां, T1 आशिष्ट्यस् (for 'त्ये) V1 त परो,
 D1 T2 तत्पुरो (for तत्परो) —^c) G2 इह (for सह);
 ॐ Cs नित्यश' इत्यनेन दक्षशापस्यानवसर प्रार्थित । ॐ

एवं मे भगवान्देवः स्वयमाख्यातवान्हरिः ।

आसिष्ये तत्परो भूत्वा युवाभ्यां सह नित्यशः ॥ ५२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकत्रिंशद्दधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३१ ॥]

[३३२

नरनारायणावूचतुः ।

धन्योऽस्यनुगृहीतोऽसि यत्ते दृष्टः स्वयं प्रभुः ।
न हि तं दृष्टवान्कश्चित्पद्मयोनिरपि स्वयम् ॥ १
अव्यक्तयोनिर्भगवान्दुर्दर्शः पुरुषोत्तमः ।
नारदैतद्धि ते सत्यं वचनं समुदाहृतम् ॥ २

नास्य भक्तैः प्रियतरो लोके कश्चन विद्यते ।
ततः स्वयं दर्शितवान्स्वमात्मानं द्विजोत्तम ॥ ३
तपो हि तप्यतस्तस्य यत्स्थानं परमात्मनः ।
न तत्संप्राप्तुते कश्चिद्वे ह्यावां द्विजोत्तम ॥ ४
या हि सूर्यसहस्रस्य समस्तस्य भवेद्द्युतिः ।

C. 12. 13375
B 12. 2454/5
K 12. 354 5

Colophon Śi Ds missing Ks 5 B1-5 Da1 a2
Dn1 n2 Df G4 5 M2-4 absent — Sub parvan K1
2 4 6 7 V1 Bo 6-9 Da3 a4 Dn1 n4 Ds D2-5 1-9 T1
G1, 2 6 M1 1-7 मोक्षधर्म — Adhy name K1 2 4 6
V1 Bo 6-9 Da3 a4 Dn1 Ds D2, 3 1 8 T2 G2 M5
नारायणीय, K1 D1 5 9 नरनारायणीय, T1 G6 नारायणीये
नारदनारायणसवाद, M1 6 7 नारायणीये नारदागमनं
— Adhy no (figures, words or both) K6 69, B1
Dn1 167, B2 266, B3 (also) 273, Dn1 G1
169, Ds1 M1. 7 166, Ds2 T1 G6 170, Ds 164,
T2 183, G2 199, G3 171, M3 201, M6 160
— Śloka no Dn1 n4 67, Ds 66

332

☞ This adhy is missing in Śi Ds (of v 1
12 329 18, 283 15)

1 K1 7 D1 9 नारायण उवाच; D1 T2 M1 नारायणा
वूचतु (for नरनारायणा) — °) K1 धन्यस्य; Da4
D1 T2 G2 3 धन्योसि (for धन्योऽसि) K2 4 Da4
D1 T2 G2 [s]सि (for ससि). — °) Da3 a4 यस्ते
B1 lacuna, G2 स्वया (for स्वय) Ds M1 6 7 भुव; D1
मुवा (for प्रभु) — 1^{ed} is damaged in B6
— °) K6 B1 3 Da3 a4 Ds ऋते ह्यावां (K6 त्वां वा)
द्विजोत्तम

2 2^{ab} is damaged in B6. — °) Ds M1. 1-1 C6

(gloss आकाशादिसमस्तजगद्धेतु आकाशयोनिर् (for
अव्यक्त) — °) K1 (sup lin as in text) 2 सुदर्शः;
K6 Da4 दुर्दर्शः; Ds1 G2 दुर्दर्श (for 'र्श') T2
पुरुषोत्तम D6 ददशे पुरुषोत्तम — °) G1 transp ते
and सत्य K4 6 Bo 6-9 Da3 a4 Dn1 n4 Ds D2 8 8
Kumbh ed नौ (for ते)

3 °) D1 T G2 3 6 नास्ति (for नास्य) K1 Bo
भक्त; K4 6 V1 B6-9 Da3 a4 Dn1 n4 Ds D2 8 1 8
T G1-3 6 Kumbh ed भक्तात् (for भक्तै) D6
नास्ति भक्त्या प्रियतम — °) D1 T2 लोक (for लोके)
K2 D6 कश्चिन्न (for कश्चन) — °) Ds1 यत; M6
भव (for तत) — °) K1 V1 D1 5 9 M1 1-1 त्वा
रमान; D1 T G1-3 6 त्वा (for स्वमा) Ds T2
द्विजोत्तम

4 D1 repeats 4^{ab} after 4 — °) Da4 तपतस्
(for तप्यतस्) D1 (both times) तपो हि तस्य तपस्य,
G2 तपोभिस्त्वद्वास्य — °) G2 स्थान तस्य परात्मन
— °) K2 Ds स्व; G1 सत् (for स) G1 M1 7
प्राप्तुयात् (for प्राप्तुते). D1 T2 G2 न (D1 स) तस्य
प्राप्तुयात्किंचिद्; T1 G6 6 न तत्समामुपात्किंचिद् — °)
K6 त्वावां, B6 तस्वाद्; Ds यावां (sio) (for ह्यावां)
Ds1 ऋते वां द्विजसत्तम

5 °) D1 T2 यासि (for या हि) — °) K2
समास्तस्य; D1 समं तस्य; T2 समुत्स्य (sio) (for सम-
स्तस्य). — °) B6 दैवस्य (for स्थानस्य) Dn1 D1 T2

स्थानस्य सा भवेत्तस्य स्वयं तेन विराजता ॥ ५
 तस्माच्चोत्तिष्ठते विप्र देवाद्विश्वभुवः पतेः ।
 क्षमा क्षमावतां श्रेष्ठ यया भूमिस्तु युज्यते ॥ ६
 तस्माच्चोत्तिष्ठते देवात्सर्वभूतहितो रसः ।
 आपो येन हि युज्यन्ते द्रवत्वं प्राप्नुवन्ति च ॥ ७
 तस्मादेव समुद्भूतं तेजो रूपगुणात्मकम् ।
 येन स युज्यते सूर्यस्ततो लोकान्विराजते ॥ ८
 तस्माद्देवात्समुद्भूतः स्पर्शस्तु पुरुषोत्तमात् ।

येन स युज्यते वायुस्ततो लोकान्विवात्यसौ ॥ ९
 तस्माच्चोत्तिष्ठते शब्दः सर्वलोकेश्वरात्प्रभोः ।
 आकाशं युज्यते येन ततस्तिष्ठत्यसंवृतम् ॥ १०
 तस्माच्चोत्तिष्ठते देवात्सर्वभूतगतं मनः ।
 चन्द्रमा येन संयुक्तः प्रकाशगुणधारणः ॥ ११
 पद्भूतोत्पादकं नाय तत्स्थानं वेदसंज्ञितम् ।
 विद्यासहायो यत्रास्ते भगवान्हव्यकव्यभृक् ॥ १२
 ये हि निष्कल्मषा लोके पुण्यपापविवर्जिताः ।

G₂ [अ]मवत् (for भवेत्) G₂ तच्च (for तस्य) V₁
 सा भवेत्तस्य तस्य देवास्य (hypermetric) —^d) K₆
 तस्य (for तेन) K₂ विराजता; D₁ T G₁ १ ० M₆ C₆
 (gloss विवर्जिता) विराजिता (for 'जता)

6 ^b) K₂ विश्वभुव, M₁ १-१ विश्व भुव Bo D₄
 D₁ १ पते (for पते). K₆ वेदा द्विजभुव प्रभो; T₂
 ***श भुव पते; G₂ देवाश्च जगत पते —^c) B₁ M₁
 ० १ क्षमा, C_v (gloss सहनशक्ति) क्षमा (as in text)
 —^d) K₆ मया; T₂ G₂ य यं (for यया) K₁ स,
 K₂ स; K₁ D₁ १ ० प्र- (for तु) G₂ उच्यते (for
 युज्यते)

7 ^a) V₁ D₄ D₅ १ T G₂ १ ० उत्तिष्ठते (for 'चित्')
 K₁ om. from ते देवा up to तेजो (in 8^b) K₂ विप्र;
 K₆ देवा; K₁ देवान् (for देवात्) —^b) K₂ D₅
 -गतो; Bo ०-१ D₄ १ १ D₁ १ १ D₅ D₂ १ १ Kumbh
 ed हित्वाद् (for हितो) K₆ सर्वभूता हितेद्रस (sio),
 V₁ D₁ T₁ G₂ १ ० 'भूतहिते रता' (D₁ 'त'; G₂ 'तात्')
 —^c) D₁ अहो (for आपो) B₅ D₅ हि येन (by
 transp), D₁ १ १ D₂ १ १ Kumbh ed हि तेन; G₂
 येन* K₂ १ १ सम युक्ता; K₁ D₁ १ १ स सयुक्ता, G₂
 lacuna (for हि युज्यन्ते) —^d) D₁ G₂ द्रवत्वं; T₂
 घृतत्वं (for द्रवत्वं) D₁ हि (for च).

8 K₁ om up to तेजो (of v 1 7) D₄ om
 8 —^a) K₂ १ V₁ D₂ १ १ देवात्; B₁ एव (for
 एव) — K₁ repeats 8^b after 9^a —^b) D₁ T₂
 तेज (for तेजो) K₁ D₄ D₅ १ G₁ रूप, B₅ १ १
 D₄ १ १ मूत; M₁ १-१ ज्योतिर् (for रूप) G₁ गुणा-
 न्वित (for -गुणात्मकम्) K₆ तेजो भूतगुणात्मिक —^c)
 K₁ (both times) १ ये न (for येन) K₁ (both
 times) १ स; K₆ V₁ Bo ०-१ D₄ १ १ D₁ १ १ D₅
 १ १ T₁ G₂ १ १ स (for स) —^d) D₁ T₁ G₁ १ १ तेन
 (for ततो). K₆ १ V₁ Bo ०-१ D₄ १ १ D₁ १ १ D₅

D₂ १ १ G₂ लोके (for लोकान्) K₁ (both times)
 व्यराजय; K₂ व्यराजत, K₁ V₁ D₄ १ १ विराजयेत् (for
 'जते) : D₆ तपो लोका विराजयेत्; T₂ तेन लोकादि
 राजते

9 For the repetition in K₁, 0^f v 1 8 —^a)
 D₁ T G₁ १ १ M₁ १-१ एव (for देवात्) K₂ स समूत,
 G₂ समुद्भूतात् (for 'द्भूत') — K₁ om 9^b —^b)
 G₂ स्पर्शनात् (for स्पर्शस्तु) D₁ T G₁ १ १ M₁ १-१
 स्पर्शं पुरुषसत्तमात् —^c) K₂ ते न, K₄ तेन (for
 येन) K₂ १ स; B₅ स; D₅ त; G₂ lacuna (for
 स) D₅ om (hapl) from वायु up to युज्यते (in
 10^a) —^d) D₁ T G₁ १ १ तेन (for ततो) K₂ १
 मय (for असौ)

10 D₅ om up to युज्यते (of v 1 9) —^a)
 V₁ D₁ T G₁ १ १ M₁ १-१ उत्तिष्ठते (for 'चित्') —^b)
 G₁ सत्य (for सर्व) K₁ D₄ १ १ भूतेश्वरात् (for लोके)
 K₁ १ D₁ T₂ G₂ १ १ प्रभो (for प्रभो) — T₁ om
 10^a —^c) D₁ T₂ आकाशे, G₂ १ १ 'शो (for 'श)
 —^d) K₂ सवृत; K₆ असंशय; K₁ सभृत; B₅ १ १
 D₄ १ १ D₅ असंशयं; G₁ १ १ 'वृत (for 'वृतम्)

11 ^a) K₆ Bo-१ D₄ १ १ D₅ M₁ १-१ विश्व; G₁ १
 देव (for देवात्) —^b) D₅ साकं (for सर्व) M₁ १-१
 लोक- (for भूत) D₁ T₂ G₂ गतात्मन (for गर्त
 मन) —^c) K₁ सयुक्ता; T₂ 'क्त (for 'क्त) —^d)
 K₁ १ १ V₁ Bo १ १ D₄ १ १ D₅ M₁ आकाश; D₅ र्वाकाश
 (for प्र) K₂ १ चारण, B₅ (marg) कारणं; D₅
 M₁ १-१ -धारक (for धारण)

12 ^a) K₆ Bo १ (orig) १ १ D₁ १ १ D₅ १ १ Kumbh
 ed सद्; K₁ V₁ Bo (marg) १ १ D₄ १ १ यद्, D₂
 T₁ G₁ १ १ सद्- (for यद्) K₂ भूतोत्पादकं; B₅ १
 T₁ G₁ १ १ भूतोत्पादन (for 'त्पादकं) K₁ D₄ १ १ धाम
 (for नाम). ❀ C₆ पद्भूतानि, मनसा सह । ❀ —^b)

तेषां वै क्षेममञ्चानं गच्छतां द्विजसत्तम ।
 सर्वलोकतमोहन्ता आदित्यो द्वारमुच्यते ॥ १३
 आदित्यदग्धसर्वाङ्गा अदृश्याः केनचित्कचित् ।
 परमाणुभूता भूत्वा तु तं देवं प्रविशन्त्युत ॥ १४
 तस्मादपि विनिर्मुक्ता अनिरुद्धतनौ स्थिताः ।
 मनोभूतास्ततो भूयः प्रद्युम्नं प्रविशन्त्युत ॥ १५
 प्रद्युम्नाच्चापि निर्मुक्ता जीवं संकर्षणं तथा ।

विशन्ति विप्रप्रवराः सांख्या भागवतैः सह ॥ १६
 ततस्त्रैगुण्यहीनास्ते परमात्मानमञ्जसा ।
 प्रविशन्ति द्विजश्रेष्ठ क्षेत्रज्ञं निर्गुणात्मकम् ।
 सर्वावासं वासुदेवं क्षेत्रज्ञं विद्धि तत्त्वतः ॥ १७
 समाहितमनस्काश्च नियताः संयतेन्द्रियाः ।
 एकान्तभावोपगता वासुदेवं विशन्ति ते ॥ १८
 आवामपि च धर्मस्य गृहे जातौ द्विजोत्तम ।

C 12. 13390
 B 12. 345(4).20
 K 12. 354 20

K1. ३ ४ १ D1. १ T1 G1. ३ देव- (for वेद-) K1 D1
 सज्ञक, D1 सज्ञित (for 'तम्' —^१) ☞ C1 विद्या-
 महाय, प्रकृतिसहाय । प्रकृतिरपि विपरीतलक्षणया विधे
 स्युच्यते । ☞ —^२) ☞ C1 भगवान्, अनिरुद्ध । ☞

13 ^१) K1 D1. १ १ T1 G1-३ ० तु, D1 T1 [s]ति
 (for हि) K1 Bo ६-१ D1. ३ ३ D1. ३ ३ निष्क
 लुपा (D1. ३ 'पो) (for 'हमपा) —^२) D1. ३ विव-
 र्जित —^१) K1 ते, T1 lacuna, G1 च (for वै)
 D1. १ मोक्षम् (for क्षेमम्) K1 तेषां त क्षिप्यमानाना
 —^२) D1. १ गच्छतो (for 'तां) G1 द्विजसत्तमात्
 —^१) K1 D1. ३ D1. ३ ३ Kumbh ed सर्व
 लोके (for 'लोक) K1 ३ तमोहता (for 'हन्ता)
 —^१) K1 आदित्यो (sic), D1. ३ आदित्या (for 'यो).
 K1 Bo D1. ३ ३ G1 द्वार (for द्वारम्) — After
 13, V1 B1 ३ D1 T G1-३ ० M1 ३-१ Kumbh. ed
 ins

889* ज्वालामाली महावेजा येनेद धार्यते जगत् ।

14 ^१) M1 ३-१ दृढ- (for दृढ) K1 ३ ३ सर्वा
 गान्; K1 सर्वांगो; T1 G1 ० कायाश्च, T1 G1
 सांगाश्च; G1 गात्राश्च (for सर्वाङ्गा) D1. ३ आदित्या
 सर्वदग्धागा ☞ C1 आदित्यदग्धसर्वाङ्गा, आदित्यवेजसा
 क्षपितसकलदेहारम्भकभूतचया, पावकशोधितकनकवदमला ।
 अत एव परमाणुभूता । ☞ —^२) T1 अवद्या; G1
 अपद्या (for अदृश्या) —^१) Hypermetrio K1
 D1. ३ ३ M1 ३-१ परमात्म (for 'माणु) K1 भूतश्
 (for भूता) K1 १ V1 B1 ३ ३ D1. ३ ३ ३ च पर
 (for भूत्वा तु) K1 ३ परमाणु (K1 ण)श्च देवाश्च;
 D1 T1 G1-३ ० 'ण्वात्मभूतास्ते; T1 ण्वात्मतस्ते तं —^२)
 K1 ३ देवा, K1 देव (for देव) K1 त देश त देश
 स्युत (sic), T1 देव प्रति विशास्युत

15 K1 om (hapl) 15 —^१) K1 एव; K1
 देवश्च; D1 देवाद् (for अपि) K1 Bo ६-१ D1. ३ ३
 D1. ३ ३ Kumbh ed च (for वि). K1

च निर्वृतो, K1 च निर्वृता (for विनिर्मुक्ता) —^२) G1
 अनुरुद्धतनौ D1. ३ स्थित (for स्थिता) ☞ C1. p
 अनिरुद्धतनौ, अहकारे (Cp अहकारोपाधौ) । ☞ —^१)
 D1 T1 मनोभूतस् (for 'भूतास्) K1 Bo ६-१ D1. ३ ३
 D1. ३ ३ D1. ३ ३ ३ M1 ३-१ Kumbh ed भूत्वा
 (for भूय) —^२) K1 D1. ३ ३ ते (for [त]त्)
 ☞ C1 प्रविशन्ति, अहमेवेति व्यवस्यन्ति । ☞

16 K1 repeats 16^{१०} after 18 —^१) K1 ३ ३ D1
 T1 G1 ३ ३ M1 ३-१ च वि; K1 (both times) D1 ३ तु
 वि-, T1 चापि (for चापि) —^२) K1 B1 जीव-; K1
 (both times) D1 १ ३ T G1 ० जीवा, G1 जीव (for
 जीव) K1 सकर्षिणां; G1 'र्षणस्; G1 'र्षणस् (for
 'र्षण) K1 Bo ६-१ D1. ३ ३ D1. ३ ३ ३ M1 ३ ३
 Kumbh. ed तत (for तथा) G1 जीवार्थं कर्षण तथा;
 M1 १ जीव सकर्षणस्युत (sic) —^१) B1 ३ D1. ३ ३ विशते
 (for 'ति) K1 प्रकार (for वरा) —^२) D1
 G1 सांख्य (for सांख्या) D1 T G1-३ ३ M1 ३-१ योगाश्च
 (G1 'गाश्च) तै (for भागवतै) K1 सांख्यता भवतै सह

17 ^१) K1 ३ Bo G1 ० तत्र (for तत्स्) K1 तैर्गुह्य
 (for त्रैगुण्य) —^२) D1. ३ ३ आरमना (for अज्ञसा)
 —^१) K1 प्रविशति, T1 'शत (for शान्ति) K1 V1
 Bo ६-१ D1. ३ ३ D1. ३ ३ ३ ३ ३ T1 G1 ३
 Kumbh ed द्विजश्रेष्ठ (for 'श्रेष्ठ) — D1. ३ ३ om
 (hapl) 17^{१०} —^२) K1 क्षेत्रस्व (for 'ज्ञ) —^१)
 M1 ३ १ सर्वावासा (for 'वास) —^१) T G1-३ ३ बुद्धि
 (for विद्धि) D1 क्षेत्रज्ञ विधिवच्चत (sic)

18 ^१) G1 मनस्काश्च —^२) D1 om from यत्
 up to जातौ (in 19^१) D1. ३ सयवेन्द्रिय —^२) G1
 च (for ते) — After 18, K1 repeats 16^{१०}

19 D1 om up to जातौ (of v 1 18) —^१)
 K1 अयि (for अपि) — D1 om 19^१-20^१ —^२)
 K1 जातौ (for जातौ) G1 द्विजोत्तमौ —^१) K1. ३

रम्यां विशालामाश्रित्य तप उग्रं समास्थितौ ॥ १९
 ये तु तस्यैव देवस्य प्रादुर्भावाः सुरप्रियाः ।
 भविष्यन्ति त्रिलोकस्थास्तेषां स्वस्तीत्यतो द्विज ॥ २०
 विधिना स्वेन युक्ताभ्यां यथापूर्वं द्विजोत्तम ।
 आस्थिताभ्या सर्वकृच्छ्रं व्रतं सम्यक्तदुत्तमम् ॥ २१
 आवाभ्यामपि दृष्टस्त्वं श्वेतद्वीपे तपोधन ।
 समागतो भगवता संजल्पं कृतवान्यथा ॥ २२
 सर्वं हि नौ संविदितं त्रैलोक्ये सचराचरे ।

यद्भविष्यति वृत्तं वा वर्तते वा शुभाशुभम् ॥ २३
 वैशंपायन उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा तयोर्वाक्यं तपस्युग्रेऽभ्यवर्तत ।
 नारदः प्राञ्जलिर्भूत्वा नारायणपरायणः ॥ २४
 जजाप विधिवन्मन्त्रान्नारायणगतान्वहून् ।
 दिव्यं वर्षसहस्रं हि नरनारायणाश्रमे ॥ २५
 अवसत्स महातेजा नारदो भगवानृषिः ।
 तमेवाभ्यर्चयन्देवं नरनारायणौ च तौ ॥ २६

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्वानिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३२ ॥]

रम्य विशालामाश्रित्य — ^a) K₂ ५ समाहितौ; B₈ 'श्रि
 तौ, G₂ 'हित (for 'स्थितौ)

20 D₈ om 20^a (cf v 1 19) — ^a) K₂ यत्ते,
 V₁ B₈ ये च (for ये तु) D₁ ते सैव; T₂ तेनैव (for
 तस्यैव) K₂ वेदस्य (for देवस्य) — ^b) K₁ ३ प्रादु-
 र्भावा, D₈₁ G₂ 'र्भावा D₈₁ D₈ G₂ सुरप्रिय — ^c)
 D₈₄ D₁ T₂ भविष्यति K₁ ३ १ V₁ D₁ ३ ० त्रिलोक्यार्थः;
 M₁ १ त्रिषु लोकरथास्र (hypermetric) (for त्रिलोक
 रथास्र) — ^d) K₄ ६ Bo ६ D₈ ५ ५ D₈₁ ५ ५ D₈ D₂ ३
 १ ३ T G₁ ३ ६ Kumbh ed स्वस्तीत्यतो (D₈ 'यो, T₂
 'यो) (for स्वस्तीत्यतो) G₂ नैषां स्वस्त्यनो द्विज
 ॐ C₈ स्वस्तीतिशब्दो हेतुवचन, स्वस्त्यर्थमित्यर्थः । ॐ
 — After 20, M₁ ५-१ ins 890*

21 M₁ ५-१ om 21 K₄ om 21^a — ^a) K₁
 ३ ६ युक्तानां; D₈ ५ ५ युक्ताभ्यां (for यु) — ^b) K₁
 ३ ६ १ B₈ D₈ D₁ ५ १ ० T₂ G₁ ३ तथा पूर्व (for यथा
 पूर्व) — K₇ D₁ ९ om 21^a — ^c) D₈ ५ धर्मकाल;
 D₈ सर्वकाल, D₁ १ महाकृच्छ्र (D₁ 'च्छ्र); T G₁-३ ६
 सर्वकृच्छ्र- (for 'कृच्छ्र) — ^d) K₁ ३ ५ तदुत्तमम्; V₁
 Bo ३ D₈₁ ५ ५ D₈ D₂ ३ ३ अनुत्तमं (for तदुत्तमम्).
 — D₁ T G₂ ३ ६ Kumbh ed ins after 21 M₁ ५-१
 after 20

890* सार्येन विधिना युक्तं सर्वकृच्छ्रव्रते स्थित ।

22 ^a) B₈ च (for त्वं). — ^b) K₄ द्वीपं (for
 द्वीपे). K₁ ३ ५ D₈ द्विजोत्तम (for तपोधन) — ^c)
 B₈ समागतौ; D₈₄ 'गते; M₈ 'गमे (for 'गतौ)

— ^a) K₁ ३ ५ D₈₁ ५ ५ D₈ D₂ ३ ३ G₂ Kumbh ed
 सकल्प; D₈ सकल्पान्; G₁ स जल्प (for रुजल्पं)
 D₈₁ ५ ५ D₈ D₂ ३ ३ Kumbh ed. तथा (for यथा)

23 ^a) K₁ तौ (for नौ) D₈ ५ ५ सर्वं हि नाप्य-
 विदित; D₈ सर्वं हितार्थं विदितं; D₁ T G₁-३ ६ सर्वं हि
 ते सुविं — ^b) K₁ त्रैलोक्ये. D₁ त्रैलोक्य सचराचर
 — ^c) G₂ च व्रत (for वृत्त वा) — ^d) K₁ B₈ (marg
 as in text) D₈ ९ च (for वा) K₄ वर्तते नाशुभा-
 शुभं, M₁ ६ १ 'ते चाशुभाशुभ — After 23, K₆ V₁
 Bo ६-९ D₈ ५ ५ D₈₁ ५ ५ D₈ D₂ ३ ३ ३ Kumbh ed
 ins

891* सर्वं स ते कथितवान्देवदेवो महाशुने ।

[B₈ om सर्वं V₁ महामते (for 'मुने).]

24 K₁ ३ १ D₁ १ ० T G₁-३ ६ M₁ ६ १ om. the ref.
 — ^a) K₁ D₈ ३ ६ ततो (for तयोर्) — ^b) K₁ [S]भ्य-
 वर्तत, Bo D₈₁ ५ ५ D₈₁ D₈ ३ च वर्तते, B₁ [S]भ्य-
 वर्तते; B₈ D₈ D₂ Kumbh ed च वर्तते; D₈
 ५ ५ स वर्तत (D₈ 'ते); D₁ T G₈ ६ व्रते स्थित; G₁
 मृते स्थित, G₂ M₁ ५-१ व्यवास्थितः (for अभ्यवर्तत)
 — ^d) G₁ परायणं.

25 ^a) V₁ विधिना; M₁ ६ १ विधिघान् (for विधि
 वन्). — ^b) K₁ D₁ १ ० T G₁-३ ६ M₁ ५-१ परान् (for
 गतान्) — ^c) K₁ ३ ५ १ D₁ ५ ९ च (for हि).

26 ^a) K₁ ३ ५ सु- (for स) — ^b) D₈ अभ्यर्च-
 यन् (for 'चयन्) K₁ D₁ ५ १ ० T G₁-३ ६ Kumbh.

[३३३

वैशंपायन उवाच ।

कस्यचित्त्वय कालस्य नारदः परमेष्ठिनः ।
 दैवं कृत्वा यथान्यायं पित्र्यं चक्रे ततः परम् ॥ १
 ततस्तं वचनं प्राह ज्येष्ठो धर्मात्मजः प्रभुः ।
 क इक्ष्यते द्विजश्रेष्ठ दैवे पित्र्ये च कल्पिते ॥ २
 त्वया मतिमतां श्रेष्ठ तन्मे शंभ यथागमम् ।
 किमेतत्क्रियते कर्म फलं चास्य किमिष्यते ॥ ३

नारद उवाच ।

त्वयैतत्कथितं पूर्वं दैवं कर्तव्यमित्यपि ।
 दैवतं च परो यज्ञः परमात्मा सनातनः ॥ ४
 ततस्तद्भाषितो नित्य यजे वैकुण्ठमव्ययम् ।
 तस्माच्च प्रसृतः पूर्वं ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ५
 मम वै पितरं प्रीतः परमेष्ठ्यप्यजीजनत् ।
 अहं संकल्पजस्तस्य पुत्रः प्रथमकल्पितः ॥ ६

C-12. 1347A
 D 12. 346(5).6
 K 12 355 6

ed तावेवाभ्यर्चयन्देशै —^a) K₁ D₁ s o G₂ कपी,
 D₁ T G₁ s o डमौ (for च सौ)

Colophon. Śi D₃ missing K₂ s B₁₋₅ D₄₁ as
 D₄₁ nt D₁ G₁ s M₁₋₁ absent — Sub parcan
 K₁ s s e r V₁ B₀ -2; D₄₁ as D₄₁ nt D₃ D₁₋₅ r-1
 T₁ G₁₋₁ e M₁ s-1 मोक्षवर्म — Adhy name K₁ s
 s V₁ B₀ e-2 D₄₁ as D₄₁ D₃ s s T G₃ नारा
 यणीय; K₁ D₁ s s नरनारायणीय, M₁ s-1 नारायणीये
 नारदत्रयश्रवणं — Adhy no (figures, words or
 both) K₂ 70, B₁ 169, B₂ 274, D₄₁ 170,
 D₄₁ 168, D₄₁ T₁ G₁ 171, D₃ 165, T₂ 184,
 G₂ 209, G₃ 172, M₁ e r 167, M₂ 202
 —Śloka no D₄₁ 26, D₄₁ 27, D₄₁ D₃ 28

333

This adhy is missing in Śi D₃ (cf v 1
 12 329 18, 283 15)

1 M₁ e r om the ref —^a) K₁ कथचित् (for
 कथ) —^b) T₂ नारद (for 'द') D₄₁ D₃ s पा
 (D₄₁ D₃ प)रमेष्ठिन —^c) D₁ द्विज (for द्वैव) D₃
 चक्रे (for कृत्वा) K₁ यथा न्याय, T₁ G₁ e न्यय
 कर्मो (for यथान्याय) ☞ Ca दैव, देवतर्पणादि । ☞
 —^d) D₄₁ पित्र्ये (for पित्र्य) G₂ चैव, M₁ त्रय्ये
 (for चक्रे)

2 —^a) D₄₁ ततस् (for ततस्) —^b) D₁ T₂ M₁
 धर्मात्मज (for 'रमज') D₄₁ om प्रभु ☞ Cp ज्येष्ठो
 धर्मात्मज नारायण एव । ☞ —^c) D₁ T₁ G₁₋₂ e M₁
 s-1 वर; T₂ वर (for -श्रेष्ठ) —^d) T₂ देव, G₂
 दैवे (for द्वैवे) D₄₁ पित्र्ये; D₁ पौत्र्ये (for पित्र्ये)

D₃ कल्पित (for 'ते)

3 —^b) T₂ यन्मे, G₂ यत्ते (for तन्मे) B₀ r D₄₁
 सना (for शम) D₁ T G₁₋₂ e M₁ s-1 Kumbh ed
 यथावय (for 'गमम्') K₁ s s r V₁ D₄₁ s o तन्मे
 व्याख्यातुमर्हसि —³ is damaged in B₀ —^c)
 K₂ धर्म (for कर्म) G₂ क्रियते क्रियते चैव —^d)
 K₁ s D₄₁ nt D₃ D₂ s s M₁ s-1 Kumbh ed चास्य,
 K₁ चात्र; D₁ s o चात्र (for चास्य)

4 —^a) D₁ r o T G₂ s o एव, D₃ एव (for एतत्)
 D₄₁ कल्पित (for कथित) D₃ सर्वं (for पूर्वं) —^b)
 D₄₁ G₁ देव; D₁ दैव, G₂ देव (for दैव) K₁
 D₃ o इक्ष्यते (for इक्ष्यति) D₄₁ ब्रह्मा लोकपितामह
 —^c) K₂ D₁ G₁ M₁ s-1 Kumbh ed ज्ञेय (for
 यज्ञ) D₃ दैव च परमो यज्ञ, T₂ G₂ e द्वै (T₁ द्वै-
 वश्च परमो ज्ञेय, T₂ G₂ दैवतश्च परो ज्ञेय —^d) D₃ r
 परमो य (for परमात्मा) D₃ परमेष्ठ्यप्यजीजनत् (=6^b)

5 —^a) ☞ Cp भावित, प्रेम्णा वशीकृत । ☞ —^b)
 K₂ M₁ e r यजेद्, D₄₁ as D₃ यजे (for यजे)
 —^c) K₂ T₂ M₁ r प्रसृत; G₂ प्रहृष, C_v (gloss
 प्रकर्षेण उदरे चारित) प्रष्टव (for प्रसृत) B₀ तस्मा
 त्प्रसृत पूर्वं चै —^d) D₄₁ T₂ पितामह

6 —^a) K₁ s s ममैव, K₁ D₁ o मामेव, D₁ G₂
 तमेव, T₁ ममैव, T₂ G₂ s e ममैव (for मम चै)
 D₄₁ पितर, T₁ परम, G₂ s e परम (for पितर)
 M₁ e r प्रीतं (for प्रीत) —^b) K₁ D₁ o स्वजी-
 जनत्, V₁ B₀ (margin as in text) अजी; G₂ e त्वजी
 (for [क्ष]प्यजी) K₁ s T₂ परमेष्ठिमजीजनत्, D₄₁
 'मेव्यस्वजीजनत्; D₁ T₁ G₁ s प (D₁ पा)रमेष्ठिमजीजनत्,
 M₁ s-1 पितामहमजीजनत् —^c) K₂ सत्कल्पजस; B₀

यजाम्यहं पितृन्साधो नारायणविधौ कृते ।
 एवं स एव भगवान्पिता माता पितामहः ।
 इज्यते पितृयज्ञेषु मया नित्यं जगत्पतिः ॥ ७
 श्रुतिश्चाप्यपरा देव पुत्रान्हि पितरोऽयजन् ।
 वेदश्रुतिः प्रणष्टा च पुनरध्यापिता सुतैः ।
 ततस्ते मन्त्रदाः पुत्राः पितृत्वमुपपदिरे ॥ ८
 नूनं पुरैतद्विदितं युवयोर्भावितात्मनोः ।
 पुत्राश्च पितरश्चैव परस्परमपूजयन् ॥ ९

सकल्पयस; M1 'द्विपजस (for 'ल्पजस) ॐ C७ तस्य,
 नारायणस्य । ॐ —^d) B० damaged K1 २ १ D०
 कल्पिक (K२ 'का) (for 'त)

7 ^a) K० B० ०-० D०३ ३१ Dn1 n१ D० D२ ३ ३ ३
 M1 ५-१ Kumbh ed वै (for [स]ह). G२ अत (for
 पिच्छन्) K१ साधौ, V1 कृत्स्नो —^b) G२ कृतौ (for
 कृते) ॐ Cn नारायणविधौ, तास्त्रिके पूजादौ ॥ Cp
 नारायणविधौ, नारायणज्ञाननिमित्तम् । नारायण इति सधो
 धन वा ॥ C० नारायणविधौ कृते, नारायणाराधने विहिते
 कृते सति । ॐ —^d) Dn१ पिता मातामहश्च ये —^e)
 K२ यज्यते, D१ G२ इत्येते (for हज्यते) —^f) K१
 B० ०-० D०३ ३१ Dn1 n१ D० D२ ३ ३ तथा; K० यथा;
 G२ याज्या (for मया) T२ जगत्पति

8 ^a) M1 ० १ अक्षरा (for अपरा) K१ ० V1 B०
 ०-० D०३ ३१ Dn1 D० D२ ३ ३ देवी, Dn१ देव; D१ २ १
 T G1 ३ ० C० Kumbh ed देवा (for देव) G२
 श्रुतयश्च परा देव —^b) D१ पुत्र; D१ पुत्रो; T२ G२ पुत्रा
 (for पुत्रान्) K० om हि D०३ पितरौ; C० (gloss
 मन्त्र दत्त्वा पितृत्वमापन्नान्) पित्रो (as in text) T२
 [स]यजत् Dn१ पुत्राद्धि पितरो यत —^c) K० १ D१ ०
 वेदश्रुति (D० 'ति); B१ वेद श्रुति-, T२ G२ देवश्रुति
 (G२ 'ति) (for वेद) K१ १ B० १-० D०३ ३१ Dn1 n१
 Dn1 D२ ३ ३ ३ G1 M1 ५-१ प्रणष्टा; V1 प्रणष्टाश्च; D१ ०
 प्रणष्टा; G२ प्रणष्टो (for प्रणष्टा) —^d) K१ अध्यापिता;
 D१ ० G२-३ ० अध्यापिता D० श्रुते (for सुतै) —^e)
 B० मन्त्रा (for मन्त्रदा) T२ ततस्तेम तदा पुत्रा —^f)
 K२ १ पिता स्वम् (for पितृस्वम्) V1 B० (marg as
 in text) प्रति; D० अग्नि (for उप) D१ T G1-३ ०
 M1 ५-१ Kumbh ed. पितृणामिति (G२ 'मपि) वैदिक

9 K१ om 9 —^a) K२ पुरैतद्; B० नरैस्त्वद्;
 B० (marg as in text) पुत्रैस्त्वद्; B० पुरे तद्; Dn१
 पुरैस्त्वद्; Dn1 n१ D० D२ ३ Kumbh. ed. सुरैस्त्वद्;

त्रीन्पिण्डान्यस्य वै पृथ्व्यां पूर्वं दत्त्वा कुशानिति ।
 कथं तु पिण्डसंज्ञा ते पितरो लेभिरे पुरा ॥ १०

नरनारायणावूचतुः ।

इमां हि धरणीं पूर्वं नष्टां सागरमेखलाम् ।

गोविन्द उज्जहाराशु चाराहं रूपमाश्रितः ॥ ११

स्थापयित्वा तु धरणीं स्वे स्थाने पुरुषोत्तमः ।

जलकर्मलिप्ताङ्गो लोककार्यार्थमुद्यतः ॥ १२

प्राप्ते चाह्निककाले स मध्यंदिनगते रवौ ।

D१ ० पुरैव (for पुरैतद्) K२ विधितं; D१ विदिता
 (for 'तं) —^a) V1 प्रजाश्च (for पुत्राश्च) —^b)
 K२ परपारम् (for परस्परम्)

10 ^a) M1 ० १ पृथ्व्या; Kumbh ed पित्र्यान् (for
 पृथ्व्यां) K२ ३ त्रीन्पिण्डान्युप्य पृथ्व्यां. —^b) K० पूर्वा,
 K१ Dn१ ३१ पूर्वं, D१ पूर्वं (for पूर्व) K१ कुशाविह;
 B० कुशासन, D१ ५ १ ० 'निह, G२ कुशातिके (for
 कुशानिति) —^c) K२ B० D०-३ M1 ० १ तु (for तु)
 K२ २ १ Dn१ सज्ञाते, D० सज्ञेति, M1 ० १ सज्ञां तु
 (for 'सज्ञां ते) —^d) K१ २ १ V1 D१ ३ ० तदा; D१
 T G1 ३ ० पुन (for पुरा) K१ G२ लेभिरे पितरस्त्वदा
 (G२ 'त)

11 K१ श्रीनरनारद उवाच (for नरनारायणावूचतु)
 —^a) Dn१ इम (for इमां) Dn१ ह (for हि) K१
 पूर्वा; B० (marg) पूर्वं (for पूर्व) —^b) T१ मेघलां
 (for 'मेखलाम्) Dn१ नष्टां सागरममसि —^c) K१
 चाराह; B१ D१ चाराह (for 'ह) K२ आश्रितः; T२
 'तां (for 'त)

12 ^a) K१ २ १ D१ ३ ० च (for तु) K१ Dn१
 धरणी —^b) D१ T G1-३ ० M1 ५-१ स्व- (for स्वे),
 Dn१ T२ पुरुषोत्तम —^c) Dn१ लिप्ताङ्गो (for लिप्ताङ्गो)
 K२ जलकर्मलिप्ताङ्गे —^d) T२ लोककार्याविपद्यत

13 ^a) K२ १ च वह्नि (for चाह्निक) K२ V1 B०
 च; K० B० ० १ ० Dn१ ३१ Dn1 n१ D० D२ ३ ३ Kumbh
 ed तु; T२ न (for स). D१ १ संप्राप्ते चाह्निके काले
 —^b) K० B० ०-० Dn१ ३१ Dn1 n१ D० D२ ३ ३ M1 ५-१
 Kumbh ed मध्यदेश (for मध्यंदिन) —^c) M1 १
 दहन्. K० V1 B० ०-० Dn१ ३१ Dn1 D० D२ ३ ३ ३
 M1 ० १ Kumbh ed त्रीन् (for त्र्य). K१ २ १ दह्ना
 (K१ दह्ना) निमग्न (K१ विलग्न) सृष्टिपिण्ड. —^d) M१
 विधाय (for विधूय). V१ स महा (for सहसा) K२

दंष्ट्राविलग्रान्मूर्तिपण्डान्विधूय सहसा प्रभुः ।
 स्थापयामास वै पृच्छ्यां कुशानास्तीर्य नारद ॥ १३
 स तेष्वत्मानमुद्दिश्य पित्र्यं चक्रे यथाविधि ।
 संकल्पयित्वा त्रीन्पिण्डान्स्वेनैव विधिना प्रभुः ॥ १४
 आत्मगात्रोष्मसंभूतैः स्नेहगर्भैस्तिरैरपि ।
 प्रोक्ष्यापवर्गं देवेशः प्राञ्जुखः कृतवान्स्वयम् ॥ १५
 मर्यादास्थापनार्थं च ततो वचनमुक्तवान् ।
 अहं हि पितरः स्रष्टुमुद्यतो लोककृत्स्वयम् ॥ १६
 तस्य चिन्तयतः सद्यः पितृकार्यविधिं परम् ।

दंष्ट्राभ्यां प्रविनिर्धृता ममैते दक्षिणां दिशम् ।
 आश्रिता धरणीं पिण्डास्तस्मात्पितर एव ते ॥ १७
 त्रयो मूर्तिविहीना वै पिण्डमूर्तिधरास्त्वमे ।
 भवन्तु पितरो लोके मया सृष्टाः सनातनाः ॥ १८
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 अहमेवात्र विज्ञेयस्त्रिषु पिण्डेषु संस्थितः ॥ १९
 नास्ति मत्तोऽधिकः कश्चित्को वाभ्यर्च्यो मया स्वयम् ।
 को वा मम पिता लोके अहमेव पितामहः ॥ २०
 पितामहपिता चैव अहमेवात्र कारणम् ।

C 12. 12421
 B 12. 346(5). 23
 K 12. 355 22

प्रमौ, Kc B: Gs विभु (for प्रभु) —^a) Kc Das
 ११ पृच्छ्यां स, K₁ वै पृच्छ्यां; T₂ वै वृत्त्या (for वै
 पृच्छ्यां) —^a) K₁ २ १ दर्भान्; D₁ कुशात्; T₂
 शुकात् (for कुशात्) Dn₁ T G₂ ० नारद

14 ^a) K₁ ३ D₁ ० तेष्वत् (D₁ ० तया) रमानं समुद्दिश्य;
 K₁ म तयात्मानं समुद्दिश्य (hypermetric) —^b) K₁ ३
 पत्र्य; G₂ पिष्टं (for पिष्ट) K₁ १ यथा विधि
 ☞ C₂ नृपिण्ड दंष्ट्राप्रलम् प्रवृत्त्यात्मानमेव पितृत्वेन प्रक
 ल्प्य लोकस्वयवहारहेतोः । ☞ —^a) K₁ २ १ सकल्प्य चक्र;
 Dn₁ D₂ म कल्पयित्वा K₁ D₁ ० सृष्ट् (for त्रीन्)
 —^a) K₁ ३ तेन (for स्नेन) V₁ विधिवत् (for वि
 धिना)

15 ^a) K₁ ३ चात्रोष्म; D₁ G₁ ३ गात्रेषु, T₁
 G₂ ० गात्रोष्म (for गात्रोष्म) T₂ सभूते —^b)
 D₁ lacuna, T₂ G₁ क्षप (for क्षपि) — D₁ om
 15^a-16^a —^a) K₂ मोक्ष, Dn₁ D₂ प्रोक्ष (for प्रोक्ष्य)
 D₂ [क्ष]द्विर्ग; D₁ T₁ G₁ ० M₁ १-१ [क्ष]पमन्य, T₂
 [क्ष]पमन्य, G₂ [क्ष]प सर्व; Cp (gloss पिण्डस्यागम्)
 [क्ष]पवर्ग (as in text)

16 D₁ om 16^a (of v 1 15) —^a) K₁ B₂ हि
 (for च) —^b) Das as क्षपवीत् (for उक्तवान्)
 —Before 16^a, Kc १ V₁ Bo १-० Das as Dn₁ n₁ D₂
 D₂ ३ १-० M₁ ० editions ins वृषारुपिरवाच —^a)
 Cn p (gloss [both] पितृन् पितर (as in text)
 K₁ ३ १ अह विभपितृन्द्रष्टुम् (K₂ 'न्द्रष्टु, K₁ 'न्त्रष्टुम्);
 K₁ V₁ D₁ ३ ० अह किञ्च पितृन्सु (D₁ ० 'न्त्र; D₂
 'न्य)ष्टुम्; D₁ अह हि वै पितृन्सुष्टुम्

17 ^a) Dn₁ यस्य (for तस्य) Kc सत्य, D₂
 सम्यक्, T₁ G₂ ३ ० त्वद्य (for सद्य). —^b) Kc Bo

० १ Das as Dn₁ D₂ D₂ ३ ३ Kumbh ed विधीन्य
 (B₂ 'न्व)रान्, B₂ विधीन्युरा; B₂ Dn₁ विधान्युरान्,
 G₂ विधिं प्रति (for विधिं परम्) —^a) B₂ परि,
 D₂ प्रति (for प्रति) T₁ G₂ निर्धृतां (for निर्धृता)
 —^a) Kc T₁ G₁ ३ ० सृष्टिपिण्डान् (K₂ 'त्), K₁ ममैतद्;
 B₂ ३ (marg) Das D₂ १ T₂ M₁ १-१ सृष्टिपिण्डा (for
 ममैते) G₁ सृष्टिपिण्डादि तृणां तक —^a) D₁ आस्थिता
 (for आश्रिता) V₁ प्राप्य; Bo १-० Das D₂ १ T₁
 G₁ ३ ० M₁ १-१ Kumbh ed पीठ्य; T₂ पिठ्या (for
 पिण्डात्). ☞ Cn विष्णो द्वालग्राम इव पितृणां मूर्तय
 पिण्डा एव । ☞ —^a) ☞ Cv तस्मात्, दक्षिणादिनि
 पतितत्वात् । ☞

18 ^a) K₁ D₁ मूर्तिर (for मूर्ति) G₂ तु (for
 वै) Bo पिण्डान्; D₂ D₂ पिण्डा (for पिण्ड) K₁ ३
 १ ० V₁ B₂ १ ० Das as D₂ चत्वारस्तु समूर्तयं ☞ Cv
 मानुषै पूज्यमाना पितर मानुषदृग्गोचरमूर्तिरहितत्वाद्मूर्ता ।
 देवै पूज्यमानास्तु समूर्ता ह्युच्यन्ते । ☞ —^a) T G₂ ०
 भवति (for भवन्तु) —^a) K₂ सृष्टा (for सृष्टा)
 Dn₁ सनातन

19 ^a) K₁ पितामहाश् — D₁ om (hapl) 19^b-21^a
 K₁ om (hapl) 19^a-20^a —^a) T₁ सञ्जित (for
 सञ्जित)

20 K₁ D₁ om 20 (of v 1 19) —^a) G₂ तास्तु
 (for नास्ति) —^b) K₂ वार्धो*; K₄ ० V₁ Bo १-०
 Das as Dn₁ n₁ D₂ D₂ ३ ३ Kumbh ed वाच्योर्च्यो,
 G₂ वा लोके (for वाभ्यर्च्यो) G₂ महान् (for मया).
 T G₁-३ ० M₁ १ १ भवेत् (for स्वयम्) —^a) T G₁-३ ०
 M₁ १-१ अहमेव (for को वा मम) G₂ होको (for
 लोके) —^a) K₁ ३ को वा मम; K₄ D₂ G₂ अहमेव
 (for अह)

इत्येवमुक्त्वा वचनं देवदेवो वृषाकपिः ॥ २१
 वराहपर्वते विप्र दत्त्वा पिण्डान्सविस्तरान् ।
 आत्मानं पूजयित्वा तत्रैवादर्शनं गतः ॥ २२
 एतदर्थं शुभमते पितरः पिण्डसंज्ञिताः ।
 लभन्ते सततं पूजां वृषाकपिवचो यथा ॥ २३
 ये यजन्ति पितृन्देवान्गुरुंश्चैत्रातिथींस्तथा ।

गाश्चैव द्विजमुख्यांश्च पृथिवीं मातरं तथा ।
 कर्मणा मनसा वाचा विष्णुमेव यजन्ति ते ॥ २४
 अन्तर्गतः स भगवान्सर्वसत्त्वशरीरगः ।
 समः सर्वेषु भूतेषु ईश्वरः सुखदुःखयोः ।
 महान्महात्मा सर्वात्मा नारायण इति श्रुतः ॥ २५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रयस्त्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३३ ॥]

21 Dr om 21^a (of v l 19). —^a) K₁ ३ ४
 पिता पितामहश्चैव —^b) D₈₁ om अहमेवा —Before
 21^d, B₈ ins नरनारायणावृचतु —^c) K₈ V₁ B₀ ०
 १ २ D₈ a₁ D₈₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ Kumbh ed एतद्
 (for एवम्). K₄ D₄ D₀ उक्त्वा (for उक्त्वा).

22 ^a) V₁ B₀ ० D₈ a₁ D₈₁ D₂ ३ १ ३ वराह ;
 D₄ ० वराह (for 'ह-') K₁ 'पर्वते (for 'ते) —^b)
 D₈ हत्वा (for दत्त्वा) K₁ ३ ४ सुविस्तरान्; B₈ D₈
 सविस्तरान्; D₄ १ T G₁ ३ ० सविस्तर (for 'रान्) —^c)
 B₈ damaged K₁ ३ ४ दर्शयित्वा (for पूजं) K₀ १
 V₁ B₀ D₈ D₄ ३ ० T₁ G₁ ३ ० [ए]व; B₈ च (for
 [ए]व)

23 ^a) D₁ शुभवते (for 'मते) K₁ ३ ४ ० V₁ B₀
 ०-२ D₈ a₁ D₈₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ एषा त (K₈ 'पाम-
 स् स्थितिर्विप्र (D₈ a₁ 'प्रा —^b) K₁ ३ ४ 'दर्शि (K₂
 'र्श)न.; D₈₁ -संज्ञित —^c) K₈ D₈ a₁ लभते, D₁
 लभत K₁ M₁ पूजा. —^d) G₂ प्रजापति (for वृषा
 कपि) M₁ १ वयो (for 'वचो)

24 D₈ om (hapl) 24^{ab} —^a) D₁ T₂ G₁ ३
 M₁ ३-१ मक्त्या (for देवान्) T₁ G₂ ० ये यजति गुरु-
 न्मक्त्या —^b) T₁ G₈ ० पित्र (for गुरुश्) D₁ T
 G₁-३ ० M₁ ३-१ देवातिथी (for 'चैवा'). —^c) K₂
 D₈ a₁ गात्र K₈ M₁ मुख्याश्च, T₂ मुख्याश्च (for
 मुख्याश्च). —^d) K₂ पृथिवी, D₁ T G₁-३ ० M₁ ३-१

पितर B₈ damaged, B₁ D₈ D₂ यथा (for तथा)
 —24^c is partly damaged in B₀. —^f) K₁ जयति
 (for यजन्ति)

25 ^a) B₈ damaged K₁ ३ च (for स) —^b)
 K₁ D₄ ० सर्वं. सर्वं (for सर्वसत्त्व) K₂ -शरीरिण ;
 D₀ -शरीरत् (for 'रग' —^c) D₀ स्पष्ट; M₈ तम'
 (for सम) G₂ om भूतेषु —^d) K₁ ३ ४ चेश्वर'
 (for ईं) D₁ सम (for सुख) —^e) M₁ ३-१ स
 वै (for महान्) K₈ D₈ भूतात्मा; D₈ सर्वस्य (for
 सर्वात्मा) K₁ D₄ ० महानात्मा स सर्वात्मा, M₈ (२५/
 ५५) माहात्म्यभाषासर्वात्मा —^f) K₂ V₁ स्मृत; K₁
 B₈ D₄ D₈₁ D₄ १ ० G₁ ३ ० M₁ ३-१ श्रुति (for श्रुत')

Colophon Ś₁ D₈ missing K₈ ३ B₁-३ D₈ a₁ a₁
 D₈ n₄ D₁ G₁ ३ M₂-३ absent — Sub-parvan
 K₁ ३ ४ ० १ V₁ B₀ ० ० ० D₈ a₁ D₈₁ n₄ D₈₁ D₂-३
 १-२ T G₁-३ ० M₁ ३-१ मोक्षधर्म — Adhy name
 K₁ ३ ४ ० V₁ B₀ ०-२ D₈ a₁ D₈₁ D₈ D₂ ३ ३ ३ T₂
 M₈ ० नारायणीय, K₁ D₄ ० नरनारायणीय; T₁ नारा
 यणीयोपाख्याने नारदनारायणसवाद; G₈ नारायणीये नारद
 नारायणसवाद; M₁ १ नारायणीये पितृपरोक्षधन. — Adhy
 no. (figures, words or both) K₈ 71, B₁ D₈
 169, B₈ 275, D₈₁ G₁ 171, D₈ 170, D₈ 166,
 T₁ G₈ 172, T₂ 175; G₂ 201, G₈ 173, M₁ १
 168, M₈ ० 203 — Śloka no., D₈ 17, D₈₁,
 n₄ D₈ 28

[३३४

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वैतन्नारदो वाक्य नरनारायणेरितम् ।

अत्यन्तभक्तिमान्देवे एकान्तित्वमुपेयिवान् ॥ १

प्रोष्य वर्षसहस्रं तु नरनारायणाश्रमे ।

श्रुत्वा भगवदाख्यानं दृष्ट्वा च हरिमव्ययम् ।

हिमवन्तं जगामाशु यत्रास्य स्वक आश्रमः ॥ २

तावपि ख्याततपसौ नरनारायणावृषी ।

तस्मिन्नेवाश्रमे रम्ये तेपतुस्तप उत्तमम् ॥ ३

त्वमप्यमितविक्रान्तः पाण्डवानां कुलोद्बहः ।

पावितात्माद्य संबृचः श्रुत्वेमामादितः कथाम् ॥ ४

नैव तस्य परो लोको नायं पार्थिवसत्तम ।

कर्मणा मनसा वाचा यो द्विष्याद्विष्णुमव्ययम् ॥ ५

मज्जन्ति पितरस्तस्य नरके शाश्वतीः समाः ।

यो द्विष्याद्विबुधश्रेष्ठं देवं नारायणं हरिम् ॥ ६

कथं नाम भवेद्द्वेष्य आत्मा लोकस्य कस्यचित् ।

आत्मा हि पुरुषव्याघ्र ह्येयो विष्णुरिति स्थितिः ॥ ७

C 12. 12454
B 12. 34761.8
K 12. 356 7

334

This adhy is missing in S₁ D₅ (cf v l. 12 329 18, 283 15)

1 G₂ om the ref —^a) D₅ १ श्रुत्वा तु; T₁ G₂ १ श्रुत्वेव (for 'तन्') B₀ नारद (for 'दो') —^b) B₀ नरनारायणीरित — D₅ 2 reads 1'-2^b on marg —^c) B₀ D₁ D₂ D₃ 1 Kumbh ed अत्यत (for 'त') K₂ भगवान् (for 'भक्तिमान्') K₂ B₅ १ १ D₅ 2 D₁ D₂ 1 T G₁ १ १ M₁ १ देव (for 'देवे') —^d) K₂ 4 देकाविश्वम्, M₇ पृकांश्वम्

2 D₅ 2 reads 2^b on marg —^a) B₅ तस्य (for प्रोत्य) D₅ 1 वर्ग (for वर्षं) K₂ 1 V₁ B₀ 6-9 D₅ 2 2 1 च (for तु) D₁ T G₁-2 १ M₁ 1-1 Kumbh ed उपित्वा वर्षसाहस्र —^c) K₁ 2 सुमहद् (for भगवद्) D₅ 2 आख्यान, D₅ 2 2 आख्यात (for 'न') —^d) K₁ D₅ १ १ दृष्ट्वा तु, M₁ १ १ आ (M₁ अ) दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा च) D₅ 2 दृष्ट्वा चरितमव्यय —^e) K₁ D₁ १ T G₁-2 १ M₁ 1-1 Kumbh ed जगाम हिमवतकुक्षाव् (K₁ 'रक्षे, D₅ 'रक्षे); V₁ जगाम हिमवत च —^f) V₁ यत्राश्रमे; D₅ यत्तस्य (for यत्रास्य) K₅ शुक, B₁ स्वकम् K₁ D₅ T G₁-2 १ M₁ 1-1 Kumbh ed आश्रमस्व (T₁ G₅ १ १) सुरार्जिवं; B₅ (marg as in text) आश्रमं च पुरार्जिवं; D₅ 2 यत्रास्य आश्रमस्तु क', D₁ 'स्य स्वकमव्यय

3 —^a) K₂ [शा]ख्यात (for ख्यात) T₁ G₁-2 १ M₁ 1-1 Kumbh ed -यदासौ (for तपसौ) K₁ D₅ १ तावपि ध्यानपरमौ; D₁ T₂ तावद्विष्यातयदासौ. —^b)

K₁ 2 D₅ शुभ्रे, T₂ M₁ १ १ पुष्ये (for रम्ये) —^d) K₁ 2 तेषाते (for तेषुस्त) D₅ 2 तपम् (for तप) V₁ M₁ १ १ तपस्तेपतुस्तम्

4 —^a) K₅ स्वमसि (for 'पि) K₁ V₁ T G₁-2 १ M₁ 1-1 विक्रांत —^b) B₅ D₅ 1 T₂ G₁ 2 M₁ 1-1 कुलोद्बह (for 'द्बह) —^c) K₁ 2 पावितागो, D₅ 2 पावितात्मा (for 'पावि') K₅ [अ]य; D₁ हि (for [अ]य) B₅ सदृत्त; D₁ [अ]सवृत्त, G₂ सयुक्त (for सवृत्त)

5 —^a) D₅ 2 D₁ 1 2 D₅ 2 2 Kumbh ed तस्यापरो (for तस्य परो) —^b) K₅ ह्यय (for नाय) D₅ 2 -सत्तम, D₅ -सत्तम

6 D₅ 2 om 6^{ab} —^a) M₁ 1 मज्जत (for 'ति) —^b) K₁ 2 द्वेष्टि (for द्विष्याद्) K₅ -श्रेष्ठ (for -श्रेष्ठ) —^c) K₁ 2 देव (for देवं) K₁ 2 4 विभु; K₁ 2 हर (for हरिम्) G₂ नारायणमय हरिं

7 —^b) K₁ 2 4 1 D₅ 2 १ लोकेत्वात्मा च (K₁ 2 4 तु); D₁ आत्मलोकेपु; T G₁-2 १ आत्मा लोकेपु (for आत्मा लोकस्य) —^c) K₁ 2 4 तु (for हि) —^d) K₅ 1 B₅ (marg as in text) D₁ T G₁-2 १ M₁ 1-1 Kumbh ed श्रुति', G₂ श्रुत' (for स्थिति') B₀ यो योत्रिरिति स्थित' (510)

8 —^a) D₅ 2 D₅ 1 D₅ 2 स (for य). B₅ एव (for एव) —^b) D₅ 2 ऋषी (for ऋषिर्) —^c) K₁ D₅ १ [ए]व (for [ए]वत्). K₁ 2 4 D₅ 2 १ सम्यह् (for तात) D₁ तेनैतत्कथिताकारा —^d) K₅ अव्यय (for माहात्म्य) K₅ B₀ 6-9 D₅ 2 2 D₁ 1 2 D₅ 2 2 2

य एष गुरुरस्माकमृषिर्गन्धवतीसुतः ।
 तेनैतत्कथितं तात माहात्म्यं परमात्मनः ।
 तस्माच्छ्रुतं मया चेदं कथितं च तवानघ ॥ ८
 कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं प्रभुम् ।
 को ह्यन्यः पुरुषव्याघ्र महाभारतकृद्भवेत् ।
 धर्मान्नानाविधांश्चैव को ब्रूयात्तस्मै प्रभुम् ॥ ९
 वर्ततां ते महायज्ञो यथा संकल्पितस्त्वया ।
 संकल्पिताश्वमेधस्त्वं श्रुतधर्मश्च तत्त्वतः ॥ १०

परमन्वयं (for 'मात्मन' — °) T₂ G₁ अस्मात् (for त') K₆ श्रुत्वा (for श्रुत) K₁ २ ४ १ D₁ १ १ देष्ट (for चेद) — °) T₂ G₈ मया (for तव) T₂ (also as in text) तव (for [अ]नघ) K₁ २ ४ व्याख्यात (K₂ 'न' नृपसत्तम; K₇ D₁ १ १ ज्या (K₇ आ)ख्यात नृप तेनघ, G₂ कथित तव चानघ — After 8, K₆ V₁ B₀ ६-१ D₂ १ १ D₁ १ १ D₂ १ १ १ Kumbh ed read 12 336 50^a-51^a followed by 12 336 49^b, for the first time, repeating the same in their proper places

9^b) K₁ २ D₁ मुनिं, K₄ B₀ ६ १ १ (marg) १ D₂ १ १ D₁ १ १ D₂ १ १ मुनि, V₁ D₁ विमु, T₁ G₂ ६ पर (for प्रभुम्) — K₇ om (hapl) 9^a, 9^d is partly damaged in G₂ — °) K₂ पुरुष, K₄ पुरुषे (for पुरुष) D₁ ज्यास (for व्याघ्र) D₁ T G₁ १ १ M₁ १-१ Kumbh ed को ह्यन्य पुढरीकाक्षान् — °) D₁ त्वास्मै (for तस्मै) V₁ विमु; D₁ प्रभु (for प्रभुम्)

10^a) D₂ महाप्राज्ञो (for 'यज्ञो) K₄ वर्तते तु महायज्ञैर् — °) D₁ T₁ G₁ १ १ यत; G₂ यस्तु (for यथा) — °) B₀ damaged — °) D₂ श्रुत (for श्रुत) K₇ D₁ १ M₁ १-१ Kumbh ed -धर्मा च; D₁ धर्मस्य; G₁ -धर्म च (for धर्मश्च)

11 Before 11, K₁ २ ४ १ D₄ १ १ १ T G₁ १ १ ins सूत उवाच; K₆ V₁ B₀ ६-१ D₂ १ १ D₁ १ १ D₂ १ १ Kumbh ed सौतिरुवाच — °) K₁ २ ४ १ D₄ १ १ आश्रयं (for आख्यान) — °) K₁ २ परिक्षितो; K₄ पारिक्षि; K₇ पारिक्षी; D₄ १ T₁ G₁ १ १ पारिक्षि (for पारिक्षि) K₁ २ ४ नृप (for नृप) K₆ V₁ B₀ ६-१ D₂ १ १ D₁ १ १ D₂ १ १ १ श्रुत्वा पार्थिवसत्तम; M₁ १-१ श्रुत्वा भरतसत्तम — °) G₂ ताश्च (for सर्वा) K₁ २ ४ अमाचरत्; G₁ lacuna, M₁ १-१ समारभ (for 'सत्).

एतत्तु महदाख्यानं श्रुत्वा पारिक्षितो नृपः ।
 ततो यज्ञसमाप्त्यर्थं क्रियाः सर्वाः समारभत् ॥ ११
 नारायणीयमाख्यानमेतत्ते कथितं मया ।
 नारदेन पुरा राजन्गुरवे मे निवेदितम् ।
 ऋषीणां पाण्डवानां च शृण्वतोः कृष्णभीष्मयोः ॥ १२
 स हि परमगुरुर्भुवनपति-
 धरणिधरः शमनियमनिधिः ।
 श्रुतिविनयनिधिर्द्विजपरमहित-

12 Before 12, D₂ ins सूत उवाच After 12^a, K₁ २ ४ १ V₁ B₀ ६-१ D₂ १ १ D₁ १ १ D₂ १ १ १ T G₁ १ १ Kumbh ed ins

892* पृष्टेन शौनकाद्येह नैमिपारण्यवासिपु ।

[B₀ D₂ D₂ D₀ शौनकाद्येन, D₂ १ 'काद्येपु; D₁ 'काद्येस्तु; T G₁ १ १ 'काद्येश्च (for 'काद्येह) K₆ वासिने, V₁ वासिन; B₂ (marg as above) वासिना, T G₁ १ १ वासिभि (for वासिपु)]

— °) K₁ २ ४ १ V₁ B₀ १-१ D₂ १ १ D₁ १ १ D₂ १ १ १ T G₁ १ १ Kumbh ed यद्द्वै, B₀ damaged (for राजन्) — °) B₀ damaged M₁ गुरवो, C₂ (gloss मम पित्रे लोमहर्षणाय व्यासाय वा) C₂ (gloss बृहस्पतये) 'वे (as in text) K₁ २ ४ १ V₁ B₀ १ १ (marg) १ D₂ १ १ D₁ १ १ D₂ १ १ १ १ T G₁ १ १ १ तु; K₇ D₁ १ वि (for मे) — °) K₁ २ ४ D₁ १ शृण्वतो K₇ D₂ G₂ शृण्वतोः कृष्णयोरपि

13 D₁ reads 13^a twice — °) T₁ स हि; T₂ न हि (for स हि) K₁ २ ४ परममुनिर्; K₆ १ V₁ B₀ ६-१ D₂ १ १ D₁ १ १ D₂ १ १ १ (both times) १-१ T G₁ १ १ Cp editions परमर्षिर् (for परमगुरुर) K₁ २ T G₁ १ १ सुवनजनपतिर्; K₄ सुवनपरिजनपतिर्; B₂ D₁ १ १ D₂ १ १ १ १ १ editions जनसुवनपतिर् (for सुवनपतिर्) — °) K₁ २ ४ १ V₁ B₀ १ १ D₁ १ १ D₂ १ १ १ Kumbh ed पृथुधरणि (K₆ B₂ D₂ 'णी)धर, D₁ (both times) १ प्रभुधरणिधरं; T G₁ १ १ गिरिधरणिधर; G₂ स्थरणीयविधि (sio) (for धरणिधर) K₁ २ ४ V₁ T G₁ १ १ १ Cpp क्षम (K₁ 'त्)नियमनि (T₁ G₂ १ 'वि)धिः श्रुतिनियमपरो; K₆ D₂ D₁ D₂ १ १ C₂ (gloss क्षमा नियमाश्च पञ्च पञ्च, अहिंसादय सत्यादय) श्रुति (D₂ 'त्) विनय (K₆ 'नियम) वि (D₂ 'नि)धि क्षमनियमनिधि; K₇ D₁ १ यमनियमविधि श्रुतिविनयनि (K₇ 'वि)धि; B₀ D₂ D₂ १ १ Cp श्रुतिविनयनिधिः क्ष (B₀ स)मनियमनिधिः

स्तव भवतु गतिर्हरिरमरहितः ॥ १३
 तपसां निधिः सुमहतां महतो
 यशसश्च भाजनमरिष्टकहा ।
 एकान्तिना शरणदोऽभयदो गतिदोऽस्तु वः
 स मसभागहरस्त्रिगुणातिगः ॥ १४
 चतुष्पञ्चधरः पूर्वे-

ष्टयोश्च फलभागहरः ।
 विदधाति नित्यमजितोऽतिबलो
 गतिमात्मगा सुकृतिनामृषिणाम् ॥ १५
 तं लोकसाक्षिणमजं पुरुषं
 रविवर्णमीश्वरगतिं बहुशः ।
 प्रणमध्वमेकमतयो यतयः

C 12. 1347
 B 12. 347(6)21
 K 12. 285 19

(by transp), B₂ s o Das श्रुति (Das 'त') विनयविधि (B₂ 'निधे'; Das 'निधि') श्रु (B₂ स्तृ) विनियमपरो; D₂ (both times) श्रुतनियमविधि श्रुतिनियमपरो, G₂ lacuna, Kumbh ed श्रुतिविनयपर श्रमनियमनिधि B₁ om श्रमनियमनिधि B₁ श्रुतनियमपरो (for श्रुतिविनयनिधिर्) K₁ 2 4 T G₁-s o द्विजगणसहितस्, K₀ 1 V₁ Bo c-9 Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂-s s (both times) 1-9 Kumbh ed द्विजवरसहितस्; Cp (gloss द्विजवरं गुरुत्वेन पूजित) द्विजवरसहितस् (for 'परसहितस्' —^d) Bo 1 s Dn₁ n₄ Das D₂ s s Kumbh ed तव च; Das तव तु; D₁ lacuna (for तव) Das om भवतु Dn₁ अमरहिता, G₂ अमरहिता, M₁ 1 अमरवर (for 'हित')

14 ") D₁ om from तपसा up to भाजन (in 14^b) Before तपसां, K₁ 2 4 o 1 V₁ Bo c-9 Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂-s s o ins अ (Dn₁ n₄ Ds अ) सुरवधकर M₁ o 1 तपसां च (for तपसां) K₁ 2 4 lacuna, Dn₁ निधि (for निधि) K₁ सहसां; K₂ 4 महसां; K₁ D₁ 9 सुकृता; Das सुमतां; D₂ सुमहतां (for 'at'). K₁ o 1 V₁ Bo c-9 Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂ s s o यशसां; K₂ 4 lacuna (for महतो) —^b) T₂ G₂ जननम् (for भाजनम्) G₂ अरिका (for अरिष्टकहा) K₁ 2 4 च निधिर्मधुकैटमहा (K₁ 'या'), K₀ 1 V₁ Bo c-9 Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂-s s o च भाजन मधुकैट महा —^c) G₂ om गतिदो K₁ 2 4 o 1 V₁ Bo c-9 Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂-s 1-9 Cn (gloss कृतधर्म, कृतयुगधर्म) कृत (K₁ 2 4 पर) धर्मविदा गतिदोभयदो —^d) K₁ 2 4 o 1 V₁ Bo c-9 Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂-s 1-9 om. स G₁ सुखमाग (for मस) G₂ om हर K₁ 2 [s]स्तु स ते शरण त्रिगुणोधि (K₁ 'णाद्भि') गुण, K₄ Bo s Dn₁ Ds D₂ s s तु शरण स ते त्रिगुणो विगुण (Bo Dn₁ त्रिगुणाधिगुण), K₀ [s]स्तु ते शरण त्रिगुणाधिकगुण; K₁ D₁ 5 1 [s]स्तु स ते शरण (K₁ 'प्य) त्रिगुणोविगुण; V₁ [s]स्तु ते शरण त्रिगुणाधिगुण; Bo o Das a₁ [s]स्तु ते शरण त्रिगुणाधिगुण; B₁ lacuna, Dn₁ [s]स्तु शरदां श्रत त्रिगुणोविगुण; T₁

G₂ त्रिगुणाधिक (for विग)

15 ^{ab}) K₁ 2 4 o 1 V₁ Bo c-9 Das Dn₁ Ds D₂-s 1-9 Cn (gloss चत्वारो, वासुदेवसकपणप्रद्युम्नानिरुद्धाश्याणात्मान, तान्धारयति) Csp (gloss चतुर्णां चित्तबुद्धिमनो हकाराणां सर्वात्मकत्वे धारक) चतुरात्मधर, Dn₁ रात्मा धर; Dn₁ च नरान्य; T₁ चतुष्क च यः; G₁ चतुष्पचसर, C₂ (gloss चतुरो वेदान् पञ्च यज्ञांश्च धारयति) 'धर' (as in text) K₀ पूर्णैष्टयोश्च; Das पूर्वे, D₂ पूर्णैष्टयोष्ट; T₂ 'योग (for 'योश्च) G₂ फलभागहरि (for भागहर) K₁ 2 4 1 V₁ D₁ 5 1 9 फ (K₂ प)-लभागशुगिष्ट (K₁ 'ग तु गिष्ट, V₁ 'गभूयिष्ट) समेतरयो (for पूर्णैष्टयोश्च फलभागहर) — After 15^{ab}, K₁ D₁ 9 Cp ins गतिरस्तु स ते मखभागहर —^c) K₁ V₁ Bo c-9 Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂-s 1-9 T₁ G₁-s o विदधातु; T₂ 'धाम (for 'धाति) K₁ 2 4 स नित्यमजो; B₂ D₁ G₂ नित्यमजिता (G₂ ते) (for 'जितो) K₀ Dn₁ D₂ [s]तिचलो (for 'बलो) —^d) K₁ 2 4 आत्मविदां; K₁ D₁ 9 'याजिना; V₁ B₂ T₁ G₁ s o 'वतां; Bo 1 9 Das a₁ D₁ 1 ना; T₂ G₂ वात् (for 'गां) K₁ 2 4 T₁ G₂ 9 सुकृतां, G₂ सुकृतम्, M₁ 'तीम् (for 'ति नाम्) K₁ 2 4 च सुते, K₁ D₁ 9 अखिलां; Das D₂ 1 ऋषीणां

16 V₁ reads 16^{ab} on marg —^a) Das om त K₁ 2 4 अशेष (for लोक) Bo 1 s (marg) 9 Das a₁ साक्षिकम् (for 'णम्) B₂ M₁ o 1 अजर; Dn₁ अत (for अज) After पुरुष, K₀ 1 Bo 1 Das Dn₁ n₄ Ds D₂ s s ins पुराण; B₂ ins it before पुरुष —^b) K₀ V₁ Bo Das Dn₁ n₄ D₂ s s 8 ईश्वरं (for 'र) V₁ lacuna, Das n₄ सति (for गति) K₁ 2 पुरुष (for बहुश) —^c) K₁ प्राणमधुम्; M₁ o 1 प्रणवमध्वम् (for प्रणमध्वम्) K₁ 2 4 o 1 Bo c 1 9 Das a₁ Dn₁ n₄ Ds D₂-s 1-9 एकमनसो; G₂ एकात्मतयो; M₁ o 1 एकतयो (for एकमसयो) K₄ o B₁ Das Dn₁ n₄ Ds D₂ s s यत् (for यतय) —^d) K₁ शालिलोद्भवो After ऽपि, K₂ ins गतिमात्मविदां

सलिलोद्भवोऽपि तमृषिं प्रणतः ॥ १६
स हि लोकयोनिरमृतस्य पदं
सूक्ष्मं पुराणमचलं परमम् ।

तत्सांख्ययोगिमिरुदारघृतं
बुद्ध्या यतात्ममिविदितं सततम् ॥ १७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुस्त्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३४ ॥]

[३३५]

जनमेजय उवाच ।
श्रुतं भगवतस्तस्य माहात्म्यं परमात्मनः ।
जन्म धर्मगृहे चैव नरनारायणात्मकम् ।

महावराहसृष्टा च पिण्डोत्पत्तिः पुरातनी ॥ १
प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च यो यथा परिकल्पितः ।
स तथा नः श्रुतो ब्रह्मन्कथ्यमानस्त्वयानघ ॥ २

सुकृतां च मुने Before प्रणत', T₁ ins न मनुते; G₈ ० ins नमते B₈ १ om प्रणत' D₈₁ स सलिलोद्भवोपि त प्रणत, G₂ सलिलोद्भवोद्भवोपि तमृषीणां प्रणमतां ❀ C₂ सलिलमुद्भवो यस्य स नारायण शेषशाधी । तमृषिं, वासु देवम् ॥ C_p सलिलोद्भवो मया । ❀

17 D₈ om 17 —^o) B₇ is damaged from स हि up to पुरा (in 17^b) B₈ lacuna, T₂ न हि; G₂ स ह (for स हि) K₂ पदां (for पद). —^o) K₇ D₈ ० सूक्ष्म K₆ B₀ ० ० D₈₁ as D₈₁ na D₈ D₂ ० परायणम् (for पुराणम्) K₆ B₀ १ ० D₈₁ na D₈ D₂ ० हि पद; V₁ B₀ ० D₈₁ na D₈ हि परं; T₁ G₁ ० ० पर (for परमम्) K₁ २ ४ परम (K₄ 'म) सुसूक्ष्म मचल स पद; G₂ सूक्ष्मं पुराणमनूचनीयल परम —^o) K₁ २ ४ सर्वं; V₁ स हि; T₁ G₂ ० ० मत्, T₂ तं; G₁ मत् (for तत्) K₁ २ ४ lacuna, G₁ सांख्य (for सांख्य) K₁ २ ४ उदारघृ (K₂ 'वृ)तिर, K₆ B₀ D₈₁ उदारघृत (B₀ om वृत); K₇ D₄ 'वृत्ति; B₈ D₈₁ D₇ T₁ G₁ २ उदारघृत; D₈₁ उदार घृत, T₁ G₈ ० उदा घृतं पद (for उदारघृत). ❀ C₂ हे उदार । घृतमिति पाठान्तरे घ्यातम् ॥ C_p उदारतया, महत्तया घृत, चित्ते निवेशितम् । ❀ —^d) K₁ २ ४ मनसा (for बुद्ध्या). D₈₁ क्षारमनात्मभिर, M₁ ६-१ यतारम (for यतात्मभिर) K₁ २ ४ उपेत इह (K₁ 'व); K₆ V₁ B₀ ० १ ० D₈₁ as D₈₁ na D₈ D₂ ० १ इद सनातन (D₈₁ as 'न); K₇ D₈ ० इद सततं; T₁ G₈ ० अज नमत; G₁ अजन मत्; G₂ अजन्मन (for विदित सततम्) B₈ व्यपेता रमभिरिद सनातनं. After सततं, D₈ M₈ ins इति.

Colophon. Ś₁ D₈ missing K₈ ० B₁₋₅ D₈₁ as D₈₁ ns D₁ G₁ ० M₂₋₄ absent. — Sub-parvan K₁ २ ४ ० १ V₁ B₀ ०-१ D₈₁ as D₈₁ na D₈ D₂-१ १-१ T₁ G₁ २ ० M₁ ६-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ २ ४ ० V₁ B₀ ०-१ D₈₁ na D₈ D₂ १ १ १ T₁ G₆ M₁ ६-१ नारायणीय; K₇ D₈₁ as D₈ ० ० नरनारायणीयं — Adhy no (figures, words or both) K₆ 72, B₇ D₈₁ 170, B₈ 276, D₈₁ G₁ 172, D₈₁ T₁ G₆ 173, D₈ 167, T₂ 186, G₂ 202, G₈ 174, M₁ ० १ 169, M₆ 204 — Śloka no. D₈₁ 22, D₈₁ na 21.

335

☞ This adhy is missing in Ś₁ D₈ (of v 1. 12 329. 18, 283 15).

1 K₁ २ ४ १ D₈₁ na D₈ D₂-१ १ १ T₁ G₁-१ ० Kumbh ed शौनक; T₂ ऋषय (for जनमेजय). —^b) K₁ २ महात्म्य —^o) G₂ धर्मगृहेश; M₁ ० १ धर्म गृहे —^o) B₈ -सृष्टिश्; B₇ lacuna, T₂ सृष्टौ; G₁ सृष्टां (for सृष्टा) K₁ २ [अ]पि (for च) —^o) B₇ damaged K₁ २ ४ D₈ D₂ १ M₆ सनातनी (M₆ 'ना), M₁ ६ १ पुरातना (for 'तनी).

2 —^o) D₈₁ om. (hapl) निवृत्तौ च K₆ निवृत्तौ च प्रवृत्तौ च —^b) T₂ -कल्पित —^o) B₀ D₈₁ na D₈ D₂ १ १ तथा च, Kumbh ed तथा स (by transp) D₈ १ G₂ श्रुत (for श्रुतौ). K₁ २ ४ ० D₈₁ as D₈ १ सौते; K₇ D₈ ० धर्म; T₁ G₁ ० ० सूत; G₂ तात (for ब्रह्मन्).

यच्च तत्कथितं पूर्वं त्वया ह्यशिरो महत् ।
 ह्य्यकव्यभुजो विष्णोरुदकपूर्वं महोदधौ ।
 तच्च दृष्टं भगवता ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ ३
 किं तदुत्पादितं पूर्वं हरिणा लोऋधारिणा ।
 रूपं प्रभावमहतामपूर्वं धीमता वर ॥ ४
 दृष्ट्वा हि विबुधश्रेष्ठमपूर्वममितौजसम् ।
 तदश्वशिरसं पुण्यं ब्रह्मा किमकरोन्मुने ॥ ५
 एतन्नः संशयं ब्रह्मपुराणज्ञानसंभवम् ।
 कथयस्वोत्तममते महापुरुषनिर्मितम् ।

पाविताः स्म त्वया ब्रह्मणुपुण्यां कथयता कथाम् ॥ ६
 वैशंपायन उवाच ।

कथयिष्यामि ते सर्वं पुराणं वेदसंमितम् ।
 जगौ यद्भगवान्वायो राज्ञो धर्मसुतस्य वै ॥ ७
 श्रुत्वाश्वशिरसो मूर्तिं देवस्य हरिमेघसः ।
 उत्पन्नसंशयो राजा तमेव समचोदयत् ॥ ८

युधिष्ठिर उवाच ।

यत्तद्वर्शितवान्ब्रह्मा देवं ह्यशिरोधरम् ।
 किमर्थं तत्समभवद्बुद्धेर्वोपकल्पितम् ॥ ९

C 12. 13459
B 12. 346(7). 11
K 12. 357 10

3 Bom Kumbh ed transp 3as and 3as —^a) V₁ B₃ (marg as in text) T G₁₋₃ ० यत्तु (for यच्च) K₁ ० lacuna, V₁ B₃ [पु]त्तु (for तत्) — V₁ reads 3^b on marg —^b) D₃ १ महान् (for महत्) —^c) M₃ मुज (for भुजो) B₃ १ D₃ Bom Kumbh ed विन्युर; M₃ विधम् (for विष्णोर) छि Cn इव्यक व्यमुन, मूत्रविमुजादिवाक् (vār to Pānini 3 2 5) । अकारान्तं शब्द । छि —^d) K₁ उदक्षणेवं (sic), K₆ Dn₁ उदकपूर्वं; D₁ उदकपूर्वं, G₂ 'कपूर्वं, Cn (gloss ऐधानकोणे) 'कपूर्वं (as in text). T: G₁ २ महोदधे (for 'दधौ) — V₁ reads 3^b-4^a on marg —^e) K₁ D₃ ० यच्च (for तच्च) K₃ पृष्ट, K₁ D₃ इष्ट (for दृष्ट)

4 V₁ reads 4^a on marg —^a) K₆ पूर्वं; G₂ मयं (for पूर्वं) — T G₁₋₃ ० om. 4as —^b) K₁ २ ४ जय, B₃ (marg as in text) मय (for रूप) K₁ २ ० V₁ Bo ०-2 D₃ १ at Dn₁ n₄ D₃ २ ३ ३ Kumbh ed प्रभाव, D₃ १ प्रधान (for प्रभाव) B₃ D₃ M₃ महता — M₁ ० १ om (hapl) 4^a-5^a —^d) M₃ छपूर्वं (for छ')

5 M₁ ० १ om 5^a (cf v 1 4) —^a) K₁ D₃ ० दृष्टवान्, D₃ १ दृष्ट हि; D₁ मूहि मे; T G₁ ३ ० M₃ दृष्ट्वा च (for दृष्ट्वा हि) T₁ G₁ ३ ० -श्रेष्ठम् (for श्रेष्ठम्) K₁ २ ४ दृष्ट्वा वा पुरुषश्रेष्ठम्; G₂ दृष्ट्वा द्विज**** —^b) T₁ G₁ ३ ० स्वपूर्वम्; T₂ त पूर्वम्; G₂ lacuna, M₁ ० १ हापूर्वम् (for अपूर्वम्) K₁ २ ४ अहर्वाजस (K₁ 'सौ'), D₁ M₁ ० १ अमितौजसा —^c) K₁ २ T G₁₋₃ ० उत्तमश्च, K₁ V₁ B₃ ३ (marg) ० D₃ १ at D₃ १ ० तदाश्च; B₃ (marg as in text) यदश्च (for तदश्च) D₃ १ at पूज्य, D₃ १ पूज्य; T G₁₋₃ ० पूर्वं (for पुण्य) —^d)

G₁ कम् (for किम्) K₁ D₃ ० मुनि (for मुने)

6^a) K₁ २ एत; D₃ येतम् (for एतन्) B₃ १ न सशयो, D₁ T₃ G₁ नि सशय K₁ २ ४ १ D₃ ३ १ ० सौते; B₃ सर्वं, T G₁₋₃ ० सूत (for ब्रह्मन्) — K₁ २ ४ om 6^a-7^a —^b) K₆ १ V₁ Bo ० ३ D₃ १ Dn₁ n₄ D₃ D₂₋₄ ३ ० T G₁₋₃ ० Kumbh. ed पुराण (for 'ण) D₃ T G₁₋₃ ० G₃ (gloss वेदोत्पत्तिस्थानं) ब्रह्म (for ज्ञान) D₃ १ पुराण वेदसमित —^d) T G₁ ३ ० सञ्चित, Kumbh ed सञ्चित (for निर्मितम्) G₂ पुराण ब्रह्मसञ्चित —^e) B₃ तदा, D₃ १ महा (for त्वया) K₁ D₃ ३ ० सौते, D₁ T G₁₋₃ ० सूत (for ब्रह्मन्) —^f) D₃ M₃ पुण्या (for पुण्यां) B₃ कथयत; D₃ १ 'यता (for 'यता) V₁ M₃ कथा; Dn₁ कथा, D₃ कथ (for कथाम्) K₆ D₃ १ T G₁₋₃ ० M₁ १ पुण्या कथय ता (G₁ 'यत) कथा

7 K₁ २ ४ om 7^a (of v 1 6) K₁ Dn₁ D₃ D₂ ४ ३ १-० T G₁₋₃ ० सूत, Dn₁ D₃ Kumbh ed सौतिर् (for वैशंपायन) —^a) K₁ D₃ ३ १ ० च (for ते) D₃ १ पूर्वं (for सर्वं) —^b) D₃ १ ब्रह्म (for वेद) K₁ D₁ सञ्चित (for 'समितम्) — B₃ om 7as —^d) K₁ २ ४ राज्ञ पा (K₃ प)रिक्षितस्तदा; K₁ Dn₁ n₄ D₃ D₂₋₃ १-० Kumbh ed राज्ञ पारि (D₃ १ 'री)क्षितस्य वै (K₁ D₃ ० च); T G₁₋₃ ० यज्ञे पारिक्षितस्य वै — After 7, K₁ D₃ ० ins

893* तत्तेऽहं सप्रवक्ष्यामि सर्वं सच्छृणु शौनक ।
 while M₃ ins after 7

894* कृष्णद्वैपायन व्यासमूर्ध्नि वेदनिधिं प्रभुम् ।
 परिपप्रच्छ राजेन्द्र पारिक्षित युधिष्ठिर ।

8^a) D₃ १ श्रुत्वास्व (for श्रुत्वाश्च) K₁ शिरसां; D₃ ० M₁ ० ० 'सौं, M₁ 'सौ (for 'सौ) D₃ १ Dn₁ D₃

व्यास उवाच ।

यत्किञ्चिदिह लोके वै देहवद्धं विशां पते ।
सर्वं पञ्चमिराविष्टं भूतैरीश्वरबुद्धिजैः ॥ १०
ईश्वरो हि जगत्स्रष्टा प्रभुर्नारायणो विराट् ।
भूतान्तरात्मा वरदः सगुणो निर्गुणोऽपि च ।
भूतप्रलयमव्यक्तं शृणुष्व नृपसत्तम ॥ ११

धरण्यामथ लीनायामप्सु चैकार्णवे पुरा ।
ज्योतिर्भूते जले चापि लीने ज्योतिषि चानिले ॥ १२
वायौ चाकाशसंलीने आकाशे च मनोनुगे ।
व्यक्ते मनसि संलीने व्यक्ते चाव्यक्ततां गते ॥ १३
अव्यक्ते पुरुषं याते पुंसि सर्वगतेऽपि च ।
तम एवाभवत्सर्वं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥ १४

मूर्तिः ; D₁ मूर्तिर (for मूर्ति) —^b) T₂ मेघस
—^d) K₁ ३ ४ १ D₄ ५ ० T G₁-३ ० पप्र (K₁ 'पृ'च्छ जन
मेजय (K₄ D₅ 'य'); K₆ V₁ Bo ६-७ D₂ २ १ D₁ १ ४
D₈ D₉ ३ ३ Kumbh ed एतदेवमचोदयत्

9 K₁ ३ ४ १ B₁ D₁ १ ४ D₈ D₂-५ १-२ T G₈ ० C₈
जनमेजय; G₁ ३ lacuna (for युधिष्ठिर) —^a) K₆
यत्र; D₅ यत्तु; M₅ (inf lsn) य त (for यत्तद्)
K₁ D₁ ० सहष्टवान्; B₅-३ D₂ २ १ T₂ G₁ ० M₁ ६-१
दशशिवान् (for दर्शित^a) K₁ ३ ४ V₁ यं त द् (V₁
यत्तद्)दर्शं वै ब्रह्मा —^b) D₂ २ दैव (for देव) K₁
हयशिरोधस —^c) K₁ lacuna, K₂ ४ अथ सर्वं (for
किमर्थं तद्) K₁ om तत् —^d) K₁ ३ ४ D₁ G₂
पुनर् (for चपुर) M₁ ० १ कल्पित (for -कल्पितम्)
K₆ V₁ Bo ६-७ D₂ २ १ D₁ १ ४ D₈ D₉ ३ ३ ३ सन्ममा
चक्ष्व सत्तम; T₁ G₈ ० देवस्य हरिमेघस

10 K₁ ४ om the ref D₁ १ ४ D₈ D₉ ३ १ ३ T
G₁-३ ० Kumbh ed वैशपायन (for व्यास) —^a)
K₁ ३ ४ D₅ लोकेस्मिन्, D₂ २ लोकेषु (for लोके वै)
K₁ D₁ ० य कश्चिदपि लोकेस्मिन् —^b) K₁ ३ ४ देव
यसो, K₆ Bo ० १. ३ (marg) ० D₁ १ ४ D₈ D₉ ३ ३
Cp (gloss देहयुक्त प्राणिजात) देहसत्त्व; K₁ इह बद्धो;
V₁ D₁ T G₂ ३ ० देहयुक्तं; B₅ (orig) देवसत्त्व; D₂
२ १ देहसत्त्वे; D₄ ० देहयुक्तो, D₅ देहवह (for 'बद्ध'
—^c) D₁ ० सर्वं (for सर्वं) K₁ ३ ४ पशुभिर; Cp
(gloss पञ्चभूतैर्) पञ्चभिर (as in text) K₁ D₀
आविष्टो, D₂ २ आवृष्ट; D₁ आविष्टो (for आविष्ट)
—^d) D₁ १ ४ D₈ D₉ ३ ३ Cn (gloss ईश्वरसकल्प-
मात्रै) Cp (gloss ईश्वरस्येक्षणमात्रजातै) -बुद्धिभिः (for
बुद्धिजै)

11 *) K₁ D₂ २ स्रष्टा —^b) K₁ ३ ४ विष्णुर; D₁ ०
T₂ G₁-३ विमुर (for प्रमुर), —^c) V₁ सर्वांतरात्मा
(for भूतान्त^a) —^d) K₁ D₁ ० T G₁ ३ ० वा (for च).
G₂ सगुणो व्यक्तरूपयुक्तं ☞ Ca' सगुणोऽस्मदादिभिः संकर्ष
णान्त । निर्गुणो नित्यमुक्तो भगवद्वास्तुदेवाख्यः ॥ C₈ जीव
रूपेण सगुणं, परमात्मरूपेण निर्गुणं । ☞ —^e) T₂ G₂ ३

M₁ ० १ प्रलयम् K₁ ३ ४ अथयत्र; K₆ V₁ Bo ० १ ०
D₂ २ १ D₁ १ ४ D₈ D₉ ३ ३ अत्यत (for अव्यक्त) —^f)
T G₁ ३ ० शृण्विम; C₇ (gloss नारायणस्य शुश्रूषुः,
सेवा कुर्वन्ती । लक्ष्म्या' स्त्रीरूपत्वात् स्त्रीलिङ्ग पदम्) शुश्रूषुर
(for शृणुष्व) G₂ अशृण्व तु नृपोत्तम

12 B₈ om 12^a-14^b —^a) K₂ १ D₁ ३ ० अथ-
(for अथ) K₁ धरण्यां सर्वलीनायाम् —^b) K₆
अपस्वेवैकार्णवे पुरा —^c) K₂ ज्योतिर्भूते; D₅ ज्योति-
र्भूत- K₁ ३ [5]र्णवे (for जले) D₁ १ G₂ वापि,
M₁ ० १ चैव (for चापि) —^d) D₁ लीन, G₂ तेजो
(for लीने) K₁ D₁ १ वानिले; G₂ चानिले.

13 B₈ om 13 (of v l 12). —^b) K₂ मनोनुगे,
K₁ D₁ ३ १ ० T G₁-३ ० मनोगते, C₈ गतो (for 'नुगे').
— 13^a is damaged in B₈ —^c) D₁ १ T G₁-३ ०
मनसि व्यक्त (D₅ १ 'सि व्यक्ति, G₂ 'स्यस्यक्त)संलीने
—^d) K₆ D₁ वा (for च) D₅ १ चाव्यक्ततां; C₁
(gloss गुणसाम्यावस्थां) Cp (gloss पुरुषम्) 'क्ततां (as
in text). D₁ १ गत; C₈ गतो (for गते) K₁
व्यक्ते चाव्यक्ततागते, T₂ व्यक्तमाव्यक्तता गते

14 B₈ om 14^{ab} (of v l 12). —^c) B₈ dam-
aged D₁ १ D₈ १ G₂ अस्यक्त, T₂ 'क्त (for 'क्ते)
K₁ ३ V₁ D₁ १ पुरुषे (for पुरुष) K₆ १ Bo १ D₅
जाते, D₁ याति; T₂ यात (for याते) ☞ Cp पुरुष
याते, पुप्रकृतिविभागजोपाधिभेदाभावादित्यर्थः । ☞ —^e)
☞ C₈ तम एवाभवत्, तम इवाभवत्, प्रकाश्यप्रकाशयोर
स्मदादिगोचरयोरप्रकाशात् ॥ C₁ विशेषविज्ञान सर्वं लुप्त
मित्यर्थः । ☞ —^d) K₁ ३ नाप्राज्ञायत (sic), K₆ १
Bo D₂ १ T₂ G₁ ३ M₁ ६-१ न प्राज्ञायत

15 *) K₁ D₁ ० तपसो; G₁ ३ तमसा (for 'सो').
K₁ यद्भूतं (for संभूतं). ☞ C₁ ब्रह्म, जगत्कारण पर
मन्योमाख्यम् । ☞ —^b) K₆ V₁ Bo. १ १ ३ (marg) ०
D₂ २ १ D₁ १ ४ D₈ D₉ ३ ३ ३ तमोमूलाम्; K₁ D₁ ० तपोमूल
(K₁ 'ला'म् (for तमो') D₂ २ ऋत्वात्मकं (for ऋता')
G₂ C₈ (gloss अमरणधर्मकम्) C₈ (gloss, आकल्प-

तमसो ब्रह्म संभूतं तमोमूलमृतात्मकम् ।
 तद्विश्वभावसंज्ञान्तं पौरुषीं तनुमास्थितम् ॥ १५
 सोऽनिरुद्ध इति प्रोक्तस्तत्प्रधानं प्रचक्षते ।
 तदव्यक्तमिति ज्ञेयं त्रिगुणं नृपमत्तम ॥ १६
 विद्यासहायवान्देवो विष्वक्सेनो हरिः प्रभुः ।
 अप्स्रवेव शयनं चक्रे निद्रायोगमुपागतः ।
 जगतश्चिन्तयन्सृष्टिं चित्रा बहुगुणोद्भवाम् ॥ १७
 तस्य चिन्तयतः सृष्टिं महानात्मगुणः स्मृतः ।

अहंकारस्ततो जातो ब्रह्मा शुभचतुर्मुखः ।
 हिरण्यगर्भो भगवान्सर्वलोकपितामहः ॥ १८
 पद्मेऽनिरुद्धात्संभूतस्तदा पद्मनिभेक्षणः ।
 सहस्रपत्रे द्युतिमानुपविष्टः सनातनः ॥ १९
 ददृशेऽद्भुतसंकाशे लोकानापोमयान्प्रभुः ।
 सत्त्वस्यः परमेष्ठी सु ततो भूतगणान्सृजत् ॥ २०
 पूर्वमेव च पद्मस्य पत्रे सूर्याशुसप्रभे ।
 नारायणकृतौ विन्दू अपामास्तां गुणोत्तरौ ॥ २१

C 12 13473
 B 12. 848 (7) 24
 K 12 357 24

स्यापि) अमूलममृतात्मक ॐ C_s मूल, सहारस्य कार
 णम् ॥ C_n तन्मूलानृतं स्वाध्यस्तवमसा उपेत सत् ॥ C_s
 तमोमूल, अज्ञान मूल यस्य । C_v तमोमूल, तम पदोदित-
 त्रिगुणमूलम् । ऋतात्मक, ऋत यथार्थविज्ञान, तदात्मकम् । ॐ
 -^a) G₁ विश्वभूत (for 'भार') K₁ : B₃ सज्ज तः
 K₁ D₁ : सजातः; B₀ e e D₃ M₁ s-1 C_s सजातः; B₁
 lacuna (for मज्ञानत). V₁ स तथा भावमजातः; D₃
 D₁ : T₂ तद्विश्वभाष सजा (D₁ : 'जा)त, T₁ G₁ : e
 तद्विश्वभूतसजात (G₁ 'न) ॐ C_s विश्वभावसजात, विश्व
 स्वाहकारं भाव उपपत्ति यस्मात्तद्विश्वभावम् । ॐ -^d)
 K₁ : V₁ B₀ e (orig) : s D₁ s at D₁ n₁ D₃ D₂-1
 : s जाभित (for जाभितम्) ॐ C_n पौरुषीन्, पैरा
 जीम् ॥ C_s हिरण्यगर्भोपाधिस्त्वेन स्थित । ॐ

16 -^a) K₁ D₁ : T G₁-s e यो (for सो) G₂
 रुपात् (for प्रोक्तम्). -^b) M₁ s-1 त (for तत्)
 ॐ C_v प्रधान, प्रकृतिनियामकम् । ॐ -^d) B₀ dam-
 aged K₁ : s राजः; K₁ D₁ : M₁ s-1 द्विज (for
 नृप).

17 17^a is damaged in B₀ -^a) ॐ C_v विद्या
 महायवान्, विद्यैव सहायो यस्य स तयोक्त । अविद्योपादान
 कथं जगतो निराकृतुमिदमुक्तम् । ॐ -^b) K₁ : D₁
 D₁ विश्वक्सेनो M₁ प्रभु - Alter 17^a, Kumbh
 ed ins

895^a आदिकर्मा स भूतानामप्रमेयो हरिः प्रभु ।

-^a) M₁ पृथ (for पृथ). K₁ चयन (for दायन)
 - K₁ om (hapl.) 17^a-18^a -^b) M₁ : चिन्तयत्.
 K₁ सृष्टि (for सृष्टि) ॐ C_n चिन्तयन्, पटु स्यां प्रजा
 देव (Taith Up 2 G 1) इति ईक्षणं कुर्वन् । ॐ -^c)
 D₁ : गुणोत्तराः; T₁ G₁ : M₁ s-1 गुणोदयां (M₀ 'य)
 (for गुणोद्भवाम्).

18 K₁ D₁ om 18^a (for K₁, cf. v. l. 17).

-^a) T₁ G₁ : तस्मिन् (for तस्य) -^b) T₂ G₂
 मोहान् (for महान्) T₁ G₁ : M₁ s-1 आत्मागुण (for
 आत्मगुण) D₃ मनसा ह गुण स्मृत ॐ C_v आत्म-
 गुण, परमात्मनो ज्ञानादिगुणभरित । महान्, महत्त्वा
 भिमानी प्रथा । स्मृत, पुत्र इति स्मृत । ॐ -^c) D₃
 om (hapl) जातो K₁ अहंकारमत जातो; G₂ अहंकार
 ततो जातं ॐ C_a अहंकार, महानारमा सकर्षणारय । ॐ
 -^d) K₁ D₁ : द्रामुर्; D₁ n₁ D₃ D₂ s s स तु,
 T G₁-s e हव (for शुभ) -^e) T G₁-s e द्युतिमान्
 (for भगवान्) -^f) K₁ : देव (for सर्व)

19 -^a) K₁ B₀ s-1 D₁ s at M₁ [s]निरुद्ध (for
 'द्वात्) ॐ C_n पद्मे प्रदाण्डे, अनिरुद्धात् अहंकारात्,
 संभूतं भाविभूतो प्रथा । ॐ -^b) B₀ damaged K₁
 D₃ पद्मनिभेक्षणः; T₁ G₁ : 'क्षणत्; T₂ 'क्षणा -^c)
 K₁ सहस्रपत्रे; B₃ T₂ 'पत्र; D₃ 'पक्षे; G₂ 'वक्त्रो
 (for 'पत्रे).

20 G₂ om 20 -^a) K₁ om from द्युत up to
 पूर्वमे (in 21^a) K₂ सकाशा, K₁ सकाशाः; D₁ :
 'सकाशात् (for सकाशे) -^b) D₃ लोकनायो मयात्प्रभु
 (sic), D₁ लोकनायो महाप्रभु, T G₁ s e Kumbh
 ed लोकानाप्याययन्प्रभु -^c) K₁ : D₁ : T₁ G₁ :
 M₁ e r च (for स) ॐ C_p सत्त्वस्य, रजस्तमसोर्मधु
 कैटभयोर्हृत्तनयोग्यतामाह । ॐ -^d) K₁ D₁ M₁ e भूत
 गुणान् (for 'गणान्) D₁ s D₁ n₁ n₁ D₃ : s T G₁ :
 M₁ s-1 Kumbh ed सृजन् (for सृजत्). K₁ : V₁
 ततो भूतानि पृ (K₁ V₁ च) पृवात्; K₁ D₁ s. r e भूत-
 संघा (K₁ 'चा) सत्वोसृजत् (K₁ 'सृजन्).

21 K₁ om पूर्वमे (of v l 20) D₁ : om 21^a.
 -^a) B₀ सर्वम् (for पूर्वम्) M₁ e r पृथ (for पृथ).
 K₁ : s r D₁ : तु; K₁ न (for च). -^b) G₁ :
 पत्रे; C_n (gloss: अण्डैकदेशे) पत्रे (as in text).

तावपश्यत्स भगवाननादिनिधनोऽच्युतः ।
 एकस्तत्राभवद्विन्दुर्मध्वाभो रुचिरप्रभः ॥ २२
 स तामसो मधुर्जातस्तदा नारायणाज्ञया ।
 कठिनस्त्वपरो विन्दुः कैटभो राजसस्तु सः ॥ २३
 तावभ्यधावतां श्रेष्ठौ तमोरजगुणान्वितौ ।
 बलवन्तौ गदाहस्तौ पद्मनालानुसारिणौ ॥ २४
 ददृशातेऽरविन्दस्थं ब्रह्माणममितप्रभम् ।
 सृजन्तं प्रथमं वेदांश्चतुरश्वारुविग्रहान् ॥ २५

Das as सूर्याग्निः; Dns सूर्यासु (for सूर्याग्निः). Bs (marg as in text) सप्रभे (for सप्रभे) —^a) Ks Ds कृतो (for कृतौ). Gs नारायणात्मको विन्दुः. —^d) Bs गुणोद्भवौ (for 'त्तरौ').

22 ^a) Bs तावपश्यत्, Dns M1 र तावपश्यन्; Gs तपोन्ययत्. —^b) V1 [s]स्य (for सच्युत). —^c) Gs पृत्त् (for पृक्त्) K1 विदुं —^d) Dns मध्वाभे; Da मध्वाभा; M1 र मध्वापो (for 'भो') Ks Bs Das as रुचिर (for रुचिर). K1 Das प्रभु (for प्रभ). Ks ६ मद्भा (Ks 'द्भा')भासो चिरप्रभः.

23 ^a) Das सु (for स). K1 तामसौ, Ks तामसो (sio), Dr G1 २ नामसो; T2 नामना तु (for तामसो). Dns मातस् (for जातस्). —^b) T2 तत्र; M1 ० १ ततो (for तदा). —^c) Das as कांचनस्; Ds ० कथितस्, T2 कलिवस् (sio), Gs कौटाभस् (for कठिनस्). T2 अभवद् (for अपरो) —^d) Ks ० V1 Bo Das as Dns राजसत्तम (V1 Bo Dns 'मः'); Ds राजसस्तु यः; Gs 'स' स्मृतः; M1 'सस्तुत्' (for 'सस्तु स')

24 ^a) Bo सम् (for तात्) Ds र [ब]भ्यधावतां (for 'धावतां') T1 G1-३ ० तावाधावसुरश्रेष्ठौ; T2 धावद्रूपसुरश्रेष्ठौ —Bo om (hapl) 24^b-27^a. —^b) Das as तमोरजो; T2 'रक्त' (for 'रज') K1 ३.६ ता (K1 त)मला राजसान्वितौ; Ks रजस्तम**न्वितौ; Dns तमोगुणरजोन्वितौ; Ds ३ १ ० तमोरज (Ds १ 'ज')समन्वितौ. —^c) K1 ३ ६ पाश (for गदा) Ds १ गदा हस्तौ महासरथौ. —^d) Ks Ds ० नाभासु; T2 G1 ३ M1 ६-१ 'नालासु' (for नालासु).

25 Bo om. 25 (of v. 1. 24). —^a) K1 ३ [s] रविर् (Ks 'दु')स्थ. —^b) Ks ब्राह्मणम्. Das as अमितं प्रभु; V1 'तद्युधि'; Gs 'तोजस' (for 'तत्रभम्'). —^c) Ks सृजन्तं. Ks वेदास्य —^d) T2 अम*श;

ततो विग्रहवन्तौ तौ वेदान्दृष्टासुरोत्तमौ ।
 सहसा जगृहतुर्वेदान्ब्रह्मणः पश्यतस्तदा ॥ २६
 अथ तौ दानवश्रेष्ठौ वेदान्गृह्य सनातनान् ।
 रसां विविशतुस्तूर्णमृदक्पूर्वं महोदधौ ॥ २७
 ततो हृतेषु वेदेषु ब्रह्मा कश्मलमाविशत् ।
 ततो वचनमीशानं प्राह वेदैर्विनाकृतः ॥ २८
 वेदा मे परमं चक्षुर्वेदा मे परमं बलम् ।
 वेदा मे परमं धाम वेदा मे ब्रह्म चोत्तमम् ॥ २९

Gs चत्वारश्च (for चतुरश्च) K1 ३ ६ -विक्रमौ; Bs T G1-३ ० M1 ६-१ विक्रमान् (for विग्रहान्)

26 Bo om 26 (of v 1 24) —^a) K1 ३ ६ Ds १ ततस्तौ विग्रहवन्तौ (Ds १ 'तो'), Ks Ds ० ततस्त्वान्विग्रहवन्तौ; V1 Bs T G1 ३ ० M1 ६-१ Kumbh ed Cv (gloss प्रथमा द्वितीयार्थे । विग्रहवत् इत्यर्थे ।) ततो विग्रहवत्स्तान्, Dns 'वत् तौ'; Ds 'वत्स्तौ' —^b) K1 Dns दृष्टा (for दृष्टा) Ks [ब]सुभोत्तमौ Ks Ds ० दृष्टा तावसुरोत्तमौ; Gs दृष्टा तु ह्य' —^c) Hypermetric V1 राजन् (for वेदान्) K1 ३ सहसा जगृहाते तान्; Ks Bs Ds ३ १ ० T G1-३ ० M1 ६-१ वेदा जगृ (T2 'प्र'हत् राजन् —^d) Das ब्रह्मण्य (for 'ण')

27 Bo om 27^a (of v 1 24) —^a) K1 ३ ६ V1 गृहीत्वा (for अथ तौ) Gs अथ तौ दानवौ वेदान् —^b) K1 ३ ६ वेदानथ; Gs संगृहाय (for वेदान्गृह्य) K1 सनातन —^c) K1 अभो विविशितुस्तूर्णम्, V1 सलिले विविशतुस्तूर्णम् (hypermetric), Dr रसावल विविशतुर् —^d) Ks ० Bs १ Dns Ds Ds ३ ३ उदक्पूर्णे; Ds उदक्पूर्वं; Gs 'क्पूर्वं' (for 'क्पूर्वं')

28 ^a) Ds १ हृतेषु (for हृतेषु) Dns Dns Kumbh ed देवेषु (for वेदेषु) —^b) K1 ३ कल्मयम्; Ks पातालम् (for कश्मलम्) T2 अनयत् (for आविशात्) —^c) K1 ३ १ V1 Bs Ds ० T2 G1 M1 ० १ ईशान (for 'न') —^d) Dns देवैर् (for वेदैर्). Ks निराकृतः (for विना'). — After 28, K1 ३ ६ ins an addl. colophon [Sub parvan K1 ३.६ मोक्षधर्म. — Adhy name: K1 ३ ६ नारायणीर्].

29 Ds om (hapl) 29^a-30^b Before 29, K1 ३ ६ १ V1 Bo ०-३ Das as Dns ns Ds Ds ३ ३ १-२ T1 G1-३ ० Kumbh. ed. ins ब्रह्मोवाच. —^b) Dr स्युः

मम वेदा हताः सर्वे दानवास्यां बलादितः ।
 अन्धकारा हि मे लोका जाता वेदैर्विनाकृताः ।
 वेदानृते हि किं कुर्यां लोकान्वै सष्टमुद्यतः ॥ ३०
 अहो नत महदुःखं वेदनाशनजं मम ।
 प्राप्तं दुनोति हृदयं तीव्रशोकाय रन्धयन् ॥ ३१
 को हि शोकार्णवे ममं मामितोऽद्य समुद्धरेत् ।
 वेदांस्तानानयेन्नष्टान्कस्य चाहं प्रियो भवे ॥ ३२

इत्येवं भाषमाणस्य ब्रह्मणो नृपसत्तम ।
 हरेः स्तोत्रार्थमुद्धृता बुद्धिर्बुद्धिमतां वर ।
 ततो जगौ परं जप्यं साञ्जलिप्रग्रहः प्रभुः ॥ ३३
 नमस्ते ब्रह्महृदय नमस्ते मम पूर्वज ।
 लोकाद्य भुवनश्रेष्ठ सांख्ययोगनिधे विभो ॥ ३४
 व्यक्तान्यक्तकराचिन्त्य क्षेमं पन्थानमास्थित ।
 विश्वभुक्तसर्वभूतानामन्तरात्मन्योनिज ॥ ३५

C 12. 12488
 B 12. 34877-39
 K 12. 357 39

(for बलम्) —^a) Ds1 s1 (by corr) स्योम, T G1 s ० काम; G2 ज्ञान (for धाम) Ds2 (before corr) वेद देव परस्योम —^d) Ks Bo Dn1 n4 Ds Ds s s M1. ६-१ Kumbh ed चोत्तर (for 'मम्').

30 Ds om 30^{ab} (cf v 1 29) —^a) T G1-s ० इमे (for मम) —^b) K1 इतो बलात् (by transp), K7 G1 बलादितः; T2 'दित, G2 'दिति —^c) K7 अघकारो (for 'कारा) D7 T G1 s ० इमे (for हि मे) —^d) K1 s ० जात (for जाता) —^e) V1 Bo ० १ M7 वेदाहृते; Dn4 वेदाहृते, Ds वेदाहृते (for 'नृते) K7 Ds s ० लोकानां; Dn4 किं कुर्यां; G2 किं कार्यं (for किं कुर्यां) K1 s वेदैर्हृते कय कुर्यां —^f) K7 Ds s किं कुर्यां (for लोकान्वै) K7 सष्टम् D7 G2 उद्यतं K1 s V1 Bo. ६-१ Ds s4 लोकानां सष्टिमुद्यतां (K1 s V1 'त्'), K4 Dn1 n4 Ds Ds s s Kumbh ed लोकाना सष्टिमुत्तमां (D2 'भं'); Ds किं कुर्यांसृपि सुद्यतां

31 —^a) Ks बतो (for नत) —^b) K7 D1 ० -नादा मव (for 'नज) T2 स्वभूत् (for मम) T1 Gs ० वेदानां नाशन मम —^c) Ds om 31^a-32^d —^d) D7 मनोति (for दु') —^e) K1 तीव्रं शोकविवर्धनं; K2 तीव्र शोकाय नन्धय, K4 Dn1. n4 Ds Ds s s Kumbh ed तीव्र (Dn1 'त्र) शोकपरायण, Ks Bs १ s (marg) ० Ds s4 तीव्र (Ks Bs Ds 'त्र) शोकपयान्वय; K7 Ds तीव्र (Ds 'त्र) शोककर र्विद; V1 तीव्रशोक पयान्वय, Bs (orig) तीव्रशोकं पयावय; Ds १ तीव्र (D1 'त्र) शोकावबधन; T1 Gs ० तीव्रशोकाभिवर्धन; T2 तीव्र शोकमय हि तत्, G1 तीव्रशोकाभर्धष्ट, G2 'शोका विरधिय'

32 Ds om 32 (cf, v. 1 31) —^a) Ks शोकार्णव (for 'र्णवे) Ds1 ममं (for ममं). K2 को हि शोकाहवे मान; T2 कोपि कोषार्णवे ममं —^b) K1 s Ds. ० इतो वै; G2 जागस्य (for इतोऽद्य). D1 मामित-

स्तारयिष्यति —^a) Dn4 Gs वेदास्य K1 V1 G1 ० अनयेन्; K4 ० Bo ६-१ Ds. s4 Dn1 n4 Ds Ds s s Kumbh. ed चा (Dn4 स्वा) न', G2 आहरेत् (for आनयेत्) K1 s १ Ds ० सद्य (for नष्टान्) —^d) V1 B7 Ds s4 Dn4 Ds वाह (for चाह) K1 प्रियो (for प्रियो) K1 s सुवि; K7 Ds भवे; B7 Ds4 G1 s Ms भवेत् (for भवे)

33 Before 33, K7 Ds ins वैशपायन उवाच; Bs ins व्यास उवाच —^a) T2 इह (for इति). K2 १ मापमानस्य —^b) D2 रूप- (for नृप) —^c) T2 हरेस्तत्र समुद्धृता; G2 हरिस्तोत्रासमुद्धृता. —^d) Bs मतिर; Ds lacuna (for बुद्धिर्) T2 बुद्धिमता G2 वरा; M1 १ वर K1 s १ १ Ds s ० बुद्धिरासीत्किलानघ (Ds 'लातया). —^e) K2 १ परे, K7 पर; Bo Dn4 Ds Ds वर (for पर) K2 जप्ये; Ds4 जाप्य (for जप्य) —^f) K1 s १ V1 Bo s Dn1 n4 Ds1 Ds T1 G1-s ० प्राञ्जलि- (V1 Bs Ds1 Ds T1 G1-s ० 'लि'); Ks १ Bs १ Ds Ds1 D7 T2 M1 ० १ साञ्जलि (Bs 'लि) (for 'लि). Bo प्रग्रहं; T2 पञ्ज (for प्रग्रह) M1 ६-१ विभु (for प्रभु) ❀ Cs साञ्जलिप्रग्रह, उद्धृतकरसपुटः । ❀

34 Before 34, Ks १ V1 Bo ६-१ Ds s4 Dn1 n4 Ds Ds-s ० T2 G1-s M1 ६-१ Kumbh ed. ins. ग्रहो वाच —^a) Before नमस्ते, Ks Bo ६-१ Ds. s4 Dn1. n4 Ds Ds s s T1 Kumbh. ed ins ह्य D1 ग्रह हृदयं —^b) Ks Ds M1 ० १ ब्रह्म- (for मम). Ds4 पूर्वज; Dn4 पूर्वत; Ds पूजित (for पूर्वज) —^c) M1 ६-१ निषन (for सुवन-) —^d) Bs Ds4 -योग- विधे (for 'निधे) K1 विभो; K4 Bo s (marg as in text) Ds Dn1 n4 Ds Ds s s T1 Gs ० Kumbh ed प्रभो; K7 विभौ (for विभो). ❀ Cs सांख्ययो गानिधे, आत्मानात्मप्रकाशक । ❀

35 —^a) G1 व्यक्त व्यक्तर; M1. ६-१ व्यक्ता (M1 'क्त) व्यक्तर (for 'कर). —^b) K1 ० V1 Bs क्षेम्य; Bs ०

अहं प्रसादजस्तुभ्यं लोकधात्रे स्वयंभुवे ।
 त्वत्तो मे मानसं जन्म प्रथमं द्विजपूजितम् ॥ ३६
 चाक्षुषं वै द्वितीयं मे जन्म चासीत्पुरातनम् ।
 त्वत्प्रसादाच्च मे जन्म तृतीयं वाचिकं महत् ॥ ३७
 त्वत्तः श्रवणजं चापि चतुर्थं जन्म मे विभो ।
 नासिक्यं चापि मे जन्म त्वत्तः पञ्चममुच्यते ॥ ३८
 अण्डजं चापि मे जन्म त्वत्तः षष्ठं विनिर्मितम् ।

इदं च सप्तमं जन्म पद्मजं मेऽमितप्रभ ॥ ३९
 सर्गे सर्गे ह्यहं पुत्रस्तव त्रिगुणवर्जितः ।
 प्रथितः पुण्डरीकाक्ष प्रधानगुणकल्पितः ॥ ४०
 त्वमीश्वरस्वभावश्च स्वयंभूः पुरुषोत्तमः ।
 त्वया विनिर्मितोऽहं वै वेदचक्षुर्वयोतिगः ॥ ४१
 ते मे वेदा हताश्चक्षुरन्धो जातोऽसि जागृहि ।
 ददस्व चक्षुषी मह्यं प्रियोऽहं ते प्रियोऽसि मे ॥ ४२

क्षेम्य (for क्षेमं). K₁ Bo ६-३ Das ५५ D₅ D₃ ५ १ १
 T G₂ ० Kumbh ed. आस्थित; D_५ आस्थिन (for
 आस्थित). — °) V₁ B₂ विश्वामन् (for विश्वमुक्)
 B₂ भूतारमन् (for 'नाम्). T G₁-३ ० विश्वभूतस्थ (T₂
 G₂ 'ज'भूतानाम्. — °) K₁ १ ज्योतिज K₂ अथरा
 रमा न योनिज; Bo D₂ १ 'रात्मनि योनिज; D_५
 'रात्पञ्चयोनिज; D_५ D₅ 'रात्पञ्चयोनिज

36 °) B₂ damaged. D_५ प्रसादजस्य; G₂ 'दात्ते
 (for 'दजस्य). — °) M₁ १ लोकसाम्ने (for 'धाम्ने).
 K₁ १ ५ ० V₁ Bo ६-३ Das ५५ D_५ D₂ ३ ३ १ ३
 Kumbh. ed लोकधाम (K₁ ५ 'नाम्न; K₂ 'नात्) स्वय-
 भुव (B₁ ० 'व); T G₁ ३ ० लोकधामस्वय वि (1₂
 G₁ ३ प्र)भो; G₂ 'धाम स्वय प्रभो — °) K₂ प्रथम
 (for 'म). M₁ १ बीज (for द्विज) K₁ ३ B₁ ०
 Das M₅ पूजित; K₂ D_५ पूजित (for 'सम्)

37 °) K₁ चाक्षुषां K₁ ३ १ D₄ ० च, M₁ ६ १ मे
 (for वै) M₁ ६ १ वै (for मे) — °) K₂ D_५ D₂ १
 T₂ जन्म आसीत्; K₁ D₄ ० आसीजन्म; T₁ G₁-३ ०
 M₁ ६-१ जन्मेहासीत् (for जन्म चासीत्). — °) D_५
 ५५ D₂ ३ ३ Kumbh ed तु (for च). — K₁ om.
 (hapl) 37^a-39^a — °) K₂ ५ वादिक; K₂ वादिक
 (for वाचिकं) T₂ भवेत् (for महत्).

38 K₁ om 38 (of v 1 37) — °) D₂-३ १ चापि
 (for चापि). K₂ ह्य श्रवणजाचापि, K₂ स्वत्तो वै
 श्रवण चापि; T₂ चतुर्थश्रवणजन्म. — T₂ om. (hapl)
 38^a. — °) K₂ M₁ १ चतुर्थे; G₁ 'र्थी (for 'र्थं).
 Das ५५ वै (for मे). Das प्रभो (for विभो). — °)
 K₂ V₁ Bo ६-३ Das ५५ D_५ D₂ ३ ३ Kumbh
 ed Cn (gloss अश्विदैवत्यप्राणजम्) नासत्यं; M₁ ६-१
 नासित्य (for नासिक्य) D_५ ३ १ ० नासत्य जन्म मे चा
 (D₄ चा)पि — °) K₂ ५ पद्म; B₂ lacuna, D_५
 ५५ D₂ ३ ३ M₂ परमम् (for पद्मम्).

39 K₁ om, 39^a (of v. 1. 37). — °) B₂ damaged.

K₂ अणुज (for अण्डज) D₅ om जन्म. ☞ Cn
 अण्ड, प्रणण्ड तद्दर्शनसत्कारज वासनात्मक स्वामप्रपञ्चम
 यम् । ततोऽपि बाह्यं पद्मम् । ☞ — °) K₂ पाटि (for
 पट). — °) D_५ ५ हृद (for हृद च) — °) K₁
 [s]ति वै प्रभो; K₂ Bo १ ० [s]सितप्रभ (B₁ १ 'म)
 (for sमित) K₂ ५ V₁ Bo D_५ ५५ D₂ ३ ३ १ ३
 Kumbh. ed पद्मजन्मेति वै प्र (K₂ D_५ D₂ वै वि;
 D₂ १ मे प्र)भो; K₁ D₂ ० पद्मजातमिति प्रभो; G₂
 'जन्मामितप्रभो

40 °) K₁ सर्वं (for the second सर्गे) K₂ हृद;
 B₂ D₂ ह्ययं (for ह्यह). — °) D_५ विगुण; D_५
 त्रिगुण (for त्रिगुण) K₂ B₂ Das ५५ D_५ D₂ ३ ३ १ १
 T₁ G₁ ३ ० M₂ वर्जित; T₂ -रंजित (for वर्जित) — °)
 K₁ प्रथित; K₂ प्रथम; V₁ Bo ६-३ Das D_५ ५५
 D₂ D₂ ३ M₁ १-१ Kumbh ed प्रथम; Das D₂ D₂
 प्रथमं; G₁ प्रथित (for 'त') K₁ Bo Das M₂ Kumbh.
 ed पुंढरीकाक्ष. — The portion from 40^a up to
 the end of 12 339 is lost in G₂ on missing fol
 — °) K₁ प्रदान (for प्रधान)

41 G₂ missing (of v 1 40). — °) K₂ B₁
 Das ५५ D_५ D₂ ३ M₁ १ Kumbh ed स्वमीश्वर (for
 स्वमीश्वर) K₂ B₂ Das T₁ G₂ ० प्रभावश्च (for 'स्व').
 — °) K₂ V₁ D₂ १ पुरुषोत्तम (K₂ 'मा) K₂ Bo ६-३
 Das ५५ D_५ D₂ ३ ३ कर्मवच (B₂-३ Das ५५
 D₂ D₂ ३ 'व') स्वयमुव; T G₁ ३ ० M₁ ६-१ Kumbh
 ed. भूतानां स्व (M₁ ६-१ च) प्रभावश्च (Kumbh ed.
 'न) — °) K₁ ३ D₂ १ तु; K₁ D₄ ० च (for वि).
 — °) K₂ Das ५५ वेदे (for वेद) K₂ ५ Das ज्यो
 तित; D₂ १ ज्योनिज; T₂ ह्या रति; G₁ Kumbh.
 ed ज्योतिग (for ज्योतिग) ☞ Cn यतो वेदचक्षु
 रहमतो ज्योतिग, काकविद् । ☞

42 G₂ missing (of v 1 40). — °) T₂ G₂ ३
 तन्मे (for ते मे). K₂ Das ह्यता; B₂ damaged,

एवं स्तुतः स भगवान्पुरुषः सर्वतोमुखः ।
जहौ निद्रामथ तदा वेदकार्यार्थमुद्यतः ।
ऐश्वरेण प्रयोगेण द्वितीयां तनुमास्थितः ॥ ४३
सुनासिकेन कायेन भूत्वा चन्द्रप्रभस्तदा ।
कृत्वा ह्यशिरः शुभ्रं वेदानामालयं प्रभुः ॥ ४४
तस्य मूर्धा समभवद्द्वौः सनधत्रतारका ।
केशाश्चास्याभवन्दीर्घा रवेरशुसमप्रभाः ॥ ४५
कर्णावाकाशपाताले ललाटं भूतधारिणी ।

गङ्गा सरस्वती पुण्या भ्रुवावास्तां महानदी ॥ ४६
चक्षुषी सोमसूर्यौ ते नासा संख्या पुनः स्मृता ।
ॐकारस्त्वथ संस्कारो विद्युज्जिह्वा च निर्मिता ॥ ४७
दन्ताश्च पितरो राजन्सोमपा इति विश्रुताः ।
गोलोको ब्रह्मलोकश्च ओष्ठावास्तां महात्मनः ।
ग्रीवा चास्याभवद्राज्ज्वालरात्रिर्गुणोत्तरा ॥ ४८
एतद्व्यशिरः कृत्वा नानामूर्तिभिरावृतम् ।
अन्तर्दधे स विश्वेशो विवेश च रसां प्रभुः ॥ ४९

C. 12 13503
B. 12 341(2) 53
K. 12 357 52

Ds: Ds इत्वाद् — ^b) Das जंधा Ks जागृहे, Bo s
M1. 1-1 'मि, Das जाग्रहि, Dn: जागृद्धि (for 'हि)
T: जधो जातो जगत्पते — ^c) T: G1 s ० प्रदेहि (for
ददस्व) Bs Ds: 1 चक्षुषि (for चक्षुषी) Das Dn:
मम (for मद्य) Ks Bo ० (marg as in text) 1 ०
Das Dn: Ds Ds: s s M1 1-1 Kumbh ed ददस्व
चक्षुषि मम; T1 प्रसीद भगवन्त्रिपणो — ^d) Ks 4 त
(for ते) M1 ० 1 प्रसीद (for प्रियोऽसि) K1 ते;
K1 lacuna (for मे).

43 Gs missing (of v l 40) K1 s 4 om 43-50
Before 43, Bs Ms ins व्यास उवाच — ^d) Bo ० ० ०
Das as उतियत् (for उद्यत) — Das om. (hapl)
43' — ^e) Ks V1 Bo 1-० Das Dn: ns Ds Ds: s s
1 s Cs ऐश्वर्येण (for ऐश्वरेण) Ks 1 Dn: G1 प्रयोगेन,
T: च योगेन; M1. 1-1 प्रयत्नेन (for प्रयोगेण) ॐ Cs
ऐश्वर्येण प्रयोगेण, योगैश्वर्येण । ॐ — ^f) M1 1 द्वितीय
(for 'र्धा).

44 Gs missing (cf. v l 40) K1 s 4 om 44
(cf. v l 43) — ^a) Ks सुनासिकेन; K1 Ds ० T
G1 s ० स्वमानिकेन, B1 Ds: 1 स्वनासिकेन; M1 1-1
स्व (Ms स)नामिकेन (for सुनासि) T1 Gs ० योगेन
(for कायेन) — ^b) T: चाद्रिप्रभसु (for चन्द्र) K1
V1 Ds: s 1 ० तत (for तदा) — ^d) Bo Das as Ds: 1
M1. ० 1 कालय (for 'य) Ds: प्रसु

45 Gs missing (of v l 40) K1 s 4 om 45
(of v l 43) — ^a) M1 1 तस्य (for तस्य) G1 शुद्धा
(for मूर्धा) T: तस्य मूर्धानमभवद् — D1 reads
45' on marg — ^b) K1 V1 Ds ० M1 1-1 देवता
(K1 Ds: Ms 'ता); Bo 1 Das तारका, Das 'क
(for 'का) — ^c) Ms चापि (for चास्य) T: मेधा
(for दीर्घा) — ^d) D1 जहा (for जद्यु). Ks 1
समप्रभा (for समप्रभा) Bs रवेरशुसम' प्रभा.

46 Gs missing (of v l 40) K1 s 4 om 46
(of v l 43) B1 damaged — ^a) K1 Ds ० T:
कर्णावाकाश' पाताल (K1 'ल, T: 'ळो) — ^b) Das
as ललाटे, T: 'मो (for 'ट) ॐ Cv ललाट भूत
धारिणी, भूतानां पिशाचादीनामाधारभूतमन्तरिक्षम् । ॐ
— ^c) Ks Bo ० ० ० Das as Dn: ns Ds Ds: s s s
श्रोण्यौ; V1 D1 T G1 ० Ms ० Kumbh ed पुण्ये;
Gs पूर्णे (for पुण्या). M1. 1 गगां सरस्वतीं पुण्ये — ^d)
Bs भ्रुवावास्तां (for भ्रुवा) Ks Bo ० ० ० Das as
Dn: ns Ds Ds: s s s महोदधी (Ds 'धि), V1 D1 T
G1 s ० महाद्युते (D1 'ते), M1 1-1 Kumbh ed
'द्युती (for 'नदी)

47 Gs missing (of v l 40) K1 s 4 om 47
(of v l 43). — ^a) K1 V1 Ds ० चद्र; D1 हेम
(for सोम) Ks Bo-3 Das as Ds: 1 G1 M1 1-1 तु;
K1 Ds ० T: च (for ते) — ^b) Ks नासा (for
नासा) V1 Ds ० पुरा स्मृता, Das Dn: पुन स्मृता;
Ds M1 1-1 पुरस्कृता (for पुन स्मृता) Bo सा नस
चद्र एव च; D1 T1 Gs ० नासा मध्या परा स्मृता; T:
नासा मे सपरा स्मृता; Gs नासा मध्यमा स्मृता (sic)
— ^c) Ks V1 Bo 1 Das as च (for तु) K1 Ds
s ० संस्कारश्चाप्ययोकारो (Ds 'याकाश); D1 T G1 s ०
जभवन्नास्ययोकारो — ^d) K1 Ds ० वि (for च)

48 Gs missing (of v l 40) K1 s 4 om. 48
(of v l. 43) — ^a) T: दत्ता**हरो राजन् — ^b)
Das सोमपा. Ms om पा इति Ks Ds विश्रुत; K1
'ता — ^c) K1 ब्रह्मलोकाश्च — ^d) Dn: Ds श्री वा;
Ds श्रीर्वा, G1 ग्रीवाश्च — ^e) V1 कालरात्री; T:
G1 Ms कालरात्रिद् (for काल) M1 ० गुणाकरा (for
गुणोत्तरा)

49 Gs missing (of v l 40) K1 s 4 om 49
(of v. l 43). — ^a) Ks Das स तद् (for एतद्).

रसां पुनः प्रविष्टश्च योगं परममास्थितः ।
 शैक्षं स्वरं समास्थाय ओमिति प्रासृजत्स्वरम् ॥ ५०
 स स्वरः सानुनादी च सर्वगः स्निग्ध एव च ।
 बभूवान्तर्महीभूतः सर्वभूतगुणोदितः ॥ ५१
 ततस्तावसुरौ कृत्वा वेदान्समयधन्धान् ।
 रसातले विनिक्षिप्य यतः शब्दस्ततो द्रुतौ ॥ ५२
 एतस्मिन्नन्तरे राजन्देवो ह्यशिशिरोधरः ।
 जग्राह वेदानखिलात्रसातलगतान्हरिः ।
 प्रादाच्च ब्रह्मणो भूयस्ततः स्वां प्रकृतिं गतः ॥ ५३

स्थापयित्वा ह्यशिर उदक्पूर्वं महोदधौ ।
 वेदानामालयश्चापि बभूवाशशिरास्ततः ॥ ५४
 अथ किञ्चिदपश्यन्तौ दानवी मधुकैटभौ ।
 पुनराजगमतुस्तत्र वेगितौ पश्यतां च तौ ।
 यत्र वेदा विनिक्षिप्तास्तत्स्थानं शून्यमेव च ॥ ५५
 तत उत्तममास्थाय वेगं बलवतां वरौ ।
 पुनरुत्तस्थतुः शीघ्रं रसानामालयात्तदा ।
 ददृशाते च पुरुषं तमेवादिकरं प्रथम् ॥ ५६
 श्वेतं चन्द्रविशुद्धाभमनिरुद्धतनौ स्थितम् ।

—^b) B₁ damaged D₄ आद्यत. —^c) K₆ B₀ ०.
 १ ० D₃ ५ D₁ ५ D₂ १ ४ G₁ अतर्द्धौ (for
 अन्तर्द्धौ). D₄ विधेया —^d) T₂ G₅ विभु (for
 प्रभु)

50 G₂ missing (of v 1 40) K₁ २ ४ om 50
 (of v 1 43) —^a) K₆ रसा, M₁ ० १ रसान् (for
 रसां) D₄ पुत्र (for पुन) K₆ B₁ D₃ ५ ५ तु; T₂
 स (for च) —^b) D₄ योगं परमपादिभूत् (sic), D₅
 स योग परमास्थित —^c) K₆ B₀-० D₄ ५ ५ D₁ D₂
 D₃ Kumbh ed शैक्ष्य; B₀ सैक्ष; D₅ सौक्ष्य; D₆
 शिक्ष (for शैक्ष) K₇ V₁ D₄ ० ० समाधाय (for
 'स्थाय) —^d) D₇ ५ ५ D₈ Kumbh ed उद्गीत (D₁
 ५ ५ D₂ 'थं) (for ओमिति) D₃ प्रासृजन्. K₁ B₀
 D₄ १ ० T G₁ ० ० स्वय (for स्वरम्)

51 G₂ missing (cf v 1 40) —^a) K₁ २ ० १
 D₄ ० १ ० T G₁ ० ० सानुनादश्च; D₄ 'दि; D₁ 'वादी;
 Cp (gloss सानुनाद् एव सानुनादी, स्वार्थे उद्धित [of
 S. Kaumudī on 5 4 7]) सानुनादी (as in text).
 —^b) B₀ ० D₁ ५ ५ D₂ १ ४ Kumbh. ed सर्वशः;
 B₀ D₁ T G₁ १ ० 'त्त; D₅ lacuna (for 'ग) —^c)
 K₁ २ ४ अतर्द्धितग (K₁ 'म)ति; K₆ 'मर्हो गत्वा; K₇
 'मर्हो गता; D₄ 'मर्हीभूत्; D₁ ० 'मर्हीभूत्; D₅ १
 'मर्हाभूत्; T₁ G₅ ० 'मर्हीगत; T₂ 'मर्हीगत; G₁
 अतर्द्धित सर्व; M₁ ०-१ Kumbh. ed अतर्द्धितगत; M₂
 (sup l₂) अतर्द्धितगत (for अन्तर्मर्हीभूत्). —^d) T₁ om
 51^d —^e) K₁ २ ४ D₅ गुणान्वित; K₇ गुणादित;
 D₁ ५ ५ D₂ १ ४ गुणो हित (for 'गुणोदित').

52 G₂ missing (of v 1 40) —^a) D₁ असुरैः.
 D₃ हत्वा (for कृत्वा). —^b) D₃ damaged K₂ १
 D₄ D₁ वंघनात् D₃ वेदानखिला*** —^c) K₂

[5] पि निक्षिप्य; B₀ D₁ विनिक्षिप्य —^d) K₆ तत
 (for यत) G₁ गतौ (for द्रुतौ)

53 G₂ missing (cf v 1 40) —^b) D₄ देवौ;
 D₁ वेदो D₄ ह्य शिशिरोधर; D₅ हर्षशिशिरो B₀
 (marg as in text) वेदो ह्यशिरा हरि —^c) D₂
 रसातलगतो (for 'गठान्) —^d) K₁ om 53^d —^e)
 K₂ प्रादाश्च. T₂ तान् (for च) K₆ B₀ D₄ ब्रह्मणो
 (for 'णे) K₂ ४ राजस् (for भूयस्) —^f) T₂ त्वां
 (for स्वां)

54 G₂ missing (cf v 1 40). —^a) K₁ २ V₁
 D₅ Kumbh ed ह्यशिरा —^b) D₄ उदक्पूर्वौ
 —^c) D₄ ५ ५ देवानाम् (for वेदां) K₆ B₀ D₁ ५ ५
 D₂ D₃ १ ४ आलय (for 'यश्च) —^d) D₂ D₁ १ T₂
 G₁ २ ० M₀ १ अशिरस् (for 'शिरास्) V₁ नृप; G₁
 तदा (for तत). T₁ बभूवाशशिरस्थित.

55 G₂ missing (cf v 1 40). —^a) T₂ M₀
 कचिद् (for किं) D₄ D₄ अपश्यते K₁ २ ४ अथ
 क (K₂ के) चिदपाद्यत् —^b) D₄ कैटभौ (for कैटभौ)
 —^c) B₀ damaged D₁ वेदितौ, T₂ वेगिनौ; M₁
 ०-१ 'त्त (for 'तौ) D₅ तदा (for च तौ) K₁ २ ४
 V₁ वेगितौ तावपश्यतां, K₇ D₅ १ ० वेगेनापश्यतां च
 तौ. —^d) B₀ damaged B₀ विनिक्षिप्ताश्च, D₅ विनि-
 क्षिप्ताश्च; D₆ 'क्षिप्ता —^e) K₁ D₄ ० ह (for च).
 D₅ तत्स्थानं शून्यतां गतौ.

56 G₂ missing (of v. 1 40). —^a) B₀ तत्र
 (for तत). —^b) M₁ ० १ वेगवतां (for बल) —^c)
 T₂ तत (for पुनर्) K₁ D₅ १ ० तृणं (for शीघ्र)
 —^d) B₀ D₅ आलय (for 'यात्). K₁ २ ४ रसाया
 आलयात्तदा. ❀ C₂ रसानामालय, समुद्र । ❀ —^e)

भूयोऽप्यमितविक्रान्तं निद्रायोगमुपागतम् ॥ ५७
 आत्मप्रमाणरचिते अपामुपनि कल्पिते ।
 शयने नागभोगाद्ये ज्वालामालासमावृते ॥ ५८
 निष्कल्मषेण सत्त्वेन संपन्नं रुचिरप्रभम् ।
 तं दृष्ट्वा दानवेन्द्रौ तौ महाहासममुञ्चताम् ॥ ५९
 ऊचतुश्च समाविष्टौ रजसा तमसा च तौ ।
 अयं स पुरुषः श्वेतः शेते निद्रामुपागतः ॥ ६०
 अनेन नूनं वेदानां कृतमाहरणं रसात् ।
 कस्यैप को नु खल्वेष किं च स्वपिति भोगवान् ॥ ६१

इत्युच्चारितवाक्यौ तौ बोधयामासतुर्हरिम् ।
 युद्धार्थिनौ तु विज्ञाय विबुद्धः पुरुषोत्तमः ॥ ६२
 निरीक्ष्य चासुरेन्द्रौ तौ ततो युद्धे मनो दधे ।
 अथ युद्धं समभवत्तयोर्नारायणस्य च ॥ ६३
 रजस्तमोविष्टतनू तावुभौ मधुकैटभौ ।
 ब्रह्मणोपचितिं कुर्वञ्जघान मधुसूदनः ॥ ६४
 ततस्तयोर्वधेनाशु वेदापहरणेन च ।
 श्लोकापनयनं चक्रे ब्रह्मणः पुरुषोत्तमः ॥ ६५
 ततः परिवृतो ब्रह्मा हतारिवेदसत्कृतः ।

C 12 12521
 B 12. 340/71. 72
 K 12. 337 70

K1 : V1 [s]य (for च) —¹) K1 आजिकरं; K2
 आविकर (for आदिकर) Da1 Dn1 प्रमु (for प्रमुम्)

57 G2 missing (of v l 40) —^a) K1 D1 ०
 सूर्यं; V1 B1 M1 श्वेतः; D1 श्वेतश्च (for श्वेत) K2
 विशुद्धामाम्, B1 द्वायाम्; Dn1 द्वायामाम् (for द्वा
 भम्) K1 B1 तं श्वेत चद्रशुद्धामम्; B1 त श्वेत शुद्ध-
 चंद्राभम्; Da1 a1 त श्वेत चद्रसशुद्धाम् —^b) B1
 स्थितौ (for स्थितम्) —^c) V1 D1 १ तमपि; T
 G1 १ ० द्वात्रिपि (for सूयोऽपि) K1 २ तमप्यमतिविक्रान्तं
 (K1 'तौ')

58 G2 missing (of v l 40) —^a) Da1 a1
 रुचिते (for -रुचिते) —^b) D1 repeats 58^a after 58^c
 —^c) Da1 आपम् (for आपाम्) —^d) K1 D1 ० G1
 -भोगाद्ये, Dn1 -भोगाद्ये (for 'ध्ये) K1 २ २ शयने
 नागभोगाद्ये —^d) K1 D1 ० T2 G1 १ ० M1 २-१ समा
 कुले, Dn1 समात्तस (for -समावृते) T1 ज्वालामाले
 समाकुले

59 G2 missing (of v l 40) —^a) K1 २ २ १
 D1 १ ० T1 G1 निष्कल्वलेन सत्त्वेन —^b) K2 प्रसन्न,
 T1 M1 ० सपन्न (for 'न्न) Da1 Dn1 रुचिर (for 'र)
 T1 प्रभ (for प्रभम्) —^c) T2 त दृष्ट्वा तौ महात्मनौ
 —^d) Bo महासाहम् (for 'हासम्) Dn1 असुचतौ

60 G2 missing (of v l 40) —^b) V1 reads
 from तमसा up to कृत (in 61^b) on marg K2
 तमसा (for त') K1 T1 G1 ० दृष्टौ; Dn1 च तु
 (for च तौ). —^c) B1 श्रेष्ठ (for श्वेतः). —^d)
 K1 २ श्वेते निद्रामुपागत'

61 G2 missing (of v. l. 40). V1 reads up to
 कृत on marg —^b) K1 आरहण; K2 २ आरहण,

M1 १ आहारणं (for आह) —^c) K1 १ कस्यैप्य (K1
 'श') को न खल्वेष —^d) B1 किं शिवत्, D1 T1 G1 १ ०
 किंचित् (for किं च) K1 D1 १ १ गौरवात् (D1 'न्'
 (for भोगवान्) ☞ C1 ० भोगवान्, नागभोगशयन' । ☞

62 G2 missing (of v l 40) Before 62, B1
 1ns व्यास उवाच —^b) T2 पोषयामासतुर Da1 हरि
 —^c) K2 युद्धार्थिनौ (for युद्धार्थिनौ) K1 ० (before
 corr as in text) Bo १-१ Da1 a1 Dn1 n1 D1 D1 ३
 १ ३ T2 G1 M1 Kumbh ed. द्वि; V1 G1 तौ (for
 तु) Da1 a1 विज्ञाने (for य) —^d) K2 Dn1 G1
 M1 १ विबुध, Da1 विबुद्ध; D1 विविध (for विबुद्ध')

63 G2 missing (of v l 40) —^a) Dn1 Dn1 चा
 (for च) K1 D2 ० निरीक्ष्य चासुरौ रौद्रौ — After
 63^{ab}, T1 G2 ० 1ns

896* विबुद्ध सुमहातेजा बोधयामास तावुभौ ।

—^d) K1 १ D1 ० द्वि, V1 तु; Bo Da1 Dn1 n1 D1
 D1 १ १ Kumbh ed वै, D1 ह (for च)

64 G2 missing (of v l 40) —^a) D1 १ M1
 ० १ रजस्तमोविष्टतनू — T2 om 64^{ab} —^c) K1 ब्रह्मणो
 पचिते, Da1 M1 पचित, C1 (gloss पूजां) पचितिं (as
 in text) Dn1 ब्रह्मणोपचितिं कुर्वन् —^d) K1 २ १
 D1 १ ० जघान पुरुषोत्तम'

65 K1 १ om (hapl.) 65 G1 om 65-66 —^c)
 D1 अनु (for साशु) —^b) D1 T G1 ० M1 १ ०
 वेदानां हरणेन च (D1 तु)

66 G2 missing (of v l 40) G1 om 66 (of
 v l 65). —^a) D1 T G1 ० M1 १-१ प्रवृत्ते; C1
 (gloss देवै परिष्टव) परिवृत्तौ (as in text) —^b)

निर्ममे स तदा लोकान्कृत्स्नान्स्थावरजङ्गमान् ॥ ६६
 दत्त्वा पितामहायात्र्यां बुद्धिं लोकविसर्गिकीम् ।
 तत्रैवान्तर्दधे देवो यत एवागतो हरिः ॥ ६७
 तौ दानवौ हरिर्हत्वा कृत्वा हयशिरस्तनुम् ।
 पुनः प्रवृत्तिधर्मार्थं तामेव विदधे तनुम् ॥ ६८
 एवमेव महाभागो बभूवाश्वशिरा हरिः ।
 पौराणमेतदाख्यातं रूपं वरदमैश्वरम् ॥ ६९

यो ह्येतद्ब्राह्मणो नित्यं शृणुयाद्धारयेत् वा ।
 न तस्याध्ययनं नाशमुपगच्छेत्कदाचन ॥ ७०
 आराध्य तपसोग्रेण देवं हयशिरोधरम् ।
 पञ्चालेन क्रमः प्राप्तो रामेण पथि देशिते ॥ ७१
 एतद्द्वयशिरो राजन्नाख्यानं तव कीर्तितम् ।
 पुराणं वेदसमितं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ७२
 यां यामिच्छेत्तनुं देवः कर्तुं कार्यविधौ क्वचित् ।

K₆ B₀ ६-९ D_{as} ५६ D_{n1} ५६ D_s D₂ ९९ Kumbh ed. हरिणा; D_r हतानिर् (sic) (for 'रिर्' - K₁. ३ ४ V₁ पारग; D₆ सस्कृत; D₈ सस्कृत -^a) M₁ ६.१ च (for स). K₁ ततो (for तदा). D₈ सकलात् (for स तदा) K₂ निर्ममेत तत् लोकान्, D_r निर्माणे स तथा लो'. -^d) D₈ (before corr as in text) ब्रह्मणा वेदसस्कृतान्.

67 G₂ missing (of v l. 40). -^a) B₀ D_r T G₁ ९९ कृत्वा (for दत्त्वा) D_{as} अग्र (for अग्र्यां). -^b) K₆ V₁ B₀ ६-९ D_{as} ५६ D_{n1} ५६ D_s D₂ ९९ Kumbh ed मतिं (for बुद्धिं) B₈ विसर्गिनीं; D_{n4} 'गिंक; T₃ G₁ 'गिणीं, M_r 'गैकीं (for 'गिंकीम्). D_r T₁ G₈ ९ बुद्धिं लोकविसर्गिणीं (D_r 'क) -^d) D_{as} दैवो (for देवो) K₁ ३ ४.१ D₈ ९९ अतर्दधे (K₁ 'दे) स विश्वेशो (K₂ 'द्वेषो) B₉ गति (for हरि) ॐ Ca मायाया एवागतो मायायामेवान्तर्दधे । माया चास्य विधेया, न त्वस्मदादीनामिव मोहिनीति भाव । यतोऽसौ वस्तुगत्या व्यापाररहितस्ततो न कुतोऽप्यायातो नापि यात । ॐ

68 G₂ missing (of v l. 40) K₁ ३ ४ M₁ ६ १ om (hapl) 68^a-69^b. -^a) D_{as} दत्त्वा; D_r भूत्वा (for हत्वा) K_r D₈ ९९ तौ दानववरो हत्वा. -^b) K₆ हयशिरां; D₉ 'शरस (for 'शिरस). -^c) K₆ D_{n4} प्रवृत्ति, D₈ प्रकृति, D_r G₁ प्रवृत्त (for 'त्ति). K_r D₈ ९ 'धर्मार्थं; D_r T₂ G₁ धर्मार्थां (for 'र्थ) ॐ Ca प्रवृत्तिधर्मार्थं, स्वर्गादिकामानां वल्लभफलार्थम् । अन्यथा संसारसर्गास्यासभव एव । ॐ -^d) D_r तम् (for ताम्). - After 68, M₈ ins

897* वैशापायन उवाच ।

एवं स भगवान्ब्यासो गुरुर्मम विद्यां पते ।

कथयामास धर्मज्ञो धर्मराज्ञे द्विजोत्तम ।

69 G₂ missing (of. v l. 40). K₁. ३.४ M₁ ६ १ om 69^a (of. v. l. 68). -^a) D_{n1}. ५६ D_s D₂ ९९ ६.१.९ T G₈. ९ एव (for एष). K_r D₈. ९ महायोगी;

B_r laoua, B₉ महाभागा; T G₁ ९९ 'बाहो (for 'भागो) -^b) K_r D₈ ९ १ ९ T₁ G₁ ९९ M₈ अश्वशिरो (for 'शिरा) -^c) B₉ ९ D_{as} ५६ पुराणम्, M_r पौराणम् K₁ ४ तत् (submetrio) (for एतद्) K₁. ३ ४ ९ B₀ ६ १ ९ D_{as} ५६ D_{n1} ५६ D_s D₂ ९९ M₈ Kumbh ed प्रख्यात; T G₁ ९९ आख्यान (for 'त) -^d) K₁. ३ ईश्वरं D_r T G₈. ९ कृत्स्न वरदमैश्वर; G₁ कृत्स्नं प्रवरमैश्वर; M₁ रूपं वै पदमैश्वरं

70 G₂ missing (of v l. 40) -^a) D_{as} ब्रह्मणो, D₈ (before corr, marg as in text) धारयेन् (for ब्राह्मणो) K₁ ३ ४ विद्यात्, D_{n4} क्षित्त (for नित्य). -^b) K₂ व्यापयेत्; K₆ ९ V₁ B₀ ६-९ D_{as} ५६ D_{n1} D_s D₂ ९९ Kumbh ed धारयति; K_r 'धेति; D_r T G₁ ९९ ध्रावयेत् (for धार') D_{n4} शृणुयाज्जरपीत वा (sic); D₈ 'याद्धारयेत्सदा -^d) B₉ D_{as} उपागच्छेत्; D_r अप' (for उप') T₁ G₈ ९ कथचन (for कदाचन)

71 G₂ missing (of v l. 40) -^a) D_{as} [उ]पयेण -^b) D_{n4} पचोलेन; D₈ (before corr) १ T G₁ ९९ M₈ Kumbh ed पाचालेन K₂ ४ क्रमा प्राप्तौ; D₈ ९ कुत् प्राप्तौ -^d) K₆ V₁ B₀ ६-९ D_{as} ५६ D_{n1} ५६ D_s ९९ देवेन (for रामेण) K₂ D₉ देशते; B_r देवते, B₈ देशित; D_r T G₁ ९९ दक्षिते (for देशिते) D₈ देवेन परिदे (D_{as} पथि दे) क्षित .

72 G₂ missing (of v l. 40) -^b) K₆ आख्यातं (for 'न). D_{n1} न च; D₈ परि- (for तव) -^c) K_r D₈. ९ पुराण (for 'ण). K₁. २.१ D₈ ९ -विहितं; D_r T₁ G₁. ९.९ सहितं (for समितं) -^d) M₁ यथा; M₈ ९ यन्मा; M_r त मा (for यन्मां)

73 G₂ missing (of. v l. 40) K₂ om from यां up to हरि (in 74^d) -^a) D_{as} यो; D_{n4} T₂ या (for यां) V₁ B₀ तनुन् (for तनुं). K_r D₈. ९ या (K_r य)मिच्छेत् तनु देव (K_r 'व). -^c) D_{as} ता

तां तां कुर्याद्विकुर्वाणः स्वयमात्मानमात्मना ॥ ७३
 एष वेदनिधिः श्रीमानेष वै तपसो निधिः ।
 एष योगश्च सांख्यं च ब्रह्म चाय्यं हरिर्विभुः ॥ ७४
 नारायणपरा वेदा यज्ञा नारायणात्मकाः ।
 तपो नारायणपरं नारायणपरा गतिः ॥ ७५
 नारायणपरं सत्यमृतं नारायणात्मकम् ।
 नारायणपरो धर्मः पुनरावृत्तिदुर्लभः ॥ ७६
 प्रवृत्तिलक्षणश्चैव धर्मो नारायणात्मकः ।

नारायणात्मको गन्धो भूमौ श्रेष्ठतमः स्मृतः ॥ ७७
 अपां चैव गुणो राजन्नसो नारायणात्मकः ।
 ज्योतिषा च गुणो रूपं स्मृतं नारायणात्मकम् ॥ ७८
 नारायणात्मकश्चापि स्पर्शो वायुगुणः स्मृतः ।
 नारायणात्मकश्चापि शब्द आकाशसंभवः ॥ ७९
 मनश्चापि ततो भूतमव्यक्तगुणलक्षणम् ।
 नारायणपरः कालो ज्योतिषामयनं च यत् ॥ ८०
 नारायणपरा कीर्तिः श्रीश्च लक्ष्मीश्च देवताः ।

C 12. 15516
B 12. 24271.67
K. 12. 357 65

(for the first तां) K₁ त (for तां) K₁ हि (for वि) C_v विकुर्वाण, विविध कार्यं कुर्वाण । C_v —^d) T₁ स्वयमेवात्मनात्मना

74 G₂ missing (of v l 40) K₂ om up to हरि (of v l 73) —^a) D_r वेदनिधि (for 'निधि') —^b) D_s तपसौ; D_r T G₁ s e M_s तपसां (for 'सो) M₁ s r एष चैव तपोनिधि —^c) K₁ & D₁ s s transp योगश्च (K₄ D₄ s 'न) and सांख्य B_s (marg as in text) r s D_{as} M₁ e योग (for योगश्च) D_s D_r T सांख्यश्च (for सांख्य) —^d) K_s V₁ B_o e-s D_{n1} n₄ D_s D_s s r s T₁ G_s e Kumbh ed हविर्, D_{as} a₄ हरि- (for 'हरिर्) K₁ s s r D_s s s प्रसु; T_s प्रसु (for विभु)

75 G₂ missing (of v l 40) —^a) D_r G₁ देवा (for वेदा) —^b) K_r नारायणपरा मखा —^d) T_s मति (for गति)

76 G₂ missing (of v l 40) K₂ & D_{n4} om (hapl) 76^{ab} —^{ab}) D_s मृतं, D_r T_s G₁ वृत (for ऋत) D_r T G_s e M₁ s (inf in as in text) e r नारायणाध्य (M₁ r 'य) (for 'त्मकम्) C_v सत्य वाचा सत्यवचनम्, ऋत वस्तुगत्या यत्सत्यमिति भेद ॥ C_p ऋत च सृजता वाणी सत्य च समदर्शनमिति भेद । C_v —^d) T_s दुर्लभ (for 'भ) C_s पुनरावृत्तिदुर्लभ, निवृत्तिधर्मकारणम् । C_v

77 G₂ missing (of v l 40) —^a) G₁ प्रवृत्तिर् (for 'त्ति) K₁ & D_{n4} -लक्षणाश्च (for 'णश्च) —^b) B_r नारायणात्मन — After 77^{ab}, D_s reads 79^{ab} for the first time, repeating it in its proper place V₁ reads 77^a-78^b on marg —^c) D_s प्रयो (for गन्धो) —^d) K₁ s M₁ s r भूमेश्च (for भूमौ). K_s श्रेष्ठतम; D_{n4} श्रेष्ठतप; D_s श्रेष्ठस्वत; G₁ श्रेष्ठतम

(for 'तम)

78 G₂ missing (of v l 40) V₁ reads 78^{ab} on marg —^a) D_{n1} n₄ D_s D_s s s Kumbh ed चापि (for चैव) K₁ s s V₁ रसो; K_s B_o e-s D_{as} a₄ D_{n1} n₄ D_s D_s s s r s Kumbh ed गुण (for गुणो) —^b) K₂ & सर्वो, K_s ते; V₁ स्मृतो; B_o e-s D_{as} a₄ D_{n1} D_s D_s s s Kumbh ed रसा; D_{n4} तस्य; D_s r त्रयो; G_s रजो (for रसो) K_s B_o e-s D_{as} a₄ D_{n1} n₄ D_s D_s s s r s M₁ r Kumbh ed. नारायणात्मका (M₁ 'क; M_r 'क) —^c) D_r T G₁ s e M₁ s-r ज्योतिषश्च (for 'पं) K_s B_o s D_{n1} n₄ D_s D_s s s Kumbh ed पर; M_r गुण (for गुणो) —^d) K_r D_s s स्मृतो (for स्मृत) D_s s नारायणा-त्मक.

79 G₂ missing (of v l 40) D_s reads 79^{ab} for the first time after 77^{ab} —^a) M_r नारायणा-त्मक — K_r D_s s G_s om (hapl) 79^{bc} —^b) K₁ s s B_s D_s (first time) गुणात्मक (for गुण स्मृत) T_s G₁ स्पर्शो मास्त्रसंभव —^c) B_o s (marg as in text) D_{as} D_{n1} n₄ D_s D_s s s s Kumbh ed चैव (for चापि)

80 G₂ missing (of v l 40) —^a) K_s पुनश्च (for मनश्च) K₂ & तमो (for ततो) T₁ G_s e मनश्चापि गुणो रूपम् —^b) K₁ & स्मृत (submetric); D_r G₁ अत्यक्त (for 'क्त) K₁ om गुणलक्षण K_s G₁ स्मृत नारायणात्मक (=78^d), T₁ G_s e अत्यक्त शुभलक्षण —^c) B_s नारायण (for 'ण) K₁ s s नारायणात्मक कालो; D_s कालो य प्रवर्त** ; T_s उपायो नारायण कालो —^d) B_r e D_{as} a₄ T G₁ s e तत् (for यत्).

81 G₂ missing (of v l 40). —^a) D_{n4} नारायणपरः. —^b) D_s D_r T G₁ s e होश्च (for श्रीश्च).

नारायणपरं सांख्यं योगो नारायणात्मकः ॥ ८१
कारणं पुरुषो येषां प्रधानं चापि कारणम् ।
स्वभावश्चैव कर्माणि दैवं येषां च कारणम् ॥ ८२
पञ्चकारणसंख्यातो निष्ठा सर्वत्र वै हरिः ।
तत्त्वं जिज्ञासमानानां हेतुभिः सर्वतोमुखैः ॥ ८३
तत्त्वमेको महायोगी हरिर्नारायणः प्रभुः ।
सन्नद्धकानां लोकानामृषीणां च महात्मनाम् ॥ ८४
सांख्यानां योगिनां चापि यतीनामात्मवेदिनाम् ।

मनीषितं विजानाति केशवो न तु तस्य ते ॥ ८५
ये केचित्सर्वलोकेषु दैवं पित्र्यं च कुर्वते ।
दानानि च प्रयच्छन्ति तप्यन्ति च तपो महत् ॥ ८६
सर्वेषामाश्रयो विष्णुरैश्वरं विधिमास्थितः ।
सर्वभूतकृतावासो वासुदेवेति चोच्यते ॥ ८७
अयं हि नित्यः परमो महर्षि-
र्महाविभूतिर्गुणवान्निर्गुणाख्यः ।
गुणैश्च संयोगमुपैति शीघ्रं

Ds कीर्तिता (for देवता) —^a) Dn4 नारायण (for 'ण') —^d) K4 योगा (for योगो) K6 V1 Br 9 Da3.n4 योगं (K6 'ग') नारायणात्मकः.

82 G2 missing (of. v. 1 40) —^a) K5 Bo Dn1 n4 Ds D2 s s Kumbh. ed द्वेषां (for येषां) —^b) Dn4 चापि, Ds चापि (for चापि) — K7 om (hapl) 82². —^c) K1 स्वभावश्च; Ds 'व. K2 9 V1 B5 1 Da3.n4 Ds1 D1 s 1 9 T G1 s 9 चापि (for चैव). ❀ Cs स्वस्मिन्सर्वं भावयतीति स्वभावः काष्ठः, स येषां ज्योतिर्विदां मते कारणम् । भीमांसकानां मते कर्माणि कारणम् । ❀ —^d) T2 देवमेषां च कारण. — After 82, K7 Dn1 n4 Ds D2-s s 9 Cs Kumbh. ed ins (= [var] 6. 40 14)

898*, अधिष्ठान तथा कर्ता करण च पृथग्विधम् ।
विविधा च तथा चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम् ।

[(L 1) K7 D4 9 कारण (for क) — Ds1 om. line 2. — (L 2) Ds2 तदा (for तथा)]

83 G2 missing (of v 1 40), Ds1 om 83 —^a) K6 M1 1 -संख्यातः; K7 B5 (marg) Da3 n4 D4 s 9 M6 -संख्याता (for 'तो) —^b) Ds तत्त्व हि (for सर्वत्र). V1 B5 9 Da3 n4 हरे (for हरि). —^d) ❀ Cs सर्वतोमुखैः सर्वानुक्लैः । ❀

84 G2 missing (of v 1. 40) —^b) Da4 हरिं (for हरिर्) T2 प्रभुं K1 2 4 हरिर्नारायणात्मक —^c) K6 V1 B5-9 Da3 n4 Dn1 n4 Ds D2 s s M1 s-1 Kumbh ed Cs ब्रह्मादीनां सलोकानाम्; D7 ब्रह्म चादि सलो, T1 G2.9 ब्रह्मादिसर्वलो; T2 G1 ब्रह्मचादी सलो.

85 G2 missing (of v. 1. 40). —^a) G1 सघानां (for सांख्यानां), K6 D7 T G1. 9. 9 M1. s-1 चैव (for

चापि). —^b) Da3 om यतीना K6 चात्म (for आत्म) K1 2 4 वादिनां, D7 T G1 s 9 -भाविनां (for वेदिनाम्). —^c) K2 मनीषितां T G1 s 9 मनीषितानि जानाति; M1 1-1 मनीषितानि प्रददौ (M6 जातानि; M6 [sup in] ज्ञातानि; M6 प्रज्ञादौ) —^d) K4 केशवे; M6 'वा (for 'वो) M6 केशवो ननु तस्य वै

86 G2 missing (of v 1 40). Ds om 86-87 —^b) K7 Dn4 D4 देव (for दैव) —^d) K4 9 B5 1 9 Da3 n4 Dn1 n4 Ds1 D2 s s T2 Kumbh ed. तप्यते (for तप्यन्ति) Da1 महात् (for महत्)

87 G2 missing (of. v 1 40) Ds om. 87 (of v 1. 86) —^a) K7 D4 9 आश्रयो (for आश्रयो). Da4 Dn4 विष्णुम्. —^b) K7 D4 9 T2 देव्यं (for 'र) D7 T1 G1 s 9 सर्गम्, T2 सर्वम् (for विधिम्) B5 Ds2 आश्रित; Da1 T2 आस्थित. —^c) K1 2 4 क्रियावासो (for कृता). —^d) D7 T1 G2 9 वासु देवोपि (for 'वेति). D1 चाप्यते; D7 चाप्यति; M6 बोध्यते (for 'वो) K1 2 4 वासुदेव इति स्पष्ट

88 G2 missing (of v 1. 40) —^a) K1 4 ईशो हि, K2 ईश्वरो; D6 1 T G1 s 9 M1 s 9 एषो हि; M7 एषोमि (for एष हि). —^b) K1 2 4 9 V1 B5 9 (marg as in text) 1 9 Da3 n4 Dn1. n4 Ds D2. s s गुणवर्जिताख्य; Ds Kumbh ed 'वान्गुणाख्य', T2 'वाधिर्गुणश्च (for 'वासिर्गुणाख्य) — B5 om 88² —^c) Da1 सयोगम् (for 'गम्). —^d) K7 V1 Da3 D6 यथार्तावृत्तु (for यथर्ता). M7 संप्रयुक्त. K1 2 काले (K2 'लो) यथार्तावृत्तसंप्रयुक्ते (K2 'का); K6 कालोपपञ्चावृत्तसंप्रयुक्त; Dn4 कालो यथर्तावृत्तु प्रयुक्त; D7 कामो यथार्तावृत्तसंप्र; T1 G2 9 कामो यथार्ता वृत्त संप्रयुक्त; T2 कामात्मनो नैव पश्यति सं वै; G1 कामो यथार्थं वृत्तसंप्रयुक्ते.

कालो यथर्तावृत्तसंप्रयुक्तः ॥ ८८
नैवास्य विन्दन्ति गतिं महात्मनो
न चागतिं कश्चिदिहानुपश्यति ।

ज्ञानात्मकाः संयमिनो महर्षयः
पश्यन्ति नित्यं पुरुषं गुणाधिकम् ॥ ८९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चत्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३५ ॥]

[३३६]

जनमेजय उवाच ।

अहो ह्येकान्तिनः सर्वान्प्रीणाति भगवान्हरिः ।
विधिप्रयुक्तां पूजां च गृह्णाति भगवान्स्वयम् ॥ १
ये तु दग्धेन्वना लोके पुण्यपापविवर्जिताः ।

तेषां त्वयाभिनिर्दिष्टा पारंपर्यागता गतिः ॥ २
चतुर्ध्यां चैव ते गत्यां गच्छन्ति पुरुषोत्तमम् ।
एकान्तिनस्तु पुरुषा गच्छन्ति परमं पदम् ॥ ३
नूनमेकान्तधर्मोऽयं श्रेष्ठो नारायणप्रियः ।

C 12-11550
E. 12-346(2).4
K 12-336 4

89 G₂ missing (cf v 1 40) —^a) D₁ नैवास्य (for नैवास्य) K₆ V₁ B₁ १ ० D₂ 21 D₃ बुध्यति (for विन्दन्ति) K₁ lacuna, M₁ गतिर् T₂ न चै गतिं पश्यति वै महात्मनो —^b) K₆ १ V₁ B₁ १ D₂ 21 D₃ नैवागतिः; D₁ न वा गति (for न चा) K₂ कश्चिद्, D₁ कश्चिद्; D₂ किंचिद् D₃ पश्येत् (for पश्यति) —^c) K₂ ज्ञापक, K₁ ज्ञानात्मक, D₁ T₁ G₂ ० 'त्मिका (for 'त्मका) K₆ V₁ B₁ ० ० D₂ 21 D₃ नः नः सति हि (V₁ B₁ च) ये; D₂ सयमिनो (for मय) —^d) K₂ नित्य (for नित्य) K₁ D₂ ० गुणाधिकं; D₂ M₁ १-१ 'त्मक, D₁ T G₁ ० ० पुराण, M₂ (sup l:in) गुणाधिक (for 'धिकम्)

Colophon Br damaged, Śi D₂ G₂ missing K₂ १ B₁-२ D₂ 21 D₃ नः D₁ G₂ ० M₁-१ absent — Sub parvan K₁ १ ० १ V₁ B₁ ० ० ० D₂ 21 D₃ नः D₁ नः नः नारायणीय; K₁ D₂ ० ० नरनारायणीय, D₁ T₂ नारायणोपाख्यानं; T₁ नारायणीयोपाख्याने ह्यदितर प्रादुर्भाव; G₂ नारायणीये ह्यदितरप्रादुर्भाव, M₁ १-१ नारायणीये ह्यदितरोपाख्यान — Adhy no (figures, words or both) K₆ 73, B₂ 277, D₁ G₁ 173, D₁ 171, D₂ T₁ G₂ 174, D₂ 169, T₂ 187, G₂ 175, M₁ १-१ 170 — Śloka no D₁ D₂ 97, D₁ 93.

336

This adhy is missing in D₂ G₂ (cf v 1. 12 283 15, 335 40) The portion from 336 up to the end of adhy 12 339 is lost in T₂ on missing fol

1 Śi 15 missing up to धर्म (in 15^d) D₁ om the ref D₁ वैशपायन (for जनमेजय) —^a) K₁ १ चहूनेकातिन सर्वान् —^b) K₁ १ १ D₂ १ १ (by corr as in text) ० प्रसु; D₂ स्वय (for हरि) —^c) K₁ om पूजां —^d) D₁ T₁ G₂ ० ० M₁ १-१ शिरसा (for भगवान्)

2 Śi missing (cf v 1 1) —^a) K₁ D₁ यत्तु (for ये तु). B₂ D₁ D₂ ० दग्धेन्वना, D₁ ० दग्धे न्यता B₂ लोका ॥ Ca दग्धेन्वनानलवत्प्रशान्ता ॥ Cn नष्टवासना । Cp भगवदर्पितकर्मानुष्ठावार । ॥ —^b) D₂ तेषां (for तेषां) G₁ M₁ च या (for त्वया) K₂ [अ]पि; D₁ T₁ G₁ ० ० M₁ १-१ हि (for [अ]भि) —^c) K₁ D₂ ० परिचर्यागता; V₁ T₁ G₂ ० पारंपर्याखरा (T₁ [before corr] 'त्तया); D₂ १ 'पर्यक्रमा; Cp (gloss अनिरुद्धप्रद्युम्नादिभावेन वासुदेवपर्यन्त्वा) पारपर्य गता

3 Śi missing (of v 1 1) —^a) D₂ ० M₁ १-१ चतुर्ध्यां, D₁ चतुर्ध्यां; Cp (gloss वासुदेवरूपाया) चतुर्ध्यां (as in text). D₁ ० T₁ G₂ ० M₁ १-१ चापि (for

अगत्वा गतयस्तिस्त्रो यद्गच्छन्त्यव्ययं हरिम् ॥ ४
 सहोपनिषदान्वेदान्ये विप्राः सम्यगास्थिताः ।
 पठन्ति विधिमास्थाय ये चापि यतिधर्मिणः ॥ ५
 तेभ्यो विशिष्टां जानामि गतिमेकान्तिनां नृणाम् ।
 केनैष धर्मः कथितो देवेन ऋषिणापि वा ॥ ६
 एकान्तिनां च का चर्या कदा चोत्पादिता विभो ।
 एतन्मे संशयं छिन्धि परं कौतूहलं हि मे ॥ ७
 वैशंपायन उवाच ।
 समुपोढेष्वालीकेषु कुरुपाण्डवयोर्मृधे ।

अर्जुने विमनस्के च गीता भगवता स्वयम् ॥ ८
 आगतिश्च गतिश्चैव पूर्वं ते कथिता मया ।
 गहनो ह्येष धर्मो वै दुर्विज्ञेयोऽकृतात्मभिः ॥ ९
 संमितः सामवेदेन पुरैवादिद्युगे कृतः ।
 धार्यते स्वयमीशेन राजन्नारायणेन ह ॥ १०
 एतमर्थं महाराज पृष्टः पार्थेन नारदः ।
 ऋषिमध्ये महाभागः शृण्वतोः कृष्णभीष्मयोः ॥ ११
 गुरुणा च ममाप्येष कथितो नृपसत्तम ।
 यथा तु कथितस्तत्र नारदेन तथा शृणु ॥ १२

चैव). D₄ M₁ ० १ गत्या; D₂ गत्वा ☞ C₂ चतु
 र्याम्, अनिरुद्धप्रद्युम्नसर्कषणगतीस्त्रिस्रोऽतिक्रम्य भगवद्वासुदेव-
 रूपाया गत्याम् । ☞ —^b) ☞ C_p पुरुषोत्तमम्, पुरु-
 षोत्तमाख्यमक्षरातीत ग्रह्य । ☞ —^d) K₁ २.५ ० १ परमे
 पदे

४ Ś₁ missing (cf. v. 1 1) —^a) K₁ D₄ ० T₁
 G₂ ० M₁. १-१ एकां (K₁ 'का') विधर्मो. —^b) K₀ असौ
 (for श्रेष्ठो). —^c) D₂ (by corr. as in text) अगत्या;
 T₁ G₂ ० अल्पार्हा (for अगत्वा) K₁ २ ५ अगत्वावग
 (K₂ 'त्वा वै ग; K₄ 'शैव ग) तीस्त्रिस्रो —^d) B₀
 D₂ D₃ नियच्छति; B₁-० D₁ D₂ १ T₁ यद्गच्छति
 (for 'च्छन्ति) D₂ ह्यव्यय (hypermetric) (for [अ]-
 व्यय).

५ Ś₁ missing (of v. 1 1) —^a) K₁ सनोपनिष
 दान्; D₂ महोप', T₁ G₂ ० सांगोप' —^c) B₂
 (marg. as in text) पश्यति. K₁ विविधाम् (hyper-
 metric) (for विधिम्)

६ Ś₁ missing (cf. v. 1 1) —^a) K₁ २ M₂
 विशिष्टं D₂ जानाति —^b) K₁ एकांतिना; K₁ एकां
 तिका —^c) K₂ ५ येन (for केन). —^d) K₁ २ ५ १
 D₄ ० मुनिना (for ऋषिणा) K₀ B₀ D₂ ५ ५ पुरा (for
 [अ]पि वा).

७ Ś₁ missing (cf. v. 1 1) —^a) K₁ या (for
 का) D₂ कार्या (for चर्या) —^b) D₂ नोत्पादिता;
 D₄ चोत्पा'. K₀ १ D₂ D₄ १ प्रभो (for विभो) —^c)
 K₁ २ ५ M₁ एतं (for एतन्). D₂ छिन्न (sic) (for
 छिन्धि)

८ Ś₁ missing (of v. 1 1) —^a) K₁ समुपोढेपु-
 नीकेषु (sic), K₀ 'ढेष्वालीकेषु, D₂ 'ढेषु सैन्येषु; D₁

समयोढेष्वालीकेषु; T₁ समवेदेष्वा' ☞ C₂ समुपोढेपु,
 व्यूहरचनयैकीभूतेषु । ☞ —^c) B₀ ०-० D₂ D₄ १ T₁
 G₁ २ ० M₁ १-१ वै (for च) —^d) K₁ २ V₁ B₂
 (marg. as in text) D₄ १ गीत (for गीता)

९ Ś₁ missing (of v. 1 1) —^a) K₂ ० V₁ B₀.
 ०-० D₂ ५ ५ D₂ ५ ५ D₂ ५ ५ G₁ अगतिश्च (for
 आग'). ☞ C₂ अगतिर्गतिश्च न्यो ज्ञानधर्म' । गतिर्गति
 मानुषासनाधर्म' ॥ C₂ अ[र्]जा]गतिश्च गतिश्चैव, अविर्भाव
 क्षिरोभावश्च । ☞ —^b) K₁ D₂ ५ ५ D₄ ० G₁ कथित,
 M₁ ० १ गदिता (for कथिता). —^c) D₂ सह नो (for
 गहनो).

१० Ś₁ missing (of v. 1 1) —^a) K₁ २ संमत';
 K₀ सचित (for समित') D₂ सामवेदेन ☞ C₂
 सामवेदोक्त तत्त्वमसीति वाक्य यथाधिकारिण' सद्योज्ञानजनक
 मेव वैष्णवधर्मोऽपि शमादिमतां सद्यःकैवल्यहेतुरित्यर्थ' ॥ C₂
 पूर्वमेव भगवानिम वैदिक धर्मं स्वयमेवाध्यापयतीत्याह — समि
 तमिति । ☞ —^b) K₂ पुरो वा; D₂ २ पुरेव (for पुरैव).
 K₁ २ T₁ G₁ २ ० आदिकृते युगे, K₄ 'युगे कृते (for
 'युगे कृत') —^c) ☞ C₂ ईशेन, महादेवेन । ☞ —^d)
 K₁ २.५ D₂ हि, K₀ V₁ B₀ ०-० D₂ ५ ५ D₂ ५ ५
 २ २ च (for ह) G₁ राजन्नारायणो हि स'.

११ Ś₁ missing (of v. 1 1). —^a) K₂ ० V₁ B₀
 ०-० D₂ ५ ५ D₂ ५ ५ D₂ ५ ५ एतदर्थं, D₁ T₁ G₂ ०
 इममर्थं; D₂ एकदर्थं (sic) (for एतमर्थं) —^c) K₁
 २ १ V₁ D₄ ० महाभाग; D₂ 'राज'; D₁ T₁ G₂ ०
 तमाचष्ट; M₁ ० १ महाराज (for 'भाग'). —^d) G₁
 कृष्णभीमयो

१२ Ś₁ missing (of v. 1 1). —^a) K₀ १ B₀
 D₂ D₂ D₂ २ मयाप्येष (for ममा') —^c) K₂ ० B₁
 D₂ ५ ५ D₂ ५ ५ २ २ तत्कथित; K₁ D₄ तु कथितं (for

यदासीन्मानसं जन्म नारायणमुखोद्गतम् ।
 ब्रह्मणः पृथिवीपाल तदा नारायणः स्वयम् ।
 तेन धर्मेण कृतवान्देवं पित्र्यं च भारत ॥ १३
 फेनपा ऋषयश्चैव तं धर्मं प्रतिपेदिरे ।
 वैखानसाः फेनपेभ्यो धर्ममेतं प्रपेदिरे ।
 वैखानसेभ्यः सोमस्तु ततः सोऽन्तर्दधे पुनः ॥ १४
 यदासीच्चाक्षुपं जन्म द्वितीयं ब्रह्मणो नृप ।
 तदा पितामहात्सोमादेतं धर्ममजानत ।

नारायणात्मकं राजशुद्धाय प्रददौ च सः ॥ १५
 ततो योगस्थितो रुद्रः पुरा कृतयुगे नृप ।
 बालखिल्यानुषीन्सर्वान्धर्ममेतमपाठयत् ।
 अन्तर्दधे ततो भूयस्तस्य देवस्य मायया ॥ १६
 तृतीयं ब्रह्मणो जन्म यदासीद्वाचिकं महत् ।
 तत्रैष धर्मः संभूतः स्वयं नारायणानृप ॥ १७
 सुपर्णो नाम तमृषिः प्राप्तवान्पुरोत्तमात् ।
 तपसा वै सुतप्तेन दमेन नियमेन च ॥ १८

C. 12. 13566
 B 12 249(a) 20
 K 12. 886 20

तु कथितत्) D^o यथा तु कथित सूत्रं —^a) K^o यथा (for तथा)

13 Ś₁ missing (cf. v 1 1) —^b) K₁ D₁ ० समुद्रं, D₂ 'मलो', D₃ सुयोद्धव; T₁ 'सुखाद्भव' —^d) G₁ नारायणात् —^e) K₂ D₁ देवं, K₁ देव (for देव)

14 Ś₁ missing (cf. v 1 1) —^a) K₁ हेनपा; D₂ as फेनपा; D₃ फेनापा; D₄ फेनजा, G₅ तयोपा (sic) (for फेनपा) K₁ २ ४ १ D₁ ० सुनयत् (for ऋषयत्) —^b) D₁ १ T₁ G₂ ० M₆ तद्धर्म (for त धर्म) —^c) V₁ reads 14^{ed} on marg —^d) K₂ D₂ वेखानसा; D₃ वसा. K₁ हेनपेभ्यो; D₃ फेण'; D₄ फन' (for फेन') —^e) K₁ D₁ ० पुन, G₁ एतद् (for एत) K₁ अवामुयात्; K₂ ४ V₁ G₁ अवामुव (K₂ 'वा' नृ; D₃ अवामुयावान् (corrupt) (for प्रपेदिरे) D₁ T₁ G₂ ० M₁ ६-१ त च (D₁ M₆ तद्धर्मं प्रतिपेदिरे (= 14^b); Bom. ed धर्मं त प्रतिपे' ॐ C₅ प्रपेदिरे, नारायणादिति शेष । ॐ —^e) K₁ सामस्य (for सोमस्य) T₁ G₂ ० तं (for तु) —^f) K₆ B₆ D₂ as अतर्दधे, T₁ G₂ ० M₁ ० १ स्वत' (for सोऽन्त') ॐ C₅ तत् सोऽन्तर्दधे । ब्रह्मप्रलये भगवत्सेवायं धर्मं प्रलीयते इत्यर्थ । ॐ

15 Ś₁ missing up to धर्मं (in 15^d) (cf. v 1 1) —^a) V₁ reads from ध्रुप up to द्वाचि (in 17^b) on marg D₂ चाक्षय; C₂ (gloss चक्षुर्गाल) चाक्षुप (as in text) B₆ धर्म (for जन्म) —^d) K₁ २ ४ V₁ D₁ तत् (for तदा) K₁ पितामहा; V₁ D₁ G₁ 'मह' (for 'महात्) D₂ अयावत (sic), G₁ अजानता (for 'नत) K₆ १ B₆ ६-९ D₂ as D₃ n₄ D₃ D₂ १-९ T₁ G₂ ० M₁ ६-१ तदा (K₆ D₂ ० यदा; B₆ १ २ [marg] D₂ तत्, D₂ यत्) पितामहेनैव (K₆ B₆ १ २ [marg] ० D₂ as 'नाय; K₁ B₆ [orig] D₁ १ २ T₁ G₂ ० M₁ ६ १ 'नैव' सोमाद् (D₂ सोमध) मं

(K₆ 'स्य') परिश्रुत (K₁ D₁ ० स्वयं श्रुत', D₁ T₁ G₂ ० प्रतिष्ठित') ॐ C₅ सोमाद्, अनिरुद्धात् । ॐ —^e) Ś₁ K₁ २ ४ नारायणाकृतौ, K₆ B₆ ६-९ D₂ as D₃ n₄ D₃ D₂ २ २ २ M₆ 'णात्मको; V₁ G₁ 'णकृत (for 'णात्मक) D₁ T₁ G₁ २ ० धर्म (for राजन्) —^f) K₁ कुद्धाय (for रुद्धाय) K₆ B₆ ० १ २ D₂ as D₃ n₄ D₃ D₂ २ २ M₁ ६-१ त (for स)

16 V₁ reads 16 on marg —^a) D₁ T₁ G₂ ० तदा; M₁ तपो (for ततो) M₁ 'योगे (for योग) K₂ स्थित —^b) Ś₁ K₁ २ ४ M₁ बालखिल्यान्, K₁ B₆ ० D₂ D₃ D₂ २ २ २ ० बालखिल्यान् (D₃ 'ल्याद्; D₄ 'त्य) —^d) D₂ D₃ n₄ D₃ D₂ २ २ २ पुसद्, D₁ T₁ G₂ ० M₆ पुनस्य; G₁ ए*सू (for एतस्य) K₂ अषाधयत् (sic), K₆ B₆ ६-९ D₂ as D₃ अ (B₆ ७) पा दयत्; K₁ D₁ २ ० उपानयत्; V₁ D₃ अषाधयत् (for अषाठयत्) —^e) Ś₁ K₁ २ ४ देवस्य (for भूयस्य) K₁ D₁ ० ते वै धर्ममिम प्राप्य —^f) K₁ D₁ ० देवदेवस्य (for तस्य दे') —^g) After 16, K₁ D₁ ० ins

899* बालखिल्या महारमानो धर्माय प्रददुश्च तम् ।

17 V₁ reads up to द्वाचि on marg K₁ D₁ ० om. 17^b. —^a) G₁ त्रितीय —^b) ॐ C₂ वाचिक, वाङ्मिथ्यमध्यायं चिन्तनपूर्वकम् । ॐ —^c) D₆ तत्तैव; D₁ T₁ G₂ ० तत्रैव (for तत्रैव) —^d) D₁ ० M₁ नारा यणो, D₁ 'ण (for 'णात्)

18 ^a) B₁ D₁ सुपर्णो K₆ सुपर्णो वामनमृषि —^b) Ś₁ K₁ २ ४ १ V₁ D₃ D₁ २ ० G₁ च (for वै) D₂ तपसा चैव सुप्तेन; D₁ T₁ G₂ ० तपसश्चैव त (D₁ सु)प्तेन —^d) K₁ २ G₁ यमेन (for दमेन). D₆ नियमेन यमेन च.

19 ^a) K₁ पुरि (for परि) Ś₁ T₁ G₂ ० पुन, K₂ १ D₁ ० T₁ G₁ ० M₁ ६-१ एत; K₆ राजन्; V₁ एव; D₆ एव (for एतत्). K₁ D₁ त्रि परिक्रांतावचने

त्रिः परिक्रान्तवानेतत्सुपर्णो धर्ममुत्तमम् ।
यस्मात्तस्माद्भ्रतं हेतत्रिसौपर्णमिहोच्यते ॥ १९
ऋग्वेदपाठपठितं व्रतमेतद्धि दुश्चरम् ।
सुपर्णाच्चाप्यधिगतो धर्म एष सनातनः ॥ २०
वायुना द्विपदां श्रेष्ठ प्रथितो जगदायुषा ।
वायोः सकाशात्प्राप्तश्च ऋषिभिर्विधसाशिमिः ॥ २१
तेभ्यो महोदधिश्चैनं प्राप्तवान्धर्ममुत्तमम् ।
ततः सोऽन्तर्दधे भूयो नारायणसमाहितः ॥ २२
यदा भूयः श्रवणजा सृष्टिरासीन्महात्मनः ।
ब्रह्मणः पुरुषन्याघ्न तत्र कीर्तयतः शृणु ॥ २३

जगत्सृष्टमना देवो हरिनारायणः स्वयम् ।
चिन्तयामास पुरुषं जगत्सर्गकरं प्रभुः ॥ २४
अथ चिन्तयतस्तस्य कर्णाभ्यां पुरुषः सृतः ।
प्रजासर्गकरो ब्रह्मा तमुवाच जगत्पतिः ॥ २५
सृज प्रजाः पुत्र सर्वा मुखतः पादतस्तथा ।
श्रेयस्तव विधास्यामि बलं तेजश्च सुव्रत ॥ २६
धर्मं च मत्तो गृहीष्व सात्वतं नाम नामतः ।
तेन सर्वं कृतयुगं स्थापयस्व यथाविधि ॥ २७
ततो ब्रह्मा नमश्चक्रे देवाय हरिमेधसे ।
धर्मं चाग्र्यं स जग्राह सरहस्यं ससंग्रहम् ।

(Dr 'दानेन) ❀ Cn त्रि परिक्रान्तवान्, त्रिरावर्तित
वान् । प्रत्यहमिति शेषः ॥ Cs त्रिरधीतवान्, प्रत्यह त्रिर
बुधितवान् । ❀ —^b) B₁ सुवर्णो; D₅ सुपर्णः; T₁ सु
पर्णो —^c) Ś₁ K₁ २ G₁ स्मृत (for व्रत). Ś₁ K₁
२ १ D₄ ० चैतत् (for ह्ये) —^d) K₀ त्रिसौवर्णम्; T₁
G₈ ० M₅ त्रिसुपर्णम्; Cn (gloss चतुष्कपर्दा युवति सु
पेशा [Rv. 10 114 3] इत्यादि सुपर्णोल्लिङ्गक मघ्नत्रयम्)
त्रिसौपर्णम् (as in text) T₁ G₈ ० इति स्मृत (for
इहोच्यते)

20 ^a) K₀ B₀-१ Das n₄ D₅ -वाद-, K₁ D₄ ० G₈
पादे; Dr T₁ G₀ पाठे, M₁ ० ० पाद- (for पाठ)
—^b) G₁ सु- (for हि) B₁ १ दुश्चर (for दुश्चरम्)
—^c) K₂ सुपर्णश्च, Dr सुवर्णाच् K₂ चापि धिगतो;
G₁ चाभ्यधि

21 ^b) K₄ ० १ B₀ १ Dn₁ n₄ D₅ D₂ १ कथितो;
V₁ प्रार्थितो; Das n₄ [उ]प्रथितो; M₁ प्रथिते (for
प्रथितो) Ś₁ K₁ ४ ० B₀ १. १ (marg as in text) ० D₅
जगदायुः (K₀ 'सु)ना, K₂ जगतायुषा (sio); Das n₄
जगदात्मना (for 'युषा). —^d) Ś₁ K₁ २ १ D₄ ० G₁
मुनिभिर (for ऋषिभिर) K₁ विघसादिभिः; K₂ विग
साशिमि.

22 V₁ reads 22^a-23^b on marg. —^a) Dn₁. n₄
D₅ D₂ १ १ ततो (for तेभ्यो) K₀ B₀ ०-१ Das n₄
Dn₁ n₄ D₅ D₂ १ १ १ चैव (for चैन). —^c) K₀
B₀ ०-१ Das n₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ १ १ १ T₁ G₈ ० M₁ १-१
अतर्दधे ततो भूयो —^d) K₁ B₀-१ D₄ १ ० T₁ G₁ १ ०
M₁ १-१ समाहृत, Das n₄ 'हृत' (for 'हित')

23 V₁ reads 23^a on marg. —^a) D₅ सदा

(for यदा) Dn₄ श्रवणता, Dr T₁ G₀ 'णज, Cn
(gloss अनाहतध्वनिरूपा) 'णजा (as in text). G₈
यदा च भूयः श्रवण —^b) K₁ D₄ ० वृद्धिर; Dr T₁
G₂ ० जन्म, M₅ बुद्धिर (for सृष्टि) —^d) D₅
कीर्तितव (for कीर्तयत)

24 ^a) K₁ (sup. l. n.) द्रष्टमना; K₄ प्राप्नु' (for
ब्रष्टु) —^b) K₁ B₀ भूयो (for हरिर) —^d) Ś₁
(also as in text) K₂ धर्मकर, K₀ B₀ Das D₄ १
सर्वं; G₁ सर्गकर (for 'करं) K₄ ० V₁ B₀-१ Das
n₄ Dn₁ n₄ D₅ D₂ १ १ M₁ १-१ प्रसु (for प्रसु)

25 ^a) Dr T₁ G₀ तथा, G₈ तस्य (for अथ)
—^b) Ś₁ K₁ २ ४ ० १ V₁ B₀ ०-१ Dn₁ n₄ D₅ D₂-१ १-१
T₁ G₈ ० स्मृत, Das n₄ तत (for सृष्ट) —^c) Ś₁
K₁ २ D₅ G₁ सर्वं (for प्रजा)

26 ^a) Ś₁ K₁ २ ४ १ सृज सर्वा प्रजा पुत्र; Dn₄
सृज प्रजाश्च पुत्र वा —^b) K₂ पदतस. —^c) D₅
भिधास्यामि (for विधा'). —^d) K₁ सुव्रत; Das
Dn₄ सुव्रत

27 ^b) K₂ सात्वतां. K₀ D₄ om नाम D₅ सजित
(for नामत.) —^c) K₄ ० B₁ १ Das n₄ Dn₁ n₄ D₅
१ १ सृष्टे; B₀ सृष्ट (for सर्वं) D₅ M₁ १-१ कृतयुगे
—^d) Dr स्थापयिष्य (for 'यस्व) D₅ यथा विधि.

28 ^b) ❀ C₀ हरिमेधसे, हरिमिन्द्रस्य पृथयतीति हरि
मेधास्तस्यै । अनागमम्भानन्दस्य (of Pānini 6 3 67-69) । ❀
—Dr om (hapl) 28^a-29^b, G₈ reads it twice
—^c) K₀ B₀ धर्म्यं Ś₁ K₁ २ ४ अग्र्यं; Das Dn₁ चाग्रं
(for चाग्र्य) —^d) K₂ समग्रहं (for ससं). ❀ C₀
समग्रहो नाम नित्यानुष्ठानकर्मोपदेशापरो अग्र्यविशेषः । ❀

आरण्यकेन सहितं नारायणमुखोद्गतम् ॥ २८
 उपदिश्य ततो धर्मं ब्रह्मणेऽमिततेजसे ।
 तं कार्तियुगधर्माणं निराशीःकर्मसंज्ञितम् ।
 जगाम तमसः पारं यत्राव्यक्तं व्यवस्थितम् ॥ २९
 ततोऽथ वरदो देवो ब्रह्मलोकपितामहः ।
 असृजत्स तदा लोकान्कृत्स्नान्स्थायवरजङ्गमान् ॥ ३०
 ततः प्रावर्तत तदा आदौ कृतयुगं शुभम् ।
 ततो हि सात्वतो धर्मो व्याप्य लोकानवस्थितः ॥ ३१
 तेनैवाद्येन धर्मेण ब्रह्मा लोकविसर्गकृत् ।

पूजयामास देवेशं हरिं नारायणं प्रभुम् ॥ ३२
 धर्मप्रतिष्ठाहेतोश्च मनुं स्वारोचिपं ततः ।
 अध्यापयामास तदा लोकानां हितकाम्यया ॥ ३३
 ततः स्वारोचिपः पुत्रं स्वयं शङ्खपदं नृप ।
 अध्यापयत्पुराण्यग्रः सर्वलोकपतिर्विशुः ॥ ३४
 ततः शङ्खपदश्चापि पुत्रमात्मजमौरसम् ।
 दिशापालं सुधर्माणमध्यापयत भारत ।
 ततः सोऽन्तर्दधे भूयः प्राप्ते त्रेतायुगे पुनः ॥ ३५
 नासिक्यजन्मनि पुरा ब्रह्मणः पार्थिवोचम ।

C. 12. 12583
B 12. 249(6) 29
K 12. 356 39

—¹) K₇ D₁ ० समुद्रतः; B₀ ३ Da^a at Dn₁ n₄ D₈
 D₁ ३ ३ Ms^a सुखोद्भव (for 'इतम्)

29 For the repetition in G₂, cf v l 28 D₁
 om 29^{ab} (cf v l 28) —^a) T₁ G₂ (both times) ०
 चर्मान् —^b) D₅ ब्रह्मणो —^c) Ś₁ K₁ ३ ४ स कर्तं ;
 K₁ D₅ तरकार्तं ; V₁ lacuna, B₀ Dn₁ n₄ D₈ D₂
 ३ ३ त्वं (Dn₄ तः; D₃ [by corr] स) कर्ता; Da₁ त
 कर्तं, D₅ त्व कर्तं, D₄ तरजार्यं, Ms^a त कर्तं (for
 त कर्तं) K₄ १ B₀ Da₁ Dn₁ D₈ D₂ ३ ० Ms^a
 धर्माणं (for धर्माण) ॥ G₂ ० कार्तियुगधर्माणं, कृतयुग
 सन्निवृत्तमावत् ॥ ॥ — B₁ om 29^a-34^b —^d)
 Da₁ Dn₁ निराशी, M₁ निराशी ॥ G₂ ० निराशीकर्म
 सञ्ज्ञितम्, शुद्रस्वर्गपुत्रायामकिराहितम् ॥ ॥ —^e) Da₁
 D₁ १ T₁ G₂ ० तपस (for तमस) Da₁ सार (for
 पार) D₂ G₂ व्यक्त (G₁ 'क्त) (for [त्र]व्यक्त) B₃
 (marg as in text) प्रतिष्ठित (for व्यवस्थितम्) Ś₁
 K₁ ३ ४ जगाम तपसा योज्य ब्रह्माण लोकभावन.

30 B₁ om 30 (cf v l 29) —^a) K₇ D₁ ०
 गतेय वरदे (K₇ 'दो) देवे (K₇ D₁ 'वो) —^b) K₄ ०
 V₁ B₀ ३ ३ ० Da₁ at Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ततो (for
 तदा) D₁ T₁ G₂ ० देवान् (for लोकान्) —^d) D₅
 कृत्वा (for कृत्स्नान्)

31 B₁ om 31 (of v l 29) —^b) Ś₁ K₁ ३ V₁
 D₅ पूर्व (for आर्दा) D₁ ० G₁ आदौ कृतयुगे श्रुत
 (G₁ शुभ) — M₁ ३ १ om 31^a —^c) Ś₁ K₁ ३
 G₁ ततोय, D₅ स तस्य; D₁ ततोश्च (810), T₁ G₂ ०
 ततोय (for ततो हि) D₅ १ शाश्वतो (for सात्वतो)
 —^d) B₅ भवस्थितान्

32 B₁ om. 32 (of v l 29). —^a) Ś₁ K₁ ३
 तेन चाद्येन धर्मेण; T₁ G₂ ० तेनैव च स च. —^b) Dn₁

ब्रह्मलोक D₁ -विसर्गवित्; D₁ निसर्गकृत् —^d) Ś₁
 K₁ ३ देव (for हरिं) K₅ हरिं (for प्रभुम्)

33 B₁ om 33 (cf v l 29) D₅ reads 33 twice
 —^a) K₇ D₁ ० हेतुश्च, M₁ हेतु (for हेतोश्च).
 —^b) K₅ Da₁ D₅ मनु, D₅ धनु (for मनु) K₁
 स्वरोदिपं (for स्वारोचिप) Ś₁ K₁ ३ D₁ ० तथा (for
 तत) —^c) Ś₁ K₁ ३ ४ G₁ मुनि (for तदा)

34 B₁ om 34^{ab} (of v l 29) —^a) Da₁ at
 तस्य; G₁ तत्र (for तत) K₂ स्वरोचिप; K₄ स्वारो
 चिप, Dn₁ स्वारोचिप —^b) Da₁ शस्रपद; D₁
 'धर (for 'पद) B₀ Da₁ D₁ ३ ० नृप — After
 34^{ab}, V₁ B₅ ३ Da₁ at Ms^a ० read 35^{cd} for the first
 time, repeating it in its proper place —^c) K₇
 अध्यापय, B₁ Da₁ D₅ D₂ ० (by corr as in text) Ms^a
 अध्यापयन् Ś₁ K₁ ३ G₁ विप्र, B₁ विप्र (for [त्र]-
 व्यग्र) —^d) K₇ D₁ १ ० T₁ G₂ ३ ० M₁ ३-१ स च (for
 सर्व) K₅ त्वौ; K₇ D₁ ० प्रमो, B₀ १ Da₁ D₅ १
 T₁ G₂ ० M₁ ३-१ चमौ; Da₁ विमौ; G₁ प्रमु (for
 विशु)

35 —^a) K₁ स्वारोचिप (for शङ्खपदश्च) K₁ om
 चापि —^b) K₇ V₁ B₅ (marg as in text) D₁ ०
 पुत्रमारमसमुद्भव, M₁ ३-१ 'रमप्रजोद्भव — V₁ B₅ ३
 Da₁ at Ms^a ० read 35^{cd} for the first time after 34^{ab}
 B₁ (first time) om 35^a. —^c) K₅ निशापालं, V₁
 B₀ ३ ३ Da₁ (all second time) Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३
 दिशां पाळ (for दिशापाल) Ś₁ K₁ ३ ४ स्वधर्माणम्;
 K₅ V₁ B₅ ३ (last five second time) Dn₁ n₄ D₈ D₂
 ३ ३ ३ सु (Dn₄ स) वर्णाभम्; B₀ सुपर्णाभम्; T₁ G₂ ०
 सुधन्वानम् (for 'मर्णम्) —^d) V₁ B₅ ३ (all first
 time) Da₁ at (both both times) Ms^a ० (last two first

धर्ममेतं स्वयं देवो हरिनारायणः प्रभुः ।
 उज्जगारारविन्दाक्षो ब्रह्मणः पश्यतस्तदा ॥ ३६
 सनत्कुमारो भगवांस्ततः प्राधीतवानृष ।
 सनत्कुमारादपि च वीरणो वै प्रजापतिः ।
 कृतादौ कुरुशार्दूल धर्ममेतमधीतवान् ॥ ३७
 वीरणश्चाप्यधीत्यैनं रौच्याय मनवे ददौ ।
 रौच्यः पुत्राय शुद्धाय सुव्रताय सुमेधसे ॥ ३८
 कुक्षिनाम्नेऽथ प्रददौ दिशां पालाय धर्मिणे ।

ततः सोऽन्तर्दधे भूयो नारायणमुखोद्गतः ॥ ३९
 अण्डजे जन्मनि पुनर्ब्रह्मणे हरियोनये ।
 एष धर्मः समुद्भूतो नारायणमुखात्पुनः ॥ ४०
 गृहीतो ब्रह्मणा राजनप्रयुक्तश्च यथाविधि ।
 अच्यापिताश्च मुनयो नाम्ना बर्हिषदो नृप ॥ ४१
 बर्हिषद्भ्यश्च संक्रान्तः सामवेदान्तगं द्विजम् ।
 ज्येष्ठं नाम्नामिविरूपातं ज्येष्ठसामव्रतो हरिः ॥ ४२
 ज्येष्ठाच्चाप्यनुसंक्रान्तो राजानमविकम्पनम् ।

time) धर्ममेतद् (Ms ० 'मेतम') युक्तम्. —^a) D₁ T₁ G₂ ०
 M₁ ० ० च (for सो) Ś₁ K₁ २ धर्मं (for भूय) K₄
 सौतर्दधे धर्मं**, K₆ B₆ D₂ २४ ततो अतर्दधे भूय;
 B₀ D₁ १४ D₂ D₂ २ ० ० Mr सौतर्दधे ततो भूय;
 B₁ *ततोतर्दधे***, B₂ *ततोतर्दधे भूय —^a) B₁
 damaged D₂ १४ शमे (for प्राप्ते) Ś₁ K₁ २ ४ पुरा,
 K₁ D₁ ० T₁ G₂ ० नृप (for पुन).

36 ^a) K₄ नासिका, K₆ B₀ ० ० ० D₁ १४ D₂
 D₂ २ २ ० Ms नासत्ये; K₁ D₂ १४ D₁ ० नासत्य,
 V₁ नासिके; B₁ damaged, T₁ G₁ ० ० नासिक्ये;
 M₁ ० १ नासिक्ये (for नासिक्य). T₁ G₂ ० तदा (for
 पुरा). —^b) D₂ पुराण (for ब्रह्मण) B₁ D₂ १४
 D₂ १ ० पार्थिवोत्तम —^c) V₁ धर्ममेतद्; B₂ (marg
 as in text) 'सेतुं (for 'मेत). —^d) K₆ B₂ १ ०
 (marg) D₁ १४ D₂ D₂ २ ० ० तज्जगद्; V₁ B₀ ०
 D₂ १४ D₂ १ M₁ १-१ उज्जगद्, B₂ (orig) तज्जहार;
 G₁ उज्जहार (for 'गार). D₂ [अ]रिदिदारुयो —^e)
 D₄ ब्राह्मण Ś₁ K₁ २ ४ पुरा (K₁ ४ 'र') (for तदा).

37 ^b) D₁ प्रार्थितवान्; G₁ प्राधित' (for प्राधीत')
 Ś₁ K₁ २ पुन; K₁ D₁ ० ऋषि (for नृप) —^a)
 G₁ वीरणो —^c) K₁ कृतादौ (sio) (for कृतादौ).
 D₂ कृताद' कुलशार्दूल —^e) K₆ V₁ B₀ ० १ ० D₂
 १४ D₁ १४ D₂ D₂ १ ० ० T₁ G₁ ० ० एतद् (for एतम्).

38 B₁ damaged up to मनवे (in 38^b). —^a)
 B₀ वीरण (for 'णश्) —^b) K₂ ४ रौच्याय; K₆
 रभ्याय; K₁ D₁ रौच्याय; V₁ B₀ ० ० ० D₂ १४ D₁
 १४ D₂ D₂ २ ० ० Ms रैभ्याय; T₁ नौभ्याय (for
 रौच्याय) K₆ B₀ D₂ १४ तनये; B₀ ० ० D₂ D₁ १४
 D₂ D₂ २ ० ० मुनये (for मनवे). Ś₁ K₁ २ ४ D₂
 दधौ; T₁ G₂ ० तदा (for ददौ). —^c) K₂ ४ रौच्य;
 K₆ V₁ B₀ ० ० D₂ १४ D₁ १४ D₂ D₂ २ ० ० ० M₁ ०
 रैभ्यः; K₁ D₁ रौच्यः (for रौच्यः). K₁ D₁ ० शुभ्राय

(for शुद्धाय) —^d) D₂ सुकृताय; M₆ सुप्रमाय
 (for सुप्रताय) K₁ स्वमेधमं (sio), D₂ D₁ १४ D₂
 D₂ २ ० सु (D₁ स्व) वेधसे; M₁ १-१ सुधन्वने (for
 सुमेधसे).

39 ^a) K₆ V₁ B₂-० D₂ १४ D₁ D₂ २ Mr कुक्षि
 नास्ते स, K₁ D₂ कुक्षि (D₂ 'क्षु) नास्ते च; B₀ D₁
 १४ D₂ कु (D₂ क) क्षिनामा (D₁ 'ना) प; D₂ १ दक्षि
 णार्धे च; M₁ कुक्षिनास्तेप; M₂ ० 'पाला (M₂ 'दा) प
 (for 'नास्तेष्य). —^b) K₁ D₂ D₂ ० G₁ M₁ १ १
 दिशापालाय; T₁ G₁ ० विमलाय च (for दिशां पालाय).
 K₁ D₁ ० धर्मिणे (for धर्मिणे). D₂ १ दिग्गलाय स्व
 र्मिणे. —^c) B₂ (marg as in text) स ततो (by
 transp). K₂ सौतर्दधे; K₆ B₀ D₁ १४ D₂
 २ ० [S]प्यतर्दधे, T₁ G₂ ० M₁ १-१ स्वत' (for सोऽन्त')
 B₀ १ ० D₂ १४ ततो अतर्दधे भूयो —^d) K₆ १ V₁
 B₀ ० (marg, orig as in text) १-० D₂ १४ D₁ १४
 D₂ D₂-१ १-० मुखोद्भव (for 'द्गत).

40 ^a) K₆ V₁ B₂ (marg. as in text) २ D₂ १४
 अयाद, Cn (gloss सूत्रात्मनि) अण्डजे (as in text).
 D₂ १ ब्रह्मणि (for जन्मनि) K₁ D₂ ० तथा, T₁ G₂ ०
 ततो (for पुनर्) —^b) K₁ D₂ २ १ ० T₁ G₂ ० M₁
 १-१ ब्रह्मणो (K₁ M₂ 'जे) हरिमेघत' (D₂ 'भावया; D₁
 'मायया). —^c) K₆ V₁ B₀ १ ० D₂ १४ मुख्यात्मनो,
 T₁ G₂ ० मुखोद्गत, G₁ मुख्यास्वत' (for 'सुन)

41 ^a) D₁ ब्रह्मणो —^b) D₂ १ यथाश्रुत (for प्रयु
 क्तश्च) T₁ G₂ तथाविधि (for यथा')

42 ^a) K₆ V₁ B₀ ० ० D₂ १४ D₁ १४ D₂ D₂ २
 २ ० ० संप्राप्त' (for संक्रान्त). —^b) Ś₁ K₁ २ ४ -वेदा
 र्मक; D₂ -वेदांगत; T₁ 'तग (for वेदान्तग). D₁
 नृप; D₂ द्विज; G₂ द्विज (for द्विजम्). —^c) K₁
 D₂ ० G₂ ० ज्येष्ठ (for ज्येष्ठ) Ś₁ K₁ २ नाम्ना च; K₄
 B₀ ० ० D₂ १४ D₁ १४ D₂ D₂ २ ० ० नामाभि; K₁ D₂ ०

अन्तर्दधे ततो राजश्रेष्ठ धर्मः प्रभोर्हरेः ॥ ४३
यदिदं सप्तमं जन्म पञ्चजं ब्रह्मणो नृप ।
तत्रैष धर्मः कथितः स्वयं नारायणेन हि ॥ ४४
पितामहाय शुद्धाय युगादौ लोकधारिणे ।
पितामहश्च दक्षाय धर्ममेतं पुरा ददौ ॥ ४५
ततो ज्येष्ठे तु दौहित्रे प्रादादक्षो नृपोत्तम ।
आदित्ये सवितुर्ज्येष्ठे विवस्वाञ्जगृहे ततः ॥ ४६
त्रेतायुगादौ च पुनर्विवस्वान्मनवे ददौ ।

मनुश्च लोकभूत्यर्थं सुतायेक्ष्वाकवे ददौ ॥ ४७
इक्ष्वाकूणा च कथितो व्याप्य लोकानवस्थितः ।
गमिष्यति क्षयान्ते च पुनर्नारायणं नृप ॥ ४८
व्रतिनां चापि यो धर्मः स ते पूर्वं नृपोत्तम ।
कथितो हरिगीतासु समासविधिकल्पितः ॥ ४९
नारदेन तु संप्राप्तः सरहस्यः ससंग्रहः ।
एष धर्मो जगन्नाथात्साक्षान्नारायणाच्च ॥ ५०
एवमेव महान्धर्म आद्यो राजन्सनातनः ।

C 12. 13601
B 12 349(c).55
K 12 358 55

-सामेति; M₁ नामोमि (for नाम्नामि) Ś₁ K₁ ३
साम्नात्; K₆ विद्यातं; T₁ G₂ ० विद्याते (for विद्यात्)
G₁ नाम्ना ज्येष्ठामिविद्यातं —^d) K₆ B₀ ज्येष्ठ D₄
सोम (for -साम) K₇ D₄ ० ज्येष्ठसामव्रत हरे, D₆ १
'वतां वर; T₁ G₂ ० द्विवे सामप्रदो हरि; M₁ १-१
ज्येष्ठसामप्रदाहर

43 *) Ś₁ K₁ ३ D₄ D₅ १ संप्राप्तो, D₅ 1-सक्रात
(for सक्रान्तो) —^b) K₂ अविकल्पन, K₇ अपि
कंपन; T₁ G₂ ० अविक पुन (for अविकम्पनम्) —^d)
K₄ ० V₁ D₄ D₅ 1 D₂ G₂ ० प्रभो हरे (D₄ 'रे, D₅ 1
'रि); K₇ D₅ १ ० सनातन, B₀ (marg, orig as
in text) M₁ १-१ प्रभु हरि; G₁ प्रभोर्वर (for 'हरे).
B₂ (marg as in text) एष व प्रभवो हरि

44 *) K₆ ब्रह्म (for जन्म) ॐ C_n सप्तमम्,
अन्तर्यामिरूप जन्म । इदमेव गीतायामुक्त (6 26 1) प्रत्य
भिज्ञानार्थम् । ॐ —^b) K₂ ब्रह्मणा; D₄ ब्रह्मणे —^c)
K₇ D₄ ० यत्र (for तत्र) K₂ जन्म (for धर्म) Ś₁
K₁ ३ ३ प्रथित, D₄ कथित (for कथित) —^d)
K₆ V₁ B₀ ३ D₄ ३ च, B₀ D₁ ३ D₂ ३ ३ T₁
G₂ M₁ १-१ ह (for हि)

45 *) B₀ ३ (marg as in text) D₁ ३ D₂ ३
३ ३ लोकधारिणे; B₂ damaged —^c) D₅ १ स (for
च) B₀ (marg as in text) १ ० D₄ ३ पितामहस्य
(B₀ ३ 'श्र) दक्षस्य —^d) B₇ प्तौ; D₄ ३ प्ते; D₅ १
एतत् (for एत) K₂ ३ पुरा दक्षो; D₄ ३ पुरदक्षी (for
पुरा दक्षी)

46 T₁ om (hapl) 46^a-47^b —^c) K₇ ज्येष्ठ*;
D₄ ३ ज्येष्ठेन; D₅ १ ० ज्येष्ठे च; G₂ ० ज्येष्ठे स (for
ज्येष्ठे तु). —^c) B₀ आदित्य (for आदित्ये) D₄ ३
ज्येष्ठो Ś₁ K₁ ३ ३ G₂ ० M₁ ३ आदित्ये सवितुश्रे (M₁ 'ज्ये)
हे; K₇ D₄ ३ 'स' सविता ज्येष्ठत् (K₇ 'ष्टो).

47 T₁ om 47^{ab} (of v 1 46) —^c) K₆ V₁
B₀ ३-३ D₄ ३ (by oorr) D₁ ३ D₂ ३ ३ G₂ ०
ततो (for पुनर्) —^c) D₄ ३ om (hapl) 47^{ed}, D₄
reads it twice —^c) D₄ ३ M₁ १ मनुष्ये (D₄ 'प्य)
(for मनुश्च) K₆ B₀ १ ० D₄ ३ ३ स्थित्यर्थ, V₁
वृत्त्यर्थ; D₅ १ पूज्यार्थ (for भूत्यर्थ)

48 *) K₆ V₁ B₀ १-३ D₄ ३ D₁ ३ D₂ ३ ३ T₁
G₂ ० इक्ष्वाकूना, B₂ damaged —^c) Ś₁ K₁ ३ गमि
ष्यति D₄ ३ G₁ क्षयान्ते (for क्षयान्ते)

49 V₁ reads 49-50 on marg —^c) K₆ B₀
D₁ ३ D₂ ३ ३ यतीनां (for व्रतिना) —^c) K₆ V₁ B₀.
३-३ D₄ ३ ३ D₁ ३ D₂ ३ ३ ३ Kumbh ed, follow-
ing upon 50^a-51^a, read 49^{ed} for the first time
after 12 334 8 —^b) D₅ (first time) कृते, T₁
G₂ ० सर्वे (for स ते) T₁ G₁ सर्वो, G₂ ० M₁ सर्वं
(for पूर्वं) K₇ D₄ ० नरोत्तम, G₁ नृपोत्तम —^c)
B₀ (first time, marg) पर, D₄ ३ ३ (both second
time) हर (for हरि) D₀ 'नाम्ना (marg 'मा)सु (for
गीतासु) —^d) B₀ (marg as in text) ० D₄ ३ ३
(all second time) समाविधिधि, M₁ १ समास (for
समास')

50 For the repetition of 50 in K₆ V₁ B₀
३-३ D₄ ३ ३ D₁ ३ D₂ ३ ३ ३ Kumbh ed, of
v 1 49 V₁ (second time) reads 50 on marg
—^c) Ś₁ K₁ ३ ३ ३ V₁ (second time) D₄ ३ (both
times) १ ० G₁ च, B₀ D₁ ३ D₂ ३ ३ (all
second time) सु (for तु) —^b) D₄ (first time)
सरहस्य- —^c) K₁ ३ D₄ (last two first time) जग
न्नाथ; B₀ (first time) D₄ (second time) D₄ ३ D₅
D₄ ३ (all first time) १ 'ज्ञाय (for 'ज्ञायत्). —^d)
D₅ (both times), १ नारायणो (for 'यणान्). D₅
(first time) नृप.

दुर्विज्ञेयो दुष्करश्च सात्वतैर्धार्यते सदा ॥ ५१

धर्मज्ञानेन चैतेन सुप्रयुक्तेन कर्मणा ।

अहिंसाधर्मयुक्तेन प्रीयते हरिरीश्वरः ॥ ५२

एकव्यूहविभागो वा क्वचिद्विव्यूहसंज्ञितः ।

त्रिव्यूहश्चापि संख्यातश्चतुर्व्यूहश्च दृश्यते ॥ ५३

हरिरेव हि क्षेत्रज्ञो निर्ममो निष्कलस्तथा ।

जीवश्च सर्वभूतेषु पञ्चभूतगुणातिगः ॥ ५४

मनुश्च प्रथितं राजन्पञ्चेन्द्रियसमीरणम् ।

एष लोकनिधिर्धीमानेष लोकविसर्गकृत् ॥ ५५

अकर्ता चैव कर्ता च कार्ये कारणमेव च ।

यथेच्छति तथा राजन्क्रीडते पुरुषोऽव्ययः ॥ ५६

एष एकान्तिधर्मस्ते कीर्तितो नृपसत्तम ।

मया गुरुप्रसादेन दुर्विज्ञेयोऽकृतात्मभिः ।

एकान्तिनो हि पुरुषा दुर्लभा बहवो नृप ॥ ५७

यद्येकान्तिभिराकीर्णं जगत्स्यात्कुरुनन्दन ।

अहिंसकैरात्मविद्धिः सर्वभूतहिते रतैः ।

51 For the repetition of 51^a in K₅ V₁ Bo 5-9 Das at Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s, s Kumbh. ed, of v 1 49 51^a is mostly damaged in B₅ (both times). —^a) V₁ (both times) Bo D₅ (both first time) महाधर्म. —^b) T₁ G₅ 5 अय (for धायो).

52 ^a) D₅ 1 -ज्ञान न (for ज्ञानेन) Ś₁ K₁ 2 दानेन; T₁ G₁ s 5 चानेन (for चैतेन) —^b) K₁ स्वप्रयुक्तेन; K₇ स्वय यु; D₅ शुभयु; D₅ 1 सप्रयु (for सुप्रयु) —^c) Ś₁ K₂ 4 1 D₅ 5 कर्म (for धर्म) —^d) Ś₁ K₁ 2 4 प्रीयते पुरुषोत्तम

53 ^a) K₅ विभागो; M₁ 5-1 विमानो (sic) (for विभागो) —^b) D₅ 1 क्वचिद् (for क्वचिद्). K₅ हि व्यूह, B₅-8 Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s G₁ M₁ s 5 द्विव्यूह (for द्विव्यूह) D₅ 1 संज्ञित —^c) K₇ B₅ 8 D₅ 1 Dn₁ n₄ D₅ D₂ s G₁ त्रिव्यूहश्च (for त्रिव्यूह) K₁ 2 B₅ (marg) सज्ञातश्च; G₁ संख्याश्च; M₁ 1 संख्यातश्च (for तश्च) —^d) K₁ (sup l₅ as in text) चतुर्व्यूहश्च; D₅ 1 चतुर्व्यूहैश्च (for चतुर्व्यूहैश्च) ☞ C₅ कदा चिदेकमेव व्यूह श्रीवासुदेवाख्यमाश्रित्य सर्गं कुरुते, कदा चिरसंकर्षणाख्यद्वितीयव्यूहसहित कदाचिष्वाशुनाख्यतृतीयव्यूहसहित कदाचिद्विरुद्धाख्यचतुर्व्यूहसहित इति नानाप्रकारसर्गं दर्शनं पुराणादौ न विरुद्धमिति भाव ॥ C₂ अत्रानिरुद्धश्च-तुष्टयानुगत', प्रद्युम्नस्त्रितयानुगत', सकर्षणो द्वितयानुगतो वासुदेव एक एव । एतदेव द्युरक्रमेणात्रोक्तम् । ☞

54 ^a) G₁ एको (for एव) B₅ damaged, T₁ G₅ 5 च (for हि) K₇ D₅ s, s, 5 क्षेत्रज्ञो हरिरेवेह. —^b) Ś₁ K₁ 2 V₁ D₅ 1 T₁ G₁ s, 5 निर्गुणो; B₅ M₁ 5-1 निर्मलो (for निर्ममो), Ś₁ K₁ 2 निष्क्रियश्च; B₅ निष्कलश्च; D₅ निष्कल्पश्च; T₁ G₁ s 5 M₁ 5-1 निष्कलश्च (for लश्च). — D₅ om 54^a-55^b. —^c) Ś₁ K₁ 2 4 हरिश्च; D₅ 1 वीतश्च; C_p (gloss जीवनहेतु) जीवश्च (as in text). —^d) Ś₁ K₁ 2 4 1 D₅ 5 -गुणाधिक;

K₅ -गणातिगः; D₅ गुणातिग

55 D₅ 1 om 55^a (of. v 1 54) —^a) K₁ 2 कथितं (for प्रथित) T₁ G₁ s 5 M₁ 5 1 अतश्च प्रथितो राजन्. ☞ C₂ मनुश्च, चादहकारोऽपि हरिरेवेत्यन्यत्र । ☞ —^b) D₅ 1 सर्वेन्द्रिय (for पञ्चेन्द्रिय) D₅ 1 T₁ G₂ 5 M₁ 5-1 समीरण; G₁ रित; C₅ (gloss प्रेरकम्) रणम् (as in text) —^c) D₅ 1 एक- (for एव) K₁ 4 5 1 Bo 1-9 D₅ 1 Dn₁ n₄ D₅ D₂-1 1-9 M₁ 5 विधिर्; C₂ (gloss लोकप्रवर्तक) C_p (gloss सर्वेषां लोकानामाश्रय', लोकानां गुणसधानं वा) निधिर् (as in text) G₁ श्रीमान्.

56 ^a) ☞ C_p अकर्ता, संहर्ता । ☞ —^c) D₅ 1 यथेच्छसि — 56^d-57^a is damaged in B₇ —^d) K₇ D₅ 5 क्रीडे (D₅ 'ड') रस (for क्रीडते) Ś₁ K₁ 2 4 पुरुषोत्तम (K₄ 'म'); T₁ G₁ s 5 हरिरव्यय — After 56, T₁ G₅ 5 read 61 followed by 898^a

57 ^a) B₇ damaged D₅ 1 एक (for एव). K₄ 5 Bo 5 (marg, orig as in text) s 5 Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s 1 8 T₁ G₅ 5 C₂ (gloss निष्कामानां भक्तानां धर्म) एकांत (for एकान्ति) — D₇ repeats 57^a-58^a after 64, T₁ G₅ 5 repeat the same after the ref at the beginning of 68 —^c) D₇ (both times) दुर्लभा बहुशो; T₁ G₅ 5 (all both times) बहवो दुर्लभा (by transp) G₁ नृपा

58 For the repetition of 58 in D₇ T₁ G₅ 5, of v. 1 57 G₁ om. 58-60 —^a) D₇ (both times) एकांतिन (for 'न्तिभिर्') —^c) K₇ आहंसेर् (submetric). Ś₁ K₁ 2 4 आत्मवद्भिः; D₇ (both times) कार्यविद्धि (for आत्म) —^c) B₇ damaged D₇ (both times) न चेत् (for भवेत्) K₇ V₁ कृतयुगे —^c) K₇. D₅ 5 ईशो; B₅ आसीत्;

भवेत्कृतयुगप्राप्तिराशीःकर्मविवर्जितैः ॥ ५८
 एवं स भगवान्व्यासो गुरुर्मम विशां पते ।
 कथयामास धर्मज्ञो धर्मराज्ञे द्विजोत्तमः ॥ ५९
 ऋषीणां संनिधौ राजञ्छृण्वतोः कृष्णभीष्मयोः ।
 तस्याप्यकथयत्पूर्वं नारदः सुमहात्पाः ॥ ६०
 देवं परमकं ब्रह्म श्वेतं चन्द्राममच्युतम् ।
 यत्र चैकान्तिनो यान्ति नारायणपरायणाः ॥ ६१
 जनमेजय उवाच ।
 एवं बहुविधं धर्मं प्रतिबुद्धैर्निषेवितम् ।

न कुर्वन्ति कथं विप्रा अन्ये नानाव्रते स्थिताः ॥ ६२
 वैशांपायन उवाच ।
 तिस्रः प्रकृतयो राजन्देहवन्धेषु निर्मिताः ।
 सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति भारत ॥ ६३
 देहवन्धेषु पुरुषः श्रेष्ठः कुरुकुलोद्भव ।
 सात्त्विकः पुरुषव्याघ्र भवेन्मोक्षार्थनिश्चितः ॥ ६४
 अत्रापि स विजानाति पुरुषं ब्रह्मवर्तिनम् ।
 नारायणपरो मोक्षस्ततो वै सात्त्विकः स्मृतः ॥ ६५
 मनीषितं च प्राप्नोति चिन्तयन्पुरुषोत्तमम् ।

C 12. 13618
B 12. 349[6]71
K 12. 358 71

Cn p (gloss [both] काश्य) आशी - (as in text)
 K₁ Dn₁ n₄ D₃ D₂ s (before corr) s विवर्जितः ;
 Das a₁ D₂ (by corr) 'जित', Ds₁ 'जिते (for 'जितै')
 Ś₁ K₁ s रागदोषविवर्जित , D₂ T₁ G₂ e (last four
 both times) M₁ s-1 ईदशौ काम (D₁ कर्म) वर्जितै

59 G₁ om 59 (of v l 58) —^a) K₂ भगवन्
 —^a) D₂ T₁ धर्मज्ञः ; M₂ धर्मज्ञे —^d) Ś₁ K₁ s s
 धर्मराज्ञो (K₁ 'ज्ञो') , G₂ M₂ 'राज्ञे (for 'राज्ञे) Ś₁
 K₁ s s B₂ M₂ द्विजोत्तम K₁ D₂ s s s धर्मराजाय
 भीमते

60 G₁ om 60 (of v l 58) Bo om (hapl)
 60^b-63^a —^b) Das शृण्वतो रामहृण्वयो —^a) K₁
 [भ] कथयन् , K₂ कथयत् (for [भ] कथय') D₂ s
 T₁ G₂ e सर्वं (for पूर्व) —^d) B₂ T₁ स (for
 सु)

61 Bo om 61 (of v l 60) , T₁ G₂ e read 61
 after 56 —^a) M₂ देव (for देव) Dn₁ च परम
 (for परमक) Ś₁ K₁ s s T₁ G₂ e एव सु (T₁ G₂ e
 स) परम ब्रह्म —^b) K₁ श्वेतैः ; Das Ds₂ D₂ s G₁
 श्वेत (for श्वेत) B₂ अच्युत D₂ T₁ श्वेत चद्राममच्युत
 (D₂ 'मविहृषुत') , T₁ G₂ e श्वेतश्चद्रममिच्युत —^a)
 K₂ परायण (for नारा') K₁ D₂ s M₂ -परा जना (for
 -परायणा) — After 61, D₂ C₂ ins an addl colophon
 [Sub-parvan D₂ मोक्षधर्म — Adhy name D₂
 नारायणीयं — Adhy no Ds₁ 171, Ds₂ 175] On
 the other hand, T₁ G₂ e ins after 61

900* तदेव केवल स्थान मुक्तानां परम भवेत् ।

62 K₁ Bo om 62 (for Bo, of v l 60) —^a)
 D₂ भाष (for धर्म) —^b) K₂ प्रतिबुद्धैः ; D₂ 'बुद्धौ
 (for 'बुद्धै') Ds₁ निसेवितं. —^d) K₁ भाषः ; V₂

G₁ ह्यन्ये ; D₁ G₂ e M₁ s-1 आद्यः ; D₂ T₁ होत , T₁
 अद्य (for अन्ये) Ś₁ K₂ व्रतास्थिता , D₂ T₁ विध
 स्थिता ; T₁ व्रतैधिता (for व्रते स्थिता)

63 Bo om 63^a (of v l 60) After the ref ,
 T₁ G₂ e repeat 57^a-58^f —^b) K₁ देहवन्धेय , K₁
 D₂ s वेदधर्मेणु ; Ds₂ देवधधेषु ; M₁ देहे व' (for देह
 वन्धेषु) K₂ om (hapl) from निर्मित्वा up to मोक्षार्थ
 (in 64^d) Ś₁ K₁ निश्चिता (for निर्मिता) ☞ Cp
 देहवन्धेषु , देहवन्धा जीवा , तेषु । ☞ —^d) D₂ T₁
 transp राजसी and तामसी K₂ T₁ Bo e-s Das
 a₁ Dn₁ n₄ D₂ D₂ s s M₁ e T₁ चैव (for चेति)

64 K₂ om up to मोक्षार्थ (of v l 63) G₁ om
 64^a —^a) K₂ B₂ (marg as in text) Das a₁ Cp
 (gloss यस्य वेदार्थ एव रोचते) वेदधर्मे (B₂ 'वधे') पु , K₁
 D₂ s देहवन्धेषु ; Cn (gloss देह एव वन्धो येषां तेषु
 जीवेषु) 'वन्धेषु (as in text) B₂ T₁ Das a₁ पुरत (for
 जीवेषु) —^b) K₁ D₂ कुलोद्भव —^d) Ś₁ K₁ s D₂
 मोक्षवि , K₂ V₁ Bo e-s Das a₁ Dn₁ n₄ D₂ s s
 मोक्षाय (for मोक्षार्थ) K₁ V₁ D₂ T₁ G₂ e
 निश्चयः ; G₁ चित्तकः ; M₁ -निश्चित (for निश्चित)
 — After 64, D₁ repeats 57^a-58^f

65 ^a) Ś₁ K₁ s s D₂ T₁ G₂ e सत्र (for सत्र)
 T₁ G₂ e यो (for स) —^b) Ś₁ K₁ s s s Bo e s
 (orig) Das a₁ Dn₁ n₄ D₂ D₂ s s -वित्तमः ; V₁
 द्वाश्वत्थं ; B₂ s वित्तम , D₂ विवर्तिन (hypermetric) ,
 M₁ -वर्तिन (for -वर्तिनम्) —^a) Ś₁ breaks off from
 उपरो to the end of the parvan M₁ नारायण T₁
 G₂ M₁ पर (for परो) K₁ s s V₁ G₁ भूत्वा ; T₁
 G₂ M₁ s-1 मोक्षे (for मोक्षः) —^d) K₂ सात्त्विकः
 (for सात्त्विकः)

71 एकान्तभक्तिः सततं नारायणपरायणः ॥ ६६
मनीषिणो हि धे केचिद्यतयो मोक्षकाङ्क्षिणः ।
तेषां वै छिन्नतृष्णानां योगक्षेमवहो हरिः ॥ ६७
जायमानं हि पुरुषं यं पश्येन्मधुसूदनः ।
सात्त्विकस्तु स विज्ञेयो भवेन्मोक्षे च निश्चितः ॥ ६८
सांख्ययोगेन तुल्यो हि धर्म एकान्तसेवितः ।
नारायणात्मके मोक्षे ततो यान्ति परां गतिम् ॥ ६९

नारायणेन दृष्टश्च प्रतिबुद्धो भवेत्पुमान् ।
एवमात्मेच्छया राजन्प्रतिबुद्धो न जायते ॥ ७०
राजसी तामसी चैव व्यामिश्रे प्रकृती स्मृते ।
तदात्मकं हि पुरुषं जायमानं विशां पते ।
प्रवृत्तिलक्षणैर्युक्तं नावेक्षति हरिः स्वयम् ॥ ७१
पश्यत्येनं जायमानं ब्रह्मा लोकपितामहः ।
रजसा तमसा चैव मानुषं समभिप्लुतम् ॥ ७२

66 Ś1 missing (of v. l. 65) K1 2 4 om 66^a.
—^a) B1 मनीषितश्च, Dn1 'वित्त्व, T1 G1 ० 'पिण,
Cp (gloss: नारायणादेव सर्वं भविष्यतीति निश्चयो येषां)
'पिणश्च (for 'पित) —^b) Dn1 चित्तयेत् — V1 om
66^c-69^d K1 2 4 read from 66^e up to 74^f followed
by 899^g, after 12 337 2 —^h) K1 2 4 -भक्ता, K6
B6 Dn1 at T1 G1 ० M1 5-7 भक्ता; D6 भक्ति (for
भक्ति). After भक्ति, Dn1 reads 68 for the
first time, repeating it in the proper place and
omitting from सतत up to मोक्षकाङ्क्षिण (in 67^b).

67 Ś1 missing (of v. l. 65) For the sequence
in K1 2 4, of v. l. 66 V1 om 67, Dn1 om 67^a
(for both, of v. l. 66) —^a) M1 [5] पि (for
हि). K1 2 4 सति (for केचिद्). —^b) Dn1 उभ
योर (for यतयो) K6 B6 ०-2 Dn1 Dn1 n1 Dn1
D2 7 5 7 धर्मिण (for काङ्क्षिण) — K1 reads 67^c
twice —^d) D6 1 एष (for तेषां). B6 ० 8 Dn1
n1 Dn1 Dn1 8 T1 G1 ० विच्छिन्न (for वै छिन्न) K1
(both times), 2 4 कृष्णानां; M1 1 तृष्णयां (for
तृष्णानां) —^e) Dn1 क्षेमवरो; D4 9 क्षेमावहो (Dn1
'हा); D6 1 क्षेमकरो.

68 Ś1 missing (of v. l. 65) For the sequence
in K1 2 4, of v. l. 66 V1 om 68 (of v. l. 66).
Dn1 reads 68 for the first time after एकान्तभक्ति
(in 66^e) —^a) D6 योपश्यन्, D7 यो यजन्, M1 1
यपश्ये (for य पश्येन्) K1 मधुसूदन; M1 'सूदन
॥ Cn पश्येत्, कृपयेति शेष । ॥ —^b) K1 1 D2 5 1 ०
T1 G1 ० स तु (by transp), K2 4 सत्त्वं —^c) K1
2 4 T1 G1 ० मोक्षार्थं; K6 B7 9 Dn1 (both times)
n1 मोक्षेषु; Dn1 मोक्षे वि- (for मोक्षे च) K1 4
-निश्चयः; D6 1 सजित; T1 G1 ० चित्तक (for
निश्चित).

in K1 2 4, of v. l. 66. V1 om 69 (of v. l. 66)
T1 G1 ० ० transp 69 and 70 —^a) D6 M6 1 योगे
च; D7 योगे हि, G1 योगैर्न (for योगेन) T1
G2 ० सांख्यतुल्ये च योगे च. —^b) Dn1 at M1 5-7
एकांति (for एकान्त) K1 2 4 B6 सेविनां; G1
सेविनां ॥ Cp एकान्तसेवित, एकान्तिभिर्भागवतै
सेवित । ॥ —^c) K1 2 4 1 D6 5 1 9 T1 G1 ० ० Cp
नारायणात्मको (D7 'णपरो) मोक्षश्च ॥ Cp सांख्ययोगयो
रपि मोक्ष एव फल, स च नारायणात्मक । ॥ —^d) D6 1
वेन (for ततो) K1 (by corr) ० Dn1 Dn1 D6 (by
corr) T1 G1 ० याति

70 Ś1 missing (of v. l. 65) For the sequence
in K1 2 4, of v. l. 66 T1 G1 ० ० transp 69 and
70. —^a) B6 तु (for च) —^b) K2 प्रतिबुद्धो.
K6 पुन (for पुमान्) D6 प्रतिबुद्धाभवत्पुमान् —^c)
K2 प्रतिबुद्धो (for 'बुद्धो) K1 2 4 हि (for न) T1
G1 ० ० एवमेव महाभाग प्रबुद्धेय विजायते.

71 Ś1 missing (of v. l. 65) For the sequence
in K1 2 4, of v. l. 66 —^a) K2 1 D6 ० व्यामिश्री;
Cn (gloss सदापे) Cp (gloss विवेचनासमर्थे) व्यामिश्रे
(as in text) K1 (marg) D6 ० प्रकृति स्मृता (K1
[orig] सदा), D6 1 प्रकृति (D6 'ता) स्थिता —^b)
is damaged in B6. —^c) K2 4 यदात्म (K2 'त्मा) क;
V1 चर्मा (for सदा). D6 1 च (for हि) —^d)
Dn1 प्रवृत्तिर् (for 'सि). V1 D6 1 युक्ता (for युक्त)
—^e) K1 2 नावेक्षेत; K4 न वीक्षेत; Dn1 at नावे
क्षति; Dn1 नावेक्षयति, D6 1 'क्षति (for 'क्षति). K1
2 4 Dn1 स्वय हरि (by transp.), D6 1 हरि स्वयं

72 Ś1 missing (of v. l. 65) For the sequence
in K1 2 4, of v. l. 66 —^a) D4 om. from पश्यत्येनं
up to देवाश्च ऋ (in 73^a) K2 पश्यत्येनं; M6 पश्य
त्येव. —^b) Dn1 ब्रह्म (for ब्रह्मा). K1 2 4 V1 B6
(marg, orig. as in text) T1 G1 ० ० M1 1 ब्रह्मा

69 Ś1 missing (of v. l. 65), For the sequence

कामं देवाश्च ऋषयः सत्त्वस्था नृपसत्तम ।
 हीनाः सत्त्वेन सूक्ष्मेण ततो वैकारिकाः स्मृताः ॥ ७३
 जनमेजय उवाच ।
 कथं वैकारिको गच्छेत्पुरुषः पुरुषोत्तमम् ॥ ७४
 वैशंपायन उवाच ।
 सुसूक्ष्मसत्त्वसंयुक्तं संयुक्तं त्रिभिरक्षरैः ।
 पुरुषः पुरुषं गच्छेत्त्रिभिर्युयः पञ्चविंशकम् ॥ ७५

एवमेकं सांख्ययोगं वेदारण्यकमेव च ।
 परस्परान्नान्येतानि पञ्चरात्रं च कथ्यते ।
 एष एकान्तिनां धर्मो नारायणपरात्मकः ॥ ७६
 यथा समुद्रात्प्रसृता जलौघा-
 स्तमेव राजन्पुनराविशन्ति ।
 इमे तथा ज्ञानमहाजलौघा
 नारायणं वै पुनराविशन्ति ॥ ७७

C 12. 13331
 B 12. 349[1] 53
 K 12. 258 73

(K₁ : G₁ 'ह' रुद्रोय वा नर (V₁ B₁ T₁ G₁ : ० M₁ : पुन) —^a) K₁ : १ B₁ (marg as in text) D₁ : १ G₁ M₁ मानव, K₁ : ० B₀ D₁ : n₁ : D₁ D₁ : १ : १ G₁ : ३ M₁ : १ मानसं; Cp मानुष (as in text) K₁ D₁ : ० समनिवृत्त

73 Ś₁ missing (of v 1 65) For the sequence in K₁ : १, cf. v 1 66 D₁ om. up to देवाश्च ऋ (cf v 1 72) —^a) D₁ : n₁ : १ सम; D₁ : १ नरा (for काम) B₀ वेदा (for देवाश्च) K₁ : १ मुनयश्च; K₁ : १ पुरा यश्च; K₁ : B₀ : १ : १ D₁ : D₁ : n₁ : १ : १ M₁ : १ ऋषयश्च (by transp), T₁ G₁ : ० च मुनय; M₁ : १ ऋषयश्च K₁ : D₁ : ० काम देवर्षयश्चैव —^b) K₁ : १ सत्त्वस्था (for सत्त्व) D₁ : १ तत्त्वा नृपति सत्तम —^c) K₁ : १ G₁ सूक्ष्मेण सत्त्वेन (by transp), D₁ : n₁ : १ सत्त्वेन शुद्धेन —^d) D₁ : (before corr as in text) वैकारिक स्मृतं ☞ Cn वैकारिका, सारिवकाहकारजा ॥ C_v प्रायश सत्त्वगुणे एव रता । कदाचिदीपदिकारसहितत्वाद्द्वैकारिका इत्युच्यन्ते । ☞

74 Ś₁ missing (cf v 1 65) For the sequence in K₁ : १, cf. v 1 66 B₁ damaged T₁ G₁ : ० M₁ : १ om. the ref After the ref, D₁ : १ ins 899* K₁ om. 74 V₁ D₁ : T₁ G₁ : ० Kumbh ed repeat 74 after 12 337. 2^{ab} —^a) D₁ : १ (first time) गच्छेत् (for गच्छेत्) —^b) D₁ : १ (first time) : १ निष्क्रिय पञ्चविंशक. — After 74 (D₁ : १ after ref.), K₁ : १ : ० V₁ B₀ : १ : १ D₁ : n₁ : १ D₁ : १ : १ editions ins

901* वद सर्वं यथादृष्ट प्रवृत्तिं च यथाक्रमम् ।

[K₁ : १ D₁ : १ यथा दृष्टः, D₁ : १ यथातत्त्व (for 'दृष्ट'). D₁ : १ प्रवृत्त, D₁ : १ यदृत्ति (for प्रवृत्ति)]

75 Ś₁ missing (cf v 1 65) K₁ : T₁ G₁ : ० M₁ : १ om the ref —^a) K₁ : B₀ : १ : १ D₁ : n₁ : १

D₁ : १ : १ : १ T₁ G₁ : ० सु (T₁ G₁ : ० स) सूक्ष्म; K₁ : D₁ : १ सु (D₁ : १ सू) सूक्ष्म D₁ : n₁ : १ : १ तत्त्व (for सत्त्व) K₁ : १ : १ D₁ : T₁ G₁ : ० M₁ : १ सयुक्त, D₁ : सहितै; M₁ : lacuna (for सयुक्त) D₁ : सूक्ष्म सत्त्वसम युक्त, D₁ : सूक्ष्म सत्त्वसुसयुक्त ☞ Cn तत्त्वेन, अनारोपितेन रूपेण सयुक्तम्, अधिष्ठानमात्रम् । ☞ —^b) K₁ : १ : १ D₁ : १ : १ T₁ G₁ : ० M₁ : १ : १ सयुक्तम्; Cn (gloss सभ्यत्समाहितम्, उपाधि त्यागेन) 'क्त (as in text) D₁ : अजिह्वगै (hypermetric), G₁ : अक्षरैः (for 'दे') ☞ Cn त्रिभिरक्षरै, अकारोकारमकारै । ☞ —^c) D₁ : M₁ : १ पुरुष (for पुरुष) D₁ : १ पुरुषान् (for प) K₁ : D₁ : १ : १ गच्छन् —^d) K₁ : D₁ : १ : १ T₁ G₁ : ० M₁ : १ : १ निष्क्रिय; D₁ : त्रिभिर्युय (sio) (for निष्क्रिय) K₁ : १ : १ : १ V₁ B₀ : १ : १ D₁ : n₁ : १ : १ : १ पञ्चविंशक

76 Ś₁ missing (cf v 1 65) —^a) K₁ : १ G₁ : १ एतां, K₁ : B₁ : १ एव, D₁ : १ एत (for एक) K₁ : १ : १ सांख्ययोगं, K₁ : D₁ : १ च सांख्य च (for सांख्ययोग) —^b) ☞ Cn वेदारण्यकम्, जीवग्रहान्नेदपर तत्त्वमस्यादि वाक्यज ज्ञानम् । ☞ — D₁ : repeats 76^{ab} after 77^a —^c) K₁ : १ : १ पचरात्रस्तु; D₁ : १ G₁ : १ रात्र तु; M₁ : १ रात्रश्च, B₀ : १ एत पांचरात्र च M₁ : कृष्यते (for कथ्यते) —^d) K₁ : G₁ : १ एवम्, D₁ : एक, D₁ : १ (both times) एव (for एव) K₁ : G₁ : १ एकांतिको, D₁ : तिनो (for 'न्तिनां) —^e) D₁ : १ परायणः; D₁ : १ 'त्मक; M₁ : १ 'रमात्मक (for परा)

77 Ś₁ missing (cf v 1 65) —^a) K₁ : समुद्रात्प्रसृते (for 'प्रसृता) — After 77^a, D₁ : repeats 76^{ab} —^b) B₁ : (marg as in text) पुरुषा विशाति (for पुनरा) —^c) K₁ : T₁ G₁ : ० महा (K₁ : 'हो') बलौघा; D₁ : 'जलोघा. —^d) D₁ : १ नारायण ते पुनरा श्रयति

78 Ś₁ missing (cf v 1 65) —^a) K₁ : एवम्; K₁ : D₁ : १ एव (for एव). —^b) T₁ : G₁ : १ [5] एव

एप ते कथितो धर्मः सात्वतो यदुवान्धव ।
 कुरुष्वैनं यथान्यायं यदि शक्नोपि भारत ॥ ७८
 एवं हि सुमहाभागो नारदो गुरवे मम ।
 श्वेतानां यतिनामाह एकान्तगतिमव्ययाम् ॥ ७९
 व्यासश्चाकथयत्प्रीत्या धर्मपुत्राय धीमते ।

स एवायं मया तुभ्यमाख्यातः प्रसृतो गुरोः ॥ ८०
 इत्थं हि दुश्चरो धर्म एप पार्थिवसत्तम ।
 यथैव त्वं तथैवान्ये न भजन्ति विमोहिताः ॥ ८१
 कृष्ण एव हि लोकानां भावनो मोहनस्तथा ।
 संहारकारकश्चैव कारणं च विशां पते ॥ ८२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पद्मत्रिंशद्दधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३६ ॥]

पाँदव (for यदुवान्धव). K₆ B₀ c-₂ D₂₃ a₁ D₂₁ n₄
 D₂₂ D₂ s s r s सात्वत कुरुनदन; K₇ D₄ ० 'तां
 यमुवाच ह; V₁ 'त पुनरुत्थित, D₂₁ सात्वत * * * * *
 —^d) G₁ एव (for एन) K₂ यथा न्याय्य; K₇ D₄ ०
 यथा तुभ्यम् (for यथान्याय) —^d) B₂ D₂₃ a₁ M₁
 s ० शक्नोपि; D₂₁ n₄ D₂ D₂ s s r s G₁ शक्नोसि (for
 शक्नोपि) K₁ s 4 D₂ r पार्थिव (for भारत) K₇ D₄ ०
 आख्यात पार्थिवोत्तम

79 Ś₁ missing (of v l 65). —^a) B₀ D₂₁ n₄
 D₂ D₂ s s G₁ स (for सु) G₁ महाभाग —^b) D₂
 om (hapl) रदो गु B₂ D₂₃ a₁ गुरवो (for 'वे) K₇
 नम' (for मम). —^c) K₁ s 4 T₁ G₁ s ० यतिनाम्;
 K₇ D₄ ० मति'; B₂ * * * * *; B₇ s D₂₃ a₁ यततां;
 D₂₁ यतीनां; D₂₁ प्रक्षिपा (for यतिनाम्). K₆ B₀
 ० r s (marg as in text) ० D₂₃ a₁ D₂₁ n₄ D₂ D₂
 s s चाह (for आह) ॐ G₂ श्वेतानां, गृहस्थादीनाम्,
 यतिनां, व्राज्यायवस्त्रधारिणाम् । ॐ —^d) T₁ G₆ M₁ ० r
 एकांति (for एकान्त) D₂₂ मतिम् (for गतिम्) D₂₃
 कथयया; D₂₁ D₂₄ D₂₁ D₂ कथयय

80 Ś₁ missing (of v l 65) —^b) D₂₁ धर्मं
 (for धर्म) —^c) T₁ G₆ ० तु (for [क]य). D₂₄
 तेभ्य (for तुभ्यम्) —^d) G₁ आख्यातु K₁ s G₁
 प्रथितो; K₇ D₄ ० प्राक्षिपा (K₇ 'पो), D₂ r प्रसृतो;
 T₁ G₆ ० M₁ ०-1 प्राक्षिपा (for प्रसृतो) K₁ s r G₁
 गुरु; D₂₄ गुरो

81 Ś₁ missing (of. v. l 65). —^a) K₁ s 4 r
 D₄ s r ० T₁ G₁ s ० दुश्चरो (for दुश्चरो). —^b) G₁

पुण्य (for एप) —^a) D₂₃ D₂ r यथा (for तथा)
 K₁ s 4 [क]न्ये च; K₇ D₄ s r ० चान्ये (for [प]वान्ये).
 —^d) K₆ V₁ B₀ s D₂₁ n₄ D₂ D₂ s s सयतीह; B₂
 r ० भजतीह; M₂ न भजति (for न भजन्ति) K₆ च,
 K₇ V₁ D₂₃ a₁ D₁ s ० M₁ 1-1 [ह]ह (for वि) K₁
 s 4 न भजते विमोहिता (K₂ 'त).

82 Ś₁ missing (cf v l 65) —^a) D₂₃ a₁ कृष्ण
 (for कृष्ण) —^b) D₂₄ भावतो; T₁ G₆ ० भावानां
 (for भावनो) K₁ s 4 r D₁ s r ० मोहनो (K₆ 'ने;
 D₁ 'ना) भावनस्तथा —^c) K₁ s 4 कारण (for 'कार'
 कश्). —^d) K₇ हि (for च)

Colophon Ś₁ D₂ T₂ G₂ missing K₂ s B₁-₅
 D₂₁ a₂ D₂₃ n₂ D₁ G₄ s M₂-4 absent — Sub
 parvan K₁ s 4 ० r V₁ B₀ c-₂ D₂₃ a₁ D₂₁ n₄ D₂
 D₂-s r-₂ T₁ G₁ s ० M₁ 1-1 मोक्षधर्म — Adhy
 name K₁ s 4 ० D₂₁ D₄ G₁ s नारा (D₁ नरनारा) य
 णीय; K₇ D₄ r ० नारा (K₇ D₂ नरनारा) यणीये विष्णु
 धर्मावतार, V₁ B₂ D₂₃ a₁ D₂₁ नारा (D₂₃ a₁ नर
 नारा) यणीये एकांतिकाभाव, B₀ ० एकांतिभाव; B₇
 नारायणीयैकांतिकाभाव, B₂ M₁ 1-1 'णीये एकांतिभाव';
 D₂₄ D₂₃ D₂ s एकांतिक (D₂₃ 'का)भाव; D₂ एकां
 तिकसमय — Adhy no (figures, words or both)
 K₆ 74, K₇ D₂ 15 (sto), B₇ 272, B₂ 274,
 D₂₁ G₁ 174, D₂₄ 172, D₂₃ G₂ 176, D₂ 170,
 T₁ G₆ 175, M₁ ० r 171, M₂ 206 — Śloka no.
 D₂₃ D₂₄ 88, D₂₄ 89, D₂ 90

[३३७

जनमेजय उवाच ।

साख्यं योगं पञ्चरात्रं वेदारण्यकमेव च ।

ज्ञानान्येतानि ब्रह्मर्षे लोकेषु प्रचरन्ति ह ॥ १

किमेतान्येकनिष्ठानि पृथद्विष्ठानि वा मुने ।

प्रवृद्धि वै मया पृष्टः प्रवृत्तिं च यथाक्रमम् ॥ २

वैशंपायन उवाच ।

जज्ञे बहुत्रं परमत्युदारं

यं द्वीपमध्ये सुतमात्मवन्तम् ।

पराशराद्बन्धवती महर्षिं

तस्मै नमोऽज्ञानतमोनुदाय ॥ ३

पितामहाद्यं प्रवदन्ति पद्यं

महर्षिमार्षेयविभूतिपुक्तम् ।

नारायणस्यांशजमेकपुत्रं

द्वैपायनं वेदमहानिधानम् ॥ ४

तमादिकालेषु महाविभूति-

नारायणो ब्रह्ममहानिधानम् ।

C 12. 13641
B 12. 250(49)5
K 12. 259 5

337

☞ This adhy is missing in Ś1 Ds T3 G2 (cf v l 12 336 65, 283 15, 336 1, 335 40)

1 G1 repeats 1^{ab} (with the ref) after 1 K4 जनक; G1 (first time) वैशंपायन (for जनमेजय) —^a) K2 7 B0 7-9 Ds2 D3 8 G2 M1 7 साख्य (for साख्य) K1 2 4 7 B1 D1 4 8 9 T1 G1 (second time) 8 6 Ms Kumbh ed योग (for योग) K1 D1 9 पञ्चरात्रो, B1 Ds2 D3 8 G2 Kumbh ed पांचरात्र (for पञ्च) —^b) K1 2 4 V1 D1 7 T1 G1 (both times) 8 6 वेदा पा (K4 प)श्रुपत तथा —^c) Ds1 ब्रह्मर्षे, D1 8 1 9 विप्रै (for ब्रह्मर्षे) G1 ज्ञानमप्रमाणान्येतानि —^d) K1 2 4 7 B2 D3-5 7-9 G2 6 हि, V1 [उ]त; B1 वे, M2 च (for ह) G1 न हतव्यानि हेतुभिः.

2^b) V1 बहु (for पृथक्) — After 2^{ab}, V1 D1 T1 G2 6 Kumbh ed repeat 12 336 74 D1 T1 G2 6 read 2^{ad} twice —^c) V1 D1 T1 G2 6 (last four second time) वदन्त्य त्वं; Ds 7 (first time) ब्रह्मवेनं; G1 वद सर्व (for प्रवृद्धि वै) K1 मे (for वै) G2 6 (both second time) यया (for मया) Ds1 पृष्ट, D1 (first time) पृष्ट (for पृष्ट) K1 2 4 पुत्रमे सर्वमाचक्ष्व —^d) T1 G2 6 (all first time) प्रवक्तुः; G1 प्रवृत्त (for 'त्ति) K1 2 4 यया तथेन (K4 'थ्येन) वै द्विज — After 2, K1 2 4 read 12 336 66^a-74^b followed by 899*

3^a) K1 4 Ds1 Dn4 यज्ञे (for जज्ञे). K1 Ds परम पुराण, Ds1 as 'मत्युदारं; Dn4 'मत्प्रदारं (810), D4

पुरुष पुराण, Ds 7 परम सुदार, T1 G1 8 6 M1 6-7 पर मा (M1 'म)म्युदार (for 'मत्युदार) —^b) K1 lacuna, Dn4 Ds 7 यो (for य) K1 2 4 Ds 7 सात्मभाज, Ks V1 B0 6-9 Ds2 as Dn1 n4 Ds D3 8 8 Cs 'यो गात् (for 'वन्तम्) ☞ Cs द्वीपमध्ये, यमुनाद्वीपमध्ये । ☞ —^c) Ks V1 B0 6-9 Ds2 as Dn1 n4 Ds D3 8 8 T1 G2 6 Kumbh ed सत्यवती (for गन्ध*) Ds 7 महर्षे

4^a) K1 2 4 7 D1 9 पचम (for पष्ट) ☞ Ca पितामहो ब्रह्मा आद्यो यख चाधिकपुत्रस्य तम् । तथा न लग च्छते । केचित्पितामहशब्देन नारायण उच्यते इत्याहु ॥ Cn पितामहस्य आद्यो नारायणस्त, य पष्ट नारायणावतार वदन्ति । पितामहाद्यमारभ्य य पष्ट वदन्तीति वा, यस्मात्पितामहाद्य पष्ट वदन्तीति वाध्याद्वत्य योज्यम् । सर्वयापि पितामहाद्यमित्येक पदम् ॥ Cp पितामहात्, नारायणात् । कृष्णद्वैपायन पष्टम् । तथा हि, प्रथम नारायणस्ततो ब्रह्मा ततो वसिष्ठस्तत शकिलत पराशरस्ततो द्वैपायन इति ॥ Cs भगवतो न्यासस्य ब्रह्मर्षि वशप्रभवत्वमेव सर्वे जानन्ति, न तु भगवद्भवत्वमित्याह । पितामहाद्य, य पुत्र पितामहादारभ्य नारायणस्य पष्ट-नारा यणो-ब्रह्मा-वसिष्ठ-शक्ति-पराशरो-न्यास इति नारायण पष्टम् । ☞ —^b) V1 Ds2 as ब्रह्मर्ष्य (for भार्षेय) ☞ Cs भार्षेयविभूतिभिः क्षमदमादिभिः । ☞ —^c) K1 2 4 [अ]शमजैक, T1 G2 6 'कप्रेक; Cv (gloss) सवा [पान्तरतमाख्यप्रथमावतारे वागुच्चारणसमये नारायणस्यास्या जातम्] [अ]गजमेक (for [अ]शजमेक) D1 मंत्र (for पुत्र) —^d) B1 (marg) निदान

5 Ds 7 om (hapl) 5^{ab} —^a) K1 2 4 B2 D4 9 T1 G1 8 6 'काले सुः; Ds1 कालेपि, M1 5-1 'काले स (for कालेषु) K1 2 4 7 B2 Ds2 D4 9 T1 G1 8 6

ससर्ज पुत्रार्थमुदारतेजा

व्यासं महात्मानमजः पुराणः ॥ ५

जनमेजय उवाच ।

त्वयैव कथितः पूर्वं संभवो द्विजसत्तम ।

वसिष्ठस्य सुतः शक्तिः शक्तेः पुत्रः पराशरः ॥ ६

पराशरस्य दायादः कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।

भूयो नारायणसुतं त्वमेवैनं प्रभापसे ॥ ७

किमतः पूर्वजं जन्म व्यासस्यामिततेजसः ।

कथयस्वोत्तममते जन्म नारायणोद्भवम् ॥ ८

वैशंपायन उवाच ।

वेदार्थान्वेत्तुकामस्य धर्मिष्ठस्य तपोनिधेः ।

गुरोर्मे ज्ञाननिष्ठस्य हिमवत्पाद आसतः ॥ ९

कृत्वा भारतमाख्यानं तपःश्रान्तस्य धीमतः ।

शुश्रूषां तत्परा राजन्कृतवन्तो वयं तदा ॥ १०

सुमन्तुर्जैमिनिश्चैव पैलश्च सुदृढव्रतः ।

अहं चतुर्थः शिष्यो वै शुको व्यासात्मजस्तथा ॥ ११

एभिः परिवृतो व्यासः शिष्यैः पञ्चमिरुत्तमैः ।

शुशुभे हिमवत्पादे भूतैर्भूतपतिर्यथा ॥ १२

वेदानावर्तयन्साङ्गान्भारतार्थाश्च सर्वशः ।

तमेकमनसं दान्तं युक्ता वयमुपासहे ॥ १३

कथान्तरेऽथ कस्मिंश्चित्पृष्टोऽस्माभिर्द्विजोत्तमः ।

वेदार्थान्भारतार्थाश्च जन्म नारायणात्तथा ॥ १४

विभूतिः; B₀ -विभूत (for 'तिर' —^b) D₈ वेद- (for
ब्रह्म) B₀ → D₈ अ₁ नि (D₈ वि) धानमाद्य (B₀ १ ०
'थ); M₁ १ -महानिधानः (for 'निधानम्' ❀ C₈
ब्रह्मणो वेदस्य महानिधानमाधार' । ❀ —^d) K₁ २ ४
घ्यायन्, D₈ व्यास (for व्यास) K₁ २, ४ ० B₀ D₈,
n₄ D₈ D₂ २, ४ M₈ Kumbh. ed अज पुराण; B₈ अज.
पुराण.

6 *) D₈ स्वयैव (for स्वयैव) K₈, १ B₈ ० G₁
M₁ १ १ कथित (for 'त') M₁ पूर्वं (for पूर्व) —^b)
K₁ २ ४ १ V₁ B₈ ० D₈ D₂ २ (before corr as in
text) ४ २ ० T₁ G₈ ० सभवे (for 'वो) D₈ द्विजस
त्तम —^c) K₈ १ V₁ D₈ वसिष्ठस्य K₁ २ [जा]त्मज
(for सुत) D₈ om शक्ति —^d) D₈ Kumbh. ed
शक्तिपुत्र (for शक्ते' पुत्र') K₁ पुर'शर (sic), K₁
परासर', D₈ 'शरं, D₄ lacuna (for पराशर).

7 *) D₈ परासरस्य —^c) D₈ सुख (for -सुत)
—^d) G₁ [ए]क (for [ए]नं)

8 *) G₈ किमेत्त् (for किमत). T₁ G₁ २ ० M₁ २-१
Kumbh ed पूर्वकं (for 'ज) K₁ om जन्म. —^c)
K₈ कथ यस्य; D₈ कथमस्य (for कथयस्य) T₁ G₈, ०
[द्]ह मम वै; G₁ महाबुदे (for [व]त्तममवे). —^d)
M₈ जन्म नारायणात्मकं.

9 *) K₁ २ मेत्तुकामस्य; B₈ वेष्ट', D₈ वक्तु';
G₁ मोक्ष' (for वेत्तु') D₈ अ₁ वेदान्वेष्टुकामस्य; D₈ १
T₁ G₈, ० M₈ Kumbh. ed. वेदार्थवेत्तुकामस्य; C₈p
(gloss ' वेदार्थाभिज्ञस्येति पाठान्तरयोऽर्थ.) वेदार्थान्वेत्तुका-

मस्य (as in text) —^c) K₁ D₈ २ ० वृत्स्य (for
निष्ठस्य) —^d) D₈ पादम् (for पाद)

10 *) D₈ आख्यान, D₈ 'त (for 'न) K₈
कृत्वा भागवताख्यानं —^b) G₁ M₁ १ १ तप (for तप-).
K₁ B₈ (marg as in text) शान्तस्य (for -श्रान्तस्य)
—^c) D₈ शुश्रूषा K₈ D₈ G₁ तपरां; K₁ D₈ ०
परमां

11 = (var) 12 327 16 —^c) K₈ D₈ सुमन्तु.
K₈ जैमनिश्, K₈ D₈ D₈ जैमुनिश् (for जैमिनिश्)
—^b) K₁ पैलाश, M₈ वैन्यश् K₁ २ ४ चैव; D₈
च* (for च सु). D₈ पैलवश्च इदव्रत —^c) D₈
शिष्ये (for शिष्यो) K₈ मे (for वै). —^d) B₀ तदा
(for तथा). K₁ २ ४ १ D₈ २ ० G₁ पंचमस्तु शुक्रः स्मृत'.

12 *) K₁ २ ४ D₁ T₁ G₈ ० पृते (for एभि).
—^b) K₈ उत्तम —^c) K₁ २ ४ D₈ पार्श्वे (for -पादे)
—^d) D₈ देवैर (for भूवैर)

13 13 is damaged in G₁. 13^{ad} is damaged in
B₀. —^c) K₂ ४ दातुं (for दान्तं). —^d) K₈ १ D₈, ०
व्यासम् (for वयम्) D₈ सुक्ता वयमुपासते (sic).

14 14^{ab} is damaged in B₀ G₁ —^c) K₁ २ ४
D₈ कथांतेरे तु; V₁ D₈ D₈ D₈ १ ० T₁ G₈ ० M₁ २-१
'तरे च, B₁ 'तरेण (for 'तरेऽथ). —^b) K₁ D₈
द्विजोत्तम, D₈ 'त्तम —^c) K₂ D₈ मा (K₂ म-
रतार्थाश्च. —^d) D₈ om. (hapl) from नारायणा up to
जन्म (in 15^c).

स पूर्वमुक्त्वा वेदार्थान्भारतार्थाश्च तच्चवित् ।
 नारायणादिदं जन्म व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ १५
 शृणुष्वमाख्यानवरमेतदार्षेयमुत्तमम् ।
 आदिकालोद्भवं विप्रास्तपसाधिगतं मया ॥ १६
 प्राप्ते प्रजाविसर्गे वै सप्तमे यद्भसंभवे ।
 नारायणो महायोगी शुभाशुभविवर्जितः ॥ १७
 ससृजे नामितः पुत्रं ब्रह्माणममितप्रभम् ।
 ततः स प्रादुरभवदर्थैर्न वाक्यमत्रवीत् ॥ १८
 मम त्वं नामितो जातः प्रजासर्गकरः प्रभुः ।
 सृज प्रजास्त्वं विविधा ब्रह्मन्सजडपण्डिताः ॥ १९
 स एवमुक्तो विमुखश्चिन्ताव्याकुलमानसः ।

प्रणम्य वरदं देवमुवाच हरिमीश्वरम् ॥ २०
 का शक्तिर्मम देवेश प्रजाः स्रष्टुं नमोऽस्तु ते ।
 अप्रज्ञावानहं देव विधत्स्व यदनन्तरम् ॥ २१
 स एवमुक्तो भगवान्भूत्वाथान्तर्हितस्ततः ।
 चिन्तयामास देवेशो बुद्धिं बुद्धिमतां वरः ॥ २२
 स्वरूपिणी ततो बुद्धिरुपतस्थे हरिं प्रभुम् ।
 योगेन चैनां नियोगः स्वयं नियुयुजे तदा ॥ २३
 स तामैश्वर्ययोगस्थां बुद्धिं शक्तिमतीं सतीम् ।
 उवाच वचनं देवो बुद्धिं वै प्रभुरव्ययः ॥ २४
 ब्रह्माणं प्रविशस्वेति लोकसृष्ट्यर्थसिद्धये ।
 ततस्तमीश्वरादिष्टा बुद्धिः क्षिप्रं विवेश सा ॥ २५

C 12. 12661
B 12 350(49).25
K. 12 359 25

15 Ds om 15^{ab} (cf v 1 14) —^a) K1 सु
 (for स) Br s Das as पूर्वमुक्त्वाय वेदार्थान् —^b)
 Ks भरतार्थांश्च Ks 4 सर्ववित् (for तच्च) —^d)
 K1 s व्याहर्तुम् (for व्याहर्तुम्)

16 Before 16, K1 s 4 Dn1 Kumbh ed ins
 स्यास उवाच —^b) Ks Bo 6-9 Das as Dn1 ns Ds
 Ds s s Ms Kumbh ed हृदम् (for एतद्) M1 6 1
 आर्षेय पुरातनं (submetric) —^c) G1 damaged,
 K1 s -कालोद्भूत, Ds1 Ds कालोद्भवे (for 'द्भव) —^d)
 K1 Ds 6 साधितं; M1 6 1 विगत (for [क्ष]धि'). Gs
 तापसाधिगत

17 ^a) Ds च (for चै) —^b) Dn4 यज (for
 यज्ञ-) M1 1 सत्त्वमेवममभवे (sic)

18 ^a) K1 1 ससृजे, G1 सहसृजे (hypermetric)
 (for ससृजे) D1 T1 Gs 6 M1 6 1 नामिज (for 'त')
 Ks Bo 6-9 Das as Dn1 ns Ds Ds s s Kumbh
 ed पूर्व (for पुत्र) —^b) Dn1 Kumbh ed प्रभ
 (for प्रभम्) G1 ब्रह्माणममितौजस —^c) K1 s Ds G1
 तस्याग्रे (for तत् स) —^d) Dn4 अर्थैत; G1 तथैत

19 ^a) Ks T1 नामिजो, G1 lacuna (for 'तो)
 —^b) Das प्रजा (for प्रजा). —^c) Dn4 सूत; M1
 सृजन् (for सृज) —^d) Gs 6 M1 6-1 सजड (for
 सजड) Ds 1 ब्रह्मसृज (Ds 'त्रज) उपस्थित

20 D1 om (hapl ?) 20^a-22^a. —^a) V1 Ds
 विमनाश्च, Dn4 विप्रर्षिश्च (for विमुखश्च) —^b) K4
 मानसे (for 'स'). —^c) Ks वरदो (for 'द'). Das
 प्रणम्य देवदेवस्य.

21 D1 om 21 (cf v 1 20) —^b) K1 प्रजा
 सृष्टु; Dn4 प्रजा सृष्टे Dn4 त (for ते) —^c) Dn4
 Ds1 अप्रज्ञावान्; G1 अप्रज्ञानाद् (for 'वान्) Dn4
 देव Ks M1 अप्रजा ('ज्ञा)वाहन देव. —^d) Das M1
 विधत्स्व (for 'रत्स्व)

22 D1 om 22^a (of v 1 20) —^b) K1 s 4
 G1 M1 6 1 च (for [क्ष]य) Ds [क्ष]वर्हिषे K1 s 4
 T1 Gs 6 तदा (for तस) —^c) Gs M1 6-1 विधेजो
 (for देवेशो) —^d) K1 s 1 V1 Dn4 Ds1 D1 T1
 वर (for वर)

23 ^a) Ds 1 स्वरूपि (D1 'पा)णां; T1 G1 6 स्वरू
 पाणी (for 'पिणी) —^c) Ks चैर्न, Ks Bo 6-9 Das
 as Dn4 चैव, K1 Ds 6 तां स (for चैनां) Bs-9 Das
 नियोगे; Das 'नं, T1 Gs 6 Ms-1 संयोज्य; M1 संपूज्य
 (for नियोग) ☞ Gs दुर्घटानपि पदार्थान्योजयति, घट
 यतीति योग शक्तिविशेष', तेन नियोग, स्वय योगरहितोऽ
 भवदित्यर्थे । ☞ —^d) K1 s 4 Ds1 स्वयं च; K1 V1
 D1 6 1 6 T1 G1 M1 6-1 स्वयं स (K1 स्व-; G1 M1
 स); Gs 6 स स्वय (for स्वय नि) K1 s 4 1 Ds
 6 6 G1 तत् (for तदा)

24 ^a) Ds -योगस्था —^b) K1 4 शक्तिमती; Ks
 V1 Bo 6-9 Das as Dn1 ns Ds Ds s s Kumbh ed
 गतिमती (for शक्ति') Ds 6 सतां; T1 Gs 6 गतिं (for
 सतीम्) —^d) Ks 4 तदा (for बुद्धि) K1 Ds 6 च,
 Dn4 चैव (hypermetric) (for चै). Bs ईश्वरः (for
 एश्वर्य)

25 ^a) K1 Ds 6 ब्रह्माणं प्रविशाद्येति. —^b) K1

अथैनं बुद्धिसंयुक्तं पुनः स ददशे हरिः ।
 भूयश्चैनं वचः प्राह सृजेमा विविधाः प्रजाः ॥ २६
 एवमुक्त्वा स भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 प्राप चैव मुहूर्तेन स्वस्थानं देवसंज्ञितम् ॥ २७
 तां चैव प्रकृतिं प्राप्य एकीभावगतोऽभवत् ।
 अथास्य बुद्धिरभवत्पुनरन्या तदा किल ॥ २८
 सृष्टा इमाः प्रजाः सर्वा ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।
 दैत्यदानवगन्धर्वैरक्षोगणसमाकुलाः ।
 जाता हीयं वसुमती भाराक्रान्ता तपस्विनी ॥ २९

बहवो बलिनः पृथ्व्यां दैत्यदानवराक्षसाः ।
 भविष्यन्ति तपोयुक्ता वरान्प्राप्स्यन्ति चोत्तमान् ॥ ३०
 अवश्यमेव तैः सर्वैर्वरदानेन दर्पितैः ।
 बाधितन्याः सुरगणा ऋषयश्च तपोधनाः ।
 तत्र न्याय्यमिदं कर्तुं भारावतरणं मया ॥ ३१
 अथ नानासमुद्भूतैर्वसुधायां यथाक्रमम् ।
 निग्रहेण च पापानां साधूनां प्रग्रहेण च ॥ ३२
 इमां तपस्विनीं सत्या धारयिष्यामि मेदिनीम् ।
 मया ह्येषा हि ध्रियते पातालस्थेन भोगिना ॥ ३३

सिद्धार्थ- (for सृष्टयर्थ) . — °) M1. ० १ ईश्वरोद्दिष्टा
 (for 'रादिष्टा) . — °) M1 बुद्धि (for बुद्धि) Dr T1
 G2 ० ह (for स)

26 °) K6 B6 १ ३ (marg. as in text) D4 तथैनं ;
 D4 तथैत (for अथैनं) M1 ० १ -सप्त (for -सयुक्तं) .
 — °) Dr T1 G2 ० त ; G1 M1 सं (for स) . — °)
 B8 Dn1. n4 D5 D2 ३. ३ Kumbh ed चैव, D5 चेह
 (for चैन) . K1 ३ 4 G1 हरि (for वच) — °) K1
 भजेह, D4 सृजेम ; D1 ० सृजेह (for सृजेमा) K2
 D1 विविधा (for 'धा') . — Alter 26, K1 ३. 4 ०. १ V1
 (marg) B6 ०-१ D4 ३ Dn1. n4 D5 D2-३. १-१ T1
 G1 ० ० Cs Kumbh. ed ins.

902* चाढमित्येव कृत्वा स यथाज्ञां शिरसा हरे ।

[K6 B6 ३ Dn1 n4 D5 D2 ३ ३ Kumbh ed [अ]सौ
 (for स) D4 ३ D5 १ यथाज्ञा K6 B6 (marg as
 above) १-१ D4 ३ D5 दधे ; V1 तदा (for हरे)]
 — Dr T1 G2. ० cont.

903* तथाकरोद्य धर्मात्मा प्रह्ला लोकपितामह ।

27 °) K1 D4 ० M1 ०-१ स एवमुक्त्वा भगवांस्
 — °) T1 G2 ० प्रायाच्, G1 प्राप्तश् (for प्राप) K1 ३ 4
 चैव, K6 B6 १ ३ Dn1 n4 D5 D2 ३. ३ ३ Ms Kumbh
 ed चैन (for चैव) . — °) K1 ३ D5 Kumbh ed
 स्व स्थानं ; K6. १ B6 ० D4 ३ D2 ३ सस्थान (for स्व)
 K1 ३ D5 G1 वेद (for देव) . K1 -सस्थित ; D5 G1
 सज्ञक (for संज्ञितम्)

28 °) K1 ३ D5 प्राप्त (for प्राप्य) K6 B6-० D4
 ३ चां वै भागवतीं (D4 'ती ; D4 'ति) प्राप्य . ॐ Cs
 प्रकृतिं, पङ्क्तोत्पादकशरीरम् । ॐ — °) K6 एकी ; B6-३
 मति (for 'एकी) . Dn4 भागवतो (for भावगतो)
 K2 4 एकीभागवते भवे (K4 'व) व ; B6 D4. ३ मति

(D4 'ति) भागवतोभवत् (D4 'तो महान्) ; D5 एक
 भागवतोभवत् — °) Dr तथा (for तदा)

29 °) K6 B6. ०-१ D4 ३ Dn1 n4 D2 ३ ३ ३ transp
 इमां and प्रजा . — °) D4 -गर्धने, Dn4 D4 १ गवर्वा
 (for 'वै-) — °) K1 ३ १ D1 ० G1 यक्षराक्ष- (K2
 'क्ष-) ; K4 यक्षराक्ष (for रक्षोगण) K4 ० V1 B6 ३
 Dn4 D2-१ ३ ० Ms Kumbh ed समाकुला (for
 'कुला) — °) K1 जाता (for जाता) D5 १ T1 G2 ०
 चैय ; G1 ह्येष (for हीय) D4 ३ वसुमती — °)
 Dn4 भयाक्रान्ता (for भारा) B1 तपस्विनी ; D4
 'स्विनी ; M1 १ 'स्विना (for 'स्विनी) .

30 °) K2 पृथ्व्यां ; K1 D4 १ श्रेष्ठा (for पृथ्व्यां)
 — °) Dn4 -रक्षसां (for राक्षसा) . — °) D4 प्राप्स्यन्ति
 (for प्राप्स्यन्ति)

31 °) K1 ३ 4 V1 अवश्य (K4 'व्य) मेतै सर्वेहि
 — °) B1 damaged K1 दर्पिता ; K6 १ D5 दर्पितै
 (for द) — °) K6 १ D4 D5 बाधितन्या ; Dn4 M1
 व्या (M1 वा) धितन्या (for बाधि) K1 स्वरगणा (for
 सुर) — °) K1 ३ 4 D5 १ सुनयश् (for ऋषयश्)
 — °) D4 D5 T1 G2 ० M6 १ तत्र न्यायम्, Dr तत्र
 न्यायम् (for तत्र न्याय्यम्)

32 °) Dr T1 G2 ० वसुधाया (for 'यां) D4 ३
 यथाक्रमै (for 'क्रमम्) — °) K2 निग्रहेण T1 G2 ०
 [ए]व (for च) . K1 ३ १ V1 D4 ० G1 साधूनां,
 K4 च साधूनां (for च पापानां) . — °) K2 om.
 साधूनां K1 प्रग्रहेण ; K2 प्रवहेण ; D4 ३ च प्रहेण (for
 प्रम्) . V1 प्रग्रहेण च धर्मिणा .

33 °) V1 इयं ; Dr इह (for इमां) . K1 D4 ३
 वेदी (for सरयां) . K6 B6. ०-१ D4. ३ Dn1. n4 D5

मया घृता धारयति जगद्धि सचराचरम् ।
 तस्मात्पृथ्व्याः परित्राणं करिष्ये संभवं गतः ॥ ३४
 एवं स चिन्तयित्वा तु भगवान्मधुघ्नदन्तः ।
 रूपाण्यनेकान्यसृजत्प्रादुर्भाविभवाय सः ॥ ३५
 वाराहं नारसिंहं च वामनं मानुषं तथा ।
 एभिर्मया निहन्तव्या दुर्विनीताः सुरारयः ॥ ३६
 अथ भूयो जगत्स्रष्टा भोःशब्देनानुनादयन् ।
 सरस्वतीमुच्चचार तत्र सारस्वतोऽभवत् ॥ ३७
 अपान्तरतमा नाम सुतो वाक्संभवो विभोः ।

भूतभव्यभविष्यज्ञः सत्यवादी दृढव्रतः ॥ ३८
 तमुवाच नतं मूर्धा देवानामादिरव्ययः ।
 वेदाख्याने श्रुतिः कार्या त्वया मतिमतां वर ।
 तस्मात्कुरु यथाज्ञप्तं मयैतद्वचनं मुने ॥ ३९
 तेन भिन्नास्तदा वेदा मनोः स्वायंभुवेऽन्तरे ।
 ततस्तुतोप भगवान्हरिस्तेनास्य कर्मणा ।
 तपसा च सुतप्तेन यमेन नियमेन च ॥ ४०
 श्रीभगवानुवाच ।
 मन्वन्तरेषु पुत्र त्वमेवं लोकप्रवर्तकः ।

C 12.13679
 B. 12. 350(49).43
 K 12 389 43

D₂ s s M₁ e r Kumbh ed ह्य तपस्विनी सत्या, D₅
 हृद तपस्विनी सत्या, T₁ G₈ e ह्य तपस्विनी सर्वा (T₁
 धारा); M₅ ह्य सरस्वती सत्या ॐ G₈ तपस्विनी,
 सत्तापवतीम् । ॐ —^b) K₄ T₁ M₁ e r धारयिष्यति (for
 'यिष्यामि) K₆ B₀ e-s D₂₈ a₁ D₂₁ n₁ D₈ D₂ s s
 M₅ Kumbh ed धारयिष्यति मेदिनी. — G₁ om 33rd
 —^c) D₂₁ ह्येपादि (for ह्येपा हि) K₁ s वि, M₁
 e-r [अ]पि (for हि) K₂ म्रियते (for ध्रियते) —^d)
 T₁ G₈ e पातालस्थेन ॐ G₈ पातालस्थेन भोगिना, धनन्त
 रूपेण । ॐ

34^a) K₂ भारयति, K₆ धारयति, G₁ 'यती (for
 'यति) —^b) K₆ V₁ B₀ e-s D₂₈ a₁ D₂₁ n₁ D₈
 D₂ s s Kumbh ed विश्व (for हि स) —^c) K₁
 D₂ s तस्या (for तस्मात्) —^d) M₅ करिष्येद्विहा
 मित — After 34, D₁ T₁ G₁ s e read 36rd

35^a) D₂₈ एव (for एव) K₁ s D₂₁ D₀ स
 (for स) K₆ एव स चित्तयानस्तु —^c) D₂₁ रूपा
 ण्यनेकानसृजत् —^d) K₆ D₂₁ D₈ D₂ s s प्रादुर्भावि,
 M₅ 'र्भावो (for 'र्भावि) D₂ s वै (for स)

36^a) K₁ s D₂ s G₈ वाराहं — D₁ T₁ G₁ s e
 read 36rd after 34 —^c) B₀ एतैर (for एभिर)
 K₁ s s D₅ नियतव्या, D₂₁ [अ]भिह (for निहन्तव्या)
 —^d) K₁ D₂₁ सुरादय, D₅ तदारय; G₈ सुरासुरा
 (for 'रय)

37^a) K₁ r B₀ D₂₁ D₂₈ D₂ s r जगत्स्रष्टा; T₁
 G₈ e 'सृष्टु (for 'स्रष्टा) —^b) K₂ T₁ G₈ e भो
 (for भो) K₆ [अ]नुवादयन्; D₂₁ 'नानयन्; D₅
 विनादयन् (for [अ]नु) ॐ G₈ भो'शब्देन सरस्वती
 माज्ञुहावेत्यर्थः । ॐ —^d) D₂₁ रीव (for तत्र) D₂₁
 मभेत् (for ऽभवत्)

38^a) K₁ s s D₄ s अपान्तरतमो (K₂ 'पो) नाम;
 D₂₁ अर्याजरतमा नाम (sic), T₁ G₈ e अवातरतमा
 नाम ॐ G₈ अपान्तरतमा हृति जन्मान्तरे व्यासनाम ॥
 G₈ अपगतमान्तर तमो यस्मात् ॥ G₇ अवा[पान्तरतम
 इत्यपि भगवत एव एक रूप, आदिनारायणाज्जातम् । पर
 मात्मा ॥ ॐ —^b) K₆ स्वतो, K₁ D₂ s स्मृतो (for
 सुतो) K₄ r D₅ r विभो, K₆ B₀ e-s D₂₈ a₁ D₂₁
 n₁ D₈ D₂ s s प्रभु; V₁ प्रभो (for विभो) — K₁ s r
 D₂ s G₁ om 38rd —^d) K₆ B₀-s D₂₈ जितेंद्रिय
 (for दृढव्रत) D₂₁ सत्यवादिजितेंद्रिय

39^a) K₁ D₂ s T₁ G₈ e [आ]नत (for नत) V₁
 उवाच वचन पूर्वं —^b) V₁ देवानां हरिरव्यय — Before
 39rd, B₀ in₈ श्रीभगवानुवाच —^c) K₁ वेदाख्यान,
 D₂₈ a₁ 'ख्या मे; D₂₁ 'दयाते; D₂₁ D₂ s M₆ G₈
 'ख्यान; M₆ 'ख्यान (for 'ख्याने) K₁ स्मृति (for
 श्रुति) ॐ G₈ वेदाख्यानश्रुति, वेदाध्ययननिमित्ते श्रुति,
 शाखा, कार्या प्राणिनामध्ययनसौकर्यार्थम् । सकीर्णानां ऋग्यजु
 साम्ना व्यास कुर्वित्यर्थः । ॐ —^d) K₁ D₂₁ वर —^e)
 K₁ s s e V₁ B₀ e-s D₂₈ a₁ D₂₁ n₁ D₈ D₂ s s
 T₁ G₈ Kumbh ed मम (for मया) K₁ s s G₁
 सुत, D₅ यथा (for मुने).

40^a) K₁ D₂ s s स्वय; D₂₁ तया, M₁ e r
 ततो (for तदा) K₁ s s तेन वेदा स्वय भिक्षा —^b)
 D₁ T₁ G₈ e मनु (for मनो) K₁ s s e D₅ स्वाय
 भुवर्तरे; D₁ T₁ G₈ e 'सुवर्तरे (for 'भुवेऽन्तरे) —^d)
 K₁ तेनास्मि, K₂ तेनासि (for 'स्व) — D₁ T₁ G₈ e
 om 40th —^e) D₅ दमेन (for यमेन) V₁ नियमेन
 दमेन च

41 Most MSS om. the rel. —^a) K₂ [अ]पुत्र
 (for पुत्र) —^b) K₁ s एक; V₁ D₂₁ एकम् (for

भविष्यस्यचलो ब्रह्मन्प्रधृष्यश्च नित्यशः ॥ ४१
 पुनस्तिष्ये च संप्राप्ते कुरवो नाम भारताः ।
 भविष्यन्ति महात्मानो राजानः प्रथिता भुवि ॥ ४२
 तेषां त्वत्तः प्रसूतानां कुलभेदो भविष्यति ।
 परस्परविनाशार्थं त्वामृते द्विजसत्तम ॥ ४३
 तत्राप्यनेकधा वेदान्भेत्स्यसे तपसान्वितः ।
 कृष्णे युगे च संप्राप्ते कृष्णवर्णो भविष्यसि ॥ ४४
 धर्माणां विविधाना च कर्ता ज्ञानकरस्तथा ।
 भविष्यसि तपोयुक्तो न च रागाद्विमोक्ष्यसे ॥ ४५

वीतरागश्च पुत्रस्ते परमात्मा भविष्यति ।
 महेश्वरप्रसादेन नैतद्वचनमन्यथा ॥ ४६
 यं मानसं वै प्रवदन्ति पुत्रं
 पितामहस्योत्तमबुद्धियुक्तम् ।
 वसिष्ठमग्र्यं तपसो निधानं
 यश्चापि सूर्यं व्यतिरिच्य भाति ॥ ४७
 तस्यान्वये चापि ततो महर्षिः
 पराशरो नाम महाप्रभावः ।
 पिता स ते वेदनिधिर्वरिष्ठो

एव). K₁ २.४ V₁ B₀ ३ ० D₄ D₁ D₂ ३ ३ M₀ एव;
 K₀ B₀ १ D₄ D₂ G₁ एवं; D₄ lacuna, D₂ लोके
 (for लोक) ☞ C₀ लोकप्रवर्तक, लोक्षयतेऽनेन धर्म
 इति लोको वेदस्तस्य प्रवर्तकः । ☞ —^a) K₄ भविष्य सयलो
 ब्रह्मन् (३१०), K₀ 'एव च नो ब्र' (३१०). —^d) K₂
 अप्रविष्यश् (for 'धृष्यश्'). K₁ २.४ D₁ ३ ० सर्वश (for
 नित्यशः)

42 ^a) G₁ ततस् (for पुनस्) K₁ G₁ तिष्येय;
 K₂ तिष्येय; K₄ तिष्येय; C₀ ३ (gloss [both] कलौ)
 तिष्ये च (as in text) —^b) V₁ D₁ T₁ G₁ ३ ० M₁
 ३-१ नामत, D₄ भारत, D₀ ३ 'त (for 'ता) —^c)
 M₀ १ महायाहो (for 'रमानो) —^d) D₁ इव (for
 सुवि)

43 ^a) D₁ एषां (for तेषां). —^b) K₁ २.४ D₄ D₄ ०
 M₀ ० कुले (for कुल) D₄ मेदा (for भेदो) —^c)
 M₁ ० १ परस्पर (for 'स्पर-') —^d) B₀ damaged
 G₁ C₀ (C₀p as in text) स्वमृते (for स्वामृते) ☞ C₀
 स्वामृते, स्वद्वान्प्रमनादत्येत्यर्थं । ☞

44 ^a) G₁ अनेकया (for 'जा) K₄ D₁ मेदान्;
 D₀ विद्वान् (for वेदान्) —^b) K₁ D₁ ० नेष्यसे;
 D₄ भेष्यते; D₂ भस्यते, D₂ भेष्यते; D₀ १ तेभ्य
 स (for भेष्यसे) K₁ तपसान्वितः. —^c) K₂ कृष्ण;
 G₁ कृष्णे, M₀ कृष्णे (for कृष्णे) —^d) K₁ D₄ ३
 D₄ D₄ भविष्यति (for 'सि).

45 V₁ reads 45^{ab} on marg —^a) K₂ धर्माणां
 D₄ तु (for च) D₀ भविष्यर्माणां विविधां (३१०)
 —^b) D₄ कर्ता (for कर्ता) D₁ ज्ञानकरस् G₁ तथा
 (for तथा) — V₁ om 45^c-46^b D₁ om (hapl.)
 45^c-46^c —^c) K₀ भविष्यति —^d) K₀ तव (for
 न च). K₁ B₀ १ D₄ D₂ ३.३ विमोक्षसे. ☞ C₀

रागात्, ससारात् । ☞

46 V₁ om 46^a, D₁ om 46 (for both, cf v 1
 45) —^a) K₁ वीतरागस्य; G₀ वीरागतश्च (for वीर
 रागश्च) M₁ ०.१ tranap पुत्र and ते —^b) D₄
 D₁ ३ ० भविष्यति (for 'द्यति) ☞ C₀ १ परमात्मा,
 परे ब्रह्मणि (C₀ परमे नारायणे), आत्मा चित्तं, यस्य । ☞

47 G₁ om (hapl) 47-51, V₁ reads the same
 on marg —^a) K₀ B₀ ०-३ D₄ ३ D₁ ३ D₂ D₂
 ३ ३ T₁ G₂ ० Kumbh ed विप्रा (for पुत्र) —^b)
 D₂ om from सह up to ततो (in 48^a) K₁ बुद्धि-
 रक्त (for 'युक्तम्) — D₂ repeats 47^a after पराशरो
 (in 48^b) —^c) K₁ वशिष्ठम्; D₂ (both times)
 वशिष्ठम् (for वसिष्ठम्) K₁ T₁ अग्र K₄ B₀ D₁
 ३ D₁ (both times) ३ D₂-३ च तपो; D₄ ३
 तपसा; D₁ 'सां (for 'सो) D₄ विधान (for नि')
 —^d) K₀ B₀ ०-३ D₁ ३ D₁ (both times) ३ D₂ ३
 Kumbh ed यस्याति; D₄ ३ यस्याभि; D₁ यश्चाति;
 T₁ यस्यापि (for यश्चापि) K₁ ४ व्यतिरिच्यते इति;
 K₂ 'रिच्यते इति; K₀ B₀ ०-३ D₄ D₁ ३ D₂ D₂ ३
 Kumbh ed 'रिच्यते सा', D₄ 'रित्यनेना; D₂
 (both times) इतिचिच्यते सा; D₁ T₁ G₂ ० इतिरिच्य
 भाति (for व्यतिरिच्य भाति).

48 For the repetition in D₂, of v 1 47. G₁
 om 48, D₂ om up to ततो (for both, cf v. 1
 47). V₁ reads 48 on marg. —^a) B₀ तस्यार्थये
 (for 'न्वये) K₀ चापि (for चापि). D₄ महर्षी;
 D₄ 'र्षि. K₁ २.४ V₁ D₁ T₁ G₂ ० जातो द्वि तस्यान्व
 (K₂ 'न्वि)य एष विप्र —^b) K₄ महाप्रभाव. —^c)
 K₁ वेदविधिर् (for 'निधिर्). K₁ २.४ D₂ D₀ वशिष्ठो;
 K₀ १ D₄ वशिष्ठो (for वरिष्ठो) —^d) K₁ महातपो;
 D₁ T₁ G₂ ० M₁ ३-१ 'मना (for 'तपा) D₁ T₁ G₂ ३

महातपा वै तपसो निवासः ।

कानीनगर्भः पितृकन्यकाया

तस्मादपेस्त्वं भविता च पुत्रः ॥ ४८

भूतभव्यभविष्याणां छिन्नसर्वार्थसंशयः ।

ये ह्यतिक्रान्तकाः पूर्वं सहस्रयुगपर्ययाः ॥ ४९

तांश्च सर्वान्मयोद्दिष्टान्द्रक्ष्यसे तपमान्वितः ।

पुनर्द्रक्ष्यसि चानेकसहस्रयुगपर्ययान् ॥ ५०

अनादिनिघनं लोके चक्रहस्तं च मा मुने ।

अनुष्ठयानान्मम मुने नैतद्वचनमन्यथा ॥ ५१

शनैश्चरः सूर्यपुत्रो भविष्यति मनुर्महान् ।

तस्मिन्मन्वन्तरे चैव सप्तपिंशणपूर्वकः ।

त्वमेव भविता वत्स मत्प्रसादान्न संशयः ॥ ५२

व्यास उवाच ।

एवं सारस्वतमृषिमपान्तरतमं तदा ।

उक्त्वा वचनमीशानः साधयस्वेत्यथाब्रवीत् ॥ ५३

सोऽहं तस्य प्रसादेन देवस्य हरिमेधसः ।

C 12. 1399b
D 12. 350(491.56
K 12. 359 56

तपसां (for 'सो) —^a) M₁ कानीनगर्मा K₁ १ १
D₁ T₁ G₁ ० M₁ १ १ कन्यकायात्, K₂ 'यायात् (for
कन्यकायां) ❧ Ca पितृकन्यकायां, पितृगणकन्यकायाम् ॥
C₁ कानीनो गर्भं, अदत्तायामुत्पन्नं । पितृकन्यकायां, योज
नगन्धायाम् । सा हि पूर्वजन्मनि पितृणा मानसी कन्या । ❧
—^a) K₁ १ १ स (for एवं) M₁ ० १ भवितसि (for
'ता च) D₁ T₁ G₁ ० तस्मादपे त्व भविता स (D₁
'वामि) विप्र ❧ Ca तस्मात्, पराशरात् । ❧

49 G₁ om 49 (cf v 1 47), V₁ reads it on
marg 49^a is damaged in B; —^b) Bo छिधि
(for छिन्न) K₁ D₁ १ ० T₁ G₁ ० Kumbh ed
ज्ञानानां वेत्स्यसे गतिं —^c) M₁ वेत्स्यति (for ये ह्यति)
V₁ -क्राविका; Bo क्राविना; D₁ -क्रातत, D₁ T₁
G₁ ० -क्रातगा (for क्रान्तका) D₁ M₁ पूर्वं; Kumbh
ed पूर्वं (for पूर्व) —^d) K₁ Bo ०-१ Das n₁ D₁
D₁ C₁ (gloss सहस्रयुगपर्ययात्, भविष्यत्कन्यात्, चक्र
वर्परिवर्तमानात्) पर्ययात्; K₁ D₁ ० पर्यये, D₁ पर्ययं,
T₁ -पर्यगा (for पर्यया)

50 G₁ om 50 (cf v 1 47), V₁ reads the
same on marg —^a) D₁ तदा K₁ D₁ D₁ T₁
G₁ M₁ ० १ मया दिष्टान्; D₁ M₁ मया दिष्टो (for मयो
दिष्टान्) —^b) K₁ प्रेक्षये; K₂ १ प्रेक्षये; K₁ Bo
रक्षसे (for द्रक्ष्यसे) K₂ १ तपसान्विता; D₁ T₁ G₁ ०
M₁ १-१ नाम्न सशय —^c) K₁ D₁ द्रक्षसि; D₁
द्रक्ष्यति K₁ १ V₁ D₁ T₁ G₁ ० चानेकान्, K₁ चानेक
(for चा) K₁ Bo ०-१ Das n₁ D₁ D₁ पर्ययात्;
K₁ D₁ ० -पर्ययं (for पर्ययात्)

51 G₁ om 51 (cf v 1 47), V₁ reads 51 on
marg —^a) K₁ अनाधि (for 'दि) D₁ १ १ T₁
G₁ ० M₁ १-१ निघनात् (for निघन) —^b) Das चक्र
(for चक्र). K₁ १ तथा (for मुने) K₁ Bo ०-१
चक्रवध महामुने; K₁ D₁ १ १ T₁ G₁ ० M₁ १-१ चक्रवधं

(K₁ D₁ ० 'वद्य) महामुने —^a) K₁ सुते (for मुने)
— After 51, K₁ V₁ Bo ०-१ Das n₁ D₁ D₁
D₁ १ १ १ Kumbh ed ins

904* भविष्यति महासर्व ख्यातिश्चाप्यतुला तव ।

[V₁ भविष्यति K₁ महासर्व (for 'सर्व) Das चाप्य
तुला (for तुला) D₁ तथा (for तव)]

52 ^a) K₁ १ भविष्यति M₁ मुनिर् (for मनुर्)
❧ Ca शनैश्चरः, शनैश्चरभ्राता । कल्पान्तरे वा शनिरिव
भविता मनुरिति ॥ C₁ शनैः, एकसप्ततिमहायुगपर्यन्त चर-
तीति शनैश्चरः, वैवस्वतमनु । —^b) K₁ १ अस्मिन् (for
त) —^c) K₁ ० Bo ० (marg as in text) १ Das
n₁ D₁ n₁ D₁ D₁ १ १ M₁ Kumbh ed मन्वादि- (for
सप्तपिं-) D₁ T₁ G₁ ० M₁ ० पूर्वग; M₁ पूजित
(for पूर्वक) K₂ सप्तवर्षे च पूर्वक; K₁ सप्तर्षे चण-
पूर्वक (sic), V₁ स सप्तगणपूर्वक —^d) Das तात,
M₁ वरसा (for वरम) —^e) M₁ ० १ स (M₁ स)
प्रमादान् (for मत्प्र) — After 52, K₁ V₁ Bo ०-१
Das n₁ D₁ n₁ D₁ D₁ १ १ १ Kumbh ed. ins

905* यत्किंचिद्विद्यते लोके सर्वं तन्मद्विचेष्टितम् ।

अन्यो ह्यन्य चिन्तयति स्वच्छन्द विदधाम्यहम् ।

[(L 1) D₁ सर्वं (for किंचिद्) K₁ वर्धते, V₁ D₁
वर्तते, Das n₁ दुर्लभे; D₁ D₁ विदित (for विद्यते)
— (L 2) K₁ ह्यन, V₁ ह्यन्यच्; D₁ स्वन्व (for
ह्यन्य) K₁ चिन्तयति]

53 MSS om the ref. —^a) D₁ येव (for एव)
—^b) K₁ अपांतरतरं; D₁ T₁ G₁ ० अपांतरतम, M₁
० १ अपांतरतमम् (for अपान्तरतम) K₁ Bo D₁ n₁
D₁ D₁ १ १ १ Kumbh ed तथा; D₁ यथा (for तदा)
G₁ अमप्सांतरत तदा —^c) Das n₁ T₁ G₁ ० ह्यनान
(for 'न) —^d) K₁ साधयस्वेदममवीत्; D₁ 'यस्व
तयामवीत्

अपान्तरतमा नाम ततो जातोऽऽज्ञया हरेः ।
 पुनश्च जातो विख्यातो वसिष्ठकुलनन्दनः ॥ ५४
 तदेतत्कथितं जन्म मया पूर्वकमात्मनः ।
 नारायणप्रसादेन तथा नारायणांशजम् ॥ ५५
 मया हि सुमहत्सं तपः परमदारुणम् ।
 पुरा मतिमता श्रेष्ठाः परमेण समाधिना ॥ ५६
 एतद्भूः कथितं सर्वं यन्मां पृच्छथ पुत्रकाः ।
 पूर्वजन्म भविष्यं च भक्तानां स्नेहतो मया ॥ ५७
 वैशंपायन उवाच ।
 एष ते कथितः पूर्वं संभवोऽस्मद्गुरोर्वृष ।

व्यासस्याक्लिष्टमनसो यथा पृष्टः पुनः शृणु ॥ ५८
 सांख्यं योगं पञ्चरात्रं वेदाः पाशुपतं तथा ।
 ज्ञानान्येतानि राजर्षे विद्धि नानामतानि वै ॥ ५९
 सांख्यस्य वक्ता कपिलः परमर्षिः स उच्यते ।
 हिरण्यगर्भो योगस्य वेत्ता नान्यः पुरातनः ॥ ६०
 अपान्तरतमाश्चैव वेदाचार्यः स उच्यते ।
 प्राचीनगर्भं तमृषिं प्रवदन्तीह केचन ॥ ६१
 उमापतिर्भूतपतिः श्रीकण्ठो ब्रह्मणः सुतः ।
 उक्तवानिदमव्यग्रो ज्ञानं पाशुपतं शिवः ॥ ६२
 पञ्चरात्रस्य कृत्स्नस्य वेत्ता तु भगवान्स्वयम् ।

54 *) K₁ २ ६ D₁ D₂ ९ G₁ Kumbh. ed अपांतरतमो; T₁ G₂ ९ अवांतरतमा (for अपान्तर*) D₁ G₁ Kumbh. ed नाम्ना (for नाम) —^d) K₁ V₁ D₁ ९ ९ T₁ G₁ ९ ९ तदा, D₁ तथा (for ततो). K₇ जातो (for जातो) K₁ २ ६ हरे जातस्तदाज्ञया —^e) K₆ १ V₁ B₀ ९ D₂ वसिष्ठ G₁ नदन (for नन्दन)

55 *) D₂ तदैतत् D₂ कर्म (for जन्म) —^b) D₂ जन्म (for मया) —^d) K₁ २ D₂ १ ९ T₁ G₁ ९ ९ M₁ ९ १ Kumbh ed तदा, M₂ मया (for तथा) D₂ नारायणाश्रय, G₁ M₁ ९ १ 'णांशज (for 'णांशजम्)

56 K₁ om 56 —^a) G₁ तत्त- (for तत्तं). —^b) D₂ जप (for तपः) D₂ दारुण (for दारुणम्) —^c) K₂ B₀ D₂ श्रेष्ठ —^d) K₂ परमेण; K₆ 'मेश (for 'मेण)

57 *) G₁ om एतद् B₂ ९ तत्, D₂ वा (for व) B₁ G₂ M₁ ९ १ पूर्व (for सर्व) —^b) D₁ M₁ ९-१ मा (for मां) K₁ २ B₀ ९ D₂ D₁ १ ६ D₂ D₁-९ ९ ९ T₁ G₁ Kumbh ed पृच्छत; K₄ 'ति; K₇ 'त्त (for 'य) K₇ D₂ ९ सुमता; D₂ पुत्रक. —^c) K₁ पूर्व (for पूर्व-) K₁ २ भविष्यत्; D₁ T₁ G₁ २ ९ ९ 'प्यत् (for 'प्य) —^d) K₁ २ यथा (for मया). — After 57, K₆ B₁-९ D₂ १ ६ D₂ १ ६ C₁ P₁ ins an addl colophon [sub-parvan K₆ B₂ ९ D₂ १ ६ D₂ १ ६ मोक्षधर्म — Adhy name K₆ B₁-९ D₂ १ ६ नारायणीय — Adhy no (figures, words or both) K₆ 75, B₁ D₂ 173, B₂ 275]

58 *) K₁ २ ६ त (for ते). K₁ २ B₂-९ D₁ Kumbh ed पूर्वः; D₂ १ ६ D₂ १ ६ M₁ पूर्व (for पूर्व). D₂

एतत्ते कथितं सर्वं —^b) K₁ २ स (for स्मद्) D₂ नृप (for नृप). —^d) V₁ B₂ ९ D₁ T₁ G₁ ९ ९ पृष्ट (for पृष्ट) K₁ २ ६ तथा; D₂ पुरा (for पुन) — After 58, B₂ ins an addl colophon [sub-parvan B₂ मोक्षधर्म — Adhy. name B₂ नारायणीय]

59 Before 59, B₂ ins वैशंपायन उवाच. —^a) K₁ २ ९ B₂ D₂ D₂ D₁ १ ९ सांख्य (for सांख्य) K₁ २ ६ D₁ T₁ G₁ ९ ९ -योग (for योग) D₂ G₂ Kumbh ed पांचरात्र (for पञ्च*) —^b) K₄ D₁ वेद, K₇ M₂ वेदान् (for वेदा) K₄ पाशुपतं, B₂ पाशुपत्त (for 'पत) —^c) T₁ ज्ञानानि (for ज्ञानानि) K₁ २ M₂ राजर्षे (for राजर्षे). —^d) D₂ M₁ १ विधि (for विद्धि) K₆ तु (for वै) K₄ विद्धि नामानि तानि वै ॥ C₂ नानामतानि, भिन्नप्रस्थानानि ॥ C₂ नानाविधपुरूपमतानि । प्रणेतृभेदादर्थभेद इत्यर्थः । ॥

60 *) M₁ कपिल (for 'क) G₁ सांख्यवक्ता च कपिल — K₇ om (hapl) 60^a-61^b —^d) K₁ २ D₁ T₁ G₁ ९ ९ वक्ता (for वेत्ता). D₂ D₂ M₁ १ नान्य, M₂ नैवौ (for नान्य) M₂ पुरातनौ (for 'तन)

61 K₇ om 61^a (of v. 1 60) —^a) K₁ २ ९ ९ D₂ ९ अवांतरतमाश्च; T₁ G₂ ९ अवांतरतमाश्च (for अपान्तर*) D₁ T₁ G₁ ९ ९ M₁ ९-१ नाम (for चैव) —^b) M₁ ९ १ कीर्तित (for उच्यते) —^c) B₂ प्राचीनगर्भस (for 'गर्भ). —^d) D₂ केशव, D₂ केवल (for केचन)

62 *) K₂ उमापति (for 'पतिद्) D₂ १ ६ D₂ भूतपति; G₁ पशुपति (for भूत). —^c) K₇ D₂ ९

सर्वेषु च नृपश्रेष्ठ ज्ञानेष्वेतेषु दृश्यते ॥ ६३
यथागमं यथाज्ञानं निष्ठा नारायणः प्रभुः ।
न चैनमेवं जानन्ति तमोभूता विशा पते ॥ ६४
तमेव शास्त्रकर्तारं प्रवदन्ति मनीषिणः ।
निष्ठां नारायणमृषिं नान्योऽस्तीति च वादिनः ॥ ६५
निःसंशयेषु सर्वेषु नित्यं वसति वै हरिः ।
ससंशयान्हेतुबलान्नाध्यावमति माधवः ॥ ६६
पञ्चरात्रविदो ये तु यथाक्रमपरा नृप ।
एकान्तभावोपगतास्ते हरिं प्रविशन्ति वै ॥ ६७

सांख्यं च योगं च सनातने द्वे
वेदाश्च सर्वे निखिलेन राजन् ।
सर्वैः समस्तैर्ऋषिभिर्निरुक्तो
नारायणो विश्वमिदं पुराणम् ॥ ६८
शुभाशुभं कर्म समीरितं य-
त्प्रवर्तते सर्वलोकेषु किञ्चित् ।
तस्माद्यपेस्तद्भवतीति विद्या-
द्विन्यन्तरिक्षे भुवि चाप्सु चापि ॥ ६९

C 12 13712
D. 12. 380(49). 74
K. 12. 359 74

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तत्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३७ ॥]

अव्यक्तो (for 'प्रो) —^d) D₁ शिव, D₂ G₁ शिव,
G₂ (also) शुभं (for शिव) M₁ ० १ ज्ञानपाशुपतिं शिव.

63 ^a) K₁ Kumbh ed पांचगव्यस्य; D₁ पचरात्र
तु (for 'रात्रस्य) K₁ D₁ ० कृष्णश्च; D₂ as हृत्स्त्र*
(for कृष्णस्य) —^b) K₁ २ ३ Kumbh ed वक्ता
(for वेत्ता) K₁ D₁ ० म (for तु) D₁ T₁ G₁ २ ०
M₁ ० १ वक्ता नारायणं हृत्स्त्र —^d) K₁ D₁ २ ० [ख]पि,
M₂ तु (for च) D₁ नृप श्रेष्ठ C₇ ज्ञानेष्वेतेषु राजेन्द्र
सर्वेष्वेवद्विदिशिष्येव

64 ^a) K₁ ३ D₁ यथागम, B₂-२ D₂ as D₂
'गम, M₂ 'योन, C₅ (gloss यथाश्रद्धम्) 'गम (as
in text) K₁ D₁ D₁ T₁ G₁ २ ० M₁ २-१ C₅ (gloss
यथोपवसति) यथान्याय; B₂ ३ D₂ as तथा ज्ञान (for
यथाज्ञान) —^b) B₁ D₁ नारायण (for 'ण) D₁
प्रभु, D₁ पुरा; G₂ पर (for प्रभु) छ C₅ निष्ठा,
पर प्रतिपाद्यम् । छ —^c) K₁ २ १ D₁ ० चैवम् (for
चैनम्) K₁ D₂ as M₁ पृत्र, D₁ T₁ G₁ २ ० M₂
वमि (for एव)

65 ^a) K₁ V₁ B₀ c-२ D₂ as D₁ as D₂ D₂ २ ३
कर्तार (for 'कर्तार) —^b) K₂ प्रविशति (for प्रव
दन्ति) —^c) V₁ D₁ T₁ G₁ M₁ ० १ निष्ठा (for निष्ठा)
M₁ ० १ नारायण (for 'यणम्) M₁ ऋषिर् (for 'पि)
—^d) K₁ B₀ c-२ D₂ as D₁ as D₂ D₂ २ ३ वचो
मम (for च वादिन)

66 ^a) K₁ नि सचयेषु (for 'शयेषु) K₁ २ ३ सर्वेषु;
K₁ D₁ २ ० घर्मेषु; D₁ T₁ G₁ २ ० श्वेषु (for सर्वेषु).
—^b) K₁ V₁ B₂-२ D₂ स वसते; K₁ D₁ २ M₁ २-१

सवसते (for वसति वै) —^c) K₁ D₁ हेतुकल्पान्;
D₁ corrupt, D₂ 'जातान् (for 'यतान्) छ C₁
हेतुबलात्, कुतर्कबलात् । छ —^d) K₁ D₁ [ख]व्यावमति
K₁ २ मानवान्, K₁ D₁ मानव, D₁ माधव (for
'व)

67 ^a) B₀m Kumbh ed पांचरात्र (for पञ्च)
K₁ विद; K₁ विदा (for -विदो) M₁ ० १ च (for
तु) —^b) K₁ यथाक्रमपरान्, D₁ 'विदो, G₁ यथा
चोक्तपरान् छ C₇ यथाक्रमपरा, शास्त्रसमर्पितक्रमेणानु
ष्ठायार ॥ C₅ ययोरुपपन्नकालक्रमानुष्ठायिन । छ —^c)
M₂ एकाति (for एकान्त) —^d) D₁ सा (for ते)
G₁ द्वि (for वै)

68 ^a) K₁ om च T₁ G₁ ० योगश्च (for योग)
K₁ सनातनस्ये, K₁ D₁ D₁ २ ० M₁ 'नं वै (D₁ M₁
द्वे); C₁ (gloss श्रुतिप्रतिपादितवादाद्यन्तश्च) 'तने द्वे
(as in text) —^b) D₁ निखिलाश्च (for लेन)
—^c) K₁ २ १ D₁ ० G₁ शास्त्रैः; D₁ एतत्; T₁
G₁ ० एते (for सर्वे) D₁ समग्रैः; D₁ समस्ते (for
'सैर्) K₁ २ D₁ M₂ नियुक्तो; D₁ T₁ G₁ निरुक्ते,
C₅ (gloss निश्चयेनोक्त) 'क्तो (as in text) —^d) D₁
T₁ G₁ ० नारायण; M₂ 'यणाद् (for 'यणो) G₁
पुराण (for 'णम्)

69 ^a) K₁ B₁ ३ (marg as in text) समीरणं, C₁
(gloss वेदे विहितम्) 'रित (as in text). —^b) B₀
om सर्वं G₁ -जनेषु (for -लोकेषु). T₁ G₁ ० कश्चित्
(for किञ्चित्) —^c) D₁ भवति (for भवति) K₁ ३
D₁ D₁ D₁ ० G₁ M₁ विद्या; K₁ दिव्या (for विद्याद्).

[३३८

जनमेजय उवाच ।

बहवः पुरुषा ब्रह्मजुताहो एक एव तु ।

को ह्यत्र पुरुषः श्रेष्ठः को वा योनिरिहोच्यते ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

बहवः पुरुषा लोके सांख्ययोगविचारिणाम् ।

नैतदिच्छन्ति पुरुषमेकं कुरुकुलोद्ब्रह् ॥ २

बहूनां पुरुषाणां च यथैका योनिरुच्यते ।

तथा तं पुरुषं विश्वं व्याख्यास्यामि गुणाधिकम् ॥ ३

नमस्कृत्वा तु गुरवे व्यासायामिततेजसे ।

तपोयुक्ताय दान्ताय वन्द्याय परमर्षये ॥ ४

इदं पुरुषसुक्तं हि सर्ववेदेषु पार्थिव ।

ऋतं सत्यं च विख्यातमृषिसिंहेन चिन्तितम् ॥ ५

उत्सर्गेणापवादेन ऋषिभिः कपिलादिभिः ।

अध्यात्मचिन्तामाश्रित्य शास्त्राण्युक्तानि भारत ॥ ६

ॐ Cn सस्यादये, नारायणात् । ॐ —^a) K₁ १ ४ D₁ ० दिक्वंतरिक्षे; K₆ १ V₁ B₀ ० २ ० दिव्य (K₆ 'व्यां) तरीक्षे (for 'रिक्षे) K₇ D₄ चाप्सु, D₁₁ n₄ D₈ चाप्सु (for चाप्सु) K₆ B₆-० D₈ n₄ चैव, K₇ D₄ ० ० चापि; V₁ B₀ D₁₁ n₄ D₈ D₂ ० ० Kumbh. ed चैति (for चापि).

Colophon Ś₁ D₈ T₃ G₂ missing K₅ १ B₁-१ D₁₁. n₃ D₁₁ n₈ D₁ G₄ १ M₂-४ absent — *Sub-parvan* K₁ १ १ ० १ V₁ B₀ ० ० D₈ n₄ D₁₁ n₄ D₈ D₂-१ १-० T₁ G₁ ० M₁ १-१ मोक्षधर्म. — *Adhy namo* K₁ १ १ B₀ G₁ ० नारायणीय; K₆ B₀ नारायणीये कृष्ण (B₀ वेद)-ध्यातोत्पत्ति, K₇ D₄ ० ० नरनारायणीयं; V₁ B₀ १ १ D₈ n₄ नारायणीये कृष्णद्वैपायनोत्पत्ति; D₁₁ D₈ D₂ ० ० नारायणीये द्वैपायनोत्पत्ति, M₁ १-१ नारायणीये कृष्णद्वैपाय नजन्मकथन — *Adhy no* (figures, words or both) K₆ 76, B₁ D₁₁ 174, B₅ 276, D₁₁ G₁ 176, D₈ T₁ G₈ 177, G₆ 176, M₁ ० १ 172, M₅ 207. — *Śloka no* D₁₁ D₈ 12, D₁₁ 75

338

☞ This adhy is missing in Ś₁ D₈ T₃ G₂ (of. v 1 12 336. 65, 283 15, 336. 1, 335. 40)

1 1^b is quoted in Śāh Bh on Ved Sū II i 1 —^a) D₁₁ reads from ब्रह्मन् up to बहवः (in 2^a) on marg. K₁ १ D₄ ० राजन् (for ब्रह्मन्) —^b) D₄ तु (for तु) —^c) M₇ कोभ्यत्र (for को ह्यत्र). K₆ B₀ D₈ D₂ १ ० T₁ G₁ ० ० M₇ पुरुष (for पुरुष्य). D₁₁ D₄ M₁ ० १ श्रेष्ठ (for श्रेष्ठ). —^d) G₁ M₁ १-१ का (for को).

2 D₁₁ reads up to बहवः on marg. After the

ref, D₇ T₁ G₁ ० ० read 3-4 transposed —^a) D₁₁ om पुरुषा B₁ damaged, M₁ ० १ राजन् (for लोके) —^b) B₁ damaged K₁ १ १ M₅ विचारिण; K₆ B₀ ० ० ० D₈ n₄ D₁₁ n₄ D₈ D₂ ० ० ० 'रणे; V₁ 'रिणे; M₁ 'रणा (for 'रिणाम्). —^c) K₁ १ नैवम्; K₆ B₀-१ नैवम्; K₇ D₄ ० नैवम् (for नैवद्). D₈ n₄ नैव गच्छति पुरुषम्.

3 — (var) 25. Quoted in Śāh Bh on Ved Sū II i 1 For the sequence in D₇ T₁ G₁ ० ०, of v 1 2 —^a) D₇ T₁ G₂ ० M₅ हि; M₁ ० १ तु (for च) ॐ Cn पुरुषाणां, पूर्वं उपाधिषु वसताम् । ॐ —^b) K₁ १ १ D₄ ० यथैका (for यं). K₆ D₈ उच्यते (for उच्यते) —^c) K₆ यथा तं; K₇ D₄ ० समह (for तथा त) ॐ Ca विश्व, सर्वाभिष्टातारम् । ॐ —^d) K₆ व्याख्यास्यापि; D₁₁ व्याख्यामि च; D₇ T₁ G₁ ० ० M₁ १-१ व्याख्यास्यामि (for व्याख्या) D₇ T₁ G₆ M₁ १-१ गुणात्मिण; G₆ 'गति (for 'धिकम्)

4 For sequence in D₇ T₁ G₁ ० ०, of v 1 2. —^a) K₆ V₁ B₀ ०-० D₈ n₄ D₁₁ n₄ D₈ D₂ ० ० ० च (for तु) —^b) K₆ V₁ B₀ ०-० D₈ n₄ D₁₁ n₄ D₈ D₂ ० ० M₁ ० १ व्यासाय विदित्वात्मने —^c) D₇ T₁ G₆ ० M₁ १-१ तपोनित्याय D₄ तपोयुक्तावदाताय. —^d) D₈ वर्णाय (for वन्द्याय) D₈ परमात्मने (for 'मर्षये).

5 —^a) G₁ वै (for हि) D₈ इद् सुक्तं हि पुरुषं. —^b) D₇ T₁ G₁ ० ० M₁ ० १ पठ्यते (for पार्थिव) —^c) D₈ corrupt K₁ नृत्वं, K₇ कृत (for ऋत्वं). D₇ T₁ G₆ ० प्रख्यातम् (for वि). —^d) D₁₁ ऋषि (for ऋषि). K₁ संगेन; K₆ १ ० B₀-१ M₅ सधेन; B₁ सहेन (for सिंहेन) K₇ V₁ D₈ भाषित; D₈ भारत (for चिन्तितम्).

6 D₄ om. (hapl.) 6. —^a) K₁ उत्सर्गेणापः; D₈

समासतस्तु यद्वासः पुरुषैकत्वमुक्तवान् ।
 तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि प्रसादादमितौजसः ॥ ७
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 ब्रह्मणा सह संवादं त्र्यम्बकस्य विशां पते ॥ ८
 क्षीरोदस्य समुद्रस्य मध्ये हाटकसप्रमः ।
 वैजयन्त इति ख्यातः पर्वतप्रवरो नृप ॥ ९
 तत्राध्यात्मगतिं देव एकाकी प्रविचिन्तयन् ।
 वैराजसदने नित्यं वैजयन्तं निषेवते ॥ १०
 अथ तत्रासतस्तस्य चतुर्वक्त्रस्य धीमतः ।
 ललाटप्रभवः पुत्रः शिव आगाद्यदृच्छया ।
 आकाशेनैव योगीशः पुरा त्रिनयनः प्रभुः ॥ ११

ततः खाच्चिपपाताशु धरणीधरमूर्धनि ।
 अग्रतश्चाभवत्प्रीतो वचन्दे चापि पादयोः ॥ १२
 तं पादयोर्निपतितं दृष्ट्वा सव्येन पाणिना ।
 उत्थापयामास तदा प्रभुरेकः प्रजापतिः ॥ १३
 उवाच चैनं भगवांश्चिरस्यागतमात्मजम् ।
 स्वागतं ते महाबाहो दिष्ट्या प्राप्तोऽसि मेऽन्तिकम् ॥ १४
 कञ्चित्ते कुशलं पुत्र खाध्यायतपसोः सदा ।
 नित्यमुग्रतपास्त्वं हि ततः पृच्छामि ते पुनः ॥ १५
 रुद्र उवाच ।
 त्वत्प्रसादेन भगवन्खाध्यायतपसोर्मम ।
 कुशलं चाव्ययं चैव सर्वस्य जगतस्तथा ॥ १६

C. 12. 13729
 B. 12. 35 [50].17
 K 12. 360 15

'गेनापि (for 'गेणाप) G₁ वर्गेण (for वादेन) ॐ Cp
 उरसर्गोति, उरसर्गसिद्धस्य देहात्प्राग्भावस्य अपदार्थत्वं कपि
 उरसिशास्त्रप्रवृत्तिरित्यर्थं ॥ C^o स्वभावमिन्द्रो भेदभ्रम उरसर्ग ,
 तेन कपिउरसिभिरारभनो नानात्वप्रतिपादकानि शास्त्राणि कृतानि ।
 नानात्वनिराकरणमपवाद' । तेन पुरुषैक्यप्रतिपादकं शास्त्रं ध्यासेन
 कृतम् । ॐ —^b) K₁ ३ ४ मुनिभि (for ऋषिभि) .

7 ^a) T₁ G₁ समागतस् (for 'सतस्) K₆ G₁ M₆
 तद् (for यद्) —^b) K₁ ३ ४ M₆ पुरुषे कार्यम्, K₇
 D₁ ६ १ ० 'प खेकम्, T₁ 'पै काम्यम्, G₁ 'पैकार्यम्;
 G₂ ६ M₁ १ 'पैकाम्यम्, M₆ 'पै द्वास्वम् (for 'पैकवम्)
 —^b) B₁ प्रसादम् (for 'दाद्) K₁ ३ ४ तस्य तेजस'
 भमितौ')

8 ^a) G₁ तत्रापि —^d) K₁ त्र्यम्बकस्य (sio)

9 ^b) G₁ सप्रभ —^d) K₇ D₈₁ सर्वत (for पर्वत)
 D₇ T₁ G₂ ६ पर्वत परमो नृप

10 ^a) K₁ ३ D₈₁ अत्र; M₆ यत्र (for तत्र) K₁
 ३ ४ गतिर् (for गति) D₈₁ T₁ G₂ ६ M₆ देवम्
 D₈₁ 81 तत्राध्यात्म (D₈₁ 'रमा) गतिस्त्वेव ॐ C₈ अथा
 रमगतिम्, आरमत्वनिर्णयम् । ॐ —^b) D₇ T₁ G₂ ६
 एकांते (for एकाकी). K₆ परिचितयन्, D₈₁ प्रति;
 D₂ ६ प्रविचिष्यत् —^c) V₁ lacuna, B₀ D₈ सदन;
 D₈₁ D₈ D₂ १ ४ T₁ G₂ ६ M₁ ६-१ सदनान्; D₈₁
 सदनी (for 'ने) K₁ ३ ४ G₁ वैराज (G₁ 'रय) नित्यं स
 (G₁ स) तदा ॐ C₈ वैराज, मेरौ ब्रह्मणः सदनम् । ॐ
 — V₁ reads 10² on marg —^d) K₁ १ V₁ D₇ वैज
 यंत-; D₈₁ 'यत्ते (for 'यन्त) D₈ निषेवत; D₇ निषे
 विते (for 'वते)

11 ^a) K₁ G₁ योगी तु; K₂ ४ योगे तु, K₇ D₄ ०
 योगेश, D₆ योगी स (for योगीश) K₆ V₁ B₀ ६-०
 D₈₁ 81 D₈₁ 81 D₈ D₂ ३ ३ आकाशेन महा (D₈ [marg ,
 sec m] पुरा) योगी —^c) K₁ ३ ४ G₁ पुत्रस् (for पुरा).
 D₈₁ पुन (for प्रभु).

12 ^a) G₁ ततश्च (for ततः खान्) D₈₁ निपपात
 D₈₁ [अ]प्सु (for [अ]शु) —^b) D₈₁ D₈₁ -मूर्धनी
 —^c) M₁ ६ १ भव (for [अ]भवत्) K₁ प्रीते; D₈₁
 प्रीतौ; D₇ T₁ G₂ ६ भीतो (for प्रीतो)

13 ^b) D₇ T₁ G₁ ३ ६ M₁ ६-१ दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा)
 K₆ सव्येन (for सव्येन) —^d) K₇ D₄ ६ ० भुवनेषा
 (for प्रभुरेक) B₈ सनातन (for प्रजापति)

14 ^b) K₇ D₄ ० शिरस्याप्रातमात्मजं; D₈ निरस्याप्राय
 मात्मज (corrupt) — Before 14^d, K₁ ३ ४ १ D₈₁
 D₈ ६ ० G₁ M₁ ६-१ 108 प्रहोवाच, K₆ V₁ B₀ ६-०
 D₈₁ 81 D₈₁ D₈ D₂ ३ ३ पितामह उवाच —^c) K₇
 मया (for महा) K₁ ३ ४ १ D₈ ६ ० G₁ M₁ १ -योगिन्
 (for बाहो) —^d) K₂ दृष्ट्वा (for दिष्ट्या) V₁ D₈
 G₁ मंतिके; M₆ चांतिकं (for मेऽन्तिकम्)

15 ^a) V₁ वत्स, D₇ तत्र (for पुत्र) —^b) D₇
 तपसे; T₁ G₂ ६ तपस (for 'सो). V₁ स भौ;
 D₈₁ यदा; D₈ तदा (for सदा) —^c) D₇ T₁ G₂ ६
 M₆ हि ख (by transp) K₁ ३ ४ १ D₈ ६ ० G₁ ख
 चैवोप्रवपा नित्य —^d) M₆ तस्मात् (for ततः) K₁
 ३ ४ १ D₈ ६ ० [अ]ह (for ते) K₇ D₈ ० तव, D₇ T₁
 G₁ ३ ६ M₁ ६-१ तप (for पुन)

चिरदृष्टो हि भगवान्वैराजसदने मया ।
 ततोऽहं पर्वतं प्राप्तस्त्विमं त्वत्पादसेवितम् ॥ १७
 कौतूहलं चापि हि मे एकान्तगमनेन ते ।
 नैतत्कारणमल्पं हि भविष्यति पितामह ॥ १८
 किं नु तत्सदनं श्रेष्ठं क्षुत्पिपासाविवर्जितम् ।
 सुरासुरैरध्वपितमृपिभिश्चामितप्रभैः ॥ १९
 गन्धर्वैरप्सरोभिश्च सततं संनिपेवितम् ।
 उत्सृज्येमं गिरिवरमेकाकी प्राप्तवानसि ॥ २०
 ब्रह्मोवाच ।
 वैजयन्तो गिरिवरः सततं सेव्यते मया ।

अत्रैकाग्रेण मनसा पुरुषश्चिन्त्यते विराद् ॥ २१
 रुद्र उवाच ।
 बहवः पुरुषा ब्रह्मंस्त्वया सृष्टाः स्वयंभुवा ।
 सृज्यन्ते चापरे ब्रह्मन्स चैकं पुरुषो विराद् ॥ २२
 को ह्यसौ चिन्त्यते ब्रह्मंस्त्वया वै पुरुषोत्तमः ।
 एतन्मे संशयं ब्रूहि महत्कौतूहलं हि मे ॥ २३
 ब्रह्मोवाच ।
 बहवः पुरुषाः पुत्र ये त्वया समुदाहृताः ।
 एवमेतदतिक्रान्तं द्रष्टव्यं नैवमित्यपि ।
 आधारं तु प्रवक्ष्यामि एकस्य पुरुषस्य ते ॥ २४

16 °) K₁ D₁ D₂ D₃ (by corr as in text) M₆
 भगवान् — °) K₁ V₁ D₁ T₁ G₁ s o M₁ o r तपसो
 मम (for 'सोमम'). — D₁ repeats 16^{ad} after 17
 — °) B₀ s D₁ D₂ D₃ s s त्वय, D₁ D₂ त्वया
 (for तया).

17 °) K₁ D₁ o T₁ G₂ o चिराद् (for चिर). K₁
 s, s r D₁ s r o T₁ G₂ o [s]सि भगवान् (for हि भग
 वान्). G₁ चिरं ब्रह्मासि भगवान् — °) T₁ (before
 oorr as in text) मम (for मया). D₁ वैराजे ह मनो
 मया. — °) K₁ D₁ s r o [s]सि (for सः) D₂
 पर्वते. K₁ D₁ प्राप्तम्. — °) K₁ s r हम्; G₁ स
 मे (for त्विमं) — After 17, D₁ repeats 16^{ad}.

18 °) G₁ याति धावि (for चापि हि मे) D₁ om
 मे — °) K₁ s चैकांतगमनेन, D₁ एकांतगं K₁
 D₁ मे, D₁ T₁ G₂ o वै (for ते) — K₁ s r D₁ o
 G₁ om 18^{ad} — °) M₁ o r अप्यल्प (for अल्प हि)

19 °) D₁ क (for किं) K₁ s D₁ D₂ D₃ s r o
 T₁ G₁ s o तु (for नु) K₁ तत्सदन-; G₁ (gloss
 सत्यलोक) तत्सदन (as in text) — °) K₁ क्षुत्पिपासादि
 (for 'सावि') — °) M₆ पुरा सुरैर् K₂ अध्वपितम्;
 D₁ अम्यु, G₁ अध्वपितम् (for अध्वपितम्). — °)
 G₁ प्रभो (for प्रभै)

20 °) K₁ s om, up to सतत. — °) K₁ s s
 **सेवित; K₁ सनिवेशित; D₁ D₂ स निपे (D₁ 'से')
 वितं (for सनिपे'). — °) K₂ उत्सृज्येमं, D₁ T₁ G₂ o
 M₆ 'ज्यैन, G₁ 'ज्यैव; M₁ o r 'ज्यैतं (for 'ज्यैम').
 — °) D₁ T₁ G₂ o M₆ एकांतं; M₁ एकाकि: (for 'की').
 M₁ r अपि (for असि). — After 20, K₁ s, s ins, an

addl. colophon [Sub parvan K₁ s s मोक्षधर्म-
 — Adhy namo K₁ s s नारायणीयं]

21 D₁ om (hapl) 21-23 V₁ reads the ref.
 on marg — °) K₁ s विनिष्टोय (for वैजयन्तो).
 — °) K₂ सेविते (for सेव्यते) — °) K₁ s s तत्र
 (for अत्र) D₁ D₁ [पे]काशयेण (for [प]वाश्रेण)
 — °) K₂ s चितते

22 D₁ om 22 (of v. l. 21) K₂ s om (hapl)
 22. V₁ reads the ref on marg, the ref. is damaged
 in G₁. — °) D₁ दृष्ट (for सृष्टा) — °) K₁ D₁
 सृजते; D₁ सृज्यते, D₁ साहयते; T₁ G₂ o सृज्यते
 (for सृज्यन्ते) K₁ s D₁ o सग्यक् (for ब्रह्मन्)
 — °) K₁ G₁ कसु (for स). K₁ खेक; K₆ वैक;
 D₁ T₁ G₂ o M₁ s-1 च क; G₁ खेप (for वैक)
 D₁ om (hapl) from पुरुषो up to बहव (in
 24^a)

23 D₁ D₂ om 23 (cf v. l. 22, 21) — °)
 D₁ T₁ G₂ o यो (for को) K₁ s s न्वसौ (for ह्यसौ)
 K₂ चितते. — °) K₁ D₁ स्वयैप; B₀ s D₁ D₂
 D₃ s r o T₁ G₂ o M₁ s-1 स्वयैक (for स्वया वै).
 After वै, G₁ is mostly damaged for the rest of
 the adhy K₁ s s B₁ s D₁ s as D₁ D₁ पुरुषोत्तम-
 — °) K₁ एवं; K₂ एनं (for एतन्) K₁ D₁ s r o T₁
 G₂ o M₁ s-1 छिधि (for ब्रूहि). — °) K₁ D₁ T₁
 G₁ o M₁ s-1 पर (for महत्). K₁ s s मम, D₁
 प्रभो (for हि मे).

24 D₁ om, up to बहव (of v. l. 22). G₁
 damaged. — °) D₁ यत्र (for पुत्र). — °) K₁,

बहूनां पुरुषाणां स यथैका योनिरुच्यते ।
तथा तं पुरुषं विश्वं परमं सुमहत्तमम् ।

निर्गुणं निर्गुणा भूत्वा प्रविशन्ति सनातनम् ॥ २५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टात्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३३८ ॥]

[३३९

ब्रह्मोवाच ।

शृणु पुत्र यथा ह्येष पुरुषः शाश्वतोऽव्ययः ।
अक्षयश्चाप्रमेयश्च सर्वगश्च निरुच्यते ॥ १

न स शक्यस्त्वया द्रष्टुं मयान्यैर्वापि सत्तम ।

सगुणो निर्गुणो विश्वो ज्ञानदृश्यो ह्यसौ स्मृतः ॥ २
अशरीरः शरीरेषु सर्वेषु निवसत्यसौ ।

C. 12. 13742
B 12. 352[1.3
K 12. 361 3

१ १ दृश्या, Ds १ श्या ये (by transp) K1 १ १
समुदाहन —^१) Ca एनत् (for एतद्) Ds भैवम्;
Dr T1 Gs १ चैवम्; M1. १ नैवद् (for नैवम्) ☞ Ca
एवमेनदिति । सत्यमुक्तमिदं श्या यद्ब्रह्म पुरुषा इति । किं तु
अतिमान्तम्, अतिक्रमरूपमिदम् । तत्रैव न द्रष्टव्यम् ॥ Ca
अतिक्रान्त, विचारमन्तरणैः निश्चितम् ॥ Cv एतत् स्वयोक
पुरययदुत्सु, एव भवत्येव । एतेभ्यः अतिक्रान्त, अतिदायित
देवमपि द्रष्टव्यम् । ☞ —^१) K1 १ आदा (Ks 'चा') नं तु,
Br आघारस्तु; Dr T1 Gs १ आघारत्व, Ca (gloss
आघारत्व) Cn (gloss अघिष्टान) 'र तु (as in text)
K1 १ १ Ds १ १ प्रवहयेद्, Dns प्रवक्षामि —^१) K1
Ds १ सत्, Dr T1 Gs १ Ms वै (for ते)

25 = (var) 3, quoted in Śāh Bh on Ved.
Sū II i 1 G1 damaged —^१) K1 १ १ Ds १ च;
M1 १ तु (for म) —^१) K1 १ तथैका; Bs यथैको
(for 'का) ☞ Ca योनिः कारणम्, आरम्भेच्छया नाना
लिङ्गशरीरनिर्माणद्वारा । ☞ —^१) K1 १ १ ते (for त)
Ms परम (for पुरुष) Bs (marg) १ (marg as in
text) द्विय, M1 १ सर्वे; Cn (gloss विराज) विश्व
(as in text) —^१) K1 Ds १ १ Ms १-१ परम (M1 १
पुरुषा; Ms पुरुष; Ms शृणुष्व) सुसत्तम (K1 'म';
Ms 'म'); Das १ परमं सुसत्तम; Dr T1 Gs १
आख्यायामि गुणातिग (Dr 'गत) ☞ Cn परम,
सूत्रात्मानं सुमहत्तमं कारणम् । ☞ — Gs reads 25^१ on
marg —^१) Ds om. (hapl) निर्गुणं Ks V1 Bo
c-१ Das १ Ds निर्गुणीभूत्वा (Br Das १ 'ता) —^१)
Dr पर पद् (for सनातनम्).

Colophon damaged in G1, Ś1 Ds T2 G2 miss
ing Ks १ B1-१ Das १ Dns १ D1 Gs १ M2-१

absent — Sub-parvan K1 १ १ १ V1 Bo १-१
Das १ Dn1 १ Ds1 Ds-१ १-१ T1 Gs M1 १-१ मोक्ष
धर्म — Adhy name K1. १ १ १ V1 Bo १-१ Das १ १
Dn1 Ds Ds १ १ नारायणीय, K1 Ds १ १ नरनारायणीय,
Dr T1 Gs M1 १-१ नारायणीये (om in Dr T1) ब्रह्मरुद्र-
सवाद — Adhy no (figures, words or both)
Ks 77, K1 Ds १ 17, Br Dns 175, Bs 277,
Dn1 176, Ds1 Dr Gs 178, T1 Gs 177, M1 १ १
173, Ms 208 — Śloka no Das 26, Dn1 १ १
Ds 27

339

☞ This adhy is missing in Ś1 Ds T2 G2 (of
v 1 12 336 65, 283 15, 336 1, 335 40)

1 G1 om. the ref —^१) G1 damaged from शृणु
up to साक्षि (in 4^१) K1 १ १ Dr T1 Gs १ M1 १-१
होक् (for ह्येष) —^१) Ks प्रमेयश्च; Br [अ]व्ययश्चैव
(for [अ]प्रमेयश्च) —^१) Das सर्वगस्व; Ds 'योनि
(for 'गश्च). K1 १ १ १ Ds १ १ निगद्यते (for निरुच्यते).

2 G1 damaged —^१) K1 Ds १ transp न and
स K1 दृष्ट (for द्रष्ट) — Dr om 2^१-3^१ —^१) K1
Ds सत्तम; Das सत्तम —^१) Ks सगुणा; Bo Das
१ Ms 'जैर् (for 'जो). Ks Bs-१ Dn1 Ds १ १ १
Kumbh ed सगुणैर्निर्गुणैर्विश्वो (Ks 'जो), M1 १ १ 'जै
निर्गुणो दृश्यो ☞ Cn सगुणै, बुद्धीन्द्रियादिसहितै । निर्गुणै
दामादिहीनैर्मूर्धै । ☞ —^१) Ds त्वसौ (for ह्यसौ)

3 Dr om. 3^१ (of v 1 2) G1 damaged —^१)
Das Ds अशरीर; Ds Gs lacuna (for 'र) ☞ Ca

वसन्नपि शरीरेषु न स लिप्यति कर्मभिः ॥ ३
ममान्तरात्मा तव च ये चान्ये देहसंज्ञिताः ।
सर्वेषां साक्षिभूतोऽसौ न ब्राह्मः केनचित्कचित् ॥ ४
विश्वमूर्धा विश्वभृजो विश्वपादाक्षिनासिकः ।
एकश्चरति क्षेत्रेषु स्वैरचारी यथासुखम् ॥ ५
क्षेत्राणि हि शरीराणि बीजानि च शुभाशुभे ।
तानि वेत्ति स योगात्मा ततः क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥ ६
नागतिर्न गतिस्तस्य ज्ञेया भूतेन केनचित् ।
सांख्येन विधिना चैव योगेन च यथाक्रमम् ॥ ७

चिन्तयामि गतिं चास्य न गतिं वेद्मि चोत्तमाम् ।
यथाज्ञानं तु वक्ष्यामि पुरुषं तं सनातनम् ॥ ८
तस्यैकत्वं महत्त्वं हि स चैकः पुरुषः स्मृतः ।
महापुरुषशब्दे स विभक्त्येकः सनातनः ॥ ९
एको हुताशो बहुधा समिध्यते
एकः सूर्यस्तपसां योनिरेका ।
एको वायुर्बहुधा वाति लोके
महोदधिश्चाम्भसां योनिरेकः ।
पुरुषश्चैको निर्गुणो विश्वरूप-

असदादयः पुनर्निजकर्माजितशरीरनियतशक्तयः । स पुन सर्व-
शरीरेषु एक एवाव्याहृतशक्तिः । अशरीर वाव सन्त प्रियाप्रिये
न स्पृशतः (Oh Up 8 12 1) इति श्रुते । ॐ — K₁
om (hapl) 3¹⁰ — ^b) D₂ सर्वासु (for सर्वेषु) K₂
विवसति (for निव^०). — ^d) K₁ D₁ ० च (for स)
K₁ २ ४ G₂ लिप्येत (for लिप्यति) K₁ २ ४ D₂ कर्मणा;
K₀ सु (for 'भिः)

4 Quoted in the Śākh Bh on Ved, Sū II. 1 1
G₁ damaged up to साक्षि — ^b) D₂ चान्ये (for
चान्ये) G₂ M₁ २-१ देहि (for देह) D₁ Śākh Bhāṣya
सस्थिता (for सञ्ज्ञिता) — ^c) K₁ D₁ ० सर्वेषु (for
सर्वेषां) D₂ D₁ साक्षिभूते (for 'भूते) D₁ T₁ G₂
M₂ हि, M₁ ० १ [S]य (for सौ)

5 ^a) K₁ विश्वभृजौ — ^b) K₀ नासिक (for ना
सिक) — ^c) is damaged in G₁ — ^d) D₂ सर्वेषु
(for क्षेत्रेषु) — ^e) K₂ स्वैरे चारी, K₀ सैव चारी
(for स्वैरचारी) K₁ तथा सुख

6 ^a) is partly damaged in G₁ — ^a) K₁ २
च; D₁ T₁ G₂ ० स (for हि). — ^b) K₀ Bo ०-२
Das a₁ D₂ n₄ D₂ २ २ M₁ २-१ Kumbh ed. बीजं
(K₀ जीव) चापि; D₂ बीजं चापि; D₁ बीजा चापि
(for बीजानि च). K₀ V₁ Bo ०-२ Das a₁ D₂ n₄
D₂ २ २ Kumbh ed शुभाशुभ (for 'शुभे).

7 ^a) K₁ नागतिं; G₁ २ न गतिर् (for नागतिर्).
K₂ G₂ नागतिस्; D₂ laoua, G₁ न गतिस् (for न
गतिस्) — ^b) K₁ D₁ T₁ G₂ ज्ञेयो (for ज्ञेया). K₄ ०
V₁ Bo. ०-२ Das a₁ D₂ n₄ D₂ २ २ M₁ २-१ Kumbh.
ed. भूतेषु (for भूतेन) G₁ ज्ञायते च न केनचित्
— ^d) K₁ २ ४ D₂ G₁ परंप (for यथाक्रमम्).

8 ^a) V₁ चिन्तयामीति (hypermetric), D₁ 'याम
(for 'यामि) K₁ २ १ V₁ D₂ G₁ २ M₂ तस्य (for
चास्य) — ^b) G₁ damaged K₁ न गतिर्, B₀ २
D₂ D₂ ० T₁ G₂ ० M₁ २-१ नागतिं; D₂ D₁ नागतिर्
(for न गतिं) K₀ वेत्ति (for वेद्मि) K₀ चोत्तरं,
Bo ०-२ Das a₁ D₂ n₄ D₂ २ २ G₂ ० C₂ (gloss
मनोवाचातिक्रान्तां) Kumbh ed चोत्तरां, D₂ १ चोत्तर
(for 'माम्) — ^c) B₂ अथ ज्ञान (for यथाज्ञान) K₁
D₂ १ प्र (for तु) — ^d) K₂ पुरुष K₄ V₁-Bo D₂
n₄ D₂ २ १ २ T₁ G₂ ० Kumbh. ed तु (for तं).

9 T₁ om (hapl) 9 — ^a) K₁ G₂ M₁ ० १ [ए]-
कस्य; K₂ G₂ 'त्वं (for 'त्वं) K₂ ४ M₂ ममत्वं (for
मदत्वं). K₁ B₁ ० D₂ n₄ D₂ २-२ १-२ Kumbh ed
च, Das a₁ वै (for हि) — ^b) D₂ om. स K₁ २
चैव (for चैक) Das a₁ उच्यते (for स्मृत) — ^c)
K₁ २ ४ V₁ D₂ १ G₁ M₁ ० १ हि (for स) — ^d) D₂
D₁ विभक्त्येक, D₂ विमर्श्येक; D₂ विवर्त्येक, G₁
वहत्ये (for विभक्त्येक)

10 ^a) D₂ om. हुताशो. K₀ B₀-२ T₁ G₂ ० M₁
२-१ समिद्ध; D₂ २ समिध्यत; D₁ 'द्य (for 'द्यते)
— ^b) K₁ २ चैक; B₁ एक- (for एक) K₁ २ ४
तमसां; K₀ B₀-२ Das a₁ D₂ n₄ D₂ २ २ Kumbh.
ed तपसो; K₁ D₂ D₂ ० T₁ G₂ ० M₂ ० C₂ (gloss
स्वरश्मीनां) तपसां; V₁ तेजसो; Bo तपते (for 'सां)
K₁ २ ४ यो निर्हता; D₂ G₁ योनिरेक; D₂ १ 'रेव (for
'रेका) — ^c) D₂ बहुधा माति; G₁ बहुध्यापीह (for
बहुधा वाति). ॐ C₂ बहुधा वाति, आवहप्रवहनिवहसव
हादिरूपेण । ॐ — ^d) D₂ चांभसा (for चांभसां). K₁
D₂ T₁ G₂ ० M₂ एका (for एकः). — ^e) K₁ एको; K₂
कोको (for चैको). K₁ निर्गुण (for 'णो). D₂ G₁

स्तं निर्गुणं पुरुषं चाविशन्ति ॥ १०

हित्वा गुणमयं सर्वं कर्म हित्वा शुभाशुभम् ।

उभे सत्यानृते त्यक्त्वा एवं भवति निर्गुणः ॥ ११

अचिन्त्यं चापि तं ज्ञात्वा भावसूक्ष्मं चतुष्टयम् ।

विचरेद्यो यतिर्यत्तः स गच्छेत्पुरुषं प्रभृम् ॥ १२

एवं हि परमात्मानं केचिदिच्छन्ति पण्डिताः ।

एकात्मानं तथात्मानमपरेऽध्यात्मचिन्तकाः ॥ १३

तत्र यः परमात्मा हि स नित्यं निर्गुणः स्मृतः ।

स हि नारायणो ज्ञेयः सर्वात्मा पुरुषो हि सः ।

न लिप्यते फलैश्चापि पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥ १४

कर्मात्मा त्वपरो योऽसौ मोक्षवन्धैः स युज्यते ।

सप्तदशकेनापि राशिना युज्यते हि सः ।

एवं बहुविधः प्रोक्तः पुरुषस्ते यथाक्रमम् ॥ १५

यत्तत्कृत्स्नं लोकतत्रस्य धाम

वेद्यं परं बोधनीयं *सबोद्ध ।

मन्ता मन्तव्यं प्राशिता प्राशितव्यं

C 12. 13757
B 12. 351(1). 17
K 12. 281 17

विश्वरूपं (for 'रूपम्) ❀ Cn निर्गुणोऽपि मायया विश्वरूपो भवति । ❀ —') Da३ निर्गुणं, M१ निर्गुणा (for 'ण) B१ T१ G३ M३ १ पुरुषाश्; G३ पुरुषाश् (for 'वं) Dn३ वा च (for च) K१ ३ D३ त वै पुरुष निर्गुणास्त्वाश्च (D३ ण चाश्च)यति; V१ D१ त वै पुरुष निर्गुणं चाविशति (D१ 'ण चापयति); G१ तं पुरुषा निर्गुणाश्च अयति

11 11^{ab} is partly damaged in V१ —^a) K१ गुणोमय (for गुणमय) D३ ० सर्वं (for सर्वं) —^b) K१ ३ हित्वा कर्म (by transp.), K१ कर्म हित्वा —^c) K१ ३ ४ १ D३ ० G१ हित्वा, Da३ त्यक्त्वा (for त्यक्त्वा) ❀ Cp सत्यं, कारणम्, कार्यपिक्षया । अनृतं, कार्यम्, कारणपिक्षया । ❀ —^d) K१ ३ चैव, G३ ह्येव (for एव)

12 ^a) K१ ४ चाभित, K२ चाति तं; G१ अभित (for चापि त) B३ हित्वा (for ज्ञात्वा) —^b) K१ ३ V१ G१ भाव, M१ १ भाव (for भाव) K१ D३ सूक्ष्म; V१ Dn१ T१ G१ ३ ० सूक्ष्म (for सूक्ष्म) D३ १ चतुष्टितं (for 'ष्टयम्) ❀ Cn अनिरुद्धप्रद्युम्नसकर्षणवासुदेवापरपर्यायमधिदैव, विराट्पुत्रान्तर्धामिशुद्धप्रत्यरूपमध्यात्म, विश्वतैजसप्राज्ञतुरीयसप्तमवस्थाचतुष्टयम् ॥ C३ अश्वत्थ, महानहकारो भूततन्मात्रपञ्चक च सूक्ष्मचतुष्टयम् ॥ C७ वासुदेवसकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धाख्य रूपचतुष्टयम् । ❀ —^c) K१ Da३ विचरति; T१ G३ ० विचरन्त्यो (for रेद्यो) K२ याति यत्; K१ Bo Dn१ n३ D३ D३-४ ३ ० Kumbh. ed [s]समुद्भव (Da 'द्वा'); D३ यतिर्भव; D१ यतिं दात; T१ G३ ० M१ ३ ० यतिर्युक्त; G१ M१ यतिर्युक्त (for यतिर्यत्त) —^d) K३ Dn३ D३ D३ ३ Kumbh. ed शुभ; K१ Dn१ D३ ० G१ पर (for प्रभृम्) K१ ३ D३ स गच्छेत्परमां गतिं (D३ 'म शुभं)

13 ^a) K१ १ Bo ०-३ Da३ n३ Dn१ n३ D३-४ ३ ० G१ Cp ३ १ एक (for एव). —^b) D३ पठित —^c) K१ यथात्मानम्. T१ G३ ० पुकाध्यात्मं तथाध्यात्म. —^d)

K१ Da३ ० T१ G३ ० परम् (for अपरे) K१ ३ V१ Bo D३ १ G१ ध्यान; K३ ० B३-३ Da३ n३ Dn१ n३ D३ D३ ३ ३ ज्ञान (for अध्यात्म)

14 ^a) Da३ ये (for य) —^b) D३ T१ G१ ३ ० M१ ३-१ Kumbh ed नित्यो (for नित्य) G१ M१ निर्गुण (for ण) Da३ प्रभृ (for स्मृत) — After 14^{cd}, K१ reads 15^{ef} for the first time, repeating it in its proper place — K१ ३ ४ om. (hapl.) 14^e-15^d 14^{ef} is quoted in Śām Bhā on Ved Sū II iii, 47 —^c) K१ V१ D३ ३ १ ० M३ कर्मफलै; T१ G३ ० मलैश्चापि (for फलै) G१ स कर्मणा न लिप्येत —^d) D३ पद्मपत्रम् (for पद्म)

15 K१ ३ ४ om. 15^{ab} (of. v l 14) —^a) M३ च परो (for स्वपरो) G१ परमात्मा परो योऽसौ —^b) B१ मोक्षबध (for 'बन्धै) B३ प्र (for स) Bo उच्यते (for युज्यते) T१ G३ ० मोक्षविद्यं स उच्यते —^c) T१ G३ ० शरीरी (for राशिना) V१ Bo ३ १ ३ (orig) ० Dn१ Dn१ D३ ३ ३ ३ M१ ३-१ Kumbh ed च स; G३ ० [s]ति स (for हि स) K३ B३ (marg) Dn३ राशिना युज्यतेवशा ❀ Cn p सप्तदशकेन राशिना, लिङ्गशरीरेण ॥ C७ पद्मभूतमनोबुद्ध्याख्यसप्तसहितेन दशकेन, इन्द्रियाणां दशकेन । ❀ — K१ reads 15^{ef} for the first time after 14^{cd} —^c) G१ एवं बहुविधं प्रोक्तं —^d) K१ (both times) Da३ ० पुराणैर् (for पुरुषस्ते).

16 ^a) K१ ३ ४ स वै; Dn१ यत्तु; D३ यत्; T१ G३ ० यद्यत्; G१ एतत् (for यत्त). K१ कृत्स्नां (for कृत्स्नं) M१ साम; Cn (gloss प्रकाशकं विज्ज्योति) धाम (as in text). ❀ C७ लोकतत्रस्य, लोकव्यापारस्य । धाम, आचारभूतम् । ❀ —^b) G१ पार (for पर). Da३ बोधनीयैश्च; Dn१ n३ बोधनीय (for 'नीयं) K१ ३ ४ M१ ३ १ स बोधय; K३ १ D३ ० सुबुद्धै; V१ Bo ३-३ Da३ n३ Dn१ n३ D३ D३ ३ १ ३ स (Da३ n३ च)

घ्राता प्रेयं स्पर्शिता स्पर्शनीयम् ॥ १६
 द्रष्टा द्रष्टव्यं श्राविता श्रावणीयं
 ज्ञाता ज्ञेयं सगुणं निर्गुणं च ।
 यद्वै प्रोक्तं गुणसाम्यं प्रधानं
 नित्यं चैतच्छाश्वतं चाव्ययं च ॥ १७
 यद्वै सृते धातुराद्यं निधानं
 तद्वै विप्राः प्रवदन्तेऽनिरुद्धम् ।
 यद्वै लोके वैदिकं कर्म साधु

आशीर्षुक्तं तद्धि तस्योपभोज्यम् ॥ १८
 देवाः सर्वे मुनयः साधु दान्ता-
 स्तं प्राग्यज्ञैर्यज्ञभागं यजन्ते ।
 अहं ब्रह्मा आद्य ईशः प्रजानां
 तस्माज्जातस्त्वं च मत्तः प्रसूतः ।
 मत्तो जगज्जन्मं स्यावरं च
 सर्वे वेदाः सरहस्या हि पुत्र ॥ १९
 चतुर्विभक्तः पुरुषः स क्रीडति यथेच्छति ।

घोद्धा; T₁ G₈ ० च बोध्य; G₁ सुबुध्य; M₈ च वेद्य; Kumbh ed च वेदै (for *सबोद्ध) — °) K₀ सर्वा (for मन्ता). T₁ M₁ ० १ मान्य, G₈ ० मन्य (for मन्तव्यं). K₁ रमणीय रस च; K₂ मरणीयं च रता (sic), K₄ रमणीयं चरतां; K₀ V₁ B₀-9 D₈ (both also as in text) D₈ १ रसिता रसनीयं (B₀ om रसनीयं); B₀ प्रासिता प्रासनीय, D₈ 84 श्राविता श्रावणीय, G₁ रसनीय रसं च (for प्राशिता प्राशितव्य) — After 16°, D₈1 reads 17° for the first time, repeating it in its proper place — ^d) B₀ damaged M₇ प्रात- (for घ्राता) K₂ स्पर्शता; M₇ laouna K₁ स्पर्शनीय; M₇ स्पर्शनि (sic). D₈4 (also as in text) D₈ (before corr as in text) ज्ञेय ज्ञाता रसिता रसनीय

17 V₁ reads 17 on marg D₈1 reads 17° for the first time after 16°. — °) B₀ damaged D₈ द्रष्टा द्रष्टव्य; T₁ द्रष्टा दृष्ट; G₈ ० द्रष्टा दृश्य (for द्रष्टा द्रष्टव्य) K₂ श्रावता; G₁ श्रावित D₈1 (first time) रसिता रसनीय (for श्राविता श्रावणीय). — ^b) K₂ ज्ञात्वा (for ज्ञाता). K₇ D₈ ० M₀ गुणयुद्ध (for सगुण). M₁ ० १ निर्गुणश्च. — °) K₀ B₀-9 D₈ 84 गुणसंपत्, B₀ D₈1 84 D₈ D₂ 8.8 Kumbh. ed तात सम्यक् (for गुण साम्य) K₁ प्रधानं (for प्रधान) — ^d) K₁ १ सत्य (for नित्य). B₀ द्वाश्वतश्च K₇ चैतच्छाश्वतं नित्यं चाव्यय च.

18 °) B₀ (marg as in text) १-9 D₈ 84 धत्ति (B₀ D₈ 84 'त्ते) चाद्य (for धातुराद्यं) B₀-9 D₈ 84 D₈1 84 D₈ D₂ 8.8 Kumbh. ed विधान (for नि) K₁ 2.4 V₁ G₁ भिमर्ति सूते यश्च तत्तत्प्र (K₄ सूते यत्तत्तत्प्र; V₁ सूतं यद्वै तत्प्र; G₁ सूते यश्च वै तत्प्र) धान; K₀ १ D₈ 9 यद्वै शुद्ध तत् आद्य निधानं; B₀ यद्वै धत्ते सूते चाद्यं विधान; T₁ G₈ ० धत्ते सूते यत्तु चाद्य प्रधान; M₁ ० १ यद्वै सूते धर्तिराद्यं (M₇ 'ति चान्यं)

प्रधान; M₈ विमर्ति सूते यश्च वै तत्प्रधान — ^b) K₁ विप्र' सत, K₂ 4 विप्रा' सत; V₁ G₁ विप्रा सर्वे; D₈ 8 यद्वै विप्रा; T₁ G₈ ० M₁ 5-१ त वै विप्रा (M₇ 'प्रा) (for तद्वै विप्रा) G₁ प्रवदतीति रुद्ध; M₇ 'दते विरुद्ध ॐ Cn विप्रा, पूर्णज्ञाना ब्राह्मणा । अनिरुद्धम्, अहकारा- रूपम् । ॐ — °) M₈ सूते (for लोके). D₈1 वैदिके (for 'क) K₀ साधु (for साधु) — ^d) K₂ आसी युक्त; K₀ आशीर्षुक्त; T₁ G₈ ० नाशीर्षुक्त K₁ 2 4 G₁ Kumbh. ed तस्योपभोज्य (K₂ 'ग); K₀ V₁ B₀ 6-9 D₈ 84 D₈1 84 D₈ D₂ 8.8 तस्यैव भाव्यं; K₇ D₈ 5 १ तस्योपयोज्य (K₇ 'युक्त) (for 'भोज्यम्).

19 °) D₈1 84 D₈ D₂ 8.8 T₁ G₈ ० श्रातासु (for दान्तासु) — ^b) K₇ D₈ 5 १ ९ प्रत्ययज्ञे (D₈ १ 'ज्ञैर); B₇ D₈ 84 तं वायवज्ञैर; D₈1 84 D₈ D₂ 8 T₁ G₈ ० M₁ 5-१ Kumbh ed C₇ (gloss यज्ञशाखायां) त प्राग्वंशे; G₁ दत्त प्राज्ञैर (for त प्राग्यज्ञैर) K₁ 2 4 B₀ 8 (marg) D₈ १ (K₂ या) ज्ञभाज; D₇ यजमानं; T₁ G₈ ० M₁ 5-१ यज्ञभाज्ञैर (for 'भाग) K₁ B₀ १ D₈1 84 D₂ 8.8 G₁ Kumbh ed भजते; K₇ यजति; D₈ १ भजति (for यजन्ते). — °) B₇ ब्रह्म, K₇ D₈ 9 आदिर्; T₁ G₈ ० चाद्य; G₁ [अ]प्यहम् (for आद्य) — ^d) D₈ 8 प्रसूतौ (for 'त). — ^e) B₀ त्वत्तो (for मत्तो) K₇ V₁ D₈ 5 १ ९ G₁ स्यावरं जन्मं (by transp). — ^f) K₇ D₈ 5 १ ९ T₁ G₈ ० M₀ च; D₈1 [अ]पि (for हि) K₇ om पुत्र. M₁ १ सर्वे वेदाः सरमस्याच्छ पुत्र (sic).

20 °) K₂ चतुर्वियुक्त; D₈ 84 चतुर्विभक्ता, D₈ 9 'विभक्त; T₁ G₈ ० सर्वैर्विभक्त. ॐ Cn चतुर्धा, वासु देवादिरूपेण विभक्त, चतुर्विभक्त । ॐ — ^b) K₁ 4 G₁ क्रीडते स; K₂ क्रीडयते; K₇ D₈ 9 प्रक्रीडति (for स क्री). K₁ 2 4 G₁ यथेच्छक (for 'च्छति). — °) D₈ 9 एक (for एवं). K₁ 2 4 एष (for एव) K₀ V₁ B₀ 6-9 D₈ 84 D₈1 84 D₈ D₂ 8.8 १ 8 G₁ M₈ Kumbh.

एवं स एव भगवाञ्ज्ञानेन प्रतिबोधितः ॥ २०
एतचे कथितं पुत्र यथावदनुपृच्छतः ।

सांख्यज्ञाने तथा योगे यथावदनुवर्णितम् ॥ २१

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३९ ॥]

३४०

युधिष्ठिर उवाच ।

धर्माः पितामहेनोक्ता मोक्षधर्माश्रिताः शुभाः ।
धर्ममाश्रमिणां श्रेष्ठं वक्तुमर्हसि मे भवान् ॥ १
भीष्म उवाच ।

सर्वत्र विहितो धर्मः स्वर्ग्यः सत्यफलोदयः ।

बहुद्वारस्य धर्मस्य नेहास्ति विफला क्रिया ॥ २
यस्मिन्यस्मिंस्तु विषये यो यो याति विनिश्चयम् ।
स तमेवामिजानाति नान्यं भरतसत्तम ॥ ३
अपि च त्वं नरव्याघ्र श्रोतुमर्हसि मे कथाम् ।
पुरा शक्रस्य कथिता नारदेन सुरर्षिणा ॥ ४

C 12 13767
B 12. 339[2] 4
K 12. 367 4

ed एवं स (V₁ स एव) भगवान्स्त्वेन (K₆ ष्चेत् , G₁ 'निति, Kumbh ed 'न्देव) —^d) D₈ मातेन (for ज्ञानेन) K₁ २ ४ स्वेन ज्ञानेन बोधयन्, K₇ D₁ ० T₁ G₂ ० M₁ ० १ स्वेन ज्ञानेन बोधयन् (K₇ बोधयेत्, T₁ G₂ ० बोधयत्), G₁ तेन * * * न बोधयेत्, M₈ ज्ञानेनैवानुबोधयन्

21 D₇ om 21^a —^b) K₇ D₁ ० पृच्छते (for पृच्छत) —^c) D₈ सांख्यज्ञानेन विस्तार —^d) D₈ १ तथैतद् (for यथावद्) K₇ D₁ ० वर्णित; D₈ वर्तिन; D₇ T₁ G₂ ० वर्णित (for वर्णितम्)

Colophon Ś₁ D₂ T₂ G₂ missing K₂ ६ B₁-5 D₈ 1 D₂ 1 G₂ ६ M₁-4 absent. — Sub parvan K₁ २ ४ ० १ V₁ Bo ०-२ D₈ 1 D₁ 1 D₂ 1 D₂-4 १-२ T₁ G₂ ० M₁ ०-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ २ ४ ० V₁ Bo ०-२ D₈ 1 D₁ 1 D₂ 1 G₂ ० M₁ ०-१ नारायणीय समाह (K₁ D₈ 1 सपूर्ण); K₇ D₁ ० नरनारायणीय समाह, D₈ नरनारायणीय; D₇ G₁ नारायणीय; M₈ (also) महापुरुषकथन — Adhy no (figures, words or both) K₆ 78, B₁ D₈ 176, B₂ 278, D₁ G₁ 177, D₈ G₂ ० 179, D₈ 172, T₁ G₂ 178, M₁ १ (orig) ० १ 174, M₈ (sup lin) 209. — Sloka no D₈ 1 D₂ 23, D₁ 25

340

☞ This adhy is missing in Ś₁ D₈ (cf. v 1 12 336, 65, 283 15) The portion from 1 up to

the end of the parvan is lost on missing fol 12 in G₁

1 = (var) 12 168 1 T₂ G₂ om 1-3. M₈ om the ref —^a) K₁ २ ४ धर्मं पितामहेनोक्ते —^b) K₆ प्रजा (for शुभा) K₁ २ ४ M₁ ० १ राजधर्माश्रित शुभ; B₂ मोक्षधर्माश्रिता शुभा; D₈ 1 D₁ 1 मोक्षधर्माश्रित शाश्वता —^c) K₂ श्रेष्ठ (for श्रेष्ठ) —^d) V₁ Bo ०-२ D₁ 1 D₂ 1 D₂ १ ० T₁ G₂ ० वर्हति (for 'सि) M₁ ० १ मेनघ, M₈ भारत (for मे भवान्) K₁ corrupt

2 = (var) 12 168 2 T₂ G₂ om. 2 (of v 1 1) —^b) K₁ ० V₁ Bo ०-२ D₈ 1 D₁ 1 D₂ 1 ० स्वर्गं, K₇ D₁ ० १ ० सत्य; D₈ G₂ (gloss अवश्यं जुष्टेयं) सत्य, T₁ G₂ ० सम्यक् (for स्वर्ग्य) K₂ ४ सत्यफल तप; K₆ Bo ०-२ D₈ 1 D₁ 1 D₂ 1 ० M₈ 'फल महत्; K₇ D₁ ० शौचफलोदय; V₁ सत्यतप फल; D₈ १ शौचफल तप (for सत्यफलोदय) K₁ स्वस्या सत्य छल तप (sio) —^c) K₁ बहुस्वादस्य; K₂ बहुस्वादस्य; K₇ D₁ ० शाखस्य; D₈ 1 'चारस्य (for 'द्वारस्य) Bo om (hapl) धर्मस्य —^d) D₁ विकला; M₁ १ 'फला (for फला) K₇ D₈ 1 D₁ 1 क्रिया (for क्रिया)

3 T₂ G₂ om 3 (of v. 1 1). —^a) V₁ B₂ १ ० D₁ 1 D₂ 1 D₂ 1 ० T₁ G₂ ० M₁ ०-१ च (for तु) —^b) K₇ D₁ om one यो K₁ २ धावति (for याति वि) D₈ om वि D₇ यो जानाति विनिश्चय

4 G₂ reads 12 340 4 — 12, 353, 9 after 12,

सुरर्षिर्नारदो राजन्सिद्धत्रैलोक्यसंमतः ।
 पर्येति क्रमशो लोकान्वायुरन्याहतो यथा ॥ ५
 स कदाचिन्महेष्वास देवराजालयं गतः ।
 सत्कृतश्च महेन्द्रेण प्रत्यासन्नगतोऽभवत् ॥ ६
 तं कृतक्षणमासीनं पर्यपृच्छच्छचीपतिः ।
 ब्रह्मर्षे किञ्चिदाश्चर्यमस्ति दृष्टं त्वयानघ ॥ ७
 यथा त्वमपि विप्रर्षे त्रैलोक्यं सचराचरम् ।

जातकौतूहलो नित्यं सिद्धश्चरसि साक्षिवत् ॥ ८
 न ह्यस्त्यविदितं लोके देवर्षे तव किञ्चन ।
 श्रुतं वाप्यनुभूतं वा दृष्टं वा कथयस्व मे ॥ ९
 तस्मै राजन्सुरेन्द्राय नारदो वदतां वरः ।
 आसीनायोपपन्नाय प्रोक्तवान्निपुलां कथाम् ॥ १०
 यथा येन च कल्पेन स तस्मै द्विजसत्तमः ।
 कथां कथितवान्पृष्टस्तथा त्वमपि मे शृणु ॥ ११

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४० ॥

168 3, T₂ reads the same after 12 168 5 —^a)
 K₆ V₁ B₀ 6-2 D_{as} n₁ D₁ n₁ D_s D₂ s s इर्मा (for
 अपि) —^b) K₁ स्रोतुम् (for श्रो) G_s इच्छामि
 (for अहंसि) T₂ चेत् (for मे) —^c) K₆ 6 V₁
 B₀ 6-2 D_{as} n₁ D₁ n₁ D_s D₂ s s T₂ महर्षिणा; G_s
 महारमना (for सुरर्षिणा)

5 For transposition in T₂ G_s, cf v l 4. —^a)
 K₄ 6 V₁ B₀ 6-2 D_{as} n₁ D₁ n₁ D_s D₂ s s G_s
 महर्षिर् (for सुरर्षिर्) —^b) D₂ reads from समत
 up to त्रैलोक्य (in 8^b) twice. D₂ 1 सेवित (for
 संमत) —^c) D_{as} D_s D_s (sup lin) क्रमतो (D_{as}
 'तो); D_s क्रमतो (for 'तो). —T₂ om 5^d. —^d)
 M₁ 2-1 अस्यागतो (for अस्याहतो). K₆ याहुर्गस्याहतो
 यथा.

6 For transposition in T₂ G_s, cf v l 4. For
 the repetition in D₂, cf v l 5. —^a) T₁ G_s 6 महा
 रमासौ; T₂ महामुनिर् (for महेष्वास) —^b) T₂ गत्वा
 (for गत) —T₂ om 6^c —^c) K₁ 2 4. 1 D₄ 5 1 2
 सुरेन्द्रेण (for महे). —^d) K₂ 4 प्रत्यासन्नचरो; K₁
 'सन्नगता; T₂ 'सन्नचरो; T₂ G_s 6 प्रत्यासनगतो (G_s 6
 'रतो) (for प्रत्यासन्नगतो). K₁ प्रत्यसन्नचरसि सार्पिवत्
 (sic).

7 For transposition in T₂ G_s, of v l 4. For
 the repetition in D₂, of v l 5. —^a) K₁ त तत्
 क्षणम्; T₁ G_s 6 कृतक्षणम् (for तं कृतक्ष) —^b)
 K₁ 6 B₀ 6-2 D_{as} D₁ n₁ D_s D₂ (both times) 2-2.
 1-2 महर्षे (for ब्रह्मर्षे). D_{as} 1 कंचिद् (for कि). —^c)
 D_s अपि (for अस्ति) G_s तप (for स्वया)

8 For transposition in T₂ G_s, of v l 4. For

the repetition in D₂, cf v l 5. B₀ partly damaged
 —^a) K₁ D₄ 6 तथा; B₀ 1 2 D₁ n₁ D_s D₂ (both
 times) 2 2 यदा; T₁ G_s 6 वद (for यया). K₁ 2 4
 V₁ G_s स्वमनि; K₆ B₀ 6 D_{as} n₁ स्वमिद्, K₁ D₂ 1 2
 भ्रमसि; D₁ नमसि (for स्वमपि). T₂ ब्रह्मर्षे (for
 विप्रर्षे). —^b) K₁ B₀ 6 T₁ G_s 6 कौतूहलं (for 'हको).
 —^c) K₁ सिद्धिर् (for सिद्धि) B_s (marg as in
 text) D₁ चरसि (for 'मि). K₁ सार्पिवत्; T₂ चाक्षरत्
 (for साक्षिवत्)

9 For transposition in T₂ G_s, cf v l 4. —^a)
 K₁ D₄ 5 1 2 किंचिद् (for लोके) —^b) K₆ D_{as} महर्षे
 (for देव). —^c) K₁ कृत (for श्रुत) K₁ V₁ D_s
 चापि (for पा) K₁ नभूतं, K₂ [अ]नभूतं (for
 [अ]नु).

10 For transposition in T₂ G_s, cf v l 4.
 Before 10, B_s (marg) ins मीम उवाच. B_s partly
 damaged —^a) K₁ 2 4 च प्रह्वय; G_s [उ]पसन्नाय
 (for [उ]पप). —^c) K₂ विमलां (for विपुलां).

11 For transposition in T₂ G_s, cf v l 4. B_s
 partly damaged. —^a) K₁ D_s च येन (by transp)
 K₄ कपेन; T₂ तस्मै (for कल्पेन) —^b) K₁ तस्मै
 (for तस्मै) —^c) K₁ 2 4 विप्रस; T₂ शृणु (for
 पृष्ट). —^d) B_s 2 तत् (for मे). K₁ 2 4 तथा मे
 गदत शृणु

Colophon Śi D_s G_s missing K₆ 2 B₁-2 D_{as} n₁
 D₁ n₁ D_s D₂ G_s M₁-2 absent —Sub-parvan K₁.
 2 4 6 1 V₁ B₀ 6-2 D_{as} n₁ D₁ n₁ D_s D₂-2 1-2 T₁ G_s
 2 6 M₁ 2. 1 मोक्षधर्म. —Adhy. name: K₁ 2 4 6 1
 V₁ B₀ 6-2 D_{as} n₁ D₁ D_s D₂-2. 2. 6 G_s M₁ उच्छ्वसुः

३४१

भीष्म उवाच ।

आसीत्किल कुरुश्रेष्ठ महापद्मे पुरोचमे ।

गङ्गाया दक्षिणे तीरे कश्चिद्विप्रः समाहितः ॥ १

सौम्यः सोमान्वये वेदे गताध्वा छिन्नसंशयः ।

धर्मनित्यो जितक्रोधो नित्यवृत्तो जितेन्द्रियः ॥ २

अहिंमानिरतो नित्यं सत्यः सज्जनसंमतः ।

न्यायप्राप्तेन वित्तेन स्वेन शीलेन चान्वितः ॥ ३

ज्ञातिसंचन्धिविपुले मित्रापाश्रयसंमते ।

कुले महति विख्याते विशिष्टां वृत्तिमास्थितः ॥ ४

स पुत्रान्वहुलान्दृष्ट्वा विपुले कर्मणि स्थितः ।

कुलधर्माश्रितो राजन्धर्मचर्यापरोऽभवत् ॥ ५

ततः स धर्म वेदोक्तं यथाशास्त्रोक्तमेव च ।

C 12. 187e
B 12. 354(5).5
K 12. 363 6

पाठ्याय; M1 ६ १ नारदाभिगमन — *Adhy no* (figures, words or both) K6 G6 79, B6 170, B7 ० Dn1 177, B8 276, Dn1 178, D3 3 G3 180, T1 79, T2 G2 1, M1 ६-१ 175, M6 (*sup lsn*) 210 — *Śloka no* D1 1 Dn1 D2 8 11

341

☞ This *adhy* is missing in Ś1 D6 G1 (of v 1 12 336 65, 283 15, 340 1) For the transposition in T2 G2, of v 1 12 340 4

1 °) D6 १ कुह (for किल) K6 १ V1 B6 ६-० Dn1. n4 D8 D2 8 8 नरश्रेष्ठ; D4 ० कुरुक्षेत्रे; D5 १ कुलश्रेष्ठ (for कुह) — °) K4 D81 T2 महापद्म (for 'पद्मे) K7 तपोवने, B6 पुरुषोत्तमे (hypermetric), B7 D4 सुरोत्तमे, Dn1 पुरोत्तम, D6 नरोत्तम (for पुरोत्तमे) — °) K1 २ १ गगायां (for गङ्गाया) D4 नीरे; G2 M1 ६ १ कूले (for वीरे)

2 °) K2 D3 D4 सौम्य, D51 सौम्य (for सौम्य) K1 सोमानये, K2 D1 ० सो (D6 सौ) न्यान्वयो; K7 D34 Dn4 T2 सौम्या (Dn4 'मा) न्वये; G2 सोमान्वयो, G6 (gloss सोमप्रसादवशे, अत्रिवशे) न्वये (as in text) D81 वेद; D7 चैव, T2 M1 जातो (for वेदे) — °) K1 २ ४ गताय, V1 D6 १ 'र्थ; D1 1 'व, Cn p (gloss [both] ज्ञातमार्ग) गताध्वा (as in text) T G6 ० M1 ६-१ जितक्रोधा गौत्रतो मृत्यु — °) K1. २ ४ धर्मे नित्य; D81 धर्मनिष्ठो (for 'नित्यो) — °) K7 (marg also as in text) धर्मचर्यासमापन

3 °) K6 V1 B6 ६-० D3 3 3 Dn1 n4 D8 D2 २, 3 M6 तपस्वाध्यायनिरत — °) K6 १ D6 ० G2 सत्य; V1 M1 ६ १ नित्य; D4 सत्य; T2 M6 सेव्य (for सत्य) K7 D6 ० ज्ञानेन; V1 स्वाध्याय (for सज्जन)

D1 1 T1 G6 ० सगत, G2 वत्सल (for 'समत). — °) G2 om (hapl) वित्तेन V1 न्यायागतेन वित्तेन — °) G2 transp स्वेन and शीलेन D1 1 क्षीतेन, D2 छलेन (for शीलेन) K1 २ ४ चार्धित; Dn1 चान्वित (for चा)

4 °) K1 २ D6 १ T2 G2 ० सवध (for सवन्धि) — °) K2 सितापाश्रय; K4 D5 १ T2 मित्रोपा, K6 पुत्रापाश्रित, K7 Dn1 n4 D8 D2 8 8 सखाद्या (K7 D8 'पा; Dn1 D8 D8 'या) श्रय; B6 ६-० D3 3 3 पुत्रापा (for मित्रापा) K6 B6 ६-० D3 3 3 Dn1 D8 D2 8 समिते, D7 सवृष्टे (for संमते) T1 G6 ० पुत्रपौत्र प्रतिष्ठिते; G2 M1 ६-१ पुत्रपौत्रसमान्विते — °) D4 विख्याते (for 'ते).

5 T2 reads 5^{ab} twice — °) Dn1 सुपुत्रान्; T2 (second time) स पुत्र (for स पुत्रान्) D3 3 3 D6 १ विपुलान्, T2 (second time) बहुल, G2 बहुलान् (for 'लान्) D3 3 3 राजन्, T1 M1 ६-१ लब्ध्वा (for दृष्ट्वा) — D3 3 3 om (hapl) 5^b — °) K1 २ ४ D6 १ T2 (both times) M1 ६ १ विमले; T1 विमाने, G6 ० विताने (for विपुले) K7 D3 ० तपसि स्थित (for कर्मणि स्थित) — °) K7 D3 ० काल, T G6 कुले (for कुल) K1 २ ४ धर्माश्रयो; D3 3 3 धर्मश्रितो, Dn1 धर्माश्रिता; T G6 ० स्थिते (for 'श्रितो) — °) K6 V1 B6 ० Dn1 n4 D8 D2 8 8 धर्मचर्यास्थितो, B7 ० D3 3 3 'श्रितो, B8 न्वितो; T G6 ० M1 ६-१ 'रतो, G2 'मना; M6 'मनो (for 'परो) K2 M1 १ [s] भवन् (for सभवत्). K7 D3 ० धर्मचर्यासमापन

6 °) K1 २ ४ T2 त चैव; D81 T1 G2 ० तत स्त (for तत स) K4 धर्म; Dn1 धर्मे (for धर्म) — °) K4 D3 3 3 Dn1 D2 8 १ ४ तथा, T G2 ० ० M1 ६-१ धर्म (for यथा) — °) Dn1 धर्मे च, T G2 ० ० M1 ६ १ धर्मिमा; M6 धर्मात्मत् (for धर्म च).

शिष्टाचीर्णं च धर्मं च त्रिविधं चिन्त्य चेतसा ॥ ६
किं नु मे स्याच्छुभं कृत्वा किं क्षमं किं परायणम् ।
इत्येवं खिद्यते नित्यं न च याति विनिश्चयम् ॥ ७
तस्यैवं खिद्यमानस्य धर्मं परममास्थितः ।

कदाचिदतिथिः प्राप्तो ब्राह्मणः सुसमाहितः ॥ ८
स तस्मै सत्क्रियां चक्रे क्रियायुक्तेन हेतुना ।
विश्रान्तं चैनमासीनमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकचत्वारिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३४१ ॥

३४२

ब्राह्मण उवाच ।

समुत्पन्नाभिधानोऽसि वाङ्माधुर्येण तेऽनघ ।

मित्रतामभिपन्नस्त्वा किञ्चिद्वक्ष्यामि तच्छृणु ॥ १
गृहस्थधर्मं विप्रेन्द्र कृत्वा पुत्रगतं त्वहम् ।

K₁ २ ६ दधा (K₄ 'दा')ति विविध धर्मः; K₇ D₁ १ १ ०
शिष्टैराचरित चैव — D₂ om 6^d-8^a —^d) K₇ D₁ ०
कर्म, T G₈ ० वेद; M₁ ५-१ धत्त (for चिन्त्य). K₇
D₁ ० चिंतयन्, D₃ चेतस (for 'सा'). K₁ २ ६
शिष्टाचीर्णं च चेतसा

7 D₂ om 7 (of v 1 6) —^a) K₇ D₃ at D₂
D₆ ० किं नु; D₁ किं न (for किं नु) D₃ कृतं;
D₁ ऋत (for शुभ) —^b) K₁ laouna, K₂ ६ ०
V₁ Bo ०-० D₃ at D₁ n₁ D₈ D₂ १ १ ० किं कृत (for
किं क्षम) K₁ २ ६ तत्, T₂ यत् (for किं). —^c)
D₂ T₂ इत्येव (for 'व'). K₂ ० D₃ at D₁ G₂ M₁ ५
विद्यते, T₂ भिद्यते (for 'त्').

8 D₂ om 8^a (of v 1 6) —^a) K₇ तस्यैव,
D₃ इत्येव (for तस्यैवं) K₂ ० D₃ at D₁ D₆ १ G₂
M₁ ५ विद्यमानस्य, T₂ मिद्य' (for सिद्य') —^b) K₆
धर्मं परममिच्छता; T₁ G₈ ० M₁ ५-१ धर्मं परमके स्थित',
T₂ धर्मं परमभीप्सता —^c) T₁ G₈ ० य कश्चिद् (for
कदाचिद्) D₄ प्रोक्तो (for प्राप्तो) —^d) K₄
ब्राह्मण', T₁ G₈ ० प्राह्मणं (for 'ण) D₄ सुसमा-
हिता; T₁ G₈ ० सुसमास्थित. (G₈ 'त्) (for सुसमा-
हित').

9^a) K₇ तस्मै स (by transp) D₄ D₁ स क्रिया
(D₄ 'त्') (for सत्क्रिया) —^b) D₁ श्रिया; T₁
G₈ ० सत्क्रि- (for क्रिया-) D₄ क्रियायुक्तेन चेतसा.
॥ C^a क्रियायुक्तेन हेतुना, कर्मिन्वेन कारणेन । ॥ —^c)
K₁ २ एनमासीनम्; K₆ V₁ Bo D₄ सुखमा'; K₇

D₆ १ T₂ चैवमा'; B₆-० D₃ D₁ n₁ D₈ D₂ १ १
सुखमा' (for चैनमासीनम्)

Colophon. Ś₁ D₆ G₁ missing K₈ ५ B₁-५ D₁ २ २
D₁ n₁ D₁ G₁ ५ M₂-४ absent — Sub parvan K₁
२ ६ ० १ B₇-० D₃ at D₁ n₁ D₈ D₂-५ १-२ T G₂ २ ०
M₁ ५-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ २ ६ ० १ V₁
Bo ०-० D₃ at D₁ D₈ D₂-५ १-० G₂ M₁ ५-१ उच्छृ-
त्युपाख्यानं — Adhy no (figures, words or both)
K₆ 80, B₇ 178, B₈ 280, D₁ 179, D₃
G₈ 181, D₈ 174, T₁ G₈ 180, T₂ G₂ 2,
M₁ ० १ 176, M₆ 211. — Śloka no D₁ D₁ n₁
D₈ 9

342

☞ This adhy is missing in Ś₁ D₆ G₁ (of
v 1 12 336 65, 283 15, 340 1) For the
transposition in T₂ G₂, of v 1 12 340 4

1^a) K₁ २ समुत्पन्नाभिधानो; D₄ 'विधानो; D₆ १
G₂ 'भिमानो; Cn (gloss भविधानी, बन्धनरज्जु । समु-
त्पन्नाभिधानो, जातबन्धन) 'धानो (as in text) T G₈ ०
M₁ ५-१ समुत्पन्नवि (T₂ M₁ ५-१ 'वे वि) धानेस्मिन्, Csp
(gloss. भविधिपूजायां निष्पन्नायां मत्यां समुत्पन्नाभिधाने
स्वधि) समुत्पन्नाभिधानेस्मिन् ॥ C^a समुत्पन्नाभिधान,
समुत्पन्नविवक्ष ॥ C^b स्वदादरेण सार्यकनामास्मि । ॥ —^b)
K₆ corrupt, T₁ स्वामधुर्येण (for वाङ्माधु'). T G₈ ०
M₆ चानघ; M₁ ० १ चार्चित (M₆ 'त्) (for तेऽनघ),

धर्मं परमकं कुर्यां को हि मार्गो भवेद्विज ॥ २
 अहमात्मानमात्मस्थमेक एवात्मनि स्थितः ।
 कर्तुं काङ्क्षामि नेच्छामि वद्वः साधारणैर्गुणैः ॥ ३
 यावदेवानतीतं मे वयः पुत्रफलाश्रितम् ।
 तावदिच्छामि पाथेयमादातु पारलौकिकम् ॥ ४
 अस्मिन्हि लोकसंताने परं पारमभीप्सतः ।

उत्पन्ना मे मतिरियं कुतो धर्ममयः पुत्रः ॥ ५
 समुद्यमानानि निश्म्य लोके
 निर्यात्यमानानि च सात्त्विकानि ।
 दृष्ट्वा च धर्मध्वजकेतुमालां
 प्रकीर्यमाणामुपरि प्रजानाम् ॥ ६
 न मे मनो रज्यति भोगकाले

C 12. 13790
 B 12 335(A) 7
 K 12 364 7

—^a) K₁ ० १ Dn₁ n₄ D₈ D₃₋₄ ३ मित्रत्वम् (for 'वाम्') K₁ G₂ क्षमिपद्मस्त्वा, B₀ ० (marg) १ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ 'पद्मस्त्व' (Dn₁ 'त्व'), D₃ १ 'सपद्म'; T₁ G₂ ० 'समाप्त'; T₂ क्षतिपद्मस्त्वा; M₁ ० १ क्षमिपद्मत्वात्, M₅ 'सन्देश्य' (for 'पद्मस्त्वा')

2^a) K₁ गृहस्थ्य (for 'स्थ') D₃ T₁ G₂ धर्मं, G₂ 'धर्मो' (for 'धर्म') —^b) K₁ ३ ४ ऋतु; D₃ १ G₂ विप्र (for पुत्र) K₁ ३ ४ D₃ दत्त, D₁ गृह, T₁ G₂ ० कृत (for गत) D₃ १ G₂ तत् (for स्वदम्) T₂ कृत्वा धर्मं गतस्त्वद् —^c) K₀ M₁ कुर्यात् (for कुर्यां) K₁ ३ ४ धर्मोपि (K₄ धर्मोप) परमं कार्यं, T₂ धर्मं हि परमं कार्यं —^d) D₃ मार्गो (for मार्गो) K₄ D₃ द्विज T₁ G₂ ० मोक्षमार्गो भवेद्विज (T₁ 'ज')

3^a) G₂ क्षारमानम् (for क्षां) K₁ ३ ४ क्षारमस्थ; B₀ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ क्षारस्थाय (for क्षारमस्थम्) ❧ C₅ क्षारमस्थ, क्षारमनि स्थित, स्वतन्त्रम् ॥ C₅ क्षारमस्थेन स्थितम् । ❧ —^b) B₀-8 D₁ नैकम्; B₀ लोकम्; Dn₁ एकम् (for एक) B₃ (marg as in text) ३ ० C₅ (gloss) बुद्धिगुहाया प्रविष्ट स्थित, D₃ स्थिति (for स्थित) K₀ D₃ नैकमेवारमनिर्मितं (D₃ 'श्रित'); D₃ ३ एकं पृथारमनिष्ठित, T₁ G₂ ० एकैकमन्यप्रतिष्ठित; G₂ M₁ ३-१ ऐकान्ये (G₂ एकार्थे) पथि निष्ठित ❧ Cn क्षारमनि स्थितम्, क्षारमज्ञानार्थमेकाकितया स्यात्, सन्यास कर्तुम्, इच्छामि । ❧ —^c) K₁ ३ ४ वांछामि, D₃ काङ्क्षामि (for काङ्क्षामि) D₁ T G₂ ० M₁ ३-१ द्रष्टुमिच्छन्न पदया मि —^d) K₁ ३ पर, K₁ D₃ ० पर; B₃ ० वद्व, D₃ वच; D₃ १ वदु; G₂ M₁ वच (M₁ 'व') (for वद्व) D₃ साधारणे (for 'रूपैर्') ❧ Cn गुणैः, विषयपादौ ॥ C₅ सर्वप्राणिसाधारणैरदानपिपासादिभिः । ❧

4^a) K₀ B₀ ०-३ D₃ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ १ ३ T₁ G₂ ० एतद्; T₂ एतान् (for एव) K₀ B₀ ०-३ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ १ ३ T G₂ ० [क्ष]तीत; D₃ as [क्ष]धीत (for [क्ष]नतीत) —^b) K₁ D₃ ० -यलाधित; D₁ फला (for फला) —^c) D₃ आदान; G₂ (synf lin)

वाधात् (for आदात्) B₀ लोक्कि (for 'लौ')

5^a) T₂ G₂ तस्मिन् (for 'स्') T₃ न (for हि). D₃ as लोके (for लोक-) K₁ V₁ B₀ ३ (marg) D₃ D₃ १ ० T₁ G₂ ० M₅ सतारे, B₁ Dn₁ n₄ D₂ ३ ३ -सतारे, T₂ M₁ ० १ सतापे, G₂ सत्कारे, C₅ (gloss) ससारसागरोत्तारसाधने सताने (as in text) —^b) B₀ D₃ पार पारम्; B₀ परस्परम् (for पर पारम्) D₃ as D₁ क्षमीपव', Dn₁ D₈ अधी (D₈ 'ती') प्तव' (for क्षमी) —^c) D₃ क्षय (for ह्य) —^d) D₃ क्षतो (for कुतो) K₁ D₃ धर्ममयी; D₃ 'मय' (for 'मय'). K₂ कुलधर्ममय' K₁ D₃ ० पुत्र (for पुत्र) ❧ Cn धर्ममय' पुत्र', ससारादिचतरणसाधनम् । ❧

6^a) K₄ ० B₃ T₁ G₂ ० M₁ ३-१ समुद्यमानानि, B₀ Dn₁ n₄ D₂ ३ ३ सयुज्य'; D₃ सन्युद्ध'; D₃ T₁ C₅ (gloss) शिविकादिना परैरुद्यमानानि समुद्ध', D₃ १ सुयुज्य, G₂ समुद्धय (for समुद्ध') D₃ ० T G₂ ३ ० M₁ ३-१ निशाम्य (for निशाम्य) —^b) K₂ १ निर्याति (K₁ 'त्')मानानि, D₃ T₁ G₂ ० C₅ (gloss) निपातान्दानि निपात्य'; D₃ १ निर्वात्य; T₂ निरुध्य (for निर्यात्य') K₁ ४ समाक्षि (K₄ 'क्ष')कानि, K₂ ससाक्षकानि, K₁ D₃ ० तथा निशाम्य; D₃ as G₂ M₁ ३-१ Cn (gloss) सार्थिका सहचारिण्यत्तरसमूहा, सार्थिकानि च सार्थि (G₂ M₅ 'र्थ', M₁ र्थी)कानि; D₃ १ तथा वनानि (610), T₂ च साधकानि, Cn (gloss) सारिक्कानि, देवादीनि च सारिक्कानि (as in text) ❧ C₅ सारिक्कानि, समुद्यमानानि, कर्मचोतसा चाल्यमानानि ॥ C₅ सारिक्कफलानि । ❧ —K₁ om (hapl) 6^a-7^a —^c) K₄ १ V₁ B₁ ३ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ १-३ T G₂ ० M₅ तु (for च) V₁ हेतुमालां; T₁ G₂ ० केतुमालां (for 'मालां) ❧ C₅ धर्मध्वज', यम, तस्य केतुमालां, प्रजासमूहम् ॥ Cn केतव', पताका रोगादयः ॥ C₅ धर्मं एव ध्वज, तस्य केतु' प्रकाशक', तन्माला, धर्मफलानि । ❧ —^d) K₁ प्रयुज्यमानाम्; D₃ प्रकीर्यमाणम्; D₃ T₁ G₂ ० प्रकीर्ये (T₁ G₂ ० 'र्ण')मानाम् (for प्रकीर्यमाणाम्) T₁ ध्वजानां

दृष्ट्वा यतीन्प्रार्थयतः परत्र ।

तेनातिथे बुद्धिबलाश्रयेण

धर्मार्थतत्त्वे विनियुद्ध मां त्वम् ॥ ७

भीष्म उवाच ।

सोऽतिथिर्वचनं तस्य श्रुत्वा धर्माभिलाषिणः ।

प्रोवाच वचनं श्लुष्यं प्राज्ञो मधुरया गिरा ॥ ८

अहमप्यत्र मुह्यामि ममाप्येष मनोरथः ।

न च संनिश्चयं यामि बहुद्वारे त्रिविष्टपे ॥ ९

केचिन्मोक्षं प्रशंसन्ति केचिद्यज्ञफलं द्विजाः ।

वानप्रस्थाश्रमं केचिद्गार्हस्थ्यं केचिदाश्रिताः ॥ १०

राजधर्माश्रयं केचित्केचिदात्मफलाश्रयम् ।

गुरुचर्याश्रयं केचित्केचिद्वाक्यं यमाश्रयम् ॥ ११

मातरं पितरं केचिच्छुश्रूपन्तो दिवं गताः ।

अहिंसया परे स्वर्गं सत्येन च तथा परे ॥ १२

(for प्र')

7 K1 om 7^a (of v 1 6) —^a) D1 रज्जति (for रज्यति). K1 D1 ० लोभ; D8 भूमि (for भोग) K1 4 राशौ; K1 D1 ० T1 G2 ० ० M1 ० 1 राशैर्; Das 24 दाने; T1 कामान्; M5 रूपैर् (for काले) —^b) Das D8 G8 यतान्, D5 1 T1 G8 ० M5 गति; G2 M1 ० 1 यति (for यतीन्) T1 अर्थयत, G2 प्रार्थयते; G8 ० प्रार्थयतां (for 'यत'). D9 [s]परत्र —^c) G8 ० तेनारतिर् (for तेनातिथे) K6 बलाश्रितेन (for 'श्रयेण) —^d) K6 Bo ०-१ Das 24 Dn1 24 D8 D2 8 8 T G2 8 ० M5 1 धर्मेण; M1 ० धर्म* (for धर्मार्थ) K6 Bo ०-१ Dn1 24 D8 D2 8 8 धर्म, Das 24 G2 M1 ० 1 धर्म, T G8 ० M5 धर्मान् (for तस्वै) T2 अभियुद्ध (for विनि) Das D8 ० T G2 8 ० M1 ०-1 मा (for मत्) — After 7, M5 ins an addl colo phon [Sub-parvan M5 मोक्षधर्म — Adhy name M5 उच्छृणुयास्यान — Adhy. no M5 211]

8 K6 1 Bo 1-2 Das 24 Dn1 24 D8 D2-3 1-१ T G8 ० om the ref. Bo partly damaged —^a) K1 सोविधि; D4 मातिथिर् (for सोऽति) B8 transp वचन and तस्य G2 वचनात् (for वचन) K1 2 4 श्रुत्वा तस्य (by transp) T1 G8 ० ततो निर्वेदन तस्य. D4 युत्वा (for श्रुत्वा). Bo ० Dn1 24 D8 D2 8 8 धर्माभिभाषिण; B8 ० 'लासिन'; M1 1 'काक्षिण, M6 laouna (for 'लाषिण) —^c) K1 उवाच (for प्रो). T1 G2 ० M1 ० मधुर (for वचन) —^d) G2 प्रज्ञो (for प्राज्ञो)

9 Before 9, K6 V1 Bo ०-१ Das 24 Dn1 24 D8 D2-4 8 ० T G2 8 ० M1 ०-1 ins अतिथिरुवाच —^c) K1 2 4 न चाह; T2 कथं वा (for न च स) K1 D1 ० निश्चय यदि जानामि. —^d) K6 D5 1 बहुद्वारे; T1 बभूवाते; G8 (gloss बहुपाथे) बहुद्वारे (as in text) K1 V1 Bo 1 १ Dn1 त्रिविष्टपे (Dn1 'वे); D5 1 त्रिवि

ष्टप; T2 प्रतिष्टपे (for त्रिविष्टपे).

10 ^b) D4 धर्म (for यज्ञ) K1 4 D5 1 द्विज (K4 'ज) —^c) K6 वानप्रस्थाश्रमा, Bo ०-१ Das 24 Dn1 24 D8 D2 1 1 8 'प्रस्थाश्रया, D8 'प्रस्थाश्रय (for 'श्रम) T2 बुद्धिमतो गता स्वर्ग —^d) Das Dn1 गार्हस्थ्यं, G2 'स्य (for 'स्य) K6 Br ० Dn1 24 D8 D2 8 8 आस्थिता (for आश्रिता)

11 ^a) K1 मन (sic) (for राज) K2 धर्मश्रम; K1 D1 ० धर्माश्रिता; Dn1 T2 G2 M5 धर्माश्रया; D2 'श्रये (for 'श्रय). —^b) Das om (hapl) केचिद् B1 फलाश्रय; Das D8 T2 G2 G8 (gloss आत्मा विष्णु, स फलमाश्रयो वेपां से) फलाश्रया (Das 'वे) (for 'श्रयम्) — After 11^a, the sequence in K1 is 12^a, 13^a, 14^a, 11^a, 12^a, 13^a, 14^a. Bo om. (hapl) 11^a —^c) D2 24 'चर्याश्रम, Dn1 24 D8 D2 8 8 'धर्माश्रय; T2 G2 M1 ०-1 'चर्याश्रया (M1 'य') (for 'श्रय) Dn1 om. (hapl) केचिद् —^d) K1 4 यथाश्रयं; K2 यथा श्रिय (for यमाश्रयम्) K6 केचिद्वाक्यमात्मनस; K1 D1 ० 'दानफलाश्रय; V1 Bo-१ Das Dn1 24 D8 D2 8 8 G8 ० M1 ०-1 'द्वाक्यसयमाश्रय (M5 'या'); D1 'द्वा सयमाश्रयात्; T1 'द्वास समाश्रयं; T2 वाक्य यज्ञ समाश्रिता'.

12 For the sequence in K1, of v 1 11. —^a) K1 किंचित् (for के). —^b) K1 शुश्रूपतो; Das 24 शुश्रूपतो; D4 शुश्रूपतां (for 'पन्तो) D4 गत (for गता). — K1 2 4 Das om (hapl) 12^c-13^b. —^c) Das D5 1 T1 G8 ० स्वर्ग (for स्वर्ग) —^d) K1 D4 ० सत्य चोक्त्वा तथा परे.

13 For the sequence in K1, of v 1 11 K1 2 4 Das om. 13^a (of v 1 12) —^c) Bo D4 विमुखा (for अभिमुखा) — T2 om. (hapl) 13^a. —^d) K1 Das Dn1 D4 उच्छृणुते (for उच्छृणुते) T1 उच्छृणुतौ स्थिता केचिद्. —^e) K1 मार्गपरागता; K2 4

आहवेऽभिमुखाः केचिन्निहताः स्वदिवं गताः ।
 केचिदुञ्जव्रतैः सिद्धाः स्वर्गमार्गसमाश्रिताः ॥ १३
 केचिदध्ययने युक्ता वेदव्रतपराः शुभाः ।
 बुद्धिमन्तो गताः स्वर्गं तुष्टात्मानो जितेन्द्रियाः ॥ १४

आर्जवेनापरे युक्ता निहतानार्जवैर्जनैः ।
 ऋजवो नाकपृष्ठे वै शुद्धात्मानः प्रतिष्ठिताः ॥ १५
 एवं बहुविधैर्लोके धर्मद्वारैरनावृतैः ।
 ममापि मतिराविश्या मेघलेखेव वायुना ॥ १६

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्विचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४२ ॥

३४३

अतिथिरुवाच ।

उपदेशं तु ते विप्र करिष्येऽहं यथागमम् ।

गुरुणा मे यथाख्यातमर्थतस्तच्च मे शृणु ॥ १

यत्र पूर्वाभिसर्गेण धर्मचक्रं प्रवर्तितम् ।

C 12. 13801
B. 12. 256[5] 2
K 12. 265 2

T G₂ ० मार्गमुपागता ; K₁ D₁ १ ० M₅ मार्गमुपा-
 श्रिता ; G₂ M₁ ० १ मार्गं व्यपाश्रिता (for -मार्गसमा-
 श्रिता)

14 For the sequence in K₁, cf v 1 11 T₂
 transp 14 and 15 — ^b) T₁ G₂ ० देव (for वेद)
 K₅ B₅ D₂ 21 -वाद (D₂ ४) (for व्रत) K₁ १ ४
 -वरा (for परा) D₅ D₅ १ वेदव्रतपरायणा (D₅ १
 'भया) — ^d) K₁ दृष्टात्मानो, K₂ दृष्टात्मानो, V₁
 तुष्टिमतो (for तुष्टात्मानो)

15 T₂ transp 14 and 15 — ^a) K₂ ४ आर्जवेण
 (for 'वेन) T₁ G₂ ० समायुक्ता (for [अ]परे युक्ता)
 T₂ आर्जवौनपरा युक्ता (sio) — ^b) B₀ निहितान् ;
 D₂ 1 नियं (for निहं) K₅ १ B₅-० D₁ १ ० नरैः (for
 जनैः) C₂ निहतानार्जवैः, त्यक्तवक्रमावै । C₂ — ^c)
 K₁ १ ४ १ D₅ T₂ मुनयो ; D₅ १ शुचयो (for ऋजवो)
 T₁ G₂ ० नाकपृष्ठेषु (for 'पृष्ठे वै) — ^d) D₂ १ ० शुभा
 त्मानः, T₁ G₂ ० धर्मयान (for शुद्धात्मानः) K₁ प्रकी-
 र्तितः, D₂ प्रतिष्ठितः ; D₅ १ दिवं गता (for प्रतिष्ठिता)

16 Damaged in B₀ — ^a) K₁ लोको ; K₂ श्लोको ;
 K₁ D₂ 21 D₂ 1 १ १ १ T₁ G₂ ० M₁ १ लोकैर्
 (for लोके) — ^b) K₁ १ ४ असंवृत (K₂ 'ता) ,
 K₁ D₂ १ ० असंवृतैः ; M₁ १ अनादृतैः, M₅ 'वृते (for
 'वृते) — ^c) K₁ १ समापि ; D₅ मयापि (for समापि)
 K₁ १ ४ T G₂ १ ० M₁ १-१ आविद्धा, K₅ १ D₁ ० उद्दिग्धा
 (for आविग्धा) D₁ मयापि परमाविग्धा — ^d) D₂
 मेघलेखेव ; D₁ मेखलेखेव ; T₂ धूमरे (for मेघले)
 D₂ 1 मेखलेखे च वा पुनः ।

Colophon Ś₁ D₅ G₁ missing K₅ १ B₁-१ D₂ 1 21,
 D₂ 21 D₁ G₁ १ M₁-१ absent — Sub parvan
 K₁ १ ४ ० १ V₁ B₀-० D₂ 21 D₂ 1 21 D₂ 2 १ १ ०
 T G₂ १ ० M₁ १-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ १
 ४ ० १ V₁ B₀ ० १ ० D₂ 21 D₂ 1 21 D₂ 2 १ १ ० G₂
 उच्छ्वस्युपाख्यातः, M₁ १ १ उच्छ्वस्युपाख्याने अतिथिबुद्धि-
 विकल — Adhy no (figures, words or both)
 K₅ G₅ 81, B₁ १ 281, D₂ 1 180, D₂ 1 182, D₂
 1 175, T₁ 1 181, T₂ G₂ 3, G₂ 82, M₁ १ 177,
 M₅ 213, M₅ 170 — Adhy no D₂ 1 15,
 D₂ 1 16

343

This adhy is missing in Ś₁ D₅ G₁ (of v 1
 12 336 65, 283 15, 340 1) For the trans-
 position in T₂ G₂, cf v 1 12 340 4

1 ^a) D₂ १ तु (for तु) T G₂ ० M₁ १-१ विप्रं
 (for ते विप्र) — ^b) K₁ १ ४ करिष्यामि, D₂ 21
 'न्ये ह (for 'न्येऽह) K₁ १ ४ V₁ D₅ १ T₁ G₂ ० यथा
 तथ, K₁ यथागम, D₂ 21 यमा ; D₂ 1 21 D₂ 21 यथाक्रम
 (for 'गमम्) — ^c) K₂ यथाख्यातम् ; D₅ १ यथाख्या-
 तम् (for यथा) — ^d) K₁ D₂ १ धर्मतत्त्वं, D₅ १ सर्वं
 तत्त्वं (for अर्थतत्त्वं). V₁ B₀ ०-१ D₂ 21 21 G₂ ० अर्थतत्त्वं तु
 (K₂ G₂ ० 'स्व च) मे शृणु — For 1st, T₁ subst

906* तथैवामेव गुरुणा यथाख्यात गतार्थं ।

नैमिषे गोमतीतीरे तत्र नागाह्वयं पुरम् ॥ २
 समग्रैस्त्रिदशैस्त्र इष्टमासीद्विजर्षम ।
 यत्रेन्द्रातिक्रमं चक्रे मान्धाता राजसत्तमः ॥ ३
 कृताधिवासो धर्मात्मा तत्र चक्षुःश्रवा महान् ।
 पद्मनाभो महाभागः पद्म इत्येव विश्रुतः ॥ ४
 स वाचा कर्मणा चैव मनसा च द्विजर्षम ।
 प्रसादयति भूतानि त्रिविधे वर्त्मनि स्थितः ॥ ५

साम्ना दानेन मेदेन दण्डेनेति चतुर्विधम् ।
 विपमस्यं जनं खं च चक्षुष्यानिन रक्षति ॥ ६
 तमभिक्रम्य विधिना प्रद्युमर्हसि काङ्क्षितम् ।
 स ते परमकं धर्मं नमिष्या दर्शयिष्यति ॥ ७
 स हि सर्वातिथिर्नागो बुद्धिशस्त्रविशारदः ।
 गुणरत्नवर्षयुक्तः समस्तैराभिकामिकैः ॥ ८
 प्रकृत्या नित्यसलिलो नित्यमध्ययने रतः ।

2 ^a) K₆ B₆ (marg as in text) 1-9 D₈ n₄ यथा (for यत्र) K₆ 1 B₀ D₁ n₄ D₂₋₄ 8 9 T₃ M₆ पूर्वा (D₁ 'वो')मिसर्गे (K₇ 'नो') वै, B₆ (marg) पूर्व विसर्गेण; D₈ C₅ (gloss मुख्यकल्पेन) सर्वाभिः; D₈ पूर्वाभिसर्गे च; T₁ M₁ 0 1 'दिसर्गेण; C_p (gloss सर्वे पामनुष्ठानेन) 'विसर्गेण (for 'मिसर्गेण) — ^b) D₁ G₂ धर्मं (for धर्मं) K₇ D₁ 9 G₂ प्रतिष्ठित; D₁ 1 प्रय तिन; M₁ 0 1 'तंते (for 'वित्तम्) C₅ धर्मचक्र, धर्मसमूहम् । C₅ — ^c) K₁ नैमिषी; T₂ G₂ M₁ 1-1 नैमिषे; G₂ 0 'शो (for 'दे) K₂ गोमते (for गोमती) T₁ गोनैमिषो भोगतीरो (sic). — ^d) B₆ damaged D₇ T G₂ 0 M₇ यत्र (for तत्र) T G₂ 0 M₁ 1-1 नाग (T₁ 'गा)हृदो, G₂ नागालय (for 'हृय) D₁ 1 पर; T G₂ 0 M₁ 1-1 महान्, G₂ महत् (for पुरम्)

3 Damaged in B₆ — ^a) K₆ 7 B₇ 8 D₈ n₄ D₁ 9 T₂ समस्तैस्; D₈ समयैस् (for 'ग्रेस्) G₂ M₁ 1-1 यत्र — ^b) K₁ 3 4 चेष्टम् (for हृ) D₁ 5 7 9 द्विजर्षम (D₈ 1 'भा) (for 'पंम) — ^c) K₁ यत्रेन्द्रा विद्यायत (hypermetric), K₂ 'तिचय; T₂ कथ (for 'क्रम) — ^d) B₇ D₁ 5 7 9 T₂ राजसत्तम (for 'सत्तम).

4 ^b) K₇ D₁ D₁ चक्षुःश्रवा; C₅ (gloss सर्वं राज) चक्षुःश्रवा (as in text) D₈ 1 महत् (for महान्) T₁ तत्र यत्राश्रमो महान् — ^c) K₆ पद्मनाभो; G₂ M₁ 1-1 महापद्म; C₅ (gloss पद्मकान्ठिलवनाभिः) पद्मनाभो (as in text) K₆ V₁ B₀ 0-9 D₈ D₁ n₄ D₂ 8 8 M₁ 1-1 महानाग, D₈ 1 'भाग (for 'भाग) T₁ महागाधहृदे नाग — ^d) T₁ G₂ 0 इत्यभि (for इत्येव). D₈ 1 वै श्रुत; G₂ न श्रुति (for विश्रुतः).

5 ^a) D₇ सा (for स) D₈ 1 T₂ M₁ 0 1 transp कर्मणा and मनसा. M₂ द्विजसत्तम (for च द्विजर्षम) — ^c) K₂ प्रसाद इति; K₇ प्रसादयितु (for 'यति)

K₇ D₁ 9 भूतात्मा (for भूतानि). — ^d) D₁ 1 कर्मणि (for वर्त्मनि) C₅ त्रिविधे, कर्मज्ञानोपास्त्र्यात्मके । C_p कायिकवाचिकमानसे । C₅ प्रैवर्गिके त्रयीविहिते वा नागैः । C₅

6 ^a) K₁ 2 D₈ साम्ना, D₇ साम (for साम्ना). K₆ V₁ B₀ 0-9 D₈ n₄ D₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 transp दानेन and मेदेन — ^b) K₇ D₁ 1 1 9 [ए]व (for [ह]ति) D₁ D₂ T₂ चतुर्विधा (D₈ 'च; T₂ 'धे) (for 'विधम्) — ^c) T₁ G₂ 1 0 M₁ 1-1 विपयस्यं (T₁ 'स्य) (for 'मस्य) K₆ V₁ B₀ 0-9 D₈ n₄ D₁ n₄ D₈ D₂ 8 1 8 समस्यं च; K₇ जनस्वस्यं; D₈ T₂ जनं स्वस्य (for जन स्व च) — ^d) D₇ D₁ 1 9 चक्षुष्यामेव; T₁ G₂ 1 0 M₁ 1-1 यगान्यायेन; C₅ (gloss चक्षुरादिष्यानेन वस्तुतश्चानुसंधानेन) चक्षुष्यानिन (as in text) V₁ पश्यति; B₆ damaged, D₈ n₄ D₁ n₄ D₈ D₂ रक्षति (D₈ 'नि) (for रक्षति). C₅ चक्षुरपलक्षितमिन्द्रियग्राम ध्यानेन विपमदोषज्ञानेन रक्षति । C₅

7 ^a) B₇ is damaged up to काङ्क्षि (in 7^b) K₆ 1 V₁ B₀ 9 D₁ n₄ D₈ D₂₋₅ 7 8 T₁ G₂ 1 0 M₁ 0 1 C₅ प क्षतिक्रम्य; T₂ उपा (for क्षभि) — ^b) D₈ 1 पृष्टुन्, M₁ 1 हृष्टुन् (for प्र) D₈ 1 D₈ 1 D₂ 1 दहति (for 'सि) — ^c) T₁ G₂ 0 परमिका, T₂ 'मकान् (for 'मक) T₁ G₂ 0 धर्म्या; T₂ धर्मान् (for धर्म). — ^d) K₂ नामिष्या; K₆ B₆ 9 D₈ n₄ तत्सं, T₁ G₂ 0 क्षर्या वै (for नामिष्या).

8 ^a) D₈ 9 धर्मातिथिर्; T₂ सर्वातिगो (for 'तिथिर्) D₈ नामा (for नागो) — ^b) K₇ G₂ बुद्ध; D₈ 0 M₁ 1 1 बुद्ध; T₁ G₂ बुध; T₂ लब्ध- (for बुद्धि-). M₂ विचक्षण (for विशारद) — T₁ om 8^c G₂ 0 transp 8^c and 8^d. — ^c) K₆ 1 V₁ B₀ 0-9 D₈ n₄ D₁ n₄ D₈ D₂₋₅ 7-9 अनुपमैर् (for जनवमैर्). T₂ गुणै रेव मयैर्युक्त (sic). — ^d) D₈ 1 समैवैर् (for समस्यैर्).

तपोदमाभ्यां संयुक्तो वृत्तेनानवरेण च ॥ ९
यज्वा दानरुचिः क्षान्तो वृत्ते च परमे स्थितः ।
सत्यवागनस्युश्च शीलवानभिसंश्रितः ॥ १०
शेषान्नभोक्ता वचनानुकूलो

हितार्जवोत्कृष्टकृताकृतज्ञः ।
अवैरकृद्भूतहिते नियुक्तो
गङ्गाहृदाम्भोऽभिजनोपपन्नः ॥ ११

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रिचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४३ ॥

३४४

ब्राह्मण उवाच ।

अतिमारोद्यतस्यैव भारापनयनं महत् ।

पराश्वासकरं वाक्यमिदं मे भवतः श्रुतम् ॥ १

अध्वक्लान्तस्य शयनं स्थानक्लान्तस्य चासनम् ।

C. 12 13812
S 12 3 761.2
K 12.366 2

K₁ 4 G₂ M₅ आभिगामिकैः ; K₂ नाभिगामिकैः ; K₇
D₁ ० अभिकामिकैः, Cn (gloss अभोप्सितै) C₈ (gloss
शास्त्रोक्तनिरविशयफलप्राप्तियोग्यै) आभिकामिकै (as in
text)

9 *) D₅₁ C₅ प्रवृत्त्या (for प्रकृत्या) K₂ सवलो ;
K₃ 4 -सरलो ; D₁ ० सलीनो, G₂ सफलो (for स
लिलो) K₇ प्रकृत्या नित्यानित्यसलीनो (hypermetrio)
C₂ नित्यसलिलो, नित्यजलकार्यज्ञानाचमनादिरत ॥ Cn
नित्यं सलिलवच्चिर्मलं नित्यसलिलं ॥ C₃ अतिस्वच्छहृदयं ।
C₄ —^d) K₂ [अ]नसरेण ; K₇ D₁ १ ० परमेण, D₅
च वरेण, T G₂ ० M₅ [अ]नुपमेन, M₁ ० १ [अ]नवमेन
(for [अ]नवरेण)

10 *) K₁ 4 यज्ञ, V₁ D₅ यद्वा, T₁ G₂ ० यष्टा ;
G₂ य द्वा (for यज्वा) K₆ V₁ B₀ ०-० D₂ 8 8 D₁
n₁ D₂ D₂ १ १ १ दानपति (for 'रुचि') K₂ यज्ञदान
रुचिरक्षा (sic) —^b) K₁ 2 नित्ये ; K₇ D₁ १ ०
शौचे (for वृत्ते) K₇ च परम, M₁ ० १ परमके (for
च परमे) T₁ वृत्तेन परमेष्ठिना —^c) B₀ damaged,
M₅ सभ्यवाग् (for सत्य) K₁ V₁ B₀ ० D₂ 8 T₂
G₂ ० M₁ ० १ अनस्युश्च ; K₂ अनस्युश्च ; B₇ 8 D₅ D₂
१ १ T₁ अनुस्यु (D₇ T₁ 'च'श् (for अनस्युश्च) —^d)
K₆ D₂ 8 8 शीलवाग् (for 'वाच्' K₆ V₁ B₀ ० D₂
n₁ सत्येन्द्रिय ; K₇ D₁ १ ० अभिसस्यु (D₅ १ 'स्तु)व ;
B₀ D₁ n₁ D₂ D₂ १ १ नित्येन्द्रिय ; T₁ G₂ ० M₁ १-१
इति विश्रुतः ; T₂ अतिविश्रुत (for अभिसस्यु)

11 *) G₂ वचनेनुकूलो (for वचना) —^b) K₁
१ 4 हितार्जवे स्पष्ट (K₂ 4 स्पष्ट) ; K₇ D₁ १ ० सदा
र्जवो (D₁ 'वा- ; D₁ १ 'वे) इष्ट ; D₂ 8 हितार्जवोत्कृष्ट ;

T₂ हितार्जवोत्कृष्ट ; G₂ हितो र्जवोत्कृष्ट, M₁ १-१ हितार्जवोत्कृष्ट (for 'र्जवोत्कृष्ट) K₆ -कृताकृत च ; K₇ D₁
परावरश्च T₁ G₂ ० हितार्जनाशनपरं कृतज्ञ —^c) D₄
अवैरिक्वद् (for अवैर) K₇ D₁ १ ० T G₂ ० M₅
नियुक्तो ; G₂ हि युक्तो, M₁ १-१ [s]मियुक्तो (for नि
युक्तो) —^d) T₁ G₂ ० हृदस्यो, M₇ अदमो (for
हृदाम्भो) M₁ ० १ [s]भिमनोपपन्न (for ऽभिज्जो
पपन्न) T₂ गङ्गाहृदे भोगिजनोपपन्न .

Colophon Ś₁ D₆ G₁ missing K₈ 5 B₁-5 D₂ 1 8
D₂ 1 8 D₁ G₁ 5 M₂-4 absent — Sub-parvan K₁
2 4 6 7 B₅ 8 D₂ 8 8 D₁ n₁ D₂ D₂-5 १-० T G₂ ०
M₁ १-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ 2 4 6 १ V₁
B₀ ०-० D₂ 8 8 D₁ D₂ D₂-5 १ ० उच्छ्वस्युपाख्यान,
M₁ ० १ उच्छ्वस्युपाख्याने उपदेशकयन — Adhy no
(figures, words or both) K₆ 82, B₇ D₂ 180,
B₇ 282, D₁ 181, D₂ G₂ 183, D₅ 176, T₁
G₆ 182, T₂ G₂ 4, M₁ ० १ 178, M₅ 114
— Śloka no D₂ D₂ D₂ 11

344

☞ This adhy is missing in Ś₁ D₆ G₁ (of v 1
12 336 65, 283 15, 340 1) For the transpo
sition in T₂ G₂, of v 1 12 340 4

1 K₁ 2 4 om 1^a-8^b with ref. D₂ 8 वृद्ध उवाच,
D₅ अतिथिरुवाच (for ब्राह्मण उवाच) —^a) D₂ 8 8
D₁ M₁ १-१ [इ]व (for [ए]व). —^b) K₆ V₁ B₀ ०-०
D₂ 8 8 8 भारावतरण महत् ; K₇

तृपितस्य च पानीयं क्षुधार्तस्य च भोजनम् ॥ २
ईप्सितस्येव संप्राप्तिरन्नस्य समयेऽतिथेः ।

एषितस्यात्मनः काले वृद्धस्येव सुतो यथा ॥ ३
मनसा चिन्तितस्येव प्रीतिस्त्रिगधस्य दर्शनम् ।

प्रह्लादयति मां वाक्यं भवता यदुदीरितम् ॥ ४
दत्तचक्षुरिवाकाशे पश्यामि विमृशामि च ।

प्रज्ञानवचनाद्योऽयमुपदेशो हि मे कृतः ।

वाढमेवं करिष्यामि यथा मां भाषते भवान् ॥ ५

इहेमां रजनीं साधो निवसस्व मया सह ।

प्रभाते यास्यति भवान्पर्याश्रितः सुखोपितः ।

असौ हि भगवान्धर्यो मन्दरश्मिरवाञ्छुखः ॥ ६

भीष्म उवाच ।

ततस्तेन कृतातिथ्यः सोऽतिथिः शत्रुसूदन ।

उवास किल तां रात्रिं सह तेन द्विजेन वै ॥ ७

तत्तच्च धर्मसंयुक्तं तयोः कथयतोस्तदा ।

व्यतीता सा निशा कृत्स्ना सुखेन दिवसोपमा ॥ ८

D₁ ५ १ ० मारा (K₁ 'र')पनयन (D₁ 'ने')मम —^a)
K₁ D₁ ५ १ ० T G₂ ८ ६ M₁ ५-१ पर्याश्रासकर वाक्यम्;
B₀ damaged, D₈ परिस्वारिक वाक्यम् ॐ C₈
काङ्क्षितार्थप्रकाशकम् । ॐ —^d) D₈ भवता (for भवत)
D₈ श्रुणु; D₀ श्रुम (for श्रुतम्)

2 K₁ २ ४ om 2 (of v l 1) —^a) B₈ (marg
as in text) ० D₈ ५ ४ D₁ ५ ५ अर्ध्वक्रांतस्य, G₂ 'या
तस्य; M₅ 'श्रांतस्य (for 'ह्रान्तस्य) D₁ ५ ५ नयन (for
शयन) —^b) K₀ ऊर्ध्वक्रांतस्य, B₀ D₈ D₅ १ स्थान
क्रा', D₁ ५ ५ स्थान क्रा', D₁ ५ ५ स्थानाङ्का' (for स्थान-
ह्रान्तस्य) D₁ ५ ५ वा (for च). —^c) G₂ तृपार्तस्य (for
तृपितस्य) K₀ D₈ ५ ४ G₂ M₁ ५-१ [ह]व (for च).
—^d) D₁ ५ १ ० T₂ G₂ M₁ श्रुधितस्य (for श्रुधार्तस्य).
K₀ D₈ ५ ४ D₅ १ M₁ ५-१ [ह]व, G₂ [ए]व (for च).

3 K₁ २ ४ om 3 (of v l 1) K₁ D₀ om (hapl)
३^a-४^b —^a) V₁ D₈ च, D₀ T₁ G₂ ८ ६ [ए]व
(for [ह]व). T₂ संप्राप्तेर, G₂ सवृत्तिर —^b) V₁
B₀ ० १ ८ (marg as in text) D₈ ५ ४ D₅ १ T G₂
८ ६ M₁ ६ १ अर्थस्य (for अर्धस्य) K₀ [S]तिथिः; V₁
[S]पि च; B₈ ० D₈ ५ ४ T G₂ ८ ६ M₁ ६ ० [S]तिथे;
D₅ १ तथा (for सतिथे) —^c) K₀ एषितस्य, D₁ ५ १
इष्टस्य च; T₁ G₂ ६ स्नापितस्य; T₂ शोकदग्ध, M₁
एषितव्य (for एषितस्य) T₁ G₂ ६ M₁ [आ]त्मजै;
G₂ M₁ ६ ० 'जे (for 'न) —^d) K₁ B₀ D₁ D₂ T₁
[ए]व (for [ह]व) G₂ ६ सुवैर (for सुतो). G₂ M₁.
५-१ [उ]द्भव (M₅ 'वं') (for यथा)

4 K₁ २ ४ om 4 (of v l 1) K₁ D₀ om 4^{ab}
(of v l 3) T₁ om 4^a-5^d —^a) D₁ corrupt.
G₂ ६ [ए]व (for [ह]व) —^b) G₀ प्रीतिस्त्रिगधस्य —^c)
K₁ प्रह्लादयति, G₂ ६ आह्ला' (for प्रह्ला') K₀ V₁
B₀ ० T₂ G₂ ८ ६ M₁ ५-१ मे (for मां). —^d) K₁
यदुदीरित; G₂ ६ समुदीरित (for यदु').

5 K₁ २ ४ om, 5 (of v l 1) T₁ om 5^{ab}
(of v l 4) —^a) K₀ न तु चक्षुर; V₁ B₁ तत्त्व
च', B₀ ० तत्त्व च', B₀ लट्त्वच'; B₈ D₈ नद्धच';
B₈ (marg) D₈ ५ ४ नट्त्वच', D₁ ५ ४ यदत्त्वच' (hyper
metric), D₈ D₁ G₂ (Csp as in text) मनश्च' (for
दत्त्वच') K₁ D₀ [आ]काश —^b) K₀ B₀ ० ८ D₁
५ ४ D₂ ८ ६ विमृशामि च (D₁ ५ 'मिति), B₁ ० विमृशामि
च; D₁ ५ ४ विमृशामिव; G₂ विमृशस्य च (for 'शामि
च). —^c) K₀ प्रज्ञानवचनार्थोयम्, D₈ 'नाद्योगम्; D₁ ५
'नायोयम्; D₅ १ 'नाद्यैप, T₂ 'न चैव; M₅ 'नाद्यैव
—^d) K₀ [S]पि (for हि) —^e) B₈ वाचम् (for
वाढम्) K₁ एव T₁ वनमेव गमिष्यामि —^f) B₈
D₈ D₁ ५ ४ D₈ D₂ ८ ६ T₁ G₂ ६ मे; T₂ [ए]तद्;
G₂ M₁ ६ १ मा; M₅ [ए]व (for मां).

6 K₁ २ ४ om 6 (of v l 1) —^a) K₀ B₀ ८
D₁ ५ ४ D₈ D₂ ८ ६ इमां हि; T₂ इहेतां (for इहेमां)
—^b) K₁ D₁ ५ १ ० निवस स्व (for 'सस्व). —^c)
D₅ १ पर्यासुत; T₁ G₂ ६ यथाश्रित (for पर्या') —^d)
K₁ D₁ ० अल (for असौ). —^e) K₁ D₁ ह्वागत'
(for अवाञ्छुख')

7 K₁ २ ४ om 7 (of v l 1) —^b) V₁ स विप्र';
M₁ योतिधि' (for सोऽतिथि') K₁ B₁ D₈ D₁ T₁ G₂
शत्रुसूदन (D₁ 'न); D₁ ५ 'कशन (for 'सूदन). —^c)
V₁ रात्रिं तां (by transp) —^d) T₂ स हि (for
सह).

8 K₁ २ ४ om 8^{ab} (of v l 1) —^a) K₁ D₁ ०
T₂ तत्त्वच, V₁ B₀ T₁ G₂ ६ तत्त्वच; B₀ ८ D₈ ५ ४
D₂ ८ ६ चतुर्थ; B₁ ८ (marg) ० D₁ ५ ४ D₈ ५ ४
चतुर्थ, M₁ १ तत्त्वस्म (for तत्त्वच) —^b) K₁ D₅ १
कथयतस् K₁ D₁ ० T₂ M₅ तथा (for तदा). T₁ G₂ ६
तथाप्यकथयत्तदा (G₀ 'था) —Before 8^{ab}, K₁ ४ ins.
भीष्म उवाच. —^c) K₁ ३ ४ (K₂ ३ ४)वीवा सा; D₁ १

ततः प्रभातसमये सोऽतिथिस्तेन पूजितः ।
ब्राह्मणेन यथाशक्त्या स्वकार्यमभिकाङ्क्षता ॥ ९
ततः स विप्रः कृतधर्मनिश्चयः

कृताभ्यनुज्ञः स्वजनेन धर्मवित् ।
यथोपदिष्टं भुजगेन्द्रसंश्रयं
जगाम काले सुकृतैकनिश्चयः ॥ १०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुश्चत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४४ ॥

३४५

भीष्म उवाच ।

स वनानि विचित्राणि तीर्थानि च सरासि च ।
अभिगच्छन्क्रमेण स्म कंचिन्मुनिमुपस्थितः ॥ १

तं स तेन यथोद्दिष्टं नामं विप्रेण ब्राह्मणः ।
पर्यपृच्छद्यथान्यायं श्रुत्वैव च जगाम सः ॥ २
सोऽभिगम्य यथाख्यातं नागायतनमर्थवित् ।

C. 12 12524
B 12 358(7).3
K 12 357 3

T₂ इयतीतामीन् (D₂ 'तासा') (for 'तासा) —^d) K₆
Br ० Da₁ at दिवसो यथा; D₂ 'सोपमा, D₁ 'सो मया
(for 'सोपमा) ॐ Ca द्विवसोपमेत्यनेन जागरवत्स्वमुभ
योःपि इयञ्जितम् । ॐ — After 8, K₁ २ १ ins

907* तस्य ब्राह्मणवर्यस्य अतिथेश्चापि भारत ।

9 *) T₁ G₂ २ ० M₁ १-१ ततः प्रभाते प्रययौ —^b)
G₂ M₁ १-१ अतिथिसु (for 'सोऽति') D₁ G₂ ० सोति
यिस्तेहपूजित —^c) K₁ २ यथा शक्ति —^d) G₂ M₁
० १ स्वधर्मम् (for 'स्वकार्यम्') Br अमिकाङ्क्षता, Da₁
'काङ्क्षता, Da₂ 'काङ्क्षया; G₂ 'काङ्क्षता (for 'काङ्क्षता)

10 *) Dn₁ जात (for तत) V₁ स्म (for स)
Bo Dn₁ ns D₂ २ २ कृतधर्मनिश्चय, Br कृतधर्मनिश्चय;
Da₁ Cs सुकृतैकनिश्चय (for 'कृतधर्मनि') —^b) K₂
कृताभ्यनुज्ञ, Da₁ कृताभ्यनुज्ञ Bo प्रजनेन (for 'स्व')
K₆ Bo ०-२ Da₁ at Dn₁ ns D₂ D₂ २ २ धर्मकृत् (for
'वित्') —^c) D. T₁ यथोपदिष्ट (for 'दिष्टं') Br
Dn₁ ns D₂ D₂ २ १ मयाय; Da₁ damaged (for
समय) —^d) K₁ सुकृतैक

Colophon om in K₁ २ १, Ś₁ D₂ G₁ missing
K₂ १ B₁-२ Da₁ at Dn₁ ns D₁ G₁ २ M₁-२ absent.
—Sub-parvan K₆ १ B₂. 8 Da₁ at Dn₁ ns D₂ D₂-२
१-२ T G₂ M₁ १-१ मोक्षधर्म. —Adhy name K₆ १
V₁ Bo ०-२ Da₁ at Dn₁ D₂ D₂-२ २ ० Ms उच्छ्वस्यु
पास्यान; M₁ ० १ उच्छ्वस्युपास्याने अतिथिप्रस्थान
—Adhy no (figures, words or both) K₆ 83,

Br Dn₁ 181, B₂ 283, Dn₁ G₂ 182, Da₁ D₁
G₂ 184, T₁ 183, T₂ G₂ 5, M₁ ० १ 179, M₆
215 — Śloka no Da₁ Dn₁ D₂ 11, Dn₁ 12

345

☞ This adhy is missing in Ś₁ D₂ G₁ (of v 1
12 336 65, 283 15, 340 1) For the trans-
position in T₂ G₂, of v 1 12 340 4

1 K₂ ० om the ref —^a) K₆ Bo वनानि (for
स व) —^b) K₂ तीर्थाणि (for 'नि') — G₂ reads
from 1' up to ना (in 3^a) on marg —^c) V₁ अय्य
गच्छन्; B₂ (marg also as in text) अभिगम्य; Dn₁
D₂ २ T₁ G₂ ० अस्मि (G₂ ० 'स्या) गच्छत् (for अस्मि
गच्छन्) K₁ स (for स) —^d) B₆-२ उपाधित,
Da₁ at उपस्थित (for उपस्थित) T₁ किंचिन्मौनिसु
पास्थित

2 G₂ reads 2 on marg —^a) K₁ २ १ स त (by
transp), K₆ ततस्; Da₁ स तु K₂ कथोद्दिष्ट,
Da₁ यथोद्दिष्ट; Da₁ T₁ यथोद्दिष्ट (for यथोद्दिष्ट)
—^b) K₂ प्रपण; K₇ D₂ २ ० G₂ वै द्विज — V₁
reads 2' on marg —^c) Da₁ om (hapl.) from
स्याय up to यथा (in 3^a). K₁ २ यथा न्यार्यं (for
यथान्याय). —^d) K₁ च; K₂ ह (for स)

3 Da₁ om. up to यथा (of v 1 2) G₂ reads
up to ना on marg —^a) K₆ १ V₁ Bo ०-२ Da₁

श्रीक्तवानहमस्मीति भोःशब्दालंकृतं वचः ॥ ३
ततस्तस्य वचः श्रुत्वा रूपिणी धर्मवत्सला ।
दर्शयामास तं विप्रं नागपत्नी पतिव्रता ॥ ४
सा तस्मै विधिवत्पूजां चक्रे धर्मपरायणा ।
स्वागतेनागतं कृत्वा किं करोमीति चाब्रवीत् ॥ ५
ब्राह्मण उवाच ।

विश्रान्तोऽभ्यर्चितश्चासि भवत्या श्लक्ष्णया गिरा ।
द्रष्टुमिच्छामि भवति तं देवं नागमुत्तमम् ॥ ६
एतद्धि परमं कार्यमेतन्मे फलमीप्सितम् ।

Dn1 n4 Ds D2-5 1-9 ययान्याय (for 'र्याय) —^b)
Ds सार्थवान्, G2 s M1 s 1 अर्थवत् (for 'वित्')
—^d) T Gs e भो (for भो)

4 ^a) G2 वचश्रुत्वा (for वच श्रुत्वा) Ks Bo
Dn1, n4 Ds D2 s s तत्तस्य वचनं श्रुत्वा —^c) V1 विप्र
त्त (by transp) —^d) Ds भोगिपत्नी दृष्टवता

5 ^a) Ds विधिषा (for विधिवत्) —^b) D1 T1
Gs e कृत्वा (for चक्रे) —^c) Bo e s (last two on
marg) T2 आसन (for जागत) B1 (marg) T2
दत्त्वा (for कृत्वा) —^d) Ks वागव्रीत् (for चाप) .

6 M1 e 1 om the ref —^a) K2 स्वर्चितम्; D1
T1 Gs e ह्यर्चिः; T2 ह्यस्थिः (for अयर्चिः). Ks चासि
(for चासि) —^b) T1 Gs e सूक्ष्मया (for श्लक्ष्णया)
—^c) 6^a-7^b is damaged in Bc —^c) Ks भवती (for
'ति) —^d) T2 G2 M1 1-1 नागमुत्तम (for नागमु)
Ks Bo 1-9 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 s s देव नागगतु
त्तम, V1 त देव नागमुत्तम (hypermetric)

7 7^a is damaged in Bc. —^a) K1 s 4 एतन्मे
(for एतद्धि) T1 फलित (for परम) —^b) Ks
B1 s Das n4 Dn1 n4 Ds D2 s s परमेप्सित, V1 Bo e
परमी (for फलमी). K1 एतन्मे फलमभीप्सित —^c)
Ks Bo e 1 9 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 s s 1 8 चार्थेन
(for अर्थेन) Ks Bo e-9 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 s s
अस्म्यद्य, Ds अद्य स; D1 T1 चारमाद्य (T1 'स्य) (for
चास्म्यद्य). —^d) Bo, 1 Dn1 n4 Das Ds पद्मगाधय;
D2, s 'धम (for 'लयम्).

8 K1 s 4 T2 Ms नागयुवाच; K1 Ds e नागनायुं
वाच (for नागभार्योवाच) —^a) Ks e Bo e-9 Dn1
n4 Ds D2 s s Gs आर्य; B1 (marg) अर्थ; Ds

अनेनार्थेन चास्म्यद्य संप्राप्तः पद्मगालयम् ॥ ७
नागभार्योवाच ।

आर्यं सूर्यरथं वोढुं गतोऽसौ मामचारिकः ।
सप्ताष्टभिर्दिनविप्रं दर्शयिष्यत्यसंशयम् ॥ ८
एतद्धिदितमार्यस्य विवासकरणं मम ।
भर्तुर्भवतु किं चान्यत्क्रियतां तद्वदस्व मे ॥ ९

ब्राह्मण उवाच ।

अनेन निश्चयेनाहं साध्वि संप्राप्तवानिह ।
प्रतीक्षन्नागमं देवि वत्स्याम्यसिन्महावने ॥ १०

अर्थ (for आर्थ) D1 Gs सोढु (for वोढु) —^b)
K1 Ds e 2 गतो, D1 T1 Gs e गतो र्थ; T2 G2 Ms
गतोर्थो (for गतोऽसौ) T2 मे स; G2 माम (for
माम) K1 s 4 चारिक; Ks वाचिक, D1 T1 Gs
s e M1 e 1 चारिक, T2 दारक; Ms वामिक (for
'चारिक) Ds गतो सोमस्य चारिक ॥ C^a एकैक मास
भैकैकेन नागेन रथ उद्यत इति मामचारिक । ॥ —^c) D1
सप्तर्षिभिर (for सप्ताष्टभिर) D1 T1 Gs e विद्वान् (for
(for विप्र) —^d) T2 जमदाय (for 'दायम्) K1
s 4 V1 त द्रष्टासि न सजय (K1 न सजया; Ks न
संजय); K1 द्रक्षामि स्वमसक्षयं; D1 s द्र (D1 om द्र)-
क्षयसि स्वमसंजय.

9 ^a) K2 विधितम्, V1 विहितम् (for विधितम्) Ds
अर्थस्य (for आ). D1 एतद्धि ते ममार्यस्य —^b) K1
Ds निवात; T1 G2 s e M1 e 1 विवासे (for 'स)
D1 T1 G2 s e M1 e 1 कारण (for कर) Ds M1 e 1
तव; D1 T1 Gs e महत् (for मम) ॥ C^a विवासकरण,
प्रवासकरणम् । ॥ —^c) The portion from भर्तु up
to साध्वि (in 10') is damaged in Bc D1 T1 हर्तु
(for भर्तुर) K1 s 4 वदति, V1 D1 T Gs e भवति;
Ds एव तु (for भवतु) V1 Ds वान्यत्; Das n4
चास्य (for चान्यत्). —^d) T1 क्रियां ता (for क्रियतां).

10 10^a is damaged in Bc Ks धीमत्त (for
प्राहण) —^b) K1 s 4 साधु; Das lacuna (for
साध्वि). B1 सप्राप्तवान् (for संप्राप्त) D1 T1 Gs e
अहं (for हह). —^c) Dn1 देवी (for देवि). K1
प्रतीक्ष्यमाणसं देवि —^d) Dn1 दत्तामि; Gs वतामि
(for पत्स्यामि)

11 ^a) Ds स प्राप्तस्वैव; T1 Gs e संप्राप्तस्वस्य; T2
'प्राप्तस्वैव; M1 e 1 'प्राप्तस्वैवम् (for 'प्राप्तस्वैव). Ds

संप्राप्तस्यैव चाव्यग्रमावेद्योऽहमिहागतः ।
ममाभिगमनं प्राप्तो वाच्यश्च वचनं त्वया ॥ ११
अहमप्यत्र वत्स्यामि गोमत्याः पुलिने शुभे ।
कालं परिमिताहारो यथोक्तं परिपालयन् ॥ १२

भीष्म उवाच ।

ततः स विप्रस्तां नागीं समाधाय पुनः पुनः ।
तदेव पुलिनं नद्याः प्रययौ ब्राह्मणर्षभः ॥ १३

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४५ ॥

३४६

भीष्म उवाच ।

अथ तेन नरश्रेष्ठ ब्राह्मणेन तपस्विना ।
निराहारेण वसता दुःखितास्ते भुजंगमाः ॥ १
सर्वे संभूय सहितास्तस्य नागस्य बान्धवाः ।

भ्रातरस्तनया भार्या ययुस्तं ब्राह्मणं प्रति ॥ २
तेऽपश्यन्पुलिने तं वै विविक्ते नियतव्रतम् ।
समासीनं निराहारं द्विजं जप्यपरायणम् ॥ ३
ते सर्वे समभिक्रम्य विप्रसभ्यर्च्य चासकृत् ।

C 12 1363b
D 12 339(c)2A
K 12 366.4

चाप्युग्रम्, D₁ M₁ ० १ अद्यग्रम् (for चा°) —^b)
D₁ अपोद्योहम् (for धावे°) K₂ हव (for हृह) T₂
[अ]प्रत (for [आ]गत) —^c) K₂ 4 Da₃ प्राप्तौ (for
प्राप्तौ) K₁ समाभिगमनप्राप्तौ —^d) K₁ M₁ वाच्य
श्च; Da₃ वाच्यस्य, D₁ T₁ वाच्य स्व (for वाच्यश्च)
D₁ T₁ गमन (for वचन) G₈ ० चर (for त्वया)

12 ^a) Da₃ वस्यामि (for वत्स्या°). Dn₄ ब्राह्म
पञ्चवत्स्यामि (sio) —^b) M₁ ० गोमत्या (M₆ 'त्या)
(for 'त्या) T G₂ ० M₁ ०-१ पुलिने (for पुलिने)
K₁ २ 4 [s]द्भुते (for शुभे) —^c) D₁ काल (for
काल) B₈ (marg) परिमिताहारो —^d) K₁ 4 परि
पालये, K₂ प्रतिपालये; V₁ Da₃ २६ प्रतिपालयन् (for
परिपा)

13 M₁ ०-१ alone give the ref D₈ om 13 —^a)
K₁ Dn₄ नागी (for नागीं) —^b) K₆ समासाथ (for
'साथ) —^c) D₁ T₁ G₈ ० M₆ वेदवित्, G₂ M₁ १
तमेव (for तदेव) M₁ १ पुलिन (for पुलिनं) —^d)
Da₁ D₈ प्रलयौ (for प्रय°) K₂ ब्राह्मणर्षभ°

Colophon om in D₈, Ś₁ D₆ G₁ missing K₈ ०
B₁₋₅ Da₁ a₁ Dn₁ n₈ D₁ G₁ ० M₂₋₄ absent. —Sub-
parvan K₁ २ ० १ B₆ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂₋₄
१-० T G₂ ० ० M₁ ०-१ मोक्षधर्म —Adhy name K₁
२ ० १ V₁ B₆ १-० Da₃ a₁ Dn₁ D₈ D₂₋₄ ० उच्छ
वृष्युपाख्यान; M₁ ०-१ उच्छवृष्युपाख्याने नागपत्नीदर्शन

—Adhy no (figures, words or both) K₆ T₁ 84,
B₇ Dn₄ 182, B₈ 284, Dn₁ 183, D₅ D₇ G₈
185, D₈ 177, T₂ G₂ 6, G₆ 184, M₁ ० १ 180,
M₆ 216 —Śloka no Da₁ Dn₁ n₈ D₈ 18

346

This adhy is missing in Ś₁ D₆ G₁ (of v. 1
12 336 65, 283 15, 340 1) The portion
from this adhy up to the end of the parvan is
lost in M₆ on missing fol For transposition in
T₂ G₂, of v 1 12 340 4

1 ^b) Dn₁ D₈ तपस्विनी (D₈ 'न) —^c) K₂ 4
चरता; T₂ च सता (for वसता)

2 ^a) D₈ समूत (for समूय) —^b) B₇ *स्य,
Dn₁ n₄ D₂ ० ० T₂ ह्यस्य (for तस्य) —M₇ om.
(hapl) 2^a-4^d —^d) B₆ (marg) प्रष्टु त; M₁ यस्मि
स्त (for ययुस्त)

3 M₇ om 3 (of v 1 2) —^a) T₁ दुःखित
(for पुलिने) T₁ वैन, T₂ तत्र (for त वै) —K₁ २
om 3^a —^c) D₁ T G₂ ० ० M₆ समासीन; D₈ समा
सीन (for 'सीन) —^d) T₂ नित्य (for द्विज)

4 M₇ om 4 (of v 1. 2) —^a) K₂ क्रमभि-

ऊजुवाक्यमसंदिग्धमातिथेयस्य बान्धवाः ॥ ४
 षष्ठो हि दिवसस्तेष्वहं प्राप्तस्येह तपोधन ।
 न चामिलपसे किञ्चिदाहारं धर्मवत्सल ॥ ५
 अस्मानभिगतश्चासि वयं च त्वामुपस्थिताः ।
 कार्यं चातिथ्यमस्माभिर्वयं सर्वे कुटुम्बिनः ॥ ६
 मूलं फलं वा पर्णं वा पयो वा द्विजसत्तम ।
 आहारहेतोरन्नं वा भोक्तुमर्हसि ब्राह्मण ॥ ७

त्यक्ताहारेण भवता वने नियसता सता ।
 बालवृद्धमिदं सर्वं पीड्यते धर्मसंकटात् ॥ ८
 न हि नो भ्रूणहा कश्चिद्वाजापथ्योऽनृतोऽपि वा ।
 पूर्वाशी वा कुले ह्यस्मिन्देवतातिथिबन्धुषु ॥ ९
 ब्राह्मण उवाच ।
 उपदेशेन युष्माकमाहारोऽयं मया वृतः ।
 द्विरूनं दशरात्रं वै नागस्यागमनं प्रति ॥ १०

क्रम्य; V1 Bo ० ० Dn1 n4 Ds D2 १ १ G2 समति°
 (for समति°). — °) T2 अन्यत्वे Ks वा (for च).
 — °) Das D4 वाकम् (for वाक्यम्). Ks Dr असदि
 ग्याम् — °) K1 ३ आतिथेयाय, D1 अतिथेयस्य; Gs
 (gloss पणनागस्य) आतिथेयस्य (as in text).

5 °) T2 तस्य (for तेष्वहं). — °) Dn4 प्राप्तस्य हः
 Ms 'स्यैव (for 'स्येह) V1 तपोधन; T2 'वनात् (for
 'वन) — °) B1 ३ Dn1 D2 ३ अभिभाषसे; B2 Gs ०
 'लक्ष्यते; Dn4 'तुषसे; Dn1 'लक्ष्यसि; Dn2 'लक्ष्यसे;
 D2 'मपसे (for 'लपसे). Kr Dn3 कश्चिद् (for किं°).
 Dr न च भीर्लक्ष्यसे किञ्चिद्; T1 न च तल्लक्ष्यते किं°.
 — °) D1 आहाराद्. K1 ३ आहार द्विजसत्तम

6 K2 om (hapl) 6^a-7^b — °) Das Mr अभिगतः
 T2 अभ्यागतश्च (for अभि°) Das Ds M1 १ चासि (for
 चासि) — °) G2 वे वय (for वय च) T1 (before
 corr) उपस्थित, Mr 'स्थिता Dn4 वय त्वामुपव
 स्थिता. — °) D4 वा (for च) Ds om from तिथ्य
 up to हेतो in (7°) — °) T1 G2 ० ० Ms कुटुम्बिन
 (for कुटुम्बिन°)

7 K2 om 7^{ab}, D4 om. up to हेतो in (7°) (for
 both, of v 1 6) — °) B1 ३ Das as Ds फलं मूलं
 (by transp) Kr Bo च (for the first वा) — °)
 Dr T G2 ० यच्चान्यद् (for पयो वा). — After 7^{ab},
 Ms ins 908* Ms om 7^c-8^d — °) K1 ३ अन्यद्;
 D4 कार्यं (for अन्न) — °) Kr Ds ० ० वै द्विज (for
 ब्राह्मण)

8 Ms om. 8 (of v 1. 7). — °) Ks त्यक्त्वा
 हारेण; Dr त्यक्ताहारेण — °) Ks Bo Dn1 n4 Ds
 D2 ३ ३ त्वया, Gs ० तदा (for सता). Dr T1 वर्णेन
 वसता सदा (T1 तदा) — °) B2 इम (for इद्)
 K1 om सर्व. — °) Ks V1 Bo ०-१ Das as Dn1
 n4 Ds D2 ३ ३ १ १ T G2 ० ० M1 १ धर्म (Ks सर्व)
 सकराद् (Ds 'न्), Kr धर्मसंकटात्. — G2 M1 १ ins,

after 8 Ms after 7^{ab}

908* अनुप्रहार्यमन्नाकमाहारं पतुमर्हसि ।

अनश्नति स्वयि प्रत्यागच्छेम नरक वयम् ।

[G2 om line 1 — (L 1) Ms आहारहेतोरन्नाकम्
 (for the prior half). — (L 2) Mr नगर (for
 नरक)]

9 °) Ds हीनो (for हि नो) Bo Dn1 n4 Das
 Ds अ (Dn4 या) ह्यहा (for भ्रूणहा) — °) K1 ३ ३
 जातोपथ्यो (Ks 'थि); Ks V1 Bo ०-१ Das as Dn1
 n4 Ds D2 ३ ३ १ ३ जातोपथ्यो (B1 ३ Dn1 D2 ३ 'दि),
 Ds damaged, T2 G2 M1 १ १ राज (M1 १ 'जा) वधो
 (for राजापथ्यो) Ks V1 Bo ० १ ३ (marg) Ds as
 Dn4 Ds १ १ [s]मृतो; Ds मतो (for अनृतो) T1
 राजा परिमृतोपि वा; G2 ३ पन्नोप्यिह विषये — °) Bo
 पूर्वाशी; Dn4 पूर्वाशम, G2 मृदाशी (for पूर्वाशी).
 K1 ३ ३ न (for वा) K2 ३ तस्मिन्, Dn3 यस्मिन्
 (for ह्यस्मिन्). Dr T1 पूर्वस्मिन्वृक्षमूलेस्मिन् — After
 9, K1 ३ ३ ins an addl. colophon [Subparvan
 K1 ३ ३ मोक्षधर्म — Adhy name K1 ३ ३ उरुवृषु
 पाख्यान]

10 Dr M1 १ om the ref — °) T2 आरण्यो (for
 आहारो). Dr Gs ० M1 १ न (for स्यं) Ks १ Ds ३
 १ ० मया कृत (Dr कृता); Ks V1 Bo ०-१ Das as
 Dn1 n4 Ds D2 ३ ३ ३ Gs कृतो मया, T2 Gs मया कृत
 (by transp). T1 नाहारो न मया कृत — °) K1
 ३ ३ द्विरून; Das T1 द्विरूप; Dn1 द्विरून; Ds द्विरून;
 Dr द्विरून; T2 द्विमास, G2 यदूनं; Gs ० Gs विरूढ
 (for द्विरून). K1 ३ दश (Ks 'दा) रात्रे (for दशरात्र)
 Das as M1 १ वा (for वै) Kr Ds ० नागदर्शनकार्यार्थ.
 ❀ Gs विरूढ दशरात्रस्य । दशरात्रसंबन्धित्वेन यथा विरूढ
 भङ्गुरिव, तथायमाहारं कृतं भुक्त इत्यर्थः । ❀ — °) Kr
 Ds ० कृतमागमनं स (Ds त्व) या.

यद्यष्टरात्रे निर्याते नागमिष्यति पन्नगः ।
तदाहारं करिष्यामि तन्निमित्तमिदं व्रतम् ॥ ११
कर्तव्यो न च संतापो गम्यतां च यथागतम् ।
तन्निमित्तं व्रतं मह्यं नैतद्भेत्तुमिहार्हथ ॥ १२

भीष्म उवाच ।

तेन ते समनुज्ञाता ब्राह्मणेन भुजंगमाः ।
स्वमेव भवनं जग्मुरकृतार्था नरर्षभ ॥ १३

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पद्मचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३४६ ॥

३४७

भीष्म उवाच ।

अथ काले बहुतिथे पूर्णे प्राप्तो भुजंगमः ।
दत्ताभ्यनुज्ञः स्वं वेश्म कृतकर्मा विवस्वतः ॥ १

तं भार्या समभिक्रामत्पादशौचादिभिर्गुणैः ।
उपपन्नां च ता साध्वीं पन्नगः पर्यपृच्छत ॥ २
अपि त्वमसि कल्याणि देवतातिथिपूजने ।

C 12 13250
B 12 280[59] 3
K 12 369 3

11 *) Ds अष्टरात्र Kc V1 Bo c-2 Das as Dn1
n4 Ds D2 s s [s]तिक्रान्ते (for निर्याते) —^b) K1 s
नागच्छति स पन्नग —^d) K1 Ds s s हि मे व्रत; D1
T G2 c Ms इहागत (D1 'त), G2 इह व्रत (for इह
व्रतम्)

12 *) Dn1 कर्तव्य D1 T1 G2 c Ms भवद्भिरनुदि-
शोस्ति —^b) B1 ययागम, Ms 'सुख (for 'गतम्)
—^c) K4 Dn1 n4 Ds D2 s s इह, K1 यथा (for
व्रत) K1 2 c V1 Bo 1-2 Das at T2 G2 M1 s 1
बद्ध; K4 Dn1 n4 Ds D2 s s सर्व, B1 Ds इह; D1
T1 G2 s तस्मान् (for मह्य) —^d) Ds corrupt K1
D1 s तमानेदम्, T2 नैतच्छेत्तुम्; G2 'ज्ञोकुम्, Ms
कस्मान्नोकुम् (for नैतच्छेत्तुम्) Das as इहार्हसि (for
इहार्हथ)

13 Most MSS om the ref —^a) K1 Ds s s
एव ते; V1 Bo c-2 Das as Dn1 Ds D2 s s ते तेन
(by transp), Dn4 नैतेन D1 T1 समनुज्ञाय (for
'ज्ञाता) —^c) Bo स्वयम् (hypermetric) (for स्वम्)
D1 s Ms सुवन (for भवनं) —^d) Kc अक्षतार्था;
Bo अकृतात्मा (for 'र्या)

Colophon Ś1 Ds G1 Mc missing Ks s B1-s Ds1
as Dn2 n4 D1 G2 s Ms-4 absent — Sub-parvan
K1 2 4 c 1 Bo c s s Das at Dn1 n4 Ds D2-s 1-2 T
G2 c M1 s 1 मोक्षधर्म — Adhy name K1 2 4 c 1
V1 Bo c-2 Das as Dn1 Ds D2-4 s s उच्छृष्टुपाख्य

M1 1 उच्छृष्टुपाख्याने नागपध्वभिगमन — Adhy no
(figures, words or both) Kc 85, B1 Dn4 Ds1
183, B2 285, Dn1 184, Ds2 D1 G2 186; Ds
178, T1 G2 185, T2 G2 7, M1 1 181, Ms 217
— Śloka no Das Dn1 n4 Ds 13

347

☞ This adhy is missing in Ś1 Ds G1 Ms (of
v 1 12 336 65, 283 15, 340 1, 346 1)
For transposition in T2 G2, of v 1. 12 340. 4

1 ^b) K1 2 4 M1 1 गते, T1 पूर्वे (for पूर्णे) K1
V1 Das as Ds s 1 G2 c प्राप्ते (for प्राप्तो) T2 Ms
गतो (Ms 'ते) वै पन्नगोत्तम —^c) K2 दत्ताभिनृज;
B2 'भ्यनुज्ञा, G2 'भ्यनुज्ञ (for 'भ्यनुज्ञ) Ds स्व
(for स्व) —^d) K4 1 Bo Dn1 n4 Ds D2-4 s s T1
विवस्वता (for 'स्वत)

2 *) D1 T1 आता; G2 c कांता (for भार्या).
Kc 1 V1 Bo c-2 Das as Dn1 Ds D2 s s s Kumbh.
ed [स]प्यु (Ds 'भ्यु)पचक्राम, Dn4 [स]प्युपचक्रम (ślo),
D1 T1 G2 s c M1 s 1 समतिक्रामत् (M1 'न) (for
समसि) —^c) K1 2 Ms उपामीना, K1 उपपद्मा,
V1 समासीना; Ds उपसत्रा; D1 T1 G1 s c उपामीनम्
(for उपपद्मा). K1 Ds s सर्था; D1 G2 c स दं
च तां —^d) K1 2 स नाग (for पन्नग) E
उत; Bo 'भम्यित्.

पूर्वमुक्तेन विधिना युक्ता युक्तेन मत्समम् ॥ ३
न खल्वस्य कृतार्थेन स्त्रीबुद्ध्या मार्दवीकृता ।

मद्वियोगेन सुश्रोणि वियुक्ता धर्मसेतुना ॥ ४
नागभार्योवाच ।

शिष्याणां गुरुशुश्रूषा विप्राणां वेदपारणम् ।
भृत्यानां स्वामिवचनं राज्ञां लोकानुपालनम् ॥ ५
सर्वभूतपरित्राणं क्षत्रधर्म इहोच्यते ।

वैश्यानां यज्ञसंवृत्तिरातिथेयसमन्विता ॥ ६
विप्रक्षत्रियवैश्यानां शुश्रूषा शूद्रकर्म तत् ।
गृहस्थधर्मो नागेन्द्र सर्वभूतहितैपिता ॥ ७
नियताहारता नित्यं व्रतचर्या यथाक्रमम् ।
धर्मो हि धर्मसंवन्धादिन्द्रियाणां विशेषणम् ॥ ८
अहं कस्य कुतो वाहं कः को मे ह भवेदिति ।
प्रयोजनमतिर्नित्यमेवं मोक्षाश्रमी भवेत् ॥ ९

3 °) K₆ V₁ B₀ ६-८ D_{२६} २६ D_१ १६ D_२ २ ८
T_२ Kumbh ed अथ, K_१ अथि (for अथि) T_१ G_२ ०
स्वमपि (for स्वमसि) — °) G_२ M_२ भोजने (for
पूजने) — °) K_१ V_१ B_० T_१ G_२ २ ० M_१ २ १ पूर्वयु-
क्तेन (for 'मुक्तेन) — °) B_० युक्त; B_० १ D_१ १६
D_२ D_२-२ २ युक्ति (for युक्ता) K_१ सरसम; B_० D_{२६}
२६ D_१ १६ D_२ २ २ २ सरसम (for मत्समम्) T_२
M_१ २ १ युक्तयुक्तविचक्षणा; G_२ ० Kumbh ed युक्त
कर्मसु वर्तते.

4 °) V_१ B_० ९ अकृतार्थेव (for 'र्थेन) K_१ २ ४
कविप्रासकृतार्थेव; K_१ D_{२६} २६ D_२ २ ९ G_२ १ (G_२ २)
खल्वसि कृतार्थेव (K_१ D_२ 'न); D_१ T_१ G_२ ० न खल्वपि
कृतार्थेपि (D_१ 'र्थेन); T_२ M_१ २ १ अथ स्वमसि सुश्रोणि
— °) K_१ २ मार्दव गता; D_{२१} 'वीकृता — °) K_१ २
मद्वियोगेन, D_{२६} मद्वियोगेषु (for 'योगेन) D_{२६} २६
सुश्रोणी — °) K_० १ V_१ B_० १ २ D_१ १६ D_२ D_२-४
२ ० Kumbh ed वियुक्ता (for वियुक्ता) T_१ हेतुना
(for सेतुना)

5 T_१ om the ref K_१ २ ४ T_२ G_२ २ ० M_२ नागयु-
वाच; K_१ D_२ ९ नार्थुवाच; B_० भार्योवाच (for नाग
भार्योवाच) — °) D_२ शुश्रूषा (for 'षा) — °) K_२
पारण; K_० V_१ B_० ६-९ D_{२६} २६ D_२ D_२ २ २ २
२ १ २ T G_२ ० Kumbh ed धारण (for पारणम्)
— °) K_० B_० ० १ D_{२६} २६ D_१ D_२ D_२ २ २ २ २ Kumbh.
ed राज्ञो; D_{२६} राजा (for राज्ञा)

6 °) B_० क्षेत्रधर्म; D_२ १ क्षात्र' (for क्षत्र') K_१
२ २ १ D_२ ९ सनातन; M_१ उमोच्यते (sio) (for इहो')
T G_२ ० M_२ क्षत्रियाणां प्रदास्यते — T_१ G_२ ० read 6^२
twice — °) K_१ वैश्यानां (for वैश्यानां) G_२ ० (both
first time) वृक्ष (for यज्ञ) K_० १ G_२ ० (last two
first time) सपत्तिर्; T_१ (first time) सांपत्तिर् (for
संवृत्तिर्) T_१ (second time) २ G_२ ० (last two second
time) सर्वेषामेव वर्णानाम् — °) K_० ञाकर्षेण, K_१

D_२ ९ कर्षणेन, D_{२६} क्षात्रिद्येय; T_१ G_२ ० (all first
time) क्षात्रिद्येय (for 'थेय) T_२ समन्वित (for
'न्वित)

7 °) K_१ व्रह्म (for विप्र) — °) K_१ २ ४ कर्म
वै, B_० D_{२१} १६ D_२ २ १ G_२ कर्मकृत्, T_२ कर्मवत्;
G_२ -कर्मत (for कर्म तत्) — °) K_१ गृहस्थधर्मा,
D_२ 'धर्म; D_१ 'धर्म (for 'धर्मो) D_२ om (hapl)
from नागेन्द्र up to अहं स्वनेन (in 15^२) — °) K_१
D_२ १ ० हितैपिण (D_१ 'ण), T_१ G_२ ० हितैपिता; T_२
(sup 15^१) हितैपिका (for 'पिता)

8 D_२ om 8 (of v 1 7) — °) D_{२६} D_१ G_२
नियताहारता, T_१ 'चारता; M_१ 'भारता (for 'हारता)
— D_२ om 8^०-9^० — °) K_० १ D_२ व्रह्मचर्या (for
व्रत') — M_२ om 8^२ — °) K_१ २ चर्मेण, D_२
धर्मा हि (for धर्मो हि) K_० चर्मे; M_१ १ धन्य (for
धर्म) — °) D_{२६} इन्द्रियाणि K_० १ V_१ B_० ६-९ D_{२६}
२६ D_१ १६ D_२ D_२ २ १ २ T_२ Kumbh. ed. विशेषण,
G_२ 'पणात्, M_१ विशेषण (for 'विशे').

9 D_२ om 9 (of v 1 7), D_२ om 9^० (of v. 1
8) — °) K_० V_१ B_० ६-९ D_{२६} २६ D_१ १६ D_२ D_२
२ १ २ Kumbh ed वापि (for वाह) — °) K_१ २ ४
क को मेहा; K_१ D_२ क कुतो मे; V_१ कोहं को मे;
D_{२६} २६ क को मेह; D_१ क कामेन; T_१ G_२ ० को वा
(G_० वो) मित्रो, T_२ क किं मम, G_२ M_१ १ क (M_१
क) को मम (for क को मे ह) K_१ D_२ भवानिति (for
भवेदिति) — 9^२ is damaged in B_० — °) K_१
D_२ ९ प्रयोजनमभिप्रेत्य, G_२ M_१ १ प्रयोनित (G_२ 'जना)-
मतिर्नियम् (sio) — °) K_० V_१ B_० १-९ D_{२६} २६ D_१
D_२ D_२ २ २ २ T G_२ २ ० M_१ २ १ Kumbh ed. मोक्षाश्रमे
(V_१ B_१ T G_२ २ ० M_१ २ १ 'मो); K_१ D_२ ९ मोक्षे
समो; D_{२६} मोक्षश्च मे (for मोक्षाश्रमी) D_{२६} २६ D_२
D_२ Kumbh ed वसेत्; G_२ [s] भवत् (for भवेत्).
D_१ मोक्षणेन सम वसेत्

पतिव्रतात्वं भार्यायाः परमो धर्म उच्यते ।
 तवोपदेशान्नागेन्द्र तच्च तत्त्वेन वेद्मि वै ॥ १०
 साहं धर्मं विजानन्ती धर्मेनित्ये त्वयि स्थिते ।
 सत्पथं कथमुत्सृज्य यास्यामि विपमे पथि ॥ ११
 देवतानां महाभाग धर्मचर्या न हीयते ।
 अतिथीनां च सत्कारे नित्ययुक्तास्म्यतन्द्रिता ॥ १२
 सप्ताष्टदिवसास्त्वद्य विप्रस्येहागतस्य वै ।

स च कार्यं न मे ख्याति दर्शनं तव काङ्क्षति ॥ १३
 गोमत्यास्त्वेष पुलिने त्वदर्शनसमुत्सुकः ।
 आसीनोऽऽवर्तयन्ब्रह्म ब्राह्मणः संशितव्रतः ॥ १४
 अहं त्वेनेन नागेन्द्र सामपूर्वं समाहिता ।
 प्रस्थाप्यो मत्सकाशं स संप्राप्तो भुजगोत्तमः ॥ १५
 एतच्छ्रुत्वा महाप्राज्ञ तत्र गन्तुं त्वमर्हसि ।
 दातुमर्हसि वा तस्य दर्शनं दर्शनश्रवः ॥ १६

C. 12. 13263
 B. 12. 200(59).16
 K. 12. 369. 16

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४७ ॥

10 Ds om 10 (of v 1 7) 10^{ab} is damaged in B_s —^a) K₁ D₁ ० पतिव्रतत्वं; G₂ 'व्रतार्थं (for 'व्रतारत्वं) —^c) B_s ० D_{as} a₁ T₁ उपदेश (for 'देशान्) —^d) D_{s1} इत्सु; D₁ तत्र (for तद्य) K₁ ३ ४ वेत्सि भो; G₂ वेष्टि वै (for वेद्मि वै)

11 Ds om 11 (of v 1 7) —^a) T₂ कर्म (for धर्म) D_{as} D_{na} विजानति, M₁ १ 'नानां (for 'नन्ती) —^b) D_s धर्मानित्ये, 11 मयि नित्य (for धर्मेनित्ये) T₂ स्थिता (for स्थिते) —^c) D_{na} सरयर्थ; D₁ सत्पद, T₁ सत्याह (for सत्पथ) M₁ १ सत्फल कर्म-मुत्सृज्य —^d) K₀ B₀ ०-१ D_{as} a₁ D_{na} n₁ D_s D₂ २ ३ Kumbh ed यास्यामि विपय पथ- (B₀ 'थं); V₁ M_s 'मि विपये पथि; T₁ 'मि नपयेन वै; T₂ 'मि वितथ पद, G₂ ३ ० M₁ १ 'मि विपयेन वै

12 Ds om. 12 (of v 1 7) —^a) G₂ M₁ १ देवा ननु (for देवतानां) —^b) T₂ धर्मचर्या K₀ B₀-१ D_{as} a₁ D₁ यया तथा, T₂ महीर्यते (for न हीयते) — 12^{ad} is partly damaged in B_s —^d) K₁ D₁ ० नित्ययुक्ता (for 'युक्ता) M₁ १ [अ]स्म्यनिदिता (for [अ] स्म्यतन्द्रिता)

13 Ds om 13 (of v 1 7) 13 is partly damaged in B_s —^a) D_s सप्ताष्ट (for सप्ताष्ट) G₂ दिवसस् V₁ त्वत्र (for त्वद्य) K₁ ३ सप्ताष्टदिवसान्यद्य; T₁ G₀ ० अष्टाष्टदिवसा याता —^b) K₂ [ह]व (for [ह]ह) K₀ गतस्य (for [आ]गतस्य). —^c) K₁ D₁ ० न च; V₁ B₀ १-१ D_{as} a₁ D_{na} n₁ D_s D₂ ३ ३ G₂ M₁ १ १ Kumbh ed सद्य (for स च). K₁ D₁ ० समाख्याति; M₁ १ न चाख्याति (for न मे ख्याति). —^d) K₁ त च (for तव) T G₂ ३ ० M₁ १ १ कांक्षते

(for 'ति)

14 Ds om 14 (of v 1 7) —^a) K₁ D₁ ० G₂ स्वेव; V₁ छेष (for त्वेष) T G₂ ३ ० M_s पुलिने M₁ १ गोमत्यस्त्वेव पुलिने —^b) G₂ स्व (for स्वद्) K₁ समुत्सुका, D₀ 'रसक' —^c) K₁ ब्रह्मा (for ब्रह्म) ❀ C_n वर्तयन्, भावर्तयन् । ब्रह्म, वेदम् । ❀ —^d) K₂ सञ्चित; K₁ शंकित; D_{s1} ससित; D_{as} D₁ १ ० ससित (for सशित) D_{as} ब्रह्मण' सशितव्रता — After 14, K₁ D₁ ० ins

909* तपोप्यानपरो नित्य सत्यसधो जितेन्द्रिय ।

15 Ds om up to त्वेनेन (of v 1 7) —^a) D_{na} तत्त्वेन, T₂ त्वन्ये च (for त्वेनेन) D_s नागेन (for नागेन्द्र) —^b) K₁ ३ ४ मासपूर्वं; K₀ B₁ ३ (margin as in text) ० D_{as} a₁ D_{na} n₁ D_s D₂ ३ ३ १ सत्य; B₀ सत्य पूर्व (for सामपूर्वं) B₁ समाहित, T₂ समा हिता —^c) K₂ प्रस्थाप्यो, T₂ प्रस्थास्या, G₂ 'स्ये (for 'प्यो) T₁ G₀ ० वै, T₂ सा (for स) K₁ D₁ ० प्रस्थाप्यो वै मत्सकाश —^d) M₁ १ भुजगोत्तम

16 ^a) T₂ मत्वा (for भुत्वा) K₁ समाप्राज्ञ; B₀ D_{as} महाप्राज्ञ; G₂ 'राज (for 'प्राज्ञ) —^b) K₀ १ V₁ B₀ D_{as} D₁ ० एव गन्तुम् (by transp), G₂ वा गन्तुम् — T₂ om 16^{ad} 16^{ad} is damaged B_s —^d) D_{na} सा (for वा) K₁ ३ ४ Ca दर्शनध्रव; D_{as} a₁ 'क्षव; D_{na} दर्शनं ध्रव; G₂ M₀ 'नार्थिन; M₁ दर्शितार्थिन; C_n (gloss द्व सपं) दर्शनध्रव (as in text). T₁ G₀ ० एवस्य दर्शनं श्रेय इति मे धीयते (T₁ दर्शित) मन (G₀ मन). ❀ Ca दर्शनध्रव इति तस्यैव नागस्य सबोधनम्, चक्षु श्रव इत्यर्थः । ❀

३४८

नाग उवाच ।

अथ ब्राह्मणरूपेण कं तं ममनुपश्यसि ।
मानुषं केवलं विप्रं देवं वाथ शुचिसिते ॥ १
को हि मां मानुषः शक्तो द्रष्टुकामो यश्चिनि ।
संदर्शनरुचिर्वाक्यमाज्ञापूर्वं वदिष्यति ॥ २
सुरासुरगणानां च देवर्षीणां च भामिनि ।

ननु नागा महावीर्याः सौरसेयास्तरस्विनः ॥ ३
वन्दनीयाश्च वरदा वयमप्यनुयायिनः ।
मनुष्याणां विशेषेण घनाध्यक्षा इति श्रुतिः ॥ ४
नागभार्योवाच ।
आर्जवेनाभिजानामि नासौ देवोऽनिलाशन ।
एकं त्वस्य विजानामि भक्तिमानतिरोपणः ॥ ५

Colophon Ś1 D6 G1 M6 missing K8 8 B1-8
D41 a2 Dn2 n8 D1 G4 8 M1-1 absent — Sub-
parvan K1 2 4 6 7 V1 Bo 6 6 D42 a1 Dn1 n4 D8
D2-8 1-9 T G2 8 6 M1 8 1 मोक्षधर्म. — Adhy name
K1 2 4 6 7 V1 Bo 6-9 D42 a1 Dn1 D8 D2-8 1-9
उच्छृष्ट्युपाख्यान, M1 1 नागभार्योवाच. — Adhy no
(figures, words or both) K8 86, B1 Dn4 184,
B8 286, Dn1 185, D2 G2 187, D1 80, D8
179, T1 G6 186, T2 G2 8, M1 1 182, M8 218
— Śloka no D41 15, Dn1 n1 D8 16

348

☞ This adhy is missing in Ś1 D6 G1 M6
(of v 1 12 336 65, 283 15, 340 1, 346 1)
For transposition of T2 G2, of v 1 12 340 4

1 K2 om the ref —^a) K1 ब्राह्मण (for ब्राह्मण-)
—^b) Dn4 D8 का; D1 G2 कि (for क) K1 D1 9
T2 G2 M1 8 1 स्व (for स). D42 D2 1 M1 ममनुप
श्यति. K1 क ममनुपश्यसि (submetric), T1 G8 कि
उच्छृष्ट्युपाख्यान —^c) K1 om विप्र T G2 6 मानुष वाथ
विप्र वा —^d) K1 D8 देवत वा; V1 T1 G2 6 देव
वापि; D1 देवं वा; D8 1 देवता वा (for देव वाथ).
D8 सुचिसिते (for शुचि)

2 ^a) K1 2, 4 मानुषक (for मां मानुष) D8 1
भूया (for शक्तो). —^b) K1 D1 9 द्रष्टु कामाद्; V1
द्रष्टुकामो; Dn1 दृष्ट (for द्रष्टु) K1, 4 Dn8 G8 यज्ञ
स्विनी (Dn8 'नी') (for 'स्विनि'). —^c) K1 D81 सद्
र्षन; K2 मद् (for संद्). —^d) K8 जाज्ञां (for
जाज्ञा). M1 1 प्रभाषिषु (for वदिष्यति).

3 ³ is damaged in B; —^b) D8 om. देव
K8 Bo 1-9 D42 a1 Dn1 n1 D1 8 8 भामिनि (Dn4

'नी); B8 damaged, T2 G2 8 भामिनि (for 'नि')
V1 ऋषीणां च भामिनि (submetric) —^c) K2 4
D8 1 T2 जनुरागा (K2 'रागो; T2 'राग'), K1 D4
T1 जनुरागा; V1 Bo 6-9 D42 D8 ननु नाग, M1 1
नरनागा; M8 ननु नाम (for ननु नागा) —^d) K1 2
4 6 7 Bo D42 Dn1 n4 D8 D4 8 1 9 Gn (gloss दिव्य
गन्धवह) सौरभे (K1 'भे')यास् (for सौरभे) K1 2 4,
6 7 V1 Bo-9 D4 8 1 9 T2 तपस्विन (for तप)

4 ^a) K1 4 काद्रवेयाश्, K2 काश्रवेयाश्; T G8 6
चितनीयाश् (for वन्दनीयाश्). —^b) K1 D4 8 1 9
G2 8 6 अनपायिनि (D4 'ने, G2 'न'; G8 6 'नी'),
D42 अनपायिनः; Dn4 पाणिना, T1 पायनी; M8
'यायिनि (for 'यायिन) T2 वयमस्मनपा इति (sic)
—^c) K1 V1 D4 8 1 9 T2 G2 M8 मानुषाणां (for
मनुष्याणां) D4 om विशेषेण —^d) K1 2 4 7 V1 T1
G8 6 M8 घनाध्यक्ष (for घनाध्यक्षा) K8 Bo 6-9 D42
a1 Dn1, n4 D8 D2 8 8 1 8 नावेक्ष्या (D8 D8 नावेक्ष्य;
D8 1 नान्वेष्या) इति मे श्रुति

5 K1 2 4 V1 T2 G2 M1 1 नागी; K1 D1 9 परत्नी,
T1 G8 6 M8 भार्या —^a) K8 Bo 6-9 D42 a1 Dn1
n4 D8 D2 8 8 1 8 विजानामि (for [क]भिजा) — K1
om (hapl) 5^b —^b) Dn4 om देवो D42 [s]निला-
शन; T1 'ज्ञय (for 'ज्ञान) — T2 ins after 5^a
910* —^c) D42 M8 एक; T2 पृतत् (for एकं)
K1 2 4 Bo 6 8 9 Dn1 n4 D8 D2 8 8 T2 तस्मिन्; K8
V1 B1 D8 1 स्वस्मिन् (for स्वस्य). —^d) K1 इत्यरो
पण; V1 Dn1 इति रोपण; D8 अविरोपण; T2
अविरोपण; G2 M1 8, 1 न च रोपण. — T1 G8 6
subst. for 5^a.

910* द्विजानामिह भक्तः स कालविरकलिरोपण ।

[T1 G8 6 मुक्तश्च (for भक्त स) T1 G8 6 कविरोपण
(for कलिरो)]

स हि कार्यान्तराकाङ्क्षी जलेप्सुः स्तोकको यथा ।
 वर्ष वर्षप्रियः पक्षी दर्शनं तव काङ्क्षति ॥ ६
 न हि त्वा दैवतं किञ्चिद्विविशं प्रतिपालयेत् ।
 तुल्ये ह्यभिजने जातो न कश्चित्पुर्णपासते ॥ ७
 तद्रोपं सहजं त्यक्त्वा त्वमेनं द्रष्टुमर्हसि ।

आशाछेदेन तस्याद्य नात्मानं दग्धुमर्हसि ॥ ८
 आशया त्वमिपन्नानामकृत्वाश्रुप्रमार्जनम् ।
 राजा वा राजपुत्रो वा भ्रूणहृत्यैव युज्यते ॥ ९
 मौनाञ्जानफलावाप्तिर्दानेन च यशो महत् ।
 वाग्मित्तं सत्यवाक्येन परत्र च महीयते ॥ १०

C 12. 13573
 P 12. 351(60)
 K 12 370 10

6 °) Bo T₂ न हि, T₁ अभि (for स हि) K₁
 २ ४ कार्यान्तरान्वेशी, K₁ D₁ ° 'पक्षी (for 'काङ्क्षी) K₆
 स हि कार्यं निराकाङ्क्षी — °) K₂ ° Das a₁ Dn₁ D₁
 G₂ M₁ १ जलेप्सु, B₂ damaged (for जलेप्सु) K₂
 स्तोकके, B₂ damaged, Das स्तोकको, T G₂ ° चातको
 (for स्तोकको) K₄ D₁ ° जले सु (D₂ गु)सो झपो (K₄
 वको) यथा; K₁ जले गुसो यथा झप — °) K₁ ३ वर्षा;
 Das T₂ वर्षे (for वर्षं) K₁ D₁ ° क्षप्रवर्षं (D₄ 'द्युज्य;
 D₂ 'वृष्य) क्रियापेक्षी — °) T₂ G₂ M₁ १ काङ्क्षते (for
 काङ्क्षति)

7 °) Bo Dn₁ n₁ D₂ D₂ २ हित्वा (for न हि)
 K₆ Das a₁ D₂ तद्, K₁ V₁ B₂ (marg) D₄ ° T₁
 G₂ ° M₁ १ त्वां, Bo ° (marg as in text) १-२ Dn₁
 n₁ D₂ D₂ २ २ १ २ रवद् (for त्वा) K₆ Bo ° (marg as
 in text) १ २ (marg as in text) ° Das a₁ Dn₁ n₁ D₂
 D₂ २ २ १ २ Cnp दर्शनं, T₁ G₂ M₁ १ दैवत (for दै°)
 ☞ Cn रवद्दर्शनं हित्वा, विना, कोऽपि चिन्नो मा भूदित्यर्थं ॥
 Cp रवद्दर्शनं प्रति किञ्चिद्विघ्नं, किञ्चित्प्रतिघ्नक, त ग्राहण
 [न] प्रतिपालयेत् । ☞ — °) K₄ Bo Dn₁ D₂ D₂ २ २
 विघ्न न; K₆ V₁ B₂-२ Das a₁ विघ्न त; K₁ D₄ °
 निघ्नतु; D₂ G₂ विघ्नित (G₂ 'तु); D₁ विघ्नित; T
 G₂ ° द्वितीय; M₁ २ १ द्वितीय (for विविघ्न) Das
 a₁ D₂ १ प्रतिपादयेत् — °) K₄ ° Dn₁ n₁ D₂ D₂
 २ २ तुल्यो, T₁ तुल्या; G₂ ° कुले (for तुल्ये) K₄ °
 V₁ Bo °-२ Das a₁ Dn₁ D₂ D₂ २ २ १ २ G₂ M₁ १
 [S]प्यभिजने (for ह्यभि°) T₂ जाते (for जातो)
 — D₁ om 7^d — °) D₂ lacuna, D₁ क (for न)
 B₂-२ Das a₁ D₁ G₂ किञ्चित्; G₂ कश्चित् (for कश्चित्)
 K₁ पुर्णपासते (for 'पासते) K₆ D₂ पुर्णपास्ते न किं
 (D₂ क)चन, K₁ पुर्णपास्त कथचन ☞ Cn अन्यो
 नागोऽपि कश्चिन्न पुर्णपासते, परित्यज्य न आस्ते । अतिथि
 त्यक्त्वा न कश्चित्स्वकुले आस्ते इत्यर्थं । ☞

8 °) K₁ २ ४ T₂ M₆ स क्रोध; D₂ १ T₁ G₂ ° स
 रोप (for तद्रोप) K₆ B₂ (marg as in text) १-२
 Das a₁ पद्मग, D₁ सहसा (for 'ज) D₂ ° कृत्वा
 (for त्यक्त्वा). ☞ Cn सहज, तर्पयजातिजम् । ☞ — °)
 K₆ B₂ (orig) Das तमेकं; V₁ Das Dn₁ M₆ तमेनं

(for त्वमेन) — K₁ D₂ D₁ ° om (hapl) 8^d — °)
 K₁ आगच्छेदेन, K₆ आशाछ (for आशाछे°) K₁
 M₁ २ १ [आ]र्थ (for [अ]द्य) T₁ G₂ ° आशाछेदनतस्वार्य;
 G₂ आशाछेदनतुष्यार्थं (sic)

9 °) V₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂ २ २ ह्यभि, Bo ह्यभि;
 G₂ M₁ १ [अ]भ्यभि (for स्वभि) T₁ आशां न याति
 यद्यान्नाम् — °) K₁ २ ° अकृत्वास्तु, Dn₁ अकृतास्तु;
 T₁ अकृत्वा तु (for स्वाश्रु) B₂ damaged, Dn₁
 प्रमार्जवै (sic), T₁ प्रमार्जव; T₂ प्रयोजन (for प्रमा
 र्जनम्) — °) राजमात्रो (for 'पुत्रो) — °) K₆ V₁
 Bo १-२ भ्रूणहृत्येव, Das a₁ Ca (gloss भ्रूणहृत्येन इति
 छान्दमम्) इत्येन, T₁ G₂ ° 'हत्या (G₂ ° 'त्वां) च; G₂
 'हत्या हि; M₁ १ 'हेत्यभि (for 'हृत्यैव) K₁ D₂ २ १ °
 युज्यते (D₁ पूज्यते) भ्रूणहृत्यया ☞ Cn p भ्रूणहृत्यैव,
 भ्रूणहृत्यैव । ☞ — After 9, K₁ D₂ D₄ २ १ ° G₂
 M₁ २ १ ins :

911* सकल्पविहित स्वयं पूरयित्वा निलाशन ।

अर्थिनां परम लोक यशश्चाश्रय समस्तुवे ।

[(L 2) G₂ चाभियमश्रुते (for चाभ्य सम°)]

G₂ M₁ २ १ oont

912* प्रार्थितार्याभिहन्त्वा ते मा भूत्कश्चिरकृत्स्नघ ।

सामर्थ्ये सति नागेन्द्र नरके स हि मज्जति ।

10 °) K₁ ° V₁ Bo °-२ Das a₁ Dn₁ n₁ D₂ D₂
 २ २ १ २ मौने, K₂ मानो; T₁ मैन; T₂ मौन; G₂ °
 मौन (for मौनाज्) D₂ ज्ञाने (for ज्ञान) T₂
 फलावाप्त्या (for 'वाप्तिर्) G₂ मौनेनाज्ञाफलावाप्तिर्
 — °) B₂ (orig) Dn₁ D₂ दर्शनेन, V₁ B₁ २ ज्ञानेन
 च (for दानेन च) V₁ यथा (for यशो) D₂ महान्
 (for महत्) K₆ Bo ज्ञानेन (K₆ ज्ञाने) यशसो महत्;
 T₁ G₂ ° ज्ञानेनाभ्युदयो महान्; T₂ दानेनाध्ययनेन च
 — °) K₂ वाग्मित्तु (sic), Dn₁ वाग्मित्त; G₂ वाशित
 (for वाग्मित्त) — °) D₁ T₁ महीपते (for 'पते)

11 °) Dn₁ n₁ D₂ D₂ भूपदानेन च; T₁ भूमि-
 प्रक्षमनेन (hypermetrio) (for भूमिप्रदानेन). G₂ M₁ २ १

भूमिप्रदानेन गतिं लभत्याश्रमसंमिताम् ।
 नष्टस्वार्थस्य संप्राप्तिं कृत्वा फलमुपाश्रुते ॥ ११
 अभिप्रेतामसंक्लिष्टां कृत्वाकामवर्तीं क्रियाम् ।
 न याति निरयं कश्चिदिति धर्मविदो विदुः ॥ १२
 नाग उवाच ।
 अभिमानेन मानो मे जातिदोषेण वै महान् ।
 रोषः संकल्पजः साध्वि दग्धो वाचाग्निना त्वया ॥ १३

न च रोषादहं साध्वि पश्येयमधिकं तमः ।
 यस्य वक्तव्यतां यान्ति विशेषेण भृजंगमाः ॥ १४
 दोषस्य हि वशं गत्वा दशग्रीवः प्रतापवान् ।
 तथा शक्रप्रतिस्पर्धी हतो रामेण संयुगे ॥ १५
 अन्तःपुरगतं वत्सं श्रुत्वा रामेण निर्हृतम् ।
 धर्षणाद्रोपसंनिष्ठाः कार्तवीर्यसुता हताः ॥ १६
 जामदग्नयेन रामेण सहस्रनयनोपमः ।

महीं (for गतिं) —^b) K₁ D₂ लभेत (for लभति).
 G₂ आश्रय (for आश्रम) K₁ 2 V₁ B₂ 9 D₂ 24
 D₂ 1 'समतां; B₂ संप', D₂ 8 9 संमिता (D₂ 'त');
 T₂ G₂ 6 M₁ 5 1 संपद (T₂ 'दा') (for समिताम्) T₁
 लभत्युग्रमसपद —^c) K₄ 6 B₀ 6-9 D₂ 24 D₂ 1 24
 D₂ 8 8 न्याय्यस्य; K₁ D₄ 9 न्यायेन; D₂ 24 D₂ 24 न्या
 यस्य; D₂ न्यायोस्य (for नष्टस्य) D₂ 24 T₁ G₂ 6
 संप्राप्ति (for संप्राप्तिं) D₂ 1 न्यायस्वार्थस्य संप्राप्ति —^d)
 D₁ षष्ठम्, T₁ G₂ 6 श्रेष्ठम्; G₂ M₁ 5 1 लाभम् (for
 फलम्) K₀ B₂ (marg as in text) 1-9 D₂ 24 D₂ 1
 अवाप्तुते, K₁ D₂ 9 अयाश्रुते (for उपा')

12 ^a) K₁ अभिप्रेताम् (for अभिप्रे') K₁ 2 D₂ 1
 24 D₂ 2 8 8 असंक्लिष्टां (K₁ 'ष्टं; D₂ 'ष्ट्य); B₁
 D₂ 24 असंक्लिष्टा (for 'क्लिष्टां) K₄ D₂ अभिप्रेतार्थसंक्लिष्टां.
 —^b) K₁ 2 4 कर्मवर्ता; K₀ B₀ 6-9 D₂ 24 D₂ 1 24 D₂
 D₂ 2 5 1 8 चात्महितां; T₁ G₂ M₁ 1 [अ]कामवत् (T₁
 'ता'); T₂ 'रता; G₂ 6 'वता (for 'वर्ती) K₀ कृतां;
 T₁ क्रिया (for क्रियाम्). —^c) K₁ 2.4 नायाति; D₂ 1
 न पाति (for न याति) B₀ M₁ 1 नरक (for निरयं).
 T₁ G₂ 6 किंचिद् (for कश्चिद्)

13 D₂ 9 नागराज (for नाग) —^a) K₄ B₀ D₂ 1
 D₂ D₂ 8 8 अभिमानैर्न; D₂ 24 9 अभिमानेन (for
 अभि') K₀ B₂-9 D₂ 24 मानोर्य; D₂ 24 मानेय (for
 मानो मे) D₂ 24 अभिमानोवमानो मे —^b) K₁ 2 T₁
 G₂ 6 जातो; V₁ याति; G₂ ज्ञाति (for जाति)
 K₁ 2 T₁ G₂ 6 रोषे (K₁ om वे)ण; T₂ -रूपेण; G₂
 M₁ 1 रोषो हि (for दोषेण) G₂ M₁ 1 मे (for वै).
 K₂ कृतान्; B₂-9 D₂ 24 24 मम (for महान्). —^c)
 G₂ 6 रोष (for रोषः) K₁ 2 T₁ G₂ 6 M₁ 1 संकल्पित;
 K₁ D₄ 9 सकल्पमष; D₂ 24 सकल्पवत् (for 'ज). K₀
 तद्धि; T₁ साध्वी (for साध्वि) —^d) K₀ 6 om (hapl)
 13^d-14^a. —^e) K₁ 4 D₂ 1 D₂ 8 G₂ वागग्निना; D₂ 9
 T₁ G₂ 6 M₁ 5 1 वागवह्निना; D₁ दावाग्निना (for वाचा').
 D₂ द्वायोदा चाग्निना स्वया (sic).

14 K₂ 6 om 14^a (of. v 1 13) —^a) D₂ 1
 रोषाधिक (for 'दह) G₂ साध्वी (for साध्वि). —^b)
 K₂ मध्येयम्; D₁ पश्येहम्; T₂ पश्यामि (for पश्ये
 यम्) T₂ [अ]भ्यधिक (for अधिकं) K₁ D₂ 1 D₂ 24 तप;
 D₂ 1 नम; G₂ तत; M₁ 5 दम (for तम) —^c) D₂ 1
 om 14^a —^e) K₀ V₁ B₀ 6-9 D₂ 24 24 D₂ 1 24 D₂
 D₂ 2 8 M₁ तस्य; K₁ D₄ 9 येन (for यस्य) G₂
 सक्ततां ता (for वक्तव्यतां) K₁ 2 1 D₂ 9 याता; K₄
 D₂ 24 D₂ 2 8 8 याति (for यान्ति). T₁ G₂ 6 यस्य
 वक्तव्यताशीति (sic). —^d) D₂ भुजंगम्; T₁ G₂ 6
 'गता (for 'गमा)

15 ^a) D₂ 24 रोषस्य (for दोषस्य). —^c) K₀ यथा,
 B₂ damaged (for तया). B₂ damaged, D₂ 24 शक्र
 (for शक्र) B₂ D₂ 24 24 D₂ 1 -प्रतिस्पर्धा (sic) (for
 'स्पर्धी)

16 ^a) D₂ 24 24 24 24 पुरगतं; D₂ 24 24 24 24 पुरागतं D₂ 1
 transp वत्स and श्रुत्वा T₁ वस्तु (for वत्सं) V₁
 रोषेण (for रामेण) K₂ B₀ 8 (orig) D₂ 1 निर्हृत, D₂ 24
 निहत, D₂ 24 निहुत, T₂ निर्गत; G₂ निर्मित (for निर्हृ
 तम्) —^c) K₂ B₁ धर्षणाद्रोप; K₀ 1 V₁ B₀ 6 8 9
 D₂ 24 24 D₂ 1 24 D₂ 2-4 8 9 धर्षणारोप; T₂ धर्षेण
 रोप (for धर्षणाद्रोप) K₁ 2 4 सयुक्त; K₁ D₄ 9
 सविभ्र, G₂ द्विधेन; M₁ 1 -नि (M₁ वि)भ्रिन (for
 सविभ्र) D₂ 24 धर्षणारोपसुद्धिमा —^d) K₁ कार्तवीर्य-
 सुतो, K₂ 4 कार्तवीर्यसुतो; K₁ D₄ 9 कृतवीर्यसुतो;
 G₂ M₁ 1 कार्तवीर्यसुतो (for 'सुता) K₁ 2 4 1 D₂ 9
 G₂ हत, M₁ 1 हर (for हता). B₀ (marg.) T₁
 कार्तवीर्यसहोदरा (T₁ 'सुयाहवः)

17 K₁ 2.4 om 17^a-18^b —^c) [s]तिहतो (for
 नि') — After 17, G₂ M₁ 5.1 ins.

913* तथा शक्रप्रतिस्पर्धी रोषस्य वशमागत ।
 मान्धाता निहतो युद्धे लवणेनेह रक्षसा ।

[(L 2) G₂ रसानाङ्गा तु (for लवणेनेह.)]

संयुगे निहतो रोपात्कार्तवीर्यो महाबलः ॥ १७
तदेष तपसां शत्रुः श्रेयसश्च निपातनः ।
निगृहीतो मया रोपः श्रुत्वैव वचनं तव ॥ १८
आत्मानं च विशेषेण प्रशंसाम्यनपायिनि ।

यस्य मे त्वं विशालाक्षि भार्या सर्वगुणान्विता ॥ १९
एष तत्रैव गच्छामि यत्र तिष्ठत्यसौ द्विजः ।
सर्वथा चोक्तवान्वाक्यं नाकृतार्थः प्रयास्यति ॥ २०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४८ ॥

३४९

भीष्म उवाच ।

स पन्नगपतिस्तत्र प्रययौ ब्राह्मणं प्रति ।

तमेव मनसा ध्यायन्कार्यवचां विचारयन् ॥ १

तमभिक्रम्य नागेन्द्रो मतिमान्स नरेश्वर ।

C 12. 13685
B 12. 362[1] 2
K 12. 271 2

18 K1 ३ ६ om 18^{ab} (of v l 17) —^a) V1
B1 (marg) स एष (for तदेष). K1 D1 ० तपसां;
B1 (marg) पततां, T1 तपसा; G1 'तां (for तपसा)
D1 दाकृ (for शत्रुः) —^b) K1 V1 B1 D1 n1 n1
D1 D1 ३ ३ श्रेयसां (B1 'तां); B1-2 D1 n1 n1 D1 १
धियश्च; T1 G1 ० श्रेयसा; M1 १ १ धिय स (for
श्रेयसश्च) K1 V1 B1 ० D1 n1 n1 D1 १ G1 M1 विनि
पातन; B1 D1 n1 n1 D1 D1 ३ ३ T1 विनिपातकः;
B1 १ T1 G1 ० विनिपातित (B1 'ता); D1 च न
पातितः; M1 १ विनिपातः (for च निपातन) —^c)
K1 स चा (for मया) T1 रोपात् (for रोप). T1 M1
करोमि भद्रे किं (M1 स) रोप. —^d) K1 D1 श्रुत्वा च;
B1 १ D1 n1 n1 D1 D1 ३ ३ श्रुत्वैव; B1 damaged,
D1 १ श्रुत्वैवदु; T1 G1 ० तयैव (for श्रुत्वैव) B1
damaged, T1 G1 ० वचनात् (for वचन)

19 *) K1 V1 B1-2 D1 D1 M1 तु (for च).
K1 [अ]विशेषेण (for विने). —^b) K1 D1 ० क्षम
यामि; B1 प्रसन्नामि (for प्रसन्नामि) D1 अनुपा
यिनि; G1 M1 अनपायिनी (for 'पायिनि) —^c) K1
तस्य (for यस्य). G1 विशालाक्षी —^d) K1 B1 ०-2
D1 n1 n1 D1 D1 ३ ३ ३ ३ भार्या गुणसमन्विता

20 *) D1 एव (for एष). D1 १ गच्छामि; T1
G1 ० वांछामि (for गच्छामि). —^b) D1 M1 १ तिष्ठति
स, T1 [अ]सौ तिष्ठति (by transp), G1 तिष्ठेति स.
—^c) D1 सर्वथा; M1 १ सर्वं न (for सर्वथा) D1
चोत्तमान् (for चोत्तवान्) G1 M1 १ कार्यं (for वाक्य)
—^d) K1 ३ ६ V1 B1 ०-2 D1 n1 n1 D1 D1 ३ ३ ३ स
कृतार्थः; D1 माकृ (for नाकृ) K1 ३ प्रशंसाम्यति;

B1 damaged (for प्रयास्यति) T1 G1 ० M1 कृतार्थं
प्रतियास्यति

Colophon Ś1 D1 G1 M1 missing, K1 ३ B1-2
D1 n1 n1 D1 G1 ० M1-2 absent — Sub-
parvan K1 ३ ६ ० १ V1 D1 n1 n1 D1 D1 ३ ३-5
१-2 T G1 ३ ० M1 १ १ मोक्षधर्म — Adhy name
K1 ३ ६ ० १ V1 B1 ०-2 D1 n1 n1 D1 D1 ३ ३-5 १-2
M1 १ १ उल्लुख्युपाख्यान; M1 (also) नागभार्यासवाद्
— Adhy no (figures, words or both) K1 87, B1
D1 186, B1 287, D1 185, D1 D1 G1 188,
D1 180, T1 G1 187, T1 G1 9, M1 १ 183, M1
219 — Śloka no D1 D1 n1 n1 D1 20

349

☞ This adhy is missing in Ś1 D1 G1 M1 (of
v l 12 336 65, 283. 15, 340 1, 346 1) For
transposition in T1 G1, of v l 12 340 4

1 1^{ab} (with ref) is damaged in B1 —^a) G1 ०
पन्नगो (for पन्नग) D1 गतिस्; T1 गतात्, G1 ०
गतस् (for पतिस्) K1 तत (for तत्र) —^b) D1
ब्रह्मण (for द्या) —^c) 1^c is damaged in B1 —^d)
K1 ३ कालवर्त्ता; K1 कार्यवेत्तां, M1 कार्यं गत्वा (for
कार्यवर्त्ता) G1 M1 विचिंतयन् (for विचार)

2 *) K1 V1 B1 ०-2 D1 n1 n1 D1 D1 ३ ३ ३
१ ३ T1 G1 ३ ० M1 अतिक्र (K1 'क्र) म्य (for अतिक्र)
K1 ३ राजेंद्र; K1 राजेंद्र (for नागेन्द्रो) —^b) K1 ३ ६
ब्राह्मण; T1 मतिदा (for 'मान्). D1 D1 १ T1 नरे-

प्रोवाच मधुरं वाक्यं प्रकृत्या धर्मवत्सलः ॥ २
 भो भो क्षाम्याभिभाषे त्वां न रोपं कर्तुमर्हसि ।
 इह त्वमभिसंप्राप्तः कस्यार्थे किं प्रयोजनम् ॥ ३
 आभिमुख्यादभिक्रम्य स्नेहात्पृच्छामि ते द्विज ।
 विविक्ते गोमतीतीरे किं वा त्वं पर्युपाससे ॥ ४
 ब्राह्मण उवाच ।
 धर्मारण्यं हि मां विद्धि नागं द्रष्टुमिहागतम् ।

पद्मनामं द्विजश्रेष्ठं तत्र मे कार्यमाहितम् ॥ ५
 तस्य चाहमसांनिध्यं श्रुतवानस्मि तं गतम् ।
 स्वजनं तं प्रतीक्षामि पर्जन्यमिव कर्षकः ॥ ६
 तस्य चाक्लेशकरणं स्वस्तिकारसमाहितम् ।
 वर्तयाम्ययुतं ब्रह्म योगयुक्तो निरामयः ॥ ७
 नाग उवाच ।
 अहो कल्याणवृत्तस्त्वं साधु सज्जनवत्सलः ।

श्वर (Dn⁴ 'र) (for 'श्वर) —^d) K⁶ प्रकृत्या; D⁵ प्रकृत्य (for प्रकृत्या) B⁵ Dn⁴ वत्सलः; D⁵ वत्सल (for 'ल).

3 Before 3, B⁵ (marg) ins नाग उवाच —^a) K¹ 2 Bo 6-9 Das D⁵ M¹ 1 भो भो (for भो भो) K⁶ 1 V¹ D⁵ 1 9 T G⁵ 6 सौम्य; B⁵ काश्य; G⁵ Cp (gloss क्षमा नयिष्या) क्षम्य; G⁵ (gloss क्षमा कुरु) क्षम्यो; Cn (gloss क्षमापन कृत्वा) क्षम्य (as in text) —^a) B⁵ damaged. Das om इह K¹ V¹ Br-9 Das D⁵ 1 G⁵ 6 M¹ 5 1 स्वमसि; K² स्वामस्य; K⁶ तु मयि; Das lacuna, T स्वमपि (for स्वमभि). —^d) The portion from किं प्रयो up to पर्युपा (in 4^d) is damaged in B⁵ Dn⁴ कार्यार्थे (for कस्यार्थे).

4 B⁵ damaged. —^a) K¹ Dn⁴ T¹ अभिमुख्याद्; Das अभिमुख्याद्; M¹ 'मुख्याम् (for 'मुख्याद्) K⁶ 1 V¹ Bo 9 Das Dn⁴ D⁵ D⁵ 4 5 1 9 T¹ G⁵ 8 6 M¹ अतिक्रम्य; C⁵ (gloss अलङ्घनीय) [अ]नतिक्रम्य (for अभिक्रम्य) —^d) is partly damaged in B⁵. 4^d is damaged in Br. —^a) K² गोमतेतीरे; T¹ सोम शिखरे (for गोमतीतीरे) —^d) K⁴ 6 Bo. 8 9 Das n⁴ Dn¹ n⁴ D⁵ D⁵ 8 8 G⁵ M¹ 1 क वा स्व; D⁵ 1 कस्मा स्व; T¹ वायौ वा; T² किं वास (for किं वा स्व). Das Dn⁴ Dn¹ D⁵ 1 T¹ पर्युपाससे; T² पाससे (for 'पाससे)

5 —^a) K¹ D⁵ 9 धर्मारण्ये ह; T¹ G⁵ 6 'रण्यादि (for 'रण्य हि) Dn⁴ D⁵ मा (for मा) —^b) T¹ G⁵ 6 ना गेह द्रष्टुमागत —^a) M¹ 1 om (hapl) 5^a-6^b —^a) K⁶ पद्मनाग (for 'नाभ) K¹ 2 4 Dn¹ D⁵ 8 T M⁵ द्विजश्रेष्ठ (for 'श्रेष्ठ) ☞ Cn द्विजश्रेष्ठ, नागमेवात्र । ☞ —^d) Dn⁴ ईहित (for 'जा')

6 K¹ 2 4 M¹ 1 om 6^{ab} (for M¹ 1, of v 1 5). D⁵ om (hapl) 6^a-7^b —^a) T¹ त स्म (for तस्य). K¹ V¹ B⁵ (marg.) D⁵ 9 T G⁵ 8 6 चेह (for चाहम्).

K¹ V¹ B⁵ (marg) D⁵ 9 T¹ G⁵ न सांनिध्य; T² M⁵ च सां; G⁵ 6 [अ]प्यमां, Bom ed असांनिध्य (for 'निध्य) —^b) K¹ Br D⁵ 9 M⁵ सगत (Br M⁵ 'त) (for स गतम्) —^a) K² 4 Das n⁴ D⁵ स्वजनात्, K⁶ 1 D⁵ 9 स्वय नाग; D⁵ 1 स्वय वास; T¹ स्वजनात्, G⁵ M¹ 7 क्षायात् च; M⁵ स्वजनादह (hypermetric) (for 'जन त). K¹ 2 1 Bo 8 9 Dn⁴ D⁵ प्रतीक्षामि; B⁵ प्रतिक्षामि; T² प्रतीच्छामि (for 'क्षामि) —^d) K¹ 4 कार्षित (K⁴ 'क); K² कर्षिक; K¹ D⁵ 9 य युं, Das n⁴ कर्षका

7 D⁵ om 7^{ab} (of v 1 6) B⁵ partly damaged —^a) G⁵ तस्या (for तस्य) K¹ 2 4 मा क्लेश-, D⁵ T² वा क्लेश-, D⁵ च क्लिश्य (for चाक्लेश-) T² करणे (for करण) ☞ Cn चाक्लेशकरणम्, क्लेशनिवारकम् । ☞ —^b) K⁶ Br 9 Das n⁴ Cp चास्तिकार, B⁵ शास्तिकार, D⁵ 1 चास्तिकार; T¹ स्वस्तिजार; T² G⁵ 6 'कार्य (T² 'य) (for 'कार) K¹ 2 4 T² समन्वित; B⁵ 9 Das n⁴ D⁵ 1 G⁵ समाहित (for 'हितम्) —^a) K² 4 [अ] कृत, K⁶ B⁵ D⁵ यतो, K¹ D⁵ 9 [अ]मृत, B⁵ Das n⁴ ततो; T¹ युग (for [अ]युत) K¹ 2 4 M⁵ ब्रह्मन् (for ब्रह्म) V¹ Bo 1 Dn¹ n⁴ D⁵ D⁵ 8 8 आवर्तयामि ब्रह्म (Br ततो ब्रह्म) ☞ Cp 8 ब्रह्म, वेदम् । ☞ —^d) D⁵ याग (for योग) K² -प्रोक्तो; Dn⁴ lacuna, D⁵ युक्ता (for 'युक्तो) D⁵ निरामय; T¹ G⁵ 6 निरा-श्रय (for 'मय).

8 K⁶ नारद; B⁵ damaged, T¹ G⁵ 6 नागेन्द्र; G⁵ नागौ (for नाग). —^a) G⁵ अह (for अहो) K¹ 2 वृत्स; D⁵ 1 वृत्सि; M¹ 1 वृत्स (for वृत्स). —^b) K¹ 2 4 1 D⁵ 4 8 9 साधु (for साधु) Bo 6 1 9 D⁵ 1 T² G⁵ 6 M⁵ 1 वत्सल (M¹ 'ल) (for -वत्सल). K⁶ प्राप्तस्वजनवत्सल —^a) K² एव यस्य; K⁴ Dn¹ n⁴ D⁵ D⁵ 2 5 8 अवाच्यस्य; K⁶ D⁵ M¹ 5 1 अवाचस्य; K¹ अमाचस्य; V¹ Bo 1 8 Das D⁵ अवाचस्य; B⁵ अवाचस्य; Das पृथुअवाच (hypermetric), T² अवा

श्रवाद्यस्त्वं महाभाग परं स्नेहेन पश्यसि ॥ ८
अहं स नागो विप्रर्षे यथा मां विन्दते भवान् ।
आज्ञापय यथा स्वैरं किं करोमि प्रियं तव ॥ ९
भवन्तं स्वजनादस्मि संप्राप्तं श्रुतवानिह ।
अतस्त्वा स्वयमेवाहं द्रष्टुमभ्यागतो द्विज ॥ १०
संप्राप्तश्च भवानद्य कृतार्थः प्रतियास्यति ।
विस्रब्धो मां द्विजश्रेष्ठ विषये योक्तुमर्हसि ॥ ११

वयं हि भवता सर्वे गुणक्रीता विशेषतः ।
यस्त्वमात्महितं त्यक्त्वा मामेवेहानुरुध्यसे ॥ १२
ब्राह्मण उवाच ।
आगतोऽहं महाभाग तव दर्शनलालसः ।
कंचिदर्थमनर्थज्ञः प्रष्टुकामो भुजंगम ॥ १३
अहमात्मानमात्मस्थो मार्गमाणोऽऽत्मनो हितम् ।
वासार्थिनं महाप्राज्ञं बलवन्तमुपासि ह ॥ १४

C 12. 1337
B 12. 36212.14
K 12. 371 14

व्यस्य; G: तावद्यस् (for श्रवाद्यस्) D₄: त (for त्व) K₁: यस्त्वं महाभाग परं, D₁: T₁: G₂: ० श्रवणाद्य छदा नाग —^d) M₅: ज्ञानेन (for स्नेहेन) K₁: स्नेहेन परिपश्यसि

9 *) K₁: ३ ४ T₁: M₅: विप्रैर् (for विप्रैर्) —^b) K₁: ३ ४ G₂: मा (for मां) K₁: ३ ४ वर्तते (for विन्दते) —^c) T₁: सज्ञापय (for आज्ञा) M₁: तथा (for यथा) T₁: स्वं च (for स्वैरं)

10 B₅: partly damaged. —^a) T₁: स्वच्छदान् (sio) (for स्वजनाद्) K₁: ३ ४ तस्मात्; G₂: ० अस्मिन् (for अस्मि) T₁: भवत स्वजतो अस्मि —^b) K₄: १ T सप्राज्ञ (for 'त) V₁: B₀: ३ (marg) D₁: n₄: D₅: D₂: ३ ३ अह (for इह) —^c) K₃: अनु, G₂: तत् (for अतस्) K₁: ३ रवा; G₂: स्वां (for त्वां) —^d) K₁: D₅: ० प्रष्टुम् (for द्रष्टुम्) D₄: n₄: दद्यागतो (for अस्या) B₁: D₀: T₁: द्विज (for द्विज)

11 *) B₅: damaged K₁: D₅: ० अत्र (for अद्य) T₁: G₂: ० प्राप्तश्च भगवानद्य —^b) B₅: damaged K₁: ३ T₁: M₅: सप्रयास्यति; K₅: परियास्यति, K₁: V₁: G₂: ० प्रतियास्यसि (for 'स्यसि) —^c) K₁: ३ ४ विस्रब्धो; K₁: V₁: B₀: D₁: D₅: विस्रब्धो; D₁: विस्रब्धो; D₀: विश्व* (for विस्रब्धो) K₁: ३ G₂: मा (for मां) T₁: विश्व स्वेमां —^d) D₁: मोक्तुम् (for यो')

12 *) K₁: D₅: १ सर्वे (for सर्वे) —^b) K₁: ३ ४ विधेयस् (for विशेषतः) —^c) V₁: स त्वम्; T₁: स्व यम् (for यस्त्वम्) B₅: कृत्वा; D₄: त्यक्त्वा (for त्यक्त्वा) —^d) K₁: D₅: ० मामिर्हय; T₁: G₂: ० मामेवेह (for मामेवेह) V₁: अनुरुध्यते; D₄: अनुरुध्यते, T₁: अनिरुध्यते; G₂: अनुरघसे (for 'रुध्यसे) G₂: मामेव अनुरुध्यते

13 D₁: om the ref —^a) K₁: ३ ४ ० १ V₁: B₀: D₁: n₄: D₅: १ ० महाप्राज्ञ; B₁: ० 'प्रज्ञ (for 'भाग).

—^b) K₁: ३ ४ T: G₂: ० M₁: ० भवद् (for तव) The portion from स up to स्मनो (in 14^b) is damaged in B₅: D₁: लालस (for लालस) —^c) K₂: ० V₁: B₀: T: G₂: ० M₅: किंचिद्, D₅: १ किं सिद्, D₀: केचिद् (for क). T₁: अनर्थज्ञ; T₂: अमित्रज्ञ; G₂: ० हि तत्त्वज्ञ, Cn (gloss अर्थानभिज्ञ) अनर्थज्ञ (as in text) —^d) D₁: प्राप्तुकामो; D₅: १ द्रष्टु (for प्रष्टु) V₁: B₀: D₁: T₁: भुजंगम (T₁: 'गम) (for 'गम)

14 The portion up to स्मनो is damaged in B₅: —^a) G₂: अयम्; M₁: १ एवम् (for अहम्) G₂: ध्यात्मानम्; Cn (gloss ब्रह्म) धा (as in text) K₁: B₀: D₅: ० G₂: ० आत्मस्थ; Cn (gloss विषयेभ्यो व्यावृत्त) 'स्थो (as in text) —^b) K₁: मृगमानो; K₂: ४ मृग्य माणो; K₁: मार्गमाणा; D₄: मार्गमाना, G₂: मार्गते स्म (for माणो) K₅: D₅: D₂: ३ सुवेर, B₀: पुनर् (for ऽऽत्मनो) K₅: १ B₀: ० D₁: n₄: D₅: D₂: ३ ० T₁: Cn (gloss विश्रान्तिस्थान) गति, T₂: G₂: ० M₁: १ १ गत (for हितम्) D₁: मार्गमाणो गुणाहित; G₂: माण समागम; C_a: माणश्चल मन —^c) K₁: ३ ४ कामार्थिनां (K₄: 'न); C_a (gloss ससारवासरचित) Cn (gloss गृहा सक्त) वासार्थिन (as in text) K₅: B₀: D₁: D₂: ३ ३ ३ Cn (gloss गृहदोषदर्शिन) महाप्राज्ञ; K₁: D₅: ० अनुप्रास; V₁: महाप्राज्ञ, B₀: 'प्राज्ञ, B₁: ३ D₁: D₁: प्राज्ञ (for 'प्राज्ञ) G₂: वासार्थिना कृतात्मान —^d) V₁: B₀: D₁: D₁: D₂: ३ चलचित्तम्; D₁: D₂: D₂: ३ T₂: G₂: ० M₁: १ १ चलचित्तम्; D₁: बलचित्तम्; T₁: चलचित्तम्; G₂: बलचित्तम् (for बलवन्तम्) K₁: ३ ४ उपासि वै, D₁: D₅: १ T₂: C_a: 'सहे; D₅: 'स्ति ह; T₁: G₂: ० सक; G₂: 'सते (for 'स्ति ह) K₁: D₅: ० विद्धि मां सक्षित (D₄: सक्षित; D₀: क्षक्षित) व्रत

15 *) D₁: om from प्रका up to तस्य मे (in 16^a) K₂: प्रकाशतस्; D₅: १ प्रकाशितैस्; D₀: 'क्षित (for 'क्षित तस्) K₁: त्व सुगुणैर्, K₁: B₁: ० D₁: G₀: त्व सयु',

प्रकाशितस्त्वं स्वगुणैर्यशोगर्भगभस्तिभिः ।
शशाङ्ककरसंस्पशैर्हृद्यैरात्मप्रकाशितैः ॥ १५

तस्य मे प्रश्नमुत्पन्नं छिन्धि त्वमनिलाशन ।
पश्चात्कार्यं वदिष्यामि श्रोतुमर्हति मे भवान् ॥ १६

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४९ ॥

३५०

ब्राह्मण उवाच ।

विवस्वतो गच्छति पर्ययेण
वोढुं भवांस्तं रथमेकचक्रम् ।
आश्चर्यभूतं यदि तत्र किञ्चि-

दृष्टं त्वया शंसितुमर्हसि त्वम् ॥ १

नाग उवाच ।

यस्य रश्मिसहस्रेषु शाखास्त्रिव विहंगमाः ।
वसन्त्याश्रित्य मुनयः संसिद्धा दैवतैः सह ॥ २

Ds १ त्व गुं; Ds ते स्वगुं; T₂ स्वस्व गुं (for स्व
स्वगुं) —^b) Ds (sec m) यशोगर्भ; T₁ G₂ ० यथा
सूर्यो (for यशोगर्भ) — T₂ om 15^{aa} —^c) K₂
शशाङ्काकर (for शशाङ्क) T₁ स शकरकरस्पशो; G₂ ०
स शशाङ्ककरे स्वीयैर ॐ G₂ शशाङ्ककरसंस्पशै, शशाङ्क
किरणवस्सुखकरै । ॐ —^d) K₂ भूयैर; Dn₄ द्रुयैर
(for हृद्यैर) V₁ Ds T₁ G₂ ० M₁ प्रकाशिमि;
Ds १ 'शकै' (for 'शितै') Ds (sec m) हृद्यैरात्मप्रसा
वितै; M₂ G₂ (gloss: अतद्रूपप्रकाशिकै, अनुपमैरित्यर्थे)
आत्मन्यात्मप्रकाशिमि (G₂ 'कै')

16 Ds om up to तस्य मे (cf. v 1 15) —^a) Ds₁
यस्य (for तस्य). T₂ तस्य मेघ समुत्पन्नं —^b) K₁
२.४ नाशयस्व भुजगम (K₄ 'म'); K₁ Ds ० (sec m)
G₂ M₁ १ अथ छिन्धि निलाशन, Das at किञ्चिस्वमनि;
Dn₄ विद्धि त्वम', T₁ अभिघ्न निकयाशय (sic), G₂ ०
मम भिष्यनिलाशन. —^c) T₁ त्वाचै; G₂ ० स्वयं (for
कार्यं) K₁ २.४ V₁ B₁-० Das करिष्यामि (for वदि').
—^d) K₁ Dn₁ Ds Ds २ १ ० (sec m.) T₁ G₂ ० अर्हसि
(for 'ति) K₄ ० V₁ B₀ ०-० Das at Dn₁ n₄ Ds
Ds २ १ १ २ तद्; K₁ Ds ० नो (for मे)

Colophon damaged in B₂, Ś₁ D₂ G₁ M₂ miss-
ing: K₂ २ B₁-२ Ds₁ at Dn₂ n₂ D₁ G₂ २ M₂-४ absent
— Sub parvan K₁ २ ४ ० V₁ Das at Dn₁ n₄ Ds
D₁-२ १-० T G₂ २ ० M₁ २ १ मोक्षधर्म — Adhy name.
K₁ २ ४.० १ V₁ B₀ १-० Das at Dn₁ Ds D₁-२ २ ०
वेंचदृष्ट्युपाख्यान; M₂ नागब्राह्मणसवाद'. — Adhy no
(figures, words or both) B₁ Dn₄ 186, B₂ 288,
Dn₁ 187, Ds₁ G₂ 189, Ds 181, T₁ G₂ 188,

T₂ G₂ 10, M₁ १ 184, M₂ 220 — Śloka no
Das Dn₄ Ds 16

350

☞ This adhy is missing in Ś₁ D₂ G₁ M₂ (of
v 1. 12 336. 65, 283 15, 340 1, 346 1) For
transposition in T₂ G₂, of v 1 12 340 4

1 B₂ is damaged up to पर्यये. —^a) K₁ २ ४
वैवस्वत (for विवस्वतो) T₂ G₂ ० M₂ गच्छत (for
गच्छति). —^b) G₂ वोढु (sic) (for वोढु) K₁ Ds
Ds २ १ ० T₁ भवांस्त्व; G₂ ० गतस्व (for भवांस्त).
K₁ २ ४ सदा भवांस्रथमेकचक्र —^d) Dn₄ दृष्ट; M₁ १
दिष्ट (for दृष्ट) T₁ G₂ ० च यत् (for त्वया) B₀
Dn₄ सशितुम्; Ds १ दशितुम्; T₁ सशायम् (for शसि
तुम्) K₁ Ds २ १ ० अर्हसि, G₂ M₁ २ १ 'सि त्व (for
'सि स्वम्).

2 K₂ नारद (for नाग) After the ref, K₄ १
Das at Dn₁ n₄ Ds D₁-२ १-० T₁ G₂ २.० M₁ २ १ G₂
editions ins

914* आश्चर्याणामनेकानां प्रतिष्ठा भगवान्प्रवि ।
यतो भूता प्रवर्तन्ते सर्वे त्रैलोक्यधर्ममता ।

[(L. 1) K₄ १ Ds₂ ० अनेकेषां, Ds १ मुने तेषां (for
अनेकानां) K₄ प्रतिष्ठा, G₂ ० 'प्रो (for 'प्रा) Dn₄
हरि; T₁ G₂ ० विसु (for रवि) — (L. 2) Ds १
T₁ G₂ ० ततो (for यतो) G₂ गता (for भूता). Ds
प्रवर्तत, T₁ G₂ २ ० M₁ २.१ प्रजायते (for प्रवर्तन्ते). Ds १

यतो वायुर्विनिःसृत्य सूर्यरश्म्याश्रितो महान् ।
विजृम्भत्यम्बरे विप्र किमाश्चर्यतरं ततः ॥ ३
शुक्रो नामासितः पादो यस्य वारिघरोऽम्बरे ।

तोयं सृजति वर्षासु किमाश्चर्यमतः परम् ॥ ४
योऽष्टमासांस्तु शुचिना किरणो नोज्झितं पयः ।
पर्यादत्ते पुनः काले किमाश्चर्यमतः परम् ॥ ५

G. 12 12807
B 12. 363/2] e
K 12 372 6

नगताः; G: -धर्मत (for -ममता)]

T: om 2^{ab} —^a) D: १ पश्य (for यस्य) K: २
-महस्र्ण (for 'पु' —^b) K: ३ D: १ आन्वाभिह; D: १
विन्वास्त्रिय, D: १ शास्त्रास्यत; G: ० 'स्त्रिह (for 'स्त्रिव)
K: ३ सुजगमा (for विह') —^d) T G: ० M: १
मिदा वै (for ममिदा) K: १ D: १ M: १ देवतै; T: १ G:
देवता (for देवतै).

3^a) K: ३ यातो, Br-० Das at D: ३ ततो (for
यतो) K: ३ विनिःसृत्य, Dn: ३ विनिःसृत्य, D: ३ T: ३ विनि
श्रित्य, G: ० विनिर्गत्य (for विनिःसृत्य) V: ३ स हीतो
वा विनिःसृत्य —^b) B: ३ is damaged from श्म्याश्रितो
up to वारि (in 4^b) Dn: ३ G: ० सूर्यरश्मिश्रि (G: ०
'श्रि)तो महान्; D: ३ सूर्यरश्मिश्रिता न', T: ३ सूतो रश्मि
मिश्रो म' —^c) K: ३ विस्वजे, K: ३ विस्वमति, D: ३
विमजति, D: ३ विमजति; M: ३ १ विस्वजति (for विजृ-
म्भति) Das at D: ३ [अ]चरे (for [अ]चर) Br-०
Dn: ३ D: ३ ३ ३ चर; M: ३ १ तोय (for विप्र)
—^d) K: ३ ३ ३ V: ३ Bo १-० Das at Dn: ३ D: ३ ३
३ ३ T: ३ किमाश्चर्यमतः पर; D: ३ १ 'यं ततः पर; T: ३ 'यंचर
तत' — K: ३ Dn: ३ D: ३ ३ ३ editions ins after
3 D: ३ after 5

915* विमज्यतां तु विप्रं प्रजानं हितचाम्यया ।
तोयं सृजति वर्षासु किमाश्चर्यमतः परम् ।
यस्य मण्डलमध्यस्यो महात्मा परमरिषया ।
दीप्तं समीक्षते लोकात्किमाश्चर्यमतः परम् ।

[(L 1) K: ३ D: ३ विमज्यतांस्तु, Dn: ३ D: ३ editions
'त तु, D: ३ 'तां तु; D: ३ 'ताम् (for 'तां तु) — After
line 1, D: ३ ins 916* — (L 2) = 4^{ab} D: ३
नवाम् (for वर्षासु) — (L 3) D: ३ १ यश्च (for यस्य)
Dn: ३ नव्यस्यो D: ३ परमा रिषया (for परमरिषया) — (L
4) D: ३ ३ ३ टीप (for दीप्त) D: ३ D: ३ समीक्षते, D:
'क्षति Dn: ३ लोका, D: ३ १ लोके]

— On the other hand, Br-० Das at ins after 3
D: ३ after line 1 of 915*

916* ब्रह्मचापाद्धिवचैः यं स वारिघटोदरैः ।

[B: ३ च (for स). Br-० वारिघटोदर (Br 'घ'रै)]

— After 3, D: ३ reads 5, followed by 916*, while
T: ३ reads 6^a

4 K: ३ om (hapl) 4 K: ३ ३ om (hapl) 4-5
Br-० Das at om 4^{ab} —^a) K: ३ सुक्रो, Dn: ३ T:
G: ३ M: ३ १ शुक्रो, D: ३ T: ३ शुक्ले (for शुक्रो) K: ३ नाम
हितः; Bo नामासित, D: ३ नाम दातः; T G: ० M: ३
३ १ नाम सित (for नामासित) D: ३ पादो; G: ३ पदो
(for पादो) D: ३ १ शुक्रमासि त (D: 'सीद) पत्यते
—^b) K: ३ यया; Dn: ३ D: ३ ३ ३ यश्च (for यस्य)
K: ३ वारिघटोदरैः; V: ३ 'घटादरै, Bo ३ 'घटोदरै, Dn:
घर्येरे, D: ३ 'घटोदरे, D: ३ 'घरांथरे; T: ३ G: ३ 'घरो
दये; T: ३ 'दरोदधि (slo), G: ३ 'घरोघरै, M: ३ ३ १
'घरोदधे (for घरोऽम्बरे) —^c) K: ३ D: ३ ३ अय',
D: ३ ३ अय; T: ३ G: ३ ३ ततः; G: ३ पय (for तोय)
—^d) T: ३ तत (for अत) T: ३ G: ३ M: ३ ३-१ किमा
श्चर्यतर तत'

5 K: ३ ३ om 5 (cf v l 4) D: ३ transp 5 and
6 D: ३ reads 5 after 3 —^a) Das om योऽष्ट
B: (marg as in text) सो (for यो) M: ३ १ मासं
(for मासांसु) Br ० Das at D: ३ च (for तु) D: ३
शुचिता (for 'ना) K: ३ योष्टौ मासास्तु शुचिना; K: ३ D:
योष्टौ (D: 'ष्टो) मासांस्तु कविना; D: ३ योष्टौ मासास्तु
कविना; D: ३ ३ सो (D: ३ वे) ष्टौ मासास्तु शुचिना; T:
सोष्टमासास्तु शु'; T: ३ M: ३ अष्टौ माणा (M: 'सा) स्तु
शुचिना —^b) K: ३ चिरेणैव, K: ३ D: ३ ३ च (D: ३ व) रणेन;
K: ३ V: ३ Bo: ३ Das at D: ३ G: ३ ३ च (G: ३ वा) रणेन; D:
वरुण न; T: ३ G: ३ M: ३ चारणेन; M: ३ ३ चारणो (sub-
metric) (for क्रिणेन) K: ३ Bo Dn: ३ D: ३ ३ ३
[उ]क्षित, Das [उ]क्षित, D: ३ [आ]हत; D: ३ [उ]हित;
D: ३ ३ [ए]क्षित; T: ३ [अ]क्षित, T: ३ [उ]क्षित; G: ३
[अ]क्षित (for [उ]क्षित) —^c) K: ३ V: ३ Bo ३-० Das
at Dn: ३ D: ३ ३ ३ प्रत्यादत्ते; D: ३ पय दत्ते (for
पर्यादत्ते) K: ३ पर्यादास्तु ततः काले —^d) K: ३ T: ३ तत'
(for अत) T: ३ G: ३ ३ M: ३ ३ ३ किमाश्चर्यतरं तत'
— After 5, D: ३ ins 916*

6 T: ३ reads 6^a after 3 D: ३ transp 5 and 6
—^a) K: ३ यश्च (for यस्य) K: ३ ३ ३ विशुक्केषु; T:
विशुक्केषु; T: ३ G: ३ M: ३ ३ ३ विशुक्केषु (for विशुक्केषु)
—^b) K: ३ Bo Dn: ३ D: ३ ३ ३ Cn editions स्वय
मात्मा; Cp नित्य (as in text) Das at D: ३ ३ M:
नित्यमात्माप्रतिष्ठितं —^c) K: ३ तयोद; K: ३ वातो; V:
D: ३ ३ तयो; T: ३ यया; G: ३ ३ येन (for यतो) B: ३ is

यस्य तेजोविशेषेषु नित्यमात्मा प्रतिष्ठितः ।
यतो वीजं मही चैयं धार्यते सचराचरम् ॥ ६
यत्र देवो महामाहुः शाश्वतः परमोऽक्षरः ।
अनादिनिधनो विप्र किमाश्चर्यमतः परम् ॥ ७
आश्चर्याणामिवाश्चर्यमिदमेकं तु मे शृणु ।
विमले यन्मया दृष्टमन्वरे सूर्यसंश्रयात् ॥ ८
पुरा मध्याह्नसमये लोकांस्तपति भास्करे ।

प्रत्यादित्यप्रतीकाशः सर्वतः प्रत्यदृश्यत ॥ ९
स लोकांस्तेजसा सर्वान्स्वभासा निर्विभासयन् ।
आदित्याभिमुखोऽभ्येति गगनं पाटयन्निव ॥ १०
हुताहुतिरिव ज्योतिर्व्याप्य तेजोमरीचिभिः ।
अनिर्देश्येन रूपेण द्वितीय इव भास्करः ॥ ११
तस्याभिगमनप्राप्तौ हस्तो दत्तो विवस्वता ।
तेनापि दक्षिणो हस्तो दत्तः प्रत्यर्चनार्थिना ॥ १२

damaged from बीज up to विप्र (in 7^a). K₂ जष्ट
मेव, D₄ महघेद; D₅ र सह खेद, D₉ महत्तेज;
T₂ महाक्षेय; M₁ र मही तेय (sio) (for मही चैयं).
—^a) K₆ V₁ Bo १-० D₂ २ २ T₁ G₆ M₁ र सचराचरा;
D₉ 'चरे, G₈ 'चर (for 'चरम्)

7^a) B₆ partly damaged K₁ २ ४ तत्र; M₂
यत्तद् (for यत्र) D₉ देवा (for देवो). —^b) K₆
V₁ Bo १-० D₂ २ २ D₁ २ २ D₅ D₂-२ १-० पुरुषोत्तम
(D₄ 'मा; D₉ 'मे); K₇ परमेधर; M₁ परमोत्तर
(for परमोऽक्षर) —^c) K₁ र T₂ विप्र. —^d) T₂
तत् (for अत्) T₁ किमाश्चर्यं च तत्, G₂ ६ M₁ २ १
'त्त तत्', G₂ 'तमं तत्. — After 7, M₁ ins.

917* देवो मन्त्रमयोऽनादि कालारमा तेजसां निधि ।
जगन्मयस्य क्षेत्रज्ञ किमाश्चर्यं च तत् ।

8^a) K₁ २ ४ महा, K₆ B₉ D₂ २ २ G₂ M₁ र हृद्
(for हृव) T₁ G₂ आश्चर्यं (G₂ 'र्धादि) दमाश्चर्यम्; G₆
'र्धादि चाश्चर्यम् —^b) K₇ पुनर् (for हृद्) M₁ र
के (for मे). K₁ २ ४ हृद् मे कौतुक शृणु. —^c)
K₆ चिनये; T₂ विमलो (for विमले) K₁ D₂ २ २ T₁ G₂
[s]य (for यन्) T₁ महादृष्टम्; T₂ महादृष्टि (sio)
(for मया दृष्टम्) —^d) V₁ अख्ये (for अन्वरे).

9^b) K₁ २ ४ D₂ २ २ D₄ ० T₁ G₂ लोक; D₅ र
लोक; T₂ M₁ २ १ मध्य (for लोकांस) D₅ र पतति
(for तपति) —^c) D₅ र आदित्यस्य (for प्रत्यादित्य)
K₁ २ ० V₁ Bo १.२ D₂ २ २ D₁ २ २ Cp प्रतीका (D₂
'कां) B₆ damaged from काश up to हुता in
(11^a). ☞ Ca प्रत्यादित्यप्रतीकाश, आदित्यान्तरगुल्य
तेजस्क ॥ Cp प्रत्यादित्यप्रतीकाश, प्रत्यस्युखा, आदित्या
भिमुखा ॥ Cs द्वितीयभास्कर इव प्रकाशमान । ☞ —^d)
K₁ २ ४ सप्रदृश्यते; K₆ V₁ Bo १-० D₂ २ २ D₁ २ २
D₅ D₂ २ २ २ समदृश्यते; D₅ र प्रतिदृश्यते (for प्रत्य
दृश्यते).

10 B₆ damaged —^a) K₇ D₁ ० लोकांस (D₉
'न्स) (by transp), D₂ २ स लोकांस D₅ र तेन सा
(for तेजसा) —^b) K₁ २ ४ सुभामा; V₁ प्रमया;
D₂ २ M₂ स्वभासा; D₅ र स्वभासौ (for स्वभासा). K₁
२ ४ V₁ T G₂ ६ [अ]तिविभासयन्; K₇ [अ]तीव भा', D₄
स्वविभासयन्; D₅ इति भासयत्; D₇ अतिभासयत्;
D₉ त्विति भासयन्; G₂ M₂ भासयस्त्रिव; M₁ सुवि
भासयन्; M₇ [अ]भिधिभा' (for निर्वि') K₆ Bo १-०
D₂ २ २ D₁ २ २ स्वभासामिर्विभास (B₆ D₂ २ 'व) यन् — G₂
om. (hapl) 10^a —^c) D₄ आदित्यादि (for 'मि).
D₅ र [s]पेस्य; T₁ [s]धेति (for ज्येति) —^d)
K₁ ४ पर्यटन्; K₇ D₉ पारयन्; D₂ २ पाद'; G₂ पट'
(for पाट') T₁ गमनं पशुपतिव (sic)

11^a) K₁ २ हुताहुतम् (for 'तिर्) D₉ चोतिर्
(for ज्यो') —^c) K₁ २ १ D₂ २ २ D₁ २ २ T₁ अति
दिश्येन (K₂ 'ण). —^d) K₂ इति (for इव) D₇
भास्कर.

12 K₂ reads 12^a-13^c twice —^a) K₂ (second
time) क्षणे (for तस्य) Bo T G₂ M₂ [अ]भिगमनं;
D₉ 'गमन' (for 'गमन) K₆ D₂ २ T G₂ -प्राप्तो;
G₂ ६ -प्राप्य (for प्राप्तौ). —^b) K₁ २ (both times). ४
हस्ते (K₄ 'स्त) दत्ते; K₆ V₁ Bo १-० D₂ २ २ D₁ २ २
D₅ D₂ २ २ २ २ हस्तौ दत्तौ, B₆ lacuna (for हस्तो
दत्तो) D₇ विवस्वत, T₁ 'वे —^c) K₂ (first
time) ४ केन (for तेन). T₁ अति (for अपि) K₂
(first time) दक्षिणौ; D₉ 'जे. K₂ (first time) हस्तौ;
D₇ T₂ हस्ते (for हस्तो). K₂ (second time) केनापि
दक्षिणैर्हस्तैर्. —^d) D₇ दक्ष; G₂ दत्त (for दत्त).
K₁ प्रत्यर्चनार्थिना; V₁ B₆ प्रत्यर्थ'; D₂ २ प्रत्यर्चना
र्थिना; D₂ २ प्रत्यर्थप्रा'; D₄ प्रत्यर्थि'; D₇ प्रत्यर्थना';
T₁ G₂ ६ प्रत्यर्थितो', T₂ 'र्थिनार्थिना (for 'र्चनार्थिना).

13 For repetition in K₂, cf. v. l. 12. 13 is
partly damaged in B₆. —^a) V₁ B₆ T₁ G₂ ६ द्विवै-

ततो भिच्चैव गगनं प्रविष्टो रविमण्डलम् ।
एकीभूतं च तत्तेजः क्षणेनादित्यतां गतम् ॥ १३
तत्र नः संशयो जातस्तयोस्तेजःसमागमे ।

अनयोः को भवेत्सूर्यो रथस्थो योऽयमागतः ॥ १४
ते वयं जातसंदेहाः पर्यपृच्छामहे रविम् ।
क एष दिवमाक्रम्य गतः सूर्य इवापरः ॥ १५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५० ॥

३५१

सूर्य उवाच ।

नैप देवोऽनिलसखो नासुरो न च पद्मगः ।
उञ्छृष्टचित्रते सिद्धो मुनिरेप दिवं गतः ॥ १

एष मूलफलाहारः शीर्षपर्णाशनस्तथा ।
अब्रह्मक्षो वायुभक्षश्च आसीद्विप्रः समाहितः ॥ २
ऋचस्थानेन विप्रेण संहितान्तरमिष्टुताः ।

C 12 15920
B. 12. 264(3)
F 12. 373 3

च; Da; na; Ds; r; G; M; r भिच्चैव (for भिस्चैव)
K; (both times) D; r; T; गगन (for गगन) —^b)
Ke Bo 1-2 Da; a; Dn; na; D; D; s; s रविम् (for
रवि) K; मण्डले (for -मण्डलम्) —^c) T; एक
मूल K; s (both times) s D; सु (for च) —^d)
K; B; गते; D; r M; s गत (for गतम्) D;
क्षणनादित्यतां गत ॐ Cp क्षणेनादित्यतां गतम्, क्रम
मुक्तिं यातमित्यर्थ ॥ ॐ

14 V; reads 14—12 351 5 on marg 14^{ab} is
partly damaged in B;. —^a) K; ० जत्र, D; ततो
(for तत्र) V; D; r ने (for न). —^b) K; तेज (for
तेज) K; D; s; r; तेजसा सगमे तयोः —^c) T;
भालये (for अनयो) D; ० का (for को) —^d)
K; सरयस्यो मनागतौ; D; s; r; रयस्यो यौ (D; 'स्यो
यो; D; 'स्यो यो) समासि (D; r 'हि) गौ; T; रवि
स्यो य' समागत; T; G; ० रथस्यो य' समागत

15 V; reads 15 on marg —^a) D; स वय;
D; ते च य; T; ते च ये (for ते वय) —^b) G;
वय (for रविम्) K; s; D; T; M; r परिपृ (D; य
यं पृ) पृच्छामहे रविं, K; D; s; r; ० पर्यं (D; सर्वं, D;
सम) पृच्छाम भास्कर, V; परिपृच्छामस्ततो रविं —^c)
B; damaged K; Da; D; क एष दिवसाक्रम्य
—^d) V; -प्रभावः (for इवापर)

Colophon om. in T; G; ०, Ś; D; G; M; om
missing K; s B; 1-2 Da; a; Dn; na; D; G; s M; 1-2
absent — Sub parvān K; 1. 2. ० ० ० B; s Da; a;
Dn; na; D; D; 1-2 1; s; T; G; M; r मोक्षधर्म — Adhy.
name K; 1. 2. ० ० B; ०-2 Da; a; Dn; na; D; D; 1-2

1-2 M; s उच्छृष्ट्युपाख्यान — Adhy no (figures,
words or both) Ke 89, B; Dn; 187, B; 286,
Dn; 188, D; 190, D; 182, T; G; 11, M; r
185, M; 221 — Śloka no Da; 16, Dn; na
D; 18

351

This adhy is missing in Ś; D; G; M; (of
v 1 12 336 65, 283 15, 340 1, 346 1)
For transposition in T; G;, of v 1 12 340 4

1 Damaged in B; with ref. V; reads 1^{ab} on
marg K; D; सूत (for सूर्य). —^a) M; r नैप
(for नैप) T; G; s ० M; r न गधर्षो; Cn s (gloss
षहि) अनिलसखो (as in text) —^b) Ke न सुरो
(for नासुरो) — V; om. 1^{cd} —^c) K; r Da; a;
उच्छृष्टिर् (for 'वृत्ति) K; 1. 2 द्रवै; K; घटी; Da;
D; ० वृते (for -वृते) —^d) Ke Bo D; एव (for
एव)

2 V; reads 2^{ab} on marg —^a) K; 1 मूलो (for
मूल) G; lacuna for लक्ष. —^b) Ke शीर्षपर्णादि
नश्च, K; 'पत्राशनश्च (for शीर्षपर्णा) V; ब्राह्मणो
नियतवत् — V; om 2⁻³ —^c) K; 1. 2 4 D; r
G; M; अब्रह्मक्षो; D; अब्रह्मक्षो (hypermetric) (for
अब्रह्मक्षो) D; भक्षोय (for भक्षश्च) —^d) D; द्विज
(for विप्र) K; 1 4 सनातन (for समाहित)

3 V; om 3 (of v 1 2) Ke Bo Da; reads
3^{ab} twice —^a) Ke Bo (both first time) Dn; na
D; D; s; s भवद्; K; D; s; r; ० कृत; Bo (second

खर्गद्वारकृतोद्योगो येनासौ त्रिदिवं गतः ॥ ३
 असन्नधीरनाकाक्षी नित्यमुञ्छशिलाशनः ।
 सर्वभूतहिते युक्त एष विप्रो भुजंगम ॥ ४
 न हि देवा न गन्धर्वा नासुरा न च पन्नगाः ।
 प्रभवन्तीह भूतानां प्राप्तानां परमां गतिम् ॥ ५

नाग उवाच ।

एतदेवंविधं दृष्टमाश्चर्यं तत्र मे द्विज ।
 संसिद्धो मानुषः कायो योऽसौ सिद्धगतिं गतः ।
 ह्येयं सहितो ब्रह्मन्पृथिवीं परिवर्तते ॥ ६

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५१ ॥

time) देवाश्च; B₆₋₉ Das (first time) as जितश्च, G₈ ० ध्रुवश्च; M₁ १ क्रतुश्च (for ऋचश्च) D₉ च तेन; T₂ चान्येन (for चानेन) K₆ (both times) T₂ विप्रं (for विप्रं) — 3rd is partly damaged in Br —^b) K₆ (first time) Bo (both times) Dn₁ n₄ D₈ D₂ २ २ G₈ ० Cs (gloss वैदिकमन्त्रैः । सम्यक् द्विर् देवसाक्षात्कारामक प्रतिपादयतीति) सहिताभिर् (for सहितान्तर) K₆ ० Bo (last two first time) Das (second time) Dn₁ D₈ D₂ २ T₁ G₈ ० क्षमि (T₁ 'भी') घृत; Bo (second time) क्षमिष्टता; Dn₁ क्षमिष्टता; D₈ 'घृत'; G₂ 'घृता (for 'घृत') K₆ (second time) स्वधर्मांतरविदनुना (sic), K₇ D₈ १ ० तपःसंप्राप्तभक्षिणा (D₁ 'दक्षिणा; D₉ 'भि क्षुणा); B_{6,8} ० Das (first time) as संघर्मांतररजि ष्युना; D₄ संप्रात भिक्षुणा तप. ॐ G₈ अन्तरभिष्टता, मनसा जप्ता । ॐ —^c) K₆ Bo Dn₁ n₄ D₈ D₂ २ २ स्वर्गद्वारे; B_{6,8} ० 'द्वार' (for 'द्वार) K₁ ० Dn₁ कृते योगे (K₆ Dn₁ 'नो'); K₇ कृतोद्योगैर्, D₈ १ 'गतोद्योगा (D₁ 'नी'); M₁ १ कृतोद्योगा (for 'द्योगो) —^d) D₈ १ तेन (for येन) M₅ [जा]सीद् (for [ज]सौ) T₁ येनास च दिव गत; G₈ ० येन चाश्चिद्विं गत.

4 4th is partly damaged in Bo V₁ reads 4th on marg —^a) K₆ Bo Das as Dn₁ n₄ D₈ २ २ क्षमगतिर्; K₇ स्युत्पन्नधीर्; V₁ M₅ क्षासन्नधीर्; D₈ T₁ G₈ १ ० M₇ १ क्षसन्निधिर्; D₈ १ ध्याश्रितश्च; T₂ क्षमन्नधिर् (for क्षसन्नधीर्) K₁ अनाकाक्षी; K₂ १ निराकाक्षी, K₇ इवा काक्षी, D₈ १ फलाकाक्षी (for अनाकाक्षी) B₇ २ क्षाम न्नधीरताकाक्षी, D₄ ० आसीदफलताकाक्षी —^b) K₆ नित्य (for नित्यम्) K₆ युज; Dn₁ उद्य; D₉ उल; M₁ उज (for उञ्छ) K₂ 'शिलाशन', D₈ T₂ फला शिन; D₉ G₂ २ ० M₁ १ १ सिलाशन; T₁ सिलाशिन (for सिलाशन) ॐ G₈ उञ्छशिलाशन, क्षेत्राद्गीष्वा दिपु स्वामिभिरपकृतेषु ल्लेषु सारु, देवापतिर्ता मञ्जरीमा दाय सपत्न्ये पक्षिण । ते यत्र वृक्षादौ मञ्जरीं निक्षिप्य

स्थापयिषवा तद्गतान्कणान्मक्षयन्ति तत्र पतिवधान्येन यात्रामा प्रदील स उञ्छशिलाशन । ॐ — V₁ om 4th —^a) Dn₁ सर्व (for सर्व-) D₈ १ -भूता; D₇ 'त' द्विर् (for भूतहिते). —^d) Dn₁ एव, G₂ होष (for एष) Dn₁ विप्रा (for विप्रो) K₆ B₇₋₉ Das as Dn₁ n₄ D₈ D₂ २ २ G₂ भुजंगमा; Bo 'गमान्; T₁ M₁ 'गम' (for 'गम) — After 4, G₂ M₁ १ १ ins

918* एष स्वेन प्रभाषेन संप्राप्तो निर्मलां गतिम् ।

सुकृतेनास्य यत्नेन स्पृहयन्ते मवद्विधा ।

[(L. 1) M₁ १ १ विमलां (for निर्मलां)]

5 5th is partly damaged in Br. V₁ reads 5 on marg —^a) T G₈ ० M₅ न च (for न हि). —^b) Das Dn₁ नासुरान्; D₈ न सुरा (for नासुरा). —^c) K₇ D₈ १ ० T₁ G₈ ० प्रभवति हि (D₈ om. हि) (for 'सन्दीह) K₁ २ २ ० B₈ भुदानां (for भूतानां) —^d) K₁ २ १ प्राप्तवान्, K₆ प्राप्ता सं (for प्राप्तानां) D₉ om from परमां up to लशय' (in 12 352 9th). T₁ om from परमां up to द्विज (in 6th) K₁ परमा; K₆ Bo ६-९ Das as Dn₁ n₄ D₈ D₂ २ २ उत्तमां (for परमां). Das नति (for गतिम्) V₁ प्राप्तं मोक्षं प्रसा दत्

6 D₉ om. 6, T₁ om 6th (for both, of v 1. 5) MSS om. the ref —^a) Das Dn₁ D₄ एतदेव (for एतदेव) K₇ एव विधि- (for एवविधि). —^b) G₂ ननु; G₈ न तु (for तत्र) D₈ १ १ आश्चर्यं द्विजसत्तम (D₈ 'म) —^c) K₆ ससिद्ध (for 'ज्ञो) K₆ कार्यो, K₆ Bo. ० २ ० Das. as Dn₁ n₄ D₈ D₂ २ २ कामं; V₁ काले; Br damaged, D₈ १ काया; T G₈ ० M₅ कश्चिद्; G₂ कांतो; M₁ काम्यो, M₇ काम्ये (for कायो) —^d) Br partly damaged T₂ ससिद्धग- तिसंगतः. —^e) Dn₁ पृथिव्यां (for 'धीं). K₁ अन्व चर्तत; K₂ २ २ V₁ B₆₋₉ Das. as अनुवर्तत (Das. ५४ 'तां); D₈ १ परिवर्तिता (for परिवर्तते);

३५२

ब्राह्मण उवाच ।

आश्चर्यं नात्र संदेहः सुप्रीतोऽस्मि भुजंगम ।
 अन्वर्थोपगतैर्वाक्यैः पन्थानं चास्मि दर्शितः ॥ १
 स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि साधो भुजंगसत्तम ।
 स्मरणीयोऽस्मि भवता संप्रेषणनियोजनैः ॥ २
 नाग उवाच ।
 अनुक्त्वा मद्गतं कार्यं क्षेदानो प्रस्थितो भवान् ।

उच्यता द्विज यत्कार्यं यदर्थं त्वमिहागतः ॥ ३
 उक्तानुक्ते कृते कार्ये मामामभ्य द्विजर्षभ ।
 मया प्रत्यभ्यनुज्ञातस्ततो यास्यसि ब्राह्मण ॥ ४
 न हि मां केवलं दृष्ट्वा त्यक्त्वा प्रणयवानिह ।
 गन्तुमर्हसि विप्रर्षे वृक्षमूलगतो यथा ॥ ५
 त्वयि चाहं द्विजश्रेष्ठ भवान्मयि न संशयः ।
 लोकोऽयं भवतः सर्वैः का चिन्ता मयि तेऽनघ ॥ ६

C. 12 12930
 B 12 36541 G
 K 12. 374 6

Colophon om in V₁ B₁- Das as D₂, Ś₁ D₂ G₁
 Me missing K₁ s B₁-s D₁ as D₂ as D₁ G₁ s
 M₁-s absent — Sub-parcan K₁ s s e r D₁ as
 D₂ D₁-s r s T G₂ s e M₁ s r मोक्षधर्म — Adhy
 ram K₁ s s e r Bo D₁ D₂ D₃-s r s उच्छृयुषा
 स्थान, M₁ r उच्छृत्तिप्रदासन — Adhy no (figures,
 words or both) Ke 90, D₁ T₁ G₂ 189, D₂
 188, D₃ 191, D₄ 183, T₂ G₂ 13, G₃ 190,
 M₁ r 186, M 222 — Śloka no Das D₁ D₂ as
 D₃ 7

352

☞ This adhy is missing in Ś₁ D₂ G₁ Me (cf
 v 1 12 336 65, 283 15, 340 1, 346 1) For
 transposition in T₂ G₂, cf v 1 12 340 4

1 D₂ om up to सदाय (in 9^b) (cf v 1 12
 351 5) T₁ om. the ref 1 is partly damaged
 in B₂ T₁ om 1^a —^b) K₁ D₁ s r स (for
 सु) K₁ Bo [s]ति (for स्ति) —^c) K₁ अन्वर्थं
 पतिवैर्वाक्यैः, D₁ s r अन्यार्थोपगतैर्वाक्यैः; M₁ सान्यर्थो
 पहिर्वाक्यैः. —^d) K₁ D₁ s चापि; D₁ चापि (for
 चास्ति)

2 D₂ om 2 (cf v 1 1) K₁ om (hapl) 2-3.
 —^a) M₁ क्षति (for स्वस्ति) D₂ च (for ते) —^b)
 G₂ ० साधे (for साधो) T₁ साधु पन्नगसत्तम —^c)
 K₂ T₁ भवत; D₁ तं (for त्वा) —^d) K₂ V₁ Bo
 (marg as in text) r-s Das as नियोजने (for 'ने)
 K₁ सप्रेये समयोजने; D₁ s r सक्षेपेण प्रयोजन (D₂ 'ने)

3 K₁ D₂ om 3 (cf. v 1 2, 1) T₁ om the

ref K₂ नारद (for नाग) —^a) K₂ 4 मत्कृत; K₂
 Bo ०-9 Da^a as D₁ as D₂ s s Kumbh ed हृद्गत
 (for म') —^b) G₂ हृदानो (for ह्रे) K₂ [s]
 भवत्; Das [s]भवत्; Das भवेत् (for भवान्)
 —³ is damaged in B₂ —^c) T₂ त्व (for द्विज)
 V₁ Bo तत्कार्यं (for य') K₁ D₁ s r उच्यतां द्विज-
 दादूल —^d) K₂ यदर्थमिह चागत

4 D₂ om 4 (cf v 1 1) B₂ is partly damaged
 —^a) K₁ s 4 भक्तानुक्ते, K₁ उक्तानुक्ते; V₁ Bo तस्मिन्
 ते; D₁ T₁ G₂ ० तवस्तु ते, T₂ उक्तेनुक्ते, M₁ r
 उक्त्वा रक्ते (for उक्तानुक्ते) —^b) T₁ मामनस्य; T₂
 मा मत्रेण; G₂ स मामभ्य (for मामामभ्य) —^c) K₁
 प्रत्यभ्यनुज्ञातस्, T₁ प्रत्यभ्यनुज्ञातस् (for प्रत्यभ्य') D₂
 मयागप्रत्यनुज्ञातस् (sic) —^d) V₁ Das T यास्यसि
 (for 'सि) V₁ B₂-0 Das as D₁ as D₂ s s
 Kumbh ed. सुवत् (for ब्राह्मण) K₁ s 4 ततो ब्राह्मण
 यास्यसि

5 K₂ D₂ om 5 (for D₂, of v 1 1) —^a)
 D₂ मे (for मा) Das as D₂ r transp दृष्ट्वा and
 त्यक्त्वा K₂ s 4 V₁ प्रणयवादिन; Das D₂ r 'यवा
 नसि, T₂ 'वामिह (for 'वानिह) —^b) T₂ om 5^a-7^b.
 —^c) T₁ G₂ ० षसि (for यया) D₂ r तरुमूलफलो
 यया

6 D₂ T₂ om 6 (cf v 1 1, 5) —^a) T₁ विमु
 (for द्विज) ☞ Cn त्वयि चाह, भक्तिमानिति शेष । ☞
 —^b) K₁ लोका ये (for लोकोऽयं) D₂ r सर्वत (for
 भवत) T₁ सर्व (for सर्व) —^c) B₂ damaged
 T₁ हं त्वित (sic) (for का चिन्ता). K₁ s 4 तेन ते
 (for तेऽनघ)

ब्राह्मण उवाच ।

एवमेतन्महाप्राज्ञ विज्ञातार्थं भुजंगम ।

नातिरिक्तास्त्वया देवाः सर्वथैव यथातथम् ॥ ७

य एवाहं स एव त्वमेवमेतद्भुजंगम ।

अहं भवांश्च भूतानि सर्वे सर्वत्रगाः सदा ॥ ८

आसीत्तु मे भोगपते संशयः पुण्यसंचये ।

सोऽहमुञ्छव्रतं साधो चरिष्याम्यर्थदर्शनम् ॥ ९

एष मे निश्चयः साधो कृतः कारणवचरः ।

आमन्त्रयामि भद्रं ते कृतार्थोऽसि भुजंगम ॥ १०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्विपञ्चाशदधिकनिशततमोऽध्यायः ॥ ३५२ ॥

7 D₂ om. 7, T₂ om. 7^{ab} (of v l 1, 5) 7^{ab} is damaged in B₂ —^a) K₁ G₂ एतः; V₁ एव (for एतत्). B₁₋₂ D₂ महाप्राज्ञ —^b) K₁ 2 T₁ G₂ 2 0 M₁ 5 1 विज्ञानार्थः; K₄ D₁ n₄ D₂ D₂ 2 2 Kumbh. ed विद्वितात्मन्; K₇ D₄ विज्ञातार्थं (D₄ 'र्थं'), V₁ B₀ 2 (marg) D₂ 1 विज्ञातार्थं (for विज्ञातार्थं). D₂ भुजंगमं —^c) K₁ 2 नातिरिक्ता (K₂ 'त'स्); T₂ 'रिक्ता' (for 'रिक्तास्') T₂ स्वया (for स्वया) B₀ नातिरिक्ता स्वया देवाः; T₁ नातिरिक्ततो देवा (sic) —^d) K₁ 2 4 सर्वथैव; T₂ सर्वदेव; G₂ सर्वेष्ट; M₁ 1 1 सर्वे चैव (for सर्वथैव) K₇ D₄ कथंचन, D₂ 2 यथायथं (for 'तथम्').

8 D₂ om 8 (of v l 1) Before 8, T₂ ins ब्राह्मण —^a) D₁ D₂ D₂-1 2 M₂ Kumbh ed स (for य). K₆ B₀₋₂ D₂ 2 2 D₁ n₄ D₂ D₂ 2 2 Kumbh ed एव त्व; B₀ एवायं; D₂ 1 एषोह (for एवाहं) D₇ एष (for एव). K₆ B₀₋₂ D₂ 2 2 D₁ n₄ D₂ D₂ 2 2 Kumbh ed [अ]हं (for त्वम्). T₁ य एवास स एव त्वम्; G₂ एष चाहं स एव त्वम्. —^b) T G₂ 0 एव (for एतद्) K₁ 2 4 0 V₁ B₀ 0-2 D₂ 2 2 D₁ n₄ D₂ D₂ 2 2 1 2 Cn Kumbh ed यो (K₆ अ)ह स तु (V₁ त्वं) भवानपि (B₀ 'निति'), M₂ एव सति भवानपि. ❀ Cn तुशब्दोऽवधारणे । एतेन भवान्मेदपक्षो निरस्तः । ❀ —^c) T₁ भुजाश्च (for भवांश्च). K₇ G₂ भूताश्च; B₀ D₄ भूताश्च (for भूतानि) —^d) B₀₋₂ D₂ 2 2 D₁ D₂ 2 Kumbh. ed. यत्र गताः; D₁ 2 यत्र गता; D₂ यत्रगता; D₄ सत्त्वगता; T₂ ते सर्वगा (for सर्वत्रगा). K₆ सर्वे यत्र सदा गता; T₁ G₂ 0 सर्वे सर्वत्र शाश्वताः.

9 D₂ om. up to संशय (of v l 1) —^a) D₄ आसीत्तु; D₂ 4 आसीत् न (for आसीत्तु). K₄ 0 1 V₁

B₀ 1, 2 D₂ 1 T₂ G₂ 2 2 Kumbh ed Cnp भोगिपते; Cn (gloss भोग अद्विकुलम् भोग' (as in text). T₁ आसीत्तवेजोमिपते (sic) —^b) T₁ सचये (for 'य') K₁ 2 4 B₀ 0 1 2 सक्षये; V₁ सक्षरे; D₂ 1 समवे (for सचये) —^c) M₂ उञ्छव्रते T₁ साधो (for साधो) —^d) B₀ damaged. K₇ तरिष्यामि; D₄ T₁ चरिष्यामि (for चरिष्यामि) K₆ अय; B₇ 0 अतु; D₁ D₄ अय (for अर्थ) K₄ D₁ n₄ D₂ D₂ 2 2 Kumbh ed साधन, K₇ D₄ 1 2 साधकः; T₂ 'द्वर्षकः; G₂ 0 दर्शित (for दर्शनम्). G₂ चरिष्ये चर्मदर्शिमि'

10 B₀ damaged —^a) K₆ V₁ एव; D₂ 1 एवं (for एष) T₁ निश्चये K₁ साधु, K₂ साधु; T₁ G₂ 0 साध्ये (for साधो) —^b) K₂ कृत (for कृत) K₄ D₂ 1 2 2 यथा कालो नि (K₄ 'लोति; D₄ 'लातु; D₂ 'लोतु) चर्तते; K₆ B₇ 0 कृतं कारणवचरः; V₁ B₀ 2 D₂ 2 2 D₁ n₄ D₂ D₂ 2 2 Kumbh ed कृतं (B₀ 'त') कारणमुत्तम; G₂ कृत कारणवचर —^c) K₄ om 10^{ad} —^d) K₇ कृतार्था, D₂ 2 इत्यर्थो T₁ अस्मि (for स्मि).

Colophon om in K₄, S₁ D₂ G₁ M₂ missing K₂ 5 B₁₋₂ D₂ 2 2 D₁ n₄ D₂ D₂ 2 2 M₂-4 absent — Sub parvan K₁ 2 0 1 B₀ 0 D₂ 2 2 D₁ n₄ D₂ D₂ 2 2 1-2 T G₂ 2 0 M₁ 5 1 मोक्षधर्म — Adhy name K₁ 2 0 1 V₁ B₀ 0-2 D₂ 2 2 D₁ D₂ D₂-1. 1-2 M₁ 5 1 उञ्छव्रतपुष्यायान — Adhy no (figures, words or both) K₆ 91, B₇ 188, B₂ 260, D₁ T₁ G₂ 190, D₁ 189, D₂ 192, D₂ 184, T₂ G₂ 13, G₂ 191, M₁ 1 187, M₂ 223. — Śloka no D₁ n₄ D₂ 10.

३५३

भीष्म उवाच ।

स चामश्रोरगश्रेष्ठं ब्राह्मणः कृतनिश्चयः ।
 दीक्षाकाङ्क्षी तदा राजंश्च्यवनं भार्गवं श्रितः ॥ १
 स तेन कृतसंस्कारो धर्ममेवोपतस्थिवान् ।
 तथैव च कथामेता राजन्कथितवास्तदा ॥ २
 भार्गवेणापि राजेन्द्र जनकस्य निवेशने ।
 कथैषा कथिता पुण्या नारदाय महात्मने ॥ ३
 नारदेनापि राजेन्द्र देवेन्द्रस्य निवेशने ।

कथिता भरतश्रेष्ठ पृष्टेनाह्लिष्टकर्मणा ॥ ४
 देवराजेन च पुरा कथैषा कथिता शुभा ।
 समस्तेभ्यः प्रशस्तेभ्यो वसुभ्यो वसुधाधिप ॥ ५
 यदा च मम रामेण युद्धमासीत्सुदारुणम् ।
 वसुभिश्च तदा राजन्कथेयं कथिता मम ॥ ६
 पृच्छमानाय तच्चेन मया तुभ्यं विशां पते ।
 कथेयं कथिता पुण्या धर्म्या धर्मभृतां वर ॥ ७
 तदेष परमो धर्मो यन्मां पृच्छसि भारत ।

C 12 13942
 B 12 366(9) 8
 K 12. 376 8

353

This adhy is missing in Ś1 D3 G3 Mc (cf. v 1 12 336 65, 283 15, 340 1, 346. 1)
 For transposition in T2 G2, of v 1 12 340 4

1 K6 om 1^a with ref —^a) G2 M1 १ १ तमा-
 मस्य (for स चां) K1 ३ [उ]रगपति, K7 D1 १ १
 नरश्रेष्ठ (D1 १ 'श्रेष्ठो); D2 नृपश्रेष्ठ (for [उ]रगश्रेष्ठ)
 T1 दिवमत्रोरगाश्रेष्ठ —^a) D2 दीक्षयाकांक्षि (sic) T2
 तथा, G2 M1 १ १ ततो (for तदा) —^d) K6 चवन
 T1 च्यवन गर्भसंश्रित, G2 M1 १ भार्गव (G2 'व) च्यवन
 श्रित

2 The portion from 2 up to end of this adhy
 is lost in B2 on missing fol —^a) K6 हत (for
 कृत) D1 १ सस्कारा (D2 'रो); T1 ससारो; T2
 सफाशो (for सस्कारो) —^b) Dn1 n4 D2 [अ]भि;
 D21 [अ]घ; Bom Kumbh ed [अ]धि (for [उ]प)
 T2 जग्मिवान् (for तस्थिवान्) —^a) K6 तदेव; Bo
 G2 तथैव; D4 तथैव, D2 तथैव, T2 तथैव; M1 १
 जत्रैव (for तथैव) B2 D21 होप; T1 एवो; T2 एपां
 (for एतां) K6 तथैव च कथा होपा; D21 तथैव च
 कृता होपा —^d) Bo G2 तथा (for तदा)

3 B2 missing (cf v 1 2) Br damaged —^a)
 D21 भार्गवेन T1 [अ]भि (for [अ]धि) —^a) K1 ३ ३
 om (hapl) 3^b-4^a —^b) K6 जनकस्य (for जन)
 —^a) D21 reads 3^b-4^a on marg —^a) Bo तथैव; D21
 D2 तथैवा; T2 तेनैव (for कथैवा) K6 D21 अ कथि
 तैषा कथा पुण्या —^d) D1 महामुने (for 'रमने).

4 B2 missing (cf. v. l. 2) Br damaged K1.

३ ३ om 4^a (cf v 1 3) D21 reads 4^a on marg
 —^a) D21 नारदो न (for 'देन) —^b) K7 D4 १ १ १
 देवेशस्य (for 'न्द्रस्य) —^a) V1 T1 कथित (for 'ता)
 K7 D2 १ भारत; G2 M1 १ वदतां (for भरत) —^d)
 D21 इष्टेनाह्लिष्टकर्मणा

5 B2 missing (cf v 1 2) —^a) K7 पुन (for
 पुरा) —^b) K6 V1 Bo १-१ D21 n4 D2 १ १
 Kumbh ed transp कथा and कथिता K6 १ D4 १ १
 १ १ पुरा; T2 विभो; G2 पुन (for शुभा) —^a) D2
 om 5^a-6^a —^a) K1 ३ ३ प्रसिद्धेभ्यो (for प्रशस्तेभ्यो)
 —^d) K6 १ Br-१ D21 n4 D2 D2 १ १ Kumbh.
 ed विप्रेभ्यो, D2 lacuna, T2 मनुभ्यो (for वसुभ्यो)

6 B2 missing (of v 1 2) D2 om 6^a (of
 v 1 5) —^b) T1 G2 १ तु (for सु) K2 सुवारुण
 —^d) is damaged in Br —^d) T G2 १ कथैषा (for
 कथेय) D2 १ कथितेय कथा मम

7 B2 missing (cf v 1 2) —^a) D2 om.
 पृच्छ K1 पृच्छमानाय तच्चेन, G2 १ 'मानस्य तच्चेन
 —^a) T1 om 7^b —^b) D2 १ तुभ्य (for तुभ्य) K1 ३ ३
 मया ते शुभदोत्तमा; K6 मया वैपोत्तमानघ, V1 Br-१
 D21 n4 D2 D2 १ १ Kumbh ed मया चैवो (V1
 Br १ D21 अ 'पो)त्तमा तव; T2 G2 १ M6 मयाप्यद्य
 तवानघ; M1 १ मयाप्यद्य शुभा तव —^d) D21 D2
 M1 धर्मा (for धर्म्या) D21 D2 वर

8 B2 missing (of v 1 2) —^a) K1 यदेष;
 K2 तदेवा; K6 T2 Kumbh ed तदेव; D21 n4 D2
 D2 १ १ यदय; T1 G2 १ स प्य (for तदेव) Bo वै
 परो; G2 परमे (for परमो) —^b) T1 G2 १ यसात्;
 M1 १ यन्मा (for यन्मा). K7 M1 (sup lin, as in

*असन्नधीरनाकाक्षी धर्मार्थिकरणे नृप ॥ ८
स च किल कृतनिश्चयो द्विजाभ्यो
भुजगपतिप्रतिदेशितार्थकृत्यः ।

यमनियमसमाहितो वनान्तं
परिगणितोऽच्छिलाशनः प्रविष्टः ॥ ९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रिपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५३ ॥ समाप्तं मोक्षधर्मपर्वं ॥

॥ समाप्तं शान्तिपर्वं ॥

text) पांडव, D₉ laouna (for भारत) — °) K₁ आसीद्दीर्घेनहकारो, K₂ ४ आसीद्दीर्घो ह्यनाकाक्षी, K₅ १ D₄ ० प्रसन्न (D₉ om प्रसन्न) धीरनाकाक्षी, V₁ Bo १-० D_{as} २४ D_{n1} १४ D₈ D₂ २ २ १ २ Kumbh ed. आसीद्दीरो ह्यनाकाक्षी, T₁ G₂ २ ० M₁ १ असनिधिरनाकाक्षी, T₂ आसन्नधीरनाकाक्षी, M₅ असन्नधीर नाकाक्षी — °) D_{as} २४ यथार्थ- (for धर्मार्थ-) K₄ D_{n1} G₂ २ ० M₁ २ १ करणो, K₇ D₄ ० कुशलो; T₂ करण (for 'णे) K₄ मम; V₁ D₄ ० नृप

१ Bo missing (of १ 1 2) — °) K₁ २.४ T₁ G₂ ० द्विजोभूद्; K₅ V₁ Bo G₂ M₁ १ द्विजातिर, B₁-० D_{n1} १४ D₈ D₂ २ २ T₂ M₅ Kumbh ed द्विजो (for द्विजाभ्यो) — °) K₅ V₁ Bo १-० D_{n1} १४ D₈ D₂ २ २ Kumbh ed प्रतिदेशितात्मकृत्य; K₇ -प्रतिदेशितार्थ-; D₅ १ T G₂ ० M₅ प्रतिदेशितार्थकृत्य (D₅ 'तप्रकृत्य; T₂ 'तार्थकृत्य) (for प्रतिदेशितार्थकृत्य) — 9th is damaged in Br. — °) Bo D₁ T₁ G₂ ० दाम- (for -यम) K₁ वनांते; Bo वनांतर, T₁ मनांतर; G₂ वनांत- (for वनान्त) K₅ B₅ ० D_{as} २४ D_{n1} १४ D₈ D₂ २ २ Kumbh ed सहो (D_{as} २४ -गतो, D_{n1} समो) वनांतर; D₅ १ सहितो वनांते; T₁ G₂ ० समाधिज्ञो वनांत (for -समाहितो वनान्त) — °) D_{as} T₁ G₂ २ ० M₁ २ १ शिलाशन; D_{n1} -शिलाघातः (for शिलाशनः) K₇ D₄ २ १ ० परिगणितोच्छिको (K₇ 'शिला) मुनि प्रवि (D₅ १ 'दि)ष्ट; Bo परिगणित सदा बभूव; T₂ परिगणितोच्छिलाशन प्रविष्टः.

Colophon Śi B₅ D₅ G₂ M₅ missing K₅ २ B₁-० D_{n1} २४ D_{n1} १४ D₁ G₄ २ M₁-४ absent. — Subparvan K₁ २ ४ ० १ V₁ B₁-० D_{n1} २४ D_{n1} D₈ D₂-२ १-० T G₂ २ ० M₁ २ १ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ २ ४ ० १ V₁ Bo १ २ D_{as} D₈ D₂-२ २ ० M₁ उच्छृष्ट्युपाख्यान समाप्त; B₅ D_{as} उच्छि (D_{as} 'सि)लोपाख्यानं

समाप्त, D_{n1} D₁ T₁ G₂ २ ० M₁ उच्छृष्ट्युपाख्यान, M₅ उच्छ्रवतकरण — Adhy no (figures, words or both) B₁ 187, B₅ 261, D_{n1} T₁ G₂ 191, D_{n1} 190, D₅ 193, D₇ G₂ 192, D₈ 185, T₂ G₂ 14, M₁ २ १ 188, M₅ (inf. len) 224 — Śloka no D_{as} D_{n1} १४ D₈ १

After the last colophon, K₁ concludes with

समाप्त श्रीमाश्रामी मोक्षधर्मा ॥ एषामनु दानधर्मा ॥ एषामय प्रतिसधि । श्री धि र

शमो घडुविधाकार सूक्ष्म उक्त पितामह ।
न च मे हृदये शान्तिरस्ति कृत्वेदमीदृशम् ॥ इति ।
मोक्षधर्मेषु सख्यानां *** तत्त्वबुद्धिना ।
अध्यायानां शतं प्रोक्तमेकसप्तति (१०१) संयुतम् ॥
शान्तिपर्वण्यपि तथा सख्यानां मुनिरब्रवीत् ।
पर्वण्यत्र परिज्ञेयमध्यायानां शतत्रयम् ।
त्रिंशश्चैव तथाध्याया नव चैव (३२९) तथापरे ॥
चतुर्दश सहस्राणि तथा नव शतानि च ।
पष्टिश्चैव तथा श्लोका (१४९६०) पर्वतपरिकीर्तितम् ॥
द्वादश पर्वं निर्दिष्टमेतत्प्राज्ञा जनप्रियम् ।
यच्छ्रुत्वा पुरुष सम्यक्सर्वज्ञत्वमध्यामुयात् ॥
तत् सर्वगुणोपेतमन्न दद्यात्सुसकृतम् ।
शान्तिपर्वण्यधिगते हविष्य भोजयेद्भिक्षान् ॥
मोक्षधर्मेषु वृत्तान्ता कथिता पञ्चसप्तति ।

मोक्षधर्मपवमी वृत्तान्ता । प्रसनेजिह्नीता । पितापुत्रसंवाद ।
शाम्यकगीता । मङ्गिगीता । प्रह्लादजनकसंवाद । सुगलकश्यप
संवाद । कर्मास्तिक्यम् । भृगुभरद्वाजसंवाद । आचारविधि ।
अध्यायम् । जापकोपाख्यानम् ॥ १० ॥ मनुबृहस्पतिसंवाद ।
सर्वभूतोत्पत्ति । दिशास्तिक्यम् । अन्तर्भूमिविशीञ्जनम् । वार्षो
याध्यायम् । पञ्चशिक्षवाक्यम् । दान्ताध्याय । अमृतप्राशिकम् ।
शक्रप्रह्लादसंवाद । श्रीवासवसंवादः ॥ २० ॥ श्रीसंनिधानम् ।

शक्रनमुचिसवादा । पुनर्वासववदिसवादा । श्रीवासवसवादा । जैगीपष्यासितसवादा । केशवोप्रसेनसवादा । शुक्रानुप्रसम् । मृत्युप्रजापतिसवादा । धर्मलक्षणम् । तुलाधारजाजलिसवादा । ॥ ३० ॥ विद्वन्मुगीता । चिरकारिकोपाख्यानम् । घुमस्तेनसत्व-
वतीसवादा । मण्डव्यजनकसवादा । विदेहगीता । वृत्रगीता । अग्रगीता । गोकपिलीयम् । भाण्डाधारोपाख्यानम् । यज्ञनिष्ठा । चातुष्प्राप्तिकम् । नारदामितसवादा । मण्डव्यजनकसवादा । वि-
देहगीता । वृत्रगीता । वृत्रवध । ज्वरोत्पत्ति । दक्षप्रोक्त स्रवो
महेश्वरस्य । पाञ्चमौतिकम् । समगनारदसवादा । भवभार्गव
सवादा । पराधेयो । शक्राचरितम् । नारदगाळवसवादा । सगरा
रिष्टनेमिसवादा । भवभार्गवसवादा । पराशरगीता । हसगीता ।
योगविधि । सात्यप्रशसा । वसिष्ठकरालजनकसवादा । जानक्या
नुशामनम् । याज्ञवल्क्यजनकसवादा । पञ्चाशिखजनकसवादा ।
सुलभाजनकसवादा । जावकाध्याय । कर्ममूलम् । शुक्रोत्पत्ति ।
शुक्रपतनम् । नारायणीयम् । उच्छ्रयुसाख्यानम् ॥ समाप्ता
श्रामी मोक्षधर्मा । शुभमस्तु सर्वेदान्भवाना कल्पान्तमस्ति ॥
ॐ नमो सुरवे सरस्वतीरूपाय नमः । शान्तिपर्व समाप्त ।

K3 concludes with

समाप्ताश्रामी मोक्षधर्मा । एषामनु दानधर्मा । एषामय
प्रतिसधि ।

श्रीयुधिष्ठिर ।

शमो बहुविधाकार सूक्ष्म उक्त पितामह ।
न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् । इति ॥
मोक्षधर्मेषु सख्यान कथित तत्त्वबुद्धिना ।
अध्यायानां शत प्रोक्तमेकसप्तति (१०१)सयुतम् ॥
शान्तिपर्वण्यपि तथा सख्यान मुनिरमवीत् ।
पर्वण्यत्र परिज्ञेयमध्यायाना शतत्रयम् ।
त्रिंशच्चैव तथाध्याया नव चैव (३३०) तथापरे ।
चतुर्दश सहस्राणि तथा नव शतानि च ।
पष्टिश्रैव तथा श्लोका (१४९६०) पर्वतपरिकीर्तितम् ॥
द्वादश पर्व निर्दिष्टमेतत्प्राज्ञजनप्रियम् ।
य श्रुत्वा पुरुष सम्यक्सर्वज्ञत्वमवामुयात् ।
तत सर्वगुणोपेतमस्य दद्यात्सुसकृत्तम् ।
शान्तिपर्वण्यधिगते हविष भोजयेद्विजान् ॥
मोक्षधर्मेषु वृत्तान्ता कथिता पञ्चसप्तति ।

श्रीमोक्षधर्मेष्वमी वृत्तान्ता । मीजिद्रीता । पितापुत्रसवादा । शक्र-
गीता । प्रह्लादजनकसवादा । शुगालसवादा । कर्मास्त्रिक्य ।
भृगुभरद्वाजसवादा । आचारविधि । आध्यात्मक । जाप
कोपाख्यान । मनुवृहस्पतिसवादा । सर्वभूतोत्पत्ति । दिशास्वा
स्तिक्य । अन्तर्भूमिविक्रीडन । वाष्णीयाध्यात्म । पञ्चशिखावाक्य ।
दान्ताध्याय । अमृतप्राशिक । शक्रप्रह्लादसवादा । शक्रनमुचि-
सवादा । पुनर्वासववदिसवादा । श्रीवासवसवादा । जैगीपष्या
सितसवादा । केशवोप्रसेनसवादा । शुक्रानुप्रस । मृत्युप्रजापति
सवादा । धर्मलक्षण । तुलाधारजाजलिसवादा । निचस्तुगीता ।

काण्डादारोपाख्यान । शक्रनमुचिसवादा । पुनर्वासववदिसवादा ।
श्रीवासवसवादा । शुक्रानुप्रस । मृत्युप्रजापतिसवादा । धर्म
लक्षण । तुलाधारजाजलिसवादा । निचानुगीता । चिरकारि
कोपाख्यान । यज्ञनिष्ठा । चतुष्प्राप्तिक । नारदासितसवादा ।
विदेहगीता । वृत्रगीता । वृत्रवध । ज्वरोत्पत्ति । महाशु-
खराज । पाञ्चमौतिक । सङ्गमनारदसवादा । शक्राचरित ।
नारदगाळवसवादा । सागरारिष्टनेमिसवादा । भवभार्गवसवादा ।
पराशरगीता । हसगीता । योगविधि । शुक्रामिपतन । जा
नक्यानुशामन । याज्ञवल्क्यजनकसवादा । पञ्चाशिखजनकस-
वादा । सुलभाजनकसवादा । कर्ममूल । शुक्रोत्पत्ति । जैगी
पष्यासितसवादा । नारायणीये । उच्छ्रयुत्तोपाख्यान । समाप्ता
श्रामी मोक्षधर्मा । श्रीरामाय नमः ।

राम रामेति रामेति रमे रामे मनोरमे ।

सहस्रनाम तनुत्य रामनाम वरानने ॥

मोक्षधर्म पत्राणि २७७, सहस्र ७०००, शत ५००.

K4 concludes with

समाप्ताश्रामी मोक्षधर्मा । एषामनु दानधर्म । एषामय
प्रतिसधि ।

श्रीयुधिष्ठिर उवाच ।

ॐ धर्मो बहुविधाकार सूक्ष्म उक्त पितामह ।
न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥ इति
मोक्षधर्मेषु सख्यान कथित तत्त्वबुद्धिना ।
अध्यायानां शत प्रोक्तमेकसप्तति (१०१)सयुतम् ॥
शान्तिपर्वण्यपि तथा सख्यान मुनिरमवीत् ।
पर्वण्यत्र परिज्ञेयमध्यायानां शतत्रयम् ॥
त्रिंशच्चैव तथाध्याया नव चैव (३३०) तथापरे ।
चतुर्दश सहस्राणि तथा नव शतानि च ॥
पष्टिश्रैव तथा श्लोका (१४९६०) पर्वतपरिकीर्तितम् ।
द्वादश पर्व निर्दिष्टमेतत्प्राज्ञजनप्रियम् ॥
य श्रुत्वा पुरुष सम्यक्सर्वज्ञत्वमवामुयात् ।
तत सर्वगुणोपेतमस्य दद्यात्सुसकृत्तम् ॥
शान्तिपर्वण्यधिगते हविष भोजयेद्विजान् ।
मोक्षधर्मेष्वमी वृत्तान्ता कथिता पञ्चसप्तति ।

प्रसेनजिद्रीता । पितापुत्रसवादा । शम्पाकगीता । मङ्कि-
गीता । प्रह्लादजनकसवादा । शुगालसवादा । कर्मास्त्रिक्य ।
भृगुभरद्वाजसवादा । आचारविधि । आध्यात्मक । जापको
पाख्यान । मनुवृहस्पतिसवादा । सर्वभूतोत्पत्ति । दिशास्वा
स्तिक्य । अन्तर्भूमिविक्रीडन । वाष्णीयाध्यात्म । पञ्चशिखावाक्य ।
दान्ताध्याय । अमृतप्राशिक । शक्रप्रह्लादसवादा । शक्रनमुचि-
सवादा । पुनर्वासववदिसवादा । श्रीवासवसवादा । जैगीपष्या
सितसवादा । केशवोप्रसेनसवादा । शुक्रानुप्रस । मृत्युप्रजापति
सवादा । धर्मलक्षण । तुलाधारजाजलिसवादा । निचस्तुगीता ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकार' सूक्ष्म उक्त पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥

तत्सत् । मोक्षधर्मोऽध्याया १८९ ॥ * * * * * शुभमस्तु ।
शकाब्दा १६५३ ॥ तैरिच्छश्चैत्र ॥ श्री शिवप्रसादशर्मण श्री
कृष्णाय नम ॥ श्री राम ॥

Bc conoludes with

समाप्तश्चाय मोक्षधर्मं हृदि । अस्यानन्तर दानधर्मो
भविष्यति । तस्यायमाद्यश्लोकः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकार' सूक्ष्म उक्त' पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥

शुभमस्तु । शकाब्दा १६६६ (1669) सौरवैशाखस्य ऊन-
विंशतिदिवसे श्रीरामनाथशर्मणा ग्रन्थोऽपमलेपि स्वार्थमिति ।
छ नमो गुरवे । तत्राध्याया ३३९ श्लोका 147251

Bc conoludes with

समाप्तश्चाय मोक्षधर्म' । अस्यानन्तरमानुशासनिक
पर्व भविष्यति । यस्याय प्रतिसधिर्भवति ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकार' सूक्ष्म उक्त' पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥

शकाब्दा १७०२ ॥ ० ॥

शाके युगाकाशमणीन्दुयुक्ते

मीनस्थमित्रस्य मणिद्विपत्ने ।

श्रीरामकान्तेन रसामरेणा

लेलि क्षितीशस्य तु मोक्षधर्मं ॥

Das conoludes with

समाप्तश्चाय मोक्षधर्मं हृदि ॥

Das conoludes with

समाप्तश्चाय मोक्षधर्मः ॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नम ॥

Dni conoludes with

समाप्तं चेद शान्तिपर्व ।

अस्यामानुशासनिक पर्व भविष्यति । तस्यायमाद्य श्लोक ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकार' सूक्ष्म उक्त' पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥

श्रीमत्कुलदेवतापादाराविंदापितमस्तिवद पुस्तक । शके १६९१
विरोधिवर्षेऽस्ये मासि बहुले पक्षके त्रिंशो पञ्चम्यां भार्गवे घारे
लिखित पुस्तक त्विद वालकृष्णेनेति शेष' । प्रयसरथा १६८०० .

Dna conoludes with

श्रीरस्तु ॥ शुभ भवतु ॥

Ds conoludes with

अस्यानन्तरमानुशासनिक पर्व । तस्यायमाद्य' श्लोक ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकार' सूक्ष्म उक्त पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥

Ds conoludes with

शुभमस्तु ॥

Ds conoludes with

शुभमस्तु । अस्यानु आनुशासनिक पर्व भविष्यति ।
तस्यायमाद्य श्लोक ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकार' सूक्ष्म उक्त' पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥

सवद् १६६८ समये चैत्रशुद्धि पञ्चमी शनिवासरे ॥

Da conoludes with

समाप्तोऽय मोक्षधर्मं ।

श्रुतेषु मोक्षधर्मेषु वाचक पूजयेत्सुधी ।

हिरण्यैश्चैव चातोभिरसैश्च विविधैस्तथा ॥

अत पर दानधर्मा भविष्यति । यस्यायमाद्य' श्लोकः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकार' सूक्ष्म उक्त' पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥

वैशपायन उवाच ।

अस्मिन्धर्मोऽभी वृत्तान्ता' । पितापुत्रसवाद' । शम्पाकगीता ।
प्रह्लादजनकसवाद' । आचारविधि' । अध्यात्म । जापकोपा
स्थान । इन्द्रवृहस्पतिसवाद' । सर्वभूतोत्पत्ति । निशास्वस्तिक ।
वाष्प्योपाध्यात्म्य । पञ्चशिपवाक्य । दान्ताध्याय' । अमृतप्रसक्ति' ।
शक्रप्रह्लादसवाद' । बलिवासवसवाद' । श्रीसनिधान । श्रीवा
सवसवाद' । बलिवासवसवाद' । जैगीपन्यासितसवाद' ।
नारदोत्तरेणसवाद' । शुकानुप्रश्न । आचारनिर्देश' । धर्मलक्षण ।
धर्माचार' । गुलाधारजाजलिसवाद' । गीताविकारिकोपात्प्यान ।
शुभस्तेनसवाद' । गोकापिलीय । लण्डधारोपात्प्यान । यज्ञ
निंदा । वानुमाक्षिक' । माण्डव्यजनकसवाद' । यागविधिः ।

सांख्यप्रशासा । वशिष्ठकरालजनकसवाद' । जानुशामन । याज्ञ
वल्क्यजनकसवाद' । सुलभाजनकसवाद' । पावकाध्याय ।
कर्मसूक्तिकोऽध्याय' । शुकोपनिषत् । शुक्रानुपतन । नरनारायणीय ।
उच्छ्वत्सुपाख्यानमिति प्तद्वृत्तान्ता ।

शिवमस्तु सर्वजगत परहितनिरता भवन्तु भूतगणा' ।
दोषा प्रयान्तु नाश सर्वत्र जन सुखी भवतु ॥

Dr concludes with :

समाप्तोऽय मोक्षधर्म' ॥ श्री ॥

Dr concludes with

श्री अपीतकुचनायकीसमेतश्रीजरुणाचलेश्वरार्पणमस्तु । श्री
वेदव्यासार्पणमस्तु । श्री ॥ इति श्रीशान्तिपर्व समाप्त ॥

सरभसकृतवेगभ्रष्टवर्णादिदोषो
यदिह भवति शास्त्रे पुस्तके हस्तदोषात् ।
सकलमपि कृतान्त सद्गुणप्राहकानां
करकृतमपराध क्षन्तुमर्हन्ति सन्त' ॥ भा ३२ ॥

Dr concludes with

पर्वण्यत्र परिज्ञेयमध्यायानां शतत्रयम् ।
विंशच्चैव च अध्याया नव (३२९) चैव तपोधन ॥ १ ॥
चतुर्दश सप्तज्ञानि तथा सप्त शतानि च ।
सप्त श्लोकास्तथैवान्ये (१४७०७) पाराशर्येण सख्यया ॥ २ ॥
श्रुत्वा पर्वमिदं पुण्य वाचक पूजयेत्तत ।
गोरथाश्वैश्च वस्त्रैश्च हेमालकारभूषणै ॥ ३ ॥
पूजित वाचिके येन विष्णुस्तेनाभिपूजित ।
श्रुत पूर्णफलं तस्य वाचिक पूजिते सति ॥ ४ ॥
यस्त्विदमां पृथिवीं दद्यान्मेषुनागरसमिताम् ।
तत्पुण्य जायते तेषां श्रुत्वा पर्वमिदं शुभम् ॥ ५ ॥
यो ददाति शुभ पर्वं शान्तिक विधिपूर्वत ।
यावदक्षरपक्तिश्च स्वर्गलोके वसेच्चिरम् ॥ ६ ॥
सर्वशास्त्रस्य सदोह श्रुतिस्मृतिमसुख्यम् ।
एतत्पुण्य महापर्वं व्यासेन परिकीर्तितम् ॥ ७ ॥
य' श्रुणोति नरो भक्त्या सर्वपापै' प्रमुच्यते ।
श्लोक श्लोकार्धपाद वा श्रुणुयादनुदिने नर' ॥ ८ ॥
सर्वपापविमुक्तो हि विष्णुलोके महीयते ।
हृयेते शान्तिपर्वणि धर्मत्रयेन वर्णनम् ॥ ९ ॥
शाशिकलाशतमाद्यमन्ते रसशरविद' ।
शास्त्रिवाहन वतन्ते शाकऽऽदन्त्यूनश्रयम् ॥ १ ॥
घेदमामत्रचोदय्यां शुद्धप्रश्नोत्तरायने ।
गुरुवारेऽभवत्पूर्णं लेखनं शान्तिपर्वणि ॥ २ ॥

वर्षं पुस्तकभारत भ्रमहरमत्यादर लेखन
शान्ति पर्वं सुधारहस्तसुमतिं गृह्णामि स्वस्ताक्षरे ।
प्रन्य पूर्णकृतं तवापिचित्तमो सगृह्यतां संग्रह
मामेव सह रक्षणीयं कुरुतमित्येव विज्ञापना ॥ १ ॥

अस्यानन्तरमनुशासनपर्वं भविष्यति । तस्यायमाद्य श्लोक' ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकार सूक्ष्म उक्तं पितामह ।
न च मे हृदये दान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥

Dr concludes with

समाप्तश्च मोक्षधर्म' ।

समाप्ते मोक्षधर्मेपु लेखक पूजयेत्सुधी ।
हिरण्य वापि वार्तांति याचकाय प्रदापयेत् ॥
न पूजयति यो मोहाच्छ्रुत्वा धर्मानशेषत ।
सोऽन्यजन्मनि राजेन्द्र भन्धो मूकश्च जायते ॥
अत' पर दानधर्मो भविष्यति । यस्यायं प्रतिनिधि' ।
युधिष्ठिरोवाच ॥ (277 12. 48) श्लोका' ७८१२

Dr concludes with

शुभमस्तु ॥

Dr concludes with

हरि उ ॥ श्रीवेदव्यासाय नमः । मोक्षधर्म' समाप्त ॥ श्री
रुक्मिणीसख्यभामासमेतश्रीराजगोपालकृष्णाय नमः ॥ अलमेल्
मगासमेतश्रीवैकटेश्वराय नमः ॥ सीतालक्ष्मणभरतशत्रुघ्नहनुमस्त
मेतश्रीरामचन्द्राय नमः ॥ श्रीमहागणाधिपतये नमः ॥ स्वस्ति
श्रीनृपशालिवाहनशके १६१६ वर्तमाने ईश्वरनामसंबत्सरे ग्रीष्म
ऋतौ आषाढमासे कृष्णपक्षे २० गुरुवासरे पुष्यनक्षत्रे वज्रनाम
योगे नागवाकरणे एतस्मिन्शुभदिने दक्षिणद्वारकाक्षेत्रे राज
गोपालस्वामिनिधौ राजश्रीदामोदरपण्डितप्रभुवर्याज्ञापनया
लिखित ॥ इदं शान्तिपर्वं शिगरिणा लिखित ॥

करकृतमपराध क्षन्तुमर्हन्ति सन्त' ।

लेखकपाठकयो शुभ भवतु ॥ श्रीभवानीशंकराय नमः ॥
श्रीपार्वतीपरमेश्वराय नमः ॥ श्रीकालभैरवाय नमः ॥ श्रीठमा
महेश्वराय नमः ॥

सेनजिज्ञीत । पितापुत्रसवाद । शम्यकगीत । मङ्कितगीत ।
महावाजगरसवाद । इन्द्रकाश्यपसवाद । शृगुभरद्वाजसवाद ।
आचारविधि' । अध्यात्मकथन । ध्यानयोग । जापकोपाख्यान ।
मनुगृहस्पतिसंवाद । कृष्णमाहात्म्य । दक्षप्रजापतिसंभव । अथ
तारप्रयोजन । अनुस्मृति' । गुरुशिष्यसवाद । पञ्चशिखजनक
सवाद । इन्द्रप्रह्लादसंवाद । बलियासवसवाद । इन्द्रनमुचि-
सवाद । पुनर्बलिवाचनसवाद । श्रीवासवसंवाद । जैगिपञ्च

देवलयसवाद । उग्रसेनकेशवसंवाद । शुक्रानुप्रश्न । मृत्युत्पत्ति । धर्मप्रश्न । तुलाधारजाजिसवाद । विष्णुयुगीत । धिरकारिको पाख्यान । धुमसेनसत्यजिसवाद । कपिलगोसवाद । कुण्डचरो पाख्यान । नारददेवलयसवाद । विदेहराजगीत । हारीशगीत । वृत्रासुरगीत । वृत्रासुरवध । ज्वरोत्पत्तिकथन । नारदस्वगम सवाद । नारदगालवसवाद । अरिष्टनेमिसगरसवाद । पराक्षर जनकसवाद । हससाप्यसवाद । योगकथन । सांख्यकथन । वसिष्ठकरालसवाद । जनककुमारऋषिसवाद । याज्ञवल्क्यजनक सवाद । पुनः पञ्चशिक्षजनकसवाद । सुष्टभाजनकसवाद । शुक्रानुशासन । शुक्रोत्पत्ति । शुक्रजनकसवाद । व्यासशुक्र संवाद । नारदशुक्रसवाद । शुक्रामिपतन । नारायणीय । नारा यणनारदसवाद । उपरिचरवसुपतन । नारदस्रोत्र । भगवद्दर्शन । जन्मरहस्य । व्यामशिक्षसवाद । नामनिरुक्ति । पुनर्नारायण- नारदसवाद । हयशिरोपाख्यान । व्यासपूर्वजन्मकथन । ब्रह्म रुद्रसवाद । नारायणीयसमाप्त । अतिथिब्राह्मणसवाद । नागी ब्राह्मणसवाद । नागीनागसवाद । नागाब्राह्मणसवाद । उच्छृ- त्तुपाख्यान । इत्युपाख्यानपरंपरा ॥

Ge concludes with

हरि ॐ ॥ शुभमस्तु ॥

करकृतमपराध क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ।

“विश्रावस्वदे कटकमासे २३ दिने मध्याह्नेन शोषपर्याणां सरस्वतीकोदार्ये वेपथेरुमान्छुरुमुत्ताने (नाम्ना) लिखितं शान्ति पर्वं मोक्षधर्मं सपूर्णं” (in Grantha characters) ॥

श्रीक्षीतालक्ष्मणभरतशुभ्रहनुमत्सेवितधीरामार्पणमस्तु ॥ अन्ते च पत्रे ऐरनार्थं स्वीकृतस्य धनस्य क्रमो दर्शितः । स द्वाविष्ट्यां लिखितं सस्कृते परिवर्तितं एव भवति—

“श्रीधिवत्सरे तुष्टामासे २५ दिने श्रीशोपार्याणां सरस्वती कोदार्ये ग्रन्थऐरनार्थं स्वीकृतस्य धनस्याय क्रमः—

तुष्टामासे मुत्ताने (= मातामहाय) निवेद्य नियन्धनाथ नत्वेन सनियममापणिकेन दापित [धन] वराहन् ४, पण ३ । वृश्चिकमासे वराहन् ५ । घटुमासे वराहन् ३ । मकरमासे वरा हन् २ । आहत्य पाण्डके (= धान्यकाले) वितीर्णं [धन] वरा हन् १४, पण ३ । [१० पण = १ वराहन् ०८ सुवर्ण]

मीनमासे शालिधान्य[काले] वराहन् १५, पण ० । — आहत्य वराहन् २९, पण ३ । एतद्धनं विना अण्णाशास्त्रिणागृणार्थं आश्रयेण आश्रुत वराहन् ६, पण ५ । — आहत्य वराहन् ३५, ८ । इत्थं षष्टपणाधिके पञ्चाश्रिंशत्सुवर्णे ॥

[काशिवक्षो वितीर्णं वराहन् १५, पण ९ विहाय [शिष्ट] असङ्गात्मुत्ताने वक्षो वितीर्णं वराहन् १९, पण ९]

मकरमासे अथ्यनाज्ञया मुत्तानेन मुत्ताने वक्षो वितीर्णं

पण २५ । आहत्य मुत्ताने वक्षो वितीर्णं वराहन् २२, पण ४ ।

शालिधान्ये [धान्यकाले] अथ्यनाज्ञया नोर्दुमुत्ताना दत्त वराहन् ६ ।

पराभववत्सरे वृषभमासे २५ दिने वैवाहिकचेळार्ये पण १४ कन्याचेळार्ये पण ६ । आहत्य मुत्ताने वक्षो वितीर्णं वराहन् ३०, पण ४ ”]

Ms concludes with

शान्तिपर्व समाप्त । “१०२१ क्षोत्रवर्षे दानौ मकरराशिस्ये गुरौ मेपस्ये रवौ कन्याराशिं गते कन्यामासे २२ तम दिने सोमवासरे ज्येष्ठानक्षत्रे शुद्धपट्यां वक्षिकरणयुक्तशुभसमये नेत्र वायवारियत्त (family name) कृण्णेन लिखितं मोक्षधर्मं समाप्तम्” (in Malayalam characters) ॥

Ms concludes with

कर्मणा मनसा वाचा या चेष्टा मम नित्यदा ।

केशवाराधने सा स्याज्जन्मजन्मान्तरेष्वपि ॥

कंसल्यासुत ताटकामत मखत्रातर्मुनिस्त्रीहित

छिन्नेप्वासन जानकीवृत वनावासिन्खराधन्तक ।

मारीचपन्न हनुमदष्टि रविजातिच्छेद यद्दाम्बुधे

सेनाभ्रातृषमेवरावणरिपो सीतेष्ट रामाव माम् ॥

वृष्णः पूतनिकानिरस्तशकटो वातान्तकः पादप-

च्छेत्ता वत्सपकामिजिद्धुतगिरिगोपीष्टदोऽरिष्टहन् ।

केशिघ्नो हतमल्लकः स यवनक्षमाजातिरात्ताथला

साहस्रोऽजुंनसारथिः कुरुवल्क इत्वा ररक्ष क्षितिम् ॥

ध्यासायाप्रतिभेतिहासरचनोच्छासाय दुर्वादिनां

श्रातायासकराय सस्तु कृत्वविश्वासाय वोपद्विपे ।

भासा यामुनरभ्यतोयसदशा या सायमासिते

दासायाभयदायिमध्वगुरहृदासाय नुभ्य नमः ॥

व्यासाय भवनादाय श्रीशाय गुणरादाये ।

हृदाय शुद्धधियाय मध्वाय च नमो नमः ॥

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वासुसूतस्वभावः ।

करोमि यद्यत्सकल परस्मै नारायणायेति समर्पयामि ॥

मलञ्चेरियुटे (owner's name) ग्रन्थ । शुभमस्तु ।

श्रीमहाभारते शान्तिपर्वार्थं लिखितं मया ।

पूर्णत्रयालयेशारमा प्रीयतां मे रमापति ॥

Ms concludes with

मोक्षधर्मं समाप्तं । श्रीगुरुभ्यो नमः । शुभमस्तु ॥

Ca concludes with

इति भारताचार्य-पाठकराज-श्रीमदीशानतनयस्य श्रीसत्य-
खानश्रीमानदत्ताश्रयस्य श्रीभारताचार्यश्रीमदज्ञेनमिश्रस्य कृतौ
महाभारतार्थदीपिकाया शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मेषु उच्छ्वस्युपा-
ख्यानं समाप्तम् । समाप्तं च मोक्षधर्मार्थविवरणम् ।

प्रागुपायस्य सञ्चिर्भयाकारि ययामति ।
मोक्षधर्मार्थविवृतौ क समर्थोऽस्ति सप्रति ॥ १
पितुः सदुपदेशेन विद्वन्मतानुरोधत ।
प्राह्मनिवन्धस्य सञ्चुद्धौ कृतो यत्नोऽधुना मया ॥ २
अल्पाधीतिलिपिप्रस्तशुद्धाक्षरसमुच्चय ।
विदुषा हेलया प्राच्यग्रन्थो नाशमुपेयिवान् ॥ ३
धुर्वैर्मस्रैरेव क्षन्तव्य मम चापलम् ।
मूलग्रन्थोऽपि सोपायो लिपिदूषणभागत ॥ ४
गौडेश्वरमहामात्रश्रीमद्विश्वामरायत ।
लब्धानुज्ञेन लिखिता मोक्षधर्मार्थदीपिका ॥ ५

Cn concludes with

वेदान्ते लक्ष्मणार्थं क्रतुविधिविवृतौ तीर्थनारायणार्थं
तर्कं धीरेशमिश्रान्कणिपतिभणितौ पोलगंगाधरार्थम् ।
वेदे साङ्गे पितृव्यं शिवमथ पितर दक्षिणामूर्त्युपास्तौ
श्रौते चिन्तामणिं य शरणमुपगतो भूञ्जि गोपालदेवम् ॥ १
व्याकरोन्मोक्षधर्मन्स नीलकण्ठ समासत ।
अनेन प्रीयता देवो गिरिजापतिरव्यय ॥ २
इति श्रीमत्पद्वाक्यप्रमाणमर्यादाधुरधरचतुर्धरवंशावतसश्री-
गोविन्दसूरिसूनो श्रीनीलकण्ठस्य कृतौ भारतभावदीपे मोक्षधर्म-
पर्वार्थप्रकाशे पञ्चपद्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३६५ ॥ समाप्त्य
शान्तिपर्वटीका ॥ शुभमस्तु ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

Cp concludes with

इति श्रीमहाभारते परमानन्दभट्टाचार्यकृता मोक्षधर्मटीका
समाप्ता ।

कृता श्रीपरमानन्दभट्टाचार्येण यत्नत ।
श्रीमोक्षधर्मटीकेय परमानन्दवायिनी ॥
शाके वेदनवेपुभूपरिमिते पक्षे तिर्यौ ***
गौर्या मन्ददिने व्यलीलिखदिदं श्रीसत्यदेव सुधी ।
पूर्वार्धं जलपोक्षरक्षसहिते मासे तपस्युत्तरा
र्धं शीघ्रं सुखदेवपण्डितवरशिष्येण साकं शुभम् ।

शोधितमेतद्यथाप्रति स्वयमेव ॥

Cs (79 of A 1879-80) breaks off at 12 353 4
The Hyderabad MS of the same concludes with

उदञ्चदजयत्तनस्तथकमर्त्यकलोलिर्ना
परागपरिपन्थिनीममृतधिन्युनिव्यन्दिनीम् ।
अपारगुणगुम्फितामनिशमस्य विषोदधे-
रुपासितविपश्चितस्वरणभारतीचातुरीम् ॥

श्रीमत्परमहंसपरिब्राजकाचार्य-अभयानन्दपूज्यपादशिष्येण भा-
नन्दपूर्णमुनीन्द्रेण विद्यासागरापरनामधेयेन विरचितायां व्याख्या
नरत्नावल्यां मोक्षधर्मटिप्पणिका समाप्ता ॥ इति मोक्षधर्म-
समाप्ता ॥

Cv concludes with

हरि ॐ ॥ इति श्रीमन्महाभारते शतसहस्रिकायां संहितायां
वैयासिक्या शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मे उच्छ्वस्युपाख्याने वादिराज-
तीर्थपूज्यचरणविरचितलक्षालकाराख्यटीकाया एकद्विंशत्तमोऽ-
ध्याय । समाप्तं चेद शान्तिपर्व ॥ हरि ॐ ॥

APPENDIX I (cont)

This Appendix comprises a series of additional passages found in different MSS which were either too long to be included in the foregoing footnotes to the constituted text, or not sufficiently connected with the main thread of the narration, or were otherwise deemed not important enough for being included in the main critical apparatus

The variants cited below these Appendix passages are of the same order as those cited below the additional (star) passages in the footnotes to the constituted text, so that, in both of them, corrupt readings, discrepant readings of single MSS, and minor variants are generally ignored, and obvious scribal errors silently corrected. Furthermore, the variants of the short prose formulaic references

(such as सजय उवाच) have been uniformly ignored here

As the sub-parvans of the Śāntiparvan are more or less self-contained units appealing to distinct classes of readers, the Appendix passages of the respective sub parvans are given immediately after the conclusion of the text of that sub parvan, rather than assembling them all together at the end of the text of the major parvan — At the end of the Rājadharmā, the first sub-parvan of the Śānti, were given Appendix passages 1-13 belonging to that sub-parvan, with the corresponding variants noted below. There being no Appendix passages to the second sub-parvan, the Āpaddharmā, the present Mokṣadharmā Appendix begins with No 14

14

After the initial ref in 12 199, Kumbh. ed. Cv
Ins.

तदेव सतत मन्ये न शक्यमनुवर्णितुम् ।
यथानिदर्शन वस्तु न शक्यमनुबोधितुम् ।
यथा हि सार जानाति न कथंचन सस्थितम् ।
परकायच्छविस्तद्देहेऽय चेतनस्तथा ।
विना काय न सा छाया ता विना कायमस्त्युत । [5]
तद्देव विना नास्ति प्रकृतेरिह वर्तनम् ।
इद विना पर नास्ति नेदमस्ति पर विना ।
जीवात्मना त्वसौ छिन्नस्वेष चैव परात्मना ।
तत्तयेति विदु केचिदतथ्यमिति चापरे ।
उभय मे मत विद्वन्मुक्तिहेतौ समाहितम् । [10]
विमुक्तैश्च भृगु सोऽपि दृश्यते सयतेन्द्रिय ।
सर्वेषां न हि दृश्यो हि तद्विद्वत्स्फुरति ह्यसौ ।
ब्राह्मणस्य समादृश्यो वर्तते सोऽपि किं पुन ।
विद्यते परम शुद्ध साक्षिभूतो विभावसु ।
श्रुतिरेषा ततो नित्या तस्मादेक परो मत । [15]
न प्रयोजनमुद्दिश्य चेष्टा तस्य महात्मन ।
तादृशोऽस्त्विति मन्तव्यस्तथा सत्य महात्मना ।
नानासस्थेन भेदेन सदा गतिविभेदवत् ।
तस्य भेद समाख्यातो भेदो ह्यस्ति तथाविध ।
एव विद्वन्विजानीहि परमात्मानमव्ययम् । [20]
तत्तद्गुणविशेषेण सज्ञानामनुसुत्युतम् ।
सर्वेश्वर सर्वमय स च सर्वप्रवर्तक ।
सर्वात्मक सर्वशक्ति सर्वकारणकारणम् ।
सर्वसाधारण सर्वैरुपास्यश्च महात्मनि ।
वासुदेवेति विख्यातस्त विद्विस्वाश्रुतेऽमृतम् । [25]

15

After 12. 199, Kumbh ed Cv Ins

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ दु खशोकसमाकुले ।
सत्सारचक्रे लोकानां निर्वेदो नास्ति किं न्विदम् ।

14

(L 7) Kumbh ed. वै*** नास्ति; Cv (gloss
परं, परलोकरपदेवताकृपां विना पुण्य, नास्ति) विना परं नास्ति.

मीम उवाच ।

भत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
निबन्धनस्य संवाद भोगवत्या नृपोत्तम ।
मुनिं निबन्धनं शुष्कं धमनीयाकृतिं तथा । [5]
निरारम्भं निरालम्ब्यमसज्जन्तं च कर्मणि ।
पुत्र दृष्ट्वाप्युवाचार्तं माता भोगवती तदा ।
उत्तिष्ठ मूढ किं शोषे निरपेक्ष सुहृज्जनैः ।
निरालम्बो धनोपाये पैतृकं तव किं धनम् ।

नियन्धन उवाच ।

पैतृक मे महन्मात सर्वदु खालय त्विह । [10]
अस्त्येतत्तद्विधाताय यतिप्ये तत्र मा शुचः ।
इद शरीरमत्युग्रं पित्रा दत्तमसशयम् ।
तमेव पितर गत्वा धन तिष्ठति शाश्वतम् ।
कश्चिन्महति संसारे वर्तमानो धनेच्छया ।
धनदुर्गमभिप्राप्तो महत्कन्यादसकुलम् । [15]
सिंहन्याप्रगजाकारैरतिघोरैर्महाशनैः ।
समन्तात्सुपरिक्षिप्तं स दृष्ट्वा व्यथते पुमान् ।
स तद्वन ह्यनुचरन्विप्रधावशितस्तत ।
वीक्षमाणो दिश सर्वा शरणार्थं प्रधावति ।
अथापश्यद्वन रुढं समन्ताद्वागुरावृतम् । [20]
वनमध्ये च तत्रासीदुदपान समावृत ।
वल्लिभित्स्वणसंछिन्नैर्गूढाभिरभिसवृत ।
स पपात द्विजस्तत्र विजने सलिलाशये ।
विलम्बश्चाभवत्तस्मिन्लतासंतानसकुले ।
बाहुभ्यां सपरिष्वक्तस्तथा परमसत्त्वया । [25]
स तथा लम्बते तत्र ऊर्ध्वपादो ह्यध शिरा ।
अधस्तत्रैव जातश्च जम्बूवृक्ष सुदुस्तर ।
कूपस्य तस्य वेलाया अपश्यत्सुमहाफलम् ।
वृक्ष बहुविध स्योमवल्लीपुष्पसमाकुलम् ।
नानारूपा मधुकरास्तस्मिन्वृक्षेऽभवन्किल । [30]
तेषा मधूना बहुधा धारा प्रववृते तदा ।
विलम्बमान स पुमान्धारां पिबति सर्वदा ।
न तस्य वृष्णा विरता पीयमानस्य संकटे ।
परीप्सति च ता नित्यमवृत्त स पुन पुन ।
एव स वसते तत्र दु खिदु खी पुन पुन । [35]

—(L 8) Cv भिन्नस् (for छिन्नस्) Cv एष चैव परमा-
त्मना (hypermetrio) (for the post half)

मया तु तद्वन देय तव दास्यामि चेच्छसि ।
तस्य च प्रार्थित सोऽथ दत्त्वा मुक्तिमवाप स ।
सा च त्यक्त्वायसकल्प जगाम परमा गतिम् ।
एव ससारचक्रस्य स्वरूपज्ञा नृपोत्तम ।
पर वैराग्यभागम्य गच्छन्ति परम पवम् । [40]

युधिष्ठिर उवाच ।

एव ससारचक्रस्य स्वरूप विदित न मे ।
पैतृक तु धन प्रोक्त किं तद्विद्वन्महात्मना ।
कान्तारमिति किं प्रोक्त को हस्ती स तु कूपक ।
किंसजिको महावृक्षो मधु वापि पितामह ।
एत मे सशय विद्धि धनशब्द किमुच्यते । [45]
कथ लब्ध धन तेन तथा च किमिदं त्विह ।

भीष्म उवाच ।

उपायानमिदं सर्वं मोक्षविद्धिरुदाहृतम् ।
सुमति विन्दते येन बन्धनाशश्च भारत ।
एतद्रुक्तं हि कान्तारं महान्मसार एव स ।
ये ते प्रतिष्ठिता व्याला व्याधयस्ते प्रकीर्तिता । [50]
या सा नारी महाबोरा वर्णरूपविनाशिनी ।
तामाहुश्च जरा प्राजा परिष्वक्त यथा जगत् ।
यन्मत्र कूपे वसते महाहि काल एव स ।
यो वृक्ष स च मृत्युर्हि स्वकृत तस्य तत्फलम् ।
ये तु कृष्णा सिता राजन्मूपिका रात्र्यहानि वै । [55]
द्विपङ्कपदमयुक्तो यो हस्ती पण्मुग्धाकृति ।
स च सवत्सर प्रोक्त पादमासतैवो मुखा ।
एतत्ससारचक्रस्य स्वरूपं व्याहृतं मया ।
एव लब्धधन राजसत्स्वरूपं विनाशय ।
एतज्ज्ञात्वा तु सा राजन्परं वैराग्यमास्थिता । [60]
ययोक्तविधिना भूय परं पदमवाप स ।
घत्ते धारयते चैव एतस्सात्कारणाद्धनम् ।
तद्रच्छ चामृत शुद्ध हिरण्यममृतं तप ।
तत्स्वरूपो महादेव कृष्णो देवकिनन्दन ।
तस्य प्रमादाहु खस्य नाशं प्राप्स्यसि मानव । [65]
एकं कर्ता स कृष्णश्च ज्ञानिनां परमा गति ।
हृदमाश्रित्य देवेन्द्रो देवा रुद्रास्तथाश्विनौ ।
स्वे स्वे पदे विविधिरे भुक्तिमुक्तिविदो जना ।

भूतानामन्तरात्मासौ स नित्यपदसवृत ।
श्रूयतामस्य सद्भाव सम्यग्ज्ञानं यथा तव । [70]
भयेदेतन्नबोधं त्वं नारदाय पुरा हरि ।
दर्शयित्वात्मनो रूपं यदवोचस्त्वयं विभु ।
पुरा देव ऋषि श्रीमाञ्जारद परमार्थवान् ।
चचार पृथिवीं कृत्स्ना तीर्थान्यनुचरन्प्रभु ।
हिमवत्पादमाश्रित्य विचार्यं च पुन पुन । [75]
स ददर्श हृदं तत्र पद्मोत्पलसमाकुलम् ।
ददर्श कन्या तत्तीरे सर्वाभरणभूषिताम् ।
शोभमाना श्रिया राजन्क्रीडन्तीमुत्पलैस्तथा ।
सा महात्मानमालोक्य नारदेत्याह भामिनी ।
तस्या समीपमासाद्य तस्थौ विस्मितमानस । [80]
धीक्षमाणं तमाजाय सा कन्या चारुहासिनी ।
विजृम्भे महाभागा स्मयमाना पुन पुन ।
तस्मात्समभवद्भक्तात्पुरुषाकृत्विसयुत ।
रत्नविन्दुचिवाङ्गस्तु सर्वाभरणभूषित ।
आदित्यसदृशाकार शिरसा धारयन्मणिम् । [85]
पुनरेव तदाकारसदृशं समजायत ।
तृतीयस्तु महाराज विविधाभरणैर्युत ।
प्रदक्षिणं तु तां कृत्वा विविधध्वनयस्तु ताम् ।
तत् सर्वेण विप्रर्षि कन्यां प्रपच्छ तां शुभाम् ।
का त्वं परमकल्याणि पद्मेन्दुसदृशानने । [90]
न जाने त्वां महादेवि ब्रूहि सत्यमनिन्दिते ।

कन्योवाच ।

सावित्री नाम विप्रर्षे शृणु भद्रं तवास्तु वै ।
किं करिष्यामि तद्ब्रूहि तव यच्छेतसि स्थितम् ।

नारद उवाच ।

भमिवादये त्वा सावित्रि कृतार्थोऽहमनिन्दिते ।
एत मे सशयं देवि वक्तुमर्हसि शोभने । [95]
यस्तु वै प्रथमोत्पन्नं कोऽसौ स पुरुषाकृति ।
थिन्दवस्तु महादेवि मूर्ध्नि ज्योतिर्मयाकृति ।

कन्योवाच ।

अग्रज प्रथमोत्पन्नो यजुर्वेदस्तथापर ।
तृतीयं सामवेदस्तु सशयो व्येतु ते मुने ।
वेदाश्च विन्दुसयुक्ता यज्ञस्य फलसञ्चिता । [100]

यत्तद्दृष्ट महज्ज्योतिर्ज्योतिरित्युच्यते बुधै ।
ऋपे श्रेय मया चापीत्युक्त्वा चान्तरधीयत ।
तत स विस्मयाविष्टो नारद पुरुषर्षभ ।
ध्यानयुक्त स तु चिर न बुधोप महामति ।
तत स्नात्वा महातेजा चाग्यतो नियतेन्द्रिय । [105]

तुष्टाव पुरुषव्याघ्रो जिज्ञासुश्च तदद्भुतम् ।
ततो वर्षशते पूर्णे भगवाँल्लोकभावन ।
प्रादुश्चकार विश्वात्मा ऋपे परमसौहृदात् ।
तमागत जगन्नाथ सर्वकारणकारणम् ।
अपिलामरमौल्यङ्ग रक्मारुणपदद्वयम् । [110]

वैनतेयपदस्पर्शकणशोभितजानुकम् ।
पीताम्बरलसत्काञ्चीढामवद्वकटीतटम् ।
श्रीवल्मवक्षस चारुमणिशौस्तुभक्तधरम् ।
मन्त्रसितमुखाम्भोज चलदायतलोचनम् ।
नम्रचापानुकरणनम्रभ्रयुगशोभितम् । [115]

नानारत्नमणीवज्रस्फुरन्मकरकुण्डलम् ।
इन्द्रनीलनिभाभ त वैयूरमकुटोज्ज्वलम् ।
देवैरिन्द्रपुरोगैश्च ऋपिसर्धैरमिष्टुतम् ।
नारदो जयशब्देन धवन्दे शिरमा हरिम् ।
तत स भगवाँश्श्रीमान्मेघगम्भीरया गिरा । [120]

प्राहेश सर्वभूताना नारद पतित क्षितौ-
भद्रमस्तु ऋपे तुभ्य वर वरय सुवत ।
यत्ते मनसि सुव्यक्तमस्ति च प्रददामि तत् ।
स चेभं जयशब्देन प्रसीदेत्यातुरो मुनि ।
प्रोवाच हृदि सरूढ शङ्खचक्रगदाधरम् । [125]

विचक्षित जगन्नाथ मया ज्ञात च्याच्युत ।
तद्यसीढ हृषीकेश श्रोतुमिच्छामि तद्दरे ।
तत स्वयन्महाविष्णुरम्यभाषत नारदम् ।
यद्दृष्ट मम रूप तु घेवाना शिरसि त्वया ।
निर्द्वंद्वा निरहंकारा शुचय शुद्धलोचना । [130]

त मा पश्यन्ति सतत तान्पृच्छ यदिहेच्छसि ।
ये योगिनो महाप्राज्ञा मदशा ये व्यवस्थिता ।
तेषा प्रमाद् देवर्षे मत्प्रसादमवैहि तत् ।
भीष्म उवाच ।
इत्युक्त्वा स जगामाथ भगवान्भूतभावन ।

तस्माद्भज हृषीकेश कृष्ण देवकिनन्दनम् । [135]
एतमाराध्य गोविन्दं गता मुक्तिं महर्षय ।
एष कर्ता विकर्ता च सर्वकारणकारणम् ।
मयान्येतच्छ्रुत राजन्नारदानु नियोध तत् ।
स्वयमेव समाचष्ट नारदो भगवान्मुनि ।

समस्तससारविघातकारण [140]
भजन्ति ये विष्णुमनन्यमानसा ।
ते यान्ति सायुज्यमतीवदुर्लभ-
मितीव नित्य हृदि वर्णयन्ति ।

Colophon

16

After 12, 200 43, Kumbh. ed Cv ins .

ऐन्द्रं रूप समास्थाय ह्यसुरेभ्यश्चरन्महीम् ।
स एव भगवान्देवो वेदित्व च गता मही ।
एवंभूते भूतसृष्टिर्नारसिंहादय क्रमात् ।
प्रादुर्भावा स्मृता विष्णोर्जगतीरक्षणाय वै ।
एष कृष्णो महायोगी तत्तत्कार्यानुरूपणम् । [5]

हिरण्यकशिपुं वैत्यं हिरण्याक्ष तथैव च ।
रावण च महादैत्यं हत्वास्तौ पुरुषोत्तम ।
भूमेर्दु खोपनाशार्थं ब्रह्मशक्रादिभि स्तुत ।
आत्मनोऽङ्गान्महातेजा उद्वयर्ह जनार्दन ।
सितकृष्णौ महाराज केनौ हरिरुदारधी । [10]

वसुदेवस्य देवक्यामेप जात इहोत्तम ।
देहवानिह विश्वात्मा सवन्धी ते जनार्दन ।
आविर्बभूव योगीन्द्रो मनोतीतो जगत्पति ।
अचिन्त्य पुरुषव्याघ्र नैव केवलमानुष ।
अव्यक्तादिविशेषान्त परीमाणार्थसयुतम् । [15]

क्रीडा हरेरिद सर्वे क्षरमित्येव धार्यताम् ।
अक्षर तत्पर नित्य वैरूप्य जगतो हरे ।
तद्विद्धि रूपमनुलममृतत्वं भवजितम् ।
तदेव कृष्णो दाशार्ह श्रीमाँश्श्रीवत्सलक्षण ।
न भूतसृष्टिसंस्थान देहोऽस्य परमात्मन । [20]

देहवानिह यो विष्णुरसौ मायामयो हरि ।
आत्मनो लोकरक्षार्थं ध्याहि नित्य सनातनम् ।

— (L 100) ❧ Cv निन्दु, प्रणव । ❧ — (L 101)
Cv तद् (for यद्). — (L 111) Kumbh ed किण,
Cv (gloss) वैनतेयेन पदस्पर्शे कियमाणे सति कणा ये पादार
विन्दरजकणा उद्विषास्तौ शोभितजानुकम्) कण (as above).
— (L 116) ❧ Cv: नानारत्नमणी, मणीनां, युक्तामणीनाम्,

रं लक्ष्मी — ईकारोऽञ्जदले लक्ष्म्यां वाण्या कमलकेसरे — इति
रत्नमाला । ❧

16

(L 17) ❧ Cv वैरूप्य, क्षराक्षराभ्यां वैलक्षण्यम् । ❧
— (L 22) ❧ Cv आत्मनो लोका, स्वमक्तलोक । ❧

अङ्गानि चतुरो वेदा मीमासा न्यायविन्मर ।
इतिहासपुराणानि धर्मो स्वायम्भुवाद्य ।
य एन प्रतिवर्तन्ते वेदान्तानि च सर्वश ।
भक्तिहीना न तैर्यान्ति नित्यमेन कथचन ।
सर्वभूतेषु भूतात्मा तत्तद्बुद्धिं समास्थित ।
तस्माद्बुद्धस्त्वमेवैव ध्याहि नित्यमतन्द्रित ।

[25]

17 A

After 12 202, Kumbh ed Cv ins

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ केशवस्य महात्मन ।
वक्षुमर्हसि तत्त्वेन माहात्म्य पुनरेव तु ।
न नृप्याम्यहमप्येन पश्यन्शृण्वश्च भारत ।
एव कृष्ण महाबाहो तस्मादेतद्ब्रवीहि मे ।

भीष्म उवाच ।

शृणु राजन्कथामेता वैष्णवीं पापनाशनीम् । [5]
नारदो मा पुरा प्राह यामह ते वदामि ताम् ।
देवर्षिर्नारद पूर्वं तत्त्व वेत्स्यामि धं हरे ।
इति सचिन्त्य मनसा दृष्यौ ब्रह्म सनातनम् ।
हिमालये शुभे दिव्ये दिव्य वर्षशत किल ।
अनुच्छ्रम्भिराहार मयतात्मा जितेन्द्रिय । [10]
ततोऽन्तरिक्षे वागासीत्तं मुनिप्रवर प्रति ।
मेघगम्भीरनिर्घोषा दिव्या घाटादारीरिणी ।
किमर्थं त्व समापन्नो ध्यान मुनिवरोत्तम ।
अह वदामि ते ज्ञान धर्माद्य वा वृणीष्व माम् ।
तच्छ्रुत्वा मुनिरालोच्य सभ्रमाविष्टमानस । [15]
किं नु स्यादिति सचिन्त्य वाक्यमाहापर प्रति ।

कस्माद्भवानद्य विभेद यान

समास्थितो वान्यमुदीरयन्माम् ।

न रूपमन्यत्तव दृश्यते वै

इदृग्विधस्त्र ममधिष्ठितोऽसि । [20]

पुनस्तमाह म मुनिमनन्तोऽह बृहत्तर ।
न मा मूढा विजानन्ति ज्ञानिनो मा विदन्त्युत ।
त प्रत्याह मुनि श्रीमान्प्रणतो विनयान्वित ।
भवन्त ज्ञातुमिच्छामि तव तत्त्व ब्रवीहि मे ।
तस्य तद्वचन श्रुत्वा नारद प्राह लोकप । [25]
ज्ञानेन मा विजानीहि नान्यथा शक्तिरस्ति ते ।

नारद उवाच ।

किदृग्विधं तु तज्ज्ञान येन जानामि ते तनुम् ।
अनन्त तन्मे ब्रूहि त्व यद्यनुग्रहवानहम् ।

लोकपाल उवाच ।

विकल्पहीन विपुल तस्य चू [१ वू] र शिव परम् ।
ज्ञान तत्त्वेन जानासि साधन प्रति ते मुने । [30]
अत्रावृत्त्य स्थित ह्येतत्तच्छुद्धमितरन्मृपा ।
एतत्ते सर्वमाख्यात सक्षेपान्मुनिसत्तम ।

नारद उवाच ।

त्वमेव तव तत्त्वं ब्रूहि लोकगुरो मम ।
भवन्त ज्ञातुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।
तत प्रहस्य भगवान्मेघगम्भीरया गिरा । [35]
प्राहेश सर्वभूताना न मे चास्य श्रुतिर्न च ।
न घ्राणजिह्वे दृक्चैव त्वचा नास्ति तथा मुने ।
कथ वक्ष्यामि चात्मानमशरीरस्तथाप्यहम् ।
तज्ज्ञात्वा विस्मयाविष्टो मुनिराह प्रणम्य तम् ।
येन त्वं पूर्वमात्मानमनन्तोऽह बृहत्तर । [40]
शक्तोऽहमिति मा प्रीत प्रोक्तवानसि तत्कथम् ।
पुनस्तमाह भगवास्तवाप्यक्षाणि सन्ति वै ।
त्वमेनं ब्रूहि चात्मान यदि शक्नोपि नारद ।
आत्मा यथा तव मुने विवितस्तु भविष्यति ।
मा च जानासि तेन त्वमेक साधनमावयो । [45]
इत्युक्त्वा भगवान्देवस्ततो नोवाच किंचन ।
नारदोऽप्युत्सयन्निब्रज क्व गतोऽसाविति प्रभु ।
स्थित्वा स दीर्घकाल च मुनिर्व्यामूढमानस ।
आह मा भगवान्देवस्त्वनन्तोऽह बृहत्तर ।
तेनाहमिति सर्वस्य को वानन्तो बृहत्तर । [50]
फेयमुर्वी ह्यनन्ताख्या बृहती नूनमेव सा ।
यस्यां जानन्ति भूतानि विळीनानि ततस्तत ।
एना पृच्छामि तरुणीं सैपा नूनमुवाच माम् ।
इत्येवं स मुनि श्रीमान्कृत्वा निश्चयमात्मन ।
स भूतल समाविश्य प्रणिपत्येदमब्रवीत् । [55]
आश्चर्यासि च धन्यासि बृहती त्व वसुंधरे ।
त्वामत्र वेत्नुमिच्छामि यादृग्भूतासि क्षोभने ।
तच्छ्रुत्वा धरणी देवी स्वयमानाब्रवीदिदम् ।
नाह हि बृहती विप्र न चानन्ता च सत्तम ।

कारण मम यो गन्धो गन्धात्मानं ब्रवीहि तम् । [60]
 ततो मुनिस्तद्धि तत्त्व प्रणिपत्येदमब्रवीत् ।
 आश्रयोंऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तर ।
 भवन्त वेत्तुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।
 [ततो गन्धात्मक सोऽनु प्रत्युवाच मुनिं प्रति ।]
 कारण मे जल मत्तो बृहत्तरतमं हि तत् । [65]
 स समुद्र मुनिर्गत्वा प्रणिपत्येदमब्रवीत् ।
 आश्रयोंऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तर ।
 भवन्त वेत्तुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।
 तच्छ्रुत्वा सरिता नाथ समुद्रो मुनिमब्रवीत् ।
 कारण मेऽत्र सपृच्छ रसात्मानं बृहत्तरम् । [70]
 ततो बृहत्तरं विद्वस्त्व पृच्छ मुनिसत्तम ।
 ततो मुनिर्यथायोगं जलं तत्त्वमवेष्य तत् ।
 जलात्मानं प्रणम्याह जलतत्त्वस्थितो मुनि ।
 आश्रयोंऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तर ।
 भवन्त श्रोतुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय । [75]
 ततो रसात्मकं सोऽनु मुनिमाह पुन पुन ।
 ममापि कारणं पृच्छ तेजोरूपं विभावसुम् ।
 नाहं बृहत्तरो ब्रह्मन्नाप्यनन्तश्च सत्तम ।
 ततोऽस्मिं प्रणिपत्याह मुनिर्विसितमानस ।
 यज्ञात्मानं महावासं सर्वभूतनमस्कृतम् । [80]
 आश्रयोंऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तश्च बृहत्तर ।
 भवन्त वेत्तुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।
 तत प्रहस्य भगवान्मुनिं स्विष्टकृदब्रवीत् ।
 नाहं बृहत्तरो ब्रह्मन्नाप्यनन्तश्च सत्तम ।
 कारणं मम रूपं यत् पृच्छ मुनिसत्तम । [85]
 ततो योगक्रमेणैव प्रतीतं तं प्रविश्य स ।
 रूपात्मानं प्रणम्याह नारदो वदतां वर ।
 आश्रयोंऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तर ।
 भवन्त वेत्तुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।
 उत्सयित्वा तु रूपात्मा तं मुनिं प्रत्युवाच ह । [90]
 वायुर्मे कारणं ब्रह्मंस्तं पृच्छ मुनिसत्तम ।
 मत्तो बहुतरं श्रीमाननन्तश्च महाबलिम् ।
 स मारुत प्रणम्याह भगवान्मुनिसत्तम ।
 योगसिद्धो महायोगी ज्ञानविज्ञानपारग ।
 आश्रयोंऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तर । [95]
 भवन्त वेत्तुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।
 ततो वायुर्हि सप्राह नारद मुनिसत्तमम् ।

कारणं पृच्छ भगवन्स्पर्शात्मानं ममाद्य वै ।
 मत्तो बहुतरं श्रीमाननन्तश्च तथैव स ।
 ततोऽस्य वचनं श्रुत्वा स्पर्शात्मानमुवाच स । [100]
 आश्रयोंऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तर ।
 भवन्त वेत्तुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स्पर्शात्मा मुनिमब्रवीत् ।
 नाहं बृहत्तरो ब्रह्मन्नाप्यनन्तश्च सत्तम ।
 कारणं मम चैवेममाकाशं च बृहत्तरम् । [105]
 तं पृच्छ मुनिशार्दूलं सर्वव्यापिनमव्ययम् ।
 तच्छ्रुत्वा नारद श्रीमान्वाक्यं वाक्यविशारद ।
 आकाशं समुपागम्य प्रणम्याह कृताञ्जलि ।
 आश्रयोंऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तर ।
 भवन्त वेत्तुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय । [110]
 आकाशस्तमुवाचेदं प्रहसन्मुनिसत्तमम् ।
 नाहं बृहत्तरो ब्रह्मन्नाप्यनन्तश्च वै कारणं मम ।
 तं पृच्छ मुनिशार्दूलं स वै मत्तो बृहत्तर ।
 ततो ह्याविश्य चाकाशं शब्दात्मानमुवाच ह ।
 स्वरव्यञ्जनसयुक्तं नानाहेतुविभूषितम् । [115]
 वेदाख्यं परमं गुह्यं वेदकारणमच्युतम् ।
 आश्रयोंऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तर ।
 भवन्त श्रोतुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।
 वेदात्मा प्रत्युवाचेदं नारद मुनिपुगवम् ।
 मया कारणभूतेन सर्ववेत्ता पितामह । [120]
 ब्रह्मणो बुद्धिसंस्थानमास्थितोऽहं महामुने ।
 तस्माद्बृहत्तरो मत्तं पद्मयोनिर्महामति ।
 तं पृच्छ मुनिशार्दूलं सर्वकारणकारणम् ।
 ब्रह्मलोकं ततो गत्वा नारदो मुनिपुगवै ।
 सेव्यमानं महात्मानं लोकपालैर्मरुद्गणै । [125]
 समुद्रैश्च सरिद्भिश्च भूततत्त्वैः समुधरैः ।
 गन्धर्वैरप्सरसोमिश्च ज्योतिषा च गणैस्तथा ।
 स्तुतिस्तोमप्रहस्तोभैस्तथा वेदैर्मुनीश्वरैः ।
 उपास्यमानं ब्रह्मणं लोकनाथं परात्परम् ।
 हिरण्यगर्भं विश्वेशं चतुर्भुजं भूषितम् । [130]
 प्रणम्य प्राञ्जलिं प्रहृष्टमाह मुनिपुगव ।
 आश्रयोंऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तर ।
 भवन्त वेत्तुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।
 तच्छ्रुत्वा भगवान्ब्रह्मा सर्वलोकपितामह ।
 उत्सयन्मुनिमाहेदं कर्ममूलस्य लोपकम् । [135]

नाह वृहत्तरो ब्रह्मन्नाप्यनन्तश्च सत्तम ।
 लोकाना मम सर्वेषा नाथभूतो वृहत्तर ।
 नन्दगोपकुले गोपकुमारं परिवारित ।
 समस्तजगता गोप्ता गोपवेपेण सस्थित ।
 मद्रूप च समास्थाय जगत्सृष्टिं करोति स । [140]
 ऐशानमास्थित श्रीमान्दहन्ति नित्य हि पाति च ।
 विष्णु स्वरूपरूपोऽसौ कारण स हरिर्मम ।
 त पृच्छ मुनिशार्दूल स चानन्तो वृहत्तर ।
 ततोऽत्रतीयं भगवान्ब्रह्मलोकान्महामुनि ।
 नन्दगोपकुले विष्णुमेन कृष्ण जगत्पतिम् । [145]
 बालक्रीडनकामक वत्मजालविभूषितम् ।
 पाययित्वाथ यध्नन्त धूलिधूम्रानन परम् ।
 गाहमानैर्हंसद्विश्च नृत्यद्विश्च ममन्तत ।
 पाणिवादनकेश्रैव सवृत वेणुवादनै ।
 प्रणिपत्यान्नीदेन नारदो भगवान्मुनि । [150]
 आश्चर्योऽमि च धन्योऽमि ह्यनन्तश्च वृहत्तर ।
 वेत्तामि चाव्ययश्चामि वेत्तुमिच्छामि यादृशम् ।
 तत प्रहस्य भगवान्नारद प्रत्युवाच ह ।
 मत्त परतर नास्ति मत्त सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
 मत्तो वृहत्तर नान्यदहमेव वृहत्तर । [155]
 आकाशे च स्थित पर्यमुक्त्वानहमेव ते ।
 न मा वेत्ति जन कश्चिन्माया मम दुरत्यया ।
 भक्त्या त्वनन्यया युक्ता मा विजानन्ति योगिन ।
 प्रियोऽमि मम भक्तोऽमि मम तत्त्व विलोकय ।
 उदामि तव तज्ज्ञान येन तत्त्व प्रपद्यमि । [160]
 अन्येषा चैव भक्ताना मम योगरतात्मनाम् ।
 उदामि दिव्य ज्ञान च तेन ते यान्ति मत्पदम् ।
 एवमुक्त्वा ययौ कृष्णो नन्दगोपगृह हरि ।

मीप्स उवाच ।

एतत्ते कथित राजन्विष्णुतत्त्वमनुत्तमम् ।

भजस्वैन विशालाक्ष जपन्कृष्णेति सत्तम । [165]
 मोहयन्मां तथा त्वा च शृणोत्येप मयेरितान् ।
 धर्मात्मा च महाबाहो भक्ताप्रकृति नान्यथा ।

Colophon

17 B

Kumbh ed Cv cont Dr T G1-s & Ms ins
 after 12 202

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
 प्रयाणकाले किं जप्य मोक्षिसिद्धत्वचिन्तकै ।
 किमनुस्मरन्कुरुश्रेष्ठ मरणे पर्युपस्थिते ।
 प्राप्नुयात्परमा सिद्धिं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वत ।

मीप्स उवाच ।

त्वद्युक्तश्च हित सूक्ष्म उक्त प्रश्नस्त्वयानघ । [5]
 दृणुष्वावहितो राजन्नारदेन पुरा श्रुतम् ।
 श्रीवत्साङ्ग जगद्बीजमनन्त लोकसाक्षिणम् ।
 पुरा नारायण देव नारद परिष्टुष्टवान् ।
 त्वामक्षर पर ब्रह्म निर्गुण तमस परम् ।
 आहुर्वैद्य पर धाम ब्रह्मादिकमलोद्भवम् । [10]
 भगवन्भूतभव्येश श्रद्धधानैर्जितेन्द्रियै ।
 कथ भक्तैर्विचिन्त्योऽसि योगिसिमोक्षकाङ्क्षिभि ।
 किं जप्य किं जपेन्नित्य काल्यमुत्थाय मानव ।
 कथ युञ्जन्सदा ध्यायेद्ब्रूहि तत्त्व सनातनम् ।
 श्रुत्वा च नारदोक्त तु देवानामीश्वर स्वयम् । [15]
 प्रोवाच भगवान्विष्णुर्नारद वरद प्रभु ।
 हन्त ते कथयिष्यामि इमा दिव्यामनुस्मृतिम् ।
 यामधीत्य प्रयागे तु मज्जावायोपपद्यते ।
 अकारमग्रत कृत्वा मा नमस्कृत्य नारद ।

Kumbh. ed reads from 160 post half to 162 post
 lf twice — 56-57 ± 62-63 ± 67-68 ± 74-75
 81-82 ± 88-89 ± 95-96 ± 101-102 ± 109-110 ±
 7-118 ± 132-133 ± 151-152

17 B

(L 3) G1: Kumbh ed. तु (for अनु) G1
 umbh ed समुपस्थिते (for पयु) — (L 4) G1
 म देव (for परमां मिद्धि) G1 om from श्रोतु up
 देव (in line 8, prior half) — (L 5) Dr
 G: ० तपुक्तिमहित, T: तपुक्तश्च हित; G: Ms: सपु

क्तिसहित (for त्वद्युक्तश्च हित) — (L 8) Kumbh
 ed नारद पर्युच्छत (for the post half) — (L 9)
 Kumbh ed अक्षर परम ब्रह्म (for the prior half)
 — (L 10) Kumbh ed वैद्य (for वैद्य) ☞ Cv
 चतुर्मुखब्रह्मण आदिभूतस्य कमलस्य उद्भवो यस्मात्तम् । ☞ — (L
 12) Kumbh ed योगिभिर्देहमोक्षिभि (for the post
 half) — (L 13) Ms Kumbh. ed किं तु (Ms च)
 जप्य (for किं जप्य किं) T: कल्यम्, G1: कल्य (for
 काल्यम्) — After line 13, Kumbh ed ins
 स्मरेच्च त्रियमाणो वै विशेषेण महापुते ।

एकाम्र प्रयतो भूत्वा इमं मद्भ्रसुदीरयेत् । [20]
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय इति ।
 इत्युक्तो नारद प्राह प्राञ्जलि प्रणत स्थित ।
 सर्वदेवेश्वर विष्णु सर्वात्मान हरिं प्रसुम् ।
 अन्यक्त शाश्वत देव प्रभवं पुरुषोत्तमम् ।
 प्रपद्ये प्राञ्जलिर्विष्णुमक्षर परम पदम् । [25]
 पुराण प्रभव नित्यमक्षय लोकसाक्षिणम् ।
 प्रपद्ये पुण्डरीकाक्षमीश भक्तानुकम्पिनम् ।
 लोकनाथ सहस्राक्षमद्भुत परम पदम् ।
 भगवन्त प्रपन्नोऽस्मि भूतभव्यभवत्प्रभुम् ।
 स्रष्टार सर्वलोकानामनन्त सर्वतोमुखम् । [30]
 पद्मनाभ हृषीकेश प्रपद्ये सत्यमच्युतम् ।
 हिरण्यभंसमभूत भूगर्भं परत परम् ।
 प्रभो प्रभुमनाद्यन्त प्रपद्ये त रविप्रभम् ।
 सहस्रशीर्षं पुरुष महर्षिं तत्त्वभावनम् ।
 प्रपद्ये सूक्ष्ममचल चरेण्यमभयप्रदम् । [35]
 नारायण पुराणार्थिं योगात्मान सनातनम् ।
 सस्थान सर्वतत्त्वाना प्रपद्ये ध्रुवमीश्वरम् ।
 य प्रभु सर्वभूताना येन सर्वमिदं ततम् ।
 चराचरगुरर्विष्णु स मे देव प्रसीदतु ।
 यस्मादुत्पद्यते ब्रह्मा पद्मयोनि सनातन । [40]
 ब्रह्मयोनिर्हि विश्वात्मा स मे विष्णु प्रसीदतु ।
 य पुरा प्रलये प्राप्ते नष्टे स्वावरजद्भमे ।

ब्रह्मादिषु प्रलीनेषु नष्टे लोके परावरे ।
 आभूतसङ्घे चैव प्रलीनेऽप्राकृतो महान् ।
 एकस्तिष्ठति विश्वात्मा स मे विष्णु प्रसीदतु । [45]
 चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ।
 हूयते च पुनर्द्वाभ्या स मे विष्णु प्रसीदतु ।
 पर्जन्य पृथिवी सस्य कालो धर्म क्रियाक्रिये ।
 गुणाकर स मे वभ्रुर्वासुदेव प्रसीदतु ।
 अग्नीषोमार्कताराणा ब्रह्मरुद्रेन्द्रयोगिनाम् । [50]
 यस्तेजयति तेजासि स मे विष्णु प्रसीदतु ।
 योगावास नमस्तुभ्य सर्वावास वरप्रद ।
 यज्ञगर्भं हिरण्याङ्ग पञ्चयज्ञ नमोऽस्तु ते ।
 चतुर्भूर्ते पर धाम लक्ष्म्यावास परार्चित ।
 सर्वावास नमस्तेऽस्तु वासुदेव प्रधानकृत् । [55]
 अजस्त्वनामय पन्या ह्यमूर्तिर्विश्वमूर्तिर्धृक् ।
 विकर्तं पञ्चकालञ्च नमस्ते ज्ञानसागर ।
 अच्यक्ताब्धक्तमुत्पन्नमच्यक्ताद्य-परोऽक्षर ।
 यत्सात्परतर नास्ति तमस्मि शरण गत ।
 न प्रधानो न च महान्पुरुषश्चेतनो ह्यज । [60]
 अनयोर्धं परतरस्तमस्मि शरण गत ।
 चिन्तयन्तो हि य नित्य ब्रह्मेशानादय प्रभुम् ।
 निश्चय नाधिगच्छन्ति तमस्मि शरण गत ।
 जितेन्द्रिया महात्मानो ज्ञानध्यानपरायणा ।
 य प्राप्य न निवर्तन्ते तमस्मि शरण गत । [65]

—(L 14) Kumbh ed समाधायैद् (for सदा ध्या°)
 D₁ T₁ G₁₋₂ ॐ सत्त्व (for तत्त्व) —(L 19) G₂ ॐ
 भारत (for नारद) —(L 20) T₂ पद्माक्षय (for 'प्र')
 D₁ T₁ इद (for इम) —(L 21) G₁ om भगवते
 —(L 22) G₁ इत्युक्त्वा (for इत्युक्तो) —(L 23)
 G₁ सर्वमेवेश्वर (for 'देवेश्वर') — Before line 24, G₂ ॐ
 ins नारायण उवाच —(L 24) Kumbh ed अन्यय (for
 अन्यक्त) D₁ T₁ देव (for देव) —(L 25) T₁ अक्षय्य,
 T₂ अक्षय (for अक्षर) G₁ प्रभुं (for पदम्) —D₁ om
 (hapl) lines 26-28 —(L 26) Kumbh ed विष्णुम्
 (for नित्यम्) G₁ २ अक्षर (for अक्षय) —(L 33) T₂
 [S]इ (for त) —(L 34) G₂ ॐ महति (for महर्षिं)
 —(L 37) T₂ सपान, M₂ सत्यात (for सस्थान) T₂ G₁ २
 मत्त्वानां (for तत्त्वानां) —(L 38) M₂ सर्वलोकानां (for
 'भूतानां) —(L 39) Kumbh ed परावर- (for चरा
 चर-) —(L 40) T₂ देव (for ब्रह्मा) —(L 41)
 G₁ देव (for विष्णु) — G₁ reads lines 42-45 after
 line 51 —(L 43) Kumbh ed लोक (for लोके)
 G₂ परापरे —(L 44) T₁ अभूते, G₂ अभूत (for

आभूत) —(L 45) G₁ देव (for विष्णु) —(L
 46) ॐ C_v 'आश्रावय' इति चतुरक्षरम् । 'अस्तु औपद्' इति
 चतुरक्षरम् । 'यज' इति द्वयक्षरम् । 'ये यजामहे' इति पञ्चा-
 क्षरम् । द्वयक्षरो वषट्कार- इति ध्रुतिवचनादेवार्थोऽवगन्वव्य । ॐ
 —(L 47) D₁ T₁ G₁ ॐ नो (for मे) —(L
 48) D₁ पृथिवी (for 'वी) D₁ सर्वा, T₁ G₂ सत्य;
 G₁ २ सर्व (for सस्य) —(L 49) T₂ गुणात्पर, G₁
 गुराकर (for गुणाकर) G₁ M₂ नो (for मे) D₁ T
 G₁₋₂ ॐ विष्णुर्, C_v (gloss कनकवर्ण) वभ्रुर् (as above)
 —(L 50) T₂ G₁ अग्नीषोमार्क- (for अग्नीषो) G₂
 ब्रह्मसोमैर्द्र (for 'रुद्रेन्द्र-) — G₁ reads line 51 twice
 —(L 51) G₁ (both times) यस्ते यजति — After
 line 51, G₁ reads lines 42-45 —(L 52) G₁ M₂
 योगवास —(L 54) T₁ परार्चित, M₂ वरार्चित (for
 परा) —(L 55) T G₂ ॐ वासुदेव (for वासुदेव)
 —(L 56) D₁ T G₁₋₂ ॐ त्वम (G₂ 'मा') गम (for त्वना
 मय) T₂ मूर्तिमाक्; Kumbh ed. 'धृत् (for 'धृक्')
 —(L 57) D₁ त्रिवर्ग, T₁ G₂ ॐ त्रिगर्त- (G₂ 'र्त'), T₂
 विकर्त, G₁ २ M₂ त्रिगर्त- (for विकर्त). —(L 58) T₂

एकाक्षेण जगत्सर्वमवष्टभ्य विभु स्थित ।
 अप्राप्तो निर्गुणो नित्य तमसि शरणं गत ।
 सोमार्काग्निमय तेजो या च तारमयी धृति ।
 षड्वि सजायते योऽय स महात्मा प्रसीदतु ।
 गुणादिर्निर्गुणश्चाद्यो लक्ष्मीवाञ्छेतनो ह्यज । [70]
 सूक्ष्म सर्वगतो योगी स महात्मा प्रसीदतु ।
 अव्यक्त समधिष्ठाता अचिन्त्य मद्रसत्पर ।
 आस्थित परम भुङ्क्ते स महात्मा प्रसीदतु ।
 क्षेत्रज्ञ पञ्चधा मुद्रे प्रकृति पञ्चभिर्मुनि ।
 महान्गुणाश्च यो भुङ्क्ते स महात्मा प्रसीदतु । [75]
 सूर्यमध्ये स्थित सोमसप्त मध्ये च या स्थिता ।
 भूतवाह्या च या दीप्ति स महात्मा प्रसीदतु ।
 नमस्ते सर्वत सर्वं सर्वतोक्षिणोरोमुप ।
 निर्विकार नमस्तेऽस्तु माक्षी क्षेत्रध्रुवस्थिति ।
 अतीन्द्रिय नमस्तुभ्य लिङ्गैर्व्यक्तं मीयमे । [80]
 ये च त्वा नामिजानन्ति ममारे मयरन्ति ते ।
 कामप्रोधविनिर्मुक्ता रागद्वेषविवाञ्जिता ।

मान्यभक्ता विजानन्ति न पुनर्मरिका द्विजा ।
 एकाकिनो हि निर्द्वंष्टा निराशी कर्मकारिण ।
 ज्ञानाग्निदग्धकर्माणस्त्वा विशान्ति विनिश्चिता । [85]
 अशरीर शरीरस्थ सम सर्वेषु देहिषु ।
 पुण्यपापविनिर्मुक्ता भक्तास्त्वा प्रविशन्त्युत ।
 अव्यक्त बुद्धहकारौ मनोभूतेन्द्रियाणि च ।
 त्वयि तानि च तेषु त्व न तेषु त्व न ते त्वयि ।
 एकत्वान्यत्वानात्त्व ये विदुर्यान्ति ते परम् । [90]
 समोऽसि सर्वभूतेषु न ते द्वेष्योऽस्ति न प्रिय ।
 समत्वमसिकाङ्क्षेऽह भक्त्या वै नान्यचेतसा ।
 चराचरमिदं सर्वं भूतप्राण चतुर्विधम् ।
 त्वया त्वय्येव तद्योत सूत्रे मणिगणा हव ।
 स्रष्टा भोक्तृसि कूटस्थो ह्यतत्त्वस्तत्त्वसञ्चित । [95]
 अकर्ता हेतुरचल पृथगात्मन्यवस्थित ।
 न मे भूतेषु न्ययोगो भूततत्त्वगुणाधिक ।
 अहकारेण बुद्ध्या वा न मे योगस्त्रिभिर्गुणै ।
 न मे धर्मोऽस्त्यधर्मो वा नारम्भो जन्म वा पुन ।

G1 अव्यक्तान्यक्तम् (for 'काद्यक्तम्) D1 T1 G2 ० व्यक्ताय
 स (for अव्यक्ताय) — D1 om (hapl) lines 60-67
 T2 Ms om (hapl) lines 60-63 — (L 64) G1 परायण
 — (L 66) G2 भुवि (for विभु) T1 त्रिमादूर्ध्व स्थितो योमा
 वेकाक्षेण भुवि स्थित — (L 67) Kumbh ed अग्राद्य
 नियुग Ms नित्यम् (for नित्य) — (L 69) G2 व
 (for स्य) Ms ममात्मा (for महात्मा) — (L 70)
 G1 गुणाग्निगुणाद्यौ (for the prior half) D1 T1
 G1-3 ० [5]यज्ञ (for ह्यज) — (L 71) Ms ममात्मा
 (for महा) — After line 71, Kumbh ed ins

मान्ययोगाश्च ये चान्ये विद्वाश्च परमपय ।
 य विदित्वा विमुच्यन्ते स महात्मा प्रसीदतु ।

— (L 72) Kumbh ed अव्यक्त (for अव्यक्त) G2
 समधिष्ठाना (for 'धिष्ठाना) T2 Ms अचिन्त्य (for अ
 चिन्त्य) — (L 73) D1 T G1-3 ० Ms अस्थिति (for
 आस्थित) D1 om from परम up to मुद्रे (in line
 75) T2 Ms प्रकृति, G2 पर; Kumbh ed प्रकृति-
 (for परम) G1 मुक्तो, Kumbh ed श्रेष्ठ (for
 मुद्रे) Ms ममात्मा (for महा) — G1 om (hapl)
 lines 74-75 — (L 74) G2 क्षेत्रज्ञ (for 'ज्ञ') T1
 G2 ० ० प्रकृति (for प्रकृति) — (L 75) T G2 ० ०
 Ms महागुणाश्च (for महान्यु) Ms Cv ममात्मा (for
 महा) — D1 om (hapl) lines 76-77 — (L 76)
 ☞ Cv सूर्यमध्ये, हृत्पद्मस्थितसूर्यमण्डलमध्ये, मोम, मण्डलरूपी

मोम, तस्य मध्ये च या दीप्ति, वहिमण्डलरूपा दीप्ति स्थिता । ☞
 — (L 77) G1 भूतवाह्या, G2 'माभ्या, G3 'भव्या (for
 वाह्या) ☞ Cv भूतवाह्या, अप्राकृतज्ञानानन्दमयी । ☞ Ms
 ममात्मा (for महात्मा) — (L 78) T2 जगत (for
 सवत) G1 सवा; G2 सर्वे (for सर्व) — (L 79)
 D1 G2 ० Ms क्षेत्री; T1 क्षेत्रि (for क्षेत्र) D1 T1
 G2 ० ह्य (G1 'व) स्थित — (L 80) D1 मीयते, T1
 G1 ० दीयते (for मीयते) — (L 81) D1 T1 G1 ० ०
 त्वा (for त्वां) — (L 83) T2 नारका, Kumbh ed
 भवका (for मारका) — (L 84) T Kumbh. ed एकां
 तिनो (for 'काकिनो) G2 निराश (for शी) — (L
 85) Kumbh ed विधितका (for विनिश्चिता) — (L
 87) G1 तां (for त्वां) — (L 88) T2 बुद्धहकार;
 Kumbh ed 'कार (for 'कारौ) G1 मनोभुर्द्वीन्द्रियाणि च
 — (L 89) G1 ते सत्त्व (for तेषु त्व) — (L 90)
 G1 यति G1 वर (for परम्) — (L 91) Ms मे (for
 ते) — (L 92) G1 समस्तम् (for समत्वम्) G1 [अ]-
 नन्यचेतसा — (L 94) D1 त्वय्येव (for त्वय्येव) ☞ Cv
 त्वया, त्वया स्रष्टा । ☞ — (L 95) G2 क्षयाद्यत् (for ह्यत
 त्वत्) Kumbh ed ह्यतत्त्व तत्त्वसञ्चित (for the post
 half) ☞ Cv अतत्त्व, चतुर्विंशतितत्त्वभिः । ☞ — (L
 96) D1 T1 G1-3 ० अकर्म (G1 ० 'मो) (for अकर्ता)
 — (L 97) T2 Kumbh ed ते (for मे) T2 -गुणा-
 धिक — (L 98) Kumbh. ed ते (for मे) — (L
 99) T2 Ms क्षयर्मा, G1 [5]स्त्वधर्मो Kumbh ed न
 मोक्षधर्मो वा न त्व (for the prior half) — (L 100) T2

जरा मरणमोक्षार्थं त्वा प्रपश्योऽस्मि सर्वंग । [100]
 विपर्यैरिन्द्रियैर्वापि न मे भूय समागम ।
 पृथिवीं यातु मे प्राण यातु मे रसन जलम् ।
 रूपं हुताशन यातु स्पर्शो यातु च मारुतम् ।
 श्रोत्रमाकाशमप्येतु मनो वैकारिक पुन ।
 इन्द्रियाण्यपि सयान्तु स्वामु स्वासु च योनिषु । [105]
 पृथिवी यातु सलिलमापोऽग्निमनलोऽनिलम् ।
 वायुराकाशमप्येतु मनश्चाकाश एव च ।
 अहकार मनो यातु मोहन सर्वदेहिनाम् ।
 अहकारस्ततो बुद्धिं बुद्धिरव्यक्तमच्युत ।
 प्रधाने प्रकृतिं याते गुणमाभ्ये व्यवस्थिते । [110]
 वियोग सर्वकरणैर्गुणैर्भूतैश्च मे भवेत् ।
 निष्चेचलं पद देव काङ्क्षेऽह परम तव ।
 एकीभायस्त्वया मेऽस्तु न मे जन्म भवेत्पुन ।
 त्वद्विस्त्वद्रतप्राणस्त्वन्नक्तिस्त्वत्परायण ।
 त्वामेवाह स्मरिष्यामि मरणे पशुपस्थिते । [115]
 पूर्वदेहकृता मे तु व्याधय प्रविशन्तु माम् ।
 अर्शयन्तु च दुःखानि ऋण मे प्रतिमुञ्चतु ।
 अनुध्यातोऽसि देवेश न मे जन्म भवेत्पुन ।
 तस्माद्भवीमि कर्माणि ऋण मे न भवेदिति ।
 नोपतिष्ठन्तु मा सर्वे व्याधय पूर्वसंचिता । [120]

अनृणो गन्तुमिच्छामि तद्विष्णो परमं पदम् ।
 श्रीभगवानुवाच ।
 अह भगवतस्त्वस्य मम चासौ सनातन ।
 तस्याह न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ।
 कर्मेन्द्रियाणि सयम्य पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि च ।
 दशेन्द्रियाणि मनसि अहकारे तथा मन । [125]
 अहकार तथा बुद्धौ बुद्धिमात्मनि योजयेत् ।
 यत्तु बुद्धीन्द्रिय पश्येदुद्ध्वा बुध्येत्परात्परम् ।
 ममायमिति तस्याह येन सर्वमिदं ततम् ।
 आत्मनात्मनि सयोज्य परमात्मन्यनुस्मरेत् ।
 ततो बुद्धे पर बुद्ध्वा लभते न पुनर्भवम् । [130]
 मरणे समनुप्राप्ते यश्चैव मामनुस्मरेत् ।
 अपि पापसमाचार स याति परमा गतिम् ।
 [ॐ] नमो भगवते तस्मै देहिना परमात्मने ।
 नारायणाय भक्तानामेकनिष्ठाय शाश्वते ।
 इमामनुस्मृतिं दिच्या वैष्णवीं सुसमाहित । [135]
 स्वपन्विबुध्यश्च पठेद्यत्र तत्र समम्यसेत् ।
 पौर्णमास्याममावास्या द्वादश्यां च विशेषत ।
 श्रावयेच्छुद्धधानाश्च मद्भक्ताश्च विशेषत ।
 यद्यहकारमाधित्य यज्ञदानतप क्रिया ।
 कुर्वन्स्वकलमामोति पुनरावर्तन तु तत् । [140]

सप्तश (for सर्वंग) — After line 100, Kumbh ed
 ins

इश्वरोऽसि जगन्नाथ तत परम उच्यसे ।
 भक्तानां यद्विद देव तद्वयाहि त्रिदशेश्वर ।

— (L. 102) Kumbh ed गधो वै (for मे प्राण)
 Kumbh ed रस यातु जल तथा (for the post half)
 — (L. 103) Ms चक्षुर; Kumbh ed तेजो (for रूप)
 — (L. 104) Ms शब्द (for श्रोत्रम्) — (L. 105)
 G₁ सयातु (for सयान्तु) Ms इन्द्रियाणा गुणा यातु (for
 the prior half) — (L. 106) G₁ पृथिवी T₂
 अमयो; G₂ अनिलो (for अनलो) — (L. 107) G₁
 Cv आकाशम् (for आकाश). — (L. 108) G₂ मोहिन.
 — (L. 109) Ms तथा बुद्धि — (L. 111) T₁ गणैर्;
 G₁ गुण (for गुणैर्) — (L. 112) Dr T₁ G₁—
 निष्चेवत्य; T₂ निष्चेवत्य (for निष्चेवत्) T₂ पथ (for
 पद) Kumbh. ed तात (for देव) Dr T₁ G₁ तप
 (for तव) — (L. 113) एकीभूतश्च (for भावश्च)
 छे Cv एकीभाव, गोपु गाव एकीभवन्तीतिवत् एकस्थानगत
 त्वन् । छे — Dr om (hapl) lines 114–119 — (L
 114) T त्वद्भक्तश्च; G₂ त्वद्रतिश्च, G₂ त्वद्भावश्च, Ms

त्वद्भक्तश्च (for त्वद्भक्तिश्च) — (L. 115) T₂ गमिष्यामि
 (for स्मरि*) — (L. 116) G₁ पूर्वदेहे (for देह)
 Ms ये (for मे) — (L. 117) G₁ मरणे (for ऋण मे)
 Kumbh ed प्रवि (for प्रति) — (L. 119) T₂ ऋण
 माह, G₂ रण मे (for ऋण मे) — (L. 120) Kumbh
 ed उप (for नोप) G₂ पूर्वसंचित T₂ G₂ Ms om.
 the ref — (L. 122) G₂ आवा (for अह) — (L. 123)
 G₁ प्रणश्यामि (for प्रणश्यामि) T₂ न प्रणश्यतु — (L
 124) G₁ सयम्य (for सयम्य) — (L. 125) Dr G₁ देहे-
 द्रियाणि G₁ पुन (for मन) — (L. 126) G₂ अहकारौ
 (for कार) — (L. 127) T₂ यतो बुद्धेन्द्रिय, G₁ यत्तु बुद्धौ
 द्रिय (for बुद्धीन्द्रिय). G₁ पश्ये G₁ बुद्धे; Ms बुद्धे (for
 बुध्येत्) — Before line 128, Ms ins श्रीभगवान् — (L
 128) G₂ पदं यामि (for ममायम्) Kumbh. ed यस्य
 (for तस्य). — (L. 129) T₂ परमात्मानन् (for त्मनि)
 — (L. 131) T₁ G₂ समनुप्राप्तौ (G₂ स्तो). G₂ मानुष
 (for मामनु) — Before line 135, G₂ ins भगवान्
 — (L. 135) Ms पापनाशिनी (for सुसमाहित) — (L
 136) Kumbh. ed. विबुद्धश्च (for विबुध्यश्च) Dr T G₁ :
 यत्र यत्र (for यत्र तत्र) — (L. 137) G₁ पौर्णिमास्याम्.
 T₂ अमार्गां च (for वास्या) T₂ ना (for च) — (L.

अभ्यर्चयन्पितृन्देवान्पठन्नुह्वन्त्यलिं ददत् ।
ज्वलन्नाग्निं स्मरेद्यो मा स याति परमा गतिम् ।
यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि शरीरिणाम् ।
यज्ञं दानं तपस्तस्मात्कुर्यादाशीर्विवाजितं ।
नम इत्येव यो मृद्यान्मद्भक्तं श्रद्धयान्वितं । [145]
तस्याक्षयो भवेद्भोक्तुः श्रपाकस्यापि नारद ।
किं पुनर्यं यजन्ते मा माधका विधिपूर्वकम् ।
श्रद्धावन्तो यतामानस्ते मा यान्ति मदाश्रिता ।
कर्माण्याद्यन्तवन्तीह मद्भक्तो नान्तमश्नुते ।
मामेव तस्माद्देवर्षे ध्याहि नित्यमतन्द्रित । [150]
अवाप्स्यसि तत सिद्धिं द्रक्ष्यस्येव पद मम ।
अज्ञानाय च यो ज्ञानं दद्याद्भर्मापदेशनम् ।
कृन्ना वा पृथिवीं दद्यात्तेन तुल्यं न तत्फलम् ।
तस्मात्प्रदेय माधुम्यो जन्मग्रन्थमयापहम् ।
एवं दत्त्वा नरश्रेष्ठ श्रेयो वीर्यं च विन्दति । [155]
अश्वमेधमहस्त्राणा सहस्रं य ममाचरेत् ।
नार्यां पदमवाप्नोति मद्भक्तैर्यदनाप्यते ।

मीम्न उवाच ।

एवं पृष्टं पुरा तेन नारदेन सुरर्षिणा ।
यदुवाच तदा शमुन्द्रदुक् तव सुव्रत ।
स्वमप्येकमना भूत्वा ध्याहि ज्ञेय गुणातिगम् । [160]
भजन्स्व मयैर्भावेन परमा मानमव्ययम् ।
श्रुत्वा नारदो वाक्यं दिव्यं नारायणेरितम् ।
अत्यन्तभक्तिमान्देव एकान्तत्वमुपेयिवान् ।
नारायणमृषि देव दश वर्षाण्यनन्यभाक् ।

इदं जपन्वै प्राप्नोति तद्विष्णो परमं पदम् । [165]
किं तस्य बहुमिर्मैर्भक्तिर्यस्य जनार्दने ।
नमो नारायणायेति मन्त्रं सर्वार्थसाधकं ।
इमा रहस्या परमामनुस्मृति-
मधीत्य बुद्धिं लभते च नैष्टिकीम् ।
विहाय तु खान्यवमुच्य सकटा- [170]
स्त वीतरागो विचरन्महीमिमाम् ।

Colophon

17 C

Kumbh ed Cv cont

युधिष्ठिर उवाच ।

देवासुरमनुष्येषु ऋषिसुरेषु वा पुन ।
विष्णोस्तत्त्वं यथाख्यातं को विद्वाननुवेत्ति तत् ।
एतन्मे सर्वमाचक्ष्व न मे तृप्तिर्हि तत्त्वत ।
वर्तते भरतश्रेष्ठ सर्वज्ञोऽसीति मे मति ।

मीम्न उवाच ।

का[? स्मा]रितोऽहं त्वया राजन्यदृष्टं च पुरा मम । [5]
गरुडेन पुरा मह्यं सवादो भूश्रुदुत्तम ।
पुराह तप आस्थाय वासुदेवपरायण ।
ध्यायन्स्तुवन्नमस्यश्च यजमानस्तमेव च ।
गङ्गाद्वीपे समासीनो दश वर्षाणि भारत ।
माता च मम सा देवी जननी लोकपावनी । [10]
समासीना समीपे मे रक्षणार्थं ममाच्युत ।

138) D₁ G₁ श्रद्धानांशु G₂ श्रद्धानानां (for धानांशु)
G₂ : मद्भक्तानां (for 'ज्ञाश्व) — (L 140) G₁ Kumbh
ed न तु (for तु तत्) — (L 141) G₁ जिह्वन्
(for जु) D₁ T G₂ तदन् (for ददत्) — (L
142) M₁ गच्छेत् (for याति) — (L 143) D₁ G₁
om hapl from तप up to तप (in line 144)
M₁ तपश्चेति (for 'क्षैव) T G₂ : : M₁ मनीषिणां
— (L 144) D₁ आशी, G₂ आशा (for आशीर्)
T₂ विवर्जित, G₁ विवर्जित (for विवर्जित) — (L 146)
G₂ श्रपचक्ष (for श्रपाकस्य) — (L 147) D₁ T₁ यजतो
(for यजन्ते) M₁ साधक (for साधका) — (L 148)
G₂ दनाश्रिता (for नदा) — (L 149) मद्भक्तो (for
मद्भक्तो) Kumbh ed [s]मृत्नम् (for नान्तम्) — (L
150) T₂ नित्य (for तस्माद्) D₁ ध्यायन् (for ध्याहि)
— (L 151) G₂ काम (for सिद्धि) T₂ G₂ M₁ द्रक्ष्य-

(M₁ 'क्ष)ने च, G₂ रक्षमे च (for द्रक्ष्येव) G₂ पर (for
पद) — (L 152) Kumbh ed अमानिने (for 'नाय)
G₂ transp ज्ञान and दद्यात् T₂ धर्मोपदेशत (for 'नम्)
— (L 153) T₁ G₁-s : तत् फल (for न तत्फलम्)
— (L 158) D₁ T₁ G₂ : : महर्षिणा — (L 159) T₂ G₂
पुरा शमुम्, Kumbh ed तदासौ मे (for तदा शमुष्)
— (L 160) D₁ T₁ G₁ : : याहि (for ध्याहि) T₂
ध्येय; G₂ : धेय (for ज्ञेय) D₁ गुणातिगि; T₁ G₂ :
'गति, T₂ 'न्वित (for 'तिगम्) — (L 162) T₂ G₂
एत; M₁ इद; Kumbh ed एतन् (for एव) G₂ दिव
— (L 163) D₁ T₁ G₂ : देवम् D₁ T₂ G₂ : : एकां
दित्वम् — (L 164) G₂ पुराणधि (for ऋषि देव)
— (L 170) D₁ T₂ G₁-s : सकटान् — (L 171)
Kumbh ed न वीतरागो विगतज्वर सुखी Colophon
D₁ T₁ G₂ : : M₁ अनुस्मृति .

तस्मिन्कालेऽद्भुत श्रीमान्सर्ववैदमय प्रभु ।
 सुपर्ण पतता श्रेष्ठो मेरुमन्दरसनिभ ।
 आजगाम त्रिशुद्धात्मा गङ्गा द्रष्टुं महायशा ।
 तमागतं महात्मानं प्रत्युद्गम्याहमर्थित । [15]
 प्रणिपत्य यथान्याय कृताञ्जलिरवस्थित ।
 सोऽपि देवो महाभागामभिनन्द्य च जाह्नवीम् ।
 तया च पूजित श्रीमानुपोपाविश्रावसाने ।
 तत कथान्तरे त वै वचन चेदमब्रवम् ।
 वेदवेद महावीर्यं वैनतेय महाबल । [20]
 नारायण हृषीकेश सहमानोऽनिश हरिम् ।
 जानासि त यथा वक्तु यादृग्भूतो जनार्दन ।
 ममापि तस्य सद्भाव वक्तुमर्हसि सत्तम ।

गरुड उवाच ।

शृणु भीष्म यथान्याय पुरा त्व^[1]त्वा]मिह सत्तमा ।
 अनेके मुनय सिद्धा मानसोत्तरवासिन । [25]
 पप्रच्छुर्मां महाप्राज्ञा वासुदेवपरायणा ।
 पक्षीन्द्र वासुदेवस्य तत्त्व वेत्सि पर पदम् ।
 त्वया समो न तस्यास्ति सनिकृष्टमियोऽपि च ।
 तेषामह वच श्रुत्वा प्रणिपत्य महाहरिम् ।
 अथव च यथावृत्त मम नारायणस्य च । [30]
 शृणुष्व मुनिशार्दूला हत्वा सोममहं पुरा ।
 आकाशे पतमानस्तु वाक्य तत्र शृणोमि वै ।
 साधु साधु महागहो प्रीतोऽस्मि तव दर्शनात् ।
 वृणोष्व वचन मत्त पक्षीन्द्र गरुडाधुना ।
 त्वामह भक्तिरत्नज्ञो प्रवे वचनमुत्तमम् । [35]
 इत्याह स ध्रुव तत्र मामाह भगवान्पुन ।
 ऋषिरस्मि महावीर्यं न मा जानाति वा मयि ।
 असूयति च मा मूढस्त्वच्छ्रुत्वा गर्वमास्थित ।
 अह देवतिकायाना मध्ये वचनमब्रवम् ।
 ऋषे पूर्वं वरं मत्तस्त्व वृणोष्व ततो ह्यहम् । [40]
 वृणे त्वत्तो वर पश्चादित्येव मुनिसत्तमा ।
 यस्मात्त्वा भगवान्देव श्रीमान्श्रीवत्सलक्षण ।
 अथ पश्यति पक्षीन्द्र वाहन मय मे सदा ।
 वृणेऽह वरमेतद्वि त्वत्तोऽद्य पतगोश्वर ।
 तथेति त वीक्ष्य मातामनहकारमास्थितम् (sic) । [45]
 जेतुकामो ह्यह विष्णु मायया मायिन हरिम् ।
 त्वत्तो ह्यह वृणे त्वद्य वरमृषिवरोत्तम ।
 तवोपरिष्ठास्यासामि वरमेतत्प्रयच्छ मे ।

तथेति च हसन्प्राह हरिनारायण प्रभु ।
 ध्वज च मे भव सदा त्वमेव विहगेश्वर । [50]
 उपरिष्ठास्थितिस्तेऽस्तु मम पक्षीन्द्र सर्वदा ।
 इत्युक्त्वा भगवान्देव शङ्ख चक्रगदाधर ।
 सहस्रचरण श्रीमान्सहस्रादित्यसनिभ ।
 सहस्रशीर्षा पुरुष सहस्रनयनो महान् ।
 सहस्रमकुटोऽचिन्त्य सहस्रवदनो विशु । [55]
 विद्युन्मालानिभैर्दिव्यैर्नानाभरणराजिभि ।
 क्वचित्सदृश्यमानस्तु चतुर्बाहु क्वचिद्भरि ।
 क्वचिज्ज्योतिर्मयोऽचिन्त्य, क्वचित्स्कन्धे समाहित ।
 एव मम जयन्देवस्त्रैवान्तरधीयत ।
 ततोऽहं विस्मयापन्न कृत्वा कार्यमनुत्तमम् । [60]
 अस्या विमुच्य जननीं मया सह मुनीश्वरा ।
 अचिन्त्योऽयमह भूयो कोऽसौ मामब्रवीत्पुरा ।
 कीदृग्विध स भगवानिति मत्वा तमास्थित ।
 अनन्तर देवदेव स्कन्धे मम समाश्रितम् ।
 अद्राक्ष पुण्डरीकाक्ष वहमानोऽहमद्भुतम् । [65]
 अवशस्तस्य भावेन यत्र यत्र स चेच्छति ।
 विस्मयापन्नहृदयो ह्यह किमिति चिन्तयन् ।
 अन्तर्जलमह सर्वं वहमानोऽगम पुन ।
 सेन्द्रैर्देवैर्माभागैर्गन्धार्धै कल्पजीविभि ।
 स्तूयमानो ह्यहमपि तैस्तैरभ्यर्चितं पृथक् । [70]
 क्षीरोदस्योत्तरे कूले दिव्ये मणिमये शुभे ।
 वैकणं नाम सदन हरेस्तस्य महात्मन ।
 दिव्य तेजोमय श्रीमदचिन्त्यममरैरपि ।
 तेजोनिलमयै स्तम्भैर्नानासस्थानसस्थितै ।
 विभूषित हिरण्येन भास्वरेण समन्तत । [75]
 दिव्य ज्योति समायुक्त गीतवादित्रशोभितम् ।
 शृणोमि शब्द तत्राहं न पश्यामि शरीरिणम् ।
 न च स्थलं न चान्यच्च पादयोस्त समन्तत ।
 वेपमानो ह्यहं तत्र विष्टितोऽह कृताञ्जलि ।
 ततो ब्रह्मादयो देवा लोकापालास्तथैव च । [80]
 सनन्दनाद्या मुनयस्तथान्ये परजीविन ।
 प्राप्तास्तत्र समाह्वारि देवगन्धर्वसत्तमा ।
 मङ्गलाण पुरत कृत्वा कृताञ्जलिपुटान्तदा ।
 ततस्तदन्तरे तस्मिन्क्षीरोटार्णवशीकरै ।
 बोध्यमानो महाविष्णुराविर्भूत इवावभौ । [85]
 फणासहस्रमालाश्च शेषमन्यकमस्थितम् ।
 पश्याम्यह मुदाकाशे यस्योपरि जनार्दनम् ।

दीर्घवृत्तै समै पीनै केयूरवल्योज्ज्वलै ।
 चतुर्भिर्वाहुर्मिथुक्त * * * * * ।
 पीताम्बरेण सवीत कौस्तुभेन विराजितम् । [90]
 वक्ष स्यलेन सयुक्त पद्मयाधिष्ठितेन च ।
 ईपदुन्मीलिताक्ष त सर्वकारणकारणम् ।
 क्षीरोदस्योपरि बभौ नीलाभ्र परम यथा ।
 न कश्चिद्भदते कश्चिन्न व्याहरति कश्चन ।
 ब्रह्मादिस्त्रयपर्यन्त मा शब्दमिति रोपितम् । [95]
 भुवुटीकुटिलाक्षास्ते नानाभूतगणा स्थिता ।
 ततोऽचिन्त्यो हरि श्रीमानालोक्य च पितामहम् ।
 कृत्वा च प्रस्थित तत्र जगता हितकाम्यया ।
 गच्छध्वमिति मामुक्त्वा गरुडेत्याह मा तत ।
 ततोऽह प्रणिपत्याग्रे कृताञ्जलिरवस्थित । [100]
 आगच्छेति च मामुक्त्वा पूर्वोत्तरपत्र गत ।
 अतीव मृदुभायेन गच्छन्निव स दृश्यते ।
 अयुत नियुत चाह प्रयुत चार्जुन तथा ।
 पतमानोऽहमनिदा योजनानि ततस्तत ।
 ननु तत्त्वामहं भक्तो विष्टितोऽस्मि प्रशास्तु न । [105]
 आगच्छ गरुडेत्येव पुनराह स माधव ।
 नतो भूयो ह्यह पात पतमानो विहायसम् ।
 आजगाम ततो घोर शतकोटिसमावृतम् ।
 तामसानीव भूतानि पर्यताभानि तत्र ह ।
 समानानीत्र पद्मानि ततोऽह भीत आस्थित । [110]
 ततो मा किंकरो घोर शतयोजनमायतम् ।
 निगूह्य पाणिना तस्माच्चिक्षेप च म लोष्टवत् ।
 तत्तमोऽहमतिक्रम्य ह्यव चैव विहायसम् ।
 हुकारघोषान्तत्राहमशानीपातसलिभान् ।
 फर्णमूले ह्यशृणव ततो भूत समास्थित । [115]
 ततोऽह देवदेवेश त्राहि मा पुष्करेक्षण ।
 इत्यव्रवमह तत्र ततो विष्णुरवाच माम् ।
 सुपिरस्य मुखे कश्चिन्मा चिक्षेप भयकर ।
 अतीतोऽह क्षणादग्निमपश्य वायुमण्डलम् ।
 आकाशमिव संप्रेक्ष्य क्षेमुकामसुपागत । [120]
 तत्राह दुःखितो भूत श्रोशमानो ह्यवस्थित ।
 क्षणान्तरेण घोरेण कुब्धो हि परमात्मना ।

स्वपक्षराजिना दृष्ट्वा मा चिक्षेप भयकर ।
 * * * गरुडकुल सहस्रादित्यसनिभम् ।
 मा दृष्ट्वाप्यथ सस्येऽथ ह्यल्पकालोऽतिदुर्बल । [125]
 अहो विहगम प्राप्त इति विस्मयमानसा ।
 मां दृष्ट्वाचुरह तत्र पश्यामि गरुडध्वजम् ।
 सहस्रयोजनायाम सहस्राग्नित्ववर्धसम् ।
 सहस्रगरुडारूढ गरुडास्ते महाबला ।
 अत्याश्चर्यमिम देव वपुषास्तकुलोद्भव । [130]
 स्वल्पप्राण स्वल्पकाय कोऽग्रे पक्षी इहागत ।
 तच्छ्रुत्वाह नष्टगवो भीतो लज्जासमन्वित ।
 स्वयं बुद्धश्च सविभस्ततो ह्यशृणव पुन ।
 आगच्छ गरुडेत्येव ततोऽह यानमास्थित ।
 परार्थं च ततो गत्वा योजनाना शत पुन । [135]
 तत्रापश्यमहं यो वै ब्रह्माण परमेष्ठिनम् ।
 तत्रापि चापर तत्र शतकोटिपितामहान् ।
 पुनरेहीत्युवाचोच्चैर्भगवान्मधुसूदन ।
 महाकुल ततोऽपश्य प्रमाणानि तमव्ययम् ।
 कपित्थफलसकाशैरण्डाकारै समाश्रितम् । [140]
 तत्र स्थितो हरि श्रीमानण्डमेक विभेद ह ।
 महद्वत हि मा गूह्य दत्त्वा वै प्राक्षिपत्युन ।
 तन्मध्ये सागरान्सप्त ब्रह्माण च तथा सुरान् ।
 पश्याम्यह यथायोग मातरं स्वकुल तथा ।
 एव मयानुभूत हि तत्त्वान्वेषणकाङ्क्षिणा । [145]
 शिविकासदृश मा वै पश्यध्व मुनिसत्तमा ।
 इत्येवमब्रुव विप्रान्भीष्म यन्मे पुराभवत् ।
 तत्ते सर्वं यथान्यायमुक्तवानसि सत्तम ।
 योगिनस्त प्रपश्यन्ति ज्ञान दृष्ट्वा पर हरिम् ।
 नान्यथा शक्यरूपोऽलौ ज्ञानगम्य पर पुमान् । [150]
 अनन्यथा च भक्त्या च प्राहु शक्यो महाहरि ।

भीष्म उवाच ।

इत्येवमुक्त्वा भगवान्सुपर्ण पक्षिराट्प्रभु ।
 आमन्त्र्य जननीं मे वै तत्रैवान्तरधीयत ।
 तस्माद्वाजेन्द्र सर्वात्मा वासुदेव प्रधानकृत् ।
 ज्ञानेन भक्त्या सुलभो नान्यथेति मतिर्मम । [155]

Oolophon

(L. 140) Kumbh. ed सक्ताशम् (for 'शैर्') ❧ Cv
 कपित्थपदेन समाराख्यो वृक्ष उच्यते । फलसकाशैः, अण्डानामा
 कारैः ❧ — (L 146) ❧ Cv शिविकासदृशमित्यनेन स्वस्य

भगवत्प्रेरणां विना गन्तुं शक्तिरेव नास्तीति सूचयति । ❧ — Oolo-
 phon Adhy name गरुडोक्तभगवन्महिमा.

18

After 12 211, Kumbh ed Cv ins

मीम उवाच ।

जनको नरदेवस्तु ज्ञापित परमर्षिणा ।
 पुनरेवानुपप्रच्छ सापराये भवाभवौ ।
 भगवन्वदिद् प्रेत्य सज्ञा भवति कस्यचित् ।
 एव सति किमज्ञानं ज्ञान वा किं करिष्यति ।
 विवादादेव सिद्धोऽसौ कारणस्येव वेदना । [5]
 चेतनो विद्यते ह्यन हेतुकं च मनोगतम् ।
 आगमादेव सिद्धोऽसौ स्वत सिद्ध इति श्रुति ।
 वर्तते पृथगन्योन्य न ह्यपाश्रित्य कर्मसु ।
 चेतनो ह्यंशवस्तत्र स्वमूर्तं धारयन्त्यत ।
 स्वभाव पौरुष कर्म ह्यात्मानं तमुपाश्रिता । [10]
 तमाश्रित्य प्रवर्तन्ते देहिनो देहबन्धना ।
 गुणज्ञानमभिज्ञान यस्य लिङ्गा न शब्दवत् ।
 पृथिन्यादिषु भूतेषु तत्तदाहुर्निदर्शनम् ।
 आत्मासौ वर्तते सिद्धस्तत्र तत्र समन्वित ।
 परमात्मा तथैवैको देहेऽस्मिन्निति वै श्रुति । [15]
 आकाशं वायुरूपा च ज्ञेहो यथापि पार्थिवम् ।
 यथा त्रिधा प्रवर्तन्ते तथासौ पुरुष स्मृत ।
 पयस्यन्तर्हितं यद्ब्रह्मज्ञान महात्मकम् ।
 पूर्वं नैश्वर्ययोगेन तस्मादेतन्न शेषवान् ।
 शब्द काल क्रिया देहो ममैकस्यैव कल्पना । [20]
 स्वभावं तन्मय त्वेतन्माधारूपं तु भेदवत् ।
 नानाख्यं परमं शुद्ध निर्विकल्पं परात्मकम् ।
 लिङ्गादि देवमध्यास्ते ज्ञान देवस्य तत्तथा ।

18

(L 1-4) = 12 212 1-2 — (L 6) ☞ Cv हेतुकं, पुण्यपापादित्तम् । ☞ — (L 10) Kumbh ed उपाश्रितं, Cv (gloss आत्मानं, परमात्मानम् आश्रिता, तदधीना इत्यर्थे) 'श्रिता' (as above) — (L 12) Kumbh ed तस्य, Cv (gloss परमात्मानं) यस्य (as above) Kumbh ed लिङ्गानु, Cv (gloss लिङ्गा शपका न । शब्दवत्, द्युतिवत्) लिङ्गा न (as above) — (L 17) ☞ Cv पार्थिव देहे पृथिन्यां बहुलम्, आप्ये अर्पा, तेजसे तेजम इति त्रिधा । ☞ — (L 18) Cv पयसि अन्तर्हितम्, एतमिति योग्यपदार्था ध्याहार । ☞ — (L 21) Kumbh ed त्वेद्, Cv (gloss पन्नाधारूपं प्रकृतिरूपं जगत्, तन्मय तेन नारायणेन ध्याय, भेदवत् भेदयुक्तम्) त्वेत् (as above) — (L 28) Kumbh ed क्षपणमभिज्ञानाद् (for the prior half) ☞ Cv. अनुबन्धात्,

चिन्मयोऽयं हि नादाख्य शब्दश्चासौ मनो महान् ।
 गतिमानुत् सधत्ते वर्णवत्तत्पदान्वितम् । [25]
 कायो नास्ति च तेषां वै भवकाशस्तथा परम् ।
 एते नोढा इति चाख्याता सर्वे ते धर्मदूषका ।
 अनुबन्धात् विज्ञानं ज्ञानतो ध्रुवमध्ययम् ।
 नानाभेदविकल्पेन येषामात्मा स्मृत सदा ।
 प्रकृतेरपरस्तेषा यद्दुष्टं ह्यात्मघादिन । [30]
 विरोधो ह्यात्मसन्मायां न तेषां सिद्ध एव हि ।
 अन्यदा च गृहीतैः वेदबाह्यास्तत स्मृता ।
 एकानेकात्मकं तेषां प्रतिपेधो हि भेदनुत् ।
 तस्माद्देवस्य हृदयमद्वैध्यमिति विद्धि तत् ।
 वेदादष्टेरय लोक सर्वायेंषु प्रवर्तते । [35]
 तस्माच्च स्मृतयो जाता सेतिहासा पृथग्विधा ।
 न यन्न साध्य तद्ब्रह्म नाद्वैतमध्य न चान्तवत् ।
 इन्द्रियाणि सभूतानि परा च प्रकृतिर्मन ।
 आत्मा च परम शुद्ध प्रोक्तोऽसौ परम पुमान् ।
 उत्पत्तिलक्षणं चेद् विपरीतमयोभयो । [40]
 यो वेत्ति प्रकृतिं नित्यं तथा चैवात्मनस्तु ताम् ।
 प्रदहत्येव कर्माख्य दावोद्भूत इवानल ।
 चिन्मात्रपरम शुद्ध सर्वाकृतिषु वर्तते ।
 आकाशकल्प विमलं नानाशक्तिसमन्वितम् ।
 तापन सर्वभूताना ज्योतिषां मध्यमस्थितिम् । [45]
 दु खमास्ते स निर्दु खस्तद्विद्वाच च लिप्यति ।
 असावश्नाति यद्ब्रह्मरमोऽश्नाति यन्मधु ।
 एवमेव महानात्मा नात्मा तद्वबुध्यते ।
 एवभूतस्वमित्यत्र स्वाधीतो बुध्यते परम् ।
 बुध्यस्य बोधनं तत्र क्रियते सन्निरित्युत् । [50]

देहे एव ज्ञेहात्, विज्ञान विशिष्ट ज्ञानम् । ☞ Kumbh ed. ज्ञान तद्भ्रुवमन्यय (for the post half) — (L 30) Kumbh ed [5]पि (for हि) — (L 33) ☞ Cv भेदनुत्, भेदसाधक । 'नुद् प्रेरणे' इति धातु । ☞ — (L 34) Cv (gloss द्विप्रकारमवन्धि, चार्वाकमतसवन्धि, अन्यमतसवन्धि च न) न द्वैध्यम् (for अद्वैद्यम्) — (L 38) Kumbh ed इन्द्रियाणि च भूरीणि (for the prior half) — (L 40) ☞ Cv विपरीत, उत्पत्तिलक्षणमनुत्पत्तिलक्षण च । उभयो, जडजीवयो । ☞ — (L 46) Kumbh ed अस्ति स (for आस्ते स) ☞ Cv स परमात्मा निर्दु खं, दु खं दु खमरित देह, आस्ते साक्षितया आस्ते । ☞ — (L 48) Kumbh ed नात्मानमवबुध्यते (for the post half) ☞ Cv आत्मा, जीवन्मा । ☞ — (L 49) Kumbh ed स्वाधीतो Cv (gloss, स्वकीयैर्गुणभिरपीतो) स्वाधीतो (as above),

न बुधस्येति वै कश्चिन्न तथावच्छुणुष्व मे ।
 शोकमस्य न गत्वा ते शास्त्राणां शास्त्रदस्यव ।
 लोक निवृत्तिं समिन्ना ज्ञातिनोऽत्र वदन्त्युत ।
 एव तस्य विमो कृत्य धातुरस्य महात्मन ।
 क्षमन्ति ते महात्मान सर्वद्वन्द्वविवर्जिता । [55]
 अतोऽन्यथा महात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते ।
 किं तेन न कृत पाप चोरेण्यत्मापहारिणा ।
 तस्य संयोगयोगेन शुचिरप्यशुचिर्भवेत् ।
 अशुचिश्च शुचिश्चापि ज्ञानाद्देहादयो यथा ।
 दृश्य न र्भव दृष्ट स्याद्दृष्ट इत्य तु नैव च । [60]
 अतीतत्रितय सिद्धो ज्ञानरूपेण सर्वदा ।
 एव न प्रतिपद्यन्ते रागमोहमदान्विता ।
 वेदवाह्या दुरात्मान मसारे दु खमाग्नि ।
 आगमानुगतज्ञाना बुद्धियुक्ता भवन्ति ते ।
 बुद्ध्या भवति बुद्ध्यात्त यद्बुद्ध चामरूपवत् । [65]
 तमस्यन्धे न सदेहान्पर यान्ति न सशय ।
 नित्यनैमित्तिकान्कृत्वा पापहानिमवाप्य च ।
 शुद्धसत्त्वा महात्मानो ज्ञाननिर्धूतकल्मषा ।
 अयक्ता परिवर्तन्ते समरन्त्यय वायुवत् ।
 न युज्यन्तेऽथ वा क्लेशैरदमावोद्धवै सह । [70]
 इतस्तत समाहृत्य ज्ञान निर्वर्णयन्त्युत ।
 ज्ञानान्वितस्तमो हन्यादुर्कवत्स महामति ।
 एवमात्मानमन्वीक्ष्य नानादु खसमन्वितम् ।
 देह पङ्कमले मम निर्मल परमार्यत ।
 तमेव सर्वदु खानु मोचयेत्परमात्मवान् । [75]
 ब्रह्मचर्यमतोपेत सर्वसङ्गयहिष्कृत ।
 लब्धाहारो विशुद्धात्मा पर निर्वाणमृच्छति ।
 इन्द्रियाणि मनो वायु शोणित माममस्थि च ।
 आनुपूर्व्याद्दिनश्यन्ति स्व धातुमुपयान्ति च ।
 कारणानुगत कार्यं यदि तच्च विनश्यति । [80]
 अलिङ्गस्य कथं लिङ्गं युज्यते तन्मृषा दृढम् ।
 न खेव हेतव सन्ति ये केचिन्मूर्तिसस्थिता ।
 अमर्त्यस्य च मर्त्येन सामान्य नोपपद्यते ।

लोकदृष्टो यथा जाते स्वेदज पुरुष स्त्रियाम् ।
 कृतानुस्मरणात्सिद्धो वेदगम्य पर पुमान् । [85]
 प्रत्यक्षानुगतो वेदो नामहेतुमिरिष्यते ।
 यथा शाखा हि वै शाखा तरो सवध्यते तदा ।
 श्रुत्या तथा परोऽप्यात्मा दृश्यते सोऽप्यलिङ्गवान् ।
 अलिङ्गसाध्य तद्ब्रह्म बहव सन्ति हेतव ।
 लोकयात्राविधान च टानधर्मफलागम । [90]
 तदर्थं वेदशब्दाश्च व्यवहाराश्च लौकिका ।
 इति सम्यङ्मनस्येते बहव सन्ति हेतव ।
 एतदस्तीदमस्तीति न किञ्चित्प्रतिदृश्यते ।
 तेषा विमृशत्वामेव तत्तत्सममिषावताम् ।
 क्वचिन्निविशते बुद्धिस्तत्र जीर्यति वृक्षवत् । [95]
 एवमर्थैरनर्थैश्च दुःखिता सर्वजन्तव ।
 आगमैरपकृष्यन्ति हस्तिनो हस्तिपर्यया ।
 न जातु काम कामानामुपभोगेन शान्थ्यति ।
 इविषा कृष्णवल्मेव भूय एवामिवर्धते ।
 अर्यास्तथात्यन्तदु खान्वाहश्च [100]
 लिप्सन्त एके बहवो विशुष्का ।
 महत्तर दुःखममिप्रपन्ना
 हित्वा सुख मृत्युवश प्रयान्ति ।
 विनाशिनो ह्यध्रुवजीवितस्य
 किं बन्धुमिमंघ्रपरिग्रहैश्च । [105]
 विहाय यो गच्छति सर्वमेव
 क्षणेन गत्वा न निवर्तते च ।
 स्व भूमितोयानलवायवो हि
 सदा शरीर प्रतिपालयन्ति ।
 इतीदमालक्ष्य कुतो रतिर्भये- [110]
 द्विनाशिनो ह्यस्य न कर्म विद्यते ।
 इदमनुपविवाक्यमच्छल
 परमनिरामयमात्मसाक्षिकम् ।
 नरपतिरनुवीक्ष्य विस्मित
 पुनरनुयोजुमिदं प्रचक्रमे । [115]

Colophon

— (L 54) Cv (gloss हे जनक) विमो (for विमो')
 — (L 57-58) ± 1 68 26, Manu 4 255 — (L
 61) Kumbh ed अतीतत्रितया मिद्धा (for the prior
 half) — (L 65) Kumbh ed बुद्ध्या त्व (for बु-
 द्यात्) — (L 75) Cv परमात्मवान्, परमात्मज्ञान-
 वान् । Cv — (L 78-79) ± 12 211 40 — (L 81)
 Cv अलिङ्गस्य, स्वभावो लिङ्गदेववर्जितस्य । Cv — (L

82-83) ± 12 211 30 — (L 90-115) = 12 211
 41-48² — (L 89) Cv बहव, युगपदणुत्वमहत्त्वा
 द्य । Cv — (L 93) Cv एतद्, पारलौकिकम् । इदं,
 ऐहिकम् । Cv — (L 98-99) = Ādīparvan, 693*,
 lines 6-7, 840*, lines 1-2, Śāntiparvan 616*,
 Vīṣṇu P 4 10 9-10, Manu. 2 94 — Colophon
 Adhy name जनकपञ्चशिखसवाद्

19

After 12 212, Kumbh. ed, Cv 128

युधिष्ठिर उवाच ।

किंकारणं महाप्राज्ञं दृश्यमानं च मैथिल ।
मिथिला नेह धर्मात्मा प्राह वीक्ष्य विदाहिताम् ।

मीमं उवाच ।

श्रूयतां नृपशार्दूल यदर्थं दीपिता पुरा ।
वह्निना दीपिता सा तु तन्मे शृणु महामते । [5]
जनको जनदेवस्तु कर्माण्याधाय चात्मनि ।
सर्वभावमनुप्राप्य भावेन विचचार स ।
यजन्ददंस्तया जुह्वन्पालयन्पृथिवीमिमाम् ।
अध्यात्मविन्महाप्राज्ञस्तन्मयत्वेन निष्ठित ।
स तस्य हृदि सकल्पं ज्ञातुमैच्छत्स्वयं प्रभु ।
सर्वलोकाधिपस्तत्र द्विजरूपेण सयुत । [10]
मिथिलाया महाबुद्धिर्न्यलीक किंचिदाचरन् ।
स गृहीत्वा द्विजश्रेष्ठैर्नृपाय प्रतिवेदित ।
अपराधं समुद्दिश्य त राजा प्रत्यभापत ।
न त्वा ब्राह्मणं दण्डेन नियोक्ष्यामि कथञ्चन ।
मम राज्याद्विनिर्गच्छ यावत्सीमा भुवो मम । [15]
तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणो गत्वा राजानं प्रत्युवाच ह ।
करिष्ये वचनं राजन्प्रवीहि मम जानत ।
का सीमा तव भूमेस्तु ब्रूहि धर्मं ममाद्य वै ।
तच्छ्रुत्वा मैथिलो राजा लज्जयावनतानन । [20]
नोवाच वचनं विप्रं तत्त्वबुद्ध्या समीक्ष्य तत् ।
पुन पुनश्च तं विप्रश्चोदयामास सत्वरम् ।
ब्रूहि राजेन्द्र गच्छामि तव राज्याद्विवासित ।
ततो नृपो विचार्यैवमाह ब्राह्मणपुत्रवत् ।
आचामो वा न मेऽस्त्यत्र सर्वा वा पृथिवी मम ।
गच्छ वा तिष्ठ वा ब्रह्मज्ञिति मे निश्चिता मति । [25]
इत्युक्तं स तथा तेन मैथिलेन द्विजोत्तम ।
अग्रवीत्तं महात्मानं राजानं मन्त्रिमिर्वृतम् ।
तमेव पद्मनाभस्य नित्यं पक्षपदाहितम् ।
अहो सिद्धार्थरूपोऽसि गमिष्ये स्वस्ति तेऽस्तु वै ।
इत्युक्त्वा प्रययौ विप्रस्तज्जिज्ञासुर्द्विजोत्तम । [30]

अदृष्ट्वाग्निना तस्य मिथिलां भगवान्स्वयम् ।
प्रदीप्यमानां मिथिला दृष्ट्वा राजा न कम्पित ।
जनैः स परिपृष्टस्तु वाक्यमेतदुवाच ह ।
अनन्तं यत् मे वित्तं भाष्य मे नास्ति किञ्चन ।
मिथिलाया प्रदीप्तायां न मे किञ्चन दह्यते । [35]
तदस्य भाषमाणस्य श्रुत्वा श्रुत्वा हृदि स्थितम् ।
पुन सजीवयामास मिथिला ता द्विजोत्तम ।
आत्मानं दर्शयामास वरं चास्मै ददौ पुन ।
धर्मे तिष्ठतु सद्भावो बुद्धिस्तेष्वर्थं नराधिप ।
सत्ये तिष्ठस्व निर्विण्ण स्वस्ति तेऽस्तु व्रजाम्यहम् । [40]
इत्युक्त्वा भगवाञ्चैनं तत्रैवान्तरधीयत ।
एतत्ते कथितं राजन्किं भूय श्रोतुमिच्छसि ।

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

अस्ति कश्चिद्यदि विभो सदारो नियतो गृहे ।
अतीतसर्वसत्तारं सर्वद्वन्द्वविवर्जितं ।
त मे ब्रूहि महाप्राज्ञं दुर्लभं पुरुषो महान् । [45]

मीमं उवाच ।

शृणु राजन्यथावृत्तं यन्मा त्वं पृष्टवानसि ।
इतिहासमिमं शुद्धं सत्तारमयमेपजम् ।
देवलो नाम त्रिप्रार्थिं सर्वशास्त्रार्थकोविदं ।
क्रियावान्धार्मिको नित्यं देवब्राह्मणपूजकं ।
सुता सुवर्धला नाम तस्य कल्याणलक्षणा । [50]
नातिहस्ता नातिदृशा नातिदीर्घा यदास्विनी ।
प्रदानसमयं प्राप्ता पिता तस्य ह्यचिन्तयत् ।
अस्या पति कुतो धेति ब्राह्मणं श्रोत्रियं परं ।
विद्वान्विप्रो ह्यकुटुम्बं मिथवादी महावप ।
इत्येव चिन्तयान तं रहस्याह सुवर्धला । [55]
अन्धाय मा महाप्राज्ञं देशानन्धाय वै पित ।
एव स्वरं सदा विद्वन्ममेदं प्रार्थितं मुने ।

पितोवाच ।

न शक्यं प्रार्थितं वस्ते त्वयाद्यं प्रतिभाति मे ।
अन्धतानन्धवा चेति विकारो मम जायते ।
उन्मत्तेवाशुभं वाक्यं भाषसे शुभलोचने । [60]

19

(L 28) Kumbh ed पक्षपदाहित, Cv (gloss पक्ष
पद, स्थान आदित, कृत येन स । पद्मनाभस्य पक्षपातीत्यर्थं) 'हितम्
(as above) —(L 34-35) ± 12 17 18, 171 56,
212 50, 268 4, Jātaka 549, Gēhā 125, Dhama-

pada 200, Uttarādhyāyana Sūtra 9 14 ☞ Cv
भाष्य, भवितुं योग्यम् । ☞ —(L 39) ☞ Cv सद्भाव',
सत् परमात्मनो भवतीति सद्भाव' । ☞ — Colophon. Adhy.
name. जनकोपाख्यान

सुवर्चलोवाच ।

नाहमुन्मत्तभूताद्य बुद्धिपूर्वं प्रवीमि ते ।
विद्यते चेत्पनिस्त्रादकम् मा भरति वेदवित् ।
येभ्यस्त्व मन्यसे दातु मामिहानय तन्निद्विजात् ।
तादृश त पतिं तेषु वरयिष्ये यथातयम् ।

भीष्म उवाच ।

तथेति चोक्त्वा ता कन्यामृषि शिष्यानुवाच ह । [65]

ब्राह्मणान्वेदम्पन्नान्वोनिगोत्रविशोधितान् ।
मातृत् पितृत् शुद्धाण्डुद्वानाचारत् शुभान् ।
अरोगान्बुद्धिसपनान्शीलसत्त्वगुणान्वितान् ।
असक्रीर्णाश्च गोत्रेषु वेदव्रतममन्वितान् ।
ब्राह्मणान्नातकान्शीघ्र मातापितृसमन्वितान् । [70]

निवेष्टुकामान्कन्या मे दृष्टानयत् शिष्यका ।
तच्छ्रुत्वा त्वरिता शिष्या ह्याश्रमेषु वतन्त ।
ग्रामेषु च ततो गत्वा ब्राह्मणेभ्यो न्यवेदयन् ।
ऋषे प्रभाव मन्वा ते कन्यायाश्च द्विजोत्तमा ।
अनेकमुनयो राजन्सप्राप्ता देवलाश्रमम् । [75]

अनुमान्य यथान्याय मुनीन्मुनिकुमारकान् ।
अभ्यर्च्य विधिवत्तत्र कन्या प्राह पिता महान् ।
एतेऽपि मुनयो वत्से स्वपुत्रैकमता इह ।
वेदवेदाङ्गमपन्ना कुलीना शीलममता ।
येऽमी तेषु वर भद्रे त्वमिच्छसि महाव्रतम् । [80]

त कुमार वृणीष्वद्य तस्मै दास्यामह शुभे ।
तथेति चोक्त्वा कल्याणी तस्यहेमनिभा तदा ।
सर्वलक्षणमपन्ना वाक्यमाह यशस्विनी ।
त्रिप्राणा समितीर्दंष्ट्रा प्रणिपत्य तपोधनान् ।
यद्यन्त्रि समितौ त्रिषो ह्यन्वोऽनन्य स मे वर । [85]

तच्छ्रुत्वा मुनयन्त्रघ्न धीक्षमाणा परस्परम् ।
नोच्चुर्विप्रा महाभागा कन्या मन्वा ह्यवेदिकाम् ।
कुन्मथिन्वा मुनिं तत्र मनसा भुनिसत्तमा ।
यथागत ययु श्रुत्वा नानादेशनिवासिन ।
कन्या च मस्थिता तत्र पितृवेऽमनि भासिनी । [90]

तत कदाचिद्ब्रह्मण्यो विद्वान्यायविशारद ।

ऊहापोहविधानज्ञो ब्रह्मचर्यसमन्वित ।
वेदविद्वेदतत्त्वज्ञ क्रियाकल्पविशारद ।
आत्मतत्त्वविभागज्ञ पितृमान्गुणसागर ।
श्वेतकेतुरिति ख्यात श्रुत्वा वृचान्तमादरात् । [95]

कन्यायं देवल चापि शीघ्र तत्रागतोऽभवत् ।
उद्दालकसुत दृष्ट्वा श्वेतकेतु महाव्रतम् ।
यथान्याय च सपूज्य देवल प्रत्यभापत् ।
कन्ये एष महाभागे प्राप्तो ऋषिकुमारक ।
वरयैन महाप्राज्ञ वेदवेदाङ्गपारगम् । [100]

तच्छ्रुत्वा कुपिता कन्या ऋषिपुत्रमुदैक्षत् ।
ता कन्यामाह विप्ररिपिं सौऽह भद्रे समागत ।
अन्धोऽहमत्र तत्त्व हि तथा मन्ये च सर्वदा ।
विशालनयन विद्धि तथा मा हीनमशयम् ।
वृणीष्व मा वरारोहे भजे च त्वामनिन्विते । [105]

येनेद धीक्षते नित्य शृणोति स्पृशतेऽथ वा ।
प्रायते वक्ति सतत येनेद रसयते पुन ।
येनेद मन्यते तत्त्व येन बुध्यति वा पुन ।
न चक्षुर्विद्यते ह्येतत्स वै भूतान्व उच्यते ।
यस्मिन्प्रवर्तते चेद पश्यन्शृण्वन्स्पृशन्नापि । [110]

जिघ्रश्च रमयस्तद्ब्रह्मते येन चक्षुषा ।
तन्मे नास्ति ततो ह्यन्धो वृणु भद्रेऽद्य मामत ।
लोकदृष्ट्या करोमीह नित्यनैमित्तिकादिकम् ।
आत्मदृष्ट्या च तत्पवं विलिप्यामि च नित्यदा ।
स्थितोऽह निर्भर शान्त कार्यकारणभावन । [115]

अविद्यया तरन्मृत्यु विद्यया त तथामृतम् ।
यथाप्राप्त तु सदृश्य वसामीह विमत्सर ।
क्रीते व्यवमित भद्रे भर्ताह ते वृणीष्व माम् ।

भीष्म उवाच ।

तत सुवर्चला दृष्ट्वा प्राह त द्विजसत्तमम् ।
मनसासि वृतो विद्वन्धोपकर्ता पिता मम । [120]
वृणीष्व पितर महामेप वेदविधिक्रम ।
तद्विजाय पिता तस्या देवलो मुनिसत्तम ।
श्वेतकेतु च सपूज्य तयैवोद्दालकेन तम् ।

— (L 77) Kumbh ed आह (for प्राह) — (L 87) ॐ Cv अवेदिकाम्, अजानतीन् । ॐ — (L 103) ॐ Cv अत्र, ममारे । ॐ — (L 108) ॐ Cv येन परमात्मना, वीक्षते जीव । ॐ — (L 109) ॐ Cv चक्षु, चष्ट इति व्युत्पत्त्या चक्षुपदवाच्य परमात्मा, यस्य न विद्यते स भूतान्व, भूतेष्वन्व उच्यते । ॐ — (L 110) ॐ Cv

यसिश्चक्षुषि, परमात्मनि सतीद् जगत्प्रवर्तते, तथेन चक्षुषा, मनसा वर्तते तच्छुभे नास्ति । ॐ — (L 114) ॐ Cv विलिप्यामि, विलिप्ययामि, अन्तर्णीतो गिन् । विनिषेधे । अलिप्य, लेपायोग्य यथा भवति तथा करोमि । ॐ — (L 116) ॐ Cv अविद्यया निन्दितया । अविद्यापदेनात्र दुःशास्त्रमुच्यते । दुःशास्त्रनिन्दनजनितमग वत्प्रसादेन मृत्यु तरन्वित्यर्थ (of Malt Up 7 9) । ॐ

मुनीनामप्रत कन्या प्रददौ जलपूर्वकम् ।
 उदाहरन्ति वै तत्र श्वेतकेतुं निरीक्ष्य तम् । [125]
 हृत्पुण्डरीकनिलय सर्वभूतात्मको हरि ।
 श्वेतकेतुस्वरूपेण स्थितोऽसौ मधुसूदन ।
 प्रीयता माधवो देव पत्नी चेष सुता मम ।
 प्रतिपादयामि ते कन्या सहधर्मचरिं शुभाम् ।
 इत्युक्त्वा प्रददौ तस्मै देवलो मुनिपुंगव । [130]
 प्रतिगृह्य च ता कन्या श्वेतकेतुर्महायशा ।
 उपयम्य यथान्यायमत्र कृत्वा यथाविधि ।
 समाप्य तत्र मुनिभिर्वैवाहिकमनुचमम् ।
 स गार्हस्थ्ये वसन्धीमान्भार्यां तामिदमध्ववीत् ।
 यानि चोक्तानि वेदेषु तत्सर्वं कुरु शोभने । [135]
 मया सह यथान्याय सहधर्मचरी मम ।
 अहमित्येव भावेन स्थितोऽह त्व तथैव च ।
 तस्मात्कर्माणि कुर्वाया कुर्यां ते च तत परम् ।
 न ममेति च भावेन ज्ञानाग्निनिलयेन च ।
 अनन्तर तथा कुर्यास्तानि कर्माणि भस्मसात् । [140]
 एव त्वया च कर्तव्यं सर्वदादुर्भगा मया ।
 यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।
 तस्माद्भोक्तव्यं सिद्ध्यर्थं कर्तव्यं चात्मासिद्धये ।
 उक्त्वैव स महाप्राज्ञ सर्थज्ञानैकभाजन ।
 पुत्रानुत्पाद्य तस्या च यज्ञं सतर्प्य देवता । [145]
 आत्मयोगपरो नित्य निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रह ।
 भार्यां ता सदृशीं प्राप्य बुद्धिं क्षेत्रज्ञयोरिव ।
 लोकमन्यमनुप्राप्तौ भार्या भर्ता तथैव च ।
 साक्षिभूतौ जगत्पस्त्रिस्त्रिभूतौ मुदान्वितौ ।
 तत कदाचिद्गतरारं श्वेतकेतु सुवर्धला । [150]
 पप्रच्छ को भवानत्र ब्रूहि मे तद्विजोत्तम ।
 तामाह भगवान्वाग्मी स्वयां ज्ञातो न सशय ।
 द्विजोत्तमेति मामुक्त्वा पुन कमनुपृच्छसि ।
 सा तमाह महात्मानं पृच्छामि हृदि शायिनम् ।
 तच्छ्रुत्वा प्रत्युवाचैना स न वक्ष्यति भामिनि । [155]
 नामगोत्रसमायुक्तमात्मानं मन्यसे यदि ।
 तन्मिथ्यागोत्रसद्भावे वर्तते देहवन्धनम् ।

अहमित्येव भावोऽत्र त्वयि चापि समाहित ।
 त्वमप्यहमहं सर्वमहमित्येव वर्तते ।
 नात्र तत्परमार्थं वै किमर्थमनुपृच्छसि । [160]
 तत प्रहस्य सा हृष्टा भर्तारं धर्मचारिणी ।
 उवाच वचनं काले स्मयमाना तदा नृप ।
 किमनेकप्रकारेण विरोधेन प्रयोजनम् ।
 क्रियाकलापैर्भ्रष्टं ज्ञाननष्टोऽसि सर्वदा ।
 तन्मे ब्रूहि महाप्राज्ञ यथाह त्वामनुव्रता । [165]
 श्वेतकेतुरुवाच ।
 यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जन ।
 वर्तते तेन लोकोऽयं संकीर्णश्च भविष्यति ।
 सकीर्णं च तथा धर्मे वर्णं सकरमेति च ।
 सकरे च प्रवृत्ते तु मात्स्यो न्याय प्रवर्तते ।
 तदनिष्ट हरेर्भद्रे धातुरस्य महात्मन । [170]
 परमेश्वरसक्रीडा लोकसृष्टिरियं शुभे ।
 यावत्पासव उद्दिष्टास्तावत्योऽस्य विभूतयः ।
 तावत्पश्चैव मायास्तु तावत्योऽस्याश्च शक्तयः ।
 एव सुगह्वरे युक्तो यत्र मे तद्भवामवम् ।
 छित्त्वा ज्ञानासिना गच्छेत्स विद्वान्स च मे प्रिय । [175]
 सोऽहमेव न सदेह प्रतिज्ञा इति तस्य वै ।
 ये भूढास्ते दुरात्मानो धर्मसकरकारका ।
 मर्यादाभेदका नीचा नरके यान्ति जन्तव ।
 आसुरीं योनिमापन्ना इति देवानुशासनम् ।
 भगवत्या तथा लोके रक्षितव्यं न सशय । [180]
 मर्यादालोकरक्षार्थमेवमस्मि तथा स्थित ।
 सुवर्धलोवाच ।
 शब्द कोऽत्र इति ख्यातस्तथार्थं च महासुने ।
 आकृतिं च तयोर्ब्रूहि लक्षणेन पृथक्पृथक् ।
 श्वेतकेतुरुवाच ।
 व्यत्ययेन च वर्णानां परिवारविकृतो हि य ।
 स शब्द इति विशेषस्तत्प्रियातोऽर्थ उच्यते । [185]
 सुवर्धलोवाच ।
 शब्दार्थयोर्हि सवन्धस्त्वनयोरस्ति वा न वा ।

— (L. 139) ❧ C१ ज्ञानाग्निनिलयेन, लीट् लप्थे इति धातो ।
 ज्ञानाग्निवन्धनेन । ❧ — (L. 141) ❧ C१ सर्वदादुर्भगा मया,
 [अ]दुष्टो भगो भाग्य यस्याश्चेन्नस्ति सादुर्भगा । मया सह भस्मसात्
 कुर्यां इति पूर्वेणान्वयः । ❧ — (L. 147) ❧ C१ बुद्धि
 क्षेत्रज्ञयोरिव, क्षेत्रज्ञयोर्जीवव्यापारयो सदृशीं बुद्धिभिव, भेदबुद्धिभिवे
 लष । ❧ — (L. 157) ❧ C१ मिथ्यागोत्रसद्भावे, गोत्रा-

दिक मिथ्या अनित्य व्यर्थ वा । ❧ — (L. 174) ❧ C१
 सुगह्वरे, ससारे । ❧ — (L. 176) ❧ C१ सोऽहमेव, स'
 उक्तानन्तैर्षयैसपत्र', अहमेव नान्य इति तस्य परमात्मन प्रतिज्ञा ।
 यदा । तत्त्वपदयो स तदितिपदवाच्य' अहमेव । जीवस्तु अतत्त्वद-
 वाच्य एव, न तु मदभेदेन तत्त्वदवाच्य । ❧ — (L. 184)
 Kumbh ed परिवादकृतो, C१ (gloss) परित परमार्थरूप-

तन्मे ब्रूहि यथातत्त्वं शब्दस्थानेऽयं एव चेत् ।

श्वेतकेतुरुवाच ।

शब्दार्थयोर्न चैवास्ति सवन्धोऽन्यन्त एव हि ।
पुष्करे च यथा तोय तथास्तीति च वेत्स्य तत् ।

सुवर्चलोवाच ।

अर्थे स्थितिर्हि शब्दस्य नान्यथा च स्थितिर्भवेत् । [190]
विद्यते चेन्महाप्राज्ञ विनायं ब्रूहि सत्तम ।

श्वेतकेतुरुवाच ।

ससमर्गोऽतिमात्रस्तु वाचकत्वेन वर्तते ।
अस्ति चेद्वर्तते नित्य विकारोच्चारणेन वै ।

सुवर्चलोवाच ।

शब्दस्थानोऽत्र ह्यत्युक्तस्तयार्थ इति मे कृतम् ।
अर्थास्थितौ न तिष्ठेच्च विरूढमिह भाषितम् । [195]

श्वेतकेतुरुवाच ।

न विकूलोऽत्र कथितो नाकाश हि विना जगत् ।
सबन्धस्तत्र नास्त्येव तद्दृष्टित्येव मन्यताम् ।

सुवर्चलोवाच ।

सदाहकारदाब्दोऽयं व्यक्तमात्मनि मथित ।
न वाचस्तत्र वर्तन्ते इति मिथ्या भविष्यति ।

श्वेतकेतुरुवाच ।

अहदाब्दो ह्यहभावे नाम्मभावे शुभप्रते । [200]
न वर्तते परेऽचिन्त्ये वाच मगुलक्षणम् ।

सुवर्चलोवाच ।

अहं गात्रैकत श्यामा भवानपि तथैव च ।
तन्मे ब्रूहि यथान्यायमेव चेन्मुनिमत्तम ।

श्वेतकेतुरुवाच ।

मृण्मये हि घटे भावस्तादृग्भाव इहेष्यते ।
अयं भाव परेऽचिन्त्ये ह्यात्मभावो यथा च मृत् । [205]
अहं त्वमेतदित्येव परे सकल्पनाम तत् ।
तस्माद्वाचो न वर्तन्ते इति नैव विरुध्यते ।
तस्माद्वामेन वर्तन्ते मनसा भीरु सर्वश ।
यथाकाशगत विश्व ससक्तमिव लक्ष्यते ।
ससर्गे सति सवन्धात्तद्विकार भविष्यति । [210]
अनाकाशगत सर्वं विकारे च सदा गतम् ।
तद्ब्रह्म परमं शुद्धमनौपम्यं न शक्यते ।
न दृश्यते तथा तच्च दृश्यते च मतिर्मम ।

सुवर्चलोवाच ।

निर्विकार ह्यमूर्तिं च निरय सर्वग तथा ।
दृश्यते च वियन्नित्य दृगात्मा तेन दृश्यते । [215]

श्वेतकेतुरुवाच ।

त्वचा स्पृशति वै वायुमाकाशस्य पुन पुन ।
तत्स्य गन्ध तथाप्राति ज्योति पश्यति चक्षुषा ।
तमोरश्मिगुणश्चैव श्लेषजाल तथैव च ।
वर्षं तारागण चैव नाकाश दृश्यते पुन ।
आकाशस्याप्यथाकाश सद्रूपमिति निश्चितम् । [220]
तदर्थं कल्पिता ह्येते तत्सत्यो विष्णुरेव च ।
यानि नामानि गौणानि ह्युपचारात्परात्मनि ।
न चक्षुषा न मनसा न चान्येन परो विशु ।
चिन्त्यते सूक्ष्मया बुद्ध्या वाचा वक्तु न शक्यते ।
एतत्प्रपन्नमखिल तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम् । [225]
महाघटोऽल्पकश्चैव यथा मह्या प्रतिष्ठितौ ।
न च स्त्री न पुमाश्चैव यथैव न नपुंसक ।
केवलज्ञानमात्र तत्तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम् ।

मेव ब्रूहीति परिवादी । तेन कारणेन कृतं, प्रकामीनामाया भाषितं) परिवादि (as above) — (L 188) ❧ Cv शब्दार्थयो, वेदन्तशब्दस्य अर्थरूपप्रक्षणश्च, अत्यन्तमवन्त, प्रतिपाद्यप्रतिपाद्यक रूपमवन्त । ❧ — (L 193) ❧ Cv विकारोच्चारणेन, विविधाकारोच्चारणेन । ❧ — (L 194) ❧ Cv अत्र, वेदा निष्ककनिरपेक्ष अर्थ, परमज्ञानार्थं शब्दस्थानं, शब्दस्य वेदस्या पारम्यं । ❧ Kumbh ed कृतं, Cv (gloss अद्गीकृतम्) कृतम् (as above) — (L 195) Kumbh ed अर्थ स्थितौ, Cv (gloss अर्थेन आस्थितं) अर्थास्थितौ (as above) ❧ Cv विरूढ, निश्चिन्तम् । ❧ — (L 196) ❧ Cv विकूल, दृष्टान्गानुक्तं परिहारो न कथित । ❧ — (L 200) Kumbh ed अहभावे, Cv (gloss अहमिति भावनामात्रे) अहभावे (as

above) ❧ Cv आत्मभावे, अनन्तकल्याणगुणसमुदाये । ❧ — (L 201) Kumbh ed न वर्तते, Cv (gloss सामस्येन भगवत्प्रतिपाद्यको न भवति) न वर्तते (as above) ❧ Cv वाच सगुणलक्षणम्, य शब्द यद्गुणवाचकत्वयोग्यं स तमेव गुण वक्ति । ❧ — (L 202) ❧ Cv गात्रैकत एकसिन्गात्रे, न जन्मान्तरे । ❧ — (L 205) Kumbh ed तत् (for मृत्) — (L 206) Kumbh ed सकल्पनामया, Cv (gloss इपदीपद्गुणप्रतिपाद्यक नाम) सकल्पनाम तत् (as above) — (L 214-15) ❧ Cv निरय, निर्गत अय, अयन नाशो यस्य तत्तयोक्तम् । दृगात्मा, ज्ञानस्वरूपी । ❧ — (L 225) Kumbh ed प्रपन्नम्; Cv (gloss शरणागतम्) प्रपन्नम् (as above). — (L 230) ❧ Cv आत्मन प्रकृत्यां, परमात्माधीनजन्मप्रकृ

भूमिस्थानयोगेन वस्तुमस्थानयोगत ।
रसमेदा यथा तोये प्रकृत्यामात्मनस्त्रया । [230]
तद्वाक्यस्मरणान्नित्यं तृप्तिं वारिं पिवन्निव ।
प्राप्नोति ज्ञानमखिलं तेन तत्सुखमेधते ।

सुवर्चलोवाच ।

अनेन साध्यं किं स्याद्द्वै शब्दोनेति मतिर्मम ।
वेदगम्यं परोऽचिन्त्यं इति पौराणिका विदुः ।
निरर्थको यथा लोके तद्दत्स्यादिति मे मतिः । [235]
निरीक्ष्यैव ययान्यायं वक्तुमर्हसि मेऽनघ ।

श्वेतकेतुरुवाच ।

वेदगम्यं परं शुद्धमिति मत्या परा श्रुतिः ।
च्यावृत्त्या नैतदित्याह उपलिङ्गे च वर्तते ।
निरर्थको न सैवास्ति शब्दो लौकिक उक्तमे ।
अनन्वया स्मृता शब्दा निरर्था इति लौकिके । [240]

गृह्यन्ते तद्ददित्येव न वर्तन्ते परात्मनि ।
अगोचरत्वं वचसा युक्तमेव तथा शुभे ।
साधनस्योपदेनाच्च क्षुपायस्य च सूचनात् ।
उपलक्षणयोगेन च्यावृत्त्या च प्रदर्शनात् ।
वेदगम्यं परं शुद्धं इति मे धीयते मतिः । [245]

अध्यामध्यायनमभूतमभूतं भूतवत्स्फुटम् ।
ज्ञानं विद्विं शुभाचारे तेन यान्ति परा गतिम् ।
यदि मे च्याहृतं गुह्यं श्रुतं न तु त्वया शुभे ।
तथ्यमित्येव वा शुद्धे ज्ञानं ज्ञानविलोचने ।
नानारूपवदस्यैवमैश्वर्यं दृश्यते शुभे । [250]

न वायुस्तत्र सूर्यस्तन्नामिस्तनु परं पदम् ।
अनेन पूर्णमेतद्विद्मि हृदि भूतमिहेष्यते ।
पृथापदारमविज्ञानमेतावद्यदहं स्मृतम् ।
आवयोर्न च सत्त्वे वै तस्माद्ज्ञानवन्धनम् ।

मीमं उवाच ।

एवं सुवर्चला हृष्टा प्रोक्ता भर्त्रा यथार्थवत् । [255]
परिचर्यमाणा ह्यतिशयं तत्त्वबुद्धिमन्त्रिता ।

मर्ता च तामनुप्रेक्ष्य नित्यनैमित्तिकान्वित ।
परमात्मनि गोविन्दे वासुदेवे महात्मनि ।
समाधाय च कर्माणि तन्मयत्वेन भावित ।
कालेन महता राजन्प्राप्नोति परमा गतिम् । [260]
एतत्ते कथितं राजन्यस्माच्च परिपृच्छसि ।
गार्हस्थ्यं च समास्थाय गतां जायापतीं परम् ।

Co'ophon

20

After 12. 214, Kumbh ed C v ins .

युधिष्ठिर उवाच ।

केचिदाहुर्द्विधा लोके त्रिधा राजसनेकधा ।
न प्रत्ययो न चान्यच्च दृश्यते ब्रह्म नैव तत् ।
नानाविधानि शास्त्राणि युक्ताश्चैव पृथग्विधा ।
किमधिष्ठाय तिष्ठामि तन्मे श्रुहिं पितृमह ।

मीमं उवाच ।

स्वे स्वे युक्ता महात्मानः शास्त्रेषु प्रभविष्णवः । [5]
वर्तन्ते पण्डिता लोके को विद्वान्कश्च पण्डितः ।
सर्वेषां तत्त्वमज्ञाय यथारुचिं तथा भवेत् ।
असिन्नैर्यै पुराभूतमितिहासं पुरातनम् ।

महाविवादसंयुक्तमृषीणां भावितात्मनाम् ।
हिमवत्पाश्र्वं आसीनां ऋषयः सशितव्रताः । [10]
पण्णा तानि सहस्राणि ऋषीणां गणमाहितम् ।
तत्र केचिद्भुवः विश्वं सेध्वरं तु निरीश्वरम् ।

प्राकृतं कारणं नास्ति सर्वं नैवमिदं जगत् ।
अनेन चापरे विप्राः स्वभावं कर्म चापरे ।
पौरुषं कर्म देवं च यत्स्वभावादिरेव तम् । [15]
नानाहेतुशतैर्युक्ता नानाशास्त्रप्रवर्तकाः ।

स्वभावाद्वाक्षणा राज्ञिगीपन्तं परस्परम् ।
ततस्तु मूलमुद्गतं वादिप्रत्यर्थिसयुतम् ।
पात्रदण्डविघातं च वल्कलाजिनवाससाम् ।

त्वान् । ❀ — (L 238) Kumbh ed व्याहृत्या, C v (gloss अप्राप्य निवृत्त्या) च्यावृत्त्या (as above) Kumbh ed व्युपलिङ्गे, C v (gloss उपपन्नगुणे) उपलिङ्गे (as above). — (L 240) Kumbh ed तथा (for स्मृता) — (L 241) ❀ C v' तद्ददित्येव, एकैकगुणलाभायेति यावत् । ❀ — (L 244) ❀ C v' च्यावृत्त्या नेति नेति ध्वनी । ❀ — (L 246) ❀ C v भूतवत्, मत्प्रादिषु यद्भूतमपरोक्षज्ञानं तदहं । ❀ — (L 251) Kumbh. ed तत्तत् (for तनु)

— Colophon Adhy name सुवर्चलाश्वेतकेतुप्रास्थान With the above of App no 20 below

20

(L 1) ❀ C v दिधा, जीवज्ज्वात्मकतया । विधा जीवे, देवासुरमनुष्यत्वेन । जडे, तेजोयन्त्रात्मकत्वेन । अनेकधा, पञ्चमूलात्मकतया । ❀ — (L 2) ❀ C v न चान्यच्च, सर्वेषां अविश्वसोऽपि न दृश्यते । ❀ — (L 13) ❀ C v प्राकृतं, प्रकृतिसंवादि । ❀ — (L 15) ❀ C v पौरुषं, पुरुषप्रयत्नं । ❀

एके मन्युसमापद्यास्तत शान्ता द्विजोत्तमा । [20]
 वसिष्ठमब्रुवन्सर्वे त्व नो ब्रूहि सनातनम् ।
 नाह जानामि विप्रेन्द्रा प्रत्युवाच स तान्प्रभु ।
 ते सर्वे सहिता विप्रा नारदमृषिमब्रुवन् ।
 त्व नो ब्रूहि महाभाग तत्त्वविच भवानसि ।
 नाह द्विजा विजानामि क्व हि गच्छाम सगता । [25]
 इति वानाह भगवास्तत प्राह च स द्विजान् ।
 को विद्वानिह लोकेऽस्मिन्नमोहोऽमृतमद्भुतम् ।
 तच्च ते शुश्रुबुर्वाक्य ब्राह्मणा ह्यशरीरिण ।
 सनद्धाम द्विजा गत्वा पृच्छध्व स च वक्ष्यति ।
 तमाह कश्चिद्विजवर्यसत्तमो [30]
 विभाण्डको मण्डितवेदराशि ।
 कस्त्व भवानर्थविभेदमध्ये
 न दृश्यसे वाक्यमुदीरयश्च ।
 अथाहेद त भगवान्सनन्त
 महासुने विद्धि मा पण्डितोऽसि । [35]
 ऋषिं पुराण सततैकरूप
 यमक्षय वेदविदो वदन्ति ।
 पुनस्तमाहेदमसा महात्मा
 स्वरूपमस्य वद आह पार्थ ।
 त्वमेकोऽस्यदपिपुगवाद्य [40]
 न सत्स्वरूपमय वा पुन किम् ।
 अथाह गन्मीरतरानुवाद्य
 वाक्य महात्मा एशरीर आदि ।
 न ते सुने श्रोत्रमुखेऽपि चास्य
 न पादहस्तौ प्रपदात्मके न । [45]
 ब्रुवन्मुनीन्सत्यमयो निरीक्ष्य
 स्वमाह विद्वान्मनसा निगम्य ।
 ऋषे कथ वाक्यमिदं प्रवीषि
 न चास्य मन्ता न च विद्यते चेत् ।
 न शुश्रुबुस्तस्तनु प्रतिवाक्य द्विजोत्तमा [50]
 निरीक्षमाणा आकाश प्रहमन्तस्ततस्तत ।

आश्चर्यमिति मत्वा ते ययुर्हैमं महागिरिम् ।
 सनत्कुमारसकाशं सगणा मुनिसत्तमा ।
 तं पर्यत समारुह्य दृष्टशुभ्रानमाश्रिता ।
 कुमार देवमर्हन्त वेदपाराविवर्जितम् । [55]
 तत सवत्सरे पूर्णे प्रकृतिस्थ महासुनिम् ।
 सनत्कुमार राजेन्द्र प्रणिपत्य द्विजा स्थिता ।
 आगतान्भगवानाह ज्ञाननिर्धूतकल्मष ।
 ज्ञात मया मुनिगणा वाक्यं तदशरीरिण ।
 कार्यमद्य यथाकाम पृच्छध्व मुनिपुंगवा । [60]
 तमब्रुवन्प्राक्षलयो महामुनिं
 द्विजोत्तम ज्ञाननिधिं सुनिर्मलम् ।
 कथं वय ज्ञाननिधिं वरेण्य
 यक्ष्यामहे विश्वरूप कुमार ।
 प्रसीद नो भगवच्छानलेश [65]
 मधुप्रयाताय सुखाय सन्त ।
 यत्तत्पद विश्वरूप महासुने
 तत्र ब्रूहि किं कुत्र महानुभाव ।
 स तैर्वियुक्तो भगवान्महात्मा
 य सगवान्सत्यवित्च्छृणुष्व । [70]
 अनेकसाहस्रकलेषु चैव
 प्रसन्नभातु च शुभाज्ञया सत् ।
 यथाह पूर्वं युष्मासु ह्यशरीरी द्विजोत्तमा ।
 तथैव वाक्य तत्सत्यमजानन्तश्च कीर्तितम् ।

शृणुध्व परम कारणमस्ति । कथमवगम्यते । अहन्त्य- [75]
 हनि पाकविशेषो दृश्यते । तेन मिश्र सर्वे मिश्रयते । यथा
 मण्डली दृशि सर्वेषामस्ति निर्दर्शनम् । अस्ति चक्षुष्मतामस्ति
 ज्ञाने स्वरूप पश्यति । यथा दर्पणान्तर्निर्दर्शनम् । स एव सर्वं
 विद्वान् विभेति न गच्छति । कुत्राह कस्य नाह केन केनेत्यवर्त-
 मानो विजानाति । स युगतो व्यापी । स पृथक्स्थित । [80]
 तदपरमार्थम् । यथा वायुरेक सन्बहुधेरित । आश्रयविशेषो
 वा यस्याश्रयो वा । यथावद्विजे मृगे व्याघ्रे च । मनुजे वेणु-
 सश्रयो मिद्यते वायुरथैक । आत्मा तथासौ परमात्मासावन्त्य

— (L 28) ☞ C१ अशरीरिण कस्याचित् । ☞ — (L
 29) ☞ C१ सनद्धाम, मनत्कुमारस्य धाम । ☞ — (L
 32) ☞ C१ अर्थविभेदमध्ये, शास्त्रार्थस्य निमित्तेन भेद कलह
 तस्य मध्ये । ☞ — (L 55) ☞ C१ पारा, परायण । ☞
 — (L 68) Kumbh ed. तत्र (for कुत्र) — (L
 76) ☞ C१ पाकविशेष, धनधान्यफलादौ देहे च । ☞ — (L
 77) ☞ C१ मण्डली, समूह, दृशि दर्शनविषये । ☞ — (L
 78) ☞ C१ ज्ञाने ज्ञानविषयतया, यत्स्वरूप, स्वतन्त्रपरमात्मनः

स्वरूपमस्ति । दर्पणान्तर् अविषेकी प्रतिमुखमेव पश्यति, विषेकी तु
 प्रतिमुखनियामक विम्बभूत मुख पश्यति । ☞ — (L 79)
 ☞ C१ केन, केन वा साधनेन, जगत्करोमि । ☞ — (L 80)
 ☞ C१ युगतो युगे युगे । पृथक्, जीवज्वात्मकात्मपञ्चादत्यन्त
 भिन्नतया स्थित । ☞ — (L 81) Kumbh ed अपरमार्थः,
 C१ (gloss) तदपरम्, तस्मान्पारायणादपर जगत् । अर्थ, स्वस्व
 पुरुषार्थवशात्ज्ञात, न तु तदत्पूणम्) अपरमार्थम् (as above).
 — (L 82) Kumbh ed यस्याश्रय, C१ (gloss) आश्रय

इव भाति । एवमात्मा स एव गच्छति । सर्वमात्मा पश्य-
न्शृणोति न जिघ्रति न भापते । [85]

चक्रेऽस्य त महात्मान परितो दश रश्मय ।
विनिष्क्रम्य यथा सूर्यमनुगच्छति त प्रभुम् ।
दिने दिनेऽस्तमभ्येति पुनरुत्तच्छते विशा ।
वायुभौ न रवां चास्ता तथा वित्त शरीरिणम् ।
पतिते वित्त विप्रेन्द्रा भक्षणे चरणे पर । [90]

ऊर्ध्वमेकस्तथाघस्ताटेकस्तिष्ठति चापर ।
हिरण्यसदन ज्ञेय समेत्य परम पदम् ।
आत्मना ह्यात्मदीपं तमात्मनि ह्यात्मपूरुषम् ।
सचित सचित पूर्वं भ्रमरो वर्तते भ्रमम् ।
योऽभिमानो न जानाति न मुह्यति न हीयते । [95]

न चक्षुषा पश्यति कश्चनैव
हृदा मनीषा पश्यति रूपमस्य ।
न शुक्ल न कृष्णं परमार्थं भाव

गुहाशय ज्ञानदेवीकरस्थम् ।

ग्राह्यणस्य न सादृश्ये वर्तते सोऽपि किं पुन । [100]
इज्यते यस्तु मूर्ध्ने यजमानो द्विजोत्तम ।
नैव धर्मा न चाधर्मा द्वैतातीतो विमत्सर ।
ज्ञानवृक्ष सुख शैते ह्यमृतात्मा न सशय ।
एवमेव जगत्सृष्टिं कुरुते मायया प्रभु ।
न जानाति विरूढात्मा कारणं चात्मनो ह्यसौ । [105]

ध्याता द्रष्टा तथा मन्ता बोद्धा दृष्टान्त एव स ।
को विद्वान्परमात्मानमनन्त लोकभावनम् ।
यत्तु शक्य मया प्रोक्त गच्छध्व मुनिपुंगवा ।

मीढ उवाच ।

एवं प्रणम्य विप्रेन्द्रा ज्ञानसागरसभवम् ।
सनत्कुमारं सट्ट्वा जग्मुस्ते रुचिर पुन । [110]
तस्मात्त्वमपि कौन्तेय ज्ञानयोगपरो भव ।
ज्ञानमेव महाराज सर्वदुःखविनाशनम् ।

इदं महादुःखसमाकराणां

नृणां परित्राणविनिर्मित पुरा ।

पुराणपुंसा ऋषिणा महात्मना [115]
महामुनीनां प्रवरेण तद्भुवम् ।

Oolophon

युधिष्ठिर उवाच ।

यदिदं तप इत्याहु किं तप सप्रकीर्तितम् ।
उपवासमथान्यत्तु वेदाचारमथो नु किम् ।
शास्त्र तपो महाप्राज्ञ तन्मे श्रूहि पितामह ।

मीढ उवाच ।

पक्षमासोपवासादीन्मन्यन्ते वै तपोधना । [120]

वेदव्रतादीनि तप अपरे वेदपारागा ।

वेदपारायणं चान्ये चाहुस्तत्त्वमथापरे ।

यथाविहितमाचारस्तप सर्वं व्रतं गता ।

आत्मविद्याविधान यत्तत्तप परिकीर्तितम् ।

त्यागस्तपस्तथा शान्तिस्तप इन्द्रियनिग्रह । [125]

ब्रह्मचर्यं तप प्रोक्तमाहुरेव द्विजावय ।

सदोपवासो यो विद्वान्ब्रह्मचारी सदा भवेत् ।

यो मुनिश्च सदा धीमान्विधवाशी विमत्सर ।

ततस्त्वनन्तमप्याहुर्वो नित्यमतिथिप्रिय ।

नान्तराशीस्ततो नित्यमुपवासी महाव्रत । [130]

ऋतुगामी तथा प्रोक्तो विधवाशी स्मृतो बुधैः ।

भृत्यशेषं तु यो मुञ्जे यज्ञशेषं तथाभृतम् ।

एव नानार्थसयोग तप शश्वदुदाहृतम् ।

केषा लोका ह्यपर्यन्ता सर्वे सत्यव्रते स्थिता ।

येऽपि कर्ममय प्राहुस्ते द्विजा ब्राह्मणा स्मृता । [135]

रमन्ते दिव्यमोगैश्च पूजिता ह्यप्सरोगणैः ।

ज्ञानात्मक तप शब्दं ये वदन्ति विनिश्चिता ।

ते ह्यन्तरात्मसद्भाव प्रपन्ना नृपसत्तम ।

एतत्ते नृपशार्दूल प्रोक्त यत्सृष्टवानसि ।

यथावस्तूनि सज्जानि विविधानि भवन्त्युत । [140]

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ राजाधीना नृपा पुन ।

एव । वा विकृतोपमानयोगिलम् [3 249] यस्याश्रयो वा
(as above) — (L 85) Kumbh ed च प्राति
(for जिघ्रति). — (L 89) ❧ Cv ता उभौ, उदया
स्तमयौ, रवौ न चास्तां, मनुष्यदृष्टयैव उदयास्तमयौ । सूर्यस्त्वेक
प्रकार एव । शरीरिण, शरीरान्तगत नारायण वित्त । ❧ — (L
90) ❧ Cv पतनमद्भगमचरणोध्वगमनाभोगमनावस्थानाख्य
पङ्क्तिनीवध्यापारेषु पङ्क्तिर्भिर्भिर्भाषान्तरवतीति भावः । ❧
— (L 92) ❧ Cv हिरण्यसदन, 'हिरण्यसुख समुद्दिष्टम्'

इति वचनाद्विरण्यस्य, सुखस्य, मुकुटावलकारसुवर्णस्य वा सद-
नम् । ❧ — (L 105) Kumbh. ed विमृदात्मा; Cv
(gloss विशेषेण प्रादुर्भूतरूपं) विलु (as above).
Oolophon — *Adhy nama* मुनिसनत्कुमारसवाद'.
— (L 120) ± 12, 214 4^{ab} — With lines
123-129, of 12 214 4-7 — (L 138) ❧ Cv
अन्तरात्मसद्भावम्, अन्तरात्मन, अन्तर्नियामकपरमात्मन सद्भाव
विद्यमानत्व, सद्भक्ति वा । ❧ — (L 146) Kumbh

अन्यानि च सहस्राणि नामानि विविधानि च ।
प्रतियोगीनि वै तेषां छद्धान्यस्तमितानि च ।
इदं सर्वं प्राकृतकमिदं सर्षत्रं पश्य वै ।
तस्माद्यथागत राजन्ययारुचि नृणां भवेत् । [145]

मीप्स उवाच ।

अस्मिन्नर्थे पुरावृत्तं शृणु राजन्युधिष्ठिर ।
ब्राह्मणानां समूहे तु यदुवाच सुवर्चला ।
देवस्त्य सुता विद्वन्सर्वलक्षणशोभिता ।
कन्या सुवर्चला नाम योगभावितचेतना ।
हेतुना केन जाता सा निर्द्वेद्वा नष्टशया । [150]

सावरीत्यितर विप्र वरान्वेषणवत्परा ।
अन्वाय मा महाप्राज्ञ देहि वीक्ष्य सुलोचनम् ।
एव स च पितृ दाम्भन्मयेदं [प्रार्थितं] मुने ।

पितोवाच ।

न शक्यं प्रार्थितुं वस्ते त्वयाद्य प्रतिभाति मे ।
अन्वतानन्वता चेति विचारो मम जायते । [155]
दन्मचेव सुते वाक्य भापसे पृथुलोचने ।

कन्योवाच ।

नाहमुन्मत्तभूताद्य धुद्धिपूर्वं धर्षामि ते ।
विद्धि वै तादृशं लोके स मा भजति वेदवित् ।
यान्यास्त्व मन्यसे दातुं मा द्विजोत्तम तानिह ।
आनयान्यान्महाभाग इह द्रक्ष्यामि तेषु तम् । [160]

तथेति शोक्त्वा वा विप्रं प्रेक्षयामास शिष्यकान् ।
ऋषे प्रभाव दृष्ट्वा ते कन्यायाश्च द्विजोत्तमा ।
अनेकमुनयो राजन्मप्राप्ता देवलाश्रमम् ।
तानागतानयान्यर्च्यं कन्यामाह पिता महान् ।
यदीच्छसि वर भद्रे तं विप्रं वरय स्वयम् । [165]

तथेति शोक्त्वा कल्याणीं तसहेमनिमानना ।
करसमितमध्याह्नी वाक्यमाह तपोधना ।
यद्यस्ति ममतो विप्रो ह्यन्वोऽनन्ध स मे वर ।
नोचुर्विप्रा महाभागा प्रतिवाक्यं ययुश्च ते ।
कन्या च तिष्ठतामत्र पितुर्वैश्वमनि भारत । [170]
श्वेतकेतु कहालस्य श्याल परमधर्मवित् ।
श्रुत्वा ब्रह्मा तदागम्य कन्यामाह महीपते ।
सोऽहं भद्रे समावृत्तस्त्वयोक्तो यं पुरा द्विज ।

विशालनयनं विद्धि मामन्धोऽहं वृणीष्व माम् ।

सुवर्चलोवाच ।

कथं विशालनेत्रोऽसि कथं वा त्वमलोचन । [175]
इहि पश्चादहं विद्वन्परीक्षे त्वा द्विजोत्तम ।

द्विज उवाच ।

प्रतियोगीनि नामानि छद्धान्यस्तमितानि च ।
शब्दे स्पर्शं तथा रूपे रसे गन्धे सहैतुकम् ।
न मे प्रवर्तते चेतो न प्रत्यक्षं हि तेषु मे ।
अलोचनोऽहं तस्माद्दि न गतिर्विद्यते यत् । [180]

येन पश्यति सुधोणि भापते स्पृशते पुन ।
मुज्यते ध्रायते नित्यं शृणोति मनुते तथा ।
तच्चक्षुर्विद्यते मह्यं येन पश्यति वै स्फुटम् ।
सुलोचनोऽहं भद्रे वै पृच्छ वा किं वदामि ते ।
सर्षमसिन्न मेऽविद्या विद्वान्दि परमार्थत । [185]

सा विशुद्धा ततो भूत्वा श्वेतकेतु महासुनिम् ।
प्रणम्य पूजयामास ता भार्यां स च रक्षवान् ।
वैराग्यसयुता कन्या तादृशं पतिमुत्तमम् ।
प्राप्ता राजन्महाप्राज्ञ तस्मादर्थं पृथक्पृथक् ।
एवते कथितं राजर्षि भूय श्रोतुमिच्छसि । [190]

Colophon

21

After 12 215 35, Kumbh ed C v ins

नैवान्तरं विजानाति श्रुत्वा गुरुमुखात्तत् ।
वाक्यं वाक्यार्थविज्ञानमालोक्य मनसा यति ।
विवेकप्रत्ययापन्नमात्मानमनुपश्यति ।
विरज्यति ततो भीत्या परमेश्वरमृच्छति ।
त्रातारं सर्वदुःखानां तस्सुखान्वेषणं यथा । [5]
करोति सद्भिः ससर्गमलं सन्तं सुखाय वै ।
सता सकाशादाज्ञाय मार्गं लक्षणवत्तया ।
सर्वसङ्गविनिर्मुक्तं परमात्मानमृच्छति ।
विपयेच्छाकृतो धर्म[र्म] सरजस्को भयावह ।
धर्महानिमवाप्नोति क्रमात्तेन नर पुन । [10]
भक्तिहीनो भवत्येव परमात्मनि चाच्युत ।
वाचके वापि च स्थानं न हन्त्येव विमोचित ।
साक्ष्यै(81C) चास्य रतिर्नित्यं सत्सारे च रतिर्भवेत् ।

ed. om. the ref — Kumbh ed om line 177
— (L 177) ☞ C v छद्धानि, निगूढार्थानि, युक्तमायाप्रोक्तानि ।
अस्तमितानि, बाधयुक्तविरादिनामानि, उचरोचरदशार्था पूर्वपूर्वं
नाम्नं अस्तमितत्वात् । — (L 185) ☞ C v अस्मिन्

मात्मनि सर्वं जगदस्ति । मे अविद्या, अहममत्तारूपा, नास्ति । ☞
— Colophon Adhy name सुवचलास्थान; of Appen-
dix I, No 19, lines 43-260

तस्य नित्यमविज्ञानादात्मा चैव न सिध्यति ।
 उन्मत्तवृत्तिर्भवति क्रमादेवं प्रवर्तते । [15]
 आर्द्राच्च वर्धते नित्यं न शाम्यति कथंचन ।
 विषये चान्वितस्यास्य मोक्षवाञ्छा न जायते ।
 हेत्वाभासेषु सलीनं स्तौति वैपयिकान्गुणान् ।
 न शास्त्राणि शृणोत्येव मानदर्पसमन्वित ।
 स्वतः सिद्धं न भोगस्त स्वतः सिद्धं न वेत्ति च । [20]
 चिद्रूपधारणं चैव परं वस्तु अथाच्ययम् ।
 नानायोगनिगतस्तेन भ्राम्यमाणं स्वकर्मभिः ।
 तीर्णं पारं न जानाति महामोहसमन्वित ।
 आचार्यसश्रयाद्विद्याद्विनयं समुपागत ।
 अनुकूलेषु धर्मेषु चिनोत्येव ततस्ततः । [25]
 आचार्यं हृत्ति च ख्यातस्तेनासौ बलवृत्रहन् ।
 नियतेनैव सद्भावस्तेन जन्मान्तरादिषु ।
 कर्मसंचयतुल्यैव क्षिप्यते ज्ञानवायुना ।
 एव युक्तसमाचारं ससारविनिवर्तकं ।
 अनुकूलवृत्तिं सततं छिनत्येव शृगुर्यथा । [30]
 येन चार्यं समापन्नो वैतृण्य नाधिगच्छति ।
 अभ्यन्तरं स्मृतं शक्रं तत्साम्यं परिवर्जयेत् ।
 प्रथमं तत्कृतेनैव कर्मणा परिमृ[गं]च्छति ।
 द्वितीयं स्वप्रयोगं च कर्मणा परिगच्छति ।
 एतैरक्षैः समापन्नं प्रत्यक्षोऽसौ समास्थितः । [35]
 सुपुण्याख्यस्तुगीयोऽसौ न च ह्यावरणान्वितः ।
 लोकवृत्त्या तमीशानं यज्जुह्वन्यमी भवेत् ।
 आत्मन्यायासयोगेन निष्क्रियं स परात्परम् ।
 आयामे वा विजानाति मायैषा परमात्मनः ।
 प्रातिभासिकसामान्याद्बुद्धेर्यां सविदात्मिका । [40]
 स्फुटिङ्गसत्त्वसदृशादग्निभावो यथा भवेत् ।
 दिशूनामेवमज्ञानात्मात्मभावोऽन्यथा स्मृतः ।
 साध्येऽप्यवस्तुभूताख्ये मित्रामित्राद्यं कुतः ।
 तदभावे तु शोकाद्या न वर्तन्ते सुरेश्वरः ।

एवं बुभ्यस्व भगवन्समष्टादिं समन्वियात् । [45]
 उपायमेतदाख्यातं मा धक्रं गच्छ देवप ।
 ज्ञानेन पश्यते कर्म ज्ञानिना न प्रवर्तकम् ।
 यावदारब्धमस्येह तावन्नैवोपशाम्यति ।
 तदन्ते तं प्रयात्येव न विद्वानिति मे मतिः ।
 यदस्य वाचकं वक्ष्ये तस्मादेतद्भवेत्सदा । [50]
 तेन तेन च भावेन अपायं तत्र पश्यति ।
 स्थानमेदेषु वागेषां तालुसस्था यथा तथा ।
 तद्बहुद्विगता ह्यर्था बुद्धिमात्मगतं सदा ।
 समस्तसकल्पविशेषमुक्तं
 परं पराणां परमं महात्मा । [55]
 त्रय्यन्तविद्धि परिगीयतेऽसौ
 विष्णुर्विशुर्वीरिणो गुणो न नित्यम् ।
 वर्णेषु लोकेषु विशेषेषु
 स वासुदेवो वसनान्महात्मा ।
 गुणानुरूपं स च कर्मरूपं [60]
 ददाति सर्वस्य समस्तरूपम् ।
 न सदृशे तिष्ठति रूपमस्य
 न चक्षुषा पश्यति कश्चिदेनम् ।
 भक्त्या च धृत्या स समाहितात्मा
 ज्ञानस्वरूपं परिपश्यतीह । [65]
 वदन्ति तन्मे भगवान्ददौ स
 स एव शेषं मधवान्महात्मा ।
 एवमोपायमवेहि शक्र
 तस्माहोको नास्ति मह्यं सर्वैव ।

22

After 12 221 57, Kumbh, ed C v in s

वालानां प्रेक्षमाणानां भक्तान्यश्नन्ति मोहिताः ।
 एको दासो भवेत्तेषां तेषां दासीद्वयं तथा ।
 त्रिगवा दानवा केचिच्चतुरोजास्तथापरे ।
 पडश्वा सप्तमातङ्गा पञ्चमाह्निका परे ।

21

(L 21) Kumbh. ed परं सृष्टिम् (for परं वस्तु)
 —(L 30) ☞ C v छिनत्येव शृगुर्यथा, शृगुर्यथा शपेनार्थि
 नाशितवांस्तथा शानी भवार्थि छिनत्ति । ☞ —(L 31) Kumbh.
 ed समापन्नं, C v (gloss सम्यगापद प्राप्तं, अयं जीवः) 'पन्नो
 (as above) —(L 32) ☞ C v अभ्यन्तरं, अन्तर्यामी
 नारायणः । —(L 35-36) ☞ C v समापन्नं, सम्यग्ज्ञातं ।
 सुपुण्याख्यं, सुपुण्ड्रिम् अ¹, मन्यन्स्यापयति प्रापयतीति सुपुण्याख्यं ।

आवरणावृतः, अज्ञानावृतः । ☞ —(L 38) Kumbh. ed निष्क्रियं
 —(L 40-41) ☞ C v प्रातिभासिकं प्रतिभासयोग्यं वस्तु, तस्मात्
 मान्यादां साम्यात्, बुद्धेर्यां सविदात्मिका अवस्था भवेत् । स्फुटिङ्गसत्त्व-
 सदृशात्पुण्यदेरभिभावः यथा भवेत् । ☞ —(L 42) ☞ C v
 अन्यथा, अनात्मया स्थितेषु देहादिषु आत्मभावो भवति । ☞ —(L
 50) ☞ C v वाचकं, कृष्णरामादिनाम्नां वाचकं यदिन्द्रियम् । ☞
 Kumbh. ed ससरे तद्भवेत्सदा (for the post half).
 —(L 62-63) ± Kāṭha Up II 3 9, Śvet. Up.
 4. 20.

रात्रौ दधि च सक्तूश्च नित्यमेवाविवर्जिता । [5]
 अन्तर्दंशाहे चाश्रान्ति गवा क्षीर विचेतना ।
 क्रमदोह न कुर्वन्ति वत्सस्तन्यानि भुञ्जते ।
 अनाया कृपणा भार्यां हन्ति नित्य शपन्ति च ।
 शूद्राद्रपुष्टा विप्रान्तु निर्लजाश्च भवन्त्युत ।
 मकीर्णानि च धान्यानि नात्ययेक्षत्कुटुम्बिनी । [10]
 मार्जारकुण्डुश्चानै श्रीडा कुर्वन्ति मानवा ।
 गृहे कण्डम्बिनो वृक्षान्वा निपाव[? ष्पण]वल्लरी ।
 यज्ञियाश्च तथा वृक्षान्तेषामामन्दुरात्मनाम् ।
 कृपस्नानरता नित्य पर्यमथुनगामिन ।
 निलानश्नन्ति रात्रौ च तैलाम्यक्ताश्च शेरते । [15]
 विभीतकरज्जाना छायामूलनिवामिन ।
 करवीर च ते पुत्र धारयन्ति च मोहिता ।
 पद्मरीजानि स्वादन्ति पुत्र जिघ्रन्ति मोहिता ।
 न भोक्ष्यन्ति तथा निर्य ईत्वा कालेन मोहिता ।
 निन्दन्ति मधन विण्णोमन्त्र नियद्विषो जना । [20]
 होमधूमो न तत्रासौद्वेदधोपस्त्रयैव च ।
 यज्ञाश्च न प्रवर्तन्ते यथापूर्वं गृहे गृहे ।
 शिष्याचार्यक्रमो नानीत्युत्रैरामपितु पिता ।
 विष्णु ब्रह्मण्यदेवेश हिजा पापण्डमाश्रिता ।
 ह्यन्यकन्यविहीनाश्च ज्ञानाध्ययनवर्जिता । [25]
 देवन्वादानरचक्रो ब्रह्मन्वन्त्रयस्त्रया ।
 म्नुनिमहलक्ष्मीनानि देवन्वानानि सर्वदा ।

23

After 12 221 94, Kumbh ed ins

मस्मृत्यु उर्दीन्द्रियगोचरानिग
 म्बगोचरे सर्वकृतालय तम् ।
 हारि महापापहर जनान्ते
 मस्मृत्यु मपूज्य मिभूतपापा ।
 यमैश्च निय नियमैश्च मयता- [5]
 स्त्रय च विण्णो परिपश्यमाना ।
 देवानुसारेण विमुक्तियोग
 ते गाहमाना परमासुवन्ति ।
 एव राजेन्द्र मत्त जपहोमपरायण ।
 वामुदेवपरो नित्य ज्ञानध्यानपरायण । [10]

दानधर्मरतिर्नित्य प्रजास्त्व परिपालय ।
 वामुदेवपरो नित्य ज्ञानध्यानपरायणात् ।
 विदोपेणार्थयेयास्त्व सतत पर्थुपास्व च ।

24

After 12 222 24, Kumbh ed Cv ins

एतच्छ्रुत्वा मुनेस्तस्य चचन देवलस्तथा ।
 तदधीनोऽभवच्छिष्य सर्वद्वद्विनिष्ठित ।
 अथान्यज्जु पुरा वृत्त जैगीपव्यस्य धीमत ।
 शृणु राजन्नवहित सर्वज्ञानसमन्वित ।
 यमाहु सर्वलोकेश सर्वलोकनमस्कृतम् । [5]
 अष्टमूर्तिं जगन्मूर्तिमिष्टसधिविभूषितम् ।
 य प्राप्ता न विपीडन्ति न शोचन्त्युद्विजन्ति च ।
 यस्य स्वाभाविकी शक्तिरिदं विश्व चराचरम् ।
 याति सज्जति सर्वात्मा स देव परमेश्वर ।
 मेरोरुत्तरपूर्वं तु सर्वरत्नविभूषिते । [10]
 भविन्त्ये विमले स्थाने सर्वैरुक्तसुमान्विते ।
 वृक्षैश्च शोभते नित्य दिव्यवायुयमीरिते ।
 नानाभूतगणैर्भुक्त सर्वदेवनमस्कृत ।
 तत्र विद्याधरगणा गन्धर्वाप्सरसा गणा ।
 लोकपाला समुद्राश्च नद्य शैला सरांसि च । [15]
 ऋषयो वालग्विल्याश्च यज्ञा स्तोभाङ्गयास्तथा ।
 उपामाचक्रिरे देव प्रजाना पतयस्तथा ।
 तत्र रद्रो महादेवो देव्या चैव सहोमया ।
 आस्ते वृषध्वज श्रीमान्सोमसूर्याश्लोचन ।
 तत्रैव देवमालोक्य देवी धारी विमावरी । [20]
 उमा देवी परेशानमपृच्छद्विनयान्विता ।
 अर्थ कोऽथार्थदाकि का भगवन्मूहि मेऽर्थित ।
 तथैव परिपृष्टोऽसौ प्राह देवो महेश्वर ।
 अर्थोऽहमर्थशक्तिस्त्व भोक्ताह भोज्यमेव च ।
 रूप विद्धि महाभागे प्रकृतिस्त्व परो ह्यहम् । [25]
 अह विष्णुरह ब्रह्मा एह यज्ञस्तथैव च ।
 भावयोर्न च मेदोऽस्ति परमार्थस्ततोऽबले ।
 तथापि विद्यस्ते मेदं किं मा त्व परिपृच्छसि ।
 एवमुक्ता तत प्राह एषिकं ह्येतयोर्बेद ।
 श्रेष्ठ चेद महादेव नम इत्येव भामिनी । [30]

22

(L 13) Kumbh ed वृक्षात्; Cv (gloss) देव्यात्
 वृक्षात् (as above).

24

(L 29) ❧ Cv एतयो, अर्थार्थज्ञानयोर्मध्ये । ❧ — (L
 33) ❧ Cv आपरा, परमात्मा नारायणो यावत्पर्यन्त तिष्ठति

तदन्तरे स्थितो विद्वान्वसुरूपो महासुनि ।
 जैगीपव्य स्यन्प्राह ह्यर्थं हृत्येव नावयन् ।
 श्रेष्ठोऽन्योऽस्मान्महीपिण्डा तल्लीना वाक्चिरापरा ।
 मुद्रिकादिविशेषेण विस्तृता समृतेति च ।
 तच्छ्रुत्वा वचनं देवी कोऽसावित्यथवीडुपा । [35]
 वाक्यमस्याद्य समद्वक्त्वा प्रोक्तवानिति शक्यम् ।
 तच्छ्रुत्वा निर्गतो धीमानाश्रम स्व महासुनि ।
 स्थानात्स्वर्गगणे विद्वान्योर्गैश्वर्यसमन्वित ।
 ततः प्रहस्य भगवान्सर्वपापहरो हर ।
 प्राह देवीं प्रशान्तात्मा जैगीपव्यो महासुनि । [40]
 भक्तो मम सखा चैव शिष्यश्चात्र महासुनि ।
 जैगीपव्य इति रयात् प्रोक्त्वासौ निर्गत शुभे ।
 तच्छ्रुत्वा साथ सक्रुद्धा न न्याय्यं तेन वै कृतम् ।
 विकृताहं त्वया देव सुनिना च तथा कृवा ।
 अतज्जादथ देवेश मध्ये प्राप्त न तच्छ्रुतम् । [45]
 तच्छ्रुत्वा भगवानाह महादेव पिताकमृत् ।
 निरपेशो मुनियोगी मामुपाश्रित्य सस्थित ।
 निर्द्वन्द्वं सततं धीमान्समरूपस्वभावधृत् ।
 तस्मात्क्षमस्व त देवि रक्षितव्यस्त्वया च स ।
 इत्युक्त्वा प्राह सा देवी मुनेस्तस्य महात्मन । [50]
 निराशात्ममहं द्रष्टुमिच्छाम्यन्तकनाशन ।
 तथेति चोक्त्वा ता देवो वृषमारुह्य सत्वरम् ।
 देवगन्धर्वसवैश्च स्तूयमानो जगत्पति ।
 अजरामरशुद्धात्मा यत्रास्ते स महासुनि ।
 इतस्ततः समाहृत्य वीरसर्वैर्महायशा । [55]
 देहप्रावरणार्थं चै ससरन्स तदा मुनि ।
 प्रत्युत्स्य महादेव यथाहं प्रतिपूज्य च ।
 पुनः स पूर्ववत्कन्या सूच्या सूत्रेण सूचयत् ।
 तमाह भगवाञ्चासु किं प्रशस्यामि ते मुने ।
 घृणीष्व मत्त सर्वं त्वं जैगीपव्य यदीच्छसि । [60]
 नावलोक्यमानस्तु देवदेव महासुनिम् ।
 अनवास न पश्यामि त्वत्तो गोवृषमध्वज ।
 कृतार्थं परिपूर्णोऽहं यत्ते कार्यं तु गम्यताम् ।

प्रहसंस्तु पुन शर्वो वृणीष्वेति तमग्रवीत् ।
 अवश्यं हि वरो मत्त श्राव्य वरमनुत्तमम् । [65]
 जैगीपव्यस्तमादेव श्रोतव्यं च त्वया मम ।
 सूचीमनु महादेव सूत्र समनुगच्छत [तु] ।
 ततः प्रहस्य भगवान्गौरीमालोक्य शकर ।
 स्वस्थानं प्रययौ हृष्ट सर्वदेवनमस्कृत ।
 एतत्ते कथितं राजन्यस्मात्त्वं परिपृच्छसि । [70]
 निर्द्वन्द्वं योगिनो नित्या सर्वशस्ते स्वयंभुव ।

Colophon

25

After 12 223 23, Kumbh ed Cv ins

इत्युक्तं सप्रशस्यैनमुप्रसेनो गतो गृहात् ।
 आस्ते कृष्णस्तथैकान्ते पर्यङ्के रत्नभूषिते ।
 कदाचित्तत्र भगवान्प्रविदेश महासुनि ।
 तमभ्यर्च्य यथान्याय तूष्णीमास्ते जनार्दन ।
 तं खिन्नमिव सलक्ष्य वेश्वा च वाक्यमग्रवीत् । [5]
 किमिदं वेश्वा तव वैमनस्य जनार्दन ।
 अभूत्पूर्वं गोविन्द तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।

श्रीवासुदेव उवाच ।

नासुहृत्परमं मेऽद्य नापदोऽहंति वेदितुम् ।
 अपग्ढितो वापि सुहृत्पण्डितो वाप्यनात्मवान् ।
 स त्वं सुहृद्यं विद्वांश्च जितात्मा श्रोतुमर्हसि । [10]
 अप्येतद्भृदि यद्दुःखं तन्नवाञ्श्रोतुमर्हति ।
 दास्यमैश्वर्यवादेन ज्ञातीना च करोम्यहम् ।
 द्विषन्ति सततं क्रुद्धा ज्ञातिसवन्धिवान्धवा ।
 दिव्या अपि तथा भोगा दत्तास्तेषां मया पृथक् ।
 तथापि च द्विषन्तो मा वर्तन्ते च परस्परम् । [15]

नारद उवाच ।

अनायसेन शस्त्रेण परिमृज्यानुमृज्य च ।
 जिह्वासुद्धरं चैतेषां न वक्ष्यन्ति ततः परम् ।

तावत्पर्यन्तं विषमाना । तल्लीना, प्रलयेऽपि पत्या सह स्थिता लक्ष्मी ।
 प्रलयेऽपि विषमानस्य वेदस्वार्थो नारायण एव, अर्थशक्तिस्तु धीरेव ।
 युवयोस्तु प्रलये निद्रितत्वात् नार्थं नान्यर्थशक्तित्वम् । अतो विप्रल
 म्भार्यं कथितं शिववाक्यं भवद्विन्नं विश्वमनीयमिति भावः । ❀
 — (L 34) ❀ Cv मुद्रिकादिविशेषेण, मुद्रिकामरणादिभगवदा
 भरपररूपेण विस्तृता । समृता, स, सम्यक्, यक्षति मृता, लक्ष्मीरिति

पूर्वेणान्वयः । ❀ — (L 44) ❀ Cv विकृता, विशिष्टीकृता ।
 तथा [अ]कृता, व्यर्थीकृता । ❀ — (L 54) ❀ Cv अजरा-
 मरशुद्धात्मा, अजरामरे, नारायणे शुद्ध आत्मा वित्त यस्य स । ❀
 — Colophon Adhy name असितजैगीपव्यसवाद

25

(L. 12) of 12 82 5th. ❀ Cv वेश्वर्यवादेन, ईश्वरोऽधि-

भगवानुवाच ।

अनायस कथं विन्वा शस्त्र मुनिवरोत्तम ।
येनैषामुद्धरे जिह्वा मूहि तन्मे ययातयम् ।

नारद उवाच ।

गोहिरण्य च वासासि रत्नाच यद्ग्न बहु । [20]

आस्ये प्रक्षिप चैतेषा शस्त्रमेतदनायसम् ।
सुहृत्सवन्धिमित्राणा गुरूणा स्वजनस्य च ।
आख्यात शस्त्रमेतद्धि तेन छिन्धि पुन पुन ।
तवैश्वर्यप्रदानानि श्लाघ्यमेषा वचासि च ।
समर्थं त्वामभिज्ञाय प्रवदन्ति च ते नरा । [25]

मीन उवाच ।

तत प्रहस्य भगवान्सपूज्य च महामुनिम् ।
तथाकरोन्महातेजा मुनिवाक्येन चोदित ।
एवमभावो ब्रह्मर्षिनारदो मुनिसत्तम ।
पृष्टवानासि यन्मां त्व तद्रुक् राजसत्तम ।
सर्वधर्महिते युक्ता सत्यधर्मपरायणा । [30]
लोकप्रियत्व गच्छन्ति ज्ञानविज्ञानकोविदा ।

Colophon

26

After 12 224 10, Kumbh ed Cv ins

पृच्छतस्त्र सत्पुत्र यथावत्कीर्तयाम्यहम् ।
शृणुश्चावहितो भूत्वा यथावृत्तमिदं जगत् ।
कार्यादि कारणान्त यत्कार्यान्त कारणादिकम् ।
ज्ञान तद्रुमय वित्त्वा सत्य च परम शुभम् ।
ब्रह्मेति चासिर्विख्यातं तद्द्वै पश्यन्ति सूरय । [5]

ब्रह्म तेजोमय भूत भूतकारणमद्भुतम् ।
आसीदादौ ततस्त्वाहु प्राधान्यमिति तद्विदुः ।
त्रिगुणा ता महामाया वैष्णवीं प्रकृतिं विदुः ।
तदीदृशमनाद्यन्तमच्यक्तमजर ध्रुवम् ।
अप्रतर्क्यैर्भविश्रेय ब्रह्माग्रे विकृत च तत् । [10]

तद्द्वै प्रधानमुद्दिष्ट त्रिसृक्ष्म त्रिगुणात्मकम् ।
सम्प्रयोगगुण स्वस्य तदिच्छाक्षोमित महत् ।
प्रक्तिप्रयात्मिका तस्य प्रकृति कारणात्मिका ।

अस्वतन्ना च सतत विद्विष्टानसंयुता ।
स्वभावाख्य समापन्ना मोहविग्रहधारिणी । [15]

विविधस्यास्य जीवस्य भोगार्थं समुपागता ।
यथा सनिधिमारेण गन्ध क्षोभाय जायते ।
मनस्तद्दशेषस्य परात्पर इति स्मृत ।
सृष्ट्वा प्रविश्य तत्तस्मिन्लोभयामास विष्टित ।
सात्त्विको राजसश्चैव तामसश्च त्रिधा महान् । [20]

प्रधानतत्त्वाद्भूतो महत्त्वाच्च महान्स्मृत ।
प्रधानतत्त्वमुद्भूत महत्त्वं समावृणोत् ।
कालात्मनामिभूत तत्कालोऽश परमात्मन ।
पुरुषश्चाप्रमेयात्मा स एव इति गीयते ।
त्रिगुणोऽसौ महाज्ञात प्रधान इति वै श्रुति । [25]

सात्त्विको राजसश्चैव तामसश्च त्रिधात्मक ।
त्रिविधोऽयमहकारो महत्त्वात्तदाजयत् ।
तामसोऽसावहकारो भूतादिरिति सञ्चित ।
भूतानामाविभूतत्वाद्द्रक्ताहिस्तामस स्मृत ।
भूतादि स विकुर्वाण शिष्ट तन्मात्रकं तत । [30]

ससर्ज शब्द तन्मात्रमाकाश शब्दलक्षणम् ।
शब्दलक्षणमाकाश शब्दतन्मात्रमावृणोत् ।
तेन सपीड्यमानस्तु स्पर्शमात्र ससर्ज ह ।
शब्दमात्र तदाकाश स्पर्शमात्र समावृणोत् ।
ससर्ज वायुस्तेनासौ पीड्यमान इति श्रुति । [35]

स्पर्शमात्र तदा वायू रूपमात्र समावृणोत् ।
तेन सपीड्यमानस्तु ससर्जाभिमिति श्रुति ।
रूपमात्रं ततो बद्धि समुत्सृज्य समावृणोत् ।
तेन सपीड्यमानस्तु रसमात्र ससर्ज ह ।
रूपमात्रगत तेजो रसमात्र समावृणोत् । [40]

तेन सपीड्यमानस्तु ससर्जाम्भ इति श्रुति ।
रसमात्रात्मक भूयो रस तन्मात्रमावृणोत् ।
तेन सपीड्यमानस्तु गन्ध तन्मात्रकं तत ।
ससर्ज गन्धं तन्मात्रमावृणोत्करकं तथा ।
तेन सपीड्यमानस्तु काठिन्य च ससर्ज ह । [45]

पृथिवी जायते तस्माद्गन्धतन्मात्रजात्तया ।
अम्मय सर्वमेवेदमापस्तस्मिन्ने पुन ।

पति, तस्य भाव ऐश्वर्यं, तस्य वादेन । ☞ — Colophon
Adhy name कृष्णनारदसवाद (of 12 82)

26

(L 4) ☞ Cv वित्त्वा, विदित्वा । ☞ — (L 10)
Kumbh ed वैकृत, Cv (gloss कार्याकारेण परिणतम्)

विकृत (as above) — (L 11) ☞ Cv 'त्रिसृक्ष्म, श्री
भृद्गोरिमिका देव्यस्त्रिविधाणुना महिमानिन्यो यस्य तत् त्रिसृक्ष्मम् । ☞
— (L 32) ☞ Cv शब्द एव लक्षण यस्य तदाकाश त्वोपा
दानीभूतशब्दतन्मात्रमावृणोत्, तेनाविनाभूत स्थितमित्यथ । ☞
— (L 44) ☞ Cv करक, जलमयोपल — यषोपलस्तु करक

भूतानीमानि जातानि पृथिव्यादीनि वै श्रुति ।
 भूताना भूर्तिरेवैपामन्न चैषा मता बुधै ।
 तस्मिस्तस्मिस्तु तन्मात्रा तन्मात्रा इति ते स्मृता । [50]
 तैजसानीन्द्रियाण्याहुर्देवा वैकारिका दश ।
 एकादश मनश्चात्र देवा वैकारिका स्मृता ।
 गुणसुद्धतंक कालो नानामेदववास्थित ।
 परमात्मा च भूतात्मा गुणमैदेन सस्थित ।
 एक एव त्रिधा मित्र करोति विविधा क्रिया । [55]
 ब्रह्मा सृजति भूतानि पाति नारायणोऽव्यय ।
 रुद्रो हन्ति जगन्मूर्तिं काल एव क्रियाबुध ।
 कालोऽपि तन्मयोऽचिन्त्यस्त्रिगुणात्मा सनातन ।
 अव्यक्तोऽसावचिन्त्योऽसौ वर्तते मित्रलक्षण ।
 कालात्मना त्विद मित्रममिन्न ध्रूयते हि यत् । [60]

27

After 12 241 5th, G₂ 7 108

जययुक्तो रथो दिव्यो ब्रह्मलोके महीयते ।
 अथ सत्वरमासाद्य रथमेव युयुङ्क्षत ।
 अक्षर गन्तुमनसो विधिं वक्ष्यामि शीघ्रगम् ।
 सप्तयोधायन कृत्वा चान्यत प्रतिपद्यते ।
 पृष्ठत पार्श्वतश्चान्या यावन्त्यास्या प्रसारणात् । [5]
 क्रमश पार्थिव यद्य वायव्य ख तथा पय ।
 ज्योतिषो यत्तदैश्वर्यमहकारस्य बुद्धित ।
 अव्यक्तस्य यदैश्वर्यं क्रमश प्रतिपद्यते ।
 व्यक्तमाश्रापि (810) यस्यैते तथा युक्तेन योगत ।
 तथास्य भवयुक्तस्य विधिमात्मनि पश्यत । [10]
 निर्मेथ्यमान सूक्ष्मात्मा रूपाणीमानि दर्शयेत् ।
 शैशिरस्तु यथा धूम सूक्ष्म सश्रयते नभ ।
 तथा देहाद्विसुक्तस्य पूर्वरूप तदप्युत ।
 अथ धूमस्य विरमे द्वितीय रूपदर्शनम् ।
 जलरूपमिवाकाश तत्रैवात्मनि पश्यति । [15]
 अपर व्यतिक्रमेचापि वद्विरूप प्रकाशते ।
 तस्मिन्नुपरते वास्य वायव्य सूक्ष्ममप्यथ ।
 रूप प्रकाशते तत्र पीतवर्णवदप्यज ।
 तस्मिन्नुपरते रूपमाकाशस्य प्रकाशते ।
 ऊष्णा सवर्णरूप तत्तस्य रूप प्रकाशते । [20]

तस्मिन्नुपरते वास्य बुद्धिरूप प्रकाशते ।
 सुशुद्ध चेतस सम्यगव्यक्तै ब्राह्मणस्य वै ।
 एतेष्वपीह जातेषु फलजातानि मे शृणु ।
 जातस्य पार्थिवैश्वर्यं सृष्टिरेषा विधीयते ।
 प्रजापतिरिवाक्षोभ्य शरीरात्सृजति प्रजा । [25]
 वर्णतो गृह्यते वाप्सु नाय पिवति चाशया ।
 ज्ञाचास्य (810) तेजसा रूप दह्यते शाम्यते तथा ।
 अङ्गुल्याहुः प्रमात्रेण वस्तुपादेनवत्तया (810) ।
 पृथिवीं कम्पयन्त्येते गुणापायादिति स्मृत ।
 आकाशभूतश्चाकाशे स्वर्णस्त्वान्न च दृश्यते । [30]
 अहंकारस्य विजये पञ्च ते स्युर्वशाचुगा ।
 पण्णामात्मनि बुद्धौ तु निताय (810) प्रभवत्युत ।
 निर्दोषप्रभवा ह्येषा कृत्वा समभिवर्तते ।
 तथैव व्यक्तमात्मानमव्यक्त प्रतिपद्यते ।
 यतो नि सरते लोको भवति व्यक्तसत्त्व । [35]
 तत्रासन्नमयीं व्याख्या शृणु त्व विस्तरेण वै ।
 तथा व्यक्तमयीं चैव व्याख्या पूर्व नियोध मे ।
 पञ्चविंशतितत्त्वानि तुल्यान्युभयत समम् ।
 योगे सांख्येऽपि च तथा विशेषस्तत्र मे शृणु ।
 प्रोक्त तद्व्यर्थमित्येव जायते वर्तते च यत् । [40]
 जीवते म्रियते चैव चतुर्भिलक्षणैर्युतम् ।
 विपरीतमतो यत्तदव्यक्त समुदाहृतम् ।
 पापात्मानौ च देवेषु सिद्धान्तेष्वप्युदाहृतौ ।
 चतुर्लक्षणजन्तुर्यश्चतुर्वर्ग प्रचक्षते ।
 व्यक्तमव्यक्तज चैव तथा बुद्धिरथेतरत् । [45]
 सत्त्व क्षेत्रज्ञ इत्येतद्व्यमव्यक्तदर्शनम् ।
 द्वावात्मानौ च देवेषु विषयेषु च राजत ।
 विषयान्प्रतिसंहार सालोक सिद्धिलक्षणम् ।
 निर्ममश्चानहंकारो निर्द्वन्द्वश्च्छिन्नसशय ।
 नैव क्रुध्यति न द्वेष्टि नास्मत्वा भवतो गिर । [50]
 आकुष्टस्ताडितश्चापि मैत्र ध्यायति नाशुभम् ।
 वाख्यान कायवण्डानां त्रयाणां च निवर्तकम् ।
 सम सर्वेषु भूतेषु ब्रह्माणामतिवर्तते ।
 नैवेच्छति न चानिच्छन्त्यान्नामात्रव्यवस्थित ।
 अलोलुपोऽप्यथो दान्तो नाकृतिर्न निराकृति । [55]
 नास्येन्द्रियमन प्राणबुद्धय सर्वसाक्षिण ।

इत्यमर (1 11) ॐ — (L 60) ॐ C_v कालात्मना विष्णुना
 सह इदं मूर्तिचतुष्टय मित्र, भिगकायां चतुर्धा अवतीर्णम् । अभिन्नं,
 पद्मोभूय स्थित मूलरूपम् । ॐ

27

(L 2) G₂ युयुक्षत — (L 4) G₁ कृत्वा (for कृत्वा) .
 — (L 29) G₂ कपयन्ते . — (L 37) G₂ यथा (for तथा) .

After 12 274, N (Śi missing Ks & B1-s Ds1 as Dn1 n1 D1 Gs & M1-s absent) Kumbh ed ins

जनमेजय उवाच ।

प्राचेतसस्य दक्षस्य कथ वैवस्वतेऽन्तरे ।

विनाशमगमद्ब्रह्मन्हयमेध प्रजापते ।

देव्या मन्युकृत मत्वा क्रुद्ध सर्वात्मक प्रभु ।

प्रमादात्तस्य दक्षेण स यज्ञ सधित कथम् ।

पुत्रद्वेदितुमिच्छामि तन्मे ब्रूहि यथातथम् । [5]

वैशपायन उवाच ।

पुरा हिमवत पृष्ठे दक्षो वै यजमाहरत् ।

* * * This passage is substantially the same as Vāyupurāṇa I 30 79ff and Brahmapurāṇa adhy 38-40 The variants from the Purāṇas are listed in the critical notes that follow, which register the *pāṭhaśbedas* from the N recension.

B P ऋषयः (for जनमेजय उवाच) — (L 1) K1 १ १ १ D1 १ १ १ वै (D1 वै) वैवस्वतेऽन्तरे काले (K1 D1 ० राजा; D1 १ वसाद्) (for the prior half) K1 १ १ कस्य, K1 D1 १ १ १ दक्ष (for कथ) K1 १ १ १ D1 १ १ १ प्राचेतसो (for वैवस्वते) K1 १ नृप, K1 दिव, K1 D1 १ स्म ह, D1 १ स्म हि (for सन्तरे) — (L 2) K1 १ D1 कन्माद्, K1 कोशाद्, K1 D1 १ तस्य, V P. सूत (for ब्रह्मन्) K1 हयमेधा (for 'मेध') K1 प्रजापते, B1 १ १ D1 १ स तस्य हि (B1 D1 वै), D1 १ D1 १ प्रजापते (for 'पते') D1 १ हयमेधस्य तस्य हि (for the post half). — After line 2, Kumbh ed ins

कथ म चामवद्ब्रह्मन्हयमेध प्रजापते ।

— (L 3) K1 D1 १ मन्युकृते, V P सृष्टु क्रुद्ध (for मन्युकृत) B P बुद्ध्वा (for मत्वा) B1 (marg as above) V P क्रुद्ध सर्वात्मक प्रभु (for the post half) — B P om. lines 4-7 — (L 4) K1 १ १ १ D1 १ प्रसादमगमदक्षे (K1 १ D1 १ 'तस्य'), B1 (marg as above) V P कथं प्र (V. P. प्रा)सादयदक्ष (for the prior half) K1 १ १ सद्धत; K1 सतिम, D1 १ सधित; D1 १ V P साधित, D1 सधित (for सधित) — (L 5) K1 १ B1 D1 १ D1 १ १ १ इच्छेय, D1 १ lacuna, V P इच्छामस् (for इच्छामि) V P नो (for ने) — (L 6) D1 १ यज्ञ (for दक्षो) D1 १ दक्षम् (for यज्ञम्) K1 D1 V P आरमत् (for आह-

गङ्गाद्वारे शुभे देशे ऋषिसिद्धनिषेधिते ।

गन्धर्वाप्सरसाकीर्णे नानाद्रुमलतावृते ।

ऋषिसवै परिवृत दक्ष यज्ञभृतां वरम् ।

पृथिव्यामन्तरिक्षे च ये च स्वर्लोकवासिनः । [10]

सर्वे प्राञ्जलयो भूत्वा उपतस्थु प्रजापतिम् ।

देवदानवगन्धर्वा पिशाचोरगराक्षसा ।

हाहा हूहृश्च गन्धर्वां तुम्बुरुनरिदस्तथा ।

विश्ववसुर्विश्वसेनो गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।

आदित्या वसवो रुद्रा साध्या सह मरुद्गणैः । [15]

इन्द्रेण सहिता सर्वे आगता यज्ञभागिनः ।

ऊष्मपा सोमपाश्चैव धूमपा आज्यपास्तथा ।

ऋषयः पितरश्चैव आगता ब्रह्मणा सह ।

रत्) — (L 7) D1 १ reads शुभे twice V1 सध (for सिद्ध) — (L 8) K1 गधर्वाप्सरसाकीर्णे, V P B P 'कीर्णे (for the prior half) V1 लतान्विते, D1 १ कुले, V P B P 'वृते (for 'वृते) — (L 9) K1 ऋषिसवै; D1 १ B P ऋषिसिद्धे (for 'सवै') K1 १ १ १ V1 D1 १ परिवृते (K1 D1 १ 'ते) (for 'त) K1 D1 १ दक्षो, D1 १ भोक्ष (for दक्ष) K1 B1 १ D1 १ D1 १ न1 १ D1 १ १ १ धर्मभृतां (for यज्ञ) K1 D1 १ वर, D1 lacuna (for वरम्) — (L 10) K1 V1 B1 १ १ D1 १ D1 १ V P अन्तरिक्षे (for अन्तरिक्षे) V P वा (for the first च) D1 १ om. वै K1 D1 १ om the second च — (L 11) K1 १ चोपतरथु (for उपतस्थु) — V P B P om lines 12-14 — (L 13) K1 १ B1 (marg) हाहा हूहृ च (for हाहा हूहृश्च) K1 गधर्वांस; D1 गधर्वांस (for 'र्वा) K1 तुम्बुर; K1 D1 १ तुम्बुर, D1 १ 'वरी, D1 १ तुम्बुर (for तुम्बुर). K1 D1 १ तदा (for तथा). — D1 १ om (hapl) line 14 D1 १ om (hapl) lines 14-17 V1 reads line 14 on marg — (L 14) K1 [अ]प्सरसाश्च (for 'रसाश्च) — D1 १ om (hapl) lines 15-17 — (L 15) B P साध्या सर्वे मरुद्गणा (for the post half) — (L 16) V P जिष्णुना; B P विष्णुना (for इन्द्रेण) B1 (marg as above) आहूता (for आगता) — (L 17) K1 १ D1 १ D1 १ ऊष्मपा (D1 १ 'या') (for ऊष्मपा) B P धूमपाश्च (for सोमपाश्च) V1 सर्वे (for चैव) D1 १ धूमपा (for धूमपा) K1 (both times) reads the post half twice. V P. आज्यपा धूमपास्तथा; B P. आज्यपा सोमपास्तथा (for the post half) — (L 18) V P अभिनौ (for ऋषयः) K1 १ आगता; D1 १ अनादि- (for आगता) — For line 18, B P subst

अभिनौ मरुतश्चैव नानादेवगणैः सह ।

एते चान्ये च बहवो भूतग्रामश्चतुर्विधः ।
 जरायुजाण्डजाश्चैव स्वेदजोद्भिदजास्तथा । [20]
 आहृता मन्त्रिता सर्वे देवाश्च सह पत्निभिः ।
 विराजन्ते विमानस्था कीप्यमाना ह्वाग्नयः ।
 तान्दृष्ट्वा मन्थुनाविष्टो दधीचिर्वाक्यमग्रवीत् ।
 नाय यज्ञो न वा धर्मो यत्र रुद्रो न हृज्यते ।
 वधवन्धं प्रपन्ना वै किं नु कालस्य पर्ययः । [25]
 किं नु मोहात् पश्यन्ति विनाश पर्युपस्थितम् ।
 उपस्थितं भय घोरं न बुध्यन्ति महाध्वरे ।
 ह्यनुक्त्वा स महायोगी पश्यति ध्यानचक्षुषा ।

स पश्यति महादेव देवीं च वरदां शुभाम् ।
 नारद च महात्मानं दृष्ट्वा देव्याः समीपतः । [30]
 संतोषं परमं लेभे हृति निश्चित्य योगवित् ।
 एकमन्त्रास्तु ते सर्वे येनेशो न निमन्त्रितः ।
 तस्माद्देशादपक्रम्य दधीचिर्वाक्यमग्रवीत् ।
 अपूज्यपूजने चैव पूज्यानां चाप्यपूजने ।
 त्रिपातकसमं पापं शक्यव्याप्नोति मानवः । [35]
 अनृतं नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्ये कदाचन ।
 देवतानामृषीणां च मध्ये सत्यं ब्रवीम्यहम् ।
 आगतं पशुभर्तारं स्रष्टारं जगत् पतिम् ।

— V₁ reads line 19 on marg — (L 19) D₄ चान्ये
 (for चान्ये) K₁ २ ४ D₈ D₁ न₄ D₅ D₂ २ ३ V. P
 भूतग्रामाश्च (for 'ग्रामश्च') K₁ २ ४ D₁ न₄ D₅ D₂ ३
 चतुर्विधा, V P B P तथैव च (for चतुर्विध) — (L
 20) B₇ २ स्वेदजा उद्भिजाश्च; B₈ (marg) सहजोद्भिदजाश्च,
 D₅ १ स्वेदजोद्भिज्जाश्च, V P 'उद्भिज्जाश्च' (for 'जोद्भिद
 जाश्च') B₀ D₁ न₄ D₅ D₂ २ ३ ३ सहसा स्वेदजोद्भिज्जै,
 B P तथैव स्वेदजोद्भिद (for the post half) — (L
 21) V P मन्त्रिता (for मन्त्रिता). B₈ (marg as
 above) चैव (for सर्वे). K₂ ४ मन्त्रिभिः, D₄ १ पत्निभिः,
 D₄ २ पत्निभिः, C₆ (gloss) पत्निभिरिति छान्दस ह्रस्वत्वम्)
 पत्निभिः (as above) — For line 21, B P.
 subst.

आगताः सन्निवृत्तं सर्वे देवाः स्त्रीभिः सहसिभिः ।

— (L 22) K₇ D₅ व्यराजत, D₅ विराजत (for 'जन्ते').
 D₅ महा (for [अ]जय) — (L 23) V₁ मन्थुरा-
 विष्टो, B₈ (marg as above) D₁ V P मन्थुमा (for
 मन्थुना) K₁ २ ० १ B₈ (marg) D₄ २ १ ०
 दधीचो (for दधीचिर्) D₀ (before corr) आग्रवीत्, D₀
 (by corr) अग्रवीत् (as above) — V P B P om
 (hapl) lines 24-33 Before 24, B₈ ० B P
 ins दधीच (B₀ 'चिर्' उवाच — (L 24) B₇ धर्मो
 (for यज्ञो) B₇ [अ]नगो (for धर्मो) K₁ यत्र रुद्रेण,
 K₂ न च रुद्रो न, K₇ D₄ २ रुद्रो यत्र न (for यत्र रुद्रो
 न) K₂ चेज्यते, B₇ ह्यप्यते, D₄ १ D₇ युज्यते (for
 ह्यप्यते) — (L 25) K₁ २ ४ १ D₄ २ वधकत्व, D₄
 वधकत्व, D₁ १ वध वध (for वधवन्ध) K₁ २ ४ १ D₄ ०
 प्रपन्नो, D₄ १ प्रसन्ना (for प्रप) K₂ १ B₈ (marg)
 D₄ २ ३ ० किं नु; V₁ को नु (for किं नु) ❧ C₆
 पर्ययं विपर्यासः । ❧ — (L 26) K₂ १ D₀ किं नु (for
 किं नु). K₁ B₈ पर्युपासित; B₈ (marg.) प्रत्युप (for
 पर्युप). — (L 27) D₄ om. उपस्थितं. D₄ १ D₁ D₂ ३
 महा (for भय). K₁ २ ४ B₈ (marg as above)

पश्यति, K₇ V₁ D₄ बुध्यते, D₁ १ बुध्यति; D₅ बुध्येत
 (for बुध्यन्ति) D₅ महीध्वरे (for महा) — Before
 line 28, B₈ ० ins. वैशपायन उवाच — (L 28) D₄
 इत्युक्त्वा (for 'क्त्वा') K₁ महायोगी, D₄ 'योगी' (for
 'योगी'). K₁ D₄ पश्यति; V₁ B₈ (marg) पर्येति
 (for पश्यति) D₅ १ ध्यानचक्षुषा (for ध्यानच) — (L
 29) K₁ corrupt, K₂ ४ महायोगी (for 'देव') K₇
 D₄ ० शिवां, D₅ शुभ (for शुभाम्) — (L 30) K₂
 V₁ B₀ D₄ २ ३ D₁ न₄ D₅ D₂ २ ० ३ तस्या (for दृष्ट्वा)
 — (L 31) B₈ (marg) तोष नु (for सतोष) D₄
 लोके (for लेभे) — (L 32) K₇ D₄ २ ३ एकमन्त्रास्तु
 (for एकमन्त्रास्तु) K₁ २ ४ D₇ वैरीशो, K₇ ये सर्वे,
 B₀ ३ (marg.) येनासौ, D₄ यतेशो (for येने) — (L
 33) K₂ १ V₁ D₄ २ १ ० अपाक्रम्य (for अपक्रम्य) K₁
 २ ४ ० १ B₈ १ ० D₄ २ ३ D₄ ० दधीचो (for दधीचिर्).
 — Before line 34, B₈ ins दधीच उवाच, B₀ B P.
 दधीचिर् D₅ om lines 34-35 — (L 34) B₈
 (orig) D₁ न₄ D₅ D₂ २ ३ Kumbh ed -पूजनात्,
 D₄ corrupt (for पूजने) D₁ पूजानां (for पूज्यानां).
 K₂ पूजने, B₈ (orig) D₁ न₄ D₅ D₂ २ ३ Kumbh
 ed [अ]पूजनात्, B₀ [अ]पूजयन् (for [अ]पूजने).
 — V. P om lines 35-39 — (L 35) K₂ ३ B₀ ३
 D₁ न₄ D₅ D₂ ३ Kumbh ed Cap Cpp नृपातकसम
 ❧ C₆ p मक्षवधस्रष्टारानस्तेयानां (C₆ मिलितानां त्रयाणां)
 पातकानां तुल्यम् । ❧ K₂ ३ पूरुष (for मानव) — For
 line 35, B P subst

नरं पापमवाप्नोति महदैः नात्र सशयः ।

— B. P om lines 36-39 — (L 36) K₂ चोक्तपूर्वं,
 D₄ १ क्रोप (for नोक्त) D₄ १ वक्षे (for वक्ष्ये) — (L
 37) D₅ om. सत्य — (L 38) D₂ स्वागत (for आ)
 K₁ २ D₄ पश्य; D₀ पश्च (for पश्य) D₄ २ ३ जगतां;
 D₇ च जगत् (for जगत). — (L 39) K₂ सर्वे स
 (for सर्वेषां), K₁ २ ४ १ B₈ (marg) १ D₄ २ ३

अध्वरे अग्रमोकार सर्वेषां पश्यत प्रमुम् ।

दक्ष उवाच ।

सन्ति नो बहवो रुद्रा शूलहस्ता कपर्दिन । [40]

एकादशत्यानगता नाह वेभि महेश्वरम् ।

दधीचिरुवाच ।

सर्वेषामेकमधोऽय येनेशो न निमज्जित ।

यथाह शकराद्ध्वं नान्य पश्यामि देवतम् ।

तथा दक्षस्य विपुलो यज्ञोऽय न भविष्यति ।

दक्ष उवाच ।

एतन्मत्तेशाय सुवर्णपात्रे [45]

हवि समस्त विधिमम्रपूतम् ।

विष्णोर्नयान्यप्रतिमस्य भाग

प्रभुर्विसुश्वाहवनीय एप ।

देव्युवाच ।

किं नाम दान नियम तपो वा

कुर्यामह येन पतिर्ममाद्य । [50]

लमेत भाग भगवानचिन्त्यो

भागस्य चार्धमथ वा तृतीयम् ।

वैशपायन उवाच ।

एव ब्रुवाणा भगवान्स्वपत्नीं

प्रहृष्टरूप क्षुभितामुवाच ।

न वेत्ति मा देवि कृशोदराङ्गि [55]

पश्यतां (B₂ D₂₁ D₂ 'त') (for पश्यत) — After line 39, D₂ D₂ ins

लोकाध्यक्ष मुराध्यक्ष देवदेव ष्टाकपिम् ।

सर्वेषामन्तर्कारं त देव पश्यत प्रमुम् ।

महर्तारं च देवानां निर्नातारं तथैव च ।

सर्वेषामग्रमोकारं त देव पश्यत प्रमुम् ।

[D₂ om. (hapl) lines 1-2]

— K₂ om lines 40-41 — (L 40) K₂ D₂ वै, V P B P ने (for नो) V₁ reads from रुद्रा up to महेश्वरम् (in line 41) on marg — (L 41) K₁ (before corr) एकादशत्यानगता, K₁ (by corr) V₁ B₂ s (marg) s D₂₁ s₁ V P 'दशत्यनगता (K₁ 'गत', K₂ D₂ 'दशत्या घतशो (D₂ 'शा) (for the prior half) V P B P नान्य (for नाह) B P विष्णो (for वेभि) B₂ महेश्वर (for 'श्वरम्) K₁ s दधीचि; D₂ s देव्युवाच (for दधीचिरु) — (L 42) K₂ V₁ B₂ s (marg as above) D₂₁ D₂₁ n₂ D₂₁ D₂-s एव (for एक) B₂ मन्त्राणां, D₂ मन्त्राय (for मन्त्रोऽय) V P सर्वे निमज्जिता देवा (for the prior half) V₁ D₂₁ D₂₁ n₂ D₂ s s s Kumbh ed येनासौ न, V P येन इशो; B P येनेशो न (for येनेशो न) — (L 43) B₂ (marg also as above) तथाह; D₂₁ यथा हि; D₂ s यस्याह (for यथाह) K₁ नाह, K₂ नाय; B₂ (marg) अर्त्या, D₂ s नान्यां, D₂ lacuna (for नान्य) D₂ s देवतां (for देवतम्) — (L 44) K₂ D₂₁ यथा; B₂ (marg also as above) तदा (for तथा). B₂ यज्ञोय (for विपुलो). K₂ यज्ञो नाय, B₂ विपुलो न (for यज्ञोऽय न) D₂ (by corr) रुद्र (for दक्ष) — B P om lines 45-48 — (L 45) K₁ s D₂ s महेशस्य, V P महेश्वर (for

महेशाय) D₂ सुवर्णपात्र (for 'पात्रे) — (L 46) K₂ s सनय (for 'स्त) K₂ D₂ s पूर्व (for पूतम्) — (L 47) D₂ om from मस्य up to पति (in line 50) — Kumbh ed repeats line 48 after repetition of line 51 — (L 48) K₂ हरिर्, B₂ s हविर्, V P प्रभोर् (for प्रभुर्) B₂ मुज, D₂ s विमु, V P विष्णो (for विष्णुर्). K₁ V P स्वाहवनीय; K₂ D₂ यो ह, B₂ D₂ वाह (for चाह) B₂ D₂ s शेष; V. P नित्य (for एप) D₂₁ देवा ऊचु (for देव्युवाच) — (L 49) K₂ D₂ जप्य (for दानं) K₂ B₂-s D₂₁ s₁ D₂ s नियत (for 'म) — (L 50) K₁ D₂ गति; K₂ गतिर् (for प) K₁ s D₂ मया (for मन) — Kumbh ed reads line 51 twice — (L 51) Kumbh ed. (second time) च तथैव सर्व (for भगवानचिन्त्यो) — After the repetition of 51, Kumbh ed repeats line 48 — (L 52) V P यज्ञस्य (for भागस्य) K₁ D₂ s वार्धम् (for चार्धम्) K₂ B₂ s D₂₁ s₁ D₂ s त्वथ वा (for अथ वा) B₂ s D₂₁ n₂ D₂ s s s Kumbh ed क्षर्ष तथा भागमथो तृतीय, B P यज्ञस्य चैद्राघमरे-विचित्र ('मक्त) — MSS om the ref, B P अक्षो-वाच (for वैशपायन उवाच) — (L 53) K₂ s V₁ B₂ s D₂₁ D₂-s स पत्नी, K₂ स्वपत्नी, V P. अचित्, B. P विचित् (for स्वपत्नी) — (L 54) D₂₁ प्रहृष्टरूप, D₂ प्रहृष्टमूत; D₂ 'भीत', V P B P. पत्नीं प्रहृष्ट (for प्रहृष्टरूप) D₂ क्षुभिताम् (for क्षुभिताम्) — Before line 55, B P ins महेश्वर उवाच — (L 55) K₁ s V₁ B₂ s D₂₁ s₁ D₂ s मां (D₂₁ मा) यस्तु, K₂ मां यस्तु, B₂ (marg) मां सु, D₂ यां य तु, D₂ यां यस्तु, V P देवेशि (for मां देवि) K₂ s s B₂ s D₂₁ s₁ D₂ s कुचोदराङ्गि (for कृशोदराङ्गि) — (L 56) K₂ V₁ B₂-s D₂₁ s₁ D₂ s त्वयि यन्, K₂ D₂ s त्वयि तन्, D₂₁ n₂ D₂ s₁ s₁ वचन (for

किं नाम युक्तं मयि यन्मल्लेशे ।
 भर्हं हि जानामि विशालनेत्रे
 ध्यानेन हीना न विदन्त्यसन्तः ।
 तवाद्य मोहेन च सेन्द्रदेवा
 लोकास्त्रय सर्वत एव मूढा । [60]
 मामध्वरे शसितारः स्तुवन्ति
 रथतर सामगाक्षोपगान्ति ।
 मां ब्राह्मणा ब्रह्मसन्ने यजन्ते
 ममाध्वर्यव फल्पयन्ते च भागम् ।

मयि चन्). B₈ ० मले मे, D₈ मलेद; V P B P त्वेद (for मल्लेशे) — K₁ २ १ ० १ V₁ B₈-० D₈ १ १ D₈ १ ० transp lines 57-58 and 59-60 — (L 57) K₂ तु, B₀ ३ D₈ D₁ १ १ D₈ D₂ ३ १-२ Kumbh ed B P वि (for हि) — (L 58) K₇ D₁ ० ध्यानेन (for ध्यानेन) V P सर्वे; B P सर्वे (for हीना) K₂ न विचिन्त्य; V₁ न वदति; B₈ (marg) विवदति, V P. हि वदति, B P च विदति (for न विदन्ति) K₂ V P B P सत; D₁ सत; D₈ १ [अ]सत्त्वा (for [अ]सन्त). (L 59) V P न वाद्य (for तवाद्य) B₈ कोपेन (for मोहेन). K₁ २ V₁ B₈-० D₈ १ १ तु सेंद्र, K₇ D₈ ० B P सहेंद्र, V P महेंद्र (for च सेन्द्र). V. P. देवो (for देवा). — (L 60) D₁ लोका स्त्रय (for लोकास्त्रय) V P. लोकत्रय सर्वथा सप्रमूढ, B P लोकत्रय सर्वमथो विनष्ट — (L 61) K₂ २ १ D₈ ० महाध्वरे (D₁ 'र'), B₀ D₁ D₁ D₁ ममा (for माम) B P मामध्वरेश नितरां स्तुवति — (L 62) K₇ B₈ (marg as above) D₈ १ ० V P रथं (D₈ 'थं') तरे (for रथतर). K₄ D₁ सामगश् (for 'गाश्'). K₁ २ १ चोचरति, K₀ B₇ ० D₈ चोपगायति (for 'गान्ति') V₁ B₈ (marg) V P B P साम गायति गेय (B P मद्य) (for सामगाक्षोपगान्ति). — (L 63) K₁ B₀ १ ३ (marg) मां ब्राह्मणा; K₇ मा मा', B₈ (marg as above) गायति मां (for मां ब्राह्मणा) B₀ D₁ १ १ D₈ D₂ ३ ० ३ Kumbh ed ब्रह्मविदो; B₇ 'वृत्रेण, B₈ (marg) 'मय, B P 'मयैर (for 'सत्रे) K₀ १ B₈-० D₈ D₈ १ B P यजति; D₁ ० 'तो (for यजन्ते) — (L 64) K₁ अध्वर्यव', K₂ अध्व'; V₁ corrupt, B₈ (marg as above) चाध्वर्यव', D₁ ० महाध्वर्ये, V P माध्वर्यव' (for ममाध्वर्यव') K₀ V₁ B₇ D₈ १ भागान् (for भागम्) — (L 65) D₇ सुप्राकृतोसि, V P अप्राकृतोपि (for सुप्राकृतोऽपि) B₀ १ D₁ १ १ D₈ D₂ ३ ० ३ Kumbh ed पुर्य, D₈ V P भगवान् (for 'वन्) B P विकल्पते प्राकृतवद् (for the prior half) K₁ २ १ B₈ (marg) D₁ B P. V. P. सर्वस्वी; B₈ शर्व स्वी, D₁

देयुवाच ।

सुप्राकृतोऽपि भगवन्सर्वः स्त्रीजनसंसदि । [65]
 स्तौति गर्वायते चापि स्वमारमानं न सदायः ।
 भगवानुवाच ।
 नास्मान स्तौमि देवेशि पश्य मे तनुमध्यमे ।
 यं स्रक्ष्यामि वरारोहे तवार्थे वरवर्णिनि ।
 वैशपायन उवाच ।
 ह्युक्त्वा भगवान्पत्नीमुमा प्राणैरपि प्रियाम् ।
 सोऽसृजद्भगवान्क्वद्रादृतं घोर प्रहर्षणम् । [70]

सर्वत्र (for सर्व स्त्री-) — (L 66) K₁ स्तौमि, B P स्तौमि (for स्तौति) K₁ ३ गर्वायते; K₀ B₇ गर्वायते, K₇ D₁ ० वषं'; D₁ ० सर्वा'; V P. गोपायते; B P गर्वायते (for 'यते) K₀ १ D₁ D₁ ० V. P चापि (for चापि) — (L 67) K₁ ३ देवेश, K₇ B₀ ० १ ० D₈ १ ० देवो (for 'शि). K₁ २ १ मा; V P त्वं (for मे) K₁ २ १ वरवर्णिनि, D₈ तत्तुमध्यमे, V P उपगच्छ च (for तनु मध्यमे) B P. यथा त्वमनुगच्छसि (for the post half) — (L 68) K₀ B₈-३ D₈ १ १ यत्स्रक्ष्यामि, K₇ सिद्ध', D₁ १ स्रक्ष्यामि, D₁ D₁ ० B P. स्रक्ष्या', D₈ १ वक्ष्या' (for य स्र'). V₁ B₀ ३ D₈ १ १ B P भागार्थे, B₇ D₁ १ १ D₈ D₂ ३ ३ Kumbh. ed. B P. वागार्थे, D₈ १ तवाग्रे, D₈ योगार्थे, V. P. भागार्थे (for तवार्थे) K₁ २ १ तनुमध्यमे (for वरवर्णिनि) — MSS om the ref, B P मद्रोवाच (for वैशपायन उवाच) — (L 69) D₁ १ उक्त्वा (for उक्त्वा) V. P. एवमुक्त्वा तु भगवान् (for the prior half) D₈ समां, V. P. पत्नी (for उमां). K₁ D₁ प्रिय (for प्रियाम्). — (L 70) K₂ कृद्धो, K₄ कृद्धाद्, V₁ क्रोधाद् (for वक्राद्). K₁ भूत (for भूत) K₂ १ १ D₈ D₈-० घोर- (for घोर) K₁ २ D₈ D₈ प्रद र्शनं, V₁ प्रहर्षितं, B₈ (marg as above) D₈ १ प्रप षण (for प्रह') B P V P भूत क्रोधाग्निसनिभ (B P 'भव) (for the post half). — After line 70, D₈ १ १ read line 77 for the first time, repeating it in its proper place K₁ २ १ D₈ १ read line 71 twice — (L 71) B₈-३ D₁ D₈ १ क्षिप (for [आ]-क्षिप). K₁ २ १ D₈ १ (all second time) आक्षिप त्व मख शीघ्र, B P तमुवाच मख गच्छ (for the prior half). K₁ (both times) २ १ (both first time) १ D₈ १ (last two first time) ० V P [इ]ह, B P त्व (for [इ]ति). K₁ २ १ (all first time) १ D₈ १ (both times) १ (first time) ० प्रजापते (K₁ १ 'ते), D₇ (second time) महाबल (for महेश्वर') — After line 71, K₇ D₁ ० V. P. read line 76, while B P ins. after line 71.

तमुवाचाक्षिप मखं दक्षस्येति महेश्वर ।
 तस्माद्ब्रह्माद्विमुक्तेन सिंहेनैकेन लीलया ।
 देव्या मन्युग्यपोहार्यं हतो दक्षस्य वै क्रतु ।
 मन्युना च महाभीमा महाकाली महेश्वरी ।
 आत्मन कर्मसाक्षित्वे तेन सार्धं सहानुगा । [75]
 देवस्यानुमतं मत्वा प्रणम्य गिरसा तत ।
 आत्मन सदृश शौर्याद्विलरूपसमन्वित ।
 स एव भगवान्क्रोध प्रतिरूपसमन्वित ।

अनन्तबलवीर्यश्च अनन्तबलपौरुषः ।
 वीरभद्र इति ख्यातो देव्या मन्युप्रमार्जक । [80]
 सोऽसृजद्रोमकूपेभ्यो रौम्यान्नाम गणेश्वरान् ।
 रुद्रानुगा गणा रौद्रा रुद्रवीर्यपराक्रमाः ।
 ते निपेतुस्ततस्तूर्णं दक्षयज्ञविहिंसया ।
 भीमरूपा महाकाया शतशोऽथ सहस्रश ।
 तत किलकिलाशब्दैराकाश पूर्यन्निव । [85]
 तेन शब्देन महता त्रस्तास्तत्र दिवौकस ।

नाशशाशु क्रतु तस्य दक्षस्य मदनुगया ।

— (L 72) K₁ ३ ५ यथा, V₁ तथा, B₀ ० ० Das
 Dn₁ n₄ D₂ D₃ ० ० ० Kumbh ed V P ततो (for
 तस्माद्) K₁ ३ ५ ब्रह्माद् (for वज्रमाद्) B P ततो
 र्द्रप्रयुक्तेन (for the prior half) K₁ ३ ५ V₁ सिंहे
 नेव दि; V P 'नेवेह (for 'नेकेन) K₁ D₂ ० सिंहे
 नेव नलीयसा, B P सिंहेवेपेण लीलया (for the post
 half) — (L 73) D₂ ० देवा (for देव्या) D₂ १
 (marg as above) मृत्युन् (D₁ 'द्यु) (for मन्यु) B₂
 (marg) च्यवेनार्थ, D₂ अपोहार्य, V P B P क्रतु
 नत्वा (B P शात्वा) (for व्यपोहार्य) D₂ D₃ ततो,
 D₂ हता, D₂ १ दत्तो (for हतो) D₂ च, V P B P.
 स (for वै) — After line 73, K₁ D₂ १ १ ० ins

तत्र क्रुद्धा उमादेवी गणास्तत्र मसृजं द ।

[D₂ १ महादेवी (for उमा)]

— (L 74) K₁ D₂ ० (before corr) च महाभीमां, V₁
 D₂ १ नहता भीना, D₂ च महा भीना (for च महा)
 K₂ ५ मन्युना चीमया सृष्टा (for the prior half) K₁
 (before corr) महाकाली, K₁ D₂ ० (before corr)
 'काली, V P B P भद्रवानी (for महा) K₁ D₂
 (before corr) महेश्वरी, D₂ D₃ 'श्वर (D₂ 'र) (for
 'शरी) — (L 75) K₁ ३ ५ १ D₂ ० कर्मसाक्षी तु (D₂
 तु) (for कर्मसाक्षित्वे) K₁ ३ D₂ तथा, K₁ सार्धं, V₁
 D₂ १ स्वया, D₂ तव (for तेन) K₁ मा त, K₁ तथा
 (for सार्धं) K₁ ३ ५ १ D₂ ० सहानुगा, K₀ B₀ D₀
 'नुगा (for 'नुगा) — K₁ ३ ५ V₁ B P om (hapl)
 lines 76-77 K₁ D₂ ० V P read line 76 after 71
 — (L 76) D₂ १ आशु मन (for अनुगत) K₁ D₂ ० V P
 धत्वा (for मत्वा) V P वीरमद्रो महाबन् (for the post
 half) — K₁ om. (hapl.) lines 77-78 B₁ ३ D₂ ०
 V P om (hapl) line 77 D₂ om. (hapl) lines
 77-109 D₂ १ transp lines 77 and 78 B₂ reads
 line 77 on marg Das as read line 77 for the
 first time after line 70 — (L 77) Das (both
 times) सदृश, D₂ ० सदृशा (for सदृश). D₂ १ शौर्ये

(for शौर्याद्) K₀ वीर्यसमन्वित (for रूपसम) — B₀
 om (hapl) line 78 — (L 78) B P एव (for
 एव) D₂ क्रोध, V P क्रुद्ध (for क्रोध) K₂ पति
 (for प्रति-) D₂ प्रतिरूपसमन्वित (sic), V P B P
 प्रगावसकृतालय (for the post. half) — V P B P
 om line 79 — (L 79) K₁ ३ ५ १ V₁ B₀-० D₂
 १ १ ० तु (for च) K₁ ३ ५ चानत- (for अनन्त)
 — (L 80) K₁ D₂ ० B P वीरभद्रेति विख्यातो (for
 the prior half) D₂ देवा (for देव्या) K₁ प्रव
 तिन, K₂ ५ -प्रवर्तक, K₁ D₂ ० प्रमर्दक (for -प्रमा
 र्जक) — (L 81) B₂ (marg) D₂ १ रौद्रान्, D₂
 D₂ ० रोम्यान्, B P आत्मना (for रोम्यान्) Das नाना,
 B P एव (for नाम) B₀ गणेश्वरान्, D₂ गणान्
 (submetric), D₂ गणेश्वर (for 'श्वरान्) — (L
 82) B₀ ३ (marg) D₂ n₄ D₂ D₂ ० ० Kumbh
 ed, रुद्रतुल्या (for रुद्रानुगा) K₁ गणा रौद्रा, V P
 महाभीया (for गणा रौद्रा) K₂ रुद्रवीर्या, K₁ B₂ (marg)
 D₂ ० तुल्यवीर्य (for रुद्र) D₂ पराक्रमा (for 'क्रमा)
 B, P रुद्रानुगान्नाणाप्रौद्राशुद्रवीर्यपराक्रमान् — After line
 82, V₁ D₂ १ १ V P B P ins

रुद्रस्यानुचरा रौद्रा सर्वे रुद्रपराक्रमा ।

[V P B P सर्वे (for रौद्रा). V P रुद्रसमप्रभा
 (for 'पराक्रमा)]

— (L 83) K₀ B₀ १ Das as निष्पेतुस्ते, D₂ १ विनिष्पे-
 (D₁ 'निषे) तुष्ट (for ते निषे) K₁ ३ ५ तदा (for ततद्य)
 K₁ ३ ५ १ V₁ Das as D₂ १ १ ० V P B P om from
 दक्ष up to काया (in line 84) K₀ -निर्वासया (for
 विहिं) — (L 84) D₂ महाकार्या (for 'काया').
 — (L 85) K₁ ३ ५ V₁ B₀ ३ Das as D₂ १ १ ० V P.
 किलकिलाशब्दो, B₁ 'शब्दम्, D₂ किलकिलाशब्दैर् (for
 'किल') B₀ ३ D₂ D₂ ० ० Kumbh ed पूर्यति च (for
 'यन्निव) — After line 85, B P ins

समभूत्सुमहाविप्रा सर्वरुद्रगणे कृता ।

— (L 86) B₀ येन (for तेन) K₀ B₀-३ Das as
 D₂ १ V P B P सर्वे (for तत्र) D₂ प्रस्तावस्तदिवौ

पर्वताश्च व्यशीर्यन्त चक्रम्पे च वसुंधरा ।
 मारुताश्चैव घूर्णन्ते सुक्षुम्भे वरुणालये ।
 शम्भयो नैव धीप्यन्ते नैव धीप्यति मास्कर ।
 ब्रह्म नैव प्रकाशन्ते नक्षत्राणि न चन्द्रमा । [90]
 ऋषयो न प्रकाशन्ते न देवा न च मानुषाः ।
 एवं तु तिमिरीभूते निर्दहन्त्यवमानिता ।
 प्रहरन्त्यपरे घोरा यूपानुत्पाटयन्ति च ।
 प्रमर्दन्ति तथा चान्ये विमर्दन्ति तथा परे ।
 आधावन्ति प्रधावन्ति वायुवेगा मनोजवा । [95]
 चूर्णन्ते यज्ञपात्राणि दिव्यान्याभरणानि च ।

विशीर्यमाणा दृश्यन्ते तारा इव नभस्तलाद् ।
 दिव्यान्नपानभक्ष्याणा राशय पर्वतोपमा ।
 क्षीरनद्योऽथ दृश्यन्ते घृतपायसकर्ममा ।
 दक्षिणपण्डोदका दिव्या खण्डशर्करवालुका । [100]
 पद्मसा निचहन्त्येता गुडकुल्या मनोरमा ।
 उच्चावचानि मासानि भक्ष्याणि विविधानि च ।
 पानकानि च दिव्यानि लेह्यचोष्याणि यानि च ।
 भुञ्जते विविधैर्बन्धैर्विलुम्पन्त्याक्षिपन्ति च ।
 रुद्रकोपान्महाकाया कालाभिसदृशोपमा । [105]
 क्षोभयन्सुरसैन्यानि भीषयन्त समन्तत ।

कस (for the post half) — (L 87) K₁ पर्वताश्च ,
 D₆ 'ताश्च (for 'ताश्च) D₆ विशीर्य च (for व्यशीर्यन्त).
 D₆ चक्रम्पे; V P कपते (for चक्रम्पे) — (L 88)
 K₁ D₆ मरुता (D₆ 'त)श्च (for मा') K₁, २ ५ चापि (for
 चैव) K₁, २ ५ [अ]घूर्णत (for घूर्णन्ते) V P मेरुश्च
 घूर्णते विप्राश्च, B P मरुतश्च वसुं कूराश्च (for the prior
 half). V. P क्षुभ्यन्ते (for सुक्षुम्भे). K₄ वरुणालये,
 V. P 'लया (for 'लय') — (L 89) D₆ १ B P.
 नैव न (for नैव). D₆ 1aouna, D₆ 2 (before corr)
 दीप्यते (for दीप्यन्ते) K₁ २ ५ दीप्यते नैव; D₆ 1
 दीप्यति, D₆ 1. 5 (before corr) नैव दीप्यति; V P न च
 दीप्यति; B P न चादी' (for नैव दी'). — (L 90)
 K₆ १ B₆ (marg as above) D₆ ० च (for न). V P
 B P तारका (for चन्द्रमा) — (L 91) D₆ न प्रकाशत;
 V P नाश्रभापत; B P. न प्रभासते (for न प्रकाशन्ते)
 K₄ मानुष, K₆ V₁ B₆ १ ० D₆ १ मानवा; K₇ B₆ D₆ ०
 V P B P दानवा (for मानुष). — (L 92) D₆
 जुः; V P हि (for तु) K₂ तिमिरे भूते; D₆ V P
 'रीभूतो (V P. 'त) (for 'भूते) B₆ D₆ 1. 5 D₆
 D₆ २ ० ० Kumbh ed [अ]पमानिता, V P विमानिताः,
 B P गणेश्वरा' (for [अ]वमानिता) — (L 93) V P
 प्रमज्जते (for प्रहरन्ति) B P प्रमज्जत्यपरे यूपान् (for the
 prior half) B P घोराण् (for यूपान्) — (L
 94) K₆ D₆ प्रयतते; B₆ प्रतपति; B₇ D₆ प्रपतते,
 B₆ D₆ १ प्रपतति, B P प्रणदति (for प्रमर्दन्ति). V. P.
 विनृस्यति; B P विकुर्वन्ति (for विमर्दन्ति) — (L 95)
 B P त्वरितं धे प्रधावति (for the prior half). K₇
 D₆ -वेग- (for -वेगा). — (L 96) K₁ २ ५ भसानि;
 K₇ V₁ D₆ ० चूर्णयन्, D₆ 1 D₆ 5 V. P चूर्णते (for
 चूर्णन्ते) K₁ २ ६ १ B₆ ० ० D₆ 1. 5 १ ० द्रव्याणि (B₆ ०
 D₆ २ 'नि), K₄ दिव्याणि (for 'नि). V P. B P
 याग (B P. यज्ञ)स्वायतनानि च (for the post half)
 — (L 97) K₁, २ ५ V. P. B P शीर्यमाणा (K₆ V P.
 B. P. 'णा)नि; K₆ १ D₆ 1 विशीर्ये (D₆ 1 'र्ण)माना

(K₇ 'नो), D₆ 1 n₆ D₆ विशीर्णो इव, D₇ विरुज्यमाणा
 (for विशीर्यमाणा) B₆ ३ (marg as above) D₆ 1 n₆
 D₆ D₆ २ ० ० Kumbh ed नभस्तले (for 'स्तलाद्)
 — (L 98) K₂ पाप (for पान-) K₁ -रक्ष्याणां,
 K₇ B₆ ३ D₆ 1 D₆ 1 n₆ D₆ ० ० V P -भक्ष्याणां
 (for -भक्ष्याणां) K₁ २ ५ १ V₁ D₆, २ १ ० दृश्यं (K₇
 'श्य)ते (for राशय) K₁ २ ५ च तथोच्छ्रया', K₇ सर्व
 तोश्रया; V₁ B₆ D₆ २ १ ० पर्वतोच्छ्रया' (for 'तोपमा')
 — (L 99) V₁ प्रदृश्यते, D₆ [S]प्यद्; D₆ व्यदृश्यत,
 V. P B P. तथा चान्या (for स्य दृश्यन्ते) D₆ दधि
 (for घृत). D₆ 1 -कर्ममा — D₆ reads line 100
 twice. — (L 100) D₆ (both times) १ १ क्षीर-, V P
 B P मधु (for दधि) K₂ -मदोदका, K₇ -मर्दो'
 (for -मण्डो'). K₁ २ ५ शर्कराखट, D₆ 1 खटकंकर (for
 'शर्कर-) — (L 101) K₇ B₆ ३ (marg as above) ०
 D₆ ० V P B P पद्मसा, D₆, 1 5 यज्ञ सा (for
 पद्मसा). B₆ (marg. as above) विवहति (for निवहति)
 V P B P अन्या (for यता) K₁ २ गुरुकुल्या, K₆
 गुडकुल्या, D₆ दधिकुल्या; D₆ कुरुकुल्या (for गुडकुल्या)
 — (L 102) K₇ B₆ D₆ भक्ष्याणि, D₆ रुक्ष्याणि
 (for म') K₂ [अ]पि (for च) — D₆ om (hapl)
 lines 103-104. — (L 103) V P B. P यानि कानि
 (for पानकानि) K₇ दिव्यानि लेह्यचोष्यानि (for the prior
 half) K₇ चष्य; D₆ 1 लेह्ये (for लेह्य) K₁ चूष्याणि,
 K₂ -क्षु', K₄ -श्रू', K₇ -षेयानि (for -चोष्याणि) V. P
 लेह्य चोष्य तथापरे (for the post half) — (L 104)
 K₂ D₆ भुञ्जते; D₆ 1 भुञ्जते; B P भुञ्जति (for
 भुञ्जते). K₂ विरुज्यति; D₆ 1 'पति; D₆ १ विरुज्यति;
 V. P विरुज्जति (for विरुज्जन्ति). D₆ 1 [उ]क्षिपति च;
 V P च सर्वेश; B P क्षिपति च (for [आ]क्षिपन्ति च).
 — V. P om lines 105-106 — (L 105) K₂ रुद्र
 लोकान्; B₆, ० D₆ 1 5 'काया (D₆ 1 'कायान्); B P.
 'कोपा; D₆, १ रौद्रकायान् (for रुद्रकोपान्) V₁ B. P.
 महाकोपा' (for 'काया'). — (L 106) K₁, २ ५ प्रक्षोभ्य,

क्रीडन्ति विकृताकारैश्चिद्विषु सुग्योपित ।
 रुद्रक्रोधाव्ययत्नेन सर्वदेवै सुरजितम् ।
 सं यज्ञमदहच्छीघ्र भद्रकाली समन्तत ।
 चकार भैरव नाद सर्वमूतमयकरम् । [110]
 टित्वा शिरो वै यज्ञस्य ननाद च मुमोद च ।
 ततो ब्रह्मादयो देवा दक्षक्षैव प्रजापति ।
 ऊचु प्राञ्जलय सर्वे कथ्यतां को भवानिति ।

धीरमद् उवाच ।

नाहं रुद्रो न वा देवी नैव भोक्तुमिहागतः ।
 देव्या मन्युकृत मत्वा क्रुद्ध सर्वात्मक प्रभु । [115]
 द्रष्टु वा नैव विप्रेन्द्राक्षैव कौतूहलेन च ।
 तव यज्ञविनाशार्थं संप्राप्त विद्धि मामिह ।
 धीरमद् इति ख्यातो रुद्रकोपाद्विनि सूत ।
 भद्रकालीति विज्ञेया देव्या कोपाद्विनि सूता ।

K₁ D₁ ० तेजयद् (D₁ ० 'न्') (for क्षोभयन्) K₂ सर्वे ,
 D₂ 2 1 पर- (for सुर) B₂ (marg) क्षोभयतश्च सैन्यानि,
 B P भक्षयतोप शैलाभा (for the prior half) K₁ 2 4
 भीषयति (for 'यन्त') B P च मवन (for समन्तत).
 — D₃ om. (hapl.) lines 107-109 — (L 107) K₁
 2 4 1 D₁ ० क्रीडने (K₁ 'डते) (for क्रीडन्ति) K₁ 2 4
 B₂ 3 (marg) विविधाकारैश्च, B₀ D₁ 1 2 D₂ 2 3 ०
 Kumbh ed B P V P विविधाकागश्च (for विकृता
 कारैश्च) K₁ 2 4 1 V₁ D₁ ० व्या (V₁ व्य) क्षिपन् (K₁
 'त्), B₂ (marg) विक्षिप्य (for विक्षिपु) D₁ 2 ० योपित,
 D₁ 2 ० ना (for 'त) — After line 107, B P ins

एव गणाश्च तैयुक्तो धीरमद् प्रतापवान् ।

— (L 108) K₁ 2 4 1 D₂ 2 1 D₁ ० रुद्रकोपाद्, V₁
 'क्रोप; B₂ (marg as above) 'क्रोप, D₁ 1 V P
 'क्रोप (for 'कोपाद्) B₂ (marg as above) V P
 प्रयुक्त V P 'क्तास्तु; D₁ 1 [आ]मयत्नेन, D₁ 1 त्वय', D₂
 प्रयत्नेन (for 'लेन) B P रुद्रकोपप्रयुक्तश्च (for the prior
 half) D₂ 2 1 सर्वे (for सर्व) B₂ D₂ 2 1 देवै,
 D₁ 2 1 देव, D₁ 2 1 देवै, D₁ 1 1 स्तैर्नै (for 'देवै) — (L
 109) B₂ (marg as above) D₁ 1 2 D₂ 2 1 Kumbh
 ed रुद्रकना, D₁ 1 रुद्रकाली, V P रुद्रकाल्या, B P
 भद्रकाल्या (for 'काली) V P B P समीपत (for
 समन्तत) — After line 109, B₁ reads line 115
 — (L 110) V P B P चक्रुरन्त्ये तथा नादान् (for
 the prior half) B₂ (marg as above) प्राणि (for
 मूत). V P B P भयकणान् (for 'कन्) — (L
 111) K₁ lacuna, K₁ D₁ ० [5]य; V P B P
 [5]न्ये (for वै) K₁ 2 सा ननाद, K₂ जुहाव च,
 K₁ D₁ ० स च नाद (for ननाद च) D₁ 2 om from
 मुमोद up to न वा (in line 114) K₂ ननाद च, K₁
 D₁ ० मुमोच ह; B₁ D₂ 2 1 'द ह (for 'द च)
 V P विनदति मयकरा, B P व्यनदत मयकर (for the
 post half) — (L 112) B P शक्रादयो (for
 शक्रा) D₁ चापि (for चैव) — (L 113) V P
 B P भूत्वा (for सर्वे) K₁ 2 दृष्टि न, K₁ D₁ ०
 दृष्टि कि (for कथ्यतां). K₁ D₁ ० कथ्यतां कर्वाणि ते, D₁
 को भवानिति भारते (for the post, half). — (L 114)

D₁ न हि, V P न च (for नाह) V P B P
 देवो (for रुद्रो) D₂ न वा देवा, V P न चादित्यो,
 B P न दैत्यो वा (for न वा देवी) D₁ 1 नैन, V P
 B P न च (for नैव) D₁ ० इहागत, D₁ 1 'गती
 (for 'गत) — B₂ D₂ 2 1 V P B P om line
 115, B₁ reads the same after line 109 — (L
 115) D₁ 1 देवा (for देव्या) D₁ 2 मन्यु (for मन्यु)
 K₁ 4 शात्वा, K₂ कृत्वा (for मत्वा) D₁ 1 रुद्र (for
 क्रुद्ध) K₂ सर्वात्मका (for 'त्मक) K₂ om प्रभु
 — (L 116) B₂ (marg as above) च नैव (for वा नैव)
 K₁ 2 D₁ 1 विप्रेन्द्र, K₁ D₂ 2 1 D₁ 2 'द्रा (for 'द्रान्)
 V P B P नैव द्रष्टु हि देवेन्द्रान् (B P च देवेन्द्रा) (for
 the prior half) D₁ 2 एव, V P B P न च (for
 नैव) K₂ (by corr) 4 V₁ B₀ 2 1 D₁ 2 2 3
 Kumbh ed कौतूहलेन वा, D₁ 1 कौतूहल तदा, V. P.
 B P कौतूहलान्वित (B P 'ता) (for 'लेन च).
 — (L 117) V P B P दक्ष (for तव) K₁ 2 4
 विनाशाय, B₀ 2 D₁ 1 2 D₂ 2 2 3 Kumbh ed
 विघातार्थ (for विनाशार्थ) — K₁ D₁ 1 om स B P
 संप्राप्तोह सुरोत्तमा (for the post half) — (L 118)
 V P ख्यात (for ख्यातो) B P धीरमद्रेति विख्यातो
 (for the prior half) K₂ भद्रकोपाद् (for रुद्र) K₁
 विनि सूत, V P विनिर्गत (for विनि सूत) — (L
 119) K₁ भद्रकाले तु, V P B P 'काली च (for
 'कालीति) K₁ V₁ B₀ 2 D₂ 2 1 D₁ 2 2 3 ०
 Kumbh. ed. B P विख्याता (for विज्ञेया) B₀ D₁ ०
 देव्या (for देव्या) V P B P क्रोधाद् (for कोपाद्).
 K₁ 2 D₂ 1 विनि सूता, K₁ विनि सूता, V P B P
 विनिर्गता (for विनि सूता) — (L 120) K₁ D₁ 1
 V P B P प्रेषितो (V P, B P 'ता) (for 'तौ).
 B₂ (marg.) उपागती, B₀ इहातिको, D₁ 1 V P
 इहागत (V P 'ता); B P. उपागता (for इहागतौ)
 — (L 121) B₀ 2 (marg as above) V. P B P
 राजेंद्र (for विप्रेन्द्र) V P देव त त्वम् (for देवदेवम्)
 — For line 121, K₁ 2, 4, 1 V₁ D₁ ० subst

गच्छ प्रपद्य देवेशं स ते दास्यति शंकर ।

[V₁ प्रपद्य (for 'द्य), K₁ दास्यति; K₂ शान्मति

प्रेषितौ देवदेवेन यज्ञान्तकमिहागतौ । [120]
 क्षरण गच्छ विप्रेन्द्र देवदेवसुमापतिम् ।
 वर क्रोधोऽपि देवस्य वरदानं न चान्यत् ।
 वैशंपायन उवाच ।
 घोरभद्रवच श्रुत्वा दक्षो धर्ममृता घर ।
 तोपयामास स्तोत्रेण प्रणिपत्य महेश्वरम् ।
 प्रपद्ये देवमीशान शाश्वत ध्रुवमन्ययम् । [125]
 महादेव महात्मानं विश्वस्य जगत पतिम् ।
 दक्षप्रजापतेर्यज्ञे द्रव्यैस्तु सुसमाहितै ।
 आहूता देवता सर्वा ऋपयश्च तपोधना ।

देवो नाहूयते तत्र विश्वकर्मा महेश्वर ।
 तत्र क्रुद्धा महादेवी गणास्त्रत्र व्यसर्जयत् । [130]
 प्रदीप्ते यज्ञवाटे तु विद्रुतेषु द्विजातिषु ।
 तारागणमनुप्राप्ते रौद्रे दीप्ते महारमनि ।
 शूलनिर्भिन्नहृदयै कूजङ्गि परिचारकै ।
 निखातोत्पाटिनैर्यूपैरपविष्टैरितस्तत् ।
 उत्पतङ्गि पतङ्गिश्च गृध्रैरामिपगृद्धिमि । [135]
 पक्षवातविनिर्धूतै शिवाशतनिनादितै ।
 यज्ञगन्धर्वसवैश्च पिशाचोरगराक्षसै ।
 प्राणापानौ सनिरुध्य वक्त्रस्थानेन यत्नत ।

(for दास्यति)]

— (L 122) Dn₁ D₂ s कोपो (for क्रोधो). K₁ D₁ s देवेशाद्, V P रुद्रस्य (for देवस्य) B P om. from वर up to हृदयै (in line 133) K₁ s 4 वरदाने (for 'दान') K₅ B₅ 1 s Das D₅ 1 न देवतै, K₁ वा नान्यथा, D₅ s 0 च नान्यत्, D₅ न वा, V P न देवत (for न चान्य) Das वरदानदेवते (for the post half) — (L 123) MSS (except B₅) om the ref D₅ s यज्ञमृतां (for यज्ञं) — (L 124) V P देवेश (for स्तोत्रेण) K₁ s 4 स्तोत्रेण तोपयामान (by transp) B₅ lacuna, D₅ (before corr.) प्रणिपद्य, V P शूलपाणि (for प्रणिपत्य) — Before line 125, K₁ s 4 1 V₁ B₅ Das s₁ D₅ s ins. दक्ष — V P om lines 125-130 — (L 125) D₅ प्रपद्य (for 'पद्ये') — (L 126) V₁ महात्मान महादेव, B₅ damaged (for the prior half) — After line 126, D₅ 1 ins an addl colophon, while K₁ D₅ s read line 138 for the first time, repeating it in its proper place Before line 127, B₁ s D₅ 1 ins वैशंपायन उवाच — (L 127) K₅ B₅ D₅ 1 D₅ s s s दक्ष, B₅ दक्षश्च (hypermetrio) (for दक्ष) K₅ 1 B₅ D₅ 1 n₁ D₅ 1 D₅ s s s प्रजापतिर् (for 'पतिर्') K₁ s 4 यज्ञो, D₅ 1 n₁ D₅ 1 यज्ञैर् (for यज्ञे) V₁ B₅ Das D₅ 1 n₁ D₅ 1 D₅ s s s Kumbh. ed तै (for तु) K₄ त्वां (for तु) — (L 128) V₁ D₁ सर्वे (for सर्वा). D₅ 1 स (for च). — (L 129) B₅ देवे (for देवो). K₁ s 4 s V₁ B₅ s Das s₁ D₅ s विश्वकर्ता (for 'कर्मा'). — (L 130) K₁ s 1 V₁ B₅ 1 s D₅ 1 तत् (for तत्र). K₁ s 4 महेशानी; K₅ V₁ B₅ s Das s₁ उमादेवी (for महा) B₅ तत् क्रुद्धतामा देवी (for the prior half). K₅ D₅ व्यसर्जयेत् (for 'यत्') — (L 131) K₅ 1 D₅ प्रदीप्त, Das प्रदीपे; V P प्रदुष्टे (for प्रदीप्ते) K₅ यज्ञवाटे च, K₁ D₅ s यज्ञप्रवरे, D₅ 'वाटेषु, V P 'वादे तु (for 'वाटे तु). K₁ s B₅ (marg as above) D₅ 1

प्रदीपिते य (B₅ 'जापतेर्य') यज्ञवाटे, K₄ 'पिते यज्ञवाटे तु (hypermetrio) (for the prior half) D₅ प्रदुष्टेषु (for विद्रु) D₅ 1 द्विजेषु च (for द्विजातिषु) — (L 132) K₁ s 4 तारायोगत्, V₁ B₅ s Das s₁ D₅ s 1 s तारागुणम् (for 'गणम्') V. P तारागुणमये दीप्ते (for the prior half) K₁ रौद्र (for रौद्रे) K₁ s 4 1 D₅ s सीमे, B₅ (marg as above) दीप्त, V P सीम (for दीप्ते) K₁ ममाशरे, K₂ s D₅ s महाशरे, K₄ महाहवे, V₁ B₅ (marg) 'सुरे, B₅ तथारमनि, B₅ शरासने, D₅ 1 महायुने, V P 'नले (for 'त्मानि). — (L 133) D₅ 1 शूलनिर्भिन्न, D₅ 1 शूल (for शूल) K₁ s 4 V₁ B₅ s (marg) s Das s₁ D₅ 1 V. P 'चदते' (for हृदयै) D₅ कूटङ्गि, B P न वर (for कूजङ्गि). V₁ परिवारितै, D₅ 'चारिकै (for 'चारकै). D₁ पट्टसामु सलादिभि (for the post half) — Before 134, B P ins ब्रह्मोवाच D₁ om. line 134 — (L 134) K₄ B₅ निखातोत्पाटितैर्, D₅ 1 'तोत्पाटितैर्, D₅ 'तोत्पाटितैर् (for 'तोत्पाटि') B₅ शूणैर् (for यूपैर्) K₁ s 4 s B₅ s Das D₅ B P ततस्तत्, V₁ V P यतस्तत् (for इतस्तत्) — (135) D₁ कूजङ्गि प्र (for उत्पतङ्गि). K₁ B₅ s s s D₅ s 1 गृध्रैर् (for गृध्रैर्) K₁ s चामिष (for आ) K₁ s V P B P गृध्रुभि; K₅ -गृध्रिमि, D₅ s (before corr as above, by corr) -गृध्रिमि (for -गृध्रिमि) — (L 136) K₄ पलवात, K₁ D₅ s 0 पक्षिपा (D₅ 'वा)त्, B₅ 1 s Das s₁ V P. पक्षताप (for पक्षवात). K₁ शिवाशित, K₅ शिवशत; Das शिवाशत, B P. शिवाशत (for 'शत) K₁ -विनाचितै, K₅ D₅ B P 'विनादितै (for निनादितै) — K₁ s 4 1 D₅ s V. P. B P om. line 137. — (L 137) V₁ D₅ 1 -राक्षस- (for -गन्धर्व) K₅ -सिद्धेश (for -सयैश्) V₁ किन्नरै (for -राक्षसै) — K₁ D₅ s read line 138 for the first time after 126 — (L 138) B. P समारुध्य (for सनि) K₁ s 1 (both times) -B₅ 1 D₅ s (last two both times) वज्र (K₄

विचार्य सर्वतो दृष्टिं बहुदृष्टिरमित्रजित् ।
 सहसा देवदेवेशो अमिकुण्डात्समुत्थित । [140]
 विश्रत्सूर्यमहस्रस्य तेजः स्वर्तकोपम ।
 स्मितं कृत्वाश्रवीद्वाक्ष्यं ब्रूहि किं करवाणि ते ।
 श्राविते च मखाध्याये देवानां गुरुणा ततः ।
 तमुवाचाञ्जलिं कृत्वा दक्षो देव प्रजापति ।
 भीतशङ्कितविरमन्त सवाप्यवदनेक्षण । [145]
 यदि प्रमत्तो भगवान्यदि चाह तव प्रिय ।
 यदि वाहमनुप्राप्तो यदि देवो वरो मम ।
 यद्यद्य भक्षित पीतमशित यद्य नाशितम् ।
 चूर्णीकृत्वापविद्ध च यजन्मभारमीहितम् ।

दीर्घकालेन महता प्रयत्नेन च सचितम् । [150]
 तन्न मिथ्या भवेन्मह्यं चरमेतमहं वृणे ।
 तथास्त्विवाहं भगवान्भगनेत्रहरो हर ।
 धर्माध्यक्षो विरूपाक्षश्चक्षो देव प्रजापति ।
 जानुभ्यामवर्नीं गत्वा दक्षो लब्ध्वा भवाद्हरम् ।
 नाम्नामष्टसहस्रेण स्तुतवान्चूपभध्वजम् । [155]
 युधिष्ठिर उवाच ।
 यैर्नामधेयैः स्तुतवान्दक्षो देव प्रजापति ।
 वक्तुमर्हसि मे तात श्रोतुं श्रद्धा ममानघ ।
 भीष्म उवाच ।
 श्रूयता देवदेवस्य नामान्यद्भुतकर्मणः ।

*ज), V₁ B₁ (marg as above) मनु, D₁ १ वय (for वनत्र) K₆ स्थाने च, V₁ स्थानानि (for स्थानेन) B₆ om. यत्नतः V P ततः स्थानेन यत्नतः, B P चक्षुस्थानेन प्रयत्नतः (for the post half) ☞ Ca वदत्रस्थानेन, वदत्रास नापरनान्ना पधामनेन स्थित । ☞ —(L 139) K₆ विदाय, V₁ वधाय, D₁ निवार्य, B P विधार्य (for विचार्य) K₁ पवनो (for पूर्वो) K₁ दृष्ट (for दृष्टि) D₁ १ वद्ध (for वद्ध) D₁ 2 D₁ 3 दृष्टिर्, D₁ 4 दृष्टिर् (for दृष्टिर्) —B P om lines 140-141 —(L 140) K₁ २ त्वग्नि, K₁ १ B₁ D₁ 2 ३ ४ ५ Kumbh ed क्षग्नि, D₁ 6 अग्नि (for अग्नि) D₁ 7 विनिच्युतः, V P उपागतः (for समुत्थितः) —(L 141) V P चद्रसूर्य (for विभ्रत्सूर्य) K₆ D₁ 9 V P भवतकोपम (for 'कोपम') —(L 142) D₁ 10 स्मृत्वा (for कृत्वा) —(L 143) D₁ 11 आविते, D₁ 12 आश्रिते, V P श्रावित (for 'ते') D₁ 13 om च V P समारवाय, B P महास्थाने (for मखाध्याये) V P शुभग्निः, B P विदुग्निः (for गुरुणा) K₁ 14 तथा, V P B P सह (for तव) —(L 145) K₁ 15 V₁ B₁ 9 D₁ 16 D₁ 17 १ २ भीत, K₁ 18 वीत (for भीत) B₁ 19 सप्रस्त, D₁ 20 वित्त मन्, B P वित्तस्तु (for विप्रस्त) —Before line 146, B₂ B P ins वद्ध उवाच —(L 146) K₁ 21 २ ३ V₁ B₁ 10 D₁ 22 V P B P वाह (for चाह) D₁ 23 D₁ 24 Kumbh ed भवत्प्रिय, D₁ 25 भवप्रिय, D₁ 26 तव प्रिया (for तव प्रिय) —(L 147) B₁ 27 D₁ 28 D₁ 29 B P चाहन्, D₁ 30 आचाम् (for वाहन्) B₁ 31 (orig) D₁ 32 D₁ 33 ३ ४ Kumbh ed वा वरदो; D₁ 34 वरदो (for देवो वरो) —(L 148) K₁ 35 यद्रथ, D₁ 36 दग्ध च, V P यजग्ध, B P यद्रथ (for यद्रथ) K₁ 37 D₁ 38 अमित, V₁ अनिश, B P शशित (for अशितं) K₁ 39 नापि ते, D₁ 40 D₁ 41 नाशिनं (for नाशितम्) —(L 149) K₁ 42 ३ चूर्णीकृत्वापविद्ध, D₁ 43 चूर्णीकृत्वाप, V P चूर्णीकृत चाप K₆ B₁ १ २

D₁ 34 आहित, B₁ 35 (orig) D₁ 36 D₁ 37 ३ ४ Kumbh ed B P V P इदृश (for इहितम्) —(L 150) K₁ 38 D₁ 39 D₁ 40 ३ ४ Kumbh ed सु, B₁ 41 स, D₁ 42 [ए]त्र (for च) K₁ 43 महित, B₁ 44 सुधित, D₁ 45 सधित (for सधि) —(L 151) D₁ 46 D₁ 47 तत्र, B P न च (for तत्र) K₁ 48 B₁ 49 देव (for मद्य) D₁ 50 एनम् (for एनम्) D₁ 51 V P वृणोम्यह (for अह वृणे). B P त्वत्प्रनादान्महेश्वर (for the post half) —K₁ 52 om line 152 Before line 152, B P ins मक्षोवाच —(L 152) D₁ 53 भगनेत्र (for 'नेत्र') D₁ 54 हतो (for हरो) —(L 153) V P B P धर्माध्यक्ष महादेव (for the prior half) D₁ 55 देव, V P त्रयक्ष (for त्रयक्षो) D₁ 56 देव, V P त वै (for देव) D₁ 57 त्रयक्षो देव प्रजापति (hypermetric), B P त्रयक्ष च प्रजापति (for the post half) —(L 154) K₁ 58 B₁ 59 D₁ 60 ३ ४ अवनि, D₁ 61 अवनिर् (for अवनी) K₁ 62 रक्षां (for दक्षो) D₁ 63 om भवाद् K₁ 64 ३ ४ B₁ 65 D₁ 66 १ २ वरान्वरान्, V₁ हरान्वरान्, B₁ 67 D₁ 68 ३ ४ भवाद्हरान् (for 'हरम्') —(L 155) K₁ 69 ३ ४ अथ, B P चाष्ट (for अष्ट) K₆ त्रतेनैव (for -सहस्रेण) —After line 155, B₁ 70 D₁ 71 B P ins an addl colophon —After the colophon, B P ins

मक्षोवाच ।

एव दृष्ट्वा तदा दक्ष शर्मोर्वीर्यं दिजोत्तमा ।
 प्राञ्जलिं प्रणतो भूत्वा सस्तोतुमुपचक्रमे ।

—V P B P om lines 156-159 —(L 156) K₁ 72 यन् (for वैर्) K₆ यैर्नामधेयैस्तु भगवान् (for the prior half) D₁ 73 दक्षो (for दक्षो) K₁ 74 देव, D₁ 75 (before corr) Kumbh ed देव (for देव). D₁ 76 वृषध्वज (for प्रजापति) —(L 157) D₁ 77 स***मानय

गूढप्रतस्य शुद्धानि प्रकाशानि च भारत ।

दक्ष उवाच ।

नमस्ते देवदेवेश देवारियलसूदन । [160]

देवेन्द्रवलविष्टम्भं देवदानवपूजित ।

सहस्राक्ष विरूपाक्ष श्यक्ष यक्षाधिप प्रिय ।

सर्पत पाणिपादान्त सर्पतोक्षिशिरोमुख ।

सर्पत श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठसि ।

शङ्खकर्ण महाकर्ण कुम्भकर्णार्णवालय । [165]

(for श्रद्धा ममानघ) — (L 159) K₂ 4 प्रकटाणि, B₈ (marg) प्रशस्यानि (for प्रकाशानि). — V₁ Bo 8 s Dn₁ D₈ D₂ s s s Kumbh ed om the ref — (L 160) D₈ laouna, D₁ भगवन् (for नमस्ते) D₈ भगवन्देव (for देवदेवेश). Da₁ वलसूदन (for 'सूदन') B P. नमस्तैथकसूदन (for the post half) — (L 161) D₈ om. वल K₁ 2 4 1 B₈ D₂ 9 वलविष्टभिन्; V P क्षमरश्रेष्ठ; B P त्वं वलश्रेष्ठ (for वलविष्टम्भ) K₁ Bo 9 D₈ 6, 9 पूजित (for पूजित) — (L 162) Da₈ at सहस्राक्षो (for 'स्राक्ष') Da₁ विरूपाक्षश्च (for 'पाक्ष') K₁ (sup in marg) वृक्ष; D₈ यक्ष (for श्यक्ष) K₁ 2 1 Da₈ D₈ D₄ 5 1 9 यक्षाधिप (for यक्षा') K₁ D₄ 9 प्रिय', B₉ प्रिय (for प्रिय) — (L. 163) K₁ D₄ 9 -पाणिपादांत', Da₈ at -पाणिपादांत, V P B P. -पाणिपादस्त्व (for 'पादान्त'). K₄ 1 B₉ Da₈ at D₂ 4 8 0 V P B P -शिरोमुख (K₄ D₂ 'ख') (for 'मुख) — (L 164) D₈ 1 सर्वत्र (for 'त') K₁ V₁ D₄ 9 V P B. P श्रुतिमौल्य (for 'मल्य') V P. सर्वान् (for सर्वम्). K₁ V₁ Da₈ at Dn₁ D₈ 1 8 तिष्ठति (for 'सि') — K₁ om lines 165-166 — (L 165) K₄ शककशां, Dn₁ B P शङ्खकर्णो (for शङ्खकर्ण) K₁ B P महाकर्ण (for 'कर्ण') Da₈ laouna, Dn₁ B P कुम्भकर्णो (for कुम्भकर्ण) K₁ Dn₁ B P. [अ]र्णवालय — (L 166) Da₈ राजेंद्र (for गजेन्द्र) B P गजेन्द्रकर्णो गोकर्ण (for the prior half) Da₈ पारिकर्ण, D₈ पणिकर्ण; B P शतकर्णो (for पाणिकर्ण) — (L 167) Dn₁ शतोदर, B P शतोदर (for 'दर') Dn₁ शतावर्त, B P शतावर्त (for 'वर्त') K₁ B P शतजिह्वा (B P 'ह') (for 'जिह्वा') K₁ D₄ 9 शतानन', Bo 8 (marg) Dn₁ D₈ D₂ 2 8 8 Kumbh ed नमोस्तु ते, B. P सनातन (for शतानन). — After line 167, K₁ 2 4. 1 V₁ Dn₁ D₄ 9 1ns.

शतवीर्यं शतस्कंध शतात्मक नमोऽस्तु ते ।

[V₁ शतशीर्यं (for 'शीर्यं'). K₂ शतस्कंध; V₁ 'स्वर (for 'स्कंध). K₆ शतात्मन, V₁ शतानन (for 'त्मक).]

— (L. 168) K₁ त्व, Dn₁ D₂ 4. 1-9 Kumbh ed.

गजेन्द्रकर्ण गोकर्ण पाणिकर्ण नमोऽस्तु ते ।

शतोदर शतावर्त शतजिह्वा शतानन ।

गायन्ति त्वा गायत्रिणो अर्धयन्त्यर्कमर्किण ।

प्रह्लाणं त्वा शतक्रतुमूर्ध्वं खमिव मेनिरे ।

मूर्त्तौ हि ते महामूर्त्ते समुद्राम्बरसनिम । [170]

सर्वा वै देवता ह्यस्मिन्नावो गोष्ठ इवासते ।

भवच्छरीरे पश्यामि सोममार्तिं जलेश्वरम् ।

आदित्यमथ वै विष्णु प्रह्लाण च बृहस्पतिम् ।

त्वा (for त्वां) K₁ 2 4 D₈ गायत्रिणस्त्वा (K₄ D₈ 'स्त्वां') गायति, B₈ laouna (for the prior half) K₁ 2 4 Bo B P V P हर्षयति, K₆ B₈-9 Da₁ [s]हर्षयति, Da₈ [s]हर्षयत्, D₄ 9 [s]हर्षय (D₈ 'य')ति, D₈ 1 हर्षयति च (for अर्चयन्ति) K₄ D₂ 8 [अ]र्कमर्किण, K₆ 1 V₁ Bo 6 1 8 (marg) 9 Da₈ at D₈ 1 कपदिन, Dn₁ [अ]र्कमर्किण, V. P तयार्चिन (for [अ]र्कमर्किण) Dn₁ Dn₁ Kumbh ed अर्च (Dn₁ 'र्च')त्यर्कमर्किण (for the post half) — V P om line 169 — (L 169) K₁ (before corr as above, by corr) Da₈ Dn₁ ब्रह्माणश्च, K₂ 4 V₁ Da₁ ब्रह्मणा (K₄ Da₁ 'ण')श्च (for ब्रह्माण) K₁ 2 B₈ (marg) Da₈ at Dn₁ D₂ 4 8 9 Kumbh ed त्वा (for त्वां) K₁ B₈ 8 (marg) Da₈ at शतक्रतो (for 'क्रतुम्') B₈ शतक्रतु त्वां ब्रह्माणम् (for the prior half) K₂ Dn₁ D₂ 9 उद (Dn₁ 'द')शम्, B₉ [अ]व्यूष्वं खम् (for ऊष्वं खम्) D₈ एव (for इव) K₁ Bo Dn₁ D₈ (inf. in marg as above) 6 9 मेनिरे (D₈ 'नि रे; D₈ 1 वायुना (for मेनिरे) — For line 169, B P. subst

देवदानवगोप्ता च ब्रह्मा च त्व शतक्रतु ।

— (L 170) K₄ D₂ मूर्त्तौ हि; K₁ D₄ 9 मूर्त्तिहि; V P मूर्त्तौश्च (for मूर्त्तौ हि) V P त्व (for ते) B P मूर्त्तिमास्त्व महामूर्त्ति (for the prior half). K₁ 2 4 D₄ 9 समुद्रां (K₄ 'द्रं' बुधरा इव; V P समुद्रांबुधराय च, B P समुद्र सरसां निधि (for the post half) — (L 171) B₈ (marg as above) दास्यां (for दासिन्) V P सर्वा ह्यस्मिन्देवतास्ते, B P त्वयि सर्वा देवता हि (for the prior half) K₁ 2 4 गोष्ठ (for गावो) K₁ 2 4 गान (K₂ 'वा, K₄ 'व) इवागत (K₂ 'ता'), K₆ B₈ 8 9 Da₈ at D₈ 1 गोष्ठेऽिवास्ते (for गोष्ठ इवा') — (L 172) K₁ भवच्छरीरे; B P. त्वत्त शरीरे (for भवच्छ'). V. P शरीरं ते प्रपश्यामि (for the prior half) B₉ सोपम् (for सोमम्) B P. अग्नि (for अग्नि) — (L 173) K₆ B₉ Da₈ at वा विष्णु; V P B P विष्णु च (for वै विष्णु) K₁ ब्रह्माणद, V P B P ब्रह्माण स (for 'ण च). B₁ प्रजापतिं, D₄ शतक्रतु (for बृहस्पतिम्) .

भगवान्कारणं कार्यं क्रिया करणमेव च ।
 असत्तत्र सत्तत्रैव तथैव प्रभवान्प्ययौ । [175]
 नमो भवाय शर्वाय रुद्राय वरदाय च ।
 पशूना पतये चैव नमोऽस्त्वन्धकघातिने ।
 त्रिजटाय त्रिशीर्षाय त्रिशूलवरपाणिने ।
 त्र्यम्बकाय त्रिनेत्राय त्रिपुरघ्नाय वै नमः ।
 नमश्चण्डाय मुण्डाय अण्डायाण्डघराय च । [180]
 दण्डिने समकर्णाय दण्डिमुण्डाय वै नमः ।
 नमोर्ध्वदण्डकेदाय शुक्रायावतताय च ।

विलोहिताय धूम्राय मीलग्रीवाय वै नमः ।
 नमोऽस्त्वप्रतिरूपाय विरूपाय शिवाय च ।
 सूर्याय सूर्यमालाय सूर्यध्वजपताकिने । [185]
 नमः प्रमथनायाय वृषस्कन्धाय धन्विने ।
 दाशुदमाय दण्डाय पर्णचीरपटाय च ।
 नमो हिरण्यगर्भाय हिरण्यकवचाय च ।
 हिरण्यकृतचूडाय हिरण्यपतये नमः ।
 नमः स्तुताय स्तुत्याय स्तूयमानाय वै नमः । [190]
 सर्वाय सर्वमक्षाय सर्वभूतान्तरात्मने ।

—(L 174) K₁ D₂ सायन, D₁ करण (for का')
 D₂ कार्य, D₁ नवं (for कार्य) V P क्रिया कार्य
 कारण च, B P क्रिया करणकार्ये च (for the prior
 half) V P B P कर्ता (for क्रिया) K₂ B₂
 D₂ as D₂ D₁ B P कारणन् (for कर') —(L
 175) K₁ समश् (for सतश्) V P B P असत्त
 सत्तत्रैव (for the prior half) K₂ त्वमेव, K₁ D₁ B
 त्वमेव (for तथैव) K₂ V₁ B₂ 2-2 D₂ D₂ B
 प्रभवान्प्ययौ, D₂ न्यय, V P न्यय (for प्ययौ)
 —(L 176) K₂ B₂ सर्वाय, D₂ रुद्राय (for शवाय).
 V₁ नमो भगवते तुभ्य, D₂ नमो नवापराशर्वाय (hyper-
 metric) (for the prior half) D₂ शर्वाय (for रुद्राय)
 —(L 177) B₂ 1 2 (orig) D₂ D₂ D₂ 2
 1-2 Kumbh ed नित्य, D₁ corrupt (for चैव) D₂
 D₁ 1 2 V P नमस्तु (for नमोऽस्तु) D₂ यातिने
 (for घातिने) —(L 178) K₁ त्रिनेत्राय, K₂ त्रिशू
 लाय, K₁ त्रिशीलाय (for त्रिशीर्षाय) K₁ 2 4 1 B₂ D₂
 पाणये, K₂ V₁ B₂ (marg) V P B P -धारिणे (for
 पाणिने) —V₁ om line 179 D₁ repeats lines
 179-180, followed by the post half of line 183,
 after line 183 —(L 179) K₂ त्रिंबकाय, D₁ D₂
 अथ (for त्र्यम्ब) —K₁ 2 4 om. (hapl) lines
 180-181 —(L 180) D₂ D₂ Kumbh ed. कुदाय
 (for मुण्डाय) B₂ 2 (marg) नदाय, B₂ (marg as
 above) मुदाय (for अण्डाय) D₂ [आ]शुभराय, D₂
 [आ]शुभ, D₁ (both times) [अ]शुभ (for [अ]ण्डघ)
 V P B P प्रचहाय (B P विश्वचह-) घराय च (for the
 post half) —D₂ om. (hapl) lines 181-182
 —(L 181) K₁ D₁ द्विदिमासके, V₁ B P दडिने सर्वं
 (B P शुकु), D₂ द्विदिममम, V P दडिमासक (for
 दण्डिने सम) K₂ B₂ D₂ कीर्णाय (for -कर्णाय) K₁
 D₁ 2 द्विदि, D₂ द्विदि, D₂ द्विदि (for दण्डि) B
 P दंदाय (for -मुण्डाय) —B₂ reads line 182 twice
 —(L 182) K₁ तयोर्ध्वदण्ड-, K₂ तयोर्ध्व, K₂ B₂ 1 D₂
 2 4 D₁ नमो मशक; B₂ नमोर्ध्वकेश, D₂ V P 'ध्वदण्ड,

B P 'ध्वदण्डि (for 'ध्वदण्ड) K₂ B₂-2 D₂ as D₁
 -दण्डाय (for केशाय) B₂ (second time) नमो मकरदण्डाय
 (for the prior half) K₁ 1 B₁ 2 D₁ 1 B P शुभाय,
 K₂ 4 शुदाय, V P निष्काय (for शुक्राय) K₁ 2 4
 वितताय, K₁ D₁ 2 V P B P विक्रताय, V₁ वरदाय,
 D₂ [अ]वनता, D₁ च शुमाय (for [अ]वतताय) K₂
 B₂ 2 (second time) D₂ as 4 शुश्रूपावतता (K₂ 'ना)य च
 (for the post half) —After line 182, V₁ ins

देवानां [च] पतत्रे च व्यसृष्टे कपदिने ।

—K₁ reads line 183 on marg —(L 183) K₂
 विमोहिताय (for विलो) B₂ (marg as above) V P
 ते (for वै) —After line 183, D₁ repeats lines
 179-180, followed by post half of line 183, and
 ins

अन्वक यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।

उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । (Rv 7 59 12)

—(L 184) D₂ D₂ 1 V P नमस्तु, D₂ नमोऽस्तु
 (for नमोऽस्तु) D₂ प्रतिरूपाय (for [अ]प्रति) D₂
 om विरूपाय D₂ शिखाय (for शिवाय) V P शिवाय
 च नमोस्तु ते (for the post half) —D₁ om (hapl)
 lines 185-186 —(L 185) K₂ 4 सूर्यशालाय, B₂
 (marg as above) V P B P 'पतये (for 'मालाय)
 D₂ शुक्र, D₁ सूर्य (for सूर्य) —D₂ reads line
 186 on marg —(L 186) K₂ D₂ प्रथमनायाय
 (for प्रमथ) B P वै नम (for धन्विने) —V P
 B P om (hapl) line 187 —(L 187) K₁ शशुदहाय,
 K₂ 4 शशुदमाय, K₁ D₁ 2 समदनाय (for शशुदमाय)
 K₂ B₂ 1 D₂ as 2 धूम्राय, B₂ (marg) चहाय (for
 दण्डाय) K₁ 2 4 V₁ B₂ 1 2 (marg) 2 D₂ as
 D₁ 1 2 पर्ण (D₂ D₁ 1 'र्णा)घार-, D₂ पर्णघातु (for
 पर्णचीर) K₁ 2 2 V₁ D₂ as 4 -पुटाय, K₂ युजाय,
 D₁ 1 कटाय, D₂ corrupt (for -पटाय) —K₂ D₂
 om (hapl) line 188 D₂ reads line 188 twice
 —(L 188) K₁ 2 4 1 V₁ D₁ 2 2 हिरण्यवर्णाय (for

नमो होत्रेऽथ मन्त्राय ह्युल्लभजपताकिने ।
 नमो नामाय नाभ्याय नमः कटकदाय च ।
 नमोऽस्तु कृशनासाय कृशाज्ञाय कृशाय च ।
 सहृष्टाय विहृष्टाय नमः किलकिलाय च । [195]
 नमोऽस्तु शयमानाय शयितायोश्चिताय च ।
 स्थिताय धावमानाय मुण्डाय जटिलाय च ।
 नमो नर्तनशीलाय मुखवादित्रवादिने ।
 नाद्योपहारलुब्धाय गीतवादित्रशालिने ।

नमो ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय बलप्रमथनाय च । [200]
 कालमापाय कल्याय क्षयायोपक्षयाय च ।
 भीमदुन्दुभिहाग्याय भीमव्रतधराय च ।
 उग्राय च नमो नित्यं नमोऽस्तु दशबाहवे ।
 नमः कपालहन्त्राय चित्तिभग्मप्रियाय च ।
 विभीषणाय भीष्माय भीमव्रतधराय च । [205]
 नमो विहृतमन्त्राय मङ्गजिह्वाय दक्षिणे ।
 पषाममामलुब्धाय तुम्बीवीणाप्रियाय च ।

*गर्भाय) — After line 189, B P ins

शयुषाताय चण्डाय पर्णसप्तशयाय च ।

— (L 190) D₀ सुताय (for स्तु) K₁ स्तुताय, B P स्तुतये (for स्तुत्याय) D_{as} स्तुत्यमानाय (for स्तुत्या) — (L 191) B_s (marg) D₁ ० शर्वाय; D₂ मये (for सर्वाय) V P [अ]भक्ष- (for सव) K₁ lacuna, K₂ 4 V. P -मक्षाय (for -भक्षाय) K₁ om सव — After line 191, B_s (marg) reads line 193 for the first time, repeating it in its proper place. — (L 192) K₁ २ D₁ ० ह्ये च; K₂ ह्ये च; K₃ V₁ B_s ० (marg) ० D_{as} as D₁ ० ह्य्याय; K₁ ह्ये च; B₁ V P होत्राय, B P होमाय (for होत्रेऽथ). K₁ २ १ V₁ D₁ ० होत्रे च, K₂ B_s ० D_{as} as D₁ ० होत्राय (for मन्त्राय). K₁ (before corr) -पताकिनी, D₀ पताकिना (for 'ने). — (L 193) K₁ V₁ B_s नभ्याय; K₂ ० B₀ V. P नमाय; B₀ नभ्याय, B_s (both times) नभ्याय, D_{as} as रमाय, D₂ D₂ ० २ नामाय, D₁ ० [s]नमाय, D₁ १ [s]नताय; B P [s]नभ्याय (for नामाय) K₁ २ १ V₁ B_s (marg) नभ्याय; K₂ नास्त्याय, B_s ० D₂ ० V P. B P. ना(B₀ V. P. B P. न)भ्याय, D_{as} as D₁ १ रामाय, D₁ ० नामाय (for नाभ्याय). V P. B P om from the post. half up to the prior half of line 195. B₀ नमश्च कटकदाय च (for the post half) — D₁ om (hapl) lines 194-195. — (L 194) K₁ ० कृशनाथा(K₂ 'गा)य; K₃ १ D₂ [अ]कृशनामा(K₂ था)य; B₁ १ ० D_{as} as D₂ D₂ D₂ ० कृशनाशाय; B_s (marg) कृशनाशाय; D₂ 1 पृषनासाय (for कृशना) D_{as} कृशाय (for कृशाय). — K₁ om (hapl) lines 195-197. — (L 195) K₁ 4 V₁ B₁ सक्र(K₁ 'शु)ष्टाय; K₁ B₀ D_{as} as D₁ ० स(B₀ स, D₂ सु)कृष्णाय, B₀ ससृष्णाय (for सहृष्टाय) K₁ 4 V₁ विहृष्टाय, K₁ B₀ D_{as} as D₁ ० विहृष्णाय, B₀ विहृष्णाय, D₂ 1 1 1 नमस्तुभ्य (for विहृष्टाय) D₄ reads नम twice K₁ B_s (marg as above) D₂ D₂ किलकिलाय (for किल). — (L 196) V. P नमस्ते; B. P नमस्त्वा (for नमोऽस्तु). K₁ चषमानाय; D_{as} शयनाशाय; D₂ (by corr.) D₁ १

गमनाय (for शय). K₂ D₁ १ ग्रभि(D₁ १ 'य)नाय, D₂ ग्रभिनाय (for ग्रभियाय). — (L 197) K₁ D₂ सूताय, D₂ शिताय V P. चलमानाय (for धाव) V P. मुद्राय, B P गुम्नाय (for मुण्डाय) D₁ १ जटिपत्तने, V P B P जटिन्नाय च (for जटिन्नाय च) — (L 198) V₁ नर्तकजीह्वाय (for नर्तन) K₂ मुग (for मुग) V P कारिणे (for वादिने) — D_{as} transp lines 199 and 200 — (L 199) K₁ 4 नाद्योपहार, V₁ बाधोद', D_{as} नभोद', D₂ नचोद', D₂ lacuna, B P बाधापहाय (for नाद्योपहार). ☞ Cn नद्यं भयानि नाद्यानि, कमलानि । ☞ D₂ om from १ up to हासाय (in line 201) K₁ -शालिनी, B_s D_{as} -शीष्टिने, B P -कारिणे (for -नाष्टिने) V P गीतवापरताय च (for the post half) — (L 200) D_{as} om श्रेष्ठाय. K₁ -प्रथमनाय (for 'प्रथम'). — D₂ om line 201 B. P om (hapl) lines 201-202 — (L 201) K₂ B_s ० सुकालनाय; D_{as} as D₁ १ स्वकालनाय, V P कल्याय च (for कल्याणाय). B₀ D_{as} as कल्याय, D₂ 1 V P. कल्याय (for कल्याय). K₁ २ १ D₁ ० का(K₁ ३ य)लनाय क(K₂ १ D₁ ० 'नायैक) लभ्याय (for the prior half). — After line 201, K₁ reads line 205 — (L 202) K₁ ३ ० १ V₁ D₁ ० दुन्दुभी(K₁ D₂ ० 'भि)भीम, B₁ १ ० D₁ १ दुन्दुभीर्मम, B_s (marg) दुन्दुभीनाद- (for भीमदुन्दुभि). K₂ -सादाय, B_s (marg as above) नापाय (for -दासाय). K₁ २ १ V₁ B_s ० (last two marg) D₂ ० V. P. भीमसेनप्रियाय च (for the post half). — D₁ om (hapl) lines 203-205 — (L 203) K₁ उग्राय नमो नित्याय (for the prior half) V. P नमस्ते, B P नमश्च (for नमोऽस्तु) — (L 204) B_s (marg) कपाल (for कपाल) K₁ B₀ D_{as} as D₂ D₂ V P चिता; B P सित (for चिति) — K₁ reads line 205 after line 201. — (L 205) K₂ ० १ D_{as} D₂ 1 D₂ ० V P विभीषणाय (for वि) D_{as} repeats भीष्माय D₀ reads from भीष्माय up to पराय च on marg. B P. भीमाय (for भीष्माय) V₁ V P B P. भीष्म- (for भीम). K₁ -चराय, B_s (marg) ० -चराय (for -चराय). — K₁ om. (hapl.) lines 206-207,

नमो वृषाय वृष्याय गोवृषाय घृषाय च ।
 ऋटकटाय चण्डाय नम पचपचाय च ।
 नम सर्वचरिष्ठाय वराय वरदाय च । [210]
 वरमाल्यगन्धवस्त्राय वरातिवरदे नम ।
 नमो रक्तविरक्तय भावनायाक्षमालिने ।
 समिन्नाय विमिन्नाय छायायातपनाय च ।
 अघोरघोररूपाय घोरघोरतराय च ।

नम शिवाय शान्ताय नम शान्ततमाय च । [215]
 एकपाद्बहुनेत्राय एकशीर्षं नमो नम ।
 नम क्षुद्राय लुब्धाय संविभागप्रियाय च ।
 पञ्चालाय सिताङ्गाय नम शमशमाय च ।
 नमश्रण्डिकघण्टाय घण्टायाघण्टघण्टिने ।
 सहस्रशतघण्टाय घण्टामालाप्रियाय च । [220]
 प्राणघण्टाय गन्धाय नम कलकलाय च ।

—(L. 206) B P नाना (for नमो) Da₁ विश्रवन्त्राय,
 Dn₁ n₁ विश्रवन्त्राय; D₁ V P विकृतवक्षाय (for 'वन्त्राय')
 D₁ om (hapl) from ख up to गोवृषाय (in line
 208) K₁ बहुजिह्वाय, B₁ (marg) V P B P
 खड्गजिह्वा (B₁ B P 'हो/प्र, D₁ पङ्क्तिहाय च (for खड्ग-
 जिह्वाय) K₂ १ दृष्टिने —(L. 207) K₁ क्षयाय,
 D₁ १ पक्षाश्र- D₁ पक्षाय (for पक्षाय) B P पक्षमास-
 ष्वाधाय (for the prior half) K₁ Dn₁ D₁ V P तुव,
 K₁ १ B₁ Da₁ D₁ तुवि (for तुम्बी) —B P om
 (hapl) lines 208-213 —(L. 208) K₁ Da₁ D₁
 वृषाय, K₁ वृषाय, D₁ वृष्याय (for वृ') D₁ om गोवृ-
 षाय D₁ १ नमोस्तु ते, D₁ वृषाय च (for वृषा') V P
 वृष्याये वृष्याय च (for the post half) —(L. 209)
 K₁ १ Dn₁ n₁ D₁ D₁ s s Kumbh ed द्वाय (for
 चण्डाय) Da₁ पचपचाय च, Dn₁ पचाय च नम, V P
 सावयवाय च (for पचपचा') —Dn₁ om line 210
 —(L. 210) D₁ पर्व (for सर्व) V P नमस्ते वर-
 कुण्डाय (for the prior half) K₁ १ धनदाय (for वर-
 दाय) K₂ वरदाय वराय च (for the post half)
 —After line 210, Dn₁ reads lines 214-215
 —K₂ १ om. line 211 —(L. 211) Hypermetric
 K₁ V₁ B₁ १ s Da₁ a₁ V P वरगणमाल्य (K₁ 'ल) वस्त्राय,
 B₁ (marg as above) वरगणवस्त्रमाल्याय, D₁ 'माल्यवस्त्रा-
 गधाय, D₁ १ 'गणसुमाल्याय (for the prior half) D₁ १
 वस्त्राय (for वराति) V P चरये (for 'दे) B₁ (marg
 as above) नमश्चरिष्ठाय च (for the post. half) —(L.
 212) K₁ १, १ [s] धिने (for रक्त) V P शोमनाय
 (for भाव') D₁ om from लिने up to तमाय च (in
 line 215) K₁ D₁ अक्षिमालिने K₂ भावनायक्षमालिने,
 K₁ भावनाक्षम', V₁ D₁ १ भावनाक्षाय श्रा (V₁ मा) लिने
 (for the post half) —(L. 213) D₁ समिन्नाय- (for
 'त्राय). Da₁ repeats विमिन्नाय. K₁ D₁ १ छायायै,
 B₁ (marg) होमाय (for छायाय). K₁ १ तपनाय, K₁
 Da₁ D₁ १ पा (D₁ १ प) तनाय (for [आ] तप') B₁
 (marg) क्षमापातालपदाय च, D₁ १ सक्षयाय क्षयाय च,
 V P विविक्तविकटाय च (for the post half) —Dn₁
 reads (hapl) lines 214-215 after line 210 —(L.
 214) B₁ अमोघ; Dn₁ D₁ (marg) १ घोर (for

अ') K₁ १ रूपतराय, V₁ घोरतराय, B₁ घोरतराय,
 B₁ (marg as above) D₁ १ रूपतमाय (for घोरतराय)
 —(L. 215) K₁ शमशमाय, K₁ V P शततराय (for
 शान्ततमाय) —K₁ om (hapl) lines 216-218,
 B P om line 216 —(L. 216) K₁ १ B₁ c-₁ Dn₁
 Dn₁ १ D₁ s s एकशीर्षं, Da₁ a₁ Dn₁ D₁ Kumbh
 ed शीर्षं (for शीर्षं) K₁ १ १ Dn₁ D₁ १ s १
 Kumbh ed नमोस्तु ते (for नमो नम) —(L. 217)
 B₁ Dn₁ n₁ D₁ D₁ s Kumbh ed क्षुद्राय क्षुद्र, B₁
 corrupt, D₁ १ रुद्राय क्षुद्र, V P नमो वृद्धाय (for
 नम' क्षुद्राय) K₁ क्षुब्धाय (for क्षु) B P नमो वृद्धाय
 शुद्धाय (for the prior half) K₁ संविभागप्रियाय नम',
 B₁ lacuna (for the post half) —(L. 218) D₁
 (before corr) १ १ पांचालाय, B P पचनाय (for
 पञ्चालाय) B₁ (marg as above) शिखंडाय, B₁ Da₁
 a₁ शितामाय, B P पतगाय (for सिताङ्गाय) V P
 पचमालाचितामाय (for the prior half) K₁ समववाय,
 K₁ D₁ १ शमशमाय, B₁ Da₁ a₁ Dn₁ (before corr)
 D₁ १ समशमाय, V P पाशुपताय (for शमशमाय)
 B P नम' सारथ्यपराय च (for the post. half) —K₂
 om (hapl) lines 219-220 —(L. 219) K₁ १ नमस्ते
 चण्डकाय, V P B P नमश्चण्डाय (B P 'श्रुक्-
 ष्टाय (for the prior half) B₁ (marg as above)
 मुद्राय, V P ष्टया (for ष्टयाय) K₁ [अ]घटघटिने,
 B₁ (marg as above) [अ]घटघटिने, D₁ १ (before
 corr) [अ]घटघटिने, V. P जग्धरप्रिणे (for [अ]घटघटिने)
 Da₁ B P ष्टयाय (B P 'जल्पाय) घटिने (for
 the post half) —(L. 220) Dn₁ n₁ Dn₁
 D₁ s s Kumbh ed सहस्रा (Dn₁ D₁ s 'स्र) ध्मात्,
 Dn₁ सहध्मात्तन-, D₁ १ सहस्रशब्द (for 'शत-) K₁
 D₁ १ १ घट (for ष्टया) K₁ माल (for -माला).
 —(L. 221) B₁ (marg as above) प्राण, Dn₁
 corrupt (for प्राण) V P B P द्वाय (for
 चण्डाय) K₁ १ १ शर्वाय, B₁ s (marg as above)
 Dn₁ D₁ वधाय, B₁ (marg) घटाय, V. P त्यागाय,
 B P नित्याय (for गन्धाय) K₁ कालकलाय, K₁
 Da₁ a₁ किलकि', B₁ किलक', V P हिलिहिलाय
 (for कलक') B. P. नमस्ते लोहिताय च (for the

हं हंकारपाराय हं हंकारप्रियाय च ।
 नम शमशमे तिर्य गिरिवृक्षालयाय च ।
 गर्भमांसशृंगालाय तारकाय तराय च ।
 नमो यज्ञाय यजिने हुताय प्रहुताय च । [225]
 यज्ञचाहाय दान्ताय तप्यायातपनाय च ।
 नमस्तदाय तद्व्याय तटानां पतये नम ।
 अन्नदायान्नपतये नमस्त्वन्नमुजे तथा ।
 नम सहस्रगीर्षाय सहस्रचरणाय च ।
 सहस्रोद्यतशूलाय सहस्रनयनाय च । [230]

नमो बालाकैवर्णाय बालरूपधराय च ।
 बालानुचरगोप्याय बालक्रीडनकाय च ।
 नमो वृद्धाय लुब्धाय धुब्धाय क्षोभणाय च ।
 तरङ्गाङ्गिनयेनाय मुञ्जयेनाय चै नम ।
 नम पद्गर्णतुष्टाय त्रिकर्मनिरताय च । [235]
 वर्णाश्रमाणां विधिवपृथक्कर्मनिर्वादिने ।
 नमो घुब्धाय घोषाय नम कलकलाय च ।
 श्वेतपिङ्गलनेत्राय कृष्णरक्षेक्षणाय च ।
 प्राणभङ्गाय दण्डाय स्फोटनाय कृशाय च ।

post half) — (L 222) K₁ हुतुफाराय, K₂ हुहुफाराय, K₃ हुहुत्काराय, K₄ V₁ Bo ० ० ० Das at Dn₁ Ds₁ Ds₂ V P B P हूहू (D₀ हूहू)काराय, K₅ हुहुकार (submetric), B₁ हुहुहूकार-, D₁ हुत्काराय (submetric), D₂ हुहुत्का* (for हूहूहूकार-) B₂ देवाय, B P रुद्राय (for पाराय) K₁ हुतुफार, K₂ ० D₁ हु (K₃ हु)हुत्कार-, K₄ B₁ D₀ हू (B₁ हु-, D₀ हू रकार, Dn₁ हुहुकार-, D₂ ० V P हुहु*, D₃ हुहुत्कार (for हूहूकार) B P भगाकारप्रियाय च (for the post half) — Bo om (hapl) lines 223-230 — (L 223) K₁ २ ० शमशमे, K₂ V₁ Bo ० Das at श (B₂ स)मदमे, D₁ शमशानिने, B P [s]पारवते (for शमशमे) V P नमश्च शमशे निल्य (for the prior half) Das वृक्षाल-येषि च, D₂ वृक्षालयाय च, V P B P वृक्षकलाय (B P 'प्रियाय) च (for वृक्षालयाय च) — K₃ om. (hapl) lines 224-226, B P om (hapl) line 224. — (L 224) K₁ २ ० Dn₁ Ds₁ Ds₂ ० ० Kumbh ed सुगालाय (for -शृगा*) K₁ २ ० Ds₁ [रतराय, B₂ (marg as above) प्रियाय, B₃ (marg) वराय (for तराय) D₂ ० तथा यञ्जतमाद्य च (for the post half) — D₂ ० om (hapl) lines 225-226 — (L 225) K₁ २ ० यजुषे, Ds₁ (before corr) जजिने (for यजिने). V P B P नमो यज्ञायपतये (for the prior half) V. P हुतायोपहुताय च, B P भूताय प्रस्तुताय च (for the post half) — (L 226) Das reads the prior half twice V P दानाय (for दान्ताय) Ds₁ तपाय (for तप्याय) K₁ २ B₂ ० ० Das D₂ V P तपनाय, D₃ [आ]तपराय (for [आ]तपनाय) B P तप्याय च भगाय च (for the post half) — (L 227) K₁ २ तुदा (K₂ 'त्वा)य, D₁ तराय (for तदाय) Das at Dn₁ Ds₁ ० ० तद्याय, Ds₁ तप्राय, V. P मन्वाय (for तप्याय). K₂ ० तप्याना, V. P तडिता, B P तदिनी- (for तदानां) — (L 228) K₁ अन्नदात्रे (for अन्नदाय) K₁ २ अन्नदात्रेषु (K₂ 'ज) पतये (for the prior half) K₁ तैन्नमुजाय च, K₂ तैन्नमुजाय च, K₃ [s]त्त्वधमुजाय

च, K₄ ० V₁ B₂ ० Das at D₂ ० B P स्वप्रमुजाय च, D₁ स्वप्रमुजाय च, D₂ [s]त्वधप्रमुजाय च, V P [s]स्त्वधभवाय च. — K₁ D₁ ० om (hapl) lines 229-230. — (L 230) K₂ ० सद्मन्वोत्त, B P सहस्रोद्यत (for 'स्रोपन) — (L 231) B₂ (marg 'as above) रूपाय (for चपाय) V P नमोरतु बालरूपाय (for the prior half) K₂ om from बाल up to लुब्धाय (in line 233) Ds₁ बालारूप- (for बालरूप-) — (L 232) Ds₁ D₂ बालानुचर-, V P बालानां चैव (for 'नुचर-) K₁ ० D₂ V P -नोष्ये च, K₂ D₂ ० नोष्याय, Ds₁ corrupt, D₂ -नोष्येव (for -नोष्याय) B P नमो बालाक-रूपाय (for the prior half) K₂ D₂ बालाक्रीड (D₂ बाल क्रीडा)नकाय, B P बालक्रीडनकाय (for बाल) — (L 233) K₁ D₁ ० बालाय; V. P B P शुद्धाय (for वृद्धाय) K₁ B₂ (marg) बालाय; K₁ D₁ ० वृद्धाय, Dn₁ V P B P शुद्धाय, Ds₁ लब्धाय (for तु*) Dn₁ लुब्धाय, D₂ ० शुद्धाय (for लुब्धाय) K₁ २ ० ० D₂ क्षो (K₂ क्षो)भनाय, Ds₁ क्षोभना* (for क्षोभ नाय) V P क्षोभनायाक्षनाय च, B P क्षोभनाय क्षयाय च (for the post half) — (L 234) Ds₁ तरगातिक- (for 'गाङ्गित) Ds₁ lacuna, D₂ मुटकेशाय, B P मुक्के* (for मुजके*) — (L 235) B₂ (marg) -दी-लाय, V P B P निष्ठाय (for जुष्टाय) B₂ (marg) D₂ विकर्म- (for थिकर्म-) — (L 236) K₁ २ ० B₂ (marg as above) D₂ ० V P -प्रवर्तिने (K₁ 'ते), K₂ निवर्तिनी, B₂ D₂ निवर्तने, Ds₁ -निवर्तने (for -निवर्तिने). B P पृथग्धर्मप्रवर्तिने (for the post half) — (L 237) K₁ घोष्याय, K₂ ० V₁ D₁ ० V P घोष्याय, K₂ प्रष्याय, Ds₁ D₂ ० पुष्टाय, B P श्रेष्ठाय (for पुष्याय) K₁ २ ० V₁ D₁ ० V P घोष्याय, Dn₁ घोराय, B P ज्येष्ठाय (for घोषाय) K₁ कालकलाय, K₁ D₁ ० ० किलिकिलाय, Ds₁ at D₁ किलिकि* (for कल्क*). — B₁ om (hapl) line 238 — (L 238) V₁ श्वेतपिङ्ग- (for श्वेतपिङ्गल) B₂ श्वेत (for कृष्ण). B₂ (marg.) कृष्णारक्षेक्षणाय च — V. P. B P. om.

धर्मार्थकाममोक्षाणां कथ्याय कथनाय च । [240]
 साख्याय सांख्यमुख्याय साख्ययोगप्रवर्तिने ।
 नमो रथ्यविरथ्याय चतुष्पयरथाय च ।
 कृष्णाजिनोत्तरीयाय व्यालयज्ञोपवीतिने ।
 ईशान वज्रसघात हरिकेश नमोऽस्तु ते ।
 श्यम्बकास्त्रिकनाथाय व्यक्ताव्यक्त नमोऽस्तु ते । [245]
 काम कामद कामघ्न वृसावृत्तविचारिणे ।
 सर्व सर्वद सर्वघ्न सव्याराग नमोऽस्तु ते ।
 महाबल महाबाहो महासत्त्व महाद्युते ।

महामेघचयप्रख्य महाकाल नमोऽस्तु ते ।
 स्थूलजीर्णाङ्गजटिले वल्कलाजिनधारिणे । [250]
 दीप्तसूर्याग्निजटिले वल्कलाजिनवाससे ।
 सहस्रसूर्यप्रतिम तपोनित्य नमोऽस्तु ते ।
 उन्मादन शतावर्त गङ्गातोयाद्रंमूर्धज ।
 चन्द्रावर्त युगावर्त मेघावर्त नमोऽस्तु ते ।
 स्वमन्नमन्नभोक्ता च अन्नदोऽन्नभुगेव च । [255]
 अन्नस्रष्टा च पक्ता च पक्षभुक्पवनोऽनल ।
 जरायुजाण्डजाश्रैव स्वेदजाश्च तयोद्भिजा ।

(hapl) line 239 — (L 239) K₁ 2 4 प्राणदहाय, B₁ 1 9 D₁ 8 'नम्राय, B₁ (marg) 'लगाय, D₁ 8 a₁ 'नम्राय (for 'नम्राय) K₁ 2 4 नम्राय, K₁ B₁ (marg as above) 1 8 (marg as above) D₁ 8 a₁ चहाय (for दण्डाय) K₁ 4 कृता (K₁ 'पा)य; K₁ कृष्याय (for कृशाय) — (L 240) D₁ 1 n₁ D₁ 2 D₁ Kumbh ed B P धर्मकामार्थ, D₁ 8 धर्मकर्मार्य (for धर्मार्थकाम) B P मोक्षाय (for 'गा) K₁ V₁ B₁ 8 9 D₁ 8 a₁ D₁ 1 कथाय, V P B P क्रथाय (for कथ्याय) V P B P कथनाय (for कथ) B₁ 1 D₁ 1 n₁ D₁ 2 8 9 Kumbh ed कथनीयकथाय च (for the post half) — (L 241) K₁ मोक्षाय, B₁ (marg as above) योगाय (for 'मुख्याय) K₁ D₁ 4 प्रवर्तिने, B₁ (marg) प्रियाय च (for प्रवर्तिने) V P B P योगाधिपतये नम (for the post. half) — (L 242) K₁ D₁ 4 मनोरथ्य, D₁ 8 नमो रथ्य, D₁ 4 नमोरथ्य; D₁ 8 नमो रथ K₁ B₁ 8 (marg as above) 9 D₁ 1 चतुष्पथनिकेताय, B P नमो रथ्याधिरथ्याय (for the prior half) K₁ 1 V₁ B₁ 9 D₁ 1 D₁ 1 1 9 रताय, B P पथाय (for रथाय) — (L 243) D₁ 4 वीतकेशाय वै नम (for the post half) — (L 244) V P वज्रसहाय, B P रुद्रसघात (for वज्र) — K₁ 2 4 om. (hapl) lines 245-247 K₁ D₁ read and D₁ repeats line 245 after the first line of the addl passage after line 255 — (L 245) V₁ B₁ 8 D₁ 1 श्रवकां कित्, D₁ 8 a₁ श्रविकाविक, D₁ 1 (before corr) श्रवकां विक (for श्रवकाविक) D₁ 8 श्रवकाविकथनाय, V P श्रविकैकनाथाय, B P श्रवकायाविकानाय (for the prior half) V₁ व्यक्ताव्यक्ताय वै नम (for the post half) — (L 246) D₁ om from काम up to सध्या (in line 247) D₁ 1 B P काल (for काम) K₁ तुष्णा-तुष्ण-, V₁ B₁ D₁ 8 D₁ 8 8 इत्तादृष्ट, B₁ (marg as above) दृष्टादृष्ट-, D₁ 8 वृत्तादृष्टि, D₁ 8 तुष्णातुष्ण (for वृत्तादृष्ट) D₁ 1 श्रविकारिणे. V P धृष्टोद्भृष्टनिस्सदन, B P दृष्टोद्भृष्टनिष्सन (for the post half) — (L 247)

K₁ D₁ शर्व (for सर्व) K₁ B₁ (marg as above) 9 D₁ 9 V P सर्वज्ञ, D₁ 8 a₁ सर्वेषु (for सर्वज्ञ) B P सर्वगहित सर्वज्ञ (for the prior half) K₁ D₁ सध्यावर, B₁ (marg) 'राम, D₁ 'चर, B P सचो जान (for सध्याराग) — V₁ B₁ D₁ 1 om (hapl) line 248 B P om. (hapl) lines 248-252 — (L 248) B₁ (marg as above) महासत्त्व महोरस्क (for महाबाहो महासत्त्व) — (L 249) V P चरप्रख्य (for 'चय) — (L 250) K₁ 2 D₁ 8 D₁ 1 जटिल (as above), K₁ 1 D₁ 9 V P जटिले, Cu (gloss जटिलवदानरति जटिल तस्मै) 'ले (as above) K₁ B₁ (marg) D₁ 8 a₁ D₁ 8 9 वासने (for धारिणे) D₁ वल्कलाजिनसुवाससे (for the post half) — D₁ 8 om (hapl) line 251 — (L 251) D₁ दीर्घ (for दीप्त) K₁ 2 B₁ (marg as above) सूर्याग (for 'सूर्याग्नि) K₁ 2 4 D₁ 8 D₁ 9 जटिल, K₁ B₁ D₁ 1 Kumbh ed V P जटिले, V₁ वाससे (for जटिले) B₁ (marg as above) V P धारिणे, D₁ 1 वाससे (for 'से) K₁ 2 4 1 D₁ 9 व्याघ्राजिनधराय च, V₁ व्याघ्राजिनवाससे (submetric) (for the post half) — (L 253) D₁ चद्रावर्त युगावर्त (for the prior half) D₁ गांग- (for गङ्गा) K₁ तोयान्प्रमूर्धज, K₁ समूर्धज (for 'द्रंमूर्धज) — (L 254) Kumbh ed चद्रवर्त (for चन्द्रावर्त) B P चद्रार्धमयुगावत (for the prior half). — (L 255) K₁ D₁ 9 V P अन्नकर्ता, D₁ 1 Kumbh ed. अत्ता भोक्ता (for अन्नभोक्ता) K₁ 2 त्वम् (for च) K₁ स्वमनु मनुभोक्ता च (for the prior half) D₁ (before corr as above, by corr) अन्नदान (for 'दोऽन्न) V P अन्नदश्च त्वमेव हि (for the post half). — After line 255, K₁ D₁ 9 ins

यज्ञवाताय दान्ताय तप्ताय तपनाय च ।

महामायाय प्रख्याय महाकल्प नमोऽस्तु ते ।

[With line 1, of line 226 — After line 1, K₁ D₁ read and D₁ repeats line 245]

— (L 256) D₁ [अ]न्नपक्ता (for च पक्ता) D₁ 8 अन्न

त्वमेव देवदेवेश भूतग्रामश्चतुर्विधः ।
 चराचरस्य स्रष्टा त्वं प्रतिहर्ता तथैव च ।
 त्वामाहुर्ब्रह्मविदुषो ब्रह्म ब्रह्मविदां चर । [260]
 मनस परमा योनि ख वायुर्ज्योतिषा निधि ।
 ऋक्सामानि तथोकारमाहुस्त्वां ब्रह्मवादिनः ।
 ह्यग्निहायि हुवाहायि हायुहायि तथासकृत् ।
 गायन्ति त्वां सुरश्रेष्ठ सामगा ब्रह्मवादिनः ।
 यजुर्मयो ऋक्षायश्च त्वामाहुतिमयस्तथा । [265]
 पठ्यसे स्तुतिमिस्त्व हि वेदोपनिषदा गणै ।

ब्राह्मणा क्षत्रिया वैश्या ब्रह्मा वर्णविराश्च ये ।
 त्वमेव मेघसयाश्च त्रिपुस्तनितगर्जितः ।
 सयस्वरस्त्वमृतत्वो मासो मासार्धमेव च ।
 युगा निमेया काष्ठास्त्व नक्षत्राणि ब्रह्मा कला । [270]
 वृक्षाणा ककुदोऽग्नि त्वं गिरीणां क्षिप्रराणि च ।
 व्याघ्रो मृगाणा पतता ताक्ष्योऽनन्तश्च भोगिनाम् ।
 क्षीरोदो सुवृषीनां च यन्त्राणां धनुरेव च ।
 पद्म प्रहरणाणा च प्रतानां सत्यमेव च ।
 त्वमेव द्वेष इच्छा च रागो मोह क्षमाक्षमे । [275]

तु स्रष्टा भोक्ता च (for the prior half) K₁ D₁ ० पक्त
 (for पक्) K₁ २ ४ १ B₁ (marg) १ २ (marg) ० Das
 D₁ २ ० -मुक्तप (K₁ 'व')चोनल , D₁ corrupt, D₁
 पकपचो' (for मुक्पचो) V P पकमुक्तपचे नम (for the
 post half) — For lines 255-256, B, P subst.

नमोऽन्नदानकर्त्रे च अन्नप्रमये नमः ।

अन्नभोक्त्रे च गोप्ये च त्वमेव प्रलयानञ्ज ।

— (L 257) V P जरायुर्जोत्तजश्चैव (for the prior
 half) K₁ D₁ ० स (K₁ स) स्वेदजम्, B₀ स्वेदजश्च
 (for 'जाश्च) K₁ B₀ D₁ ० अ (B₀ त) धोक्त्रिज (for तथो
 द्विजा) K₁ २ ४ स्वेदजाश्चो (K₁ 'श्चो') द्विजा; K₁ 'द' स्तथा,
 B₁ (marg as above) स्वेदजा उद्विजास्तथा, V. P. B P
 स्वेदजोद्विज एव च (for the post half) — (L 258)
 K₁ तम् (for त्वम्) Das २१ भूतग्राम (for 'ग्रामश्च'
 K₁ चतुर्विद (for चतुर्विध) — (L 259) V P ब्रह्मा
 (for स्रष्टा) B₁ (marg as above) पतिर् (for प्रति)
 K₁ २ ० B₀ Das २४ D₁ १ हुता, B₀ (marg) मतां (for
 -हतां) K₁ २ ४ १ D₁ ० V P त्वमेव च (for तथैव च)
 — (L 260) Das D₁ V P त्वम् (for त्वाम्) V. P
 एव (for आहुर्) D₁ वेद (for ब्रह्मा) K₁ २ ४ -वि
 दांसो, V. P विदुषाम् (for 'षो) B P त्वमेव ब्रह्मा
 विश्वेश (for the prior half) Das ब्रह्मा, V P
 अपि (for ब्रह्मा) K₁ २ ४ V₁ B₁ गति, K₁ B₀ १ २
 (marg) ० Das २४ D₁ D₁ २ २ वर, K₁ D₁ ० गति,
 D₁ V P वर (for वर) B P अम्सु ब्रह्मा वदति ते
 (for the post half) — (L 261) V P सत्त्वस्य,
 B P सर्वस्य (for मैनस) V P अम्सायुर्, B P
 सुधांशो (for ख वायुर्) K₁ ४ गति, K₁ D₁ १ ० पति
 (for निधि) — (L 262) K₁ २ ४ १ D₁ ० वृक्षो हसो मधु
 प्कार (for the prior half) K₁ २ त्वा, Das त्व (for
 त्वां) — D₁ om (hapl) lines 263-264 — (L
 263) K₁ D₁ ह्यग्निहायि, V₁ हायोहायि, D₁ हाई,
 V P ह्यग्निहावी (for हायिहायि) K₁ २ हुयो (K₁ 'हो')-
 हायि, K₁ D₁ हुवोहायि, V₁ B₁ (marg) हुवेहायि,

B₀ हुवाहायि, B₁ ह्यग्निहायि, D₁ हुता, V. P. हुयो
 हावी, B P हरे हायि (for हुवाहायि) K₁ २ ४ १ B₁-०
 Das D₁ हुवाहायि, K₁ V₁ B₀ Das D₁ D₁ D₁
 (before corr) ० हुवाहायि, B₀ हुयो, D₁ हायि,
 D₁ २ २ हुवाहोयि (D₁ [by corr] 'यि) (for हायुहायि)
 D₁ D₁ तथा (for [अ] सकृत्) D₁ १ वा (D₁ चा) हायि
 तपसा सकृत्, V. P हुवा वाचाद्गति मदा, B P हुवाहा
 वेति वासकृत् (for the post half) — (L 264)
 D₁ १ जपति (for गायन्ति) K₁ D₁ त्वा (for त्वां)
 K₁ २ Das D₁ १ सुरक्षेष्टा (for 'श्रेष्ठ) — (L
 265) K₁ २ ४ १ D₁ ० यजुर्मय (D₁ 'या) (for यजु
 र्मयो) K₁ ऋक्नाममयश्च, D₁ D₁ D₁ वाच्ययश्च (for
 ऋक्च्ययश्च) K₁ D₁ ० आहुतिशयश्च, B₀ आहुतिर्मयश्च (for
 आहुतिम्) D₁ १ त्वामाहुर्नपयस्तथा; V. P. B P सतामपर्व
 मय (B P 'युत' स्तथा (for the post. half) — (L
 266) K₁ B₀ ० Das D₁ पठ्यसे, D₁ पथसे (for पठ्यसे)
 B₀ D₁ १ D₁ D₁ ० ० ० Kumbh ed. चैव (for त्व
 हि) V P B P पठ्यसे मदाविक्रिस्त्व (for the prior
 half) V P B P कल्पोप (for वेदोप) — (L
 267) D₁ ब्राह्मण (for ब्राह्मणा) K₁ वरवराश्च, K₁
 D₁ ० वर्णपराश्च, B P वर्णाश्रमाश्च (for 'वराश्च') D₁
 ब्रह्मा वर्णाश्रमावरा (for the post half) — B₀ om
 line 268 — (L 268) V P. त्वाम् (for त्वम्)
 K₁ B₀ ० Das २४ मेघवर्ण (B₁ Das 'र्णा')श्च; B₁ (orig)
 मेघसपथश्च, B₁ (marg) मेघसवधो, D₁ 'सपाय, D₁ १
 'वर्णाय, B P [आ] श्रमसपाथ (for मेघस') V P
 विश्वस्तनित (for त्रिपुस्त') K₁ २ D₁ V. P. -गर्जित,
 D₁ ० गर्जिता, B P एव च (for गर्जित) — (L
 269) Kumbh. ed त्वाम् (for त्वम्) K₁ अवतो,
 D₁ ऋतयो (for 'वो) V₁ वा (for च) — (L
 270) D₁ D₁ D₁ Kumbh. ed युग (for युगा)
 B₁ (marg as above) काष्ठाश्च (for काष्ठास्त्व) V. P.
 कलाकाष्ठानिमेयाश्च (for the prior half) D₁ om. from
 नक्ष up to पततां (in line 272) D₁ ब्रह्मास्तथा, B P.
 युगानि च (for ब्रह्मा कला) — (L 271) K₁ २ B P.

व्यसयायो धृतिर्लोभ कामक्रोधौ जयाजयौ ।
 त्वं गदी त्वं शरी चापी खट्वाही क्षर्हरी तथा ।
 छेत्ता भेत्ता प्रहर्ता त्व नेता मन्ता पिता मत ।
 दशलक्षणसयुक्तो धर्मोऽर्थ काम एव च ।
 गङ्गा समुद्रा सरित पत्वलानि सरांसि च । [280]
 लता वल्ल्यस्तृणौषध्य पशवो मृगपक्षिण ।
 द्रव्यकर्मगुणारम्भ कालयुष्पफलप्रद ।
 आदिश्रान्तश्च देवाना गायत्र्योकार एव च ।

हरितो लोहितो नील कृष्णो रक्तस्तथारुण ।
 कद्रुश्च कपिलश्चैव कपोतो मेघकस्तथा । [285]
 अवर्णश्च सुवर्णश्च वर्णकारो ह्यनौपम ।
 सुवर्णनामा च तथा सुवर्णप्रिय एव च ।
 त्वमिन्द्रश्च यमश्चैव वरुणो धनदोऽनल ।
 उपप्लवश्चित्रभानु स्वर्भानुर्मानुरेव च ।
 होत्र होता च होम्य च हुत चैव तथा प्रसु । [290]
 त्रिसौपर्णं तथा ब्रह्म यजुषा शतरुद्रियम् ।

वृषणां (for वृक्षा) V P B P कद्रुद त्व हि (for 'दोऽसि
 त्व) — (L 272) K₁ व्याघ्रा, V P B P सिंहो (for
 व्याघ्रो) K₂ पतितां, Da₁ पततस्, D₂ पतन, B P
 पतयस् (for पतता) K₃ १ V₁ Bo ३ D₁ ताक्षो (K₁ 'क्षो')
 (for ताक्ष्यो). K₁ [s]नताश् (for सन्नश्) B P तक्ष
 कान्तभोगिनां (for the post half) — (L 273) K₁ ३
 [s]युदधीनां (for युदधीनां) D₂ १ शरणाणा (for यषणां)
 B P मयणां प्रणवस्तथा (for the post half) — (L
 274) Bo ३ D₂ १ V P वज्र (for वज्र) — (L 275)
 D₂ (before corr as above) ईर्ष्या (for इच्छा) Da₂
 ३५ त्वमेवादुर्वशकारो (sio), V P इच्छा द्वेषश्च रागश्च,
 B P त्वमेवेच्छा च द्वेषश्च (for the prior half) K₁
 राग (for रागो) D₂ १ क्षमाक्षमी, B P क्षम क्षमा
 (for क्षमाक्षमे) V P मोह क्षामो दम शम (for the
 post half) — (L 276) D₂ १ लाम (for लोम)
 K₁ काम क्रोधो, V₁ कामक्रोध (for 'क्रोधो') — (L
 277) K₁ (before corr) D₂ १ V P चापि, Da₄
 वापि (for चापी). D₂ १ खट्वाही, D₂ १ खट्वागां (for
 खट्वाही) K₁ corrupt, K₂ ३ Da₁ D₁ १ जर्जरी; D₂
 D₂ कर्करी, D₁ उमुरी; B P सुन्दरी (for क्षर्हरी).
 K₁ ३ १ V₁ Bo १ ३ (marg. as above) १ Da₂ D₂ १
 रथी (for तथा). — (L 278) Da₁ छिप्रा (for छेत्ता).
 K₁ ३ ४ च स्रष्टा (for प्रहर्ता) V₁ V P B P च
 (for त्व) K₁ ३ १ D₂ १ मितोम (K₁ 'मि)त, Bo. ३
 Da₂ ३५ D₂ १ पितामह (Da₁ 'ह), B₂ पिता मम,
 B P [अ]मि नो मत (for पिता मत) V P त्व नेता-
 प्यतको मत (for the post half) — (L 279) K₂ १
 Da₂ ३५ D₂ १ धर्मार्थ (Da₁ 'र्थ) (for धर्मोऽर्थ)
 — (L 280) D₂ १ गगा; V P इद्, B P इद्
 (for गङ्गा) Da₁ यज्जलानि; D₂ १ प्रव्व (for पत्व)
 — (L 281) V P वली (for वल्लयस्) K₂ १ तृणो
 पध्य (for तृणो) — (L 282) Bo ३ (marg as
 above) D₂ ह्युमारमा (B₂ 'म-), B₂ गुणारम, Da₂
 D₂ १ रमा, D₂ १ D₂ ३, ३, ३, ३ Kumbh ed समा
 रमा (D₂ १ D₂ ३, ३ Kumbh ed 'म) (for गुणा-
 रम्भ) K₁ V₁ B₂ १ D₂ १ D₂ ३, ३ Kumbh. ed.
 काल, K₄ काम (for काल) K₄ -फलप्रद, Bo D₂

Da₂ D₂ १ 'प्रदा' (for 'प्रद') — (L 283) K₁ ३ ४
 अतश्च (for चान्तश्) K₁ ३ ४ Bo ३ (marg) D₂ १ na
 Da₁ D₂ १ १ वेदानां, B₁ देवानां, V P मध्यश्च (for
 देवानां) K₂ गायत्र्यांगार, D₂ 'त्रोकार (for गायत्र्यो)
 — (L 284) Da₂ हरितो (for हरितो) V₁ Bo-३ Da₂
 ३५ D₂ १ na D₂ ३ १ Kumbh ed रोहितो (for लो)
 B P कृष्णो (for नील) D₁ कृष्ण (for कृष्णो) K₁ ३
 [अ]सित, K₄ मित (for [अ]रुण) B P नील पीतस्तथा
 क्षण (for the post half) — (L 285) K₁ कद्रुश्च,
 B₂ (marg) ३ रुद्रश्च, D₂ १ वज्रश्च (for कद्रुश्च) B P
 वज्र (for चैव) K₁ ३ कापोतो (for क) Da₂ ३५
 पिठकश्च, B P मच्छ[त्स]कश्च (for मेघ) — V P
 B P om line 286 — (L 286) V₁ Da₂ ३५ सुवर्णश्च
 (for अव) K₁ सुवर्णश्च, D₂ सुवर्ण (for 'र्णश्च) B₂
 वर्णाकारो (for वर्ण). K₁ ३ ४ ह्यनूपम; K₁ D₂ १ D₂ १
 ह्यनो, Da₂ ३५ ह्यधोमुख, Kumbh ed ह्यनोपम (for
 ह्यनोपम) — K₁ ३ ४, १ D₂ १ ३ ३ after line 286
 B P V. P. after 285

सुवर्णरेता विख्यात सुवर्णश्लाघ्यतो मत ।

[K₂ चापितो (for चाप्यतो)]

— Bo. ३ D₂ १ read line 287 twice — (L 287) K₁
 D₂ १ [अ]य (for च) V₁ सुवर्णनेता विघात, B₂ ३ (both
 first time) १ D₂ १ (last two first time) सुवर्ण
 (D₁ र्णा) वर्णरेताश्च (for the prior half) B₂ (marg
 first time) सुवर्ण- (for सुवर्ण) B₂ ३ (both second
 time) सुवर्णश्चिन्नकस्तथा, D₂ १ (both first time) 'क्षित
 पस्तथा, D₂ १ (both second time) सुवर्ण (D₁ 'र्णा)
 क्षामलो मत (for the post half) — (L 288) Da₂
 त्व, V P [s]य (for च) K₄ [s]मल, K₆ D₂
 D₂ ३ ३ [s]निल (D₂ 'ळ) (for सल). — (L
 289) V P B P. उत्प्लवश्चित्रभानुश्च (for the prior
 half). — (L 290) K₁ V₁ होत्रो (for होत्र). D₂ होम्य
 (for होता). K₁ D₂ १ ह्यय च, V₁ B₁ Da₂ ३५ D₂ १
 होम्यश्च, D₂ होता च; V P होमस्त्व (for होम्य च).
 B₂ १ १ Da₂ ३५ D₂ १ हुतश्च (for हुत) V P हुत च

पवित्रं च पवित्राणां महलानां च महलम् ।
गिरिको हिण्डुको वृक्षो जीव पुत्रल एव च ।
प्राणः सत्त्व रजसैव तमश्चाप्रमदस्तथा ।
प्राणोऽपान समानश्च उदानो न्यान एव च । [295]
उन्मेषश्च निमेषश्च क्षुत् जृम्भितमेव च ।
लोहितान्तर्गता दृष्टिर्मेहावकत्रो महोदर ।

शुचिरोमा हरिश्मथुरूपैकेदाश्रलाचल ।
गीतवाद्यितत्त्वजो गीतवादनकप्रिय ।
मत्स्यो जलचरो जादयोऽकल, केतिकल' कलि । [300]
अकाळश्चातिकालश्च दुष्काल फाल एव च ।
मृत्यु धुरश्च कृत्यश्च पक्षोऽपक्षक्षयकर ।
मेघफालो महाद्वेष्ट सर्वतर्कबलाहक ।

प्रभुत प्रभु (for the post. half) — (L 291) B₁ विसौवर्ण, D₂₁ B P 'वर्णम्, V P. सुवर्ण च (for विसौवर्ण) B P महान् (for प्रभु) K₁ २ १ D₁ ० शिक्षाहोत्रस्त्रिसौवर्णो (K₁ 'र्ण', K₄ 'र्ण'), V₁ D₁ शिक्षा होत्र विसौवर्ण; D₁ शिक्षाहोत्र विसौवर्णो (for the prior half) — (L 292) V₁ V. P पवित्राणां पवित्र च (for the prior half) — B P om line 293 — (L 293) D₁ १ गिरिको (for 'को) K₁ २ V₁ Bo ० (marg) १-० D₂₁ D₂₁ D₁ ० ० हिन्दुको, K₁ गिरिको, D₂₁ वेदुको; D₁ १ हिन्दिको (for हिण्डुको) K₁ D₁ ० [s]ध्यको (for वृक्षो), V P गिरिस्तोकस्तथा वृक्षो (for the prior half), K₄ ० १ D₂₁ D₁ ० जीव- (for जीव) K₄ सुदल, V₁ D₁ ० पुगव; D₂₁ सुदल, D₂₁ सुदल, D₂₁ सुदल; D₁ १ पिगलम्; V P पुगल (for पुदल) — K₁ reads lines 294-295 after line 293 — (L 294) K₁ D₁ ० transp रजश्च and तमश्च V P सत्त्व त्व च रजस्त्व च, B P प्राणश्च त्व रजश्च त्व (for the prior half) K₁ B₁ च प्रमदश्च; B₁ D₂₁ D₁ १ चायुर्मेदश्च; D₂₁ चायुर्मेदश्च, V P च प्रजन (for चाप्र मदश्च), B P तम' सत्त्वयुतस्तथा (for the post half) — D₂₁ om. line 295 — (L 295) D₂₁ D₁ ० प्राणा-पान' (D₁ 'न), V₁ B₁ प्राणोपान (B₁ 'न) (for प्राणोऽपान) K₁ सुदानो, K₁ उदान (for 'नो) D₁ न्यानम् (for न्यान) V₁ दानन्यानश्च वायव (for the post half) — D₁ om. line 296 — (L 296) D₂₁ om च V P उन्मेषश्चैव निमेषश्च (for the prior half) K₁ क्षुत् (for क्षुत्) K₁ जम्भितम् (for जृम्भि') B P क्षुत्क्षुत्तया तथैव च (for the post half) — (L 297) K₁ D₁ ० ० लोहितान्त' (D₁ 'ग) गता (for 'तर्गता) K₁ दृष्टिर् (for दृष्टिर्) V P. लोहितान्तो गदी दद्री, B P. लोहितान्तश्च दद्री च (for the prior half) K₁ B₁ D₁ १ महानतो (for 'वक्त्रो), K₁ सहोदर'; K₁ वृको', V₁ महोरग' (for 'दर') — (L 298) K₁ २ ४ D₁ १ सुचि रोमा; B₁ १ D₁ शुचीरोमा, D₂₁ D₂₁ D₁ Kumbh ed. सूची'; D₂₁ D₂₁ D₁ ० ० शुचीरोमा (for शुचिरोमा) K₁ हविश्मथुर', D₁ हरश्मथुर' (for हरि') K₁ रुद्ध' (for ऊर्ध्व), D₂₁ चलोचल', D₁ च चापल', V P. विलोचन' (for चलाचल'). — (L 299) K₁ ४ D₂₁ D₁

-नृतपो, K₁ कतुष्टो, K₁ १ V₁ B₁ s (marg) ० D₂₁ D₁ २ १ नृतपो; V. P B P नृत्यागो (for तत्त्वो) K₁ २ ४ १ D₁ ० गिरि (for गीत), D₂₁ वादनक' (for 'नक) — (L 300) K₁ २ जानो (K₁ 'तो) जलो, K₁ B₁ १ ० D₂₁ at D₁ २ १ ० B P जालो जलो; V. P जलो जलो (for जलचरो) K₁ lacuna, K₁ ० १ V₁ B₁ D₁ ० ० V P जलो, D₂₁ जालो; D₂₁ D₁ १ जालो; B P [s]जलो (for जान्यो) K₁ २ ० १ D₁ ० जल; V₁ B₁ ० ० ० D₂₁ at D₁ D₁ जल; D₁ १ त्रिदी; V. P जव (for डव) K₁ २ ० ० D₂₁ (before corr) D₁ फलिकिल'; K₁ कश्चिल'; V₁ B₁ ० ० D₂₁ at D₁ किलिकिल', B₁ १ किलिकिल', B₁ D₁ किलिकिल', D₂₁ किलिकिल'; D₁ (by corr) किलिकिल'; V P काल कपो (for केलिकिल'). K₁ D₂₁ (before corr) किल; V₁ कवि', D₂₁ lacuna, D₁ किलि', V P. कल (for कलि) B P. जलन्याल कुटीचर' (for the post half) — (L 301) D₂₁ at जा (D₂₁ अ) काशश्च; D₁ आकालश्च; V. P B. P विकालश्च (for अकाल'). K₁ २ ४ V₁ B₁ १ ० ० विकालश्च; D₂₁ at विकालश्च, V P B P सुकालश्च (for [अ]तिवा') K₁ १ D₂₁ D₁ ० ० दुष्काल (for दुष्काल) K₁ २ ४ १ B₁ (marg) V₁ D₁ ० B P फालनाशन: (V₁ 'क, B₁ [marg] 'न) (for काल एव च) — (L 302) D₂₁ मृत्यु (for मृत्यु) K₁ धुराश्च, K₁ १ B₁ ० ० s (marg) ० D₂₁ at D₁ २ १ ० क्षुरश्च; B₁ क्षुरश्च (for धुरश्च) B₁ क्षुरश्च, D₂₁ क्षुरश्च, D₂₁ क्षुरश्च (for क्षुरश्च) V. P B P मृत्युश्चैव (B P 'क्षैवा) क्षुरोतश्च (for the prior half) D₁ १ यक्षो (for पक्षो) K₁ २ ४ १ D₁ ० रक्षो (K₁ D₁ ० यक्षो) यक्षभयकर', V₁ यक्षो यक्षय', B₁ पक्षो यक्ष क्षय', B₁ ० ० D₂₁ at क्षयो मायाकर', B₁ (marg) D₂₁ D₁ य (D₂₁ प) क्षो यक्षक्षय', V. P क्षमापायकरो हर; B P क्षमा-मायाकरोत्कर (for the post. half) — (L 303) K₁ B₁ D₁ D₁ ० मेघनीलो, B₁ ० ० ० D₂₁ at 'मालो; D₁ २ १ 'मालो (for 'कालो), K₁ २ ४ १ D₁ ० V P. सर्वतर्कौतकश्चैव, V₁ समूर्तकौतकश्चैव; B₁ (marg) सर्व-तौतकश्चैव; B P सर्वतौ वर्तकश्चैव (for the prior half) B₁ (marg) सर्वतुंका (for सर्वतर्क) V P B P बलाहकौ (for 'हक'). — (L 304) K₁ १ B₁ ० ० ० D₂₁ D₁ ० ० ० पदो; K₁ ४ पदो; D₂₁ पदो; D₁

घण्टोऽघण्टो घटी घण्टी चरुचेली मिलीमिली ।
 ब्रह्मकायिकमग्नीना दण्डी मुण्डसिद्धदण्डरु । [305]
 चतुर्युगश्चतुर्वेदश्चातुर्होत्रप्रवर्तक ।
 चातुराश्रम्यनेता च चातुर्यैर्पर्यकरश्च य ।
 सदा चाश्रमियो धूर्तो गणाध्यक्षो गणाधिप ।
 रक्तमाल्यान्वरधरो गिरिशो गिरिकप्रिय ।
 शिल्पिक शिल्पिना श्रेष्ठ सर्वशिल्पप्रवर्तक । [310]
 भगनेत्राङ्गुदाश्रण्ड पूज्यो दन्तविनाशन ।

स्वाहा स्वधा वपङ्गारो नमस्कारो नमो नम ।
 गूढव्रतो गुह्यतपास्त्वारकस्त्वारकामय ।
 धाता विधाता सधाता विधाता धारणोऽधर ।
 ब्रह्मा तपश्च सत्य च ब्रह्मचर्यमयार्जवम् । [315]
 मूतात्मा भूषकृद्भूतो भूतमग्न्यभवोद्भव ।
 भूर्भुव स्वरितश्चैव ध्रुवो दान्तो महेश्वर ।
 दीक्षितोऽर्द्धक्षित क्षान्तो दुर्दान्तोऽदान्तनाशन ।
 चन्द्रावर्तो युगावर्त सवर्त सप्रवर्तक ।

घाटो (for घण्टो) K1 ३ ५ घटी, Das घटा (for सघण्टो)
 K2 घटो (for घटी) K7 घाटी, D1 घटी (for घण्टी)
 V P घटो घटीको घाटिको; B P घटाकी घटकी घटी (for
 the prior half) K1 ५ घटीचिरु, K2 चिरुचेली;
 K6 B2 १ ७ Das ५ ५ Cop रुद्रनी (K6 'नी; Das 'चा-
 री, K7 चुचुचिरी; V1 चरुचिरी, B0 'चेवी, B2
 चिरोचिरी, B2 (marg) चुचुचिनी, D21 D2 चरुचेली,
 D22 रद्रचेली; D2 ७ चुचुचिनी (D2 'चि), D2 बुर
 चीरी, D1 रुचिरी (for चरुचेली) K1 ३ ५ चिरोचिनी
 (K2 'ली, K4 'ली); K6 विलीमिली, K7 V1 B0
 ८ १ ७ Das ५ ५ D22 D2 Cop चिरी (Das 'चा)मिली, B2
 (marg) विमिलिनी, D21 मिलाभिनी, D2 १ चिरिमि
 (D1 'मं)ली, D2 विमिलिनी (for मिलीमिली) V P
 B P चूटान्यो लवन्तो बली (B P लवणोदधि) (for
 the post half) — (L 305) K6 ब्रह्मा (for
 मय) K6 चारिकम् (for कायिकम्) B2 (marg)
 आदाना, D2 अग्र्यानां (for अग्नीनां) K1 ३ ५ १ V1
 B2-3 Das ५ ५ D1 ५ १ ७ ब्रह्मकाल (B0 'म)यमार्गनां,
 V P ब्रह्मकालोभिवक्त्रश्च, B P ब्रह्मा बालाभिवक्त्रश्च
 (for the prior half) K6 ददा (for दण्डा) V P
 मुटी (for मुण्डरु) K1 ३ १ D2 ७ त्रिददमुद्र, D2 १
 त्रिपुद्रमुद्र (for त्रिदण्ड) — (L 306) K7 चातुर्युगश्च,
 B2 चतुर्युग-, D22 चतुर्वेगश्च, D1 चातुर्वेग, D2 १ चतुर्युग
 (for 'युगश्च) D2 चातुर्होत्रे (for होत्र) V P B P
 चतुर्होत्रश्चतुष्पय (for the post half) — (L 307) D2
 चतुराश्रम्यनेता च, V P चतुराश्रमवेत्ता च (for the prior
 half) D21 ५ ५ (before corr) D2 १ चातुर्वेग, D2
 चतुर्वेग्य- (for चातु) D2 कृतश्च (for करश्च) V P
 B P ह (for य) — (L 308) K1 V1 B2 Das ५ ५
 रक्षप्रियो, K2 ५ ७ B2 १ ५ (marg as above) रक्ष (K4
 'क्षा)प्रियो, K7 D2 ७ दक्षप्रियो, B2 (marg. also) यक्ष
 प्रियो; D2 १ क्षप्रियो (for चाक्षप्रियो) K6 B2 ७ Das
 ५ ५ D2 १ मूर्तो (for धूर्तो) V P B P धराक्षरप्रि-
 (B P 'र मि)यो धूर्तो (for the prior half) K2
 गणाध्यक्ष्यो, V P गण्योगण्य; B P गणैर्गण्यो (for
 गणाध्यक्ष्यो) K4 गणाधिप, B2 (marg) ७ गणप्रिय (for

गणाधिप) — (L 309) Das मालावर (for माल्यान्वर-)
 K1 ३ B2 (marg as above) १ ७ Das ५ ५ D2 ७ गिरिको,
 V1 गिरीशो, D2 १ गिरिको (for 'शो) K7 D2 ५ १ ७
 B P गिरिजाप्रिय — (L 310) K1 D2 शिल्पिक;
 V P शिल्पिश्च, B P शिलीश्च (for शिल्पिक) Das
 शिल्पिना, D21 B P शिल्पिनी (B P 'न) (for शि
 ल्पिना) D2 D2 B P सर्वशिल्पि- (for 'शिल्प) — (L
 311) B P नेत्रांतकश्च (for 'कुशश्च) V P चद्र (for
 चण्ड) K1 पूर्णो, K7 पूज्यो (for पूज्यो) K1 ३ ५
 B2 १ ७ Das D2 १ विनाशक, K6 विनाशक (for
 'शन) — V P om. 312 — (L 312) V1 स्वधा
 स्वाहा (by transp) D2 वपङ्कारा (for 'रो) B P
 नमोस्तु ते (for नमो नम) — (L 313) D2 गूढव्रता
 (for 'व्रतो) K2 गूढतपाश्च (for गुह्य) V P गुदा
 वक्त्रश्च गूढश्च; B P गूढव्रतश्च गूढश्च (for the prior half).
 Das lacuna, D21 तरकश्च (for तार) D22 तारकायम
 (for 'मय) V P गूढप्रतिनिषेविता, B P गूढव्रत-
 निषेवित (for the post half) — After line 313,
 B P ins

तरणस्त्वारणश्चैव सर्वभूतेषु तारण ।

— (L 314) D2 स धाता; V P सत्त्वानां (for सधाता)
 K1 ३ ५ ७ १ V1 B2 ५ (marg) Das ५ ५ D2 ५ १ ७ V P
 निधाता, B2 (also marg) प्रधाता (for वि) K1 ३ ५ १
 D2 ७ धरणीधर, K6 धरणो (for धारणो) — (L
 315) K2 ब्रह्मा तपश्च, V P B P तपो ब्रह्म D2
 सत्यश्च (for मत्य) K2 अथालव, K6 अथार्जवी, B P
 तयार्जव (for अया) — (L 316) K6 भूतमुद्र (for
 'कृद्) Das भूतो, D21 D2 (by corr) मु (D2 भू)मो,
 D2 १ भावो (for भूतो) Das ५ ५ भूतमग्न्यो (for 'मग्न्य-)
 D2 भवाद्भव (for भवो) — (L 317) D2 om
 भुवुव K1 ३ स्वकृणश्च, K6 स्वरितश्च (for स्वरि) V P
 तथोत्पत्तिश्च, B P भूतो क्षमिश्च (for ध्रुवो दान्तो) — Das
 om. lines 318-319 B P om. line 318 — (L
 318) K1 ३ ५ १ B2 D2 ५ १ ७ कांतो, K6 B0 D2 शान्तो
 (for क्षान्तो) V P ईशानोदीक्षण शान्तो (for the prior
 half). D2 ७ दुर्दाता (for 'न्तो) K1 ३ ५ ५ १ D2 ७

कामो विन्दुरणुः स्थूलः कर्णिकारस्त्रजप्रिय । [320]
 नन्दीमुखो भीममुखः सुसुखो दुर्मुखोऽसुखः ।
 चतुर्मुखो बहुमुखो रणेष्वभिसुखस्तथा ।
 हिरण्यगर्भं शकुनिर्महोरगपतिर्विराट् ।
 अधर्महा महापार्श्वो दण्डधारो रणप्रियः ।
 गोनदो गोप्रतारश्च गोचूपेश्वरवाहन । [325]
 शैलोक्यगोप्ता गोविन्दो गोमार्गोऽमार्ग एव च ।

श्रेष्ठः स्थिरश्च स्थाणुश्च निष्कम्पः कम्प एव च ।
 दुर्घोरणो दुर्वियहो दु लहो दुरतिक्रमः ।
 दुर्धरो दुष्पकम्पश्च दुर्वियो दुर्जयो जय ।
 दशः शशाङ्कः दामन शीतोष्णक्षुजराधिष्णः । [330]
 धाघयो व्याधयश्चैव व्याधिहा व्याधिरेव च ।
 मम यज्ञमृगाधयो व्याधीनामामो गम ।
 शिखण्डी पुण्डरीकाक्ष पुण्डरीकवनालय ।

[S]दांतवाहन ; V. P [S]दतनाशन. (for Sदान्तनाशन)
 — (L 319) K₁ ६ चद्रावतो, D₁ 1 n₄ D₂ ४ ६ Kumbh.
 ed चद्रावतं, V P B P चद्रावतं- (for चन्द्रावतो).
 K₁ ६ युगावतः; V P. B P मुरावते (B P 'तं') (for
 युगावतं). K₄ सवतं, K₇ D₉ युगानां (for सवतं).
 V P B P कामावते नमोस्तु ते (for the post half)
 — (L 320) D₈ कामा (for कामो) K₈ विदुर (for
 विन्दुर). K₄ धर, D₈, a₈ अणु (for अणु) D₂
 स्थूला (for स्थूल) K₂ २ कामोचिदुर्धर (K₃ 'दुर्दुर'
 स्थूल, V P. B P कामविचिन्वितां च (B P विचिन्वितां)
 (for the prior half). K₁ प्रजाप्रियः, K₂ ० D₄ स्रज
 (K₃ 'जा'प्रिय; D₈ स्तरप्रिय; V P रजप्रिय (for
 स्रजप्रिय) D₈, १ कर्णिकारोश्चय (Dr 'य' प्रिय (for the
 post half) — B P reads lines 321-324 after
 line 326 — (L 321) K₁, ३ ४, १ D₈ ३ ३ नन्दी-
 मुखो; D₈ ३ नदी; V. P मुखचदो (for नन्दीमुखो).
 K₈ सोममुख (for भीम) B P अखदधद्राभिसुख (for
 the prior half) D₈ ३ प्रसुखो (for सु) D₈ ३ ३ ३
 खो मुख, D₈ १ 'खोसुख (for 'खोसुख) — (L 322)
 K₁ ३ ४ १ B₈ (marg as above) D₈ ० B P [अ]भि
 मुख, D₂ [अ]ष्टाभि, V. P. षभि (for [अ]भि)
 B P V P सदा (for तथा). — (L 323) K₇ D₉
 हिरण्यवर्ण (for 'गर्भ') V P महोदधि, B P धन
 दोर्ध (for महोरग) — (L 324) D₈ ० अधर्मदा (D₈
 'दो') (for 'हा) K₁ ३ ४ १ V₁ D₄ महापार्थो, B₈ १
 'स्मार्थो, B₈ 'धार्थो, D₈ १ 'नर्थो; D₈ मदापार्थो, B P
 महादक्षो, V. P. 'दंखो (for 'पार्थो) K₄ दक्षोपर,
 D₁, n₄ D₈ 1 D₈ ३ Kumbh ed चक्षपारो (for दण्ड').
 B₈, १-२ D₈ D₈ ३ ३ ३ गणप्रिय, D₁, n₄ Kumbh ed,
 गणाधिप (for रणप्रिय). — (L 325) K₁ ३ ४ १ V₁
 D₄ ३ १ ० गोनदो, B₈ (marg as above) गोनदो, D₈
 गोनदो, V P गौतमो (for गोनदो) K₁ (by corr)
 गोप्रतानश्च, K₁ ३ ४ (before corr.) दानश्च, B₈ (marg
 as above) धानश्च, B₈ (marg.) B P गोप्रचारश्च,
 D₈-१ गोप्रदाता (for गोप्रतारश्च). — (L 326) K₈ B₈ ३
 (marg as above) ० D₈ ३ ३ ३ शैलोक्यनायो, D₈
 'गोप्ता (for 'गोप्ता). K₄ गोमार्गो; K₈ गा, B₈
 (marg.) गोमार्गो, D₈ 1 गोमार्गो, D₈ गोमार्गो (for

'मार्गो). V. P मानदो मान एव च, B P. गोप्ता गोपर्त
 एव च (for the post half) — After line 326,
 B P reads lines 321-324 — (L 327) V. P B P
 तिष्ठन् (for श्रेष्ठ). K₈ D₈ १ स्थिरश्च (for स्थिरश्च).
 B₈ (marg as above) निष्कम्प (for स्थाणुश्च) K₂ om
 (hapl) from निष्क up to म्पश्च (in line 329). B₈
 (marg as above) कम्प (for निष्कम्प) — (L 328).
 B₈ (marg as above) दु लहो (for दु लहो) B P
 निष्कम्पश्च मुनिश्चर (for the post half). — (L 329)
 V P दुर्धरो (for दुर्धरो) D₈ ३ दुर्धरो (for दुर्धरो)
 कम्पश्च. B P दुर्धरो दुर्धरो निलो (for the prior half).
 V P दुर्वियो, B P दुर्वियो (for दुर्वियो) B P
 विजयो (for दुर्जयो) — (L 330) D₈ B P शशाङ्क
 (for शशाङ्क). B₈ (marg.) शीतोष्ण, B P नयन
 (for दामन) K₁ ३ ४ १ D₈ ० शशाङ्कमशीतोष्ण (for
 the prior half) D₈ ३ ३ शीतोष्ण (for 'ष्ण')
 V₁ क्षुजराधिक, D₁ D₈ D₈ ३ Kumbh ed 'राधिष्ण
 (for 'धिष्ण) K₁ ३ ४ १ B₈ (marg) D₈ ३ १ ० क्षुष्णा
 (K₇ D₈ १ 'ष्णो) चा (K₇ D₈ १ क्ष, B₈ वि)जरापर,
 V. P. शीतोष्णं दुर्जराथ वृद्, B P शीतोष्ण क्षुष्णा
 जरा (for the post half) — (L 331) K₇ D₈ ३
 व्याधिका; B₈ (marg) व्याधितो, D₈ D₈ lacuna
 (for व्याधिहा). B P. व्यधिपश्च य (for व्याधिरेव च).
 — (L 332) K₁ ३ ४ ० B₈, ३ D₁ D₈ ३ समयो (K₃
 'सा; B₈ ३ D₁ D₈ 'य); V P. सखो यज्ञो; B P.
 सखो यज्ञ (for मम यज्ञ). K₄ मृगभ्याप (for मृग
 व्याधो). D₈ B. P. व्याधिनाम् (for व्याधी) K₁, ३ १
 D₈ ० आकुरोर्ग (D₈ 'त); K₄ आकुरोगम, V₁ जाग
 मोमल, B₈ आगमोपम, V. P. B P आकुरोर्ग (for
 आगमो गम) — (L 333) D₈ शिखटा (for शिखण्डी)
 K₂ पुण्डरीकाक्ष, B P पुण्डरीकश्च (for 'काक्ष') B₈ ३ ३
 D₈ १ पुण्डरीक (for पुण्ड') D₈ 1 वनाधय (for 'वना
 लय) V P. B P पुण्डरीकावलोक्तन (for the post
 half). — (L 334) K₇ दण्डारश्च, V₁ दण्डाणिश्च,
 D₈ 'धार- (for 'धारश्च) V₁ चोप्रदलो, V. P सद्दक्ष
 (for त्रयम्बकश्च) B P दक्षधृक्चकददक्ष (for the prior
 half) K₃ क्षुप्रदलो (for क्षुप्रदलो). D₈ न नाशन
 (for [S]ण्डना). K₈ B₈, १, ० D₈, ३ ३ ३ उग्रदधरो

दण्डधारण्यम्बकश्च उग्रदण्डोऽण्डनाशन ।
 विपाप्तिपा सुरश्रेष्ठ सोमपास्त्वं मरुत्पति । [335]
 अमृतपास्त्व जगन्नाथ देवदेव गणेश्वर ।
 विपाप्तिपा मृत्युपाश्च क्षीरपा सोमपाम्बवा ।
 मधुश्रुतानामग्रपास्त्वमेव तुपिताज्यपा ।
 हिरण्यरेता पुरपस्त्वमेव

त्वं स्त्री पुमास्त्वं च नपुंसक च । [340]
 यालो युवा स्वविरो जीर्णद्वो
 नागेन्द्रशत्रुर्विश्वकर्ता वरेण्य ।
 त्व विश्ववाहुस्तेजस्वी विश्वतोमुख-
 श्वन्द्रादित्यौ हृदय च पितामह ।
 सरस्वती चाग्वलमुत्तमोऽनिल [345]

मन, V₁ दक्ष विप्रनाशन, V P दटमुदविभूषित,
 B P रौद्रनागविनाशिन (for the post half) — D₁
 transp lines 335 and 336 D₁ reads lines 335-
 337 twice. D₁ reads lines 335-336 twice — (L
 335) K₁ विपाश्च, K₂ विपाश्च, K₃ विपा अप,
 K₄ V₁ B₁ विपाश्च, K₅ B₁ D₁ (both times) ०
 'इयपा'; B₁ १ ३ D₁ D₁ D₁ D₁ ३ ० विपाश्च (D₁
 'इय)नान्; D₁ विपाश्च (sic), D₁ 'ग्रनात् (for
 'द्रिता) D₁ सुरश्रेष्ठ; D₁ ० सुरश्रेष्ठ (for 'श्रेष्ठ)
 V P B P विपपोमृतदक्षैव (for the prior half) K₁ ३
 शो (K₂ शो)नपय्, D₁ ३ ३ मोनपात् (for 'पाश्) K₁
 ३ ३ मरुत्पते; K₁ D₁ (both times) ० जगत्पते (for मरु
 रति) V P B P नुरात क्षीरमोम (for the post
 half) — After line 335, B P ins

मधुनद्यापपक्षैव मर्षेदक्ष बलादन् ।
 शृणाङ्गाम्मो शृणमस्तथा शृणमलौचन ।
 शृणमक्षैव विन्यातो शोवानां षोकमरुह्य ।

— V P B P om. lines 336-343 — (L 336) K₁
 B₁ (marg as above) १ ३ D₁ ३ ३ D₁ (both times) ०
 अमृतपा, D₁ D₁ (both times) १ अमृतय्, D₁ अमृत-
 यात् (for 'पाश्) K₁ D₁ D₁ D₁ ३ ३ (last two
 both times) १ ३ जगन्नाथो (for 'नाथ) K₁ ३ ३ जगन्नाथो
 मृत्युपा (for the prior half) K₁ D₁ (both times) ०
 देवदेवो महेश्वर (for the post half). — (L 337) K₁
 ३ १ D₁ (both times) विपाश्च, K₂ 'इयपा, K₃ B₁ ३
 'ग्रनान्, V₁ B₁ १ ३ D₁ D₁ ३-१ 'ग्रना, D₁ ३ ३ विपा-
 पान्; D₁ 'मिपान् (for 'मिपा) K₃ B₁ D₁ ३ ३ मृत्यु
 पाश् (for 'पाश्). K₄ क्षीरप (for क्षीरपा) V₁ मृत
 पाश्; D₁ ० सोमपश् (for सोम) — (L 338) K₁ ३ ३
 मधुश्रु (K₂ 'श्र)नामग्रपाश्, K₃ मधुश्रुनामग्रपाश्, D₁ ३ ३
 मधुश्रु (D₁ 'श्र)नामग्रपाश्; D₁ D₁ ३ ३ (both times) ०
 ३ ३ मधुश्रु (D₁ 'श्र)नामग्रपाश् (D₁ 'श्र)पास्त्व (hypermetric)
 (for the prior half) D₁ ३ ३ त्वमेव (for त्वमेव) K₁
 तुपिताज्यपा, V₁ D₁ D₁ D₁ ३ ३ 'पया, B₁ 'ता शप,
 B₁ (marg) 'द्यप, D₁ 'जपा, D₁ ३ ३ रुपिता शपा, D₁
 (both times) corrupt (for तुपिताज्यपा) — (L
 339) K₁ D₁ हिरण्यरेता (for 'रेता) V₁ B₁ (marg.)

Das at D₁ त्वमेव हि (for त्वमेव) Kumbh ed त्व
 त्वमेव तुपिताज्यपा — (L 340) K₁ D₁ ३ स्त्री त्व (by
 transp) K₁ ३ पुमाश्चैव, V₁ पुमाश्च (for 'स्त्व च)
 K₁ ३ ३ नपुंसकश्च (for 'सक च) B₁ त्व स्त्री पुमास्त्व त्वमेव
 नपुंसक च, D₁ स्त्रीपुमाश्च त्व च नपुंसकमेव च — (L
 341) V₁ युवाश्च (for युवा) D₁ स्वविरा (for 'रो)
 K₁ ३ ३ दीर्घद्वो (for जीर्णद्वो) — (L 342) Before
 नागेन्द्र, K₃ V₁ B₁ ०-१ D₁ ३ ३ D₁ ३ ३ D₁ ३ ३
 ३-३ in° त्व K₁ १ नगेन्द्र, V₁ D₁ ३ ३ नागा, D₁
 नागेन्द्र, D₁ D₁ १ lacuna (for नागेन्द्र) V₁ D₁ D₁
 lacuna, B₁ ० १ ० D₁ ३ ३ D₁ D₁ ३ ३-३ Kumbh
 ed शक्रश्च (for शशुर) After शशु, K₁ ० ins त्व,
 K₂ ३ B₁ ०-१ D₁ D₁ ३ ३ D₁ D₁ ३ ३-१ Kumbh
 ed ins त्व विश्वकू (D₁ 'जि)त्, K₁ V₁ D₁ D₁ ३ ३ ins
 विश्वकू (V₁ 'वत्) B₁ D₁ D₁ ० om विश्वकता. After
 विश्वकता, V₁ B₁ १ D₁ ३ ३ D₁ D₁ ३ ३-३ Kumbh ed
 ins विश्वकूद्विश्वकता K₂ १ D₁ वरेण्य; B₁ हिरण्य, D₁
 lacuna (for वरेण्य) — (L 343) D₁ om त्व K₁
 ३ ० १ B₁ ०-१ D₁ ३ ३ D₁ ३ ३ D₁ ३-१ Kumbh
 ed विश्ववाहोर; V₁ lacuna (for विश्ववाहुश्च) After
 विश्ववाहु, K₃ V₁ B₁ १ D₁ ३ ३ D₁ D₁ ३-१ Kumbh ed
 ins विश्वरूप, B₁ ins रूप, B₁ ० ins अ (B₁ थ)रूप;
 D₁ ३ ३ ins स्वरूप — (L 344) After चन्द्रादित्यो,
 K₁ ३ ० १ V₁ B₁ ०-१ D₁ ३ ३ D₁ D₁ ३-१ Kumbh.
 ed B P V P ins चक्षुषी ते K₁ हृदये (for 'य)
 D₁ ३ वा (for च) K₁ पितामह — After line 344,
 K₁ D₁ D₁ ३ ३ ins

अग्निर्कोपप्रसादीयो धर्मकर्मप्रसादक ।

[D₁ ३ अग्नि क्षिप्र (for अग्निर्कोप)]

while V P B P ins after line 344

अग्निरापस्तथा देवो धर्मकर्मप्रसाधित ।

[B P अग्निष्टोमस्तथा देहो (for the prior half)]

— B P V P om lines 345-346 — (L 345)
 Before सरस्वती, K₃ B₁ ०-१ D₁ ३ ३ D₁ ३ ३ D₁ ३ ३-३
 Kumbh ed ins महोदधि, V₁ ins अग्निर्कोप K₁ सर-
 स्वतीर् K₁ उ०मो; K₄ D₁ ३ ३ D₁ D₁ ३ ३ Kumbh
 ed अनलो; B₁ D₁ १ तुष्ट (D₁ 'तु)लो, D₁ अनिलो

अहोरात्रो निमेषोन्मेषकर्ता ।

न ब्रह्मा न च गोविन्द पौराणा ऋषयो न ते ।
माहात्म्य वेदितुं शक्ता याथावत्प्येन ते शिव ।
या मूर्तेय सुसूक्ष्मास्ते न मद्य यान्ति दर्शनम् ।
ब्राहि मा सतत रक्ष पिता पुत्रमिवौरसम् । [350]
रक्ष मा रक्षणीयोऽहं तवानय नमोऽस्तु ते ।
भक्तानुकम्पी भगवान्भक्तश्चाह सदा स्वयि ।
य सहस्राण्यनेकानि पुसामावृत्य दुर्दशा ।
तिष्ठत्येक समुद्रान्ते स मे गोहास्तु नित्यश्र ।
य विनिद्रा जितश्वासा सत्त्वस्था समदर्शिन । [355]
ज्योतिं पश्यन्ति युञ्जानास्त्रस्मै योगात्मने नम ।

जटिले दृष्टिने नित्यं लम्बोदरशरीरिणे ।
कमण्डलुनिपङ्गाय तस्मै श्रद्धारामने नम ।
यस्य केशेषु जीमूता नद्यः सर्वाङ्गमण्डिषु ।
कुक्षौ समुद्राश्चत्वारस्तस्मै तोयारामने नम । [360]
सभक्ष्य सर्वभूतानि युगान्ते पर्युपस्थिते ।
य श्रेते जलमध्यस्थस्व प्रपद्येऽभ्युदायिनम् ।
प्रपिश्य वदने राहोर्धं सोम पिबते निदि ।
प्रसत्यर्कं च स्वर्मानुभूत्वा मा मोऽभिरक्षतु ।
ये चानुपतिता गर्भा यथाभागानुपामते । [365]
नमस्तेऽभ्य स्वधा स्वाधा प्रामुष्यन्तु मुदन्तु ते ।
येऽङ्गुष्ठमात्रा पुरपा देहस्या सर्वदेहिनाम् ।

(for उच्चमो) K4 D8 [s]नल (for सनिल) — D81
D8 1 om line 346 — (L 346) K4 1 Bo 1 8 Dn1
n8 D81 D1-1 0 0 0 अहोरात्र, V1 B8 'रात्र (for
'रात्रो) K2. 1 0 1 D1 0 निमेषोन्मेष- (for निमेषो')
K6 Bo 0 (marg as above) 1 8 (marg) 0 Das
as Dn1 D8 Kumbh ed 'कर्मो; Dn8 कर्मणा, D81
D1 0 8 'कर्म (for कर्ता) — (L 347) D8 न च;
D8 lacuna (for न) K2 ऋष (for ऋषा). K1 2 4
पुराणा, B8 Dn1 पौराणाम्, B P V P. पुराण
(for पौराणा) K1 Das as D1 0 B P न च; D8
च ते (for न ते). — (L 348) K2 वेत्ति त (for
वेदितु) K2 शक्त्वा, K4 सक्ता (for शक्ता) K1 2
याथावत्प्येन (for याथा') K1 मे (for ते) K1 Dn8
D1 शिव (for शिव) — (L 349) K1 B8 सुक्ष्
क्ष्मास्ते (for सुक्ष्). K1 2 4 मम नायां (K1 'य'ति;
K1 D8 0 चा न यातीह, V1 न स चा याति; B8 (marg)
मुनयो याति; Dn1 न मद्य याति; D1 1 न समायाति,
(for न मद्य यान्ति) B P शिवा या मूर्तेय' सुक्ष्मास्ते
मद्य यातु दर्शन — (L 350) K2 1 D1 0 B P V P
ताभिर (for ब्राहि) K1 D1 0 सहितो, B P सर्वतो
(for सतत) K6 V1 B8 8. 0 Das as D1 1 देव, Dn1
रक्षे (for रक्ष) Das इवौकस (for 'रसम्) — (L
351) Dn1 रक्षसां (for रक्ष मां) D1 reads from नमो
up to दुर्दश (in line 353) twice — (L 352) K1
भक्ताकर्षी च, K2 'नुकषे (for 'नुकम्पी) K2 च भवाम् (for
भग'). K2 भक्ताश्च, D1 (both times) भक्त (for भक्ताश्च)
— (L 353) K1 पुसामावृष्य, K2 पुसांसावृत्य, V P पुसा
माहृत्य (for 'माहृत्य) K1 दुर्दश, K2 दुर्दश', K6 B8 (marg
as above) Das as दुर्दश, B1 D1 दुर्दश, D1 (both
times) 0 V P दुर्दश, D8 दुर्दश, B P दुर्दशा (for
दुर्दश). — (L 354) K1 2 तिष्ठ (K2 'ष्ठ'ते क K6 समो
(for स मे) — Lines 355-356 = 12 47 85 — (L
355) K2 समदर्शन, B8 8 (marg as above) Dn1 n8

D81 D1-1 0 8 Kumbh ed भयतेन्द्रिया, D81 स यते
द्रिया (for नमन्त्रिण) — (L 356) D1 पर्यति
(for पर्यान्ति). D8 भगवते (for योगात्मने) — B P.
V P om (hapl.) lines 357-360 — (L 357) K1
1 0 1 D1 0 0 जटिले (for 'हे) K1 लंबोदर- (for लम्बो
दर) — (L 358) K6 निपटाय (for निपङ्गाय) K2
Bo 1 8 (orig) Dn1 n8 D1 D1 0 8 Kumbh ed
ब्रह्मात्मने, V1 रद्राय ते (for 'त्मने) — Lines 359-
360 = 12 47 41 — (L 359) K2 नचा (for नच)
— Das as om line 361 — (L 361) K2. 4 सक्षोभयति,
K2 सक्षोभयति, K6 B8 1 8 (marg as above) D1 1 सभ-
क्षयति, K1 B8 (marg) D1 0 सभक्षयित्वा (for सभक्ष्य सर्व)
K1 2 4 B P V P. समुपस्थिते, Dn1 पर्युपास्ते (for पर्युप-
स्थिते) — (L 362) K1 Das नचदस्य (for नच्यस्वश्च)
K1 प्रपद्ये (for प्रपद्ये) K1 4 [s]भयायिन, K6 [s]
नुशा, Das Dn1 [s]वशायिन, V P. [s]न्तु शा' (for
सन्तु). — (L 363) V P वदने (for वदन) K1
हारोर्, K6 वाहो (for राहोर्). Das पिबते; V. P.
प्रसते (for पिबते) — (L 364) K1. 6 Dn2. as D1 1
सोमा, K2 0 V1 B8 1 D8 [अ]मो मा (for मां सो)
K1 D4 भूत्वा सोमोभिरक्षतु, B P V. P. भूत्वा सोमा-
भिरैव च (for the post half) — After line 364,
B P V P read lines 367-368. — (L 365) V P
चाप्युत्पतिता (for चानुप') K1 8 गर्मान्, B8 भागा,
V. P गर्माद् (for गर्मा) B P. येनाप्युत्पादिता गर्मा
(for the prior half) K1 8 8 D1 0 यथाभागम् (for
यथाभागान्). B P V P. अथो (B P 'पो) भागगताश्च
ये (for the post. half) — (L 366) K4 सुधा
स्वाहा, K6 स्वाहा स्वधा (by transp) B P. V P
तेषां स्वाहा स्वधाश्चैव (for the prior half). D8 प्रामुष्यति,
V P प्रामुष्यतु (for प्रामु') K1 B8 1 8 (marg) 0 नुर-
तु, K2 नदतु, V1 B8 नमस्तु, B8 ददतु, D8 मुद तु,
V P. स्वदंतु (for मुदन्तु). K1 2. 4 1 B8. 1. 8 D1 8 1. 0

रक्षन्तु ते हि मां नित्य नित्य चाप्यायन्तु च ।
 ये न रोदन्ति देहस्था देहिनो रोदयन्ति च ।
 हर्षयन्ति न हृष्यन्ति नमस्तेभ्योऽस्तु नित्यश । [370]
 ये नदीषु समुद्रेषु पर्वतेषु गुहासु च ।
 वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु कान्तारगहनेषु च ।
 चतुष्पथेषु रथ्यासु चत्वरेषु तटेषु च ।
 हस्त्यश्वरथशालासु जीर्णोद्यानालयेषु च ।
 ये च पञ्चसु भूतेषु दिशासु विदिशासु च । [375]
 चन्द्रार्कयोर्मध्यगता ये च चन्द्रार्करिमिषु ।
 रसातलगता ये च ये च तस्मै पर गता ।

नमस्तेभ्यो नमस्तेभ्यो नमस्तेभ्योऽस्तु नित्यश ।
 येषां न विद्यते सख्या प्रमाणं रूपमेव च ।
 असख्येयगुणा रुद्रा नमस्तेभ्योऽस्तु नित्यश । [380]
 सर्वभूतकरो यस्मात्सर्वभूतपतिर्हर ।
 सर्वभूतान्तरात्मा च तेन त्व न निमन्त्रित ।
 त्वमेव हीज्यसे यस्माद्यज्ञैर्विधदक्षिणै ।
 त्वमेव कर्ता सर्वस्य तेन त्व न निमन्त्रित ।
 अथ वा मायया देव सूक्ष्मया तव मोहित । [385]
 एतस्मात्कारणाद्वापि तेन त्व न निमन्त्रित ।
 प्रसीद मम भद्र ते तव भावगतस्य मे ।

V P च, Dn1 Ds1 Ds मे (for ते) Ds4 प्राप्नुवति चतु
 ष्य', B P आप्नुवति स्वदति च (for the post half)
 — B P V P read lines 367-368 after line 364
 — (L 367) B P अगुष्ठ (for येऽगुष्ठ) B1 सर्वदक्षिणां
 (for 'देहिनाम्' — (L 368) B P च (for हि)
 Ds3 रक्षतु ते महिमोमित्य (sic) (for the prior half)
 K1 २ ३ ४ B १ २ (marg) ० Ds3 as Ds २ १ ० ते मा,
 Ks मां ते, V1 तेषाम् (for नित्य) K1 २ ३ V1 V P
 आप्याययतु, Ks B १ २ (marg) ० Ds4 Ds १ अध्याप
 यतु, Ds3 ऋषाप', Ds चाप्यायन्तु (for 'यन्तु) Bo ३
 Dn1 n4 Ds ० B P V P मा, Ds2 Ds ३ ते (for च)
 Ds1 नित्यदाप्यापयतु मे (for the post half) — (L
 369) K1 V1 Dn4 Ds च (for न) Ds (marg)
 रुदति, B P रोदति (for रोदन्ति) Bs देहिनां; Ds
 देहतो, B P V. P प्राणिनो (for देहि') — (L
 370) K1 २ हर्षयतो (for 'यन्ति) Ks V1 B ० Ds4
 च (for न) Ks हृष्यति, K1 Ds ० कृष्यति, B P
 कृष्यति (for हृष्यन्ति) V1 [S]व; Bs (marg) च,
 Ds1 Ds २ १ B P V P तु (for स्तु) — (L
 371) B P V P ये समुद्रे नदीदुर्गे (for the prior
 half) K1 Ds ० गुहासु च (for पर्वतेषु) K1 Ds ०
 दरीषु, Dn4 गृहासु, Ds1 गुहासु (for 'सु) — (L
 372) Dn4 वृक्षमूले तु (for 'मूलेषु) K1 Bo ० १ Ds3
 as Dn1 n4 Ds Ds २ ० ३ Kumbh ed कातारे (for 'र)
 — (L 373) Ks चतुतेषु (for चत्वरं) Bs (marg as
 above) [अ]वृतेषु, Dn1 रथेषु, B P V P समासु
 (for तटेषु) — V P om. lines 374-375 V1 reads
 line 374 on marg — (L 374) Ks शालासु (for
 शालासु) — (L 375) V1 B1 Ds3 as Dn1 n4 Ds
 Ds २ ० ३ Kumbh ed B P V P येषु (for ये च),
 K1 २ ३ सर्वेषु (for पञ्चसु) K1 Ds ० दिविदिदु तथैव च;
 D1 दिशासु विदिशासु च (for the post half) — (L
 376) B P. इन्द्रार्कयोर् (for चन्द्रार्कयोर्) Ds मध्यगता
 (for मध्य'). K1 चन्द्रार्क (for चन्द्रार्क'). — Bo repeats

lines 377-378 after line 389 — (L 377) Bo
 (second time) रसातल Ds ० ये तु (for first ये च)
 Ds ० तस्मात् (for the second ये च) K1 २ ३ Bs
 B P V P तस्मात्पर, Ds ० परतर; Ds १ तेभ्य' पर
 (for तस्मै पर) K1 ये च तस्मात्परतर गता (hyper-
 metric) (for the post half) — (L 378) Bo
 (second time) व्यतिक्रामे (for the second नमस्तेभ्यो)
 Bs (marg) Ds1 Ds १ B P तेभ्यस्तु, Ds V P
 'श्च (for तेभ्योऽस्तु) B P सर्वश' (for नित्यश) Bo
 (second time) देवदेव महेश्वर (for the post half)
 — B P V P om lines 379-381 V1 reads lines
 379-380 on marg — (L 379) K4 तेषां (for येषां)
 Ks सख्या Bs lacuna for the prior half K1 २
 वा (for च) — (L 380) Ks असख्येह (for 'ख्येय'
 Ks ० Ds4 Ds १ ० गणा (for गुणा) Bo ३ (marg)
 तेभ्यश्च, Ds1 Ds (by corr) ० तेभ्यस्तु (for तेभ्योऽस्तु)
 — Bs om. line 381 — (L 381) B P सर्वस्व
 सर्वगो देव (for the prior half) Ks भूतहरिर् (for
 'पतिर्) Ds १ हि स, B P भव' (for हर') — (L
 382) Ds1 त्व (for च) Ds १ नाभिमन्त्रिन (for न निम')
 — K1 २ ३ Ds om (hapl) lines 383-384 D1 om
 (hapl) 383-386 Ds reads lines 383-384 on marg
 — (L 383) K1 Ds ० B P V P चेज्यसे (for ही')
 B P देव (for यस्माद्) K1 Ds ० विपुल (for
 विविध) — Dn1 reads lines 385-386 on marg
 — (L 385) K1 Ds शूक्ष्मया, Ds4 सु (for सूक्ष्म)
 B P V P मोहित सूक्ष्मया तव (for the post half).
 — (L 386) Ks एकस्माद्, B P तस्मात्तु (for एतस्माद्)
 Ds1 येन (for तेन) B P त्व मया (for तेन त्व)
 Ds om त्व न निमन्त्रित — (L 387) K1 V1 B ३
 (last two on marg) ० Ds ० भक्तस्य; B P V P
 देवेश (for भद्र ते) K1 Ds १ भवद्भावगतस्य, Ks ३
 भवद्भावग', V1 B1 ० भवभावग', Ds भवभागवतसा (sic)
 (for तव भावगतस्य) K1 २ ३ ४ V1 B ० Ds ० च,

त्वयि मे हृदयं देव त्वयि शुद्धिर्मनस्त्वयि ।
 स्तुत्वैव स महादेवं विरराम प्रजापतिः ।
 भगवानपि सुप्रीत पुनर्दक्षमभाषत । [390]
 परितुष्टोऽसि ते दक्ष स्रवेनानेन सुमत ।
 बहुनाग्र किमुक्तेन मत्समीपे भविष्यसि ।
 अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयदातस्य च ।
 प्रजापते मत्प्रसादात्फलभागी भविष्यसि ।
 अथैनमप्रथीद्वाक्यं श्रैलोक्याधिपतिर्भव । [395]
 आश्वासनकर वाक्य वाक्यविद्वाक्यममितम् ।

दक्ष दक्ष न कर्तव्यो मन्युर्विघ्नमिमं प्रति ।
 अष्टं यज्ञहरन्तुभ्य दृष्टमेतत्पुरातनम् ।
 भूयश्च ते वरं दधि त एव गृहीष्व सुमत । [400]
 प्रसन्नवदनो भूत्वा तद्विद्वैकमना शृणु ।
 वेदात्पठद्वादुभृत्य मांग्ययोगाश्च युक्तिः ।
 तपः सुतप्त विपुलं दुश्चर देवदानयै ।
 अपूर्वं सर्वतोमद्रं विश्वतोमुग्यमप्ययम् ।
 अर्चद्देशाहसयुक्तं गूढमप्राज्ञनिन्दितम् ।
 पर्णाश्रमकृतैर्धर्मैर्विपरीतं ऋत्विग्यमम् । [405]

Ds ते (for मे) B P V P त्वमेव शरणं मम (for the post half). — V P om line 388 — (L 388) K₁ चैव (for देव). K₂ नमस्, K₃ V₁ Bo Das as Ds-1 मत्सि Ds 1 श्रिता (for त्वयि) B P त्व गतिस्त्व प्रतिष्ठा च न चान्योस्तीति मे मति — After line 388, K₁ s 4 ins

व्यतिक्रममिमं नाथ क्षन्तुमर्हसि शकर ।

— Before line 389, B₃ s 9 ins भीष्म उवाच, B P. ins प्रज्ञोवाच — (L 389) Das स्तुत्वैव, Dn₁ सुत्वैव (for स्तुत्वैव) V₁ महामति (for प्रजापति) — After line 389, Bo repeats lines 377-378, while B₃ ins after 389

मनस प्रणिधानेन ध्यात्वा हृदि जगत्पतिम् ।

दक्षो नामभिरस्नौपीदेवदेव महेश्वरम् ।

— (L 390) Ds₁ Ds₂ प्रभाषत (for अभा) — Before line 391, B P ins श्रीभगवानुवाच — (L 391) B₃ partly damaged. K₁ परितुष्टे (for तुष्टे) K_{1,2} स्वमत. — (L 392) B, P V P. तु (for अत्र) V P B P. मत्समीप (for 'वे) K₁ भविष्यसि, B, P V P गमिष्यसि (for भवि). — B P reads lines 393-394 after line 400 — (L 393) K₂ Ds₁ वाजपेय (for वाज) B₃ शतानि (for शतस्य) B P वै (for च) — (L 394) K₂ Ds₁ फलभागे (Dn₁ 'गा) (for 'मागी) Das भविष्यति — Before line 395, B₃ s 9 ins भीष्म उवाच, B P प्रज्ञोवाच. — (L 395) K₃ V₁ B₃-9 Das as Ds 1 अथ चैव, B P तथैवम् (for अथेनम्). K₃ भव B_{1,3} Dn₁ ns Ds Ds₂ s s Kumbh ed लोकस्याधिपतिर्भव — (L 396) B P. V P कृत्वाश्रास (for आश्वासन). B₃ देवो (for वाक्य) B P. V. P वाक्यज्ञो (for 'विद्). K₃ Dn₁ Ds Ds s. s. 1 s संमर्द, K₄ D₃ ससित; B₃ -सगत, B₃ (marg) सनिमं; B. P. ससित, V P आसित (for -समितम्). — Before line 397, B₃ ins भगवानुवाच, B P श्रीशिव उवाच — (L 397) B₃ damaged K₂

Dn₁ मन्यु- (for मन्युर) K₃ Das Ds s विघ्नमिदं (for विघ्नमिम) B P दक्ष दृष्ट न कर्तव्य यज्ञविध्वंसनं प्रति- — (L 398) Dn₁ अथ (for अष्ट) V₁ B P यद्दहनस्य; Ds₁ रदस्य, V P यद्दहा न (for 'हरस्य) V P त्वन्यो (for तुभ्य) K₁ s 1 D₁ s 1 दितम्, Das दष्टम् (for दृ') K₁ s 1 V₁ Ds s पुरातने, B₃ (marg as above) पुरा मया, B. P पुरातन (for पुरातनम्) V P दृश्यते तत्पुरा त्वया (for the post. half) — (L 399) K_{1,2} s 1 चाह, B P V P च तन् (for च ते) Dn₁ दधां, B P. V P. इम (for दधि) K₁ s 1 V₁ Ds Ds s रथात; K₃ B₃ 1 Das as रथाति, Ds₁ तं त, Ds s. s तत्त्वं, B. P V P मनो (for त त्व) K₁ corrupt, K₁ Ds₁ गृहीष्व; Das गृहीय (for 'ष्व) K₂ स्वमत, K₁ Das सुमत (Das 'त) (for सुमत). Ds 1 रथात हृदि सुमत (for the post half) — (L 400) B P. सुमुखो (for यदनो) Ds s त्वमिदं, B P V P. त्वमे (B P ममै) काग्र (for तद्विद्वैक) — After line 400, B P reads lines 393-394 — (L 401) B P V. P वेदाश्च (for वेदाह). B. P V P पठगान् (for 'पठद्वाद). B. P. सुध्वस्य (for उद्धृत्य) K₁ Ds s सांख्ययोगे, Bo Das Ds (by corr) सांख्ययोगाश्च; B P सांख्ययोगांश्च, V P सांख्यान्योगांश्च (for सांख्ययोगाश्च) K₃ Ds (before corr) युक्तिः; K₁ भक्तिः, B. P. V P कृत्स्नश्च (for युक्तिः) — (L 402) K₁ Ds तत्, Dn₁ तत् (for तप-). B P V P तपश्च विपुल तत्त्वा (for the prior half) — B. P. V. P. om. line 403 — (L 403) Bo s (marg) Ds अ (Bo आ) द्वेष्य (for अपूर्व) K₃ विश्वतोमद्र, K₁ Ds s सर्वतो रुद्र B₃ 1 Ds₁ Ds-1 1 Kumbh ed सर्वतोमुखम् (for विश्वतो) — (L 404) B₃ partly damaged. K_{1,2} Ds s V. P. अपूर्व (for अर्चद्देश) K_{1,2} Ds₁ Ds 1 दशार्थैर्; K₃ 1 B₃ s Das as Ds₁ Ds s V. P. दशार्थ (K₁ 'ध'), V₁ Bo 1 Ds दशार्थ (for 'ह). B. P. अर्चद्देशादभियुक्त (for the prior half). V₁ नित्यम्; D₃ मूढ (for गूढम्). Das B P [अ]प्राह, D₃ -प्राहम् (for [अ]प्राह). K₁ V. P. -निमित्त; K₃ D₃ -नदि', D₁ नदिन, D₃ [अ]निदिनं

गतान्तरध्यवसितमत्याश्रममिदं व्रतम् ।
मया पाशुपत दक्ष योगमुत्पादित पुरा ।
तस्य चीर्णस्य तत्सम्यक्फल भवति पुष्कलम् ।
तच्चास्तु ते महाभाग त्यज्यता मानसो ज्वर ।
एवमुक्त्वा महादेव सपत्नीको वृषध्वज । [410]
अदर्शनमनुप्राप्तो दक्षस्यामितविक्रम ।
दक्षप्रोक्तं स्तवमिमं कीर्तयेद्य शृणोति वा ।
नाशुभं प्रामुयात्किञ्चिद्दीर्घमायुरवामुयात् ।
यथा सर्वेषु देवेषु वरिष्ठो भगवान्निशव ।

तथा स्तवो वरिष्ठोऽयं स्तवानां धनसमिति । [415]
यशोराज्यसुखैश्वर्यकामार्थधनकाङ्क्षिणि ।
श्रोतव्यो भक्तिमास्थाय विद्याकामैश्च यत्नत ।
न्याधितो तु खितो दीनश्चोरग्रस्तो भयादित ।
राजकार्याभियुक्तो वा मुच्यते महतो भयात् ।
अनेनैव तु देहेन गणानां समतां व्रजेत् । [420]
तेजसा यशसा चैव युक्तो भवति निर्मल ।
न राक्षसा पिशाचा वा न भूता न विनायका ।
विघ्नं कुर्युर्गृहे तस्य यत्राय पठ्यते स्तव ।

(for निन्दितम्) — (L 405) B P विनीत न कश्चित्सम
(for the post half) — (L 406) K₁ B₈ (marg
as above) ० Das 24 D₈ १ कृतांतैर्, V P ह्युत्तर्ये
(for गतान्तर) D₈ १ अव्यवसितम् (for अच्यवसितम्) K₁
D₈ ० ग (D₈ ० ङ) तांतरव्यवसितम्, B₈ गतांतरव्यवसित,
B P समागत व्यवसित (for the prior half) K₁
D₈ ० अत्याश्रमम्, V₁ B₈ (marg) ० अन्याश्रमम्, B₁
अभ्याश्रमम्; B₈ D₈ य (D₈ अ) चाश्रमम् (for [अ]त्याश्र)
K₁ D₈ ० इम, V₁ B₈ (marg) पद (for इद) K₁
१ १ १ B₀ D₈ १ १ ० स्मृत, V₁ B₈ (marg) Das कृत
(for व्रतम्) B P V P पशुपाशविमोक्षण (for the
post half) — After line 406, B P ins

सर्वेषामाश्रमाणां च मया पाशुपत व्रतम् ।

— (L 407) D₈ माया (for मया) D₈ पाशुपति (for
'पत) K₁ corrupt, K₂ दक्षो, D₈ दक्ष, D₈ दक्ष
(for दक्ष) B P V P उत्पादित शुभ दक्ष (B P दक्ष
शुभ) (for the prior half) K₂ B₁ ० D₈ D₈ D₈
१ ० ० शुभम्, D₈ योगम् (for योगम्) B P V P
सर्वपापविमोक्षण (B P 'चन) (for the post half)
— (L 408) K₁ १ १ D₈ ० B P V P अस्य (for तस्य)
K₂ शीर्णस्य (for ची') K₁ १ १ ते, K₈ १ V₁ B₀ ० Das
24 D₈ D₈ ० ० B P यत् (for तद्) K₈ पश्यति (for
भवति) Das पुष्कल (for पुष्कलम्) — (L 409) K₁
D₈ ० तथास्तु, D₈ तवास्तु, V P तदस्तु (for तच्चास्तु)
D₈ १ मे, B P सु (for ते) K₂ ० १ D₈ D₈ १ १ ० लज्जता
(for लज्जतां) B P V P मानसस्त्यज्यतां (by transp)
— Before line 410, B₈ ० ins भीष्म उवाच, B P
सहोवाच D₈ १ om. lines 410-412 — (L 410)
D₈ १ उक्ता (for उक्त्वा) B P तु देवेश (for महादेव)
D₈ १ सपत्नीक (for सपत्नीको) B₀ D₈ १ १ D₈ D₈ १ ० ०
Kumbh ed. V P B P सहानुग (for वृषध्वज)
— (L 411) K₈ प्रदर्शनम् (for अदर्श') Das विक्रम,
D₈ B P न्तेजस (for 'विक्रम) — (L 412) D₈
प्रोक्त (for प्रोक्त). K₂ ० Das 24 D₈ इद, B P
V P चापि (for इम). K₁ संकीर्तयेद् (hypermetric)

(for कीर्त') — (L 413) V P चायुर् (for आ')
— (L 414) D₈ १ भूतेषु (for देवेषु) B P भग
वान्भव, V P योगवान्हर (for भगवान्निशव). — (L.
415) B P दक्ष- (for व्रक्ष) K₂ Das 24 D₈ ०
, समित (Das 'तां); B₈ (marg) V P B P -निमित
(for समित) — (L 416) B₈ D₈ यशोराज्य, Das
'राज (for 'राज्य-) V P वित्तायुर्- (for 'कामाथ)
B₈ (marg as above) धर्म- (for धन) B P
यशस्वर्गसुरैश्वर्यविद्यादिजयकाङ्क्षिणि — (L 417) B P
V P स्तोत्रव्यो (for श्रो') K₁ १ तु (for च).
B₁ यत्नभि' (for यत्नत) — (L. 418) D₈ हीना,
D₈ हीनश् (for दीनश्) K₁ १ V₁ B₈ D₈ D₈ D₈ ०
चौरग्रस्तो, K₈ चौरैर्ग्रस्तो, K₁ घोरग्रस्तो, B₈ ० Das 24
D₈ १ चौरैर्ग्रस्तो, V P चौरग्रस्तो (for चौरग्रस्तो) K₈
भवादित (for भया') B P नरो ग्रस्तो भयादिभि'
(for the post half) — (L 419) Das D₈ मुक्तो,
D₈ १ युक्तो (for युक्तो) Das राजकार्याभियुक्तो वा, B P
V P 'कार्यनियुक्तो वा — (L 420) V₁ B P अनेनैव
च, V P न चैव (for 'नैव तु) K₂ om व तु
B₈ (marg as above) श्यात् (for व्रजेत्) B P गणानां
च महेश्वरात्, V P गणानां स गणाधिप (for the post.
half) — After line 420, B P ins

इह लोके सुखं प्राप्य गणराजुपजायते ।

—B P V P om line 421 — (L 421) K₈ B₈
१ ० D₈ १ तपसा, Das ताप', Das तमसा (for यशसा)
D₈ reads यशसा twice K₈ D₈ मुक्तो (for युक्तो)
— (L 422) V P न च यक्षा (for न राक्षसा') B₈
Das D₈ १ पिशाचाश्च, Das 'चास्य (for 'चा वा) B P
न यक्षा न पिशाचा वा (for the prior half) V P
B P नागा (for भूता) — (L 423) V₁ V P
B P कुर्युर्विघ्न (by transp) K₁ १ तस्मिन्; B₈ १
(marg) Das 24 तत्र (for तस्य) K₁ १ १ १ V₁ B₀
D₈ ० तिष्ठति (for पठ्यते). B P. V P यत्र सस्त्यते
मय' (for the post. half). — (L. 424) B P.
V P. वा इद (for चैव वा). D₈ मङ्गला; V. P.

शृणुयाद्यैव या नारी तद्भक्ता ब्रह्मचारिणी ।
 पितृपक्षे मातृपक्षे पूज्या भवति देववत् । [425]
 शृणुयाद्य ख्व क्लृप्त कीर्तयेद्वा समाहित ।
 तस्य सर्वाणि कर्माणि सिद्धिं गच्छन्त्यमीक्षणश ।
 मनसा चिन्तितं यद्य यद्य वाचानुकीर्तितम् ।
 सर्वं सपद्यते तस्य स्ववस्यास्यानुकीर्तनात् ।
 देवस्य च सगुहस्य देव्या नन्दीश्वरस्य च । [430]

धर्लिं सुविहितं कृत्वा दमेन नियमेन च ।
 ततस्तु युक्तो गृह्णीयात्मानान्याशु यथाक्रमम् ।
 ईप्सितवाहलभते सोऽर्थान्कामान्मोगाश्च मानव ।
 मृतश्च स्वर्गमाप्नोति तिर्यक्षु च न जायते ।
 इत्याह भगवान्पास पराशरसुत प्रभु । [435]

Colophon

सुभक्त्या (for तद्भक्ता) K₁ १ ० V₁ B₈ (marg as above) व्रत (for ब्रह्म) D₈₁ D₈ १ -चादिनी (for -चारिणी) B P भक्त्याय मवभाविता (for the post. half) — (L 425) B P मर्तु- (for मातृ-) V. P. पितृभिर्मर्तुपक्षाभ्यां (for the prior half). K₆ पूजा (for पूज्या). K₁ देवक, B P चैव ह (for देववत्) — (L 426) D₈ १ शृणुयाच्च (for 'याद्य) V₁ नित्य (for क्लृप्त) B P. V. P शृणुयाद्वा इद सर्व (for the prior half) K₁ १ श्रावयेद्, K₁ D₈ १ कीर्तयन् (for 'वेद्). B P. V. P [अ]प्यमीक्षणश (for समाहित) — D₈ om. lines 427-428 D₈₁ reads line 427 twice — (L 427) K₁ १ १ ० B₈ कार्याणि (for कर्माणि) K₇ सिद्ध (for सिद्धि). D₈₁ [अ]मीक्षण, B P V P [अ]विभक्तः (for [अ]मीक्षणश) — (L 428) B₈ D₈₁ n₁ कीर्तित, D₈₁ n₁ वर्जित (for चिन्ति) K₇ D₈ कार्य (for यद्य). D₈₁ laouua, D₈ यत्र (for यच्च) B₈ (orig) [अ]नुकीर्तन, B₈ (marg) प्रकीर्तयेद्, B P V P [अ]प्युदाहृत — (L 429) K₁ १ १ १ D₈ १ [s]र्थाय, B₈ (marg as above) क्षिप्र (for तस्य). K₄ अनुकीर्तन (for अनुकीर्तनात्) D₈₁ Kumbh. ed. स्ववस्यानुकीर्तना (Kumbh. ed. 'तैना) (for the post. half) — (L 430) B₇ om स. K₁ १ १ B₈ D₈₁ सगुहस्य; D₈₁ n₁ D₈ १ Kumbh ed गुहस्यापि, D₈ गुहस्य च (for सगुहस्य). K₇ D₈ १ V P. B. P देवस्य स गुहस्याय, B₈ देवस्य च सगुहस्यात्र (for the prior half) K₄ देवा (for देव्या) K₁ १ १ वा वत्सरस्य (for नन्दीश्वर*). V P तु (for च) — (L 431) K₁ १ मुनियति (K₈ 'त), K₆ D₈ १ सुविहिता, B P विभजत, V. P विभवत (for सुविहित) K₁ १ दानेन (for दमेन) — (L 432) D₈ १ च, B P प्र; V P स (for तु) V P शुक्लो (for युक्तो) K₁ १ आहुर, B₈ (marg) अथ (for आशु) — (L 433) K₁ इप्सित (for ईप्सितादे). K₁ १ १ १ B₈ १ (marg). D₈₁ n₁ D₈ १ १ १ श्यान्, V₁ कामान्, B. P. [s]प्यर्थात्, V. P [s]त्यर्थ (for सोऽर्थान्). V₁ अर्थान्मोगाश्, B₈ D₈₁ n₁ D₈ १ १ १ भोगान्कामांश् (by transp), D₈ १ कामान्मोग्य. K₇ D₈ १ शाश्वतान्; V₁ पुष्कलान् (for मानव*) — (L 434) D₈ मृताश् (for मृतश्). B₈ १ D₈₁ D₈ १ मृत (D₈ १ शुभं) स्वर्गमवाप्नोति

(for the prior half) K₂ B₈ D₈ १ transp च and न. B P V P. क्षीतहस्तपरी (B P 'समा'पृत (for the post half) — After line 434, B P ins .

पठन्क्षकृत स्तोत्र सर्वपापै प्रमुच्यते ।
 मृतश्च गणसायुज्य पूज्यमान सुरासुरै ।
 धृषेण विनियुक्तेन विमानेन विराजते ।
 आभूत्सङ्घवस्यायी रुद्रास्यानुचरो भवेद् ।

— (L 435) D₈₁ इत्यस्तु (for इत्याह) K₇ मुनि (for प्रभु) — Alter line 435, K₁ १ १ ins

इति साय विजानीयान्मोक्ष स लभते चिरात् ।
 यश्चासत्य विजानीयान्नरकं स प्रपद्यते ।
 इत्याह भगवान्पास पराशरसुत प्रभु ।
 त्रि' सत्याह सरस्वतीति वचनात्पुन पुन पुन ।

[(L 2) K₄ सप्रपद्यते (for स प्रप') — (L 3) — line 435 — (L 4) K₄ om one पुन]

On the other hand, B P ins. after line 435

नैतद्देवयते कश्चिन्नैतच्छ्राव्य च कस्यचित् ।
 श्रुत्वेम परम गुह्य येऽपि स्यु पापयोनय ।
 वैश्या स्त्रियश्च शूद्राश्च रुद्रलोकमवामुयु ।
 श्रावयेद्यश्च विप्रेभ्य सदा पर्वसु पर्वसु ।
 रुद्रलोकमवामोति द्विजो वै नात्र सशय । [5]

Colophon Ś₁ missing K₈ १ B₁-१ D₈₁ n₁ D₈ n₁ D₁ absent. — Sub parvan K₁ १ १ १ V₁ B₈ १-१ D₈₁ n₁ D₈ D₈-१ १-१ मोक्षधर्म — Adhy name K₁ १ दक्षप्रजापतिप्रोक्त श्रीमहारुद्रसहस्रनाम (K₂ 'नामस्तवराज') समाप्त, K₄ श्रीमहारुद्रसहस्रनामस्तव, K₆ V₁ B₈ १-१ D₈₁ n₁ D₈ D₈-१ १-१ दक्षप्रोक्तस्त्व' समाप्त; K₇ दक्षप्रोक्तशिवस्तव समाप्त, D₈₁ दक्षप्रोक्तशिवसहस्रनाम स्त्व; D₈ शिवसहस्रनामस्तव समाप्त; D₈₂ दक्षप्रोक्तहरस्तव समाप्त, D₈ दक्षप्रोक्त स्त्व समाप्त सहस्रनाम, D₈ दक्षस्तव. — Adhy no (figures, words or both) K₈ १, B₇ 160, D₈₁ 110, D₈₁ D₈₂ 109,

29 A

After 12 308, Gr Ms Kumbh ed ins

युधिष्ठिर उवाच ।

अव्यक्तव्यक्ततत्त्वाना निश्चय भरतर्षभ ।

वक्तुमर्हसि कौरव्य देवस्याजस्य या कृति ।

मीम्न उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीम सवाद गुरुशिष्ययो ।

कपिलस्यासुरेश्वैव सर्वदु खविमोक्षणम् ।

आसुरिरुवाच ।

अव्यक्तव्यक्ततत्त्वाना निश्चय बुद्धिनिश्चयम् । [5]

भगवन्नमितप्रज्ञ वक्तुमर्हसि मेऽर्थत ।

किं व्यक्त किमव्यक्त किं व्यक्ताव्यक्ततरम् । कति तत्त्वानि
किमाद्य मध्यम च तत्त्वाना किमध्यात्ममधिभूतमधिदैवत च ।
किं नु स्वर्गाण्यय कति सर्गा किं भूत किं भविष्य किं भव्यम् ।
किं ज्ञान किं ज्ञेय को ज्ञाता किं बुद्ध किमप्रतिबुद्ध किं [10]
बुध्यमानम् ।

कति पर्वाणि कति स्रोतासि कति कर्मयोनय । किमेकत्वं किं
नानात्वम् । किं सहवासविवास किं विद्याविद्यम् । इति ।

Colophon

29 A

(L 3) Gr इतिहास पुरातन (for the post half)
— (L 5) Gr बुद्धिनिश्चित (for 'निश्चयम्') — (L 7)
Gr व्यक्ताव्यक्ततर (for व्यक्ताव्यक्त) Kumbh. ed किमिति
(for कति) — (L 8) Gr अधिभूतमधिदैव च, Kumbh
ed अधिभूतदैवत च (for अधिभूतमधिदैव) — (L 9)
Gr Kumbh ed. भव्य च (for भव्यम्) — (L 10)
Kumbh ed om किं ज्ञेय Kumbh ed किमप्रबुद्ध
(for किमप्रति) — (L 13) Gr Kumbh ed सह-
वास निवास (for सहवासवि) Ms विद्याविद्या (for विद्या-
विद्यम्) — Colophon Adhy name Ms कपिला-
सुरिसवाद

— (L 16) Gr Kumbh ed मूर्तयस् (for स्मृतं)
Gr व्यक्त, Kumbh ed व्यक्त (for अव्यक्त) — (L
17) Kumbh ed. शतश्वानुग्राहत्वात् (for सतश्वाननुग्रा)
— (L 19) Kumbh ed व्यक्त उत्तमो (for अव्यक्तस्य
तमो) Kumbh ed om from पर up to अव्यक्त (in
line 20) — (L 20) Gr भयम् (for भययम्) Gr

कपिल उवाच ।

यज्ञवानाह किं व्यक्त किमव्यक्तमित्यत्र भूम । अव्यक्तम् ।
अग्राह्यमतर्क्यमपरिमेयमव्यक्तम् । व्यक्तमुपलक्ष्यते । [15]
यद्यतर्तवोऽमूर्तयस्तेषु पुष्पफलैर्न्यैकिरुपलक्ष्यते तद्बुद्धव्यक्त गुणैरुप-
लक्ष्यते प्राग्गत प्रत्यग्गतमूर्ध्वमधस्तिर्यक्च । सतश्वाननुग्राह-
त्वात्साकृति ।

अव्यक्तस्य तमो रज सत्त्व तत्त्वधान तत्त्व पर क्षेत्रम् ।
सलिलममृतमभयमव्यक्तमक्षरमज जीवमित्येवमादीन्य- [20]
व्यक्तनामानि भवन्ति । एवमाह ।

अव्यक्त बीजधर्माणां महाग्राहमचेतनम् ।

तस्मादेकगुणो जज्ञे तत्रैक तत्त्वमीश्वर ।

तदेतदव्यक्तम् । प्रसवधारणादानस्वभावमापो धारणे प्रजनने
आदाने गुणाना प्रकृति सदा पराप्रमत्तं तदेकस्मिन्कार्य- [25]
कारणे ।

यदप्युक्त किं व्यक्तमित्यत्र भूम । व्यक्त नामासुरे यत्पूर्व-
मव्यक्तादुत्पन्नमीश्वरमप्रतिबुद्धगुणस्येतत्सुरससृज महदित्युक्त
बुद्धिरिति च घृतिरिति च । सचा स्मृतिर्मतिर्मैधा व्यवसाय
समाधि प्राप्तिरित्येवमादीनि व्यक्तपर्यायनामानि वदन्ति । [30]
एवमाह ।

महत् सिद्धिरायत्ता सशयश्च महान्यत ।

पुत्रसर्गस्य दीप्यर्थमौत्सुक्य च पर तथा ।

अज जीवदित्येवम्, Kumbh ed अजरमित्येवम् (for अज
जीवमित्ये) — (L. 22) Kumbh ed बीजधर्माण (for
'धर्माणां) — (L 23) Gr यस्माद् (for तं), Gr एकगुण
(for 'गुणो) — (L 24) Kumbh ed प्रसवधारणादान
(for प्रसवधा) — (L 25) Kumbh ed स पराप्रमत्त
(for सदा परा) Gr Kumbh ed एतस्मिन् (for एक)
— (L 27) Ms om. यत् Kumbh ed अव्यक्तम् (for
व्यक्तम्) Kumbh ed तत्र (for अत्र) — (L 28)
Gr Kumbh ed उत्पन्नतत्त्वमीश्वरम् (for उत्पन्नमी)
Kumbh ed सृष्टिक (for सृष्टक) Ms om. महदित्युक्त
— (L. 29) Gr मतिरित्युक्त (for बुद्धिरिति च घृतिरिति च)
Kumbh. ed om घृतिरिति च Gr Kumbh. ed
धृतिर् (for मतिर्) — (L 30) Gr Kumbh ed.
समाधि (for समाधि) Kumbh ed पर्याये (for पर्याय)
— (L 32) Kumbh ed मम व्यक्तादुपात्ता सिद्धिरागता (sic)
(for the prior half) Kumbh ed सयमश् (for
सशयश्) Gr Kumbh ed महद्यत (for महान्यत)
— (L 33) Kumbh ed परसर्गश्च (for पुत्रसर्गस्य)
— (L 34) Gr Kumbh ed तदेवो (Kumbh. ed.

तदेवोर्ध्वस्रोतोभिमुखत्वाद्प्रतिबुद्धत्वाच्चात्मनः प्रकरोत्यहंकार-
मव्यक्ताव्यक्ततरम् । [35]

यदप्युक्त किं व्यक्ताव्यक्ततरमित्यत्र श्रूम । व्यक्ताव्यक्ततर
नाम तृतीय पुरुषसज्ञकम् ।

तदेतयोरुभयोर्विरिञ्चिवैरिञ्चयोरेकैकश उत्पत्ति । विरिञ्चोऽमि-
मानिन्यविवेक ईर्ष्या काम क्रोधो लोभो दर्पो मोहो ममकार-
क्षेत्येतान्यहकारपर्यायनामानि भवन्ति । एवमाह । [40]

अहं कर्तेत्यहकर्ता ससृजे विश्वमीश्वर ।

तृतीयमेत पुरुषमभिमानगुण विदुः ।

अहंकाराद्युपपत्त्यादयामास पञ्च महाभूतानि शब्दस्पर्शरूपरस-
गन्धलक्षणानि । तान्येव बुद्ध्यन्त इति । एवमाह ।

भूतसर्गमहंकाराद्यो विद्वानवबुध्यते । [45]

सोऽभिमानमतिक्रम्य महान्तं प्रतितिष्ठते ।

भूतेषु चाप्यहकारो असरूपस्तयोच्यते ।

पुनर्विषयहेत्वर्थे स मन सज्ञक स्मृत ।

विखराद्विखर युगपदिन्द्रियै सहोत्पादयति । श्रोत्रघ्राणचक्षु-
र्जिह्वात्वगित्येतानि शब्दस्पर्शरूपरसगन्धानवबुध्यन्त [50]
इति पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि वदन्ति । एवमाहुराचार्या । वाग्वस्तौ
पादपायुरानन्दश्चेति पञ्च कर्मेन्द्रियाणि विशेषा । आदित्योऽ-
श्विनौ नक्षत्राणीत्येतानीन्द्रियाणा पर्यायनामानि वदन्ति । एव-
माह ।

यदेवोर्ध्वस्रोताभिर्महत्त्वाद् (for तदेवोर्ध्वस्रोतोभिमुखत्वाद्)
— (L 35) Gr व्यक्ताव्यक्ततर (for अव्यक्ताव्यक्त) — (L 36)
Kumbh ed अव्यक्ततरम् (for व्यक्ताव्यक्ततरम्) — (L
38) Gr एकैकश, Kumbh, ed एकैक (for एकैकश)
— (L 39) Kumbh ed मदो दर्पो (for दर्पो मोहो)
— (L 40) Gr Kumbh ed चैतानि (for चेत्येतानि)
— (L 42) Kumbh, ed एन (for एत) — (L,
43) Kumbh ed उन्मादयामास (for उत्पाद) — (L
45) Kumbh ed अनुबुध्यते (for अबुध्यते) — (L 46)
Kumbh ed अभिमानम् (for सोऽभि) — (L 47)
Gr Kumbh ed अहकारम् (for अहकारो) Gr असद्रूपम्,
Kumbh ed अशरू (for असरू) — (L 49) Gr
Kumbh ed श्रोत्र घ्राण (for श्रोत्रघ्राण) — (L 52)
Kumbh ed [इन्द्रियाणि (for कर्मेन्द्रि) Kumbh ed
विशेष (for 'पा) Kumbh ed [s]श्रीनि, Gr [s]-
श्रीनौ (for sश्रीनौ) — (L 53) Gr भवति (for वदन्ति)
— (L 56) Kumbh ed राज्ञां (for ज्ञात्वा) Kumbh
ed वैखर्यां (for वैखरो) . — Colophon Adhy name
M^s कपिलामुरिसवादाः.

अहंकारास्तथा भूतान्युत्पाद्य महदात्मनोः । [55]

वैखरत्वं ततो ज्ञात्वा वैखरो विषयात्मक ।

विकारस्थमहकारमवबुध्याथ मानव ।

महदैश्वर्यमाप्नोति यावदाचन्द्रतारकम् ।

Colophon .

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तं कति तत्त्वानि भवन्तीति । तदेतानि मया पूर्वश
पूर्वोक्तानि । एवमाह । [60]

तत्त्वान्येतान्यथोक्तानि यथावद्योऽनुबुध्यते ।

न स पापेन लिप्येत निर्मुक्त सर्वसकरात् ।

यदप्युक्तं किमाद्य मध्यमं च तत्त्वानामित्यत्र श्रूम । एतदाद्य
मध्यमं चोक्तं बुद्ध्यादीनि त्रयोविंशतितत्त्वानि विशेषपर्यवसानानि
ज्ञातव्यानि भवन्तीत्येवमाह । केनेत्यत्रोच्यते । [65]

देवदत्तयज्ञदत्तब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्रचण्डालपुल्कसादिरेतानि
ज्ञातव्यानि बुद्ध्यादीनि विशेषपर्यवसानानि मन्तव्यानि प्रत्येत-
व्यान्युक्तानि । एतदाद्य मध्यमं च । एतस्मान्तत्त्वानामुत्पत्ति-
र्भवति अत्र प्रलीयन्ते । केचिदाहुराचार्या । अहमित्येवमात्मक
शरीरसघात त्रिषु लोकेषु व्यक्तम् । अव्यक्तसूक्ष्माधिष्ठितमे- [70]
वदेवदत्तसज्ञकम् । देहिना योगदर्शनम् । अबुद्धपुरुषदर्शनाना तु
पञ्चविंशतितत्त्वाना बुद्ध्यमानाप्रतिबुद्धयोर्न्यतिरिक्तमुपेक्षकं शुचि

Gr om the ref — (L. 59) Kumbh ed om
इति Gr Kumbh ed तत्त्वमेतानि (for तदेतानि) . Gr
मयानुपूर्वश, Kumbh ed यमानुपूर्वश (for मया पूर्वश)
— (L 60) Kumbh, ed प्रोक्तानि (for पूर्वोक्तानि)
(L 61) Kumbh ed तत्त्वान्यथोक्तानि (sic) (for the prior
half) Kumbh ed तथाविधो (for यथावथो) Kumbh,
ed निबुध्यते (for स्नुबु) — (L 63) Kumbh ed
इहाद्य (for किमाद्य) — (L 65) Kumbh ed ज्ञातव्यानि
भवतीत्येव मामकेनेत्यत्रोच्यते (for the line) — (L 66)
Kumbh ed तदेव तथया दत्त (for देवदत्तयज्ञदत्त) — (L,
67) Kumbh, ed, प्रत्येतव्यान्युक्तानि (sic) (for 'तव्यान्यु-
क्तानि) — (L 69) Gr Kumbh ed एतदात्मक (for
एवमात्मक) — (L 70) Gr सशरीरसघात, Kumbh ed
स शीरस' (for शरीरस') Kumbh ed om. सूक्ष्म
— (L 71) Kumbh ed, om. देहिना Gr Kumbh ed,
योगदर्शन (for 'दर्शनम्) Gr Kumbh ed, om अबुद्ध,
— (L 72) Kumbh ed प्रतिबुध्यमानयोर् (for बुद्ध्यमा-
नाप्रतिबुद्धयोर्) Kumbh ed om. उपेक्षक — (L 75)
Kumbh, ed, [s]व्यव्यक्तम् (by transp), Gr Kumbh,

व्यभ्रमित्याहुराभार्या । एव चाह ।

चतुर्विंशतितत्त्वज्ञस्त्वच्यके प्रतिप्रतिष्ठति ।

पञ्चविंशतितत्त्वज्ञोऽव्यक्तमप्यतितिष्ठति । [75]

Colophon

29 B

Gr Ms cont

कपिल उवाच ।

यदप्युक्त किमध्यात्ममधिभूतमधिदैवत चेत्यत्र ब्रूम । अध्यात्ममधिभूतमधिदैवत चासुरे वक्ष्याम । पादावध्यात्म गन्तव्यमधिभूत विष्णुरधिदैवतम् । पायुरध्यात्म विसर्गोऽधिभूत मित्रोऽधिदैवतम् । आनन्दोऽध्यात्ममनुभवोऽधिभूत प्रजापतिरधिदैवतम् । इन्द्रावध्यात्म कर्तव्यमधिभूतमिन्द्रोऽधिदैवतम् । [5] वागध्यात्मं वक्तव्यमधिभूतमग्निरधिदैवतम् । घ्राणोऽध्यात्म द्वेषमधिभूत भूमिरधिदैवतम् । श्रोत्रमध्यात्म श्रोतव्यमधिभूतमाकाशमधिदैवतम् । चक्षुरध्यात्म द्रष्टव्यमधिभूत सूर्योऽधिदैवतम् । जिह्वाध्यात्म रसोऽधिभूतमापोऽधिदैवतम् । त्वगध्यात्म स्पर्शमधिभूत वायुरधिदैवतम् । मनोऽध्यात्म मन्तव्य- [10] मधिभूत चन्द्रमा अधिदैवतम् । अहकारोऽध्यात्ममिमिनोऽधिभूत विरिञ्चोऽधिदैवतम् । बुद्धिरध्यात्म बोद्धव्यमधिभूत पुरुषोऽधिदैवतम् । पृथावध्यात्ममधिभूतमधिदैवत च सर्वत्र प्रत्येतव्यानीत्याह ।

ग्राहणे नृपर्वां कीटे श्वपाके शुनि हस्तिनि । [15]

पुत्तिकादशमशके विहगे च सम भवेत् ।

अव्यक्तपुरपयोर्योगाहुद्विरुपघतेऽऽत्मनि ।

यया सर्वमिदं व्याप्त त्रैलोक्य सचराचरम् ।

य एतन्नितय वेत्ति शुभ्र चान्यदुपेक्षकम् ।

विरजो वितमस्क च निर्मल शिवमव्ययम् । [20]

सदेहसकरान्मुक्तो निरिन्द्रियमनीश्वरम् ।

निरङ्कुरमधीज च शाश्वत तदवामुयात् ।

यदप्युक्त किं नु सर्गाप्ययमिति अत्र ब्रूम । तद्यथा जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिजाश्चत्वारो भूतग्रामा कालाग्निनाहकृतेनानेकशतसहस्राशुना दह्यमाना पृथिवीमनुप्रलीयन्ते । तदा- [25] तगन्धा कूर्मपृष्ठनिभा पृथिवी अप्सु प्रलीयते । तदुदक सर्वमभवत् । अग्निरप्यादत्ते तोयम् । तदाग्निभूतमभवत् । अग्निमप्यादत्ते वायु । स वायुरूर्ध्वमघस्तिर्यक्च दोधवीति । तद्वायुर्भूतमभवत् । वायुमप्यादत्ते ध्योम । तदाकाशमेव निनादमभवत् । तदाकाश मनसि प्रलीयते । मनोऽहकारेऽहकारो महति [30] महानव्यके तदेतत्प्रलयमीहते । प्रलयान्तान्महाप्रलय इत्युच्यते । प्रणष्टसर्वस्व तम एवाप्रतिम भवति । अप्राह्यमच्छेद्यममेद्यमप्रतर्क्यमनाद्यचिन्त्यमनालम्बमस्थानमव्ययमज शाश्वतमिति । एवमाह ।

सर्गप्रलयमेतावत्तत्त्वतो योऽवबुध्यते । [35]

उत्तीर्य सोऽशिवादस्याच्छिवमानन्त्यमामुयात् ।

इति ।

Colophon

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तमासुरे कति सर्गाणि प्राकृतवैकृतानि भवन्तीति । अत्र ब्रूम । नव सर्गाणि प्राकृतवैकृतानि भवन्ति । अव्यक्तान्महदुत्पद्यते । त विद्यासर्गं वदन्ति । महत्तद्वाहकार उत्पद्यते । [40] अहकारात्पञ्चभूतसर्ग । भूतेभ्यो विकार । यस्मात्कृत्स्नस्य जगत्स्तेजस्तदेतत्प्रभाष्यम् । एवमाह ।

उत्पत्तिं निघन मध्य भूतानामात्मनश्च य ।

वेत्ति विद्यामविद्या च स वाच्यो भगवानिति ।

यदप्युक्त किं भूत किं भव्य किं भविष्य चेत्यत्र ब्रूम । [45] भूत भव्य भविष्य चासुरे त्रैलोक्य काल । स महात्मा सप्रत्यतीतानागतानामुत्पादकानामुत्पादकश्चानुग्राहकश्च तिरोभावकश्चेत्येवमाह ।

ed. अधितिष्ठति (for अतिति*) — Colophon Adhy name Ms कपिलासुरिसवाद

29 B

Gr om the ref — (L 1) Gr इति अत्र (for चेत्यत्र) — (L 3) Gr विसगम् (for विसर्गो) — (L 6) Gr सूर्णो (for अग्निर्) — (L 10) Gr स्पृष्टम् (for स्पर्शव्यम्) — (L 14) Gr om लाह — (L 16) Gr पुत्रिका (for पुत्तिका) — (L 25) Gr om शत — (L 31) Gr प्रलीयते (for प्रलयमीहते) — (L

32) Ms प्रणष्ट- (for प्रणष्ट) Gr तर्वस्व (for 'स्व) — (L 33) Gr अनादिमन्त्रित्यमनालम्बम् (for 'चिन्त्यमनालम्बम्) — (L 36) Gr अश्रुते (for आमुयात्) — (L 37) Gr om इति — Colophon Adhy name Ms कपिलासुरिसवाद

Gr om the ref — (L 42) Gr तम् (for तद्) Gr आहु (for आह) — (L 44) Gr विद्याविधे च यो वेत्ति (for the prior half) — (L 46) Gr सप्रतीता नागतानाम् (for सप्रत्यतीताना) — (L 47) Gr उत्पादक

भूतभग्यभविष्याणां स्रष्टारं कालमीश्वरम् ।

योऽवबुध्यति तद्गाम्नी स दुःखात्परिसुच्यते । [50]

कतरस्माद्दुःखात् । जन्मजरामरणाज्ञानवधिरान्धकुञ्जहीनाति-
रिक्ताङ्गवधवन्धवैरूप्यचिन्ताव्याधिप्रभृतिभिरन्यैश्चानेकैरिति ।

Colophon

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तं किं ज्ञानमिति अत्र ब्रूम । ज्ञान नामासुरे प्रज्ञा ।
सा बुद्धिर्यया बोद्धव्यमनुबुध्यते । किं पुनस्तद्वोद्धव्यमित्यत्रोच्यते ।
बोद्धव्य नाम द्विविधमिष्टानिष्टकृतम् । तद्यथा । इदं [55]
धर्म्यमिष्टमधर्म्यम् । इदं वाच्यमिष्टमवाच्यम् । इदं कार्यमिष्टम-
कार्यम् । इदं ग्राह्यमिष्टमग्राह्यम् । इदं गम्यमिष्टमगम्यम् । इदं
श्राव्यमिष्टमश्राव्यम् । इदं दृश्यमिष्टमदृश्यम् । इदं भक्ष्यमिष्टम-
भक्ष्यम् । इदं भोज्यमिष्टमभोज्यम् । इदं पेयमिष्टमपेयम् । इदं
लेख्यमिष्टमलेख्यम् । इदं चोप्यमिष्टमचोप्यम् । [60]

कुतश्चैतान्यवतिष्ठन्ते । क्व वा प्रलीयन्ते । कस्य वैतानि । कस्य
वा नैतानि । तत्रोच्यते । अव्यक्तादेतान्यवतिष्ठन्ते । अव्यक्तमेव
प्रलीयन्ते । अव्यक्तस्यैतानि नैतानि पुरुषस्येत्यत्राह । यच्चव्यक्ता-
देतान्यवतिष्ठन्तेऽव्यक्तमेवाभिप्रलीयन्ते ।

केन खल्विदानीं कारणेनेष्टानिष्टकृतैर्द्वैतैरवबुध्यते [65]
क्षेत्रज्ञ । कस्मादभिमन्यते भूमैतानि द्वद्धानि । अहमेतेषां मत्तश्चै-
तान्यवतिष्ठन्ते मय्येवाभिप्रलीयन्त इत्येवमाह ।

प्रवर्तमानान्प्रकृतेरिमान्गुणां-

स्तमोदृत्वोऽयं विपरीतदर्शन ।

अहं करोमीत्यबुधोऽभिमन्यते [70]

नृणस्य कुञ्जीकरणेऽप्यनीश्वर ।

यदा स्वयमभिमन्यते । अव्यक्तादेतान्यवतिष्ठन्ते । अव्यक्त-

मेवाभिप्रलीयन्ते । अव्यक्तस्यैतानि नैतानि ममेति । तदास्य
विज्ञानाभिसवन्धाद्विवासो भवति । एवमाह ।

सेतुरिव भवेत्प्रकृतिर्जलमिव गुणा मत्स्यवरक्षेत्री । [75]

तस्मिन्स्वभावलुलिते जले प्रवृत्ते चरति मत्स्य ।

एव स्वभावयोगात्सृजति गुणान्प्रकृतिरित्यभिमतम् । न सो-
ऽज्ञेषु प्रविचरति क्षेत्रज्ञो ज्ञ पर प्रवृत्तेरिति ।

यदप्युक्तं किं ज्ञेयमिति । अत्र ब्रूम । ज्ञेय नामासुरे पुरुष
पञ्चविंशतितत्त्वानि भवन्ति एवमाह । [80]

अव्यक्तं बुद्ध्यहकारौ महाभूतानि पञ्च च ।

विशेषान्पञ्च चैवाहुर्दशैकं च प्रकाशकान् ।

एकादशेन्द्रियाण्येव एतावज्ज्ञेयसंज्ञितम् ।

पञ्च पञ्च हि चर्गाणि विज्ञेयान्येव तत्त्वत ।

पञ्चविंशतितत्त्वानि विद्वित्वैतानि तत्त्वत । [85]

विशुद्धं पुरुषश्चास्माद्गर्गहीनो न शोचति ।

पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो यत्र तत्राश्रमे रत ।

त्रयस्त्रिवर्गान्यो वेदं शुद्धान्मनि स लीयते ।

के ते त्रयस्त्रिवर्गा इत्यत्र ब्रूम । सत्त्व रजस्तम इति प्रथम ।
उत्पादकोऽनुमालकस्त्रिभोभाषक इति द्वितीय । बुद्धोऽ- [90]
प्रतिबुद्धो बुध्यमान इति तृतीय । एवमेते त्रयस्त्रिवर्गा भवन्ति ।
एवमाह ।

त्रयस्त्रिवर्गान्विज्ञाय याथातथ्येन मानव ।

कर्मणा मनसा वाचा प्रविमुक्तो न शोचति ।

कार्यं कारणं कर्तृत्वमिति त्रिवर्गगुणा । के गुणा गुण- [95]
मात्रा गुणलक्षण गुणावयवम् । सत्त्व रजस्तम इति गुणा । तत्र
तत्त्वदर्शनता भयनाश स्वस्वभावता प्रसन्नेन्द्रियता सुखस्वम-
प्रतिबोधनमिति सत्त्वमात्रा । रागिता मत्सरिता साहसिकता

(for 'दकश्' — (L 51) G₁ हीनातिरिक्तागावयववन्ध
(for 'क्ताङ्गवधवन्ध) — Colophon Adhy name
Ms: कपिलामुरिसवाद

G₁ om, the ref — (L 58) G₁ om, इदं दृश्यमिष्ट-
मदृश्यम् G₁ किं मक्ष्य किमभक्ष्य (for इदं भक्ष्यमिष्टमभक्ष्यम्)
— (L 60) After अचोप्यम्, G₁ ins इदं — (L
62) G₁ तत्र च्यवते (for तत्रोच्यते) — (L 63) G₁
[अ]भिप्रलीयते (for प्रलीयन्ते) G₁ क्षेत्रज्ञस्य (for अव्य-
क्तस्य) G₁ om from तानि up to अभिप्रलीयन्ते (in
line 64). — (L 65) G₁ केनेदानीं (for केन खल्वि
दानीं) — (L 66) G₁ भूमैतानि (for भूमैतानि)

— (L 70) G₁ [s]वमन्यते (for sभि') — (L
74) After विवासो, G₁ ins [s]ह्रात्सृजति गुणान् — (L
75) G₁ क्षेत्री (for क्षेत्रा) — (L 77) G₁ प्रकृति-
गुणान् (for सृजति गु') G₁ नासौ शेषु (for न सोऽज्ञेषु)
— (L 81) G₁ बुद्ध्यहकारे (for बुद्ध्यहकारो) — (L
82) G₁ प्रयोजकान् (for प्रकाश') — (L 84) G₁ एव-
मादधु (for एव तत्त्वत') — (L 85) G₁ पञ्चविंशति-
तत्त्वत' (for the post half) — (L 86) Ms यत्र यत्रा-
श्रमे (for यत्र तत्रा') — (L 90) G₁ उत्पादको (for
'दको) — (L 95) G₁ वर्गगुणा (for त्रिवर्ग') — (L
98) G₁ प्रतिबोधनेति (for 'धनमिति) Ms साहसिता (for
साहसिकता) — (L 99) G₁ अलसता (for भूहता)

परितापितारिष्टस्वप्नप्रतियोधनतेति रजोमात्रा । मूढता निद्रा-
वेशिता धर्मद्वेषिताकार्येष्वतिप्रमोदिता स्मृतिनाशश्चेति [100]
तमोमात्रा । गुणवृत्तमित्युपास्य सर्वभूतमध्यस्थस्तमसामिभूत
स्वपिति । सत्त्वविशुद्धोऽवबुध्यते । स्वप्नप्रतियोधनान्तर रज
इत्यवयवान् । य एव विन्दते प्राज्ञ सर्वतो विमुच्यत इति ।

Colophon

कपिल उवाच ।

यदप्युक्त को ज्ञातेति अत्र ब्रूम । ज्ञाता नामासुरे क्षेत्रज्ञो
द्रष्टा शुचिरुपेक्षको ज्ञानत्रिको बुध्यमानाप्रतिबुद्धयो [105]
पर । त विदित्वा निरवयवमनामयमसाहु खाद्विसुच्यत इत्येव-
माह ।

पञ्चविंशतितत्त्वाद्धि निष्कल शुचिमवणम् ।

न शोचति नरो ज्ञात्वा साख्यश्रुतिनिदर्शनात् ।

यदप्युक्त किमप्रतिबुद्ध किं बुध्यमान चेति । अत्र [110]
ब्रूम । अप्रतिबुद्ध नामासुरे अव्यक्तम् । बुध्यमान बुद्धिस्थम् ।
परमेवाभ्यामन्यदुपेक्षक शुचिश्च व्यभ्रमित्येवमाह ।

बुध्यमानाप्रतिबुद्धाभ्या बुद्धस्य च निरात्मन ।

पारावर्धे विदित्वा तु ज्ञानसाफल्यमाप्नुयात् ।

ये त्वेव नाम बुध्येरन्यथाशास्त्रनिदर्शनात् । [115]

त्रितय तेन्वसाफल्य शास्त्रस्याभवदासुरे ।

Colophon

कपिल उवाच ।

यदप्युक्त कति पर्वाणि भवन्तीति अत्रोच्यते । पञ्च पर्वाणि
तमो मोहो महामोहस्तामिस्रोऽन्धतामिस्र इति । तम इत्यज्ञान-

मेवाधिकुरुते । मोह इत्यालस्यमेवाधिकुरुते । महामोह इति
काममेवाधिकुरुते । कस्मात् । महतामप्यत्र देवदानव- [120]
महर्षाणा महान्मोहो भवतीति । तामिस्र इति क्रोधमेवाधि-
कुरुते । अन्धतामिस्र इति विपादमेवाधिकुरुते । विपादश्च मृत्यु ।
स चाप्रतिबुद्धस्य भवति । कस्मात् । यत्सत्त्वस्थोऽहमिति पश्य-
न्मोहात्स सत्त्वविनाशे नित्यस्य क्षेत्रज्ञस्य विनाशमनुपश्यति । यत्रै-
ककालमन्धतामिस्र विपादमेवाहति । अह मरिष्यामि [125]
अहममृतोऽनित्यत्वाद्जानत्वाच्च । मरणजननत्वे स्वशरीरसस्थिते
परशरीरसञ्ज्ञिते चामिष्वजते । अह तव मम त्व माता मम मातु-
रह पुत्रो मम पितुरहमित्येवमादिषु जेहायतनेष्वमिधत्ते । सतत
दु खानुबद्धस्तासु तासु योन्यवस्थास्वमिपिच्यमानो मम सुख
मम दु खमित्येवमादिभि सर्षद्द्वैरभ्याहृतोऽहकारस्पृष्टो [130]
मात्सर्यकामक्रोधलोभमोहमानदर्पमदाविष्टस्पृष्टश्च । इन्द्रियानु-
कूलतोऽतिकृच्छ्रत्वान्नियतमानस शुभाशुभमेव कर्म कुर्वन्स्थावर-
निरयतिर्यग्योनिष्वेवोपपद्यते वर्षसहस्रकोटिशतान्यनन्तान्येकोऽन-
वयोधात् । एव ब्राह्म ।

पर्वाणि पर्वाणि घोरानि योऽविद्वान्नावबुध्यते । [135]

स वध्यते मृत्युपादौर्हर्षशोकसमन्वित ।

बुध्यमानो ह्यदीनारमा विदितार्थस्तु तत्त्वत ।

विमुच्यते मृत्युपादौर्विद्यया गतनिश्चय ।

इति ।

यदप्युक्त कति स्रोतांसि भवन्तीति । अत्र ब्रूम । [140]
पञ्च स्रोतांसि भवन्ति । मुख्यस्रोतस्तिर्यक्स्रोत उर्ध्वस्रोतोऽ-
र्वाक्स्रोतोऽनुग्रहस्रोतश्चेति ।

Colophon

— (L 100) Gr [अ]प्रमादता (for [अ]तिप्रमोदिता)
— (L 101) Gr [अ]पास्य (for [उ]पास्य) — (L 102)
Gr स्वपितृ- (for स्वपिति) Ms ब्रूम (for स्वप्न)
— Colophon Adhy name Ms कपिलासुरिसवाद

— (L 105) Gr ज्ञानात्मको (for ज्ञानत्रिको) — (L
106) Gr पर (for पर) Gr om (hapl) मनामय
— (L 108) Gr तत्त्वाद्धि (for तत्त्वाद्धि) — (L
109) Gr न शोचति वेदश्रुतिनिदर्शनात् — (L 112) Gr
शुद्ध (for शुचि) — (L 116) Gr शास्त्राभावादधासुरे
(for the post half) — Colophon Adhy. name
Ms कपिलासुरिसवाद.

— (L 117) Gr om पञ्च पर्वाणि — (L 124) Gr

यत्रैकाल्यम् (for यत्रैककालम्) — (L 126) Gr मर्त्यो (for
अमृतो) Gr -सञ्ज्ञिते (for सस्थिते) — (L 127) Gr om
(hapl) परशरीरसञ्ज्ञिते — (L 128) Gr पितुरित्येवमादिषु
(for पितुरहमित्येव) — (L 129) Gr दु खानुबद्धस्य (for
'वदस्य) Gr [अ]भितिविष्यमाणो (for [अ]भिपिच्यमानो)
Gr मम सुखदु खम् (for मम सुख मम दु खम्) — (L 132)
Gr [स]कृत्वा (for ऽतिकृच्छ्रत्वान्) Gr om कुर्वन्
— (L 133) Gr [अ]वपद्यते (for [ए]वोपपद्यते) — (L
134) Gr ब्राह्म (for ब्राह्म) — (L 135) Gr अवपद्यते
(for नावबुध्यते) — (L, 136) Gr वध्यते मृत्युपादौर्ह
(for the prior half). — Colophon Adhy name:
Ms कपिलासुरिसवाद

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तं कति कर्मयोगो भवन्तीति । अत्र मूम । पत्र कर्म-
योगो भवन्ति धृति श्रुता सुखा विविदिषाविविदिषा चेति ।
तत्र धृतिर्नाम कर्मयोगि । धृतिं योऽनुरक्षति निविधेन [145]
कर्मणा चाप्यन कायसमुत्थेनेति । एवमाह ।

वाचि कर्मणि मकत्पे प्रतिज्ञा योऽनुरक्षति ।

तन्निष्ठस्तप्रतिज्ञाश्च धृतेरेतत्स्यलक्षणम् ।

श्रद्धा नाम कर्मयोगि । श्रद्धां यन्मनुनिष्ठे मोऽसूयाभा-
विमि विज्ञानसयोगमहाचर्यगुरु कुम्भनिवासगृह्यवान्- [150]
प्रत्यदानाप्ययनप्रतिप्रहमघ्रादिभिनक्षत्रनियमं धेय प्राप्सामी-
त्येवमनुष्ठानं कुरुत इति । एवमाह ।

महाचर्यान्सूये च दानमप्ययनं तप ।

यजन याजन चैव श्रद्धाया लक्षणं मृतम् ।

सुय नाम कर्मयोगि । य सुयकामो भवति प्राय- [155]
श्चित्तपर परेण यत्नेनानुतिष्ठति । तद्यथा सत्य काममन्युप्रिय-
योग्याण्यकर्म । अनुलोमानामपि प्रोक्ता माविप्रत्यन्याश्च विद्या
यद्गो महालोकं प्रापयन्तीति । एवमाह ।

कर्मविद्यातपोमिस्तु यो यत्नमनुतिष्ठति ।

प्रायश्चित्त तपश्चैव तस्मिन्प्रायान्तु लक्षणम् । [160]

विविदिषा नाम कर्मयोगि । सर्वं ज्ञातुषामगता । आगमांश्च
कुरुते धृतिविशेषाकाङ्क्षी क सजा क वामभेति । एवमाह ।

सर्वमेतत्परिज्ञाय कर्म ह्यारभते तु य ।

सैषा विविदिषा नाम कर्मयोगिनरनुष्ठिता ।

अविविदिषा नाम कर्मयोगि । सर्वमेवाज्ञातुकामता [165]
सर्वकर्मभ्यो निवर्तनमिति । एवमाह ।

सर्वमेतत्परिज्ञाय कर्मभ्यो यो निवर्तते ।

सैषाविविदिषा नाम कर्मयोगिनरनुष्ठिता ।

यदप्युक्तं विवेकस्य किं नामान्विति । अत्र मूम । एवमाह
नामानुरे यद्यं महात्ममिष्यत्रमे शेषेण व्यथ चाप्यर्थ [170]
चाप्रतिषुद्धत्वात्तं चाप्यनुरक्षते । नामार्थं नाम यद्यं महात्-
स्यत्वाच्च मृत्यु समाप्तये । एतन्नामान्वयमर्थादयं प्रतिषुद्ध-
त्वात् । एवमेवो भौतिकवाद्वात्मिकात्माद्वात्मिकात्पत्तौ चतुर्णां
पुरुषाणां सर्वेषां च भवति नामार्थं चेति । एवमाह ।

नामान्वयस्यमंताप्यो न विद्वाननुष्ठिताम् । [175]

स चर्यमे सर्वेषां तस्मिन्प्राप्तिमुत्पयो ।

यदप्युक्तं किं महात्माविविदिषा । अत्र मूम । महात्मा
नामानुरे यद्यं महात्ममिष्यत्रमे शेषेण व्यथ चाप्यर्थ [180]
देवमहात्माविविदिषा । विद्याय नाम यद्यं महात्माविविदिषा
यद्यं प्रतियमावर्तये प्रतिषुद्धत्वात्तं चाप्यनुरक्षते । [180]
एवमप्रतिषुद्धतां विद्याविविदिषा नामोपि भौतिकवाद्वात्मिका-
द्वात्मिकात्पत्तौ चतुर्णां पुरुषाणां सर्वेषां महात्माविविद्या-
मन्यत्वात् । एवं च ।

विद्याय महात्माय च यो विद्वात्प्राप्तमुत्पये ।

स चर्य महात्मायै तस्मात्प्राप्तं प्रनुत्पये । [185]

इति ।

Colophon.

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तं किं विद्याविविदिषा । अत्र मूम । विद्या नामानुरे
भवायेषा इहातीहाम्यतिरिक्ता प्रयी शुभांविशी । विद्या नामा
सुरे भयनीहानिष्टस्यतिरिक्तान्तीरिष्यपुनर्मायिनी । सर्वभूता-
भयकरी सर्वलोकेष्वालोकनाय सर्वज्ञा तावयोधनाम्युद्यता [190]

— (L. 145) Gr न रक्षति (for 'नुर') — (L. 146) Gr वाप्यनससमुत्थानेन (for 'न कायसमुत्थेन) — (L. 147) Gr न रक्षति (for 'नुर') — (L. 148) Gr धृतेरेतस्य (for 'रेतस्य-) — (L. 149) Gr त्वभितिष्ठत् (for 'त्वनुतिष्ठते) — (L. 150) Gr विधेयानां सगयोग (for 'विज्ञानसयोग) Gr कुल्वाम (for 'कुम्भ') — (L. 155) Ms सुखा (for 'सुख) — (L. 168) Gr प्राप्नुवति (for 'प्रापयन्ति). — (L. 162) Gr विशेषतांश्चित्तवसपारा सधेति (for 'विशेषाकाङ्क्षी क सजा) — (L. 163) Ms कर्मभ्यो यो निवर्तते (for the post. half). — (L. 166) Gr om. सर्व. — (L. 168) Gr स्वनुष्ठिता (for 'अनु') — (L. 170) Gr व्यक्तश्चाव्यक्तश्च (for 'व्यक्त चाव्यक्त) — (L. 171) Gr एकरथम् (for 'सर्वेकरथम्). — (L.

172) Gr सूखा (for 'सुख) Ms प्रतियुद्धत्वात् (for 'प्रति यु') — (L. 173) Gr अतिरिक्तस्यत्वात् (for 'व्यतीर्णा) — (L. 177) Gr om. स. — (L. 179) After स्र वामम्, Ms om इति Ms स्वत्वात् (for 'सर्व') — (L. 181) Gr एष स प्रतिषुद्धत्वात् (for 'एवमप्रतिषुद्धतां विद्यावति) — (L. 182) Gr om. सर्वेण — (L. 186) Gr om. इति — Colophon Adhy name. Ms कपिलानुरिषवाद

— (L. 188) इहानिष्टस्यतिरिक्ता (for 'निष्टान्तिरिक्ता) — (L. 190) Gr सर्वभूतेष्वालोकनाय (for 'लोकेष्वालो-
कनाय). Gr हानावयोधनाम्युद्यता (for 'अनुद्यता) — (L. 191) Gr [आ] चायोभिगम- (for 'धर्मनिगम).

सर्वदुःखनिर्मोक्षायोपदिष्टेत्याचार्यमभिगम्य यायात्तद्व्यदर्शमाद्य
भवति । एवमाह ।

ऊर्ध्वं चावाक्च निर्यक्च न क्वचिन्कामयेद्बुध ।
न हि ज्ञानेन चाज्ञाने शर्म विन्दति मानुष ।
मानुषत्वाच्च देवत्व देवत्वाच्च मनुष्यताम् । [195]
न तु सधावतेऽजस्रमविद्यावशमागत ।
यस्त्वविद्यामध कृत्वा विचार्यमवबुध्य च ।
नामिनन्दति न द्वेष्टि विद्याविद्ये न बुद्धिमान् ।
पारावर्ये सुख ज्ञान्वा विद्वित्वा च पर बुध ।
सुच्यते देहसतानाद्देहाच्चाभृतमामुष्यात् । [200]

इति ।

Colophon

आसुरिरुवाच ।

भगवन्किं कुशलाकुशल वर्गावर्गं किं कृत्स्नक्षयं किं शुद्धा-
शुद्धं किं नित्यानित्यं किं केवलकाकेवलं किं परात्परं किं पश्यापश्य
किं शाश्वताशाश्वतं किं व्यतिरिक्ताव्यतिरिक्तं किं योगायोगमित्यत्र
सदेहो मे भवत्यप्रत्यक्षत्वात् । प्रत्यञ्जं चैतद्भगवत । [205]
तदनुभाषितुमर्हति भगवान्मदनुग्रहाय धर्मेण । इति ।

कपिल उवाच ।

यदुक्तमासुरे किं कुशलाकुशलमिति । अत्र श्रूम । कुशल
नाम सर्वेषु वेदेषु सर्वेषु शास्त्रेषु सर्वासु विद्यास्वधिगतयाथा-
तथ्यत्वम् । अकुशल नाम सर्वेषामनधिगतयायातथ्यत्वम् ।
तदेतत्कुशलाकुशल कर्म सत्त्वमाह । सत्त्वमूले खरवेते [210]
कुशलाकुशले सत्त्वभूते मत्त्व एव प्रलय गच्छत । सत्त्व
धैवाविशेषस्त्यजति । तन्मूलं चैतत्कुशलाकुशलमशेषतः सत्त्व-
मिति । एवमाह ।

कायेन त्रिविधं कर्म वाचा चैव चतुर्विधम् ।
मनसा त्रिविधं चैव कुशलाकुशलं स्मृतम् । [215]

— (L 192) G₁ शोचति (for भवति) — (L 194) G₁
चाज्ञानेन (hypermetric) (for चाज्ञाने) Ms मानुष (for
मानुष) — (L 201) G₁ om इति — Colophon
Adhy name Ms कपिलासुरिसवात्

Ms om the ref — (L 202) G₁ om. the first
किं G₁ कृत्स्न (for कृत्स्नक्षय) — (L 203) G₁ om
(hapl) किं नित्यानित्यं — (L 205) After अप्रत्यक्ष
त्वाद, G₁ ins च G₁ भवति (for भगवत) — (L
207) Ms कुशलाकुशलत्वम् (for 'शलम्) — (L 210)
G₁ कुशल (for कुशलाकुशल) — (L 211) G₁ लय (for

यदप्युक्तं किं वर्गावर्गमिति । अत्र श्रूम । धर्मं नामासुरे
पुरुष पञ्चविंशतितत्त्वानि भवन्ति । अव्यक्तं महानहकारं पञ्च
महाभूतानि पञ्च विशेषा एकादशेन्द्रियाणि । तद्दर्शम् । एत-
स्माद्दर्गादिपवर्गं उपपृच्छ क्षेत्रज्ञं शुचिरुपेक्षको बुध्यमानाप्रति-
बुद्धयो परस्तात् । एवमाह । [220]

पञ्चविंशात्परं व्यक्तमहकारस्तत् पर ।
अहकारात्परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान्पर ।
महत परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुष पर ।
परावरजस्तत्वानां प्राप्नोत्यजमनुत्तमम् ।
इति । [225]

Colophon

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तं किं कृत्स्नक्षयमिति । अत्र श्रूम । कृत्स्नक्षयं नामासुरे
पुरुष पञ्चविंशतितत्त्वानि भवन्ति । अव्यक्तं महान्बुद्धिरहकारं
पञ्च महाभूतानि पञ्च विशेषा एकादशेन्द्रियाणि पुरुषेण जात-
व्यानि भवन्ति । स्वतस्तस्मात्तत्त्वानि । नाहमेतेषां नैवानि मत्त-
सर्वतः सर्वांगीति । एवमाह । [230]

मन्यग्दर्शनसपन्नं कृत्स्नक्षयमवामुष्यात् ।

कृत्स्नक्षयं न चाप्नोति असम्यग्दर्शने रतः ।

यदप्युक्तं किं शुद्धाशुद्धमिति । अत्र श्रूम । शुद्धं नामासुरे
क्षेत्रज्ञे द्रष्टा साक्षिमात्रको बुध्यमानाप्रतिबुद्धयो परो य
पञ्चविंशतितत्त्वज्ञः । यथा मन्तव्यं तथा मन्यते यथा [235]
बोद्धव्यं तथा बुध्यते यथा वक्तव्यं तथा प्रवीति यथा कर्तव्यं
तथा करोत्यहकाराप्रतियुद्धत्वात् । बुधेन क्षेत्रज्ञेन सर्वं इष्टं
सर्वांगमा सर्वद्वन्द्वानि सर्वज्ञानानि तपश्चातपश्च शुद्धश्चाशुद्धश्च ।
अनेन मार्गेण क्षेत्रज्ञस्याशुद्धधर्मिणं शुद्धिसृच्छति । अमार्गेण
ज्ञानदृष्टान्तागमप्रामाण्यात्सुविपुलमपि तपस्तप्त्वा [240]
सन्मार एव मज्जत्यप्रतियुद्धत्वात् । एवमाह ।

प्रलय) — (L 219) G₁ अवर्गा उपपृच्छि (for अपवग
उपपृच्छ) — (L 220) G₁ परस्तात् (for परस्तात्)
— (L 221) G₁ पराव्यक्तम् (for पर व्यक्तम्) G₁
ततोपर (for तत् पर) — (L 225) G₁ om इति
— Colophon Adhy. name Ms कपिलासुरिसवात्

(L 228) G₁ भूतानि (for महाभू) — (L 229)
G₁ om. तस्मा — (L 233) G₁ om किं — (L
234) G₁ पर (for परो य) — (L 239) G₁ क्षेत्रस्य
(for क्षेत्रज्ञस्य) G₁ शुद्धम् (for शुद्धिन्) G₁ ऋच्छति
धर्मेण (for ऋच्छति । अमार्गेण) — (L 241) G₁ [अ]प्रति

सुशुभं पुरुषं पद्मपुत्रमुद्रमिति मन्यते ।
स तपो विपुलं प्राप्य ससारे प्रतिष्ठति ॥

इति ।

Colophon

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तं किं नित्यानिश्चयमिति । अत्र श्रुत्वा । निष्प [245]
नामासुरेऽप्युक्तम् । अनित्या विकाराः । अग्न्यात्मनित्यं प्रवदन्ति
सर्गप्रलयधर्मित्वाद्द्विकाराणाम् । तथैवाधिष्ठातात्मनित्यं प्रवदन्ति
अधिष्ठानकर्तृत्वाद्विकाराणाम् । अनेनैव हेतुना ण्यमेतयोरुभयो-
र्नित्यत्वान्नित्यं क्षेत्रज्ञ इत्येवमाह ।

सुष्यमानाप्रतियुद्धाभ्यां युद्धस्य च निरागमनः । [250]
नित्यानित्यं विदित्वा तु न जन्म पुनरामुयात् ।

यदप्युक्तं किं वेत्तलसंज्ञकमिति । अत्र श्रुत्वा । वेत्तलं नामासुरे
पर क्षेत्रज्ञोऽप्रकृतिरविकारः । प्रकृतिविकारगुणाधिष्ठितत्वाद्देवत्वं
सुदृश्यं सुष्यमानं पुरुषमाचार्या । यदि क्षेत्रं सुष्येत नाहमे-
तेषां प्रकृतिविकाराणामिति वेत्तलश्च सादन्यश्च [255]
स्यात् । यदा त्वेव प्रकृतिविकारानधिष्ठितमानोऽभिमन्यते समेत
प्रकृतिविकारा अहमेतेषामिति तदैव प्रकृतिविकाराणामधिष्ठि-
तत्वाद्देवेव स्यात् । एवमाह ।

सुष्यमानो यदा युद्धा विकारानधिष्ठति ।
तदा सह युगैरेव सर्गप्रलयभागमवेत् । [260]
यदा त्वेव विकाराणामन्योऽहमिति मन्यते ।
तदा विकारानुत्क्रम्य परमव्यक्तमामुयात् ।

इति ।

Colophon.

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तं किं परात्परमिति । अत्र श्रुत्वा । परात्परं नामासुरे

बोधत्वात् (for 'सुद्धत्वात्' — (L 242) G: अनुद्ध (for
सुशुद्ध) G: किं सुद्धमिति (for [अ]प्युद्ध) — Colophon
Adhy name Ms कपिलासुरसंवाद

G: om from line 252 up to नामाया (in line
254) — (L 255) G: वेत्तल (for वेत्तलश्च) — (L
256) Ms विकारावधि (for 'रानधि) — (L 257) Ms
तदैव (for तदैव). — (L 261) G: अन्योन्यम् (for
अन्योऽहम्). — (L 263) G: om इति. — Colophon
Adhy name: Ms कपिलासुरसंवाद .

(L 266) G: om. (hapl.) महाभूतानि — (L 267)

यमैन्द्रियोभ्यः परं सुदीन्द्रियं सुदीन्द्रियोभ्यो मनो मनसो [265]
विदोषा विदोषेभ्यो महाभूतानि महाभूतेभ्योऽर्द्धकारोऽर्द्धकारा-
दुशिर्षुर्नेहान्महाभूतध्याप्यवचम् । तदेतदासुरे परात्परं भवति ।
अपरमंगत् । परमोऽभ्योऽस्य क्षेत्रज्ञस्य परमंगत्परमं । अग्न्या
प्रलयधर्मिणावपुद्धसुष्यमानात्परमंगत्पुनरी । न त्वेतावदुष्यमाना-
प्रतियुद्धात्पुनरी । एवमाह । [270]

सुष्यमानाप्रतियुद्धाभ्यां युद्धस्य च निरागमनः ।
परात्परं विदित्वा तु न जन्म पुनरामुयात् ।

एवमेताभ्यां सुष्यमानाप्रतियुद्धाभ्यानाभ्यां युद्धं कृत्वा न जन्म-
र्तति ।

Colophon

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तं किं पदपापदमिति । अत्र श्रुत्वा । अनादि [275]
निष्पादमाह्लात्पादासुरे शाश्वतमव्ययम् । प्रत्यक्षान्दानगुण-
न्मन्मात्रवादानाद्यम् । अन्यं चाचापमण्डपैवाधिष्ठातात्मनैव
हेतुना शाश्वतं च वर्णयन्ति । शाश्वतस्य अगवान्तोऽप्रज्ञो दीपधर्मा
प्रकृतिविकारयोर्मन्तरिणः शुद्धधर्मा सुशुद्धधर्मा चेति । एवमाह ।

पदयः पदयति पदयन्तमपदयन्तं च पदयति । [280]
अपदयन्तावपदयत्पापदयत्पौ न पदयति ।

इति ।

यदप्युक्तं किं स्थानिष्ठमिति । अत्र श्रुत्वा । स्थानिष्ठं नामासुरे
पुरुषं पद्मविदारु क्षेत्रज्ञं । यथा पुनरप्यनेभ्यो विदुर्न क्षेत्र-
सुष्यमानस्यैवात्तथा क्षेत्र क्षेत्रज्ञः । यथा सुधा- [285]
द्विपीका निष्कृष्टा न पुनराविदाति अन्यथात्तथा क्षेत्र क्षेत्रज्ञः ।
यथोदरे प्रयत्नान्ते मत्स्यो न प्रयत्नेऽन्तरात्तथा क्षेत्र क्षेत्रज्ञः ।
यथोदुम्बरे मन्त्रो मिस्र उदुम्बरे न पुनरमित्यन्तेऽन्तरात्तथा
क्षेत्र क्षेत्रज्ञः । यथा कृत्वाकृष्टं पतन्मन्त्रं सुशुद्धस्यैवात्तथा

G: परावरेण (for परावरे) — (L 268) Ms om. अत्र
रमेत् । पर Ms समप्रलयपत्न (for [अ]सर्गप्रलयधर्मा).
G: मर्म (for [अ]मम) — (L 273) Ms नोपति (for
'तीति). — Colophon Adhy name Ms कपिलासुरे
संवाद

(L 275) G: अनादिनिष्पादात् (for अनादिनिष्प) — (L
279) G: स्थानिष्ठ (for स्थानिष्ठ) — Lines 280-281
= 280, lines 267-268 — (L 281) G: पदयति (for
पदयति). — (L 282) G: om इति — (L 284) G:
पुनरप्यने (for 'पणस्यो). — (L 286) Ms निष्कृष्टा (for
निष्कृष्टा). — G: om (hapl.) from यथोदरे (in line

क्षेत्र क्षेत्रज्ञ । यथा वृक्षाद्वा शकुनिरूपतन्स त वृक्ष- [290]
मुत्सृजत्यन्यत्वात्तथा क्षेत्र क्षेत्रज्ञ । कस्मादन्यत्वात् । सर्वेषामेव-
मन्यत्वम् । फूलमन्यद्वृक्षोऽन्य । मशकोऽन्योऽन्यदुदुम्बरम् ।
अन्यो मस्योऽन्यदुदकम् । मुञ्जमन्यदन्येपीका । अन्यदुदकमन्य-
एुष्करपर्णम् । तथान्यक्षेत्र क्षेत्रज्ञोऽन्य पुरुष पञ्चविंशक ।
अन्यश्चास्माक्षेत्रज्ञ इति । [295]

Colophon

कपिल उवाच ।

यदप्युक्त किं वियोगावियोगमिति । अत्र मूम । अवियोगो
नामासुरे पिपयविपयिणां प्रति विश्लेषो न भवत्यप्रतिबुद्धत्वात् ।
वियोगो नामासुरे पुरुष पञ्चविंशतीना तत्त्वानामसक्तो नाह-
मेतेषामन्ये चैते ममेत्यनभिमन्यमानो वियोगी भवति ।

पञ्चविंशतितत्त्वज्ञ परात्मा भवतेऽमृत । [300]

स मुक्तत्वमवानात्परेण समतां व्रजेत् ।

Colophon

कपिल उवाच ।

एवमेतदासुरे पर पुरुषादन्यत्कमनुद्ध बुध्यमानोऽभिमन्यते ।
नानाभावात्क्षेत्रधर्मान्यत्कमक्षेत्रधर्मा क्षेत्रज्ञ । धीजधर्मान्यत्कम-
धीनधर्मा क्षेत्रज्ञ । सर्गधर्मान्यत्कमसर्गधर्मा क्षेत्रज्ञ । प्रकृतिधर्मा
न्यत्कमप्रकृतिधर्मा क्षेत्रज्ञ । गुणधर्मान्यत्कमगुणधर्मा [305]
क्षेत्रज्ञ । अविमलधर्मान्यत्क विमलधर्मा क्षेत्रज्ञ । अनुद्धिधर्मा-
न्यत्क शुद्धिधर्मा क्षेत्रज्ञ । अशुचिधर्मान्यत्क शुचिधर्मा क्षेत्रज्ञ ।
अमुक्तधर्मान्यत्क मुक्तधर्मा क्षेत्रज्ञ । अविविक्तधर्मान्यत्क विविक्त-
धर्मा क्षेत्रज्ञ । अकुशलधर्मान्यत्क कुशलधर्मा क्षेत्रज्ञ । अपश्य-

धर्मान्यत्क पश्यधर्मा क्षेत्रज्ञ । अचेतनधर्मान्यत्क चेतन- [310]
धर्मा क्षेत्रज्ञ । अवियोगधर्मान्यत्क वियोगधर्मा क्षेत्रज्ञ । अवि-
मोक्षधर्मान्यत्क विमोक्षधर्मा क्षेत्रज्ञ । किं च भूयो द्रष्टा क्षेत्रज्ञो
द्रष्टव्यमन्यत्कम् । श्रोता क्षेत्रज्ञ श्रोतव्यमन्यत्कम् । मन्ता
क्षेत्रज्ञो मन्तव्यमन्यत्कम् । बोद्धा क्षेत्रज्ञो बोद्धव्यमन्यत्कम् ।
एवमेवासुरे अन्यदन्यत्कमन्य पुरुष पञ्चविंशति- [315]
तत्त्वमन्यदन्योऽस्माक्षेत्रज्ञ इति ।

Colophon

कपिल उवाच ।

एवमेतदासुरे बुद्ध्या बुद्ध्या निर्द्वन्द्व निर्नमस्कारमस्वाहाकार-
स्वधाकारमनहकार क्षेत्रज्ञ शुद्ध निर्द्वन्द्वेन निर्द्वितीयेन शुद्धेनालुब्ध-
धेनाहिसक्तेन यथालब्धोपजीविनाप्यपगतकामक्रोधलोभमोहमा-
नदर्पेणात्मवत्ता सर्वभूतदर्शनेन सम्यग्दृष्टिना यता- [320]
त्मना शान्तेन दान्तेन शून्यागारनदीपुलिनवृक्षमूलवृक्षकोटरखुसा-
गारावसथगृहानित्येन यात्रामात्रभोजनाच्छादनेन यत्र क्वचन
शायिना मिश्रुणा स्वकार्यमनुष्ठातव्यम् । प्रतिभाग्यमुपसर्गं जित्वा
योगेन योगकार्यमनुष्ठेयम् । तद्विधिविध ध्यानम् । तद्यथा प्राणा-
यामात्मक चतुर्विध सगुणप्राणायामात्मक च मानसम- [325]
गुणम् । तद्यथा श्रोत्र श्रान्येभ्य प्रतिसमावर्तयति घ्राण त्रेयेभ्य-
श्चक्षू रूपेभ्यस्त्वच स्पर्शेभ्यो जिह्वा रसेभ्यो मनो मन्तव्ये-
भ्योऽहकारमभिमानेभ्यो बुद्धिं बोद्धव्येभ्य । तदेतदिदमिन्द्रि-
यग्राममस्मादिन्द्रियविपयात्स्वै स्व निरुह्य देवता प्रतिसमावर्त-
यति । जलजानीव प्रलाययति मानसेभ्य सकल्पेभ्य [330]
प्रतिममावर्तयति मानसमिन्द्रियाणि । मानसेभ्यश्चैव सकल्पेभ्य
प्रतिममावर्तयित्वा महात्मा क्रतुमुत्तयते । महाकृतवो भूतादिश्च

287) up to क्षेत्र क्षेत्रज्ञ । यथा (in line 289) — (L
292) Gr कृतमन्यो (for मन्यद्) — (L 294) Ms क्षेत्रमन्य
(for क्षेत्र क्षेत्रज्ञोऽन्य) — (L 297) Gr विशेषो (for
विश्लेषो न) — (L 299) Gr [अ] भिमन्यमानो (for [अ]
नमि') — Gr om lines 300-301 — Colophon
Adhy name Ms कपिलासुरिसवाद

(L 303ff) The sequence of the pairs in Gr
is क्षेत्र-अक्षेत्र, धीज-अधीज (Gr subst तत्त्व-अतत्त्व), सर्ग-
असर्ग, प्रकृति-अप्रकृति, मुक्त-अमुक्त, विमल-अविमल, बुद्धि-
अबुद्धि, विविक्त-अविविक्त, कुशल-अकुशल, शुचि-अशुचि,
पश्य-अपश्य, चेतन-अचेतन, वियोग-अवियोग, मोक्ष-अविमोक्ष,
while that in Ms is क्षेत्र-अक्षेत्र, विविक्त-अविविक्त,
विमल-अविमल, चेतन-अचेतन, बुद्धि-अबुद्धि, वियोग-अवियोग,
मोक्ष-अविमोक्ष — Gr om (hapl) the pair गुण-अगुण,
while Ms om (hapl) the pairs बीज-अबीज, सर्ग-

असर्ग, प्रकृति-अप्रकृति, गुण-अगुण, शुचि-अशुचि, मुक्त-
अमुक्त, विविक्त-अविविक्त, कुशल-अकुशल, पश्य-अपश्य, चेतन-
अचेतन — Gr (in all cases) reads अन्यत्क (for 'त्क) .
— Colophon Adhy name Ms कपिलासुरिसवाद

(L 317) Gr निर्नमस्कार' स्वाहाकारवपृकारस्वधाकारान्
(for निर्द्वन्द्व निर्नमस्कारमस्वाहाकारस्वधाकारम्) — (L 318)
Gr अहकारक्षेत्रज्ञशुद्ध (for अनहकारं क्षेत्रज्ञ शुद्ध) Gr
[अ] लुब्धेन (for [अ] लुब्धकेन) — (L 320) Gr दर्शन-
सम्यग् (for 'दर्शनेन स') — (L 321) Gr युषागारावसथ
(for युषागारा') — (L 322) After भोजनाच्छादनेन,
Gr ins च — (L 323) Gr अपवर्ग (for उपसर्ग)
— (L 325) Gr सगुणमप्राणायामात्मक (for सगुणप्रा)
— (L 326) Gr यदा (for यथा) — (L 330) Gr
प्रलाययेति (for प्रलाययति) — (L 331) Gr मानससकल्पम्
(for मानसम्) Gr चैन (for चैव) After चैव, Gr

भूतविशेषाश्च महस्यात्मनि महान्तमात्मनि प्रतृक्ष विवेचयिष्या
व्यक्तमनुयुद्धे । तत्रातीत क्षेमी भवति तस्माद्य विदुत । यश्च
तत् क्षेत्रज्ञमसमाहृतो भवति निर्द्वन्द्वो निर्दिनीयः [335]
शुद्धो मुक्तो निरय केवलो भवति । एयोऽन्त एयोऽपयगं एया
निष्ठा एतसौव्यर्क्यम् ।

तद्यथा तथोपनयनेन पूर्वतरेऽप्यर्थायैरुपदिष्टम् । तदेषमुपदेष्टाः ।
तत्र श्लोको भवति ।

यथास्य जाग्रत स्वप्नो यथा न्यात्तमया वृत् । [340]

विभागस्य मोक्षस्तु यस्त्वय स पुनर्भवेत् ।

Colophon

कपिल उवाच ।

पुत्रावदेवामुरे ष्यामनुवर्णितम् । परिमंष्यानमपि चोक्तम् ।
चतुर्विंशतितत्त्वमेतत्कारणमित्यत्र श्रुम् । तदंतद्दुःखं युष्यमान-
मेवदाचार्या शुद्धमिच्छन्त्यनवयोषार । नान्यमयुगं पुत्रम् ।
फस्वेषोऽधिष्ठातृसन्नकः प्रकृतविकाराणामन्यत्रप्रती- [345]
कार ।

तदेतत्प्रकृतविकारसन्नकादन्यद्व्यक्तारपुरुष शुद्ध निष्कैवल्य-
मनवयवमज क्षेम्यमेवाह ।

येनेय ससुता बहुप्रयतिनी लोकाश्रयालम्बिना

योनिस्याः पुत्राश्च येन विदिता बुद्ध्या सदा बुद्धयत् । [350]

द्रष्टा चैव परो गुणविरहितो ज्ञानानुसरीयोऽक्षय-

स्तद्वदनेयतीह य कृतमतिमुं न म योन्वाधिपः ।

तदेतदुपमवयानमनुवर्णितं याथातथ्यदर्शनान्मनवसुताना प्रति-
बोधनमिति ।

Colophon

कपिल उवाच ।

माद्रोपात्रेषु संविदात्मनश्चमेऽयामुरे वेदेनष्टासु विदा- [355]
स्यानेनानुत्तमुद्धाय मवानुवर्णितं मास्त्वज्ञानमेतापदेतज्ज्ञानस्य
पद्यवित्तित्तवानि । तदेतद्वातुप्राय नाभिध्याय नादकंस्वर्दादिने
नासंवल्लरोविगाय या वर्णयित्तयम् । परमज्ञानमित्यर्थेऽनुरयो
वेदप्रोच येत्तं संव्यवर्णीति । तदेतद्वातुप्रे नावपुष्पव्यवर्णीत्यात्मा
नोऽन्यथैव प्रवृत्ता स्यादाकारस्वभाकारोऽपारवपद्दारे- [360]
ऋषिदोदितमहत्त्वाव्यवर्णनीद्विष्टरुते पर्मता । गर्तं ऐव-
दानयासुरविनाशभूतारमविताधरगन्धर्वेधनामर्गित्तादयोः
न्ये नृतप्रामा क्षान्तवयमाश्रिता क्षान्तमेवागर्तावन्ते । जायन्ते
पासवृद्धमज्ञानाभ्यापानरत्नविषयोनिचंदंशोपपद्यन्ते परंशोदि
दायमहप्राणोऽसाति । कथंविचयवित्तमंशुगिर्गि [365]
स्यात् । कुत एव मोक्षमुडि ।

तेऽप्यपार्श्वेण मुन्यकामा प्रतिपद्युर्गतिप्रगतेर मुच्यंते
भायोऽप्यारु प्रेळोषयाव्यवपदपदन्तो नि मन्ता प्रेणोऽपमेऽपार्श्व
प्रपतन्ति । तद्वातुप्रे स्त्रीशिवेऽपि तु दर्शनेषु परं वेदप्रामा-
ण्यम् । ते चापि तु परमपार्श्वेऽपि एव । कुत एव । [370]
वेदार्थं यतो यतार्थं स्यात् स्यात्सर्वं मुन्य य मोहावतगमिष्ट
मोहप्रमव जन्म । तच्च मुन्यदु मर्शुमोहप्रमं जन्म । तथैव
चापि निधनम् । गद्यापि तु सर्वदुःखतम् । तस्यान्नाऽप्रामो
दुःखस्य परस्परं हेतु । मन्तापुपतनरुचयो दुःखमनुद्वैपमुनि-
तीपन्तो णिया सपेदेदानुपनमताश्रेषु प्रयुज्यन्ते । वद- [375]
भ्यागाच शास्त्रस्य दुःखमागोऽप्येदं कुपेति । स्यामन्त्येऽप्येनात्र
विष्टन्ते प्रीतीभूया भयम् प्राप्ता । एवमाह ।

तेषां धाम्नाभ्यामाह सत्योतो निरन्ते । भयन्ताच्छिन्ने दुःख-
स्योतमि दान्तिरिहान्ताय दुःखस्य । तदेतद्वातुप्रे मयोपपन्नाप्रे-

ins मानस्येभ्यः . — (L 332) G₁ महा (for महात्मा)
G₁ महात्मा क्रतवो (for महात्क) — (L 335) G₁
क्षेत्रज्ञ (sic) (for 'गन्') — (L 336) G₁ अंत (for
स्त) — (L 338) G₁ यदुपदिष्ट (for उपदिष्टम्) .
G₁ तदेव (for तदेवम्) . — Colophon Adhy name
M₆ कपिलाश्रितवाच

(L 342) G₁ प्तदेव (for एतावदेव) — (L 343)
G₁ बुद्धा स (for बुद्धिम्) — (L 344) G₁ शुद्ध
मित्यनवगच्छति (for शुद्धमिच्छन्ति) . — (L 345) G₁
अप्रकृतविकार (for अप्रतीकार) — (L 347) Before
अव्यक्तात्, G₁ ins अव्यक्तम् — (L 348) After अन
वयव, G₁ ins अनामयम् G₁ एवमेव (for एव) . — (L
349) G₁ गोताश्रयालम्बिना (v. 1 योगश्रया) (for लोकाभया
लम्बिना) . — For line 350, G₁ subst

येनस्या पुत्राश्च येनिविदिता बुद्ध्यामनुज भवन्तु ।
— (L 352) G₁ दमरु (for दमरु) — Colophon
Adhy name M₆ कपिलाश्रितवाच

(L 355) G₁ अष्टादश (for अष्टा) — (L
358) G₁ यदित्य (for यदित्त) — (L 363) G₁
[उ]रलीयते (for [अ]रलीयन्ते) — (L 364) G₁ शोदितम
साति (for 'शोदित') — (L 366) G₁ तन (for तुन)
— (L 367) G₁ प्रतिपद्य (for 'पद्य') . G₁ एव (for
एव) . — (L 369) G₁ om तु — (L 370) G₁ एव
कुपेत् (for the first एव) — (L 371) G₁ स्वयं
मुत्तार्थ (for स्वार्थ) — (L 374) G₁ समुद्रोयमुनिष्ठतो
(for दुःखममुद्रोयमुनिष्ठतीर्षन्तो) — (L 376) G₁ एवमे
वाव तिष्ठते (for 'खेनाव') — (L 377) G₁ अमृत
(for अमृत) . — (L 378) G₁ तिष्ठे (for अत्यन्तच्छिन्ने) .

वावबुद्धं प्राकृतज्ञानम् । यदन्वरोत्पन्नस्य भगवान्विरि- [380]
ञ्चोऽपि विक्रोशितवान्सप्तकृत्व । यदा न तस्य कश्चित्प्रतिवचन
प्रायच्छत्तत प्रवृत्तस्य भवान्पुन सर्गाय निवृत्त इति ।

Colophon

भीष्म उवाच ।

तदेतत्परमज्ञानमासुरेराचार्येणानुशस्त परमर्षिणा भगवता
कपिलेन परेण बहुमानेन । भगवता चासुरिणा शास्त्र भगवते
पञ्चशिखाय पञ्चशिखेन कात्यायनाय कात्यायनेन [385]
गौतमाय गौतमेन गार्ग्याय गार्ग्येणावध्यायनाय आवध्यायने-
नर्षिभ्य ऋषिभ्य । ततेऽत्परम तत्परेण भगवता व्यासेन व्यासा-
न्मयावाप्त परमज्ञान तथा मत्तो भवता प्राप्तमिति ।

तदेतद्वाङ्मनास्तात ध्रुवयेत्सगितव्रतान् ।

क्षत्रियान्याङ्गिकाश्चैव प्रजापालनवत्परान् । [390]

वैश्यांश्च नृपशार्दूल सर्वातिथ्यकृतव्रतान् ।

शूद्राश्च शुश्रूषपरान्सर्वसत्त्वहिते रतान् ।

यद्यपि स्युस्त्रयो वर्गा यज्ञे चाधिक्रियन्ति वै ।

मन्त्रवर्जे तु शूद्राणा क्रिया दृष्टा इति श्रुति ।

सूत्रकारवचस्त्वेवद्वेदकारवचस्तदा । [395]

शास्त्रकारास्तथा चैतत्प्रवदन्तीति न श्रुतम् ।

Colophon

29 C

G: Ms cont

युधिष्ठिर उवाच ।

छिद्यमानेषु भूनेषु जातीमरणसागरे ।

यत्प्राप्य क्लेश नामोति तन्मे श्रुहि पितामह ।

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहाम् पुरातनम् ।

सनत्कुमारस्य सत सबाद् नारदस्य च ।

सनत्कुमारो भगवान्ब्रह्मपुत्रो महायशा । [5]

पूर्वजाश्च त्रयस्तस्य कथ्यन्ते ब्रह्मवादिन ।

सनक सनन्दनश्चैव तृतीयश्च सनातन ।

जातमात्राश्च ते सर्वे प्रतिबुद्धा इति श्रुति ।

चतुर्थश्चैव तेषा स भगवान्योगसत्तम ।

सनत्कुमार इति वै कथयन्ति महर्षय । [10]

हैरण्यगर्भश्च मुनिर्वसिष्ठ पञ्चम स्मृत ।

षष्ठ स्याणुश्च भगवानमेयात्मा त्रिशूलधृक् ।

ततोऽपरे समुत्पन्ना पावकाद्वरुणकृतौ ।

मानसा स्वयमुवो हि मरीचिप्रमुखास्तथा ।

भृगुर्मरीचेरनुजो भृगोरप्यद्विरास्तथा । [15]

अनुजोऽद्विरसोऽथात्रि पुलस्त्योऽत्रेस्तथानुज ।

पुलस्त्यस्यानुजो विद्वान्पुलहोऽनुपमधुति ।

पठ्यन्ते ब्रह्मजा ह्येते विद्वद्भिरमितीजस ।

सर्गमेतन्महाराज कुर्यादादिगुरुर्महान् ।

प्रमुर्विभुरनन्तश्रीर्ब्रह्मा लोकपितामह । [20]

मूर्तिमन्तोऽमृतीभूतास्तेजसातितपोन्विता ।

सनकप्रमृतयस्तत्र त्रय प्राप्ता पर पदम् ।

कृत्स्नक्षयमनुप्राप्य विमुक्ता मूर्तिवन्धनात् ।

सनत्कुमारस्तु विभुर्योगमास्थाय योगवित् ।

विचचार त्रयो लोकानैश्वर्येण परेण ह । [25]

रुद्रश्चाप्यष्टगुणित योग प्राप्तो महायशा ।

सूक्ष्ममष्टगुण राजक्षेत्रे नृपसत्तम ।

मरीचिप्रमुखास्तात सर्वे सृष्ट्यर्थमेव ते ।

नियुक्ता राजशार्दूल तेषा सृष्टिं शृणुष्व मे ।

सप्त ब्रह्माण इत्येष पुराणे निश्चयो गत । [30]

सर्ववेदेषु चैवोक्ता खिलेषु च न सशय ।

इतिहासे पुराणे च श्रुतिरेषा पुरातना ।

वरदे कथ्यत इति प्राहुर्वेदान्तपारगा ।

— (L 381) G: क्रोशितवान् (for विक्रो) After
सप्तकृत्व, G: ins इति — (L 382) G: भगवान् (for
भवान्) — Colophon. Adhy name Ms कपिलाद्
रिसवाद

— (L 383) G: परम (for परम) G: [अ]नुशासितं
(for 'शस्त) — (L 387) G: om the second ऋषिभ्य
— (L 388) G: om. तथा G: [अ]वाप्तम् (for प्राप्तम्)
— (L 392) G: शुश्रूषणपरान् (hypermetrio) (for
शुश्रूषण) — (L 393) G: यज्ञेनाधि- (for यज्ञे चा'),

— Colophon Adhy name Ms कपिलाद्भरिसवाद

29 C

(L 9) G: योगमास्थित (for 'सत्तम). — (L 13)
G: ब्रह्माणकृतौ (for 'णकृतौ) — (L 14) G: मानसा
स्वयमुवो भूमेर् (hypermetrio) — (L 18) G: कथ्यते
(for पठ्यन्ते) — (L 26) G: गुणितो (for 'त)
(L 31) Ms सशया (for 'य'). — (L 33) G: परदे
(sto) (for वरदे) — (L 35) G: गुणा (for गणा).

एतेषा पितरस्ताव पुत्रा इत्यनुचक्षते ।
गणा सप्त महाराज मूर्तयोऽमूर्तयस्तथा । [35]

पितृणां चैव राजेन्द्र पुत्रा देवा इति श्रुति ।
देवैर्व्याप्ता इमे लोका इत्येवमनुशुश्रुम ।
कृष्णद्वैपायनाधौव देवस्थानात्तथैव च ।
देवलाघ नरश्रेष्ठ काश्यपाद्य मया श्रुत ।
गौतमादय कौण्डिन्याद्भारद्वाजात्तथैव च । [40]

मार्कण्डेयात्तथैवैतदृषेदेवतमात्तथा ।
पित्रा च मम राजेन्द्र श्राद्धकाले प्रभाषितम् ।
पर रहस्य राजेन्द्र ब्रह्मण परमात्मन ।
अत पर प्रपक्ष्यामि यन्मा पृच्छसि भारत ।
तद्विहैकमना श्रुती शृणुष्ववाहितो मम । [45]

स्वायम्भुवस्य सवादं नारदस्य च धीमत ।
सनत्कुमारो भगवान्दीप जज्वाल्य तेजसा ।
अद्भुष्टमात्रो भूत्वा वै विचचार महासुनि ।
न कदाचिन्महाराज मेरुपृष्ठे समेष्विवान् ।
नारदेन नरश्रेष्ठ मुनिना ब्रह्मवादिना । [50]

जिज्ञासमानायन्वोन्य सकाशाद्ब्रह्मणस्तदा ।
ब्रह्मभागगतीं तात परमार्थार्थचिन्तकौ ।
मतिमान्मतिमच्छ्रेष्ठ बुद्धिमान्बुद्धिमत्तरम् ।
धृतिमान्धृतिमच्छ्रेष्ठ स्मृतिमान्स्मृतिमत्तरम् ।
क्षेत्रधिरक्षेत्रविच्छ्रेष्ठ ज्ञानविज्ञानवित्तमम् । [55]

लोकमिहोक्तविच्छ्रेष्ठमात्मविद्यात्मवित्तमम् ।
सनत्कुमारं तत्रवज्र भगवन्त्तरिंदम ।
सर्ववेदार्थकुण्डल सर्वदाक्षाविदारद ।
सांख्ययोग च यो वेद पाणावामलक यथा ।
नारदोऽथ नरश्रेष्ठ त पप्रच्छ महामतिम् । [60]

त्रयोविंशतितत्त्वस्य अन्यत्त्वस्य महासुने ।
प्रभव चाप्यय चैव श्रोतुमिच्छामि तत्त्वत ।
अध्यात्ममधिभूत च अधिदैव तथैव च ।
कालसख्याश्च सर्गाश्च तद्भवान्वक्तुमर्हति ।

सनत्कुमार उवाच ।

भूयतामानुपूर्व्येण नव सर्गा प्रयत्नतः । [65]

तथा कालपरीमाण तत्त्वानामृषिसत्तम ।
अध्यात्ममधिभूत च अधिदैव तथैव च ।
कालसख्यां च सर्गं च सर्वमेव महासुने ।
तमस कुर्षत सर्गस्तामसेत्समिधीयते ।
ब्रह्मविक्रिर्द्विर्जैर्नित्य नित्यमध्यात्मचिन्तकै । [70]

पर्यायनामान्येतस्य कथयन्ति मनीषिण ।
तानि ते सप्रवक्ष्यामि तद्विहैकमना शृणु ।
महाणवोऽणवश्चैव सलिलं च गुणास्तथा ।
वेदास्तपश्च यज्ञाश्च धर्मश्च भगवान्विभु ।
प्राण सर्वतकोऽग्निश्च ज्योम कालस्तथैव च । [75]

नामान्येतानि ब्रह्मर्षे शरीरस्थेश्वरस्य वै ।
कीर्तितानि द्विजश्रेष्ठ मया शास्त्रानुमानत ।
चतुर्थ्युगसहस्रं तु चतुर्थ्युगमार्दिदम् ।
प्राहु कल्पसहस्रं वै ब्राह्मणास्तत्त्वदर्शिन ।
दशकल्पसहस्राणि अन्यत्त्वस्य महानिशा । [80]

तथैव दिवस प्राहुर्योगा साख्याश्च तत्त्वत ।
निशा सुस्वाथ भगवान्क्षपान्ते प्रत्यबुध्यत ।
अहं कृत्वा सुखं तात ससर्जं प्रभुरीश्वर ।
हिरण्यगर्भं विश्वात्मा ह्यण्डज जलज मुनिम् ।
भूतभव्यभविष्यस्य कर्तारमनघं विशुम् । [85]

मूर्तिमन्तं महात्मानं विश्वं शशु स्वयम्भुवम् ।
अणिमालधिमाप्राप्तिमीशानं ज्योतिषा परम् ।
तस्य चापि निशामाहुर्वेदवेदाङ्गपारगाः ।
पञ्चकल्पसहस्राणि अहरेतावदेव च ।
न सर्गं कुरुते ब्रह्मा तामसस्यानुपूर्वश । [90]

सृजते स त्वहकार परमेष्ठिनमव्ययम् ।
अहकारेण वै लोका व्याप्तास्त्वाहकृतेन च ।
येनाविष्टानि भूतानि मज्जन्यव्यक्तसागरे ।
देवर्षिदानवनरा यक्षगन्धर्वकिंनरा ।
उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति ऊर्ध्वाधस्तिर्यगेव च । [95]

पृतस्यापि निशामाहुस्तृतीयमथ कुर्यत ।
श्रीणि कल्पसहस्राणि अहरेतावदेव च ।
अहकारश्च सृजति महाभूतानि पञ्च वै ।
पृथिवी वायुराकाशापामो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।

(L 44) Gr नां (for मा) — (L 47) Gr जज्वाल
(for 'ल्य) — (L 51) Gr तत (for तदा) — (L
53) Gr बुद्धिमत्तम (for 'मत्तरम्) . — (L 55) Gr ज्ञान-
विज्ञानवित्त (for the post half) . — Before 61, Gr
ins नारदः . — (L 64) Gr कालसख्या च सर्गश्च . — (L
66) Gr परिणाम (for 'परीमाण) . — (L 68) Gr 'सख्या

(for -सख्यां) — (L 78) Gr चतुर्थ्युगसहस्राणु (for the
prior half) — (L 80) Gr महायज्ञा (for 'निशा) .
— (L 82) Gr क्षपति प्रतिबुध्यते (for the post half) .
— (L 84) Gr अज च जनित मुनिं (for the post half) .
— (L 87) Ms (also as above) -महिमा (for लधिमा) .
— (L 92) Gr वै (for च) — (L 99) Gr पचम (for

एतेषा गुणतत्त्वानि पञ्च प्राहुर्द्विजातय । [100]
 शब्दे स्पर्शे च रूपे च रसे गन्धे तथैव च ।
 गुणेष्वेतेष्वमिरता पङ्कलमा इव द्विषा ।
 नोत्तिष्ठन्त्यवशीभूता सक्ता अव्यक्तसागरे ।
 एतेषामिह वै सर्गं चतुर्थमिह कुर्वताम् ।
 द्वे तु कल्पसहस्रे वै अहो रात्रिस्तथैव च । [105]
 अनन्त इति विलयात् पञ्चमं सर्गं उच्यते ।
 इन्द्रियाणि दशैकं च यथाश्रुतिनिर्देशनात् ।
 मनः सर्गगतं तात् विशात्सर्वमिदं जगत् ।
 न तथान्यानि भूतानि चलन्ति यथा मनः ।
 एतस्यापि तु वै सर्गं षष्ठमाहुर्द्विजातय । [110]
 अहं कल्पसहस्रं वै रात्रिरेतावती तथा ।
 उर्ध्वं स्रोतस्तु वै सर्गं सप्तमं ब्राह्मणा विदुः ।
 अष्टमश्राप्यघ्नं स्रोतस्तिर्यक्तुं नवमं स्मृतं ।
 एतानि नव सर्गाणि तत्त्वानि च महामुने । [115]
 चतुर्विंशतिरक्तानि कालसत्याश्च तेऽनघ ।
 अप्ययं प्रभव चैव अव्यक्तस्य महामुने ।
 प्रवक्ष्याम्यपरं तत्त्वं यस्य यस्येश्वरश्च यः ।
 अध्यात्ममधिभूतं च अधिदैवं तथैव च ।
 यथाश्रुतं यथादृष्टं तत्तथा वै नियोग मे ।

Colophon

सनत्कुमार उवाच ।

अधःस्रोतसि सर्गे च तिर्यक्स्रोतसि चैव ह । [120]
 एताभ्यामीश्वरं विद्यादूर्ध्वस्रोतस्तथैव च ।
 कर्मेन्द्रियाणां पञ्चानामीश्वरो बुद्धिगोचरः ।
 बुद्धीन्द्रियाणामयं तु मनः ईश्वरमुच्यते ।
 मनसं पञ्च भूतानि सगुणान्याहुरीश्वरम् ।
 भूतानामीश्वरं विद्याद्ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । [125]
 भवानिह कुशलश्रैवं धर्मेणैव परेषु वै ।
 कालाभिरप्यहं स्व ते जगद्गतिं चाशुभिः ।
 ततः सर्वाणि भूतानि स्यावराणि चराणि च ।

हाहाभूतानि दग्धानि स्वयोनिं गमितानि वै ।
 कर्मपृष्ठनिभा भूमिर्निर्दग्धकुशकण्टका । [130]
 निर्वृक्षा निस्तृणा चैव दग्धा कालाग्निना तदा ।
 जगद्धलीनं जगति जगत्सन्तु प्रलीयते ।
 नष्टगन्धा तदा सूक्ष्मा जलमेवाभवत्तदा ।
 ततो मयूखजालेन सूर्यस्यापीयते जलम् ।
 जलात्मा प्रलीयत्यर्के तदा ब्राह्मणसत्तम । [135]
 अन्तरिक्षगतान्भूतान्प्रदहत्यनलस्तदा ।
 अग्निभूतं तदा व्योम भवतीत्यभिचक्षते ।
 तं तथा विस्फुरन्तं हि वायुर्ध्वंसयते महान् ।
 महता बलवेगेन आदत्ते तं हि भानुमान् ।
 वायोरपि गुणस्पर्शमाकाशं प्रसते यदा । [140]
 प्रणश्यति तदा वायुः स्वं तु तिष्ठति नानदत् ।
 तस्य तं निनदं शब्दमादत्ते वै मनस्तदा ।
 स शब्दगुणहीनात्मा तिष्ठतेऽमूर्तिमास्तु वै ।
 भुङ्क्ते तु स तदा व्योमं मनस्तात् दिगात्मकम् ।
 व्योमात्मनि विनष्टे तु सकल्पात्मा विवर्धते । [145]
 सकल्पात्मानमादत्ते चित्तं वै स्येन तेजसा ।
 चित्तं प्रसत्यहकारस्तदा वै मुनिसत्तम ।
 विनष्टे च तदा चित्ते अहकारो भवेन्महान् ।
 अहकारं तदादत्ते महान्ब्रह्मा प्रजापति ।
 अभिमाने विनष्टे तु महान्ब्रह्मा विराजते । [150]
 तं तदा त्रिषु लोकेषु मूर्तिष्वेवाप्रमूर्तिजम् ।
 येन विश्वमिदं कृत्स्नं निर्मितं वै गुणार्थिना ।
 मूर्तिं जलेश्वरमपि व्यवसायगुणात्मकम् ।
 प्रसिष्युर्मगवान्ब्रह्मा व्यक्तोऽव्यक्तमसशयम् ।
 पृथोऽप्ययं प्रलयो मया ते परिभाषितः । [155]
 अध्यात्ममधिभूतं च अधिदैवं च श्रूयताम् ।
 आकाशं प्रथमं भूतं श्रोत्रमध्यात्मं शब्दोऽधिभूतं दिशोऽधि-
 दैवतम् । वायुर्द्वितीयं भूतं त्वगध्यात्मं स्पर्शोऽधिभूतं विद्युदधि-
 दैवतं स्यात् । ज्योतिस्त्रुतीयं भूतं चक्षुरध्यात्मं रूपमधिभूतं
 सूर्योऽधिदैवतं स्यात् । आपश्चतुर्थं भूतं जिह्वाध्यात्मं [160]
 रसोऽधिभूतं सोमोऽधिदैवतं स्यात् । पृथिवी पञ्चमं भूतं ग्राणम-

*मन्) — (L 103) G: वशीभूता (for [अ]वशी) — (L 104) G: कुर्वत (for 'तान्) — (L 105) G: अहोरात्रं (for अहो रात्रि) — (L 113) G: अष्टम (for 'मशु). — (L 115) G: चतुर्विंशतिरक्तानि — Colophon Adhy name Ms: सनत्कुमारगीता (L 120) G: om the ref — (L 124) G: सद्गुणानि (for सगुणानि) — (L 127) G: कलाभिरहं स्व ते

(for the prior half) — (L 135) G: प्रविलीयति (for प्रलीयति) — (L 136) G: सर्वान् (for भूतान्) G: तथा (for तदा), — (L 138) G: वायुर्ध्वंसयते महान् (for the post. half), — (L 143) G: स शब्दगुणवानात्मा (for the prior half), — (L 148) G: अहकारमेव महान् (for the post. half) — (L 154) Ms: व्यक्तान्यक्तम् (for व्यक्तोऽव्यक्तम्) — (L 155) G:

ध्यात्म गन्धोऽधिभूतं वायुरधिदैवतं स्यात् । पाद्मभौतिकमेत-
षात्पृथगनुवर्णितम् ।

अत ऊर्ध्वं त्रिविधमिन्द्रियविधिमनुवर्णयिष्याम । पादावध्या-
त्म गन्तव्यमधिभूत विष्णुरधिदैवतं स्यात् । हस्तावध्यात्म [165]
कर्तव्यमधिभूत इन्द्रोऽधिदैवतं स्यात् । पायुरध्यात्म विसर्गोऽ-
धिभूत मित्रोऽधिदैवतं स्यात् । उपस्थमध्यात्ममानन्दोऽधिभूतं
प्रजापतिरधिदैवतं स्यात् । वागध्यात्म वक्तव्यमधिभूत अग्निरधि-
दैवतं स्यात् । मनोऽध्यात्मं मन्तव्यमधिभूत चन्द्रमा अधिदैवत
स्यात् । अहंकारोऽध्यात्ममभिमानोऽधिभूत विरिञ्चोऽ- [170]
धिदैवतं स्यात् । बुद्धिरध्यात्म व्यवसायोऽधिभूतं ब्रह्माधिदैवत
स्यात् । एवमव्यक्तो भगवानसकृदसकृत्सर्गाङ्कुरते सहरते च ।
कस्मात्क्रीडार्थम् । यथादित्योऽशुजाळ क्षिपति सहरते च यथा
चान्तरिक्षादभ्रकोश उत्तिष्ठति ।

स्तनित गर्जितोन्मिष्र तच्च तत्रैव प्राणशत् । [175]

एवमव्यक्तो गुगान्मृजति सहरते च । यथा चार्णवाद्ूर्मिजाळ
नीचोच्च प्रादुर्भवति तच्च तत्रैव प्राणशदेवमव्यक्तो लोकान्मृजति
सहरते च । यथा च कूर्मोऽङ्गानि कामात्प्रसारयते पुनश्च प्रवेश-
यत्येवमव्यक्तो लोकान्प्रसारयति गिरति च । चेतनश्च भगवान्पञ्च-
विंशक शुचि । तेनाधिष्ठिता प्रकृतिश्चेतयति । नित्य [180]
सहधर्मा च भगवतोऽव्यक्तस्य क्रियावतोऽक्रियावान्भगवान्परम-
प्रकृतिरणु क्षेत्रज्ञ क्षेम्य इति ।

Colophon

नारद उवाच ।

यद्यचेतना प्रकृतिश्चेतनाधिष्ठिता चेतयति कस्मात्त मोक्षोऽ-
स्ति । भवद्विधाना चेतस्काङ्क्षिणां चेतो हि पञ्चविंशकमुपदिशन्ति
योगाः साख्याश्च । तच्चायुक्तमुपदिशन्ति । तद्वञ्चनाच्चा- [185]
युतप्रकृतिसहधर्मा प्रकृतिं वर्तमानामनुवर्तते इति । अनुवर्तमा-
नाच्च मन्यामहे अधिष्ठातृत्वाद्गुणत्वाच्चेत इति । अतश्च भवत्येव
दोष इति । यथा हि कश्चिद्दीर्घमध्वान गच्छति सङ्गवान् । असङ्ग-
स्यागमवतो गमने न प्रयोजनं भवति । अथ गच्छति सौऽपि सङ्गी

भवति । मत्स्यञ्चोदक सहधर्मिणावेव । एवं भगवद्भृ- [190]
नात्प्रकृतिपुरूपी । यद्युदकं प्रवर्तमानं मत्स्योऽनुप्रवर्तते ननु सङ्ग-
वान्भवति असङ्गी मत्स्यस्तस्य किं सङ्गधृष्यानुवर्तनेन ।

सनत्कुमार उवाच ।

देवर्षे तत्रासङ्गं घर्णयन्ति पुरुषस्य । न भगवता व्यक्तेन
सङ्गोऽस्ति निगुणस्य गुणिना । तत्र श्लोकानुदाहरन्ति बुधाः ।
तानुपधारयस्वैकार्थं पर्यायवचनं कृत्वा । [195]

अधिष्ठा पुरुषो नित्यं प्रकृत्या न च आत्मन ।
तस्याभिमानो भवति तस्मादासङ्ग उच्यते ।
चेतना पुरुषो नित्यं कालस्य न च आत्मन ।
तस्याभिमानो भवति तस्मादासङ्ग उच्यते ।
ब्रह्मा हि पुरुषो नित्यं मनसो न च आत्मन । [200]
तस्याभिमानो भवति तस्मादासङ्ग उच्यते ।
योद्धा हि पुरुषो नित्यं वेदस्य न च आत्मन ।
तस्याभिमानो भवति तस्मादासङ्ग उच्यते ।
ज्ञाता हि पुरुषो नित्यं क्षेत्रस्य न च आत्मन ।
तस्याभिमानो भवति तस्मादासङ्ग उच्यते । [205]
कर्ता हि पुरुषो नित्यं परस्य न च आत्मन ।
तस्याभिमानो भवति तस्मादासङ्ग उच्यते ।

देवर्षे तत्रासङ्गमनुवर्णयन्ति पुरुषस्य । शुचिर्हि भगवा-
न्क्षेत्रज्ञोऽशुचिर्नीं प्रकृतिमुदाहरन्ति । सङ्गी हि सङ्गवान्सङ्गी
चासङ्ग इति योऽसङ्गो ह्यात्मानं सङ्गिनमनुपश्यति स [210]
खल्वज्ञानीत्युच्यते शुधैरिह ।

एतस्याविद्याप्रसक्तस्य उद्भवाक्षेपशतसहस्रकोटिशोऽप्ययमान
स्याव्यक्तसागरे सुमहान्दुःखयोगो भवति । यथा च समुद्र प्रया-
तस्य कृतप्रायश्चित्तस्य अर्धतर्पिणो घणिकसंघस्य यानपात्रार्णवो-
दरगतश्चण्डवायुना भिद्यमान इतस्ततश्च विमलाभिरु- [215]
र्मिभिर्भिद्यमानो हाहाभूतो जनो व्यापयेत् । शतशश्चाप्राप्तमनो-
रथा प्लवान्गृहीत्वा । प्लवाश्रोन्मज्जन्ति निमज्जन्ति चान्योन्य-
मवलम्ब्यमाना । एवमज्ञानी पुरुष उन्मज्जति निमज्जति च । यथा

पपोभ्यवो हि प्रलयो (for the prior half) — (L 167)
Gr विष्णुरधिदैवत (for मित्रोऽधिदैवत) Gr उपस्थोऽध्यात्मम्
(for उपस्थमध्या) — (L 172) Gr असकृद (for अस
कृदसकृद) — Gr om (hapl) from यथा चार्णवाद्ूर्मि
(in line 176) up to सहरते च (in line 178),
— (L 181) Gr परम प्रकृतिरहित (for परमप्रकृतिरणु)
— (L 185) Gr तद्वञ्चनाच्चायुक्त (for तद्वञ्चनाच्चायुत)
— (L 186) Gr अनुवर्तनाच्च (for 'वर्तमानाच्च) — (L
187) Gr एव (for एव) — (L 189) Gr गमने (for

गमने न) — (L 204) Gr श्रोता (for ज्ञाता)
— (L 208) Gr वर्णयति (for अनुवर्णयन्ति) — (L
209) Gr अतर्गी (for सङ्गी) — (L 211) Gr om,
शुधैरिह — (L 212) Gr om, सहस्र Gr [५] ज्ये-
भमानस्य (for स्यव्य) . — (L 214) Gr हुत- (for
हुत) Gr यानपात्रेर्णवादागतचण्डवायुना (for 'पात्रार्णवोदर-
गतश्चण्डवायुना) — Colophon Adhy. name: Ms
सनत्कुमारगीता .

तत्रोन्मज्जंश्च निमज्जश्च कश्चित्पारमासादयति स मुक्तस्त्वस्तस्या-
पदो मृत्युमुखात् । [220]

Colophon

नारद उवाच ।

भगवन्नच्छेद्यामेद्यादाह्यातर्क्यानन्त्याकल्प्यानादिमध्या यदा
प्रकृतिस्त्रद्वयपुरुषोऽप्येभिरेव गुणैर्युत । तत्कथमनित्या प्रकृति-
मुदाहरन्ति नित्य पुरुषमिति ।

मनस्कुमार उवाच ।

देवर्षे सन्न्यगमिहित भवता । अच्छेद्यामेद्यादाह्यातर्क्यानन्त्या-
कल्प्यानादिमध्या प्रकृतिर्हि पुरुषश्च । कर्तृत्वाद्गुणाना- [225]
नित्या प्रकृतिमुदाहरन्ति अकर्तृत्वानित्य पुरुष । यद्वि प्रकृति-
गुणान्कुर्याद्विद चात्मान पुरुषश्च । नित्यानित्यभावे धीतरागवे
चास्य निर्द्वन्द्वता च । यत्र त्वयमेव स्यात्प्राप्त्यदस्ति मम परमित्य-
सिमन्यमानो नित्यत्वतामेति । तत्र श्लोकानुदाहरन्ति ।

उभावमूर्तो एजराबुभावेव महात्मनि । [230]

विदितौ विपयी चैव विपयश्च महामुने ।

पुरुषो विपयी नित्य प्रकृतिर्विपय स्मृत ।

न्याख्यातौ शास्त्रविद्धिर्हि मशक्रोदुम्बरौ यथा ।

प्रकृतिर्न प्रिजानाति मुज्यमानमचेतनम् ।

पुरुषश्चापि जानाति भुङ्क्ते यश्च न मुज्यते । [235]

महदादयो गुणा भोज्य भोक्ता तु प्रकृतिर्द्विज ।

मन्यन्त्येव विभागजा भोक्ता तस्य चेध्वरम् ।

प्रेष्यं भवतीदात्वात्प्रकृत्या द्विजसत्तम ।

अनीशन्वादनैश्वर्यं पुरूपस्यानुचक्षते ।

विभूतित्वाद्भिभुत्व हि पुरूपस्य महामुने । [240]

द्वन्द्वभावादनित्य हि त्रिगुणा प्रकृतिस्त्रया ।

निर्द्वन्द्वो निर्गुणो नित्य पुरुषोऽग्राणुचक्षते ।

क्रियाकरणयोगित्वादनित्या प्रकृतिर्द्विज ।

क्रियाकरणहीनो हि नित्य पुरुष उच्यते ।

एवमनुमन्यन्ते यतय स्तुन्वाना पुरुषम् । सत्त्व [245]
क्षेत्र पर गुहाक्षयकर चलव्रणकर निशिचर निधिर्मति स्मृतिर्द्वैति-
रिति चैतानि प्रकृतिपर्यायनामानि । अथापराणि भूत भव्यं भवि-
प्यमिति । सत्त्व रजस्तम इति त्रिगुणमेतत्प्रकृतिरित्यनुपश्यति ।
अथ तदव्यक्तात्परमव्यय शिव क्षेममय शुचि व्यञ्जमिति विमल-
ममलमचलमजरमकरमतरमभवमिति । अभवनमनयन- [250]
मगमन पृथगिति चैतानि पुरुषपर्यायनामानि । अत्र पश्यन्तु
भवन्त क्षेत्रज्ञ विमोक्ष विशोक विमोहम् । विदम्भाद्विलोमाद्वि-
काराद्विरुद्धादानृशस्यादलौक्यमशरणमभयमनवयव पश्यन्ते ।
तद्यथा मशक्रोदुम्बरयोर्विवाससहवासोऽन्य एव स्वभाव एवमेव
ज्ञानाज्ञानयोर्विवाससहवास । अन्यदेव ज्ञानमज्ञानम् । [255]
क्षेत्रज्ञस्यैव प्रकृतिं न च प्रकृति क्षेत्रज्ञ त्यक्ष्यति । मन्यते
प्रकृतिं क्षेत्रज्ञो न च प्रकृति क्षेत्रज्ञ मन्यते । बुध्यते प्रकृति
क्षेत्रज्ञो न च प्रकृति क्षेत्रज्ञ बुध्यते । पश्यति प्रकृतिं क्षेत्रज्ञो
न च प्रकृति क्षेत्रज्ञ पश्यति । एतद्विवाससहवासमित्येतज्ज्ञाना-
स्वदर्शन पश्यन्ति देवर्षे । ज्ञातार तदसङ्गमनुपश्यतु [260]
भवान्पुरुषे । अत्र श्लोकमुदाहरन्ति ।

योगाश्च माख्याश्च वदन्ति सम्य-

ङ्ग पञ्चविंशात्परमस्ति किञ्चित् ।

अयान्यथा पश्यति तत्त्वमेत-

द्वय तु पश्याम गुरोर्नियोगात् । [265]

हृत्येतद्योगदर्शनम् । अत्र सांख्यैर्गीतम् । श्लोको भवति ।

पश्य पश्यति पश्यन्तमपश्यन्त च पश्यति ।

अपश्यस्तावपश्यत्वात्पश्यापश्यौ न पश्यति ।

प्रकृति क्षेत्र क्षेत्रज्ञश्चापर । क्षेत्रज्ञ पङ्क्तिशकोऽनुपश्यति ।

— (L 235) Gr om. हि Gr [अ]गुणानान् (for गुणा*)
— (L 237) Gr पुरुष (for पशु) Gr नित्यानित्यभाव-
(for नित्यभावे) — (L 238) Gr चास्य (for च)
Gr एव (for एव) Gr om मम — (L 239) Gr
नित्यत्वम् (for 'त्वताम्) — (L 245) Gr om यतय
स्तुन्वाना' पुरुषम् — (L 246) Gr शुभाकारक (for गुहा-
क्षयकर) Gr चल पूर्णकर (for चलव्रणकर) Gr निशाकर
(for निशिचर) Gr निधि निधिस्मृतिर्मितिरिति (for निधिमति'
स्मृतिधुनिरिति) — (L 247) Gr अभूतमभव्यमिति (for
मविष्यमिति) — (L 248) Gr प्रकृतिम् (for तिर्)
— (L 249) Gr पुरुषम् (for परम्) — (L 250)
Gr अमरम् (for अकरमतरम्) Gr अभवम् (for अभवनम्)

— (L 252) Gr विलोम (for विलोमाद्) — (L 253)
Gr अलौक्यम् (for अलौ*) Gr पश्यति (for पश्यन्ते)
— (L 254) Gr एतद् (for तद्) Gr सहवासम् (for
'वासो) — (L 255) Ms विवाद (for विवास) Gr
प्रकृतिज्ञान (for अज्ञानम्) — (L 256) Gr नवप्रकृति (for
न च प्रकृति) After त्यक्ष्यति, Gr ins मन्यते प्रकृति क्षेत्रज्ञ
त्यक्ष्यति — (L 258) Gr प्रकृति क्षेत्रज्ञ (for प्रकृति क्षेत्रज्ञ)
— (L 260) Gr दैवशा (for देवर्षे) Gr तदग पश्यतु मवा-
न्पुरुष (for ज्ञातार तदसङ्गमनुपश्यतु भवान्पुरुषे) — (L 264)
Gr एन (for एतद्) — Lines 267-268 = 29B 280-81
— (L 268) Gr पश्यत (for 'ति) — (L 269) Gr क्षेत्रज्ञ
क्षेत्रज्ञ (for क्षेत्र क्षेत्रज्ञश्) — (L 271) Gr देवर्षेयमय

न तत्पञ्चविंश क्षेत्रज्ञ प्रकृतिर्वा पर क्षेत्रज्ञ पश्यति । [270]
देवर्षे यन्मया बहुभिर्जन्मिरिवाप्तमिदानीम् । ये ह्येव पश्यन्ति
शिव हि तेषामिहैव चासुत्र सशयो नास्ति । सुप्त पर जन्म चाह
ब्रवीमि । न त्वितर मृत्यु विवेदाहम् ।

प्रतिविरम स बुद्धिविग्रहात्परमशुचिस्त्वमुपास निर्मम ।
बहुभिररिभिरेतदावृत प्रकृतिसय हि शरीरमधुवम् । [275]
यदि जयसि शरीरमेकतो ननु विजितास्त्रव सर्वशत्रव ।
मुनिभिर्ऋषिभिरीरित पर परमशुचिं तमुपास्य ते गता ।

एतन्मयोपसन्नेपूपदिष्ट देवर्षे हिरण्यनाभस्य महासुरस्य
शिवस्य चैतन्नमुचेनारिदस्य प्रहावस्य वृत्रस्य विरोचनस्य
बलेर्मरीचे पुलस्त्यपुलहयो । तथैव शृग्वक्त्रिसोरत्रि- [280]
वसिष्ठकाश्यपानां शुकस्य चेन्द्रस्य बृहस्पतेश्चाद्विरसोत्तमाय ।
तथैव विश्वावसये मयोक्त गन्धर्वाप्सरोभिश्च । एतद्ब्रह्म सर्वत्र
सम द्रष्टव्यम् । ब्रह्मणि चेन्द्रे शुनि क्रीटे पतगदशमशक्तेषु सस्य-
गनुदर्शनाच्च पश्याम । सर्वस्य मोक्षधर्मो विद्यते । एतत्पद-
मनुद्विज जन्ममृत्युतमोनुदमुपशान्त समुत्तीर्णमवस्थित- [285]
मपञ्चरम् ।

भीष्म उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा मुनिश्रेष्ठो नारद स महासुनि ।
परया च मुदा युक्त प्रणम्य शिरसा गुरुम् ।
प्रदक्षिण च त कृत्वा जगाम भवन स्वकम् ।
भगवानपि तत्रैव सद्यस्त्वन्तरधीयत । [290]

Colophon

29 D

Gr Ms cont

भीष्म उवाच ।

सयमन काशिपतिरविमुक्तगत मुनिं पप्रच्छ ज्ञानविज्ञान
कपिलादागतागमम् ।

संयमन उवाच ।

को विश्वं सृजते सर्वमिदं महर्ते च क ।
कश्च विश्वमधिष्ठाय निष्टसन्निहारयु ।
कश्च विश्वमविश्व च नित्यमेवानुपश्यति । [5]
कौ च तौ मुनिशार्दूल नमस्ये तावुभावपि ।
कति तत्त्वानि विश्वारमा भगवान्हन्यकल्पयुक्त ।
किं च ह्यन्य च कच्य च पश्यते शास्त्रदर्शनात् ।
कश्च सत्त्वात्समुत्पन्नस्वसात्तत्त्वाद्दिशारद ।
कश्च तत्त्वादिरित्युक्तस्त्रया प्राणाद्विरेव च । [10]
भूतादिश्च मुनिश्रेष्ठ विकारादिस्तथैव च ।
कस्मादाददते चैन विस्मय्य च पुन पुन ।
अध्यात्ममधिभूत च अधिर्देव तथैव च ।
विमोक्षश्चास्य भगवन्योऽयं देहेषु वर्तते ।
सविज्ञान सद्दशक तद्योपनिपद मुने । [15]
वर्तते त्वयि कात्स्न्येन योगशास्त्र तथैव च ।
पुराण च मुनिश्रेष्ठ यथाबुद्धिं सनातनम् ।
साहोपाद्गाश्च चत्वारो वेदास्त्रिष्टान्ति वेदवित् ।
सर्वस्य चास्य ज्ञानस्य ग्रन्थतश्चार्थतश्च ते ।
विदित्त वेदित्तव्य हि पाणाग्रामलक यथा । [20]
परावरज्ञो भगवानित्येवमनुशुश्रुम ।
तेन स्वामनुपृच्छामि सर्वभूतहिते रतम् ।
परोक्षमेतदस्माक तव प्रत्यक्षमेव च ।
मन्याम मनसा देव यतीना यतिसत्तम ।
तदनुग्रहधर्मेण अक्षयेणान्ययेन च । [25]
शाश्वतेनाप्रमेयेन अचलेनामृतेन च ।
जन्ममृत्युविमुक्तेन योक्तुमर्हसि मानघ ।
सर्वथा तेन देहेन असङ्गन्धेन मे मुने ।
बध्यामि भगवन्स्त्रियमित्यर्थमहमागत ।
काशिराज्यं परित्यज्य भगवन्तमरिंदम । [30]
तदेतच्छ्रोतुमिच्छामि याथातथ्येन तत्त्वत ।

29 D

— (L, 6) Gr नमस्य (for 'स्ये) — (L 9)
Gr (also as above) तत्त्वात् (for सत्त्वात्) — (L 11)
Gr विकारादिश्च (for मुनिश्रेष्ठ) Gr तथैव च दयानिधे (for
the post half). — (L 12) Gr पुन' सृजति वै कथ (for
the post half) — (L 14) Gr विमोक्ष (for 'क्षश्)
Gr भगवान् (for 'वन्). — (L 15) Gr सर्वज्ञान (for
सर्वि) — (L 17) Gr यथा बुद्धि (for यथाबुद्धि)
— (L 22) Gr त्वा परि (for त्वामनु) — (L 28)
Ms सकृदन्धेन (for अतद्दन्धेन). — (L 29) Gr ध्यायामि

(sic) (for देवर्षे यन्मया) Gr आत्मभिर् (for जन्म
भिर्) — (L 274) Gr विरमस्व (for 'म स) Gr
उपासन् (for उपास) — (L 277) Gr निर्मित (for
ईरित) Gr शुचिम् (for 'शुचि तम्) — (L 279)
Gr om प्रहावस्य — (L 283) Gr पतने (for पतम)
— (L 287) Gr दिज (for मुनि) — (L 288)
Gr मुदया (for च मुदा). — (L 289) Gr कृत्वाय (for
त कृत्वा). — Colophon. Adhy name Ms मन्त्रुमार
गीता समाप्ता.

ममानतस्य भगवन्निद्रान्पस्यामितदुद्धिमान् ।
 वकुमर्हसि शान्त्यर्थमेतमर्थं महामुने ।
 ममोद्बुद्ध्येव मन तत्त्व श्रोतु परायणम् ।
 पापघ्नममृत श्रेष्ठ पवित्राणा परायणम् । [35]

पञ्चशिख उवाच ।

श्रूयता नृपशार्दूल सर्वमेतदसशयम् ।
 सर्वस्य चास्य ज्ञानस्य कृत्स्नकारी भवानपि ।
 विशानाद्विशमित्याहुर्लोकाना काशिसत्तम ।
 लोकाश्च विश्वमेवेति प्रवदन्ति नराधिप ।
 लोकानामप्यविशानादविश्वमिति त विदु । [40]

इंद्रभृतीयमेवाहुरपर शास्त्रदर्शनात् ।
 विश्वाविश्वे नरश्रेष्ठ तत्त्वबुद्धिपरायणा ।
 नराणा नरशार्दूल तत्त्वमेतदसशयम् ।
 अमृताश्च त्रयोऽप्येते नित्याश्चेति वदन्ति वै ।
 विमागिनश्च वै नित्य विमलाश्चेति न श्रुति । [45]

अजाश्चामूर्तेश्चैव अप्रकल्प्याव्ययाश्च ह ।
 अप्राज्ञाश्चाप्रतर्क्याश्च तयामर्त्याश्च पार्थिव ।
 अनादिनिधनाश्चैव तयामूर्त्याश्च तेऽनघ ।
 अच्येद्याश्चामराश्चैव अप्रदह्यतमाश्च वै ।
 निर्गुणाश्चेतनाश्चैव पश्याश्चेति नराधिप । [50]

यथैतदुक्तमाचार्यैरेवमेतदसशयम् ।
 सन्ति सर्वे गुणा ह्येषा त्रयाणा नृपसत्तम ।
 अह तत्त्व प्रवक्ष्यामि यथा चाचार्यदर्शनम् ।
 एकोऽत्र गुणवाश्चैव तथैवाचेतनश्च ह ।
 अपश्यश्च महाराज प्रधान इति पठ्यते । [55]

प्रत्यय चीपसर्गे वै त्रिधान मन हृष्यते ।
 प्रधान इति नामास्य एतयोर्धर्म उच्यते ।
 सधावतीति राजेन्द्र इत्येवमनुशुश्रुम ।
 तस्य तत्त्वप्रवक्ष्यामि नव ताश्च निबोध मे ।
 प्राकृतान्यस्य चत्वारि वैकृतानि तु पञ्च वै । [60]

पूर्वमुत्पद्यतेऽव्यक्ताद्यक्तो भ्यक्तादिरुच्यते ।
 प्राणानामादिमेवैतमाहुरध्यात्मचिन्तका ।

महानिति च नामास्य प्राहुर्वेदविपश्चित ।
 बुद्धिरित्यपरे राजन्विरिञ्चेति तथापरे ।
 एतस्मात्स्वल्बु वैरिञ्चमुत्पद्यति नराधिप । [65]

विरिञ्चाद्राजशार्दूल वैरिञ्च सर्ग उच्यते ।
 एकैकशो विरिञ्चो वै वैरिञ्चादुत्पत्तित स्मृत ।
 एते सर्गा महाराज विद्याविद्येति न श्रुति ।
 वैरिञ्चात्पञ्च भूतानि वैरिञ्चानि नराधिप ।
 उत्पद्यन्ते महाराज अहकारादसशयम् । [70]

पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
 पञ्च भूतविशेषाश्च युगपत्काशिनन्दन ।
 वैरिञ्चो विपयार्थो तु जने भूतेषु पञ्चसु ।
 मन इत्यभिदिश्येत विखराद्वैखरस्तथा ।
 बुद्धीन्द्रियाणि राजेन्द्र तथा कर्मेन्द्रियाण्यपि । [75]

चतुर प्राकृतान्सर्गान्युगपत्पत्तात बुद्धिमान् ।
 वैकृतान्यञ्च चैवाहुरध्यात्मकृतनिश्चया ।
 त्व चैवान्ये च राजेन्द्र तत्त्वबुद्धिविशारदा ।
 तिर्यक्सर्गं तथा मुख्य ऊर्ध्वोऽवक्लिप्त एव च ।
 पञ्चमोऽनुग्रहश्चैव नवैतान्विद्धि पार्थिव । [80]

एतद्धि सर्गनवक साख्ययोगनिदर्शनम् ।
 मयेयमानुपूर्व्येण तत्त्वसख्या च तेऽनघ ।
 यश्च यस्मात्पमुत्पन्नस्त्रतश्चैवानुवर्णित ।
 विकारादि मन प्राहुस्त्रयाणा पञ्चकानि वै ।
 भूतादीनां तु पञ्चानामाहुर्विखरमेव तु । [85]

प्राणापानसमानानामुदानव्यानयोश्च ह ।
 विरिञ्चमाहु प्राणादि ब्राह्मणास्तत्त्वदर्शिन ।
 त्रयोविंशतितत्त्वाना व्यक्ताना नृपसत्तम ।
 आदिमच्यक्तमित्याहुर्व्यथाश्रुतिनिदर्शनम् ।
 इति । [90]

Oolophon

पञ्चशिख उवाच ।

एतद्धि मूर्तिमघात त्रैलोक्ये सर्वदेहिषु ।

(for वक्ष्यामि) — (L 31) Gr यथातत्त्वेन (for याथा तत्त्वेन) — (L 33) Gr एतदर्थं (for 'मर्थ') — (L 34) Gr transp तत्त्व and श्रोतु — (L 35) Gr पवित्राणा (for 'त्राणां') — (L 39) Gr लोकाश्च (for लोकांश्च) — (L 46) Gr अजा अमूर्तेश्च (for अजाश्चा) — (L 51) Gr यदेतद् (for यथैतद्) — (L 53) Gr वाचार्यं (for चाचार्य-) — (L 54) Gr हि (for ह) — (L 55) Gr महाभाग (for 'राज') — (L 56) Gr प्रधान (for

वि') — (L 59) Gr सर्वं (for तत्त्व-) — (L 66) Gr स वै सर्गं इहोच्यते (for the post half) — (L 68) Gr स्मृत (for श्रुति) — (L 73) Gr वैरिञ्चोपि विपयार्थो (for the prior half) — (L 74) Gr वैखर (for 'रख') — (L 76) Gr बुद्धिमन् (for 'मान्') — (L 78) Gr एव (for चैव) — Oolophon Adhy name Ms समयमनपृच्छ

आव्यक्तिकस्य सादृश्यं विरिञ्चस्य प्रजापते ।
व्यक्तस्याव्यक्तमित्याहुर्विश्वरूपस्य न धृति ।
वेदितव्यो महाराज विश्वरूप सनातन ।
अध्यात्ममधिभूय च अधिदैव तथैव च । [95]
प्रवक्ष्यामि यथातत्त्वं तन्नियोध जनेश्वर ।

श्रोत्रमध्यात्मं शब्दोऽधिभूतमाकाशमधिदैवतम् । स्वगध्यात्मं
स्पर्शोऽधिभूत वायुरधिदैवतम् । वागध्यात्मं वक्तव्यमधिभूतम-
ग्निरधिदैवतम् । प्राणमध्यात्मं गन्धोऽधिभूतं पृथिव्यधिदैवतम् ।
पादावध्यात्मं गन्तव्यमधिभूतं विष्णुरधिदैवतम् । हस्ता [100]
वध्यात्मं कर्तव्यमधिभूतमिन्द्रोऽधिदैवतम् । पायुरध्यात्मं विस-
र्गोऽधिभूतं मित्रोऽधिदैवतम् । उपस्थोऽध्यात्ममानन्दोऽधिभूतं
प्रजापतिरधिदैवतम् । मनोऽध्यात्मं मन्तव्यमधिभूतं चन्द्रमा
अधिदैवतम् । अहकारोऽध्यात्ममिसमानोऽधिभूतं विरिञ्चोऽधिदैव-
तम् । बुद्धिरध्यात्मं बोद्धव्यमधिभूतं पुरुषोऽधिदैवतम् । [105]
एतवध्यात्ममधिभूतमधिदैवतं च सर्वं विज्ञातव्यम् ।

अनमिद्रोहेण ब्राह्मणेन्द्रे शुनि कीटे पतगपुत्तिकादशमशके-
ग्रित्येव प्रयोक्तव्यं स्यात् ।

आत्मन्येवात्मलिङ्गे चैतस्याव्यक्तिकस्य महारिमकस्याहका-
रिकभौतिकवैकारिकेभ्यश्च कालज्ञानं पुरुषेभ्यो व्याख्या- [110]
स्यात् । तदेतत्पर्यायशतसहस्रं पञ्चशतं पञ्चाहोरात्रमपदि-
श्यते पञ्चानां पुरुषाणाम् । तत्रैकस्य प्रतिपिद्धमव्यक्तस्य चतुर्णां
वक्ष्यन्त्याचार्या । महदादीना पर्यायशतसहस्राण्यतीतिमहोरात्र-
मपदिश्यते । प्राधानिकस्य महत्त्वस्त्वारिनात्पर्यायशतसहस्राण्य-
होरात्रमपदिश्यते । [115]

आहकारिकस्य भौतिकस्य पुरुषस्य पर्यायशतसहस्राण्यहो-

रात्रमपदिश्यते । वैकारिकस्य पुरुषस्य मनसः पर्यायमपि चतुर्-
गम् । तदेतत्पर्यायशतसहस्राणि पञ्चाशतमव्यक्तस्याहोरात्र-
स्याकेवलस्य । एभ्यः पश्येद्विद्य कालज्ञानम् । कालज्ञानेऽस्या-
व्यक्तस्याचेतनस्य ज्ञानविज्ञानमिति पश्यन्त्या वीजधर्मिण [120]
वीजधर्मिणामप्रसवधर्मिणामप्रकृतिधर्मिणामप्रलयधर्मिणां प्रलय-
धर्मिणामिति ।

Colophon

सयमन उवाच ।

भगवन्वदा खल्वग्निर्दाहशतमहस्रकोटिष्ववनिष्टमानस्तत्स्थत्वा-
श्रित्य सहधर्मा स्यादेव सख्यं क्षेत्रसहस्रकोटिष्ववनिष्टमानस्त-
त्स्थत्वाश्रित्य सहधर्मं स्यात् । यदि खल्वस्यानिष्ट [125]
क्षेत्र सहधर्मित्वं स्यान्नायमिष्टानिष्टे प्रवर्तमानं प्रकृतिमनुवर्तते
गुणसर्गाय गुगसर्गम् । यच्चानुवर्तमानस्य प्रकृतिसहधर्मित्वं
स्याद्भवतु । न ह्यनिष्टगुणेनानुगम्यमानामसिष्वजत इत्यर्थ-
मस्येष्टा प्रकृतिर्गुणाश्च ताननुवर्तते च । तदभिष्वजनादनुगमनाच्च
तत्स्थत्वाच्च नित्यस्यानित्यमनुपश्याम । तद्वेतुमात्र [130]
वक्ष्याम । कश्चिद्गुण्यगुणिना सार्धं समीयाय । समेत्य च कार्य-
कोरणं स कुर्वीत । त च तथेष्टानिष्टे प्रवर्तमानं गुणिमयागुणोऽ-
नुवर्तते तत्स्थत्वात् । ननु सोऽपीष्टानिष्टवन्नवति तत्स्थत्वात् ।

यदि ह्ययमिष्टानिष्टव्यतिरिक्तं सद्भावो नायमिष्टानिष्टवत्त्वमि-
त्यर्थमस्येष्टानिष्टत्वभावमिष्टं येनायमनुवर्तते चाभिष्व- [135]
जते चेति । तदनुष्वजनादनुगमनाच्च कार्याकार्यकर्तृत्वमस्यानु-
पश्याम । कार्याकार्यकर्तृत्वाच्चायमिष्टानिष्टवान्भवति ।

यदुक्तमिष्टानिष्टे नायमिति तन्मिथ्या । गुणवानय क्षेत्रज्ञो
नागुणवान् । यद्ययमगुणवान्स्यान्नायमिष्टानिष्टे प्रवर्तमानां प्रकृति-

(L 92) Gr अव्यक्तिकस्य (for अ) — (L 93) Gr
एव (for इति) — (L 97) Gr आकाशो (for 'गम्')
— Gr om (hapl) from उपसो (in line 102) up to
धिदैवतम् (in line 103) — (L 106) Gr इति (for
च) — (L 107) Gr जनाभि (for अनभि) Gr
ब्रह्मणीदि (for ब्राह्मणेन्द्रे) Gr पतत्रिकादश (for पुत्तिका
दश) — (L 108) Gr एव (for एव) — (L 109)
Gr आत्मनैव (for 'त्वेव') Gr ममारिमकाहकारिक (for
महात्मिकस्या) — (L 111) Gr उपदिश्यते (for अप') .
— (L 112) Gr तत्रैकस्य (for तत्रैकस्य) After
चतुर्णां, Gr ins वर्णानां — (L 113) Gr वक्ष्यामि
(for वक्ष्यन्ति) Gr [आ]चार्याशीतिम् (for [अ]शीतिम्)
— (L 114) Before प्राधानिकस्य, Gr ins वैकारिकस्य
— (L 115) Gr अपदिश्यते (for 'श्यते') — (L 117)
Gr अपदिश्यते (for 'श्यते') . Gr मास (for मनस') . — (L

118) Gr om (hapl) होरात्र — (L 119) Gr कालज्ञा
नस्य (for 'ज्ञानेऽस्य) — (L 120) Gr वीजधर्मिणा (for
'धर्मिण) — (L 121) Gr प्रकृतिधर्मिणा प्रकृतिधर्मिणा
(for अप्रमवधर्मिणामप्रकृतिधर्मिणान्) . Gr अप्रलयधर्मिणा (for
'धर्मिणा) — Colophon Adhy name Ms सयमनपृच्छा .

(L 124) Gr सहधर्मी (for 'धर्मा) — (L 125)
Gr om यदि खलु Gr यस्य (for अस्य) . — (L
129) Gr om. च Gr अनुवर्तनाच् (for 'गमनाच्)
— (L 131) Gr गुणस्त्वगुणिना (for गुण्यगुणिना) .
— (L 132) Gr om. स Gr गुणो (for [अ]
गुणो) — (L 134) Gr यद्यप्ययम् (for यदि ह्ययम्) .
Gr सता हानायामिष्टत्वभावमिष्ट (for सद्भावो नायमिष्ट
निष्टवत्त्वमित्यर्थमस्येष्टानिष्टत्वभावमिष्ट) — (L 137) Gr
इष्टानिष्टवत्स्याद्भवति (for 'निष्टवान्भवति) — (L 138)

मनुर्वैत धर्मिणीम् । तदनुवणितानि द्वंद्वस्य द्वंद्वधर्मि- [140]
त्वात्पश्याम । तदनुपपन्न स्याद्यतिरिक्तस्यातिरिक्तत्वमनिर्द्व-
न्द्वस्य सद्वद्वत्त्वं च पश्यस्य । आचार्यं पश्य त्वं केवलस्याकेव-
लस्य नित्यस्य चानित्यत्व केवलस्याकेवलत्वं स्वातन्त्र्य चास्य ।

पञ्चमिज उवाच ।

भो मयमन यदेतदुक्तं भवता न वयमस्मैतदेव गृहीम । एक-
त्वमेवैतदुपदिष्टं भवता तत्र यत्नेष्टम् । सयोग नियं जानीते [145]
सुख्यमानममकृत्वमहरभाग च । गुणान्त्तु गुणमहरणमनुच्यार्या-
स्याम । तद्यथा चत्वारो भूतप्राणा जरायुजाण्डजोद्भिदस्वेदजा
कालाग्निनाहकारिणाप्रमेयप्रभावानुभावेन शतसहस्राशुना इक्ष-
माना विघूर्णन्तोऽवशा भूर्मां पतन्ति । ततस्तं भूर्तर्हीना भूर्विजसना
शुद्धा न्यण्डिला कूर्मपृष्ठनिभाश्चभूय । ता तथाभूता [150]
जगज्जननी जगतीमापो भुवते । प्रगष्टा भूर्जलमेव स्यात् । जल-
मात्प्रियो रदिममिरादत्ते । ममन्तादापाग्निनाशाग्निर्नाज्वल्यमानोऽ-
न्तरिक्षचरान्भूतानुपयुज्याग्निर्जलमादत्ते । अग्निं च वायु । विन-
ष्टेऽग्नीं वायुर्गवाग्निं स्यात् । स तदा मन्त्राणभृता प्राणानुपयुज्य
वायुराकाशं न्यात् । आकाशं मनो मनोऽहकारोऽहकार [155]
महान्मूर्त्यं सून्यात् । कृन्मन्य जगतं मर्त्यं सूर्याणामेकीकृत्य लोका-
स्त्रीजात्राय म्यान्महतन्ममो मध्ये तिष्ठत्येकस्रमप्यादवद्व्यक्तम् ।
तदेतत्पञ्चाहोत्रिकं प्रलयं महाप्रलयं इत्युच्यते । प्रलयान्महतस्र
देकरं प्रणष्ट्यन्त्यं त्वंमूर्तिजालेश्वरविनाशोऽत्रक मूर्त्यैकं स्यात् ।
तदेतद्वन्द्वं कथं च प्रकरणाद्गुणता कथमित्युच्यते म [160]
हरणाङ्ग्यमिति । तदेतद्गुणत्रिगुणं गुणोपयोगाद्गुणकर्तृत्वाद्गुणी-
त्युच्यते बुधं । क्रीडाधर्ममेवामहं सृजते च गुणान् । अनवबोधोऽत्र-
परस्परहर्मैकं स्याद्गान्यं स्यादिति । यदि होपावबुध्येतान्योऽस्ति

मम वर इति न सृजेदुदासीनत्वाच्च सर्गसंहारयोरुत्पत्तिर्न भवेत् ।

यदुक्तं भो सयमन को विश्वं सृजते कृत्स्नमिदं सह- [165]
रते चेति । यदप्युक्तं कश्च विश्वमधिष्ठाय तिष्ठत्यग्निवहारुत्पत्तिः ।
पञ्चविंशकोऽन्योऽन्यस्यान्यत्तस्य त्रयोविंशतितत्त्वस्य चतुर्विंशकस्य
द्रष्टा द्रष्टव्यस्य श्रोता श्रोतव्यस्य मन्ता मन्तव्यस्य बोद्धा बोद्ध-
व्यस्याधिष्ठाता वा । अनेनाधिष्ठिता प्रकृतिर्गुणान्सहरते च नर्तते ।
न चेतनेनाचेतना निर्गुणेन गुणिनीति पश्येनापश्येति [170]
शुद्धेनाशुद्धा नित्येनानित्या केवलेनाकेवला सर्गधर्मिण्यसर्गधर्मिणा-
दर्शनधर्मिणा दर्शनधर्मिणी क्षेत्रधर्मिणाक्षेत्रदर्शनात् । कस्मात् ।
पृथक्त्वात् । पृथग्भावस्य प्रपद्यतोऽनेकत्वं नेष्टं भवत् ।
प्रकृतिक्षेत्रज्ञयोरेकत्वमनवबोधदर्शनमेतदबुधाना दर्शनम् । न
शुधा होवमेतदनुपश्यन्ति पश्यापश्ययोरेकत्वम् । पश्य [175]
पश्यन्तं तैत्रादन्यं एव पश्य । कस्मात् । शास्त्रदर्शनात् । शास्त्र-
दर्शनस्य चानवबोधोऽत्र बुध इत्युच्यते बुधं । बुधश्चायं क्षेत्रज्ञो
बुद्धादीन्गुणानभिवर्तमानाननुबुध्यते प्रकृतित । तद्य बुद्धव्यम् ।
न त्वेव प्रकृतिर्गुणान्क्षेत्रज्ञ वा । अनवबोधोऽत्र । यदि होवं बुध्ये-
रन्प्रकृतिर्वा गुणा वा बुद्धं बुद्धसहधर्मिणी स्यात् । भवे- [180]
युक्ते च । बुद्धोऽनुबुध्यति तमनुबुद्धत्वात्प्रकृतिरभिमन्यते । अहमे-
वास्य नान्यं स्यादिति । इष्टान्यभिष्वजतेऽऽत्मजाना यजन-
याजनाध्ययनाध्यापनदानप्रतिग्रहं भक्ष्याभक्ष्यं पेयापेयं वाच्या-
घ्राच्यमिति । गमनं सकोचनं प्रसारणं प्रियाप्रियं गम्यागम्यं
शुभाशुभं शब्दस्पर्शरूपरसगन्धादीनां चावासिरित्येव- [185]
मादीन्गुणानुत्पादयत्यनवबोधोऽत्र । प्रकृतिरनुभूयते द्वंद्वत्वात् ।
तदनेकत्वमस्य क्षेत्रज्ञस्य प्रपद्यते । निर्द्वन्द्वस्य चास्य प्रवर्तमानस्य
पश्यत उत्पद्यतेऽहकारकृतो दोष स्यात् । अहमेना प्रत्याक्षेऽ-

G: तत्त्व (for तन्) — (L 140) G: गुणधर्मा (for
धर्मिणीन्) G: धर्मिणानि (for धर्मिणानि) — (L 141)
G: तदुपपन्न (for तदनुपपन्न) G: व्यतिरिक्तत्वम् (for व्यति
रिक्तस्यातिरिक्तत्वम्) — (L 142) G: अमद्वद्वत्वात् (for
सद्वद्वत्त्वं) G: का चास्य (for आचाय) — (L 143) G:
अनित्यत्वं (for चानि) . G: केवलत्वं (for केवलस्याकेवलत्वं)
— (L 145) G: यत्नेष्टं (for 'ष्टम्) G: मयोमान्
(for मयोग) . — (L 146) G: मज्यमानम् (for तज्यम्)
G: महारमनुवक्ष्याम (for गुणमहरणमनुच्यार्यास्याम) — (L
147) G: जरायुजाण्डजोद्भिजा (for 'द्भिज्ज्') — (L
153) G: अतर्गिधचराक्ष (for 'चरान्) — (L 154)
G: त (for म) — (L 155) G: तथाहकार (for
मनोऽहकारोऽहकार) — (L 156) G: एकीकृत्वा (for
'त्वं) — (L 157) G: om स्यान् — (L 160) G:
हृष्यकथ्य (for हृष्य कथ्य) G: कर्तव्यम् (for कथ्यम्) G:
सहरणाद् (for स ह) — (L 161) G: त गुणवत् (for

गुणान्) G: गुणिनमुपदिश्यते (for गुणीत्युच्यते) — (L
162) G: क्रियामेवमेवामकृत् (for क्रीडाधर्मैव) G:
नन्वनवबोधोऽत्र (for अनव) G: अहमस्त्वहम् (for तदपर-
स्त्वहम्) — (L 166) G: यदुक्तं कश्चिद् (for यदप्युक्त
कश्च) — (L 167) G: चतुर्विंशतिकस्य (for 'विंशकस्य)
— (L 169) G: om च — (L 171) G: सहधर्मिण्य
सहधर्मिणा — (L 173) G: अस्या (for अस्य) G:
प्रपद्यते नैकत्वं (for 'तोऽनेकत्वं) — (L 174) G: एव तद्
(for एतद्) — (L 175-176) G: om पश्य पश्यन्तं
देवादन्त्यं एव पश्य — (L 177) G: अवबोधोऽत्र (for चानव
बोधोऽत्र) — (L 178) G: अनुबुध्यते (for अनु)
— (L 179) G: प्रकृति वा (for 'तिर्गुणान्) G: अनवबोधो
अवुपस्य (sic) (for वा । अनवबोधोऽत्र) — (L 181) G:
शुद्धमनु (for बुद्धोऽनु-) Ms प्रकृति (for 'तिर्) — (L
182) G: इष्टानिष्टानभिष्वजते सहजा (sic) (for इष्टान्यभिष्वज
तेऽऽत्मजानां) — (L 187) G: om चास्य — (L 188)

द्वयेनां बुध्यामीति । न चैषा पश्यत्याद्यक्षते मन्यते बुध्यते
चाहंकारात् । यदि ह्यभिमन्येद्वाभिष्वजेद्वा । एवमनु- [190]
बुद्ध स्यात् । अनुयन्धाद्य शक्तिर्यं स्यात् । शक्तित्वाधास्य व्यति-
रेकत्व स्यात् । यदि ह्ययमिष्टानिष्टाभ्या मध्यस्थ कथमस्येष्टा-
निष्टकृतो दोष स्यात् । भवति निर्द्वन्द्वत्वाच्चास्यालेपकत्वाचास्य
व्यतिरेकत्व स्यात् । भवतश्चात्र श्लोकौ यथा ।

पङ्कस्यापि हि दोषेण नोपलिप्यति पङ्कजम् । [195]
तथाव्यक्तस्य दोषेण नोपलिप्यति केवल ।
केवलत्वं पृथग्भावात्पङ्कजयोर्यथा ।
तथास्य सहभावात्वाद्दिनाभाव इति स्मृत ।

एवमस्य भो सयमन व्यतिरेकस्य व्यतिरेकत्व भवति ।
असहभावमसहभावत्वाच्च । अन्यत्वमन्यत्वाजित्त्व- [200]
मिति । अत्र श्लोका भवन्ति ।

घोरादगाधादव्यक्तादस्तमस्ततर जना ।
प्रतीपभूतमन्यस्या मन्यन्ते तत्त्वबुद्धय ।
ये त्वबुद्धास्तपोयोगादेकत्व नानुपश्यति (sic) ।
ते व्यक्तनिष्ठादेकत्वाजायन्ते च झियन्ति च । [205]
निर्द्वन्द्वधर्मिणो नित्यमत्यन्त द्वन्द्वधर्मिणा ।
अनित्याच्च महाराज द्वन्द्वनिष्ठा भवन्ति ते ।
अश्रद्धधाना शास्त्रस्य द्वैधीभावाच्च पार्थिव ।
कालस्यास्ये निमज्जन्ति उन्मज्जन्ति भवे नरा ।
अद्वैधान्तु भवेन्मोक्षो ह्यव्यक्तप्राहधर्मिणाम् । [210]
विमुच्यैतद्विमोक्ष स्यादविमोक्षात्पुनर्भव ।

Colophon

Gr पश्यन् (for पश्यत) Gr आचक्षे ते (for प्रत्याचक्षे)
— (L 189) Gr चैष (for चैषा) Gr om मन्यते — (L
190) Gr ह्यय मन्येताभिष्वजेद्वा (for ह्यभिमन्येद्वाभिष्वजेद्वा). Gr
अनुषध (for बुद्ध) — (L 193) Gr यदायम् (for यदि
ह्ययम्) — (L 194) Gr om स्यात् — (L 199)
After भवति, Gr ins व्यतिरेकत्वात् — (L 202) Gr
अस्तम त्वजर (for अस्तमस्ततर) — (L 203) Gr अन्यसान्
(for 'स्या). — (L 204) Gr एकत्वेनानुपश्यत (for the
post. half) — (L 205) Gr जायति (for जायन्ते)
— (L 206) Gr अनोषाद् (for अत्यन्त) — (L 207)
Gr अनित्यत्वान् (for अनित्याच्च) — (L 210) Gr अव्य
क्ताच्च (for अद्वैधान्तु) Gr ह्यव्यक्तप्राहधर्मिणा (for the post
half) — Colophon Adhy. name Ms सयमनपृच्छा

(L 212) Gr एवायमन्यो व्यक्तधर्मि (for अन्योऽव्यक्त

पञ्चशिख उवाच ।

भो. संयमन एवमन्योऽव्यक्तधर्मिणोऽप्यगुणो गुणधर्मिणोऽ-
प्यचलश्चलधर्मिणोऽप्रकृति प्रकृतिधर्मिण क्षेत्रज्ञ. क्षेत्रधर्मिणो
विमुक्तश्चाविमुक्ताद्विमलश्चाविमलच्छुद्धोऽशुद्धाद्योगश्चावियोगा-
न्मोक्षश्चाविमोक्षात् । एव पुष्करपर्णस्थ इवाव्यिन्दु- [215]
नित्यमसक्तस्तत्स्थत्वान्मशकोदुम्बस्योर्मत्स्योदकयोश्च यथाव्यक्त
भवति सहभावादेवमस्य क्षेत्रज्ञस्यान्यत्व भवति । तदुप्यमाणस्य
पश्येनापश्यस्य पश्यतश्चापश्यतुद्धाशुद्धस्य चेतनाचेतनस्य
केवलानेकत्वस्य नित्यानित्यस्य ज्ञानाज्ञानस्य । एवमस्य भो
अज्ञातस्याव्यक्तस्योपकरण शोकादशोक, मोहादमोह, [220]
स्थिरास्थिर, अत्रादनभ्र घणादघण काजादकाजं सीमादसीम
पुरादपुर पुरस्य चाप्यवदारण पुरत्वमुपदिश्यते । लोकादलोक
कालादकाल भयादभय शिवादिशिव विभुत्वाच्चाविभुत्वम् ।
एवमस्यानुपश्यत स्वत्वव्यक्तमविजनमस्यैकत्व परमनुपश्यतो
नानात्वात्क्षेम्यादक्षेम्य स्यादक्षेम्यादव्यक्तात् । भवन्ति [225]
चात्र श्लोका ।

क्षेम्याक्षेम्य नानुपश्येत नित्य
क्षेम्यस्त्वन्यस्त तु नैवानुपश्येत् ।
पङ्क्तिशो वा पञ्चविंशो नु राज-
न्नव्यक्तश्च प्राहुरेवं विधिज्ञा । [230]
योऽय बोद्धा पञ्चविंश परस्य
स मन्यते ईदृशोऽस्मीति राजन् ।
बुद्धस्य वै बोधनात्तेन सम्य-
गगच्छत्यय न चलो नाचलस्त्वम् ।
एव बोद्धा केवलत्वेन स- [235]
न्स स्याद्व्यक्त किं च सज्ञानसज्ञ ।

धर्मिणो) — (L 213) Gr [s]क्षेत्र (for क्षेत्रज्ञ)
After क्षेत्रधर्मिणो, Gr ins विमुक्तश्चाविमुक्तश्चेति । अशुचिन'
प्रशुचि — (L 214) Gr विमुक्तिश्चाविमुक्ताच्च (for विमु-
क्तश्चाविमुक्ताद्) Gr चाशुद्धाद्वियोगश् (for शुद्धाद्योगश्)
— (L 216) Gr मत्स्योदकयो विन्मूपिकयोश्च (sic) (for
'दकयोश्च) — (L 218-219) Gr चेतनेनाचेतनस्य केवलना-
केवलस्य नित्यानित्यस्य ज्ञानेनाज्ञानस्य — (L 220-221) Ms
शोकाशोक मोहानोह स्थिरास्थिर — (L. 222) Gr अपदिश्यते
(for उप') — (L 224) Gr अनुपदेशत (for अनु
पश्यत) Gr अविभक्तमविभाजनम् (for अव्यक्तमविजनम्) Gr
अनुपदिश्यतो (for अनुपश्यतो) — (L 225) Gr क्षेम्य स्याद-
क्षेम्य (for क्षेम्यादक्षेम्य) Gr om. (hapl) दक्षेम्या — (L.
228) Gr नैवाभि (for नैवानु) — (L 234) Gr न च
लोकादलत्व (for न चलो नाचलस्त्वम्) — (L. 236) Gr स
साव्यक्त (for स स्याद्व्यक्त) — (L 238) Gr प्रभाव (for

निर्द्वन्द्वस्य द्वद्वभावात्मकस्य
भावाद्वा स्यान्न प्रभाव शुचि स्यात् ।
शुचिप्रयोघादशुचित्व तदा स्या-
न्निलोकसद्भावगुणप्रवर्तकम् । [240]
भवत्यय केवल एव केवल
समेत्य नित्याममलामल शुचिम् ।

शुचिप्रवोधनस्य भो सयमन बुध्यमानस्य पञ्चविंशस्य
बुद्धापद्विंशद्वोधनत्वमुपदिशन्ति । योद्धार बुध्यमानस्य व्यति-
रिक्तस्य व्यतिरिक्तत्वमुपपद्यते । केवल नाहमस्या [245]
कश्चिन्नेय मम काचन पद्विंशस्याहमनेन मम मह चैकत्वमिति ।
तत्र श्लोक ।

साम्य साम्य शुचि दृष्ट्वा शुचिमाहुर्मनीषिण ।
वहि कृत्वा तमिस्रालमव्यकाञ्चेतन परम् ।

इति । [250]

तदेतद्भगवता बुद्धमवाप्य महत्तत्त्व परमर्षिणा परमगुरुणा
मम कपिलेन गुरुणा च ममासुरिणा जानिगतैर्वहुमिरवाप्त
कृत्स्नक्षय कपिलात् । ममाप्येवमेव शिष्यदशकत्वमुपगम्य
जातिशतैर्वहुभिरवाप्त भगवत आसुरे सकाशात् । मत्तश्च कात्या-
यनेनाप्तम् । गौतमेन कात्यायनादवाप्तम् । गौतमाच्च [255]
गार्ग्येणावाप्तम् । तदेतत्परपरया बहुमिराचार्यैरवाप्त कृत्स्नक्षयम-
मृतार्थतत्त्व विमलममलज्ञानम् । अत्यगाधमचेतनमकेवलमव्य-
क्तमपास्य नित्य चेतन केवल ज्ञान प्रतिबुद्ध बुध्यमानेन पञ्चविंश-
केन पद्विंशकम् । अत्र श्लोका भवन्ति ।

सुतस्यैतद्वर्णित मन्त्रियोगा- [260]

द्वाराणस्या क्रीडमानेन राज्ञा ।

तत्त्वज्ञान पृच्छत प्राञ्जलि स्या-
त्पृच्छस्तस्य ग्रन्थतश्चार्थतश्च ।

प्रोक्त ह्येतत्पोडशप्रश्नमुग्र

नित्तत्त्वात्स्य विंशत्पद्वैव राजन् । [265]
य वै बुद्ध्वा बालकाय प्रणम्य
मूर्ध्नाभ्यर्णं पादयोर्हृद्यमाण ।
पद्भ्या गतस्तत्त्वमवाप्य कृन्त
सनत्कुमारादमृत पर वै ।
सनत्कुमारेण समोपदिष्ट- [270]

मेतन्महद्गृह्य यथावदद्य ।
तत्ते श्रुत तद्भव वीतशोक
एत महाप्रश्नमवाप्य चार्थम् ।
तुल्य भवान्पश्यतु ब्रह्मणश्चे-
दिन्द्रस्य स्थाणोर्मेशकस्य चैव । [275]

पतगकीटे शुनि च श्वाफे
सर्वं हि सर्वत्र नरेन्द्रसिंह ।
यस्त्वन्यथा पश्यति ह्यल्पबुद्धि-
रव्यक्तनिष्ठ स भवेत् राजन् ।
सत्त्वस्य सर्वस्य ह्यपश्यमानो [280]

अबुद्धिमान्दु खमुपैति नित्यम् ।
न चास्य दुःख स तु दुःखमेति
वैषम्यबुद्धित्वमवाप्य मोहात् ।
तद्गच्छ राजन्स्वपुरीं विशाला
वाराणसीमश्वरथेन शीघ्रम् । [285]

एतावदेतत्परम रहस्य-
मुक्त मया तेऽतिविधाय सर्वम् ।
ज्ञानी भवान्न त्वमबुद्धबुद्धि-
र्बुद्धिर्दि ते ज्यायसी राजसिंह ।
बुद्ध त्वयाग्र्य परम पवित्र [290]

पद्विंशक पञ्चविंशात्पर यत् ।
न पञ्चविंशकात्पुन प्रजायते नरोत्तम
स यत्र तत्र सवसस्त्रिवर्गविच्छुचिर्भवेत् ।

'व' — (L 242) G₁ अदलामय शुचि (for *मल शुचिम्)
— (L 243) G₁ प्रवोधदस्य (for -प्रवोधनस्य) G₁
-विंशकस्य (for विंशस्य) — (L 246) G₁ [अ]हमह चास्या
नेन (for [अ]हमनेन) — (L 249) G₁ अव्यक्ताञ्चेतन (for
*ञ्चेतन) — (L 251) G₁ वधम् (for बुद्धम्) G₁ अह
(for महत्) — (L 253) G₁ कृत्स्न (for कृत्स्नक्षय) G₁
मया (for मम) G₁ शिष्यदर्शत्वम् (for *दशकत्वम्)
— (L 257) G₁ अवत्यागाधमचेतनम् (for अत्यगाधमचे-
तनम्) — (L 258) G₁ अचेतनमज्ञानप्रतिबुद्धमव्यक्त (for
नित्य चेतन केवल ज्ञान प्रतिबुद्ध) — (L 260) G₁ तस्यै-
वेनद्वर्णितमात्मयोगाद् — (L 261) G₁ राज (for राज्ञा)
— (L 262) G₁ प्राञ्जले (for *लि) — (L 263)

G₁ पृच्छा तस्य (for पृच्छस्तस्य) — (L 265) G₁ नित्त-
त्त्वा' पद्विंशकश्चैव राजन् — (L 267) G₁ मूर्ध्नापन्न (for
मूर्ध्नाभ्यर्णं) G₁ दृश्यमान (for हृद्यमाण) — (L 269)
G₁ परोत्तम (for पर वै) — (L 272) G₁ transp
तत् and ते — (L 273) G₁ एनन् (for एत) — (L
280) G₁ अपश्यमाने (for ह्यपश्यमानो) — (L 283)
G₁ अपश्यमान (for अवाप्य मोहात्) — (L 287) G₁
यतते नरोत्तम (for ऽतिविधाय सर्वम्) — G₁ om lines
288-292 — (L 293) G₁ om भवेत् — (L 295)
G₁ अवबुध्यते (for *बुध्यति) — Oulophon Adhy name
Ms सयमनपृच्छा समाप्ता

शुचिर्हि पद्मविंशकस्तथैव पाद्मविंशक-
त्वमवबुध्यति यदा तदा शुचिर्मवेदिति । [295]

Colophon

[29 E

Gr Ms cont

वैशपायन उवाच ।

पुरा युधिष्ठिरो राजा प्रयतेनान्तरात्मना ।
द्वैपायनमृषिभ्रेष्ठ पप्रच्छाथ कृताञ्जलि ।
सहितो भ्रातृमि सर्वैरुदारमतिमि शुभै ।
पृथिव्यामुपविष्टैस्तु त्रिनीतैरुत्तमौजसै ।
भगवान्सर्वभूतानां सर्वज्ञ सर्वदाशिवान् । [5]

विश्रुतस्त्रिषु लोकेषु धर्मेण च दमेन च ।
तदिच्छाम उपश्रोतुं मङ्गल्यमृषिसत्तम ।
कथा भगवता प्रोक्तां सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
वय च यद्यनुग्राह्या सर्वे भगवतो मता ।
ब्रूहि सत्यवता श्रेष्ठ इष्टुमोपहिता वयम् । [10]

एवं सप्रश्रयादुक्तं सत्यात्मा सत्यवादिना ।
युधिष्ठिरेण सस्कृत्य कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।
युधिष्ठिर महाप्राज्ञ कुरूणा वशवर्धन ।
श्रोतुमिच्छसि कौन्तेय भ्रातृमि सहित शुभाम् ।
इमां कथामुपश्रुत्य नराणामर्थसिद्धये । [15]

विजयश्च नरेन्द्राणामिह पार्थ न दुर्लभ ।
शान्तिकी पौष्टिकी रक्षा सर्वदुःस्वप्ननाशिनी ।
कथेयममराकारा देवतैरपि कथ्यते ।
अत्र ते चर्तयिष्यामि इतिहास पुरातनम् ।
बाल्येऽवाप्त तु यद्दीर अगस्त्येन महात्मना । [20]

पुरा कृतयुगे राजन्महर्षिं कुम्भसम्भव ।
मित्रावरुणयो पुत्र श्रीमानतितपा प्रभु ।
स चाश्रमपदे पुण्ये पुण्यकर्मा महातपा ।
समा द्वादशको राजन्वयसा भरतर्षभ ।
स्व भावस्य एकाकी ह्यभ्राकाशकृतव्रत । [25]

मित्रावरुणयो स्वर्गं गतयो सुकृतात्मनो ।

पुष्करस्योत्तरे तीरे सर्वदेवनमस्कृत ।
पर्यतो भास्करो नाम भास्कराभ स्वतेजसा ।
अत प्रभवते राजन्पुण्यस्रोता महानदी ।
वरदा वितमा नाम सिद्धचारणसेविता । [30]

तस्मिन्गिरिवरे तस्यागस्ते पैतृक आश्रम ।
पुण्यपुष्पफलोपेतै पादपैरुपशोभितः ।
तप्यते शिष्टुरेकाकी तपो द्वादशवार्षिकम् ।
यस्य तस्य पुरा वत्स द्विव्यैरन्यैस्तपोधनै ।
नेश्वरेण न चेन्द्रेण यमेन वरुणेन वा । [35]

नित्योर्ध्वबाहुरादित्य भास्करे तस्थिवान्मुनि ।
ऊर्ध्वमुखो निरालम्बो जितारमा पवनोपम ।
निरावृतो निरालम्बो नियतात्मा जितेन्द्रिय ।
निर्द्वंद्वो निरहकारो निराशो नि स्पृह कश्चित् ।
काष्ठभूतस्तपस्तेपे सर्वभूतहिते रत । [40]

निर्वृतो निस्तमा धीरो निवृत्त सर्वत सम ।
समेवमुपसपन्नमुदारमनस शुचिम् ।
भास्करे वर्तते नित्यं तप्यमानमतीव च ।
अवर्धत महापुण्ये स हि धर्मेण भारत ।
अथ कौन्तेय कालेन केनचिद्भरतर्षभ । [45]

अष्टाशीतिसहस्राणि यतीना पुण्यकर्मणाम् ।
आनुपूर्व्येण यातानि महीं कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
सपर्यतवनोद्देशा सनदीनदसागराम् ।
तत्र तत्र महापुण्या पुण्यतीर्थाभिलाषिण ।
Colophon

द्वैपायन उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे पार्थ ऋषिसद्य स वै महान् । [50]
प्रदक्षिण महीं कृत्वा भास्कर गिरिमभ्ययात् ।
ते त गिरिवर पुण्यमय कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
ततो गिरिनदीं पुण्या तीर्थहेतोरुपागमन् ।
अष्टाशीतिसहस्राणि तत्र नद्या युधिष्ठिर ।

विगाह्य तज्जल राजन्ब्रह्मटा सुनयोऽभवन् । [55]
केचित्सस्तुर्यथाकाम केचिदत्र उपस्पृशन् ।
केचित्पुण्येन तोयेन पितृन्देवानतर्पयन् ।

(L 2) Gr [अ]धि (for [अ]ध) — Before line 5, Gr ins, युधिष्ठिर ; before line 11, वैशपायन ; before line 13, व्यास — (L 20) Ms नात्यावाप्त (for बाल्येऽवाप्त) . — (L 25) Gr तमावसथ (for स्व भावस्य) Gr कृत व्रत (for कृतव्रत) — (L 32) Gr अभिनमृत् (for उपशोभित) — (L 36) Gr आदित्ये (for 'स्य) — (L 37)

Gr ऊर्ध्वमुखो (for ऊर्ध्वमुखो) Ms नियतात्मा जितेन्द्रिय (for the post half) . — (L 41) Gr निस्तमो (for 'मा) . — (L 47) Gr धर्मज्ञ (for यातानि) — Colophon Adhy name Ms अगस्त्यवर्धमान

(L 56) Gr उपाविशन् (for उपस्पृ) — (L 57) Gr पितृदेवाश्च तर्पयन् (for the post. half) — (L,

केचित्प्राक्कीर्तितास्तत्र जपन्त्यन्ये तपोधना ।
 अध्यात्म चिन्तयन्त्यन्ये केचिद्देवानधीचिरे ।
 कथा शुश्रुवुरन्ये च प्रोक्ता अन्यैस्त्रपोधनैः । [60]
 ध्यानमन्ये ह्युपासन्त निपेदुश्च तथा परे ।
 एव तैर्ऋषिभिः सिद्धैर्वितमा पुण्यवर्धनी ।
 नदी सा पुरुषव्याघ्र घोतते तैस्त्रपोधनैः ।
 एतस्मिन्नन्तरे पार्य देवराज सुरदर ।
 पितामह पुरस्कृत्य सह देवैः समेयिवान् । [65]
 वितमाया तदेकान्ते तस्या नद्यां युधिष्ठिर ।
 भयाग्रवीत्युत्करज सुरेश्वरमरिंदमम् ।
 विज्ञाय मुनिसवस्य धर्मे रागमुपस्थितम् ।
 पुरदर महायाहो सर्वथा श्रोतुमर्हसि ।
 ऋषीणाममरश्रेष्ठ धर्मे रागमुपस्थितम् । [70]
 इमं मुहूर्तमेतेषामहकार सुरेश्वर ।
 प्रभवित्यपि सर्वेषामस्वर्गायो न मशाय ।
 स भवान्देशमुत्सृज्य इम सुरवेश्वर ।
 गन्तुमर्हसि धर्मात्मन्द्रष्टुमेतन्न ते क्षमम् ।
 स ततश्चद्रच श्रुत्वा देवराज पितामहात् । [75]
 जगाम भरतश्रेष्ठ सह देवैररिंदम ।
 गते देवेश्वरे शक्रे पितामहपुरोगमे ।
 अष्टाशीतिमहस्त्राणि परम हर्षमम्ययु ।
 ते प्रनृत्ता प्रगीताश्च तथा प्रहसिता अपि ।
 वितमाया जले पुण्ये तस्मिन्न्रक्रीडिता परे । [80]
 गृक्रान्ते च महाप्राज्ञो नारद कलहप्रिय ।
 तन्त्रीयुक्तकमाढाय मुनिर्वेदानधीतवान् ।
 सवर्तोऽप्यय कौन्तेय जलादुत्थाय भारत ।
 उवाच तानृपीन्मर्वाहर्षेण महता युत ।
 श्रूयतामृषिभिः सर्वैरिदं मम वचो द्विजा । [85]
 रोचते यदि सर्वेषां क्रियता मुनिमत्तमा ।
 अहमुग्रतपा विभ्रा भवन्तोऽपि तथैव च ।
 न तुल्योऽस्सद्यस्त्रभावेण धर्मेण च तथा पर ।
 दीर्घकालप्रचीर्णस्य यमस्य नियमस्य च ।
 तपोबलं न पश्यामि किमप्येतत्कथंचन । [90]

सवर्तवचनं श्रुत्वा सर्वं तदपिमण्डलम् ।
 अहंकारवशं प्राप्तं तद्वाक्यमभिनन्दति ।
 अहंकृत्वा ततः सर्वे ऋषयः कुन्तिनन्दन ।
 परस्परमवज्ञाय तत्र तेऽयामितौजसः ।
 भृगुस्ततो महाराज सर्वैर्यिगणपूजितः । [95]
 सवर्तवचनं तत्र स सत्कृत्येदमब्रवीत् ।
 एवमेतन्न सदेहो यत्त्वयोक्तं धृतव्रत ।
 तस्मात्प्रभावो तपसो द्रष्टुमर्हसि सर्वशः ।
 ऋषयः श्रूयतां तावन्मम वाक्यं धृतव्रता ।
 अहं शुचिरहं श्रेष्ठ अहमुग्रतपोधनः । [100]
 अहं प्रधान इत्येव यजल्पय तपोधना ।
 किमेतत्कथयित्वा वो ह्यहंकारात्पुनः पुनः ।
 प्रत्यक्षं द्रष्टुमिच्छामि इह धर्मस्य न फलम् ।
 न तपो विद्यते यत्र सर्वभूतेष्वसशयम् ।
 उपस्पृश्य ततस्तोयं पुनरभ्युपगम्यताम् । [105]
 दृश्यतां सुप्रतप्तस्य धर्मस्य महत् फलम् ।
 यत्र येन तपस्तप्तं तथा दशदशात्मकम् ।
 तद्दर्शयन् सगम्य तपो यस्य यथा कृतम् ।
 ततो भृगुवचं श्रुत्वा सर्वे तदपिमण्डलम् ।
 भृगोवचं पुरस्कृत्य तथेत्युचुर्महर्षयः । [110]
 ते तु क्रोधादहंकारं प्राप्य सर्वे महर्षयः ।
 नदीं तां वितमा पुण्यामुपस्मृष्टुं विचक्रमुः ।
 ते तत्र अष्टतपसो वितमायां जलं शुभम् ।
 उपस्पृश्य महाराज जप्यमावर्तयस्तदा ।
 ततस्तद्गगनं रूढं सर्वैस्त्तैर्ऋषिपत्तमैः । [115]
 तपोबलं नरश्रेष्ठं दर्शयन्निरसशयम् ।
 कश्चिदाकाशमाविश्य ज्वलद्भ्रमेण केवलम् ।
 अप्सरोभिस्रथा चान्ये पूता स्वर्गागता द्विजाः ।
 पुष्पवर्षेस्तथा चान्ये पूज्यन्ते गुह्यकैरपि ।
 केचिदाकाशमाविश्य विन्यां चेष्टामकुर्वतः । [120]
 तथासीत्सुमहाज्ञादो हर्षात्तेषामरिंदमः ।
 अन्योन्यं पश्यतां तत्र हसतां च युधिष्ठिर ।
 ते दृष्ट्वा बलमन्योन्यं धर्मस्य भरतर्षभ ।

59) Gr अधीयते (for 'चिरे) — (L. 62) Gr ते (for तैर्) — (L. 74) Gr एषां (for एतन्) — (L. 75) Gr ततस्तु (for स ततस्) — (L. 82) Gr वेदम् (for वेदान्) — Before line 85, Gr ins सर्वं — (L. 88) Gr धर्मे न (for धर्मेण) — Before line 91, Gr ins व्यास — (L. 92) Gr अभिनन्दत (for 'नन्दति)

— Before line 97, Gr ins न्युः Before line 109, Gr ins व्यास — (L. 112) Gr प्रचक्रमुः (for विच') — (L. 113) Gr च प्रनष्ट (for तत्र अष्ट-). — (L. 118) Gr चान्यैर् (for चान्ये) Gr वृत्ता (for पूता) — (L. 121) Gr दोषो (for नादो) — (L. 125) Gr दृष्ट्वा च (for तु दृष्ट्वा). — (L. 132)

तदेवं कथयन्तस्ते तीरे नद्यास्तथा त्रिमो ।
 त तु दृष्ट्वा विदित्वा च धर्मलोपं महात्मनाम् । [125]
 नारदं कुरुशार्दूलं घट्टयस्तन्त्रियुक्तकम् ।
 अथ ते ऋषयः सर्वे गन्तुकामा नभस्तलम् ।
 यथापूर्वममिग्रहं अशक्ता गमनाय हि ।
 अष्टाशीतिसहस्राणि मुनीनां भावितात्मनाम् ।
 अशक्ता गमने राजस्ततोऽन्योन्यमपश्यत । [130]
 ते निरस्ता निरुत्साहा निराशा गमनं प्रति ।
 तत्रैवासन्महाभागं ऋषयश्च खगा इव ।
 परस्परमुद्वेक्षन्त एवमुक्त्वा महर्षयः ।
 किमिदं किं न्विदमिति विष्णुमिति चापरे ।
 ते धीक्षमाणा कृपणा स्वर्गं विगतचेतसः । [135]
 अहंकारेण महता वसुधायां निपातिता ।
 मोहस्य वशमागम्य सर्वे एव विचेतसः ।
 न किञ्चिदभिजानन्ति धर्मस्य गमनस्य वा ।
 यदा विमनसः सर्वे खगा खात्पतिता इव ।
 अथैतान्नारदोवाच हर्षादिदमथो वच । [140]
 किमुदीक्ष्य मोहस्था नाकपृष्ठं यियासव ।
 दुर्लभोऽयं गुणो भूयो भवतां नष्टधर्मिणाम् ।
 अहंकारेण महता नष्टो धर्मः सनातन ।
 एवं गते न पश्यामि स्वर्गं गन्तुं यथा पुरा ।
 एते स्थं ऋषयः सर्वे पक्षहीना खगा इव । [145]
 तेन धर्मातिलोपेन चिन्तितेन दुरात्मना ।
 एते स्थं सर्वे सब्रूता निराशा गमनं प्रति ।
 नद्यास्तीरे शुभे पुण्ये धर्मं कुरुत यत्नत ।

Colophon

द्वैपायन उवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ऋषयो धीनचेतसः ।
 तं नारदं पृथिविश्रेष्ठं प्रह्लां भूत्वाथ तेऽब्रुवन् । [150]
 पुनरस्मद्विधैर्भूयो नाकपृष्ठं तपोधन ।
 अधिष्ठान्तु क्रथ घापि न भवेद्दुर्मसकरः ।

तेषां तु वचनं श्रुत्वा नारदं पुनरब्रवीत् ।
 मुहूर्तं ध्यानमास्थाय योगमागम्य वै शुभम् ।
 अहंकारस्य जानीध्वमृषयो दारुणं बलम् । [155]
 किमाशास्य तु पापस्य कर्मणश्चरितस्य वै ।
 अहो फलमनार्यस्य दुष्कृतस्य महत्त्विदम् ।
 यदेव प्राप्यते दोषस्त्वहंकारो महर्षिमि ।
 क्व तद्वर्षसहस्राणि तप्तस्य तपसः फलम् ।
 क्व तन्नष्टं पुरा त्विष्टं नियमं क्व च वै दमः । [160]
 यदूर्ध्वथाहुमि शान्तैः क्व नु तस्य फलं गतम् ।
 यदर्थं चार्षिता देवाः पितरश्च तपोधनाः ।
 क्व नु तस्य फलं विभ्रा तपसोऽन्यस्य वै गतम् ।
 एते कर्तव्यधर्मा स्थं पुनरेव यथा पुरा ।
 एव गते न पश्यामि गमनं वस्त्रिविष्टपम् । [165]
 अहंकारप्रभावेण तेन सशयिता गतिः ।
 अहमप्यनुगन्ता वै केवलं न तु कर्मणा ।
 अनेन कारणेनाप्तमेव सशयमात्मनि ।
 तद्वियं प्रवरस्रोता नदी पुण्यजला शुभा ।
 कर्तव्यो धर्म इह तु यदि नास्ति नभोगतिः । [170]
 चायुभक्षा निराहारा नियता विजितेन्द्रियाः ।
 इह धर्मं सुनिभृता भवन्त कर्तुमर्हथ ।
 इह देवेश्वरेणापि वासवेन महात्मना ।
 धर्म उग्रं सुचरितो वितमाया पुरोपरि ।
 इह देवेन देव्या च रुद्रेण सुमहत्तपः । [175]
 तप्त वर्षसहस्राणि दिव्येन विधिना पुरा ।
 इमा सरिद्वरा प्राप्य विष्णुनापि महात्मना ।
 शुभं जलमुपस्पृश्य प्राप्तो दुस्तरसक्षयः ।
 एष प्रभावो धर्मज्ञानं नद्या अस्या न सशयः ।
 चरित्वेह तत् पुण्यं गमिष्यथ शुभा गतिम् । [180]
 यदा विमनसः सर्वे परं दैन्यसुपागताः ।
 सर्वे एव महात्मानः ततस्ताश्चरदोऽब्रवीत् ।
 दैन्यमेतत्परित्यज्य सर्वकार्यावसादकम् ।
 श्रोतुमर्हथ वै सर्वे प्रयतेनान्तरात्मना ।

Gr महाभागा (for 'भाग'). — Gr om line 133 — (L. 135) Gr एवमुक्त्वा धीक्षमाणा. (for the prior half). — (L. 138) Gr गमनाय (for 'नस्य') — Before line 141, Gr ins नारद. — (L. 141) Gr उदीक्ष्य (for उदी) Ms इयासव (for यि) — Colophon Adhy name Ms अगस्त्यधर्मान

(L. 149) Gr दिव्य (for दीन). — Before line

151, Gr ins. ऋषयः. Before line 153, Gr ins. व्यास and before 154, नारद. — (L. 158) Gr अहंकारो (for 'त्वह') — (L. 159) Gr किं (for क्व) — (L. 160) Gr क्व तन्नष्टं (for क्व तन्नष्ट) — (L. 163) Gr तपसोश्च तु वै गत (for the post half). — (L. 167) Gr केवलं न (for केवलं) — (L. 168) Gr अहम् (for आत्मम्) — Before line 181, Gr ins. व्यास. — (L. 182) Gr सर्वानिव

यच्च वक्ष्यामि तत्कार्यं भवद्भिः कार्यसाधनम् । [185]
 सर्वथा मानमुत्सृज्य विनयेन दमेन च ।
 यदिदं वचन मेऽद्य करिष्येय तपोधना ।
 इदं मुहूर्त्तसाकाशं यथापूर्वं गमिष्यथ ।
 यदि मद्बचनं सर्वं ययोक्तमनुतिष्ठथ ।
 अस्मिन्मुहूर्त्ते सर्वेषां कर्मणो नाशमेव्यति । [190]
 अनृतं नोक्तपूर्वं मे मुनिरस्मिन् धृतव्रता ।
 मद्बचनं श्रूयतां साधु नारदोऽस्मिन् तपोधना ।
 धर्मो वस्त्यक्तमानानां स्वर्गश्चैव भविष्यति ।
 इदं मुहूर्त्तं सर्वेषां मद्वाक्यं परिगृह्य तु ।
 भावश्रेयानि धर्म्याणि वाच्यानि सुहृदा सदा । [195]
 क्रियतामविचारेण ममेदं वचनं हितम् ।
 मवतंस्य हितार्थाय यथावदिह लक्ष्यथ ।
 कथयिष्यामि व सन्त्यक्तसर्वपापेभ्यः साधुषु ।
 श्रुत्वा क्षणाक्षमं ज्ञान्ना यदिदं तत्करिष्यथ ।
 ज्ञाधत च ध्रुव चैव यथाख्यानं गमिष्यथ । [200]

Colophon

द्वैपायन उवाच ।

ते तस्य वचनं श्रुत्वा तदा ऋषिवरा नृप ।
 हर्षणोत्फुल्लनयना सर्वं पृच तदामवन् ।
 तं शृणु प्रयतो भूत्वा देवर्षिं नारदं तदा ।
 उवाच पुरपश्रेष्ठ विस्मयाद्बुधिर वच ।
 किं नु तद्देवतं प्रह्वन्व्रतं वा नियमोऽपि वा । [205]
 यत्कृत्वा खेचरश्रेष्ठं नाकपृष्ठं लभेमहि ।
 सर्वथा नैतदाश्चर्यं देवर्षिं तव यन्मतम् ।
 अस्माकमनुकम्पायं यत्त्वं वदस्मि धार्मिक ।
 ततो वद हितं वाक्यं पापमेतत्प्रमार्जितम् ।
 को वा न नियमो विप्र ममाधेयो हि न पुन । [210]
 तदेते वै वयं सर्वे ऋषयो मुनिसत्तम ।
 बद्धाञ्जलिपुटा प्रह्लास्तव साधो प्रसादने ।
 तच्च धर्मात्मनः श्रुत्वा शृंगोर्वाक्यं महायशा ।

कृताञ्जलिपुटांस्ताश्च ऋषीन्बद्धा महासुनि ।
 ततः प्रहस्य तद्वाक्यं नारदो मुनिसत्तम । [215]
 सवनिव समासीनानिदं वचनमदधीत् ।
 हन्त व कथयिष्यामि सर्वं एव नियोधत ।
 क्षमं चाप्यनुकूलं च स्वर्गाय च हिताय च ।
 पृथु शैलवरे वालो मित्रावरणसम्भव ।
 भगत्स्यो नाम धर्मात्मा भास्करे तप आस्थित । [220]
 धैर्येण तपसा चैव धर्मेण च दमेन च ।
 न तुल्यो विद्यते यस्य सर्वेषां भवतामपि ।
 तं वालमुग्रतपसं धर्मात्मानमनिन्दितम् ।
 अभिगच्छत सहस्रं ऋषयो मानमात्मन ।
 यदि मानं च मोहं च त्यक्त्वा दर्पं च केवलम् । [225]
 अभिगच्छत तं बालं गमिष्यथ यथा पुरा ।
 स ह्यर्कं हृत्तेजस्वी भास्करे पर्यतोत्तमे ।
 तपश्चरति लोकस्य स्वस्तिहेतोर्धृतव्रत ।
 न तुल्यस्तेजसा तस्य धर्मेण च दमेन च ।
 उपतिष्ठत तं सर्वे वरदं मुनिपुंगवम् । [230]
 ततस्तस्य वचं श्रुत्वा नारदस्य महात्मन ।
 हृष्टेन मनसा सर्वे तस्य वाक्यमधिष्ठिता ।
 नारदं ते तथेत्युक्त्वा सर्वे कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
 प्रसन्नमनसो वीरजग्मुस्ते भास्कर गिरिम् ।
 ते तं गिरिवरं पुण्यं सर्वकालफलद्रुमम् । [235]
 अधिरुह्य यत्तात्मानं सर्वतः प्रत्यलोकयन् ।
 स तु पर्यतराजस्य भास्करस्याशुमानिव ।
 उपर्युपरि धर्मात्मा चरत्युग्रं तपं शुचि ।
 तं हृष्ट्वा विस्मिता सर्वे ऋषयः शशुसूदन ।
 तस्मान्नातर्कयस्ते तद्यदुक्तं नारदेन वै । [240]
 ततस्त्वभिगता सर्वे तं बालमृषिसत्तमा ।
 भट्टाङ्गीतिसहस्राणि प्रयतानि यतानि च ।
 सर्वेषां वचनान्तेषां शृणुस्तत्र यतव्रत ।
 अश्वीत्तं महात्मानं दीप्यमानं स्ततेजसा ।
 भगत्स्य श्रेष्ठं साधूनां नित्यं सुचरितव्रत । [245]

(for सर्वं एव) — Before line 183, G₁ ins नारद-
 — (L. 184) G₁ ते (for वै) — (L. 192) G₁ तद्बच
 (for मद्बच) G₁ धृतव्रता (for तपोधना) — (L. 195)
 G₁ भावश्रेयानि (for श्रेयानि). — Colophon. Adhy
 name M₁ भगत्स्यवर्धमान

Before line 205, G₁ ins शृणु. — (L. 205) G₁
 मद्बच (for मद्बच) — (L. 206) G₁ च मुनिश्रेष्ठ (for

खेचर'). — (L. 207) G₁ सर्वदा (for 'था) — (L.
 212) G₁ तपसा यो प्रसादने (sio) (for the post
 half). — Before line 213, G₁ ins व्यास Before
 line 217, G₁ ins नारद — (L. 218) M₁ क्षय
 (for क्षम) — (L. 224) G₁ सत्यज्य (for सहस्र)
 — (L. 228) G₁ धृत वच (for धृतव्रत) — Before
 line 231, G₁ ins व्यास — (L. 241) G₁ त्वभिगता
 (for त्वभि) — (L. 244) G₁ दीप्यमान (for

तदेव कथयन्तस्ते तीरे नद्यास्तथा विभो ।
 त तु दृष्ट्वा विदित्वा च धर्मलोप महात्मनाम् । [125]
 नारद कुरुशार्दूल षट्पञ्चान्त्रियुक्तकम् ।
 अथ ते ऋषयः सर्वे गन्तुकामा नभस्तलम् ।
 यथापूर्वमभिज्ञानं अशक्ता गमनाय हि ।
 अष्टाशीतिसहस्राणि मुनीना भावितात्मनाम् ।
 अशक्ता गमने राजस्तातोऽन्योन्यमपश्यत् । [130]
 ते निरस्ता निरुत्साहा निराशा गमन प्रति ।
 तत्रैवास्मन्महाभाग ऋष्यपक्षा खगा इव ।
 परस्परमुद्वेक्षन्त एवमुक्त्वा महर्षय ।
 किमिदं किं न्विदमिति धिक्कष्टमिति चापरे ।
 ते धीक्षमाणा कृपणा स्वर्गे विगतचेतसः । [135]
 अहकारेण महता वसुधाया निपातिता ।
 मोहस्य वशमागम्य सर्वे एव विचेतसः ।
 न किञ्चिदभिजानन्ति धर्मस्य गमनस्य वा ।
 यदा विमनसः सर्वे खगा स्वास्पतिता इव ।
 अथैतान्मारदोवाच हर्षादिदमथो वच । [140]
 किमुदीक्ष्य मोहस्था नाकपृष्ठ धियासव ।
 दुर्लभोऽयं गुणो भूयो भवता नष्टधर्मिणाम् ।
 अहकारेण महता नष्टो धर्म सनातन ।
 एवं गते न पश्यामि स्वर्गं गन्तु यथा पुरा ।
 एते स्थ ऋषयः सर्वे पक्षहीना खगा इव । [145]
 तेन धर्मातिलोपेन चिन्तितेन दुरात्मना ।
 एते स्थ सर्वे सवृत्ता निराशा गमन प्रति ।
 नद्यास्तीरे शुभे पुण्ये धर्मं कुरुत यत्नत ।

Colophon

द्वैपायन उवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ऋषयो दीनचेतसः ।
 त नारदमृषिभ्रेष्टं प्रह्ला भूत्वाथ तेषुवन् । [150]
 पुनरस्मद्विधैर्भूयो नाकपृष्ठ तपोधन ।
 अघिष्ठानु कथं चापि न भवेद्वसैसकर ।

तेषां तु वचनं श्रुत्वा नारद पुनरधवीत् ।
 सुहृत्तं ध्यानमास्थाय योगमागम्य वै शुभम् ।
 अहकारस्य जानीध्वमृषयो दारुण बलम् । [155]
 किमाशास्य तु पापस्य कर्मणश्चरितस्य वै ।
 अहो फलमनार्यस्य दुष्कृतस्य महत्विदम् ।
 यदेव प्राप्यते दोषस्त्वहकारो महर्षिमि ।
 क्व तद्वर्षसहस्राणि तप्तस्य तपस फलम् ।
 क्व तन्नष्ट पुरा त्विष्टं नियम क्व च वै दम । [160]
 यदूर्ध्वबाहुमि शान्तै क्व नु तस्य फलं गतम् ।
 यदर्थं चार्चिता देवाः पितरश्च तपोधना ।
 क्व नु तस्य फलं विप्रा तपसोऽग्र्यस्य वै गतम् ।
 एते कर्तव्यधर्मा स्थ पुनरेव यथा पुरा ।
 एव गते न पश्यामि गमनं वस्त्रिदृष्टपम् । [165]
 अहकारप्रभाषेण तेन सशयिता गति ।
 अहमप्यनुगन्ता वै केवलेन तु कर्मणा ।
 अनेन कारणेनासमेव सशयमात्मनि ।
 तद्विषयं प्रवरस्रोता नदी पुण्यजला शुभा ।
 कर्तव्यो धर्म इह तु यदि नास्ति नभोगति । [170]
 वायुमक्षा निराहारा नियता विजितेन्द्रिया ।
 इह धर्मं सुनिश्चिता भवन्त कर्तुमर्हथ ।
 इह देवेश्वरेणापि चासवेन महात्मना ।
 धर्म उग्र सुचरितो वितमाया पुरोपरि ।
 इह देवेन देव्या च रुद्रेण सुमहत्तप । [175]
 तप्त वर्षसहस्राणि दिव्येन विधिना पुरा ।
 इमां सरिद्वारा प्राप्य विष्णुनापि महात्मना ।
 शुभं जलमुपस्पृश्य प्राप्तो दुस्तरसक्षय ।
 एष प्रभावो धर्मज्ञा नद्या अस्या न सशय ।
 चरित्वेह तत् पुण्यं गमिष्यथ शुभां गतिम् । [180]
 यदा विमनसः सर्वे परं दैन्यमुपागता ।
 सर्वे एव महात्मान ततस्ताभारदोऽधवीत् ।
 दैन्यमेतत्परित्यज्य सर्वकार्याविसादकम् ।
 श्रोतुमर्हथ वै सर्वे प्रयतेनान्तरात्मना ।

Gr महाभाग (for 'भाग') — Gr om line 133 — (L. 135) Gr एवमुक्त्वा वीक्षमाणा (for the prior half). — (L. 138) Gr गमनाय (for 'नस्य') — Before line 141, Gr ins नारद — (L. 141) Gr उदीक्ष्य (for उदी*) Ms इयासव (for 'यि') — Colophon Adhy name Ms अगस्त्यवर्षमान

(L. 149) Gr दिव्य (for दीन). — Before line

151, Gr ins. ऋषयः. Before line 153, Gr ins. व्यास and before 154, नारद — (L. 158) Gr अहकारो (for 'त्वह') — (L. 159) Gr किं (for क्व) — (L. 160) Gr कृत नष्ट (for क्व तन्नष्ट) — (L. 163) Gr तपसोत्र तु वै गत (for the post half). — (L. 167) Gr केवल न (for केवलेन) — (L. 168) Gr अहम् (for आत्मम्) — Before line 181, Gr ins व्यासः. — (L. 182) Gr सर्वानेव

यच्च वक्ष्यामि तरकार्यं भवन्नि कार्यसाधनम् । [185]
 सर्वथा मानमुत्सृज्य विनयेन दमेन च ।
 यदिदं वचनं मेऽद्य करिष्यथ तपोधना ।
 हृदं सुहृत्साकाशा यथापूर्वं गमिष्यथ ।
 यदि मद्बचनं सर्वं ययोक्तमनुतिष्ठथ ।
 अस्मिन्सुहृत्सर्वेषां कलमप नाशमेव्यति । [190]
 अनृतं नोक्तपूर्वं मे मुनिरस्मि घृतव्रता ।
 मद्बचनं श्रूयता साधु नारदोऽस्मि तपोधना ।
 धर्मो वस्त्यक्तमानानां स्वर्गश्चैव भविष्यति ।
 हृदं सुहृत्सर्वेषां मद्वाक्यं परिगृह्य तु ।
 भावश्रेयानि धर्म्याणि वाक्यानि सुहृदा सदा । [195]
 क्रियतामविचारेण ममेदं वचनं हितम् ।
 सर्वतस्य हितार्थाय यथावद्विह लप्स्यथ ।
 कथयिष्यामि व सम्यक्तसर्वेषामेव साधुषु ।
 श्रुत्वा क्षमाक्षमं ज्ञात्वा यद्विदितं तत्करिष्यथ ।
 शाश्वतं च श्रुत्वा चैव यथास्थानं गमिष्यथ । [200]

Colophon

द्वैपायन उवाच ।

ते तस्य वचनं श्रुत्वा तदा ऋषिवरा नृप ।
 हर्षेणोत्फुल्लनयना सर्वं एव तदाभवन् ।
 तं शृणु प्रयतो भूत्वा देवर्षिं नारदं तदा ।
 उवाच पुरुषश्रेष्ठं विस्मयाद्गुचिरं वच ।
 किं नु तद्देवतं ब्रह्मन्मृतं वा नियमोऽपि वा । [205]
 यत्कृत्वा खेचरश्रेष्ठं नाकपृष्ठं लभेमहि ।
 सर्वथा नैतदाश्रयं देवर्षे तव यन्मतम् ।
 अस्माकमनुकम्पार्थं यत्त्वं वदसि धार्मिक ।
 ततो वद हितं वाक्यं पापमेतत्प्रमार्जितम् ।
 को वा स नियमो विप्र समाधेयो हि न पुन । [210]
 तदेते वै वयं सर्वे ऋषयो मुनिसत्तम ।
 बद्धाञ्जलिपुटा प्रह्लादव साधो प्रसादने ।
 तनु धर्मात्मन श्रुत्वा शृगोवर्क्य महायज्ञा ।

कृताञ्जलिपुटास्तांश्च ऋषीन्दृष्ट्वा महामुनि ।
 ततः प्रहस्य तद्वाक्यं नारदो मुनिसत्तम । [215]
 सर्वानिव समासीनानिदं वचनमब्रवीत् ।
 हन्त व कथयिष्यामि सर्वं एव निबोधत ।
 क्षमं चाप्यनुकूलं च स्वर्गाय च हिताय च ।
 एष शैलवरे वालो मित्रावरुणसम्भव ।
 अगस्त्यो नाम धर्मात्मा भास्करे तप आस्थित । [220]
 धैर्येण तपसा चैव धर्मेण च दमेन च ।
 न तुल्यो विद्यते यस्य सर्वेषां भवतामपि ।
 तं वालमुग्रतपसं धर्मात्मानमनिन्दितम् ।
 अभिगच्छत सद्ब्रह्म ऋषयो मानमात्मन ।
 यदि मानं च मोहं च त्यक्त्वा दर्पं च भेषजम् । [225]
 अभिगच्छत तं वालं गमिष्यथ यथा पुरा ।
 स ह्यर्कं हवते जस्वी भास्करे पर्वतोत्तमे ।
 तपश्चरति लोकस्य स्वस्तिहेतोर्धृतव्रत ।
 न तुल्यस्तेजसा तस्य धर्मेण च दमेन च ।
 उपतिष्ठत तं सर्वे वरदं मुनिपुंगवम् । [230]
 ततस्तस्य वचनं श्रुत्वा नारदस्य महात्मन ।
 हृष्टेन मनसा सर्वं तस्य वाक्यमधिष्ठिता ।
 नारदं ते तथेत्युक्त्वा सर्वे कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
 प्रसन्नमनसो वीरजग्मुस्ते भास्करगिरिम् ।
 ते तं गिरिवरपुण्यं सर्वकालफलद्रुमम् । [235]
 अभिरुह्य यतात्मानं सर्वतः प्रत्यलोकयन् ।
 स तु पर्वतराजस्य भास्करस्याश्रुमानिव ।
 उपर्युपरि धर्मात्मा चरत्युग्रतपः शुचि ।
 तं दृष्ट्वा विस्मिता सर्वे ऋषयः शत्रुसूदन ।
 तस्माद्भातर्क्यस्ते तद्यदुक्तं नारदेन वै । [240]
 ततस्त्वभिगता सर्वे तं वालमृषिसत्तम ।
 अष्टाशीतिसहस्राणि प्रयतानि यतानि च ।
 सर्वेषां वचनान्तेषां शृणुस्तत्र यतव्रत ।
 अथवीक्ष्य महात्मानं दीप्यमानं स्तजेजसा ।
 अगस्त्यश्रेष्ठं साधूनां नित्यं सुचरितव्रत । [245]

(for सर्व एव) — Before line 183, Gr ins नारद
 — (L. 184) Gr ते (for वै) — (L. 192) Gr तद्बच
 (for मद्बच) Gr घृतव्रताः (for तपोधना) — (L. 195)
 Gr भावश्रेयांसि (for 'श्रेयानि). — Colophon Adhy
 name Ms अगस्त्यवर्धमानं

Before line 205, Gr ins शृणु — (L. 205) Gr
 ब्रह्म (for ब्रह्मन्) — (L. 206) Gr च मुनिश्रेष्ठ (for

खेचर*) — (L. 207) Gr सर्वदा (for 'था) — (L.
 212) Gr तपसा यो प्रसादने (sic) (for the post
 half) — Before line 213, Gr ins व्यास Before
 line 217, Gr ins नारद — (L. 218) Ms क्षय
 (for क्षम) — (L. 224) Gr सत्यं (for सद्ब्रह्म)
 — (L. 228) Gr घृत वचं (for घृतव्रत) — Before
 line 231, Gr ins, व्यास — (L. 241) Gr त्वभिगता
 (for त्वभि*) — (L. 244) Gr दीप्यमान (for

श्रोतुमर्हसि धर्मज्ञ धचो मुनिवरात्मज ।
 वय दैवतसृष्टेन अहकारेण मोहिता ।
 दममुत्सृज्य धर्मेण रागस्पृष्टा विमोहिता ।
 भवत्प्रसादादिच्छामो गन्तुमिष्टां शुभा गतिम् ।
 अहकारादिदग्धानां सर्वेषां शरण भव । [250]
 अष्टाशीतिसहस्राणि मोक्षयित्वा भवानिमान् ।
 कल्मषादतिधर्मेण शश्वल्लोकानवाप्स्यसि ।
 दानेनानेन धर्मस्य महर्षे मुनिसत्तम ।
 आत्मान च पितृश्रैव जीवलोक च तारय ।
 वय त्वा प्रयता सर्वे स्वर्गहेतोरुपस्थिता । [255]
 अष्टाशीतिसहस्राणि तारयेमामि तेजसा ।
 वय त्वस्मिगता सर्वे भवत स्वर्गकाङ्क्षिण ।
 आशया त्वत्सकाशाच्च काङ्क्षमाणा शिव पदम् ।
 यथार्थं कुरु धर्मज्ञ ऋषीणामिह चागमम् ।
 अहंसे तेजसा स्वेन रक्षितु शरणागतान् । [260]

Colophon.

द्वैपायन उवाच ।

स तानृषिगणान्दृष्ट्वा अगस्त्य शरणागतान् ।
 वद्धाञ्जलिपुटान्सर्वान्प्रहृष्टवदनोऽभवत् ।
 प्रत्यर्थयित्वा सर्वान्वै विनयेनोपगम्य च ।
 कृताञ्जलिखवाचेद् सर्वान्स ऋषिसत्तमान् ।
 सुस्वागत वो भवतु साधूना सर्वशस्त्रिह । [265]
 स्वमाश्रमपद तावदृषीणा भवतामिदम् ।
 ततस्तेष्वर्हते कृत्वा स चातिधिविधिं द्विज ।
 उपविश्य यथान्याय प्रश्रयावनत स्थित ।
 अगस्त्यस्तास्तत सर्वान्कृताञ्जलिभापत ।
 नमो भगवतामस्तु सर्वेषामेव व समम् । [270]
 पुत्रोऽह भवता साधु शिष्यो वा प्रणतोऽशुभवम् ।
 का शक्तिर्मम बालस्य मुनेरकृतकर्मण ।
 भवतामभयं दातु स्वर्गं प्रापयितु तथा ।

मुने. कर्तव्यधर्मोऽयं केवलं किञ्चिदेव हि ।
 नाम धर्म इति श्रुत्वा किञ्चिन्नियमवानहम् । [275]
 कुतो धर्म कुत पुण्य कुतो दानं कुतो दम ।
 येन दद्यामह धर्मं भवतां स्वर्गकाङ्क्षिणाम् ।
 प्रसीदत न मे रोपं यूर्यं वै कर्तुमर्हय ।
 संभावयामि नात्मानं येन दद्यामहोऽभयम् ।
 तदेतद्वचन श्रुत्वा मुनेस्तस्य महात्मन । [280]
 चक्रुस्ते गमने बुद्धिं तामेव वितमा तदा ।
 ततस्त्वगस्त्य. सहसा तानुवाच धृतव्रत ।
 अष्टाशीतिसहस्राणि ऋषीणा भावितात्मनाम् ।
 शिरस्यञ्जलिना बाल प्रणम्य शिरसा ह्यपि ।
 इद वचनमिष्टात्मा सर्वानेव तदाप्रवीत् । [285]
 न गन्तव्यमल तावत्सर्वैर्ऋषिगणैरित ।
 दास्यामि यदि शक्षयामि स्वर्गीय भवतां वच ।
 गमिष्यथ यथापूर्वं यदि धर्मो भविष्यति ।
 सुहृते स्थीयतां तावद्यावत्तावदुपस्पृशे ।
 स गत्वा वितमा पुण्यामृषिस्त्वरितमात्मवान् । [290]
 यथाविधि उपस्पृश्य ततस्त्वभ्याजगाम ह ।
 तत पूर्वा दिश धीमानधिष्ठाय कृताञ्जलि ।
 हृष्टेन मनसोवाच स्थितो ह्यूर्ध्वमुदङ्मुख ।
 यच्चस्ति सुकृत किञ्चिद्देवता वा सुपूजिता ।
 अष्टाशीतिसहस्राणि श्रान्त्वेतामि यथा पुरा । [295]
 श्रुवाय चास्तु सर्वेषा स्वर्गं स्थानं महात्मनाम् ।
 मम सत्येन तपसा नियमेन दमेन च ।
 पूतस्य वचनस्यान्ते ततस्तु भरतर्षभ ।
 अष्टाशीतिसहस्राणि मुनीनां पुण्यकर्मणाम् ।
 स्वर्गमारुरुहस्तामि मुदितानि यथा पुरा । [300]
 वचन श्रूयते तत्र साधु साध्वित्यनन्तरम् ।
 साधु पुत्र सुपुत्रस्त्व मित्रस्य सुधृतव्रत ।
 साधु सत्त्ववता श्रेष्ठ साधु सत्यवतां वर ।
 साधु दानमिदं पुण्य साधु ब्रह्मण्यता च ते ।

'मान'. — Before line 245, Gr ins श्रु — (L 247) Gr श्रुष्टेन (for 'श्रु') Gr लक्षिता (for मोहिता) — (L 255) Gr त्वा (for त्वा) — (L 258) Ms शिव (for शिव) — (L 260) Gr तेन (for स्वेन) — Colophon. Adhy name Ms अगस्त्यवर्षमान'

(L 263) Gr तु (for च) — Before line 265, Gr ins. अगस्त्य. — (L 266) Gr भावितात्मनां (for

भवतामिदम्) — Before line 267, Gr ins द्वैपायन' Before line 270, Gr ins अगस्त्य', and before 280, व्यास' Before line 286, Gr ins अगस्त्य' Before line 290, Gr ins व्यास. — (L 291) Gr यथाविधिर् (for 'विधि'). — Before line 294, Gr ins. अगस्त्य', and before line 298, व्यास' — (L 298) Gr ते (for तु) — Gr om line 300 Before line 302, Gr ins. ऋषय. — (L 302) Gr वरुणस्य च (for सुधृत व्रत). — Before line 307, Gr ins व्यास'. — (L, 308)

त्वप्सदादाइय सर्वे नाकपृष्ठमिद क्षणात् । [305]
 प्राप्तवन्तो यथापूर्वमहो दान तवाक्षयम् ।
 नेदुर्दुन्दुमय स्वर्गे अहो दानफलस्य वै ।
 घुप्यते चाप्यहो दान त्रिमिलोकैर्महामुने ।
 देवा महोरगा यक्षा गन्धर्वा सिद्धचारणा ।
 अगस्त्यं पुरुषश्रेष्ठ पुप्यवर्षैरवाकिरन् । [310]
 गन्धर्वा गीतघोषेण विचित्रैर्वीरितैस्तथा ।
 अहो दान घोषयन्तो अगस्त्य पूजयन्ति वै ।
 ऊर्ध्वग्री मेनका रम्भा श्यामा काली तथैव च ।
 रामा योजनगन्धा च गन्धकाली तथैव च ।
 वराप्सरा ह्यनृत्यन्त अगस्त्य भरतर्षभ । [315]
 अहो दान घोषयन्ति शतशश्चैव मानद ।
 मनोरम सुसहृष्टा देवगन्धर्वपद्मगा ।
 घोषयन्तो महानादमगस्तेर्मुदितस्तदा ।
 तिष्ठन्त्यमिमुखा स्वर्गं साधु साध्वित्ययोश्चुवन् ।
 ध्रुव ते चाप्यहो दान तस्य लोकास्त्रयस्तदा । [320]
 दिव्यपुप्यधरा मेघा सर्वत समुपस्थिता ।
 ववृषु पुप्यवर्षाणि अगस्त्यस्याश्रम प्रति ।
 एव तदा महाराज अगस्ते साधुवादिन ।
 घुप्यते चाप्यहो दान सर्वतो भरतर्षभ ।

Colophon

द्वैपायन उवाच ।

अहो दाने घुप्यमाणे ब्रह्मर्षेस्तस्य वै तदा । [325]
 नारद परमाश्चर्यमद्भुत प्रतिवीक्ष्य तत् ।
 स तस्माद्धितमातीरादुत्थाय मुनिपुत्रव ।
 हर्षेण महता युक्तो भास्कर गिरिसारहृव ।
 सोऽविरुह्य महाप्राज्ञ पश्यते बालक मुनिम् ।
 निर्विकार तदासीन धैर्येण महतान्वितम् । [330]
 त इष्ट्वा नारदो बालमगस्त्य मुनिसत्तमम् ।
 देवर्षिर्वर्षयामास हर्षादमरसनिभम् ।

दिष्टया वर्षसि धर्मज्ञ ध्रुवाय मुनिसत्तम ।
 भवता विजिता लोका हितकाम महामुने ।
 अष्टाशीतिसहस्राणि प्रापयित्वा नभस्तलम् । [335]
 तदेतद्भवतावाप्त महादान महोदयम् ।
 नैतदिन्द्रादिभिर्देवैरवाप्तस्मृपिमिर्न च ।
 यत्स्वयाथ महाप्राज्ञ प्राप्त बालेन केवलम् ।
 स्वर्गीयमेतद्धर्मज्ञ ध्रुवाय मुनिसत्तम ।
 भवता विजिता लोका सर्वलोकहितैषिणा । [340]
 कर्तव्यो बहुलश्चैव त्वया धर्मो ह्यसशयम् ।
 भवानस्मिन्पुत्रो पूर्वं ऋषिरेको गुणै स्मृत ।
 भविष्यसि महाप्राज्ञ ध्रुव शाश्वत अव्यय ।
 तस्य तद्वचन श्रुत्वा नारदस्य महात्मन ।
 अभिवाद्य यथान्यायमिद वचनमप्रधीत् । [345]
 भगवन्केवल बाल्यादवास तपसा विभो ।
 मयाथ कथमप्युक्त कृते तेषा महात्मनाम् ।
 ते गता सहसा सर्वे वचनान्मम नारद ।
 नाकपृष्ठ महात्मान स हि धर्म समार्जित ।
 अगस्त्यवचन श्रुत्वा नारदो भरतर्षभ । [350]
 उवाच परमप्रीतस्तद्वाक्यमभिपूजयन् ।
 किं नाम बुध्यसेऽऽत्मानमगस्ते पूर्वनिर्जितान् ।
 लोकास्त्वया महाप्राज्ञ धर्मेण महता चिरम् ।
 भवानेको मुनि पूर्व वृषभो नाम नामत ।
 यदा च वर्षकोटी वै युगमासीन्महाव्रत । [355]
 दिव्यसकल्पक नाम पूर्वकल्पे कृते युगे ।
 यदा द्वीपान्समुद्राश्च पर्वताश्च वनानि च ।
 विष्णु सकल्पयामास सहित पद्मयोनिता ।
 तदापि हि भवाज्जात सलिलाद्धि स्वय प्रभो ।
 पुष्कराच्च यथा ब्रह्मा यथा तोयाच्च पावक । [360]
 तथा त्वमपि धर्मज्ञ स्वयभू सलिलोद्भव ।
 एव हि कथयामास वरद पद्मसभव ।

Ms घुप्यते (for घुप्यते) Gr महामुने (for 'मुने')
 — (L 315) Gr वराप्सरसोऽनृत्यत (for the prior half)
 Gr पुरुषर्षभ (for मरत) — (L 319) Gr अभिगता
 (for 'मुखा') — (L 321) Ms सवृत् (for सर्वत)
 — (L 323) Gr अगस्ते (for 'स्ते') — Colophon
 Adhy name Ms अगस्त्यवर्षमान

(L 325) Gr तस्मिन् (for अहो) — (L 326)
 Gr तु (for तत्) — (L 329) Gr महाप्राज्ञ (for
 'प्राज्ञ'). — Before line 333, Gr ins. नारद. — (L

333) Ms om धर्मज्ञ — (L 334) Gr हितकाम्य (for
 हितकाम) — Before line 344, Gr ins व्यास Before
 line 346, Gr ins अगस्त्य Before line 350, Gr
 ins व्यास. Before line 352, Gr ins नारद.
 — (L 354) Ms पूर्व भो (for वृषभो) — (L 355)
 Gr वर्षकोटि (for 'कोटी'). — (L 360) Ms पावकान् (for
 'क') — (L 364) Gr तन्न तेत्मा न सद्येय (for the
 prior half) Gr पूर्व- (for तव) — After line
 368, Gr ins.

तव सर्वं महाप्राज्ञं पूर्वजन्म तपोमयम् ।
तन्न ते ज्ञानसञ्ज्ञेयस्तव जन्म प्रबुध्यताम् ।

अगस्त्य उवाच ।*

यथा तथास्तु भगवन्दिष्टया ते ऋषयो गता । [365]
दिष्टया ते न वृथा सत्या भगवन्वासुदाहृता ।
अहंकारकृत मन्ये न च सत्य ममान्यथा ।
न स्वराभ्यनृत तात कदाचिदपि भाषितम् ।

Colophon

व्यास उवाच ।

युधिष्ठिर महाप्राज्ञं श्रूयता परमानुत्तमम् ।
यच्छ्रुत्वा मनुजश्रेष्ठ कल्मष नाशमेष्यति । [370]
भविष्यति न दु स्वप्न पाप न प्रभविष्यति ।
नित्य स्वस्तिकर धन्य पुत्रपौत्रे भविष्यति ।
भविष्यति महाराज जीवलोकेऽप्यनामयम् ।
तदिदं कथयिष्यामि कुन्तीपुत्र निबोध मे ।
पुरा द्वादशवर्षेण यदवाप्तमगस्तिना । [375]

स कदाचिन्महाराज महात्मा कुम्भसंभव ।
उपवासस्य महत् समाप्तौ नियतव्रत ।
उपविष्ट शुचि स्नात समाप्तौ सुष्टव्रत ।
ततस्तु सहसा ह्येव उत्पपात महातपा ।
स जगाम तदाकाश वायुनेव समुद्धत । [380]

देवगन्धर्वचरिता गतिं सिद्धनिषेविताम् ।
स सिद्धचारणाकीर्णां विद्याधरनिषेविताम् ।
प्राप्यान्तरिक्षं भगवान्किंस्त्रिक्लिमिति चाप्रवीत् ।
स सप्तमपर्यं गत्वा पवनस्य महातपा ।
स जगाम तदाकाश वायुनेव समुद्धत । [385]
देवगन्धर्वचरिता गतिं सिद्धनिषेविताम् ।

पश्यते विमला सर्वा दिशो दश नृपोत्तम ।
विमानानि च देवानां पर्वतांश्च वनानि च ।
महानुभावान्यक्षाश्च सर्वतः प्रविलोकयन् ।
देवतानां निकेतानि दिव्यानि भवनानि च । [390]
गन्धर्वनगरं चैव तत्र तत्रान्ववैक्षत ।
सप्तद्वीपवर्ती रम्या ब्रह्मपर्वतशोभिताम् ।
पट्टणागारकीर्णां च चतुःसागरमण्डिताम् ।
सोऽपश्यत महतीं रम्यामगस्त्यो भरतर्षभ ।
दिव्येन चक्षुष्या राजन्दैवतानि च भारत । [395]

ततस्त्वाकाशमाविश्य सप्तवायुपथा गतिम् ।
अगस्त्यो नीयते राजन्धर्मेण भरतर्षभ ।
स पश्यति नमो दीप्त ज्वालाधिर्भिर्निर्न्तरम् ।
धूमान्धकारसञ्ज्ञं प्रदीप्तवनसनिभम् ।
त दृष्ट्वा व्यथितस्त्वासीत्स तदा कुम्भसंभव । [400]

किमेतदिति चाविश्रक्षके सस्यामवस्थिताम् ।
ततस्तु सहसागत्य दैवत पुरुषाकृति ।
तस्थौ वै पार्श्वतस्तस्य अगस्त्यस्य कृताञ्जलि ।
स तु तं प्रश्नयादेव उपसगम्य चाप्रवीत् ।
अगस्त्य प्रयतो नित्यं शुचिना चैव चेतसा । [405]

ग्राह्यणोऽस्मि महाभाग कथमभ्यागतो नभ ।
ततः प्रदीप्तमालोक्य शङ्कित साधु कथ्यताम् ।
सशरीरतया नेदं विदितं मे यथाविधम् ।
ततोऽस्मि व्यथितो देव तत्पत्नीदं वदस्व मे ।
एवं पृष्ट तदा राजन्मुनिना दैवतं तु तत् । [410]

सत्कृत्य वचनं तस्य ततो वचनमप्रवीत् ।
अवगच्छाम्यगस्त्य त्वास्मृष्टिं परमधार्मिकम् ।
सशरीरमनुप्राप्तमतोऽहं समुपस्थित ।
इदं खलु नभ सर्वमग्निरेव धृतव्रत ।

व्यास* ।

नारदस्तु वचस्तस्य प्रतिपूज्य महात्मन ।
प्रदक्षिणं च तं कृत्वा वर्षयित्वा च भारत ।
जगाम त्रिदिवं तात तदा देवर्षिभिर्भृष्टं ।
पूज्यमानो महाराज देवगन्धर्वचारणैः ।

— Colophon *Adhy name Ms* अगस्त्यवर्षमान*.

(L 370) Gr नरो मुच्येत किञ्चिपात् (for the post half) — After line 370, Gr ins

प्रयागे चोपयाने च राधां मङ्गल्यमिच्छताम् ।
कीर्णां प्रसवकाले च मङ्गल्यं भरतर्षभ ।

अभिषेककाले राधां च कुमारानां च मङ्गलम् ।

निबोधस्त्वेदमाश्चर्यमनुभूतमगस्तिना ।

यत्ते श्रुत्वा नरश्रेष्ठ कल्मष नाशमेष्यति । [5]

— (L 372) Ms पुत्रपौत्रो (for 'पौत्रे) — (L 373) Gr जीवलोकेस्य पावन (for the post half) — (L 377) Gr समाप्तौ (for समाप्तौ) — (L 383) Ms चाह्वयन् (for चाप्रवीत्) — Gr om. lines 385-386 — (L 400) Gr वासीत् (for खा*). — (L 403) Gr पुरतस् (for पार्श्व*) — Before line 406, Gr ins अगस्त्य*. — (L 406) Gr अप्यागतो (for अभ्या*). — Before line 410, Gr ins द्वैपायन. Before line 411,

ततो ज्योतिषमित्युक्त कारणेन न सशय । [415]
 ज्योतीष्येतास्त्रारका वै नक्षत्राणि प्रहास्तथा ।
 नित्यं तापयते चापि सहस्रार्चिर्दिवाकर ।
 इदं तु दहनाकार यत्पश्यसि घृतव्रत ।
 स्वर्गस्तत्र महातेजा दाह्न पावकस्य च ।
 तत्रार्चिष्मान्हुतवहो लोकत्रयचरो महान् । [420]
 स्वयमग्नि स्थितो विप्र अतो दीप्तमिदं नभ ।
 अत्रस्यमसिगच्छन्ति देवा सर्पिर्गणास्तदा ।
 हुताशनं महाभाग वरु च स्वयंप्रभम् ।
 अत्रस्य वरुं देव सर्वदेवनमस्कृत ।
 अग्निगच्छति देवाना शान्त्यर्थं मधुसूदन । [425]
 अत्रस्य दैवतैर्ब्रह्म देवलोकश्च निर्मित ।
 पर्यताश्च समुद्राश्च द्वीपाश्च सरितस्तथा ।
 पृतत्तत्प्रथम स्थानमग्नेल्लोक्यपूजितम् ।
 प्रदीप्त यत्त्वमालोक्य शङ्कितोऽभूर्द्विजोत्तम ।
 तदेतन्निर्विशङ्कस्त्व मुने प्रविश मा व्यथा । [430]
 नेदं धर्मात्मना दीप्त नभ पवनशीतलम् ।
 तस्य तद्गचन श्रुत्वा दैवतस्य घृतव्रत ।
 सत्कृत्य तदसमोहाद्विवेश स मुनिर्नभ ।
 स पश्यमानस्तत्रस्थान्देवानृषिगणास्तथा ।
 जगाम इदमन्तश्च पूज्यमानश्च तैरपि । [435]
 स तन्नभो महातेजा विवेश हिमशीतलम् ।
 महर्षिर्देवताकीर्णं पद्मैरिव जलाशयम् ।
 तत्रस्थानि विमानानि दैवताना ददर्श च ।
 सध्वजानि पताकाश्च सविमानान्श्च तोरणान् ।
 गन्धर्वाश्चैव धर्मात्मा प्रनृत्तान्नाप्सरोगणान् । [440]
 सोऽपश्यत् महातेजास्तस्मिन्हौताशाने ह खे ।]

Colophon

30

After 12 315 22, Kumbh ed Cv ins

उवाच च महाप्राज्ञ नारद पुनरेव हि ।
 मलं पृथिव्या याहीका इत्युक्तमधुना त्वया ।

कीदृशाश्चैव बाहीका ब्रूहि मे वदता वर ।
 नारद उवाच ।
 अस्या पृथिव्या चत्वारो देशा पापजनैर्वृता ।
 युगधरस्तु प्रथमस्तथा भूतिलक स्मृत । [5]
 अच्युतच्छल इत्युक्तस्तृतीय पापकृतम् ।
 चतुर्थस्तु महापापो बाहीक इति सजित ।
 मृगोद्गर्दभक्षीर पिवन्त्यस्य युगधरे ।
 एकवर्णास्तु इत्यन्ते जना वै ह्यच्युतस्थले ।
 मेहन्ति च मल पापा विसृजन्ति जलेषु वै । [10]
 नित्यं भूतिलकेऽत्यन्न तज्जलं च पियन्ति च ।
 हरियाद्यास्तु बाहीका न स्मरन्ति हरिं क्वचित् ।
 ऐहलौकिकमोक्षं ते मासशोणितवर्धना ।
 वृथा जाता भविष्यन्ति बाहीका इति विश्रुता ।
 पुष्कराहारनिरता पिशाचा यदभापत । [15]
 सुसुण्ठीं परिगृह्योप्रा तच्छृणुष्व महामुने ।
 ब्राह्मणीं बहुपुत्रा ता पुष्करे ज्ञातुमागताम् ।
 युगधरे पय पीत्वा ह्युचिता ह्यच्युतस्थले ।
 तथा भूतिलके ज्ञात्वा बाहीकांश्च निरीक्ष्य वै ।
 आगतासि तथा ज्ञातुं कथं स्वर्गं न गच्छसि । [20]
 इत्युक्त्वा ब्राह्मणीभाण्डं पोथयित्वा सुसुण्ठिना ।
 उवाच क्रोधताप्राक्षी पिशाची तीर्थपालिका ।
 एतन्तु ते दिवा वृत्तं रात्रौ वृत्तमथान्यथा ।
 गच्छ बाहीकससर्गादिशुचिन्व न सशय ।
 यद्विपन्ति महात्मान न स्मरन्ति जनार्दनम् । [25]
 न तेपा पुण्यतीर्थेषु गतिं सर्वाङ्गिणामपि ।
 उद्युक्ता ब्राह्मणी भीता प्रतियाता सुतै सह ।
 स्वदेहस्था जजापैव सपुत्रा ध्यानतत्परा ।
 अनन्तस्य हरे शुद्धं नाम वै द्वादशाक्षरम् ।
 घत्सरत्रितये पूर्णं ब्राह्मणी पुनरागता । [30]
 सपुत्रा पुष्करद्वार पिशाच्याह तथागतम् ।
 नमस्ते ब्राह्मणि श्रुत्वा पूजाह तव दर्शनात् ।
 कुरु तीर्थामिपेकं च सपुत्रा पापवर्जिता ।
 हरेर्नाम्ना च मा साध्वी जलेन स्पृष्टमर्हसि ।

Gr ins देव — (L 419) Gr स्वर्गस् (for स्वर्ग) — (L 422) Gr अग्नि (for अग्नि) — Gr om line 423 — (L 424) Gr नमस्कृत (for 'स्कृत') — (L 426) Gr जीव (for देव) — (L 430) Gr व्यथा (for व्यथा) — Before line 432, Gr ins व्यास — (L 439) Gr सविमानान्ततोरणान् (for the post half)

— (L 441) Gr हि (for इ). — Colophon Adhy name Ms अगस्त्यवर्धमान

30

(L 23) Cv (gloss परितः आवर्तनं कृत्वा, परितो दृष्ट्वा च) पराधृत्य परीक्ष्य च (for the post. half).

इत्युक्त्वा ब्राह्मणीं हृष्टा पुत्रैः सह शुभमवता । [35]
जलेन प्रोक्षयामास द्वादशाक्षरसस्युतम् ।
तत्क्षणादभवच्छुद्धा पिशाची दिव्यरूपिणी ।
अपसरा ह्यभवद्विद्या गता स्वर्लोकमुत्तमम् ।
ब्राह्मणी चैव कालेन वासुदेवपरायणा ।
सपुत्रा चागता स्थानमञ्जुतस्य पर शुभम् । [40]
एतत्ते कथितं विद्वन्मुने कालोऽयमागतः ।
गमिष्येऽहं महाप्राज्ञ आगमिष्यामि वै पुन ।
इत्युक्त्वा स जगामाथ नारदो वदतां वर ।
द्वैपायनस्तु भगवास्तच्छ्रुत्वा मुनिसत्तमात् ।

31

Dr T G₁-s e ins after 12 326 93 Kumbh ed.
after 12 326 92

तत् कलियुगस्यादौ भूत्वा राजतर श्रित ।
भाषया मागधेनैव धर्मराजगृहे वदन् ।
कापायवस्त्रसवीतो मुण्डित शुकुदन्तवान् ।
शुद्धोदनसुतो बुद्धो मोहयिष्यामि भानवान् ।

31

Before line 1, Kumbh ed. ins

द्वारकामात्मसात्कृत्वा समुद्र गमयाम्यहम् ।

[(L 1) Kumbh ed द्विज (for भूत्वा) Dr राज
तर, T₁ G₂ s 'ग्रह (for 'तर) G₂ भूत्वा राजतरश्रुत
(for the post half) — (L 2) Kumbh ed
भीषया (for मा') G₂ मागधेरव (for मागधेनैव) T₁
G₂ s Kumbh ed वसन् (for वदन्) — (L 3) T
'दहवान् (for 'दन्त') — (L 5) Kumbh ed शुद्धेपु
(for श्रा') Dr Kumbh ed मुञ्जते, T₂ G₁ s
मोक्षयते (for मोक्ष्यन्ते) T G₂ बुद्धित्वम् (for बुद्ध')
— (L 6) G₁ Kumbh ed मुद्धा (for मुण्डा) — (L
7) G₂ om च Kumbh. ed. याग (for चाग्नि)
— (L 8) Dr G₂ अग्निहोत्रा विनश्यति (for the prior
half) Dr च सीदति, G₂ [अ] वसीदति (for च नश्यति)
— (L 9) T₂ शुश्रूषति (for न शृण्वन्ति) Dr पुत्र (for
पुत्रा). T₂ G₁ Kumbh. ed. भ्रातर' (for मा')
— (L 10) Dr T₂ G₁ मित्रा, Kumbh ed. पोत्रा
(for मित्र) Dr T₂ G₁ Kumbh. ed कल (T₂ 'ळ)
त्रा (for 'त्र) Dr T₂ G₁ s वर्तते (for वर्तते)
Kumbh. ed वर्ततेत्यधोत्तमा (for the post. half)
— (L 11) G₂ हाहामूत (for एव भूत). — (L 12)

शुद्धा श्राद्धेषु भोज्यन्ते मयि बुद्धत्वमागते । [5]
भविष्यन्ति नरा सर्वे मुण्डा कापायसवृता ।
अनध्याया भविष्यन्ति विप्राश्चाग्निविवर्जिता ।
अग्निहोत्राणि सीदन्ति गुरुपूजा च नश्यति ।
न शृण्वन्ति पितृ पुत्रा न स्तुपा नैव मातर ।
न मित्र न कलत्र वा वर्तते ह्यधरोत्तरम् । [10]
एव भूत जगत्सर्वं श्रुतिस्मृतिविवर्जितम् ।
भविष्यति कलौ नमो ह्यशुद्धो वर्णसंकर ।
तेषा सकाशाद्दर्मेना देवव्रह्मद्विपो नरा ।
भविष्यन्ति ह्यशुद्धाश्च न्यायच्छलविभाषिण ।
ये नम्रधर्मश्रोतारस्ते समा पापनिश्चयै । [15]
तस्मादेते न संभाष्या न स्पष्टव्या हितार्थिभि ।
उपवासत्रयं कुर्यात्तत्ससर्गविशुद्धये ।
तत् कलियुगस्यान्ते ब्राह्मणो हरिपिङ्गल ।
कल्किर्विष्णुयशःपुत्रो याज्ञवल्क्यपुरोहित ।
सहाया ब्राह्मणा सर्वे तैरह सहित पुन । [20]
म्लेच्छानुत्सादयिष्यामि पापण्डांश्चैव सर्वश ।
पापण्डिषड्गान्हत्वा वै तत्रान्त प्रलये तत ।

T₂ G₁ कलिर् (for कलौ) Dr नमो, T₁ G₂ मन्ना, G₂
नसा, Kumbh. ed पूर्णे (for नमो) Kumbh. ed धर्म
(for वर्ण) — (L 13) Dr T₂ G₁ धर्मज्ञ (for धर्मज्ञा)
G₂ Kumbh. ed ब्रह्मविदो (for 'द्विपो) — (L 14)
Dr न्यायस्थल, T₁ न्यायक्षल (for 'च्छल) — (L
15) T₂ नम्रधर्मो, Kumbh. ed नम्रधर्म (for नम्र')
Kumbh ed पापनिश्चये (for 'निश्चयै) — (L 16)
Dr इति; Kumbh ed एता (for एते) T₂ G₁ s
स्पष्टव्या, Kumbh. ed स्पृश्या च (for स्पष्टव्या) — (L
18) Dr ब्राह्मणोपरि (for 'णो हरि) — (L 19)
T₁ G₂ s कर्को, G₂ कलि (for कल्किर्) Kumbh ed.
याज्ञवल्क्य (for 'वल्क्य) G₁ -पुरोहित (for 'हित')
— After line 19, Kumbh ed ins

तस्मिन्नाशे वनग्रामे तिष्ठेत्सोत्रासिमो ह्य ।

— (L 20) Dr सहता, G₂ सगता, Kumbh ed
सहाया (for सहाया) T₂ पुर (for पुन) — After
line 21, Kumbh ed. ins

पापण्डश्च कलौ तत्र माययैव विनश्यते ।

— (L 22) T₂ G₁ s पापण्ड (for पापण्डि-) Kumbh
ed. पापण्डकांश्चैव हत्वा (for the prior half) G₂ तत्र
तै (for तत्रान्त') Kumbh ed तत्रांत प्रलये ह्यह (for
the post. half) — After line 22, T₂ G₁ ins .

अह पश्चाद्भविष्यामि यज्ञेषु निरत सदा ।

32

K1 ३ ४ ६ Bo ६-९ D1३ २४ Dn1 नः D६ D० ३ ४ १ ३ T
K1-३ ६ Kumbh ed ins after 12 331 1 V1
fter 6

सर्वाश्रमाभिगमन सर्वतीर्थाविगाहनम् ।
न तथा फलद् सौते नारायणकथा यथा ।
पाविताङ्गा स सवृत्ता श्रुत्वेमामादित कथाम् ।
नारायणाश्रया पुण्या सर्वपापप्रमोचनीम् ।
दुर्दशो भगवान्देव सर्वलोकनमस्कृत । [5]
देवै सत्रह्यकै कुरक्षैरन्यैश्चैव महर्षिभि ।
दृष्टवाचाराजो यत्र देवं नारायण हरिम् ।
नूनमेतद्ध्यनुमत तस्य देवस्य सूतज ।

नारद उवाच ।

कथ श्रेया जगन्नाथ पापण्डा पङ्क्तिषा मया ।
एतदाचक्ष्व भगवस्त्वङ्गकस्य विशेषत ।
श्रीभगवानुवाच ।
मस्मिन्काश्र ये केचिन्मङ्गकदेविणश्च ये ।
श्रद्धरुद्रादितुल्यत्वं ये मन्यन्ते ममाधमा ।
अवतारेषु दिव्येषु मन्यन्ते प्राकृत च माम् । [5]
मदुपासनहीनाश्च वेदाभ्रामाण्यवादिन ।
एते पापण्डिनो श्रेया मन्त्रिरस्या कृतादिके ।

— (L 23) Kumbh ed तत (for अह) — After
line 23, Kumbh. ed ins (= 850*)

राज्य प्रशासति पुन कुन्तीपुत्रे युधिष्ठिरे ।

32

(L 2) K२ तदा (for तथा) T२ G२ सौम्य (for
सौते) — (L 3) K३ पारिताङ्गा, D६ परिवृत्ता (for
पाविताङ्गा) V१ सर्वे च पाविता सो वै; D१ T२ G२ विभु-
वित्ता सवृत्ता (for the prior half) — (L 4) D२
नारायणाश्रय, G२ श्रम (for श्रया) G३ पुण्या (for
पुण्या) K३ ३ ४ -प्रा (K३ ४ प्र)णाशिनी, D२ -प्रमोचनी;
G२ चन, G३ चिनी (for चनीम्) — (L 5) K३
D२ दुर्दशो, D३ दुर्धपो, D६ मूर्धन्यो (for दुर्दशो)
K३ सबलोक; D२ लोक (for लोक) — (L 6)
K३ ३ ४ सर्वैर् (for कुरक्षैर्) Bo ३ Dn1 नः D६ D२ ३ ३
Kumbh ed सत्रह्यकै (Bo सबलोकै) सुरै कुरक्षैर् (for
the prior half) D१ T G३-३ ६ च स (for चैव)

यदृष्टवाक्षगन्नाथमनिरुद्धतनौ स्थितम् ।
यत्प्राद्रवत्पुनर्भूयो नारदो देवसत्तमौ । [10]
नरनारायणौ द्रष्टु कारण तद्वीहि मे ।

सूत उवाच ।

तस्मिन्त्यज्ञे वर्तमाने राज्ञ पारिक्षितस्य वै ।
कर्मान्तरेषु विधिवद्वर्तमानेषु शौनक ।
कृष्णद्वैपायन व्याससृष्टिं वेदनिधिं प्रभुम् ।
परिपप्रच्छ राजेन्द्र पितामहपितामहम् । [15]

जनमेजय उवाच ।

श्वेतद्वीपाञ्जिवृत्तेन नारदेन सुरर्षिणा ।
ध्यायता भगवद्वाक्य चेष्टितं किमत परम् ।
यदर्याश्रममागम्य समागम्य च तादृषी ।
कियन्त कालमवसत्का कथां पृष्टवाक्ष स ।

— (L 7) K६ V१ Bo ६ १ ९ D२ २४ Dn1 नः D६
D२ ३ ३ Kumbh ed यत्तु (for यत्र) D२ देवे (for
देव) — (L 8) K१ reads नून twice K१ श्वेतदयनु
मत, D६ एतन्ननु* (for एतदयनु*) — (L 9) D१ T२
य (for यद्) T२ दृष्ट्वा वा (for दृष्ट्वाञ्) — (L 10)
T२ प्रार्थ्यवत् (for प्राद्र*) K३ ३ ४ सूत (for भूयो)
K३ ४ नारदो, T२ नारदे (for नारदो) — After line
11, K३ ३ ४ D१ T G३-३ ६ ins

समागमे तस्य ताम्भ्यां यदृत्त तच्च कथ्यताम् ।

[T G३ ६ ताम्भ्यां (for ताम्भ्यां) G३ तस्य (for तच्च)]

B३ Dn1 D६ Kumbh ed सौतिर् (for सूत) — (L
12) T१ तस्य (for तस्मिन्) V१ D६ T१ G३ ६ पारिक्षि
तस्य (for पारि*) K३ ३ राघ परिक्षितस्तदा (for the
post half) — (L 13) D१ कर्मैद्रियाणि; G२ कामा-
तरेषु (for कर्मान्त*) G६ शौनक (for शौनक) — (L
14) K३ ३ व्यास सर्व (for व्याससृष्टिं) D२ देवनिधि- (for
वेदनिधि) D१ T२ G३ विभु (for प्रभुम्) — (L 15)
K३ राजेन्द्र, K६ B१ ९ D२ D२ ३ ३ राजेन्द्र (for
राजेन्द्र) D२ om the ref — (L 16) Dn४ श्वेत
द्वीप (for *द्वीपान्) G३ निवृत्ते (for निवृत्तेन) D२
महर्षिणा (for सुर*) — (L 17) D६ ध्यायतां (for *ता)
K३ भगवान् (for भगवद्) T१ किमत, G२ क्रमत (for
किमत) V३ तेन किं वा कृत द्विज (for the post. half)
— (L 18) K३ ३ ४ आगम्य (for आगम्य) K३ om
(hapl) समागम्य, K३ ४ D१ समागत्य (for *गम्य)
K६ तान् (for ताव्) — (L 19) K६ अवसन् (for
अवसत्) K३ ३ V१ D६ १ T२ G३ २ का (V१ D६ का)
कथा (for कां कथां)

APPENDIX II

This Appendix assembles together passages from some of the Purānas which show such close similarities with portions of the Moksadharmā that, unless both are borrowing from a common source, either the Purāna or the Moksadharmā has to be considered as the borrower, the fact of borrowing being betrayed by certain deliberate changes in

wording which are easily discernible — It will be noted that certain Purāna variants also figure in the corresponding Mbh critical apparatus It is not, however, claimed that we have, in this Appendix, listed all such Purāna parallels. Some further remarks in this connection will be found in the General Introduction

I

12 175

[Corresponding readings for Mbh 12 175 1—185 27 and (omitting 12 186) for 12 187—188 found in the Brhan-Nāradya Purāna (Venkateshwar Press edition, Bombay 1923), adhy 42 1 to 44 20 and 44 21 to 105]

1 For युधिष्ठिर, श्रीनारद —^a) For विश्व, मङ्गल
—^d) For पितामह, सनदन

3 ^d) धर्माधर्मविधि कथ as in K₆ V₁ Bo 6-9 Das 44
Dn₁, n₄ Ds D₂ 8 8 8

4 ^d) For नो, मे as in T₂ M₁ 7

5 For भीष्म, सनदन —^a) शृणु नारद वक्ष्यामि —^b)
For इतिहास, चेतिहास —^c) For श्रेष्ठ, शास्त्र as in K₆
V₁ Bo 6-9 Das 44 Dn₁ n₄ Ds D₂ 8 8 8

6 ^b) For श्वीजसा, महोजस as in K₆ V₁ Bo 6-9
Das 44 Dn₁ n₄ Ds D₂ 8 8 8

7-9 For 7-9, B N P subat

भरद्वाज उवाच ।

कथ जीवो विचरति नानायोनिसु सततम् ।

कथ मुक्तिश्च सप्ताराज्यायते तस्य मानद ।

यश्च नारायण स्रष्टा स्वयभूर्भगवान्स्वयम् ।

सेव्यतेवकभावेन वदेते इति तौ सदा ।

प्रविशन्ति लये सर्वे यमीश सचराचरा ।

[5]

लोकानां रमण सोऽय निर्गुणश्च निरञ्जन ।

अनिर्देश्योऽप्रतर्क्यश्च कथ श्रायेत कैमुने ।

कथमेन परात्मान कालशक्तिदुरन्वयम् ।

अतर्क्यचरित वेदा स्तुवन्ति कथमादरात् ।

जीवो जीवत्वमुल्लङ्घय कथ मय्य समन्वयात् ।

[10]

पतदिच्छाम्यह श्रोतु तन्ने ब्रूहि कृपानिधे ।

11 Before 11, B N P 11^{ab} शृणुस्वाच as in Ś₁
K₁ 2 4 6 7 V₁ Bo 6-9 Das 44 Dn₁ n₄ Ds 8 8 8
—^a) For विख्यात, य पूर्वो as in K₆ V₁ Bo 6-9
Das 44 Dn₁ n₄ Ds D₂ 8 8 8 —^b) For ह्यपूर्वो,
विद्युतो वै as in K₆ V₁ Bo 6-9 Das 44 Dn₁ n₄ Ds
D₂ 8 8 8 —^d) For तथाभेदो, तथा तेभ्यो

12 ^b) For [अ]क्षरो, [अ]क्षयो as in K₄ 6 V₁ Bo
6-9 Das 44 Dn₁ n₄ Ds D₂-9 T G₁ M₆

15 ^a) For निधि, विधि as in T₁

16 ^c) For सु, स as in K₆ 7 Bo 6-9 Das 44
Dn₁, n₄ Ds D₂-8 8 8

17 ^a) For सहाच, सषाच

18 ^a) For निःश्वासश्च, निश्वा^a as in Bo 6-9 Das 44 Dn₁
D₂ D₄ 6 8 T₂ G₁ 2 M₇ —^b) For सिरा, शिरा as
in K₂ 4 6 7 V₁ Bo 6-9 Das 44 Dn₁ n₄ Ds D₂ 8 8 8
M₁ —^c) For तु, च as in K₇ V₁ Das 44 D₄ 6 8

19 ^a) For [ऊ]र्ध्वं, [ऊ]र्ध्व- —^b) For पादौ, पदौ
सुजौ दिश (by transp) as in D₈ M₆ —^c) For
अनन्तत्वात्, अचिन्त्यात्मा as in K₄ V₁ Bo 6-9 Das 44
Dn₁ n₄ Ds D₂ 8 8 8

20 ^a) For एव, एव as in K₆ 7 V₁ Bo 6-9 Das
Dn₁ n₄ Ds D₂-8 8 8 M₁ 5 7

21 ^c) For यत्, तत् as in D₇ T G₁-8 6 M₅-7

22 ^d) For मेऽर्थत, तत्त्वत as in K₄ 6 Bo 6 Dn₁
n₄ Ds D₂ 8 8 8

23 ^b) For सिद्धचारण-, 'दैवत- as in K₄ 6 7 V₁ Bo
6-9 Das 44 Dn₁ n₄ Ds D₂-8 8 8

24 ^b) For दृश्यत, पश्यत —^d) For भास्वरा
श्वाग्नि-, भास्कराग्नि- as in K₆ 7 Dn₁ D₄, 5, 8 9,

25 ^d) For विद्धि, वेद

26 ^d) For अप्रमेय, क्षप्रमेय,

28 ^b) For पन्नगाधिप, *पा as in K₄ & V₁ Bo
e-g Das at Dn₁ n₄ D₁ D₂-e s s T₁ G₁ M₁ s-1

31 ^d) For प्रमाण, प्रमाण — ^c) अदृश्यो यस्त्वगम्यो
य — ^e) For उदाहरेत्, उदीरयेत्

32 ^a) परिमीता यदा गति — ^c) For तदा गौणम्,
तदागण्यम्

33 ^a) For तद्, यद् as in K₄ & V₁ Bo e r Dn₁
n₄ D₁ D₂ s s s — ^c) For शक्तो, शक्तो as in K₄
Das Dn₁ D₁ D₂ s

35 ^a) For पुष्कराद्, पुष्करो

37 ^d) सृजत्येष जगदिति

12 176

1 ^b) For सृजने, *नि — ^d) For तद्गृहि, तद्गृहिर

2 ^c) For सधुक्कार्य, भरुक्कार्य as in K₄ & V₁ Bo
e-g Das Dn₁ n₄ D₁ D₂ s e-s T G₁-s e M₁ Cn p

3 After 3^a, B N P, by eye wandering,
repeats 2^d-3^a

5 ^c) For च, वा as in K₄ & V₁ Bo e s Das
Dn₁ n₄ D₁ D₂-s

7 ^c) For पवनपा, र्पधमाना as in K₄ V₁ Bo e-g
Das at Dn₁ D₁ D₂ s s

8 ^a) For धमनधी, धमनधी as in Ś₁ (sup ltn)
K₄ & Bo s (marg) Das Dn₁ n₄ D₁ D₂-s s

9 ^a) त्रिभित्तमाकाशम् as in K₄ & Bo r s (marg)
Dn₁ n₄ D₁ D₂-s s s — ^b) For आकाशम्, अननम् as
in K₄ Bo r s (marg) Dn₁ D₁ D₂ s s s

10 ^b) तनर्माव तम पर

11 ^a) For नाजतन्, भवनम्

12 ^b) For नमनोऽन्ने, *सोत

13 ^a) For स ष्य, ष्य वै

14 ^c) For प्रादुभवति, *रामाद् — ^d) For विवित्तिर,
निवित्तिर as in K₄ Bo r Dn₁ n₄ D₁ D₂ s s s For
नम, तन

15 ^b) च समाक्षिपते जल् as in K₄ V₁ Bo e-g Das
at Dn₁ n₄ D₁ D₂ s s s — ^c) तदभिवायुमपर्काद्

16 ^a) For आकाशे, *श as in K₄ & V₁ Bo s Das
at D₁ D₂ s s s e s G₁ — ^b) For लेहस, *हाद् — ^d)
For उप, अनु as in K₄ Bo e Das Dn₁ D₂ s s

17 ^c) For इद्, इय — ^d) For यस्या, यस्या as
in D₁ e s

12 177

1 ^a) For एते ते, य एते as in K₄ & V₁ Bo e r e
Das at Dn₁ n₄ D₁ D₂ 4-e s G₁-s e M₁ s-1 — ^b)
For मक्षा, रक्ष्या For पुरा, प्रयु

2 ^c) पश्चात्तैव भूत्व

3 ^a) For अमितानां, *नानि as in Ś₁ K₁ s For
महाशब्दो, महाशब्दो — ^c) For ततस्, अतस् as in K₄
D₁ D₂ r

5 ^a) इत्यत पचभियुक्तेर् — ^c) For ओत्र, ओत्रे For
प्राण, प्राणो as in D₁ D₂ s

8 ^c) For विजानन्ति, हि जानति — ^d) ते कथ पच
धातव

9 ^b) For अभौमत्वाद्, अभूमत्वाद् as in K₄ & V₁ Br
Das Dn₁ n₄ D₁ D₂ s s s s G₁

10 ^c) For पुष्पफले, *फल as in K₄ & V₁ Bo s
Das Dn₁ n₄ D₁ D₂ s s s — ^d) For ममुपलभ्यते, *पद्यते
as in K₄ V₁ Bo e r s (marg) s Das at Dn₁ n₄
D₁ D₂ s s

11 ^a) ऊर्मतो म्हायते पर्य as in K₄ V₁ Bo e-g Das
D₁ D₂ — ^c) म्हायते शीयते चापि as in K₄ Bo r Dn₁
n₄ D₁ D₂ s Cn

12 ^a) For -निष्येथे, निष्येथे as in K₄ Bo r Dn₁ n₄
D₁ D₂ s s M₁ s-1 — ^b) For फल्, फल् as in K₄ &
V₁ Bo e-s Das at Dn₁ n₄ D₁ D₂-e s s T G₁-s e M₁

13 ^a) For वृक्ष, वृक्षान् — ^c) For अदृष्टेत्, अदृष्ट
as in D₁ — B N P om 15-16

18 ^a) For आदत्त, आदत्ते as in Ś₁ K₂

20 ^b) For मायु च पद्यमन्, मायुश्च पचम as in Ś₁
K₁ s r D₁ e s — ^c) For सख्यात्, मघात् as in K₄ &
V₁ Bo e r s (marg as in text) s Das at Dn₁ n₄
D₁ D₂ s s s G₁ s e Cpp — ^d) For पृथिवीमयम्,
*मये.

21 ^a) For तेजोऽग्निश्च, तेजो ऋषिश्च as in K₄ & V₁
Dn₁ n₄ D₁ D₂ s e-s T₁ G₁ s s — ^c) For जरयते,
जनयते as in D₁ (sup ltn) For चापि, यच्च as in
K₄ & Bo e-g Das at Dn₁ n₄ D₁ D₂ s s s

22 ^a) For अथास्य, तथास्य as in K₄ V₁ Bo e-g
Das at Dn₁ n₄ D₁ D₂ s s e s

24 ^a) For प्रणीयते, प्रीणयते as in K₄ D₁ D₂ s.
— ^c) For स्वाक्चैव, [s]पक्षैव as in K₄ V₁ Bo e s s
Dn₁ D₁ D₂ s. s s

25 ^b) For प्रतिभेदाच्, पच भेदाच् — ^d) For चेष्ट-
यन्ति, वेष्ट.

26 °) For चक्षुर्था, चक्षुर्था. — B N. P. reads 26^{ad} as in Bo 6-9 Das at Dn1 n4

29 °) For चापा, चापि as in K4 6 Bo 6-9 Das at Dn1 n4 Ds Cp.

30 °) For सरिभि, ऋषिभि as in K4 6 Bo 6-9 Das at Dn1 n4 Ds D2 8 8

32 The sequence of st. 32^{ad}-38^{ab} in B N P. is as in Ds 8 in the Tabular Statement on P 1012 — After 32^{ad}, B N. P reads 34^{ab} as in V1 Bo Dn1 n4 Ds 9 — °) एव षोडशविकारो as in K6 Bo 6-9 Das at Dn1 n4 Ds D2-8 8 9

33 °) द्विगुणौ वायुरित्युत as in Dn1

34 °) For पिच्छलो, पिच्छलो as in K6 V1 Bo 6-9 Das Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 T G2 6 M1. 8 8 — °) For सुप्तो, सुप्त as in Ds T1 — °) एवमकादश विधो as in K6 Dn4 Ds D2 8. 8 Cap

36 °) For पञ्चमश्, धैवतश् as in K6 V1 Bo-9 Das at Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 8 — °) For धैवतश्, पञ्चमश् as in K6 V1 Bo-9 Das at Dn1 n4 Ds D2, 8 8 8 8 G1 — °) For निपादक, निपादवान् as in V1 Bo-9 Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 8

37 °) For -लक्षण, समव as in K6 V1 Bo-9 Das at Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 8 — °) -त्रैस्वर्येण, ऐश्वर्येण as in K4 6 V1 Bo-9 Das Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 8 Ms Cn

38 °) न वेति विपमा गति

39 After 39, B N P ins 491* as in K4 6 V1 Bo 6 9 Das at Dn1 n4 Ds D2 8, 8-8 Cn

12 178

1 B. N P om. 1^a-2^b

2 °) पार्थिव धातुमासाय

3 °) For परिपालयन्, 'येत् — °) For च, वा.

4 °) For विपयाश्, विपयश् as in K4 6 B1 Dn4 Ds 8 G1

5 °) For प्राणेन, प्राणैस्तु — °) For च, तु.

6 °) For च समाश्रित, समुपा° as in K6 V1 Bo. 6-9 Das at Dn1 n4 Ds D2 8 8 8. — °) For वा, च

7 °) For कर्मणि वले, कर्मनियमे — °) For त, ते — °) अध्यात्मज्ञानकोविदा

9 °) For धातुपु, नाहुपु — °) For धातुश्, धातुश्. — °) For अवातिष्ठति, अतिचेष्टते

10 °) For -समाहित, समोहित. — °) For स्वधि

धान, स्वधिधान as in K4 6 V1 Bo. 6-9 Das at Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 8.

11 °) For पायुसयुक्तम्, 'पर्यतम् as in K4 V1 Bo 6-9 Das at Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 — °) For गुदसहि तम्, 'सहिते — °) For श्लोतश्, रेतश्

14 °) For नामैर्, नाम्या as in B8 (marg) D1 T G2 8 6 M6 1 — °) For स्थित, स्मृत as in D1 T G1 8 6 M1 8 6 — °) For नाभिमध्ये, 'मूले — °) For समाहिता, च सस्थिता as in K6 V1 Bo 6-9 Das at Dn1 n4 Ds D2 8 8 8

15 °) For प्रसृता, प्रस्थिता as in K6 1 Bo 8 Das at Dn1 n4 Ds D2-8 8 9

16 °) For स्य, [s]पि — °) जितकृमा समा धीरा as in K6 V1 Bo 6 1 Das at Dn1 n4 Ds Ds 8 — °) For आदयु, आदयन् as in K6 V1 B8 (marg) Das Dn1 n4 Ds D2 8 1 T1 G1 8 6 M1

17 °) For विहित, 'त- — °) तस्मिन्समिध्यते नित्यम् as in K6 V1 Bo 1 9 Dn1 n4 Ds D2 8 8 8 — °) अग्नि स्यात्प्राभिवाहित as in K6 V1 Bo 6-9 Das Dn1 n4 Ds D2-9 T G1 2 6 M1 5-1

12 179

1 °) For प्राणायते, प्राणपतिर्. — °) For तसाञ्, ततो.

2 °) For यदि, यत — °) वह्निनेवोपलभ्यते — °) For चैव, चैतश् as in Dn1 n4 — °) For तसाञ्, तदा

3 °) For प्रमीयमाणस्य, प्रमिय° as in T1 G2. 8

4 °) For वातोपमो, वासुमयो — °) For दृश्यो, पश्येद्

5 °) सश्रेयो यदि वातेन as in K6 Bo 6 (marg) 1-9 Das Dn1 n4 Ds 8 8 8

6 °) क्षिप्र प्रविश्व नश्येत as in K6 V1 Bo 6-9 Das at Dn1 n4 Ds D2 8

7 °) For साधारणे, -धारणे as in K6 1 V1 Bo 6-8 Dn1 n4 Ds D2-4 8 9 — °) For कुत, कुतं — °) For अन्यतरस्यागाच्, 'तरामावाच् as in K6 V1 Bo 1-9 Das at Dn1 n4 Ds Ds 8 8 — °) For सप्रह, सशय° as in Dn1 n4 Ds D2 8. 8 8 Cnp

8 °) For कोष्ठमेदात्स्वम्, कोष्ठमेदार्यम्

9 °) For पञ्चधा, पञ्चता° as in B8 (marg.) D1 T G1-8 6 M6

10 °) For वेदयति, खेद°. — °) For वा, च as in K6 Bo 6-9 Dn1 n4 Ds D2, 8 8.

13 ^a) For उपयुक्तस्य, 'मुक्तस्य as in K₄ ० १ Dn₁ D₂ १-२ ० — ^b) For वा, च as in K_० १ Dn₁ D_२ १-२ ०

14 ^c) For वीजान्यस्य, जीवा as in B₁-२ D_२

15 ^a) For वीजनाश, जीव^a as in B_३ ३ — ^d) For प्रवर्तते, प्रादयति

12 180

Before 180 1, B N P ins

इति मे सशयो मङ्गलद्वये परिधावति ।
त निवर्तय सर्वं यत्स्वामाश्रितो ब्रह्मन् ।
सनन्दन उवाच ।
एव पृष्टन्दानेन न मृग्यमंशुत सुत ।
पुनराह मुनिश्रेष्ठ तत्संदेहनिवृत्तये ।

1 ^a) For जीवानां, जीवस्य as in K_० B_३ D_२ Dn₁ n_१ D_२ ३ २ M₁ ३

2 ^c) मन्निधामप्रिदधानां — ^d) यथासिद्धयते तथा as in K_० V₁ Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ ३ ३ ३

3 ^a) For तथा तस्य, तस्य नाशाद् — ^b) For यदि नाशो, तद्विनाशो — ^d) For च, वा

4 B N P repeats 4^a-5^b after 5^a — ^d) For दृश्यते, विद्यते as in K_० १ V₁ Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ २-२ ३ ३

5 ^b) यथासि (D_२ तथासि, G_२ स चासि) नोपलभ्यते as in K_० V₁ Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ ३ ३ ३ ३ G_२ — ^d) For दुर्मदं स, दुर्माद्यो हि as in K_० V₁ Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ ३ ३ ३

6 ^c) For गृह्णते, नदयते

8 ^b) ततो देहमचेतन as in K_० V₁ Bo १-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ ३ ३ ३

9 ^c) For सन्धेति, [३] वेति as in K_० V₁ Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ ३ ३ ३ M_१ १ — ^c) For तत्र, तेषां as in K_० V₁ Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ ३ ३ ३ M₁ ० १ For एकत्व, 'त्वाद् as in K_० V₁ Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ ३ ३ ३ ३ ३

12 ^b) For -सयुते, -सद्यके — ^d) For शत्रुन्, वेपुन् as in K_० १ V₁ Bo ०-२ D_२ Dn₁ n_१ D_२ D_२-१ ० ३ ३ ३

14 ^a) For यद्यजीव, यद्यजीव

16 ^a) सर्वे पदयति यद्दृश्य — ^c) For तद्वि, चक्षु^a as in K_० १ Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ D_२-० ३ ३ ३

17 ^a) For न च ब्रूते, न चाप्राति as in K_० १ V₁ Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ D_२-३.३.३ — ^b) For

विप्रति, मापते as in K_० १ V₁ Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ D_२-० ३ ३ ३ — ^c) For स्वशंसौ, 'मसौ as in D₁ T₁ G_२ ३ ३

18 ^a) दृष्यति कुष्यते कोष (D_२ को नु) as in K_० V₁ Bo ० १ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ D_२ ३ ३ ३ ३ — ^d) वाक्य वाचयते च क

19 ^a) For न, त — ^c) For धृति, धृतीश्च as in K_० १ V₁ Bo १-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ D_२ ३ ३ ३ M₁ — ^d) For गुणाश्च, गुणाश्च as in B₁ ३ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ D_२ ३ ३ ३

20 ^c) For स वेत्ति, मदेति — ^d) For देह, देह

21 ^d) देहत्यागेन नश्यति as in K_० १ V₁ Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ D_२-२

22 ^a) आपोमयमिद सर्वन् as in K_० १ Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ D_२-२

25 ^a) For सचेतन, अ^a as in V₁ Bo ०-२ D_२ २ २ D_२ M₁ ३ १ — ^c) For तत, अत as in K_० Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ D_२ ३ ३ ३ ३ For क्षेत्रविद, 'विदो as in C_१

26 ^d) दशार्धतस्तस्य शरीरभेद as in K_० D_२ ३ ३ M_३ ०

27 ^a) भूतेषु सर्वेषु (by transp) — ^b) For सवृत्, नवदा

28 ^c) For लब्धाहारो, लब्धा^a as in D_२ G_१

29 ^d) For अक्षयम्, आनल्यन् as in K_० ० Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ D_२ ३ ३ ३ ३

12 181

2 ^b) For तपो, तथा

3 ^a) For गन्धर्व, गन्धर्वी as in K_० ० १ V₁ Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ D_२-० ३ ३ ३ T_२ G₁ M₁ ३ ०

4 B N P om 4^b-5^c as in D_२

6 ^b) For विमज्जते, विभिद्यते as in K_० १ B₁ Dn₁ D_२-१ ३ ३ — B N P om 6^c-7^d

8 ^c) For तनु, स्वत

10 ^b) For ब्राह्ममिद, ब्रह्ममय as in K_० V₁ Bo ०-२ D_२ ३-३ T₁ G_२ ३ ३ — ^d) For कर्मभिर्, कर्मणा

11 ^c) For भोग, भोगा — ^b) For क्रोधना, क्रोधता — ^c) For स्वधर्मा, स्वकर्म

12 ^a) For गोपु, गोभ्यो as in K_० १ V₁ Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ D_२-० ३ ३ ३ For समाधाय, 'स्थाय as in K_० V₁ Bo ०-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ D_२ ३ ३ ३ ३ — ^c) For स्वधर्म, 'मान् as in K_० V₁ Bo १-२ D_२ २ २ Dn₁ n_१ D_२ D_२ ३ ३ ३ G_२

- 13 ^a) For प्रिया, परा.
 14 ^a) For व्यस्ता, व्यासा. — B N P om. (hapl.)
 14^c-15^d
 17 ^a) For चैतद्, चैव as in Kc Bo 6-9 Das 14
 Dn1 14 Ds D2 3 3 T2 — ^b) For [अ]तद्विद्, तद्विद्
 as in Kc V1 Bo 6-9 D2-6 3 — ^d) For दि जातय,
 दिजा¹ as in Kc Bo 6.9 Das 14 Ds. 7 3 T G2. 3 3
 Ms 3
 18 ^b) For वृथा, विविधा — B N P om
 18^c-20^b.

12 182

- 2 ^a) For पद्म, मद्म.
 3 ^b) For विषसाशी, विद्याभ्यासी
 4 ^a) For दमोद्गरोह, अयो द्रोह as in Kc Bo 9 Ds
 — ^b) For क्षमा, कृपा as in Kc Bo 6 (marg) 1-9
 Das Ds Ds 3 — ^c) For तपश्च, तपसां
 5 ^b) For ममत, संगत as in Ks 6 Bo Dn1. 14
 Ds D2 2 3 3 — ^c) For यश्च, यस्तु as in Kc V1
 Bo 6-9 Das 14 Dn1 14 Ds D2 3 3.
 6 ^a) विशलाशु पशुभ्यश्च as in Kc Bo 1-9 Das 14
 Dn1 D2 3 3 — ^b) कृष्यादानरति शुचि as in Kc
 Bo 6-9 Dn1 14 Ds D2 3 3
 8 ^a) For लक्ष्य, लक्ष्य as in Ś1 K1 B3 (marg)
 Das Ds 6 — ^b) For चैतन्, तच्च as in Kc V1
 Bo. 6-9 Das 14 Dn1 14 Ds D2 3 3 — ^d) ब्राह्मणो
 ब्राह्मणो न च as in Ś1 K1 2 4 V1 B1-9 Das 14 Ms
 9 ^c) For ज्ञातव्य, ज्ञानानां as in Kc 1 Bo 6-9
 Dn1 14 Ds D2-3 3 3 — After 9, B N P ins.
 (with var) 496* as in Kc V1 Bo 6-9 Das 14 Dn1
 14 Ds D2 3 3 3
 10 ^a) For नित्य, नित्य as in T2 For तपो,
 श्रिय as in Kc V1 Bo 6-9 Das 14 Ds D2 3 3 T
 G1-3 6 M1 5-7 — ^b) For श्रिय, तपो as in Kc V1
 Bo 6-9 Das 14 Dn1 14 Ds D2. 3 3 T G1-3 6 M1 5-7
 For रक्षेत्, रक्षेत् — ^c) For मानावमानाभ्याम्, माना
 पमानाभ्याम् as in Ks 6 Bo 6-9 Das 14 Dn1 14 Ds
 D2 3 3. 6 3 M1
 11 ^b) For त्विह, द्विज as in K1 V1 Bo 6-9 Dn1. 14
 Ds D2-3 3 3 Ms (orig) 6 1
 12 ^c) For अविलम्बे न, अविलम्बेण as in Kc 1 V1
 Ds 9 For गन्तव्य, गन्तव्य
 13 ^a) For परिग्रहान्, 'ग्रहात् as in Das D1

M1 5 6. — ^c) For अशोक, अशोक

- 14 ^a) व्यासगेषु षसगिना
 16 ^a) मन प्राणेन गृहीयात् as in Kc V1 Bo 6-9
 Das 14 Dn1 D2 3 Ds 3 1 T2 G2 3 6 M1 — ^c) For
 निर्वाणाद्, निर्वेदाद् as in K1 V1 Bo 6-9 Das 14 Dn1 14
 Ds D2 3 3 3 Ms (anf lin.). For निर्वाणो, निर्वाण as
 in Ks 1 V1 Bo 6-9 Das 14 Dn1 14 Ds D2 3 3 3 3
 — ^c) For मद्म, मद्मन् as in Kc — ^f) For स दे
 तेन, निर्वेदेन as in Ks V1 Bo 6-9 Das Dn1 14 Ds
 D2 3 3 3
 17 ^a) For शौचेन, शौचे तु — ^b) For तथाचार-
 सदाचार as in Ks 6 V1 Bo 6-9 Das 14 Dn1. 14 Ds
 D2 3 3 3 T2 — ^c) For सानुक्रोशश्च, स्वनुक्रोशश्च.

12 183

- 1 ^a) सत्य व्रत तप शौच — ^b) For सजति च,
 विसृजते as in Kc Bo 7 3 Das Dn1 14 Ds D2 3 3
 — ^d) स्व सत्येनैव गच्छति
 2 ^d) For तमसावृत्तम्, 'वृत्ता as in K1 V1 Bo 6-9
 Das 14 Dn1 14 Ds D2 3 3 3
 3 ^a) सुदुष्प्रकाश इत्याहुर् — ^c) For सत्वानृतात्, 'नृत्
 as in Ks. 6 1 V1 Bo 6-9 Das 14 Dn1 14 Ds D2-3
 4 ^{ab}) For त्वेवविधा, [अ]प्येवविधा as in Kc V1
 Bo 6-9 Dn1 14 Ds D2 3 3 B N P transp.
 वृत्ति and लोके as in Ś1 K1 2 4 6 7 V1 Bo 6-9 Das.
 14 Dn1 14 Ds D2-3. 3 3 For सत्वानृतात्, 'नृते as in
 Kc V1 Bo 6-9 Das 14 Dn1 14 Das D2 3 3 3 3
 — ^d) For दुःख, दुःख as in G1 Ms
 5 B N P om 5 as in Das G1
 6 ^c) For सृष्टि, सृष्ट as in T2 G1
 8 ^d) For भ्रश्यते, नश्यते as in Ks 6 V1 Bo 6-9
 Das 14 Dn1 14 Ds D2 3 3 3.
 9 ²) For सर्वारम्भप्रवृत्तय, वस्तुप्रवृत्तय¹ as in Ks 6
 Bo 1 Das Dn1 14 Ds D2. 3 3 3 For सुखार्था, 'धर्म¹ as
 in Ks 6 V1 Bo 6-9 Das 14 Dn1 14 Ds D2-3 3 G1
 M1 6 7 — ³) For ज्ञातव्य, हीत After न ज्ञात,
 B N P ins परश्च For भिवर्गफल, अपवर्गफलाद् — ⁴)
 For प्य, प्य as in Ks Das Dn1 14 Das D2 3 3 3
 For धर्माधेयोरारम्भश्च, 'गुणारम्भश्च as in Ks 6 Bo 6-9
 Das 14 Dn1 14 Ds D2 3 3 3 For सुखप्रयोजना, 'प्रयो
 जनार्थ as in K1 V1 Dn1 D1 9 T G1-3 6 M1 5 7.
 After प्रयोजना, B N P ins आरम्भा
 10 ¹) For यद्, वद्. For स्त्रिय, स्थितिर् as in Ks
 Bs 3 Das 14 Dn1 14 Ds D2 D3 3 6 3 Cp 3. For तच्च

गृहीम, न तदुपगृहीमो as in K₆ V₁ Bo ६ १ Das Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ —²) After एष, B N P ins काम्यो as in K₆ १ V₁ Bo ६-१ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ For अभिलषन्ति, अभिशीलयति —³) Before श्रूयते, B N P ins तपसि as in Ś₁ K₁ २ ४ ० १ V₁ Bo ६-१ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂-१ ३ B N P om च as in Ś₁ K₁ २ ४ ० B₂ ६-१ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ and om भगवांसु as in K₄ ६ Bo ६-१ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ Me —⁵) For शमम्, समम् —⁶) For ब्रूमो, ब्रूमौ as in K₇ D₁ ० For न, न तु For अय प्रतिगृहीतो, अजयति गृहीतो After गुण, B N P. ins विशेष as in K₆ V₁ Bo ६-१ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ —⁷) For भगवता, भवता as in V₁ B₆ M₁ ५-१ —⁸) For सपि, हि B N P om च भवति For दुष्कृताद्, अन्यथा —B N P reads 9 after the ref in 11 —⁹) For अत्रोच्यताम्, अत्रोच्यते

11 ¹) Before तमोमस्ता, B N P ins ततस् as in K₄ ६ V₁ Bo ६-१ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३-३ T G₁-३ ६ M₁ ६-१ —²) For मानानृतादिभिर्, हिमा as in K₆ V₁ Bo ६-१ Da₃ D₈ D₂ ३ B N P om न For न चासुन्न, नासुन्न as in K₂ ९ १ V₁ Bo ६-१ Dn₁ n₄ D₈ D₂-१ १ T₂ M₁ ६ १ —³) For गणोपतापैर्, ऋजो' as in K₁ B₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ —⁴) For वन्ध-रोगपरिक्षेपदिभिश्च, वधनपरिक्षेपा' as in K₆ V₁ Bo ६-१ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ —⁵) For चण्डवानात्युष्णाति, वर्ष' as in K₆ Bo ६ १ १ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३

12 ¹) B N P om from शरीरै up to तथा (in 13^b)

13 ^०) शरीर मानस नास्ति —^d) For पापक, पातक as in K₇ V₁ D₈ M₆

14 ^d) For सम तु, सुख तत् as in K₆ Bo १ Da₃ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३

16 ^०) For निमाण, निर्माता —^b) धर्मस्य चरितस्य च —B N P om 16^{cd}

12 184

- 1 B N P om 1^a (with the ref)
- 2 B N P om the ref —^०) For भोग, भोगान् as in K₄ ६ १ Da₃ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ १ —^d) For सवम्, स्वगम् as in K₆ १ V₁ Bo ६-१ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ ३
- 3 ^d) For उपतिष्ठति, 'तिष्ठते as in K₂ ६ V₁ Bo १-१ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३
- 4 ^०) For असत्सु, 'स्यो as in K₆ V₁ Bo ६-१ Da₃

as Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ १ ३ T G₁-३ ६ M₁ ६-१ —^d) For आप्यते, अश्रुते as in K₆ V₁ Bo. ६ १ १ Da₃. a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ ३

6 ^a) For स्वधर्मचरणे, 'र्मचरणे as in K₆ १ Bo १ ३ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ T₂ —^d) For धर्म, स्वर्ग as in K₆ १ V₁ Bo ६-१ Da₃ Dn₁ n₄ D₈ D₂-१ ३ ३ १ M₁ ६-१ —^d) For विसुस्यति, 'स्यते as in K₆ B₆-१ Dn₁ D₈ D₂ ३ ३ T₂ M₅-१

7 ^०) For य आचारात्, समाचारात् as in K₆ Bo ६-१ Da₃. a₁ Dn₁ n₄ D₈ ३ ३ —^d) For तान्, तन् as in Bo

8 ¹) After भगवता, B N P ins ब्रह्मणा as in K₄ ६ V₁ Bo ६-१ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂-१ T G₁-१ ६ M₁ ६-१ —²) B N P om तावत् For उदाहरन्ति, आहरति —³) For विनयनियमप्रणीतो विनीतात्मा, नियम-व्रतविनयितात्मा as in K₆ V₁ Bo ६ Da₃ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ For तन्द्रालस्ये, तदथालस्य For नित्यो, -नित्य as in K₆ Bo ६ १ १ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ ३ G₈ ६ After नित्यो, B N P ins शिक्षा as in K₆ Bo १ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ For मैक्ष्वादि, मैक्ष्यादि as in K₆ १ Dn₁ D₈ D₂ ३ ३ ३ G₈ For निर्देशानुष्ठान, निर्देशा^०

9 After मानस, B N P ins इति

10 ²) For ससुदाचार, सदाचार- as in K₁ D₁ T₁ G₁-१ ६ —³) For समावृत्ताना, 'वृत्तानां as in K₄ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ For सदाचाराणा, सदाचाराणां as in K₄ ६ V₁ Bo ६ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ १ ३ T₁ G₁ ३ ६ M₆ For धर्मचर्या, धर्मचर्य as in K₆ Da₃ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ —⁴) For अपेक्ष्य, अपेक्ष्य as in B₇ ३ Da₃ Dn₁ n₄ D₈ ४ १ For [अ]गर्हितेन, 'हित For स्वाध्यायप्रकर्षोपलब्धेन, 'योपलब्धप्रकर्षण वा as in Bo ६-१ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ ३ ३ For अद्रिसारगतेन, अद्रि-सागरगतेन For हव्य, द्रव्य For प्रवर्तयेत्, वर्तयेत् as in K₄ ६ V₁ Bo ६-१ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ M₇ —^०) For वासिन, निवासिन as in K₆ १ V₁ Bo ६-१ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ ३ ३ ३ For ये चान्ये, येन्ये For धर्मानुष्ठायिनस्, 'नितस् For अप्यत एव, अप्यतरा च

11 ¹) After वानप्रस्थानां, B N P ins च as in Ś₁ K₆ V₁ Bo ३ Dn₁ n₄ D₈ ३ ३ ३ For साधुपथ्य दर्शना, 'पथ्योदना' as in V₁ B₉ Dn₁ D₆ —²) तेषां प्रत्युत्थानाभिगमनमनस्यथावाक्यदानसुखसत्कारासनसुखशयनाभ्यवहार सक्तिया चेति.

13 ¹) For वेदान्यास, विद्या' as in K₆ १ V₁ Bo ६-१ Da₃ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂-१ T G₁-३ ६ M₁ ६-१

14 ^a) For श्लोकौ, लोकौ For वत्सला, वात्सल्या

as in Das Ds For सर्वभूतानां, 'भूतेभ्य as in Ke
V1 Bo e-2 Das at Dni na Da Ds s s e e Mi s-1
—^b) वायो श्रोत्रस्तथा गिरा —^c) परितापोपपातथ as in
Ke Dni na Ds s s

15 ^a) For अक्रोष, 'प.

16 For -गन्धोपभोग, गिरयोपभोग as in Ke V1
Bo e-1 Dni na Ds-2 e e Mi s-1 For तृप्त, तृप्त
as in Ke e V1 Bo e-2 Das at Dni na Ds Ds-2 s s
M. For नयनाभिरामसदमनानां, नयनाभिरामाद^a For
पेयलेह्य, लेह्यपेय as in Ke V1 Bo e-2 Das at Dni na Ds
Ds s s s For स्वदारविहारसतोष, स्वदारविहार as in
Ke e Bt s Das at Dni na Ds Ds-2 s s.

18 ^d) स्वर्गस्तरय (by transp) as in Ke V1 Bo
e-2 Das at Dni na Ds Ds-2 e e

12 185

1 B N P om the ref —¹) For कृषि, अरि as
in Ke Bo e-2 Das Dni na Ds Ds s s e s For युधि
विकेपु, स्वभक्त्यु For नदिपवराह, चराहनदिप For -सुमर-
गजाकीर्णेषु, शार्ङ्गलवनगजा^a For तवरयन्तो, तपस्वते —²) For
-वस्त्राहारोपभोग, वस्त्राभ्यवहारोपभोग as in Ke V1 Bo e-2
Das at Dni na Ds Ds s s For मूष्फल, फल्मूष्
For भूमि, भू For अम्बकप्रहोमसलि, द्यु^a कवलिहोम as
in Ke Ds For -शोभाजन, -समाजंन as in Ke Bo e-2
Dni na Ds Ds s s Ts Ms For पवननिष्ठ, 'विष्टम as
in Ke Bo s Dni na Ds Ds s s Cn After योग्यायां,
B N P ins अनुष्ठान For धर्मानुष्ठानहृत्, 'परिदुष्ट-
as in V1 Bt For -मासशोषिताय, मासशोषिन as in
Ke V1 Bo e-2 Das at Dni na Ds Ds s s e e
Mi s-1 For उदहन्ति, 'हते as in Ke V1 Bo e Dni
na Ds Ds s s s

2 ^a) For नियतश्च, 'त

3 ²) For अशिषन, अपिषन For परिवर्द्धसद्धान्,
'समेपु as in V1 Bo e-2 Das Ds T G1-2 s Mi s-1
For आत्मन, आत्मान as in Ke V1 Bo e s e Das at
Dni Ds s e s e Ts Mi s-1 B N P om आरम्भो
as in Ke Bo e Das Dni na Ds Ds s s For
अरिमियोदानीनेपु, 'दासीनाना as in Ke V1 Bo e-2 Das
at Dni na Ds Ds-2 e s e For तुल्यवृत्तय, 'दर्शना as in
Ke V1 Bo e-2 Das at Dni na Ds Ds-2 T G1-2 e
Mi s-1 For जरायुनाण्डजस्वेदजोद्धिजानां, 'स्वेदजानां as
in Śi K1 s Bt s e Das For अनुचरन्तो, 'सचरन्तो as
in Ke Ds Ds-1 e T G1-2 M. B. N. P. om from
नगर up to भेक्षा (in 3^b) —³) After भेक्षा, B N
P ins न and om काम For -उर्ध्वमोहलोम, दपलोम

मोह as in Ke V1 Bo e-2 Das at Dni na Ds Ds
s s T G1-2 e Mi s —⁴) अर्धंति पाद मोहा as in
Ke e V1 Bo e-2 Das at Dni na Ds Ds-2 T
G1-2 e Mi

4 ^b) For ररति को, ददत्ये as in Ke Bo e-2 Das
at Dni na Ds Ds s s

5 ^b) For -ग्रीवम्, 'ग^a as in Ds G1 —^c) विदस्य
नेदोत्तरीहिकिदि as in Bo s Dni Ds Ds s s e s s

—^d) For विद्याप्रियां, 'विद्या as in V1 Bo e-2 Dni
Ds Ms e-1 For म स्वडिदाति, मय्य दि as in Ke
Bo e Das Dni na Ds Ds s s s

6 ^a) For पुत्रो, चरते as in Ke e V1 Bo e-2
Das at Dni na Ds Ds-2 e e Ms s —^b) For
सुमरतिन, 'सम^a as in Ds T1 G1-2 For सुदिपुत्र,
पुत्रपुत्रि as in V1 Bo s

8 ^d) for द्यो, परी

11 ^a) नाचो दि क्वरते तत्र —^c) For परोत्पन्नो,
परो द्यवो as in Ke Dni na Ds s s s.

12 ^a) दातास्तत्तन्मोषा as in V1 Das Ds T G1-2 s
Mi s-1 —^d) For प्राग्गत, प्रगत- as in Ke.

14 ^b) For नैरुपिषा, 'पूष्^a

15 ^d) For परिगत, [अभिपिषा as in Ke V1
Bo e-2 Das Ds s s Ts G1-2 e Mi s-1

16 B N P reads 16 after 18.

17 ^a) For मोरय, 'ये as in Śi K2 s

18 ^a) For अभिवते, समं —^c) For नाचरेद्,
भा^a —^d) न तपस्तरय गर्भो.

19 ^d) For कृत्वा, तथा as in Das Ds For अर्धे
वषा, अभाषया as in Ke Bo e Dni na Ds Ds s s

20 ^c) For इष्टे, रष्टे as in Das Ds.

21 ^c) For इत्याय, 'साय as in Ke e V1 Bo
e-2 Das at Dni na Ds Ds-2 e s Mi s-1

22 ^a) यदि मत्कारमिच्छति as in Ds —^c) For
तथैवान्ये, तथा चान्ये as in Ke e Bo e-2 Das Dni na
Ds Ds s e s

23 ^a) For भक्षये सक्त, 'नामक्त as in Ke Bo Das
Dni na Ds Ds s s G2 —^d) For ते, च

24 ^a) गुरुनुपासते ये तु —^d) For ते जानन्ति,
विजानन्ति as in Ke e V1 Bo Das at Dni Ds Ds s s s

25 ^b) For सक्षेपाद, सक्षिप्तो as in Ke e Bo e-2
Das at Dni na Ds Ds s s s

26 B N P om from 26 (with the ref) up to
the end of adhy 186

12 187

This adhy ± B N P 44 21-82, it also ± B 12 286 [5], which is om in Ś. D: T G: s s M: s-r, but is read by K: s s e r V: Bo c-s D:s a: Dn: n:

Ds Ds-s s s Gs Kumbh. ed. The variants in these latter are given below, together with the B N P variants, following upon the Tabular Statement showing the relationship of these three texts.

TABULAR STATEMENT

12 187	B 12 286[5]	B N P 44 21-82	12 187	B 12 286[5]	B N P 44 21-82
1-2	1-2	21-22	22 ^{ab}	23 ^{ab}	43 ^{cd}
om.	om	23 ^{ab}	22 ^{cd}	om	44 ^{ab}
3 ^{ab}	om.	23 ^{cd}	23	23 ^{cd} -24 ^{ab}	44 ^{cd} -45 ^{ab}
3 ^{cd}	om.	24 ^{ab}	24	24 ^{cd} -25 ^{ab}	45 ^{cd} -46 ^{ab}
4	3	24 ^{cd} -25 ^{ab}	25 ^{ab} -26 ^{ab}	om	46 ^{cd} -47 ^{ab}
505*, 1-2	4	om	26 ^{cd}	32 ^{ab}	48 ^{ab}
5-6	5-6	25 ^{cd} -27 ^{ab}	27-29	om.	48 ^{cd} -51 ^{ab}
505*, 7	7 ^{ab}	om	30-32	29-31	51 ^{cd} -54 ^{ab}
om	7 ^{cd}	om	33	25 ^{cd} -26 ^{ab}	54 ^{cd} -55 ^{ab}
505*, 8-9	8	om	34	26 ^{cd} -27 ^{ab}	55 ^{cd} -56 ^{ab}
7 ^{ab}	9 ^{ab}	27 ^{cd}	om	27 ^{cd}	om
7 ^{cd}	9 ^{cd} (subst)	28 ^{ab}	35	28	56 ^{cd} -57 ^{ab}
8 ^{ab}	10 ^{ab}	28 ^{cd}	36	om	57 ^{cd} -58 ^{ab}
8 ^{cd}	12 ^{ab} (subst)	29 ^{ab}	37	33	58 ^{cd} -59 ^{ab}
9 ^{ab}	11 ^{ab}	29 ^{cd}	38	om.	59 ^{cd} -60 ^{ab}
9 ^{cd}	10 ^{cd}	30 ^{ab}	39-40	34-35	60 ^{cd} -62 ^{ab}
10 ^{ab}	11 ^{cd}	30 ^{cd}	41	38	62 ^{cd} -63 ^{ab}
om	12 ^{cd} -13 ^{cd}	om	42	37	63 ^{cd} -64 ^{ab}
10 ^{cd}	15 ^{ab}	31 ^{ab}	43	36	64 ^{cd} -65 ^{ab}
11 ^{ab}	om	31 ^{cd}	44-46	om	65 ^{cd} -68 ^{ab}
11 ^{cd}	15 ^{cd}	32 ^{ab}	47	39	68 ^{cd} -69 ^{ab}
om	om	32 ^{cd} -33 ^{ab}	48	40	69 ^{cd} -70 ^{ab}
12 ^{ab}	17 ^{ab}	33 ^{cd}	49 ^{ab}	41 ^{ab}	70 ^{cd}
12 ^{cd}	17 ^{cd}	34 ^{ab}	49 ^{cd}	om	71 ^{ab}
om	18 ^{ab}	om	50 ^{ab}	41 ^{cd}	71 ^{cd}
13 ^{ab}	14 ^{ab}	34 ^{cd} -35 ^{ab}	50 ^{cd}	om	72 ^{ab}
13 ^{cd}	14 ^{cd} (subst.)	35 ^{ab}	51-52	42-43	72 ^{cd} -74 ^{ab}
14	16	35 ^{cd} -36 ^{ab}	53 ^{ab}	44 ^{ab} (subst.)	74 ^{cd}
15	om	36 ^{cd} -37 ^{ab}	om	om	75 ^{ab}
16	18 ^{cd} /	37 ^{cd} -38 ^{ab}	53 ^{cd}	44 ^{cd} (subst)	75 ^{cd}
17	om.	38 ^{cd} -39 ^{ab}	54-56	om	76-78
18	19	39 ^{cd} -40 ^{ab}	57 ^{ab}	32 ^{cd}	79 ^{ab}
19	20	40 ^{cd} -41 ^{ab}	57 ^{cd}	om	79 ^{cd}
20	21	41 ^{cd} -42 ^{ab}	58-59	45-46	80-81
21	22	42 ^{cd} -43 ^{ab}	60	om	82

1 B N P भरद्वाज (for युधिष्ठिर) K1, 3 4 om 1-5 —^a) D4 आचार्यम् —^b) For निरत्यते, K6 V1 Bo 6 (orig) 1 2 Das 21 Dn1 n1 Ds D2 3 3 3 Kumbh ed. विपत्ते. K1 B1 (marg) 3 D1 0 G2 पुरुषस्योपदिश्यते —^c) For यत्तत्, B N P. यथा For चैतत्, K6 1 V1 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n1 Ds D2-3, 3 0 Kumbh ed चैत —^d) For वितामद, B N P तपोधन

2 B N P शृणु (for भीष्म) —^a) For मां पार्थ, B N P विप्रर्षे K6 1 V1 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n1 Ds D2-3 3 0 G2 Kumbh ed सर्वगान (K1 तयं गान, B1 सर्वगान, D1 धर्मज्ञान) पर बुद्ध्या (B1 3 Das 'एदा) —^b) K6 1 V1 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n1 Ds D2-3 3 0 G2 Kumbh ed यन्मां त्व (K1 यन्मां त्वा, G2 यन्मा त्व) परि- (Dn1 n1 Ds D2 3 0 3 Kumbh ed अनु)ष्टुष्टसि —^d) For श्रेयस्कारतर, B N P 'तम K6 1 V1 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n1 Ds D2-3 3 0 G2 Kumbh ed तस्य व्याख्याभिर्मां शृणु —After 2, B N P ins 503*

3 ^c) For मघ, B N P. तस्य

4 ^c) For भूतानां, K6 B1 Das मत्त्वानां —^d) For प्रभवत्पयौ, K1 V1 B1 1 D1 'न्ययौ. —After 4, K6 1 V1 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n1 Ds D2-3 3 0 G2 Kumbh ed ins (503*, lines 1-2)

स तेषां गुणसघात' शरीर भरतर्षभ ।

सतत हि प्रलीयन्ते गुणान्धे प्रभवन्ति च ।

[(L 1) For सघात, Bo Dn1 Das D2 6 -सघात-
—(L 2) For सतत, B1 (marg) मदिरा; G2 सतत.
For हि, G2 ते For गुणान्धे, G2 युगेषु]

5 ^a) For तत, B N P यत् For तथैव, Bo 3 (marg as in text) Dn1 n1 Ds D2 3 3 Kumbh ed भूतानि —^b) For याद्वि, G2 प्रति For पुन पुन, B N P लय पुन —^c) For भूतेषु, K1 V1 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n1 Ds D2-3 3 0 G2 Kumbh ed B N P भूतेष्व —^d) For यथा, G2 तथा K1 V1 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n1 Ds D2-3 3 0 Kumbh ed ऊर्मय' सागरे यथा

6 ^a) K1 3 4 0 1 V1 Bo 6-9 Das Dn1 n1 Ds D2-3 3 0 Kumbh ed प्रमारयि (Das 'रय-; Ds 'दयि)-
त्वैहांगानि, Das 'रयति हांगानि, G2 'थैव यथांगानि —^b)
For पुन, K1 3, 4 0 1 V1 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n1 Ds
D2-3 3 0 Kumbh ed यथा —^c) For तद्द्, K1 3 एव
For भूतात्मा, K1 3 4 0 1 V1 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n1
Ds D2-3 3 0 G2 Kumbh ed भूतानाम् —^d) K1 3 4,
0 1 V1 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n1 Ds D2-3 3 0 G2
Kumbh ed अरूपीयांसि स्वीयसां (Das 'स, Dn1 Ds

'सी). —After 6, K1 3 4 0 1 V1 Bo 6-9 Das 21
Dn1 n1 Ds D2-3 3 0 G2 Kumbh ed ins .

आवाशानात्तु यो पीष भयान्तु महीशुता ।

याद्यो प्राणो रम्यरसस्यो ह्य तेजस उत्पद्यी ।

इति तन्मयमेवैवामर्षं स्यात्तद्भ्रमम् ।

प्रत्ये च तामभवेति तन्मादुष्टिप्रत्ये पुन ।

[(L 1) For भयान्तु, V1 सुत' For महीशुता, Das
नदी', Dn1 Dn1 D2 नदा. —(L 2) For प्राणो,
K6 प्राण, Das प्राणे, G2 प्रमाणी For रम्यम्, K1 3
रसात् For तेजस, K6 Bo 6 1 Das Ds तेजसम्, B1 3
Das Ds G2 तेजसम्; D2 तेजस. K1 ह्य तेजस्यु सुच्यते
(for the post half) —(L 3) For तन्मयम्, Bo
Dn1 n1 Ds D2 3 3 kumbh ed [७]-तन्मयम् For
उत्पद्य, K2 उपेद, Das 21 एते For मर्ष, K6 1 तर्षे
—(L 4) For प्रत्ये, G2 प्रत्य For च, K1 D1 3
म, G2 तु For अभवेति, G2 'ह्य. For तन्माद्, K1
D1 0 व' For उद्विष्यते, K1 3 4 V1 Dn1 n1 Ds D2
3 3 Kumbh ed उद्विष्यते, K1 D1 3 उत्पद्यते, G2
उद्विष्यते]

7 K1 2, 4 om 7^a-8^b —^c) For चैपय, B N P चै
सम्यक् —^d) For तय, B N P त. For शृणु,
B N P न —For 7^d, K6 1 V1 Bo 6-9 Das 21
Dn1 n1 Ds D2-3 3 0 G2 Kumbh ed subst

विषयान्त्रययामाम यद्विग्न्यदनुपश्यति ।

8 ^a) For शृणु, K6 1 V1 B1-6 Das 21 Ds D2-3 3
G2 Kumbh ed शृणु- —^b) For प्रयम्, K6 यय,
Das यय —^c) B N P वायो रसस्तथा चेष्टा त्वयनेन
धिनय स्युत —For 8^d, K1 3 4 0 1 V1 B1 6-9 Das 21
Dn1 n1 Ds D2-3 3 0 Kumbh ed

प्राण स्वशंक्ष चेष्टा च वायोनेने गुणा स्युता ।

[For प्राण, K6 Dn1 प्राण, K1 प्राणा For स्वशंक्ष,
K6 B1 (marg as above) 1 Das 21 उद्विष्य For
स्युता, B1 (marg) यय .]

9 D1 G2 om 9^a; D2 reads the same on marg
—^a) For रूप, K4 रूप. For तथा पक्षिन्, K1 3 4 0 1
V1 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n1 Ds D2-4 0 3 0 Kumbh ed
विपाकक्ष (Das 21 Ds D2 3 'फ च), B N P. तथा
पाकक्ष —^b) For तेज, K1 3 4 0 1 V1 Bo 6-9 Dn1 n1
Ds D2-4 0 3 0 Kumbh. ed ज्योतिर्, Das 21 ज्योतिन्
—^c) For रस, Bo Das रस, D1 0 B N P रसा .
For छेदश्, K1 3 4 0 1 V1 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n1
Ds-3 3 0 Kumbh ed. छेदश्, Ds1 D2 लेद, Ds2 छेदे
K1 3, 4 0 1 V1 Bo 6-9 Das 21 Dn1 n1 Ds D2-3 3 0
Kumbh ed अपामेते (B1 3 [marg]) 0 Das 21 Ds
'व) गुणा स्युता . G2 छेदो रसघातमगुणाक्ष प्रय स्युता .

10 ^a) For प्रेय प्राण, Ds1 प्रेय प्राण — ^b) For ते तु, K2 [र] चित्ते, K4 e V1 Bo e-9 Das as Dn1 ns Ds D2-9 s s G2 Kumbh. ed B N P एते — After 10^{ad}, K1 2 4 e 7 V1 Bo e-9 Das as Dn1 ns Ds D2-9 s s G2 Kumbh. ed ins

शनि भवतु ता राजन्मानाना पाञ्चनौतिका ।

मत्तं रजस्तनं कालं कम बुद्धिश्च भारत ।

ननपद्यानि चैवेन्व दशरं ननकल्पयत् ।

.(L 1) For नवं, K1 2 4 7 D4 9 सत्त, V1 Be 8 D2 सत्ते K1 व्याख्यात K1 2 पचनौतिका, Dn4 पाच-
भौतिक, D5 'मौक्तिका' — (L 2) For कालं, K7
lacuna, D5 काल For कमं, B9 कूम — (L 3)
For चैवेन्व, Bo 9 Dn1 ns Ds D2 2.2 Kumbh. ed
चैतेषु Dn4 ईश्वरं समकल्पय च, D5 'र' पयकल्पयत् (for
the post half)]

— ^c) K1 2 4 e 7 V1 Bo e-9 Das as Dn1 ns Ds
D2-9 s s G2 Kumbh. ed इदियाणि नरे (K1 'र' पच.
— ^d) For तु, K1.2 4 s Dn1 B N P च, D4 तु
For उच्यते, D4 उचते

11 ^b) For विप्रानानि, B N P 'नानि — ^c) For
सप्तमी, K1 2 4 e Bo e-9 Das as Dn1 ns Ds D2-9 s s
Kumbh. ed सप्तमी, G2 'न' For बुद्धिरिति, K1 2
4 e 7 V1 Bo e-9 Das as Dn1 ns Ds D2-9 s s G2
Kumbh. ed बुद्धिनेव — ^d) For क्षेत्रघ्न, Bo क्षेत्रघ्न
K7 D5 क्षेत्रघ्न पुनरुद्यम — After 11, B N P
ins

श्रेय वै श्वनार्थाय स्पर्शनाय च त्वकर्मणा ।

नानदानाय तनना गन्धादानाय नानिका ।

12 K2 4 G2 om 12, Ds reads the same on
marg — ^a) For आलोकनाय, K6 Bo e-9 Das as
Dn1 ns Ds D2-9 s s G2 Kumbh. ed 'चनाय — ^b) For
मशय, V1 मशय — ^c) For अच्यवनायान्, K6 अच्यव-
नायार्थ; K7 D5 अच्यवसायैव, Bo 7 8 Dn1 Ds D2
2 e 8 B N P अच्यवमानाय, Be 8 Das as 'साना
(Das 'ना'र्थ, Dn4 'नात्राय — ^d) K1.6 7 V1 Bo e-9
Das as Dn1 ns Ds D2-9 s s G2 Kumbh. ed माश्री (K7
D5 क्षेत्री) क्षेत्रघ्न उच्यते — After 12, K1 7 V1 Be-9
Das. as read 14^{ab} for the first time repeating it
in its proper place, and thereafter ins K1 4
Bo Dn1 ns Ds D2-9 s s G2 Kumbh. ed ins after
12

तम मत्तं रजश्चेति कालं कमं च भारत ।

[For चैति, K6 Ds चैद K1 2 4 7 D4 8 9 सत्त
रजस्तमश्चैव (for the prior half) For कालं, K2 Das
काल]

13 ^a) K1 2 4 e 7 V1 Bo e-9 Das as Dn1 ns Ds

D2-9 s s G2 Kumbh. ed. यदूर्ध्वं पा(K7 Bo D2 8 G2
Kumbh. ed 'धं'पा)दत्तलयोर् — ^b) For यदूर्वागूर्ध्वं,
K1.4 V1 B9 7 9 D2-9 s s G2 अवाक्चोर्ध्वं, K2 6 Das. as
Dn4 अवाक्चोर्ध्वं (K6 'न्नार्थ), Bo 8 Das D2 8 Kumbh
ed अवाक्चूर्ध्वंश्, Dn1 अवाक्चूर्ध्वं, Ds1 अवागाद्धश् For
पश्यति, K1 2 4 B9 7 9 Das as Dn1 ns Ds D2 8 s
Kumbh. ed 'नि B N P अवाक्चोर्ध्वं पश्यति — ^d)
For विद्वयङ्गि-, B N P विद्वना — For 13^{ad}, K1 2 4
e 7 V1 Bo e-9 Das as Dn1 ns Ds D2-9 s s G2
Kumbh. ed subst

एतसिन्नेव कृत्स्नेय वतंते बुद्धिरन्तरे ।

[For कृत्स्नेय, K4 काल्लेन, K6 कृत्स्नेय, Dn4 कृत्स्नेय
Dn1 Ds अन्तर]

14 ^a) For पुरुषे च, B N P पैर् K1 2 4 e 7
V1 Bo e-9 Das as Dn1 ns Ds D2-9 s s G2 Kumbh
ed इदियाणि च (G2 'पीव) वना च — ^b) K1.2 4 e 7
V1 Bo e-9 Das as Dn1 ns Ds D2-9 s s G2 Kumbh
ed विचे(B9 'जे)तव्यानि मागश्, K2 विचेतानि च
मागश् — K2 4 G2 om 14^{ad} — ^d) B N P हेपि
भावास्तदाधिना — For 14^{ad}, K1 6 7 V1 Bo e-9 Das
as Dn1 ns Ds D2-9 s s Kumbh. ed subst

तम सत्त रजश्चैव तेऽपि भावास्तदाश्रया ।

[K1 B9 (marg as above) सत्त रजस्तमश्चैव (for the
prior half) For तदाश्रया, Das as Dn4 'श्रय]

15 ^a) B N P एतां बुद्धिं नरो बुद्ध्या — ^b) For
आगतिं, B N P अ' — ^c) For चैव, B N P चैव

16 ^a) For गुणान्, K1.2 4 e 7 V1 Bo e-9 Dn1 ns
Ds D2-9 s s Kumbh. ed B N P गुणैर् For नेनी
वते, K1 D5 न नीयते, K2 4 नरी, K6 नानी, B9
(marg) निर्णी, B9 निर्णी, Ds2 नेमी, B N P
विनश्यते For बुद्धिर्, Das as स्वार्थ — ^b) For बुद्धिर्,
K1 B9 Ds 9 B N P बुद्धेर् For [अ]पि, K6 Bo 8
(marg) Dn1 ns Ds D2 8 e 8 Kumbh. ed च
— ^c) For मन, Dn4 D2 मन For सवाणि, K6
B9 7 8 (marg as above) 9 Das as Ds भूतानि — ^d)
For बुद्धयभावे, K2 D5 बुद्धया Das D2 6 गुण

18 ^a) For येन, G2 एन For पश्यति, K4 B9
पश्यति, G2 पश्यत — ^b) For शृणोति, K6 V1 Bo 6
7 8 (marg) 9 Das as Dn1 ns Ds D2 2 e 8 Kumbh
ed शृण्वती For श्रोत्रन्, K6 D8 श्रोत्र K2 शृणोति
श्रोत्र पश्यति — ^c) K1 2 4 जिप्रति च तथा प्राण, K6 V1
Bo e-9 Das as Dn1 ns Ds D2 2 e 8 जिप्रती (Das as
'ति) भवति प्राण, K7 D5 9 G2 प्रायती भवति प्राण (G2
णो), D6 जिप्रती प्राणमित्युक्ता — ^d) K1 2 4 7 D4 9
रसं (K7 D4 9 'स)ति जिहया रसाच्, K6 V1 Bo e-9

Das as Dn1 na Ds Ds s s s s Kumbh. ed रसती
रसना रसान् (V1 Ds1 'स), Gs रसती जिहया रसान्

19 °) For स्पृशति च, B N P स्पृशयति For
स्पृशन्, B N P स्पृश K1 s s V1 Bo s Das na Ds
Ds s s s Kumbh ed स्पृशन् स्पृशती (Ks s स्पृशति,
V1 Dn1 na Ds Kumbh ed स्पृशती) स्पृशन्, Ks
Bs s s Das as स्पृशती भवति स्पृश (Ks 'श्री'), Ks
Ds s स्पृशयन्स्पृशती स्पृशन्, Ds स्पृशती भवती स्पृशन्, Gs
स्पृश स्पृशती स्पृशय — °) Das नैव प्रोक्तानि भारत. — °)
K1 s s s V1 Bo s-s Das as Dn1 na Ds Ds-s s s
Gs Kumbh ed B N P यदा (B N P येन) प्रार्थ
यते किंचित् — °) For किंचिद्, B N P तदा K1
s s s V1 Bo s-s Das as Dn1 na Ds Ds-s s s Gs
Kumbh ed तदा भवति सा मन

20 °) For अधिष्ठानानि, Ks अरि, Dn1 अधिष्ठाना
दि, Gs अनधिष्ठानि, B N P अधिष्ठानात्तु For बुद्धेहि,
K1 s s s V1 Bo s-s Das as Dn1 na Ds Ds-s s s
Kumbh ed बुद्ध्या हि, Ks चैतानि, Gs बुध्येत — °)
For पृथग्यानि, K1 s s s V1 Bo s-s Das as Dn1 na
Ds Ds-s s s Gs Kumbh ed पृथगेतानि For पद्मधा,
Ks पच च — °) B N P इन्द्रियाणीति तान्याहुस् — For
20^{ad}, K1 s s s V1 Bo s-s Das as Dn1 na Ds
Ds-s s s Gs Kumbh ed subst

इन्द्रियाणीति तान्याहुस्तेषु दुष्टेषु दुष्यति ।

[For [इ]ति, Ds1 च. For तानि, Ks Ds s यानि.
Bo om दुष्टेषु Bs s s Das as तेषु नश्यत्सु नश्यति, Bs
[marg] तेषु नष्टेषु नश्यति; Gs तेषु दुष्टेषु च (for the
post half)]

21 Bo om 21^{ab} — °) K1 s s s V1 Bs-s
Das as Dn1 na Ds Ds-s s s Gs Kumbh ed.
B N P पुरुषे तिष्ठती (Ks 'ते; Das 'ति) बुद्धिस्. — °)
For वर्तते, Dn1 'ति — Ks s s Ds om (hapl.) 21^c-
22^b — °) For अनु, Ks s V1 Bo s s (marg) s
Das as Dn1 na Ds Ds-s s s Kumbh ed अपि, Gs
अभि- B N P उप- For शोचति, Ks Bs (marg
as in text) s s Das as Dn1 na Ds शोचते

22 °) For the second न, K1 नु. — °) For
[अ]व्ययिना, B N P वर्तते

23 Ks Ds om 23^{ab} — °) For सेय, Ks स्ये,
Ds1 य य For भावाय, K1 भाव, K2 बुद्धिस्. — °)
For पान्, Ds 'नि For नानि, Ks V1 Ds s
B N P अति, Ks Dn1 na Ds Ds s s Gs Kumbh.
ed परि- Ks अय, Bo s s (marg) s Das as
भृ- — Ks om (hapl.) 23^c-24^d — °) For महा,
V1 Bo s s (marg) s Das as Dn1 na Ds Ds s

s s Kumbh ed यथा K1 s s s Bs (orig) Ds s s
वेलाभिव महोर्मिमान्, Gs महावेत् इवो.

24 °) K1 s s s V1 Bs (orig) Das as Dn1 Da
Ds-s s s Kumbh ed इति (Ks Ds s प्रवि) भाव (Ks s
Ds s 'ग) गता बुद्धिर्, Bo s s (marg) Dn1 इति माग
वती बुद्धिर्, Ds Gs इति (Gs अपि) मागवता बुद्धिर् — °)
For भावे, B N P भावेर् Bs (marg) त्रिषु भावेषु
वर्तते — Gs om (hapl.) 24^{ad}. — °) For प्रवर्तमान, Bs
'मानस्. For हि, K1 s s s V1 Bo s-s Das as Dn1
na Ds Ds-s s s Kumbh ed तु B N P वर्तमानो
मुनिस्त्वेव — °) For तद्भावात्, Ds B N P स्वभावम्
V1 Bo s s (orig) s Das as Dn1 na Ds Ds-s s s
Kumbh ed तद्भावे नावुवर्तते.

25 °) For प्रदर्शयति, B N. P. प्रवर्त — °)
For मोहश्च, B N P क्रोधस्तु

26 °) B N P सर्वेव्येषु वै त्रिषु — °) For
बुद्धिगति, K1 s s s V1 Bo s-s Das Dn1 na Ds
Ds s s s Gs Kumbh ed 'गती; Ds 'गत', B N P.
'गता — °) K1 s s s V1 Bo s-s Das as Dn1 na
Ds Ds-s s s Gs Kumbh ed. व्याख्याता यावतीरिह (V1
Bs s s [marg] s Das as Ds Gs 'तीर्मेया), B N P
व्याख्यातास्तव भावना

28 °) For वेदना, B. N. P. 'नाश् — °) For
भारत, B N P मानद.

30 °) For तत्र, Das as तद्, B N P तव
For सयुक्त, Ds सयुक्त — °) For वा, Das या
— °) Ds om from वर्तते up to यद्विदु (in 58^b)
For भाव, K1 भावा — °) For इत्यवेक्षेत, K1 s s s
V1 Bo s s s Das as Dn1 na Ds Ds-s s s Gs
Kumbh ed इत्यवेक्षेत; Bs इत्यवेक्ष्यत, B N. P
इत्याचक्षीत For तत्, Ks s Bo s s (marg as in
text) s Das Ds s s त For तदा, Bs Dn1 na Ds
Ds s s Kumbh ed B N P तथा

31 K1 om 31 — °) For यद्, Dn1 य For
दुःख, Gs सुख. — °) For अतुष्टिकारन्, Ks s s s V1
Bo s-s Das as Dn1 na Ds Ds-s s s Gs Kumbh.
ed B N P. अप्रीति. — °) For तत्सरस्य, Ks s
s s V1 Bo s-s Das as Dn1 na Ds Ds s s s Gs
Kumbh ed तद् (Ks V1 'दा) सरस्य Ds तत्सरस्य
विचितयेत्, B N P जानीहि मुनिसत्तम.

32 °) For मोह, Bs (marg) लोभ Gs अप
धर्मोहसयुक्तम् — °) K1 s s s V1 Bo s-s Das
Dn1 na Ds Ds-s s s Kumbh ed काये (K1 'छे,
V1 'भे, Ds1 'य-) मनसि वा भवेत्, Das कायेन मनसि
भवेत्; Gs B N. P. अत्यक्तविषय भवेत्. — °) Dn1
अपवर्कम्.

33 ^b) For सदान्त, K₆ B₅ १ ३ (marg) G₂ उरिमक, D₄ उरुमक, D₁ सदानि, D₅ उरिमक, B N P वा शान्त For विचिता, K₂ विचिता, K₄ विचया — ^c) For अभिवर्तन, K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६-९ D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂-३ ३ ३ G₂ Kumbh ed. उपपद (K₁ 'च)ते — ^d) For इत्येने, K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६-९ D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂-३ ३ ३ G₂ Kumbh. ed युजे

34 For 34^{ab}, K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६-९ D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂-३ ३ ३ G₂ Kumbh ed subst

परिदाहन्मथा शोक- सनापोऽमूर्तिरक्षमा ।

[For परिदाह, D₄ 'हाह' For शोक, K₁ शोक For ५मूर्तिर, D₅ D₃ [S]मूर्तिर K₂ सनापपूर्तिरक्षमा, K₁ V₁ D₁-६ ६ 'पोत्वित्तिरक्षमा, G₂ 'पो च्यमक्षमा (for the post half)]

— ^d) For हेत्वहेतुमि, K₁ २ १ B₅ (marg as in text) D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ G₂ हेत्व (K₂ 'तु)हेतुत, V₁ हेतुहेतुमि, B₅ वेह हे', B N P देहहेतुमि — After 34, K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६-९ D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂-६ ६ ३ G₂ Kumbh ed ins

अविद्या रागमोहौ च प्रनादस्तु व्यथा भवन् ।

[G₂ अवमानस्तथा मोह (for the prior half) G₂ om from प्रमाद up to मोह (in 35^a) For तु व्यथा, K₆ Bo ३ (marg) D₁ ३ ३ D₅ D₂ ३ ३ ३ Kumbh ed स्तम्भता, B₅ (orig) च तथा, B₅ *व्यथा K₁ २ ४ प्रमा (K₁ 'मा)त्रोयान्वया भवेत्, K₁ D₁ ३ ३ नदालत्ये तथा नय (D₅ 'ये)]

35 G₂ om 35^{ab} — ^a) For अभिमानस्, B N P अप' K₁ २ ४ ६ V₁ Bo ६-९ D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂ ३ ३ ३ Kumbh ed अ (B₁ प्र)मनुद्विस्तथा दैन्य (K₁ २ ४ लोन), K₁ D₁ ३ ३ अननुद्विस्तथोन्नाद — ^b) For प्रमाद', K₆ ६ V₁ Bo ६-९ D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂ ३ ३ ३ Kumbh ed प्रमोह For तन्दिना, K₂ तदिना; K₆ तन्दिता, B N P तदिने K₁ D₁ ३ ३ प्रमाद मन्वशीलता, D₅ 'दश्च प्रतदिता — ^c) For अभिवर्तने, K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६ १ ३ (marg) ३ D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂ ३ ३ ३ ३ Kumbh ed उप', K₂ B₅ (orig) D₁ D₅ उपपद्यते — ^d) For विविधास्, D₅ विविधत्

36 ^a) For दूय, B N P दूयण — ^c) For मुनियत्, B N P स्व'

37 ^b) For पद्य, K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६-९ D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂-६ ६ ३ G₂ Kumbh ed विद्धि, B N P यस्य D₃ ३ ३ अतयोरेतदतर — ^c) For तु, K₆ Bo १ ३ (marg) D₁ ३ ३ D₅ D₂ ३ ३ ३ G₂ Kumbh ed [S]त्र; V₁ D₅ च, B₅ (orig) हि, D₁ ३ ३ तु For गुणानेक, K₁ गुणा' केन.

38 ^a) For चापि, B N P चापि — ^c) B N P अन्योन्यमेतो स्थानां च — ^d) For तयो, B N P [उ]मयो

39 ^a) For तौ, K₁ २ ४ १ V₁ Bo ६-९ D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂-६ ६ ३ Kumbh ed तु, K₆ च G₂ वृद्धिभूतौ प्रकृत्यतौ — ^b) For सप्रयुक्तौ, K₁ स प्र *क्तौ, B N P सप्रयुक्तयू For च, K₁ ६ Bo ६ १ ३ D₃ ३ ३ तु — K₂ om 39^{cd} — ^c) For जल चैव, K₁ ४ ६ १ V₁ Bo ६-९ D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂-६ ६ ३ G₂ Kumbh ed [S]द्विरन्य स्यात् (K₁ B₅ [marg] ३ मन्), D₆ द्विरन्य स्यात् — ^d) K₄ ६ १ V₁ Bo ६-९ D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂-६ ६ ३ Kumbh ed सप्रयुक्तो भवेत्तथा (K₆ १ B₅ D₄ ३ ३ 'दा), D₆ 'क्तो भवेत्तथा, G₂ सप्रयोगस्त्वोस्तथा

40 ^a) For न युगा, K₁ नायुगा — ^b) For वेत्ति, K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६-९ D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂-६ ६ ३ G₂ Kumbh ed वेद For सर्वग, K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६-९ D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂-६ ६ ३ Kumbh ed 'त — ^c) For परिदृष्टा, K₁ 'दृष्टा, K₆ १ D₄ 'दृष्टा, D₅ प्रतिदृष्टा For च, K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६-९ D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂-६ ६ ३ G₂ Kumbh ed B N P तु — ^d) For मत्तथा, K₂ D₅ सत्तथा, K₁ सत्तथा, B₅ D₄ D₅ मत्तथा, D₅ सत्तथान् For मन्यते, K₆ मनुते For मदा, K₆ V₁ B₅ ३ (orig) ३ D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ ३ ३ यदा, K₁ D₁ ३ ३ न च, B₅ D₁ ३ ३ D₅ D₂ ३ ३ ३ Kumbh ed यथा, B₁ जगत्, B₅ (marg) B N P तथा

41 ^a) For इन्द्रियैस्तु, K₆ 'शैश्च, B₅ 'याणि, B N P 'वस्तु — ^b) For कुरुते, K₄ B₁ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂ ३ ३ ३ G₂ Kumbh ed क्रियते For बुद्धिसप्तमे, K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६-९ D₃ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂ ३ ३ ३ Kumbh ed रतरा, K₁ D₁ ३ ३ B N P 'सत्तमे, D₁ 'रतरा, G₂ 'मत्तरा — ^c) For निर्विद्वेष्टैर्, K₄ ६ V₁ Bo ६ ३ ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂ ३ ३ ३ Kumbh ed निश्चलुभिर्, G₂ निश्चरद्विर् K₁ २ १ D₁ ३ ३ निश्चलुभिरिति जानद्विर्, B₁ D₃ ३ ३ निश्चलुभिरिन्द्रियाणाम् — ^d) For परमात्मा, K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo D₁ ३ ३ D₅ D₂ ३ ३ ३ G₂ Kumbh ed इन्द्रियाणि, K₁ B₅ ३ ३ D₁ ३ ३ इन्द्रियाणां, B₁ D₃ ३ ३ अजानद्वि' For प्रदीपवत्, K₁ २ 'यन्, V₁ 'वेत्, B N P 'वान्

42 ^a) For सृजते, K₁ सृजाते — ^b) K₁ क्षेत्रया — ^c) For पप, V₁ D₃ ३ ३ D₅ पव, B₅ पव — ^d) For ध्रुव, K₁ B₁ D₁ ३ ३ B N P ध्रुव, B₁ ध्रुव' D₄ सत्त्वक्षेत्ररुतो ध्रुव

43 ^a) For आश्रयो, K₆ 'ये, D₁ 'मो, D₄ 'या — ^b) K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६ १ ३ (marg) ३ D₁ ३ ३ D₅ D₂ ३ ३ ३ G₂ Kumbh ed गुणसर्गेण (K₁ २ वर्गेण; B₅ [orig] 'सर्गेण, D₆ G₂ 'सर्गेण) चेतना (D₁ D₆

'सा), K₁ गुणसर्गो न चेतसा; Da₈ a₁ गुण सत्त्वस्य चेतसा, D₁ गुणसर्गेन च तत् — °) For ससृजति, Da₈ a₁ B N P 'जते K₁ २ ४ सत्त्वमस्यासृजत्यन्यान्, K₆ V₁ Bo ६-७ Dn₁ n₄ D₈ D₈ ६ ८ Kumbh ed. सत्त्वमस्य (B₈ 'न्ये) सृजत्यन्ये (D₆ २ 'जत्यन्ये, D₈ 'जन्त्ये), K₁ D₁ ० सत्त्वमस्य सृजत्यन्यान् (K₁ 'न्या), G₂ सत्त्व षसात्ससृजते — °) For न गुणान्वै, K₁ २ ४ १ V₁ Bo ८ (orig) D₁ ६ ७ गुणान्वा न, K₆ B₈ १ ८ (marg) ७ गुणाना वा, Dn₁ n₄ D₈ D₈ ८ Kumbh ed गुणान्वेद, D₆ न गुणा वा, G₂ गुणानेन For कदाचन, K₁ २ ४ G₂ कथचन

45 °) B N P सर्वभूतात्मभूतसात् — °) For परमां, B N P उत्तमां

46 °) For लिप्यमानो, B N P सलिलेन

47 °) For स्वबुद्ध्या, K₁ २ ४ D₆ तद्बुद्ध्या, K₆ V₁ Bo १ ८ (marg) ७ Dn₁ n₄ D₈ D₈ ८ तद्बुद्ध्या, K₁ B₈ ८ (orig) Da₈ a₁ D₁ ६ ७ G₂ बुद्ध्या तु (Da₈ a₁ हि) For विहरेन्, Dn₁ D₁ ८ Kumbh ed विहरन् K₁ नरा D₈ तद्बुद्ध्या विहरेदिह — °) For चरेद्, K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६-७ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₈-६ ८ ७ G₂ Kumbh ed स वै, B N P समो

48 °) K₁ २ ४ १ Bo १ ८ Dn₁ n₄ D₈ D₈ ६ ८ ७ G₂ Kumbh ed स्वभावभिद् (K₁ 'दि) भेवैतद्, K₆ V₁ Bo ७ Da₈ a₁ D₁ स्वभावाद्बुद्धिरेवैतद्, B N P भावयुक्त्या प्रयुक्तरु — °) For स नित्य, K₁ ६ ७ १ V₁ Bo ६-७ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₈-६ ८ ७ G₂ Kumbh ed य (K₁ ६ त)दिमान्, K₂ तद्धिमान् For सृजते, B₈ (marg as in text) न सृजेद् — °) For कर्णनाभिर, K₁ ६ तूर्ण For सृष्टा, K₁ २ ४ सत्त्व, K₆ १ V₁ Bo ६-७ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₈-६ ८ ७ G₂ Kumbh ed B N P सृष्ट — °) G₂ विशेषास्त तु पशुणा

49 °) For प्रध्वस्ता, K₁ प्राध्वस्ता, K₂ प्रदुष्टा, D₆ प्रह्वना नातिवर्तते — °) For निश्चित्, K₂ निश्चिता, K₆ १ V₁ Bo ६ १ ८ (marg) ७ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₈-६ ८ ७ G₂ Kumbh ed प्रश्चित् — K₁ २ ४ १ V₁ Bo ६ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₈-६ ८ ७ G₂ Kumbh ed om 49^{ad}.

50 °) For इति, K₆ अपि For चापरे, D₈ D₁ चापरे — °) For अध्यवस्येद्, B N P. व्यवस्येत

51 °) For इतीम, K₁ २ ४ D₁ २ ततो वै, V₁ Bo १ Dn₁ n₄ D₈ D₈ ६ ८ G₂ Kumbh ed इतीद् — °) For बुद्धि, K₁ ३ B₁ विद्धि D₈ om (hapl) from भेदमय up to विद्धि (in 52^d) For भेदमय, K₁ ३ चित्त'; K₆ ७ V₁ Bo ६-७ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₈ ६ ८ ७ G₂ Kumbh ed B N P चित्ता', K₁ D₁ ७ मोह', D₈ चित्त'

— °) For न शोचैत्, K₁ विमुक्ताश्, K₂ ४ B₈ विमुक्त, K₆ विशोक, K₁ विशोक, V₁ Bo ६ १ ८ (marg) ७ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₈-६ ७ ८ G₂ विशोकश्

52 °) For ज्ञानामिद्, B N P 'भिदे

53 °) For महानदी, B N P. 'नद्या — After 53^{ab}, B N P ins 509* — For 52-53, K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६-७ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₈-६ ८ ७ G₂ Kumbh ed subst.

ताम्येषु प्रच्युता पृथ्वीमिमा पूर्णा नदी नरा ।

यथागाथामविद्वांसो विद्धि लोकमिम तथा ।

न तु ताम्यन्ति विद्वांस ष्वन्त' पारमम्स ।

अध्यात्मविदुषो धीरा ज्ञान तु परम ष्व' ।

[(L 1) For प्रच्युता, K₂ प्रच्युत, K₁ प्रत्युत, Da₈ D₈ 1 प्रच्युता For पृथ्वीम्, K₁ २ ४ पृथ्व्या, G₂ पृथ्व्यान् For इमां, K₁ २ ४ इति, K₁ D₁ ७ G₂ इह, V₁ Dn₁ n₄ D₈ ८ Kumbh ed मोह. D₈ पूर्ण For नदी, K₁ B₁ Da₈ Dn₁ D₁ नदी For नरा, K₁ जन, K₂ १ १ B₈ (marg) D₁ ७ जना — (L 2) For यथागाथाम्, K₁ ४ १ V₁ B₈ Dn₁ n₄ D₈ ६ ७ G₂ Kumbh ed यथागाथम् For विद्धि, B₁ D₈ G₂ बुद्धि For लोकम्, V₁ योगम् Bo ७ Dn₁ n₄ D₈ D₈-६ ८ ७ Kumbh ed. बुद्धियोगमय तथा (for the post half) — (L 3) For न तु, Bo Dn₁ n₄ D₈ D₈ ६ ८ Kumbh ed नैव For ताम्यन्ति, K₁ तप्यति, K₂ १ ताम्यति For ष्वन्त', K₆ सर्वत, K₁ ष्वन्त', D₈ 1 ष्वन्त For पारमम्स', D₈ परमांस K₆ ष्वन्त पारसभव (for the post half) — (L 4) For अध्यात्म, Dn₁ आ'. For -विदुषो, K₁ २ ४ १ B₈ (marg as above) D₁ ६ ७ -कुशला For धीरा, K₁ D₁ ६ ७ वीरा For ज्ञान तु, K₁ २ ४ ज्ञानेन For परम, K₁ २ ४ १ D₁ ७ परम, D₆ 'म For ष्व', K₁ २ ष्ववा]

54 °) For एता, B N P एव For सर्वो, B N P सर्वो — °) For आगति, B N P अ' — °) B N P लभते च शम तत

55 °) B N P प्रेक्ष यश्च विमुचति

56 °) For दुर्जयेषु, B N P दुर्जयेषु.

57 °) For बुद्ध्या, K₁ Da₈ a₁ G₂ बुद्ध्या. D₁ G₂ बुद्धि K₆ एतद्बुद्ध्या किमन्यद्धि — °) For बुद्ध, K₁ २ V₁ बुद्धि For लक्षण, Da₈ लक्षणे

58 °) For ततो, K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६-७ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₈-६ ८ ७ G₂ Kumbh ed महद् — °) For भवेत्, B₈ Da₈ a₁ परश्च — °) For गतिर्, D₁ ७ मतिर् — °) For प्रवदन्ति, B N P प्रवदति K₁ २ ४ ६ १ V₁ Bo ६-७ Da₈ a₁ Dn₁ n₄ D₈ D₈-६ ८ ७ G₂ Kumbh ed स (B₈ [marg] सु) ऋपदशं (K₁ २ 'दपि

दर्श, Kc 'दुपदेश)यतीह तुल्यतां

59 ^a) For वत्, B N P व — ^b) For निजुं
दति, B N P निदहति — For 59, K1 : 4 : 1 V1
Bo e-9 Das a1 Dn1 n1 Ds D2- : s : G2 Kumbh ed
subst

वाकरोनि बहुदोषमेवन

सच दूपयति यत्पुन कृन् ।

नाप्रिय तदुमय नगेव्यमौ

वच दूपयति यत्करोति न ।

[(L 1) For वत्, Das a1 व For करोति, K1
V1 'वि For दोषमेकतम्, K1 : 4 निल्लमेकत् — (L
2) For पुन कृन्, B3 (marg) पुनन, D4 पुन कृन्
— (L 3) For नद्, Das a1 वद् — (L 4) For
वत्, B1 : Das a1 D1 : नद् For च, K1 : 4 [अ]नौ,
Bo e 9 चे]

60 ^a) B N P लोकमायु भिद्यन्ते जनस्तस्य तज्जन
यतीह इवन — ^c) For अशोचतो, B N P न शोचते
— ^d) B N P नावते यति नय मत्रा

Colophon Subparcan K1 : 1 : 1 V1 Bo e-9 Das
a1 Dn1 n1 Ds D2- : s : G2 नोक्षण — Adhy name
K1 : 1 : 1 V1 Bo e-2 Das a1 Dn1 n1 Ds D2- : s : 9
पाचमौनिक — Adhy no (figures, words or both)
Kc 10, B1 106, Dn1 111, Dn1 110, Ds1 11

12 188

1 चतुर् (for नीप्प) — ^a) हन ते मप्रवक्ष्यामि — ^b)
For ध्यान, शान- — ^d) गच्छतीह महर्षय as in B-2
Dn1 n1 Ds D2 : s :

3 ^a) For पाय, B N P चापि

4 ^b) For निल्लमाश्रिता, निष्परिश्रमा as in Kc V1
Bo e-2 Das a1 Dn1 D2 : s : Cnp — ^c) For अन्-
शीनि, अन्नगानि as in K1 : Bo e 1 Das Dn1 n1 D2 :
s : G2 For अश्विवादीनि, B N P 'पादीनि

5 ^a) तत्र ध्यानेन महिष्टम् as in Bo e-9 Das a1 Dn1
n1 Ds D2 : s : 8 T2

6 ^b) त्वचा स्पर्श (by transp) as in K1 Das a1
Dn1 Ds D4-9 T G1-2 : M1 s-1 — ^c) For विद्याज्,
विद्याज् as in K1 Das Dn1 Ds1 D4 : 9

7 ^b) For योगवित्, B N P तत्त्वं

8 ^a) For ससज्य, सगृह्य as in Kc V1 Bo 1-9 Das
a1 Dn1 n1 Ds D2 : s :

9 ^b) For चलाचलन्, B N P बलाचलन् — ^c) For
पूर्व, पूर्व- as in Bc Ds T1 G1 : — ^d) For मनोऽ
न्तरम्, B N P मनस्त्वरा.

11 ^a) For सरुद्ध, B N P 'द्ध — ^b) आत्मपष्ठम
नतर as in K1 Das a1 D1 — ^c) For समुद्धान्त,
B N P दाना

12 ^c) For तच्चित्त, चित्त च as in Bo 1-9 Das Dn1
Ds D2 : s : Gc

14 ^b) B N P गततद्रो क्षमत्सरी

15 ^a) B N P मुने समाविबुक्तस्य

17 ^a) For पांशु-, पांशु- as in Kc 1 V1 Bo e-9
Das a1 Ds1 D2 1-2 : 9 — ^d) For परिभावनाम्,
B N P 'भावना

18 ^b) For शुष्क-, B N P शुष्क — ^c) For
क्रमशश्च, B N P क्रमेण.

19 ^b) For स-, B N P श — ^d) For स सम्यक्,
B N P सम्यक्वत्

20 ^a) For चैव, चैव as in Bo 3 Das Dn1 n1
Ds : s : — ^b) For पञ्चवगश्च, पञ्चवर्ग as in Kc V1
Bo e-9 Das Dn1 n1 Ds D2 : s : 5 : M1 s 1 For
च भारत, B N P मुनीश्वर — ^c) For ध्यानपथ, 'पथे
as in Kc Bo e-9 Dn1 n1 D2 : s : For प्राप्य, स्याप्य
as in Kc Bo e-9 Das Dn1 n1 D2 : s :

22 ^d) For तन्, B N P तु

2

[Variants from the Brhan-Nāradya Purāna 45 5-58 for 12 211-212]

12 211

1 B N P om 1

2 For नीप्प, सनदन — ^{cd}) यथा मोक्षमनुभासो जनको
मिथिलापिप

3 ^b) मिथिलाया अशीश्वर

4 ^a) For स शतम्, शमशानम् — ^b) For वसन्ति,
वसति

5 ^d) For आत्मतत्त्वे न, 'तत्त्वेन as in Cnp Cs

6 ^d) For अपि, अय as in Bo Das Dn1 n1 Ds
D2 : s : 8

7 ^a) For -धर्माणा, -धर्माण

9 ^d) For विसापयति, विख्या

10 ^d) For 'वर्षसहस्रिकम्, 'सहस्रक as in Kc 1 Dn1
D1 T G1-2. : Ms. 8

[2119]

11 ^a) पचस्रोतसमागन्व — ^b) कापिल मण्डल (by transp) as in K₆ Bo 6-9 Das at Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8-7 — ^d) For निवोधयत्, न्यवेदयत् as in V₁ Bo 6-9 Das Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 8 Csp

12 ^a) For ससिद्धो, सयुक्तो as in Bo 6-9 Das at Dn₁ D₈ D₂ 8 8 8 — ^b) For मुनि, आसुरि as in K₆ V₁ Bo 6-9 Das at Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8-7 T G₁₋₂ 6 M₁ 6 6 — ^d) For युयुधे, वि For देवदर्शन, देह as in Bo 6-9 Das at D₈ D₂ 6 Cpp

13 ^d) For तद्, तम् as in K₁ 2 4 D₂ 8

[4 ^c) For कापिला, 'ली

15 ^a) For आगम्य, 'ल्य — ^c) For स, च.

16 ^b) For कापिलेयाय, 'यस्य as in K₆ V₁ Bo 6-9 Das Dn₁ n₄ D₈ D₂-3 8 9 M₁ 6-7 Cap Cpp Cs

17 ^a) For सामान्य, 'ल्यो For कपिलो, जनको as in K₇ V₁ B₈ D₄ 9 Cp — ^b) धर्मयो घातिन मुने

18 ^b) कापिलेयानुदर्शन

19 ^a) For परमवदयाय, 'कल्याण as in K₆ Bo 6-9 Dn₁ D₈ D₂ 6

21 ^a) For कर्मससर्ग, धर्म' as in K₄ V₁ B₆-9 Dn₁ n₄ D₂ 2 8 8 8 — ^c) For तद्, तम् as in K₄ 6 7 V₁ Bo 6-9 Das at Dn₁ n₄ D₈ D₂-6 8 9 M₁ For मोघ, मोह as in K₄ 6 Bo 6-9 Das at Dn₁ n₄ D₈ D₂ 2 8 8 8 M₁ 6-7 Ca

24 ^d) For तथा, यथा as in V₁ Bo 6-9 Das at Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 8

25 ^b) For असति, असित .

27 ^a) For सति, [s]सिन् as in K₄ 6 7 V₁ Bo 6-9 Das at Dn₁ n₄ D₈ D₂-8 8 9 M₁ 6-7 — ^b) For वा, च as in K₆ Bo 6-9 Das Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 8 8 — ^d) For स्मृत, सित as in B₈ 9 Das Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 8 8

29 ^a) प्रेतमृतप्रियक्षैव — ^c) For मृते कर्म, मृतकर्म For निवृत्तिश्, निवृत्ति

30 For न त्वेते, नन्वेते as in K₆ V₁ Bo 7 8 Das Dn₁ D₈ D₂ 8 — ^c) अमूर्तस्य हि मूर्तेन as in K₆ D₈ D₂ T₂ G₁ 8 6 M₁ 6-7 Cv — ^d) For नोपपद्यते, 'लभ्यते as in Bo Dn₁ n₄ D₈ D₂ 6

31 ^a) For 'चेष्टानां, रुग्णा च as in B₈ D₈ M₁ — B N P om (hapl) 31^c-32^d

33 ^a) For ध्यूदे, नष्टे. — ^c) For स्याज्, [s]साज् as in V₁ Bo 6 (marg) 8 9 Das at Dn₁ D₈ D₂ 8 8 For देहस्य, मोहस्य

34 ^b) For द्युतितो, द्युततो as in K₃ 4 7 V₁ B₆ 6-8 Dn₁ D₂-6 8 9.

35 ^b) For दान-, ज्ञान- as in Ś₁ K₁ B₈ 9 Das — ^c) For अन्याचरित, अस्या' as in K₄ 6 V₁ Bo 6-9 Das at Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 8 8 — ^d) सामान्यात्मति पद्यते

36 ^a) For यदा, अपि as in K₄ 6 7 Bo 6 8 9 Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 8 8 Cn For हि, तु — ^c) सुखितो दुःखितो वापि as in K₄ 6 V₁ Bo 6-9 Das at Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 8 8 — ^d) For दृश्योऽप्यस्य, दृश्या दृश्य as in V₁ Bo 6-9 Das at Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 8.

37 ^a) For तथा, यथा as in K₇ V₁ Bo 7-9 Das D₈ D₂ 8 9 M₁ Cs v For सुमलैर्, सुशलैर् as in K₆ 7 D₁-6 9 — ^c) For पृथग्, वृथा

38 ^a) ऋतुसवत्सरो तैव्य as in V₁ Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 6 Cn 8 — ^b) For च, [s]य as in Bo 7-9 Das at Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 8 — ^c) यथा ताताति पश्यति

39 ^a) For हि, [अ]भि- as in V₁ Bo 6 8 9 Das at Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 6-8 T G₁₋₂ 6 M₁-7 — ^b) For वा, च as in K₆ Bo 6-9 Das at Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 8

40 ^d) For उपयान्ति, 'याति

41 ^a) For विधान, -विधातश् as in K₇ V₁ Bo 6-9 Das Dn₁ n₄ D₂ 8 8 8 — ^b) For फलागम', 'गमे as in Ś₁ K₁ 2 4 6 7 V₁ Bo 6-9 Das at Dn₁ n₄ D₂-8 8 9 — ^c) For यदर्थ, तदर्थ as in K₆ V₁ Bo 6-8 Dn₁ n₄ D₈ D₂-4 6 8 9 T G₁₋₂ 6 M₁ 6-7

42 ^c) पतदस्तीति नास्तीति — ^d) For किञ्चित्, काश्चित् as in T₂ G₁₋₂ 6 M₁ 6 For प्रतिपद्यते, 'दृश्यते as in Bo Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8

43 ^b) For तत्तत्समभि, तत्सम्यगभि — ^c) For निविशते, निवसते as in D₆

45 ^a) For तथात्यन्त, तथा हति — ^b) लिखंत पते वध्वोपशुष्का'

46 ^a) For द्युधुवजीवितस्य, द्युधुवजीविन' किं

47 ^a) For हि, सपि as in Bo 6-9 Das at Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 8 — ^b) For परि, प्रति as in V₁ Bo 6-9 Das at Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 8 8 — ^d) For विनाशिनो द्यस्य, 'नाप्यस्य

12. 212

1 For भीष्म, जनक — B. N P om. 1

2 ^a) For यदिद, यदि न as in K₆ V₁ Bo 6-9 Das at Dn₁ n₄ D₈ D₂ 8 8 8 8 Cn. p 8

- 4 *) For क्वेन, *त as in Ks V1 B5 (marg) Cp
 5 Before 5, B N P ins सनदन उवाच
 6 Before 6, B N P ins पचथिय उवाच —')
 For अयपाथिय, अयु as in Dr
 7 *) For पञ्चगानोऽय, पचथा तोय as in Bo 6-9
 Dn1 n4 Ds1 D2 3 5 6 8 Cn p —^b) त्र (B N P
 ने) वायुज्योतिषो पता as in Ks Bo 6-8 Das Dn1 n4
 Ds1 D2 3 5 8 —^c) For ते ख, तेणु
 8 ^b) For च्चापि, च्क्षापि as in Ś1 K1 4 Bo 6 8 9
 Das 23 Dn1 n4 Ds D2 3 5 8 8 T2 For पाथिवन्,
 'व as in Ks Bo 6 8 8 Das at Dn1 n4 Ds1 D2 3
 5 8 8 G2 Cp —^d) For इति, अवि as in Ke 7
 Bo 6 8 8 Das at Dn1 n4 Ds D2 3 5 8 8 M1 5-7.
 —') For कर्मनमद्, वाय' as in Bo 6-8 Dn1 n4 Ds1
 D2 3 5 8 M1 (sup lin)
 11 ^b) For वेना, वेनना as in Ś1 K1 3 4 6 Bo 7 9
 Dn1 n4 Ds1 D2 3 6 8 Kumbh ed Cv —^d) अन-
 दुग्गमुत्तेति च
 12 ^b) मूढधनेव ते ध्रुव —^d) For पटुण, मटुण
 13 *) नेणु कर्मणि मिदक्ष as in Bo 6 7 9 Da 6 —^c)
 For शुक्र, शुद्र as in B: M1 7 (inf lin)
 15 *) For किमपिष्ठाना, 'पिष्ठानार as in Ks 6 V1
 Bo 6-9 Das at Dn1 n4 Ds D2 3 5-8 M1 5 7.
 16 *) For ननो, जनो —^c) श्युदात्तच नोक्षाय
 18 ^b) For व्रतान्यदि, 'नि च —^c) For तपोयोग,
 'योग as in Ks 6 7 V1 Bo 7 Das at Dn1 n4 Ds
 D2 3 5 8
 19 ^d) For दान्यथा, दि तथा as in K1 V1 Bo 6 8 9
 Das at Ds
 20 *) For मन, वन् as in Ke 7 V1 Bo 6-9
 Das at Dn1 n4 Ds D2 3 5 8 8 M1-7 Ca p 5
 21 *) For केको, नेट्टो —^d) For विमर्गे, 'ग' as
 in Ke 7 Dr G2
 22 *) For तु, च as in Ks V1 Bo 6-8 Dn1 n4

- Dn1 n4 Ds D2 3 5 6 8 —^b) इति पचान्वित विदु'
 as in Ks V1 Bo 6-9 Das at Dn1 n4 Ds D2 3 5 6 8
 —^d) For अवसजेन्, 'सजन्
 24 *) For येन वत्, येनाय as in V1 Bo 6-9 Das
 at Dn1 n4 Ds D2 3 8
 25 *) For चैव, चापि as in Ks V1 Bo 6-9 Das
 at Dn1 n4 Ds D2 3 8 —^b) For चैव, चापि as in
 Ks V1 Bo 6-9 Das at Dn1 n4 Ds D2 3 5 8 —^d)
 For प्रमृता, प्रसृता as in B8 T1 G1-9 6 M5 6 For
 मापना, सापिनी as in Ds
 29 B N P om 29-43
 44 *) For तु, च as in Ks 7 V1 Bo 6-9 Das
 at Dn1 n4 Ds D2 3 6 8 G1 9 —^d) For विसखेव,
 विप' as in Ds1
 45 *) For च, दि as in V1 Bo 6-9 Das at Dn1
 n4 Ds1 D2 3 6 8 Cn For बहुभिर, विविधैर् —^c)
 For यदा, यथा For सुन्दुखे, दुःखसौख्ये
 46 ^b) For ततोनिमित्ते, तनोनि' —^d) For महद्दय
 सत्ता, 'लक्षता'
 47 ^b) पात्यमान, यात्य' —^d) विष्वसते लोष्टमिवादि-
 नृच्छन्
 48 ^b) For यथावत्, यथा च as in V1 Bo 6-9 Das
 Dn1 n4 Ds D2 3 6 8 8. —^c) विहाय गच्छन्नवेक्षमाणश्च
 49 *) For हुम, मत्स्य —^b) For प्रपतति, नि' as
 in Ks 7 Dn1 n4 Ds D2 3 6 8 9 For असक्त', अशक्त'.
 —^c) For सुन्दुखे, दुःखसौख्ये.
 50 B N P transp 50 and 51 —^c) न खडु
 मम दि द्रष्टतेर् किंचिद् as in V1 Bo 7-9 Das at Dn1 n4
 Ds D2 3 5 8 8
 51 *) For विदेहराज, निशम्य राजा as in Bo 6-9
 Das at Ds D2 3 6 8 —^b) For भाष्यमाण, 'माण.
 —^c) For निश्चितार्थ, 'तार्थ' as in Ks V1 Bo 6-9 Das
 Dn1 n4 Ds D2 3 5-8 T G1-9 6 M1 5-7
 52 ^b) For न हीयते, महामुने. —^c) उपद्रवाननुभवते
 द्वाङ्खित'

3

[Variants for 12 214 from B 13. 93 1-17.]

- 1 ^b) हविस्ते यदि भुजने
 2 *) For व्रतोपेता, व्रताक्षेप —^b) For कार्यं
 कारिण, कामकारणे —^c) For च, तु as in Ds T2
 M1-7
 3 ^d) तप' स्यादेतदेवेह तपोन्यद्वापि किं भवेत्
 266

- 4 ^{ab}) मासार्धमासोपवासाद्यत्तपो मन्यते जन —^c)
 आत्मतत्रोपयाती यो —^d) न तपस्वी न धर्मवित् —^c)
 त्यागरय चापि सपत्ति
 5 ^b) For सदैव च, तथैव च. —^d) वेदाक्षेप सदा
 जपेत्.

- 6 ^a) For भारत, मानव —^d) For जपेद्, पठेद्.
 7 B 13 93 repeats 7^{ab} (with var) after 7^{cd}.
 —^a) For अमृताग्नी, कृतवादी (first time) —^b)
 नियतश्च सदा भवेद् (first time), पवित्री च सदा भवेद्
 (second time) —^c) For सदा च, कथं च
 8 ^b) For कथं भवेद्, च पार्थिव
 9 ^a) For प्रातराशः, सायमा । —^b) प्रातरः च यो
 नरः —^c) For च भवेद्, भवति. —^d) For कलरात्रा,
 [अ]तरा पुनः
 10 ^b) For प्राज्ञा, वेद ए —^d) दाता पीठरु
 मानव

- 11 ^a) राते वररात्रिणी स्याद्
 12 ^b) For सदा च ए, नर मर्तः. —^c) For सदा,
 वेद् as in Ke 1 V1 Bo 6-2 Das at Dni ni Ds
 Ds 1 T3 G1 2. 2.
 13 ^a) For मानवा, नाथानि —^b) साधनेषु तु
 नो नरः.
 14 ^a) For देवमात्र, श्रेष्ठतय —^b) इति
 रात्रे च. —^c) अति ह वि सो सुदि
 15 ^b) For सदा, सदा, एतद् सदा —^c) For
 चाद्यप्येति, कदाचिद्. —^d) सपर्यय अथापि
 16 ^a) अति विविदि, सदा. —^b) For विपुलि, सदा
 as in B1 —^c) For पुनरीवेद्य, पुनरीयात्.

4 A

[Variants for 12 231-233 from Brahma Purāṇa (Anandashram ed., 1895), adby 235-236]

12 231

- 2 ^a) For प्रजावान्, प्रजा' as in Ke 1 V1 Bo 6-2
 Das at Dni ni Ds Ds-2 T1 G1 —^b) सता प्राणेन
 स्यकः —^c) सत्यधर्ममतिर्ब्रह्म.
 3 ^d) For सभिपत्स्य, वररा as in Ke 1 V1 Bo 6-2
 Das at Dni ni Ds Ds-2 2 2 For वे, न
 4 ^b) यथैकाग्रमयाप्यते as in Ke V1 Bo 6-2 Das
 Dni ni Ds Ds 2 2 —^c) For पुरुषैश्च, 'यद् as in
 B1 (marg) —^d) For तद्य, तरा as in Ke 1 V1
 Bo 6-2 Das at Dni ni Ds Ds-2. 2 2
 5 ^a) For विघातयन्नेद्, धान'.
 7 ^a) For सारो, जेहो as in Ke V1 Bo 6-2 Das
 at Dni ni Ds Ds 2 2 —^d) For जेष्ठाकार, योषा'.
 8 ^a) For कान्ते, कान्ती —^b) For भुक्तम्, भोक्तुम्
 as in Ke Bo 6-2 Das at Dni ni Ds Ds 2 2 2 For
 जर्हति, इच्छति as in Ke 1 V1 Bo 6-2 Das at Dni Ds
 Ds 2 2-2 T1 G1 1 M1.
 9 ^a) For दर्शनानि, दद्य तानि as in D1 T G1 2 2
 M1 2 2
 10 ^a) For शब्द स्वर्श, शब्दस्पर्शी. —^b) For
 इन्द्रियाणि, 'यार्थान् as in Bo 6-2 Dni ni Ds Ds 2 2.
 For त्वर्थान्, विद्याद् as in Ke V1 Bo 6-2 Das at Dni,
 ni Ds Ds 2 2 2 —^d) इन्द्रियेभ्यस्तु (B1 'ल) नित्यदा as
 in Bo 2 2 Dni, ni Ds Ds, 2. 2. 2.
 11 ^b) अवप्रयानिव रा(1 वा)जिनः.
 14 ^b) For चेतना, 'ना'. —^d) For कवाचन, कथं
 चन as in Ke V1 Bo 6. 2 Dni, ni Ds-2. 2. 2.
 15 ^a) For विप्र, विप्राः.

- 16 ^a) For 2, 2
 18 ^a) For एतद्, यद् as in Ke 1 Bo 6-2 Das
 at Dni ni Ds Ds-2 T G1 2 2 M1 1-1 —^b) नवेद्
 पराधिपं —^c) For भूते, भूत
 19 ^a) विद्याविद्ययश्च
 24 ^a) For अनुसिपन्, कुंभ' as in Ke V1 Bo
 6-2 Das at Dni Ds Ds 2 2 —^b) शरदाकान्तिव चोदे
 as in Ke V1 Bo 6-2 Das at Dni ni Ds Ds 2 2
 —^d) तथा राजानि मणि as in Ke V1 Bo 6-2 Das at
 Dni ni Ds Ds 2 2.
 26 ^b) For निर, सु as in Ke Bo 6 2 2 (marg) 2
 Das at Dni ni Ds Ds 2 2 —^d) वैर विविदि सयन
 27 ^a) For ज्ञा स्या, सप्यः —^b) For च सदा,
 दस्यप्ये.
 23 ^a) सतासद्वरपद नासि as in Ke 1 D1 2 2 2 T
 G1 2 2 M1 1-1
 29 ^a) For चारान्, चारं तद् as in D1 T G1. 2. 2
 M1 1-1.
 31 ^b) For देपी, देवा —^d) For इष्टम्, स्व'
 as in Ke V1 Bo 6-2 Das at Dni Ds Ds 2 2
 32 ^a) For गत्वा, कृत्वा. —^b) इदुश्च सर्वभूतस्य
 as in B1.
 33 ^a) For हानिमह, हानेनाभिः —^b) नराणां सत्वा
 येन च
 34 ^a) For पाक्षर, च क्षरं as in Bo. 1-2 Das Dni
 Ds M1.

12. 232

- 1 ^a) नवतां पृच्छतां विप्राः. —^b) For सांस्य, सांस्य

as in K₄ G₁ For न्यायेन, ज्ञानेन as in K₆ Bo 6-9
Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 2 2 2

2 ^a) For ते कृत्स्न, मो विप्रा — ^b) कीर्तयिष्याम्यत
पर — ^c) आत्मनो व्यापिनो ज्ञान

6 ^a) For श्रोत्रे, श्रोत्र as in D₁ T₁ G₁ 2 2

7 ^b) For लोम, दम as in Ś₁ K₁ 2 2 2 V₁ Bo
6-9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 2 2 2

8 ^a) For चाचेंद्, चाय — ^b) For प्रणमेत च,
'मेत्सदा — ^c) For रुषितां, उद्धता

9 ^b) For रस, जगत् — ^c) For एकस्य, एतस्य as
in V₁ B₆ 2 (marg) Das Dn₁ n₄ D₅ D₂ 2 2-3
For भूत, भूत- as in M₁ 2 2 — ^d) For द्वय, दृष्ट as
in K₄ 6 B₂-3 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 2 2 2

10 ^a) शौच चैव त्मन शुद्धिर्

11 B P om 11^a as in K₇ M₁ 6 7.

12 ^b) For लभ्यालभ्येन, लभ्यालभ्येन — ^a) For
धुनपाप्मा, धूत as in V₁ Bo 6-9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅
D₂ 2 2 2 2 T G₁ 2 2 M₁ 5-7 — ^c) For निनीपेद्,
निपेवेद्

13 ^c) पूर्वरात्रेपरार्धे च — ^d) For आत्मना, 'न' as
in G₆

14 ^b) यचेक छिन्नमिन्द्रिय — ^d) For इते, गिरे as
in D₅

15 ^a) For मनस्तु, 'म' — ^b) For कुमीनान्, कूर्मा
गान् as in Bo 6 7 2 (marg) 2

17 ^{ab}) पचेन्द्रियाणि मनसि हृदि सत्यापयेद्यदि — ^a) For
सत्याय, 'या as in B₆ 7 2 (marg) 2

18 ^d) For पश्यति, पश्यति as in D₁ G₁ 2 2
For आत्मना, नि as in K₇ V₁ D₄-7 2 T G₁ 2 2
M₁ 6 7 — ^c) For च तत्र, तत्र तु

20 ^d) For -सात्म्यताम्, साम्यतां as in K₄ 6 V₁
Bo 6 7 2 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 2 2 2 2 M₁ Gn. p

21 ^b) For प्राण, प्राण as in Ś₁ K₁ 2 2 V₁ Bo
Das M₁ — ^a) For रसस्पर्शे, रस स्पर्श — ^d) For
शीतोष्णे, 'ष्ण as in Das a₁

22 ^a) For प्रतिमान्, 'मान् as in Ś₁ K₇ For उप
सर्गाश्, 'सगाश् — ^b) For उप, प्रति — ^d) For
स्वात्मनैव, साम्येनैव

23 ^b) For त्रैकाक्ष्य, त्रैलोक्ये — ^d) धृक्षमूर्धेषु योजयेत्

24 ^b) For गोष्ठे, कोष्ठे as in C₅ — ^a) For एका
ग्रश्, 'ग्र as in K₂ 2 2 Bo 2 Das Dn₁ n₄ D₅ D₂ 2 2
T₁ G₁ 6 M₁ 6 — ^d) For नोद्वेजयेन्, नोद्विजते

25 ^b) नियतु चचर्च मन as in B₅ — ^a) For तत,
तत्र.

26 B P om 26^{ab}

27 ^a) For नाभिष्वजेत्, नातिव्रजेत् — ^d) For
लभ्यालभ्ये, 'लभ्य as in D₁ T G₁ 2 2 M₁ 5-7

28 ^b) For अपवादयेत्, अभि' as in D₁ T G₁ 2 2

30 ^a) For सर्वात्मन, स्वस्या' as in V₁ B₆-8 Das
a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 2 2 2 — ^d) For ब्रह्माति, ब्रह्माभि
as in Ś₁ K₂ V₁

31 ^a) वेदनातांन्यरान्दृष्टा — ^a) For एतस्मिन्, एव तु.
For मार्गे, मार्ग

33 ^b) यमिन्द्रियातिगमगोचर दिजा — B P om.
33^a-34^b

34 ^a) For चेयात्, चेमा' as in K₄ 6 V₁ Bo. 6 7 2
Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 2 2 2 2 For सात्म्यतां, साम्यतां
as in K₂ 4 Bo 6 7 2 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 2 2 2
T₁ G₁ M₁ 6 7 — ^d) प्रयात्यनाश्रुत्तिगति मनीषिण

12. 233

1 ^a) For यदिद, यथेव

2 ^a) For इच्छामि, 'मच् — ^b) For मे, न — ^c)
For त्वन्योन्य, अ' as in K₇ V₁ D₄ 6 9 T₂ G₁ 2 2
M₁ For वैरूप्ये, 'प्य as in D₅ 7 T G₁ 2 2

3 For भीष्म, व्यास — ^{ab}) शृणुष्व मुनिशार्दूला
यत्पृच्छध समासत' — ^a) For एतौ, चोमौ

4 ^{ad}) शृणुष्व सांप्रत विप्रा गहन श्वेतदुत्तर

5 ^a) For प्रोक्त, युक्त — ^b) For [इ]त्यत्रैव, तत्रैव
as in V₁ B₆ — ^d) यक्षस्य सादृश्यमिदं यक्षस्येदं भवेदथ

6 ^d) निवृत्तो वा विभाषित'

7 ^b) For तु प्र, च वि- as in K₇ B₆ D₅ 2 T M₆

8 ^d) अव्यक्त क्षक्षरात्मक

9 ^b) For बुद्धितरा, 'रता as in K₆ Bo 6 7 2
(marg) 2 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 2 2 2 2 — ^c)
For जालानि, -जालेन

11 ^a) For कर्मण, 'णां as in T₂

12 ^a) न श्रियते यत्र गत्वा

13 ^b) For अजर, अचल as in K₅ 7 Bo 6-9 Das
a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂-2 2 2 — ^c) For अन्याहृतम्, 'कृतम्
as in K₆ V₁ Bo 6-9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ 2 2 2
— ^d) For चाधियोगि च, चाधियोगवित्

15 ^b) For तात, दिजा' — ^a) विप्राश्चद्रसमस्पर्श
— ^d) For सितम्, सित'

16 ^a) न वक्तुं शक्यते द्रष्टु — ^d) For वक्र, चक्र-

17 ^a) For निदि, विधाद् — ^d) For तात, विप्रा'

18 ^b) For अभिन्दुर्, उद्धीदुर् — ^d) For त्याग,
योग- as in K₄ 6 V₁ Bo 6-9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ 2 2 2 2

19 ^b) श्रेयं जीवगुणात्मक20 ^b) For चेष्टयते, जीवगुण — ^d) For प्रावर्तयषी,

प्रकरपर्यन्तो

4 B

[Variants for 12. 238-240 from Brahma-Purāna 236 22-64, and for 12 241-242 from B P 237 1-39]

12 238

1 ^a) For प्रकृतेस्, 'त्वास् as in K₅ 7 V₁ Bo 6-9
Da₁ at Dn₁ n₄ D₅ D₂-9. — ^b) क्षेत्रज्ञास्ते परिष्ठता— ^d) न जानाति स तानपि as in K₁ 2 7 Da₅ D₅ 9 Ca.2 ^a) For चैव, चैव as in K₅ V₁ B₅ D₅ 7 T
G₁-3 6 — ^d) For वृद्धे, वृद्ध as in T₁ G₁ 8 64 ^d) For सा परा, परमा as in D₅ M₁ 65 ^b) For गृद्धोऽऽत्मा, गृद्धात्मा as in K₁ 2 V₁ Bo 7-9
Da₁ D₅ D₂ 4 9 M₁ 6 7. — ^d) For तत्त्व, सहस्र as
in K₅ 6 V₁ Bo 6-8 Da₅ at Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 8 86 ^c) शक्तिरैरिन्द्रियार्थाश्च — ^d) For बहु चिन्त्यम्, बहु
विचिन्त्यम्7 ^a) ध्यानेपि परमं कृत्वा — ^d) ततो गच्छेत्परं पद9 ^a) For हित्वा तु, विहित्य as in B₁ 610 ^d) For आनन्त्यम्, अत्यतम् as in K₄ 8 V₁
Bo 6-9 Da₅ at Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 7 8 T₁ G₁ 8 611 ^b) For 'स्र' , स्वप्ने as in K₄ 6 Bo 6-9 Da₅ at
Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 8 For स्वप्ने, भवेत् — ^c) For
निशाने, निर्वाते as in D₅12 ^c) For सत्त्वाहार, लब्धाहारो as in K₅ V₁ Bo
6-9 Da₅ at D₅ D₂ 8 8 7 8 T₁ G₁-3 6 M₁ 6-713 ^c) For प्रत्ययिक, -प्रत्यायक as in K₃ 2 D₁14 ^c) For दशेदष्टक, दशवर्ष-15 ^d) For पुत्र, मुक्ति-16 ^b) For [अ]तपस्विने, तप^० as in K₁ 6 7 D₁ 6.18 ^a) For श्लाघते, श्लाघिने as in K₅ Bo 6 7 9 Da₅
Dn₁ D₅ D₂ 6 819 ^a) For यद्यपि, यद्यपि as in T₂20 ^c) तद्युग्मभ्य प्रयच्छामि यन्मां पृच्छन् सत्तमा. — For
687*, B P subst

यन्मे मनसि वर्तेत यस्तु वो हृदि सशय ।

ह्यन भवास्त्रिसत्सर्व किमन्यत्कथयामि व ।

12 239

1 For युक्त उवाच, मुनय ऊचुः — ^b) For मे, न
— ^c) For चेद, विभो2 ^a) For तात, विप्रा — ^b) For विद्यते, पठ्यते as
in K₁ Bo 6-9 Da₅ at D₅ D₂-9 M₁ 6 — ^c) युष्मन्म्य
कथयिष्यामि तस्य व्याख्यावधार्यतां3 B P om 3^c-5^d6 ^a) For पञ्चैव, यज्ञैव — ^c) आकारं तु भवेद्यस्य
यसिन्देह न पश्यति7 ^a) For अकरोयत्, आकाशाय — ^b) For लक्षयेत्,
वर्ण^० — ^c) For इन्द्रियाणि, इन्द्रियाणा as in K₅ 7 D₅-7 9
M₁ 7 78 ^a) For ते, वो For वर्तयिष्यामि, वर्ण^० — ^b)
For इह, अनु- as in K₅ V₁ Bo 6-9 Da₅ at Dn₁ n₄
D₅ D₂ 8 8 8 M₁ 8 — ^c) शृणुष्व तदिदं काश्या9 ^b) For समवम्, लक्षण10 ^c) For लेहो, स्वेदो13 ^a) For च भावम्, स्वभावम् as in K₅ Dn₁ n₄ D₂ 8
T₁ G₁ 8 6 Gn — ^b) For पतेऽऽत्म, पते स्व- as in K₅
V₁ Bo 6-9 Da₅ at Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 — ^c) For न,
ते as in Da₅ — After 13, B P reads 17-19
as in K₅ V₁ Bo 6-9 Da₅ at Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 8
Kumbh ed14 ^a) For नरे, नरै — ^b) For तु, तत्. — ^d)
क्षेत्रं विदि चाष्टम16 ^d) तान्गुणानुपलक्षयेत् as in K₅ V₁ Bo 6-9 Da₅
at Dn₁ n₄ D₅ D₂ 8 817 ^a) For इह, इव as in K₃ 6 7 V₁ D₅ D₂ 6 8
T₂ G₁ M₁ 6 — ^b) For वि, स — ^d) For युक्ति
सद्वा, युक्तिश्रेष्ठो18 ^b) अवाकोर्दि च पश्यति (sic). — ^c) For वै,
सा19 ^a) For गुणाग्नेनीयते, गुणैस्तु नी^० — ^d) For
युद्धभावे, युद्धभावात्.20 ^c) For सशुद्ध, सयुक्त21 For 21^d, B P. subst 689* as in K₅ V₁
Bo 6-9 Da₅ at Dn₁ n₄ D₅ 8 8 M₁22 ^b) For अव्यक्त-, अव्यक्त as in K₃ Da₅ at D₅ 7
For -विषय, विषय — ^d) For धार्यताम्, धारयेत् as
in K₁ 2 4 Da₅ at D₅ 9 T₁ G₁-3 6 M₁ 6-723 ^a) For आनन्द, आनन्द. — ^b) For साम्य, स्वाम्य

as in B₂ D₂ D₄ C₂ —^d) वदते सात्त्विकान्मुष्णान् as in B₂ १ ९ Das as

24^a) For हेत्वहेतुत, हेतुनस्त्वत

12 240

- 1°) हृदय मियमेवेह,
- 2^b) For परम, च पर as in K₁ ३ T₁ G₂ ३ —^d) For मत, स्मृत as in M₁ ९ १
- 3^b) बुद्धिरेवात्मनायिका
- 4^b) For विक्रियते, विकुरुते as in K₁ ३ ४ For क्षणु, क्षणु as in V₁ B₂ ९ Das as D₁ १
- 5^a) For भवते, च भवेद् as in K₇ B₂ (marg as in text) D₁-१ ९ —^b) For रसती, रसती as in K₁ ३ D₂ T₁ G₁-३ ९ M₁ ९ ९ —^c) For जिघ्रती, जिघ्रती as in D₂ १ T₁ G₁-३ ९ M₁ १ ९ —^d) For विक्रियते, विकुरुते
- 6^a) For [इ]ति, तु as in K₂ ९ V₁ Bo ९-९ Das D₁ १ १ D₂ D₂ ३ ३ T₁ G₁ ९ ९ —^b) तेषा वृत्त्या वितिष्ठति —^c) For तिष्ठती, *ति as in D₁ १ —^d) बुद्धिमावन्वयवस्थिना
- 7^b) For शोचते, *ति as in K₁ ३ ४ १ V₁ B₂ D₁-१ ९ T₁ G₂ ३ ९ M₁ ९-१ —^d) For युज्यते, युज्यते as in B₂ (marg as in text)
- 8^a) For सेय, स्वय
- 9^c) For अधिष्ठानानि, *ष्ठाने च —^c) For [ए]व, च —^f) For विचेतव्यानि, विचे* as in K₂ B₂ १ ९ Das as
- 10^b) For यद्यत्रानु, यद्यदा च —^c) For -गता, -भना —^d) For भावे, भावो as in K₂ —^c) For प्रवर्तमान, *मानस् —^f) For अनु, अति as in V₁ Bo १-९ D₂ D₁-१ ९
- 11^{ab}) ये वै भावेन वर्तते सर्वेष्वेतेषु ते त्रिषु —^c) For अन्वर्था, *थान् as in T₂ M-
- 12^a) For नर, मन as in K₂ V₁ Bo ९-९ Das as D₁ १ १ D₂ D₂ ३ ३ १ ३ T₁ G₁ ९ ९
- 13^b) For विद्वान्, बुद्ध्वा —^c) अप्रदृष्यश्च, संप्र^c
- 14^c) For अनये, अनेकैर्
- 15^c) For द्यात्मा, [S]स्थात्मा as in K₄ V₁ B₁ ३ D₁ १ १ D₂ १ —^d) दीपदीप्ता यथाकृति as in K₂ Bo ९-९ Das as D₁ १ १ D₂ D₂ ३ ३ —^f) For अपगते, उप^c as in B₂ ९ Das as — After 15, B P ins 690* as in K₂ V₁ Bo ९-९ Das as D₁ १ १ D₂ ३ ३-३ Cn Kumbh ed
- 16 After 16^{ab}, B. P ins 691* as in K₂ Bo ९-९

Das as D₁ १ १ D₂ D₂ ३ ३ १ ३ Kumbh ed —^f) न कश्चित्प्रलिप्यते

- 17^d) For मागेषु, सगेन For [अ]सञ्जत, सञ्जत as in K₁ V₁ Bo ९ (marg) ९
- 18^a) For सत्त्वम्, स्वयम् —^b) For युगान्वापि, गुणेष्वपि —^d) For स, च
- 19^b) For स्रष्टा, द्रष्टा as in V₁ B₂ —^c) For पतद्, एवम् as in T G₁-३ ९ —^d) अतर लक्ष्येन्नर
- 20^c) For तौ, [ए]तौ as in Ś₁ K₁ B₂ Das M₂
- 21^a) यथादमना हिरण्यस्य —^c) For चापि, वापि as in K₄ ९ Bo १ ३ D₁ १ D₂ ३ ३ T G₁-३ ९ M₁ ९-१
- 22^b) For च, ह as in K₂ Das as T₂ G₁ ३ M₁ ९-१

12 241

- 1^b) For त्वनु, त्वधि as in K₁ ३ ४ ९ Bo ९ D₁ १ १ D₂ ३ ३
- 2^d) सृजते तद्रुणास्तथा as in K₂ V₁ Bo ९-९ Das D₁ १ १ D₂ ३ ३
- 3^a) For प्रध्वस्ता, प्रधृत्ता —^d) For निवृत्तिर्, *त्तिन् as in D₂ M₁ ९
- 4^d) For गर्भशयो, वै सशयो
- 5^a) अनादिनिधनो द्यात्मा as in K₂ Bo ९-९ Das as D₁ १ १ D₂ D₂ ३ ३ —^b) For आसाद्य, त बुद्ध्वा as in K₂ V₁ Bo ९-९ D₁ १ १ D₂ D₂ ३ ३. For विचरेन्, विहरेन् as in K₂ B₁-९ Das as Cp
- 6^a) इत्येव हृदये सर्वो —^c) आनित्य सुखमासीनम् —^d) For अशोचश्च, *च्य
- 7^a) तरयेत्प्रच्युता पृथ्वी —^c) अवगाद्य च विद्वांसो —^d) For विद्धि लोकम्, विप्रा लोल्म्
- 8^a) For ताम्यति, तप्यति as in Ś₁ K₁ ३ ४ —^c) एव विधित्य चात्मान
- 9^a) तां (त) बुद्ध्वा नर स्वर्ग —^c) समचेष्टश्च वै सम्यग्
- 10^a) एतद्द्विजन्मसामग्र्य —^c) आत्मज्ञानसमस्नेह-
- 11^a) For एतद्, तत्त्व
- 12^b) For भवेत्, परत्र as in V₁ Bo ९-९ Das as D₁ १ १ D₂ D₂ ३ ३ १ ३ T G₁ ९ ९ M₁ ९-१
- 13^a) For लोकम्, लोके For जनस्, नरस् —^b) तत्र देवमनिरीक्ष्य शोचते —^c) तत्र चेत्कुण्डलो न शोचते
- 14^b) For निणुंदति, निंदयति

12. 242

- 1 For शुक उवाच, मुनय ऊचुः —^c) For धर्मैश्वस्य, शूते* as in K₂ Bo D₂ —^d) For त, तद् as in K₂ १

- Bs Ds १ १ M1 १ १ For भे, न
 2 ^b) पुराणसृष्टिनि स्तुत
 3 ^b) For यत्नत, तद्वत् as in V1 Bs —^o) For निष्पत्तिष्णुनि, प्रसृतानीह
 4 ^b) For श्लोकार्थ, [अ]प्यैकाग्र्य as in Ks १ B1-9 Dn1 n4 Ds D2-9 —^o) For तज्जाय, विधेय
 5 ^o) For इवासीत्, स पवासाद्
 6 ^o) तदा चैवात्मनात्मान. —^d) For द्रक्षसि, *य
 7 ^o) For त पश्यन्ति, प्रप For महात्मानो, *त्मान as in Ś1 K1 :
 9 ^o) For धाम, धारय
 10 ^o) इष्टात्मान तथा यूय विरागा भवत द्विजा
 11 ^a) For विमुक्त, *का —^b) For इवोरग, *रगा —^d) अचिता विगतज्वरा
 12 ^b) For -प्रवाहिनीम्, प्रवाहिणीं
 14 B P. transp 14^b and 14^d as in Ks V1 B6-9 Da1 —^d) For कामग्राह, *क्रोध- as in Ks Ds १
 15 ^o) For तात, तां तु. —^d) For जिह्मावर्ती, *वर्त
 16 ^d) For आत्मवित्, *वाव् as in Ks B6 9

- 17 ^b) मद्रभूयाय कल्पते. —^o) For सतीर्ण, उत्तीर्ण .
 18 ^a) For भूमिष्ठानि, भूमि —^b) सर्वस्थानागिरीक्ष्य च. —^o) For अप्रहृष्यश्, अप्रतीदश् —^o) For द्रक्षसि, *य B P transp भूतानां and सर्वेषां as in Ks १ V1 B6 १-9 Das as Dn1 n4 Ds D2 १ १ १ T G1-3 १ M1 १-१ For प्रभवाप्यथौ, *वाप्यय as in Ks T G1 १ १ M1 :
 19 ^a) For एव वै, पतद्दि —^o) For श्रेष्ठ, श्रेष्ठा as in Ks १ V1 B6 १-9 Das as Dn1 n4 Ds D2 १ १ १ T1 Gs १ —^d) For तत्त्व, सत्य- as in Ks B6 १ १ Das as.
 20 ^a) आत्मानोव्यापिनो विप्रा —^b) For इद, इति.
 21 ^o) For अद्भुव, अत्रव as in M1 १ १ For तात, विप्रा
 22 ^a) For पतन्, एव —^b) For नैव, न च as in Ś1 K1 : For चेद, [ए]वेद as Ś1 K1 :
 23 B P om 23^{ad}
 24 ^b) For न च, तथा as in Ks १ B6 १-9 Das as Dn1 n4 D2 १ १ १ —^o) For पुत्र, विप्रा.
 25 ^b) For गुणान्वितेन, दयान्वितेन —^o) इष्टा हित प्रीतमना यदर्थ

4 C

[Variants for 12 266 from the Brahma-Purāṇa 237 40-57]

12. 266

- 1 For युधिष्ठिर उवाच, मुनय ऊचु —^d) श्रोतुमिच्छा महे मुने
 2 For भीष्म उवाच, व्यास उवाच —^a) अस्माद् तन्म ह्यप्राज्ञा —^d) सृगयध्व सदानघा
 3 ^a) षटोपकरणे बुद्धिर् —^b) For सानघ, सा मता as in V1 Bo Dn1 n4 Ds D2 १ १ १ —^o) एव धर्मा सुपायार्थे —^d) For नान्यद्, नान्य as in K1 : Das as Dn4 D2 १ १ T1 Gs
 4 ^d) तच्छृणुध्व ममानघा
 6 ^b) रक्षेत्क्षेत्र च सविद
 7 B P om 7^{ab} as in Ds1 D2 १ १ १ Gs
 8 ^a) For रोगान्, योगी

- 9 ^d) सामर्थ्ये सगवर्जेनात्
 10 ^b) For क्षुध, क्षुधा as in Ks १ V1 B6 १-9 Dn1 n4 Ds D2 १ १ १ Ms —^o) कारुण्येनात्मनात्मान
 11 ^a) For तन्द्रां, तद्रां as in Ds १ —^o) For बहुमाप्य, *मापा as in T1 G1 :
 14 ^d) For तथेमान्, यथावद्
 15 ^o) For आहारत, आचा* as in Ks Bo. १ १
 16 ^b) For अपहन्ति, उप* as in Ks १ Bo १ Dn1 n4 Ds D2-9
 17 ^d) For निनीपेद्, निर्विशेद्
 18 ^d) For व्यवस्थिति, धव*
 19 ^d) नियमा कामतोव्यया

5

[Variants from the Skanda-Purāṇa, Maheśvarakhanda, adhy 45 4 up to end of the adhy for 12 258]

12 258

- 1 Sk. P. om. 1-3

- 4 ^o) For चिर हि, चिरेण —^d) यो विशृष्य प्रपद्यते.
 5 Sk P om 5^{ab}

- 7 ^a) व्यभिचारेण कस्मिन्
 8 ^a) For [उ]क्त्वा, [उ]क्त as in Ds १ M1 ०
 10 ^b) For स्वधर्मो, ह्यधर्मो
 12 ^b) युक्त मातुश्च रक्षण — ^c) For युक्तश्रमाब्, क्षमायोग्याब् — ^d) नानिवर्तेत वै कथ as in Ds ०
 13 ^b) For जशियाम्, 'वान् as in Ks १ Bo ०-9 Dn1. n4 Ds D2-9
 14 ^b) For प्रकृत पुन, परिकल्पित
 15 ^d) For निश्चये, लिप्स्या as in K4 D4 ० ०
 16 Sk P om 16^a-17^b
 18 ^c) For पूयन्ते, चूर्यते
 19 Sk P om. 19 as in Ms
 20 ^d) For प्रीयन्ति, प्रीणति as in T2 G1
 22 ^c) For सुत, सुन as in Dn1 For 'खेहै', खेह as in G2
 23 ^a) For विचिन्ति, विचिन्त — ^c) For ह्यल्पतर, नाल्पतर as in K4 १ Dn1 n4 D2-4 ० ० ०
 24 ^c) For पुना, पुस as in Ds2 D4 ० ० — ^f) For आर्तस्य, अर्थस्य — After 24, Sk P ins 708^a as in K4 १ Dn1 n4 D2-1 ०
 25 ^a) For च, स as in K4 V1 Bo ०-9 Dn4 D4 ० ० T G1-2 ० Ms १ — ^b) स्यावर्यमपि कर्षति
 26 ^a) For समाकीर्णो, 'पन्नो as in K7 V1 D4-1 ० T G1-2 ० Ms १
 27 ^c) For रक्षत्येव, 'येच्च — ^d) For पोष्टा, पोष्य
 30 ^b) For स्मृता, तथा as in D4 ० ० — ^d) For वीरसत्त्वेन, 'सत्त्वे च
 31 ^a) For शुश्रूर्, शश्रूर् — ^b) माता स्यान्मानना तथा — Sk. P om. 31^c-39^d
 40 ^a) For समावायम्, 'वापम् as in Ś1 K7 T G1-2 ० Ms — ^b) For एकस्य, 'त्व — ^d) पूयो नात्येति मातर — After 40, Sk. P ins

पतिता गुरवस्त्वाज्या माता च न कथचन ।
 गर्भधारणपोषाम्यां तेन माता गरीयसी ।
 प्व स कौशिकीतीरे वलि राजानमीक्षतीम् ।
 स्त्रीवृत्तिं चिरकालत्वाद्धन्तु दिष्टं स्वमातरम् ।
 विमृदय चिरकाल हि चिन्तान्त नाम्यपघत । [5]
 पतसिद्धन्तरे शक्रो ब्राह्मण रूपमासित ।
 गायन्नाथासुपायात पितुस्त्वस्याश्रमान्तिके ।
 अनृता हि स्त्रिय सर्वा सप्तकारो यदत्रवीद ।
 अतस्ताम्य फल आक्ष न स्याद्दोषेक्षण सुधी ।

इति श्रुत्वा तमानर्चं मेधातिथिरुदारधी । [10]
 दुःखितश्चिन्तयन्प्राप्तो मृशमश्रूणि वर्तयन् ।

- 41 Sk P om. 41^a-48^b
 48 ^d) अदोहमीर्ष्याक्षितो ममोह दुःखसागरे
 49 Sk P om 49^b
 50 ^a) For अन्तरेण, सत्त्वेण as in D4. १ M1 ० १ — ^c) For यद्यद्य, यद्य
 51 ^c) For यद्यद्य, यद्य as in D4 ० ० T1 G2 ०
 52 ^c) For पातकेभ्यश्च, 'के विष्ट — ^d) शुभाह चिरकारिक
 53 Sk P om (hapl) 53-55
 56 ^a) For राजन्, प्राप्तो — ^b) गौतमोचितयत्तदा — ^c) For चिरकारि, 'कारिक as in K7 V1 D4 ० M1 ० १ — ^d) For स्थितम्, मातुर् For अथान्तिके, उपातिके as in K7 D4 ०
 57 ^c) ततो, स्थितो as in K7 D4 ० ०
 58 ^a) For गौतमस्तु, मेधातिथि — ^c) निराकारा तु जीवती
 59 Sk. P om 59
 60 ^a) हन्यादिति न सा वेद as in K7 D4 ० ० — ^b) स्थिते सुते (by transp) as in Ś1 K1 १ 4 D4 ० ०
 61 ^a) For चासीम्, आ
 62 ^a) For स्तुत्वा, स्मृत्वा
 63 Sk. P om 63^{ab} as in K7 — ^{cd}) चिर सुदान्वित पुत्र मेधातिथिरथाम्नीद
 64 ^b) For चिर मव, मवेश्चिर — ^{cd}) चिराय यत्कृत सौम्य चिरमसिद्ध दु खित
 65 Sk. P om 65^{cd}.
 66 ^a) For मित्र, मत्र For वन्नीयाच्, सधी as in K7 D4 ० ० — ^c) For हि कृत, विहित as in D4-1 ०
 67 ^a) For रागे, रोगे
 69 Sk. P om 69^a-72^b
 73 ^b) चिरभिष्टानुपास्य च
 74 ^c) For चिर ब्रूयाच्, शृणुयाच्. — After 74, Sk P ins
 धर्मं शत्रौ शस्त्रहस्ते पात्रे च निकटस्थिते ।
 मये च साधुपूजायां चिरकारी न शस्यते ।
 प्वमुक्त्वा पुत्रभार्यासहित प्राप्य चाश्रमम् ।
 ततश्चिरमुपासाथ दिव यातश्चिरं मुनि ।

75 SK P om 75

5 A

[Variant readings from Brahma-Purāna (Venkateshwar Press, Bombay, 1923), adhy. 39-40, and from Vāyu Purāna (Anandashram, Poona, 1905) for 12 274]

12 274

5 ^a) For महाराज, B P V P द्विजश्रेष्ठा — ^b)
For विद्युत्तम्, B P पूजित as in K₆ V₁ Bo 6 7 8
(marg) Das as Dn₁ n₄ D₃ D₂ s s s s M₁ 6-7
— ^c) B P ज्योति सल नाम चित्र.

6 ^a) For तत्र, V P तस्मिन् For गिरितटे, V P.
'श्रेष्ठे — ^b) For हेम-, B P V P सर्व For
-विभूषिते, B P विचित्रिते — ^c) For विभाजन्, B P
V. P विस्तीर्णे

7 ^b) B P V P नित्य पार्श्वस्थिताभवत् — ^c) B P
V P आदित्याश्च महात्मानो — ^d) For महौजस, V P
[अ]मितौ.

8 ^d) For अभिमवृत्त, B P. V P परिवारित.

9 ^a) For अधिप, B P V P. इक्ष्वर as in K₄ 6
V₁ Bo 6-9 Das as Dn₁ n₄ D₃ D₂ s s s T G₁₋₃
M₁ 5-7 — After 9^a, B P V P ins 734* as
in K₆ 7 V₁ Bo 6-9 Das as Dn₁ n₄ D₃ D₂-9 T G₁₋₃
M₁ 5 6 — ^d) For स्परे, B. P. V. P [s]वि च as
in K₇ D₃ 9

11 ^a) For शिव सुखो, B P सुखशिवो — ^c) For
कुसुमोपेता, B P 'पेत — ^d) For महाद्रुमा, B P
[s]मवद्द्रुमा, V P द्रुमास्तथा as in K₆ V₁ Bo 6-9
Das as Dn₁ n₄ D₃ D₂ s s s G₂

12 ^a) For चैव, B P साध्या — ^d) For पर्युपा
सन्त, B P 'पासत as in Da₁ T₂, V P 'पासति
For भारत, B P V P तत्र वै

13 ^a) For महाराज, B P V P तथान्यानि

14 ^a) For दृष्टा, B P घृष्टा — ^b) For -प्रहर
जोषता, 'णाद्युषा — ^d) B P V P तस्त्रुवैश्वानरोपमा

15 ^a) B P V P नदीश्वरश्च भगवान्

16 ^c) For देव, V P देव — ^d) For कुरुनन्दन,
B P V P द्विजसत्तमा.

17 ^b) For पूज्यमान, V P दीप्य — ^d) For
व्यतिष्ठत, V P 'स्थित

18 V P om 18-20 — ^d) For सन्वपद्यत, B P
[s]म्य as in K₇ D₄.

19 ^a) For मस, B P मसे as in K₁ 3 4. 1 Dn₄
D₃ 9 — ^c) B P. स्वर्गस्यानादयागम्य — ^d) For
मुदिम्, B P दक्षम्. For तदा, B P तथा.

21 ^a) B P V P गतास्तु देवता ज्ञात्वा — ^c)
For साध्वी, B P शर्व — ^d) For पतिम्, V P.
तदा

22 Before 23, B P V P ins उमोवाच as in
Bs. — ^a) For क नु यान्त्येते, B P कुत्र यात्येते, V P
क गता क्षेते

24 For उमा, देवी — ^b) For नाभिगच्छसि, B P.
नातु, V P न गतोमि वै. — ^d) For ते न विद्यते,
V P प्रतिपिद्यते.

25 ^c) B P V P. यज्ञेषु मम सर्वयु as in K₁ 3 4
G₂ M₇

26 ^a) B P. पूर्वांगतेन गतव्य

27 ^a) For भूतेषु, B P V P देवेषु as in K₇
V₁ Bo 6-9 Das as D₃ D₄ 6 9 — ^c) For चाप्रघृष्यश्च,
B P V P चाप्य as in K₇ Bo. 6-9 Das as Dn₁.
n₄ D₃ D₂ 5-8 T₁ G₂.

28 ^a) For ते, B P V P तु — ^c) For
उत्पन्न, B P V P आपन्ना — ^d) For ममानच,
B P महानय

29 B P om 29-33 V P. om 29^a-38^b

34 ^a) For तत स, B P स तस्य For नृपते,
B P 'तेर् as in Dn₆ D₃ D₂ G₁. — ^b) B P वध्य
मानस्तादा गणै

35 ^d) B P तदर्थमगमत्प्रभु .

36 ^a) For सुरेशस्य, B P गणै

37 ^a) For तु, B P च as in K₄ V₁ Bo 6-9
Dn₁ n₄ D₃ D₂ s s s T G₁₋₃ M₇ — ^d) B P
प्रादुर्भूतो महानभिज्वलत्कालानलोपम

38 ^a) For चाजायत, B P [अ]दपद्यत — ^b) For
पुरुषपंभ, B P द्विजसत्तमा — ^c) For सतिमात्र, [s]
तिमात्रो as in K₁ 4 V₁ B₃ D₄ D₅ 7 T₂

39 ^a) For सतिलोमाङ्ग, B P 'रोमाङ्ग — ^b) For
श्येनोलुक्च, B P शोणकर्णम् — ^c) For कराल, B P.
कराल as in K₄ D₂ 8

40 ^c) For [अ]प्यद्रवन्, B P प्रदुता — ^d) For
भीता, B P गता

41 ^b) B. P विक्रमेण तदा तु वै. — ^c) For राजन्,
B P सर्वा — ^d) B P. सप्तदीपा समततः

42 °) For हाहाभूते, B. P महा° — °) B P देवलोकाभयकरे. — °) B P तदा चाह महादेवमम्रवं प्रतिपूजयन्

43 °) For भवतो, B P °ते as in K1 :

44 °) For हि, B P च — °) For परतप, B P महत्तप

45 °) B P खेदजस्ते सुरर्षभ

47 °) For ब्रह्मणा, B P स नया — °) B P मगगान्मा तथेत्याह देवदेव पिनाकधृक् °

48 °) For उत्सवश्च, B P न स्वय च — °) For अवाप, B P V P °प्य — °) For ब्रह्मणा, B P चौमया

49 °) B P V. P शृणुध्वमथ (V P °ध्व तत्र) वै द्विजा

50 °) For शीर्षाभि, B P शिखाभि — °) For शिलाजतु, B P जतु as in K4 : V1 Bo c-9 Das as Dn1 n4 Ds D2 : s 1 : G2 s, V. P रुज — °) For च, V P [अ]पि,

51 °) For खोरक, V P खो° as in K6 M7 — °) For ऊपर, B P ऊवर ; V P ऊपर as in B8 : M1 s s — °) For पशुनामपि, B P शुनामपि च, V P इमानामपि For धर्मश, B P °शा

52 °) V P रघोद्भूत तयाश्वानां — °) For ज्वर, B P द्वेष For महात्मना, B P °त्मना as in D8 1, V P °त्मभि

53 °) For अजानां, V P अजानां B P जना नामपि भेदश्च — °) For शिक्षिका, V P हिमिका

54 °) For [अ]थ, V P [अ]पि as in T1 G1-s For धर्मश, B P V P वै विप्रा — °) For तु, B P च as in K7 Ds1 D4 9 For धर्मश, B P V P सर्वथा (V P °श) — °) For विद्युत्, B P कीर्तित — °) B P मध्ये चापि निवेशित ; V P मध्ये च विशते सदा

55 B. P V P om 55-59

60 °) For सुखी, B P V P नरो — °) For स, B P, च as in T2 G2

6

[Variants for 12 289-296 from the Brahma-Purāna (Anandashram, 1895), adhy. 238-244]

12. 289

1 For युधिष्ठिर उवाच, मुनय ऊचु — °) साल्य योगस्य नो विप्र — °) For सर्वश, धर्मश as in K4 : V1 Bo c-9 Das as Dn1 n4 Ds D2-s 1-9 — °) For कुरु, मुनि

2 For भीष्म उवाच, व्यास उ° — °) योगान्योगविदुत्तमा — °) For श्रेष्ठय, श्रेष्ठे

3 °) For शशुर्कर्मण, मुनिमत्तमा — °) For श्रेष्ठय, श्रेष्ठ as in K1 B8 — °) For योगा, योग as in D8 1 T1 G2 s

4 °) For चेद, वेद as in K6 1 — °) For साल्या, साल्य as in M6 1

6 °) For त्वदिधै, मवद्वि

7 °) For प्रत्यक्षः, °क्ष — °) समवेते द्विजोत्तमा

8 °) For ज्ञाने, ज्ञाते as in K4 : B1-9 Ds1 D8 9 — °) For नृपते, सुनीन्द्रा

9 °) For चानघ, °घा — °) For न सम, त्वमम

10 For युधिष्ठिर उवाच, मुनय ऊचु — °) For पितामह, महासुने — °) For न दर्शन, तद्दर्शन — °) तन्नो ब्रूहि द्विजोत्तम

11 For भीष्म उवाच, व्यास उवाच — °) योगास्मिरो-

दितान्दोषान् — °) For तत्, तान् as in B6 1 : Das

12 °) For चानिमिषा, वा° as in K1 : 6 D8 : 1 For स्थूला, स्थूल as in K1 : V1 B6-8 Das as D8 : 1 : M3 : 6 — °) For योगात्, योगात् as in B8 : T1 G2 s

14 °) For राजन्, विप्रा — °) For बलान्विता, °न्वित — °) For योगा, योगात् as in K1 : V1 T1 G2 s — °) For विमला, विमल as in K6 1 Bo 1-9 Das as Dn1 n4 Ds D2 : s 8 T G1.2 : M1 s-7 For शिवन्, शुभ

15 °) अचलास्त्वाविला विप्रा.

16 °) For कौन्तेय, विप्रैद्रा — °) For जाल, जाल as in K4 1 Dn1 n4 D2 : s 8 M6 For झपा, द्विजा — °) वध न गच्छत्यनघा योगास्ते तु सुदुर्लभा

17 °) For अरिदम, °दमा — °) For तत्र सक्ता, तत्राशक्ता — °) For च, तु

18 °) तद्भोगपरा द्विजा — °) अवला न विमुच्यते

19 °) For राजन्, विप्रा — °) For योगोऽवल, योगवल as in K2 : V1 B6-9 D8 1 G2 : M3 : 1 For प्रभो, स्मृतः

20 °) यदा राजन्, तदा विप्रा. — °) For -युत्, -युत्

- गतः as in V1 Bo 6-9 Das as Dn1 n4 Ds1 D2 s s
 —^d) For अपि, इमां as in K1 2, 4 V1 B1 s s
 Das, as
- 21 ^a) For तद्वज्रात्, तत्त्वज्ञानं .
- 22 ^a) For राजन्, विप्रा —^d) For स्वशः,
 च स
- 23 ^a) For च, तु as in K1 2, 4 B1 (marg)
 —^b) For विद्वन्मयति, विद्वन्म^a as in V1 Bo 6 s 9 —^d)
 न भवेद्विपर्ययं
- 24 ^a) विशति वा वशादाय —^b) For योगा, योगाद्
 as in B1, 8 Dn1 n4 Ds1 D2 s s 1. —^c) प्रजापती-
 न्युनीन्सर्वान्
- 25 ^a) विशते तद्दिवा सर्वे
- 26 ^a) For योग, योग as in D1
- 27 ^a) For चैव, कश्चिद् —^c) For पार्थ, विप्रा
- 28 ^b) बलार्थं मुनिसत्तमा —^c) विमोक्षप्रभव विष्णुम्
- 29 ^a) For योगे, योग as in Ke V1 Bo 6 1 9
 Das as Dn1 n4 Ds D2 s s 1 s G2 —^b) For विशां
 पते, द्विजोत्तमा —^d) For तव, दिवा
- 30 ^b) For चाभिमो, वा दिवा —^d) शृणुष्व मुनि-
 सत्तमा
- 32 ^a) स्नेहपात्रे यथा पूर्णे —^c) For यत्त, युक्त as
 in K4 V1 Bo. 6-9 Das as Dn1 Ds D2, 2, 5 1. s T2.
- 33 ^a) For युक्त्वा, युक्तम् —^b) योग तद्रत्सुनिक्षल.
 —^d) For दर्शनम्, "ने
- 34 ^a) For कौन्तेय, विप्रेन्द्रा —^d) For पाथिवं,
 विप्रास्तु
- 35 ^b) For युक्त्वा, युक्तो as in Ds1 M1, 5-7 For
 तत्त्वविद्, योग^a as in K1 2 6 7 V1 B1-9 Das D4 s 7 9
 G2 —^d) For नृप, दिवा
- 36 ^a) For युक्त्वा, युक्त^a as in G2 —^d) For
 पुरुषर्षभ, "र्षभ as in B1 Dn4 Ds1 D2 s
- 37 ^a) For नृपते, च दिवा —^d) For लक्ष, लक्ष्य
 as in T2 G2.
- 38 ^a) For आवेद्य, आविद्य as in V1 Bo 7 Das, as
 —^b) For योगी, योव For योऽचल, सोचल. —^c)
 पाश हत्वेव मीनानां
- 39 ^a) नाभ्यां शीर्षे च कुक्षौ च —^c) For स्पर्शने,
 श्रवणे as in Ke 1 V1 Bo 6-9 Das as Dn1, n4 Ds1
 D2 s s 0 For चापि, वापि as in D2 —^d) For
 विक्रम, -विक्रम as in K1 V1 Dn1 Ds1 Ds T1 M1 5-7
- 40 ^d) For विशां पते, द्विजोत्तमा
- 41 ^a) For स, सु For अमलप्रश, अवलप्रख्य as

- in Ke V1 Bo 6-9 Das as Dn1 n4 Ds1 D2 s s 1 s
- 42 For युधिष्ठिर उवाच, मुनय ऊचु —^b) For
 भारत, सत्तम
- 43 For भीष्म उवाच, ध्याम उ^a —^b) For मयो,
 भो द्विजा .
- 44 ^b) For अरिदम, द्विजास्तमा —^c) For एवा-
 रामो, "हारी
- 46 ^b) For मनुजेश्वर, मुनिसत्तमा
- 47 ^b) For शीतोष्णं, "ष्ण as in Ds1 D2 1 T
 G1 2, 6 —^c) भय शोक तथा स्वाप —^d) For पौह, "पान्
 as in Bo 6-6 Das as Dn1 n4 Ds D2 s s G2
 M5-7 Cn s
- 48 ^b) घोरां दृष्टा च भो द्विजा —^c) For स्पर्शान्-
 वान्, स्पर्श निद्रां as in Ke V1 Bo 6-6 Das as Dn1 n4
 Ds D2 s s 1 s G2 c For हन्त्री, तद्वा as in D1 1
 G2 6 —^d) For नृपसत्तम, मुनिसत्तमा
- 49 ^a) For गदाभान, "त्मान as in D2 1 .
- 50 ^a) For न, य as in K4 9 V1 Bo 1 s Dn1
 n4 Ds D2 s s 1 s For अस्मिन्, क्षिप्र as in Ke
 B1 s 9 —^d) For भरतार्थं, मुनिपुंगवा
- 52 ^d) For युवा, तथा
- 53 ^b) For भजते, प्रजते as in Ke Bo 6-9 Das as
 Dn1 n4 Ds D2 s s —^d) बहुदोषोपि समत
- 54 ^a) For सुखेय, आस्येय as in Ke 1 B1-9 Das
 as D4 9 —^b) For महापते, द्विजोत्तमा —^c) For
 धारणास्तु, "णा सा —^d) For दुःखेयम्, दुर्गे
- 55 ^a) For विपन्ना, विपन्ना For तात, विप्रा
 —^b) याति ये न शुभां गतिं —^d) पुरुषार्गां तु वै दिवा
- 56 ^a) For कौन्तेय, योगानी —^c) For दुःख च,
 दुःखित्व —^d) सुखित्व स विशिष्यते
- 57 ^a) For निष्पन्न, नियत —^b) नानामुनिनिषेवित
 —^c) पर योगस्य पथान —^d) For तद्, त
- 58 ^a) For ब्रह्म महन्, ब्रह्ममय as in Bo s Dn1 n4
 Ds D2, s s G1 For महात्मन्, मुनीन्द्रा —^c) For
 पठानन च, महात्तुभाव —^d) For पद्, यद् as in V1
 B1 Das Dn1, n4 Ds s s 1 s For च महात्तुभावान्,
 सुमहात्तु
- 60 ^a) ताराधिप स्वे विमल सुतार —^c) For घोतान्,
 वाचलान् —^d) नदीश्व सर्वा सनगाश्च नागान्
- 61 ^a) For नागास्तगान्, साध्यांस्तथा —^b) For
 सधान्, -सिद्धान्.
- 62 ^a) For येय नृपते, या विप्रवरा —^b) For
 देवे, देवे. —^d) नारायण त हुतमाश्रुवति,

12. 290

- 1 For सुधिष्ठिर उवाच, मुनय ऊचु — ^{ab}) सम्यक् क्रियेय विप्रैर्द्र वणिता शिष्टममना
- 2 ^a) For कारस्त्र्येन, धर्मस्य — ^b) For वृच्छते, तत्त्वतः
- 3 For नीध, स्वाम — ^a) शृणुष्व मुनय सर्वे — ^b) For मांस्याना, आरयान — ^c) For युदै, वृदै as in Ke B. Das as
- 4 ^a) For न, सु — ^b) For मनुजपम, मुनिमत्तमा
- 5 ^b) For नृप, दिजा
- 6 B P. om 6^{ab} — ^d) For गान्धव, गधर्व- as in Bo
- 7 ^b) त्रियक्षत्र चरता दिजा
- 8 ^a) For राजर्षि, तर्षि- — ^b) For ब्रह्मर्षि-, गजर्षि
- 9 ^b) For वैश्वान्, वै परान् — ^c) For प्रवेदानां, प्रनागस्य
- 10 ^b) For लोके, लोदैर् — ^c) For तत्त्व, काल — ^d) For वदता वर, मुनिमत्तमा
- 11 ^a) For प्राप्ते, प्रात — ^{cd}) निर्वन्तत्वे पनता विप्रास्त यैव नन्वेषु यत्
- 12 ^a) For कृत्मान्, शात्वा — ^b) For भारत, भो दिजा
- 13 ^a) ज्ञानयोगे च ये युगा — ^d) नृप, दिजा
- 15 B P om (hapl) 15^{bc}
- 16 ^b) For पश्युषु, वैश्व- — ^d) प्रलयप्रेक्षणेन तु
- 17 ^b) For भाविता शुभै, नात्मनि
- 18 ^c) For दृष्टे मत्त, प्रष्टयाद्य — ^d) For गुणेषु, गुणेन as in Bo Dn1 T G1 ३ e
- 19 ^a) स्वच स्वर्गं तथा मत्त — ^b) For नमसि चाधि तम्, वैश्व त्वा — ^c) For समक्त, मयुक्त as in Ke V1 Bo ६ १ ३ Das as Dn1 n1 D2 ३ १ ३ T G1 ३ c — ^d) For अर्थेषु, मोक्षेषु
- 20 ^c) For तथा मत्तान्, ममायुक्तान् — ^d) For अपम्, आपम् as in K1 १ V1 Bo ६ Das Dn1 D1 D १ T2 G1 M1 C1 For चाश्रिता, मश्रिता as in Ke V1 Bo ६-९ Das as Dn1 n1 Ds D2 ३ ३
- 21 ^a) For समक्त, मयुक्त as in T G1-३ ६ M1 ६-१ — ^c) तमो महनि मश्रित
- 22 B P om (hapl) 22^{ab} — ^c) For सत्त्वे, मत्त्व
- 23 ^c) For समक्त, मयुक्त as in T2 G1-३ — ^d)

तथा मोक्ष च न कश्चित्

- 24 ^a) For युत, गुण as in Ke Bo ६-९ Das as Dn1 n1 Ds D2 ३ १ ३ G2 M1 Cn — ^c) For चेतनां, मावना. — ^d) शात्वा देहममाश्रिता
- 25 ^a) मध्यस्थमिव चात्मान — ^c) For विषाय, वै शात्वा — ^d) For नृपते, विप्रैर्द्रा
- 26 After 26^{ab}, B P ins 747* as in Ke V1 Bo ६-९ Das as Dn1 n1 Ds D2 ३ १ ३ editions
- 27 ^a) For अवाक्, आप — ^b) For प्रवह, प्रवह — ^c) For सप्त वातांस, नमथा तांस
- 28 ^b) For मार्गाश्च, सर्गाश्च — ^d) For परतप, 'तपान्
- 29 ^a) For महत्तश्च, मरु' — ^b) For महर्षान्, ब्रह्म' as in K4 ६ V1 Bo ६-९ Das as Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ Cs — ^c) For शात्वा, वृद्धा as in Ke V1 Bo ६-९ Das as Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ — ^d) For नृप, दिजा
- 30 ^b) For पार्थिव, भो दिजा — ^c) For चाप्यशुभां, वाचां शुभां — ^d) For नृपते, अर्चोर्हा
- 31 ^c) For योनीषु, योनिषु as in Ke Das Ds1 — ^d) For समारान्, सचारान्
- 33 ^c) For निराशत-, शिरा' as in K1 ३ ६ ७ १ V1 Bo ६-९ Das as Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ ३ — ^d) For पुरेऽशुचौ, पुरेथ वै
- 34 ^a) For [अ]हितम्, हितम् as in K1 ३ ६ ७ V1 Bo १-२ Das as Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ — ^b) For नृप, दिजा — ^d) For रमणीयाव्, 'वान्
- 35 ^b) For भरतर्षभ, मुनिमत्तमा
- 37 ^b) For नृप, दिजा
- 38 ^b) For क्षय, पक्ष — ^c) राग मोह च मप्राप्त
- 39 ^d) For विषाय, विधान
- 40 ^d) विषाय च पुनर्दिजा
- 41 ^b) For वृद्धा, भित्त्वा — ^c) For जन्तूनां, सत्त्वानां — ^d) मरणाय धृतात्मनां — After 41, B P ins
- सार्विकाना च जन्तूनां दुःख विषाय भो दिजा
- 43 ^b) ये न सम्यग्दिज्ञोत्तमा
- 44 ^d) For गतय, च गती
- 45 ^d) For प्र, च as in Ke Bo ६-९ Das as Dn1 n1 Ds D2 ३ ३ T G1 ३ ६ Me
- 47 ^c) For च तथा, वृद्धा च as in Ke V1 Bo ६-९ Das as Dn1 n1 Ds D2 ३ ३
- 48 ^a) For क्षय, तथा — B P om 48^c-50^b
- 50 ^c) For विद्वन्तां, वैद्वन्तां as in V1 Bo Das as G2 M1 ३ १ — ^d) For भारत, तत्त्वत' as in K4 ६

V₁ Bo. e-2 Das as Dn₁ n₁ Ds Ds 2 2.

51 ^b) For सधिता, सधि .

52 For सुषिष्ठि उवाच, सुनय उनु — ^a) For स्वयायोद्धवा, उपातभवार् — ^b) For [अ]मिद्विक्रम, भद्रविचम — ^c) For धान्ने, ए न — ^d) For तत्त्वत, [अ]शेषत

53 For भीष्म उवाच, ध्यास उवाच — ^a) For प्रभो, द्विजा — ^d) शृणुष्व मुनिसत्तमा

55 ^a) For संश्लिष्टार्, समेवार् as in K₃ 2 2 Bo 1-2 Dn₁ n₁ Ds Ds 2 2 T G₁ 2 2 — ^c) For लव्यादारतया, अस्वा as in Ke V₁ Bo e-2 Das as Dn₁ n₁ Ds Ds 2 2 G₂ For रूप, द्विजा

57 ^b) For वृत्तम्, वृत्त as in Be (marg) Das Di 1 G₂ Cv — ^c) For पिच, पिच

58 ^a) For अशनिभ, सभयित. — ^c) For सुसार्द्ध 1, धान as in Ke 1 Ds 2 — ^d) For अ. तयम्, मदा भय

59 ^a) For गजार्, विप्रा — ^b) For देह, येह as in Ke V₁ Bo e-2 Das as Dn₁ n₁ Ds Ds 2 2 — ^d) For नृप, द्विजा .

60 ^a) For छिन्वाशु, 'रा as in K₁ Ds 2 — ^c) For भारत, सचमा

61 ^a) For दुःखोदक, दुःखादिभ. — ^c) For महा-प्राह, महापौर

62 ^d) For अदिदम, दिजोचमा

63 ^b) सित व्रतमनीषिण — ^c) For द्विजातीन, हर्षमघ — ^d) For महाकर्म, समाकुल.

64 ^b) For समीरणम्, 'रित — ^d) For -महा गजम्, 'रुज as in K₁ Ds 2 2 T G₁-2 2 M₁ 1 1

65 ^a) For -सषाट, सषट as in K₃ 2 1 V₁ Bo e-2 Das as Dn₁ n₁ Ds Ds 2 2 1 2 Cs — ^b) श्रेष्ठा-योग द्विजोत्तमा — ^c) For भीम, पौर as in Ke V₁ Bo 2 1 2 Das as Ds Ds 2 2 — ^d) For शोणितएद, 'सोद्धार-

66 ^b) For सुदुस्तरम्, 'भार. — ^d) For -त्ताम, योग

67 ^a) प्रलम्बवा जन्मलोकोयं — ^d) प्राणयोगमयोमिल

68 ^a) धृदानुगामिन क्षीर — ^c) For -दुष्प्राप, दुर्लभ- as in Bo Ds — ^d) For परवामुस, वाटवामुस

69 ^a) For मुनय, यतय as in Ke V₁ Bo 2 1 2 Das Dn₁ n₁ Ds Ds 2 2 1 2 — ^b) For भारत, चानया

70 ^a) For सांख्यान, शात्वा as in Ke Be. 2 (marg) 2

Di 1 — ^d) For १२, दिवा

71 ^b) For भास, वाज्या

72 ^a) For मु नी, सुपाय as in Ke Ds 1 2 Ds as Ds 1 2 — ^b) For मार, मो द्विजा. — ^c) For श्रीशेव, विन्दत

73 ^a) For मोर, 'सार — ^c) For मनेष्ट, द्विदिता .

74 ^a) For दुःखाना, 'स्वा as in K₃ T₃ G₁-2 M₁ 1 1

75 ^b) मङ्गल पातोमय as in Ke Ds 2 T G₂ M₁ 1-1 Cv — ^c) For शर्वो, व द्विजा — ^d) For धा, दिवा — After 73, B P line 756^a as in Ke V₁ Bo e-2 Das as Dn₁ n₁ Ds Ds 2 2 1 2 editions

76 For ज् (बि उवाच, उवा उनु. — ^d) रत्त तय का त वा

77 ^a) For ए-नेव, म्वा नी — ^d) मयुधोम मयम

79 ^b) परदार पाम दिवा — ^d) For सु. सु as in Bo Das Dn₁ Das T Ge For दुःखम्, दुःखम्

80 For नीम, ताम — ^a) For एवा म्, सुनि रेशा — ^c) For सु, व — ^d) For दुःखम्, दुःख as in Bo e-2 Das as Dn₁ n₁ Ds Ds 2 2 1 2 T G₁ 2 2 — ^d) For मयमंन, सुनिमयमा — ^c) मयुध पात मम

81 ^d) For 'दितो, 'जा as in Ke 1 Bo e-2 Das as Dn₁ n₁ Ds Ds-2 1-2 For नृप, द्विजा — ^c) For पारमानि, क as in K₁ Be (marg) Ds 2 M₁ 2 2 Cs

82 ^d) For वेजा, वेज as in B₁ 2

83 ^b) For द्युतावा, दिव्यमयमा .

84 ^b) शृवा शृष्टि ततया — ^d) For भारत, मो द्विजा

85 ^a) For [र]र, र — ^d) For हारिवा, विपट्या

87 ^d) For भारत, सचमा

88 ^a) For वार्, चापि as in Ke V₁ Bo. e 1 2 Das as Dn₁ n₁ Ds Ds 2 2 — ^c) For धर्मान्म, सर्वपा — ^d) For मेजसय, सेदजांश as in Ke V₁ Bo e-2 Das as Dn₁ n₁ Ds Ds 2 2

89 ^a) For पाथे, विप्रा — ^c) For सचीतना, 'नेव as in Ke B₂ 2 Das Ds 1 — ^d) For क्षेत्र स, 'रेपु as in Ke Bo e-2 Dn₁ n₁ Ds Ds 2 2 For सुषिष्ठि, द्विजोत्तमा

90 ^a) आत्मा चरति क्षेत्रम् — ^b) For कर्मधी, वा as in Ds — ^d) For विमो, द्विजा .

91 ^a) शुद्धं चक्षुः परात्पर — ^{ss}) नारायणं महात्मानं
निर्विकारं परात्पर

92 ^a) For पुण्य, मर्ष as in Be 1 s (marg) :
Das At — ^b) प्रविष्ट च क्षणामय — ^d) निर्वृत त च
सत्तमा

93 ^a) श्रेष्ठं तत्र मनो विप्रा — ^b) For भारत, भो
दिवा

94 ^a) For चान्द्रेण, वा. — ^b) For गुणार्थिना,
गुणस्त्रया — ^c) For युक्तेन, उक्तेन as in Ks Dn1
ns Ds Ds : s G1 For कौन्तेय, विप्रेन्द्रा — ^d) सारथ
योगेन मोक्षिर्हि

95 ^a) For राजन्, विप्रा — ^c) For कौन्तेय, विप्रे
द्राश्च

96 ^a) For ते, व. — ^c) For अन्वक्त, पवोक्त as
in Ke Bo e-s Das Dn1 ns Ds: Ds : s : s

93 ^d) प्रवक्तारो नष्टपथ

99 ^a) For देवाश्च, देवाश्च as in Ke Bs Ds : G2
Ms-1 — ^b) For तथातः, तथा तान — ^d) For पर
तोऽच्युत, परमाच्युत

100 ^c) For युक्तात्, त' as in Ks Bs Ds : s : s
Ts

101 ^a) अमूर्तिमस्य विप्रेन्द्रा — ^d) महानि मुनिसत्तमा

102 ^a) For [इ]द्, हि as in Ks — ^b) For
पृथिवीवते, दिव्यसत्तमा — ^c) अगन्धगन्धगानि — ^d)
For तद्वन तु, तस्य तत्र

103 ^a) ज्ञान महद्दे नष्टश्च विप्रा — ^c) For विविध,
विविधत् For पुराण, *ने as in Ke e Bo e-s Das At
Dns Ds Ds : s T G1-s e — ^d) For नरेन्द्र, सुनीन्द्रा

104 ^b) यथायथाशक्यं विदित्वा — ^d) For महत्तन
हात्मन्, महामुनीन्द्रा

105 ^a) For राजन् दृष्ट, समस्तदृष्ट — ^b) For
बृहन् च, मोक्षश्च — ^c) For सुमानि, च यानि — ^d)
For राजन्, विप्रा

106 ^a) विषयव तस्य हितं सदैव — ^c) For चानु,
चापि For मन्त्रार्थ, सधाय as in Ds1 — ^d) For
विप्रेषु यतेषु, विप्रायतनेषु

107 ^b) द्विद्वैकमश्वापि च योगसत्ख्या — ^c) For ततो,
अतो as in Ke V1 Bo e 1 s (marg) : Das Dn1 ns
Ds Ds : s : s T Gs e — ^d) For पार्थिव, भो इह

108 ^b) For नावाग्, नापो — ^c) For चाधुपानाग्,
चाप्रधाना as in Ke e Bs Das At Dn1 ns Ds Ds : s : s
— ^d) ये ज्ञानमेतन्मुनयो न सक्ता .

109 ^{ss}) (कृत्स्नं हि सत्ख्या मुनयो महात्मशारायणे धारयतां-
प्रमेय

110 ^a) For नरदेव, परम हि — ^b) For नारायणो,
'यथाद् as in Ke Bs : s e — ^d) For तदात्ति, हरेत

12 291

1 For युधिष्ठिर उवाच, मुनय कञ्चु — ^c) For किं
च, किं सिद्

2 ^b) पृच्छामस्त्वां महामुने — ^c) For महाबाहो, मुनि
श्रेष्ठ — ^d) For कुन्तन्दन, मुनिपुत्रव

3 ^a) त्व हि ज्ञानविदां श्रेष्ठ — ^b) For उच्यसे, प्रो
as in Ks Ds :

4 B P om 4-5

6 ^a) For इच्छामि, 'मस् — ^b) त्वत् सर्वं महामते
— ^d) न रुमिन्निगच्छाम' शृण्वतोऽनुत्तुतम्

7 For भीष्म, ध्याम — ^a) For ते, वो For
वर्तयिष्येऽश्नु, वणयिष्यामि as in Ks

9 ^a) For परमध्यात्म, परमात्मनि

10 ^a) स्वच्छदं सुकृतं चैव

11 Before 11, B P ins करालजनक उवाच as in
Bs — ^c) For यसान्, यस्मिन् — ^d) For आमुवन्ति,
प्राप्नु as in Ks Ds : s : s

12 ^d) For क्षेम्यन्, क्षेमन् as in Das T G1 s e

13 ^c) For यत्र, यत्र

14 ^a) For साहस्र, 'स्य — ^b) For चतुर्गुणम्,
'युग् as in Ks V1 Bo s Das Dn1 ns Ds Ds : s
G1 Ms Cv — ^c) For -शताष्टत्, 'वर्त as in Ks s 1
V1 Ds e — ^d) अहस्तद् (by transp) as in Ke V1
Bo e : s (marg) : Das At Dn1 ns Ds Ds : s

15 ^a) For -वर्माण, कर्मणि — After 15, B P
ins

यत्रोत्पत्तिं प्रवक्ष्यामि मूलतो नृपसत्तम ।

17 ^b) For स्मृत, स्मृति as in Be — ^d) For
विरिञ्च, विरिचिर् as in Ke 1 Bo e-s Dn1 ns Ds Ds : s
For चाप्युत, चाप्यथ as in Ds : s : s T Gs e Ms e-1

19 ^a) For पृत, धृत as in Ke 1 Be-s Das Ds :
Cp For नैकात्मक, ष्का' as in Ks Ds e — ^d) For
स्मृत, धृत as in Bo e Dn1 Ds Ds : s Ms-1

20 After 20^{ss}, B P ins

प्रधानं तस्य सयोगाद्दत्तं सुमहत्पुरम् ।

— ^d) For अहङ्कृतम्, नमस्कृत

21 ^a) For व्यक्तम्, व्यक्तिम्. For उत्पन्न, आपन्न as in

- K₆ Bo 6-7 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s —^d) For सर्गम्, -सर्ग as in D₅ 7 G₁
- 22 ^a) अचरश्च चरश्चैव —^d) For शास्त्रार्थ, शास्त्रानु .
- 23 ^o) For मूलेषु, नृपते
- 24 ^o) For शब्द-स्पर्शश्च, शब्दस्पर्शौ
- 25 ^d) For अर्थवत्, *कृत्
- 26 ^o) वाग्धत्तौ चैव पादौ च
- 28 ^b) For सर्वाकृतिषु, *कृति प्र-
- 29 ^{ab}) एवमेतत्तत्समुत्पन्न प्रैलोक्यमिदमुत्तम —^d) सदैव नरकार्णवे
- 32 ^b) For सवृक्षे, सवृक्षे as in Kumbh ed —^c) या च मूर्तिश्च यत्किञ्चिद्
- 33 ^o) For अस्ति, आसीद् as in K₄ 6 Bo 6-9 Das₁ a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s T₁ G₆
- 34 ^b) For -सद्यन्तम्, *क —^d) यच्चाक्षर इति स्मृत
- 35 ^a) तत्तत्स्वरमित्युक्त —^c) For प्राङ्गुर, चाङ्गुर —^d) For अन्यक्त, *क्ताद् as in Bo 6 8 (marg) Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s M₁ 5-1
- 36 ^a) For चैवाग्रजो, *क्षरो —^b) For निदर्शनम्, विवर्जन
- 37 ^a) For विश्रुतिमो, *तिको as in K₆ Bo Das a₁ M₁ (inf lun) For विष्णुर, [s]मूर्त —^b) For निस्तत्त्वश्च, स नित्यम् —^c) तत्त्व, सर्व as in K₁ 2 6 7 V₁ Bo 6-9 D₅ 7 M₁ For पतद्, तत्त्व —^d) For तत्त्वम्, सर्वम्
- 38 ^a) यद्मूर्तिं सृजद्यत्क —^b) तन्मूर्तिमधितिष्ठति as in D₅ 9 —^d) For षमूर्तं, *ति as in D₅ 7 T₂
- 39 ^b) For आतिष्ठते, *ष्ठत
- 40 ^a) For धर्मिण्या, धर्मेण —^b) For असर्ग-, स सर्ग as in K₄ 6 7 V₁ B₁-9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s G₂ —^d) For सद्यक, सक्षित as in K₆ Bo 7 9 Das a₁
- 41 ^a) For महानात्मा, महात्मा च —^b) For -कोविद्, कोटिश as in B₅ 9 D₁ 7 G₂ M₁ 5-1 Cp —^d) नाभिमन्थेत बुद्धिमान्
- 43 ^b) For नान्यो, बालो —^c) योह न सोष्टमित्युक्तो —^d) For अनु नि, पवानु as in K₆ V₁ Bo 6 7 8 (marg) 9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s s C₇
- 45 ^d) For वे, तु as in K₁ 2 4
- 46 ^b) For तथा, अय as in V₁ Bo 6 7 8 (marg) 9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s
- 47 ^a) For निष्कैवल्येन, निष्के^o as in G₂, —^c)

For पापेन, *पु —^d) For पुण्येनैकेन, पुण्यमात्रेण
48 ^b) For क्षरम्, मोक्षम्

12 292

- 1 ^d) तथा च न स भिद्यते
- 2 ^o) उत्पद्यति तपोयोगाद्
- 3 ^a) For मानुषत्वाद्, मनुष्य^o as in G₈ —^b) For दिवो, देवो as in K₆ 7 V₁ Das a₁ D₅ 9 M₁ 5-7 For पव, पति as in K₁ 7 V₁ B₅ D₅ s 7 9 M₁ 6 7 —^d) For आनन्त्य, आलय
- 4 ^a) For कोमकारो, कोप^o as in V₁ Bo 6-9 Das a₁ Dn₁ D₂ s Ca —^b) For समनुरूपति, समभि^o as in K₆ B₉
- 6 ^a) For सर्शसा रोगे, [s]तिसारे च. —^b) गढ्मा लाविचार्णिके —^c) For शिमे, शित्र as in Bo 8 Das Dn₁ For सन्निदाहे, [s]मिदग्धे as in K₆ 7 V₁ Bo 6-9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂-5 7-9 T G₁-8 8
- 7 ^b) For शरीरिषु, *रिणा —^d) For तान्येषोऽप्यभि, तान्येषात्माभि —^c) अभिमानातिमानाना
- 8 ^a) For च दुर्वासा, चतुर्वासा as in Bo 7-9 Das D₂ 7
- 9 ^a) For वीरधारणम्, वीरमासनम् —^b) तथा शय नमेव च. —^d) For कण्टक-, चक्रक
- 10 ^o) For -पङ्के, पाके
- 11 ^b) फलगृह्णान्वितासु च —^c) उद्याने खल्लभे तु —^d) For कृष्णाजिनानि च, *जिनान्वित
- 12 ^a) For शाणीवाल-, मणिवाल — After 12, B P ins 754* as in K₆ V₁ Bo 6-9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s Ca. n editions
- 13 ^a) For कीटकावसनश्च, कटैक^o —^d) [अ]भिमल्य च बुद्धिमान्
- 14 ^o) एकरात्रातराशित्वम् as in K₆ 7 V₁ Bo 6 8 9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂-4 s 8
- 15 ^a) For -कालश्च, -काल as in D₅ 7 —^b) For -कालिक, कालिकम् —^d) तथा चाष्टाहभोजन as in D₅ 16 B P om 16^{ab}
- 17 ^{ab}) वायुसक्षश्च धिण्याकदधिगोमयभोजन —^d) काश पुष्पाशनस्तथा
- 18 ^b) For [आ]चामेन, चान्येन
- 19 ^b) For सुखकाङ्क्षया, सिद्धि^o as in K₆ V₁ Bo 6-9 Das a₁ Dn₁ n₄ D₅ D₂ s s
- 20 ^a) For पन्थानम्, युक्तानि —^b) धर्माधर्मश्रया प्यधि —^{cd}) उपाश्रयानप्यपरान्पाखडान्विविधानपि

21 After 21^{ab}, B P, om 21^{cd}, ins lines 1 and 3 of 755*

22 ^a) For सुविनिप्राश्, विविधाश्चापि as in K6 V1 B3 1 3 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 3 3 — ^d) विपाश्च विविधास्तथा

23 ^a) For द्विजप्रथ, *क्षत्र as in T2 G2 — ^b) For चूट, चूट्राक्ष as in Dn1 n4 G2 — ^d) For कृपणे चरि, *पाप्पिु as in K6 V1 Bo 6-2 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 2 3

24 ^a) अनिमन्येत मथात् — ^b) For विविधाश्च, विवि*

25 ^a) For स्थाकार, स्थाकार as in K1 2 V1 — ^b) For स्थाकार, न्वाकार as in K1 2 For नम सिक्का, *सिक्क्ये as in B* 1 3 Das n4 — ^c) यजनाध्ययने दान as in B3 1 Das n4 — ^d) यजनाध्ययने चैव as in V1 B3 1 T G2 6 M1 1-1 — ^f) For चक्ष, तथा as in K1 2

26 ^a) For विवादे च, विधानेन — ^b) For विश ननेऽपि, *मनेन — ^d) For क्रियापथश्च, मनानन

27 ^b) For नदा, नय as in D2 2 D2 1 — ^d) अनीत्विकोऽविष्टने

28 ^b) For तत्कामेन, तत्काल म — ^c) एवेमवैप तत्सर्व

29 ^c) For एव, एनां as in K6 6 V1 Bo 6-2 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 3 3 For विकुवाण, प्रकु*. — ^d) For कर्मेणा, धर्मिणा as in K6 V1 Bo 6-2 Dn1 Ds (before corr)

30 ^a) For क्रियाक्रिया, क्रिया क्रिया as in K6 Bo 6-2 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 3 3 — ^b) For त्रिगुणानि, *पिय as in K6 V1 Bo 6-2 Das Dn1 n4 Ds D2 3 3 3 — After 30, B P ins 756* as in K1 2 4 6 1 V1 Bo 6-2 Das n4 Dn1 n4 Ds D2-2 1-2 editions

31 ^a) For ज्यैतानि, अती* as in K6 B* 1 3 (marg) 2 Das D2 1 — ^b) मम वर्तनि नित्यश्च as in G2 — ^c) For ममैवैतानि, मत्त एतानि — ^d) प्रत्ये याति नामपि

32 ^c) मन्यते पक्षमुदित्वात्

33 ^a) For ज्यैतानि, ममे*

34 ^a) For एव, एवं as in Ds1 D2 — ^c) For अन्न च, एव तु

35 ^a) For च, न as in K1 Bo 6 3 (marg.) Das. as D2 — ^c) For महदु ख, सुखदुःख as in Ds2

37 ^{ab}) एव एव द्विजानीनामात्मा वै स शुषैवृत् — ^d)

For निरये, *य as in K1 D2 4 2

39 ^a) For एव, एव as in B1 Dn1 n4 Ds D2 3 3 T1 M1 6 1 For अथाति, आप्नोति as in Da7 n4 Dn1 n4 Ds D2 3 3 3

40 ^c) For तदथाति, तथाप्नोति

41 ^a) For योनौ, योनि as in K6 Bo 6 1 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 3 3 3 G2 M1 1-1

42 ^{ab}) अल्पिप्रकृतित्वाच्च लिंगैरप्यनुनीयते — ^d) For पदयाति, मन्यते as in K6 Bo 6 1 2 Das Dn1 n4 Ds D2 3 3 G2 M1 1-1

44 ^c) For वागादीनि, रागा* — ^d) For [ए]व, [इ]ह as in K6 Bo 6-2 Das Dn1 D2 1 2

45 ^a) For अभिमन्येत, हि म* as in K1 Bo 6-2 Das Dn1 n4 Ds D2-3 3 3 — ^d) For अकाल, *ल as in T1

46 ^b) अमृत मृतमात्मन* — ^c) For अमृत्युर्, *त्यु — ^d) For अचरत्, *र

47 ^a) For अक्षेत्र, *त्र as in D2 — ^b) अस्य सग-मात्मन — For 47^c-48^b, B P subst

अतरत्र तत्समात्मनमभय भवमात्मन ।

48 ^a) For अक्षर, *र — ^d) अबुद्धत्वाद्दि बुध्यते.

12 293

2 ^a) जन्मानरसहस्राणि — ^c) For तिर्यग्योनौ, *ग्योनि as in K6 1 Das n4 Dn1 n4 Ds D2 3 3 G2 M1 1-1

3 ^a) For लीयते, नी* as in K1 Bo Das Dn4 Ds — ^d) For एवमेव, *मेव as in D2 2 For द्युक्षिमाश्च, उयु*

4 ^a) क्वा पचदशी योनिश्च as in Bo 3 Dn1 n4 Ds D2 3 3 — ^c) For एतद्, एव as in G2 — ^d) सोम वै षोडशांशकै*

5 ^a) For कलाया, कल्या as in B6 Ds1 Ds 2 T G1-3 6 M1 1-1 — ^{cd}) धीमाश्चाय न भवति नृप एव हि जायते

6 ^c) For उप, अपि — ^d) For सा, स as in K1 2.

7 ^a) ममत्वं क्षपयित्वा तु — B P om (hapl) 7^c-11^b

11 ^d) स एव त्रिगुणो भवेत्.

12 For करालजनक, जनक. — ^{cd}) क्षोपुसयोर्वा सवध स वै पुरुष उच्यते

13 ^a) कृते तु पुरुष नेह as in K6 V1 Bo 6 1 2 Das,

as Dn1 n4 Ds D2 s s. —^b) For गर्भे, गर्भान् —^d)
For निर्वर्तयेत्, निर्वर्तयेत् as in Ks G1.

14 ^a) For निर्वर्तयति, निर्वर्तयेत् as in Kt Ds M1 r.

15 ^a) For अभिमरोधाद्, अनिसयोगाद्

17 ^a) For मास, माम —^b) For अपि, अनु- as
in K1. 4 r D1 s s G2

20 ^a) For सर्वथा, सर्वदा as in Kt Bo. s Das at
Dn1 n4 Ds D2 s s r s T G2 s s

21 ^a) अजेयमजर नित्यम्

22 ^a) For चैतन्, वक्ष्ये —^d) तत्त्वग्राही यथा भवान्

23 ^a) For तु, च as in K4 6 r V1 Bo 6-9 Das
as Dn1 n4 Ds D2 s s —^d) For यथात्त्वं 'तत्त्वं as
in K2 Das G2

26 ^a) For पृष्ट संस्, पृष्टस्तु —^b) For तादृशो,
मा

27 ^a) न य समुत्सुक' कश्चिद् — After 27, B P.
ins .

अज्ञात्वा ग्रन्थतत्त्वानि वाद य कुर्वते नर ।

लोभादाप्यथ वा दम्मात्स पापी नरक व्रजेत् ।

28 ^b) For त, तद् —^c) सोपीहास्यार्थतत्त्वज्ञो. —^d)
For चैव, चैव

29 ^a) For याथातथ्येन, यथा तत्त्वेन

30 ^b) For सांख्यैस्, सांख्य.

31 ^a) यद्भवानित्यमात्य मां

32 ^a) For निष्पत्तिर्, निर्दृष्टिर् as in K4 V1 Bo
6 r 9 Das at Dn1 n4 Ds D2 s s G1

33 ^a) For [अ]वीजस्य, बीजस्य as in K1. 2 6 B6-9
Das at Ds1 D2 T2 G1 Cv —^b) For अस्य देहिन्,
अपि दे' as in K2 4 B8 (marg) Dn1

34 ^b) For निविशन्ति, विरमति —^c) For प्रकृ-
तितो, 'तिजा —^d) For सन्ति, यानि

35 ^a) For प्राकृतानि, 'तेन

36 ^b) For त्रैलोक्य, स्त्रीलिंग as in Kt Ds s r 0 T1
G1 —^c) For नैव पुमान्, वायुरेप. —^d) रस इत्यभिधीयते

37 ^a) मूर्त्त चामूर्त्तयस्तथा

38 ^b) For षल्लिङ्गम्, स लिंगम् —^c) For विशति-
मम्, विशनिकम् as in Das M1 2-7 —^d) For [अ]-
नियतात्मकः, निय' as in K1 2 4 V1 Bo Das Dn1 n4
D2 s s

39 ^b) सर्वदर्शनकेवल'. —^d) For [अ]गुण, गुण as
in K2 4 6 r V1 Bo 6.7 9 Das at Dn1 n4 Ds D2 s,
s r s M1

41 ^a) For सर्वान्, पतान् as in Ks Bo 6-9 Das.
as Dn1 n4 Ds D2 s s G2 M1. 5-7 —^d) गुणभेदा
न्प्रपश्यति

42 ^b) For सांख्या, सांख्य as in K2 4 V1 Bo 6-9
Das at Dn1 n4 Ds D2 s s. s T2 G1 For योगश्,
योग as in K1 2 4 M1 —^c) For महाप्राज्ञम्, 'प्राज्ञा
—^d) For अमुद्, प्रमुद्

43 ^a) For अथाव्यक्त, यथा' —^b) For सगुण, स्व-
गुणे

45 ^a) For प्रमुद्गास्, 'दस् For त्वव्यक्तम्, अं
—^b) अवस्थातननी('पनभी)त्वं —^c) For प्रमुद्ग्यन्ति, न
बुध्यते as in Ds —^d) For गमयन्ति, [अ]वगच्छति

46 ^b) For असम्भ्यम्, न सम्भ्यम् —^c) बुध्यमान
प्रमुद्ग्यते —^d) For the first पृथक्, द्वाम्यां

48 ^b) For प्रवर्तते, प्रचक्षते as in Ks B8 s Das at
D1 T G1-8 6 Ms 6 —^c) For एकत्व, 'त्वं as in
Kt Ds 6 G1 —^d) For चाप्यदर्शनम्, चास्य द' as in
K1 6 r Bo 6 s 9 Das at Ds r s G2 6

49 ^a) तत्त्ववित्तत्त्वयोरेव —^b) For एव, एतन् as
in Ks —^c) पचविंशतिभिस्तत्त्व

50 ^b) For निदर्शनम्, मनीषिण' —^c) वर्ज्यस्य
वर्ज्यमाचार

12. 294

1 ^b) For ऋषिसत्तम, दिज' —^c) पश्यतस्त्वदि सदि-
ग्धम्

2 ^a) तथामुद्प्रमुद्गाम्यां as in V1 B8 Dn1 n4 Ds
D2 s s

4 ^a) द्द चैवानिरुद् च

5 ^a) For साख्य, साख्य- as in K1 2 6 Das Dn6
For कात्स्न्येन, कृत्स्नेन —^d) बुद्धानुद्धि पृथक्पृथक्

7 ^a) For वेदविदो, विद्या' as in Ks Bo 6 r 9 Das
as Dn1 n4 Ds D2 s s G2

8 ^a) For मनसस्, मा' as in Kt B8 Ds-5 Cnp

9 ^a) दिक्काल नोपमुजीत —^d) For युञ्जीत, मुजीत
as in B8

10 ^a) For तत', यत

11 ^a) For त, स —^b) For आत्मान, ना'

12 ^a) For तैश्वात्मा, विश्वात्मा as in Kt Ds 9

13 ^a) For परे चैव, परार्थे च —^d) For धारयेत्,
'यित as in Ks Bo 6.8 Das at Dn1 n4 Ds1 D2-8.
For सस्मनि, हृदि.

15 ^a) For अकम्प, अकम्प' as in Bt Dn1 Ds G1

- Mi 1-7 —^b) For गिरिविच, दार^a as in V1 B3-3
 Das as D1 T G1 3 3 —^c) For युष्ठा, युष्ठा as in
 K1 B3 Das as Dn1 D3 1 For विधानशाम्, 'शुष्' as
 in K1 1 —^d) For नदा, ततो as in V1 L1-9 Das as
 16 —^b) न च पश्यति किञ्चन —^d) न च मकल्पते
 नन as in D1 1
 17 ^a) For चाभि, चापि as in D1 —^b) For बुध्यति,
 बुध्यते
 18 ^a) न मानि हि यथा दीपो दीपितस्तद्वद् दृश्यते —^d)
 निष्ठाश्रावश्रोर्ष्व च नियगतिनत्रामुयाद्
 19 ^a) तदा न्दुपपन्नश्च
 20 ^a) For विष्णु, निष्णु as in K1 2 —^b) For
 रदिनमाद्, 'वान्' as in K2 1 V1 Bo 1 D2 1 9 M1.
 —^d) पश्यत्सामानमानानि
 22 ^a) For नदन्, मद्य as in Kc B3 1 Das as
 D1 G2
 24 ^a) For उ तमोमुद, तमो दू —^c) For विन
 मन्कश्च, विनक्षेव —^d) For मग्नि, मद्य as in K1
 B3 D1 1 1 T1 G1-7 6 M1 1-1
 25 ^a) For योगानेत्तद्, योग एव as in V1 Bo Ca n p
 For योगानां, लोसाना —^b) निमन्ययोगलक्षण as in Kc
 V1 Bo 1-2 Da7 as Dn1 n1 D5 D7 3 3 —^c) For
 पश्य, पश्यन् as in Kc 1 Bo 3 D3 D1 9 G2 3 6 M1 1 1
 For प्रपश्यन्ति, 'इदेन
 27 ^a) For प्रकृति, प्रत्ययान —^b) For प्रकृति
 वादिन, 'मात्मन
 28 ^b) For तृतीयन्, 'य as in K1 3 D1 T G1 3 3
 —^d) For मात्स्यानु, 'त्म as in K4 Dn1 n1 D3
 D2 3 3
 30 ^a) For विधि, मात्य as in Kc B3 —^d)
 For रता, मित्ता as in D1 M1 1-1
 31 ^d) For सृज्यन्ते, गृह्यते
 32 ^a) For अनुलोमेन, आनुलोमेन as in K1 V1 B3
 D1 1 1 T1 G2 1
 33 ^d) For यदासृजत्, तथासृजि —^f) For श्रेय
 चिन्मकै, शानकोविदे
 38 ^a) For अव्यक्तम्, 'क्त as in Kc 1 D3 —^d)
 धातार पञ्चविशक as in K4 6 V1 Bo 1-9 Das as Dn1 n1
 D3 D2 3 3 3 G2
 41 ^b) परिसख्या न विद्यते —^c) For साख्य, मख्या
 —^d) For प्रचक्षते, प्रवक्ष्यते
 42 ^a) For तत्त्वानि च, चत्वारिंशच् —^b) For
 परि, प्रति as in Das as —^c) मख्या सप्तसकृत्वा तु

- 43 ^a) पञ्चविंशत्पयुद्धात्मा —^b) For स्मृत, धृत
 —^c) यदा बुध्यति आत्मान
 45 ^a) गुणवत्त्वापथेतानि as in K1 3 V1 —^d) For
 निगुणोऽन्यस्, 'णेभ्यस् as in Kc Bo 1-9 Das as Dn1 n1
 D2 3 G2
 46 ^b) For विद्यते, वर्तते as in D1 —^c) For श्वर
 भावत्वाद्, क्षरभावाच्च —^d) For अपरस्परम्, न पर
 47 ^a) पश्यत्यमतयो ये न सम्यक्तेषु च दर्शन —^c)
 For स्यक्त, [s]व्यक्ति
 48 ^d) व्यक्तस्यैवानुवर्तनात्
 49 ^a) For एनम्, एवम् as in K1 V1 D1 1 9 T
 G1-7 6 M1 1

12 295

- 2 ^a) For अविद्याम्, अभेद्यम् as in K1 3 4 V1 Bo
 3 9 Da1 G2 —^b) For -धर्मि वै, धर्मिण —^c) For
 निमुक्त, इत्युक्त —^d) विद्याविधे च विशाक as in Bo 1-9
 Das
 3 ^a) परस्परस्य विद्या वै —^d) For [अ]स्य, [अ]ति
 5 ^a) For विशेषाणां, विषयाणां
 6 ^c) अहकारस्तथा विद्या as in K1 D1 3 9
 7 ^a) For युदे, बुध्या as in K1 3 4 6 B1-9 Das
 D1 —^b) For परमेश्वरम्, 'मेश्वर'
 8 ^a) अव्यक्तमपर प्रादुर्विद्या वै पञ्चविशक —^d) For
 धेय, धेय For पार्थिव, पारग
 10 ^a) विद्याविधे तु तत्त्वेन as in V1 B3 —^b) For
 मयोक्त, मयोक्ते as in V1 B3 T2 G1-3
 11 ^b) For च नक्षरौ, अनक्षरौ as in V1 Bo 3 Dn1
 D3 D2 3 3 —^d) यथाशान तु शानत
 12 ^a) For एतौ, एव as in Kc V1 B3
 13 ^b) For अक्षरम्, अन्यय
 14 ^a) For अधिष्ठानाद्, 'ष्ठान as in V1 D1 T G1 6
 M1 1-1
 15 ^a) यदतर्गुणजाल तु —^b) For अन्यकात्मनि,
 तद्यक्ता —^c) तदह तद्गुणैस्तेस्तु —^d) For पञ्चविशो,
 'विशे as in K1
 16 ^a) For यदा तात, तदा तावत् —^d) क्षेत्रज्ञ
 सप्रणीयते
 17 ^a) यदाक्षर प्रकृतिर्य गच्छते गुणसशिता —^c) For
 वेदेह, वै देहे as in K3 1 M1 1-1 —^d) For प्रति,
 परि- as in T1 G6
 18 ^b) For परिक्षये, 'क्षयाद् as in D1 T G3 6

19 ^b) गुणवती गुणेष्वथ — ^c) For त्वभि, त्वय as in K₀ B₁₋₂ D₁

21 ^a) For चैव, चैव as in B₀ ^o M₁ 5-7. — ^d) मिश्रोन्वोन्वस्य दृश्यते

22 ^a) For [अ]पर, पर as in K₄ V₁ B₀ 5-9 D₁ D₁ n₄ D₂ D₂ s s. — ^d) तदा पश्यन्तु ससृजेत्

23 ^b) योह कालनिमज्जन — ^c) यथा मत्स्यो ह्यभि घानाद् — ^d) For तथा, जल as in K₀ B₀₋₂ D₁ n₄

25 ^a) यथाशानाद्, अथाशानाद् as in K₁ T₂ G₂ — ^d) आत्मान तदवशानादन्य चैव न वेष्टयह.

26 ^a) For अयुद्धस्य, कुं — ^b) For ममम्, मम as in V₁ B₂ D₁ n₄

27 ^a) For अत्र, अनु. — ^b) For मोक्षणम्, मे क्षय as in D₁ n₄ — ^c) साम्यमेकत्वतां यानो as in K₀ V₁ B₀ s D₁

29 ^a) ससर्गादतिससर्गात्.

30 ^a) For अनयाह, सोहमेव as in K₀ B₀ s s — ^c) उक्तमाधममध्यानां

31 ^a) समानमायया चेह — ^d) For एष, इह as in K₁ D₁ ^o For भवे, भव as in K₁ s 4 V₁ D₁

32 ^b) कालमेत विवचनात्.

33 ^a) न तत्तदपराह स्याद्

34 ^a) For रूपाद्, रूपोथ — ^c) For अमूर्त्तं, 'तिश्च as in K₁ 4 B₀ D₁ D₂ D₂ T G₁₋₂ 5 Cs For मूर्त्तमा, [अ]मूर्त्तामा as in K₀ V₁ B₀₋₂ D₁ n₄ D₂ ^o T₁

35 ^a) प्रकृसा च तथा तेन — ^d) For किं कृत, विकृत.

36 ^a) समता न मया काचिदहकारे कृता मया — ^d) For येय, सोय as in D₁ G₂ ^o — ^c) For एष, जव as in K₀ B₀ D₁

37 ^a) For अनया, मनुसा — ^c) For अपेत्याहम्, अपलमात्

38 ^a) For क्षम, क्षेम as in K₁ 6 V₁ B₀ 7-9 D₁ D₁ D₂ s s — ^d) For नैकत्वम्, नैवैकम्.

39 ^a) For नियच्छेत, निगच्छति

42 ^a) साख्ययोगो मया प्रोक्त. — ^c) यदेव साख्यशास्त्रोक्त as in K₀ V₁ B₀ s ^o G₂

43 ^a) For प्रवीचनकर, 'पर.

44 ^a) For चैव हि तद्, चैवमिद् as in K₀ V₁ B₀ 5-9 D₁ n₄ D₂ D₂ s s — ^b) For कुशला, विदुषो as in K₀ V₁ B₀ 5-9 D₁ n₄ D₂ D₂ s s — ^d) पुनर्भवपुर'सर.

45 ^b) For न पश्यति, पश्यते च — ^c) For तत्र, तत्रव as in K₁ V₁ B₀ 5-9 D₁ n₄ D₂ D₂ s s Cp

46 ^a) For युद्ध च, युद्धत्व.

12. 296

1 ^b) For गुणाविधि, 'निधि as in K₀ V₁ B₀ 7 ^o D₁ n₄ D₂ s s T G₁ s ^o Cp s — ^c) गुणानां धार्यतां तत्त्व

2 ^a) अजो हि क्रीडया भूप विक्रियां प्राप्त इत्युत — ^d) नानेव प्रतिचक्षते

3 ^a) For विकुर्वाणां, 'वाणो as in K₁ s. 4. 6 V₁ B₀ 5-9 D₁ n₄ D₂ s — After 3^a, B P in गुणानाचरते ह्येय सृजत्याक्षिपते तथा ।

4 ^a) For त्वेव, त्वेव — ^b) For वाथ, तात as in K₀ V₁ B₀ 5-9 D₁ n₄ D₂ D₂ s s G₂ — ^d) तदाह् प्रतिमुद्धक

5 ^a) For वाच्यक्तम्, चा' as in B₁ D₁ 4 — ^d) ममात्मक इति द्युत'

6 ^a) अन्योन्वप्रतिबुद्धेन.

8 ^b) For च बुध्यते, विबु' — ^c) For ह्यनुगतम्, 'गत — ^d) तत्त्वभावे महाशुते

9 ^a) For न तु, चैव. — ^d) पचविंश चतुर्विंशमात्मा नमनुपपद्यति

11 ^a) For पक्षिशो, 'श as in D₁ D₁ T₁ G₁ s ^o M₁ 5-7. — ^d) तदा युद्ध' कृतो व्रजेद्

12 ^a) For निर्गुण, 'णां as in B₁ ^o D₁ n₄ Cp

13 ^a) For विमुक्तोऽस्मान्, 'कात्मानम् as in K₁ s 4. 6 D₁ n₄ D₂ T₁ G₂ Cs

14 ^a) For तद्, तु as in K₁ 6 V₁ B₀ 5-9 D₁ n₄ D₂ D₂ s s Cs — ^d) तत्त्वसश्रवणादेव तत्त्वधो जायते चूप

15 ^a) For चैव, चैव as in M₁ 5-7 — ^b) ससारेषु निमज्जति — ^c) एषामुपैति तत्त्व हि — ^d) For युद्धस्य, बुध्यस्व

16 ^a) For इहम्, [s]यम्.

18 ^a) मवस्यस्य, मवेत्स्य as in D₁ T G₁ s. 6. — ^d) For न, [अ]नु as in M₁ 5-7 Cs

19 ^a) बुध्यमानेन बुद्धेन

20 ^b) पक्षिश कर्मज विबु'

21 ^a) For प्रोक्तो, उक्तो — B P om 21^a

22 ^a) For मत्स्योऽस्मसि, मत्स्योदके as in K₀ V₁ B₀ 5-9 D₁ n₄ D₂ D₂ s s.

- 23 ^a) For [अ] व , च as in K₁ V₁ B₆₋₉ Das
^a — ^{ca}) पतावनमोक्ष इत्युक्तो शानविज्ञानसंशित
- 24 ^a) For अस्य, आशु — ^b) For देहेषु, देहे प्र-
- 25 ^a) For परेण, परश्च as in V₁ B₁ e-9 Das as
Dn₁ n₄ D₈ D₉ s s s G₂ M₁ s-1 — ^d) For एष,
एव as in D₆
- 26 ^b) नाशुदेन च बुद्धिमान् — ^c) For मुक्तेन, बुदेन
- 27 ^a) नियोग-, वि^a as in K₆ r V₁ B₀ e-9 Das
as Dn₁ n₄ D₈ D₉ s s s T G₁₋₃ e M₁ s-1 C₅ — ^b)
विमुक्तात्मा भवत्यय.
- 28 ^b) For -दीप्तिमान्, बुद्धि^a
- 29 ^d) For अवामुते, ^aप्यते
- 30 ^a) अमत्परस्त्व प्रतिगृह्य बुध्या.
- 31 ^a) For न वेद, तद्वेद — ^c) For विवित्स्मान-
नाय, विवित्स्^a as in K₆ V₁ B₁ s (marg) e Das Dn₁
n₄ D₈ D₉ s s
- 32 ^a) देय तथा शिष्यविद्वेषनाय
- 33 ^d) For क्रियावते, कृपा^a
- 34 ^a) विनीतवेपाय न हेतुकात्मने सदैव गुह्य त्विदमेव देय
- 35 ^a) For श्रेयसा, से as in K₃ B₈
- 36 ^b) For नदेय, अदेय as in K₆ B₁. — ^{ca})
जितेंद्रियाय प्रयताय देय देय पर तत्त्वविदे नरेन्द्र
- 37 ^a) For अस्तु, अस्ति as in D₁ T G₂ M₁ s-1
— ^d) For नि-शोकम्, विशो as in K₆ B₀ e-8 Das as
Dn₁ n₄ D₈ D₉ s s T G₁₋₃ e M₁ s-1
- 38 ^a) अगाधमेतदजरामर च — ^c) For त्यज चाप
सर्व, परवादस्य — ^d) For शानस्य, एतस्य For इद,
इम as in K₁ s s r Bo r D₁ s s T₂ G₂
- 39 ^b) For गदतो, हि ततो — ^d) For यथाय वे
लया, यथा स्वयैतत्

- 40 ^b) For चोक्तमथ, नोक्तमन्यत्. — ^c) For तथा
वाप्त, यथावाप्त as in K₁ D₁ r e T G₁ s s — ^d) For
मह्य, महा as in K₁ s s e Bo Das, as Dn₁ n₄ D₈
D₉ s s T₂ G₂ For पुराणम्, परायणं as in K₆ r
V₁ B₀ e-9 Das as Dn₁ n₄ D₈ s s,
- 41 For भीष्म, व्यास — ^{ca}) पचविंश मुनिश्रेष्ठा वसि
ष्ठेन यथा पुरा
- 42 ^a) For नाव, नाति- — ^d) For सजरामर, 'मर्'
as in K₆ V₁ B₀ e-9 Das as Dn₁ n₄ D₈ D₉ s s r
T₁ G₁ s e
- 43 ^b) ज्ञान भो परम मया — ^c) For तात, विप्रा^a
— ^d) For नृप, द्विजा^a
- 44 ^a) For शार्दूलान्, 'लो as in K₆ r B₀ Das as
D₁ s e
- 45 ^a) मा शुचश्च मुनिश्रेष्ठाश्च
- 46 ^a) For वित्ते, भित्ते as in K₁ s s r V₁ D₁ e
— ^c) For तस्य, यस्य — ^d) For सैतद्, नैन For
पाथिव, तत्त्वत^a
- 47 ^b) For उपद्रवन्, 'वान् as in B₆₋₉ T₁ G₆ M₁
s-1
- 48 ^a) यदि वा मुच्यते वापि
- 49 ^a) अज्ञानमागरे घोरे. — ^b) For द्यव्यक्तो, 'क्ता
— ^d) For भारत, भो द्विजा^a
- 50 ^a) For यस्माद्, त^a as in K₁ s Bo D₈ e G₂ M₁
— ^b) For उच्चीर्णस्त्व, उपक्षीणात् — ^{ca}) तस्माच्च विरज-
स्काश्च वितमस्काश्च भो द्विजा — After 50, B P 1ns

एवं मया मुनिश्रेष्ठा सारासारातर परम् ।
कथित परम मोक्ष य ज्ञात्वा न निवर्तते ।
न नास्तिकाय दातव्य नामकाय कदाचन ।
न दुष्टमतेये विप्रा न श्रद्धाविमुखाय च ।

[Variants from Brhan-Nāradya Purāna (Venkateshwar Press, Bombay, 1923), I 58 2^a—62 35^d for
12 310 10 to the end of 12 320]

12. 310

- 11 ^b) For -वनायुते, वनायते — ^d) For भीमैर्,
भोमैर् as in K₂ s
- 13 ^d) For कुरुसचम, मुनिसचम as in V₁ B₈
- 14 ^a) For अपा, तथा as in Ś₁ K₁ s — ^b) For
चाभिभो, चाभित^a as in K₂ s. — ^c) For समित^a, संमत^a

as in Ś₁ G₁ M₆

- 15 ^b) दुष्प्रापमङ्कतात्मनि^a as in K₆ V₁ B₀ e-9 Das
as Dn₁ n₄ D₈ D₉ s s s
- 17 ^a) For लोकेश, साध्याश्च — ^d) वसुभिश्चाष्टभि^a
सह
- 18 B N P om 18^a-19^b as in K₄

20 °) For धार्याणः, 'यान' as in Śi K₁ १ १ Das
as Dn₁ n₁ D₁ D₂ १ १ १ T₁ G₁ १ —^d) For ज्योत्स्नाम्,
ररदि as in Śi K₁ १ १

21 °) For ऋषि, 'यान'

24 B N P om 24-25

26 °) For भारत, नारद

27 B N P om 27^{ad}

28 °) For मदान्, तव as in K₁ D₁ १ १

29 °) For तद्भावभावी, 'भागी —^b) For तद्
पाश्र्व, तद्' as in K₁ B₁ १ D₁ 1 as D₁ —^c) For
[आ]श्र्व, तस्य as in Śi K₁ १ १

12 311

1 °) एव लम्बा वर देवो —^b) For वर, व्यास'
—^c) For अरणी, 'नि

2 °) For राजन्, विप्र —^d) For अपश्यद्, ददर्श
as in Śi K₁ १ १

3 °) For ऋषिरप्सरसम्, न तामप्स'. —^d) For युधि
ष्ठिर, मुनीश्वर.

4 °) For च, तु —^c) शुकीमूय महारम्या.

5 °) For शरीरजेन, साररजेन

6 °) For तद्, त as in Śi K₁ १ १ D₁ T G₁ १ १
—^f) For हन, हन as in D₁ G₁ M₁

7 °) For तस्य, चापि. —^b) For मुनेरन्नि-, मुने
रेतन्

8 B N P om 8^{ad}

9 °) For तु, [s]श्वा

10 °) For यथाश्चे, यथैव हि as in Śi K₁ १ १

11 °) विप्रश्चिन्न च विप्रैर्द — B N P om 11^{ad}

12 °) For गदा, गगां as in K₁ For श्रेष्ठा, श्रेष्ठां
—^b) For जनेश्वर, स्ररुर्निर्गा —^{ad}) जन्धेत्स्व व्यापयामास
वाग्निं मेन नारद

13 °) कृष्णाग्निं वातरिभाच्छुकार्ये मुन्यवापतन् — B N
P om 13^{ad}

14 °) For जेगीयन्ते, जगीयत (sic) For स, च
as in K₁ V₁ B₁ D₁ 1 as D₁

15 °) For दाकाद्दृद्, 'दृद्' as in K₁ V₁ B₁ 1-1
Das Dn₁ n₁ D₁ D₂ १ १ १ T G₁-१ १

17 °) For [म]न्, च as in K₁ V₁ B₁ 1-1 D₁
as D₁ D₁ D₁ १ १

19 °) देवा पाशादि चाग्निम् as in Śi K₁ १

20 °) For भारत, नारद

22 °) For महाराज, दिग्भेष

24 °) वेदशास्त्राणि चाभित as in Śi K₁ १ १.

25 °) For समाहित, 'हिता'

26 °) For मान्यश्, जन्यश् as in K₁ १

27 °) For नराधिप, मुनीश्वर

12 312

1 °) For पुरु, तदा

2 °) For यथा मे, यथैव —^d) For प्रमो, मुने
as in Śi K₁ १ १

3 °) For पुत्र मोक्ष, मोक्षशास्त्र

4 °) For नियोगाञ्, निदेशाञ् as in Śi K₁ १
—^d) For भारत, नारद

5 °) For स त, शत —^d) For -विधा, शास्त्र
as in Śi K₁ १

6 °) For विशेषत, नराधिप

7 °) जनक मैथिल (by transp) as in K₁ V₁

9 °) न सुखाय क्षणात्त्वया —^c) न द्रष्टव्या विशेषो हि
as in Śi K₁ १ १

10 °) For च वशे, वसथे as in Śi K₁ १.

13 B N P om. 13^b-14^b

14 After 14, B N P ins

स देशान्विविधान्स्फीतानतिक्रम्य महामुनि' ।

विदेशान्वै समासाद्य जनकेन समागमत् ।

राजद्वार समासाद्य द्वारपालैर्निवारित' ।

तस्यै तत्र महायोगी क्षुत्पिषामादिवर्जित ।

आतपे ग्लानिरहितो ध्यानयुक्तश्च नारद ।

[5]

15 B N P om 15-28

31 B N P om (hapl) 31-32

33 After 33, B N P ins

दंयित्वास्तने स्वाप्य राजान च न्यजिष्यत् ।

क्षुत्वा राजा शुक प्राप्त वारुणी स न्ययुद्ध च ।

सेवायै तस्य मावरय शानाय मुनिसत्तम ।

34 B. N P om 34

35 °) For चारुवेया, 'वेद्य

36 B. N P om (hapl) 36^b-37^b

37 °) For नायों, तस्य —^d) पाशादीनि व्यवस्यन्.

38 B. N P. om 38^{ad}.

39 °) For तदन्तः, सास्तः —^d) एकेकयेन नारद.

- 41 ^b) जितक्रोधो जितेन्द्रियः. — ^a) ध्यानस्य एव सतत
 43 ^a) For कृत्वैव, कृत्वा वै as in Ś1 K1 : — ^d)
 For विविच्यन्, व्याचिंतयद्
 45 ^a) ततः प्रातः समुत्थाय
 46 ^a) For कार्ष्णिस्, तत्र — ^b) For -शेषमच्युतः,
 'मच्युत as in B1 (marg) — ^d) For भारत, नारद

12 313

- 1 For भीष्म, सनदन — ^a) For जनको, सहितो
 as in Ś1 K1 : 4 — ^b) For सह भारत, दिग्मत्तम
 2 B N P om (hapl) 2^{ab} as in K2 : G2
 3 ^a) महदामनमादाय as in Ś1 K1 : 4 — ^b) For
 बहु, सर्व as in Ś1 K1 : — B N P om 3^a-4^b
 4 ^a) For प्रददौ, प्रददे — ^d) For परमाचितम्,
 परमोचित as in Ś1 K1 :
 5 ^b) शास्त्रद्वयेन कर्मणा as in Ś1 K1 : 4 — ^d) For
 अर्च्ये, मार्च्ये — ^a) For मघ्नवद्, मघ्नत as in Ś1 K1 : 4
 — ^c) प्रतिगृह्य द्विजोत्तम
 6 B N P om 6
 8 For 8^a-9^b, B N P subst
 वदारसत्त्वाभिजनो राजापि गुरुस्तवे ।
 आवेष कुशल भूमौ निपसाद तदाशया ।
 सोऽपि वैयासकिं भूयः पृष्ट्वा कुशलमव्ययम् ।
 9 ^d) पर्यपृच्छद्विधानविद्
 10 ^a) For यान्त्रो, द्वाघो
 11 ^a) तत्र त्व गच्छ तूर्ण वै — ^b) स ते हृदयसशय
 as in Ś1 K1 : 4 — ^c) प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च as in Ś1
 K1 : 4 — ^d) मर्व छेत्सत्यशय as in Ś1 K1 : 2
 13 ^d) For वा, च
 15 ^b) For चाभिमो, चान्वित — ^d) छलृष्णक्षानस-
 यक
 16 ^b) For अपवर्ज्यं, 'वर्ज्यं — ^a) For अथ, अनु- as
 in Ś1 K2 D2 : G2
 17 ^d) For तथैव च, अनादृते
 18 ^a) For पुत्रपौत्र तु, 'पौत्रांश्च — ^a) For यथा
 शास्त्रं न्यायम्, as in K1 M2 — ^d) For अर्चयन्, पूजं
 19 ^a) For स वनेऽग्नीन्, सर्वांनग्नीन् as in K1 : 4 D2
 as
 20 After 20^{ab}, B N P, as in Ś1 K1 : 4,
 reads 22^{ad} for the first time, repeating it in its
 proper place — ^a) For निवस्त्वयम्, तु वः. — ^d)
 For वनेषु च, न वा नृप as in Ś1 K1 : 4.

- 21 B N P om 21^{ad}
 22 ^a) For विद्यान, 'ने as in C2 — ^a) For सवन्ध,
 B N P (first time) सवामाज्, B N P (second
 time) सवधाज् as in Ś1 K1 : 4 — ^d) For स्मृत,
 B N P (second time) तथा
 23 ^d) For तदुभय, तत्रोभय
 24 B N P, as in K2, reads 24^a-25^b after
 34^{ab}. — ^d) चतुराश्रमसंशक
 25 ^b) बहुजातिसुकर्मणा as in D2 : D2 (B N P
 'णां)
 26 ^a) For चाय, चार्थ — ^d) For वै, हि as in
 Ś1 K2
 27 ^a) For त्रिष्वश्रमेषु, त्रिषां
 28 ^b) For विवर्जयेत्, विम
 29 ^a) For नोप, नैव
 30 ^a) पक्षीवत्पवनादूर्ध्वम् — ^d) निर्द्वं शुभसगत as
 in Ś1 K1 :
 31 ^a) For धार्यन्ते, धार्यते as in G2
 32 ^a) For आत्मनि, चा' as in K2 : 4 — ^b) For
 रत, रत्न
 33 ^d) For तदा, स तु
 36 ^a) For श्रय्ये, श्रय्ये as in B2 D2 : D2 : T2
 G2 M2 — ^b) For चाप्ययम्, चान्य' as in K2 B2 :
 (marg as in text) D2 : T2 G2 6. — ^a) For समो,
 समा
 37 ^b) For [ए]व, च
 41 ^d) For वेद, वेत्ति as in K2 D2 :
 42 ^a) For तव, चैव as in Ś1 K1 :
 43 ^a) चैव (by transp) as in Ś1 K1 : 4 B2
 — ^a) For ममापीद, समादीप्त as in Ś1 K1 : 4
 44 ^b) For च गतिस, [अ]वगतिस
 45 ^b) [अ]विमोक्षजात्, विमेषजात् (210)
 46 ^d) आर्तिमासादयति ता
 47 ^d) For परम्, पद as in D2
 48 ^b) For लोलुपा, वस्तुषु as in K1 : 4 — ^a)
 For नृत्, नृत्य as in K2 6 : B2 6-9 D2 : D2
 D2-5 1-9 T2 G2 6
 49 ^d) तुल्यनिद्रात्मसंस्तुति as in K1 : 4
 50 ^a) For मार्गम्, मार्गे — ^d) अक्षय चाप्यनामय
 51 ^b) For यदात्मक', [अ]पदात्मक ।

12 314

- 1 For भीष्म उवाच, मनदन उवाच
 2 ') For उद्विद्य, आसाप — ^d) पाराशर्य ददर्श च
 3 B N P om 3^a-23^b
 23 For 23^{cd}, B N P subst
 शिष्यान्ध्यापयन् च पैशादीन्वेदसहिता ।
 24 B N P om. (hapl) 24^a-25^b.
 25 ') दिवाकरममप्रभ
 26 B N P om 26-27
 28 For 28^a, B N P subst

वितुर्नमाह पादौ च सादर दृष्टमानस ।

— B N P om 28^{cd}

- 29 ^b) वितुः सर्वसुरारथी . — ^d) For प्रीतमानस ,
 मोक्षभाषन — After 29, B N P ins

तच्छुत्वा वेदकर्तामी प्रदष्टेनान्तरात्मना ।

मनाल्लिङ्गय मुन व्याम स्वपार्श्वस्य चकार च ।

तव पैशादयो विप्रा वेदान्यासादधीत्य च ।

ऋक्षश्चाद्भुव प्राप्ता याजनाध्यापने रता ।

- 30 B N P om 30-49

12 315

- 1 For भीष्म उवाच, मनदन उ'. — B. N P om.
 1-9
 10 ^a) For शिष्येषु, विप्रेषु as in K₁ ;
 11 For 11, B N P subst

वसुनाचाद्यदीरी वाग्भ्याम पुत्रसमन्वितम् ।

- 13 B N P om. 13^a-23^d

- 23 ^b) बहुवाल द्विजोत्तम — B N P om 23^{cd}.

- 24 ^d) For वेजित , बीजित as in K₁ ;

- 23 ^d) सर्व वायोर् (by transp) as in K₁ ; ;

- 28 ^b) For निर्मल, निश्चल as in K₁ ; ; D₁ ; ; T G₁- ; ;

- 29 ^c) For स्वस्य, तस्य — ^d) For बुद्ध्या, बुद्ध्या.

- 30 ^c) दावेनौ प्रत्यय दानौ

- 31 ^b) For यत्र, यत as in K₁ ; ; For सपान्ति,
 सपान्ति as in V₁ B₁ T G₁ ; ; — ^c) For [ज]ने, ते
 as in K₁ ; ; D₁ ; ; T G₁- ; ;

- 33 ^a) For सेत, उद्रे as in K₁ ; ; D₁ ; ; G₁ ; ;

- 34 ^b) For सप्तमन्त्र, 'मन्त्र' as in K₁ ; ; D₁ ; ;

- 35 ^a) For सर्वतो, 'शो as in K₁ ; ; D₁ ; ; D₁ ; ;
 M₁ ; ; — ^c) For प्राणनाच्, प्रीण'. For भूतानां,
 सर्वेषां as in K₁ ; ; ;

- 36 ^a) For प्रेरयति, प्रेष' as in K₁ ; ; D₁ ; ; T₁ ; ;
 — ^b) For च य , तथा

- 37 ^a) अदरे स्नेहमात्रेभ्यस् as in K₁ ; ; — ^c) For
 सवाति, सोम्येति as in K₁ ; ; ;

- 39 ^c) For [आ]ददते, ददते — ^d) For उम्बरे, वने
 as in K₁ ; ; ;

- 40 ^c) For वर्षिष्ठस्, बहिष्ठस् as in K₁ ; ; ; ;

- 41 ^a) For समुद्यमाना, सनीय'. — ^b) For पृथग्,
 महा-

- 42 B N P om 42.

- 43 ^b) क्रियते तरुजा रत्या.

- 44 B N. P om. 44^a-45^b

- 46 ^d) For विष्टभ्य, तिष्ठति

- 47 ^d) येन याति वसुधरां as in K₁ ; ; T G₁ ; ; ;

- 48 ^d) For जवतां, जीवतां.

- 49 ^c) For वर्तमानु, धर्मेनु.

- 50 ^a) For अन्वीक्षतां, 'क्षता

- 52 ^a) For सृष्ट , वृष्टया — ^b) तोयान्येन निवर्तते.
 — ^c) For परावहो, परी For परो, वरो.

- 53 ^c) For सवान्ति, सर्वाति — ^d) For धारिण',
 -चारिण as in K₁ ; ; B₁ T G₁ ; ; ;

- 54 ^d) पवमानेन वायुना as in K₁ D₁ ; ;

- 56 ^b) न पठत्यतिवायुष .

12 316

- 1 B N P om (with ref) 1-5

- 8 ^d) For लक्षणम्, -लक्षण as in V₁ B₁ ; ; T₁ ; ; D₁ ; ; G₁ ; ;

- 9 ^a) For चलति, भवति as in Ś₁ K₁ ; ; — ^d)
 दशमुत्र तथाश्रुते

- 11 ^b) For रक्षेत, 'क्ष as in K₁ ; ; D₁ ; ; D₁ ; ; D₁ ; ;
 1-9

- 12 ^d) सत्य हि परम हित

- 13 B. N P. om 13^a-14^b.

- 18 ^b) भूतैर्मेघ्रावणश्वरेषु

- 21 ^a) For निरामिषा, 'शिषो as in Ś₁ K₁ ; ; D₁ ; ;
 G₁ ; ; — ^b) For स्वनेहामिषम्, 'दाशिपम् as in D₁ ; ;

- ^c) आमिषं, आशिपं as in K₁ ; ; D₁ ; ; — ^d)
 For तापाद्, मामाद्.

- 23 °) For प्राज्ञो, 'जो
 24 °) For द एको, बरको — °) किंचिप्रदानवृत्तोसो
 as in Śi K₁ 3
 25 °) For लज्जति, लभेत as in Śi K₁ 3 : 4 V₁
 28 °) For मननिद्रुत, 'दुत as in M₁ 7 — °)
 ममार परदत्ते जतुम्
 27 °) For चार्थ, वार्थ as in K₂ 1 D₂
 28 °) For वेष्टयन्, वेष्टितो
 31 °) For नहा, तोष्ट as in Śi K₂ 4 D₁ 3 — B
 N P om (hapl) 31^c
 32 °) For मन्वा, मन्व as in K₁ — °) For
 दुष्टयन्, ते as in Śi K₁ 4
 33 °) For ते, वे
 34 °) For कान्ताम्, कता as in K₂ 4 D₁ 7
 35 °) For स्वा, स्वा as in K₂ 1 V₁ Bo e-3 D₁
 as D₁ n₁ D₂ D₁-1 1-3 M₁ — °) For स्वा, स्वा as
 in K₂ 4 V₁ Bo e-3 D₁ as D₁ n₁ D₂ D₁-1 2 G₂ 3
 — °) गच्छन्मनुवायव as in K₁ 3 4
 36 °) अनुवायन्ते, 'शीर्षेते
 37 °) For निबन्धनी, निबन्धिनी — Atter 37, B
 N P ins 793* as in Śi K₁ 3 : 4 D₁ 3
 38 °) For दुगवहान्, 'रुहा as in Śi K₁ 3
 39 °) For वयाकरान्, चरगकरा — °) For बुद्धि
 नना, 'नावं as in K₂
 40 °) For लव, लववा — °) For जो, पुमे
 — B N P om (hapl) 40^d as in D₁ 3 as D₁
 41 °) For बुद्ध्या, बुद्ध्या
 42 °) For चर्मावन्ट, पनावं. For दुग्धि, दुग्धि
 as in V₁ Bo e-3 D₁ n₁ D₂
 43 °) For आनुगम्, अन्वि as in Śi K₁ 3
 44 °) For महत्पद्, प्रमादत् as in Śi K₁
 46 °) For महित, 'त
 47 °) अनित्यमभिधीयते as in Śi K₁ 3 4
 48 B N P om 48^d
 49 °) गद्यक्तमभिधीयते — °) अन्वक्तमप तज्ज्येय
 50 °) For विनतम्, विहितम्
 52 °) For विविधान्, 'धार — °) न निवृत्तिश्च देह
 जात् — °) For लोके, लोक as in Śi K₁ 3 — °)
 स्थिते, 'ति as in K₂ B₁ 3
 53 °) For अमूर्ते, अमृद् as in K₂ 4
 54 °) For म, स as in Śi K₂ 1 V₁ D₁ 4, 7 3

- T G₁ 3 M₁ 3 — °) For जतुन्, जतुन्
 56 °) For मोहात्तो, मोहात्तो as in Śi K₁ 3 4 B₁
 — °) वक्ष्यते तप्यते चैव भयवत्कर्मभिः सदा
 57 °) For समार, 'रे — °) For बहुवेदन, बाहु
 वन्ति
 58 B N P om. (hapl) 58
 59 °) For नव बन्ध, च मन्धान् as in K₂ — °)
 For निवल्, निवृत्त्या as in K₂ B₁ 1 D₁ 3 as — °)
 For अप्यवार्धा, अन्यावार्धा as in K₁ 3 1 D₁ 3 G₁

12 317

- 1 °) For लभते, लभ्यते For बुद्धि, बुद्धिर्. — °)
 For तां लब्ध्वा, लब्ध्वायां
 2 °) गोक, हर्ष — °) For भय, शोक
 3 B N P om 3
 5 °) ताननाद्रियमाश्व as in K₁ 3 4 — °) खेदवधा
 द्विमुच्यते as in K₁ 3 4
 6 °) अनिष्टबुद्धिता यच्छेत् — °) तत् क्षिप्र विराजते
 7 °) For अप्यसावेन, अस्या' as in K₁ — °) For
 न, तु
 8 °) गथैव च न युज्यते
 9 °) For द्वावनर्षी, महानर्थे
 10 B N P om (hapl) 10 as in D₁ D₂
 11 °) For वा, च as in K₂ V₁ Bo e-3 D₁ 3 as
 D₁ n₁ D₂ 3 3 : 3 T G₁-7 6
 12 °) For अवि, अवि as in K₂ 4
 13 °) For विज्ञान, विज्ञाय as in K₂ T₂ G₁ — °)
 For शाले, वान्ये
 14 °) B N P transp यौवन and जीवित as in
 K₁ 3 4 1 V₁ D₁ 3 T₂ — °) For सवासो, सवास -
 — °) न गृध्येत्यपि कथिद्
 15 °) नाष्टानमभव दुःखम् — °) For एक, एक
 16 °) For बहुतरं, प्रिय' as in K₂ 4
 17 °) For वापि, अपि as in K₁ 3 Bo — °) For
 अत्येति, अत्येति as in K₂ D₁ M₁ 1-7 — °) सुखमप्य
 श्रुते पर
 18 °) च न (by transp) as in K₁ 3 — °)
 श्रुतैव नाधिगमन
 19 °) For वैशेषिकी, 'पिका
 21 °) For बुद्धिश्च, बुद्धि — °) For पश्यन्ति, शसति
 as in K₁ 3 4
 22 °) For वयो, योधि as in K₁ 3 4 — °) For

स्वशरीरेषु, स^० as in K₁ 2

23 ^a) For [अ]भाव, भाव as in V₁ Bo ६ ९ Dn₁ n₄ D₅ D₂ ३ १ १ — ^b) For बुद्ध्या, बुद्ध्या as in K₁ ३ 4 Bo D₅ 1 — ^d) For पश्यन्त, पश्यति as in K₁ ३ D₅ D₅ १ T G₁ ३ ६

24 ^a) For सचिन्वानकम्, न्वत्रेकम् as in K₁ ३

25 ^b) दुःखस्यास्य विमोक्षणे as in K₁ ३ — ^c) अशोच शारमेधैव

26 ^{ab}) शब्दे स्पर्शे रसे रूपे गंधे च परमं तथा

27 ^a) For प्राक्सप्रयोगाद्, वाक्स^० as in K₁ ३ ६ V₁ Bo ६-९ D₅ १ M₁ ६-१ — ^c) विप्रयोगश्च सर्वस्य — B N P. om 27^d-28^c

28 ^d) न वाचा न च विषया

29 ^a) For प्रतिसहस्र, परि^० as in K₁ ३ 4

30 ^a) अध्यात्मगतमालीनो

12 318

1 B N P om (with ref) 1^a-2^b

2 ^a) For रोगेभ्य, दुःखेभ्य as in K₂

3 ^a) मजति हि शरीराणि — ^b) For शरीर, शरीर- as in D₅

4 ^a) For विवित्तामिच्छ, चिकित्सा^० — ^c) For अव शस्य, आमस्य — ^d) For अपकृष्यते, अनु^० as in K₁ ३ 4

5 ^a) For स्रवन्ति, सर्जति as in K₁ ३ 4

6 ^a) अवयत्ययमत्यत — ^d) For निमेष, निमिष

7 ^a) दुःखदुःखाभिभूतानाम् as in K₁ ३ D₉ — ^b) अजरो जरयत्यस्य

8 ^a) For इष्टानिष्टान्, *निष्टा as in K₁ ३ — ^d) For अस्त, मत

9 ^a) For यम्, यद् as in K₁ ३ 4 D₅ D₅ १

10 ^a) For च हि, चैव as in K₁ ३ — ^d) For प्रहीणाश्, प्रहीनाश् as in K₁ ३ 4 D₅ D₅ १

11 ^a) For बालिश, निष्कला^० as in K₂ — ^c) For भाशीभिर्, आशाभिर्

12 ^a) For लोकस्य, लोकेषु as in K₁ ३ — ^d) ससु तेष्वेव जीयते.

13 ^c) कश्चित्कामाणि कुरुते.

14 ^a) अपराधान्समाचष्ट

15 ^b) For वा न वा, मानव as in K₁ ३ 4

17 ^a) For चोद्विजमानानां, उद्विज^०

18 ^b) For गृक्षिभि, हेतुभि as in K₁ ३ 4 ६ १ Bo ९ D₅ १ १ ९

19 ^c) For विपुलान्, विम^० as in K₁ ३ — ^d) For लब्धाश्, लब्धा as in K₂

20 ^a) For अन्योन्य, *न्य as in D₅ M₁ — B N P reads 20^{cd} twice — ^c) श्वाविष्टो, *ष्टो as in K₁ ३ 4 — ^d) For योनि, योनी

21 ^{ab}) तानि पूर्वशरीराणि नित्यमेक शरीरिणां

22 ^b) For चलाचलन्, बलाबल as in Bo D₅ १ ९ — ^c) विनश्यन्त, *श्यति as in K₁ D₅ १ ९ M₅ — ^d) For श्वाहितम्, *चलां

24 ^d) For जीयते, *ति as in K₁ D₅ ९

25 ^a) For गर्भ-, गर्भे as in K₁ ३ 4 १ Bo ९ Dn₁ D₅ D₅ ९ ९ — ^c) For the second वा, च — ^d) न कर्तुं विद्यतेवश

26 ^a) प्रभवत्युदरे गर्भा. — ^c) For सहान्वेषां, महा^०

27 ^c) For प्रजां च, पूजा न as in Ś₁ K₂

28 ^a) For शतस्य, गर्भस्य as in Ś₁ K₂ 4. — ^b) For दशमीं, इष्टशीं

29 ^c) For विमध्यन्ते, विवध्यते as in Ś₁ K₂. — ^d) For व्यालै, व्याघ्रै^० as in Ś₁ K₂ ३

30 ^c) For वेदनां, *ना as in Ś₁ K₁ ३ D₅

31 ^a) For निपुणा, विविधा as in Ś₁ K₁ ३ 4 — ^b) For समूतोपधा, समती^० as in Ś₁ K₂ D₁ — ^d) For व्यापैर्, व्याघ्रै^० as in Bo

32 ^a) For पिबन्त, पिबति as in D₅ 1 — ^d) नामै नांगा श्वोत्तमा as in Ś₁ K₂

33 ^a) For के, कैर् as in K₁ D₅ ९ For चिकित्सन्ते, *स्यते as in K₄ १ D₅ D₅ (by corr) D₅ ९ — ^c) श्यापदाश्च दरिद्राश्च

35 ^c) स्रोतना महता क्षिप्र

36 ^c) For व्यतिवर्तन्ते, व्यतिवर्तते — ^d) For निपुक्ता, निपुक्ता as in K₆ १ D₅ ९

37 B N P om 37

39 ^a) For मदमत्ताश्, *मत्ताश् as in K₁ D₅ १ T G₁-९ ९ — ^b) मानान्मयमदेन च — ^c) For कूरा, शूरा as in K₄ ६ १ Bo ९ १ ९ Dn₁ n₄ D₅ D₂-4 ३ ९ G₁ M₅

40 ^b) For असमीक्षिता, *मीक्षिता as in Ś₁ K₁ 4 — ^d) न कश्चिदतिगच्छति

41 ^d) For शिविकागता, *रुह

42 ^a) For शतश्रीका, गतश्रीका as in K₂ 4 — ^d) For विषवा, विविधा as in K₂ 4 Dn₁ n₄ D₅ D₅ ९ १ ९

43 ^d) For मात्र, मात्र as in K₆.

44 For 44, B N P subst

धर्मं चापि स्वजाधर्मं स्वज सत्यामृतां धियम् ।
मर्मं स्वसया स्वहनस्यं सुखी नव निरानन्द ।

45 B N P om 45-63

63 ^a) गद एव पर पर — B N. P om 63^e

12. 319

1 B N P om 1 (with ref.).

3 ^a) आदित्येन विगोपिते

4 ^a) For नारि, न च as in Śi K₁ ; — ^e) For
धीमान्, धान्ति

5 ^a) विनिमृत्, -विनिमृत as in Śi T₁ G_e

7 B N P om 7^a-10^a

12 B N P om 12-13

14 ^a) For तदा, मया as in G₁ (marg).

15 ^a) सोय विदिमुनागत

16 B N P om 16^a-26^b

27 ^a) For त्वं, तस्मै

28 B N P om 28-29

12 320

1 B N P om 1^a (with ref)

2 ^a) For हित्वा, स्वत्वा as in Śi K₁ ; ;

3 ^b) For सिद्धवर्जिते, सिंगपूजिते as in Śi (before
corr) K₂ ; — B N P om 3^c-7^d

8 ^a) तत' स शृणुप्रतिभे — ^b) For मेरुमन्वे, 'सन्निभे
as in Śi K₂ ; ; D₁ ; — ^c) For द्वे, च as in D₁ ;
; ; ;

9 ^a) नारत, नारड

10 ^a) ते शृणोत्यतसस्मिन् — ^c) For महाराज, द्विज
भेद्य

12 B N P om 12-15

16 ^a) For रम्याम्, दिव्याम् as in Śi K₁ ; ;
— ^d) For -काननाम्, -कानन as in K₁ D_{at} T₂ G_e

17 ^a) तस्या क्रीटाद्य निरता as in Śi K₁ ; ; . — ^d)
निराकारं तु माकारा दृष्टयुक्ते विवामस

20 ^a) For महा, अथ as in Śi K₁ ; ;

21 ^b) गत शुक (by transp). — ^d) शशसुमुनय
विद्या गति तस्मै मुनस्य स्वां

22 ^a) For दीपेन, शब्देन as in D₁ n₄ D₂ ; ;
— ^b) दीपेन क्रूरित तदा

23 ^a) For सर्वगतो, गतिर्

24 ^a) For मा, भोर् as in D_o ; ; D₁ n₄ D₂ ; ; G₂

25 ^a) For च, वा as in D_{at}

26 ^a) For अन्तर्हित, 'हित as in K₂ ; ; D_{at} as
D₂ D₁ T₂ G₂ ; For तु, त as in B₂ — ^c) For
शम्भदादीन्, सत्त्वादीन् as in Śi K₁ ; ;

27 B. N P om 27^a-37^d.

38 ^b) न्यातो रुद्रेण नारद — B N P om
38^e-40^d

CRITICAL NOTES

ON THE MOKṢADHARMA

☞ Purely exegetical notes are given sparingly and only where necessary. The sub-parvan bristles with philological technicalities often interpreted by commentators to accord with their own ideologies, the text being at times even deliberately altered to suit the purpose. In places, therefore, the notes had to be somewhat more detailed than was intended. — Appropriate extracts from the commentators are supplied in the Critical Apparatus to which reference is invited.

A few corrections and additions to the Critical Apparatus are included in the following Notes at the proper places enclosed within square brackets.

168

1 *) *सर्वकर्मिणः* should obviously include the contents of both the earlier sub-parvans, the Pāṇa-dharma as well as the Āyaddharma. They are dharmas or duties to be practised by the king who, at such, belongs to the *सूत्रिणः*, the second or the householders' stage of life. Yudhiṣṭhira now wants to know which is the highest *तपः* of the *सप्त विदुः*. The question can split itself into (i) which is the best *तपः* and (ii) which is the highest duty in this *सप्तमः*, and Ca and the *सर्वीन्द्रियवर्तः* to whom he refers (see Crit. App. to v. 2) answer by anticipation that it is the *मोक्षमार्गः* — the Way of Release — to be practised in the fourth or the *Sādnyāsa* Āsrama that the king Yudhiṣṭhira is here inquiring after. The reply given in the next stanza would show that this is not really the case.

2 This stanza seems to have been deliberately misread and misinterpreted by Cn and a small minority of the BD group of MSS, and the editions and the translations are seen to blindly follow suit. They distinguish between the ordinary Āsrama-duties which are rewarded by heaven attainable only after death, and the meditation upon the Brahman, *सति* (= *सत्यमुनिः, सत्पतिः*) *तपः*, the fruit of which is to be

attained by the *वीरमुक्तः* in this very life (*समेतः*). The second half of the stanza does not go well with this interpretation of the first half, and the Calcutta translators, with a view to make a sequential statement, had to translate that half first. Das as Cap, reading *सप्तमः सप्त पर तपः*, correctly construe *स्वर्गं* with the first *pāda*. — Yudhiṣṭhira's inquiry was about the highest Dharma of all the Āsramas. The reply of Bhīṣma is that Dharma, for whichever Āsrama prescribed (*संपन्नः*), has Heaven as its reward, provided of course that the Dharma is duly performed. It is the assiduity in its discharge (*तपः*) that assures certainty of reward. For this interpretation of *तपः*, cf. Manu 11 235 *ब्राह्मणस्य तपो घनः, तप क्षत्रस्य रथान् । वैदवस्य तु तपो घना, तप द्रवस्य सेवनम्* । Cf. the Bhagavadgītā 18 45-46. The second half of the stanza comes in naturally after this. — [Crit. App., line 9, read Das as Cap for Das as]

3 *) *विद्ये*, given by Śi Ks 2 only, is more appropriate to the context in the sense of 'course of discipline' than *विद्ये*. — *) *विनिश्चयम्*, 'conviction of its being correct, and consequent firm attachment to it'. — *) *अभिजानानि, भाषिषुस्त्वन जानाति*. — [Crit. App., line 8, read Gs for Gs]

4 The stanza is quoted in Ānandavardhana's *Dhvanyālokalocana*, iv, p. 238 (Kāvya-māla ed.).

—Bhīṣma is prepared to admit that not all can follow the relentless ideal of कर्मणैव हि ससिद्धि (B G 3 20) the ceaseless repetition of the self same routine of works or 'Duties' might pall and make one long for a 'repose that is ever the same' The साधनचतुष्टय in the orthodox enumeration नित्यानित्य-वस्तुविवेकः, इहामुत्रफलभोगविराग, शमदमादिसाधनसपद् and सुसुप्तत्वम् (of the Vedāntasāra 4) is hinted at in st 4-5 and in the general discussion of the next 7 or 8 chapters. But seeing that Janaka is cited there as well as elsewhere in the Mokṣadharmā as a model to follow, it cannot be said the Śāntiparvan advocates सत्यास as the *only* means of salvation. There is, we can say, a शुक्रसंप्रदाय advocating कर्मनत्यास, a जनकसंप्रदाय advocating कर्मयोग, and—in the present form of our Śāntiparvan which suspends the conversation between Bhīṣma and Yudhiṣṭhira from chapters 327 to 339 to introduce an evidently subsequent discussion between Janamejaya and Vaiśampāyana (between Sauti and Śaunaka according to the editions) about the Pāñcarātra school—a नारदसंप्रदाय advocating Bhakti—all the three collaborating together to constitute the ultimate philosophical teaching of the Śāntiparvan no less than that of the Bhagavad-gītā¹ —[Crit App, line 3 before पर्येति, add Cn (gloss पर्यालोचयति)]

6 P P S Sastri's Madras edition, on the basis of a couple of Telugu Grantha MSS (similar to T₂ and G₂ of our Critical Apparatus) places, after st 5, the उच्छृति episode given at the end of the Śāntiparvan, 12 341 4 to 353 9. The shift is neither justified nor adequately documented. As will be pointed out later, a definite purpose is served by concluding the Mokṣadharmā with the उच्छृति episode. Here it disturbs the context —[Crit App, line 3 after नृ, vs (gloss विविधरूपेण अवस्थिते)]

7 ^d) 'should bring about diminution of sorrow'

10 [Crit App., line 1 vs in the beginning, 10^{ab} = (var) 12 26 18^{ab}]

12 This Senajit need not necessarily be identified with the Pasenji of the Buddhist canon. Senajit and Prasenjit can very well be two distinct

persons, and, in any case, no chronological conclusion need be based upon their identity.

13 [Crit App following 459*, line 1 before —c), vs 13^{cd} is damaged in Br]

16 ^b) दातव्य primarily connotes paternal relationship, while शान्धव, maternal. Cf Manu 3 31, 264 and the commentary on the same. The distinction is not always observed and hence, probably, Śi Kl. 2 4 6 substitute सुहृद् for शान्धव to avoid a supposed tautology.

17 = (var) 11 2 8 B 15 34 17, quoted (with var) by Śaṅkara in the Bhagavadgītābhāṣya on 2 28.

18 ^b) 'Happiness [is nothing positive, but] has its source [in the cessation of] the anguish of pain' 18^{cd} = 3 247 45^{ab} 12 26 23^{ab}, 149 84^{ab}. Cf Jātaka 423, gāthā 2, cf also the words of Socrates in the Phædo, 60 B. "How singular is the thing called pleasure, and how curiously related to pain, which might be thought to be the opposite of it"

19 Lines 1-2 of 461* = 12 194 18^{cd}

21 ^a) लोकपर्यायवृत्तान्त, 'the real secret of this worldly process, or the vicissitude of happiness and sorrow' Cf the gloss of Cn quoted in the Crit App. Cn explains लोक्यते प्राप्यते इति सुखदुःखप्राप्तिपरिहार लक्षणो लोकः। तस्य येन मार्गेण परि समन्तात् आय गमनागमने, तत्र वृत्तान्तो निर्णयः।

22 ^d) मागिन, 'whenever it is his lot' —The Śi Kl. 2 7 reading माव्यथो भजते नरम् is an attempt at simplification.

27 ^b) मूढता व्यतिक्रान्ताश्च, this is necessary, for, a sheer मूढ is beyond हर्ष and सताप.

28 ^d) Next to परिदुःखा, 'bloated' (given by Śi Ca only), परिदुःख 'arrogant' of M₁ 6 1 seems to be the only acceptable reading. The others are mainly the creations of copyists and their ignorant correctors. Cn reads परिदुःखा which is glossed by परपरामवेन.

¹ See on this subject my paper on "The Bhagavadgītā Trichotomy versus Triune-Unity" in the Karmarkar Commemoration volume, pp 1-6, Poona, 1948.

29 The first line is better construed as—आलस्य
सुखमपि [or आलस्यनिमित्तं सुखमपि] दुःखान्तरं, दाक्ष्यं दुःखमपि
[or दाक्ष्यनिमित्तं दुःखमपि] सुखोदयम्

33 ^b) Cn glosses सुखं, कामादिभ्यो रक्षितं चित्तं येन न
सुखचित्तं । सुखचित्तं इति पाठे प्रतीतिं योजितचित्तं । अत्र एव उदया
स्तनयश्च, जगदुत्पत्तिरस्यैव मदा तजगत् । — Cn states that
463* is read by the गौडः none of our B MSS reads
the line, though it is found in the Kumbh ed

34 =(var) 12 26 25 — ^d) एकाग्रमपि, इतिरेवदेव
भूतमपि (Cn) Deussen compares Matth 5 29
"If thy right hand causeth thee to stumble, cut it
off, and cast it from thee"

35 ^a) 'Whatever place is left void by the abne-
gation of desires is made good by [the resulting]
happiness'

36 Cf Udānam (P T S) 11 2

Yathā ca Lāmasul hañi loka
yathā cidantā diviyath sukhañi ।
Tanhakkhayaasukkhassa te
kalāñi nagghenti solasin ॥

The stanza is quoted by Abhinavagupta in the
Dhvanyālokalocana to prove that द्वात्रिंशत् is a रस in
addition to the usual nine

38 [Crit App, line 1 in the beginning, ins
=(var) 12 26 21]

39 ^d) The primary ŚK group is correct in not
introducing क्रोध by the side of क्रम, as can be seen
from the following context ^e) एष obviously refers
to क्रम taken collectively Not perceiving this,
an extra line (464*) is put in by most MSS except
the ŚK. — ^f) Cv changes मनोवय into मनोमव
(= क्रम) एष, कामममूर्त्तः if allowed to wax strong,
is sheer death to all mental peace

41 [Crit App, lines 7 and 9 for M₁ ८-१,
read M₁ (both times) - ८ १ (both times) Line 9,
after the first M₁, ins (both times)]

44 [Crit App, line 1 after (var), ins Vāyu
P (Bibl Ind ed) II 31 96, 12 243 5 Line 2
before K₁, ins 44^{ab} = 12 21 4^{ab}, 312 33^{ab}
Harivamśa I 30 41^{ab}]

45 [Crit App, line 3 for 91, read 98]

46 The gāthās that follow (st 48 ff) are evi-
dently taken over from an earlier literary source
Jātaka 330 quotes as gāthā 2 —

Sukhañi nirāso supatī āsā phalavatī sukhañi ।

āsath nirāsath katvāna sukhañi supatī Pingalā ॥

which resembles 168 52, but the important philo-
sophical reflection of Pingalā in st 48^{cd} concerning
the self within is unknown to the Jātaka The
common source of all the varying versions of the
story might conceivably be some floating ascetic
poetry

49 ^{cd}) The point of the contrast is the अन्तिके
स्तन रमण, i e the Self, in whose case there is no
coming near and going away, and आयात वान्त,
who cannot in that case be the true कान्त Cn
quotes Bīhadāranyaka Up 14 5 15 and observes
दयणापगमे विग्नप्रतिविग्नयोरेव अविद्यानादे इशजीवयोर्भेदाभावात् ।
— ^d) कान्तेति, double sandhi, which Śi K₁ 2 4 V₁
try to avoid by transp

50 ^a) अकामा as acc plu for अकामां, the Vulgate
reading

52 [Crit App, line 2 for Jātaka 320, Gāthā
20, read Jātaka 330, Gāthā 2, Sāṃkhyapravacana-
bhāṣya, 14 11]

169

☞ Thus dialogue between the Father and the
Son occurs twice in this Parvan according to
the Calcutta (6522-6561, 9928-9966), GK (adhy
175, 278[7]) and Kumbhakonam (adhy 174, 283)
editions, and it is so read in 18 out of the 36
MSS of our Critical Apparatus In an expanded
form, it is given in the Mārkaṇḍeya Purāna adhy
10 ff It is included in "Muir's Metrical Trans-
lations from Sanskrit Writers" (Trubner London,
1879), pp 28-32, and some analogous sentiments
are found in the Dhammapada 14 47-48, in Jātaka
no 509, gāthā 4, and in the Uttarādhyayanāsūtra,
xiv 21-23 The central frame-work of the story
—the son admonishing the father— is common
to the Pāli and the Jain sources, there being four
sons in the former and two in the latter In the
Uttarādhyayana xix, likewise, a son—prince Mrgā-
putra—in consequence of pūrvajāti smarana, or re-
miniscences of past life, is seen to play the rôle of

the teacher to his father, and stand firm against worldly temptations. But there is very little else common beyond the sameness of the theme for moral disquisition and a few common stanzas. It would therefore be necessary to conclude that all the texts are drawing upon a floating legend or story and utilizing it for some special purpose, each in its own way. Of the three stories, the one in the Mbh appears more natural than the other two.

6 The st is quoted in the Śāṅkarabhāṣya on Br Up iv 5 15 with the v 1 पुत्रपौत्रान् (for पुत्रपुत्रान्)

7 [Crit App, line 3 before —^a], ins 169 7^{ab} = (var) 12 309 75^{ab}]

8 [Crit App, line 1 for 7, read 8]

9 [Crit App, line 20 after Cn s, ins Kumbh ed (first time)]

10 ^a 'Caught within Death's net and struggling' —The variant ज्ञानेन can be read as [s]ज्ञानेन [Crit App, line 14, before Cp, ins Cnp]

11 The transp of 11^{cd} and 11^{ef} with the change of तदेव into तदेव, and the ins of 466* are the two devices used to secure smoothness of construction. —^a) तदेव, i e, with the consciousness of waning life at each dawning day and the consequent absence of peace of mind and happiness from sunrise to sunset, that whole day turns out, to the discerning, a sheer blank and waste —Star no 466* lines 1-2 'That very night when the foetus enters the mother's womb and commences counting night number one of life's downward journey, that is also the night when it makes a formal commencement of its return-journey towards Death [Crit App, line 1 at the end of the line, om K7, line 28 after Ms, ins (first time)]

12 [Crit App, line 1 for Dhammapada II read Dhammapada IV] The Dhammapada stanza iv 47 is a combination of 169 12^c (with v 1) and 17^{bcd}, and stanza iv 48, that of 12^c, 17^c, 12^a (v 1), 19^d (v 1). The reading पुत्राणि in Dhammapada iv 47^a, vouchsafed by a few of our MSS, does not suit the context [Crit. App, line 16 before Ks, ins 12^{ef} = 12 309 19^{cd}]

13 ^b) 'Let not Time pass by you as sheer unnoticed blank' [Crit App, line 3 after 14^{ab-d}, ins Ms 1-7 (all second time) read 13^{ab} after 14^{cd}]

14 ^c) निवेद्यते, √ विश्, 'effect a lodgment' [Crit App, line 1 om 329 37 Line 11, before —^c], ins 14^{cd} = 787* Line 22 for Ks, read K7 Line 26 for Bs, read Bs]

15 ^b) 'There is no other purpose or justification for life (save the practice of Dharma)'

17 ^c) सुप्त आत्मा —this can happen ordinarily only by day-time when every intelligent creature is expected to be alert, सुप्त गाम् of the Dhammapada stanza suits the context somewhat better. The वृत्त can be ह्वाये

18 [Crit App, line 1 before D7, ins — For the repetition of 18^a in Das, cf v 1 17]

20 ^{ab}) फलमप्राप्त, फलप्राप्तिहीन, अत एव फलसङ्गिनम् । [Crit App to 469*, line 7 for रवि, read रवि]

21 [Crit App, line 7 after time ins a semi-colon and read Das third time also]

23 ^c) Deussen renders 'ein Sammelpunkt der Götter ist der Wald' Cn gives a more acceptable sense 'Forest [-life] is a cattle-pen for penning in the senses' — The stanza that follows fits in well with that interpretation

25 'The ahimsā in thought, word and deed, when practised, secures immunity from the bondage of all those karmans that deprive one of the [true] aim of life'

26 ^c) Copyists do not clearly distinguish between असत्याज्य and असन्त्याज्य (i e असत्याज्य), so that from the collation sheets it has become now difficult to find out what MSS read असत्याज्य (= असत् त्याज्य) as given by the Bombay and the Kumbh editions असत्याज्य, as an attributive adjective to सत्य (meaning 'never to be given up'), gives better sense Cnp gives असत्याघ (reading of Cal ed) and a few MSS असत्याज्य as variants, explained as असत्य आघ (or आज्य) = मक्ष्य यस्य [सत्यस्य]

28 [Crit App, line 7 after K4 1] both times, ins Bs first time]

29 ^c) Cn glosses क्षेमी by परसुखाधी

31 ^a) क्षत्रयज्ञैः, as distinguished from the ऋक्षयज्ञ upon which his mind was set. क्षत्रयज्ञैः, a variant given by several good MSS, is explained by Cn (not in a convincing manner) by श्रीरत्नागौ. Cf 12 257, the विचस्त्रुगोता.

34 In the second pāda, the व 1 पित (for सपि ना), can be understood as a vocative. The accepted text has reference to the father's words in 6^b above [Crit App, at the end ins — After 34, Ks Bo c-2 D2s 24 D2s D2s 5 7 (all second time) read 32]

35 Quoted by Śaṅkara in the Br Up Bhāṣya on iv 4 9 — ^c) दण्डनिषात् is better explained as self-castigation (in the event of any lapses). For the explanation of निषात् as 'laying aside' by Ca Cs, see Crit App

36 Quoted by Śaṅkara in the Br Up Bhāṣya on iv 5 15 (with the व 1 किं नै धनेन किमु बन्धुभिस्ते for the first pāda)

Colophon [Crit App, line 17 for Ml. c 1 (all, read Ms 1 (both]

170

1 ^b) स्वान्द्रिग, Cn स्वशास्त्रानुमारिण, 'each after his own fashion'

2 ^c) The name is sometimes read as शपाक, explained by Cn as—शम्, आत्मसुखम्, तेन पाक, रागद्वेषादिराहित्यात्रिर्मल ।

5 ^b) अभिमनयेत्, subject दैवम्. In the corresponding passage, 12 28 6, it is paraphrased by तेषामन्य तरापचौ यद्यदेवोपसेवते

6 'Sustaining the brunt of affairs and withal not in the fullness of spirit, thou art [in a vacillating mood] pursuing neither what is [true] bliss, nor what thou desirest' Cn, reading न इच्छिये (or supplying न with इच्छिये), understands the stanza differently

8 ^c) The variant अनमित्रपथ is equally good, though grammatically (cf. Pāṇini 5 4 72) it should be 'पथ—'it is a forlorn, friendless path' [Crit App line 10 for G1-2, read G1 2]

12 ^a) Cn seems to have emended चात्त्वो into चारिद्यो, but अरिद्य as noun, should have been अरिद्य in the sense intended. As a Masc noun अरिद्य

means something quite different — It is possible to understand अरिद्य (अविद्यमान रिद्य [= injury] यस्मात्) as a Bahuvrīhi in the sense of a saviour, and consequently also, a source of danger, as Deussen seems to have done. But why all this ado for a reading not supported by MSS outside the Cn family?

17 ^c) त्रिमि — Cn त्रिमि, धनरूपकुलैः. The reading प्रसिच्यते (drenched, overwhelmed) is given by Ś1 (orig) K1 2 7 V1 B2 (marg) 9 D4 7 9 T2 G1 2 8 M1 5-7. Some of these MSS (K1 2 7 D4 9 T2) read 'मक्त in 18^a, but the others retain the same root. In the corresponding passage in 12 28 7^{cd}-8^{ab}, the same root सिच् is supported by a good majority of MSS, although there too Ś1 shows the hand of the corrector changing orig प्रसिच्यति into प्रमिच्यति

19 ^{cd}) प्रतियेषन्ति 'hit or impinge against', punish (Cn दण्डयन्ति) Cp सिद्धलक्ष्य, 'one who has hit the target'

21 ^{cd}) ' Bearing well in mind how, as the world goes, there ensues a concourse of the imperishables with the perishables '

171

2 ^c) अविदिता 'absence of any desire to pry into the real nature of things or seek to obtain them', which is but the next step to निर्वेद. Cn reads अविधिस्ता, explained by कर्मणि इच्छाभाव, and gives विधिस्ता as a व 1 rendered by भ्रवणादीच्छा, probably this is a slip in Cn for विविस्ता

6 [Crit App, line 4 after D4, ins (both times)]

9 ^a) अविहित, 'not allotted by Fate'

10 ^{ab}) पूर्वे कृतस्य (= अधिगतस्य), [तत] अनर्थैशुकस्य, तथापि भूय [प्रयत्न] अनुतिष्ठन — अथ वा, पूर्वकृतस्य परिणाममूत्तै रनर्थैशुकस्य मम इदानीं कर्म कुर्वत — मम प्राक्तनसगत्या लब्धमनर्थं पश्यत । — ^c) सगत्या, by concatenation [of forces]

11 ^b) गच्छति, the subject is उट्ट understood. In 11^{cd}, जम्बुक plays the same rôle as उट्ट. For उन्नाय, cf. 12 136 23, where the commentators explain it as the hunter's net or trap for catching wild fowls and other game. A जम्बुक apparently seems to have, by sheer accident (काकनालीयम् adv), run away with the net, carrying along with it the baits placed for the

fowls and also the fowls caught within The exact fable is not preserved, but it might be somewhat like the one in 12 136 [Crit App, line 10 after लाठीयन्), *ins* — K₂ & read 11^d twice Line 11 for K₂ & 7, read K₂ & (both first time) : Line 16 at the end, *ins* (both second time)]

12 ^a) मणी वोद्दस्य, quoted by Bhattoji under Pāṇini 1 1 11, observing, इवार्थे वशब्दो वाशब्दो वा बोध्य । Cf वदिलोपे in Kāvyaṣṭakā 10 89 — मणी, two jewelled pendants, or small water-jugs (of Cn on 3 185 11 मणिकाख्यपात्रे, of also मेदिनी—मणिरलिञ्जत्) The word can also denote tags of skin hanging down below the nostrils of the camel It is explained by the शब्दवस्त्वुम् to mean also अजाया कण्ठ-सितस्तन

16 This stanza is not to be found in its proper context, viz towards the end of 12 313, where one naturally looks for it As the Bengali translator, P O Ray, observes, to make Vyāsa quote here a verse of his own son looks somewhat odd

17 ^a) मन्दस्य, जीर्यत

21 ^a) Reading नैव in 21^c, the construction is किं जातु प्रेम्भ्यतामियात् । with the reply, नैव इयात् With नैव, it can be taken as a question of appeal "Is it not indeed thus that one becomes a slave to others!"

23 [Crit App, line 2 for D₈, read B₇ Lines 6-7 the D₇ variant should come after the D₆ s variant]

27 [Crit App, line 8 before B₈ 9, *ins* — ^a)]

28 ^b) स्वाद् is attributive adj to उदक and not predicative as Deussen renders it One can never have too much of the sweet water of the Gaṅgā — ^c) मद्विलापनम्, said ironically with reference to the अर्थे

29 ^b) The Calcutta translators propose reading भूतग्राम (given by D₂ T₁ G₈ s only) for 'ग्राम' and take स (in 29^a) to refer to काम (understood) To ask काम to go away यथाकामम्; or to abide—वसतां— (not in my body, but somebody else's body) is not a straightforward construction. And the same translators propose interpreting शुक्लाद् (in 30^a) as referring to not the भूतानि and इन्द्रियाणि, but to 'all attributes founded on Rajas and Tamas' — In

32-33, of course, काम is directly mentioned

31 ^c) Deussen apparently reads or at least interprets सख by सखे, which, as a reading, is found in K₁ alone हुने सख 'I study the scriptures not for gain (which would be रज्ज्), nor blindly (which would be तमस्), but with faith and understanding

35 ^a) Deussen and the Calcutta translators apparently construe धने अवधानमहसै (1 e. 'इत्थेभ्यः) अपि कष्टतरा दोषा According to Cn, the sense would be [अ]धने अवधानमहसै [हेतुम्] दोषा कष्टतरा — ^d) दुःखैर्विधीयते 'is brought into existence by, or achieved only after, sufferings'

36 ^b) पुरा निम्नन्ति = हनिष्यन्ति, किं तु तत्पूर्वं छिद्यन्ति, रद्वैजयन्ति च The v 1 पुरो, which has good support, can mean 'in the sight of all' [Crit App, line 8 for time, read times]

37 ^a) मन्द- (for which अर्थे is a lect fac) can mean 'stupid', as is made explicit in st 30

41 ^b) अहमशुद्धिमानस्मीति नाह बुध्यामि । Deussen renders 'ich denke nicht mehr wie ein Unverständiger'

42 ^a) नस्योत, नासावृज्, nose-cord, more usually नस्य or नास्य of 3 31 25, Manu. 8 291 — The whole speech can be compared to the Buddha's words to Māra

52 [Crit App, line 4 for सप्तम इति, read सप्तम-मिति. Lines 15-17 transfer to the end the v. 1 B₆ (marg) s सुखी]

54 [Crit App, line 4 for Dn₁ as read Dn₁ n₁]

56 [Crit App, line 2 for 339, read 539 Line 5 for D₂ s, read D₂]

61 The specific lesson to be learnt from the six "teachers" is well brought out by the commentators from whom extracts are given in the Crit App — No 2, *lurara* or osprey is the subject-matter of Jātaka 390 of gāthā 2—

Yāvadevassāhū kiñci tāvadeva akhādisu ।

Samgamma kulā loka, na himsanti akhīcaṇam ॥

The Sāṃkhyapraśaṇabhāṣya iv. 5 as also Bhāgavata Purāna 11 9 2 clearly explains the point

मामिषं कुरत् जम्भसिन्धो ये निरादिषा ।
ददामिषं परित्स्वयं न मुगं समविन्दत ॥

For no 4, the explanation of C_s (accepted by C_n) seems preferable, in support of which a verse of Vararuci is quoted (Crit App., lines 17-18) The explanation in Jātaka 330, gāthā 4, is not quite cogent C_s also gives a better explanation for the approach of the maiden desirous of pounding rice so as to be within hearing of the elders' conversation (which, C_s tells us, related to her own impending marriage) The Saṁkhyavapravācīnabhāṣya IV 9 has no explanation to give and that of C_n falls flat — [Crit App., line 18 after 9-12, *ins* also given in the Kumbh ed. — Line 26 after 5-8, *ins* C_s — Crit App to 475*, line 10 for in text, read above — Lines 11-12 for With lines 5-6, cf., read Lines 5-6 = — Line 18 after नाव-), *ins* The Śālikarabhāṣya on V S III 2 10, refers to this as the शुभकारान्ताय

172

3 ^b) कन्दचित्त, 'of fresh or healthy mind' — [Crit App., line 7 read कस्य for वसन्]

4 ^b) For निदिधित्वा, cf 12 171 2*

14 ^b) For पदांश, cf 3 261 29^d 6 2 5^c, 80 47^c

18 ^c) C_n, reading and explaining सवमानान्दमं, considers सवमानान्दतो (or सर्व सामान्यतो) as an अवपाठ सर्वमानान्दमं, 'from the point of view of sameness of nature underlying all things'

19 This is one of the reasons why the व्रत is called आशुग (= अशुगे प्रगत) or belonging to the 'goat-swallower' of the extract from Cp in Crit App to st 25

20 ^a) मास्रवति, 'trickles down unto me, falls to my lot'

25 The metre of st 25-37 is पुष्टिताम्रा — [Crit App line 13 for 'भूमिपु, read 'भूमिपु]

26 ^b) सचरण' or 'समरण' = नाति (Cp), -सचरण = -सञ्चन (C_s)

29 ^b) इहार्थ, the second word can be अर्थ (= स्वामिन), or आर्थ (= one from of a respectable family) The v l अहार्थ can mean 'what or who could well have been avoided

31 ^c) उपगतफलमोगिन, the emphasis is upon उपगत C_n resorts to शाकपाथिवसमाम with a view to equate मोगिन with मर्षा

33 ^{ab}) The first two lines, according to the v l chosen, can be interpreted in various ways (1) इह नार्थरूपगतबुद्धि, [अथापि] आत्ममस्य मन्, असुखार्थ [= दुःख] अभिगत अवेक्ष्य, (ii) इहनार्थे [हेतुभिः] असुखार्थ [= दुःख] अभिगतमवेक्ष्य उगत (= स्वाधीन) बुद्धिरात्ममस्य, (iii) इहनार्थे उगतबुद्धि [पुंस्य] असुखार्थ [= दुःख] अभिगतमवेक्ष्य, आत्ममस्य [सन्], besides the आद्य, i e, the simplest, पाठ put up by C_n

34 ^{ab}) 'Neither emotionally (हृदय) nor intellectually (मनः) is one able to perceive that the pleasure one longs for is both inaccessible and perishable' I seem as though to perceive it, and so — etc

36 ^a) अनुनिशाम्य, 'having carefully observed one after another' — C_n reads विप्रपात, precipice or abyss', विप्रयान, 'going in diverse and contrary ways' — [The marg reference on p 987 should read C 12 6688, and that on p 988, C 12 6689]

173

10 ^a) सर्वे कामा मामिमाना, 'all gains involve an element of [self-]destruction' Cf AV 9 5 4 अहिना मामिमस्या, Śatapatha Brā II 6 2 6, Mbh 3 36 13 — ^d) अभिमन्यसे, 'art cherishing wicked thoughts against'

11 [Crit App, line 3 *delete* the bracket in the beginning]

12 [Crit App, line 5 for G₁s, read G₁-s Page 989, marginal references for C 12 7002, read C 12 6702 Crit App to 477*, lines 4, 5 for in text read above The star passage is om by S₁ K₁ 2 4 only, and might have perhaps been taken into the text, though it seems to be an after thought]

22 [Crit App, line 5 in the beginning, *ins* Ca n]

25 [Crit App., line 3 for नात्ति, read नात्ति]

32 [Crit App., line 6 for 'मत्तो, read धनमतो — Line 9, *ins* semicolon after उपनामिता]

33 ^c) ते खल्वपि, i e, the authors of दासत्व upon others

36 [Crit App, line 11 for तुष्ट up to अम, read स्वया up to पूर्ण]

39 'Neither on account of some [false] slander, nor on account of any real [blemish] that brings degradation' (अपहरिणा), shouldst thou throw thyself away

44 १) दुस्तीया , 'born of bad parentage'

45ff In B xin 37 11-14 we are told that a person who behaves in the manner described in the present passage is as good as a dog In the Bhūgavata IV 19 10ff we are told how, for obstructing the horse-sacrifice of Prthu and behaving like an arrogant infidel, Indra was condemned to become a शृगाल or jackal, from which situation he was pardoned and saved by Hari upon Indra's repenting —[Crit App, line 9 for अनिदयो read अनिदयो]

47 [Crit App, line 1 for sequence, read repetition —Line 6 after Ks १, ins (both times) —Line 8 after K१, ins (both times)]

48 [Crit App, line 1 for sequence, read repetition —Line 2 after Kt ० १, ins (both times)]

50 [Crit App, line 1 for Bo, read V१]

Colophon —[Crit. App, line 3 before K२, ins semicolon for full point.]

174

☞ This adhy = Cal ed 6745-6784 and 12138-12157, = GK 181 and 323 [2], = Kumbh ed 179 and 330, = P P S 169 and 308 Of the 26 N MSS used for the Crit App of this parvan, 25 MSS (the 26th, Ds, missing second time) and of the ten S MSS, only one, G२, read the adhy twice The variants from the repeating MSS are included in the Crit App of this adhyāya.

1 A pious unassuming man like Manki was denied the happiness that was his due therefore give up oravings was the teaching of adhy 171 The next Ājagaravrata adhy emphasised the need of philosophical contemplation on the evanescence of worldly things, and adhy 173 is tuned to the same key This would naturally suggest the inference as to the futility of all Karmans, but it is

worth noting that the ultimate lesson insisted upon is—पेश्च चानुस्त्वं च कर्तव्यं दिनमात्मनः (st 20th) —[Crit App, line 11 for After 2, read After 1]

2 [Crit App line 11 for [except Ds] first time, read first time, Ds [second time] missing —Line 20 for all [except Ds] first time, read all first time, Ds [second time] missing]

3 ०) The sense is that from dying in hundreds, they begin to die by thousands —[Crit. App., line 9 for D-२ (all [except Ds] both times), read D-२ १-२ both times, Ds [second time] missing) —Lines 21 for both first time, read first time, Ds [second time] missing]

5 ०) The Bs Cap Cv reading हस्तमनेन, with the interpretation of Cv, fits well in the context —[Crit App, line 14 for ० s, read ० (second time missing) s —Line 15 for first time, read first and third time —Line 16, ins Ś१ (by corr as in text) before K१, and ins Ś१ (before corr) before K२ —Line 17 for हस्तमनि, read हस्त(Ś१ by corr 'स्ता)मनि]

6 [Crit App, line 11 for ० s read ० (second time missing) s]

7 [Crit App., line 3 for ० read ० (second time missing) —Line 20 for s ० s, read s s —Line 21 for Ms (all [except Ds Ms] second time), read Ms (all [except Ms], Ds [second time] missing)]

8 [Crit App, line 4 for ०, read ० (second time missing)]

9 [Crit. App., lines 6 and 7 for Ms, read Ms (both times)]

11 [Crit App, lines 14-15 for Ds-२ G२ (all [except Ds] second time), read Ds-२ १-२ G२ (all second time, Ds [second time] missing)]

16 [Crit App, line 6 for Ds ० ० (all first time), read Ds ० ० (all first time, Ds [second time] missing)]

17 [Crit App, line 16 after Ms, read Kumbh ed]

18 [Crit App line 6 after 6, ins (first time, second time missing) —Line 13 for first time, read first time, Ds [second time] missing]

19 [Crit App., *ms* in the beginning = (var) 12 231 24]

Colophon [In the beginning, *ms* D₂ (second time.) missing]

175

Initial Note [Line 4 for Appndix, read Appendix. — At the end, *ms* For adhy 175–180, of La Cosmogonia di Bhṛgu, by Angelo Maria Pizzagalli Memorie del R Istituto Lombardo di Scienze e Lettere (pp 95–149), Milano, 1910, cf also App II (no 1), pp 2106 ff]

4 [Crit App in the beginning, *ms* = (var 9)]

10 ff 482*, 483* are allied to the Bṛhan-Nār Purāna passage cited in App II (No 1), p 2106 Very few MSS of the N recension show the Purāna influence Viṣnu is, however, mentioned in st 20 — [Crit App 482*, line 1 for in text, read above]

20 °) नर्वभूतात्मभूतसो — It is worth noting that the Elements created by Brahman are not outside Brahman, but constitute his very being It is worth noting also that the 'elemental' cosmogony and the 'mythological' cosmogony with Brahmā (= Viṣnu) coming out of the lotus (st 15) are mixed up in the present treatment — [Crit App, line 1 om (hapl)]

27 [Crit App., line 3 before स्मृतम्, *ms* for]

29 °) अगवत, 'of the mighty Ākāśa', the extent of which is described in st 23–28 The v 1 नमस makes this explicit — [Crit App., lines 4–5 read the T G s v 1 before the G₁ M₁ 5-7 v 1]

34 That Brhmā's being produced from the Lotus which is sprung from the Earth, the fifth creation of God Mānasa (st 15), cannot be consistent with Brahmā being called the Primal Being (st 34) This is explained away by calling Brahmā a form (मूर्ति) of the मानस — [Crit App, line 6 for D₂, read D₁ (both times)]

176

2 °) सृष्ट प्रथमतो जलम्, — The प्रजाविसर्ग was about to start, but prior to that, the मानस had created आकाश

as the first act of the भूतविसर्ग Thus we have to understand two processes to avoid self-contradiction

6 °) ब्रह्मकल्पे — On this Cp observes तेनेय सर्वा प्रक्रिया ब्राह्मकल्पिकी इत्यपि कथितं स्यात्, which is the traditional method of harmonizing what looks apparently incapable of harmonizing

11 ff Here is an original explanation why शब्द is to be regarded as the property of आकाश, also of the origination of fire through the concussion of water and wind (as illustrated in the phenomenon of lightning) The solidification of the water drops as hails (st 14) leading in the course of time (st 15–16) to the production of the solid earth are other attempts at rationalizing the traditional cosmology — The sequence of creation in 175 13–15 (which is expounded in a mythologizing way in 176 9–17) goes, however, against the Classical Sāṃkhya It is to be noted that once the creative process starts, there is no interference in it on the part of the Creator

15 Pizzagalli observes (p 135) "From fire which has become solid comes the earth—a much more accurate doctrine if by solid fire we may understand the incandescent cosmic matter But who knows what other image has suggested the idea to let the earth be born of fire"

177

3 The Bhūtas are the Mahābhūtas, each possessing a single all pervading characteristic The प्रजास (each one of them), possess all the five characteristics St 10–19 explain how signs of the five pervade the whole creation — [Crit App., line 6 after कर्त्तु, *ms* (both times)]

8 [Crit App, line 2 after marg, *ms* D₂ transp 7 and 8]

10 °) पुष्पफले, 'in different flowers and fruits'— to be taken as समाहारद्वय फलेर्, the S reading, is an easier construction, while पुष्पफलव्यक्तिर् does not give the desired sense

11 °) शीतेन has to be read as शीते न The different v 1 for स्थायते are apparently due to construing शीतेन as one word The opposite effects of रूपम् and शीत prove the existence of स्पष्ट by अन्वय and व्यतिरेक

Cn gives the two verbs, but that reading is not adequately supported — [Crit App., line 7 for 'स्ता, read स्ता — Line 11 for शीतेन, read शीते न]

12 ^a) निच्ये, 'by the clattering sounds', कठोरै शब्दैः as Cn explains it

16 ^{ab}) It is not the plant that sucks up water by the lotus-stalk, as Deussen understands the line, but it is an ordinary feat done by any person
 ❧ Cv उत्पलनालेन उत्पलनालास्पर्शकरणेन, जल श्वापेनोर्ध्वं नीत जल, यथा वक्रयेण पुरुष आददते । ❧ — ^c) पवनसयुक्त, because sucking up cannot be done without the help of the wind

17 ^a) As read by majority of MSS, the pāda is hypermetric, and we could have accepted that reading as well The singular सुखदुःखस्य (given by Ś1 K1 2 4 D1) can be taken as gen of the समाहारद्वय, or possibly, as = सुखस्य दुःखस्य च, the termination स्य being understood with each of the two words

24 ^a) Cv reads प्राणान्प्राणवत and explains प्राणान् by इन्द्रियगणान् — ^b) व्याचच्छते, Cv विकासयति

25 ^a) उच्छ्वसिति — Cv ऊर्ध्वं शिरोमध्ये, श्वास प्रापयति — [Crit. App., line 1 for उच्छ्वसिति read उच्छ्वसति]

27-28 = (var) B 14 50 41^{cd}-43^{ab} The instances given by Cn, Cs and Cv are as under —

Cn	Cs	Cv
इष्ट — कस्तूरिकादौ,	च दनादौ,	तण्डुलादिधान्यगन्ध
अनिष्ट — शवादौ,	शवादौ,	अमेध्यादिगन्ध
मधुर — मधुपुष्पादौ,	गुढादौ,	गुढादिगन्ध
वडु — मरीच्यादौ,	मरीच्यादिपु,	मरीचिगन्ध
निहारी — सर्वगन्धाभिभावको हिरवादौ,	सर्वगन्धतिरस्कारी करतूरिकादिपु,	लवणादिगन्ध
सहृत् — चित्रगन्धोऽनेकद्रव्य कर्दमादिपु,	कर्दमादिपु,	शर्करादिपु मिश्रितो गन्ध
लिग्न — सप्तसप्तशतादौ,	शृगमयादौ,	घृतचन्दनादिगन्ध
स्थ — सर्पपतेलादौ,	यवादिपु,	सर्पपादिगन्ध
विशद — शाख्यप्रादौ,	कर्पूरादौ,	कुसुमगन्ध

in B 14 50 42, अञ्ज is added as the tenth गन्ध

29 = (var) B 14 50 43^{cd}-44^{ab} — [Crit App., line 2 for स्पर्श, read स्पर्शश्च]

30 [Crit App., in the beginning, ins = (var) B 14 50 44^{ab}-45^{ab}]

31 [Crit App., in the beginning, ins = (var) B 14 50 45^{cd}-46^{ab}]

32 = (var) 14 50 47^{ab}, 46^{cd}, 47^{cd} The Tabular Statement on p 1012 would show that there has been much confusion in the citation of the different instances, and some erroneous classification, which has made Cn give the ingenious explanation (under GK. 34^{cd}) — कठिनादय स्पर्शभेदा अपि चक्षुषापि निर्णेतु शक्या इति रूपमध्ये पठिता । — ^b) अणु (n) for अणु (m) as predicated of ज्योतिरूपाणुण The reason possibly is because the atom as such and its qualities are incapable of being perceived by the layman's naked eye, although the Yogin can directly see the same — [Crit App., line 4 for D1, read D2]

33 [Crit App., in the beginning, ins = (var) B 14 50 48^{cd}-49^{ab}]

34 ^b) मृदुदारुण to be understood as मृदु and दारुण, the termination being supplied with both. Cf सुखदुःखस्य in 17^a above — [Crit App., in the beginning, ins = (var) B 14 50 50^{ab}, 49^{cd}, 50^{cd} — Lines 9-10 om K1 7 D1 in line 9, and in its place transfer D1 8 9 दारुणो मृदु from line 10 — Crit. App to 488*, lines 1, 2 for Ds, read Ds]

35 [Crit App., in the beginning, ins = (var) B 14 50 52]

36 [Crit App., in the beginning, ins = (var) B 14 50 53^{ab}-54^{cd} — Line 10 for B2, read D2]

37 ^c) The correct reading is त्रैस्त्रयैण (given in Ś1 K1 Das D1 T G1-3 8) Cf. the gloss of Ca. B 14 50 53^{cd} gives इष्ट, अनिष्ट and सहृत् as three additional varieties of शब्द]

39 [Crit App., line 10 for 1-3, read 1-3]

178

Adhy 12 178 corresponds to 3 203 13-30, the v 1 from which are enclosed in rectangular brackets in the following notes

1 = (var) 3 203 13 — [^a) For आश्रित्य, आसाद्य as in Ks 7 V1 Bo 6-9 Das a1 Dm1 n1 Ds D2 8 8 8 8 8 M1 6 7]

3 = (var) 3 203 15^{ab}-16^{cd} — [^a) मूर्धानमाभितो वहि]

4 = (var) 3 203 16^{cd} — [^d] For भूतानि, भूतानां as in D₁ s For विपदाश्च, विपदश्च as in K₁ e B₁ D₁ D₁ s G₁]

5 = (var) 3 203 17 — [^c] For च, तु as in K₁ e V₁ Bo e-9 Da₁ at D₁ n₁ D₂-e s 9]

6 = (var) 3 203 18, where the reading पावक in 18^b seems to be due to case-attraction. The topic is अपान- and not पावक-. Also, in 18^a, the text reads वस्ति- whereas वस्ति seems to have a more general support of MSS in our passage — [^a] For वस्ति-, वस्ति- as in K₁ e 7 V₁ Bo e-9 Da₁ at D₁ n₁ D₁ s D₂ s -s T₁ Ga. c M₁ For सू-, सू- For गु-, गु- — ^b) For पावक, पावक as in B₁ s Da₁ at M₁ For च समाश्रित, मनुश्रित as in K₁ V₁ Bo e-9 Da₁ at D₁ n₁ D₁ s D₂ s s s]

7 [Crit App., in the beginning, *ms* = 3 203 19]

8 = (var) 3 203 20 — [^a] सधौ सधौ सनिविष्ट — ^b) For सनिविष्टम्, सर्वेष्वपि]

9 = (var) 3 203 21 — [^b] For नमानेन, स तु वायु- — ^d) For अवतिष्ठति, परिधावति]

10 With 10, cf 3 203 23 — [^a] अपानोदानयो- मध्ये — ^b) प्राणव्यानौ समाहितौ — ^c) For स्वपिष्ठान-, त्वपिष्ठान as in K₁ e V₁ Bo e-9 Da₁ at D₁ n₁ D₁ s D₂ s s e e]

11 = (var) 3 203 24 — ^a) आस्य = आ + आस्य, the subject is स्रोत — [^a] तस्यापि पापुपर्वतस् — ^b) तथा स्याद्भुदमग्नि — ^c) स्रोताग्नि स्माज्जायत — ^d) For स्रोताग्नि, प्राणेषु]

12 = (var) 3 203 22 — [^a] For च, तु]

13 [Crit App., in the beginning, *ms* = 3 203 25 — Lines 4-5, for Da₁ गुणानि, Da गुदात, read Da₁ गुदात, Da₁ गुणाति]

14 = (var) 3 203 26 — [^a] For नाभेर, नाभ्या as in B₁ (marg) D₁ T G₁ s e M₁ 7 — ^d) प्राणा सर्वे (by transp) For समाहिता, प्रणिष्ठिता as in K₁ D₁ e 9]

15 = (var) 3 203 27 — [^a] For प्रसृता, प्रसृता For सर्वे, सर्वाश्च as in K₁ B₁ D₁ 7 T₁ G₁]

16 = (var) 3 203 28^{abcd} — [^a] योगिनामेव मार्गस्तु — ^b) For तत्पदम्, तत्परं as in K₁]

17 = (var) 3 203 28^{ef}, 30^{ab} From the उपक्रम (st 1) and उपसृष्टार of this adhy, it would seem that the movements of the gastric fire (अन्नल) take place along the path of the अनिल or the wind within the body — [^a] For विहित, वित्तौ as in M₁ — ^b) For प्राणपानेषु, पानौ हि as in M₁ 7 For देहिनाम्, देहिषु — ^c) तस्मिन्व्य स्थितो ह्यग्निर् — ^d) For समाहित, इमाहित- as in K₁ 7 V₁ Bo e-9 Da₁ at D₁ n₁ D₁ s D₂-9 T G₁-3 e M₁ s-7]

179

1 On the evidence of these questions, particularly 12 180 11-18, Dahlmann calls Bharadvāja a materialist (Die Sāṃkhya Philosophie, pp 193 ff), but the questions of Bharadvāja are pitched on a much higher key than that of a mere Cārvāka — ^a) प्राणायामे, found in Ś₁ (sup l in) K₁ 7 V₁ D₁ e T₁ G₁ s e Cp, seems to signify प्राणव्यावरति (Pān. 7 4 25), perhaps प्राणवृत्ते would be the more regular form ❀ Cn लोकायतमते सित्वा अक्षिपति । ❀

2 ^b) पच्यते, Cn स्पष्टीक्रियते, the root being √पचि विस्तारवचने, which would normally give the form पच्यते, but, as Cn explains, with reference to Pānini 6 4 24, इदित्त्वभावेऽपि नलोप

3 [Crit App., line 5 after D₁, *ms* (both times)]

4 ^a) ❀ Cn वायुमण्डलवद्दृश्य, वात्याचक्रवद्वायुना सह दृश्य स्यात् । ❀

5 If the atmospheric wind, the Prāna and the Soul are three distinct entities, when, at death, the Prāna wind is assimilated and lost in the atmospheric wind, the Soul—the third thing—ought to be nevertheless perceptible as such of the explanation of C₁

14 Cf Br Up 3 9 28

180

15 [Crit App., line 3 after the first as well as the second K₁, *ms* (both times)]

18 [Crit. App., lines 6 and 8 after G₁, *ms* (both times)]

28 [Crit App., line 1 for 203 37, *ms* 203 37 12 238 12]

29 [Crit App, line 1 for 203 35, *ms* 203 35 12 238 10]

181

2 ^a) स्वर्ग, 'as means to Heaven', the Ds variant सर्गाय would mean 'in the interest of His creation'

6^c-7^d — Vj reads this on marg, apparently because it was om (hapl), as is also done by Br Nār Purāna

10 Bhrgu's statement that members of the four castes were all originally Brahmins, and that it is differentiation in occupation (कर्मणि) that created the distinction between the castes, and further, that all of them are equally entitled to perform यज्ञ, is noteworthy Compare 12 60 38-40 Cn tries to get over the difficulty by saying (12 181 3) ग्राह्यं वर्णशुद्धेनोच्यते In other words, born Brahmins can behave like the Ksatriyas, Vaiśyas and Śūdras, but do not, on that account, lose their ब्राह्मणत्व The context, however, is about, world-creation

20 ^a) धर्मतन्त्रपरायणा—Cv धर्मतन्त्र, योगानुष्ठान, तदेव पर अयन विद्यमान यस्या सा तथा।

182

1 [Crit App, line 3 for Ks read Ks]

8 ^c) न वै भवेत्, in the absence of the लक्ष्य mentioned in st 7 —^a) न च ब्राह्मण, because of the presence of the शूद्रलक्ष्य

9 [Crit App, line 1 before —^a], *ms* 9^{ab} = (var) 12 316 10^{ab} — Crit App to 496*, lines 1 and 2 for in text, read as above]

10 [Crit App, line 1 for 40, read 40, 316 11]

11 [Crit App, line 1 before 3, read (var)]

12 Cf Note to 12 154 27, p 942

13 [Crit. App, line 1 for 47, read 47 12 316 20]

14 [Crit App, line 1 for 48, read 48 12 316 22]

16 ^a) 'It is only from cessation of hankering that eternal peace proceeds' — [Crit App, line

2 read the line thus T₂ G₂ s s M₂ s प्राणेन (Ms प्राणे नि-) गृह्णीयात् (for प्राणे निगृ^{*})]

183

4 ^{ab}) लोके वृत्ति, the N variant, should perhaps have been read than the accepted वृत्तिलोके, and in any case there should be a wavy line underneath

10 ¹) Cn interprets the v l परमा स्थिति by नित्य मत्त्वं and observes सुराक्ष परमस्तीति पाठान्तर नोपगृह्णीमो, नित्यसुखस्यानुपलम्भात् —²) The deletion of समापति in the S recension may be an after thought. — [Crit App, line 20 after *लपन्ति, *ms* comma for semicolon]

11 [Crit App, line 22 before 11⁴, *ms* (hapl)]

15 Cn interprets सर्वभूतानां जनित्रा by अविद्या and supplies इव after दृश्यते and tries to arrive at the conclusion मोक्षस्य निर्विषयसुखात्मत्वम्

184

7 ^a) ❀ Cn चतुर्णामाश्रमाणां धर्मश्चातुराश्रम्यम्। ❀

8 [Crit App, line 5 for अनुसिष्टता (Gs 'त'), read अनुसिष्टता (Gs 'तो) — Line 46 for स्वाध्यायफल, read स्वाध्यायफल]

11 ¹) द्रव्योपस्कार from √कृ(डुकृ) करणे is interpreted by Cn as धनवर्जनम्, द्रव्योपस्कार from √कृ, किरति, विक्रमे by द्रव्यसंपादनम् The सुहागम is possible only in these two roots, and not in the case of कृष् कृणाति, or कृ कृणाति-ते हिसाया — [Crit App, line 27 for स्यावस्तु*, read स्यावस्तु*]

16 [Crit App, line 18 for B₁ s, read B₁ s — Line 21 for D₁ s, read D₂ s]

Colophon [Crit App, line 5. om Ms]

185

1 ¹) सुमर (cf Pān 3 2 160, Amara 2 5 11) is a variety of deer (*Dos Grunnensis*), cf. 1 60 60^d 3 98 14^b 7 29 19^b, B 7 68 6^a, etc —²) सानासनिनो, 'the [bare] ground upon which they stand serves as their resting place'

3 ²) तुल्यवृत्तय = तुल्यमनोवृत्तय, which is clarified by the v l तुल्यदर्शना मामैकराश्रिता, double sandhi (प्राप्ते

एफरात्रिका), 'residing for not more than one night in a village'

8 Cn here raises the issue किमिह श्रोतो हिमवदुत्तर-भाग एव परलोकत्वेन प्रतिपाद्यते, उन श्रुतिप्रसिद्ध परमा मेति, and decides in favour of the latter alternative, putting it down as व्यामवाष्ट (i. e., व्यामकूट), so that his लेखक Ganapati, should not write too fast for him! Cf B 1 1 74-87 The actual description does not warrant such an interpretation

10 °) काले मृत्यु, Cn reads as कालेऽमृत्यु and glosses अमृत्यु आत्मा, ममाधिकाले प्रभवति, इक्षरो भवति।

12 The description of the ideal लोक ends with this stanza. — [Crit App., line 5 for D₂, read D₁]

14 °) नैकत्रिका, Cn आत्मवद्वनपरा

19 [Crit App., lines 1-3 om the portion from K₁ c in line 1 up to लोक) in line 3]

186

Initial Note [For 33-63, read 34-63]

2 °) It would be possible to emend ह्यभिविस्त्याना into *अभि* with a hiatus, but अमन् इति (instead of *नन्दिनि) is an equal possibility — [Crit App., in the beginning, vs With 2, cf B 13 162 34]

3 [Crit. App., line 1 after 35, put semicolon and vs Manu 4 56^{ab}]

7 °) If तमुत्तिष्ठेत् refers to rising up after finishing meals, आर्द्रपाणि would be the correct reading as referring to the उत्तरापोश्न with the usual formula अमृतापिधानमभि, cf. Manu 4 76, if तमुत्तिष्ठेत् refers to active work following meals, नार्द्रपाणि ensures, while the washed hands are getting dry, an interval of a few minutes' rest after meals See the extracts from the Comm in the Crit App — °) Washing the feet immediately before retiring to sleep is prescribed, the interval while the feet are getting dry being utilised in prayers of Mrcchakatika, Act 3, between st 7 and 8 The v 1 नार्द्रपाणि can be understood as advice against sleeping immediately after meals, while the washed hands are still wet

8 °) शुविकामम्, 'peacefully disposed'

12 °) 'It is understood as what flows from the

mother's bosom'

13 Apparently, the statement made here seems to be at variance with B 13 162 43 A मांसभक्षण निवृत्त person is, according to the latter text, permitted to eat यजुषा सस्कृतमाम If so, the text in 12 186 13^a should be यजुषा [अ]नस्कृत माम In the alternative, we have to understand the statement in 12 186 13^{cd} as referring to persons who are not निवृत्तमांसाशन, while 13^{ab} refers to निवृत्तमांसाशन persons, for whom, as Cn expressly says, even the यक्षिय-माम is prohibited

14 °) 'should place it before them', as being due to their kindness'

17 °) तीर्थ, the person whom man considers as तीर्थरूप, the preceptor — °) युधि, fire — °) चोक्ष्य, the v 1 for शौच, denotes cleanliness (Marathi चोख)

20-22 Like st 21-22, st 20 also prescribes different modes of greeting In the case of commercial transactions, the greeting is—अपि शोभन पण्यम्? In the case of farming—अपि कृषि दाचने (Marathi वदनी होणे)? In the case of sowing—अपि बहुकृण मस्य? In the case of herds of kine being driven [to the field or home]—अपि सुवाह्य वतते! Upon someone sneezing (सुने), the usual greeting still is शत जौव

23 °) To make sense, the variant सह स्त्रिया (for सुनस्त्रिया) has to be interpreted as referring to a woman other than one's wife or पत्नी—पृथक्शय्या in the latter case being against the code सुतस्त्रिया can mean सुतस्य स्त्रिया, but more properly, perhaps, सुनेन स्त्रिया च [एकत्र शयनम्] — [Crit App, line 6 for K₁ 4 स्त्रियश्, D₁ ० स्त्रियो, read K₂ 4 D₁ ० स्त्रिय]

25 ^{ab}) The subject is वैकुण, 'bodily defect' (which indicates a sinful heart) — ^{cd}) 'Those who purposely conceal them from good folks come to grief'

28 °) विवर्तमानस्य, 'even though the perpetrator might have changed his status'

32 °) 'It is the gods that ordain men's birth and-station'

187

[Initial Note, line 1 for B 12 285, read B 12 286[5] Line 2 before Brhan, vs along with those from]

1 Ca explains the transition from the discussion of आचार in the preceding adhy to that of the अध्यात्म in the present adhy thus आचारात्सर्वशुद्धौ ब्रह्मज्ञानमध्यात्मरूपं जिज्ञासुं वृच्छति Cn understands by अध्यात्म the योगधर्म, cf. extract from the comm cited in the Crit. App The adhy does not discuss the regular cosmology beginning with the Creator The star passage 502*, inserted in several MSS after 12 187 1, is the initial stanza of 12 175, but the reply to it given in 12 175 12 is not to be found in the present adhy 187 In B 286 [5] (which repeats 12 187), in st 13, ईश्वर is introduced, but that is evidently a later device The same is perhaps the case with 504* and the gloss of Cv on the same Cf st 6 below

2 [Crit App, in the beginning, *ms* With 2, of 12 239 2]

3 [Crit. App to 504*, in the beginning, *ms* (L 1)]

4 [Crit. App, in the beginning, *ms* 4^{ab} = (var) 12 239 3^{ab} —]

5 5^{cd} = (var) 12 239 3^{cd} — ^{cd}) The construction is somewhat difficult and has led to the *lect fac* महाभूतेषु भूतानि, which is not adequately supported 'The Great Elements interpenetrate [all created] beings, which are like the waves of the ocean'

6 °) The principle here designated as भूतत्मा is called भूतकृत् in 7^b, and it is said to be responsible for the creation and absorption of the Bhūtas In 37 and 42, the creation of the gunas is ascribed to सत्त्वं and in 43, we are told that there is no ulterior supporting principle higher than सत्त्वं But these descriptions do not suggest any personal entity like ईश्वर, परमात्मा or ब्रह्म It is the commentators and the authors of extra passages like 504* that are anxious to introduce it [Crit App, in the beginning, *ms* — With 6, of 12 239 4]

7 °) अनु, 'afterwards, by subsequent experience' The v l न, found in the Southern and the Middle-group MSS, is probably an original scribal confusion between न and नु — [Crit App, in the beginning, *ms* = (var) 12 239 6]

8 [Crit. App, in the beginning, *ms* With 8, of 12, 239 9]

9 [Crit App, in the beginning, *ms* With 9, cf. 12 239 10]

10 [Crit App, in the beginning, *ms* With 10^{ab}, of 12 239 11^{ab}]

11 [Crit App, in the beginning, *ms* With 11, of 12 239 14]

12 [Crit App, in the beginning, *ms* With 12, of 12 239 15]

13 °) The proper reading, possibly, might have been सूक्ष्मं for ऊर्ध्वं in 13^a, which v l is found for the ऊर्ध्वं in 13^b The construction then would be सूक्ष्मं पादतलाम्बा [च] यद् [यथासख्य] अर्वाक् ऊर्ध्वं च । In chaste Sanskrit, in the subsequent reference, what is spoken of last is referred to first, and what is spoken of first is referred to last The other method of reference is of course not unknown in Sanskrit — ❀ Ca and Cs agreeing *verbatim*) ऊर्ध्वं पादतलाम्बामित्यादिना सर्वशरीर-न्यापित्व दर्शयति । न तु दिग्भ्रमवत् शरीरपरिमाणत्वस्य नियम-यति । Cv ऊर्ध्वं पादतलाम्बामित्यत्र पातालमेतस्य हि पादमूलमिति वचनान्यापादतलाम्बामूर्ध्वं विद्यमानं चतुर्दशलोकात्मकं जगत् । अर्वाक्, त्रिविक्रमावतारे अर्वाक् पश्यति । अन्यथा ऊर्ध्वं पश्यति । ❀ — °) ❀ Cp अन्तर, ब्रह्माण्डोदरम् । एतेन नाय शरीरपरिमाणं, किं तु विभुवदिति दर्शितम् । ❀ — [Crit App, in the beginning, *ms* 13^{ab} = 12 239 18^{ab} — Line 4 after Ms, *ms* Cv]

16 507* — This star-passage = 19^{cd}, it need not have been taken as a separate star — [Crit App, in the beginning, *ms* = 12 239 19]

18-19 The subject of पश्यति शृणोति जिघ्रति जानानि स्पृशति is पुरुषाधिष्ठिता बुद्धिः, and at each of its activities it is continuously assuming a corresponding विकार (विक्रियते, 19^b) — [Crit App, lines 3, 5, 12, 14 after a1, *ms* (both times) — Line 9, om D: T1]

24 °) The v l for अतिभावगता, viz. अ-त्रिभाव-गता, अविभाव गता, अ विभाव गता, all denote the transphenomenal state of the Buddha, when it is not occupied with anything in particular It then abides as sheer existence (निर्वृत्तिक as Cn puts it), its location being the same as that of the Mind — [Crit. App, line 3 for अतिभावगता, read अविभावगता]

30 [Crit App, in the beginning, *ms* = (var) 12 212 29, 239, 20

31 [Crit. App., in the beginning, *ms* = (var) 12 212 30 — Line 6 *after* D₁, *ms* (both times)]

32 [Crit. App., in the beginning, *ms* = (var) 12 212 31) — Line 4 *for* D₂, *ms* D₁ (both times) :]

33 C₃ reads द्रष्टव्य in 33^a, but explains it, as if the word was नद्रष्टव्य, by ऋतुमूर्च्छारहत्या मनसि प्रमगमात् — [Crit. App., in the beginning, *ms* With 33, cf 12 239 23]

34 [Crit. App., in the beginning, *ms* With 34, cf 12 239 24]

35 [Crit. App., in the beginning, *ms* With 35, cf 12 239 25]

36 [Crit. App., line 4 *after* K₁, *ms* (both times)]

37 C_v introduces 37 by — इदानीं दा सुतोति हुचर्थं मविष्कारात्

40 ^{cd}) Although merely परिदृष्ट, he wrongly deems himself as their creator, the function of creation really belonging to the सूत्र aspect

42 On 42^{cd}, C_v observes — इति वचनेन मोक्षानन्तर-मसि मत्त्वोपेयाद्यो मन्मदनन्वयवपनात्मत्वरूपेनाय सर्वं प्राणिसमूहं पृथग्दत्तं । प्राहृतमन्वयुगस्य मोक्षप्रदायानन्तरेण नित्यवन्वयायोगात्

45 [Crit. App., line 1 *for* is B₁, *read* in B₁]

54 [Crit. App., line 7 *delete* semicolon after C_p]

59 [Crit. App., line 6 before — ^d), *ms* — D₁ repeats 59^d]

188

1 ^b) ध्यानयोगश्चतुर्विधः — These four stages of contemplation are already mentioned in 12 46 2-4, where Yuddhiṣṭhira describes the four stages of Kṛṣṇa's ध्यानयोग — (i) विषयेभ्य इन्द्रियनिवर्तनं कृत्वा प्राणायामात् (12 46 3^{ab}, 188 5), (ii) ततो मनसि इन्द्रियव्ययः (12 46 3^{cd}, 188 6-7), (iii) ततो मनसो बुद्धौ (12 46 4^{ab}, 188 8-9), (iv) ततो बुद्धेरतन्मि (12 46 4^{cd}, 188 2-3) cf. the quotation from C₃ cited in the Crit. App., while Sarvaśāstra-Nārāyaṇa was the authority of C₂ (एव तावत्सर्वज्ञनारायणानामुपारेण विष्टव श्लोक)

4 ^b) नित्य, i e., नित्य पदम् — °) अविवादीनि, 'not inciting untoward thoughts'

10 This and the following two stanzas dilate upon the necessity of constant and continued control of the mind cf. 6 24 60

15 विचार and वितक are graded forms of Yogic concentration on some व्यक्त objective, विवेक concentrates upon the अव्यक्त and leads to 'अहमेवेद सर्व' consciousness which, so long as the अस्मिन्ना consciousness persists, is the penultimate Yoga, while the highest (subsumed under विवेक, but not specified in the text) is technically known as the सानन्द, which, ज्यैश्वर्यादिमात्र विनापि भवतीति मुरय, as C_n explains

17 ^a) करीष = शुष्कगोमयचूर्ण — ^d) परिभावनम्, मूल्यांघा करिष वन्दनम् । बहुकालं जले द्विजा सन्तश्चिकीर्ता प्राप्य मूल्यांघा वारं ग्रहीतुं शक्ता (C_n)

19 [Crit. App., line 8 before D₁, *ms* B₃ (marg) मन्मदप्रशमनेति स]

21f — The bliss attainable by the culmination of the मानन्दयोग cannot be described in words, as C_n says, quoting भैश्यायजी उपनिषद् (6 34)

189

3 [Crit. App., line 3 *ms* at the end K₁ (*ms* l₁) यावत् (for जा^a)]

4 [Crit. App. line 1 *read* D₂ at D₁ *for* D₂ at D₁ — Line 2 *read* D₂₋₄ *for* D₂₋₅]

5 Life long recitation of the Vedas in Saṁhitā, Pada, and other forms, which constitutes the exclusive occupation of a class of Vedic students (thanks to whom the ancient Vedas have been preserved intact to the present day), it is worth noting, comes in here and in the following chapters (190-193) for a special encomium, very much like the उच्छृष्टि mode of discipline towards the end (according to P P S ed., in the beginning) of the Mokṣadharmā sub-section This is characteristic of the catholicity of the Mbh teaching The comparison here is between वेदान्त and जप 511A* attempts to equate them respectively with Sāṅkhya and Yoga.

7 According to the Vedānta, in the fourth Āśrama, ordinary Vedic recitation (जपन) comes to an end, is not normally permissible (cf. सृष्टिसुक्ताफल,

I, p 190, lines 9-10), on the other hand, the peace and tranquility (शान्ति) which ensues from [silent] Samhitā-japa (Veda-vāda) is [by itself] capable of steadiness in or mergence into Brahman (of the fate of the Jāpaka in 12_193 20) Hence both these modes-of-life are, from one point of view, connected with one another (as requiring a disciplined life leading to the same goal), and from another, not so connected (the one relinquishing, and the other continuing samhitā and allied recitations) This is detailed in st. 8ff

14 Even a Jāpaka, while steadily pursuing his japa of the Samhitā, might lapse into Samādhi, wherein the whole text is vividly presented to his inner self, and when so engrossed in its presence, his Japa-activity can as such cease to be the normal japa, and so he could eventually attain the same "Brahman" goal

15 [Crit. App., line 4 for 15, read 15^{ab}]

16 [Crit. App., line 7 before Gc, vs — Kc repeats न कार्याणाम्]

190

2 °) In view of the question in st 1, निरयम् here denotes some निकृष्ट (lower, short of the highest) अयनम् Of the comm. cited in the Crit Apparatus

7 °) स एव, Ca राग एव

8 [Crit. App., line 5 read पतितस् for पतित]

11 °) वृद्धग्राही 'possessed of strong and haughty disposition'

12 °) ग्राहि, Cv explains by वेदे — °) The Jāpaka, intent upon वेदजप or प्रणवजप, is already समूत, at one with the 'Truly Existent' Why should he hanker for any other goal thereafter (अय)? The v l समूत and अय are given by the primary ŚK group

191

6 °) निरया, lower goals as compared with the highest, which the true Jāpaka is capable of attaining

7 °) दाम्याम्, रागदेयान्यां धर्माधर्मान्यां वा (Ca)। प्रिया-प्रियास्याम् (Cn. p)। पुण्यपापान्यां तत्फलान्यां वा (Cs)। जनन-

मरणाभ्याम् (Cv)। युक्तमिति पाठे शानानन्द्राभ्याम् (Cp)। व्याप्तिनित्यत्वाभ्याम् (Cs)

प्रिमि, धर्माधर्माभ्यां, भूतादिकाभ्यां, तेजोबलप्रकारैर्वा युक्तम् (Ca)। गुणै प्रियाप्रियहेतुभि, देयमानशातृमादीर्वा युक्तम् (Cn)। सत्यशानानन्द्राद्यै युक्तम् (Cs)। मत्स्वरजस्तमोगुणै, सृष्टिसिति सहारै, तेजोबलप्रकारैस्त्रिभिरुपादानैर्वा युक्तम् (Cv)

— °) अष्टाभिः पुरीभिः, स्वयमेवोक्तम् —

अप्रहर्षमनानन्दमशोक विगतदुःखम् ।

अभय चानिमित्तं च अष्टेऽमनवग्रहम् ॥ (Ca)

भूतेन्द्रियमनोबुद्धिर्वासनाकर्मवायव ।

अविद्या चेत्यसु वर्गमाहुः पुर्यष्टकं बुधा ॥ (Cn p)

अणिमा लपिमा चैव गरिमा महिमा तथा ।

ईशित्वं च वशित्वं च प्राप्तिं प्राकाश्य(म्य)मेव च ॥

इत्येष्टैर्वा (Cp s)। अष्टमदैः (Cv) ।

त्रिभिरेव वा, सत्त्वादिभिः सृष्टिसितिप्रलयशक्तिभिर्यद्वा दमत्यागा प्रमादीर्वा युक्तम् । युक्तमिति पाठे जाप्रत्स्वप्रसुप्तिभिर्हीनम् (Cp s)।

8 °) चतुर्लक्षणवर्जं — षः Ca चतुर्लक्षणैः ब्राह्मणत्वादिभिः, अधर्माद्यानैराग्यानेश्वर्यैर्वा, भूत्वनुग्रहप्रलयवैषम्यैर्वा वर्जम् । Cn लक्ष्यते, प्रायते विषयस्वरूपभेदिसिद्धानि लक्षणानि, दृष्टिद्वयमिति विज्ञा तय । रूपादिहीनत्वात् प्रत्यक्षस्य विषयः । गुणजातिक्रियाहीनत्वात् शब्दस्य । असङ्गत्वेन सवन्ध्यामहात्मानुमानस्य । सर्वसाक्षित्वेन अजडत्वाच्च न बुद्धेः । Cs उत्पत्तिदृष्टिस्यविनाशे ॥ षः — °) षः Ca p चतुर्भिः कारणैरालोचनसकल्याभिमानाध्यवसायैः प्रधानव्यक्ता व्यक्त(v l. "व्यक्तादृष्ट)पुरुषैर्वा कारणैर्वाजितम् ॥ Cs परमकारण निमित्तकारणोपादानकारणसहकारिकारणानि । यद्वा, आलोचनसकल्याभिमानाध्यवसायैः प्रधानाव्यक्तादृष्टपुरुषैर्वा ॥ षः — °) षः Ca हर्षं वाद्यविषयसमुत्थं, आन्तर आनन्दः । षः

9 °) कालः सपच्यते — Time itself ripens and passes away, but does not, as elsewhere (कालः पचति भूतानि), ripen and annihilate anything else.

11 °) तस्य स्थानवरस्य, i. e., मोक्षस्य

192

1 °) For the status and the functions of the three, of explanation of Cn quoted in the Crit App under 16

6 °) The v l सोऽयम् (= स + अय), Cn explains it as स + उय(√वृ) = सोय)

7 °) देव्या, by सावित्री, the presiding deity of the वेद and the गायत्रीमन्त्र

8 519* चतुर्भिरक्षरैः viz. — ष, भू, भुव, स्वर् — अक्षराष्टका — [ष] आप, ज्योतिर्, रस, अमृतम्, ब्रह्म, मूर्, ।

मुव, स्वर [ॐ]—जगद्बीजसमायुक्ता, i. e., preceded and followed by ॐकार, which is the जगद्बीज — चतुर्विंशत्पदा, i. e., the three pādas of the गायत्री

11 [Crit App, line 3 read विप्रये for विपे]

15 [Crit. App, line 4 before सन्निमित्त, read Ds for Ds]

20 °) For निरयान्, S reads निलयान्. The निलयस of the Gods are, according to the current context, as good as निरयस (cf 12 191 11)

38 [Crit App, line 1 read repetition for repetition]

53 °) 'I will not make a second speech' cf st 55 below

57 [Crit App., line 2 read नृपावाक्य for वाक्य]

68 °) 'With the horizontal bar of the weighing balance held evenly in the centre'

72 °) अन्तिकौ, glossed as अन्तवक्तारौ by Cs, cf Pāṇini 5 4 34

77 °) 'If the Brāhmana desires to give, let him confer upon me the favour of accepting the proffered wealth'

79 [Crit App, line 5 read विप्र for विप्र]

95 °) द्विगुण फलम्—Cv तद्दत्तधेनो पुत्राभूते गावौ

114 [Crit. App., line 2 read वास्यां for आवास्यां]

115 [Crit App., line 1 at the end, vs — Kc repeats 115°]

118 [Crit. App., line 2 om Ds प्रक्षण, and thereafter read Ds: T1 (before corr) माक्षण, Ds प्रक्षण]

122 [Crit App, line 6 the last word is देत]

193

1 [Crit. App, line 2 after marg, vs as in text]

4 °) Delete the wavy line below वच

7 [Crit. App., line 2 read G1-3 c for G1 3-3]

15 °) विषयप्रतिहरम्, 'withdrawal [of the senses] from the sense-objects'

17 °) उपस्यितकृतौ, 'easily controlled', apparently qualifies भ्रुवौ and also the नासिकाग्रं situated below the eye-brows.

18 [Crit. App, line 1 before of, vs for both,]

28, 31 [Crit App, line 15 and 4 read S1 for S1]

29 °) यथास्थानानि, either two words, or an आप्रप्रयोग for यथास्थानम्

194

3 Ca, in view of the v 1 प्रजापति (for 'ति), and देवपितृसप्तप्रवर (for 'रो), observes गौडीयपुस्तकेषु मनुरेव बृहस्पतिरिति भाति 'प्रजापति श्रेष्ठतम पृथिव्यां महपितृसप्तप्रवर महर्षि । बृहस्पति प्रश्नमिदं पुराणं पप्रच्छ' इति पाठदर्शनात् । एतच्च बृहस्पतिर्देवयुरुरिति प्रसिद्धे विप्रलम्बे विमलबोधशोधितामित्युपेक्षणीयम् । प्रजापते (v 1. 'ति) श्रेष्ठतममित्येव पाठो ज्यायान् । अत एवाध्यायेषु मनुर्ववाचेत्युक्तम् ।

8 With 8, of Ch Up vii. 1 2-4

11 [Crit. App, line 9 before छंदति, vs (gloss रच्छति)]

14 Quoted in the Śāṅkarabhāṣya on B G 13 2

15 [Crit App., line 6 before ॐ Ca, vs — °)]

17 °) For स+स्या in the sense of 'to come to a stand still, to die' of आश्वलायनगृह्यसूत्र, iv 6

20 [Crit App, line 4 read Das for Das]

195

2 °) इमे, 'the creatures in the world'

3 °) Cp divides परमस्वभावम् into परम् अस्वभावम् and glosses पर मौक्षम्, अनावृत्तिलक्षणम्, अस्वभावम् (परमत्वादिविहीनम्) । अथा गृह्णन्ति, ब्राह्मत्वादेव परस्वभावम् । यदा तु विमुक्तानीन्द्रियाणि प्रत्याहृतानि स्युस्तदैवात्मा शान्तं स्यात् ।

5 °) ॐ Cn स्व, प्रत्यगभिन्न स्वभावम्, स्वरूपसत्तां पश्यति । ॐ

6 °) समुपायम्, 'creative process' ॐ Cn (reading समुदायम्) कर्ता, कर्म, कारण, देशकालौ, सुखदुःखे, प्रवृत्त्यारम्भाख्यो यत्नो, गत्यादिक रागादृष्टेश्वरादिक च समुदायम् । ॐ

9 °) दीपवृक्षा, the allusion is to the branching stone-pillars erected in the courtyards of temples to

hold the illuminating lamps.

10 ^d) ज्ञानैकदेश (as read by Śi K₁₋₃ D₂ D₆ T M₁ s e), 'the sole repository of knowledge'

16 With 16^{ab}, of Katha Up II 3 9, Śvetā-
svatara Up iv 20

22 ^d) अनुकूलम्, 'by the side of the bank'

23 ^{ab}) Construe यथा [यथा] चल [वस्तु] दृष्टिपथ
परैति [तथा तथा] सूक्ष्मम्, [यथा यथा] अभिपानि (= brought
near) [तथा तथा] महद्गुणम्, तथा etc, of Śākuntala 1 9
यदालोके सूक्ष्म etc Cn glosses उपनेत्रदर्पणयोरपायेऽक्षरस्यौरय,
मुखस्य दृश्यत्व चापैति etc. The point made is the de-
ceptive nature of sense perception

196

2 ^{ab}) युगपत्समस्तान् (presented before him), अतु-
ल्यकाल (= अयुगपत्) समस्तान् वा इन्द्रियायान् वृत्तं (in their
entirety) आवेक्षते (reviews together) Cn explains
the v l नोवेक्षते by प्रकाशयत्येव — ^c) सचरते, अवस्था-
प्रयम् (Cn)

4 With 4, of Katha Up II 3 9, Śvet Up iv
20 — ^b) इन्द्रियेन्द्रियम्, i e., इन्द्रियस्वेन्द्रिय, as the
Ātman is of श्रोत्रस्य श्रोत्रम् etc, Kena Up 1 2, or,
इन्द्रियेन्द्रियम्, इन्द्रियप्रकाशकमिन्द्रियम्, in accordance with
the text (Br Up iv 4 18) प्राणस्य प्राणमुत चक्षुषश्चक्षु-
तो etc — ^d) ॐ Cn तच्छब्दयोगाद्येनेत्यध्याहार्यम् । येन पश्यति
तदिन्द्रियति । ॐ

6 ^a) पार्श्व, because it is always snow-clad

8 With 8, of Raghuvamśa xiv 40 The spot
(लक्ष्म) on the moon, though a familiar phenomenon,
is not correctly ascertained (न विन्दति) as to whether
it is भूमिच्छाया (= प्रतिबिम्ब of the earth), or not, but
that does not negate its real ultimate nature (परा-
यणम्) ॐ Ca विग्व लक्ष्म पश्यन्नपि अशास्त्रविदमुद्दि- शशो
वा जगद्विम्बं वेति सद्विम्बे ।

9 ^b) It is possible to understand युथा as सुथा
and take the word with समनुपपद्यन्ति (supplied from
9^c) 9^{ab} gives an example of a *prima facie* per-
ception (of redness) and the attribution of it to
where it does not belong (i. e., the Sun) 9^{cd} gives
the opposite example of the wise astronomer's
[exact] ascertainment of the Sun's motion where it
does not appear to the ignorant.

10 "The wise desire to bring into close proximity

the distant object desired to be known by making it
the target of knowledge" — For निर्णयन्ति, Ca also
gives the v l निर्णयते and explains it by—ज्ञानेनाभ्यास
प्रसादभाविना निश्चेतुमिच्छन्ति आरुरुक्षु-ज्ञायार्थं, योगिन इति भाव ।
For अभिसहितम् (not 'सहितम्'), cf Pāṇini 7 4 42

14 ^d) पर, शुद्ध बोध्यं, न पश्यति घटवत् ।

19 ^a) ॐ Ca उत्पत्तौ, प्रतिपदि । यदौ, पूर्णिमादौ । व्य-
यत, क्षये दर्शे । ॐ

22 ^{cd}) शरीरन्मुक्त शरीरी—शरीरविदात्मा तेन विनिर्मुक्त-
शरीरी नोपलभ्यते (Cn) ।

197

1 ^a) व्यक्तम्, स्थूलशरीरम् — ^d) प्रेत्य, लिङ्गादियुज्य

5 ^c) अदृश्यं तु—अनाज्ञात्कारणानवान् (Ca)

8 Quoted in the Śāṅkarabhāṣya on B G 3 4,
and on Br Up Bhāṣya iv 4 22

10 With 10, of B G 3 42 and Katha Up I 3
10-11, II 3 7-8

19 ^d) अभिगत, not अतिगत as in 19^{bc}, because no
reaching beyond the पर is possible

198

The initial star passage 540* is om in ŚK and S
Its object, as Cn (*apud* st 8) says, is—दु खनिष्टसुपाय
वैराग्यमुक्त्वा सुखप्राप्त्युपायं ब्रह्मज्ञानमाह । Several of the
lines already occur in Parvan 11, and a few in
Parvan 3

1 ^a) 'Knowledge is consequent upon the cogniz-
ing operation directed against the knowables'
—The knowledge of Brahman, however, is possible
when, as 2^d is careful to state, ध्यानयोगसमाधि is super-
added to the ordinary operation of knowing

3 ^a) गुणवती, 'so long as it is busy with objects
possessing qualities' — ^c) Cap, reading अवदारा-
भिनि स्त्रोत, explains यथा पर्वताभिदारणेनाभित्तो निम्नाभिमुख
स्त्रोत गिरे शृङ्गात्त्वभावतो वर्तते । The v l अवधाराभि* and
अवताराभि* convey the same sense

5 ^a) बुद्धिमपहन मन, 'the mind, only when under
Buddhi's control or guidance' — ^{cd}) गुणावेक्षि as
the mind normally is, it cannot have any vision of
the quality-less.

7 [Crit. App., line 1 read (?hapl.) for (hapl.)]

14 With 14, cf. Katha Up II 3 10

16 [Crit. App., line 3 *delete* the bracket in the beginning]

17 ^a) Ca (reading द्वितीया मिथुनव्यक्ति) explains द्वितीया तु महतो मिथुनव्यक्ति, इयो सात्त्विकनामभिकयोक्त्यात्, while Cn (reading as in text) explains द्वितीया प्रवृत्तिस्तु मिथुनादभिव्यक्तिं नियच्छति । न पुनयादृच्छिकी सृष्टिरित्यर्थः

18 ^b) Reading श्रेयः, there is hardly any point in the statement that श्रेयः is superior (उत्कृष्यते) to अयम् । On the other hand, one can argue that अश्रेयः, failure when aiming at the sky, is superior to failure when aiming at the tree । Or, we can understand उत्कृष्यते in the sense of 'is obtained or derived from'

199

1 ^a) ते = प्राणा in the Upanisadic sense of indriyas The √ लो is given by the middle group — ^d) Cf Bh Gītā, 7 7^d

4 [Crit. App., line 3 *before* 4^{ed}, *ins* (hapl)]

7 [Crit. App., line 2 *read* धर्म for धर्म]

9 ^d) आत्मस्था = देहनिष्ठा

15 ^a) प्रदाश्रन्ते, विषया इत्यर्थे The √ लो is explained by Cn, quoting (Vedāntaparibhāṣā, Sec 7)

अस्ति मानि मिय रूप नाम चेत्यश्रयस्त्रयम् ।

आद्य त्रय ब्रह्मरूप जगद्रूप ततो दसन् ॥

20 ^a) Ca gives अदृष्ट्य as a variant, which is explained by धर्माधर्मवासनाप्रतिबद्धत्वाद् According to Cn, अदृष्ट्य stands here for the four अध्यादिनदतुष्टि described in the Sāṃkhyakārikā 50, while कर्मण प्रतिषेधे indicates the five other तुष्टि described in the same Kārikā Both these are अनुपाय or wrong, misguided, remedies

21 Another set of impediments are the eight temptations of Yogio siddhis (ibid, Kārikā 51) — ^b) दर्शनाद्, i e., स्वप्ननाद्, in the false hope that the siddhis are the true goal

23 ^b) गुणान् इमान्, the "gunas" or nature of the Highest — ^d) That object along with (सह) its "gunas" and "avayavas" can only be inferred. ❀ Ca गुणैरेश्वर्यादिभिर्ब्रह्मावयवभूतैरिव महितम् । ❀

25 ^c) ❀ Cn मनसा, विचारात्मकेन समृद्ध, पूर्वमिति शेष । ❀

26 ❀ Ca बुद्धिर्विषयबुद्धिः, तथा प्रदीप । मनसा अणि मादिममृद्धिमता, समृद्ध । निराशीर्गुणता, आशसालक्षणेन समारहेतुना गुणेन, रागेन, शून्यत्वम् । ये तु विलोम्यमाना विषयैस्ते पर ब्रह्म त्यजन्ति, तस्य ज्ञाने यत्नमेव नाचरन्ति । यथा वायुरिन्धनस्थ, इन्धन लीनमग्निं त्यजतीति दृष्टान्त । ❀

27 ^a) Ray translates गुणादाने by 'destruction (√ दा = to cut) of gunas' and construes गुणादाने बुद्धिपराय, गुणाविप्रयोगे बुद्धववराय Cp also renders गुणादाने by गुणोच्छिन्तो Deussen translates बुद्धिपरावराभ्या by 'unto that which is too high and too deep for the intellect'

28 It is possible to read व्यक्तधर्मा as well as स्वयत्कर्म As Ca explains जन्मन प्राक् पुरुषोऽव्यक्तात्मा । तत शरीरालम्बनेन तद्वेरेणादि व्यक्तमात्मन कर्म । तेन अनुमीयमान त्वाद्यक्त इवामौ । तत शरीरान्ते, अन्तर्वाले, अव्यक्तत्वं गच्छति Cf. B G 2 28 The karman, however, is not really that of the Ātman, who is निरनिश्रयमकर्ता Hence Ca has to say व्यक्त इवामौ This is explained in the latter half of the stanza, which attributes the activity to the indriyas — [Crit App, line 8, *before* Dc, *ins* B: (marg) ग्लायद्भिश्च,]

29 ^b) The देह does not, in spite of the इन्द्रियस and the पञ्चभूतस, move of its own accord, independently of the presence of the Highest Immutable

200

8 [Crit App line 3 *delete* Cp पुरुषोव्ययः]

9 ^a) दृष्ट्वा, having seen the last of the Mahābhū tas properly created Possibly also, seeing the earth and deeming it not a suitable place for quiet resting — [Crit App., line 7 *ins* Cp *before* पुरुषो व्ययः]

14 ^c) Cv connects तमस with जज्ञे, rather than with पूर्वज्ञः, as in Ca

15 ^c) ब्रह्मणः + उपचिति can give ब्रह्मणोपचिति by double सधि, or we can divide the words into ब्रह्मणा + उपचिति The word अपचिति does not normally have the sense that Cn assigns to it

17 With 17, cf 201 4, where वसिष्ठ takes the place of दक्ष

20 ^b) दश तिस्रः, thrice ten (= 30) daughters.

26 The Malayālam v 1 for 26^d is to be understood as two words अजयन्व and अजयन्वज .

33 [Crit App, line 4 before —o), *ms* — After 33^{ab}, D_o reads line 2 of 545*]

38 [Crit App, line 7 for *द्यस्य read *द्यस्य]

39 With 39, of 5 138 25, where the same peoples are mentioned as being the leading peoples of the South The name तलवर (also तल[or ताल]वर, "walking under palm trees") seems to be a tribal appellation For मण्डपै in 39^d (given by Ś1 K1 2 4 Dn*), मण्डपै, the more familiar term, could have been accepted It is to be noted also that, in st. 40-41, the यौनस (Ionians), काम्बोजस and गान्धारस are referred to with contempt

41 ^c) वल is the optional spelling of वट (of 1 85 4 6 2 17 7 6 25, 29 40, 59 21 12 99 33) The word denotes a species of carnivorous bird In the present passage, which appears to be a late addition, no MS gives the spelling वट, which has been generally accepted in the Crit Ed

43 [Crit App, line 4 after ed., *ms* Cv]

201

3 With 3-4, of 12 200 17

11 ^a) ❧ Ca शशविन्दु, वृष्णीनां पूर्वजः । सोपि प्रजापतिः । ❧

18 [Crit. App, line 6 for अहिर्मधो, read अहिर्मधो]

20 ^{cd}) ❧ Ca ते च देवा, देवापेक्षया पूर्वे, पूर्वमाविन, इति द्विदिधा पितरः । विवृणां पितर आसन् इति श्रीहरिवंशे वक्ष्यति । ❧

29 Ca understands रुपद्रुकवप as one name and यौस्पारिन्याय also as one name and so gets four times seven Guardians for the four quarters, instead of (7+9+7+7=) 30, as in the text

30 ^a) For भगवान्, the S recension reads दुर्वासा

202

10 552* Cv explains गृहीत्वा by ओपधिवनस्पतीन् गृहीत्वा — In connection with 553*, Cv tries to ex-

plain the physical possibility of the earth entering the पाताल, and the other details of the Varāha incarnation, and concludes तस्माद्राहस्य समुद्रे विहारः, अगस्त्यजल्पान च न विरुद्धम्

14 [Crit App, line 8 before D_o, *ms* D_o (by corr)]

22 [Crit App, at the end, *ms* B_o (marg) देवा देवर्षयस्तथा]

30 [Crit App, line 1 before 30^{ab}, *ms* (hapl)]

Colophon [Crit App., last line for 17, read 17 A, 17 B, 17 C, the passage 17 B (= Kumbh. adhy 210) being also given by D₁ T G₁₋₃ 6 M₁]

203

*5 ^c) Ca, like Cs, divides the pāda into सम्यग्गृह्णानि वर्तन्ते Dividing the pāda as in text, the interpretation can be— ह्योदया [कचिद्] विपरीता, [कचिद्] सम्यग्गृह्णा, कथ निवर्तन्ते ।

11 ^a) On कालचक्रम्, Cn observes पर कालचक्र, न त्वर्वाचीन सवत्सराख्यम् (of Śvet. Up, 1 4). — *) वैलोक्य, adv., 'in all the three worlds', of Pāṇini, 5 1 124, Vārttika

14 ^c) प्राप्य is corrected by Ś1 K₂ into प्राप्तान्, as required by the context.

15 [Crit App, line 1 before Manu, *ms* 1 1 37 12 224 70,]

19 ^c) In view of जगद् in 18^d (and उक्तानि in 20^b), वेद (given by Ś1 K₂ only) seems more appropriate than वेद, the reading of the remaining MSS The st is quoted in Br Sūtra Śām Bh. on I 3 29

27 ^d) विकारे पोदश, viz., 5 शानेन्द्रियस + 5 कर्मेन्द्रियस + 5 विषयस + thinking or reflection, hence we get 16 mental functions

29 [Crit App, line 4 after K₁, *ms* (both times)]

30 ^a) सर्वे स्वस्य, 'having power of concentration and diffusion'

31 ^a) उपासीनम्—As the पुरुष, in contrast to the usual Sāṅkhya view, is described as the कर्ता, he is also not उदासीन (like the Sāṅkhya पुरुष) but उपासीन,

'attentive' He is not = the one who अनशत्रुन्यो अभि-
चाक्रीति (cf. Mundaka Up 3 1 1), but the one who
पिपल स्वादति (ibid.)

32 [Crit App., line 2 before K1, *ms* Ś1 (by
corr as in text) T2 सौम्यगुणा — Line 3 delete
T2 सौम्य* along with the preceding semicolon]

36 [Crit App., line 7 after Ś1, *ms* (by
corr)]

204

1 [Crit App., line 3 before —^o), *ms* —^o)
D1 T G1: ० चराणि स्वावराणि (by transp)]

2 With 2, cf. Ch. Up 6 12

4 ^a) As contrasted with the स्वभावहेतुजा भावा,
i e., those working through natural propensities, as
illustrated in 2-3, are the अव्यक्तजा भावा which, unable
to work through natural impulses, 'exist through
the operation of the efficient cause (चेनयितु कारणात्)
—^b) कारणलक्षणा', कारण ब्रह्म लक्षयन्ति ते (Cn) —^a)
अभिसहिता, मिलिता (Ca)

5 ^a) ❧ Cn महत्तम्, अज्ञानोपाधि जीवम् । स्वादयो नित्य
जीवेनानगता इत्यर्थः । ❧ — [Crit. App., line 7 the
word after for 15 — सहितम्]

6 ^a) सर्वनीत्या, सर्वेण प्रमाणेन सर्वेणत, शातम् (Ca)
—^b) ❧ Ca मनोहेतु सुलक्षणात्, आत्मानुमानेन सप्रमाणम् ।
Cn (reading मनोहेतुमलक्षणात्) मनोजन्मनिर्वचनीयम् । प्रा
ग्मवीयवापनावशादेव प्रतीयते । ❧

7 ^a) ❧ Cn तत्, जीवस्वरूपम् । कारणैर्वापनाभिः । ❧

8 ^a) अव्यक्त, प्रकृतिरविद्या वा (Ca) —^b) परिमण्डलम्,
नेभिः (Ca) Cv gives a fuller explanation अव्यक्त
मूलप्रकृतिस्तदेव नाभिस्थानीयच्छिद्र, व्यक्तानि महदहकारसुद्धयास्यानि
अराणि, एकादशेन्द्रियपञ्चमूतास्यषोडशविकाराः परितो मण्डलाकारा
यस्य, क्षेत्रज्ञेन नारायणेन घृत लिङ्ग मनोहर कालाख्य अक्ष यस्य ।

10 ^a) तर्पात्, फलतृणया (Cn) —^a) स = परिग्रह-
— [Crit App., in the beginning, *ms* Das repeats
10^{ab} after 11^{ab} — Line 3 after Das, *ms* (first
time) — Line 5 after ^a), *ms* Das (second
time) हेतुमान् (for स हेतुर्)]

11 ^a) ❧ Cn विवर्तवादाशयेन परिहरति — नाम्येतीति ।
रज्जुगयोरिव कार्यकारणयोर्विषमसत्ताकत्वादन्योन्यारिभ्रमत्रवेशो न घटन
इत्यर्थः । कार्यार्णा तूपकरणे इति पाठे तु, उपकरणे, सत्ताप्रदानरूपो-
पकारे । ❧ —^a) हेतुमान्, नारायणो हेतुर्यस्य (Cv)

— [Crit App., line 5 before —^o), *ms* — After
11^{ab}, Das repeats 10^{ab} — Line 7 at the end,
ms Das कर्म तत्कुरुते तथात्,]

13 ^a) Ca reads सरजा for सरज, and connects the
word with वायु

15 ^o) वार्ता = कृषि (Ca), सुखदुःखप्राप्तिपरिहारोपायमूला
क्रिया (Cn)

205

1 The ref has to be गुरुस्वाच as in 12 203 7,
204 1, 205 27 and elsewhere. Note the v l for
26^a below — 1^{ab}, 2^{ab}, 3^{ab} extol the प्रवृत्तिमार्ग,
while 1^{cd}, 2^{cd}, 3^{cd} extol the मोक्षमार्ग Cp, however,
gives an alternative explanation for विज्ञाननिष्ठानाम्,
viz. विविधज्ञाननिष्ठानाम्

2 ^a) सस्तुत, प्रशस्तरम् (Cn)

5 ^b) देहयापनम्, यथाकथञ्चिद्देहस्थिति, उपभोक्तव्यकर्मक्षयमा
त्रार्थम् (Ca) Cn interprets 5^{cd} somewhat differently
विवर, आत्मविविदिषाख्य द्वारम् । नामुयात्, न स्वीकृयात् ।

7 ^o) ❧ Cn उत्क्रम्येति पाठ स्वच्छ । ❧

13 [Crit App., line 11 for देहनिर्वाप read देह
निर्वाह]

15 ^b) The reading यशसा is found in Ś1 K1: 7
V1 B0 ० (marg) ० D2-4. ० ० वचेत्ता is probably an
improvement — [Crit App., line 8 after om.,
ms (hapl)]

22 The सात्त्विक(हर्षज)प्रमोह is illustrated in the
Uttara-Rāma-carita 1 35 The v l प्रसाद is inac
ceptable, because प्रसाद can hardly be हर्षज

24 [Crit App., line 7 after corr, *ms*, after
a semicolon by corr as in text]

25f. The ref शिष्य उवाच, found only in Ds1 T
G1-० ० Ms, seems alone to be correct Compare the
v l. of some of the other MSS for 26^a to avoid the
word पितामह

27 The reply to 25^{ab} is furnished by 27^{ab}, to 25^c
by 27^{cd}, and to 25^d by 28 —^{cd}) सभूत, पुन पुनस्त्यश
or बलवत् (Ca) अयस्यम् (according to Pāṇini 1 4
20) in the sense of [a rope or chord] 'of iron tex-
ture', which is snapped into two by an axe of steel
(अयस्य), which, however, is itself damaged in the
process —^a) अकृतात्मा, as opposed to विशुद्धात्मा

28 ^b) ❧ Cn (reading शुद्धात्मकमयत्नमप्य शुद्धात्मक, सत्त्वम् । अकल्पम्, काममोहराहिलात् ॥ Cs (reading कालसम वम्) उत्पाददशायामिव । —^a) ❧ Cs (reading सर्वमात्म-वर्ता क्षमम्) क्षम, वोढु शक्यम् । ❧

30 ^a) मांसादाना यजुःकृत, यागीयपशुमारण, रुद्रयत् (1 c, अनिपिद्ध) ब्रूयु etc of Śāṅkhyāhārikā 2 दृष्टवदानु-शविक etc

31 ^{aa}) Ca illustrates 31^{aa} with the gloss तमस प्रतीप रज । तेन रजोगुणादलम्बेन तमसा सह तामसा क्रीधादयो नाशनीया । Cn observes अथमेति छे । That is not quite necessary Through the influence of रजस्, one is at times led to undertake धर्मयुक्त works, but more than that, अर्थयुक्त ones, and most of all, the कामयुक्त works

206

1 ^b) भरतर्षभ, the reading of the majority of both S and N, cannot be the text See Note to 12 205 25f. —^a) साधनात् — when they are achieved, i. e., controlled or overpowered Ca gives शमनात् as an equivalent or variant.

4 ^c) ❧ Cn मान', आत्मनि पूजयताबुद्धि । दर्प, उच्छृ-हलत्वम् । अहकार', परेषां तुच्छीकरणम् । ❧

5 ^d) 'Become liable to, or targets for, birth and its opposite.'

7 [Crit App, line 1 for the second Bo, read V₁]

8 [Crit. App, line 7 for Cn, read Cnp]

10 ^e) अस्वसंशान्, मातुपेति सहाहीनान् (Cn)

16 ^a) शब्दरागात्, शब्दरुष्णापूर्वकादृष्टवशात् (Ca) — [Crit App, ins at the end — After 592*, K₂ ins 591*]

17 ^a) यापन, देहयात्रानिर्वाह' (Cn)

18 ^b) ब्रह्मणा, आत्मना (Ca)

19 ^a) उपादानात्, कर्मणां फलेच्छापूर्वकत्वात् (Ca), देहेन्द्रि-यादीनां गर्भेऽङ्गीकारात् (Cn)

20 ^a) रजस्येव । तमस्तु केवल रजोव्यतिरेकेणाप्रवर्तकमिति भाव (Ca)

207

2 ^a) The v l. -दशिन is probably influenced by

3^b; while वादिन is found in Śi K₂ 4 and denotes 'persons who rely upon the authoritativeness of the Vedas' and not 'persons who are able to recite the mantras', nor the 'seers' of them.

5 ^e) अर्थमामन्थ, 'attainment of similar or same objectives' — Some MSS read पर्य (as an address to युधिष्ठिर), which goes against the fact that the adhy is a conversation between the गुरु and his शिष्य

8 ^{aa}) Supply हीन or परिवर्जित after श्रोत्रेण and चक्षुषा

10 ^a) कन्ययी (Unādi, 4 111), lower or inferior, impecunious or hand-to-mouth cf 3 219 8^b The context requires कनिष्ठां (given by K₁ 2 4) or, सन्यासी (given by Me), or, possibly, सन्यसी (glossed by Cv) Very probably, however, कन्यसी, if that is the original reading here, should signify 'belonging to or comparable to that of a virgin, i. e., कामपरास्तुषु This is borne out by the following stanzas

13 ^c) स्वप्ने च is an assertion subsidiary to the main statement मग्न विजृम्भेत् If there be रागोत्पत्ति in dreams (स्वप्ने)—since plunging into the water is not immediately possible—he should perform the अथ मर्षणजप mentally after awakening from the dream.

15 ^b) छिद्र as well as बन्धन can help, by steady or periodic discharge of excess of putridity, and at other times, by the stemming of its flow The Ātman within the body is without these safe-guards.

19 ^b) मनोवहा, 'conveying thought-matter to all parts of the body'

22 The construction is—यथा शुक्र सृजन्ती मनोवहा रज अभ्येति, [तथा] स्वप्नेऽप्येव भवति

23 The three can possibly be woman, body, and mind ❧ Ca भुजलतेजोवीजम् । यद्वा वृषणद्रयलिङ्गवीजम् । ❧

24 [Crit, App, line 4 before K₁, ins Śi (by corr)]

26 ^a) भविता, भविष्यत्येव (Ca)

208

1 ^a) दुरन्तेषु—दुरन्त, 'fraught with evil'

9 ^b) मनोश, 'agreeable result' Ca explains it by निर्वाणम्

11 The stanza has to be interpreted in the context of the preceding and the following stanzas "One clever at discourse (वाक्प्रबुद्ध), were he to argue passionately in favour (सरागात्), or against (विरागात्), [a proposition], he, with the [force of his] intellect, with mind uncontrolled, and with his senses influenced by Rajas he, by his action, only achieves a Tamasa activity" Cn, reading वाक्प्रबुद्धो हि सत्तार, glosses मनार, ऐहिक आमुष्मिकोऽथ सर्वो वाचेव प्रबुद्धोऽस्ति, अतः साधोभवेत् वान वदेत् । वैराग्ये नेत्, तामस हिमा दिक कर्मोति रवीय न्वाहरेत् । पुण्य पाप वा कर्म स्वमुत्तेन प्रकाशित नेत्रदयनीति भाव ।

13ff. ^a) Ca, reading मोष in the sense of होच्य or stolen property, seems quite good — ^c) Considering that it is a pathway other than the one fraught with danger, i e, supposedly शिवा or safe The stanza presupposes a story in which a rich man's property is stolen by some robbers (ऋषुः) who are chased and who, very cleverly, scatter the stolen property along the way side (प्रकीर्ण) and so, gaining time, run away stealthily and rest under some far-off tree shade as innocent travellers The owner picks up the property and, finding it heavy, notices the ऋषुः and engages them to have it taken home (राभिन) along a lonely pathway, considering it safe His true safety of course can lie only when he recognizes the ऋषुः and, driving them away, goes by a truly safer way In view of the proposed explanation, we might put a wavy line under ने in नेष (= आभिय), as there is not sufficient support to actually adopt the reading मोष

16 ^c) निष्पचरिण, निन्देन (Cn)

19 Apparently a contrast is intended between मद्रात् and मद्रभूयाय, in the former there being देवता मयम्, which ceases in the latter condition, since the Brahman cannot manifest itself with the senses functioning

20 ^d) वृत्ति, i e, सप्रमयी वृत्ति

22 ^d) ❧ Cn प्रवृत्त कर्म तदनुरोधेन योगेऽनाराय न कुर्यात् । ❧

24 ^b) ❧ Cn शील्लोकान्, जाग्रतादीन् । ❧

25 ^b) ❧ Cn अस्युः, शाश्वतमनुपाधिमात्मान दपयन् । ❧

209

3 ^d) The various attempts to avoid the irregu
272

lar जागरति (given by Ś1 K1 2 4 V1 Bo 6 8 9 Da3 at Dn1 n1 Ds D2 6 8) point to its being the original reading

6 ^a) Cf Br Up 1 5 21—ग्राम्यत्वेव वाक्, etc

14 [Crit App, line 11 for by corr, read before corr]

210

1 Cn understands the चतुष्टय as—पूर्वोक्त दृष्टान्तभूत सप्तपुरुषाख्य दय, दार्ष्टान्तिक च सशुणनिशुणमदमावाख्य द्वयमिति चतुष्टयम् । The whole adhy gives several occasions for such differences of views

3 [Crit, App, line 2, before — ^a), vs K1 M1 6 repeat 3^{ab} before 4^{cd} G1 transp 3^{ab} and 3^{cd}]

4 [Crit App, line 5 for 3^{ab}, read 3^{ab}, while G1 repeats 6^{ab}]

6 ^b) अन्यक्त, i e, the प्रकृति — [Crit App, line 1 before D1, read G1 repeats 6^{ab} after 4^{ab}]

9 ^{ab}) ❧ Cs [प्रकृत्या, सत्त्वया, इति] पञ्चम्यधे वृत्तिया । ❧

10 ^c) पुरुषो, i e, the individual soul and the Brahman, the परमपुरुष — ^d) अमहितो, not possessing the nature of aggregation

11 The agent is, according to the Sāṅkhyas, निरनिश्चयमवना He appears to be doing, because of the कर्णस or इन्द्रियस, which alone can possess motion or activity

14 According to Cs, the प्रवृत्तिलक्षणधर्म taught by नारायण (st. 2) ends with st 13, while the निवृत्तिलक्षणधर्म begins with the present stanza ❧ Cs एव नारायणोपि इत्थस्त्वंचतुष्टयवेदी तत्प्रकार उक्त । संप्रति निवृत्तिलक्षण धर्मवृत्तिर्नारायण (sic, प्रजापति !) कथितवानिति यदुक्त तस्य स्वरूपमाह । ❧

21 "Seeing that the देही, so long as he is under the influence of रजस, has to discharge the normal functions of the body (देहवान्), he should follow the dictates of the Scriptures (शब्दवत्) and, by the force of his वैराग्य, resist being attracted towards various activities, and so retain the balance of his mind (प्रकृतौ स्थित) Thus, if he succeeds in avoiding all प्रमादस up to the very last (आ देहात्), he

wins Moksa after the dissolution of the body "

22 ^a) ❧ Cn हेतुयुक्तं, हेतुमूलाशनं, तदनाशात् । ❧ — ^{ca}) "As to when he is to realize the highest knowledge (परप्रत्यय), he cannot alter or transcend whatever might have been pre-ordained about it. "

23 ^a) "Having intellectually grasped the [inevitable] dissolution and re-origination of the Samsāra " — ^b) विपर्ययम्, the opposite of अन्त and प्रभव, or, reading सविपर्ययम्, i e, the opposite of विपर्यय or विव्याशन — ^d) "Having, by the intellect, regulated the vagaries of the mental operations " — ^e) "The foundations of life are, intellectually speaking, shaken in their case, and yet they cling to them because they are subtle (and difficult to abjure absolutely) " Such people constitute so-to-say a graded hierarchy on the pathway to the Mokṣa

24 ^d) भावितात्मा, योगशोधितमति (Cn) — ^f) सत्ता = अविद्याशबल मद्म

25 ^b) ❧ Cn विद्युत्सशब्दितम्, सकृद्दिमातो येष ब्रह्मलोक इति ह्यते (Ch Up., 8 4 2) विद्युदत्सकृद्दिमातत्वेन विद्युत्सशब्दितमिति विशेषणम् । ❧

28 [Crit. App , line 3 for Bo 6-9, read Bo 6 (marg as in text) 7-9]

29 [Crit. App , line 5 for D2-3, read D2 3]

31 ^b) निवर्तन्ते, 'return to the Samsāra'

33 [Crit App , line 2 for अन्नस्य , read अन्नस्य]

34 ^{ab}) "Just as by means of the shuttle (सूत्र्या), the threads are made to move together to constitute the cloth. "

36 Cv adds after this an extra stanza beginning with जलादर्शं यथा लोकं meant to prove the जीवेश्वरभेद

211

1 Cb introduces the adhy with these words पूर्वाध्याये वैतृष्णमेव मुक्तिहेतुरित्युक्तम् । तद्वाज्यपुर धारयित्वा कर्तुं मशक्यमिति मत्वा मुक्तेषु पूर्वराजनिकार्येषु प्रथमगण्यस्य जनकस्य वृत्त मोक्षोपायत्वेन सेवितुकामो युधिष्ठिर उवाच । Cp explains अधिकारिणोऽवश्यं मुक्तिरित्यभिप्रेत्य तत्रापि राज्यात्मिकं विरुद्धं मन्यान पृच्छति ।

5: ^{ab}) Cv, curiously enough, explains प्रेत्यभावेन

(v l. for प्रेत्यभावे च) and प्रेत्य जातो (v l. for प्रेत्यजातो) with the words स जनकं योगजशक्त्या प्रेत्यभावेन मरणेन, प्रेत्य परलोकं गत्वा, जातः, पुनः स्वदेहं प्राप्तं सन्, तद्वचनानि न मानयामास Cn, likewise, observes तत्र तार्किकानां विभूनामात्मना पूर्वदेहेन्द्रियवियोगो मरणम्, अपूर्वदेहेन्द्रियसम्बन्धो जन्मेति विनिश्चयः । सांख्यानं तु, आत्मनां करणानां च विभूनामेव सत्तां, अरण्यामग्रेरिव तत्र तत्र वृत्तिलाभो जन्मवृत्तिविलयो मृत्युरिति विनिश्चयः । तथा कर्ता भोक्ता विभुरात्मेति पूर्वेषामात्मतत्त्व, परेषां तु भोक्तेव न कर्तेति । तत्र अपापण्डत्वात्किंचित्तुष्यन्नपि भूयिष्ठं न तुष्यति, आगमविरोधात् । — [Crit. App , line 5 for Ks 6 7, read Ks 7.

7 ^o) सुपर्ववसितार्थं, निद्वार्थं (Ca)

10 612* ❧ Ca अयं च श्लोकः बहुषु पुस्तकेषु न दृश्यते विक्रमादित्यमृज्जनमेजयारिभिस्तु ब्रह्मपुराणे पञ्चशिखस्तुतिप्रसङ्गेन व्याख्यानं ॥ Cs अयं च श्लोकः प्रायो बहुषु पुस्तकेषु न दृश्यते । प्रायस्त्वयं ब्रह्मपुराणीयपञ्चशिखस्तुतिप्रसङ्गेन व्याख्यायते । पञ्च श्लोकाः सि पञ्चेन्द्रियाणि, तत्र निष्णातोऽवस्थित इत्यर्थः । यद्वा — गङ्गा सरस्वती रैवा यमुना च महानदी । एता पुण्यतमा लोके शरयुः पञ्चमी स्मृता ॥ एतासु निष्णातं कृत्वाहिक इत्यर्थः । पञ्चभिरहोरात्रैर्ध्याप्यते तत्कर्त्तुं पञ्चरात्रम् । तानि च यथा — ब्रह्माञ्चरात्रं, नारदपञ्चरात्रं, शाण्डिल्यपञ्चरात्रं, गालवपञ्चरात्रं, कापिलपञ्चरात्रं चेति । एषु विशारदः, पण्डितः । पञ्चानां, नारायणानिरुद्धप्रहस्रसकर्मणं वासुदेवसंज्ञानां, यद्वा मनोबुद्धयहकारप्रकृतिपुरुषतत्त्वानामभिषः । पञ्चकृत्यं, पूर्वोक्ता प्राणापानादिहोमलक्षणा । पञ्चगुणः, पञ्च वायवो गुणा यस्य । यद्वा महापातकादिपञ्चविधपापनिवृत्तिगुणः । पञ्चशिखः पञ्च शिखा, पुरःसराणि, यस्मेति । ❧ Compare also Svet Up , 1. 5

11 समासीनम्, i. e., सत्रमासीनम् आगम्य निबोधयत्, the subject is आसुरिः, while the object is महत् कापिल मण्डलं, the great treatise (of मण्डलस्य of the Rgveda) of Kapila's Philosophy, teaching the पुरुषात्मस्य अन्वयत् as the great truth

12 ^{ab}) The reference, in view of 10^a, and the explanation of st 11 given above, should preferably be to पञ्चशिख and not to आसुरिः as some commentators take it. पुरुषावरयमन्वयत् (11^c), क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्व्यक्ति (12^c), and एकाक्षरं ब्रह्म नानारूपं अव्ययम् (13^{ab}) are the topics covered by Āsuri's teaching in that "Māṇḍala." It is not quite convincing to understand मण्डलं in the present context in the sense of a troop of followers

14 There seems to be some confusion amongst the commentators as to who the कापिलेयः is. From st. 18, it would seem that कापिलेयः = पञ्चशिखः. The commentator Cp, however, quotes सूत्रपण्डो कपिलायां तु मार्कण्डेयोऽभवन्महान् । सोऽध्यगीष्टात्मविज्ञानमासुरैरात्मदर्शनम् — इति पुराणम्

Pañcāśikha (having probably lost his mother in his infancy) had a wet nurse named कपिला, who was the wife of some Brahman (माङ्गली), and not the wife of अमुरि, as some seem to have interpreted

17 ^a) कपिल = पद्मशिम The व 1 जनक smooths the difficulty, as also नानात्व (for नामान्य), सानान्य मनश्चे, supply जनक, which several MSS actually read

19 ^a) Construe यद् मरुः (मरुपशाम् इति) विधायते तद् ।

20ff What follows in the rest of the chapter is a compressed and closely reasoned summary of the Sāṅkhya philosophy as taught by Pañcāśikha St 20 23 "the world is evanescent and full of misery Despairing of allaying the misery by natural science, men turn to the Āgama in the hope that it would give happiness But the world outside—the sorrows, old age and death—proves too much to the so-called self (cf Sam Kārikā 1-2) "

21 ^a) सद्य, the supposed 'happiness' for which व्रतम् is undertaken — [Crit App, line 1 before K., the Si (before corr) — Line 3 before — ^b), the छे Ca कमादे ममर्ग, करणम् । छे]

22 ^a) छे Ca तेषामाचार्याणां श्रमस्वशाकानां मध्येऽन्यतमोऽनमानश्चाशकमवावष्टभेन प्रत्यवनिष्ठेन—इदमनुमाने इति । — ^c) आगमात्परमस्ति, देवानुसारेण पर प्राप्यते, इति व्रतम् । — ^d) पराजित, he courts sure defeat the argument would not stand

24ff "If, nevertheless, one were to argue that a thing can exist even though the world might not be able to supply proofs for it, just as, for example, our king here (i e, Janaka) considers the Ātman as ageless and deathless, we ask, what is "is", or "is not" when the concept has no basis to stand upon? How is that going to explain the world-process? What can be its basis? Sense-perception is the only basis of what we [ourselves] reason out

and ascertain, and of what we are told to believe in, so that Pratyakṣa = Āgama, and reasoned-out truth (kṛtānta) is nothing outside Pratyakṣa "

25f Cn introduces the stanza thus एव प्रत्यक्षविरोधात् कृतिप्रामाण्यं दूषयित्वा व्यास्यग्रहादनुमानस्यापि तद्दूषयति — अस्ति नास्तीति । छे Cp प्रत्यक्षादागमोऽन एवाभिन्न । न ध्यागमोऽप्रत्यक्षमूल । न कृतान्तो वा, ऐतिष्य वा । न किञ्चन, प्रवादमात्रं मप्रनाणमित्यर्थ । छे

27 ^a) यत्र तत्र अनुमाने, in any kind of अनुमान. छे Cp अनुमाने, देहो नात्मा, इदमत्वात्, परवदित्याद्यनुमाने । छे — ^b) कृतं भावयते, 'one reaches the conclusion of non eternity (कृत)' — ^c) The व 1 नाच्यो (for अन्यो) is due to the failure to realize that नास्तिकानां = न + आसितकानां The comm Cp interprets the st cor rectly

28 The comm Cp on this very terse stanza is worth quoting in full छे रेतस्त्वोविशेषो वटकणिकायां, सुष्ठे वटकीजेऽङ्गित (cf Ch Up, 6 12 1-3) यतस्तद्चेतनमपि महान् वृक्ष जनयति । एव रेतो [अ] वटकणिकाया, योनिरूपे गते, निम्नमेतत्तमपि शरीर जनयिष्यति, किमात्माधिष्ठानेन । यथा च नवनील पच्यमान गौरम च शब्द च करोति, तथा अचेतनमपि शरीर जनयिष्यति † । यथा च सुरभि द्रव्य समर्गादस्वादौ सौरभ्यमापादयति, तथा पूर्वनेह्रियत ज्ञान क्षणिकमपि देहान्तरेऽपि सस्कारा धान करोति । तत् पूर्वानुभूत सधान करिष्यति । एव जातिस्मृतिरपि । यथा चायस्कान्तमणि सनिधावचेतनमपि चालयति, भ्रम[य]ति, चुम्बति, तथा शरीरमपि । यथा च सूर्यकान्तमणि सूर्यमनिधौ स्वपरप्रकाश वह्नि जनयति, तथा शरीरमपि भूतचतुष्टयमिलित ज्ञान जनयिष्यति । यथा च तप्तलोहादिक जल शोषयति, तथा शरीर पिबति करोति चाशनम् । यथा च देवताप्रतिमादि अम्बुपादनमाराधित सत्प्रसीदति, काम्यफलेन योजयति ‡ । तथा शरीरमपि । अत कायाकारेण परिणतानि भूतान्येव चेतयन्ति । इति सर्वमुक्तमात्मभावे प्रमाणम् ।

30 ^a) The S variant अमूर्तस्य मूर्तेन is in effect tantamount to अमृतस्य मूर्तेन The Ātman is अमूर्त as well as अमृत — Thus far the criticism of the चार्वाक or the Materialists

31 ff. Ca considers st 31 ff. as reply to an objec-

† Cp adds here—रस शब्दे इति भावो, — which suggests that there might have been for एत the व 1 रस .

‡ Cn glosses—मप्रप्रतिपाद्या देवता लोकायतिकेन प्राप्यते । This can hardly suit the Lokāyatikas What is obtained as favour from the Deity is really either accidental or the result of strong will power Anyhow the fact, being vouchsafed by experience, has to be admitted, but one need not bring in any supernatural factor that seems to be the sense.

tion urged by the Materialists to the position taken as to the nature of the Ātman in st 30 यथेवमातपादिना यदास्य किमपि नापक्रियते, शीतादिना न चोपक्रियते, तर्हि नित्यमुक्तस्यास्य कथं वन्य इत्याह—अविद्या कर्मं तृष्णा च (v 1 for 31^a) । सर्वस्यात्मनः सक्षयमौपचारिकमाहुः ।

॥ ननु तर्हि क्षणिक विज्ञानमेव सतानरूपतया ससरतु, कृत नित्येनात्मनेति बौद्धमतमाशङ्क्य निराकरोति—यदा स रूपत (34^a) इति । — Following Cn, on the other hand, the बौद्धपूर्वपक्ष begins from st 31, and the following three stanzas are regarded as setting forth the well-known प्रतीत्यसमुत्पाद theory of causation compare Br Sūtra II ii. 19 with the Bhāṣya of Śāṅkara. All that we have before us—it is the वाङ्मास्तिस्त्ववादिन् that is speaking—is a series of entities capable of mutual interaction in a given mode, and so producing a stream of phenomenal mutation We can and need know nothing more अविद्यादीनामितरेतरकारणत्वादुपपद्यते लोकयात्रा । तस्यां चोपपद्यमानायां न किञ्चिदपरमवेक्षितव्यमस्ति (Śāṅh. Bh) ॥ C_p यथा क्षेत्र बीजप्ररोहे मूलकारण तथा अविद्या । यथा बीजमुत्त सत् काले प्रसूत फलदमेव कर्म । यथा सेको जलसेचन बीजाङ्कुरोत्पत्तौ सिञ्चनद्वारा, तथा तृष्णा फलदात्री (तृष्णा सजननम् understood as two words) । निरागस्य कृतमपि कर्म न फलप्रदम्, कर्तृत्वादेस्तत्त्वज्ञानोपमार्दितत्वात् । It is also possible to consider तृष्णासजननम् as one word 'the product of hankering'—is स्नेह, which sets the लोकयात्रा rolling on and on until the thinking-machinery (चित्ते, चिन्त्यतेऽप्रेति चित्त, देह, चेतनस्थापिज्ञानम्) gets defunct and the series comes to a stand still. There is no ground, in all this process, to posit any eternal and identical Self passing from one causal series to another A new body comes into existence, but there is no ground for relating it to its predecessor (st. 34) The upshot of it all is that there is no need to assume the existence of any Ātman (सत्त्वस्थारमनः सक्षयम्, 1 e, कृत नित्येनात्मना—C_p)

33 ^c) अन्वात्, given by Ś1 K2 3 6 Dn1 Ds1 D3 6 (for the regular अन्यसात्), seems to have been probably original.

34 The refutation of the above view begins from st. 34 — C_p यदा स क्षणिक प्रत्यय पूर्वप्रत्यय विलक्षणो रूपतो जातितश्च । द्रव्यजातीयाद्द्रव्यजातीयमेवेति न नियमोऽस्ति । ह्यतित, सहापि भिन्ना । ॥ C_p reads ऽध्वनः and glosses अध्वानश्च देशः । न ध्वन्यदेशेन कारणेनान्यदेशकार्यं जन्यते ।

36 ^a) अय, सत्तातिपतितो ज्ञानक्षण (of. प्रबोधचन्द्रोदय, Act

8, the discussion between the Kāṣṭhāpanaka and the Buddhist Bhikṣu) C_p concludes तस्यैव क्वात्मा पूर्वापरानुभवात् कर्मा भोक्ता चेति सिद्धम् । — [Crit App, line 2 for Cn, read Cn. p]

37 ^a) ॥ C_p यदि च पूर्वसिन्धिनष्टे तज्जातीयमन्यदुत्पद्यते इति बौद्धो मन्यते, तदा मुसलहृतेऽपि शरीरे शरीरान्तरमुत्पद्यते । न चैवमुपलभ्यते । ॥

39 ॥ C_a न सद्दृशमुत्पाद्यैव पूर्वस्य प्रतिसख्यानिरोधः, नाश । विसृष्टशादनन्तर विसृष्टशा एव सत्त्वादयो यतो दृश्यन्ते । शीतत्वं नन्तरमुष्णं ऋतु, उष्णानन्तरं च शृष्टिमानिति दृश्यते । ततो न सद्दृशात्सद्दृशोत्पत्तिः । तेन कारणे सति देहस्य नाशो न प्रतिक्षेपे ॥ C_p तिथिरपि नष्टचन्द्रा, अर्धचन्द्रा, पूर्णचन्द्रा चेति यतः, ततोऽपि न सद्दृशात्सद्दृशोत्पत्तिः । किं च, सादृश्यहेतुसाम्ये सति कार्यसादृश्यमपि जायते । वर्णान्तरीयवसन्तोत्पादपूर्वादित्यस्य दृष्टान्गान्तरत्वं सत्त्वसक्षये दर्शयति । यदा, अतीतानि घटादीनि कार्याणि नष्टानि पुनर्भूतानि पश्यन्ति † । ॥

41 ॥ C_a तथा च चार्वाकमते परलोकामावादौद्धयते चोमय लोकदर्शिनः एकस्याभावाल्लोकयात्रा व्याहृत्येतेत्याह—लोकयात्रेति । ॥

42 ^c) ॥ C_a अथुना साशयिकान्प्रत्याह—एतदस्तीदमस्तीति । ॥

43 ^b) ॥ C_p नानामतमनुसरताम् । ॥ — ^{ad}) 'The intellect has lodgement somewhere, and there it withers' वृक्षवत्, सशयदोलागता वातान्द्रोलिता इव वृक्षा, जीर्यन्ति, क्षयमुपयान्ति (C_a) । — [Crit App, line 7 before यत्तस्ममभि, ins, Bs (marg) इतश्चेतश्च]

44 ^a) इस्तन, पङ्कमशा इत्यर्थे (C_p)

45 ^b) ॥ C_p (reading विशुष्का) कामाग्निदग्धमनस— [Crit. App, line 1 for अर्थोत्, read अर्थोत्]

47 C_p introduces the st thus—ननु निष्कलस्यात्मनो देहनाशे घटाकाशस्येव घटनाशे कुतो देहान्तरसमावनेत्यत आह—भूयोमेति । — ^b) सदा, तत्त्वसाक्षात्कारपर्यन्तम् (C_p)

48 ^c) ॥ C_p न रमन्ते विषयेष्विति नरा, विवेकिनः, तत्पतिर्जनक । ॥

212

1 ^a) सांपराये = of Katha Up I 1. 29, ii. 6, in the latter place, Śāṅkara explains the word thus सपरा इत्येते इति सपराय, परलोकः ।

2 ^b) ॥ C_a सशा, सम्यग्ज्ञानम् । शरीराद्युपाधिमित्र एक एवात्मा नानेव, प्रतिबिम्बन्यायेनानेकमाविद्यावशादवमासत इति

† The material of broken jars (earth) being available for the production of similar new jars.

ज्ञानम् ॥ Cp सदा, नाम । उपलक्षणमेतत् । नामरूपकर्माणि यदि न सन्ति तदा शरीर नास्तीत्यर्थः । ६ — With 2^{ab}, cf. Br Up 2 4 13—अत्रैव मा भगवाननुमुह्यन्न प्रेत्य मयास्तीति । —^{cd}) ६ Cp अज्ञान किमिति वरिष्यति, ज्ञाने वा विभेदम् । ६

4 ६ Cp मूर्तेषु, मूर्तकार्येषु भवमर्गः, अमङ्गलस्वप्नानेन, विनाशेषु, स्वप्नप्रवृत्तयामि सुमर्गो वा यागादिना । बन्धेन, शास्त्रेणैव । ६ — [Crit. App, line 3 before वन्धेन, ins (gloss उचितो भवेत्)]

5 ^a) ६ Cp तदना, नमोऽप्राकार्येण मदेदविपर्ययेण । ६

6 ^{ab}) ६ Cp न हि देहत्वात् पश्चित्स्वरूपिण आत्मनो निवृत्ति, किं तु तदज्ञानेन विरोधिना अज्ञाननिवृत्तौ मद्भावेऽवस्थानं ममारामाव । अत्र यस्य तदज्ञानमुपपद्यते तस्यैव ममारामाव, भवत्येति न । ६ CL Śāhī ara, concluding stanza of the चतुःश्रीमास्य—देहात्मप्रत्ययो उदत्तमागनेन कलिन । लौकिक तद्वेदे प्रमा स्वात्मनिश्चयात् ॥ —^c) The construction is अन्योन्यमाश्रित्यादि पृथक्त्वेन ६ Cp अन्यपाश्रित्य, अनाश्रित्य । न हि स्वप्नाने चक्षुमिन्द्रियान्तरमपेक्षते । यद्वा । ज्यपाश्रित्य, आश्रित्यैव । न हि निरधिष्ठानमिन्द्रियमधकियाकारि । न वा गोलक देहानाश्रितम्, न वा देहस्तत्तदिन्द्रियविरही तत्तज्ज्ञानसमये ममथ । तन्मादन्योन्यमाश्रित्यैव समाचार । अन्योन्यमव्यपाश्रित्येति वा पाठः । ६ — [The wavy line in 6^c should be extended up to प्यपा]

7 ^c) समावेन, आत्मना । युज्यन्ते, शरीरकारतामापद्यन्ते । (Cp) — [Crit App, line 18 for न स्ववभवशेन read स्ववभवशेन वा]

10 [Crit. App, last line read आत्माधीनत्वाद्वा गुणः ।]

12 ^b) मूल्य—मूर्त्ति irregular for मूर्ति, मूल्य is *lec fac* —^{cd}) There are the five gunas of matter which become objects of cognition by the operation of the mind (ज्ञानमिदये पदुणा) ६ Cp पद्, तदना सह । गुणः गुणमूला ज्ञानोत्पादका इत्यर्थः । ६

13 ^a) कर्मेनिमग—cf. B G, 18 47^{cd} स्वभावानियतं कर्म कुर्वन्नास्तीति किल्विषयम् । —^d) अव्ययम्, अव्ययव्यात्मनो बोधहेतुत्वात् (Ca)

14 ^b) आत्मभावेन, and not गुणा गुणेषु वर्तन्ते इति मत्वा as the B G (3 28) advises

15 ^b) ६ Cp शरीरेऽस्मिन् इन्द्रियादी ममनि यद्यद्वा ममता नष्टा, तदा दुःखमनति किमधिष्ठाना, किमधिकरणा वर्तते । ६

16 ^a) मस्यद्यन, the proper attitude of the mind, is indeed the best त्यागशास्त्र, Ca paraphrases it by त्यागप्रधानम्

17 ^a) त्याग एव, downright त्याग —^b) उक्तानां,

नित्यनैमित्तिकानाम् (Ca) —^{cd}) Every कर्म involves त्याग of some factors (cf 18), if this is perceived wrongly, and not in its true aspect, the त्याग is bound to be painful. —Ca observes अन्ये तु अस्यैव ग्रथस्य सर्व-कर्मसन्ध्याम माध्य मन्वानात्त्याग एव हीत्यादिरमुमर्थमाहुः । उक्तानाम्, आरूढेषु प्रति स्मृत्यादायुक्तानामनुक्ताना च काम्यानिपिद्वानां सर्वेषा मपि वर्मणा त्याग एव श्रेयानिति । अतोऽन्यथा ये वर्तन्ते नित्यनैमित्तिककमानुष्ठापिनस्तेषां दुःखफलं हेतु इति । तदशास्त्रम् । यद्युक्तानि वथ त्याग एवाम् । अथारूढेषु प्रत्युक्तानाति मवीपि तदप्यचार । जन देवस्योपेष्टव्यस्वारूढेषुत्वादेव । न च सर्वमन्यास साधयितुं शक्यते । न हि वक्षित्श्रममपि (B G, 3 5) इति भगवतो वचसा अशक्यत्वेनैव वर्तनात् ।

18 ^a) द्रव्यत्वात्, पुरोटाशपशुमोरसादेरत्यागे (Ca) —^b) व्रतानि, मद्भावेऽवस्थादीनि (Ca) —^c) Ca reads रागत्यागे for सुत्यागे, and gives सुखत्यागे as a variant

19 [Crit App, line 4 after Br-9, ins Cp (gloss ज्ञान)]

20 ^c) The variant वृष्यपानि—cf. the gloss of Ca —would go against 22^c, the mind is the connecting link between the buddhi and the ten indriyas

21 [Crit App, line 5 after D₁, ins (both times)]

22 [Crit App, line 11 after D₆, ins Ca (gloss प्रेत्येत्)]

29 [Crit App, line 8 after V₁, ins (both times)]

30 [Crit App, lines 5, 8, 11 after V₁, ins (both times)]

32 The श्रोत्र is कर्णशक्त्यवच्छिन्न आकाश and शब्द, the quality, is also with the Ākāśa, but it is attentiveness (विज्ञान) that alone can produce the knowledge of the sound, and thereafter, by further reflection, the awareness of the indriya and its quality This is not the case in the other indriyas, where the three happen almost simultaneously

34 ^d) द्वादशमी, irregular for द्वादशी—आर्षो मद्मत्पत्यः, Pāṇini 5 2 48-49 (Ca) of 1 162 13^d

35 [Crit App, line 3 for मावे, read माव —Line 4 delete ६ Ca, and line 5, delete । ६ Transfer the comm portion अयुगपद्भावे मोक्ष before तामनो in line 8]

36 Ca introduces the st thus ननु न कदाचिच्छरीरा

दिपु सस्यै तत्कारणानां प्रमाणं त्याग । तदत्यागे चापजगस्यानुपपत्ति-
रित्याशङ्क्य परिहरति । Cn observes व्यावहारिक युगपद्भाव
मुक्त्वा प्रातिभाषिकं तमाह—इन्द्रियाणीति । —^a) अवसृज्यापि
'having directed the indriyas towards the various
objects' —^b) द्युतागमम् = आगमाच्छ्रुतमात्मानं प्रथमं मनन-
ध्यानाभ्यां दृष्ट्वा, साक्षात्कृत्य (Ca) —^c) नानुपयेति, does
not encompass them, know them on all sides Cn
interprets differently

41 ^{ab}) सर्वेषां न ससारच्छेदो नापि ससारसद्भाव इत्युप
सहरति (Cp) ❧ Ca एव सति नानात्वादारम्भानां एकस्य सप्ता-
यामेक एव मुच्यते, नान्ये अनन्ता, इत्युच्छेदशङ्कापि ससारस्य नास्ति ।
ब्रह्माण्डमण्डले जावानामनन्तत्वात् अशून्यतेति न्यायात् । अन एव
ससारनित्यतापि एकस्यात्मनो नास्ति । मोक्षकारणे सति मोक्षनिन्दे
रिति भाव । ❧

42 ^b) व्यक्ती, पृथगात्मनास्फूर्ती (Cp) —^c) न च
स्वता नियच्छन्ति, समुद्रात्मत्वेन पृथक्मत्तास्फूर्ते (Cp) —^d)
सर्वमक्षय, शरीरविनाश (Ca)

43 ^c) अतिसामिश्रिते, अत्यन्तं सुसदृशत्वेन आपाततोऽर्वागृष्टश
अवक्ष्यमाणविशेषेऽपि, तत्त्वदृशा च गृह्यमाणभेदे सति (Ca) प्रति-
सामिश्रिते, इन्द्रियाहकारादिमिश्रिते (Cp)

45 ^{ab}) वृद्धैः, यज्ञदानादिना अनुच्छेद्यैः, प्रजानिमित्तैः आधि
भौतिकैः । द्वैविकैः (v l. for द्वैवतैः), आधिद्वैविकैः (Cp)

46 ^d) ❧ Cp महद्द्वयमक्ता इति पाठे महद्भिः, पारमैश्वर्य-
योगि, सृष्टिप्रलयसमर्थम् । ❧

50 Ca introduces the st. with एव शिक्षिताध्यात्म-
तत्त्वस्य जनदेवस्यावस्थां शिष्यप्ररोचनायाह—अपि चेति । Cn
observes केन वृत्तं वृत्तशो जनको मिथिलापिप (211 1) इति
युधिष्ठिरप्रश्नवाञ्छामुपन्यस्यति—अपि चेति । This should mean
that the पञ्चाशिव discourse ends with st 49, and
the three concluding stanzas are श्रीधर's own com-
ment on the same. —App I, 19, however, continues
पञ्चाशिव's discourse after adhy 12 212

51 ^c) निश्चितार्थ, well knit argument with a defi-
nite conclusion अग्नि + सम् in the preceding word
implies careful scrutiny of the argument of विमोक्ष
निश्चय in 52^b — [Crit. App, line 6 after वा, vs
|| Ca अनृतपद, असत्स्वरूपमविद्याजातम्]

52 ^d) ❧ Cp कापिल कपिलप्रोक्तं ज्ञानम् । इत्य, पत्य,
घात्वा मैथिल इव । ❧

213

7 With 7, of B. 5, 63, 12 (= 5. App I, 3, 11-12)

11 ^d) "Attains a position of trustworthiness
amongst men" — [Crit App, lines 5-6 after
'जिता, read Das as निवर्तन. Ds₁ (before corr)
'जित (for विवर्जनम्) — Line 20 read किं तु for किं]

13 ^b) सायात्, 'through pride or arrogance'

15 ^c) परिमितप्रज्ञ, 'with talents adequate for
each occasion'.

214

1 The topic of the chapter hardly fits in with
the context Its proper place is the दानधर्म section
of the अनुशासनपर्व, where it is given as adhy B 93
There Cn explains the point as follows दशाहादौ
व्रतोपेता ब्राह्मणा ब्राह्मणकामाय यजमानस्यार्थे यदि भुञ्जते, तत्कथम् ।
स्वस्य व्रतलोपो वा गरीयान्, उत ब्राह्मणस्य काममङ्गो वेति प्रश्नार्थ ।
According to Cs, the question discussed is about
the "निमन्त्रणपरवश" Brahmins किमेते ब्राह्मणा दमविरुद्धेन
कार्येण युक्ता परग्रहेऽन्नानि भुञ्जन्ते । —^c) ब्राह्मणकामाय,
i. e., फलवेदकब्राह्मणनिर्दिष्टकर्मप्राप्तये

2 The point seems to be that while व्रत demands
निरामिपत्व, the वेद demands सामिपयज्ञः So, if the
व्रत is अवदोक्त and you observe it, and at the same
time you follow the Veda by सामिपयज्ञः, you are a
time-server, aspiring for the immediate (कार्यकारिण),
and cannot be said to follow the व्रत rigorously
— In B 13 93 2^{cd}, the v l कामकारणे is explained by
इच्छया, हेतुना If, on the other hand, the व्रत happens
to be वेदोक्त, and you follow that, as also the सामिप
यागः prescribed by the Veda, it would be like
following the opposite commands of two masters,
and eventually you will be लुप्तव्रत

4 ^{cd}) "Where not to press a point too far
(त्याग), and where to allow the spirit to prevail
over the letter (सन्नति = correct yielding), is declared
(शिष्यते) to be the best Tapas" In the correspond-
ing Dānadharmā passage the pāda is read (in Bom
ed) as — त्यागस्य चापि सपत्ति

6 ^b) In the corresponding दानधर्म passage, सदा-
स्वप्न is explained by Cn as सदा + अस्वप्न, स्वधर्मे जागरूक

7 For विषसाशी, cf. 12 11 and the cross references
there cited, and the Critical Notes

10 A modern "Kavi" par excellence, quite an
expert in his trade, proposes to read the line as—माय्या

गच्छन्तौ भौति [bhaw(a)ti] ब्रह्मचारी नदा दिज (BBRAS, vol. 27 (1952), pt II, p 247) ! — [Crit App, line 11 before ❧ Ca, ins Bs दिज (for नर)]

11 ^{ca}) The S recension avoids the interpāda hiatus by substituting स्याद् for च, while the primary Kashmir version inserts तथा The hiatus found in the middle recension seems to be probably original.

14 With 14, cf. 12 11 24

215

❧ For the main topic of this adhy, cf 2 61 58ff. 5 35 12 124, 172

16 [Crit App, line 7 for 'तस्, read कुवतस्]

17 ^a) स्वमूर्त्यंश, 'innocent of his own powers and limitations'

19 ^a) निर्वृत्ति = happening (contrary to अभिनिर्वृत्ति, warding off or subdual, in 20^a) — ^b) अनिर्वृत्ति, absence of return to (contrary to सवृत्ति, repetition, in 20^b) — [Crit App, lines 4-6 transfer the Ca gloss to line 4, after the Kc Dn1 variant]

25 The topic that man is the slave of his past is discussed in Yogasūtra 4 3 निमित्तमप्रयोजक प्रकृतीनां, वरणमेदन्तु तत्र क्षेत्रिकवद, and in the comm thereon

26 Cv interprets प्रकृति in 26^b and स्वभाव in 35^a by नागवण It also reads App I, No 21 after st 35

36 [Crit. App, at the end, ins — After 36, B₂ repeats 34-36 by mistake]

216

7 [Crit App, line 2 before K₁ 2 4, ins Ś₁ [before corr]]

20 [Crit. App, line 1 for छत्र, read छत्र]

24 [Crit App, line 5 for छत्र, read छत्र]

26 [Crit App, line 7 after T, ins (T₁ both times)]

217

3 [Crit App, lines 2 and 5 after D₂, ins (both times)]

8 ^a) For माव n. (lower or depraved existence), cf भावानि चरणे क्षिपेत् (12 120 10) — Pāṇini 1 1 3 and the Bhāṣya on the same (Kielhorn, vol 1, p 44, line 5)

14 ^{ca}) Cf 6 24 19^{ca}

16 ^c) कृतेनैव, i e., by one who is himself (or by something which is itself) the product of another not by the unproduced producer — ^a) ❧ Ca तस्यापि प्राग्दृष्टस्य इदानीं फलाभिमुखस्यापि इश्वर एव कर्ता व्यापारक । ❧

21 ^b) आवार, boundaries or limits

22 If, in deference to my vigilance (मे पश्यत), काल were not to do his work of destruction, I would feel हर्ष and दर्श, but feel also क्रोध, for काल's failure to do his duty,

41 ^a) द्वादशानाम् — Cs quotes धाता मित्रोऽयंमा चैव वरुणोऽशो भगस्तथा । इन्द्रो विवस्वान्पूषा च सविता दशमस्तथा । पकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादश उच्यते ॥ — [Crit App, line 4 for B₂, read B₂ (marg) 8]

42 With 42-43, of 12 216 5ff. Normally the function of शक्र is मरक्षण and विमोचन, of धनद, सय मन, and of वरुण, पाशबन्धन

46 ❧ Ca मामार्थमासा एव वेदम्, स्थिर वासस्थान, यस्य । ❧ — ^c) ❧ Cn वर्षमुखमिति पाठे, वर्षशीति वर्षो धर्ममेघाख्य ध्यान, तदेव मुख यस्य । निर्विषयध्यानैवगम्यं कालमाहुरिति प्रसिद्धे । ❧ — [Crit App, in the beginning ins G₁ reads 46^{ab} twice — Line 3 ins Cap before Cpp — Line 5 for G₁ 2 सवृतां, read G₁ (first time) 2 सवृता G₁ (second time) अहोरात्रयदृच्छया]

49 Ca introduces the stanza thus कालस्य द्वे रूपे ह्याह । — ^{ab}) ❧ Cn यथा दर्पणेषु मुख प्रविश्य स्वरूपस्य अगमकमपि गमक भवति, एव सत्त्वेषु, बुद्धिमत्त्वेषु (= प्राणिषु [Cp]) चित्तप्रतिबिम्बरूपेण आवेश्य (= स्वसत्तामात्रेणैवारोप्य [Cp]) लिङ्ग (= प्रमातृत्वप्रमेयत्वादिलक्षण [Cp]) निरुपाधिकचैतन्यस्य शापिका भवति । ध्रुवम्, उपाधिधर्मास्पादिनम् (कूटस्थ नित्य [Cp]) । — ^a) तत्त्वदर्शिन, चतुर्विंशतितत्त्वचिन्तका (Cs) — [Crit-App, line 6 before निर्लिङ्गम्, ins Cp (gloss अशेष लिङ्गशून्यम्)]

50 ^{ab}) ❧ Ca मृतानां तु, स्वर्गादीनां विपर्यासि, विपरीत

यसि ददा. यथायु अतीतो विद्वत्प्रतिष्ठितिः इति । प्रसिद्धे ।
— “But that is not the highest knowledge, for, He is beyond the Prakriti.”

51 *) यथायु, संबन्धितः (Cv). — “यथायु
[वियानि] इतिवक्ति । यथायु पूर्वप्रतिष्ठितिः इति ।

218

10 *) विद्वान्, Cp supplies युजित्वा

19ff. Cf. Cn विद्व, दीपविद्युत्, दक्षिणाय, विद्व, येने
विद्युत्तार वाय, युजि, इति, इति, विद्युत्, य विद्युत् । एतन्
मुपमान इतन्वना योयामे । छै

20 *) The vocative इति (from इति) is possible
according to Panini 4 1 15

23 *) अप्स, even though water is इत्यत्.

30-31 St 30 should rather have been a six pāda,
and at 31 a four pāda anuṣṭubh. The establishment
of the sun in the eastern, southern, western and
northern sky, necessarily implies (a) the sun's going
round and round the horizon with an increasing
altitude, (b) having reached the maximum alti-
tude, the sun's rotation with a decreasing altitude,
and (c) his settling for the rest of the year. This
is a phenomenon possible in the Polar and Circum-
polar regions as described by R G Tilak *Arctic
Home in the Veda*, chapter V. Bali's mistake is his
ignoring stage (b). A vague reminiscence of the
ancestors of the Devas and Daityas in the Circum-
polar region seems to underlie the present passage.
The Sun's midday setting seemed so strange and
unnatural that the original hiatus युजे इत्यम् has
been sought to be removed and 'corrected' by the
MSS and explained away by the commentators,
while a modern critic has sought to make the
emendation a theme for rallery (JBDHAS, vol
27, pt. II, 1952, pp 249, 258) † Cn perceives here
a reference to the मधुमिषा in Ch Up 3 4-6 — अथ
लोकनाशकमस्त्योस्ये मधुमिषाया वायदांसि पुरुषाङ्गेना पश्चि-
त्तमेता दिक्षावदक्षिणत उदतोऽचरोऽन्वितो इत्यादिना दक्षिण । म
पवात्र बलिना स्वराज्यकालकथनायोदीयते ।

219

9 *) “In the case of one's friends, fulfilling

adequately (g) such of the s. subjects as are
capable of such a deed.” { Cn App, line
11 14. ... of the s) ... of all ... } Fa
... the ... } ... } ... } ... } ... } ... } ... }
... } ... } ... } ... } ... } ... } ... } ... }
... } ... } ... } ... } ... } ... } ... } ... }
... } ... } ... } ... } ... } ... } ... } ... }
... } ... } ... } ... } ... } ... } ... } ... }
... } ... } ... } ... } ... } ... } ... } ... }
... } ... } ... } ... } ... } ... } ... } ... }
... } ... } ... } ... } ... } ... } ... } ... }
... } ... } ... } ... } ... } ... } ... } ... }
... } ... } ... } ... } ... } ... } ... } ... }

10 [Cn App, line 5 after Dan, var 1b.]

13 *) ... (Cv)

15 [Cn App, line 1 ...]

220

1 [Cn App, line 1 ...]

15 [Cn App, line 1 ...]

25 *) ... (Lc, ...)

28 [Cn App, line 4 ...]

38 *) ... with ... in 35°, rather than with ... in 30°

57 *) ... of ... 6 21.

61 [Cn App, line 2 ...]

86 *) ...

87 *) ... into the clutches of

97 *) ... makes a sum total of them all

100 With 100°, of 11 2 3° 12 27 20°, 317. 20°.

103 With 100°, of 3 20 41° 12 316 12°

111 प्रति + युज्, ordinarily, to fasten or impose, here = to release one after the other.

† It is learnt that our critic has since changed his mind and accepted the emendation after all

221

9 °) व्यपेत, more remote than पूर्ववृत्त

12 °) सुपणार्कचरितम्, सुराणेन गरुटेन च, अर्केण च, चरित कान्तम् (Ca)

14 °) -मक्ति, a patch or group or collection [of stars] The √ I ताराकल्पसमस्रजम् uses the word कल्प not (as in 14^a) in the sense of सृष्ट, which would be tautology with the following सम), but in the sense of specific grouping or arrangement That reading, given by Ś1 K1 2 4 Dn1, could also have been accepted

19 ^d) परम्, adv, आत्मना, 'with zeal, heart and soul'

21 ^d) मन्त्रति = मञ्जनेनता We can also read सनति in the sense of one who is saluted for prosperity cf. सस्तुति in 22^d

34 ^d) Ca, reading होनिषेवा, explains — हीरकार्या-त्रिवृत्ति, सेव निषेवो येषां ते, i. e., practising modesty, but in other MSS, with the reading होनिषेवा, the interpretation in Ca p is as given in the Crit. App

36 With प्रगेनिशा, cf. st 63^b — After 36^{ab}, Cp v seem to have read an extra line

661A* कृन्वास्त्रीशयना नामन्नोदम्यस्त्रीषु शायिन ।

[Cv उदमया, रजस्वला]

— [Crit App, line 8 for °), read ^b)]

37 ^a) To look at one's own image in a vessel full of liquid ghee is regarded as particularly auspicious of Bhāgavata, 10 70 12, Gadādhara-paddhati, Ācārasāra, p 193 स्वमात्मानं दृते पश्येद्यदीच्छेच्चिज्जीवितम् ।

44 With 44, of 12 159 66 (and the Crit Notes on the same), Manu 11 173

51 ^a) यून, irreg for युवान

52 ^b) प्रमवन्त + आत्मन = प्रमवन्त + आत्मन = प्रमवन्ताऽऽत्मनः (double saṁdhi) = प्रमवन्ताऽऽत्मनः (नलोपदृष्टान्दस, as Ca remarks) The text could be regularized by reading वर्तयन्त्येव पितरि पुत्रां प्रमव आत्मनः (the reading of Ś1 K1 2), or वर्तयन्त्येव पितरि पुत्र प्रमवतात्मना (the reading, in part, of several S MSS) The reading वर्तयन्त्येव पितरि can mean, पितरि पुत्र प्रवर्तयति (guiding or giving instruction) सति, पुत्रां प्रमव आत्मन — ^{ed}) अमि प्रमवता, अमिप्रता, अमवता च प्राप्य — 'the sons no longer

willing to consider themselves as the friends or the servants of the father, and shamelessly parading their attitude'

54 ^b) 'The [holy] fire burnt low in the house' — i. e., they disregarded their religious duties

59 ^a) पाटी = sieve, पिठक = granary basket — [Crit. App, line 7 read पाटीपिठक for पाटीपटक, — line 8 read पिठक) पिठक]

61 ^d) पर्यश्रन्ति = परित्यज्य अश्रन्ति, segregating themselves from the servants by themselves

63 ^b) For प्रगेनिशा, cf. st 36^b above

65 ^a) बहुमान for the वेदविद and अवमान for the अनूच respectively — [Crit. App, line 1 before —^a), ms D2 om 65^{ab} (of v l. 64)]

74 " Morning after morning, the teachers, शिष्यानुप्रदिता, at the behest of the pupil, made inquiries (सुप्रश्न) for him (तस्मिन्), carried out plans (कल्पन), and accomplished errands (प्रेषण)

89 [Crit App, line 4 for [अ]य, read [स]य]

222

1 [Crit App, in the beginning, ms = 12 269. 1. —]

2 [Crit App, in the beginning, ms = (var) 12 269 2 —]

3 665* [Crit. App, in the beginning, ms (L 1)]

8 ^{ed}) निह्वन्ति governs समय (settled policy) and सुकृत

223

3 ^a) सकल्पते, 'are agreed upon, are enthusiastic over'

5 [Crit. App, line 6 delete (hapl)]

9 ^a) सुखशील, of easy and pleasant disposition towards others'

18 ^b) प्रकृते, 'of the ministry' — अकुत्सयन्, 'without malice or rancour' — °) संसर्गविद्या, 'the art of maintaining pleasant contacts with peoples'.

23 [Crit. App, line 7 after ed, ms. Cv.

— Colophon, line 1 for Dns s, read Dns ns.]

224

1 Ca begins the comm. on this adhy with the following stanza

गुरूपदेशत पूर्वनिबन्धपरिमर्शत ।

शुकानुप्रश्नविवृति क्रियते सुषवोषिनी ॥

The comm also explains the pointed reference to the शुकभारद्वाज dialogue (12 175ff) by — शुकभारद्वाज-श्रवणोद्भूतप्रश्नस्तौ शुकोऽन्वविशेषान्तर पृच्छामीति पौनर्यत्पपरिहार । For the similarities and differences between the several Śākhya treatments in the Mokṣadharmā — such as adhy 175-180, 187, 195-198, 211-212, 224-226, 231-233, 238-241, 291-297, 298-303, 304-306, 313, and 326 — see the General Introduction

7 ^d) नैषुण (for the usual नैषुण्य) — Pāṇini 5 1 130 and the Pradīpa on the Vyākaraṇa-Mahābhāṣya 4 1 4 98 Cf st 40^b below

- 8 ^b) वैयासकि, of the Siddhānta-kaumudī under Pāṇini 7 3 3

12 This table differs from that in the Manu smṛti (1 64) in making 15 (not 18) Nimeṣas = 1 Kāṣṭha, and 30 $\frac{1}{10}$ Kalās (not 30) = 1 Muhūrta. On this discrepancy, Ca observes दिनप्रकर्षांपर्षांपेक्षं मानद्वयमिदम् । तथा हि । दक्षिणायनदिने काष्ठां परमाभापत्र दिन-मष्टादशमुहूर्तमेव । उदययने दिनरात्रिमुहूर्तैश्चप्येवमेवोद्भम् ।

15-16 The day of the पितृस = one mortal month, with 15 days of sunshine and 15 days of night, the day of the Gods = one mortal year, with 6 months of sunshine and 6 months of night

19 ^{cd}) ॐ Cv तस्य कृतयुगस्य तावच्छती, चतुःशती, सध्यापि पादोनत्वान्निशती । मध्यांश, तस्या सध्याया पूर्वांश उत्तरांशश्च तथाविधः । पूर्वोऽंशोऽपि दिशती, उत्तरांशोऽपि दिशती, मिलित्वा चतुःशतीत्यर्थः । तथा च कृतत्रेतायुगसध्या । स्वपूर्वोत्तरांशाभ्यां सष्ट अष्टशतीत्यर्थः । त्रेतायुगद्वापरयुगयो सध्यापि पादोनत्वाद् विशती । सध्यांश, तस्या सध्याया पूर्वांश उत्तरांशश्च, तथाविधः । सार्धंशत पूर्वांश, सार्धंशतउत्तरांशः । मिलित्वा पद्मशतीत्यर्थः । एव द्वापरकलियुगयो सध्यापि पादोनत्वाद् दिशती । पूर्वांश उत्तरांशश्च शत शतम् । मिलित्वा तु चतुःशती । एकमेव कलियुगकृतयुगयो सध्यापि पादो नत्वाच्छतं शतम् । पूर्वोत्तरांशेन तु पद्मपद्मांशः । मिलित्वा दिशती । पूर्वोऽंशे पूर्वयुगधर्मा एव बहुशः, मध्यमे तु मध्यमा इति प्रदर्शनाय सध्यासुसध्यांशविति भावः । एव चतुःशतसध्यासु मिलित्वा वत्तराणां

द्विसाहस्रविभागो द्रष्टव्यः ।

23 ^c) For चौरिक, of Pāṇini 5, 1 133

28 ^c) द्वादशसाहस्रीम् — 4000 + 400 + 400, plus 3000 + 300 + 300, plus 2000 + 200 + 200, plus 1000 + 100 + 100 = 12000

31 The commentators give varying explanations of the stanza, involving varying पदच्छेदाः. Thus Ca — मष्ठा = जीवः, [अ]स्य्य = हेतुमश्रयम्, विकुरते = नायया विकारयुक्त करोति, च = तस्मात्, गच्छन्त = अहकारम्, व्यक्तं त्मक = विद्यदायात्मक, मन [च] ॥ Cp — स्य्य = चार्थ, विकुरते — कालकमादिमहवारिणामात्, मष्ठा = श्वर ॥ Cs — अस्य्य मष्ठा = मूलप्रकृति, विकुरते = शोभयति, महद्भूत = महश्चरत्, व्यक्तानि = कार्दत्वात् सन्मायाणि, तदारमक तद्रमं मनः, अहकाराननो जातम् । तेन वायव्यारण्योरभेदोपचारान्ननमा अहकार उक्तः ।

32 ^a) Cn quotes the following Smṛti, quoted in the Śākh Bh. on Ved Sūtra 1 4 1, to support its interpretation of मष्ठा as महश्चरत् — मनो नहारातिर्नहारा पूर्वुंदि रजानिरीशरः । प्रशा भविषिनिश्चैव स्मृतिश्च परिपश्यते । पर्यायवाचका शब्दा मनस परिधीनताः ॥

34 ^b) Ca s observe that the first two of these seven (सप्त), viz. महत् and अहकार, having been already dealt with, the creation of the five मूत्स alone is described in what follows

40 On Brahmasūtra 2 3 29, Śākhara, quoting this stanza, observes गन्धोऽपि गुणत्वात्माश्रय एव संचरितुं गर्हति । अन्यथा गुणत्वहानिप्रसङ्गात् । तथा चोक्तं भगवता द्रैवायनेन — उपलभ्य etc Cn observes on the point as follows अथ पूर्वांशोका व्यदस्या सहनभूनेध्वेव ज्ञेया । रभूनेषु तु पञ्चीकरणं दूर्ध्वं सवाण्यपि पञ्चगुणानि । विद्वत्करणपक्षे च आकाशनाय क्रमेणैक दिगुणिकी, इतराणि पञ्चगुणान्वेवेत्याशयः ।

44 ^{ab}) Ca observes तपसश्चरणाय, शरीरैकमाध्याय, therefore, सर्वभूतानि चादाय

49 ^b) धर्मापधे, adj, the y 1 धर्मापधे understands the word as a noun

50-52 50^a = The Mīmāṃsakas — 51^{ab} = The Jains — 52^d = सिद्धान्त — यत्र दृष्टस्य फलसाधनता तयोरेव परम् । यत्र सुविहितस्यापि यत्नस्य वैफल्यं तत्र देवम् । जण्डकादिषु तेष्ययादिः स्वभावः ।

56 ^{cd} = Vāyupurāna (Ānandashram) 9 64^{ab}; = Mārkaṇḍeyapurāna 48 49^{ab} — 672* The passage is absent only in Śi K1, which may have been a case of haplography, but 55^{ab} and 672* (line 3) are

repetitions, and so the passage is perhaps better omitted from the constituted text

57 The ten steps of Ātmasiddhi are differently explained by the commentators C_a (1) सज्ञा, वेदादि, (2) भेद, भेदको धर्म, (3) तप, कृच्छ्रचान्द्रायणादि, (4) कर्म, शरीरम्, (5) यज्ञ, ज्योतिष्टोमादि, (6) आख्या, आख्यानाम, (7-8-9) लोका [7 ज्येष्ठ, 8 मध्यम, 9 कनिष्ठ], (10) आत्मसिद्धि = कैवल्यम् C_n (1) वेदाध्ययनम्, (2) पत्नी, गार्हस्थ्यम्, (3) as above, (4) सर्वायमसाधारण सद्योपामनादि, (5) as above, (6) तटाकारामादि आपूर्तास्यम्, (7-8-9) [आ]लोक, ध्यानादिधर्मा, having for the subject 7 यज्ञाङ्ग, 8 अध्यात्म, 9 शुद्धस्वरूप, (10) as above C_p (1-2) नामभेदम्, उद्भिद्बलमिदादि, (3) तप, कृच्छ्रादिभ्यम्, (4) कर्म, दानादि, (5) यज्ञाद्या, ज्योतिष्टोमादिका, (7-8-9) लोका, इन्द्रलोकादय, (10) सिद्धय, अणिमाद्या, शरीरादिवैलक्षण्येनावस्थानम् ॥ दशभि क्रमै मण्डले ।

58 °) यथायुक्तम्, विस्पष्टतरम् (C_n)

59 °) वियोगिन, 'of one who is not a Yogin'
—^d) वरुम्, the वरु which produces पुष्यभाव

60 = Maitrāyaṇī Up vi. 22

61 = आरम्भ, undertaking projects for the welfare of the subjects The variant आरम्भ (i. e., पश्चात्तन्म-) is a false improvement, since पश्चात्तन्म is not restricted to the Kṣatriyas only, notwithstanding 61^d

62 [Crit App, line 7 read [s]विधि for [अ]विधिम्]

64 °) सयन्तार, exercising control upon, and creating demand for

65 °) एते, i. e., the Vedas —^d) व्यवसन्ते, which gave व्यास his name.

66 °) कैवला धर्मसेतव, i. e., as unattainable ideals

67 Between 67^a and 67^b, supply स इदानीं

68 °) अयमत्रतसयोग, adv —^aसयोगो यथा स्यात्तथा

— 70 [Crit. App; line 1 after cf., vs 1 1 37-12 203 15, — before —^a), vs Quoted in the Śākh Bh on Ved Sū 1 3 30

225

8 °) तुमुलम्, probably as an adverb, to go with दोषवीति, मूल, समवम् perhaps gives better sense.

11. C_a introduces the stanza with — इदानीं मद्यवपंशते महाप्रलय प्रकृतिलीननिखिलविकारमादर्शयति ।

226

15 [The star passage after Crit App, line 5, should be numbered 674A* in place 674*.]

16 The story of काश्य (the Śi Kṛ 2 4 reading), sacrificing his own life for that of a Brahman, is not known Reading काश्य, C_v finds a story, but it is not apt, as शुक्र had provided that कच should revive him after issuing out from the teacher's belly

17 On the incident, C_v states रन्तिदेवाख्यो राजा महर्षिभिक्षे सति स्वयमभ्यनुशात तन् अहोरात्र बहुदिनपर्यन्त दीना नामन्न दत्त्वा स्वस्य प्राणसकटे तृपापरिहारयायानीतमुष्णोदक च भिक्षु रूपिणे वसिष्ठाय दत्त्वा तदैव मृत सन्वर्गमवाप — [Crit App, line 1 for B 13 137 6, read 12 281 7 B 13 137 6 B 14 90 97-98]

21 °) For मृष्ट, the v l अष्ट- is not quite apt In such contexts, parasols with hundred ribs (शतशलाक) are spoken of — [Crit App, line 6 for अष्ट read अष्ट]

24 Under 24, in the corresponding दानधर्म passage (B 13 137 9), the text reads सावित्र-कुण्डल दिव्य, and C_n refers it to the story of Karna. In the next pāda, यान च is read for शरीर in the same place

37 [Crit. App, line 6 for निष्ठा*, read निष्ठास्मानो]

227

4 [Crit App, line 4 before —^a), vs 3^{cd} = (var) B 14 46 24^{ab}]

5 °) The six are यजन, याजन, अध्ययन, अध्यापन, दान, and प्रतिग्रह

8 [Crit App, line 1 for 12 232 12, read 12 232 12^{der}]

12 °) The feature described in the first two lines is due to the fact that the world is tossed thus way and that (वृत्तम्) by the स्वभावज्ञोत्स

15 °) The v l अर्थकामजलेन involves दिरुक्ति with कालोदकेन —^d) विहिंसा, benevolence The trees floating on the stream are equated with benevolence, because such trees often save creatures that

are being borne away by the current, as P O Ray notes. — [Crit App, line 8 after om., *ins* (hapl)]

19 ^a) In the stream you must be always on the move sheer passivity is bound to be fatal — [Crit App, line 3 for Das, read Das]

22 [Crit. App, line 4 for प्राक्षण read प्राक्षण]

23 ^c) अनन्तरा, 'without delay or hindrance'

25 ^{cd}) Cf. st 3^{cd} above

228

1 Construe अथ रोचयेत्, तथा उन्मज्जिमज्जक्ष मनसा द्रुषेत्, [तर्हि] ज्ञानवान् [सन्] प्लववान् भवेत्, 1 e, ज्ञानप्लव-यान्मवेत् । With the v l. द्रोहयेत् (for रोचयेत्), the construction will have to be अथ चेन्मनसा द्रुषेत्, द्रोह-येत्, [तर्हि] उन्मज्जिमज्जक्ष (च=एव - Cn) भवति । ज्ञानवान् प्लवजान्भवेत् ।

3 ^b) The twelve Yogas are enumerated in Manu 12 120-121 —

ख सनिवेशयेत्स्त्रेषु (1) चेष्टनस्पर्शनेऽनिलम् (2) । पक्तिदृष्टयो पर तेज (3) स्नेहेऽपो (4) गां च मूर्तिषु (5) ॥ मनसोन्दु (6) दिश श्रोत्र (7) क्रान्ते (= पादेन्द्रिये) विष्णु (8) बले हृत् (9) । वाच्यसि (10) मिश्रमुत्सर्गे (11) प्रजने च प्रजापतिम् (12) ॥

Cn finds the twelve in st 3^{a-4^b} as read in the Bom ed But they can hardly be designated योगs, as they are — as Cn interprets them — possibly the means of Yoga [It is also necessary in that interpretation to understand -निश्चय at the end of 3^d as निश्चये [Cn निश्चय इति सुपां सुलुगिति भित्त' स्वादेश ।] Cs gives an alternative and simpler interpretation द्वादश योगान्, द्वादशानां वर्गेन्द्रियशानेन्द्रियमनोसुद्धीनां सयमान्, दशकर्मोद्यमानयोन्, दशभिः कर्मभिः यत् अशुभं दुःख जायते तस्य [अनर्थांन्] नाशवान्. — It is also possible to understand the passage to mean उपायापायनिर्भेय सन् दशकर्मसुखानर्थांन् दशकर्म[समुत्पन्न]सुराणि तत्समुत्पन्नान् अर्थाक्ष, युञ्जीत = सेवेत — [Crit. App, line 17 read दश- for दश — Line

20 read दशकर्म- for दश कर्म- . — Line 21 after सुगानर्थांन्, *ins*, (also) दशकर्मोद्यमानर्थांन्]

4 [Crit. App, at the end *ins* Kṛ (before corr, marg as an text) उत्तमां (for आत्मन)]

7 ^a) महादुर्ग, 'very difficult to cross' — [Crit. App, line 9 after छ, *ins* — with 7^{cd}, cf. 6 28 44^{cd} 12 232 30^{cd}]

8ff. In st 8-15 follows a complete रथरूपक, equating the various parts of the chariot with the requirements of the Yoga. They are enumerated below with necessary explanations —

Yoga terms	Chariot-parts
धर्म	उपस्य — (1) bottom of the car, (2) owner's place called वधुर, including the नीढ or basket (also known as काष्ठा) for the charioteer †
ही (sense of shame)	वरुथ — the all round wooden ledge or guard for protection
उपाय and अपाय	द्वुवौ — two poles (also called ह्ये) fastened to the काष्ठा or box
अपान (inhaled) breath	अक्ष — axle
प्राण (exhaled) breath	युग — yoke
प्रशा + आयुश्च + जीव	बन्धनानि — the rope-fastenings upon which the strength of the chariot depended †
चेतना	बन्धुर or वधुर — fore-part of the chariot at the end of the shafts
आचारप्रह	नेमि — tyre (also called प्रमण्डल)

† Usually the सारथि had a separate seat in front of the रथिन्, although it was possible for him to manage the horses from the owner's place also, since the owner had sometimes to fight as well as function as his own charioteer. At times, on the other hand, besides the principal सारथि (the धूसारथि), there were two additional पार्श्वसारथि or side-charioteers

‡ No nails were used to join the wooden parts. As st. 13 informs us, there were seven main ropes (धारणाः), and seven subsidiary ropes (प्रधारणाः) for the back and side fastenings (योक्त्राणि) respectively

Yoga terms	Chariot parts
दर्शन and स्पर्शन घ्राण and श्रवण प्रश्र	वह — the two rear horses † वाहन — the two front horses † नाभि — the nave of the wheels into which the spokes are fixed
सर्वतप = prescriptions घान क्षेत्र शरदा and दम	प्रतोद — whip सारथि — the charioteer अधिष्ठाता or रथी — the owner पुरातर — the two servants who ran ahead to clear all obstacles
त्याग (renunciation) ध्यान	वर्ता — pathway गोचर — actual way traversed

N B — The following parts of the chariot are not here mentioned स्तम्भ, the banner pole, fixed into the axle (अक्ष), कूर्च, the upper end of this pole where the banner was displayed, द्वा, the lower end of the pole, and त्रिनेत्रु or three-cornered piece of wood joining the अक्ष and the स्तम्भ, अरु or spokes between the नाभि and the नेदि, रदिन or reins for guiding the horses, परिरकर or guards and अपरकर or hind pieces for the wheels, अधिष्ठान or two seats or standing places over the wheels used as emergency lifts, शिप्रा or bits for the horses, ध्वज or banner, and (on ceremonial occasion) the आनपत्र or royal umbrella †

13 ^a) धारणा, एकस्मिन्निषये चित्तस्य स्थापनम् (Cn) स्थानभेदात्तासां यत्नत्वम् । स्थानानि च भूमिरापोऽनलो वायुराकाशमहकारो बुद्धिरित्येवानि (Ca) — ^c) पृष्ठतः, विप्रकृष्टतरा चन्द्रसूर्येण्वमण्टलादिधारणा, पाश्वर किंचित्मनिष्कृष्टा नासाग्रभ्रूमध्यकण्ठकृपादिधारणा (Cs) — ^d) प्रधारणा, subsidiary धारणा

15 ^c) विक्रमा, reversals of the धारणा sequence.

17ff. For the seven रूपसु enumerated in st 17-20, cf. Śvet. Up 2 11 The resulting fruits mentioned

in st. 21-26 have also their parallels in the same Upaniṣad, 12ff.

23 [Crit. App, line 3 for इव, read इव]

29 ^d) The four लक्षणसु appear as six विकारसु in the Nirukta 1 3 2, and in the Vyākaraṇa Mahābhāṣya, vol 1, p 248 Cf Śāh. Bh. on the Bhagavadgītā 2 20

34 [Crit. App, line 2 delete the hyphen in म्नाडितश्]

36 [Crit App, last line on p 1278 ins semi-colon after सांख्ये]

229

1 [Crit. App, line 4 after Ms, ins Cs]

2 Decision between three possible answers as to the nature of the ज्ञान by which one gets beyond the pair of life and death is asked for (1) Is it विद्या (mere theoretical knowledge), or प्रवृत्तिरक्षणधर्म, or निवृत्ति? — [Crit. App, line 4 delete Cs — Line 11, at the end ins Cs]

3 ^a) Cs apparently reads सन्यासत्व (gloss स्वहेतु कत्व) for स्वभावेन Ca explains it by — स्वीयं प्रत्यक्षादि-प्रतीतेन भावनेन कारणेन विना भावमुत्पत्ति य पश्येत् Cn connects विना with भावम्—विना भावम्, अधिष्ठानसत्ता विना, अनेतेन स उन्मत्तवदुपेक्षणीय (Ca) — ^d) Cs reads युक्त हेतुक (for युक्त) and explains it by प्रयुक्तकुनककलाप, Ca explains मुक्तहेतुक by त्यक्तहेतुक Cn reads मुक्तहेतु-वान् and glosses सवान् शिष्यान्, मुक्तहेतुकान्, ऊहापोह-कौशलेन रहिता हेतवो येषां तान् निर्वृत्तीन्, पुष्यते, पुण्याति, रक्षति

4 ^a) एकान्तभावेन, दृढत्वेन (Cn), नियमेन (Cs) — ^c) "They try, by means of a sieve, to shake off grain chaff, but find no grain as a result" The commentators attempt various interpretations ❀ Ca सोऽपि क्षण (v 1 for तुण-), फलरहित इपीकां वा तुणस्य फल रहितस्य पूत्वा, सूर्येण प्रस्कोट्य, यथा न किंचिद्व्रभते ॥ Cn ते तुण मुञ्च, पूत्वा सद्योच्य, तदन्तर्गता प्रागदृष्टामिषीकामपि किं वा न लभन्ते इति काका दृष्टविरुद्धवादित्व तेषामुक्तम् ॥ Cs दूर्वातुण-

† In view of Av 4 11 8 — मध्यमेतदनदुहो यत्रैव वह आहित, वह can denote the shoulder piece of the yoke, there being two such pieces for the rear horses and two for the front horses in chariots with four yoke-animals Sometimes the horses were arranged as two front horses and two side-horses (पाश्विवाही)

‡ For further details, see Hopkins *The Social and Military Position of the Ruling Caste in Ancient India* (JAOS, Vol XIII, 1888), pp 235ff

वृषीका, दूर्वास्त्रैरुणै कृनासना, दुर्बलसिद्धान्ता । ❧ — [Crit App, line 8 for उणमि read क्षणमि]

6 ^d) Ca explains परगाव thus पर भावयतीति परमार्थं प्रापक्त्वात् परभावो विद्या ।

7 ^b) ❧ Cs सस्यसहरणानि, म्रीक्षादिलवनानि । ❧

10 ^a) ❧ Ca पारावर्थं, परत्वमपरत्वं च । ❧ — [Crit App, line 1 before read, *ms* Ms]

12 ^{cd}) 'It is proper that the power of locomotion should distinguish these two distinct categories, one by its presence, the other by its absence' — [Crit. App, line 13 after Ms, *ms* Cn (gloss विशेष कृत्वा वा चेद्य सा) Cs — Line 15 for (for *विशेष्ययो), *ms*, after semicolon, Ca (gloss विशेष्योर्जङ्गमाजङ्गमयो, चेटैव जङ्गमे विशेष) विशेष्ययो (as in text)]

15 Cs explains, मध्यमानि by क्षयियादीनि, and उत्तमानि by ब्राह्मणास्यानि Since the excellence of the पार्थिवानि consists in their being eaters of cooked food, the denizens of the earth (मध्यमानि) are superior as they eat स्वयमर्जित food — observes Ca — while the denizens of स्वर्ग as well as of नरक are मनुष्यदत्तपिण्ड मात्रोपजीवीनि Hence men are superior, particularly as they adhere to their जातिधर्मं, some by instinct, others by conscious effort

20 ^d) अजन्म = मोक्ष

22 ^d) ❧ Cs परे, उपनिषद्भागे, परमात्मनि । ❧

23 ^a) According to Vār 6 on Pāṇini 8 3 36, अन्तःस and अन्तःस्य as also वहि रथ and वहिष्ठ are both possible forms — ^c) The √ 1 तन्न पश्याम can be taken to mean we do not ordinarily see them, or, seeing them, do not recognize them or realize their greatness.

230

❧ Quite a large number of stanzas in this adhy are repeated from 12 224

2 ^{cd}) Whether कर्म is involuntary or automatic, or whether it is a conscious endeavour — Assuming the latter alternative (3^b), further explanation is offered

5f. On the evidence of MSS, the stanzas seem to have been read differently here and in 224 51, but the passages can be interpreted to yield the same meaning The ultimate conclusion in both

places is the same सत्त्वस्या समदर्शिन' (230 6^d = 224 52^d) In the present passage, पृथग्भूत and अदिवेक are stated as two contrasted views in the field In 224 51, one statement, denying the पृथग्भूत (or the विवेक) alternative, is made. Or, we can read 224 51^c as त्रय एते पृथग्भूता (without अवग्रह), Cn being the authority for the अवग्रह insertion into the text

8 [Crit. App, line 5 for अपि, read [अ]पि]

14 ^{ab}) In the कृन age, there was one वेद and one वर्ण In the त्रेत, the देव, वर्ण and आश्रम existed in their entirety

18 ^{ab}) वृष्टि भौमानि भूतानि वर्षति — the reference can also be to the numerous insects that the first rains always bring in

231

Initial Note At the end, *ms* With this adhy, cf. Brahmapurāna (Ānandasbham) 235 1-35, the √ 1 from which are given in App II, No 4 A

2 ^a) The three qualifications imply the full discharge of obligations (ऋणानि) to the पितृ, the ऋषि, and the देव

7 ^a) सारो, the essence or juice

8 ^a) कान्ते, पादेन्द्रियबले पाणीन्द्रिये च (Cn)

12 ^a) तथैवेयां — रूप f = energy 'of all the senses and their energies' The reading is found in Śi K1.2 Bo 6-8 Da1 Ds2 Ds 5, and is a *lec dif* evidently

13 ^a) इन्द्रियायां, not the 'physical objects of the senses, but only their mental images, dwell within the body — ^b) चेतना (= बुद्धि) and जीव (= soul) are two distinct entities. Their distinction is clarified in the next stanza (चेतनातो जीवस्य भेदकमाह — Cs)

14 ^a) ❧ Ca आश्रयो नास्ति सत्त्वस्य, देहेन सत्त्वो नास्ति ॥ Cn सत्त्वस्य बुद्धेराश्रयो य प्रायुक्तो देह सोऽपि नास्ति ॥ Cs आश्रय, उपादानकारण सत्त्वस्यात्मनो नास्ति । ❧ Deussen understands the passage quite differently Wie es scheint, werden hier die Gunas gelegnet und das Sattvam für ein blosses Product des Tejas erklärt, and P O Ray, offers his own explanation. — ^b) चेतना is not related to जीव, as a गुण is to a द्रव्य, the गुणिन्; because we can think of the existence of a द्रव्य without the गुण, but not that of the जीव

without the चेतना, चेतना in fact is the मेदक, the ever-present differentiating characteristic of the जीव — °) ॐ Ca सत्त्वमात्मा, तेजो बुद्धिं सृजति ॥ Cn तेजः, वायना, मत्स्यं सृजति, न तु गुणान् ॥ Cs बुद्धिसत्त्वं तेजं सृजति, चैतन्यं प्रकृतिरादौ प्रमास्यति । ॐ To correctly interpret the passage, in the presence of the above disparity of views, appears rather difficult

22 °) वेद is better interpreted as a finite verb "As much of the "Ātman" he realizes in himself, that much also does exist in another's "Ātman" — [Crit App, in the beginning, ins for sequence in Kṛ, cf v l 19 —]

23 [Crit App, line 1 for 269, ins 270[69]]

25 [Crit. App, in the beginning, ins With 25^{ab}, cf. 1 I 185^{ab} B 11 2 24^{ab} —]

232

Initial Note After 36-68, ins. [v l in App II, (No 4A)]

2 °) आत्मनो ध्यायिन — आत्मध्यानवन

8 °) अग्नींश्च, various fires like लौकिक, दिव्य, इमशान, वायव, as well as the four kinds of sacrificial fires are here intended. — °) रुषितां, furious or irritated, the v l रुषितां signifies annoying or causing injury

11 [Crit. App, line 4 after Kṛ, ins Ds]

15 °) Cp gives also the v l कृपानिव, glossed by शृङ्गिणो मस्वान्, अनीवावदित्तात्मन

21 ॐ Cn प्रमोहो, लय । ज्ञानो, विक्षेप । आवर्त, उभया स्वर्गो कषाय । प्राणैति दिव्यगन्धादिग्रहणम् । मारुताकृतिरिति शीघ्रगतिः । ॐ

29 With 29^{ab}, cf 6 27 20^{ab} — 29° = 6 40 54°

30^d = 6 28 44^{cd} 12 228 7^{cd}

32 [Crit. App, line 5 after °), read Das गच्छेने Das गच्छेत्परमां गतिं

33 [Crit App, line 12 before Mṛ, ins Das lacuna,]

34 [Crit App, in the beginning, ins, Before 34, Ms ins भीष्म उवाच —]

233

Initial Note at the end, ins [v l. in App II, (No 4A)]

1-2 Quoted in Śān. Bh, on Br Up 2 4 1

6 Quoted in Śān. Bh on Bh Gitā 2 21

7 Quoted in Śān. Bh, on Br Up 2 4 1 and Bh G Bhāṣya on 3 1

10 Contrast this view with that expressed in Bh Gitā 2 46, and the comments of Śānkhara on the same

18 With 18, cf 12 180 23^{cd}-24^{ab}

19 °) = 12 180 24^{cd}

20 = 12 180 25

234

1 °) The metaphysics of creation (1^{ab}) and the Yogic meditations (1^a) have an intellectual and supersensuous appeal So Śūka is now renewing his inquiry on the ethical side

6 °) अन्विच्छ in Śī Kṛ 2, अन्विच्छन् or अन्विष्यन् can be construed only with त्वन् (7^b) and चरन् (8^c)

9 °) आश्रित, appeasing hunger — [Crit App, line 1 after cf, ins 12 237 24, 255 33, 261 2. — Before — a), ins quoted in Śān. Bh on Chā Up 2 23 1]

20 °) Like an arrow exactly to the point, but not quite so fast, as the arrow

21 [Crit. App, line 6 for G1-3, read G1 2.]

235

1 [Crit App, last line for G1-3, read G1-3]

2 °) As to the spelling of the word कुसल, the Tattvabodhinī, under Unādi 539, quotes the विश्व — कुसलं च कुमीदं च मध्यदन्त्यमुदाहृतम् ॐ Cs कुसलधान्यं, पञ्चपणमासपर्याप्तधान्यं । कुम्भीधान्यो, मासमात्रपर्याप्तधान्यं ॥ Cv कुसलपदेन चत्वारिंशत्प्रसृतण्डुलमानेन तृणैराच्छाद्य यो बन्ध कियते स कुसल इत्युच्यते । एकमासपर्यन्तं भार्याया स्वस्य च जीवनोपायं समाह्वकमित्यर्थः । ॐ

4 In the marginal ref — for 244[5], read 244[3] — [Crit. App, line 2 for द्ययना, read द्ययन्ता]

5 °) अग्रणी, probably signifies सृत्तमांस.

7 [Crit. App, line 5 the last word is उपास्थाति यव.]

9 Cn takes नखरे' as one word and glosses दम्मायं नखलोमपरस्य, connecting the word with अपविद्ध in 9°. Cs gives a more acceptable explanation पातकं कृत्वा खरे- गर्दभे' सप्रयातरस्य, राणा यस्मै गर्दभारोहणं कारितं तस्मै, इत्थं कथ्य वा अहंणार्थं न विधीयते

11 685*, [Crit. App, line 2 for om read om.]

22 °) The usual word (as in Manu 10 112°) is शिलोच्छ, hence the second word should be शिले and not शीले The commentator on Manu 4 5 explains अङ्गुलिभ्यां अवाधितस्थानेषु पथि वा क्षेत्रेषु वाप्रति- हतावकारेषु यत्र यथौपपथो विघ्नन्ते तत्र तत्राङ्गुलिभ्यामेकैकं कणं समुच्चयित्वा एकैकधान्यादिगुटकोच्चयनमुच्छ', मञ्जर्यात्मकानेकधान्यो चयनं शिल । उच्छश्च शिलश्चेत्येकवद्भावात् ।

23 °) Manu 3 37 understands वक्ष्यान् after परान् It is possible to connect पूर्वान् with पितामहान् and supply पुत्रादीन् after परान्

25 °) हित = विहित — [Crit App, line 6 for K: D: ०, read K: D: (both times) ० ० ० — Line 9 for D: ०, read D: (both times) ०]

26 [Crit App, line 12 after om, ins (hapl) ; for द्वितीयो, read द्वितीय]

236

1 [Crit App, line 8 for 286*, read 686*.]

3 °) सर्वलोकप्रयात्मनाम्, सर्वलोकानामयमाश्रय, आश्रम', स्वादित्यभिप्रायवताम्

4 Cs introduces the stanza as follows दिविषो वानप्रस्थ, गृहस्वसमो मिष्ठुसमश्च The treatment of the first extends up to st 13, the second begins thereafter

7 [Crit App, line 3 read अपालकृद् for अपाल- कृत्]

9 [Crit App, line 2 read केचि for केचिद्]

10 With this, compare the Kumārsambhava, canto 5, st 20-29

12 °) सक्क, to ensure that very little solid grain is dissolved into the liquid drink.

15 °) साधारण', चतुर्थांशममुदिस्य मुख्यतया विहितोऽपि सर्वांशमसाधारण' (Ca), so that one can take it straight from the मज्जवर्षं Ātrama.

16 [Crit. App., lines ७-8 ; after — °), read as

follows D: ० मधुपदो (for °च्छन्दो). ४: मधुच्छन्दोपद- क्षिण (sic), K: ० ० 'दो'(K: 'दो)मवधिण, G: 'दोच मर्षणा']

22 °) वेद्य, wealth (cf Katha Up. I 1 1). ४: सर्ववेदसदक्षिणाम्, सर्ववेदक्षिणाम् । ४

24 °) सपरकान् — completed from start to finish in one day

25 °) आश्रमनि + प्व + आ + आत्ममोक्षणात्.

26 °) सद्य, a reference to what is known as आनुरसन्ध्याम may have been intended

29 °) ४: Cn यमेषु, अहिमामत्यास्तेयमज्ञचर्यापरिमृशारदेषु । चाद् शौचमतोपतप स्वाध्यायेश्वरप्रणिधानास्तेषु नियमेषु । ४: — °) by सशस्त्र, Cs understands the वेदान्तयुग्म.

237

1 Ca observes यथैव वानप्रस्थाश्रमे कर्मकारणस्तवैवाय स्यादिति पितर प्रति सोपशाममाह ।

2 [Crit App, line 4 after — °), read K: om (hapl) च्यामाश्रमा]

3 °) The ref is to the चतुस्पदी निम्नेषी mentioned in 12 20 4^{ab}, 234 15. — °) पर स्थान, the highest rung of the ladder

8 °) प्रास्ता of the S MSS is evidently an im- provement प्रास्ता, 'desoended or hurled into', the point of similarity being that they are not returned upwards (or backwards) to the thrower The variant द्विपा', favoured by the B D versions, gets its explanation from the circumstance, as observed by Ray, that elephants, when they happen to fall into a deep narrow well, become utterly helpless and unable to come out

11 The pādas 11^d, 12^d, 13^d, 14^d, 22^d, 23^d, 24^d are found as refrains in 3 197 31 to 36, 3 885*, 4, 3 App I 19, lines 60, 62, 64, 66 and 5 423*, 10 — Ca, apud st 11, observes शुकानुप्रथमेषु दुस्तेषु समन्तत । प्राच्योपायवितुञ्ज्याख्याविशेषौ शरणं मम ॥

13 ± 3 App I 19, lines 65-66 — [Crit App., line 2 ins a semicolon after अहीत्वि]

15 ± Manu 6 45, where the word निर्देश is explained by Kulluka as निर्देशयते इति निर्देशो मृतिः, तत्परिशोधनकालमिव मृतकम् ।

18 ^a) Both Ca and Cp read नाम (for नाम-), but since we have the repetition पदानि and पदजातानि, a distinction between नाम and कुजर seems to have been implied 18^{ab} can be interpreted only as a second upamāna statement, both being summed up in 19^{ab} The three lines recur in B 13 114 6^a-7^b, where Cn interprets them quite differently from its interpretation in the present passage

19 ^b) धर्मार्थम् to be interpreted as a समाहारद्वय

23 ^b) In view of the diverse interpretations of रत्यर्थ given by the commentators, which seem to be a counsel of despair, it is better to read the word as [s]रत्यर्थ, which gives better sense — [Crit App, line 8 for तत्समीप, read तत्समीप]

24 = (var) 12 234 9, 255 33, 261 2

25 ^a) न कर्माणि, i e., प्राणिमयोत्पादककर्माणि, and not all acts whatsoever

27 ^a) उत्तान = उत्ताने, supply मुखे सति No tau tology with आस्येन, after which निमित्तमूतेन can be understood 'With mouth opened, he offers the oblation by its means' This interpretation is just possible in view of the extract from Cp quoted in the Crit App But a much better interpretation is given in Ca उत्तान ऊर्ध्वविततोऽग्नि, आकुञ्चित, अथ पवने नोद्धतो जठरावलास्य, आस्येन मुखेन, हविर्जुंशेति, हविर्गुह्याति । पवभूतो लोकस्य नाभिरिवाधारभूतो वैश्वानरोऽग्निरेव हृतस्य यतेरङ्ग देह मांसाद्य, अङ्गानि, यथाङ्गानि, कृन् पकमकृन्मपक हवि, वैश्वानर आत्मन्याहिनोऽग्नेर्ह्यग्ररूप सर्वमेव प्रपेदे ॥ अथ वा अथमेवार्थं छन्दोगनिशिते वैश्वानरविद्याप्रकरणे (Ch Up 5 10-25) । स एव परमात्मरूपेण स्तूयते । उत्तान ऊर्ध्वमुखो वैश्वानरपक्षे, परमारमपक्षे उत्तान उदारो महानित्यर्थ । आस्येन मुखेन, पक्षे बुद्ध्याद्युपसहार मुखेन । हविर्जुंशादि, पक्षे विषयग्रामम् । जुहोत्याददाति । आदानेऽपि हर्षात्तुष्टिकारेण पठित । पक्षे विकारहेतुत्करोति । लोकस्य चराचरस्य, नाभिरमंथे स्थित, पक्षे उत्पत्तिस्थान, महाविवर्तत्वात् । जगत प्रतिष्ठा, स्थितिहेतु । पक्षे, श्रवणमनननिदिध्यासनशमयम नियमाङ्गसुक्तम् । अङ्गानि, हृदयशिरःशिखानेत्रकवचास्त्राणि । पक्षे प्राणायामप्रत्याहारप्रतिष्ठानध्यानधारणासमाधिरूपाणि । कृत सधुशुणादिना कृन्ज्वालाजटिलत्व, तत्रैव होमस्य विहितत्वात् । पक्षे सकल परमात्मशानोचितोपदेशानुष्ठानम् । अकृत सधूमत्वमल्लिहानत्वादि तत्र होमस्याविहितत्वात् । पक्षे गुरुपदेशादिना विना परमात्मतत्त्वानुष्ठानम कृतत्वम् । एतच्च सर्वं वैश्वानरविद्याभिज्ञ एव पुरुष प्रकर्षेण जानाति, नान्य इत्यर्थः ।

28 ^a) प्रादेशमात्र, cf. Ch Up. 5 18 — यस्त्वेतमेव प्रादेशमात्रमभिविमानमात्मान वैश्वानरमुपास्ते स सर्वेषु लोकेषु सर्वेषु मृतेषु सर्वेष्वामस्वन्नमत्ति । Cp quotes for the passage the

following "Smṛti" — वां मूर्धानं यस्य विप्रा वदन्ति ख नाभि-
चक्र चन्द्रस्यौ च नेत्रे । दिशः श्रोत्रे विद्धि पादौ क्षिति च सोऽ-
चिन्त्य धात्मा सर्वभूतप्रणेता ॥ — [Crit App, line 9
before (for सदैवतेषु), 1788, after a semicolon — Ca
सहदेववेषु]

29 Ca, with some added v l, also gives another explanation यद्वा, त्रिष्टुत नवशुण, दिव्यभौमान्तरिक्षाणि मौम जाठरवैद्युतानि तथा गार्हपत्यदक्षिणाभ्याहवनीया पभिर्युतम् । पक्षे नवभिरिन्द्रियाधिष्ठानै पञ्चमहाभूतप्रकृतिमहदहकारबुद्ध्याख्यै शरीर-
द्वारभूतैर्युक्तम् । त्रिष्टुच्छब्दो वेदे नवशुण परिसख्यान । उक्त च—युप त्रिष्टुता परिवीयेति । सुपर्ण, सुपर्णमिव हृदयाकाशचारित्र्यात् ससार-
वृक्षफलास्वादकत्वाच्च । एवमेव जीवात्मानमुपाधिरहिततया अग्र्यम्, परमात्मरूपम् । अत एवास्य परमार्थता, सकलपुरुषार्थेभ्योऽनुनीयत मत्व च, ये विष्टु, जानीयुस्ते परमकृन् (v l for परमाथता) नो क्षाख्य पद व्रजन्ति । अथ वा सुवर्णमित्यादिपाठे (for सुपर्ण) अय-
मर्थ । सुवर्ण शोभनवर्णम् । पक्षे सुष्टु वप्यंते वेदान्तादिष्विति सुवर्ण ये पुरुषा विष्टु । अग्र्यमुत्कृष्ट, पक्षे, अग्र्यमादिभूत, जगत परमाथता, वेदाथता वेदाथतत्त्वरूप, ये विष्टुस्ते पुरुषा सवल्लोकेषु महोयमाना पूज्यतमा । देवा, अभिलषितसुखीपमोक्षार नित्यानन्दमया वा । समर्था, शक्तित्रयोपेता । पक्षे चैतन्यानन्दविभवोपेता । अमृता (v l for सुकृत), जराव्याधिशोकरहिता । पक्षे प्रकृतिविकाररूप-
मृत्युच्छरहिता । भवन्ति (v l for व्रजन्ति) । इति । यथा म्याह्वानं पाठश्च विज्ञेय । — ^a) त्रिधातु, of 12 330 22.

30 [Crit App, line 11 before Cv, 1788 Ca शरीरात्मानि, जीवे निखिलोपाधिहीनत्वेन महाभूतशुद्धबुद्धतया प्रकाश-
माने ॥]

31 [Crit App, line 20 before Cs, 1788 Ca n भोग्यात्मनि, शरीरे, अन्तरिक्षे, हृदांकाशे (Cn also मायायां) ॥]

32 ^b) The six are the seasons, the twelve are the months, and the parvans are the पौर्णिमासी and the अमावास्या of each month.

33 ^a) य सप्रसाद (i e., जगत शरीर) अधिगच्छति, स सर्वान् लोकानधिगच्छति — [Crit App, line 6 after Cn, 1788 (reading सप्रसाद) — Line 11 after तान्, put a semicolon and 1788 Ca (gloss स्थितान्) हितान्]

238

Initial Note 1788 at the end With this adhy, cf. Brahmapurāna (Ānandashram) 236 22-41 (v l. in App II [no 4 B])

1 [Crit. App, line 14 delete, with the semi-

colon, D^o स न]

7 ^b) For विद्यासपादित (explained by Cn अद् मदा सीति वाक्यजधीवृत्त्या विद्यया संस्कृतम्), Ca reads विद्यामवोधन

8 Ca reads [अ]चलितरमृति in 8^b and [स]मृत्युम् in 8^d, applying the stanza to the शानिन्, which would go against हित्वा तु in 9^a. The epithet चलितरमृति, would indicate one who has forgotten the real purpose of life, who, in the technical Pāli terminology, is सतिपट्टाणहीन

9 [Crit App read the last line thus — T₃ काल करो, Ca (gloss कालस्य जरयिता, कालनाशयो वा) Cn (gloss कालजरपर्वतवदप्रकल्प्य) कालजरो (as in text)]

12 ^a) पूर्वपरे रात्रे, irregular for पूर्वरात्रे अपररात्रे च, or रात्र (outside a compound — Pān. 5 4 87) might have been used as a neuter noun, as in श्रेणि रात्रायु-पोषित्वा in B 13 136 11^a

18 [Crit App, line 1 before 18^{abd}, *ins* (hapl)]

239

Initial Note *ins* at the end With 239, of Brahmapurāna (Ānandashram) 236 43-64 [v l in App II (no 4B)]

3 If भूतानि = सागर, and महाभूतानि = ऊर्मय, the भूतानि would be the same as what came to be called the तन्मात्रा, or, भूतानि (created beings) = सागर, and ऊर्मय = महाभूतानि, i. e., their constituents. The first explanation seems more likely see, however, the remarks of Cn quoted in the Crit App, and see particularly st 4-5. Ca observes पद्मभूतानि सर्वभूतेषु देहारम्भकानि

5 ^d) निर्दिश्यते, सगे स्यावर, प्रलये जङ्गमम् । or तथा, i e, भूतमयम्

18 The commentary C_v sees here a reference to the त्रिविक्रम or वामन अवतार. It writes यदूर्ध्वं पाद-तलयोरित्यत्र, 'पातालमेतस्य हि पादमूलम्' इति वचनात्, यज्जगत् पादतलयोरूर्ध्वं विद्यते तज्जगत् त्रिविक्रमावतारे अवाक् पश्यति, शक्ति पर्यालोचनायामवाक् पश्यति । मूर्तिविशेषावस्थापर्यालोचनायामूर्ध्वं पश्यति ।

20 [Crit App, line 3 for °) read ^b), line 4 for ^d) read °)]

21 [Crit. App, line 1 after the first om, *ins*

(hapl)]

Colophon, line 5 for e e e, read e e e.

240

In the beginning, *ins* as initial note —

☞ With this adhy., of Brahmapurāna (Ānandashram) 236 65-89 [v l in App II (no. 4B)]

3 [Crit. App, line 4 for Mr रान, read Mr [ss]मन .]

5 [Crit App, line 2 for D₂-1 २ ३ ०, read D₂-1.० ३ ०]

9 [Crit. App, line 10 for Da³ as, read Da⁴ as]

16 ^d) ☞ C_v (reading नरोपे as one word) नरोपे, रागारिशेषामारे । ☞

18 ^{ab}) The Cal ed reads नापि for वापि and, with that reading, Deussen, supplying यस्य from 17^b, translates "dessen Ātman vertieft (reading प्रवृत्ति) sich nur in das Sattvam und memals mehr in die [ubrigen (i e रज्ज् and तमस)] Gunas" Other translators and commentators offer no literal and accurate explanation, and mostly gloss over the line omitting what could not be translated. In view of st 19-20, it is obvious that रज्ज् here = बुद्धि, and आत्मा = क्षेत्रज्ञ, but Ātman creating the रज्ज् (प्रवृत्ति — also the S v l प्रसृजति or प्रसृवति) is not possible on the premises of the Classical Sāṅkhya, unless we take it to be the मौलिकमांस्य, subjective or idealistic in nature, described in Jain texts as प्रत्यारम्भप्रधानवादिनो मौलिकमांस्या. In 18^b, unless we read, with the Calcutta edition, गुणावधि (recorded in not a single MS of the Critical Apparatus), we shall have to read कदाचन as कदा च न to obtain the negative import (or adopt the Śi Kl. 2 v l क्य च न) The line in that case can mean 'The Soul can [subjectively take the first step to] create the Buddha, but [thereafter the soul would leave the Buddha free to follow on and create the गुणप्रपञ्च, and] not bother also to create the Gunas directly himself, although — 19^b adds — he is, on an ultimate view (यथातथम्), their [mediate] creator. An interpretation of the rest of the adhy., on the above lines offers no difficulty, so that the पुनरध्यात्मवाद (12 239 1^{ab}) will have to be understood as concerned with the मौलिक-

साख्य theory, and not with its later development familiar from the text books — [Critical App, line 6 after अपि, *ms*, Cal. ed नापि — Read, in line 6, क्य च न, and in line 7, कदा च न as three separate words]

20 [Crit App, last line read 'युक्तश्च for 'युक्त्य]

241

[Insert the following note at the beginning

☞ With this adhy., cf Brahmapurāna (Ānandashram) 237 1-14 [v 7 in App II (no 4B)]

1 ^b) अनुनिष्ठिनि (अनु-, in a subordinate or unconcerned manner), for which 12 187 42 and B 12 286[5] 37^b read परिपश्यति, denoting the mere साक्षित्व of the क्षेत्रज्ञ — ^d) The word ईश्वर is an adj to क्षेत्रज्ञ and does not denote the Supreme Soul as distinguished from the individual soul Cs, however, understands it that way ईश्वर परमात्मा तदा उदासीन वन्निर्यापार एव भवति So also Cp

2 ^a) तत् = सत्त्वम्

5 [Crit, App, at the end *ms* — After 5, Ds1 reads 7]

7 [Crit App, line 2 before — ^a), *ms* Ds1 reads 7 after 5]

14 It is worth noting that, as in the B G, अनमिमिधपूर्वककर्म is stated here to be the saving doctrine

242

☞ With this adhy., cf Brahmapurāna (Ānandashram) 237 15-39 (v 7 in App II, no 4B)

4 [Crit App, in the beginning, *ms* With 4^{ab}, cf. 12 232 13^{ab} —]

6 [Crit App, line 4 after Ke, *ms* (by corr)]

7 [Crit. App, line 2 before — ^c), *ms* — 7^{ca} = 12 232 19^{ab}]

23 This stanza, Cn introduces thus यद्यपि तन्नभेदेन जगदुत्पत्तिप्रकारा भिद्यन्ते, तथापि शमादिसपन्नस्य सर्वधर्मास्यशिशुपुत्रा वन्यामदृशदृशदुःखसपर्कशून्यतयावस्थान मुक्तिरिति सर्ववादिसमतम् । वादिनो देहनाशो वा शून्यमानो वा दुःखनाशो वा लिङ्गभङ्गो वा

अविद्यानिवृत्तिर्वा स्वरूपप्रतिष्ठा चितिशक्तिर्वा परमानन्दावाप्तिर्वेति शब्दत एव विकल्पयन्ति । तदेतदभिसंधायह — यथेति ।

25 [Crit App, line 5 for दमान्वितेन, read -दमान्वितेन]

243

2 ^a) 'Vedic studies do not detract from his character as a Brāhmana with highest knowledge' — assuming (4^d) that he does not use that knowledge as a means of livelihood

11 ^a) तपम् + उपनिषद् (double saṁdhi), उपनिषद्, the highest goal or fulfilment

14 ^a) Ca glosses पङ्क्ति by मनःपङ्केरिन्द्रियै — ^b) अधिकमग्निभिः — मग्निभिः, मननशीले, Cp glosses by श्रेष्ठे मग्निभिः Ca, reading प्राचैरधिगत त्रिभिः, observes प्राचै, प्रकृष्टज्ञानजनकै । अत एव, अधिगत त्रिभिर्मग्निभिरेव हितमाहुः — [Crit App, line 9 at the end of the line, *ms* a hyphen]

15 [Crit App, line 5 for स्वत्कत्स, read स्वत्कम्]

16 ^a) निष्प्रचार । प्रचारो, विषयसचारः (Ca)

17 [Crit App, at the end read वेद स for स वेद]

Colophon for G₂ missing, read om. in G₂

244

1 ^a) इहानि, with शान्वा — ^b) अर्थधर्मानुष्ठित, i. e., अनुष्ठितार्थधर्मे — [Crit App, line 8 after शान्वा, put a semicolon and *ms* Ds 1 शान्वा]

5 ^a) 'The nature of which consists in the destruction of darkness' [Crit App, line 12 before तत्र (and also before 'रसि), *ms* Cs]

12 ^a) कालाष्टमे, i. e., 5 भूतस + 6th बुद्धि + 7th प्रकृति + 8th काल, for, as Ca observes, अहकारस्तु बुद्धेर्न व्यतिरिच्यते, गुणत्रयाच्च नान्या प्रकृतिरिति भाव — जीव (or क्षेत्र) being the percipient Cn takes the opportunity to refute the other Padārthas of the Nyāya System like सामान्य, विशेष, समवाय and अमाय

245

1 ^c) Ca observes कर्मभिः परिपश्यन्तीत्यनेन ज्ञान प्रति

कर्मण कारणत्व वदन्नवश्यकर्तव्यत्व स्वाश्रमविहितानां कर्मणां दर्शयति
Cn. s explain कर्मणि योगानुष्ठाने (Cs योगशास्त्रोक्तैर्कर्म-
नियमधारणासनादिभिः), योगिन लिङ्गात्मान समापौ साक्षात्कुर्वन्ति
— [Crit App., line 4 ins a hyphen before दृश्यति]

2 Cs introduces the st by योगिनो माहात्म्यमाह । The
topic continues for the next few stanzas. Cn takes
चरन्ति as शत्रन्त्यम्, which does not seem to be likely
in view of विचरन्ति in 2^c, but गच्छन्ति and तिष्ठन्ति
in 2^b could be construed that way with advantage
'surveying all that is moving and stationary'

3 ^{od}) ❧ Ca (reading सत्त्वमन्तस्तथा सत्त्व प्रतिरूप प्र
श्यति) अन्त शरीरमध्ये सत्त्वमात्मानमेव दहराकाशे सत्त्वस्यात्मन
प्रतिरूपमिवावच्छिन्नदेशोपधान व्यापिनमव्यवच्छिन्न पश्यति । ❧
For प्रतिरूप, cf Katha Up., II 11 9—एकस्तथा सर्वभूतान्त-
रात्मा रूप रूप प्रतिरूपो बहिश्च

5 ^{od}) 'Whether they be under the influence of
the dualism of Pradhāna, or whether they be on
the way to rise above the rajas consequent upon
karmans' The v l. [अ]द्वेषयुक्तानां, as well as द्वेष
युक्तानां, equates the persons mentioned in 5^c with
those in 5^d, while Ca interprets प्रधानद्वेषयुक्तानां by
आत्मन पृथक्प्रधानमिति दृष्टिमताम्

13 ^a) दृष्टेयु, the Ś K V majority reading, can
mean, 'as seen or ordained in Śāstras'

14 ^b) ❧ Cn पदज्ञानि, — सर्वज्ञता वृत्तिरनादिबोध स्वत-
ञ्चता नित्यमद्वयदृष्टि । अतन्तशक्तिश्च विमोर्बिमुशा पदाहुरङ्गानि महे-
श्वरस ॥ — इति वायुपुराणोक्तानि । ❧ — ^c) 'Intent
upon the disposal or effacement of the Pradhāna.'
The v l. प्रधानविधियोगश्च can mean 'established in
the main vidhi and Yoga'.

246

1 ^a) विविक्तापरिमोचन, several MSS read 'परियेचन'
which is tautologous with 2^b By परिमोचनs are
meant the descending off-shoots (Mar पारवी) which
surround the trunk of a tree like the अश्वत्य, tempt-
ing the youngsters to climb up (or down) — exactly
what विविक्ता (greed or curiosity) would do in the
case of the कामद्रुम परिमोचनी is also recorded as the
name of a दुष्पशो plant

4 ^{od}) The efforts, troubles and tribulations
(आयास, [not आयस 'made of iron']) are the fetters
that hide the fruit on all sides

5 ^c) ❧ Cn वैपथिकसुखमपि दुःखमेवेति मत्वा दुःखयोरि-

त्युक्तम् । ❧ — ^a) द्रयो, 1 e, the वृक्ष and the पाश,
or सुखदुःखयो

8 [Crit App, line 2 after कर्षणम्, ins as in
Ś1 K1 : 4 V1 only — Line 3 for 5-8, read 5 8]

9ff The second रूपक is thus introduced by Cn
अग्निमाध्यायि विद्या विवक्षंस्तत्रिवर्त्यं ससार पूर्वोक्ताज्ञानकृन् कुराज्य-
रूपकेणाह — शरीर पुरमित्यादिना । भोगायतनत्वात् शरीर पुरम् ।
भोगजमुखाभिमामित्वात् बुद्धि स्वामिनी । तस्या अर्थचिन्तकममाल-
म्बानीय मन । बुद्धेर्मोर्गार्थं त्रिपयधनमर्षयन्तीति इन्द्रियाणि पौरा ।
ते च मनसा अमात्येन प्रवर्त्या ।

11 ^a) For अर्थ, cf 9^d — ^c) अद्वारेण, acquired
by forbidden or surreptitious means.

12 ^a) दुर्धर्षा, not [normally] assailed by passion
— ^b) साधर्म्यं, proneness normally to take the colour
of, or be affected by, रजस् and तमस्

13 [Crit App, line 13 for यमर्षन् read यमर्ष,
for यदर्थम् read यदर्थ]

14 ^b) ❧ Cn मकल्परूपेण मनो यदा बुद्धे सकाशात्पृथ-
ग्भवति तदा तत् केवल मन इत्युच्यते ।

247

2 ^{od}) दीप्तानलनिभ, अत्यन्ततपस्वी, घृष्टवर्चसे, आत्मज्ञाना
भावादनतिनिर्मलतेजसे (Ca)

3 ^c) सक्ति, not well documented, gives a better
sense cf. extract from Ca in the Crit Apparatus

4 ^d) भौमाप्यास्रवण, भौमानामाप्यानां च आस्रवण, शुक्रा
दिकम् (Cs)

6 ^b) वादस्यान, वागिन्द्रियगोलकानि (Cn) — ^a) भव',
जन्ममरणे (Cn)

8 ^{od}) ❧ Cn पञ्चाशतमित्यार्थम् । पञ्चभूतात्मभावित्वा, पञ्चा-
नां भूतानामात्मा, प्रातिविक रूप, तत्र लक्षिता । ❧

11 Ca understands the point of Yudhisṭhira's
query to be that Buddhi should have अथ्यवसाय as its
solitary and exclusive guna the reply is that the
five gunas enumerated in st. 10 are only sub-divi-
sions of स्ववसाय Cv, on the other hand, says
सर्वश्रेष्ठया बुद्धेर्वद्रुणैर्भावितव्यमिति शक्तिपुराशय ।

248

7 ^b) The King's name is given in the Drona
(B. 52 26 = 7 App I [No. 8], line 45) as अकम्पन.

16 [Crit App, line 1 *read* महत्तेज *for* महातेजो]

19 ^b) For वेदाध्वरपति, see the gloss of Cn The Drona version (App I, 8, line 79) reads निशानरपति Cf. the function of हरिकेश in Creation in 10 17 11ff — The Drona (line 98) also gives the novel idea of dividing time into future, past and present, which is absent in the Śāntiparvan version, where (vide 249 12^{cd}) आश्चिजा प्रजा are asked for

249

6 ^{ab}) सद्धारान्त मा क्रुष', 'let not your anger go to the length of outright destruction'

10 ^a) निवर्तेरन्, 'return back to the world of the living', a *v l* also endorsed by the Dronaparvan (B 7 53 12^d)

15 [Crit App, line 4 *for* वैभ्यो *read* वैभ्यो]

16 [Crit App, line 3 *before* — ^b), *ins* D₁ reads 16^b-17^b twice]

17 [Crit App, in the beginning, *ins* For the repetition of 17^{ab} in D₁, cf *v l* 16 — Line 5, *after* D₁, *ins* (both times)]

250

4 [Crit App, line 5 *for* स्रु, *read* [s]स्रु]

5 ^a) 'Survivors would think of the dead sons etc with malediction for the author of their death'

7 ^a) For this, the Drona version (B 7 54 6^{ab}) has the sylistic कायेन विनयोपेता मूर्धोदग्रनखेन च

16 ^a) Cs quotes here the following stanza from the वैजयन्ती — शत सहस्रमयुत नियुत प्रयुतार्द्धे । न्यसुंद वृन्दसर्वं च निखर्वं शङ्खमस्युजम् ॥ — [Crit App, line 1 *before* — ^a), *ins* Bo एव च (*for* दुश्चरम्)]

19 ^a) ❧ Ca पद्मं त्रयोदशाद् एव, एकस्माद्दशगुणवृद्धया । पद्मदशोऽद् पद्ममित्यपरे । ❧

21 The Dronaparvan version (B 7 54 26) introduces a visit to पुष्कर, गोकर्ण and मलय in the course of the austerity — [Crit App, line 5 *for* हारस, *read* हारस]

24 [Crit. App, line 2 *for* राजन्, *read* राजर्षे]

28 After 28^{ad}, the Drona improves the text by adding the line लोकपालो यमश्चैव सहाया व्यापयस्तथा (B

7 54 35) — [Crit. App, line 4 *for* D₂ 8 5 7 8 *read* D₂ 8. 5 7]

30 This is peculiar to the Mokṣaparvan version and is om in the Dronaparvan version

33f In the corresponding Drona version, although these stanzas are present (with var), the suggestion about काम and क्रोध (B 7 54 38) is (oddly enough) made to emanate, in the first instance, from मृत्यु herself

35 ^{cd}) The corresponding Dronaparvan lines read — तस्मात्काम रोपमप्यागत त्व सत्यज्यान्त सहरस्त्रैव जीवान् This refers to मृत्यु's own काम and क्रोध which hardly suits the context According to the Mokṣaparvan version, it is the embodied Kāma that, at this juncture, approaches the Brahmā and Mrtyu, and the former asks the latter to अभ्यागत रोचय, make best use of the new comer and employ him (सयोज्य, cf. Drona सत्यज्य) for the assigned task Kāma and Krodha, although two, are often (as in Bh G 3 37) thought of as two-in one

38 ^{ab}) Cn, on the corresponding Dronaparvan line (B 7 54 46), glosses as under देवा इन्द्रियाणि, प्राणिभिर्जीवै सह गत्वा, तत्रैव परलोके वृत्ता, वृत्तवन्त पुनर्भूत्वा सनिवृत्ता भवन्ति । — The Dronaparvan gives at the end of the narrative a फलश्रुति (B 7 54 54), which clearly proves it to be a later addition

251

3 With 3, cf Manu 2 6, 12

4 ^a) Cal ed reads धर्माणि *for* कर्माणि

6 ^{ab}) ❧ Cn आपदि तु यथा पापवाचपि अपापवादी भवति, अधर्मकृदपि धर्मकृद्भवति तथैवोक्तमापद्मेषु । कर्णपर्वणि (8 49 41ff) वा युधिष्ठिर जिघासोरजुनस्य बोधाय भगवता सत्यवादिनोऽ हिंस्रस्याख्यानमुक्त तदिहानुसंधेयम् । ❧

22 [Crit App, line 6 *for* एकस्माद्, *read* एक स्मात्)

252

1 [Crit App, line 2 *before* सूक्त, *read* Ca]

3f. 'The indications laid down take one to the goal they both create but nevertheless enable one eventually to cross over [the impediments]' —

but when (the text goes on) special or exceptional circumstances are held to alter the nature of Dharma, there can be no fixity of standard

5f To make virtue † depend upon the conduct of the good is no sure solution, because standards of even the best of men differ according to time and the circumstances

6 ^d) On अप्राकृत, Cn observes अगत्यादिरप्राकृतोऽपि षडुद्दिशाकर दण्डकारण्यशापाख्यमधर्म चकार

11 ^c) सस्या, the established order of things Cp explains it by मर्यादा Cn, by way of illustration, says जनमेजयाश्वमेधे इन्द्रापराधादश्वमधतरथालोप इव

12 ^{cd}) Cf Katha Up I 3 14 धुरस्य धारा निश्चिता दुरत्या

14 ^a) For गोभ्याश्चे, see Pānini 6 1 122-123 — Both the निपात and the कुल्या exist for a while and then cease to be Cv seems to have read गवाभावे, as seen from his gloss गवामभावे उदकपानपात्रीव, क्षेत्राभावे कुत्ये च, विप्रामावे धर्मोऽपि न वृश्यते

15 To illustrate the कामादन्ये, Cp cites विश्वामित्रेण श्वनामभक्षणानि (12 139), for ^{cd}, Ca cites बहव क्वचिदाचार वेदादिवाङ्मनाचरन्ति । स एव महाजनपरिग्रहयिया अन्ये सेव्यमानो धर्मो भवति, धर्म इव प्रतिभासते ।

18 [Crit App, line 4 after text], *ms* — K7 repeats 18^b after 19^a — After K7, *ms* (both times) — For यो पर, read योपर

19 [Crit App, line 2 before —^b], *ms* — After 19^a, K7 repeats 18^b]

253

1 Ca introduces the adhy thus एवमुल्लङ्घितप्रमाण सरणिमिव युधिष्ठिर सदाचारपुरस्कारप्रवृत्त सदाचारपुरस्कारेणैव प्रबोधयित्तुमुपक्रमते भीष्म

18 ^d) मलिन — मलयुक्तस्य

20 ^c) The name of the bird is differently spelt In 2 38 17^d, Cd gives it as मुलिङ्ग (glossed बिलशायी), and the same spelling is also given in 2 41 18-19 S generally spells it as कुलिङ्ग, but in 12 163 9^c, S has a different word in the context The spelling

मुलिङ्ग is very meagrely supported in the Crit. App of the present stanza, though it has better support in st 28 below

32 ^c) For the usual सायं साय, S reads साये साये, which is evidenced in the Śatapatha Br 7 3 2 18 (साये भूते)

34 [Crit App, line 4 after Dn1, *ms* Ds2 (by corr)]

41 ^c) आस्फोटयत्, बाहुशब्दमकरोत् (Cn)

254

23f The idea seems to be where two meet there gathers a crowd so *ācāra* is an accidental concatenation of rules culled from everywhere

24 ^c) करीपाणि, cow dung cakes

26 ^c) क्रोशत, as Cn notes, refers to the roaring sub-marine fire which is here put forth as the उपमान

27 ^b) अन्य = अनन्यसदृश, having a distinctive something about him अपर = अविद्यमान पर (= शत्रु or श्रेष्ठ) यस्य, 1 c, शत्रुरहित or अत्युत्कृष्ट —^c) अल्पहृत्लेखा, *lit*, on whose heart nothing produces an enduring impression —^d) कुरुनिर्णया, who would at once jump to an all embracing and far-reaching conclusion [without taking into account special circumstances that would make all the difference in the world]

34 Cp introduces the st by— कर्मफले न विश्वसितव्यमित्याह

35 ^c) भूतभन्यार्थम् — 'for the prosperity of all beings'

36 ^{cd}) 'Dharma can be understood as forming the underlying presupposition of diverging courses of conduct'

39 ^b) कारयन्ति, 'make them carry out commands' The next couple of lines constitute a powerful plea against slavery, and in favour of humane treatment to lower animals, offering striking analogy to Jainism In 41, Tulādhāra pleads for the innocence of the profession of vending oil, ghee, honey and

† Compare Aristotle's definition of virtue as the mean between two extremes but such a mean as the wise man might choose! — And the wise man's choice changes according to time and the circumstances!]

drugs, but orthodox Jainas would object to the selling of some of the articles (e g, honey)

43 ^d) Probably castigation of yoke bulls is intended by तेन कर्मणा

45 ^d) गा + आउभन् (double saṁdhi)

49 Cf. Sutta-nipāta 311 — Tayo rogā pure āsum icchā, anasanañ, jarā । Pasūnāñ ca samārambhā attānavutti-m āgamum ॥

50 ^{as}) "Investigate the [so-called] Dharma by [independent] ratiocination do not follow the majority blindfold "

255

3 ^d) वार्ता, particularly the कृषि and गोरक्ष, but not वाणिज्य, which even तुलाधार was professing

6 [Crit App, line 1 before 6as, ins (hapl)]

7 ^b) The [dakṣiṇā beggars] make no end to their saying 'this to be given away' 'that to be given away' — [Crit App to 705* before D₁, ins D₁ transp क्षेत्र and विद्धि धर्म]

8 ^b) औषधैः, वनस्पतिभिः

10 ^a) Deussen proposes to read आत्मान 'them selves' This is not necessary According to the text आत्मा वै पुत्र नामासि, आत्मान here = पुत्रम्, who is an exact replica of the father

12 ^d) ममवन्, prospered

14 ^{cd}) Construe यः अप्रमाणेन, कुर्वन्, अशुभ प्रमाणं कुर्यात्

15 ^a) ☞ Ca मयेद, स्वजात्याश्रयोद्देशेन विधीयमान, कर्तव्यमेव । न तत्र फलमेतत्कारण, इति यो वेत्ति सोऽस्य भक्षैव वर्तते, प्राप्य तिष्ठते । ☞ इतिकर्तव्यम्, the ultimate purpose underlying individual acts — ^b) ब्राह्मणोभयम् — Ca ब्राह्मणः भयम् [ब्राह्मणः], Cn ब्राह्मणो भयम्, more probably ब्राह्मण + उभयम्

16 ^{as}) The current tradition is that action, although विरुद्ध as involving पशुबध, is to be preferred — ^{cd}) Such action involves भूतोपघात, and as to securing the purpose for which such acts are to be performed, the less said the better (सयम्).

17 ^d) आसन्, कृतादौ इति शेषः (Ca p).

19 ^d) Cn quotes Ch. Up 5 18 2 प्राणे सृष्यति चक्षुः सृष्यति, चक्षुषि सृष्यत्यादित्यसृष्यति, etc

21 ^e) अस्ति न तत् तु अतो भूय, referring to the graded view of reality in Ch Up 7 2-26

24 ^b) 'They do not stake their wealth and good name for such sacrifices'

26 Ca observes यथात्मनिष्ठास्तर्हि कुन कुर्वते वर्माणीत्याह — स यत् प्रमाणं कुरुते लोवस्तदनुवर्तते (BG 3 21) इति न्यायेन लोकशिक्षार्थम् ।

29 ^a) For this, Ca p quote BG 6 41

30 This has obvious reference to the stereotyped description of a religious and prosperous man as found both negatively and positively in 12 68 23, 74 9-10, 329 12

34 ^{cd}) Cp regards 34^{cd} = absence of श्रौत offerings, 34^b = सार्धैर्भैरादित्यम्, and so explains — इदं, स्वाध्याय यागानाकरणपूर्वकं ब्राह्मणाचरणमपि दैवत विष्णुमन्त्रि कृत्वा यथा तथा नदिष्णुमवाप्नुयात् । Ca, however, observes अत्र श्रेयार्थं मेव पठन्ति — कर्म अभिनिन्दितमिति दैवत वासुदेवमुद्दिश्य यथास्थं मवाप्नुयात् इति च व्यावक्षते — तदतिरुच्छम् ।

35 ^b) कष्टम्, दुर्भेद्यम् (Ca) — [Crit App, line 19 after 9, ins Ca (gloss न उपेक्षका इत्यथ)]

36 ^{as}) In spite of Manu 5 40 यथार्थं निघनं प्राप्ता प्राप्नुवन्त्युच्छ्रिता पुन

37 ^{ab}) Whether there be yajñas or no yajñas, the beasts do not deserve to be killed for them. — ^d) After death, the beasts, in fact, offer their whole body and hyde as a pūrṇāhuti for the use of man. Cf 12 260 27

38 ^{ab}) Rather than employing the services of the श्राप्ति (who kills the victim) and of his assistants in the पशुयाग, the Yajamāna would be conferring far greater distinction (प्रकरोति) upon his own wife if he makes an offering of पुरोडाश cakes which it will be her duty and privilege to prepare and cook ! — ^{cd}) सर्वेषां पशूनां, genitive for ablative, 'more holy than all the beasts'

256

2 [Marginal reference, read B 12 265[4] 2 for B. 12 26[4] 2.]

5 [Crit App , line 5 read D₂₋₄ s for D₂₋₄, s °]

6 ^{ab}) 'Ritual conducted on the basis of ahimsā [is beneficial] in this world as well as in the next ' Denssen proposes to read अनहिंसाकृत, and construe it with the next line On the other hand, Cn supplies हिंसा as the subject of 6°, which it reads as अर्द्धां निहन्ति — ^{aa}) स्पर्शा, sense of competition and conflict, ruins everything of st. 16 below If that is not destroyed (reading [अ]हता), the man is utterly lost — [Crit App , line 15 read साहता as one word]

7 ^{ab}) 'Neither words, not intention, nor ritual can save one who lacks faith (√वध् to out).

9 ^{ab}) Kulluka on Manu 4 224 comments एकोऽधीतवेदं कृपणश्च, परो दाता वृद्धिजीवी च But 10^{aa} suggests that 9^{ab} does not mention two combined types, but four separate individuals

10 ^c) Cv and a few MSS , reading च (for न), and with the backing of the Taitt Up text (1 11 3) अद्वा देयम्, अग्रद्वा देयम् (not अदेयम्, which seems to be more appropriate), come to the conclusion that the offerings of a कर्तव्य and वारुण्यि are acceptable provided they are given in faith (of 8^b) But 10^{aa} definitely says इतरत् (i e , अवदान्यस्य = कर्तव्यस्य and वारुण्ये , i e , of the miserly and the usurer) इतरत्

13 ^c) § 3 Ca निवृत्तिमर्थनो व्याचष्टे, निवृत्तशीलदोषो य इति । § 3 This clearly shows that निवृत्ति (in 13^b) is not कर्मनिवृत्ति or निवृत्तिमार्ग, as some are inclined to take Hence, in 13^a, the words have to be taken as या + पवित्राणां and not या + अपवित्राणां — [Crit App , line 3 for यापवि*, read या पवि*]

16 ^a) For स्पर्शा, cf. 6° — [Crit App , line 1 for Bo c-2, read Bo c-3 — Line 8 for 35-36^b, read 35]

17 [Crit App , line 7 before तु, ins (both both times)]

20 [Crit App , line 5 at the end, ins (both times)]

22 ^{aa}) The M version reads this line after 15^{ab}, which hardly fits in, as the words of the birds end with st. 16. The line will have to be somehow

understood as भोग्न's words to युधिष्ठिर. — At the end, Ca adds गोकुपमार्थविश्रुती मदीय साहस महत् । किं च प्राचीनटीकार्थरक्षार्थमयगाहय ॥ मतिमद्भिर्विश्रुदयेत्तद्व्यक्तव्य मम चाप-लम् । प्राचीनोपायरक्षा हि विदुषां हितकारिणी ॥

257

1 ^a) The name of the king is given as विचरस्यु in the Cal ed , and as विचक्यु also in Ca The Comm. observes विचरनुनाम राजा वेदादौ प्रथिद्ध यस्य वैचरन्वी पुत्री Ca is here obviously thinking of गार्गी वाचकनवी of Br Up 3 6, a name derived from वचकु.

3 ^a) "स्वस्ति गोम्य " seems to be a part of the आशीष् which the Brahmans pronounced at the conclusion of the याग

5 ^c) कामरागाद्, Cn (v 1) कामकाराद्, i e , as an allowable option, but the qualification वृद्धिर्वेदां would favour the accepted text Ca, however, reads वृद्धिर्वेदां and glosses it by वेदार्थानभिष्टार and observes वृद्धिर्वेदामिति पाठस्तु निरर्थः । नायमभिप्रायो वेदवचसां यदवश्य हिंसा कार्या, अपि तु सर्वथा रागाधीनवृत्तयः । तत्रिवर्तयितुमिदमुक्तम् — यदवश्य भव हिंसा कार्या, यथायैव कर्तव्या, न तु कानात्पशवो हिंसा इति भावः ।

7 ^c) The v 1 अनाचार , favoured by the majority, can also be accepted, particularly in view of the singular संशित . Only, in that case, the plural in कृपणा फलहेतव will have to be taken as a parenthetical or an independent clause

11 ^a) For चो(चौ)श्चे, of note on 12 118 13 Cv gives an ingenious interpretation of चोश्चे (च + उश्चे) — [Crit App , line 3 before V₁, ins S₁ (by corr as in text) यशेषु (for वेदेषु)]

12 ^b) विवदन्ति, are constantly at war

258

[Initial Note, line 3 for No 2, read No 5]

5 [Crit App , line 2 for D₂, read D₂ s G₂]

7 In connection with the story, Cv observes एक वारमिन्द्रागमने पुत्र प्रति जहीत्याशा दत्ता, पुनरेकवारमिन्द्रागमने शिला भवेति शापो दत्त इति कथाद्रयमनुसंधेयम् ।

10 ^a) किं तु मां नाम पीडयेत् — पीडयेदेवेत्यर्थः

15 ^{ab}) The words at the जातकर्म are — अश्मा भव, परशुर्भव, and at उपार्कर्म, आत्मा वै पुत्र नामासि.

19 [Crit App , line 12 for समायोगो, read समा योग]

31 ^a) सुश्रू, waitress, nurse. — ^b) देह्यनन्तरन्, alter ego — ^c) ह्याद, question of appeal.

32 [Crit. App , line 3 after ई, ins (by corr as in text)]

34 ^c) याप्यन्ति, deserve to be dismissed, not basely (denominative verb from याप्य) of याप्य तु यापनीये स्वाश्रितितेऽप्यभिधेयवद् — Medinikōśa (सदिक्वर्ग, st 48)

37 ^a) अपराध्यत्वाद्, 'being sinned against' in almost all matters

38 ^a) निर्देश, this refers to the special privilege conceded to all women when they agreed to participate in the fourth part of Indra's मङ्गलत्यादोप (12 273 42ff.) Cn quotes a version of the story from Taittiriya Samhitā (2 5 1 5 — ता अद्भुवन् वरं शृणामहा ऋतियात्त्रजा विन्द्रामहे, वाममा विजनितो स भवामेति). — [marg ref., read B 12 267 [6] 41 for B 12. 297 [6] 41]

45 ^a) ममया — adv, entirely, स मया, as two words, not suited to context, and hence changed in some MSS into स तथा to accord with the facts

47 ^b) नाष्टवग्लिदशेश्वर, to whom he gives the benefit of the ten अवस्थास or धर्मस, viz — मत्त प्रमत्त उन्मत्त शान्तं ब्रुहो ब्रुमुक्षित । त्वरमाणक्ष भीरुक्ष ब्रुम्भ कामी च ते दश ॥ Cf. Crit. Note to 12 63 13 Cn, however, adds इन्द्रस्यानपराधत्वं द्वेपराहिल्यान्मुनिनेष्टोक्तं, न तु व्यवहारत

48 [Crit App , line 3 for बोधूर्ध्वं, read बो धूर्ध्वं]

55 ^a) The final vocative can be taken as an exclamation of endearment

60 [Crit App , line 9 ins a semicolon after विनीत]

70 [Crit App , line 2 delete (K1 'य) — Line 6 delete Ds चिरेण (for चिर न)]

75 [Crit App , line 6 ins a hyphen before महातया]

परो धर्मस्तर्हि कथं चौरादेर्वधभावे प्रजारक्षणमित्याशङ्क्य वृच्छति । Cn, similarly, — एवमर्हिसैव धर्मो हिंसैव च पापमिति स्थिते, दण्ड्यान्दण्डयतो राशं कथमर्हिसत्व स्याददण्डयतो वा कथं प्रजासर क्षण स्यादिति वृच्छति । Cp thus explains the purport of the adhy — प्रागाभिहितं भवता मुनेरपि हस्तच्छेदो विहित इति (12 24) । इदानीमर्हिसैव धर्मोऽन्यो धर्मोभास इति । कथं दस्यू- नामवधे प्रजारक्षणं भवतीति सदिहानं वृच्छति । Cs observes पूर्वसिद्धस्याये हिंसात्मकं कर्म चिरं विमृश्य कर्तव्यं, न तु सहसेत्यु- क्तम् । इदानीं चिरं विमृष्टेष्वपि विषयेषु केपुचिद्विसैव कर्तव्यतयोप दिश्यते । सा च महानधर्म । तत्कथं कस्यचिदपि हिंसाभङ्गता प्रजा पालयितव्या इति प्रष्टुकामं वृच्छति ।

6 ^a) इदं मम-एतन्नास्य-इति, i. e., there will be an all round grabbing of private property with the result that ordered social existence as such will cease to prevail

9 ^a) तत्त्वाभेदेन, 'without any discrimination as to the basic principles' — ^b) अन्यथा, i. e., यथाविधि नीतिशास्त्रं कर्माधि [च] असमीक्ष्यैव, वध न [कार्यं]

10 ^a) पुरुषे हते, when the दस्यु, who might conceivably be the head and support of his family, is punished by death

11 ^{ab}) It is never too late to improve that possible chance is lost by administering capital punishment — ^{cd}) In 11^d, we can read शोभना as well as अशोभना From a couple of whom one member is good, the progeny can be possibly good, possibly not-good

13 Prior to death, three modes of punishment, mentioned in 13^{ab}, can be administered This last (death) should not precede the three modes

15 ^a) वासनम्, permission to stay only after imposing the सन्यासदीक्षा on him. Or, वासनम् can be taken as expulsion, i. e., निर्वासनम्

21 ^{ab}) ❧ Ca पापैकप्रवृत्त इत्यर्थं । ❧

22 Lotus does not grow in cemetery, and if it does, it is not considered as holy Similarly one does not expect good conduct or divine grace from persons possessed by ghosts Cp remarks at the end as follows तद्यथा पद्मं स्वगुणैरुत्कृष्टं इमंशानादुपादाय कश्चिच्छिरसि कुर्याद्विवाय वा दद्यात्, तत्राश्वनीतं क' । माविपिशान्चापुपद्रवाशङ्कि-चेता' स्यात् — इत्यर्थं ।

23 On this st, Ca observes अधुना प्रत्युत्तरापदिरुक्तीं यथाकथंचिद् स्वाभिमतमर्हिसां पुरस्कृतं सत्यवानाद् । From st.

24 up to the end of the chapter, the words are spoken by सुमत्सेन, as is clear from the vocative सत्यवन् in 34^b. Even Deussen does not notice this, and translates the words as though they were a continuation of the speech of Satyawat. —^a) तान्, साधून्, whom, as a king, it is your duty to protect by punishing the malfactors —^a) Construe तथा [सति], भूतमन्यस्य लाभेन [दरयूनां] अन्तं कुरु, [नान्यथा] ।

24 Ca. p observe in the beginning पुत्र प्रति सानु कम्पमिवाह । —^a) अपत्रपन्ति, subject दस्यव They cow down before such a king and behave the way they do

25 Cp thus gives the अन्वय of 25^{ab} — राजा वित्रास्य-माना दस्यव सुकृतो भवन्ति । दुष्कृतीन् तान् राजा कामात्र इन्दि, किं तु सम्यगस्य भवत्विति धियैव ।

26 ^a) 'It is nothing but good conduct that people put forth in their dealings with the good'

32 [Crit App, line 1 for D₁₋₇ & read D₁₋₇ &]

34 ^b) Unable to explain the vocative सत्यवन्, Ca observes मध्ये सुमत्सेनोत्तरवचनात् पद्य पठितमिति लक्ष्यते Cf note to st 23 above

Colophon At the end, Cp adds समाप्त मोक्षधर्म-टीकायां पूर्वार्धम् । शाण्डिल्यलक्ष्मणकृते मोक्षधर्मप्रकाशके । पूर्वार्ध-भिदमापूरि विवेक्तव्य विवेकिभिः ॥

260

In his Inaugural-Dissertation, Das "Gokapilyam", Friedrich Weinrich (Göttingen 1928) has given a critical edition of adhy 260-262 with German translation and notes, as also the full text of Nilakantha's and Arjunamitra's comm. on the same. This edition is based on the following MSS (not included in our Crit. App), besides the usual printed editions

1 N ¹ — Chambers 528 ^c (text)	in Devanāgarī
2 N ² — no 756, from the Berlin State-Library (with Cn)	"
3 N ³ — no 330 (with Ca)	"
4 N ⁴ — London MS (with Ca)	"
5 N ⁵ — Bodleian Library, Oxford, (text)	"
6 N ⁶ — no. skt. 220, from München	"

7 B ¹ — 363, Paris	in Bengālī
8 B ² — 346-348, Paris	"
9 G ¹ — MS from Göttingen, (text), Palm leaves	in Grantha
10 G ² — MS from Göttingen (text); Palm leaves	"
11 Moksadharmasāroddhāra, Comm of Sadānanda (Pandit, 1916)	

If Ca introduces the adhy as follows गृहसत्त्वेन कर्मप्रधानत्वात् युधिष्ठिर कर्मज्ञानसमुच्चय पुरस्कृत्य पृच्छति । Cp, on the other hand, observes एव तावदहिंसास्यो धर्मं संन्यासे एव निरपायं सिध्यतीति अहिंसासुखेन त्याग एवाभिप्रेत । तत्र च सर्वेषां भूतानां गृहस्योप्यानां विरोधो दृश्यते । तस्मात्तेन प्रकारेण तेषां विरोधो न स्यात्तथा च प्राणिहिंसा न समवेत्तृच्छति । —^b) The v 1 योग is not adequately supported both in 1^b and 2^b. There is an element of त्याग in the गार्हस्थ्यधर्म so called, and पाहुण्य can be obtained even in that धर्म, since the गार्हस्थ्य and the post-गार्हस्थ्य धर्म are closely akin (अदूरम्परिधत्) What is wanted is a त्याग which does not rise from aversion to सत्तार (भूतानामविरोधेन) and that has the पाहुण्य as its reward. Cf Bh G, 5 5 — The v 1 सुदूर in 2^c has very little support.

6 Cf. 12 254 46 —^a) Cn quotes the आज्ञाय as follows तद्येवादी मनुष्यराज आगतेऽन्यसिन्वाहृत्युखाण वा वेहत वा हृदन्ते (At. Br, 1 15) Cf. Yājñavalkya Smṛti, 1. 208, Uttara-Rāma-carita, iv 1, lines 15-30 —^d) यद्गु for त्वद्गु has very little support, and it can only mean 'for a yajña'

7 ^b) समये, धर्मममये शशते (Ca)

8 ^c) The text adopted follows Śi K₁ : : D₁ & and can be rendered 'As I remember' Truth has become rather lax 'Vedas! Vedas!! Vedas!!!' —^d) The पुत vowel indicates disapproval or निन्दा The variant असत्या, given and explained by Cv, can be safely ignored Kapila, it is to be noted, does not spurn the Vedas straight away They have a truth, loosely worded, and needing proper interpretation Compare the अद्ययुयुत्सिवाद in B 14 28 7ff.

9 ^e) हहो, in imitation of the cow's bellowing, being the first sound produced by सूमरदिम through the cow's vocal organism. यते for यदि is poorly supported and does not quite suit the metre —^d) केनापरे = (i) के न् अपरे, i, e., सर्वेऽपि मृता (ironi-

cally, = अवमता), (ii) [त्वया] वेदा मता, केन अपरे मता (or अपरेऽमता), (iii) the अपरे धर्मा which are to make अशिथिलमत्वं of the Vedas by what method (केन) are they to be determined (मता)? — [Crit App, line 10 *ans* एषे before Cp]

11f. People consider the utterance of the विदिता त्वन् (possessing the qualifications mentioned in 11^{ab}) as always "ārṣa" What has a person, averse to all ārambha, to say about the Vedas ?

12 ^a) एकार्थानि, 'leading to the same goal', so that they should not be अद्वयप्रस्थित (st 2^c), be so diametrically opposed in practice as हिंसा and अहिंसा Cf. Manu 6 88-89

13 ^a) गच्छन्ति, supply परमां गतिन्, The v 1 सुदूर-संप्रस्थितयो in 2^c is hence not acceptable.

15 ^a) मवायान्, the goals to be reached by the different paths cf 12 194 10 — ^d) नैष्ठिकी द्युतिः, as a complete and ultimate Vedic injunction Cp quotes त्याग एव हि सर्वेषां मोक्षमापनमुत्तमम् । त्वजैव हि तन्देव लक्ष्णं प्रत्यक्षर पदम् ॥

16 In view of 15^b and 16^d, there should not be a clear-cut statement such as अनारम्भ = अदोष, आरम्भ = दोष in the first half of the stanza, as Cn and other Vedāntic interpreters seem to make out In 17^c, Kapila is anxious to appeal to Reason and not to Scripture (ऋते आगमशास्त्रेभ्यः), so that it is better to read 16^b as आरम्भेऽदोष, rather than आरम्भे दोष

17 ^a) प्रत्यक्ष, here and in 261 37, 39, 40 and other passages, denotes a direct Scriptural evidence that cannot be challenged

19 ^a) Cf. Cb Up 5 2 1 — किं मेऽत्र भविष्यतीति । यत्किंचिदिदमा शन्य आ शकुनिभ्य इति । Cf. also Br Up. 6 1 14

20 ^a) Cf. Śatapatha Br 6 2 1 18 — [Crit App, line 7 before T, *ans* D₂ (marg) [अ]धान्यश्च,]

21 ^{ab}) Cf. 6 25 10 — ^d) Cf. Rv 10 90 16^a

22 711* Quoted by Cn.s, where, in line 4 (prior half), the v 1 ऋक्षाश्च वानराश्चैव is given

23 ^{cd}) त्वां द्युक्तिं विचिन्वीत, employ the best of his ability for the यद्

26 [Crit App, line 6 for D₂, read D₃]

27 ^d) सभवति (for सभावयति), honours, सभरति, contributes to

29 With 29^{ab}, cf. Manu 5 39, Viṣṇusmṛti 51 61

30 This st, as inculcating फलाशान्ता, is the core of the argument, and, although found in all MSS, Weinrich proposes to omit it on the ground that it goes against st 17

33 With 33^{cd}, cf. Śatapatha Br III 6 3 1— यो दीक्षते यद् द्याभि दीक्षते, यद् क्षेवेद सर्वमनु ।

36 ^{cd}) The यजमान or द्विज is included amongst the 17 (cf st 26), and yet, in a sense, he — as the very source and the fountain head — is outside of them all

261

2 [Crit App, line 1 for 237 24, read 237 21, 255 33]

6 Cf Manu 6 87, 89, Vāsiṣṭha Dh Śāstra 8 14-16 Viṣṇu Smṛti 59 27-28, Gautama Dh Śāstra 3 36 — where what is known as the ऐकाग्र्य view, namely, that the गृहस्थाश्रम is the one indispensable support of all āramas, is advocated That is also Syūmarāsmi's point

9 Weinrich considers 9^{abcd} as a late addition. — ^{ab}) एषे Ca ओपधीनामुत्पादोऽपि गृहस्थादेव कृषिवाणिज्यादि-द्वरेत्याह — यास्ताः स्युरिति ॥ Cn तासामपि मूलं वृष्ट्यादि, गाहस्येव । तथा द्याह — अग्नौ प्रास्ताहुतिः Manu 3 76 — N¹ reads गृहादिभिः (for गृहादिति) — a reading absent in our Crit App — On this topic, cf. Aśva-ghoṣa Buddhacarita, 9 21 प्राप्तो गृहस्थैरपि मोक्षधर्मः

10 ^c) The v 1 शमस्योपरम Deussen renders by 'Hingabe an die Ruhe' as if शमस्य = शमार्थ — ^c) नाम पण्डितैः can also be read as one word as Ca suggests, in either case, the expression is ironical

11 हेतुः and मर्यादा are predicates of माह्वण the subject Weinrich supplies 'activity' as the subject

12 ^{cd}) अविश्रम्भेषु and विश्रम्भेषु, variously explained as in पारलौकिक and पृथिव्य matters, or in matters beyond and within the pales of experience Weinrich, not convincingly, renders 'whether there be uncertainty or certainty of the यम fructifying'.

13 ^a) सश्रयणे, as Ca correctly explains, means at

the ceremony of the amalgamation of the पिण्ड or rice-ball given to the मृत with the पिण्ड given to the मृत's father, grandfather and other पितृ, so that the मृत becomes thereafter entitled to belong to the class of the पितृ — ^b) सस्थिते पात्रमोजनम् is the annual मृतश्राद्ध, when a worthy Brahman has to be fed. मस्थिते = मृते = तमुद्दिश्य — [Crit App, line 17 after om, ins (hapl.)]

14 ^{ab}) The three classes of the पितृ as enumerated. — ^d) मन्नाश्च कारणम् as an independent sentence ❧ Ca मन्ना स्वार्थद्वारा पूर्वोक्तमृतस्याप्यौध्वेदेहिकमनुमन्यन्ते । ❧ — [Crit. App, lines 9, 10 delete the preceding hyphen in -मन्नाश्च and -मन्नाश्च]

15 ^{cd}) Cf. जायमानो ह वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवानाजायते । ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यः, यज्ञेन देवेभ्यः, प्रजया पितृभ्यः (Taitt Sath 6 3 10 5) Cf. also Manu. 6 35-37

16 ^d) अनृत, अग्ररीरतालक्षण मोक्षस्वरूपम्, सत्यामास कृत्वा आत्मनः अद्यान सपृतम्

17 Because of the change in metre, Weinrich regards this stanza as later

18 ^d) ब्रह्मणि, वेदे, Cn वैदिककर्मणि 'One reaches the Truth or the Highest Entity through Scriptures'

20 ^e) The same Veda which is the authority for यज्ञ is also (in the Upaniṣadic portions) the authority for winning the "Immortal" ब्रह्मणा can also signify the Vedic recitation alone, without accompanying karmans. Ca reads वेदान् for देवान् and glosses ब्रह्मदानेनैव ते यतयो वेदाश्चास्तुमांस्यादिना तर्पयन्ति

21 ^a) 'Being on the track of the trackless Entity' See the gloss of Cs in 12. 231 23^d and 254 32^d Ca — under 12 254 32 — explains पद, व्यवसाय, अव्यवसायस्य परममुक्त्वास्मीकामस्य पदैषिणः, while Cn, in the present passage, glosses अपदस्य, पद्यते गम्यते वस्तुस्वरूप-भेदिरिति पदानि गुणा, तद्रहितस्य पदैषिणः, गुणकामा देवा । and adds — एतेन मुक्तस्य सोपाधिकावस्यायां सार्वान्त्य, वास्तवं ह्यचिन्मात्रत्वमिति दर्शितम् । तथा च स्रजम् — एवमप्युपन्यामात्पूर्व-भावादविरोध बादरायण इति (Br Sū. IV 4 7) । सगुणे कान्तवादी जैमिनि, निगुणैकान्तवादी औदलोमि, अवस्थाभेदेनोभय-मुपगच्छतो बादरायणस्य त्वविरोध इति भावः । In the two earlier passages, however, Cn gives somewhat inconsistent explanations, taking पदैषिणः as gen singular in one case, and nom. plural in the other (अपदस्य मार्गरहितस्य पदैषिणः ब्रह्मयुग्मो । and पद ब्रह्मलोकादि, तद्रहितस्य पदैषिणो देवा) . — Weinrich considers this st as a

later gloss

22 Weinrich considers st. 22-28 as an addition — an early addition which happens to be preserved in all the MSS used ! He finds a Buddhist tone underlying them Compare what are known in Buddhist texts as the दशशीलानि or the दशकुशलानि. — ^a) चतुर्दार (द्वाराणीव विधायकानि — Cn), चतुर्मुख (मुखा-नीव भोगसाधनानि — Cn) — ^b) The v L वाचा = निन्दा, it is not the instr case. — [Crit App, line 10 for B₁ 7-9, read B₂-9]

23 [Crit. App, line 13 for D₁ read D₂]

24 ^a) अष्टेत्, 'yield to' or 'foster' — ^b) जन वाद, idle gossip or slander

25 ^b) साधुभिरागतः, when associated with good people.

26 ^a) Cn takes वीर separately as a vocative addressed to युधिष्ठिर, forgetting that the words are addressed by कपिल to स्युमरश्मि Cf the explanation of Cp Weinrich proposes to read मार्या for नारीम् — ^e) मार्यावन, on the analogy of the पतिव्रत (i e. एकपतिव्रत) observed by the wife Cp explains that in this matter, the wife's inclination, in view of Indra's boon to womankind, has to prevail, quoting the Smṛti यथाकामी भवेदापि स्त्रीणां वरमनुस्मरन्

27ff Hereby Kapila tries to show that moral stamina is far higher than mere ritualism

29ff. For earlier त देवा ब्राह्मण विदुः refrains, see Crit Note to 12 237 11 For देवा in the refrain, वेदा has been conjectured by Sieg, Weinrich and others against the authority of all MSS "Gods", i e those whose voice is preserved in the Vedas

30 ^a) Deussen translates the pāda thus "an der Ruhe vor allen Gegensätzen", while Weinrich renders it more specifically by "während alle anderen parweise leben." Cf the gloss of Ca

32 [Crit App, line 5 ins the following addl references Baudhāyanadharmasūtra. 2 10 17 30, Vāsiṣṭhadharmasūtra 10 2]

33 On the mistaken intrusion of the reference कपिल उवाच before st 33 in some MSS, Cp observes अत्र कपिल उवाच इति पाठो दृश्यते, तदा एवमुक्त्वा पुनरपि विरोध-परिहारय कपिल उवाच इत्यर्थः । — The fruits of Vedic actions, men cannot know without the authority of

the Vedas themselves (वेदानामन्तरेण) Knowing and conceding all the fruits, one prefers nevertheless a variety of action regardless of its fruit — All MSS, except G₂ M, here add two stanzas which are repeated later as 12 262 16^c-18^b

34 On this st., C_a observes सत्त्व कर्माणि व्युष्टियुक्तानि, ब्रह्मलोवादिप्राप्त्या चिरकालसन्तुष्ट्याणि । तथापि तान्यवश्यं विद्युगानि, दुष्टमवाहनेन क्रियापदारेण क्रियमाणान्यपि न फलं जनयन्ति । The characteristics mentioned in the first half of the stanza are opposite to those given in the second half Thus, घृवाणि is contrasted with अनैकान्तिकानि, and विद्युगानि should accordingly signify the opposite of व्युष्टिमन्ति This epithet is changed by Weinrich, adopting Sieg's conjecture, into ऋष्टिमन्ति, 'causing damage', which does not quite fit in The word व्युष्टिमन्ति, lit. 'full of brightness', 'producing outshining results' (as C_a glosses the word), seems therefore to be correct.

35 The alleged गुण (viz. व्युष्टि) is not easy to perceive or to bring into operation, or to make it operative sufficiently long

36 ❧ C_n 'बुरु कम् त्वजेनि च' इति परस्परविरुद्धं पद्मद्वयमुपदिशते वेदस्य प्रामाण्यं यथा निवहेत्, यथा च त्यागध्यात्यागश्च एतौ पक्षौ न्यक्तौ, तयोस्तत्त्वं मे मवीदि । ❧ — [Crit App, line 2 after 36-37, with ref]

38 On this, C_n observes तत्र मुत्साद्यनुभव परीक्षितुमशकं प्रतिवादिष्व परिस्वयं शिष्यत्वेन कपिष्मनुमरन् रयुनरदिमरुवाच — [Crit App, line 4 for 39^b, read 39^c]

39 ❧ C_n विषय प्रत्यक्षम्, बुद्धिं प्रत्यक्षतरन्, प्रत्यक्षतमं तु किन् ! बुद्धिविशिष्टाधिभामास, एतं बुद्धिनिष्ठोऽन्यं कश्चिदात्तेति । ❧

40 °) Weinrich emends यथागमन् into यथाकामन्, so as to remove all difficulties in interpreting the stanza !

41 °) नावीच निबन्धा, कर्णधारहीना (C_a) — °) मानि-बन्धना, along with unto whatever it is tied For the simile, cf. 12 228 1-2

42 °) C_a, reading [s]नावृत्तो (for नावृत्तो), glosses by मुक्तिप्रापत्र — °) अपवृत्त — निष्क्रमा (C_n) — Weinrich correctly observes that stanzas 42-43 constitute a very strong argument that the adherent of the प्रवृत्तिमार्गं can urge against the votary of the निवृत्तिमार्गं.

47 °) There may be enough learning, but not the essence of wisdom — °) C_v takes the opportunity to defend the दैत view by observing — यथा विरुद्धं देहमदौक्यं न भवति, तथा विरोधसाम्याज्जीवपरमात्मैक्यं च न भवति — [Crit App, line 6, in the beginning, with मवन्नश्च [अ]गानिन, प्रशस्तज्ञानहीना, — and after C_p with सर्वत्र, सर्वेभ्यो मूर्खेभ्यो, भवन्तो ज्ञानिन किं तु निरागमा]

48 With 48-50, cf. 12 18 31ff. See also Hopkins, *The Great Epic*, p 88 The reference need not in such passages be restricted to Buddhists — [Crit App, line 7 for देवश्च read देवश्च]

50 °) ❧ C_a न गुणान्, कमहेतुन्, कमसिद्धये अनुयुजते, प्रेरयति ।

54 [Crit App, line 8 for यदन्यायमहाशास्त्रं read यदन्यायमहाशास्त्र]

55 Weinrich unnecessarily emends 55^d into तच्छास्त्रमिति न युति, and translates [Aber] unsere, Lehre ist "Was anders als die Vedaworte ist, das ist Śāstra!" — It is not likely that, after st 54, Śyūmarasmi would say this of himself.

60 [Crit App, line 7 for आनन्त्य, read आनन्त्य]

262

2 °) Cf. महायज्ञैश्च यज्ञैश्च माहायं क्रियते तनु (Manu 2 28^{cd}) — °) Weinrich unnecessarily emends पात्र into वेदे.

3 °) 'He who claims to win immortality by Karman how that is feasible I explain to thee' Weinrich emends आनन्त्यमनुयुक्ते व कर्मणा into आनन्त्यमनुयुक्त्येद कर्मण, which has the support of विद्यासागर ❧ C_s कर्मणा दानाध्ययनादीनां, आनन्त्यं मुक्तिफलत्वं, अनुयुक्त्यं निर्णाय, एव वक्ष्यमाणप्रकारेण, तदानन्त्यं मवीमि । ❧ That निराशीर्वन्धन (13^d) कर्म could in olden times win the highest goal is the tenor of the entire text down to st. 26 C_n, following Śankara's Advaita, considers such फलाशारहितकर्म as useful only for चित्तशुद्धि, but that is importing an idea not present in the text The commentator Paramānanda, in his gloss on 4^c and his v 1 for 5^b and 15^a, definitely supports the कर्मयोग view, and, in respect of both these points, C_a n also agree Cf. also 12 255 12^{cd}

4 Weinrich proposes to omit 4^c as being of the

nature of a later gloss or addition For the same reason he also drops 10, 12, 18^{ca}, 20-25, 29, 39, 42, and 44-45, where he sees the hand of more than one glossator

5 ^a) वापकृत्या (acc plu fem) governed by अनाधिता — [Crit App, line 2 for Bo ६-९ read Bo ६ १ ९ (marg) ^o]

6 ^o) Weinrich unnecessarily emends त्रिशुद्धा into शुशुद्धा — [Crit App, line 5 after all, ins [except V₁]]

10 [Crit. App, last line for both, read last two]

11 ^{ca}) 'They do not follow the mere letter of the law [but its spirit], and so do not end by following pseudo Dharma.'

12 [Crit App, line 4 read 'रेत् for रेत, line 5 read M₁ ६-१ for M₁ ६-१]

16 ^o) सप्तानां, guarded or defended, सशितानां can mean aharpened or purified. — [Crit App, line 27 for B_s read B_s]

17 [Crit App, line 16 after T₂, ins (both times)]

29 ^a) अपवर्गगति, 'being a gateway to Moksa'

32 ^d) यथातथेन probably one word as in 3 46 3

36 ^{ca}) The second half of the stanza is quoted by Śaṅkara as कपाये कर्मभि पके ततो ज्ञान प्रवर्तते Reading रसज्ञानेन तिष्ठति, we can interpret it by 'is steadied in the knowledge of the Highest Bliss'

40 [Crit App, line 4 for B₁ ३, read B₁ ३]

45 ^d) माक्षणाय, मक्षविदे (Ca)

263

8 ^b) न चान्यैर्मानुषैर्दृत', and so no chance of his being मानुषैर्जडोक्त or slow to respond to human demands

9 [Crit. App, line 6 after D₁, ins (both times)]

12 ^d) No crime that can claim kinship with ingratitude.

15 ^a) तत्रस्य, appearing in his dream. The name

of this यक्ष is given as मणिमद्र as well as माणिमद्र Sec 2 10 14 3 61 123, App I 12 line 14, 140 6 B 13 19 33, 41 B 14 65 6

16 ^o) आरब्धा (√(भृ to grasp), 'attracted by'. आरब्धा and आराब्धा appear to be glosses — ^d) प्रच्छिदन्ति, 'snatch away'

21 717* [Crit App, line 2 read विदांसो for विदांस]

27 ^d) तुष्टस्य, double samdhi.

30 ^o) अस्वागतं waking up from dream. — [Crit. App, line 5 for [अ]स्वस्तानि read [स]स्वस्तानि]

37 [Crit App, line 4 before G₁, ins After 719*, G₁ reads 40^a for the first time, repeating it in its proper place]

40 [Crit App, in the beginning, ins G₁ reads 40^a for the first time after 719* — Line 1 after G₁, ins (both times)]

44 [Crit App, line 1 for 44-46, read from ref preceding 44 to ref following 46]

45 [Crit App, line 3 for 'त्रेच्छे क, read 'त्रेच्छे क]

52 [Crit App, line 5 for 282 read 273]

264

~~६~~ Regarding this adhy, Cp observes बहूनां यक्षतपसामित्याद्यध्यायो लेखकप्रमादेन विनष्ट एव । मया तु पूर्वटीका-नुसारेण पाठमुद्धृत्य व्याख्यायते ।

4 ^a) For श्यामाक, cf Śākuntala iv 14 — ^b) सूर्यपत्नी and सुवर्चला are also names of vegetables according to the commentators cited in the Crit. App The word सूर्यपत्नी, however, according to the commentator श्रीधर on the Bhāgavata 10 1 29, denotes a नवोदा That might explain her conduct.

5 ^o) On this, Ca quotes—यदन्न पुरुषो भवति तदशास्त्रस्य देवता

6 ^b) पुष्करचारिणी, like सत्य in 6^d, seems to be a proper name. — ^d) सत्येनानुविधीयते, she obeys the inclinations of her husband Satya. The pāda can also possibly be divided into सत्ये न अनुविधीयते — ^r) स्वभाव, her own free will.

7 ^a) मयूर, more usually named अपामार्ग, Celosia

Cristata or *Achyranthes Aspera* See Caraka, 12 23, 23 57 — °) कृत, her actions

8 This stanza has been differently interpreted It is regarded by C_a as a further description of the wife of सत्य, who is said to be दानववधजा (शुकस्य आजातिः) and having no conception of the proper Dharma (अधर्मविद्), and with her mind engrossed in other objectives (अपध्यानात्) In this interpretation, 8^{ab} will have to be a continuation of st. 7 The majority of the Devanāgarī MSS refer it to the मृग, and to suit that context, read the line with C_n शुकस्य पुनराशामि पर्णादौ नाम धर्मविद् — शुक, as the दैत्यशुक, being presumably interested in the हिंसामययश्च The मृग, we are later told (st 16f.), was God Dharma, and in that context we can understand that, owing to an [intended] disrespect towards शुक (शुकस्य अपध्यानात्), he was condemned to become a मृग, oblivious, in that state, of what was the correct religious duty (अधर्मविद्), but permitted to be reborn as धर्म (पुनराशामि) after the end of his life as a deer This explains how the मृग was able to discourse on Dharma with human voice

9 [Crit. App, line 5 for व्युत्सत्या, read व्युत्सत्या]

10 ^b) त, मृग, सन्त्यमश्रयत्, ऐकमत्येन पुष्टि ददौ ।

12 Sarasvatī apparently discovers that there is something wrong in the Yajña, and demands the deer as a victim, which Satya would not assent to C_a, however, observes सद्विद्वानस्य ब्राह्मणस्य मदेहनिवृत्त्यर्थं मृगे मायया सावित्री कृत्वा आत्मनोऽग्नौ प्रक्षेप तया चोदयतीत्यर्थं । — [Crit App, line 1 for G₁-3, read G₁ 3]

15 The last to tempt Satya was the deer himself, who endows Satya with the power to see the Gandharvas, Apsarases and the vimānas. The result the deer is killed and God Dharma completes his निष्कृति or atonement — [Crit App, line 7 *ins* a hyphen before लब्धेन and before लब्धेन]

18 Although, in the end, Bhagavān Dharma officiates at Satya's animal-sacrifice, and so satisfies the यजमानपत्नी, Satya in the bargain loses all his तपश्च (17^c) — Dharma, owing to शुक's curse (st 8^{ab}), not being able to give the right advice The story therefore condemns हिंसा C_p observes मया कार्यानुरोधेन हिंसाफल दर्शयित्वा त्व प्रलोभितोऽसि । वस्तुनो नाय धर्म । अतः पुनरपि निष्कामतया मूलफलद्रव्येण यजेति ॥ C_a . एव पत्नीः यजमानयोर्मनोदोषेण यद्वत्तपश्चोभयमपि नष्टम् ।

265

1 [Crit App, line 3 for De read Be]

5 [Crit App, line 1 before — °) *ins* Be transp 5^{ab} and 5^{cd}]

16 [Crit App, line 2 for क्षेप read क्षेप,]

20 ^d) अनुपायात्, 'not through false or pseudo-remedies'

23 Colophon C_p does not name adhy 265, but adhy 266 as चतुःप्राश्निक

266

At the end of the initial note, *ins* With this adhy, of the Brahmapurāna (Anandashram) 237 40-57 [v 1 in App II no 4°]

1 ^b) अनुपायत — There is a view which regards शोक or salvation—after the aspirant has done his part of the work of साधन, उपासना and ब्रह्मावगति even — as a matter of ईश्वर's sheer, unrestrained इच्छा or प्रसाद For the consequential delayed appearance of the fruition, once the मुमुक्षु has done his duty, it is futile to assign any cause such as प्राक्तनकर्मलेश or ज्ञाता ज्ञातापरायणत्व, or any other imaginable and assignable reason. अवगतिपर्यन्त कर्तुं स्वातन्त्र्यम् । पर तु भगवदधीनम् । Bhīṣma seems to be complementing Yudhiṣṭhira for not holding any such view Having done one's duty, one need not hanker after the fruit or be disappointed if it is delayed or even does not come That is the essence of the फलाभिसंधिरहितकर्मयोग

3 On the simile, C_n observes . उपायो द्विविध , प्रवृत्ति रूपो निवृत्तिरूपश्च । साध्ये धर्मे (= करणे घटस्य) चिकीर्षासुद्धि मिद्धे, ब्रह्मणि (= घटोत्पत्तौ) आवरणोपगमेन ज्ञानमात्रमिति घट दृष्टान्तेन शेषम् ।

5 ^c) सत्त्वसत्त्ववनात्, आलस्यारित्यागपूर्वकं सार्विकमगवद्वया नादिधर्मसत्त्वनात् (C_n)

6 ^b) क्षेत्रज्ञशीलनात् — of. कस्य त्व वा कुन आयातस्तत्त्व चिन्तय तदिदं ज्ञात । Śaṅkara, Mohamudgara, st 12

7 ^a) आदत्त, suspicious of some error somewhere, the tendency to begin the whole thing over and over again repeatedly

8 ^b) For उपेक्षया, अवेक्षया is an easy emendation, of. the interpretation of C_a.

10 °) कारुष्येन, by pitying the offenders for their erroneous views

14 °) साधनान् (नन्वादित्वात् (P 3 1. 314) ह्युपरत्यय)
= साधकान्.

15 The side-reference on p 1460 should be
C 12 9859 — [Crit App, line 6 delete the
B 12 278(4) 15
K 12. 220 15 hyphen in -शुद्धिर्]

18 °) अनुदीर्णत्व, दर्पाहकाराराहित्यम् (Cn)

267

Cs prefaces the comment with योग उपदिष्ट, सांख्य
मिदानीमुपदेशुमुपक्रमते ।

5 [Crit App, line 1 before cf. vs for both]

6 °) शाश्वतान्, अपरुपेण नित्यात् पृथ्वयतेजोवायून्, आकाशो
नित्यैकस्वरूप, काळात्मानौ च (Ca) ।

7 °) असिद्धि, predicate 'undoubtedly unproven
(or non-existing) is any entity superior to these'
ॐ Cp तर्हि कथमद्वैतमित्याशङ्क्याह — आसिद्धि । आ तत्त्वसाक्षा
त्कारमेवैषां नित्यत्वादिसिद्धि, अनन्तर न स्वरूपमिद्धिरपीति भावः ।
अतो यावत्तज्ज्ञानं न जातमस्ति, तावदेतेभ्यो भूतेभ्य पर कारणान्तर
प्रधानादिरूप, मुक्तसदयस्तत्रिक्षयवात्र उपपत्त्या तर्केण युक्त्यानुमानेन
वा ब्रूयात्, किं तु तत्प्रधानादिकमसदेवेति ब्रूयात् । अमशयम्, सश-
योष्य नोचित इत्यर्थः । ॐ

8 [The side-reference on p 1461 should be
C 12 9821 — Crit. App, line 2 after Ml. 5-7, vs,
B 12 276(5). 9
K 12 221 8 Cs]

16 °) चित्तम्, attentiveness or sentiency, distin-
guished from मनस्, mental cognition

22 °) As the 'sixth' कर्मेन्द्रिय or चैष्टेन्द्रिय, बल or
energy is added. — On this point, Cp observes
दुद्धयादीनि भौतिकानीति देवलमतम् । न तु सांख्यविकल्पनया
अन्यथा बोध्यम् ।

25-26 Explain how memories of the joys etc.
are transferred to the dream-creations — [Crit.
App to 25, line 1 in the beginning, vs Kr — Line
5 for last two, vs all — After Kr, vs (both
times)]

27 °) पक्वमेतु — सारिवकेतु, राजसेतु, तामसेतु वा जन्तुतु
पक्वमेतु येतु केतुचिद् (Cn) । विधिमास्थिता, कर्मगतिमास्थिता
(Cn) In other words, according to the dreamer's
karman, he is destined to get the experience द्वयो',
in both the states of wakefulness and dreaming; the

same (i. e., similar but not identical) visions are
experienced. — [Crit. App, last line before Di. 9,
vs Kr]

28 The list is somewhat involved ज्ञानेन्द्रियाणि ऋष्टौ
(including चित्त, मनस् and बुद्धि), कर्मेन्द्रियाणि पद्
(including बल), त्रयो भावा, = 17, plus the Soul or
the देही as the 18th

29 The Gunas + the body form a togetherness
only because there is the Śarīrin, in the absence of
the latter, they will not form a unit. ॐ Cp तत्वा
नेव गुणान्तापकत्वेन, आत्मनः परिच्छेदकत्वेन, शरिरेन्तर्मांस्य तस्य
जीवनहेतुत्वेन विवेचयति । ॐ

30 This alternative list includes 5 भूतस (i. e., the
भौतिक constituents of the body, presumably तन्मात्रास
cf. तन्मात्रभेदेनेव भूतानामपि ग्रहणम् [Cp]) + the usual 5
कर्मेन्द्रियास + मनस् + महत् + अहकार + the शरीरिन् ॐ Cp
शरीरम् । तत्तु पाञ्चभौतिकम् । पको मनो नानागुण । दश ज्ञाने
न्द्रियकर्मेन्द्रियरूपा । ऋष्टौ, प्रकृतिमहद्दकारस्तन्मात्राख्या । तन्मात्र
भेदेनेव भूतानामपि ग्रहणम् । ॐ — °) ऊष्णता, Ca equates
it with the जठरान्तः ।

31 °) The breath and the bodily heat are the
marks of life.

268

10 °) ॐ Cn (reading आत्मना सोपमो) आत्मोपम्येन
सर्वेषां सुखमिच्छेत् । ॐ — Regarding the repetition of
B 12, 278[7] at the end of this adhy, Ca observes
अत्रापि केचित्पितापुत्रसत्वादाख्यानमधिकं पठन्ति दाढ्यार्थम् ।

269

7 °) The central street of a village, leading
from the main gate to the temple was generally
crowded by men and women Less crowded roads
were those running either by the right or the left of
the main road cf. Havell *History of the Aryan
Race in India*, p 26 — °) 'Not making the full
normal circuit of the food begging', or, अनापन्न
= (अन् + आपन्न) = आपदा रोगादिना न ग्रस्त (Cp), भैक्षचर्चा
being taken with न गच्छेत्

8 °) अवकीर्ण, इतस्ततश्चलनेन विक्षिप्त (Cp), with an
unsettled or disturbed mind.

10 °) अनुयात्रिकम्, 'just sufficient for immediate
minimum need'. — °) मात्राहास, 'obtaining the full
measure of one's requirements',

11 °) साधारण, meant to be shared with others, as that may lead to troubles in partition

14, 724* [Crit. App, line 7 for पाथित, read 'पाथितं]

16 °) For परिव्राजके (in the sense of परिव्राजकमवन्धि), see Pāṇini 5 2 127

17 °) 'Not frequenting places where he had been before'

18 °) 'He should accept [food], of the nature of which he has no previous knowledge or expectation'

270

1 °) अस्मिन्, for the ablative अस्मिन्

2 °) लोकसमावेतै देवै, by us who, according to men's notions, are the very 'gods', though actually we are born as mere mortals

3 °) दुःखमशकम्, 'which, in common parlance, is painful' ❧ Cn दुःखमशक, दुःखनाशकम् — मारणतोषण-निशमनेषु शा (८११) इति धातुषु ज्ञानातिमार्णार्थत्वानुवादात्, 'पशु मशय' इति ब्राह्मणदर्शनाच्च । ❧

4 The stanza is differently explained by the commentators The 17 (in 4^a) are explained by C_a n as प्राणः (5) + मनस् (1) + बुद्धिः (1) + ज्ञानेन्द्रियः (5) + कर्मेन्द्रियः (5), by C_p as कर्मेन्द्रियः (5) + ज्ञानेन्द्रियः (5) + अन्तःकरण, consisting of मनस् (1) and बुद्धिः (1) + भूत-पञ्चक or तन्मात्राः (5), by C_s v as महाभूतः (5) + इन्द्रियः (11) + बुद्धिः (1) The हेतुभूत five in 4^b as ससारवर्षकैः पञ्चभिः — 'काम क्रोध च लोभ च मय स्वप्न च पञ्चमम्' इति प्राशुक्ते (12 232 4^{ab}, 266 14^{ab}) योगद्रोषे, the 5 इन्द्रियार्थः, the 3 gunas, and, lastly, the अष्टाभिः in 4^a as the 5 स्थूल-भूतः + अविद्या + अहकार + कर्म by C_n (thus giving 17 + 5 + 5 + 3 + 8 = 38 categories) C_a has no explanation for 4^b, and — in agreement with C_s — considers 4^a as listing only one group of 5 + 3 (thus giving 30 categories) C_p explains 4^b by महामूतकारणोभूते पञ्चभिः इन्द्रियार्थे [=] शब्दादितन्मात्रैः, and these, सत्त्वादिभिर्मिलित्वा, - become 8, so that C_p has only 17 + 8 (= 25) categories C_s v explain 4^b by शरीर-रम्यकैः पञ्चमिन्द्रियार्थे C_v (like C_n) regards 4^a as a fresh list of 8, which are enumerated as धनमद, कुल-मद, विद्यामद, औवनमद, प्रमुत्तमुद, परिजनमद, धर्ममद, and दानमद.

5 °) पुनर्भाव, 'a newly transformed mode of existence'. The sages, says Yudhiṣṭhira, are above the hankering for पुनर्भाव, because their existing mode of life leaves nothing to be desired On the other hand, we had kingdom, we lost it, we recovered it, and are still unsatisfied. — [Crit App, line 3 for व्रजन्ति read व्रजति]

6 °) सख्यात्, of limited duration.

7 °) प्रसङ्गत, in the usual course of things — [Crit App, line 5 for दोष (for ष), read दोष (for दोष)]

8 °) The variant नेशु denies man's freedom of choice Cp, in this connection, quotes (Kauṣ Up 3 8) एष खेचैनमसाधु कर्म कारयति त यमधो निनीयते, and later observes केवल प्रतिबन्धनिवृत्तौ पुरुषप्रयत्नः । Cf st 12 below — [Crit App, line 3 for G₂, read G₁]

9 °) मानशिल, रक्तपीत रज, succeeding the अजनमय-रज, being, however, in reality, without any colour — [Crit App, line 2 deletes G₂ जयो,]

10 After 10^{ab}, K₁ writes an unconnected stanza
सावित्री ।

किं प्रार्थयसि विप्रर्षे किं चेष्टं करवाणि ते ।

प्रब्रूहि जपतां श्रेष्ठ सर्वं तत्ते भविष्यति ॥

12 C_n, after some discussion, reaches the conclusion अत ज्ञानेनाज्ञानापनोदे सति वृण्णगतविरम्युतचामीकरवत्सिद्धमपि साध्यमिवोच्यते । तस्माद्युक्तमुक्तम् — अयत्नसाध्यमिति, the function of the महर्षिः being ceaseless endeavour for ब्रह्मोपासना C_s takes a slightly different view ब्रह्म प्राप्तेर्ज्ञानमेव साधनं न कर्मैत्याह — अयत्नसाध्यमिति । यत्नं कर्म, अयत्नो ज्ञानम्, तेन साध्यं ब्रह्मभाव वदन्ति । तत्त्वज्ञानं कुतो लभ्यते इत्युक्तम् — ये चापीति । युक्ता (v 1 for मुक्ता), रागद्वेषपरहिता ज्ञानिनः । न शाम्यन्ति, न उपासनादुपरमन्ति ।

16 °) The words can be understood as विदित्वा सक्षयम्, or विदित्वा [अ] मक्षयम्

20 °) अदृष्टवान्, better to regard it as आर्षं for दृष्टवान्, like जीवानि for जीवान्

21 °) तिर्यग्गच्छन्ति, i e., crossing over (by cross-ways) from one to the other

23 °) 'Whose reckoning by Time has already been reckoned whose last hour has struck' — °)

❧ C_n सृष्टिस्थितौ परायण, परमात्मान भाषमाण, कथयन्त त वृत्त . . . ., अद्वयोनिकातस्यापीदृशं ज्ञानमित्याक्षर्यं मत्वा, सद्बुद्धिपरीक्षार्थं प्रत्यभाषत । ❧ सृष्टिस्थितिपरायणं can also mean, lying

on the ground, mortally wounded — [Crit. App ,
in the beginning, *ms* MSS. om. the ref — Line
5 for D4-9, read D4 9]

25 °) अवर्ष, from √ वृषु हिंसायाम्.

29 [Crit App , line 6 after वक्ष्यति, *ms* (12,
390 15)]

271

9 °) समयेन, योगेन (Cn)

12 [Crit App , line 6 for एका° read एकाजाती]

14 °) तिलसर्पम् — The strong smell of तिलसर्पम्
(sesame and mustard) requires very strong frag-
rance to overcome it

16 °) प्रसद्विपु, रूपादिसद्विपु (Cn) — [Crit App ,
line 6 . after om., *ms* (hapl.)]

20 °) ❧ Cn एकादशविकारास्तेति वैकारिकस्त्वृतीय पेन्द्रि-
यक सर्ग उक्त । त पते त्रय प्राकृता सर्गो । यथोक्त वैष्णवे —
प्रथमो महत् सर्गो विक्षेपो ब्राह्मणस्तु य । तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूत
सर्गो हि स स्मृत ॥ वैकारिकस्त्वृतीयस्तु सर्गो पेन्द्रियक स्मृत । इत्येव
प्राकृत सर्गो स स्मृतो बुद्धिपूर्वक ॥ ❧

25 °) The hiatus between the two pādas is
avoided in N by the insertion of हि.

27 °) Note the TG variant रुद्रश्च for विष्णुश्च

30 °) पारिमाण्य, स्वार्थे तद्धित (Cn)

31 °) On वाप्य, Cv observes अनेन ज्योतिश्चक्रस्य
विमानान्युपलक्षयति ।

32 °) बालकोट्या, by the tail end of the porpoise

33 The doctrine of the six colours or लेश्यस of
the soul was accepted by the Ājivikas, and is found
in several Jain texts like the Uttarādhyāyana-sūtra
34 3

किष्का नीला य फाल (कपोत = धूम्र) य तेज (तेजस् = red)
पन्हा (= पद्मकेसर = yellow) तद्वेव य । सुकलेसा य छट्टा य
नामाह तु जहङ्गमम् ॥

On these colours, Ca writes तत्र तमोषह्रल कृष्ण, तमो
रजोभ्यां रजसोऽप्राधान्ये धूम्र, तमसोऽप्राधान्ये रजस चद्रेके च नील,
रजसोऽत्यन्तबलवत्त्वे रक्त, रजसो द्रीनत्वेन सत्त्वेद्रेके हारिद्र (= पीत),
तमसोऽत्यन्तक्षयेण रजसो लेशत संभवेऽपि सत्त्वस्य तीमोद्रेकात् शुद्धम् ।
Cn, similarly ' यदा तमस आधिक्य, सत्त्वरजसो न्यूनत्वसमत्वे
तदा कृष्णो वर्णः । अन्ययोर्वैपरीत्ये धूम्र । तथा रजस आधिक्ये सत्त्व
तमसोर्न्यूनत्वसमत्वे नीलवर्णः । अन्ययोर्वैपरीत्ये मध्यमो वर्णः, तच्च

रक्तं लोकाणां सङ्घतरम् । . । सत्त्वस्याधिक्ये रजसमसोर्न्यूनत्व
समत्वे हारिद्र पीतवर्णः, तच्च सुखकरम् । अन्ययोर्वैपरीत्ये शुद्धः,
तथात्यन्तसुखकरम् ।

Ca and Cn seem to agree in all particulars except
about the constitution of the धूम्र colour, which has
to be understood as possessing सत्त्व in समत्व, रजस in
न्यूनत्व and तमस् in आधिक्य. See, for further details,
लोकप्रकाश सर्ग ३, श्लोक 298-318, Bhavanagar (1929)

35 [Crit. App., line 11 *ms* hyphen at the
end of the line]

36 [Crit App , line 7 *ms* hyphen after बुद्धि
and after सिद्धि]

40 °) सहारविक्षेपशते — two centuries, one of सहार
and one of विक्षेप

42 [Crit App , line 1 for Bs read Bs]

45 °) अष्टपरान्, Cn (reading अष्टवरान्) glosses
अष्टो पुर्ये अवरा अनुत्कृष्टा पश्चाद्भूता वा येषु तान् मनुष्यात्मरूपान्
लोकान्.

46 °) अष्टो = 8 वसुः, पष्टि = 49 मरुत्सु + 11 रुद्रः,
शतानि = शतगणस्य देवान्तरलोकसु — °) मनो [S] विरुद्धानि = मनो
नुकूलानि — [Crit. App , line 5 for -निरुद्धानि, read
मनोविरुद्धानि — Line 6 for -विबुद्धानि, read 'विबुद्धानि,
— Line 7 for मनोविरुद्धान्, read 'विरुद्धान् and for
विरुद्धानि, read 'विरुद्धानि]

48 [Crit. App , line 10 transp -लोके and
-लोक]

49 °) सहार = समाधि, विक्षेप = waking up from the
समाधि.

50 ❧ Cn तजु स्यान् देवस्य महादेवस्य कैलासमिति [Cv
वामनस्य] वदन्ति शम्भवा । विष्णोर्वैकुण्ठमिति वैष्णवा [Cp
आदितस्य, Cv नरस्य] । ब्रह्मणो ब्रह्मलोकमिति हेरप्यगर्मा ।
शेषस्यानन्त्येति तद्भक्ता, [Cp सकर्षणस्य] । नरस्य जीवस्यैव
तत्पर स्यान्मिति सांख्या, [Cp नारायणसखस्य नरस्य] । देवस्य
द्योतमानस्य चिन्मात्रस्य विष्णोर्न्यापकस्य परब्रह्मणस्त्यैर्मूर्तिस्वरूपस्य
परमस्येति 'तद्विष्णो परम पदम्' इति ह्युतिमासिद्धमित्यौपनिषदा,
[Cp महाविष्णो] । ❧

51 [Crit App , in the beginning, *ms* , Br
reads 51-56 twice without v l — Line 7 before
T, *ms* Bs (marg) उपरि स]

52 °) स्थानानि, because they are अधिकारिन् ' Cp'
Br. Sūtra 3. 3. 32. — °) सर्वापदा (= सर्वाभवा) (?)
of. Br Up 4. 3 9 — [Crit. App , st. 52-56 ' In

the beginning of each, *ms* For the repetition in Br, cf v l 51]

57 [Crit App, line 8 for यत्, read यत्]

60f. न भगवान् (60^a) = source of the 4 व्यूह, तुरीयार्थ (61^a) = वासुदेवव्यूह, अर्वाक्षिप्त (62^a) = सकर्षणव्यूह, विधाता (62^a) = प्रद्युम्नव्यूह, and सनत्कुमार (63^a) = अनिरुद्धव्यूह, possessing अनिरुद्धगति everywhere

68 ^b) पाण्डवा, vocative The conclusion of the adhy is almost a bathos!

272

3 ^a) अन्यक्तदर्शनात्, owing to my inability to see things clearly Cp अमभावितश्रवणात्

4 ^a) पदान्वये, व्यक्तदर्शनवेदान्तवाक्यार्थविचारे (Cn)

15 [Crit App, line 2 for D₂ s e-s, read D₂ s-s]

16 [Crit App, line 4 read the D₃ v l. thus D₃ transp युद्ध and द्रष्टुम्]

21 With 21, cf. B 14 11 19 The रथतराम, acc to C₂, is अभि त्वा यत् नोनुम (Rv 7 32 22) — [Crit App, line 1 for B₂ read B₂]

30 [Crit App, line 3 for G₁-s read G₁.s]

Colophon [Crit. App, line 8 for G₂ read G₁]

273

 The Vrtra story occurs in Tait Sath. 2 5 1 Kāthaka Sath. 12 10 Maitrāyaṇi Sath. 2 4 1 Śatapatha Br 1 6 3 1-5, 4 2 6, 5 5 4 Jaiminiya Br 2 153-157 Also in Mbh 3 9-18 12 329 17-41 B 14 11 6-20

7 [Crit App, line 4 for K₁ read K₂]

10 [Crit App, line 1 before —^b), *ms* Before 10, B₂ *ms* भीष्म उवाच]

16 [Crit App, line 4 for D₂ s e-s read D₂ s. s-s]

54 [Crit App, line 6 for V₁ read V₁]

58 [Crit App, line 3 before शिक्षा *ms* Cn]

274

Initial Note add at the end — For variants for

this adhy from the Brahma- and Vāyu- purāṇas, cf. App II, no 5A.

4 [Crit App, line 5 before —^a), *ms* B₂ (marg) विस्तारात्कथयिष्यामि]

9 734* The महर्षिः are properly omitted in the ŚK enumeration — [Crit. App, line 1 before K₁, *ms* — (L. 1) — Line 3 for in text, read above]

14 [Crit App, line 1-2 transp the G₂ v l. after the T₂ v l]

17 [Crit App, line 3 for D₂, read D₂]

28 [Crit App, line 4 for B₂, read B₂]

30 [Crit. App., line 5 before G₁, *ms* B₀ नदितः,]

34-35 For the incident, of Śākuntala 1 6

275

9 [Crit. App, line 5 *ms* a semicolon at the end of the line]

14 ^b) नानागत, accruing from various sources

15 ^a) कौली = कौल्य, formed on the analogy of औचित्य-औचित्ति, of Pān. 5 1 123 —^a) परत्र शीले, 'as apart from or in the absence of शील'

16 ^a) = 6 24 66^a

19 [Crit App, read line 1 thus —^a) Do अर्थकाम —^c) T₁ G₁.s तुष्णामोह (for 'मोहौ)]

20 ^a) वामयम् is better read as two separate words in view of st 1, 3 and 21 It is possible to take वामयम् as one word (वा + अमयम्), implying that he is ever alert and never too cook-sure. — [Crit App, last line read 'मे मय (for वा मयम्)']

276

2 ^a) कूटस्थ, situated at the very top, the best, अविकारि, अत्यन्तिकमैकान्तिकम् (Cn) of 20^a below

4 ^c) Cn, reading श्रेयस्काम, glosses श्रेयस्काम इति शिष्यलक्षणम्, श्रेय गुरुलक्षणम् ।

5 ^c) भवति, त्वयि (Cn. s. v)

7 [Crit App, line 7 for Cp read Cn. p]

9 ^b) 'Finding solace in setting one Śāstra against another'

12 ^a) ❧ Cn आश्रमा = शास्त्राणि चत्वारि — तत्र धर्मो नास्त्येवेत्येकं शास्त्रम् । अवैदिकं शास्त्रादिकरिपतश्चैत्यवन्दनादिरेव धर्मो, नान्य इत्यपरम् । वेदोक्त एव धर्मो, नान्य इति तृतीयम् । धर्माधर्मातीत वस्तुमात्रमस्तीति चतुर्थम् । ❧ — ^c) अनुपपन्न, गुरुभ्योऽधिगम्य (Cn)

21 ^a) धर्मेण, i. e., ऋषिचारिणां धर्मेण (Cs)

24 ^{ab}) Do not seek to establish your work as the very best by censuring other people's work

25 ^{cd}) 'Make up for their own deficiency in गुण by finding faults in other people's good work.'

34 ^a) Manu reads लोके for 'लोकम् (= ordinary mode of life) :

39 ^a) कर्मणां विषय विद्धि — In other words, he does not escape the grip of karmans — [Crit. App, read line 14 thus न, K: विषयासन, B: विषयाभिन (for विषयाभिन)]

^a 41 [Crit. App, line 4 for G: read Gs]

42 ^a) आकाशस्था, imagining that they are not treading the mortal earth at all thinking too highly of themselves — ^b) दोष, अविद्यमानमपि

44 [Crit. App, line 3. read from वीत up to चरेयु for from वीत up to चरेयुर्]

47 ^a) खडां समारूढ — see the interpretation of Ca and Cn It is possible that खडा here means the stocks for criminals (Marāthi खोडा), which are extremely painful to the legs, and so the phrase signifies 'when undergoing punishment for a crime committed'

48 The king and his officers receive their meals (bribes) before the inmates of the house get their morsel

51 ^a) आसन्न can go with आमिषम् (in 51), but can also be taken adverbially to signify 'at the nearest opportunity'.

54 ^a) उपसृष्टेयु — those that have come under a shadow or suspicion.

277

5 [Crit. App, line 9: read धन for धन]

14 ^b) कीटपिपीलिका, supply विनश्यन्ति.

19 ^a) को हेतु — the reply can well be It is निर्हेतुफ duty

25 [Crit. App, last line for स- read स]

26 [Crit. App, last line for स read स-]

30 The full Table of वाह and प्रस्थ is given by the commentators as under —

5 गुजस (or कृष्णालकस) = 1 माप ।

16 मापस = 1 कर्ष ।

4 कर्षस = 1 पलम् ।

13½ पलस = 1 प्रस्थ ।

100 प्रस्थस = 1 आढकः ।

200 आढकस = 1 द्रोण ।

20 द्रोणस (alternatively, 10 द्रोणस)

= 1 बुग्म ।

10 बुग्मस = 1 वाह ।

31 ^a) Cf. 12 169 ^a

32 ^b) नपश्यन्, मृत्युनाम्याहत लोक इत्यनुकृष्यते (Cn)

35 [Crit. App, line 5 for वसन, read वसन]

46 ^a) गार्हस्थ्ये, even while in the householder's status Ca gives the gist of the adhy in these words गार्हस्थ्य, सङ्ग लक्ष्णा कर्तव्यतापुद्ग्या खीसङ्गापि, न वन्थाय, कुतो यथादिरिति । See the concluding stanza 47

278

4 [Crit. App, line 9 before D: ins Bs (margin in text)]

7 Cn gives here an आख्यायिका — एव ह्युपास्यायते । असुरा किल देवान्वाधित्वा मृग्यपत्न्या आश्रम प्रविशन्ति । त च देवा प्रवेष्टुमशक्नुवन्तो विष्णु शरणमीयुः । ततो विष्णुश्चक्रेण मृग्यपत्न्या शिरश्चिच्छेद । ततो हतावशिष्टा असुरास्तत्पुत्रं शुक्र शरणमीयुः । त च मालुवधखिन्नोऽसुरेभ्योऽभय दत्त्वा देवान्वाधते ।

10 [Crit. App, line 5 for Da ins Das. as]

18 The शूल came to be called पिनाक, says Cn, because it was bent पाणिना (ए + आ + ण् + इ + न् + आ) with the result that ए joined with the middle vowel इ (= पि) and became the first syllable, since न् = ण्, in the course of the bending, both ends of the words came together and formed the second syllable ना, and क is the final noun making termination) (अत पाणिना अनामयद् अत पिनाकम् । तेन आद्यपदस्य आद्यन्तवर्णाभ्यां

द्वितीयस्य मध्यमाभ्यां कप्रत्यययुक्ताभ्यां पिनाकपद निष्पन्नमिति योग-
प्रदर्शनं कृतम् ।)

19 [Crit. App, line 2 for दृष्टा read दृष्टा]

22 For God Śiva's अन्तर्जलतपश्चर्या, cf 10 17 11

38 [Crit App, line 3 for परिपृष्टवान् read परि
पृष्टवान्]

279

9 ^a) दशार्धप्रविमक्तानां, पञ्चत्व प्राप्तानाम् (Ca. n.) — ^a)
मृदुभा गति — पापिनां तिर्यक्त्व, पुण्यवतां स्वर्गं, तयोः साम्ये मानु-
षत्व, तत्त्वज्ञानेनोच्छेदे मुक्तिरिति (Cn)

10 ^b) निषिच्यते, coated or gilded.

13 Cn separates the first line as प्रेक्ष्य अकृत कर्म न
याति । जनाः सदा सरन्ति, and gives, as v 1, the text
as read in the edition, which Cn regards as inter-
preting the stanza as a statement of the चार्वाक view
— ^a) चतुर्विध, पुण्य पाप नीतिरनीतिश्चेति (Cn)

14 ^b) वेदाश्रय कृत, as in the text पुण्यो वै पुण्येन
कर्मणा भवति, पापं पापेन (Br Up 3 2 13)

16 ^a) निरन्तर, uniform

17 ^b) कूटस्थ, भोगामावादानुपक्षीण, परिपाकाभावे फलमयच्छ
देवोदास्ते ।

22 ^b) अन्येन, ज्ञानवर्त्मना (Cn)

280

1 ^a) रश्मिभिर्ज्ञानसभूतैः, चिद्भाभिः (Cn)

2 The division of सेवाश्रितेन (in 2^a) into सेवा + अ-
श्रितेन and of दिजातिहस्तात् (in 2^c) into दिज् + अतिहस्तात्
(Cn अतिहस्त = अतिक्रान्तकर्मा !), proposed by Cn and
followed even by Deussen, seems unconvincing, par-
ticularly in view of 4^{ab}. The idea seems to be that
service even from the hand of a दिज् who, being वृत्ति-
हीन, betakes himself to it deliberately and of set
purpose, has to be considered as praiseworthy, if
it is rendered unto a person of the lower caste, but
not so, if it is rendered by one Dvija unto another
(because the recipient of the सेवा ought to be ashamed
of taking it from a colleague of the same status)
This obvious interpretation was naturally unpalatable
to Cn and the other commentators. Note also how,
in st. 4-5, Cn takes वर्णं in the special sense of colour
according to the colour theory of the souls alluded

to in adhy 271 above contrast the interpretation
of सक्तिया (4^a) in Cp s

5 ^a) इत्यात्, in other words, turn the वर्णोत्कर्ष into
वर्णोपकर्ष — [Crit App, line 7 for पुण्यात्, read
पुण्यात्]

6 [Crit. App, line 6 read the line thus [अ]-
भिः (Das as 'ति)निर्मुदे (D: 'द)र; D:]

7 ^a) 'Just as a pure and holy man would not
drink polluted water' Compare the v 1 in Cn and
its varying interpretation

8 ^a) 'Even the truly repentant man (प्रत्यापन्न)
is not always quite able to feel at home'

9 ^a) प्रस्थितस्य, at the hour of death, Ca मरण
दशापन्नस्य

10 ^{ab}) विरक्त, 'slightly reddened', and not कृष्णो
पसहित or one dyed in the juice of the Bhallātaka
(= cashew nut, *Semecarpus Anacardium*), as Cn
observes

13 ^a) The text can be कामकृत as well as [अ]काम
कृत, both giving an acceptable sense — [Crit.
App, at the end, vs — ^a) Bom Cal ed. ब्रह्मवादिन
(for वेदपारगा) cf. 12^d

14 [Crit. App, line 3 read D: ० यद्गते, omit-
ting the portion in brackets between the last two
letters]

19 [Crit App, line 8 after Cs, vs (reading
यथामावर्णं नामोति)]

20, 21 [Crit. App, line 1 read Das as before
D: ० ० ०]

281

2 ^a) गौरवेण परित्यक्तम्, गुरुधर्महीन [मातृपित्रादिकम्]
— [Crit App, line 4 vs hyphen before प्रतिग्रहे]

3 ^{ab}) Namely, विशिष्टस्य दान, विशिष्टात् प्रतिग्रह

8 ^b) Regarding माठर as an attendant of the
Sun, Mukuta, the commentator on Amara, observes
तत्र शक्रो वामपार्श्वे दण्डाख्यो दण्डनायक । वहिस्तु दक्षिणे पार्श्वे
पिङ्गलो वामनश्च यः । यमोऽपि दक्षिणे पार्श्वे सवेन्माठरसञ्जक । Cf.
also 3 3 68 In the context, the interpretation of
Cs seems preferable.

9 ^b) That man owes a debt to himself, viz. 11^{ab}

as explained by Cn, is a noteworthy idea.

13 ^b) Cp explains that ऋचीकनय here denotes अनुशेष Normally ऋचीक = मार्गव In the बृहच (or ऐतरेय) ब्राह्मण (7 17 7^a), we read. सयैवाङ्गिरस सधुपेयां तव पुत्रताम् There seems to be some oversight or confusion in the names

282

1 Nilakantha introduces his comment on the adhy by—तत्र बृहमेवाप्रशस्यते शूद्रवृत्तिं महीकरोति । Vidyāsāgara by—एतावता त्रैवर्गिकानां साधारणो धर्म उक्तः । इदानीं शूद्रस्य धममाह । —^a) वृत्ति, means of support —[Crit App, line 5 ins T₂ before G₁ s]

4 K₁ quotes on marg कीदोऽपि सुमनःसद्वादरोहति सर्ता शिरः (= Hitopadeśa Prastāvanā, st. 30) as a parallel to the stanza

5 ^b) भान्वते, 'is painted'

283

1 [Crit. App, line 6 for orig., read marg]

2 ^a) [अ] वृत्ति, having no other means of sustenance

5 ^a) अपूर्विणा, 'having no precedents in his family of other persons having previously done it' of the interpretation of कृतपूर्विण in 5^a

6 ^a) नम्राक्षम्, not a thing to be imitated

13 ^b) नकारणम्, 'of no avail' in curbing people.

16f Cn understands a रूपक in the stanza with following equations—स = महामोह, शूल = शूलव चीक्ष्णा बुद्धि, देवा = इन्द्रियस, दिवि = हार्दाकारे, वासव = चिदात्मा, तेजसा = सस्कारशेषेण

17 [Crit. App, line 1 before V₁, ins D₁ reads 17 twice — Line 2, after D₁, ins (both times)]

19 ^b) विपुत्रुः, Cn wrongly identifies him with पृथु

23 [Crit. App, last line for D₁, read D₁]

29 ^b) रंहकः, अत्राघर्षी (Cn)

30 ^a) For हृत्तेज, cf. 12 254 27^a — 'Earlier carvings, i. e., prejudices or pre-conceived notions in the heart'

284

10 [Crit App, line 11, and st 11, Crit. App, line 1 for वेदम् read वेदसु]

26 [Crit. App, line 5 before K₁, ins K₁ damaged]

285

1ff Cn regards this adhy as a reversion once more to the discussion of the six colours of the soul (cf. adhy 12 271 and 280) The problem of the सकरजातिः is treated at length in B 13 48

8 ^a) Deussen wrongly divides the pāda into क्षत्रजा-अतिरथा-अन्वष्टा For the other mixed castes, see Mann 10 8ff. Numbering the four castes in order as 1, 2, 3 and 4—with F standing for the father and M for the mother—the mixed castes named would be — अन्वष्ट (1 F, 3 M), उग्र (2 F, 4 M), वैदेहक (4 F, 1 M), श्वाक (?), पुलक (1 F, 2 M), स्तेन (?), निपाद (1 F, 4 M), सुत (2 F, 1 M), मागध (2 F, 3 M), आवोग (4 F, 3 M), करण (3 F, 4 M), ब्राह्म (4 F, 2 M), and चण्डाल (?) Manu omits स्तेन, gives no name for 3 F + 1 M and for 3 F + 2 M, and regards श्वाक as the progeny of a सुत from उग्रा mother, and does not exactly characterize the चण्डाल beyond designating him as नराधम Cs quotes वैजयन्ती to the effect चण्डाल ब्राह्मणी शूद्राद्

12 ^b) अपकृष्टेन जन्मना, वर्णतारतम्यदृष्टिमता रजस्तमोग्रस्तेन (Cn) — The theory is more fully set forth in B 13 48 Cn gives the example of काक्षीवद् detailed in 1 98 25-30

14 ^{ab}) ऋश्यशुक्र the son of काश्यप alias विमाण्डक m शान्ता, from whom was produced शक्ति m अशुश्यन्ती, from whom was produced पराशर m सत्यवती, from whom was produced व्यास (3 110-113) Contrast the explanation in the Crit. App given by Cs

18 ❧ Cn 'तस्येदं विश्वमासीद्यदि किं च, तस्मादिश्वामित्र इत्याचक्षते एतमेव सन्तम्' इत्यादिश्रुते कर्मजान्येव सर्वाणि गोत्राणि, परमात्मानि कर्मजान्येव वर्णाधमगोत्ररूपनेति प्रघटकार्थः । ❧

23 ^b) सविमागिता, willingness to share out whatever is due to others

25 ^a) अधीकार, see Pāṇini 6 3 122

28 ^a) A Śūdra is equated by people who set much store by Vedic knowledge with the वैदेहक, i e , with the son of a Brahman mother from a Śūdra or Vaiśya father — ^{cd}) The last two lines envisage a clear attempt to merge caste-distinctions in the domain of Viṣṇu-bhakti, and not to give too much importance to Vedic mantras

29 [Crit App , last line for B₃ read B₃]

33f Cp observes जानिश्च कर्म चैतद्द्रव्यमपि यद्यपि दोष-हेतुः, तथापि पुरुषकृतिमाप्यत्व कर्मण्येव, न जातावित्यभिप्रायेण कर्म विशेषयति ।

39 [Crit App , line 3 before — ^c), *ms* — D₁ reads 39^{cd} on marg]

286

8 ^d) Supplying न from the first line, नापकर्षति = न मारयति, C_a, however, observes अवकर्षतीत्यवशब्दो निषेधे

9 The actions intended are certain practices calculated to give away a part (or the rest) of one's life to another in a solemn ceremony

10 ^{ab}) 'Who, being tired of their life, want to end it — ^d) क्रियावतां पुलिनेषु, as participants in some heroic acts, C_n renders it by पुलिनवत्सु तीर्थेषु or what came to be called " Ghāt-murders ".

11 ^{cd}) 'There is always a sequence of circumstances which furnishes the causal probability of the occurrence '

13 ^a) द्वितीय, अष्टादश्यात् (C_a. p) — ^{cd}) Cf तस्य वापदेव चिरं यावन्न विमोक्षे, अथ सपत्स्ये (Chh Up 6.14 2)

14 ^d) समागम, समागमस्थानम् (C_a) — [Crit App , line 4 *ms* hyphen before ज्ञात्वासि]

19 ^c) जायते, i. e., जायते इव

23 Cf 6 30 24

24 ^c) [अ]प्राकृतेन The प्राकृत modes are mentioned in st 25-26 This is क्रियावतां पुलिनेषु (st 10 above)

25 [Crit App , line 5 read वष for वष]

29 ^b) वृद्धानुपास्य, 'involving attendance upon the elders in knowledge'. With the formation of this word, C_a compares यथा वैद्यके दीर्घनीचितीयोऽध्यायः, and observes तेन नापशब्दभ्रमोऽत्र कार्यः, — a भ्रम which has

led to the emendation वृद्धानुपास्य in several MSS

30 ^b) For the five महायज्ञसः, of Manu 3 71

37 ^a) Cp explains the reading त्यागो दाने, by दाने सत्यि, since, प्रक्षालनादि पङ्क्तस्य दूरादस्पर्शनं वरम् । — ^b) Cp emphasizes the word शरीरम् by observing वस्त्रादिभ्यः शरीरमेव ग्रह्यम् । — [Crit App , line 5 after M₁-₁, *ms* Cp (gloss वस्त्रादिभ्यः)]

287

3 ^{ab}) The ज्ञान (namely असङ्ग ज्ञेयसो मूलम्) is the highest attainment of knowledge

7 [Crit App , line 9 for किं read क्विप्यं]

13 [Crit App , line 1 before — ^a), *ms* G₃ reads 13 twice — Lines 1, 6, 8 after G₃, *ms* (both times)]

14 ^a) इहते, irreg for इहते

21 ^{ab}) अभिमन्यते, gives preference to — ❀ C₃ कुडम्बादिकार्यं परार्थं, स्वकार्यं योगः । ❀

23 The liquid is not soaked or assimilated by the पक्वात्र, which consequently remains firm. The आमपात्र, on the other hand, absorbs the liquid, loses its firmness and is burst open Hence the conclusion in 24^{cd}, which seems to enjoin फलाशारहितमोग

25 ^a) 'Enveloped in a misty or clouded vision' of Rv 10 82 7^{cd}

26 [Crit App , line 9 for *नत्तो read *नतो]

31 ^{cd}) 'The (slender thread of) mental attachment drags the body after it — [Crit App , line 2 before C₃, *ms* C_n (gloss धीवराभिप्रायेण)]

32 [Crit App , line 5 for D₃ read D₃]

34 ^a) -गृहसस्यस्य, न तु तादात्म्याभिमानी (Cp)

38 C_n says that the golden कार्पापण had eight [circular] marks upon it — [Crit App , line 10 after C_np *ms* (gloss सूत्रकेन, मुद्रयेति यावत् । यथा मुद्रया कार्पापणविशेषो लक्ष्यते, एवं मात्रादिना जातिविशेषः)]

39 ^b) आत्मनो शुभाशुभानि यान्ति, i e , have their own ways of fructification.

42 [Crit App , line 4 after C_n *ms* (presumably reading उपायाविसयाद्)]

288

☞ The 'हस-साध्या' dialogue occurs in a much abridged form in 5 36, from which some parallels are here noted. The Harsha there is sage Atreya in the disguise of a swan.

5 ^b) पतते, 'flies with you', is in vogue — [Crit. App., line 3 for शब्द-, read शब्द]

7 Cf. 5, 36 4

8 ^b) पर, उपनिषद्ग्रहस्य (Ca) — ^d) रुशती, shining or high flown — [Crit. App., in the beginning, ins = (var) 1 82 8 2 59 6 B 13 104 31]

9 [Crit. App., in the beginning, ins = (var) 1 82 11 2 59 7 5 34 77 B. 13 104 32 —]

11 ^a) अभिपन्नव्यलीक, slanders based upon deep-rooted prejudices

15 [Crit. App., in the beginning, ins = (var) 1 82 6. —]

16 [Crit. App., in the beginning, ins = 1 82 7 5 36 5 —]

17 [Crit. App., in the beginning, ins = (var) 5 36 11 —]

18 ^{ab}) Always be ready to pardon, whether the authors of the offence be persons of lower rank, or those superior to you, or your equals

19 ^a) निश्चय, पूर्ण (Cn) — ^b) विविक्ता, greed Cn, reading विविक्ता, renders it by वृष्णा — ^c) 'Actuated by greed (लुप्तमान from √लृम्), I do not transcend limits [of propriety]'

22 ^b) उत्सेचने स्तम्भ — This probably refers to the water lifting apparatus (Tamil Etram) familiar in South India. The stout or full-grown stump of the tree which serves as the fulcrum for the bamboopole, at the long end of which is attached the pitcher for lifting up water from the deep well, is naturally an object of solitude for all. Compare Mrochakabika the words of Sūtradhāra (BSS, I 8 11) ज दाणि मह वण्डलुओ विज दूर उक्खिविज पाडिदो — [Crit. App., line 5 for वने read उत्सेचने]

25 [Crit. App., line 9^a read the line thus ध्वे-
ह्य, Dn⁶ Ds (by corr.), नाहुधाना (Dn¹-ना) ह्वेह्य,
D¹, 7]

26 [Crit. App., in the beginning, ins = (var) Manu 2 162^a-163^a]

30 ^b) The four teats are the four objects of प्रशसा mentioned in stanza 1^a

32 [Crit. App., in the beginning, ins = (var) 5 36 13 Paścātāntra 1 249.]

33 [Crit. App., in the beginning, ins = 5 36 10]

36 ^c) अपेतोपान् probably for दोगपेतान्, beyond censure

37 ^b) सर्वाशिना, 'all-consuming'

38 [Crit. App., in the beginning, ins = (var) 5 36 12. — Line 2 for व्याहृतान् read व्याहृतान्]

43 [Crit. App., line 7 before M¹ : ins D⁵ (before corr)]

289

Initial Note ins at the end — With 12 289-296, of Brahmapurāna (Ānandashram) 238-244 (the v. 1 from which are given in App II, No. 6)

3ff. Ca observes सारये योगबलरहितानामपि विज्ञाननाथेऽपि मुक्तिरपदिश्यते, तत्र युक्तम् । योगे तु ईश्वराराधनेन योगोत्पन्नतत्त्वसाक्षात्कारं तन् अविद्यालये मुच्यते । अयमाशयः । शास्त्रज्ञानपरोक्षज्ञानरूपं, न प्रालम्बिकभ्रमापनोदायात्मिकम् । सारये तु युक्तिरसंभवदुःखापनयनत्वम् । Cn observes अत्र सांख्यनामैकान्त्ययानं, इदं सर्वं यदयमात्रेति ह्यतिप्रसिद्धम्, न तु कापिलपठितप्रालम्ब्यं, 'सहस्रसर्वम्' (751^a) श्लुपसहायत्वात् । पठितेषु तु प्रधाने पत्रसर्वलये न स्वन्तरात्मनीतिप्रसिद्धम् । — [Crit. App., line 7 after B⁵, ins D⁵ — Line 8 for B⁵ (marg) read B⁵ 8 (both marg)]

7 ^a) As an example, Cn mentions कण्ठरूपे धारणायां ध्रुविपानानिष्टिति

9 For further confirmation, Cn quotes योगवासिष्ठ (5 78 8f.) — दौ क्रमो विचिनाशस्य योगो ज्ञानं च राधा । योगो वृत्तिनिरोधो हि ज्ञानं सम्यग्बोधनम् ॥ अमाध्यं कस्यचिन्नोयं कस्यचिन्नस्वनिश्चयः । प्रकारो दौ ततो देवो जगद् परमं शिवं ॥

17 ^a) सूक्ष्म is very probably an instance of case-attraction. In view of the expression अन्वला in 18^a, सूक्ष्मा gives a better sense. — [Crit. App., line 2 for K⁵ & D⁵ T G⁵ 8 6 सूक्ष्मा, read K⁵ V¹ B⁵ 6-8 D⁵ D¹ n⁵ D⁵ 8 5 7 8 G⁵ M⁵ 6-7 सूक्ष्म. — Line 3: for सूक्ष्म, read सूक्ष्मा]

24 Ca refers to the incident in 12 278 9ff. शुक्रो यथा धनदनाविद्येव तद्धन जहातेति प्रायश्चैव वर्णितम् ।

30 °) आत्मनः, मनस (Cs), also आत्मना, मनसा (Cs) in 40°

34 [Crit. App, line 3 before — °) ins — After 34^{ab}, G1 reads 36^{cd} for the first time, repeating it in its proper place]

36 [Crit App, line 5 before — °) ins G1 reads 36^{cd} for the first time after 34^{ab}]

38 °) The comparison of the Yogin with the fisherman who kills the fish is somewhat odd, even though the point of comparison is the one-pointedness एकचित्तता of the pursuit and the certainty of the result, namely, the sin of killing. The v l पाप in Ca for पाप requires पत् to be supplied in both the उपमान and the उपमेय statements, besides the awkwardness of equating the Yogin with the sinful fisherman. The Ca variant हृन्नि पुनःपुनः has not much support. The reading (not included in the Crit App) given by Cs पाप हृन्नि च मीतानां is also not quite satisfactory.

41 [Crit. App, line 4 for 'प्रप' read 'प्रप' — Lines 11, 12 and 13 for K1 B1 read B1 D1]

46 नाम अरुण्ट उपोष्य — 'continuous abstinence from flesh' (as glossed by Cn) — is not quite satisfactory, although Nilakantha quotes texts in support. अरुण्ट नाम उपोष्य, an entire month's fast, quite fits the context. It is also read by Cs.

48 °) अरुतिन्, 'getting wearied' of the stringent discipline.

49 °) ❧ Cn आत्मानं त्वपदार्थम्, आत्मना युद्धया । ❧

52 °) Only a youthful and energetic man can escape it safely.

61 °) विशेत् is the common verb for all the accusatives in the preceding stanzas 58-61.

290

5 °) ज्ञानेन परिमग्न्याय — On this Ca observes मांस्य, सम्यक्मग्न्यायम् । योगेऽतीत्यनेव ज्ञानम्, परं तत्र प्रत्यक्षमत्र तु शास्त्रमात्रमूलमिति भेदः । कर्ममसुखयामसुखयुक्तो भेद इति चेत्तद्वचः । सांख्येऽप्याश्रमकर्मणोऽप्यागात् । आश्रमकर्मलागे तु न सांस्य न योगः । श्रयोक्तं प्राक् — प्रत्यक्षदेवतो योग (12 289 7^a) इत्यादि ।

7 [Crit App, line 2 for 7 on marg read 7^a-8^b on marg]

8 [Crit App, line 3 before — °), ins Da reads 8^{ab} on marg]

15 °) Buddha was already mentioned in 14^d, its mention here once more, says Cn, is प्रातिलोभ्येन सत्त्वे तत्प्रविलापनार्थम्.

18 ff. On the topic, Cn observes — अत्र प्राणेश्वो देवा, देवेश्वो लोका, इति ह्यत्यनुसारादिन्द्रियेश्वो देवतासृष्टि देवताश्वो लोकासृष्टि चान्मुपेत्य ब्रह्मणि सर्गलयमाह — रूपेणेति । रूपेण रूपवता द्रव्येण । दृष्टिं चक्षुरिन्द्रियम् । सयुक्तं कुण्डलेन वनकमिव । चक्षुष्यति-रिक्तो रूपद्रव्यदेवतादिदिपयो नास्तीत्यर्थः । एवमग्रेऽपि ।

24 ❧ Cn अयमर्थः । यथा स्वप्ने एकस्यैवात्मनो वासनावशात् स्ववज्रगदात्मकत्व, आत्मनश्चासन्नं च दृश्यते, एव जाग्रदग्रेऽपि शेषम् । — [Crit App, line 10 for D2 s read D2 s 8]

28 °) राजर्षीन्, namely, वैश्य and others.

38 °) कश्चिद्, in some individuals.

40 °) 'Great honour shown [undeservedly] to those not in possession of, i e, not entitled to, Moksa'

43 °) सदेवेषु लोकेषु, 'towards pious people'. — °) न वर्तन्ति, 'do not behave [properly]'

44 °) गतयः पृथक्, supply वर्तन्ते ता, governed by विधाय.

49 °) जराभृत्यु, i e, जरासहितभृत्यु.

55 °) सत्त्वमशीरनात्, 'by developing sāttvika habits'

63 °) महाकरम् 'possessing great caverns (आकर) of various sensuous-tastes'

64 [Crit App, line 4 for 65^a, read 65^b]

65 [Crit App, line 1 for 65^a, read 65^{ab}]

68 [Crit. App, line 5 ins hyphen before दयोः दक — Line 7 ins hyphen before दु]

70 ❧ Cn यथा कमलनालेनान्मुषिरेण जल मुखेनाङ्गुष्पमाणमन्तं प्रविशति, तद्वदात्मनि प्रणिधीयमानमनोद्वारा सूर्योऽन्तरा विश्य तत्रैव हृदयाकाशे सांख्यानमिति खनाडीभिः सवन्धाश्चतुर्दशमुवन गतान्विषयान्ब्रह्मति, प्रापयति । ❧

72 [Crit. App, line 5 : for बहती read बहति] -

75 °) It is to be noted that the text places

परमात्मन् higher than नारायण See, however, the gloss of Cv भूतायतना + अमला, double samdhi. —^{ed})

६३ Cn सेयमात्मनिष्ठा योगैर्विषयेभ्यश्चिचवृत्तेर्निरोध इत्युच्यते । सार्वत्र्यैस्तु तत्तद्विषयसहितानां वृत्तीनां लवणोदकन्यायेन प्रविलापन मित्युच्यते । एवमय भाषामेद एव । शमादि साधन, केवद्व च फल पक्षद्वयेऽपि समानम् । ६३

76 ^{ed}) The point at issue is, as Cn observes, whether in the state of मोक्ष there is any विशेषविज्ञान

81 ६३ Cn अय भाव । प्रत्यक्ष हि वाद्यमर्थं चक्षुषैव पश्यति, तदभावे न पश्यति । न च तावता आत्मनः प्रकाशनशक्ति ईयते, तेन विनापि स्वप्ने तद्दर्शनात् । एव सुसित्तमाधोमेनसा विनापि नास्यात्मनो शशक्तिवियोगः, उपकरणस्य स्वातंत्र्याविधातकत्वात् । तथा च करणामावृत्तमेवास्य विशेषविज्ञानराहित्यं, न त्वज्ञत्वकृतमिति कैवल्येऽपि नात्मनः सार्वत्र्यहासि । तथा च ह्यति (Br Up 4 3 23) — यद्दे तन्न पश्यति पश्यन्वै तन्न पश्यति । इत्यादिका सुस्यादावप्यात्मनो द्रष्टृत्वादि दर्शयति । ६३

82 [Crit. App, line 4 for Br १ read Bc (marg as in text) १०]

86 ^o) गतय for गती, or supply ता to go with आकन्त्य.

94 Cn introduces the stanza by — एव जीवन्मुक्ति सद्भावमुक्त्वा विदेहकैवल्यमाह — शक्यमिति ।

95 ff. Ca observes पतेन फलैक्याञ्जानलक्ष्णोपायैक्याद्य दर्शनयोरैक्यमादर्शितम् । कर्माणि भोक्षेत्तुरित्येतावता योगो भिद्यते । तदपि वस्तुगत्या न भेदकम् । कर्मणो यमनियमादेरुभयत्रापि तुल्यत्वादिति परमार्थ । न च, यदि कर्मयोगे ज्ञान समुच्चीयते, गृहस्थ प्रत्येव तस्य समवादिषि वाच्यम् । मन्नाचारिगृहस्थयतिषु स्वाश्रम विहितकारणे दोषात्तदवश्य कार्यमेवेति न कर्माश्रयी । ये तु उत्पन्न-साक्षात्कारतया स्वतो गलितकर्माण ते कपिलशास्त्रोपदेशतामपन्ना ।

110 Quoted (with var), Brahmasūtra Śāhikara-bhāṣya 2 1. 1.

291

1 [Crit App, line 3 after 1^{ed} ins a semicolon and add Dr reads it twice]

7 ^a) करालजनकस्य — कराल is here, as in 12 296. 37, an individual name, like जनदेव in 12 211 3 and 212. 1, वसुमान् in 12 297. 2, देवराति in 12 298 4 and धर्मध्वज in 12 308 4 — there being separate individuals (namely वसिष्ठ, पद्मशिख, ऋयुवशपर, या [य]ववल्क्य[क्] and सुलभा, respectively) with whom the king holds his philosophical discourse. In 12. 307, the Janaka who holds discourse with पद्मशिख is

hence probably जनदेव, while Janaka, the father of Sita, seems to have been named सीरध्वज (Uttara Rāmācārīta 4 9^b) Any discrepancies in their philosophical teachings can hence be accounted for that way

11 ^o) यसात्, having reached which [Brahman] — त्यस्येपि पञ्चमी (Pāṇini 1 4 31, Vārttika)

11, 12 [Crit. App transfer the concluding note about add Colophon from st 11 to st 12]

18 ^d) पकाक्षर, 1 c., यथापाक्षर Cf the gloss of Cs

26 [Crit App, in the beginning, ins Cf Manu 2 90]

28 ^a) ६३ Cn एषा मूलप्रकृतिः, चतुर्विंशति, चतुर्विंशतितमी । चतुर्विंशतित्प्लु पाठः । ६३ The 24 are 5 मूतः + 5 तन्मात्राः + 10 इन्द्रियः + 1 मनस् + 1 अहकार + 1 बुद्धि [= महत्], together with अक्षर or मन्त्र the root and origin of creation Beyond these 24 is the 25th, the Vīṣṇu (st 38)

30 [Crit App, line 4 for पिशाचे read -पिशाचे]

31 [Crit App, line 9 Ds₁ actually reads जेँदेये If the रेफ sign means transposing of letters, the reading would be वैनेये, as in text]

38 [Crit. App, line 10 for G₂ *तमो (for *तिमो) read G₂ पचविंशतितमो (hypermetric) (for चतुर्विंश-तिमो)]

41 [Crit App, in the beginning, ins Br reads 41^{ab} twice. — Line 2 before Ds₃, ins Br (first time)]

46 [Crit App, in the beginning, ins Cf. Manu 12 40 —]

292

1 ^b) 'Follows the advice of an unenlightened person'.

6 ^a) अर्शसां रोगे, hemorrhoids or piles — ^{ed}) 'Leprosy, white (श्वित्र), wet (कुष्ठ), or spotted (सिध्म)

10 ^o) वीरस्यान and मन्मुपक्ष as separate places of repose.

12 ^a) 'Clad in hemp- or flax garments,

17 ^δ) 'On corn grains found intact in the cowdung after over feeding the cow with grains the night before'

25 ^α) नमस्क्रियास of various kinds preceded by oblations accompanied by स्वधाकार, षपट्कार and स्वाहाकार The whole line should have been, strictly speaking, one word as given by K₁ alone, but it is not impossible to construe the line as it is — [Crit App, line 3 for स्वधाकार read स्वधाकार-]

34 [Crit App, line 8 after K₁ vs D₂]

38 [Crit App, line 3 before D₁ vs B₂]

40 [Crit. App, line 8 before G₁ vs D₂ कामजा,]

42 ^δ) लिङ्गै, namely, from the products of प्रकृति like महत् and the rest The लिङ्गस of the पुरुष, likewise, are the things (e g भोग) that happen only in consequence of the पुरुष's presence, and that, without the Purusa, the Prakṛti would not be active. Cf Śāmkhyakārikā 42, 57 — ^ε) Deussen takes तयैव to signify प्रकृतिमदृश, and proposes to emend अनुमानात् into अभिमानात् (cf. st 45) Because of this अहमाव, the Purusa considers the marks of the प्रकृति as though they were his own marks

43 ^δ) अत्रा, the M reading, (which one is half inclined to adopt) conveys the sense that the पुरुष has no ऋग्स or apertures like the Prakṛtic body, and yet, wrongly considering himself as the owner of the ऋग्स, imagines himself as the author of works. Deussen renders अत्राम् by 'für sündlos gehaltenes' ('which is deemed to be sinless'), while Cn explains अत्रणम् by निर्विकारम्

293

2 [Crit App, line 3 for Ca. p read Cp]

3 ^δ) तत्र, [आकाश] ऋषभे (Cv) The षोडशी कला is the only अमृतकला The remaining fifteen forms or vestures (कोशः) appear and disappear in the sky thousands of times

4 ^α) पञ्चदश योनिः, i e., पञ्चदश अधिका आसु इति पञ्चदशा कलाः, the word being formed, according to Pāṇini 5 2 45, to convey the sense that the 15 कलाः are supernumerary, the 16th being the only real

and अमृत कला, which is the source (योनि) as well as the merging place (धाम) of them all, so that the real moon is the 16th Kalā — ^δ) ४३ Ca धाम, स्थानम् । नि शेषतो गणनेन पञ्चानां महाभूतानां, पञ्चचतुस्त्रिंशद्वेक-गुणत्वात् सर्वैक्ये (5+4+3+2+1 =) पञ्चदशगुणानां साक्षात्कारणत्वात् कलात्वेन वचनम् ।

5 ^α) जायते, as कलाद्यविशिष्टः, कलाद्यविशिष्टः, etc in various योनिः

6 ^α) The sixteenth कला in the case of the individual, as Cn says, is the चित्कला — [Crit App, line 6 read न त्प for न त्प]

7 ^α) Cn observes गौडास्तु एव तां क्षपयित्तेति पठन्ति । तदा पञ्चदशीपर एवायमृज्ज्वर्भः श्लोकः । Other ways of improving are एनामक्षपयित्वा or नैव तां क्षपयित्वा as found in different groups of MSS The text can give the desired sense if क्षपयित्वा can be taken to mean "having [nominally] utilized it as the basis" This explains 7^α

12 [Crit App, line 5 for D₂ read D₂ ः]

14 [Crit. App, line 2 for D₁ repeats 14^α read D₂ ः read 14^α for the first time after 12^α]

18 [Crit. App, line 2 before — ^α) vs V₁ reads 18^α on marg]

20 [Crit App, line 4 before — ^α), vs — After 20^α, T₁ reads 22^α for the first time, repeating it in its proper place.]

22 [Crit App, line 3 before — ^α), vs. — T₁ reads 22^α for the first time after 20^α]

31 [Crit App, line 8 before ४३ Cn, vs Bom ed अथ चैन्द्रियक तात]

36 ^δ) The त्रैलोक्य Cn further explains thus अन्तःकरणविशिष्टमामासचैतन्य प्रमाता, अन्तःकरणवृत्तिविशिष्ट प्रमाणम्, वदाद्यवच्छिन्न प्रमेयम् ।

42 [Crit App, line 7 for D₂ s s s read D₂ s s (both times) s — Line 13 for D₂ ः read D₂ (both times) ः]

49 [Marginal ref read B 12. 306[5] 38]

294

3-4 ^α) अक्षर has एकत्व, while क्षर has नानात्व

4 [Crit. App., line 3 before — °) *ms* 4^{cd} = 12 295 46^{ab}]

6 Ca observes सांख्य पृथमपि योग प्राधान्येनोत्तरयति ।

7 [Crit App , line 7 for Ks read Ks]

10 Ca introduces the st. by the words — अथ प्रत्याहारमाह — °) ❧ Cn चतुर्विंशदशानात्मकृतिसंज्ञात् पर पञ्चविंश, प्रतिगन्तु चोदयेत् — इत्यर्थः । ❧

13 Cs introduces the st by अथ धारणां षत्सुमुप-
क्रमते ।

16 °) Ca रस्यति — रसयतीत्यर्थे छान्दसम् ।

22 [Crit App , line 2 after D: delete G1]

24 [Crit App , lines 13, 14 for निर्लिङ्ग read निर्लिङ्ग]

25 [Crit App , line 8 after T: सत्य, *ms* Cn पश्य, and, within the following brackets, read as in text for for पश्य]

35 [Crit App , line 6 before Ds, *ms* K1. 2. 4 lacuna for तच्च क्षेत्र]

41 °) 'They display their mastery in enumeration' सख्यां प्रकुर्वन्तीति, सन्ध्याख्यानवत्त्वाद्वा सख्यां, प्रकृतिं पुरुष विविक्ततया पश्यन्तीति सांख्या (Cp)

42 [Crit App , line 7 delete ❧, and line 9 *ms* ❧ before Cv — Line 10 *ms* । ❧ at the end]

45 ❧ Cn एव मङ्गल्यध्यस्तमहकारादिक पश्यन्न सन्ध्यादर्शां, अधिष्ठानं तु पश्यन्सन्ध्यादर्शात्यर्थः । ❧

295

1 ff. In 294 4-5, seven questions — (i) नानात्वैक-
दर्शनं, (ii) बुद्ध, अप्रतिबुद्ध and बुध्यमान, (iii) विद्याविद्ये,
(iv) अक्षर and क्षरं, (v) सांख्य, (vi) योग, and (vii)
पृथक्त्वापृथक्त्वे — were posed as questions for solution
Of these, (v), (vi) and (i) were answered in that
chapter. The remaining four will be answered
in the present chapter, says Cn

3 °) परस्पर, i. e., परतः परतराम्

9 ❧ Cn ज्ञान धीपृच्छि, श्रेयस्तदभिव्यङ्ग्यो बोधः । यो विशाता
प्रमाता स एव पञ्चविंशको बोध इत्यर्थः । ❧

10 [Crit App , line 7 after Bs, *ms* (marg
as in text)]

12 [Crit App , line 2 for Cs read Cv]

21 ❧ Ca अन्यत्वतां, भिन्नताम् इति पाठे छान्दसो भाव
प्रत्ययः, अन्यथा न भावप्रत्ययाच्चावप्रत्यय इत्यते । ❧ — °)
प्रकृत्या, 'by reason of his association with Prakṛti'

22 Cf Br Up 4 4 12

27 °) अयमत्र, i. e., पुरुषोत्तम (Cv)

28 °) ❧ Cp तुल्यतामिति । न चान्नाहार्यारोपः, किं तु
यथापानुभव एव इत्याह — तुल्यताम् । ❧

33 °) पराच्युखम्, i. e., नदिर्मुखम् or विषय मोक्षमुपक-
(as opposed to अन्तर्मुखम् or brooding on the inward
self)

40 °) ज्ञानसपन्न, to the best of my knowledge

44 °) नर = upper part of the milk cream. Cf.
the gloss of Cp Towards the end, Cn gives some
general observations as to the relation of सांख्य to
योग, which are worth quoting अज्ञातो योग ससारः,
ज्ञातो मोक्ष, इति योगस्यादरो दृश्यते । तथा च सांख्यस्य शिष्यान्तु
ग्राहकत्वाद्योगस्य च वेदशास्त्रादृत्तत्वाद्व्यमध्यपरित्याज्यम् । ननु कथं
तर्हि द्वाविधौ मार्गावित्युक्तौप । प्रथानोपसर्जनमावेनेत्येवेहि । तथा हि ।
द्विविधो मोक्षाधिकारी, कृनोपास्तिरकृनोपास्तिश्च । तत्रायो वाक्यार्थे
विचारालागेवानुष्ठितयोग इति न त प्रति ध्यानापेक्षा । द्विविक्तस्य
त्वपदार्थस्य प्रागेव दृष्टत्वाद् । तस्य तत्पदाभाभेदमात्रं वाक्यात्प्रति
पत्तव्यम् । त प्रति योग उपसर्जनं, सांख्य प्रधानं, चरमत्वाद् ।
यस्त्वकृनोपास्तिरौत्सुक्याच्चरणादावेव प्रवर्तते, तस्य वेदान्ते परोक्ष
ज्ञान जायते तदर्थस्य निदिध्यामनादापरोक्ष्यम् । त प्रति सांख्यमुप
सर्जनं, योग प्रधानम् ।

46 °) The अप्रतिबुद्ध or जडप्रकृति is discussed in
detail in the Sāṅkhya, but it is mostly absent in
the Yoga — [Crit. App , in the beginning, *ms*
46^{ab} = 294 4^{cd} —]

296

3 The बुध्यमान is the जीव, which is the पञ्चविंश or
the 25th entity, which has yet to acquire the highest
knowledge चिदाभासोऽपि दृश्यत्वान्नाम्य द्रष्टृमीष्टे — न हि षटो
षट् बुध्यते (Cn)

6 °) अप्रतिबुद्धेति = °द्ध इति, a double saubdhī.

7 °) बुध्यते, Cv supplies स्पष्टम् — °) The पङ्क्ति
is, as Cn says, the निरुपाधिचैतन्यं, सर्वप्रकाशकम् । सन्मात्र
केवल वस्तु पङ्क्तिशब्दवैतमित्यर्थः । It sees the चतुर्विंशम्
(= अव्यक्त or प्रकृति), as well as the पञ्चविंशम्, the soul

10 The true knowledge overcomes the distinction between the knower and the known

13-14 The 26th, however, is निस्तत्त्व, not to be counted as a तत्त्व, it is the basis of the 25 तत्त्वः Cf Cn, quoted under st. 15

16 ❧ Cp न च पदार्थशोधकेन विवेकज्ञानमात्रेण कृतकृत्यता, किं तु जीवब्रह्मोत्तरेदशानैवेत्याह — पद्भिःशोऽहमिति । ❧

18 ^a) यदा बुद्ध्या न बुध्यते — cf the explanation of Cn quoted in the Crit App — Cv interprets the pāda as a rebuke for the अद्वैत view, which is 'void of intelligence' — एवमन्धपरपरया दुर्मनस्य प्रवृत्तिर्भवति । — [Crit. App, line 3 for D: 2.3, read D: 2.3]

21 [Crit App, line 1 after om, ins (hapl)]

22 ^b) तद्वद, i e, आधाराधेयभावेन — With 22-26, cf. 12 187 37-39, 240 19-21, 303 13-18 It is to be noted that in these four sets of passages, more or less identically worded, a distinction is made between (i) सत्त्व = प्रकृति = अव्यक्त = अप्रतिबुद्ध = the 24th तत्त्व, (ii) पुण्य = बुध्यमान = the 25th तत्त्व, and (iii) the केवल and सनातन = निस्तत्त्व = अज्ञ This is what came to be known as the सेश्वरसान्ध्य view point, which, with special emphasis on the केवल character of the पद्भिः, can be equated with the अद्वैतवेदान्त, while with an equal emphasis on the पञ्चविंश and the पद्भिः, it can be equated with the भक्ति doctrine of the भेदाभेद as well as of the भेदवादि schools

23 In the light of the above, it would be interesting to read Cv on stanza 23 एतयो, जीवपरमयो, आधाराधेयभावेन नानात्व, भिन्नत्वम् । एवमेव मशकवन्मत्स्यवच्च जीवानां नानात्वम्, एवमेवौदुम्बरवञ्जलवच्च आधारभूतब्रह्मणि एकत्व, स्वगतभेदवजित्व चावगन्तव्यम् । भेदाभेदश्चावर्तनाय एवमित्युक्तम् । न हि मशकौदुम्बरयोर्जलमत्स्ययोश्च भेदाभेद कोऽपि प्रेक्षावान्भूते, जीवपरमयोरात्मनिकभेदममर्धनमात्रेणापि स्वमतभिन्ने । एकमेवाद्वितीय ब्रह्मेत्यादि परोदीरितश्रुतीनामप्युक्तविधया ब्रह्मणि सावकाशतां सूचयित्वा परमतत्त्वं च निषेद्धुं नानालैकत्वमित्युक्तम् । नानात्व च एकत्व चेति द्वन्द्वसमामे कृते तस्यापि पुनरेकीमावे नानालैकत्वमिति शब्दनिष्पत्तिरिति शेषम् । इदं च ब्रह्मपरिभेदवत् जीवब्रह्मभेदस्यापि पारमार्थिकत्व च सूचयितुम् । अत एकयोक्त्या सविस्तर स्वमत स्यापयन् परमत च दूषयन् मुनिश्रेष्ठो वसिष्ठः सकलविदुषां गरिष्ठः ।

24 ^b) This pāda is a paranthetical explanation of the पञ्चविंश — ^{cd}) Construe. अव्यक्तगोचरात् एव मोक्षयितव्य इति प्राहुः । Cv supplies, after पञ्चविंशतिकस्य (= नारायणस्य) मोक्षयितव्य इति, दयां as the object of प्राहुः

25 ff. The construction up to 29 is patterned on the same model परे समेत्य परधर्मा, शुद्धेन समेत्य विशुद्धधर्मा, etc

26 [Crit. App, line 1 after om, ins (hapl)]

29 Cv concludes उक्तविधया नवविधमेव सादृश्यं, न तु सर्वात्मकर्तृत्वं सर्वशस्य-लक्ष्मीनारायणत्वादिकम् ।

31 ^a) न चाप्यनिष्टस्य and नावेदनिष्टस्य seem to be two methods of improving the text thought of by ŚK on one side, and BS on the other The interpretation of Cs, unpalatable to orthodoxy, is worth considering Cn, in the interpretation quoted in the Crit App, refers to the story of निदाघ, for which of Viṣṇu purāna II. 15

34 ^c) अहितक्षमे, परकेशान् कुवते (Cs), न देयम् ।

50 At the end of the adhy, Ca adds — वसिष्ठेन करालस्य सवादो विवृत्तो मया । यथोपदेश विवृषेर्विचार्य प्रतिगृह्यताम् ॥

297

1 ^{ab}) कश्चिन्नकालम्, no MS reads कचित् (to go with ऋषि in the second line)

2 ^a) वसुमान् seems to be the name of the जनकात्मज

4 [Crit App, line 8 for K1 read K1.2]

12 ^c) 'Deserved by reason of their vows and purity'

13 [Crit App, line 3 for tor read for]

18 [Crit App, line 4 for Cn read Ca n]

23 For the incident, of 1 91 अर्पित, धैर्याभ्युत्, as 1 91 8 has it

24 763* — A king named जानकि is mentioned in 1 61 36^{cd}

298

1 ^b) विमुक्त सर्वसश्रयात् 'free from all dependence, self-sufficient' -सश्रयात् seems to be a *leo fac*

14 ^a) ❧ Cn एते शब्दादयो दश विशेषा । विकारान्तरानुपादानत्वं विशेषत्वं, तच्च शब्दादिष्वेव दृष्टं, न स्थूलघृथिभ्यादिषु । ❧

21 [Crit. App, line 1 after om ins (hapl)]

24 [Crit App , line 15 for आजं* read आजंवक]

299

4 [Crit App , line 3 for G₁ s o read G₂ s]

8 Cn introduces the stanza by एव दृष्टिदृष्टिमुक्त्वा
दृष्टिदृष्टिमाह — [Crit App , line 8 for शुद्धम्* read
शुद्धम्]

17 Cp quotes विश्व पृथ्व्यादि चित्तस्य न नदिःस्य कदाचन ।
सप्तभ्रममदाधेयु सर्वरेवानुभूयते ॥

300

3 [Crit App , line 7 for K₁ s 4 read K₂
— Line 9 for परम् read नरम् — Line 10 for K₁
read K₂]

9 [Crit App , *ins in the beginning* K₂ reads
9^{ab} twice — Line 1, after 4 *ins* (both times)]

11 ^d) चारिकम् 'omnimotive' or going every-
where

13 [Crit App , line 1 before — ^a) *ins* V₁
reads 13^{ab} on marg]

15 [Crit App , line 7 for G₂ s read G₁ s]

301

Initial Note *ins* at the end With 1-13, of
App I 29 B, lines 2-13

1 [Crit App , line 4 *om* (hapl)]

2 [Crit App , line 4 *om* (hapl)]

5 Quoted in Śāhikara's Br Sū Bhāṣya 11 iv 14.

7 [Crit App , line 5 for Da₁ n₁ read Da₂ n₁]

13 [Crit App , line 5 *delete* K₂]

16 [Crit App , line 5 for 15 read 16]

26 ^o) गन्धवास , 'scented robe'

302

4 [Crit App , line 4 for *sie* read *sic* — Line
6 for B₁ read B₂]

11 ^d) ❧ Ca तस्युरात्मेति छान्द्रसम् । ❧

13 ^d) The text च निर्वणौ is found in K₁ s 4 Ca

Colophon [line 11, after G₂ *ins* M₂ — Line 12

for M₁ s-7 read M₁ s 7]

303

1 The M version gives the name in the ref
(and throughout the adhy 303-306) as यश्वत्क.,
i.e., यशस्य वक्ता । तस्य अपत्यं यश्वत्कस्य (by Pānini 4 1
105) According to Śāhik Bh. on Br Up 1 4 3,
this यश्वत्कस्य the son of यश्वत्क had देवराज as a per-
sonal name. The muni देवराज (=शुन-श्रेय), the son of
विश्वामित्र, seems to be different from यश्वत्कस्य's fa'her
देवराज

4 ^b) Cp, reading ए (as in text), quotes ह्य-
सस्कारतुस्तथा धी रागद्वेषो मय * * । गृह्यते चाश्रय यसान्शता शुद्धो-
भयं सदा ॥

14 With 14-15, cf 12 187 37-39, 240-21,
296 23-26

15 [Crit App , line 4 before — ^o) *ins* — K₁
reads 15°-16^b twice After K₁ *ins* (both times)
— Line 6 for K₁ s 4 read K₁ (both times) s. 4]

16 [Crit App , in the beginning, *ins* For the
repetition in K₁, cf. v 1 15 — Line 1 For K₁ s,
read K₁ (both times) s]

304

5 Ca introduces st 5 by — योगेयु पाशुपत योग प्राधान्या
दाह ।

6 Cn observes एतद्यदृष्ट फल मोक्षान्तेषु योगधर्मेषु अद्वो-
त्पादनार्थमुक्तं, न तु योगिनामवध्यादरणीयम् ।

7 ^o) ❧ Cn अष्टयुगं, अष्टाहम् । प्राणायामं प्रत्याहारो ध्यान
धारणा तर्कं समाधिं पटङ्गा इति नैत्रायणीयोपनिषदि (6 18) पट्टे-
वाक्षान्युक्तानि । तथापि यमनियमाभ्यां श्रुत्यन्तरोक्ताभ्यां सह अष्टसंख्या
बोद्ध्या ।

9 [Crit App , lines 12-13 transfer the v 1. for
मनः to line 15 after (for धारण)]

19 With 19, cf. 6 28 19

305

1 ff Cn thus introduces the adhy कैवल्यप्राप्ति राज-
योगफलमुक्त्वा हठयोगफलमाह । The देवता of each part of
the body mentioned in 1-7^{ab} is the goal to which
the soul reaches

5 ^b) The D₂ reading उत्तम for अनुत्तम (with
a hiatus) is found only in that solitary MS

—[Crit. App., line 9 *before* Ds *ins* — V₁ reads from नुत्तम up to चाभुयात् (in 5^d) on marg]

11 °) Cn gives the following as examples of the विक्रियापत्ति — दातु कार्पण्यम्, कृपणस्य दातृत्वम्

20 °) -धारण = योग

306

☞ Cn regards the teaching in this adhy to be akin to the Brahmanvidyā rather than to the Sāṃkhya ☞ Cn अत्र अन्यक्तमन्याकृतं मायाशब्दं हार्दोकाश इति पर्यायास्त्रिगुणात्मकस्य कारणस्य ब्रह्मणो वाचका । ☞

6 [Crit. App., line 2 *before* T *ins* D₁ — Line 3 *before* —^b) *ins* — D₁ om (hapl.) 6^b-7^a]

7 [Crit. App., line 1 *before* °) *ins* D₁ om. 7^a (cf. v 1. 6) —]

15 [Crit. App., line 1 *after* अर्धे *ins* Bom ed अर्थे]

19 °) -दक्षिणायै + अय, -दक्षिणाय + अय, -दक्षिणायथ — double saṃdhā

23 °) कारित, *that is*, explains Cs, by the grace of भास्कर

28 °) तथा अक्षं श् and तथा श् अक्षं both give तथा शोश्, which can be split into तथा शोऽक्ष or तथाशो श्, but preferably the latter in view of 39° —^d) In this pāda, three questions are put forth — [Crit. App., line 16 *for* तथाशोऽक्ष *read* तथाशो श्]

41 It will be noted that the reply to the question mooted in 28° is not given in K₂ ० १ Bo ०-१ Das 4 D₁ n₁ D₁ D₂ 2. 5 8 T₁ G₂ M₁ ०-१, while the reply given by the others occurs in five different forms as seen from the Crit. App below 779* and 780* It seems to have been an original omission which could have been made good in the constituted text as प्रकृतिं सूर्यं इत्याहुः सूर्याद् पुरुषं स्मृत (with a wavy line) as forming 41^{ab} But it was thought better to leave the lacuna, which is vouched for by the majority of the MSS Regarding these questions and their answers, Cv observes यद्यपि सर्वत्र प्रकृति पुरुषयोरेव प्रत्यक्षथापि विश्वात्मिका प्रकृतिः, विश्वमिदं पुरुषः, अविष्वात्मिका प्रकृतिः, विद्यारूपः पुरुषः, इत्यादिना गुणविशेषप्रदर्शनाय पुनः पुनः प्रश्नः ।

43 Cp quotes as parallel Śvet. Up. 4. 5 — अजातेकं

लोहितशुक्लकृष्णां etc — [Crit. App., line 6 *for* M₁ ०-१ *read* M₁ ० (both times) ० १]

44-45 With this stanza begins the reply from the आन्वीक्षिकी point of view ☞ Cn इदानीमान्वीक्षिक्या, केवलतर्कवलेन, प्रत्यवस्थितस्य तर्कवलेनैवोत्तरं वक्तुमुपक्रमते । ☞ Prakṛti loses some of its gunas, but not all, there is no diminution of any kind in the पुरुष — पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते (Br Up 5 1)

48 °) पञ्च वेदान्, treating the शुक्ल and the कृष्ण यजुर्वेद as two, or, पुराणपञ्चमा वेदा

49 [Crit. App., line 7 *for* मथ (for मण्ड) *read* मथ, Ca (gloss नवनीतम्) मण्ड (as in text)]

53 °) स' = पञ्चविंशको जीवात्मा —^a) ☞ Cv प्राग्व तिष्ठेन पञ्चविंशो हरिरेवेति बहुधा प्रपञ्चितम् । इदानीं पङ्क्तिशमनु पश्यन्तीति पङ्क्तिशस्यैव शेषत्वं याश्चवल्क्येनोच्यते । अतः पूर्वोत्तरविरोध इत्याशङ्क्य महदादिचतुर्विंशतितत्त्वेषु जीवानामन्तर्भावे पञ्चविंशो हरिरेव । जडजीवो विमज्ज्य कथने चतुर्विंश जड, पञ्चविंशो जीवः, पङ्क्तिशो नारायणः, इति विवक्षाभेदेन पञ्चविंशो जीवोऽपि भवति । अतः पङ्क्तिशमनुपश्यन्तीति याश्चवल्क्यो स्वाभिप्रायमुदाटयति । शाश्वतः, अव्यक्तः प्रकृत्याख्यप्रधानतत्त्वम् । अन्यः, हरेरन्यः । तथा पञ्चविंशको जीवोऽपि हरेरन्योऽस्ति । तस्माज्जडजीवविवेके जीव एव पञ्चविंशः, जडामिमानित्वाद् । जीवानां जडेभ्येवान्तर्भावे हरिरेव पञ्चविंश इति द्वौ पञ्चविंशौ पश्यन्ति । तं पङ्क्तिशमेकमित्येव पश्यन्ति । तस्मिन्दैवभावो नास्तीति भावः । तेन कारणेन पञ्चविंशकमच्युतः, अच्युतमेव नाभिजानाति, किं तु विवक्षाभेदाद्द्रावपि मुख्यामुख्यतया पञ्चविंशो जागतीति योजना । ☞

55 °) ☞ Cn ते सांख्या योगाश्च पतञ्जीवेशामेददर्शनं, नाभिनन्दन्ति । नापि त्वभिनन्दन्त्येव तत्र सांख्या, स्पष्टमेवाभेदमाहुः । योगा अपि मोक्षे पञ्चविंश सर्वकृशशक्त्य निर्विशेषचिन्मात्रमुपगच्छन्तस्तद्वदश्चेत् मन्वानास्तयोश्च निर्विशेषयोर्विशेषकृतस्य भेदस्यायोगात् फलतोऽभेदमेवेच्छन्तीति भावः । ☞ — [Crit. App., at the end *ins* — After 55, B₂ *ins* an addl colophon]

69 °) 'According to the illustration given by the Śruti' The Śruti, Cn says, is Brahmanbindūpaniṣad 12 एक एव हि भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः । एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥

72 °) मत्स्येव, double saṃdhā

85 °) Cs adds, ब्राह्मणाचार्यो न लभ्येत तदा

86f. Cs introduces the stanza by observing क्षत्रिया देरपि आचार्यत्वे हेतुमाह । Two grounds are given (1) Although born from different parts of the body,

they are all ब्रह्मज्ञ, and they all speak Brahman, because there can be no object of speech outside Brahman.

91 ^a) अनुशास्त्र irregular for 'शिक्षे

94 It is obvious from the description in this stanza that this Janaka is different from the Janaka of the Bhagavadgītā 3 19-20

98 [Crit App, line 6 for Ds 'त्वर read Ds2 (before corr) परा गति, Ds परापरः]

99 [Crit App., line 6 before —^c) ins —After 781*, Gs reads 101^{ab} for the first time, repeating it in its proper place]

101 ^d) सेवितव्या + अविपक्षिता (double sandhi) —[Crit App, line 2 before —^a) ins Gs reads 101^{ab} for the first time after 781*]

102 ^d) Supply the verb लभते after छात्वान्यक्त

104 ^d) Supply the verb जानते at the end

108 Ca reads at the end of the adhy इति मारता चार्य-पाठकराज-श्रीमदीशानतनयस्य जगदानन्दश्रीमदिश्वारायसमाश्रयस्य मिश्रभारताचार्यश्रीमदर्जुनस्य कृतौ भारतार्थदीपिकायां टीकायां मोक्षधर्मेणु याज्ञवल्क्यजनकसंवाद-समाप्त ।

307

1 Cs introduces the adhy by — पूर्वसिद्धध्याये घानादेव कैवल्य, नान्येनेत्युक्तमुपपद्यते युधिष्ठिरश्चोदयति ।

2 The four possible methods of overcoming death and old age here mentioned are (1) Yogic practices, (2) discharge of apportioned task, (3) knowledge, and (4) Medicinal and Chemical remedies. The conclusion in 14^d is दद्याच्चैव यजेत च, which is (2) on the basis of (3), seeing that you cannot interfere with the normal course of जरा and मृत्यु

8 ^d) 'None comes to his rescue'

9 [Crit App, line 4 before —^c), ins Ks 4 om (hapl) 9^{cdes}]

10 ^b) निरनन्त 'roaring or thundering' —[Crit. App, line 9-10 transfer —^d) before Bs in line 9]

12 ^b) 'Which are constantly seen to be impermanent'. —[Crit. App., line 5. for 'तासु read 'तासु]

308

1 [Crit. App, line 1 for Ds read Ds 7]

5 ^b) कृतागम 'having won authoritative knowledge'

19ff ❧ Cn gives the point of the story as follows एकस्मिन्नेहे इव निद्रदेहेऽपि द्वयोर्जीवयोरवस्थानं भवति । तेन स्थूलसूक्ष्मदेहौ गृह्यवस्तीवस्थानात्मनावित्युक्तम् ।

20 ^a) चर्या, tour or journey 'Whither are you travelling?', the v 1 वर्षेय, ('Where did you spend this rainy season?'), recommended by Cap, is also good. — [Crit App, line 14 before T ins Bs (marg)]

21 ^b) सद्भावो, 'the actual state of things', which can be known by सत्यमागम, i e., सत्ता सत्यमागम or 'authoritative declaration' by the good people

22 [Crit. App, line 2 end, ins, Cs पुत्रा* —Line 13 for 'हम् read 'ह् —Line 17 for T: Gs read T G: 2 6]

23 [Crit App, line 4 after पिक, ins अधिगता वैशिक]

25 ^c) The various interpretations of the त्रिविध मोक्षमार्ग in the Comm cited in the Crit App are worth noting Cf st 38-40

27 ^d) This explains why the King was described as सत्यासफलिकः in 4^a Cf 37 below

29 ^b) Śāṅkhya in the Bṛhad Up Bh reads परमोऽविधि for परमो विधि

30 ^{bc}) The महत् here cannot be the महत्त्वं of the Classical Śāṅkhya, since it is described as leading to द्दप्रमोक्ष

34 ^b) शिखाभोक्तेन, perhaps, a Bhikṣu who, in spite of his status as a monk, had still पत्रशिखा cf. st 42 below

41ff. This is evidently akin to the कर्मयोग in the Bhagavadgītā. Cn, however, states that घाननिष्ठा is कर्मोपसर्जना, and कर्मनिष्ठा is घानोपसर्जना, in other words, as Cs observes, बुद्धिशुद्धयर्थं कर्मनिष्ठा.

42 If true knowledge (whatever its nature) secures Mokṣa even when one still continues to have त्रिदण्ड as an appanage or परिग्रह, why quarrel with the royal umbrella and other signs — provided there

is no attachment? — and with the गार्हस्थ्य in general? ❧ Ca मानस एव सङ्कल्पात् सत्यास । अन्यथा यतेरपि त्रिदण्डादिपरिग्रहरूप सङ्गोऽस्त्येव । विहितत्वात्स चेतकतन्व्य, छत्रादि कमपि राघ उपकरण विहितमात्रानुष्ठानात् दुष्टम् । ❧ — [Crit App, line 5 for तुल्यावतौ read तुल्यावेतौ]

43 ^{ed}) The line is differently read in the editions Bom, Kumbh ed तत्तदालम्बते सर्वद्रव्ये स्वार्थपरिग्रहे । Cal ed तत्तदालम्बते सर्वे द्रव्य स्वार्थपरिग्रहे । Madras ed तत्तदालम्बते द्रव्य स्वे स्वे द्रव्यपरिग्रहे ।

45 ^a) Ca interprets the word आधिपत्ये so as to include the four āśramas गार्हस्थ्य (राजा), वानप्रस्थ (ऋषि), सत्यास (मिश्रक), and ब्रह्मचर्य (आचार्य) Compare also the interpretation in Ca of आधिपत्य in 46^a, where the word आधिपत्य can also denote मिश्रसप्ताधिपत्य

47 ^b) त्रिविष्टम्ब, दण्ड, the staff with three staves tied together of 12 18 19, 32, Manu 9 296

52 ^c) -अश्म, whetting stone

53 ^b) जातास, the word could also be [s]जातास, and may have been purposely placed where it is found to permit the two-fold interpretation

55 ^a) 'You have invaded me and what seemed to belong to me.'

56 ^a) 'There is no occasion for गोपना or concealment, because it has become almost a second nature.' Or, as a question of appeal Does it not behove the मुक्त to protect himself from fall?

58 ^c) 'Through whose injunction'

63 ^b) कार्यपेक्षा, through some kind of motive.

65 ^a) 'Now that it is revealed, it is meet that I should speak it out'

71 ^c) सप्रवृत्तिच्छन्ना, under cover of some disguise (सप्र = कैतव = छद्म) of 4. 10 13, 34 19, 36 34, 36 Also विश्वकोश (± Amara 3 181) — सप्रमाच्छादने यथे सदादाने च कैतवे ।

75 After 75, Ms c ins an addl. Colophon [Sub parva Ms. c मोक्षधर्म — Adhy no Ms 144, Ms 142]

78 The six वाक्यगुण्य are enumerated in st 87, the twelve पददोष्य are enumerated in st 88-89, and the nine बुद्धिदोष्य in st 90 — ^a) The 18 गुण्य are probably the 6 वाक्यगुण्य plus the opposites of the twelve

वाग्बुद्धिदोष्य — वाग्बुद्ध्यादिविपर्यासेन मधुराक्षरत्वादयो गुणा (Ca) The 9 वाग्दोष्य + 9 बुद्धिदोष्य mentioned in the stanza are not, however, clearly designated by names, as far as the 9 वाग्दोष्य are concerned

80 ^{ed}) 'As they find expression (ससायमाणानां) in the denoted objects through words and their connotations'

81 ^b) अमेदेन वर्तते, i. e., unable to distinguish which श्रेय is intended or proper Reading मेदेन वर्तते, the pāda can mean when the sense, *prima facie* seems to be now this and now that

82 ^a) सख्या, सम्यक् ख्यान, the pros and cons with reference to any proposed interpretation

83 ^a) इदं पूर्वं — e g प्रतिशा, इदं पश्चात् — e g हेतु, as in the normal पूर्वतो वहिमान्, धूमवत्त्वात्

84 [Crit App, in the beginning, ins Da: repeats 84 after 89 — Line 1, after as ins (both times) — Line 4, after Da: ins (both times) — Line 5, after as ins (both times)]

87 ^b) 'Not conveying sense a little short of, or a little in excess of, what is exactly intended.' — ^a) नाश्लक्ष्ण, 'not unpolished'

89 Ca gives वसुधाहन as an example of कण्टशब्द, and mentions बाणादिशब्द (probably, the long compounds in Bāna's Kādambarī) in the same connection Ca also cites नारद (Smṛta (1), Purāna (1), or Pāñcarātra (1)) शब्दहीनमर्थदुष्ट विसृष्टि पुनरात्मिकम् । व्याकीर्ण वाक्यसकीर्णमपद वाक्यगर्भितम् ॥ अभिधलिङ्गवचने दे च न्यूनाधिके पदे । भग्नच्छन्दोयती दे च अशरीरमरीतिमत् ॥ देशकालविरुद्धे दे वाक्ये दोषा प्रकीर्तिता ॥ — After this, Ca also quotes सरस्वती कण्ठासरण It is perhaps possible to reduce the 12 पददोष्य, as they appear *prima facie*, by regarding निष्कारण = अहेतुक = आनुकल्पेन (i. e. interpretable only in a गौण sense), and by combining न्यून and कण्टशब्द into one, in which case the 9 वाग्दोष्य and 9 बुद्धिदोष्य mentioned specifically in st 78 can be made good. — [Crit App, line 12 before Ks, ins Ś1 (before corr) — At the end, ins — After 89, Da: repeats 84]

91 [Crit App, line 7 for Bs c read Bs (margin as in text).c]

92 [Crit, App, line 4 for Ds c c read Ds c c]

96 Cp summarizes the reply from 96 to 125 as

follows पृच्छतस्तव कोऽभिप्रायः । किं देहमुद्दिश्य प्रश्नः, उत आत्मानमुद्दिश्य । आये, देहे अनात्मकत्वाद्चेतनत्वात्प्रतिक्षण परिणा मित्वात्प्रारब्धकर्मणां प्रतिक्षणवाध्यमानत्वात्सदेहसाधारण्याच्च न प्रश्न विषयत्वम्

98 Cp introduces the st. by —संश्लेषमाह — °) पृथगात्मा, each one of the 10 is a distinct entity — [Crit App, line 4 delete Bo e-s Das as Ds 1 आत्मान (for 'न')]

100f Each of these ten has a specific function which it discharges mechanically, without knowing what itself or the others are doing, without any consciousness of team work and depending, even for the discharge of its own function, on factors which it cannot command or control As Cn says चक्षुः सह कार्येव, न तु प्रकाशकम् ।

106 ^a) This सामग्र्य, or the totality as one unified entity, is characteristic no 15 — [Crit App, line 3 *ins* at the end — Ds1 reads 106^{cd} twice — Line 4 after Ds1 *ins* (both times)]

107f. The 16th characteristic is called सघात, which makes it possible to designate the totality by names like देवदत्त, which have an individual and a generic aspect (व्यक्ति, no 18 and आकृति, no 17) and become therefore liable to सुखदुःखादिद्वन्द्वम्.

108 [Crit App, line 2 for G1. 2-3 read G1-3 e]

112 ^a) एकविंशति, 'one twenty', एका चासी विंशतिश्च, षाड्लकार् कर्मधारयः (Pāṇini 2 1 57) — [Crit App, line 5 at the end, *ins* a semicolon]

113 ^{ab}) The कश्चित् = सांख्य who believes in the अव्यक्त or प्रधान — ^{ad}) स्थूलदर्शी = ईश्वरवादी कणाद, or the common unsophisticated man

114 Thus from st 97 to 114, Sulabhā answers the question क्वसि, and that too, as Cn observes, चिदशाभिप्रायेण, and the conclusion is that, from that point of view, सुलभा, जनक, and all individuals are one! The same question, जडांशाभिप्रायेण, is explained from st. 116 to 125 Both these answers, further, are देहमुद्दिश्य. The reply आत्मानमुद्दिश्य begins from st. 126.

121f. The body changes every moment (as even modern science admits). You asked a question about the body that you then saw. That body has changed since, and cannot be the same to which my

reply can refer एव प्रश्नोत्तरक्षणयोर्देहेभेदात्कसि कस्यास्तीति प्रश्रयानुपपत्तिः (Cn)

125 [Crit App, lines 15-16 om इव, and transfer the preceding G2 before Cn in line 16]

126 It would have been possible to divide st. 126-127 into three stanzas of two lines each Cn, however, observes आत्मनीनि माधुश्लोकः — [Crit. App, line 2 for 126^{cd} read 126^{bc}]

128 Cs introduces the stanza by — पुत्रादियु (v 1 for दृत्रादियु) विशेषेण मुक्तं मां विद्धि मवश (st 22) इति जनकेनोक्तमाक्षिपति — ^{cd}) Construe य एवं कृतवान्, क्रियावान् अग्नि, तस्मिन् क्रियावति इयि किं मुक्तंशाम् ?

129 You profess to be a निःमद्भवना, but all of your acts betray your attachment either for धर्म alone (1), for अर्थ alone (2), and for काम alone (3), for धर्म and अर्थ (4), for धर्म and काम (5), and for अर्थ and काम (6), and, finally, for all the three (7) — [Crit App, line 19, for तमुक्तस्य read तन्मुक्तस्य]

130 The महोपालविवि (st 25^b) of which you are a past master implies that you cannot have a मम चक्षुः

132 ^{cd}) If आत्मनि मद्गत्यानन्दश्चन is understood as a मुक्तक्षण with Ca (with which Cn agrees), the reading in 132^d has to be किमन्यद् for किं त(or न)सिन् । But having seen the मद्गत्यानां one after another (अनु) in others, there may ensue a hankering to experience the same in one's own person, (as Sulabhā imagines to be the case with Janaka), in which case, it is not a मुक्तक्षण, so that किं तसिन् would be the correct reading

133-136 A sovereign ruler of the entire earth can, at any single moment, reside in only one city in the kingdom (134^{cd}), occupy only one house in that city (135^{ab}), one cot in that house (135^{cd}), and even of that cot only one half (136^{ab})! What is the fun of your asking me the question in 58^{ab}! So much for श्यन, the first सद्गत्यान of the four mentioned in 133^{cd} In this connection, Cn quotes — गोशतादपि गोक्षीरं प्रस्य धान्यशतादपि । प्रासादादपि खड्गार्थं शेषा परविभूतयः ॥

137 °) 'In the few limited (or in the innumerable) qualities or virtues [in which the king as such is commonly believed to excel others]'

138 ^b) 'Gets submerged even in small matters'.

140 ^a) In the specific status and function which belongs to him as a King We might compare in this connection the very limited freedom enjoyed by a constitutional monarch.

145 ^b) एकस्यानेऽपि, 'even if he sees them together'

154 Compare Manu. 9 294

155 ^b) ❧ Cn त्रिदण्डविष्टम्भो यथान्योन्याश्रयेण तिष्ठति, एव मित्रादयः सप्त । नात्र तेषां प्रधानगुणभावोऽस्तीत्यर्थः । ❧

157 ^b) The three can also be प्रमुक्तिक, उत्साहशक्ति, and नद्रशक्ति, but the explanation of Cn is better

158 [Crit App, line 2 for क्षत्रधर्मो read क्षत्रधर्मो,]

159 ^a) अनाधारण, a rare entity — ^b) 'every kingdom has a king' — ^d) परम्, the highest good

160 ^b) पवित्र, 'mystic emblem' — ^d) न विद्यते, for the reason given by Ca

166 ^c) 'fettered by attachment and limitation'

175 ^d) मोक्षवातिक, 'vainly ranting about Mokṣa'

176 Construe [एवस्य] यस्य मुक्तस्य [अपरेण] मुक्तेन एकत्वभाव-पृथक्त्वाभावयोः समायोगे = एककालीनत्वे सति, [तयो] वर्णसंकरः न हि जायते In other words, both are simultaneously one and simultaneously separate Deussen seems to understand the whole passage differently "Since indeed only one union between भाव (= पुरुष) and अभाव (= प्रकृति) is possible, a मुक्त, by reason of the unity (एकत्व) and the isolation (पृथक्त्व) of the पुरुष, cannot have caste-intermixture with another मुक्त" This interpretation, if I understand Deussen correctly, is somewhat problematic

178 ^d) पृथक्त्वेनाश्रया, we have a distinctness of abode, and so there cannot be any intermixture.

180 आश्रय and वर्ण are distinct from the पुरुष as such, and are distinct from one another — ❧ Cn पाणिक्लृण्डादयः पृथक्देशस्था अपि परस्परं न सकीर्यन्ते, कृसराम्रवदेक-लोकीभावः न गच्छन्ति, पृथक्माद्योगा वर्णानां च आत्मनः सकाशात्, तव, ब्रह्मिष्ठस्य, पृथक्त्वात्कथं वर्णसंकर इति श्लोकप्रयार्थः । ❧

183 [Crit App, line 1 for T₂ repeats read T₁ G₁ repeat — Line 2 for नावमस्या read नावमस्या, G₁ (second time) सवर्गस्या]

191 Cn adds at the end एतेन गार्हस्थ्ये मुक्तिर्दुर्लभा, अतः सन्यास एव श्रेयानिति सुलभमतमेव सिद्धान्त इति दर्शितम् ।

Colophon, line 11 Ca gives the colophon इति श्रीभारताचार्यपाठकरत्नश्रीमदीशानतनयस्य भारताचार्यस्य श्रीमदजुन-मिश्रस्य कृतौ भारतार्थप्रदीपिकायां शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मेषु सुलभा-जनकसंवादः समाप्तः । — Concluding note for No 29 read No 29 A and B

309

1 ❧ Cp तत्र निवेदकारणं शुक्रं प्रति पित्रोपदिष्टं जगद्गोप-दर्शनम् । व्यक्तान्यक्तत्वनिश्चयस्तु नारदेनोपदेक्ष्यते । भगवद्रूपप्रतिपादनं च नारायणीयमाहात्म्ये बोद्धव्यम् । ❧ — [Crit App, line 7 for Bo 6-9 read Be-9]

6 ^d) = 12 28 40^a

10 = (var) 3 198 63

11 = (var) 3 198 64

14 With the st, of what is known as the प्रमर-कीटन्याय (Śaṅkara's Ātmabodha st 49) — [Crit App, line 7 for कोशकार read कोशकारवद्]

16 = (var) 3 198 67 5 40 20

17 [Crit App, line 1 for 12 169 9 read 12 169 9, 277 31]

19 [Crit App, in the beginning ms With 19, of 12 169 18 — Line 4 for 12^{ad} read 12^{af}]

23-26 The metre is षष्टिपिणी

23 ^b) परिपणेन, 'look, stock and barrel', that is, Brahmanhood itself and the merit possible in Brahmanhood

24 ^b) क्षणश्रुतिनिपरोमा is what is meant.

27-31 For the irregular metre of these stanzas, of Hopkins *Great Epic*, pp 351-352 The constituted text differs from the one discussed by Hopkins, but the general nature of the metre is the same

28 ^a) शानो भीषणा, अयोमुखानि वर्धासि — double sandhi

29 ^b) मनोनुगत्वात्, owing to wilful conduct — [Crit App, line 5 for स्वयमुव read स्वयमुवो]

32-69 These 38 anustubhs in continuous iambs (— — — — —) is a special feature rarely to be met with, although an occasional pāda or ślokaṛdha of the kind is found in even the Mahābhāṣya of Patañjali (of Hopkins, *Great Epic*, p 238) The metre is known as प्रमाणिका

32 ^{ed}) चिरस्य अनागतं, very much delayed in coming Cs (reading शिरस्यस्युकारितां) quotes मस्तकस्यायिन मृत्यु यदि पश्यत्ययं जन । आहारोऽपि न रोचेत् किमुता कार्यकारिता ॥

34 ^a) प्रणीयसे can also be interpreted as future tense with पुरा, as also the verbs in some of the stanzas that follow — ^o) अन्तिकाय = अन्तिके, in the nearest future, also explained as अन्ते वर्तमानाय सुखाय, 'im Hinblick auf den Tod (अन्तिकाय)' (Deussen)

35 [Crit App, line 4 before — ^o) *ms* — G₁ reads 35^{ed} twice — Line 6 after G₁ *ms* (first time) — Line 7 before G₂ *ms* G₁ (second time) तदेव जीवितं ततो — Line 10 after G₁ *ms* (both times)]

37 ^a) Although सद्धिक् (with hiccup) is vouchsafed by D₂ only, it is obviously the original reading. The M version violates the metre, whereas the ŚKBD reading सद्धिक् must have been meant for सद्धिक, the last letter क् being the scribe's (or the Pandit's) lapse, through ignorance of the sense of the medical term शिफा

39 ^a) 'Lay by the absolute store that will not vanish'

43 ^a) एकक, alone (as you will have to pursue your path)

44 ^c) 'Swerve you from the vision [of Truth].'

45 ^b) चौरत्, see note on 12 24 10

47 ^b) चीयता, the S reading, perhaps gives better sense.

48 The point is explained by Cn भोगान्मुक्त्वा मोक्षे यत्नं करिष्यामीति न मन्तव्यम् ।

51 ^b) शुभाशुभेन, supply उपायेन

55 ^{ab}) यथानिशेषु, निशासष्टशष्टिपु अरिपु

61 ^{ed}) Various read and interpreted Con-
strue अनुद्धिमोहनं यावक् विना [परलोके] न [अन्य] प्रमु .
The यावक् or gruel is the advice given here. The colophons call the adhy यावक्काध्याय, and Ca explains अध्यायस्य यावक्कष्टान्तेन यावक्काख्या ।

63 ^{ed}) The interpretation of Cn seems rather forced चमू = इन्द्रियसेनां अमुखां (not अमुखां as Deussen gives) स्वस्वविषयभोगहीनां यानत्करोति तत्पूर्वमेव, i e, while

you are still master of your senses. The text-reading दम (for चमू) is found in Ś₁ (orig) K₂ & only "Before the God-of Death turns your home (literal ly, also fig = body) into a bag or den of errors, i e, while you have the power still to control your senses" — ^o) यमागृहीतम् — i e — गृहीत इव केयेषु उत्थित, adv, with zest.

64 ^{ab}) It rests with you alone either to lag behind or to go ahead, or, being a solitary journey man, you are the last and the first simultaneously.

68 ^a) द्वािक = द्वािके चक (double saṅdhi), cf द्वािकीय in 12 136 36

71 = (var) 12 169 36 Quoted in Śaṅkara's Br Up Bhāṣya on iv 5 15

74 [Crit. App, in the beginning, *ms* With 74, of 3 198 66 —]

76 [Crit. App, line 6 for Bo e-o read Bo e r o — Line 7 *ms* at the end B₃ (margin as in text) स्वपर्मकल्पदशुते]

86 [Crit. App, in the beginning, *ms* With 86, of Pāṇcatantra 1 5 —]

310

6 [Crit App, line 1 after 154, *ms* 6^{ed} = 5 165 14^{ab} — Line 3, before — ^o) *ms* — G₂ om. 6^{ed}]

10 [Note at the end, line 3 for 62^d *ms* 62 35^d]

14 [Crit. App., in the beginning, *ms* With 14, of 12 320 33. —]

25 ^a) पताघाति, double saṅdhi. कृष्णस्य, i e, कृष्ण-
द्वैपायनस्य

312

4 ^b) प्रक्षविदा is appropriate to the context, and the reading is found in the Bṛhan-Nāradya and in Ś₁ K₁ 2 4 1 D₁ 5 0

6 ६३ Cs जनकस्य सार्वभौमस्यापि वैराग्यादेव सिद्धिं प्राप्तापि वैराग्ये परमत्त्व प्रकटयितु, शुक्रस्य पूर्णविद्यतां स्वसादेव विज्ञापयितु च, स्वशिष्यस्य जनकस्य माहात्म्यं च प्रकटयितु तं गच्छेत्युक्तं चानित्यर्थ ।

8 ^b) अविस्मितं गच्छ, i. e., without pride or arrogance

14 ^a) ❧ Cn मेरोर्वपमिलावृनन्, हरेर्वपं हरिवर्षाख्यन्, हेमवन्त वर्षं किंपुरुषाख्यन् । ❧ As the starting point was मेरुद्वारं (12 310 11), the countries mentioned in st 15 could have been on the way Their omission in the Brhan-Nāradya can perhaps mean that the latter has abridged the account

15 ^c) आर्यावर्तं—for definition, see Manu 2 21-22

16 ^d) खे[च]वरं=सर्वं, as Cv explains That explains the remark पश्यन्न पश्यति in 17^d, and 23^c

39 ^d) एकैकदयं= single state, एकैकदयेन, seriatim

41 ^b) ❧ Ca अत्र अयं सदेहः । त्रिषु, ब्रह्मचारिगृहस्थ वानप्रस्थाश्रमेषु, उत्पन्नात्मज्ञानेनापि स्यात्तन्वमिति पूर्वपक्षः । न स्यात्तन्वमिति सिद्धान्तः । अतो यावदयं त्रिषुच सदेहो न निवर्तते तावच्छरीरं न हेयमिति त्रिमदेहायं । ❧

44 ^d) आहारयत्, made sleep overcome him, master of it (प्रभु) though he was

313

6 [Crit App, line 3 for —^d) read —^{cd})]

19 ^b) आत्मनि [अग्नीन्] आरोप्य, metaphorically and by meditation, having identified the Fires with the Ātman

24 Ca introduces the st. by observing आश्रमपरिपाठीकरणे हेतुमाह — अनुच्छेदायेति ।

26 ^a) 'Through causes that can very well be conceived (मादितै)'

27 ^d) परम्, the Highest, i. e., मोक्ष, or adv

31 For ययात्रि's other गण्य's, of 12 148 8ff.

314

4 ^d) मृगराज, *Larus Malabariensis*

5 ^a) महु, diver bird, सखरीट, wagtail. —^b) जीवजीवक, pheasant —[Crit App, line 3 after महुभि ins a semicolon and add Ds (sup lin) मधुपै]

18 [Crit. App, line 5 for दुर्षयं read दुर्षयं]

45 Quoted in Śaṅkara's Vedāntasūtrabhāṣya on L. 3 38 and in the Tantra-Vārttika on Jaimini-Sūtra 1 2 7 The M version seems to have omitted

this stanza on purpose, while a few N MSS change चतुरो वर्णान् into चतुरो वेदान् and some S MSS read कृत्वा मद्म यथाहृतं as the last pāda — [Crit App, line 3 after कार्या, ins (sic)]

48 ^a) प्रैति, मृतो भवति (Cv) — [Crit App, line 10 for as read as]

315

10 [Crit App, line 2 read भीम for भीमो]

11 The Br Nār brings in an अशरीरिणी वाक् (in place of नारद) as the speaker of st 10-15

12 [Crit App, line 1 om Dr T₁]

25 ❧ Cn अनध्याय इत्यादिग्रन्थो योगिनां स्वेच्छया कृत्स्ने ब्रह्माण्डे सत्त्वारयोग्यता, इच्छया देहत्यागश्च, यथा भवति तादृशीं विद्यां वक्तुं प्रवर्तते । ❧

26 [Crit App, line 10 for G₂ read G₃ — Line 11 for G₂ 166 read G₂ 166, G₃ 151]

37 ^c) आवह — भचक्रमाममन्नादावहतीति आवह The five bodily winds प्राण-अपान-व्यान-उदान-समान correspond to the five आधिदैविक winds प्रवह-आवह-उदह-सवह-विवह

39 ❧ Cn चद्रत्यादानसाम्यादुद्बहोदानयोरैक्यम् । ❧

41 ❧ Cn रिच्यमानो मेव पूर्णापूर्णत्वाद्ब्रह्मनाथन उच्यते इत्यर्थः । ❧

43 [Crit App, line 4 for वायु read वायुः]

46 [Crit App, last line for 155 read 255]

50 [Crit App, line 4 for शान्तायाध्यात्म, M₁ s. r सहस्रया read शान्तायाध्यात्म]

56 ^{cd}) Ca observes वायोर्वायुमयमिति लोकार्थमधिकम-सबद्ध च । एतावदुक्तैत्यत्र प्रमादादेव लिखितम् ।

316

1 Cp introduces the adhy as follows—योगवक्तुं प्राप्य बहुदोषात्मक मानुष लोकं यदि स्वेच्छया त्यक्तुं शक्नोति तदा सर्वसद्मपरित्यागेन योगगतिरेव गन्तुमुचिता । अत एव तथैवानुष्ठित परमयोगिनां शुक्रदेवेनेति दर्शयितुमतः परतोऽयं ग्रन्थसदर्थः । तत्र प्रथमं शुक्रवाक्यादेव दोषयुगौ ज्ञात्वा व्यवहरणीयमित्यभिप्रायेण नारदशुक्रदेवसवादमाह —^a) अन्तरे शून्ये, when Śūka was alone — [Crit App, line 1 for 213 read 313]

8 [Crit App, line 1 read (? hapl) for (hapl) — Line 6 for B_s read B_s]

12 [Crit. App, line 4 before Śi, *ms* = 12 220 109°]

13 °) अत्यन्त, on ultimate count

24 With 24^{ab}, of 12 318 43^{ab}.

25 With 25, cf. 3 200 32

26 With 26, cf. 3 200 33

34 [Crit App, line 7 for Śi क*** read Śi क***]

39 With 39^b, cf. 3 185 29^b — °) त्यागवातावरणं, which goes along the route of the wind in the form of renunciation.

40 = (var) Sainhyāsa Up 2 12 Quoted in Śāṅkarabhāṣya on the Bhagavadgītā, 3 1

42 = Manu 6 76

43 = (var) Manu 6 77

46 ^a) गुण, 'a multi strand rope'.

47 [Crit App, line 2 before — °) *ms* D: repeats 47^{ab} after 48]

48 [Crit App, at the end, *ms* — After 48, D: repeats 47^{ab}]

49 = 12 182 15

51 ^b) छान्देलं न पश्यति, i. e., it does not observe (= disregards) the [ordinary] limits of knowledge.

54 = (var) 3 200 35

55 = (var) 3 200 36

56 ^{ab}) = (var) 3 200 37^{ab}

57 = (var) 3 200 37^{ab}

58 With 58, cf. 3 200 38

317

6 [Crit App, line 2 before — °) *ms* 6^{cd} = (var) 3 206 18^{ab}

8 °) न एकस्य, but of the whole world, if of any one at all.

14 = Hitopdeśa, Saṁdhi, st 72

17 = (var) 3 203 50

18 [Crit App, line 9 before — °) *ms*. — V: is damaged for 18^d-19^a]

19 [Crit App, line 1 before Gz, *ms* V: damaged,]

28 = (var) 5 40 22

318

5 °) On this, P C Ray observes Vyāsa lived in Northern India and was evidently unacquainted with the tides that appear in the Bengal rivers — But in his rendering of 22^d, Ray appears to have been far too much influenced by his Bengal experience

6 There is an endless procession [of the bright and dark fortnights] one after another

11 °) 'Although not attended even by the good wishes of the people, or not possessing even the desire (आशी = आवाहा) for success'

13 ^d) The √ 1 नाम्राप्य, given by some MSS. and editions, can be understood as ना (= पुत्र) + अप्राप्य (i. e., प्राप्नुमनिच्छित्, or प्राप्नुमन्नपयन्)

14 °) समाचक्ष्व, count it, if you will

15 °) The bulk of the mango-blossom merely withers away

17 ^d) 'as though it is the father himself that is dead and is born again', or, 'while it is the father himself who is emaciated almost like a corpse'

19 ^{cd}) Construe तैरेव मद्गैर्लब्धा अपरे भोगान् भिजायन्ते (are born heirs to sources of enjoyment)

21 ff. Stanzas 21-23 constitute one long and involved sentence "The embryo, lacking strength, possessing a body that is getting emaciated together with another (that is, the mother's) body, and — when the life-breaths of the living bodies (in the present case that of the mother) are inhibited — consisting merely of a struggling mass of flesh and phlegm, utterly consumed by the other body — now mobile and now immobile — like a boat boarded upon another boat — perishing with the perishing of the other — [originally] a drop of [apparently] lifeless semen deposited in the belly through contact after what [untold and infinite] struggle are

you able to visualize it as a living embryo !

25 ^a) न वश विद्यते, only one out of the triad mentioned in 25^a, namely गर्भं

28 ^a) Deussen proposes to read the first word as सूतस्य, while वञ्च in 28^c he renders— with Cn—as the five elements. The constituted text affords a simple and straightforward sense — ^b) ॐ Cn (1) गर्भवासो, (2) जन्म, (3) बाल्य, (4) कौमार, (5) पौगण्ड, (6) बौवन, (7) स्याद्विर्व्यं, (8) जरा, (9) प्राणरोधो, (10) नाशश्चेति दश शरीरस्य दश । तान्नु सप्तमी स्याद्विर्व्यम् । ॐ

35 ^a) अनाक्रन्द, without even the power and the opportunity to cry aloud, of the interpretation of Cn also

36 ^a) नियुक्ता 'assigned by Nature'

37 [Crit App, line 10 after फल ऽन्स K1. 3 Bo c-3 Das at Dnt. ni Ds Ds s s सति (for प्रति)]

43 [Crit App, line 1 for 24 read 24^{ab}]

44 [Crit App, line 1 delete (var)]

53 ॐ Cn दिवाकरमिति अकर्मण्डलान्तर्वर्ती भगंपदवाच्यं ससारवीजमर्जनकर्ता सर्वेषां प्राणिनां बुद्धेः प्रवर्तको गायत्रीप्रतिपाद्यो श्राद्धो, न त्वधिरादिमार्गपर्वभूतो मण्डलामिमान्वादित्यः । ॐ The highest ideal here envisaged by शुक्र forms also the topic and the ideal of 12 341-353

63 [Crit App, line 9 delete V1]

319

19 [Crit. App, line 2 ऽन्स hyphen after न्चे]

23 [Crit App, line 1 before — ^a) ऽन्स — Gs reads 23^c to 26^{ab} on marg]

24 [Crit App, in the beginning, ऽन्स Gs reads 24 on marg]

25 [Crit App, in the beginning, ऽन्स Gs reads 25 on marg]

26 [Crit App, in the beginning, ऽन्स Gs reads 26^{ab} on marg]

Colophon, line 8 ऽन्स Go after T1

320

4 ॐ Cn ' महापुरुषस्योपरमे हि जगदमायसूत्रका उत्पाता भवन्तीत्याह — उल्कापाता इति । ॐ

7 ॐ Cn ववर्षेत्यादयः शुक्रस्योत्पत्तने शुकुनानि । ॐ

14 [Crit App, line 2 for G1. 3-3 read G1-3 3]

17 ^a) Gs, strangely enough, explains निराकारा, कामसतापतया निश्चेष्टा सद्यो विवाससोऽभवन् ।

33 With this st, of 12 310 14

35 [Crit App, last line for -शोचतो read -शोचत]

39 Regarding the story of Śuka in this adhy, P O Ray observes in a note (p 739) "It is evident from this that the Śuka who recited the Śrīmad Bhāgavata to Parīkṣit, the grandson of Yudhiṣṭhira, could not possibly be the Śuka who was Vyāsa's son. Orthodoxy would be staggered at this, for, the prevailing impression is that it was Vyāsa's son Śuka who recited the Bhāgavata to Parīkṣit" — Vide also Cn quoted in the Crit App to 12 321 9

Colophon, line 11 for 161 read 261 — Although the colophon in T2 declares at the end of this adhy the end of the Śāntiparvan, the MS does give the following नारायणीय continuation, probably copied from another MS

321

1ff The questions asked in st 1-4 have a definitely theistic import

2 [Crit App, line 4 before ॐ Cs, ऽन्स Bs (marg) पद (for परम्)]

8 ^b) चतुर्मूर्ति — The four forms are नर, नारायण, हरि and कृष्ण as mentioned in st 9, and not the usual चतुर्ब्रह्म

29 It will be noted that this cosmology is different from the normal Sāṅkhya view — [Crit. App, at the end, ऽन्स — After 29, K1. 3 4 read 31]

31 [Crit App, line 1 before — ^a) ऽन्स K1. 3 4 read 31 after 29]

Colophon, line 9 for 261 read 262.

322

2 ^a) आत्मप्रभव (voo) Ga, however (reading साध्यायां for साध्यतां), explains that धर्म is the father

and साध्या—the daughter of दक्ष—the mother of नारायण

3 [Crit App, line 2 after om *ins* (hapl) — Line 7 for *Ds s s read Ds s s* — Line 8 after तनु *ins* (sio)]

8 Regarding the location of क्षीरोदधि, Ca observes ननु क्षीरसमुद्रस्यैव सप्तसमुद्रमध्यपठितस्य तस्य मेरुतो द्वाविंशत्सहस्रयोजनानवधित्वासमवात् जम्बूद्वीपान्तरं क्षमी पुराणेषु पठ्यते । तस्माद्यथोक्तमेव ज्ञाय । Cv gives a more fanciful explanation सहस्रपदेन शतसहस्रात्मक लक्ष गृह्यते । द्वाविंशत्सहस्राणि, अर्धपदेन षोडशलक्षाणि, मिलित्वा मेरुणा सह एकोनपञ्चाशत्सहस्राणि योजनानि श्वेतद्वीपस्य प्रमाणम् । अल्पत्वादेकरुयाविवक्षा । अर्धकोटयुच्छ्रितस्वर्गसमानतया पञ्चाशत्सहस्रत्वेन ग्रन्थान्तरे निर्णयादेव योजना ।

9 ^a) ❧ Cv चतुरस्रका इति पाठे मनोहरवृषणा इत्यर्थे ।

10 ^o) छत्राकृतिशीर्षं is supposed to refer to the peculiar kind of headgear worn by the followers or priests of Zarathustra. — [Crit App, line 2 after वज्रकपाया *ins* (sio)]

11 [Crit App, line 12 om *Ks* जिह्वाभिनय (for 'भिये'), and for विच्य read ये — Line 13 for मुनय read सु]

12 [Crit. App, line 1 for मुनय read सु — Line 26 delete *ML.c* — Line 27 delete *Ms* 191, and for *Ms* 155 read *ML.c* 155, *Ms* 191]

13^{ab} = 12 323 25^{ab}

16 [Crit. App, line 11 for *Ms* read *Ms*]

17 King उपरिचरवसु is supposed to be king Vis-tāspa of the Avesta, cf. stanzas 44, 45, 47 below, and 12 323 3ff

17^d, 18^{ab}, 20^{ef} मत्त governs the accusatives

23 ^a) -नैमित्तिका + अजल (double sandhi)

26, 804*, line 2 This is considered as a reference to the seven Amesha spentas. In 26, 27 and in 12 323 3, they are named and called विश्विखण्डिनः

27 ^{ab}) = (var) Manu 1 35^{ab}

31 [Crit App, line 3 for *Das* a1 read *Das* a1]

43 [Crit. App, line 7 after 9 *ins* (marg.) — Line 10 for *Bo* 0 [marg] 'धा read *Bo* 0 [orig] 'धा]

On the affinity of the Pāñcarātra with the Avesta, of Jatindra Mohan Chatterjee's papers in the Iran League quarterly for 1949, where various verbal and ideological affinities between the Pāñcarātra and the Avesta are pointed out and discussed

9 ^b) देशपायनपूर्वज — This shows that these stanzas must have been written only after देशपायन became famous in tradition.

10 Absence of पशुघात is considered as a point of affinity between the Pāñcarātra and the Avestic religion (cf. 12 806*) The श्वेतद्वीप mentioned in st 23ff. is supposed to be the original home of the religion

12 हरिमेघम् — J M Chatterjee (*loc cit*) equates मेघम् with Mazda, while Ahura, readopted in Sanskrit, is said to have become Hari. Hence the appellation हरिमेघम्, later derived as हरो मेघा यस्य

16 806*, line 1 — The word is अवदानी (अवदीयते इति अवदानी, कर्मणि ल्युट्, Pān. 3 3 113) — After 806* line 2, *ins* the ref. भीष्म उवाच ।

25 ^{cd}) = 12 323 13^{ab}

42 ^a) पञ्चकालशैः The name पञ्चरात्र is supposed to be a reference to the five-time prayers of the Avestic religion, as against the three-time prayers of the Vedic religion of the gloss of Ca in the Crit App and of 12 324. 28

43 [Crit App, line 5 after *Gs* *ins* (both times) — Line 6 for *G1* 1 *ins* *G1*. 1 (both times)]

46 [Crit App, line 1 read the line thus ^a) *Ks* सुपरिग्रांत *K1* ततोऽस्य]

47 [Crit App, line 2 for *Ds* s s read *Ds* s. s]

52 ^b) सोमप = बृहस्पते — [Crit App, line 1 delete (marg)]

54 [Crit App, lines 1-2 for *Ds* reads 54^{ab} twice read *Ds* repeats 54^{ab} after the repetition of 814*]

4 The fruti is At Br, Pañ. ii. 1 8. It has been made use of in the Pāñcatantra Tantra 3, story 2,

where we read तत्र विरैवदुक्त चदजैर्दहन्यम् । अजा व्रीहयस्ता
बलमवादिता वप्यते न पशुविशेषा In this sense the word
अज = अ + ज, and is not connected with अज (√अज्) =
goat. The comment of Cn on the subject is waver
ing एव इति पुरोडाशस्तुनिनामवरा, न तु पशुनामनेष्ववप्रति
पादनवरा । कर्षवादीऽप्यय स्वार्थे अवान्तरसारवर्तिभया प्रामाण्यन-
मुदीत । क्लादीमान्देव अजमघानीत्युक्तम् । दिन्नददोऽपमोऽपि किञ्चि
त्तत्र अनवरीत्यैव सूचितम् ।

6 ') अन्तरिक्षचर — J. M. Chatterjee suggests a
comparison with the Avestan tradition about King
Vishtasp and his wonderful chariot (cf Jackson
Zoroaster, p 135)

13 [Crit. App, line 7 after तव ऽसः (D तदा)]

20 ^a) The accusatives are governed by अरु-

23 ') वसोधारा is the technical name given to
offerings of ghee poured in an अग्निवदन with mantras
which begin with वसोधा धारा (Av 12 3 41^a) or वसो
धारा etc. — [Crit. App, line 1 after damaged ऽसः
(for 23^a)]

325

☞ Regarding the list of names following st. 3,
there is, in the editions and the MSS, such a
divergence in their order (with additions, omissions,
repetitions, and differences in word division) that I
have, for facility of reference, divided the Crit
App into paragraphs, of ten names each. The
total number of names are, in every MS, far in
excess of the traditional sacred no 108

2 [Crit App, line 5 for जपवरा read जपवरा]

4^a [Crit. App, after पुरोधरा ऽसः semicolon for
fullstop and cont K₂ B₁ read 4¹¹⁵ after 4^a — 4^b
for K₁ 2 4 7 Bo e- read K₁ 2 4 7 Bo e 8 9]

4¹² [for B₁ read B₂]

4¹³ [delete for K₁ M₁ 6 7]

4¹⁴ [delete for K₁ D₁ 9 G₂ 8,]

4¹⁵ [for M₁ reads it for 4¹⁵ read M. transp 4²⁴
and 4¹⁵]

4¹⁷ यद्यममर, i e, यथाय सभूत or यद्यपित .

4¹⁸ [for 4¹⁸ read 4¹⁸]

4²¹ विमोषणं from the ते० आ० 10 48 1 — ब्रह्म मेतु
मा etc — [for D₁ 1 'सौ(D₁ 1 'सु)णो read D₁ 1 'सौ
(D₁ 1 'सु)णो — for T G₂ 6 ऋकचर read G₂ 6 ऋकचर]

4²³ उद्वेग is a well known kind of साम

4²⁷ सामिकप्रतपर, दत्तात्रेयादिरूपेण (G₂)

4¹¹⁵ [for K₂ B₁ D₂ 2 1 read K₂ B₁ read 4¹¹⁵ after
4^a — D₂ 2 1]

4¹²¹ [for om 4¹²¹ read om 4¹²¹-4¹²²]

4¹²² [after om 4¹²² ऽसः (for D₁, cf v 1 4¹²¹)
— Read हरि जीव as one word]

4¹²³ G₂ explains महानियम by तन्मयज्ञान च, and
अति, महा, and सव- कृच्छू as twice, thrice and four
times single कृच्छू

326

2 ^a) शिष्य can mean side altar (as in Śākuntala
4 8), meteor as in 5 185 6, sky (the seat of
the gods), or star

7 [Crit App, line 7 for K₁ 2 4 7 read K₁ 2
4 7 (both times)]

9 ^b) The constituted text is in D₁ 9 alone,
which generally go with K version. The मणीनुपानहो
कुशान् of the middle group is an incongruous read-
ing which suggests मणिरूपान् कुश, grass, can resem-
ble मणि or emerald in colour only, so that अथो कुशान्
is a plausible text. उपरु (cf Mudrārāksasa 3 15)
is a traditional उपकरण of a Brāhmana sage, and as
the S version apparently was not satisfied with
कुशान्, उपरान् is accepted as a tentative original
reading which could have assumed all these varia-
tions in course of time

13 ^a) एता तनव, as manifested in the विश्वरूप
described in st 2-9

18 [Crit App, line 5 at the end ऽसः त्वा मामा
लोचयतां दैतदर्शनात्]

20 [Crit App, line 3 for D₂ read D₁]

27, 828* [Crit App, line 1 after om ऽसः
(hapl)]. — 829*, line 6 for जन्तानां read जन्तानां.
— [Crit App, line 1 before (L 1) ऽसः. K₁ reads
prior half after line 2 of 832*. —]

28 Quoted in the Śāṅkarabhāṣya on Vedānta-sūtra II iii. 14

30 ^{as} ॐ Cp अव्यक्तस्यापि लय वदतां सांख्यमतमपास्तम् । ॐ

32 [Crit. App , line 5 before 32° *ms om*]

35 ff. This is just the Pāñcarātra doctrine of चतुर्व्यूह (viz जीव = सकर्षण, मनस् = प्रद्युम्न, अहकार = अनिरुद्ध, and वासुदेव = क्षेत्रज्ञ = निर्गुण परमात्मा)

42 ^a निर्गुण , and therefore I am not tarnished by अन्त प्रवेश, निष्कल, and therefore no वासनाशेष as, for instance, in the state of सुषुप्ति

45 [Crit App , line 12 for —°) read —°) —Line 14 for —^a) read —^r)]

46 ^a न नशामि irregular, almost as in what is called "Hybrid" Sanskrit

47 ^b निरुक्तम् । e निरुक्तविषयम्

49 [Crit App , line 3 before —^a) *ms —°*) B₉ दत्त मे (for दत्त च)]

57 ^a Most of the variants for ददौ are intended to avoid the use of the perfect tense in the first person

68 ^a चतुर्थी मूर्ति = वासुदेव —^b शेष = सकर्षण = जीव

71 TG and related MSS begin after 71^{cd} a new adhy to motivate the full enumeration of the various traditional Avatāras — the मत्स्य and the कूर्म avatāras, absent in the constituted text, being supplied (835*), वासुदेव being specifically named (837*), वलराम (चतुर्थो राम) being treated as an additional avatāra (842*), and the exploits of the Child-Kṛṣṇa being briefly enumerated (844*) — It will be noted that (in a passage which has the appearance of a post-script of 93^d) a brief allusion to Buddhism, and the work of restoring the Vedas by assuming the form of ह्यक्षिरत्न (st 93-94) is given a place, but further details of that avatāra and of the कल्कि अवतार, are found in the same group of MSS (vide App 1, no 31)

81 [Crit. App , line 3 *om Bo 6-9*]

96 ^{as} Ga introduces the st, by —उपदेशस्य गौरव-मादर्शयति ।

100 ^a) It will be noted the word उपनिषद् is here used in the neuter gender, cf. 12 328 8°

105 [Crit. App , line 6 for 106^a read 107^a]

107 [Crit App , line 13 for D₂ s s s read D₂ s s (both times) s]

120, 858* [read पूजनीय for पूजनीयो]

Colophon, line 10 *om Bs*

327

It is to be noted that, according to the editions and most MSS (with the exception of the M version), after the end of adhy 326, Bhīṣma and his audience drop out of the story for thirteen complete adhyāyas, and the conversations are carried on not even at the second level of narration as between वैशपायन and जनमेजय, but at the third level of narration as between सुत and शौनक in the Naimiṣa forest. A descent to the second level is understandable at the beginning of a parvan, and that to the third level right at the very beginning of the Epic (vide l 54-55) or the conclusion of it. These adhyāyas (12 327-339), therefore, even when raised to the second level of narration, clearly constitute a late addition. However, in view of the fact that the adhyāyas are found in most of the other MSS, and that stanzas from it are quoted by Śāṅkarācārya, they are included in this edition. The adhyāyas concerned are, however, enclosed in square brackets. The adhyāyas give frequent and copious कलङ्कनि, detailed नामनिर्व्वन्द्व, several Brāhmanawise interpositions in prose, an appendix-wise continuation of नारद's visit to the श्वेतद्वीप, and such flagrant attempts (e g, 12 327 59ff.) to conceal their lateness (of. 12 337 42ff.); and to place the late पाञ्चरात्र as an integral part of the rest of the Śāntiparvan philosophy—with an attempt to give a secondary position to रुद्र-शिव (adhy 338)—that no elaborate arguments are needed to establish the late character of the present descent to the second (and third) level of narration. That is also the reason why, in a few instances, M readings are given preference not ordinarily due to them.

The attempts in 860*, 861*, 884*, and 885* to transfer the whole piece to the third or the सुत शौनक

level of narration makes its lateness even more pronounced †

1 [Crit App , line 4 for G₆ read G₃ 6]

7 ff. छे Cn निवृत्तिपमश्चेत्तेयास्तर्हि येऽस्मदपेक्षया जगत्तत्त्व-
मधिक जानन्ति तेऽपि मद्गुरुद्रादयः सृष्टिमहात्मा न प्रवर्तेयुः । अत्र
प्रनारणामात्र निवृत्तिपमं इत्यथ । यथा देवा देवा
न्तरानात्रातिन्देस्यो भागवदत्त्वा स्वयं सन्मेषन्ते, एव वयमपि सुख
व्याप्याम इति प्रवृत्तिमार्गेऽप्याक्षिप्त ॥ Cp ऋक्षद्रादयः परम
सर्वज्ञा अपि कालेन परिमितनात्मनः प्रलयः, नाशः, किं न जानन्ति ।

। स्वयंकृतसृष्टिरक्षाहेतुत्वेन यज्ञ निमित्तवतो भगवतः
आश्रयतिन्दोऽधिनारिपुर्या लोकशिक्षार्थं प्रवृत्तिमार्गेषु वर्तन्ते, न तु
स्वकीयाशानेनेत्याशयेन सृष्टिकथनपूर्वकं भगवत्रियोगं कथयति । छे

9 [Crit App , line 6 for तेना' read ते ना']

16 = (var) 12 337 11

21 [Crit App , line 1 before ins read M.]

29 ^{as}) = (var) Manu 1 35as

31 [Crit App , line 2 for G₁₋₃ 6 read G₁₋₃ 6]

49 [Crit App , last line for स्वयं read सर्वे]

53 [Crit App , line 3 for दया read देना]

58 Cf 6 25 11

61 ^{ab}) = (var) Manu 1 35^{ab}

62 [Crit App , line 5 for Kc read K₁]

67 छे Cn पुनरावृत्तिदुर्लभं । पुनरावृत्तिमत्रा दुर्लभं । मध्यम-
पदलोपी ममाम । छे — [Crit App , line 9 for 67^d
read 67^d]

70 ^d) It is possible to understand the pāda as
सदय म यप्रदः, but सर्वं-त्रय (= प्राणिजान्) वरप्रदः seems to be
preferable

81 ^d) गणित, rosary

88 ^d) 'Thereby creating variety in the world'

93 [Crit. App , line 2 for D. read D. 7]

95 [Crit App , line 5 for धराय च read धराय
च]

99 It is worth pointing out that, according to the
main narration, Śuka had already won his Mokṣa

before the commencement of the नारायणीय section
— At the end there is a profuse कलङ्कति

328

5 °) लोकधाम used as a mass noun as in 3 247 6°
— [Crit App , line 8 read धाम for धाम]

8 °) सोपनिषदे — मत्वर्थायोऽकार (Pān 5 2 127),
cf. भट्टमास्कर's com on the महानारायणीयोपनिषद् 24² एतद्दे
महोपनिषद्, explained as महोपनिषद् ज्ञानम् Cf 12
326 100^a

11f. If it is a little odd that श्रीमगवान् should
essay to give etymological explanations of his own
names, it is much more so when we find the attempt
preceded by a mangalācarana (st 11-12), wherein
Kṛṣṇa is saluting himself by saluting the Supreme
Soul (परमात्मन्) but the mangalācarana stanzas are
found in all MSS They have been provisionally
enclosed in square brackets On this point, C_s
observes श्रीकृष्णमेव त्रिगुण परमात्मानं वैशपायन अनेन श्लोक-
द्वयेन स्तुतवान् ।

16 The secondary position here assigned to
रुद्र = इंशान = शिव = महादेव is to be noted, although,
in st 20, he is elevated to the status of नारायण, who
(st 21) even worships रुद्र in his turn, and identifies
him with his own self (st 25, 26)

23^{ad} = (var) 7 56 30^{ab} 12 330 64^{ab}

25^{ad} For the incident, of Harivamśa, Bom ed.,
264, 269 (= Bhavīsyaparvan 73, 78)

30 ^b) The v 1 ने (for ते) found in a large
number of MSS has to be regarded as an oversight
— ^d) Cf Br Up L. iv 7 आत्मैलेवोपासीत

35^{ad} = (var) Manu 1 10 — [Crit. App ,
line 10 for Das read Das]

37, 38 छे Cn विच्छ गतौ तुदादिः, विच्छ दीप्तौ तुरादिः,
विपु सेचने स्वादिः, विप्ल व्याप्तौ जुहोत्यादिः, विश प्रवेशने तु-
दादिः, प्यु प्रसवणेऽदादिः । एतेषामन्यतमस्य रूपं विष्णुः । छे
— °) व्याप्ता irreg for व्याप्ते

39 छे Cv यशोदया बद्धोदर इत्यत्र तु न मुख्य इति
भावः । छे

† Compare in this connection, the Vīṣṇopākhyāna in the Bhīṣmaparvan (6 61 30—64 18) In the
Bhīṣmaparvan there was also another palpable addition which, as being given by all MSS, we could not
drop On this latter passage, of my paper in the Annals, BORI, 1945, pp 106-119.

41 Cf. Rv 1 105 17

42 १) आद्यो ऋषिवर — evidently the author of this stanza must have read ऋषि as रुषि !

43 ४ Ca केशा रश्मयः, तद्योगात्केशव । मत्वर्थयो र ॥
Cn केशे केशवत्स्वस्मै स्यादिरश्मिभिस्तद्रूपेण वा वाति गच्छतीति केशव । ४

52 This st 52, and the prose passage following, prepare the ground for the next prose adhyāya giving the story of Nahuṣa, already several times repeated in the Mbh., after which, in adhy 330, the नामनिर्मुक्ति is taken up once more with the name हृषीकेश — Several MSS merge this and the following adhy into one

329

✍ The prose portion of the adhy, for facility of reference, is divided into paragraphs with the sentences in each paragraph numbered seriatim

1 [Crit. App, line 1 after (in 44^b) ins (cf v 1 12 318 1)]

2 °) तेजोऋव, आर्ष or “hybrid” form like many others frequently met with in the Pāñcarātra adhyāyas

3^s With 329 3^s, of Rv 10 129 — [Crit. App, p 1891, left column, last but one line after K₁ ins D₁ ° — right column, last but one line before After हरि, ins After प्रादुर्भूतो, G₁ ins अस्य पुरुषस्य ब्रह्मयोनेत्रक्षण प्रादुर्भावे]

3° ललामात्, श्रेष्ठात् (Ca)

3ⁱ अमूर्तित, कर्मेन्द्रियागोचरात् (Cs)

4 With this para, of Rv 10 129

5¹ Although, grammatically, in the compound अग्नीषोमौ, Agni, the सृष्टियदेवता had to be given precedence, in the following treatment, the Brāhmanadevatā Soma is taken up first hence the words प्रजाक्रमवशात्

6^s Cf. Rv 6 16 1

7^s Cf 6 25 11

8^s For धारयति, धारयन्ति is wrongly read in Bom and Cal editions

9 १) निरवस्कारम् ‘free from dirt or taint’ — [Crit

App, line 10 the Cv gloss should perhaps have been निर्मूल, although, in the context, निर्मूल can also be interpreted]

10 ^d) The reading and its interpretation as given by Cs seem to suit the context best

11 ^a) = 1 69 24^a 12 156 24^a — 11^b = 12 109 16^b

12 With 12, of 12 74 9^a, 10^a — [Crit. App, line 5 for ^s वहते read ^o बहते]

13^s [Crit. App, line 8 from bottom after ब्रह्म भूतेन ins (as in text)]

14^s [Crit. App, lines 4-5 read Bo ६ ९ प्रतिषेधो धतस्य सवज्रस्य,]

16¹ [Crit App, line 8 after उपगतश्च ins (sio)]

17-41 This story in verse form is to be found in 5 9-18

18 [Crit App, line 14 for 16^d read 15^d]

26, 871* This bargaining on the part of दधीव १९ interpolated by T G and Kumbh. ed

27¹ Construe तस्य आत्मनि परम् अवस्यते

29^s [Crit. App, on p 1901, right column, line 10 to line 11, transfer — ⁴) before K₁ : 7 — Line 11 for महर्षीणां read महर्षीणाम्]

38^s वाक्समकाल, of वाचारम्भण विकार (Ch Up, 6 1 4)

41 41^s -गोषु, गौ = water For the ब्रह्मवक्ष्या story, of 12 273 29-53 — [Crit App, in the line preceding 874*, after Cs v ins Kumbh ed. — In the line preceding 875*, for 41 read 41^s — Crit. App, (p 1906, right column line 9 from bottom) for 168 read 268

42 [Crit. App, line 11 for क्रमंत read क्रमतौ]

44 [Crit App, p 1908, left column, line 8 for अदित्या read अदित्या]

50 [Crit. App, p 1911, right column, line 12 from bottom for ed, read ed ins]

330

1 [Crit. App., line 6 for ed ins read ed ins, after उच्यते]

3 ॐ Cs इडा सप्त वै पाक्यशा पकाप्रनिर्वर्ता । ते चत्वारो देवनिवृत्तमुष्मभूयशा । ऋतुषु, ज्योतिष्टोमादिषु । इडा, यज्ञपाद, सप्तम्य भागन् । ॐ

8 ^b) Evidently, ऋषि was pronounced as र्षि by the author of this st. Cf Yāska, Nirukta, 5 7 8 — That the Niruktakāra Yaska should have been referred to here points to the lateness of this नामनि र्षि ॐ Cs मत्प्रसादादेव यास्यस्य निरुक्तकारत्व लभ्यमि स्तार — । ॐ

10 [Crit. App , line 12 for सत्त्वं read सत्य]

13ff. ॐ Cn मत्त्वेन तापते, पादपते वा, मत्त्वं मनोनि विन्वात्पति वा, मत्त्वंमस्ति अस्मिन्निनि, मत्त्वंपूर्वकमेव सर्वं कर्मां चरतीनि मत्त्वंत, मत्त्वंत प्व मात्त्वंत, मत्त्वं मत्त्वं, तदन्त मत्त्वंत (आर्ष मत्त्वं) देवानिदं तत्र मा क्वत पात्रापात्राणि, तत्र यदानेन दृष्टोऽहं साधयतो वा ॥ Cs मात्त्वंतदृष्टस्य पत्रया निरगतमाह — मत्त्वादिप्रादाह न च्युत इति भावत, मत्त्वंतगृत्वात्मात्त्वं (त), इष्टामिन्नाद्युरे भावित्वाये यदुपशान्तो मे पूर्वकं पितामह सात्त्वंत नामा, तस्य गोत्रे जान सात्त्वंत, निरागी तममयुक्त निश्चिदि धनमस्ति मात्त्वंत मूत्त्वंतप्रानकत्त्वंत — मात्त्वंतगृत्वात्त्वंत इति वा निनि मात्त्वंत, सात्त्वंतगृत्वात्त्वंतमूत्त्वंतप्रानकत्त्वंतगृत्वात्त्वंत मात्त्वंत । पाठा न्ते, सात्त्वंती सुमदा, तस्या पनेत्यास्य । ॐ

13 [Crit App , line 8 for *n read सात्त्वंत]

15 ॐ Cn विश्वं पश्चिवाणी । स्योन्चारित्वमामान्याद्वायु तेजसोर्देवस्यास्यम् न वने । कुं पृथी । ठश्वं आकाशवचन । पनेयां ममाशरो विकुण्ठम् । निकुण्ठानामय श्वाकता वैकुण्ठ इति । विगता कुण्ठा, पत्रानां भूतानां नेत्नेऽमासर्षं यस्य स निकुण्ठ । साधे गदित । ॐ

23 ^a) — Manu 8 16^a

24 ^a) वृषाकपि — ३५६ महाश्वशरात् (Cp)

26 [Crit App , line 3 after Ke १ ins Ds]

28 ^a) त्रिरुद्ध, 'having the three bodily parts — स्कन्ध, घोत्र (snout of the वराह), and दष्टा — much elevated'

30 ॐ Cn कपिल पीत आदित्यपुरण प्रकृत्य छान्दोग्ये (1 6 6) आ प्रागात् सर्वं प्व सुवर्णं इति ध्रु । ॐ

31 ^b) CL Rv 10 121 — [Crit App , line 4 for यच् read यत्]

37 ॐ Ca परशुरामोपदेशात् मां ह्यशिरम प्रमाद्य पाञ्चाश्व वण्टरीभोग क्रमं श्रवां प्रवर्तित इत्यय ॥ Cp राम परशुरामं स वाभ्रव्यगोत्री गान्धवनामा प्रथम क्रमपारगो भूत्वा, अनन्तर क्रमाशिक्षां प्रणीय तस्मिन् चरं वण्टरीको राजा ऋषिदत्तश्च जातिस्मरण योगानां सुगतिं गत । ॐ

49 ^a) ॐ Cn रुद्रस्य खण्डपरशुत्वप्रसिद्धिस्तु मदनस्य त्वात् । ॐ

54 [Crit App , line 3 for *नात् read *नाच्]

57 [Crit App , line 3 for Ds १ read Ds — Line 4 add at the end — ^a) Bs (marg) त (for य)]

67 ^b) In spite of truce and exchange of emblems, the incident is named नारायणजय !

70 Cf मथैवेते निहता in 6 33 33^a

331

☞ Most MSS except the M version once more take the story to the third level of narration See Appendix I, No 32

2ff The नारायणीय is here declared to be the essence of the entire Mahābhārata.

6 [Crit App , line 3 for Bs read Bs]

13 [Crit App , line 7 for T₂ G₁ २ read T G₁-१ ६]

18, 884*, line 1 read पाराशर्यो for पराशर्यो — [Crit App to 884*, line 1 read पाराशर्यो for पराशर्यो]

19 [Crit App , line 3 before T₂, ins D₁ — 886* [Crit App , line 1 for T₂ read D₁ T₂]

25ff The epithets सुष्कचतुष्किणो, पष्टिदन्तो, and अष्टदष्टौ possibly to indicate that they were 'two-in-one', i e, joined in the face and below the abdomen

51 ^b) Irregular use of instru for abl (cf 12 332 3^a) — [Crit. App , 888*, line 3 for बुद्धिराहित्यमेव read बुद्धिरहित्यमेव]

332

1 ॐ Cn धन्योऽपीत्यध्याये भूतपञ्चकात्मक शरीर समनस्क येन वष्ट, यो विष्वास्तवयो, विधैकलस्य, त स्यंदारेण विशन्तीत्यु क्तम् । ॐ

3 ^a) मत्तै, instr for abl of 12 331 51^b — [Crit. App , line 7 for Ds read Ds s — Line 8 after दिजोत्तम ins (Ds [by corr] *म)]

4 ^a) सत्यत् irreg for तपत्

13 [Crit App , line 11 for G₁-१ ६ read G₁ १ ६]

- 17 [Crit App , line 1 for Bo read Bo D1]
 18 ❧ Cs एवान्तिना भगवत्प्राप्ती यत्नराहित्यमुक्त निगमयति — समाहितमनस्काश्चेति । ❧
 19 °) विशाला, बदरीम् (Cn)
 21 [Crit App , line 4 after om ins (hapl)]
 22 [Crit App , line 5 for (for सजत्प) read, after semicolon, G2 सजत्पन् (for सजत्प)]

333

1 Cp introduces the adhy thus देव विभ्र्य च यत्कर्म तदपि देवपितृरूपस्य नारायणस्याराधनार्थमित्याह कस्यचिदित्यादिना ।

4 [Crit App , line 6 for दे(T1 दे) read दे(T1 G2 दे)]

6 °) ❧ Cp स च मद्गा मनेव पितर परमेष्ठिनामानम्, अजीजनदिति वदन् जन्मान्तरे नारदो दक्षज्ञायत्परमेष्ठिनो जात इत्याख्यान हरिवंशे स्थित (adhy 17f) मुदिस्य करोति । ❧

10 [Crit. App , line 5 before — °) ins Bs (marg) दत्त्वा तिलकुशानिति]

15 [Crit. App , line 4 delete K2 प्रोक्ष, Dn1 D3 प्रोक्ष (for प्रोक्ष्य)]

19 [Crit. App , line 2 for सखित read सखित , T2 सखित]

21 [Crit App , line 2 after शैव ins =(19^a)]

23 [Crit App , line 6 before M1 १ ins, D1 वचा,]

Colophon read lines 10-11 thus 169, Bs 275, Dn1 G1 171, Ds2 T1 G2 172, D3 166, T2 185, G2 201, G3 173, M1. १

334

- 1 [Crit. App , line 3 for Bo read K2]
 2 [Crit. App , line 9 after V1 ins Bs (marg as in text)]
 4 °) जनमेजय is addressed
 9 [Crit. App line 2 for Ds1 read Ds2]
 10 °) द्युतधर्म, irregular for द्युतधर्मा — After st 10, most MSS (except the M version) descend to the third or the सूत-शौनक level, so that, where

absolutely necessary, the constituted text gives preference to the M readings

14 °) Very probably एवान्तिना is a marginalia for व and should not be regarded as part of the line

15 °) The lines as preserved in M are defective attempts are made, by adopting other readings, to make them metrically regular पूर्तद्यो , of इष्टि and पूर्ति, more usually, इष्टापूर्त्न — अग्निहोत्र तप सत्य वेदाना नानुपात्मन्म् । आनिध्य वैश्वदेवस्य इष्टमित्यभिधीयते ॥ यार्थादुत्पन्टा गादि देयतायतनानि च । अन्नप्रदानमारामा पूर्तमित्यभिधीयते ॥

16 °) मन्त्रिलोङ्गव = नारायण शेषशायी । तद्युधि = वामुदेवन् ।

335

Here again there is a descent to the सूत-शौनक level in most versions except M, care being taken in these MSS (along with the change in the references) to insert सूत or शौने for the vocative मद्गन् as addressed to देवपायन in 2^a, 6^a and 6^b, as also, 7^a, to change राणे धर्मघृत्तस्य (= युधिष्ठिरस्य) into राण पारिक्षितस्य

1 Cn observes हुत भगवन्तस्तस्मैत्यादिरध्यायो एयमीवाव तारस्य प्रयोजन माहात्म्य च प्रतिपादयति । तस्य तात्पर्यं रजस्तमोन्वां वेदा नष्टास्तिरोहिताया भवति । सत्त्वेन त्वर्धत् सम्प्रप्रकाशन्ते इति ।

5 [Crit App , line 3 for श्रेष्ठन् read श्रेष्ठन्]

6 °) सनवम्, निर्मितम् both in the sense of 'relating to'

7 [Crit App , line 5 read D2 for D1]

10 [Crit App , line 7 for देवसत्त्व read देवसत्त्व — Line 8 before D1 2 ins D2 देवसत्त्वा,]

13 ❧ Ca अत्र मनस प्रपुस्तस्य प्रथम वचनं तदर्थंन्यक्तपदे-नाहकारस्य वचन मननोऽहकारे ल्य च दर्शयमानयोर्लपनियम सूचयति । तेन कदाचिन्मनोऽहकारे, कदाचिदहकारो मनसि लीयते इति सूष्टिकमविलक्षणोऽपि ध्यानलयक्रम इति भाव । ❧ — [Crit. App , line 2 and line 7 for *गतो read *गत]

17 [Crit. App , line 8 delete (hapl)]

20 [Crit App , lines 9-10 delete V1 — Line 11 add at the end V1 ततो भूतान्विसृष्टवान्]

24 °) तमोरजयुणाञ्चितौ — irregular for *रजो

25 [Crit App , line 2 before Das. a1, ins V1 अभित्तुति, — Line 2 delete V1 *तुति,]

27 [Crit. App , line 6 for B2 १ read Bo. 6 १]

31 ^a) तीव्रशोकाय रन्धयन्— boring a hole in the sensitive part of the body, causing excruciating pain

36 ^{ab}) तुभ्य लोकघात्रे स्वयमुवे— dative for genitive

41 [Crit App , at the end of line 3 ins K₁ D₄ ५ १ ० तस्मिन्मामवश्च]

42 ^c) Only two eyes are mentioned, not the traditional eight, for four faces

47 ^c) ॐकार (the traditional symbol) = आकाश = Divine potency

52 [Crit App , line 2 for D₂ read B₁]

53 [Crit App , line 3 before —^d) ins — K₁ om. 53^{cd} — Line 4 delete — K₁ om 53^{cd}]

57 [Crit App , lines 7-8 ins a full stop after विक्रात and delete line 8]

62 [Crit App , line 7 before (for विबुद्ध), after semicolon, ins T₂ बुद्धे]

64 ^c) मद्गणोपचिर्ति = मद्गण उपचिर्ति (double sandhi)

65 [Crit App , at the beginning, ins G₂ missing (of v 1 40)]

69 [Crit App , line 10 before ईश्वर ins Ms ९]

71 This पात्राल, the author of the क्रमपाठ, is the same as गालव of the दास्यव्य race (P C R), of 12 330 37 — [Crit App , line 2 before D₁ ins MSS पत्रालेन]

76 [Crit App , line 2 for वृत read व्रत]

82 [Crit App , line 11 read 898* for 896*]

85 [Crit App , line 4 for G₁ ९ ९ -साविना read G₁ ९ साविना, G₂ -साविना]

86 [Crit App , line 4 for तप्यते read तप्यते, V₁ B₀ तप्यते]

336

1 [Crit App , line 1 after (in 15^d) ins (of v 1 12 329 18)]

5 Cp observes that 5^{abc} refers to the जापक (12 190-193), while 5^d refers to the सन्धासिन्धु

9 ^b) पूर्वं कथिता, i. e., in 6 26 1ff

13ff ॐ Cn तत्र मानस नाम स्थूल समित्कुशाज्यगन्धपुष्प-

धूपदीपाद्युपकरण शालग्रामब्राह्मणादिप्रतिमालम्बन दैव पित्र्य च धर्म नारायणेनोपदिष्ट फेनपादयोऽनुवर्तन्ते इति श्लोकत्रयार्थः । ॐ

24 [Crit. App , line 2 for B₀ read D₀]

25 ^b) सत is obviously the correct reading found in B₀ T₂ G₁ २ M₁ ५-७, the other MSS reading स्मृत. This shows the reliability of the M recension for this portion, the other MSS (including ŚK) being probably copies of a late and conflated original

26 [Crit App , line 1 for ३ ७ read ३]

28 [Crit App , in the beginning, ins Before 28, B₀ ९ ins वैशपायन उवाच ।]

35 [Crit App , line 6 for all second time read all [except B₀] second time]

39 [Crit App , line 4 before M₁ ins G₁ कुरु नात्रेय,]

47 [Crit App , line 3 for D₁ read D₁ — Line 4 after D₁ ins (both times) — Line 5 after ३ ७ ins (both times)]

49 ^{ab}) = B 12 346 11^{ab} It is to be noted that the v 1 यतीना (for व्रतिना) is countenanced only by B₀m and Cal ed and a few sporadic MSS, so that the argument that the Bhagavadgītā (=हरिगीता) teaches — amongst others — the यतिधर्म loses almost all its support

52 [Crit App , line 4 for -कर्म read -कर्म, Ms -कल्प- — Line 5 after —^d) ins B₀ (marg as in text) नीयते (for प्रीयते)]

56 [Crit App , line 5 for 898* read 900*]

63 [Crit. App , line 3 before D₂ ins B₀ (marg as in text) वेदवधेषु,]

65 [Crit App , lines 3-4 for V₁ शाश्वत read V₁ B₀ (marg) शाश्वत]

70 ॐ Cp ननु प्रतिबुद्धस्यैव मोक्ष इत्युक्तम्, कथमिदानीं भक्तस्वाधीत्युच्यते । तत्राह — प्रतिबुद्धोऽपि तदिच्छयेव, न स्वेच्छया । ॐ

71 [Crit. App , line 6 for K₂ ३ read K₁ २]

74 [Crit. App , line 4 for 899* read 901*]

79 ^c) यतिनां— from यतिन् (not from यति) — explained as यतम्, उपदमनम्, अस्ति येषाम् Vide the Amarakośa 2. 7. 43. Contrast 12 335 85^b.

Colophon [line 12 for B₁ 272 read B₁ D₁
172 — Line 13 for D₁ 172, D₂, read D₂]

337

2 [Crit App , last line for 899* read 901*]

4 C_n proposes to take पितामहाय as a समस्तपद,
which is not quite necessary in view of the inter-
pretation proposed by C_p s

9 [Crit App , line 1 for B₁ read B₂]

16 [Crit App , line 1 for K₁ 2 & D₁ read
MSS except K₁ 2 & D₁ (S₁ D₁ T₁ G₁ missing,
K₂ s B₁-s D₁ as D₂ na D₁ G₁ s M₁-s absent)]

19 [Crit App , line 4 for (D. 'मज्ज') read
(D₁ 'मज्ज')]

32 ^a नानासमुद्भूते , ' by diverse creations or
forms ' of 34^d below

40 [Crit App , in the beginning, vs Before
40, B₁ vs व्यास उवाच —]

41 [Crit App , line 2 before —^b) vs D₁
जन्मान्तरेषु पुत्र त्वम्]

44 [Crit App , line 4 for स read स, T₁ G₁ s
वेत्स्यसे]

55 The facility with which apparent contradic-
tions are composed by referring them to different
Age units is worth noting

56 [Crit App , line 2 for जप read जाप]

68 ^a C_n सनातने, धृतिप्रतिपादितत्वादापन्तश्च्ये उभे
अपि । तेन पाञ्चरात्रस्य पुण्यतत्त्व वेदविरुद्धत्व च सूचित, तथापि
अवान्तरतात्पर्यभेदेऽपि परमतात्पर्यमेकमेवेत्याह — सर्वैरिति । C_p —
[Crit. App , line 1 for T₁ read D₁]

338

2 ^a Quoted in Śāṅkarabhāṣya on Br Sū
II i. 1 with the v 1 राजन् for लोके — [Crit App ,
line 7 for नैनम् read नैनम्, Bom ed न तद्]

3 [Crit App , line 1 for 25 read 25^{abd}]

13 [Crit. App , line 1 for सृष्टा read सृष्टा]

14 [Crit. App. , line 1 : for निरस्यात्ताय read चिर
स्यात्ताय. — Line 2 : delete (corrupt)]

339

7 C_s introduces the st. thus इदानीं मारियानां योगानां
चाभिमा पुरुषब्रह्मैव रूपयति । and quotes एक एव हि भूताना
भूते भूते व्यवस्ति । एकया ब्रह्मया चैव ब्रह्मते जगत्सर्वम् (म-
दिन्द्रूपनिपद् 12) ।

13 ^a एत — This variant reading would suit the
(theistic) Yoga view, whereas एव would accord
with the (subjective) Śāṅkhya view.

14-15 Quoted, as an utterance of व्यास, in the
Śāṅkarabhāṣya on Br Sū II iii. 47 with the omis-
sion of 14^{cd}, which seems to be a subsequent addi-
tion [Śāṅkara reading नित्यो (for नित्य) in 14^d and
पुन for हि म in 15^d]

21 C_n पाञ्चरात्रमतस्यावेष्टितस्य धीते मांस्वयोगमतेऽ-
नुपसदायंस्वाप्ति चेत्, गगवदारोपन विना सन्यासपूर्वकं सांख्यमनु-
तिष्ठतश्चैकाग्रवस्थाभावात् बुद्धिर्भ्रमयति । C_p

Colophon [Line 2 before G₁ vs D₁ — Line
10 for G₁ s read G₁]

340

1-2 = (var) 12 168 1-2 — [Crit App , line
4 for B₁ read B₁]

3 = 12 168 3

4 C_n introduces the topic thus गृहस्थाश्रमस्य श्रेष्ठ
मत्वं प्रतिपादयितुमुच्छ्रित्युपास्यमानमारभते । C_p मोक्षधर्मसाधना-
नां धर्मानां मध्ये अपरिग्रहस्य प्राधान्यं वक्तुं प्रथममुपाययति ।

8 [Crit. App , line 8 for B₁ read B₁]

11 [Crit. App , line 2 for damaged read,
after semicolon, T₁ repeats 11^a after 11^b — Line
3 after T₁ vs (second time) — Line 4 before
K₁ vs T₁ om from पृष्ठ up to मे (in 11^d)]

341

2 [Crit. App , line 5 for M₁ read M₁ s-1]

5 [Crit App , line 10 for 'स्विते read 'क्षिते]

8 [Crit. App , line 5 for परमनीप्सता read परम-
नीप्सत.]

342

1 ^a समुत्पन्नाभिधानं ' with a tie [of friendship]
being born within me '.

13 [Crit. App , line 5 for केचिद् read केचित्]

15 ^b) निहता अनार्जवेर = निहतानार्जवेर (double saṁ-
dhi)

Colophon [Read lines 8-9 thus - Ks 81, B1 179,
Bs 281, Dn1 180, Ds2 Gs 182, Ds 175, T1 Gs
181, T2 G2 s M1 r 177 ;]

343

2 ^a) पूर्वाभिसर्गेण, 'according to the laws or re-
quirements of an earlier Creation'

3 [Crit. App , line 2 for Ds read Ds]

8 ^c) अनवमे, not-inferior, excellent of अनवरेण
in 9^d

Colophon [Line 8 for G2 read G2 — Line 9
for 114 read 214]

344

Majority K MSS om st. 1-9, which were
felt as an attempt to fill up a gap in the narration.

5 Cs explains वोऽयमुपदेश कृतस्व निरूपयन्तमादित्यमिव
सर्वावभासक पद्मामीत्यर्थ । The rising sun in 6^c seems
to have been interpreted as a good omen

10 ^a) कृतधर्मनिश्चय , परमो धर्मो मया ज्ञेय इति कृतमना
(Cs)

345

1 [Crit App , line 1 for K2 e read K1 e]

8 [Crit. App , line 9 for गतो read गत]

12 [Crit App , line 4 for काल- read काल , Ds
काले]

346

9 The argument is that your अशनवर्जन would
have been proper only if we had committed sins like
झूणहत्या, etc — [Crit App , line 12 for Sub
parvan read Sub-parvan]

10 [Crit App , line 4 for मया वृत्- read वृत्तो
मया]

347

2 [Crit App , line 8 for K1 read K1 Ds1]

4 [Crit App , line 4 for सुशोणि read सुशोणि
(M1, s r कल्याणि)]

13 [Crit App , line 2 for Ds read Ds]

Colophon [Line 8 for Ds2 Gs 187, D1 80,
read Ds2 D1 Gs 187,]

348

3 ^d) सौरसेया — Born of सुरसा, the wife of कश्यप
and mother of the Nāgās of I 60 66

4 [Crit App , line 8 for Gs e Ms read Gs e
Ms — Line 10 for द्युति- read मति]

5, 910*—The subst line is more accurately read
in some other MSS (not used in the Crit App)
Their readings are, however, adopted in 910*, and
the obviously incorrect readings of T1 Gs e are
given in the Crit App to it

6 ^b) स्तोत्रक , the चातक bird — [Crit App ,
line 5 before T Gs e ins Ds r]

7 ^b) विविग्ण, in anxious and agitated manner

9 ^d) झूणहृत्यैव, irreg for झूणहृत्यैव — [Crit App ,
line 6 ins Gs before राजमात्रो — Line 9 before
K1 ins Gs e विदति (for युज्यते)]

13 [Crit App , line 8 before —^a) ins — Ds
reads 13^{cd} twice — Line 11 before — Ks e ins
Ds (second time) तव रोषाद्द साधिव — Line 14
after Ds ins (first time)]

17 [Crit. App , line 1 after —^a) ins Ks
विहतो, Dn1]

349

1 [Crit. App , line 6 before G2 ins Ds]

2 [Crit App , line 5 before Ds ins Ds1]

3 [Crit App , line 3 for Bs read B1]

7 ^c) 'I perform 10,000 ब्रह्मपारायणस'

12 [Crit App , line 6 for G2 read T2]

Colophon [Line 7 before B1 ins Ks 88,]

350

2, 914* [Crit App , line 4 for गता read गता]

4 [Crit App , line 1 om second (hapl)]

13 With 13, of 12 318 53.

351

5 [Crit. App, line 1 for B₁ read B₂]

6 [Crit App, line 10 . for वृषिभ्यां read वृषिभ्यां,
D₂ १ 'वी']

352

2 [Crit App., line 6 for समयोजने read सप्रयोजने]

5 [Crit App, line 1 at the end of the line
ans T₁ अदि (for न दि).]

6 ॐ Ca अनेन समस्ये यत्न कार्दं वस्युपदेसोऽपि सुवृष्ट
उच्छृष्टिकयामात्राद्गुणप्रवृत्तान प्रति वृत्ताद्य १ ॐ — [Crit.
App, line 4 after T₁ ans G₂]

7 [Crit App., line 8-9 for Bo नातिदिषा स्वया देवा
read Bo नातिदिषास्वया वेदा]

CORRIGENDA TO THE MOKṢAPARVAN

(Śāntiparvan Vol 15 and 16)

A

✎ Only mistakes in the constituted text are listed below. Additions and corrections to the Critical Apparatus are included in the Critical Notes at the proper place, and in square brackets

Page	Adhy	Śloka		
987	172	36 ^d	— Correct marg ref	c 12. 6688
988	"	37 ^e	— Correct marg ref	c. 12. 6689
989	173	12 ^{c-d}	— Correct marg ref	c 12 6702
Page	Adhy	Śloka	<i>read</i>	<i>for</i>
1008	177	11 ^c	दीते ष	दीतेन
1017	179	6 ^a	कूपे वा सलिल	कूपे वा सलिलं
1021	180	17 ^b	जिघ्रति	जिघ्रति
1029	183	4 ^a	वृत्तिलोके	वृत्तिलोके
"	"	7 ^d	मिह लोके	मिहलोके
1048	187	8 ^b	योनिजम्	योनिजम्
1061	189	13 ^{c-d}	मनसो मनस्येव	मनसो मनस्येव
1080	192 103 ^{e-b}	marg ref.	B 12. 139 104	B 12. 139 104
1083	193	4 ^d	द्वच	द्वच
1109	199	15 ^a	स्वेतै	स्वेतै
1163	210	33 ^b	मन्तस्थ	मन्तस्थ
1168	211	27 ^a	तत्रा	तत्रा
"	"	27 ^c	अन्यो	अन्यो
1172	212	6 ^{e-f}	ते पृथगन्योन्यमप्यपा	ते पृथगन्योन्यमप्यपा
1177	"	35 ^a	ज्ञाव	ज्ञावे
1195	216	20 ^a	{	{
1196	"	23 ^b 24 ^b		
1211	219	9 ^c	भाशा सुदान्या	भाशासु धर्म्या
1236	221	59 ^a	पाटीपिटकं	पाटीपिटक
1266	226	21 ^c	छत्रं	छत्रं
1273	228	3 ^c	दशकर्म	दश कर्म
1281	229	12 ^d	विशेष्यो	*विशेष्यो
1286	230	21 ^b	क्रिया फलम्	क्रियाफलम्
1296	233	4 ^c	शृणुष्वेक	शृणुष्वेक

Page	Adhy	Sloka	read	for
1329	240	18 ^b	कदा च न	कदाचन
1359	250	14 ^d	<u>श्रुतम्</u>	श्रुतम्
1394	256	6 ^d	<u>ब्रह्मन्साहता</u>	<u>ब्रह्मन्सा हता</u>
1395	"	13 ^a	या पवित्राणा	यापवित्राणा
1399	257	11 ^d	<u>घोक्षे</u>	घोक्षे
1416	259	30 ^a	<u>शीलस्तु</u>	शीलस्तु
1421	260	27 ^b	त्वचा	त्वचा
1425	261	8 ^b	<u>मुने</u>	मुने
1441	262	32 ^d	न्ययात्प्येन	न्यया त्प्येन
1446	263	20 ^a	<u>मणिभद्रस्तु</u>	मणिभद्रस्तु
1460	266	15 ^a	Correct marg ref—	C 12 9 ^a 69 B 12: 275(4), 15 K. 12: 289 15
1461	267	8 ^d	" " "	C 12 9E81 B 12: 276(5) 9 K 12 281 8
1469	269	10 ^a	मर्यस्य	मर्यस्य
1474	270	20 ^b	<u>जीवान्यहमदृष्ट</u>	जीवान्यहमदृष्ट
1482	271	38 ^d	<u>युगक्षये</u>	युगक्षये
1483	"	44 ^b	<u>तले</u>	तले
1513	275	20 ^d	वा भयम्	वाभयम्
1527	277	44 ^b	<u>जन विगुणमेव</u>	जन विगुणमेव
1533	279	6 ^b	निह लोके	निहलोके
1569	287	15 ^b	कदा च न	कदाचन
1574	"	45 ^b	<u>न्यया</u>	न्यया
1585	289	17 ^a	<u>सूक्ष्मा</u>	सूक्ष्मं
1588	"	46 ^a	मास	मासं
1590	"	60 ^a	ताराधिपं	नराधिप
1602	290	70 ^a	दाविश्य	दाविश्य
1685	306	5 ^a	यजूंषि	यजुषि
1688	"	28 ^a	तथाज्ञो ज्ञ	तथाज्ञोऽज्ञ
1725	308	132 ^d	<u>तस्मिन्मुक्त</u>	तस्मिन्मुक्त
1730	"	178 ^d	<u>पृथक्त्वेनाश्रया वयम्</u>	पृथक्त्वेनाश्रया वयम्
1762	313	18 ^a	तान्येवा	तान्येवा
1776	315	28 ^d	<u>त्यक्त</u>	त्यक्त
1787	316	51 ^b	<u>वेला न प</u>	वेला न प
1799	318	44 ^a	धर्ममधर्मं	धर्ममधर्म
1813	321	17 ^a	गृहीतो	ग्रहीतो
1815	"	26 ^b	<u>जगत शाश्वतो गुरु</u>	जगत शाश्वतो गुरु
1820	322	12 ^a	<u>भक्त्या</u>	भक्त्या

Page	Adhy	Śloka	read	for
1831	323	36 ^c	पुटा	पुटा
1832	"	42 ^b	कान्तिभि	कान्तिभि
1848	326	9 ^b	नयोपलान्	नयोपलान्
1854	"	37 ^c	प्रभवति	प्रभवति
1869	327	9 ^c	स्ते नास्थि	स्तेनास्थि
1872	"	33 ^a	हि सृष्टा	हि सृष्टा
1886	328	24 ^a	श्रैव	श्रैव
1893	329	7 ^a	स्ते च	स्ते च
1896	"	14 ^b	तो वाहु	तो वाहु
"	"	14 ^a	सयोज्य	सयोज्य
1901	"	29 ^b	महर्षिणाम् । ३ ।	। ३ । महर्षीणां
1906	"	40 ^b	वाहन	वाहन
1919	330	43 ^a	दधीचि	दधीचि
1922	"	70 ^c	वै पूर्वं	वै पूर्वं
1952	335	71 ^c	पाञ्चालेन	पञ्चालेन
1957 } 1960 }	336	14 ^f } 39 ^c }	सो	सो
1981		339	12 ^c	र्यत्त
1992	344	4 ^c	प्रहादयति †	प्रहादयति
1999	347	13 ^c	स च	स च
2016	Right column	line 15	read ४०२	for ४१२
"	"	" 16	" कण्णु	" कृष्ण
"	"	" "	" चक्रव	" चक्षव
"	"	" 19	" विभ्रमाद्वा	" विक्रमाद्वा
"	"	" 21	" यदत्राशुद्धं	" यदत्र शुद्धं
"	"	" "	" तदशुद्धवस्तु	" तदशुद्धवस्तु (810)
"	"	23-26	read the st thus — यर्हापीडं नटवरवपु कर्णयो कर्णिकार विभ्रद्वास कनककपिश वैजयन्तीं च मालाम् । रन्भ्रान्तेणोरधरसुधया पूरयन्तोपवृन्दै- वृन्दारण्य स्वपदरमण प्राविशद्रीतकीर्तिं ॥	
"	"	line 27	read ७६७	for १६१८
"	"	" 29	" थ कृत	" थैतकृत
"	"	" "	" सपूर्णत-श्रुत	" सपूर्णकृत
2017	"	After line 5 end, ins	शके १६८० घहुधान्यनामसंवत्सरे आपादशुद्धे पृष्टी चन्द्र- वासरे । लेखक भगवानभट्टेन लिखितोय पुस्तक । शुभं भवतु । श्रीभवानीशकराय नमः ॥	
2018	"	line 9	read concludes (sec m)	for concludes

† In corresponding Crit. App, read MSS प्रहादयति, Gs ० आद्वा (for प्रहां*)

B

✍ Misprints in the text of Appendix I, Nos 14-32 are listed here.

Page	App No	Line No	read	for
2024	15	113	कंधरम्	कन्धरम्
2025	17A	27	कीदृश्विधं	किदृश्विधं
2026	"	82	कीदृश्वृतस्वमन्यय	किदृश्वृतस्वमन्यय
2028	17B	32	हिरण्यगर्भममृतं	हिरण्यभ्रममृतं
"	"	59	यस्सात्परतरं	यत्सात्परतरं
2034	18	after L 5	<i>ins the ref</i> पद्मशिख उवाच ।	
2035	"	" L 111	" भीष्म उवाच ।	
2039	19	204	मृन्मये	मृण्मये
2040	20	10	एषाम्	एषाम्
2041	"	70	योऽसद्	य संग
2043	"	161	प्रेष	प्रेक्ष
2045	22	26	रुचय	रूचय
"	23	13	पर्युपास्व	पर्युपास्व
2048	27	49	दिष्टम्	दिष्टम्
2070	28	366	नमस्तेभ्यः	नमस्तेभ्यः
2077	29B	In the beginning	<i>after cont. ins</i> (cf 29D <i>passim</i>)	
2081	"	197	मघ कृत्वा	मघ कृत्वा
2088	29C	194	निर्गुणस्य	निर्गुणस्य
2090	29D	In the beginning	<i>after cont ins</i> (cf 29B <i>passim</i>)	
2093	"	142	पश्यस्व	पश्यस्व
2103	30	2	With prior half, of 5 239*, prior half	8 30 68° 12 315 20°.
"	"	29	वै	वै

C

✍ Errata in the Crit. App of Appendix I, Nos 14-32, and of App II, are listed here

Page	App No				
2024	15	} Add at the end	} Colophon	Adhy name	संसारचक्रनिरूपणं
2027				} of Crst App	Colophon
2031	17B	Left column	Line 7 from bottom	read	-विशेषतः for विशेषतः
"	"	"	" 4	" before	सदुक्ता ins Dr T ₂
"	"	Right column	in the beginning of the last line,	ins	Adhy name
2033	17C	Left column	in the beginning	ins	as heading 17°
2036	19	Right column	Line 4 from bottom	before	६३ ins (L 34)
2037	"	Left column	Line 3	read	106 for 108
2052	28	Right column	L 16 from bottom	"	प्रद- " प्रद-

Page	App No					
2055	28	Left column	L 16	<i>read</i>	अयुक्त	<i>for</i> प्रयुक्त
2058	"	"	L 4 from bottom	"	स्कन्ध	" स्कंध
"	"	Right column	L 15	"	D ₃₂	" D ₁₂
2059	"	"	L 9	"	द्यसुपर्णे	" द्यसुपर्णे
2061	"	"	L 5	"	K ₆	" K ₄ 6
"	"	"	L 5-6	"	Dn ₁ , n ₄ D ₅₂	" D ₅₂ Dn ₁ 4
2063	"	"	L 9	<i>delete</i>	(as above)	
2064	"	Left column	L 12 from bottom	<i>read</i>	ग्रह	<i>for</i> ग्रह
"	"	Right column	L 1	"	B ₁ हुवाहायि, <i>before</i> B ₉ हुवाहावि,	
2066	"	Left column	Last line	<i>before</i>	— (L 299) <i>ms</i> — After line 298,	
					K ₇ reads lines 294-295	
2068	"	"	L 6 from bottom	<i>read</i>	K ₁ (before corr) 2 4 <i>for</i> K ₁	
"	"	"	"		2 4 (before corr)	
"	"	Right column	L 13 from bottom	"	मृग	<i>for</i> मृग
"	"	"	Last line	"	ण्डना	" [s]ण्डना
2069	"	Left column	L 4	"	338	" 337
"	28	"	L 9 from bottom	"	सोमपास्	" सोम
2072	"	Right column	L 19	"	पडद्वाद्	" पडद्वाद्
2074	"	"	L 8	"	रुद्रस्यानुचरो	" रुद्रस्यानुचरो
2077	29B	Left column	<i>before</i> — (L. 3) <i>ms</i>	— With L 2-13, cf 12	301 1-13	
2078	"	Right column	L. 5 from bottom	<i>read</i>	(L 87)	<i>for</i> (L 86)
2080	"	"	Last line	"	र्यमभिगम्य	" र्यमभिगम्य
2091	29D	"	Last line	"	पृच्छा	" पृच्छ
2095	"	Left column	L 6	"	G ₇	" G ₁
2104	31	"	L 6	"	मागधैरेव	" मागधैरेव
2115	App II, No 1	Right column	L 3 from bottom	"	घायति	" घायति
2118	"	Left column	L 16	"	D ₃ , 8	" D ₁ 8

D

☞ Additions to Critical Notes, along with misprints detected in them after printing, are listed below

Page	Adhy	Śloka	Line	<i>read</i>	<i>for</i>
2148	168	6	5	340	341
2154	174	5	8	<i>at the end</i> , within the brackets <i>ms</i> — Line 25 <i>after</i> C ₅ <i>ms</i> (first time) — Line 27 <i>before</i> C ₇ , <i>ms</i> C ₅ (second time) इस्तावापेन, स्वीयं हस्तं प्रसार्य मार्गे कण्टकाद्यभाव ज्ञात्वा गच्छतीत्यर्थं	
"	"	6	2	<i>at the end</i> , within the brackets, <i>ms</i> — Line 14 <i>after</i> C ₅ <i>ms</i> (first time) — Line 17 <i>after</i> दक्षि- णम् <i>ms</i> , <i>after</i> a <i>danḍa</i> , C ₅ (second time) हन्त दक्षि- णमिति । हन्तेत्यनुमतौ संयोधनार्थं पदम् । दक्षिणं — धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः पण्मासा दक्षिणायनम् (6. 30. 25) इत्येवं रूपं मार्गम्.	

Page	Adhy	Śloka	Line	
2154	174	7	2	before — Line 20 <i>ins</i> — Line 4 before मुखा, <i>ins</i> Cs (second time)
"	"	11	1	after Crit. App̄, <i>ins</i> line 3 for Cn s read Cn.—
"	"	"	3	At the end, within the brackets, <i>ins</i> —Line 8 before — ⁵) <i>ins</i> ❧ Cs (second time, reading 'रक्षगम्') विधा- नेन, पूर्वकृतकर्मणा प्रारब्धफलेन, परितो रक्षा यस्य तम् —Line 12 before — ^c) <i>ins</i> ❧ Cs (second time, reading समान कर्मनिक्षेप) समान यदश कर्मरूपो निक्षेपो यस्य । ❧
2157	180	new notes	23	With 23 ^d -24 ^{ab} , of 12 233. 18-19 ^{ab}
			25	=12 233 20
2161	187	37		In the beginning, <i>ins</i> 37 ^{ab} =(var) 12 240 19 ^d .
"	"	42		In the beginning, <i>ins</i> 42 ^{ab} =(var) 12 241 1 ^{ab} .
"	"	new notes	48	=(var) 12 241 2
			49 ^{ab} , 50 ^{ab}	=(var) 12 241 3
			50 ^{cd}	=(var) 12 241 4 ^{ab}
			51	=(var) 12 241 6
			52	=(var) 12 241. 7
			53	With 53, of 12 241 8
"	"	54		In the beginning, <i>ins</i> =(var) 12 241 9 —
"	"	new notes	57	=(var) 12 241 11
			58	=(var) 12 241 12
"	"	59		In the beginning, <i>ins</i> =(var.) 12 241 14 —
"	"	new note	60	=12 241 13
2163	192			Colophon, line 8 read D ₂ s 24, for D ₂ s 26
2177	221	59		line 3 before line 7 add line 3 <i>ins</i> Śi Kl. 2 s षट्कं (for -षिट्कं),
2184	237	11		At the end of line 3, <i>ins</i> Also in 12 261 29 ^d , 30 ^d , 31 ^d , 32 ^d

